

కవితీయ విరచిత
శ్రీమదాంగ్ర మేహిభారతిము
(సీరిస్ వ్యాఖ్యాన్ సీపిఎం)

సంపుటము - 1

ఆదిపర్వము

మొదటి భాగము (1,2,3,4 ఆశ్వాసములు)

కృతికర్త
నన్నయభట్టారకుడు

వ్యాఖ్యాతలు
దాక్షర్ దివాకర్ వేంకటావధాని
దాక్షర్ జి.వి. సుబ్రహ్మణ్యం

ప్రధాన సంపాదకుడు
దాక్షర్ జి.వి.సుబ్రహ్మణ్యం

ప్రచురణ

తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానములు
తిరుపతి
2013

**KAVITHRAYA VIRACHITA
SRIMADANDHRA MAHABHARATHAM**

With Commentary
Adiparvamu of Nannaya Bhattarakudu
Vol. I. Part-I
(Cantos 1,2,3 and 4)

Commentary by
Dr.Divakarla Venkatavadhani - 1,2 and 3 Cantos
Dr. G.V.Subrahmanyam - 4th Canto

Edited by
Dr.G.V.Subrahmanyam

T.T.D.Religious Publications Series No.600
First Edition : August 2000
First Re-print : 2006

Revised Edition: 2013
Copies : 5,000

© All Rights Reserved

Published by
Sri. L.V.Subrahmanyam, I.A.S.
Executive Officer,
T.T.Devasthanams,
Tirupati - 517 507

D.T.P. Type Setting
Editor-In-Chief Office
T.T.D. Tirupati.

Cover Design:

Printed at:

ఒక మాట

తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం సనాతనధర్మప్రచారరంగంలో పూర్వంమంచి ప్రముఖమైన సేవ లందిస్తున్నది. అందుకు అధికంగా దోషాదపడే నేడాలు, ఉపనిషత్తులు, భగవదీత, పురాణాలు, రామాయణ భారత భాగవతాది ధార్మిక గ్రంథాలు విరివిగా ప్రచురిస్తూ ప్రజాబాహుళ్యానికి అందజేస్తానే ఉంది.

ఈ ధార్మిక ప్రచార మహోద్యమంలో భాగంగా తి.తి.దేవస్థానం కవిత్రయ విరచితమైన ఆంధ్ర మహాభారతాన్ని విస్తృత వ్యాఖ్యాన సహితంగా తెలుగు ప్రజల కందజేయాలనే ఉద్దేశంతో ఒక బృఘాత్ సాహిత్య యజ్ఞాన్ని చేపట్టింది. ఆచార్య జి.వి.సుబ్రహ్మణ్యంగారి ప్రధాన సంపాదకత్వపర్యవేక్షకాలో దేశంలో సుప్రసిద్ధులైన ముఖ్యమంది పండితులచే త 18ప్రాలను వ్యాఖ్యానింపజేసి 15సంపుటాలుగా వెలువరించింది. ఆంధ్రమహాభారతానికి సమగ్రంగా వెలువడిన ఏకైక వ్యాఖ్యానం ఇది. ఈ మహాభారత మహాతిహస సంపుటాలు పదిహేనింటినీ 2005 సంవత్సరపు శ్రీవారి బ్రహ్మగ్రౌత్సవాలలో అప్పటి ఆంధ్రప్రదేశ్ ముఖ్యమంత్రి గో॥శ్రీ వై.యస్.రాజశేఖరరెడ్డి గారు ఆవిష్కరించి తెలుగు జాతికి కానుకగా సమర్పించారు.

పారకులందరికీ అందుబాటులో ఉండేటట్లు చాల తగ్గింపు ధరకే, కేవలం వెయ్యి రూపాయలకే తి.తి.దేవస్థానం అందించింది. పారకుల విశేషాదరణకు పాత్రమైన ఆంధ్రమహాభారత ప్రతులన్నీ అనతికాలంలోనే పూర్తిగా చెల్లిపోయాయి.

పారకుల అక్కర తీర్చేందుకు మళ్ళీ భారతసంపుటాల పునర్వ్యాపకాల ఆవశ్యకతను దేవస్థానం గుర్తించింది. తొలిముద్రణాలో దొరలిన లోటుపాట్లను పరిశీలించి సవరించుటకుగాను ఈ సందర్భంగా దేవస్థానం, ఈ దిగువ పేర్కొన్న ప్రముఖ సాహితీవేత్తలతో కూడిన ఒక పండితపరిషత్తును ఏర్పాటుచేసింది.

1) శ్రీ పాత్రారి వేంకటేశ్వరరావు

2) ఆచార్య రవ్యా శ్రీ హరి

3) శ్రీ జొన్నలగడ్డ మృత్యుంజయరావు

4) డా॥ అప్పజోడు వేంకటసుబ్బయ్య

5) డా॥ సముద్రాల లక్ష్మణయ్య

6) ఆచార్య కె. సర్వోత్తమరావు

7) విద్యాన్ ముదిషర్తి కొండమాచార్యులు

ఈ పండితపరిషత్తు సభ్యులందరు ఆమూలాగ్రంగా పరిశీలించినతర్వాత పునర్పుద్రించబడిన మహాభారతం 18 పర్యాలను 15 సంపుటాలుగా రసజ్ఞాలైన చదువరులకు అందజేస్తున్నాం.

పారకమహాశయులు యథాపూర్వం మా యూ ప్రయత్నాన్ని ఆదరించగలరని, చదువరు లందరికి ఆ దేవదేవుని ఆశీస్తున్నాం.

సదా శ్రీవారిసేవలో...

(లంక వేంకట సుబ్రహ్మణ్యం)

కార్యనిర్వహణాధికారి,

తి.తి.దేవస్తానములు, తిరుపతి.

సరళవ్యాఖ్యాన సహిత

కవిత్రయ భారతం ద్వీతీయ ముద్రణ

పూర్వావాచ

భారతీయ సనాతన సంస్కృతి మణి కిరీటంలో జాజ్యల్యమానంగా మెరుస్తున్న ముచ్ఛుబైన మూడు అమూల్యరత్నాలు రామాయణ, భారత, భాగవత గ్రంథాలు. అనాదిగా ఆసేతుహిమాచలం ధర్మప్రచారంలోను, ధర్మపరిరక్షణలోను ఈ అమూల్యగ్రంథాలు అద్యతమైన ఎనలేని పాత్రను పోషిస్తున్నాయి. అందులోను త్రిలింగాలమధ్య నెలకొన్న అంద్రులకు అత్యంత ఆదరణీయమైనవి, ప్రీతిపాత్రమైనవి ఈ మూడు గ్రంథాలు. అందువల్ల తిరుపతి దేవస్థానం ‘ధర్మ రక్షితరక్షితః’ అన్న నినాదంతో ధర్మపరిరక్షణకోసం ఈ మహాగ్రంథాల ప్రచురణ పెద్దఎత్తున చేపట్టింది.

మహాన్నతమైన ఈ బృహత్తసాహితీయజ్ఞంలో తొట్టతొలిగా సవ్యాఖ్యానంగా కవిత్రయ భారత గ్రంథ ప్రచురణను చేపట్టింది తిరుపతి దేవస్థానం. ఈ మహా అద్వయవానికి అధిదైవతం శ్రీ వేంకటేశ్వరుడు కాగా, ఎందరో పండితవరేణులైన వ్యాఖ్యాతలు బుత్తిక్కుల పాత్రను పోషించారు. సుమారు 30 ఏండ్రపాటు సాగిన ఈ సాహితీక్రతు నిర్వహణకుగాను నాటి శ్రీ కార్యనిర్వహణాధికారి శ్రీ కుమారస్వామి రెడ్డిగారి కార్యనిర్వహణలో ప్రజాసంబంధాల అధికారిగా కొనసాగిన శ్రీ రావుల సూర్యనారాయణమూర్తిగారు విశేషక్యాషి చేసినారు. అలాగే ఆనాడు ప్రధాన సంపాదకులుగా వ్యవహరించిన ఆచార్య దివాకర్ల వేంకటావధానిగారు, సంపాదకులుగా వ్యవహరించిన డా. నందూరి రామకృష్ణమాచార్యులు, డా. అప్పజోడు వేంకటసుబ్బయ్య భారత ముద్రణలో ప్రత్యేకమైన పాత్రను పోషించారు. తరువాత కవిత్రయ మహాభారత వ్యాఖ్యాన రచనాకార్యక్రమానికి పూర్తిగా ప్రధాన సంపాదకత్వ బాధ్యత వహించిన ఆచార్య జి.వి.సుబ్రహ్మణ్యం గారు ఈ కార్యక్రమాన్ని సమర్థంగా నిర్వహించి పడ్డానిమిది పర్యాల భారతాన్ని పదిహేను సంపుటాలుగా వెలుగులోనికి తీసుకురావటంలో కీలకపాత్రను వహించారు. ఇదే పరంపరలో ‘సప్తగిరి’ సంపాదకులు శ్రీ కాటపాటి సుబ్బారావు గారు, ఆ తర్వాత ‘సప్తగిరి’ సంపాదకులు డా. ఎన్.ఎన్. రామమూర్తి గారు సమన్వయకర్తలుగా వ్యవహరించారు. పిదప ‘సప్తగిరి’ ప్రధాన సంపాదకులు, డా. శైలకుమార్ మరియు సంపాదకులు డా. కోటపాటి రాధారమణ గారల పర్యవేక్షణ కాలంలో ‘కవిత్రయ భారతం’ ప్రచురణ పూర్తి అయింది. ఆ తరువాత అనతికాలంలోనే ఆ గ్రంథ ప్రతులు అన్ని పూర్తిగా చెల్లిపోయి ద్వితీయముద్రణకు ఆవశ్యకత ఏర్పడింది.

డా. పాత్మారి వేంకటేశ్వరరావు గారి సలహా మేరకు నాటి శ్రీ కార్యనిర్వహణాధికారి డా. కె.వి.రమణాచార్యులుగారు భారత తొలిముద్రణలో దొరలిన లోటుపాట్లను పరిశీలించి సరిచేయుటకుగాను 1) డా. పాత్మారి వేంకటేశ్వరరావు 2) ఆచార్య రవ్యా శ్రీహారి 3) శ్రీ జొన్నలగడ్డ మృత్యుంజయరావు 4) డా. అప్పజోడు వేంకటసుబ్బయ్య 5) డా. సముద్రాల లక్ష్మణయ్య 6) ఆచార్య కె. సర్వోత్తమరావు 7) విద్యాన్ ముదివర్తి కొండమాచార్యులు - ఈ ఏడుగురు పండితులతోకూడిన ఒక పండిత పరిషత్తును ఏర్పాటు చేయడం జరిగింది. తదుపరి శ్రీ కార్యనిర్వహణాధికారిగా బాధ్యతలను స్వీకరించిన శ్రీ ఐ.వై.ఆర్.కృష్ణరావుగారు ప్రత్యేక శర్ధతో ఈ కార్యక్రమాన్ని వేగవంతం చేసారు. పండిత పరిషత్తు వివిధ పండితులు ప్రాసిన వ్యాఖ్యాన భాగాలను పరిశీలించి అన్వయ దోషాలను, ముద్రారాక్షసాలను, శైలీ భేదాలను వీలైనంతపరకు గుర్తించి సపరించి శైలిలో ఏకరూపత సాధించేందుకు తగిన కృషి చేసింది. ఆ పండిత పరిషత్తులో సన్ను కూడా ఒక సభ్యుడిగా దేవస్థానం స్వీకరించడం శ్రీనివాసుని నిర్దేశుకుమైన అనుగ్రహానికి తార్మాణం! అంతేగాక 2011 ఫిబ్రవరిలో దేవస్థానం గ్రంథ ప్రచురణ విభాగానికి ఎడిటర్-ఐఎస్-బీఎస్గా నస్ను నియమించడమే గాక, ‘కవిత్రయ భారత పునర్వృద్ధణ’ను పర్యవేచ్చించే బాధ్యతను కూడా దేవస్థానం నాకు అప్పగించింది. ఆనందనిలయుని అపారకృపవల్ల ‘కవిత్రయ భారతం’ పునర్వృద్ధణకార్యంకూడ పూర్తి అయింది.

మరీచుటకం ఈ రూపంలో రావడానికి అన్నివిధాలా సహాయసహకారాలందించిన తి.తి.దే. పాలకమండలి ఆధ్యక్షులు శ్రీ కనుమూరి బాపిరాజుగారికి మరియు పాలకమండలి సభ్యులకు నా కృతజ్ఞతలు.

సవ్యాఖ్యాన సహాత మహోభారత ద్వాతీయ ముద్రణను వేగవంతం చేసి ప్రజాభాష్యానికి అందించడంలో విశేషకృషి చేసిన శ్రీ కార్యనిర్వహణాధికారులు శ్రీ ఎల్.వి.సుబ్రహ్మణ్యం, ఐ.వి.ఎస్. గారికి, సంయుక్త కార్యనిర్వహణాధికారులు శ్రీ పి.వెంకటరామిరెడ్డి ఐ.వి.ఎస్; శ్రీ కె.యస్. శ్రీనివాసరాజు ఐ.వి.ఎస్. గారలకు నా కృతజ్ఞతలు.

సరళ వ్యాఖ్యాన సహాత కవిత్రయ మహోభారత ముద్రణల్లో నాటి నుండి నేటివరకు తమ అమూల్య సహాయ సహకారాలు అందించిన తి.తి.దే. శ్రీ కార్యనిర్వహణాధికారులకు, సంయుక్త కార్యనిర్వహణాధికారులకు, ప్రజాసంబంధాల అధికారులకు, ముద్రణాలయ అధికారులకు అందరికీ నా కృతజ్ఞతలు.

వృత్తిరీత్యా ఇంజనీర్ అయినప్పటికి సాహిత్యభిలాపతో తి.తి.దే. మహోభారతంలోని కొన్ని సవరణలను గుర్తించి తెలియజేసిన శ్రీ పుత్రా పుల్లారెడ్డి గారికి ధన్యవాదాలు.

కవిత్రయభారత పునర్చుద్రణకార్యక్రమంలో అవసరమైన సహకారమందించిన సహ్యదయులు ‘సప్తగిరి’ ప్రధాన సంపాదకులు డా॥ సి.శైల కుమార్ మరియు సంపాదకులు డా॥ కోటపాటి రాధారమణ గారలకు కృతజ్ఞతలు. అలాగే పునర్చుద్రణ విషయంలో అడుగుగునా, చేదోడు వాదోడుగా వుంటూ పూర్తి సహాయ సహకారాలందించిన పండితులు మహాకవి విద్వాన్ ముదివర్తి కొండమాచార్యులు, ఉపసంపాదకులు డా॥ కంపలై రవిచంద్రన్, డా॥ నొస్సం నరసింహచార్య, శ్రీ మతి మొలకా ఉత్తర ఘల్సటి, పరిశోధక సహాయకులు, డా॥ డి.భారతి, డా॥ టి.సావిత్రి, డా॥ వి. గోపాలకృష్ణమూర్తి, ప్రచురణ సలహాదారులు శ్రీ జూలకంటి బాలసుబ్రహ్మణ్యం, శ్రీ జెల్లి శ్రీ రఘుపతిరావుగార్డకు మరియు కార్యాలయ సిబ్బందికి, డి.టి.పి. ఆవరేటర్లకు కృతజ్ఞతలు.

ఈ బృహద్రంథముద్రణలో ఎంతగానో సహకరించిన దేవస్థానం ముద్రణాలయాధికారి శ్రీ సాంబశివరావుగారికి నా కృతజ్ఞతలు.

మరోమాట!

‘ఆంధ్రత్వమాంధ్రభాషా చ నాల్స్య తపసః ఘలమ్’ అని అప్పయదీక్షితులు చెప్పినట్లుగా ఆంధ్రదుగా పుట్టడం, అంధ్రభాష మాట్లాడటం ఎంతో గొప్ప తపస్య చేస్తేకానీ లభించని అధ్యప్తాలు. అలాంటి భాషలో కవిత్రయంవారు పంచమవేదమైన వ్యాసభారతాన్ని ఆంధ్రులకు అందించటం ఆంధ్రుల పుణ్యవిశేషం ! ఆంధ్రమహోభారతం తెలుగువారికి లభించిన అమృతఫలం ! ఆ అమృతఫలరసాన్ని పారకులు ఈ వ్యాఖ్యానం ద్వారా అస్యాదిస్తారనీ, మహ భారత సందేశాన్ని సుగమం చేసుకొంటారనీ ఆశిస్తున్నాము.

కవిత్రయ మహోభారత సంశోధిత పునర్చుద్రణ కార్యం నాచేతుల మీదుగా జరిపించిన దేవదేవుడైన ఆ శ్రీనివాసుని ప్రార్థిస్తూ....

సదా శ్రీవారిసేవలో

అచార్య రవ్య శ్రీహరి

ఎడిటర్-జన్-చీఫ్

తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానములు

ముందుమాట

నారాయణం నమస్కృత్య నరం చైవ నరోత్తమమ్,
దేవిం సరస్వతీం వ్యాసం తతో జయ ముదీరయేత్.

మహాభారతం మన జాతీయ కావ్యం (National Epic). ఈ ఇతిహాసంలో వ్యాసమహర్షి ధర్మం, అర్థం, కామం, మోక్షం - అనే నాలుగు పురుషార్థాలను సాధించటానికి అవసరమయ్య విజ్ఞానం అంతా చక్కగా ఇమిడ్స్‌డు. వేదాలు, శాస్త్రాలు, పురాణాలు, ఉపనిషత్తుల సారం ఇందులో సముచితంగా చోటుచేసికొన్నందువల్ల, ఈ గ్రంథం పంచమవేదం'గా, 'భారతీయ విజ్ఞాన సర్వస్వం'గా ప్రశ్నా పొందింది.

వ్యాసభగవానుడు లోకశ్రేయస్సును కోరి మూడు సంవత్సరాలు నిష్ఠతో భారతకథను 'జయ' కావ్యంగా రచించాడు. దానిని తన శిష్యులద్వారా వివిధ లోకాలలో వ్యాపింపజేశాడు. వైశంపాయనుడు జనమేజయ మహారాజుకు ఈ కథను వినిపించాడు. అట్లా వినిపింపగా పెంపాందిన కావ్యాన్ని 'భారత' మని పిలిచారు. తరువాత ఆ కథను రోమహర్షణుని కుమారుడైన ఉగ్రశ్రవసుడు వైమిశారణ్యంలో సత్రయాగం చేస్తున్న శాసకాది మహామునులకు వివరించాడు. అక్కడి మునులడిగిన ప్రశ్నలకు ఉగ్రశ్రవసుడు చెప్పిన కథార్థాలతో కలిసి భారతం 'మహాభారతం'గా వాసి గాంచింది.

ఉగ్రశ్రవసుడు (సూతుడు) శాసకాది మునులకు భారత కథనంతా చెప్పి, చివర ఇలా అంటాడు-

“యదిహస్తి తదవ్యత్ర, యస్యేహస్తి న తత్ క్వచిత్”

‘ఇందులో ఉండేదే ఎక్కుడైనా ఉంటుంది, ఇందులో లేనిది ఎక్కుడా లేదు’ (What is in Mahabharata is every where; what is not in Mahabharata is nowhere) - అని.

ఆసక్తికరమైన విషయం, ఏమంటే మహాభారతం ప్రపంచంలోని గ్రంథాలన్నింటిలోకి గొప్పది. ఉదాహరణకు “ఇలియాడ్”, “ఒడస్సీ” - అనేవి గ్రీకుల ప్రాచీన ప్రసిద్ధ వీరకావ్యాలు. మహాభారతం ఆ రెంటికన్నా అనేకరెట్లు పెద్దది. ఈ పెద్దతనం ఒక పరిమాణంలోనేగాక, పాత్ర చిత్రణ (Character delineation), భావాల వైభింబం (Range of emotions) వంటి అంశాల్లో సుషంగా తెలుస్తుంది.

మహాభారతంలో పాండవుల ఉత్తమ చరిత్ర, కౌరవుల దుర్ఘటం చక్కగా ఆవిష్కరింపబడ్డాయి. పాండవులు ధార్మిక, సాత్మీక, దైవికత్తులు; కౌరవులు అధార్మిక, రాజుసు, తామసిక, అసురీకత్తులు. ఈ రెండురకాల శక్తుల నడుమ జరిగిన సంఘర్షణాయే కురుక్షేత్ర సంగ్రామం. అందులో ధార్మికశక్తులకు జయాన్ని కలిగించి, అధర్మికశక్తులను అంతమొందించి, అవతార పురుషుడుగా, జగద్గురువుగా నిలిచి ఉపదేశించిన దివ్యశక్తి శ్రీకృష్ణుడు.

భగవద్గీత భారతానికి ఆత్మ; పాండవుల చరిత్ర శరీరం; చతుర్వీ పురుషార్థ విజ్ఞానం జీవితం; ఇతిహాసాలు, ఉపాఖ్యానాలు జవసత్యాలు. మానవ జీవితమనే మహాముద్రాన్ని మధించి బాదరాయణుడు మానవాళికి అందించిన

అమృతకలశం మహాభారతం. మానవజీవిత క్రమానికి మహాభారత ఇతివృత్తగమనానికి ఎంతో సాదృష్యం గోచరిస్తుంది. ఒక్కమాటలో మానవ ధార్మిక జీవన ప్రవృత్తికి మహాభారతం ప్రాణాధారం.

మహాభారతం వేదాలు మొదలుకొని పురాణాలవరకు గల భారతీయ వాజ్గైయంయొక్క సారాంశాన్ని అందించటమేగాక, ఆ యా అంశాలకు వైరుద్ధం ఏర్పడినప్పుడు, వాటికి సామరస్యసూర్యక మార్గాన్ని నిర్దేశించే సమన్వయ సంహితగా పేరు గాంచింది:

“వేదములకు, అఖిలస్మృతి
 వాదములకు, బహుపురాణ వర్ణంఖులకున్
 వాహైన చోటులను తా
 మూడల ధర్మార్థకామమోక్షస్తితికిన్”

ఈ విధంగా ఆర్థవాజ్గైయానికి అంతటికీ మూడల (ప్రమాణం) అయి ఉండటం మహాభారతం యొక్క ప్రత్యేకత!

దేవభాషలో అవతరించిన భారతం కాలక్రమేణ తమిళ, కర్ణాటాది దేశభాషలలోనికి అనువదింపబడుతూ వచ్చింది. ప్రాంతీయ భాషలలో వెలువడిన ఆ యా భారత అనువాదాలన్నిట్లోనూ తెలుగులో ‘కవిత్రయం’ వారు రచించిన ఆంధ్రమహాభారతానికి ఒక ప్రత్యేకత నెలకొనిఉంది. తెనుగుభారతం కేవలం అనువాదం కాదు; కృష్ణాధైపాయనుడు వైదికమైన ఏ పరమార్థాన్ని మూలంలో నిరూపించాడో, ఆ నిరూపితార్థం చెక్కుచెదరకుండా పుణికిపుచ్చుకొని అవతరించిన స్వతంత్ర రచన ఆంధ్రమహాభారతం. కవిత్రయం కావించిన పునఃస్థిష్టి!

‘తింటే గారెలు తినాలి, వింటే భారతం నినాలి,’ భారతం చదివినవాడు పండితుడు’- ఇత్యాది లోకోక్తులు తెలుగులో వెలిశాయంటే ఆంధ్రులకు మహాభారతమంటే ఎంతటి ఆదరమౌ తేటపడుతోంది. ఆంధ్రావళికి అలాంటి ఆదికావ్యాన్ని ప్రసాదించిన మహాకవులు ముఖ్యరూ త్రిమూర్తుల లాంటివారు. నారిలో ఆదికవియే నిష్ఠువు, కవిబ్రహ్మాయే బ్రహ్మాదేవుడు, ప్రబంధ పరమేశ్వరుడే పరమేశ్వరుడు. ఈ ముగ్గురు సారస్వత మూర్తులు వేరువేరు కాలాల్లో, తెలుగుదేశంలోని వేరువేరు ప్రాంతాల్లో తమతమ రచనల్ని కొనసాగించినపుటికీ, కవిత్రయ భారతం స్వరూపంలోనూ, సందేశంలోనూ ఏకవాక్యతతో విలసిల్లుతూవుంది. ఇది ఆంధ్రావనికి దైవికంగా సిద్ధించిన అద్భుతవిశేషం. తరతరాల తెలుగుజాతికి ఆదర్శంగా తెనుగు సంస్కృతి మందిరంపై నిరిగ్మించిన సమున్వత స్వర్గాపురం ఆంధ్రమహాభారతం. ఆ సుందర గోపురాన్ని నెలకొల్పిన అక్షర శిల్పులు “కవిత్రయం” అందరకూ ఆరాధ్యలు.

పై త్రిమూర్తుల్లో ఆద్యుడు, ఆంధ్రసారస్వతానికి ‘అపర వాల్మీకి’ నన్నయభట్టారకుడు. ఆ మహాకవి వేంగిదేశపు రాజధాని అయిన రాజమహాందవరంలో చాళుక్యవంశ ప్రభువగు రాజరాజమొక్క ప్రోత్సాహంతో క్రీ.శ. 1053 ప్రాంతంలో వ్యాసభారత ఆంధ్రికరణకు శ్రీకారం చుట్టూడు. ఆంధ్రవాజ్గైయ చరిత్రలో అపూర్వమైన ఆ మహానీయ సన్నిహితాన్ని

పురస్కరించుకొని ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వం 1982-83 విద్యావత్సరాన్ని “నన్నయు సంవత్సరం”గా ప్రకటించింది. అప్పట్లో నన్నయు సహస్రాబ్ది జయంతి- ఉత్సవాలు తెలుగుదేశంలో వాడవాడలా వైభవోవేతంగా నిర్వహింపబడినాయి.

ఆ సందర్భంలో తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానంవారు ఆర్ధరాష్ట్రానికి, ఆంధ్రభాషా సాహిత్యాలకు, సంస్కృతి సభ్యతలకు మార్గదర్శకమైన అది కావ్యానికి - ముఖ్యంగా తొలి మూడు పర్వాలకు ప్రసిద్ధ విద్యాంసులచే ప్రతిపదార్థ, తాత్పర్య, విశేషాలను ప్రచురించే ధార్మిక కార్యక్రమాన్ని ఆసక్తితో చేపట్టారు. తొలుదొలుత నన్నయు భారతభాగంతో ఆరంభమైన ఈ కార్యక్రమం క్రమేణ తరువాతి పదిహాను పర్వాలకు కూడా వ్యాఖ్య ప్రాయించాలనే ఉండాత సంకల్పానికి దారితీసింది.

ఈనాటి విద్యార్థుల పార్యాఫ్రాళికల్లో భారతీయ సంస్కృతి వైశిష్ట్యాన్ని బోధించే అంశాలకు తగినంత ప్రాధాన్యం లేక, అరుదైపోతూ ఉన్నందున, కవిత్రయమహాభారతం అందించే సందేశం సామాన్య జనులకూ, అలాగే నేటి యువతరానికి అందేటట్లు చేయవలసిన ఆవశ్యకతను గుర్తించి, తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం వ్యాఖ్యానసహిత కవిత్రయ భారత ప్రచురణను అందుకు అనువైన మహాద్వయంగా చేపట్టి పురోగమిస్తున్నది.

మొదట నన్నయు భారతభాగానికి సరళగ్రాంథికంలోనూ, తరువాత తిక్కన భారత భాగానికి శిష్టవ్యావహారిక భాషలోనూ- అందులోనూ భిన్న భిన్నశైలులలో - వ్యాఖ్య రచింపబడి ఉన్నందున, ఈ మొత్తం సంపుటాల వ్యాఖ్యాన స్వరూపానికి ఏకవాక్యతనూ, సామాన్యపారకులకు సైతం సుబోధంగా ఉండే విశిష్ట వ్యావహారికరీతినీ సంతరించటానికి ఆచార్య జి.వి. సుబ్రహ్మణ్యంగారిని సంపాదకులుగా నియమించటమైనది.

వెయ్యెళ్ల తెలుగు సాహిత్యానికి కీర్తికరీటమైన ఆంధ్రమహాభారతాన్ని సరళవ్యాఖ్యతో అచిరకాలంలో సమగ్రంగా ముద్రించి, ఈ రీతిగా ఆంధ్రావళికి సమర్పింపగలుగుతున్నందుకు తిరుమల తిరుపతి దేవస్థాన యాజమాన్యం ఎంతో సంతోషమైనది.

అదికవి నన్నయభట్టారకుణ్ణి ఆంధ్రమహాభారత రచనకు ప్రోత్సహించిన రాజరాజు క్రీ.శ. 1022 ఆగస్టు 22వ తేదిన పట్టాభిషిక్తుడయ్యాడు. ఈ అద్వితీయ చారిత్రక సన్నివేశాన్ని పురస్కరించుకొని తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం ఈ సంవత్సరం ఆగస్టు 22న శ్రీ పద్మావతీ శ్రీనివాసుల మంగళాశాసనములతో ఆదిపర్య, సభాపర్య సంపుటాలను రాజమహాంధవరంలో ఆవిష్కరింపనున్నారు.

ఆదినుండీ ఈవాజ్గుయయజ్ఞంలో పాలుపంచుకొన్న సుగృహీతనామధేయులయిన విద్యావేత్తలందరికి పేరు పేరున కృతజ్ఞతలు తెలుపుతున్నాము.

వేదత్రయమూర్తి అయిన వేంకటేశ్వరుని అనుగ్రహంవల్ల, వ్యాఖ్యానసహితమైన ఈ ‘జమేతిహసం’ సర్వలకు జయప్రదము, ఆనంద సంధాయకము కాగలదని మా ఆశయము, ఆకాంక్ష.

అనతి కాలంలోనే ప్రతులనీ చెల్లిపోయిన కారణంగా పునర్వృద్ధిస్తున్నాము (2006). ఎప్పటిలాగే పారకులు సమాదరిస్తారని ఆశిస్తున్నాను.

వ్యాసరచిత భారతామ్మాయ మాంధ్రభా
షగనొనర్చి జగతిఁ బోగడు గనిన
నవ్వపార్యఁ, దిక్కునను గృతక్రతు, శంభు
దాసు నెఱ్చుసుకవిఁ దలఁతు భక్తి.

కార్యనిర్వహణాధికారి
తి.తి. దేవస్తానములు, తిరుపతి.

కవిత్రయ మహాభారతం ప్రాజెక్టు : పుట్టు పూర్వోత్తరాలు

శ్రీవేంకటేశ్వరస్వామి వారి దివ్యానుగ్రహంతో తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం ఆదినుండీ ఆర్ఘ్యధర్మప్రభోధం నిమిత్తం అనేక కార్యక్రమాలను చేపట్టి నిర్వహిస్తావుంది. అలాంటి కార్యక్రమాల్లో ధారిక సాంస్కృతిక గ్రంథాల ప్రచురణ అత్యంత ప్రధానమైంది. ఆర్ఘ్యధర్మానికి, భారతీయసంస్కృతికి మూలాధారాలైన వేదాలు, శాస్త్రాలు, పురాణాలు, ఇతిహాసాలు, కావ్యాలు మొదలైనవాటిని, తత్పంబంధి రచనలను పలుభాషల్లో, పలురీతుల్లో అసంఖ్యాకంగా ప్రచురిస్తూ, తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానంవారు ఆర్ఘ్యసంస్కృతి సముద్రరణాలో తమవంతు కృమిని విజయవంతంగా కొనసాగించటం జరుగుతూ వుంది.

పూర్వరంగం:

ఇటీవల 1982 మార్చినెలలో మహాకవి పోతనపంచశతాబ్ది జయంతి ఉత్సవాలు ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వ ఆధిపత్యంలో ఏకశిలా (వరంగల్లు) నగరంలో వైభవోవేతంగా జరుపబడినాయి. ప్రభుత్వసూచన నమసరించి తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం ఆ ఉత్సవాల్లో సముత్సాహంతో పాల్గొన్నది. వరంగల్లు పట్టణంలో ప్రతిష్ఠించే నిమిత్తంగా పోతన విగ్రహాన్ని నిర్మించడం, పోతన భాగవతం ప్రథమ స్కూంధాన్ని తాత్పర్యసహితంగా ప్రచురించటం, ‘శ్రీనివాస బాలభారతి’ పక్షాన “పోతన” పుస్తకాన్ని ప్రకటించడం, పోతన కవితామహాత్మాన్ని చాటే స్కూరక సంచికను ముద్రించటం - ఇత్యాదికార్యక్రమాలను నిర్వహించడంద్వారా దేవస్థానం ఆ ఉత్సవాల వైభవానికి ఎంతగానో తోడ్పడింది! పోతనపంచశతాబ్ది జయంత్యత్సవాలు ఆంధ్రభాగవత ప్రచురణకు దోహదకారులైనట్టి, అటు తర్వాత 1983లో జరిగిన నన్నయ సహాయిక జయంత్యత్సవాలు “వ్యాఖ్యానసహిత ఆంధ్రమహాభారత” గ్రంథప్రచురణకు అంకురార్పణ గావించాయి.

నన్నయ భారత ప్రాజెక్టు :

ఆంధ్రమహాభారతం ఆంధ్రజాతి వెయ్యోండ్ల తపఃఫలం! ఇది తెలుగులో ఆదికావ్యం. ఈ కావ్యరచయిత నన్నయభట్టారకుడు. క్రీ.శ.1053 ప్రాంతంలో - అనగా దాదాపు వెయ్యివత్సరాల క్రిందట, గోదావరీ తీరమందలి రాజమహాంధ్రవరంలో, చాళుక్యరాజుగు - రాజరాజనరేంద్రుని కోరికననుసరించి, ఆ మహాకవి ఈ ఉత్తమ కావ్యరచనకు శ్రీ కారం చుట్టినాడు. ఆంధ్రసాహిత్య చరిత్రలో అపూర్వమైన ఆ మహానీయసన్నిహితాన్ని పురస్కరించుకొని ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వం 1982 - '83 విద్యావత్సరాన్ని “నన్నయ సంవత్సరం” గా ప్రకటించింది. అప్పట్లో నన్నయ సహాయ వార్షిక జయంతి - ఉత్సవాలు ఆంధ్రావనిలో వాడవాడలా వైభవోవేతంగా నిర్వహించబడ్డాయి.

ఆ సందర్భంలో ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వ సాంస్కృతిక వ్యవహారాల శాఖ, అంతకు మునుపటి పోతన జయంత్యత్సవాల్లో తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం నిర్వహించిన విశిష్టపాత్రమ ప్రశంసాత్మకంగా ప్రస్తావిస్తూ, అదే విధంగా నన్నయ జయంత్యత్సవాల్లో పాల్గొని చరితార్థం చేయవలసిందిగా కోరుతూ, దేవస్థానంవారికి కొన్ని ముఖ్య సూచనలు చేసింది. ఆ సూచనల నమసరించి తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం రాజమహాంధ్రవరంలో ప్రతిష్ఠించే నిమిత్తం నన్నయ విగ్రహాన్ని నిర్మించింది; ‘భారతావతరణము’ (రూపకం) ‘నన్నయ భట్టారకుడు’ (వచనం) - అనే పుస్తకాలను, ‘నన్నయ వ్యాస పీరము’ - అనే ప్రశ్న సంచికను ప్రచురించింది.

తిరుమల తిరుపతి దేవస్తాన యాజమాన్యానికి ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వం సూచించిన సూచనలలో అత్యంత ప్రధానమైనది నన్నయభారతానికి (తొలి మూడు పర్యాలకు) వ్యాఖ్య ప్రాయించి ప్రకటించటం. ఈ బృహత్తరవ్యాఖ్య గ్రంథప్రచురణ బాధ్యతను దేవస్తానంవారు ఇటీవల పదవీనిరమణ చేసిన అప్పటి పౌరసంబంధాధికారి డా॥ రావుల సూర్యనారాయణమూర్తికి అప్పగించారు. అనంతరం నన్నయ భారత వ్యాఖ్య రచనా ప్రణాళికను రూపొందించటానికి ప్రసిద్ధ విద్వన్ముఖులతో ఈ క్రింది సంపాదకమండలి ఏర్పాటయింది.

కళాప్రపూర్ణ డా॥ దివాకల్పవేంకటావధాని
డా॥ నందూరి రామకృష్ణమాచార్య
డా॥ అప్పజోడు వేంకటసుబ్బయ్య
డా॥ రావుల సూర్యనారాయణమూర్తి (సమావేశకర్త)

ఈ సంపాదకమండలి 1983 జులై11 తేదీన హైదరాబాదు బాలాజి భవనంలో తొలిసారిగా సమావేశమై, నన్నయభారత వ్యాఖ్యారచనకు ఆవశ్యకమైన మార్గదర్శక సూత్రాలను రూపొందించింది.

ఆ సూత్రాల సారాంశం :

“ఇది మహాభారతము. ఆంధ్రవాజ్గ్రయములో పరమప్రామణికమైన ఆది గ్రంథము. ఆరణ్య పర్వములో శేషభాగము ఎణ్ణున ప్రాసినను, నన్నయ పేరుమీదనే ప్రాసియున్నాడు గనుక, ఆ పర్వము పూర్తిగా ప్రచురించవలెనని నిర్దయము గైకొనబడినది. టీకా తాత్పర్యసహితముగా ప్రచురించుటలో గల ఉద్దేశము సామాన్యులకు గూడ అర్థమగుట. కనుక, వ్యావహారికభాషకు సన్నిహితమైన సరళగ్రాంథికములో ప్రాయవలెనని నిర్దయము జరిగినది. పదాలు ప్రయోగించుటలో సామాన్యులకు అర్థమగునట్లు, భారతముయొక్క ప్రామణికత చెడకుండ - భాషను సాధ్యమైనంతమేరకు సులభముగా నుండునట్లు ప్రాయవలెను. అరసున్నలు, శకటరేషములు పాటింప నక్కరలేదు. విసంధులు అంగీకరింపబడినవి. సరళాదేశము అనవసరము. మూలములో ఉన్న కరినపదములు పరిహారించి, సుబోధములైన పదాలు వాడవలెను.

మూలపదాలు యథాతథముగా ప్రాయవలెను. అరసున్నతోగాని, సున్నతోగాని పదము ముగియునపుడు దానిని ద్రుతాంతముగా ప్రాయవలెను. సరళాదేశము వచ్చినపుడు పరుషములే గ్రహించవలెను. మొదట మూలపద్యము, దానిక్రింద ప్రతిపదార్థము, తరువాత తాత్పర్యము, పిమ్మట - ఉన్నచో విశేషాలు, అతిముఖ్యములైన వ్యాకరణావిశేషాలు, అలంకార విశేషాలు పొందుపరచవలెను. వచనమునకుగూడ పద్యాలకు ప్రాసినట్లే అర్థతాత్పర్యాలు ప్రాయదగును.

ఉస్కానియా విశ్వవిద్యాలయమువారు ప్రచురించిన సంశోధితప్రతిని ఆధారముగా స్వీకరింపవలెను. అందలి శీర్షికలను యథాతథముగా ఉంచవలెను. సంస్కృతమూలములోని అధ్యాయ సంఖ్యగూడ వేయవలెను. మూలవిభిన్నత పీరికలో సూచించవచ్చు; లేదా విశేషాంశములలో చేర్పవచ్చు. పాతాంతరాలలో - సంశోధితప్రతిలో ఉన్నదానికంటే ఇతర పారము మేల్రముగా తోచినచో రచయిత దానినికూడ స్వీకరించి అర్థము ప్రాయవలెను. దానిని విశేషములలో చేర్చునది.

రచన కొనసాగిన పిమ్మట రెండుమూడు నెలలకు ఒకసారి రచయితల సమావేశాలు ఏర్పాటుచేసి అన్యోన్య సమీక్షలు జరుపవలెను. ఇది రచనలో సామరస్యము ఏర్పడుటకు సదవకాశము కలిగించును. (మూడుపర్వముల) రచనలో

ఏకరూపత కలుగునట్లు చూచుటకు ఒక ప్రధాన సంపాదకుడు కావలసి యున్నది. ఈ బాధ్యత ఆచార్య దివాకర్లవేంకటావథానిగారికి అప్పగించుటకు ఏకగ్రీవముగా తీర్మానింపబడినది. ప్రధాన సంపాదకుడు వ్రాతప్రతిని సాధ్యమగునంత త్వరలో అచ్చుకు (Finalise) సంస్థితుచేయగానే, ఒక సమష్టి సమీక్షా సమావేశము ఏర్పాటుచేసి, అనంతరము వ్రాతప్రతిని ముద్రణకు ఇయ్యవలెను. ప్రతి సంపుటికి ఫీరిక, నిషయసూచిక, చివర పద్యానుక్రమణిక ఉండవలెను.”

పై ఆదేశిక సూత్రాల నముసరించి ఆచార్య దివాకర్లవేంకటావథాని ఆదిపర్మానికి, డా॥ అప్పణ్ణుడు వేంకటసుబ్బయ్య సభాపర్మానికి, డా॥ నండూరి రామకృష్ణమాచార్య ఆరణ్యపర్మానికి- వ్యాఖ్యలను రచించే కార్యక్రమం చేపట్టారు. ఇలా వ్యాఖ్యను సమకూర్చే పని ఒకవైపు కొనసాగుతూ ఉండగా, దేవస్థానం ఇంచుమించు ఆరేసి మాసాల కొక పర్యాయం, అంతదనుక జరిగిన కృష్ణానిగూర్చి సమీక్షించేందుకు, పై మువ్వురు రచయితలతో కూడిన సంపాదకవర్గ సమావేశాలను నిర్వహిస్తా వచ్చింది.

ప్రధాన సంపాదకుడు ఆచార్య దివాకర్లవేంకటావథానిగారు తక్కిన ఇరువురి రచనలను పునఃపరిశీలన చేస్తూ తుదిమెఱుగులు దిద్ది వ్రాతప్రతులను అచ్చుకు సిద్ధంచేస్తున్న దశలో - 1986 అక్టోబరులో పరమపదించారు. ఈ ఆకస్మికసంఘటనవల్ల “వ్యాఖ్యానప్రాత నన్నయభారత ప్రచరణ” కార్యక్రమ పురోగతికి విష్ణుతం ఏర్పడింది. ప్రణాళిక ఈ ఆటంకాన్ని అధికమించటానికి, తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానంవారు తగినపెద్దలతో విష్ణుతంగా సమాలోచించారు. తదుపరి, కళాప్రపూర్ణ మధునాపంతుల సత్యనారాయణశాస్త్రిగారు కీ.శే. దివాకర్లవారి స్థానంలో ముఖ్య సంపాదకులుగా 1987 మే నెలలో నియుక్తులయ్యారు.

అప్పటినుండి, మళ్ళీ వ్యాఖ్యారచయితల పరస్పరసమీక్షా సమావేశాలు యథారీతిగా నిర్వహింపబడుతూ వచ్చాయి. ఫీటిలోపాటు, ప్రధాన సంపాదకుడు మధునాపంతుల సత్యనారాయణశాస్త్రిగారు మూడుపర్మాల వ్రాతప్రతులను క్రమంగా పర్యవేక్షిస్తూ, వాటిని ముద్రించవలసినదిగా తీర్మానించారు.

ఆ యా పర్మాల ముద్రణకార్యం ఒకప్రకృతి జరుగుతూవుంటే, మరోవైపున ఆ యా సంపుటాల సంపాదకులు ఫీరిక, ఉపోద్ధాతము - మున్నగు అంశాలను సమకూర్చాలని ఒకానోకసమావేశంలో నిర్ణయింపబడింది. అవసరాన్నిబట్టి ఫీరికలకు తుదిరూపం ఇవ్వటానికి సంపాదకవర్గం మరొకసారి సమావేశం కావడానికి కూడ అందులోనే నిశ్చయింపబడింది. అయితే, ఈ నిర్ణయాలు చోటుచేసికొన్న సమావేశమే నన్నయ భారత ప్రణాళికకు సంబంధించిన సమావేశాల్లో చిట్టచివరిదయింది! ఈ సమావేశం రాజమహేంద్రవరంలో శ్రీమధునాపంతుల సత్యనారాయణశాస్త్రిగారి గృహంలో 1991 జూలైవ తేదిన జరిగింది. అనంతరం ఈ గ్రంథాన్ని ముద్రించే ప్రయత్నాలు కొనసాగాయి.

తిక్కన భారత సంయోజన :

ఇటువంటి పరిస్థితుల్లో, తిరుమల తిరుపతి దేవస్తాన సమ్మగిరి సంపాదకుల కార్యాలయమందలి ప్రచురణల విభాగంలో “పబ్లిక్ ఎడిటర్”గా పనిచేస్తూ వుండిన విద్యాన్ డి. నాగసిద్ధారెడ్డి గారు (రిటైర్డ్ ప్రైనీపాల్, యస్.వి.బిరియంటల్కళాశాల, తిరుపతి) తిరుమల తిరుపతి దేవస్తాన కార్యానిర్వహణాధికారిగారికి “తిక్కన భారత వ్యాఖ్యారచనాప్రణాళిక”ను గూర్చి 1992 ఆగష్టు ఆరంభంలో ఒక నివేదికను సమర్పించారు.

ఆ నివేదిక సారాంశం :

“తిరుమల తిరుపతి దేవస్తానంవారు నన్నయ భారతం మూడు పర్యాలకు ప్రసిద్ధ విద్యాంసులచేత వ్యాఖ్య ప్రాయించిన విధంగానే, తిక్కన భారతం పదునైదు పర్యాలకు రాష్ట్రంలోని ప్రముఖపండితులచేత వ్యాఖ్య ప్రాయించి ప్రచురించటం సముచితంగానూ, సమగ్రంగానూ ఉంటుంది. తాము అనుమతిస్తే ఈ ప్రణాళికకు నేను సమన్వయ సంపాదకుడనుగా, సమావేశకర్తగా (కో ఆర్డ్రెనేటింగ్ ఎడిటర్ అండ్ కన్సైనర్) బాధ్యతవహించి నిర్వహించగలను”.

తిరుమల తిరుపతి దేవస్తాన కార్యానిర్వహణాధికారి అధ్యక్షతన సమావేశమైన గ్రంథాన్వయింపుల సంఘం (Experts Committee) పై ప్రతిపాదనను ఆమోదించింది. తదనుసారంగా తిక్కన భారతవ్యాఖ్య రచనా ప్రణాళికకు సంబంధించిన తొలిసమావేశం తిరుమల తిరుపతి దేవస్తాన పరిపాలనా భవనం (తిరుపతి)లో కార్యానిర్వహణాధికారిగారి ఆధ్వర్యవంలో 1992 నవంబరు 5వ తేదిన జరిగింది. ఈ ప్రణాళికా నిర్వహణకు తొలుత ఒక సలహాసంఘం ఏర్పాటయింది. అనంతరం ఈ సలహాసంఘం 1) సంపాదకవర్గం 2) సలహాసంఘం- అని ఈ క్రింది రెండు సంఘాలుగా విభజింపబడింది.

సంపాదక వర్గం

శ్రీ పొత్తురి వెంకటేశ్వరరావు

ప్రొ॥ ఎస్.బి. రఘునాథాచార్య

ప్రొ॥కె. సరోవర్తమరావు

శ్రీడి. నాగసిద్ధారెడ్డి (కన్సైనర్)

సలహాసంఘం

ఆచార్య తుమాటి దొఱపు

ఆచార్య జి.వి. సుబ్రహ్మణ్యం

ఆచార్య బిరుదురాజు రామరాజు

ఆచార్య మడుపు కులశేఖరరావు

ఆచార్య తుమ్మపూడి కోటీశ్వరరావు

డా॥రావుల సూర్యనారాయణమూర్తి

ఆచార్య కొర్కాపాటి శ్రీరామమూర్తి

శ్రీ కాట్రపాటి సుబ్బారావు

ఆచార్య నందూరి రామకృష్ణమాచార్య

శ్రీ ములుకుట్ల రామకృష్ణశాస్త్రి

పై సమావేశంలో చర్చింపబడిన అంశాల్లో అత్యంతప్రధానమైనది వ్యాఖ్యాన విధానానికి సంబంధించినది. సభ్యులందరి సలహాలు, సూచనలనేరకు - వ్యాఖ్యానరచనకు మార్గదర్శకాలైన - కొన్ని ముఖ్య నియమాలు క్రోడీకరింపబడ్డాయి.

ఆ నియమాల సారాంశం :

“రచనావిషయంలో ప్రధానంగా సామాన్య ప్రజానీకాన్ని దృష్టియందుంచుకొనవలెను. భాష వ్యావహారికంగానే ఉండాలి. మాండలికాలు ఉండరాదు. సాధ్యమైనంతవరకు విసంఘల్ని పాటించాలి. సంఘి విడదీసిన తర్వాత పదస్యరూపం తెలిసేటట్లుగా పదాదిని అచ్చల్ని వాడాలి. దుస్సంఘలు తగదు. శకటరేపలు, అరసున్నలు ఉండరాదు. కథాభాగాన్ని అతికేసుయంలో పూర్వాపర సందర్భాలను అనుసంధానంచేస్తూ ఆవసరమైనచోట స్థాలంగా ఐదారు పంక్కలు అవతారిక (పరిచయం) వ్రాయాలి. ప్రతిపద్యానికి అక్కరలేదు.

విశేషాంశాల్లో అలంకారాలు, వర్ణనలు కథా సందర్భానికి ఏవిధంగా అతికాయో చెప్పుటి, పద్యంలో గుర్తించిన ముఖ్యమైన విశేషాంశాలు విస్తారంగా కాకుండా, సంగ్రహంగా చెప్పాలి. (రచయితలు వ్రాయని విశేషాంశాదులను సంపాదకులు, ‘ఎడిటోరియల్ నోట్లు’ వ్రాసి నవ్వేదుచేయవలసినది.) ఆవసరమైన చోట్ల రచనలో మార్పులు, చేర్పులు చేయడానికి, సంతృప్తికరం కాకపోతే తిరస్కరించి మరొకర్చి ఎంపిక చేసుకొనడానికి సంపాదకవర్గానికి అధికారం ఉంది. (రచయితలు) ఉస్కానియూ యూనివర్సిటీఫీల్డ్స్ బారతప్రతిని రచనకు ప్రమాణంగా స్వీకరించాలి. ఇతర ప్రతులలో సాబగైన పారములున్నచో వాటిని రచనలో ఉట్టంకించవచ్చు.”

పై సూచనల ప్రకారం, తిక్కన భారతం పదునైదు పర్మ్యల్లోని 46 ఆశ్వాసాలకు సరళవ్యాఖ్య సమకూర్చుటానికి మొత్తం ముప్పుదిముగ్గురు పండితులు ఎంపిక చేయబడ్డారు. వీరిలో చాలమంది తమవంతు వ్యాఖ్యారచనను సకాలంలో పూర్తిచేసి దేవస్థానానికి సమర్పించారు. ‘తిక్కనభారత ప్రణాళిక’ యొక్క చివరి సమావేశం 1994 జులై 15వ తేదిన కార్యాన్వయాధికారిగారి అధ్యక్షతన తిరుపతి దేవస్థానపరిపాలనాభవనం (తిరుపతి)లో జరిగింది.

1995 జూన్‌లో శ్రీ డి. నాగసిద్ధారెడ్డి పదవినుండి విరమించేనాటికి, తిక్కన భారతంలోని కొన్ని ఆశ్వాసాలకు వ్యాఖ్య - ఆ యూ రచయితలు వ్రాసి పంపనందున - దేవస్థానానికి అందలేదు. అలా, వ్యాఖ్యానింపబడక శేషించి ఉన్న తిక్కన భారతంలోని కొన్ని ఆశ్వాసాలను స్థానికులగు మరికొందరు విద్యాంసులచేత వ్రాయించి, ఈ వ్యాఖ్యాన క్రతువును సమాప్తి నొందించడం జరిగింది. ఈ విధంగా తోలుత ‘నన్నయభారత ప్రణాళిక’గా ఆరంభమైన ఈ వ్యాఖ్యారచన, తరువాత తిక్కన భారతంలోకి విస్తరించి, సమగ్రతను సంతరించుకొని, చివరకు “కవిత్రయ మహాభారత ప్రణాళికగా” సార్థకమయింది.

కవిత్రయ మహాభారతం ప్రాజెక్టు :

మొదటి మూడు పర్మ్యలు సరళగ్రాంధికంలోను, తక్కిన భాగమంతా భిన్న భిన్నశైలుల వ్యావహారికంలోనూ రచింపబడిన ఈ మొత్తం పదునైనిమిది పర్మ్యల వ్యాఖ్యాన స్పురుషానికి ప్రామాణికమైన ఏకరూపతను, నవ్యతను సముచితంగా సంతరింపజేయగల సంపాదకుణ్ణి సూచించవలసిందని తిరుపతి దేవస్థానం, స్థానికులైన నిపుణులను కోరింది.

అనుభవజ్ఞులగు నిపుణుల అభిప్రాయానుసారం దేవస్థానం - సుగ్రీవాతనామధేయులైన సాహితీవేత్తలు ఆచార్య జి.ఎ. సుబ్రహ్మణ్యంగారిని “కవిత్రయ మహాభారతం ప్రాజెక్టు”కు సంపాదకత్వం నిర్వహింపవలసిందిగా 1996 అక్టోబరులో

ఆప్యోనించింది. తిరుమల తిరుపతి దేవస్తానంవారి ఆప్యోనాన్ని శ్రీస్వామివారి ఆదేశంగా స్థికరించి ఆచార్య జి.వి. సుబ్రహ్మణ్యంగారు తిరుపతికి వచ్చి ‘ఎడిటరు’ కార్యాలయంలో ని ప్రచురణల విభాగం (Publications Wing)లో భద్రపరుపబడియున్న భారతం ప్రాతప్రతిని విశదంగా పరిశీలించి, ఇచ్చటి ఉద్యోగుల సహకారంతో వారు ఈ బృహద్ గ్రంథ పరిష్కారణకు అవలంబించవలసిన కొన్ని ముఖ్యపద్ధతులను, విధానాలను ప్రతిపాదించారు.

ఆ ప్రతిపాదనల సారాంశం :

“మహాభారత కథార్థాలు సామాన్యజనానికి అందుబాటులో ఉండేటట్లు చేయటానికి, మహాభారతంలోని ధర్మసందేశం అందరికీ అవగాహనకావడానికి ఈ వ్యాఖ్యానం లక్షీంపబడింది కాబట్టి, వ్యాఖ్యానమంతా ప్రామాణిక వ్యావహారిక భాషలో ఒకేరీతిగా ఉండేటట్లు చూడాలి. అవసరమైన చోట్ల వ్యాఖ్యాతలు ప్రాసిన వివిధశైలులను ప్రామాణిక వ్యావహారిక శైలిలోనికి మార్చి, ఒకే గ్రంథకర్త రచించిన రచనను చదువుతున్న సూర్యిని పరితలకు కల్పింపచేయాలని నిర్ణయించడమైనది. భాషాశైలులు మార్పువలసి వచ్చినపుడు ఇప్పడున్న ‘బరిజినల్’ ప్రాతప్రతిని చెడగొట్టకుండా ‘ప్రెస్కాపీ’ని లేఖకులచే వ్యావహారిక భాషలో మరల ప్రాయించవలసివుంటుంది.

వ్యాఖ్యానరచనకు ఒకస్తాలమైన ప్రణాళికను ఇదివరలో రూపొందించి వ్యాఖ్యాతలకు తెలియపరచటమయింది. కానీ, అందరూ ఆ అంశాలను తు.చ. తప్పకుండా పాటించినట్లు కనబడదు. అందువలన వ్యాఖ్యానరచనలో ఏకరూపత (Uniformity) ఒక్కొక్కచోట లోపించినట్లు కనబడుతోంది. కాబట్టి, వ్యాఖ్యానం అవసరానికి మించి ఉన్నచోట్ల తగ్గించటానికి, అవసరం ఉన్నచోట్లకొన్ని అంశాలను చేర్చటానికి సంపాదకునికి స్వేచ్ఛ ఇవ్వాలని నిర్ణయించడమైనది.

వ్యాఖ్యానం ప్రాయుడానికి ఉస్కానీయా విశ్వవిద్యాలయంవారి ఆంధ్రమహాభారత సంశోధితప్రతిని ఆధారం చేసికోవాలని ఇదివరలోనే నిర్ణయించడమైనది. ఆ నిర్ణయాన్ని వ్యాఖ్యానరచయితలకు తెలుపడం కూడా జరిగింది. కానీ, కొందరు రచయితలు నీర్దేశించిన ప్రతిని కాకుండా, వేరే ప్రతులను ప్రామాణికంగా తీసికొని వ్యాఖ్యానం ప్రాశారు. అటువంటి ఘట్టాలలో దేవస్తానంవారు ఎన్నుకొన్న ప్రతిని దృష్టిలో ఉంచుకొని ప్రాతప్రతులను తగినివిధంగా మార్పువలెనని నిర్ణయించటం జరిగింది.

మహాభారత వ్యాఖ్యానాన్ని $1/4$ ‘డెమీపైజు’లో పండిండు సంపుటాల్లో ప్రచురించాలని నిర్ణయించడమైనది. పుష్టకం ‘పైజు’ను నిర్ణయించడంలో పారకుణ్ణి, విషయాన్ని, ప్రచురణకర్త సాకర్యాన్ని సాధారణంగా దృష్టిలో ఉంచుకొంటారు. పారకుణ్ణి దృష్టిలో వెట్టుకొంటే, అతడు భారతంలో ఒక్కొక్క పర్వాన్ని ఒక్కొక్క సంపుటంగా భద్రపరచుకోవాలని భావిస్తుంటాడు. అందువల్ల, ‘వాల్యూమ్’కు పర్వాన్ని ప్రమాణంగా తీసికోవటం సాకర్యంగా ఉంటుంది. విషయాన్ని బట్టిమాచినా పర్వవిభాగమే అందరికీ సాకర్యం. ప్రచురించేసంపుటికి ‘క్లాసిక్’ (Classic) గౌరవం ఆక్రూతిలో కల్పించాలన్నా $1/4$ ‘డెమీపైజు’ బాగుంటుందని తీర్మానించటమైనది. అయితే ఆదిపర్వం, ఆరణ్యపర్వం, శాంతిపర్వంలాంటి పెద్దపర్వాలు, మహాప్రస్తానిక పర్వంలాంటి చిన్నపర్వాలు ప్రచురిస్తున్నపుడు ‘వాల్యూమ్’ విభాగంలో కొంత వెసులు బాటు కల్పించుకోవచ్చు.

ఒక్కొక్క సంపుటానికి మొదట తిరుమల తిరుపతి దేవస్తానం కార్యనిర్వహణాధికారిగారి ముందుమాట, ‘ఎడిటరు’ గారి ఉపోదాతం తప్పకుండా ఉండాలి, విషయమాచిక తయారుచేయాలి. ప్రతి పర్వం చివర అకారాది

పద్మనాయక తప్పనిసరిగా ఉండాలి”.

పై పద్ధతుల ననుసరించి ఆచార్య జి.వి. సుబ్రహ్మణ్యంగారు పరిష్కరించి ఇస్తున్న భారత సంపుటాలను తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం వరుసగా ప్రమరింప బూనుకొన్నది. ఈ సంపుటుల ప్రమరణకార్యం త్వరితగతిన పూర్తి చేయించాలనే సంకలనంతో తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం 1999 నవంబరు 3,4 తేదీల్లో శ్రీ పద్మావతి అతిథి గృహంలో తి.తి.దే. కార్యనిర్వహణాధికారి డా॥ఐ.వి. సుబ్రావు, ఐ.వి.ఎన్., గారి అధ్యక్షతన కీలకమైన సమావేశాన్ని నిర్వహించింది. ఈ సమావేశంలో ఆచార్య జి.వి. సుబ్రహ్మణ్యంగారు తయారు చేయించిన ఆదిపర్య, సభాపర్యాల డి.టి.పి. ‘మాష్టరు కాపీ’లను సభ్యులు సమీక్షించారు. తదనంతర పర్యాల ప్రకటన ఇతోధికమగు వేగం అందుకోవటానికి వీలుగా ఈ సమావేశంలో కవిత్రయ భారతానికి సంబంధించిన సంపాదక మండలి (Editorial Board), సలహామండలి (Advisory Board) - అనే రెండు సంఘాలను ఈ దిగువ పేర్కొన్న విధంగా పునర్వ్యవ్సీకరించటం జరిగింది.

సంపాదక మండలి సభ్యులు

ఆచార్య నండూరి రామకృష్ణమాచార్యులు	శ్రీపాత్మారి వెంకటేశ్వరరావు
ప్రో॥ఎన్.బి. రఘునాథాచార్య	డా॥ అప్పజోడు వెంకటసుబ్బాయ్
ఆచార్య కె.జె. కృష్ణమూర్తి	ఆచార్య కె.సర్వోత్తమరావు

సలహా మండలి సభ్యులు

డా॥ బిరుదురాజు రామరాజు	ప్రో॥ఎన్.బి. రఘునాథాచార్య
ఆచార్య నండూరి రామకృష్ణమాచార్యులు	శ్రీపాత్మారి వెంకటేశ్వరరావు
డా॥ అప్పజోడు వెంకటసుబ్బాయ్	ఆచార్య ఎం. కులశేఖరరావు
ఆచార్య కె.జె. కృష్ణమూర్తి	ఆచార్య తుమ్మపూడి కోటీశ్వరరావు
డా॥ మేడసాని మోహన్	ఆచార్య ఎం. బుద్ధన్న
ఆచార్య హాచ్.ఎన్. బ్రిప్పోనంద	

తరువాత 2000 సంవత్సరం ఫిబ్రవరి25వ తేదీన తిరుమలలో కార్యనిర్వహణాధికారి డా॥ఐ.వి. సుబ్రావు, ఐ.వి.ఎన్., గారి అధ్యక్షతన ‘క్యాంవ్ ఆఫ్స్’లో పై రెండు మండలుల లోని సభ్యులయొక్క సంయుక్త సమావేశం నిర్వహింపబడింది. ఈ సమావేశంలో 2000 సంవత్సరాంతానికి కవిత్రయ భారతసంపుటా లన్నింటినీ వెలువరించాలనే ముఖ్యతీర్మానం కావింపబడింది. ఇందులకు అనువగా ఆ యా పర్యాల వ్యాఖ్యాతలతో కూడిన ఒకటి, రెండు ‘వర్గాషావ్’లను కూడ నిర్వహించడానికి నిర్ణయం గైకొనబడింది.

కవిత్రయ భారతాన్ని వ్యాఖ్యాతో ముద్రించటంద్వారా తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానంవారు ‘పంచమవేద’ మండలి ధర్మప్రభోదాన్ని యావదాంధ్రులకు అందించే ఉదాత్తపొత్రను నిర్వహిస్తున్నారు. ఆ క్రమంలో ఇస్పుడు ప్రథమ సంపుటం - ఆదిపర్యం (రెండు భాగాలు), ద్వితీయ సంపుటం సభాపర్యం- వెలువడినాయి. తరువాతి సంపుటాలు పైతం త్వరలోనే వెలుగుచూడ నున్నాయి. అష్టరాస్యులైన ఆంధ్రులు భారతాన్ని స్వయంగా చదివి అర్థం చేసికోవటానికి ఈ సరళవ్యాఖ్య ‘కరదీపిక’ కావాలని తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం వారి ఆశయం.

కృతజ్ఞతలు :

ఈ ప్రణాళిక ఫలప్రదం కావటానికి ఆధికారికమైన తమ ఆమోదాన్ని అందజేసిన తిరుపతి దేవస్థాన ధర్మకర్తలమండలి అధ్యక్షులకు, పాలకమండలి సభ్యులెల్లరకు కృతజ్ఞతాభివాదములు. ఈ మహాగ్రంథం వెలుగు చూడటంలో ముఖ్యకారకులైన సహృదయులు తిరుపతి దేవస్థాన కార్యానిర్పహణాధికారులు డా॥ఎ.వి. సుబ్బారావు, ఐ.ఎ.ఎన్., గారికి అనేక ధన్యవాదాలు.

ఈ ప్రణాళికద్వారా “వ్యాఖ్యాన సహాత కవిత్రయ భారతము” ను ఆంధ్రావచికి అందజేయటంలో ప్రధానపాత్ర వహించిన- వ్యాఖ్యాతలు, పై ఉభయ మండలుల (సంపాదక మండలి, సలహా మండలి) యందలి విద్యావేత్తలు ప్రధాన సంపాదకుడు ఆచార్య జి.వి. సుబ్రహ్మణ్యంగారు - ఈ విద్యాంసులందరికి కృతజ్ఞతాపూర్వక నమోవాకములు.

“సప్తగిరి” సంపాదకులుగా ఉండి, ఈ ప్రణాళిక కొనసాగటంలో ఆధినుండి ప్రముఖ పాత్ర వహించిన కీ.శే. కాటుపాటి సుబ్బారావుగారికి హర్షిక కృతజ్ఞతలు. “సప్తగిరి” సంపాదక కార్యాలయ ప్రచురణల విభాగంలో ‘సబ్ ఎడిటరు’గా ఉద్యోగిస్తూ 1995లో పదవినుండి విరమించేదాకా ఈ ప్రణాళిక విషయమై మిగుల సహకరించిన విద్యత్వానివర్యులు శ్రీమాన్ముదివర్తికొండమాచార్యులు గారికి, ఆచార్య కె.జె. కృష్ణమూర్తి (కంట్రోలర్ ఆఫ్ పబ్లికేషన్స్) గారికి అనేక కృతజ్ఞతలు. ఈ కార్యక్రమంలో చేదోడువాడోడుగా ఉంటూ, అన్ని విధాలా సహాయ సహకారాలందించిన ప్రచురణల విభాగమందలి సహాద్యగులు రీసెర్చ్ అసిస్టెంటులు శ్రీ కోరాడ రామకృష్ణ, తెలుగు సబ్-ఎడిటర్లు డా॥కె. రాధారమణ, డా॥ఎ. సంధ్య, సప్తగిరి పత్రిక కన్సుడ సబ్-ఎడిటర్ శ్రీ బి.ఎన్. శ్రీనివాసన్ గారికి, తదితర సిబ్బందికి, టి.టి.ఎస్. ముద్రణాలయ అధికారి శ్రీ ఎం. లక్ష్మణరావు గారికి, వారి సిబ్బందికి కృతజ్ఞతలు.

శ్రీవేంకటేశ్వరస్వామి వారి అనుగ్రహ విశేషంవల్ల ఈ మహాత్తమగ్రంథం వెలుగు చూస్తున్నందుకు, ఆ వేదత్రయ స్వరూపునకు కృతజ్ఞతాంజలి ఘటిస్తున్నాము.

డా॥ఎన్.ఎన్. రామమూర్తి

కన్స్సినర్

సంపాదకుడు - సప్తగిరి

తిరుపతి దేవస్థానములు, తిరుపతి

కవిత్రయ విరచిత శ్రీమదాంగ్ర మేహిభారతిము

సంపాదకమండలి సభ్యులు

డా॥ ఏ.వి. సుబ్బారావు, ఐ.ఎ.ఎస్., అధ్యక్షులు

కార్యవిర్పణాభికాల, తి.తి.దే., తిరుపతి.

ప్రధాన సంపాదకులు: ఆచార్య జి.వి. సుబ్రహ్మణ్యం,

ఆచార్య నందూరి రామకృష్ణమాచార్యులు

శ్రీపాత్మారి వేంకటేశ్వరరావు

ప్రో॥ఎస్.బి. రఘునాథాచార్య

డా॥ అప్పజోడు వేంకటసుబ్బాయ్

ఆచార్య కె.జె. కృష్ణమూర్తి

ఆచార్య కె. సర్వోత్తమరావు

సలహామండలి సభ్యులు

డా॥ బిరుదురాజు రామరాజు

ప్రో॥ ఎన్.బి. రఘునాథాచార్య

ఆచార్య నందూరి రామకృష్ణమాచార్యులు

శ్రీ పాత్మారి వేంకటేశ్వరరావు

డా॥ అప్పజోడు వేంకటసుబ్బాయ్

ఆచార్య ఎం. కులశేఖరరావు

ఆచార్య కె.జె. కృష్ణమూర్తి

ఆచార్య తుమ్మపూడి కోటీశ్వరరావు

డా॥ మేడసాని మోహన్

ఆచార్య ఎం. బుధన్న

ఆచార్య హాచ్.ఎస్.బ్రహ్మనంద

డా॥ ఎన్.ఎన్.రామమూర్తి, కన్నీనర్

“సప్తగిరి” సంపాదకులు, తి.తి.దేవస్థానములు, తిరుపతి.

కవితయ విరచిత

శ్రీమదాంధ్ర మహాభారతము

వ్యాఖ్యాతలు

1. దాక్షర్ దివాకల్ల వేంకటావథాని
2. దాక్షర్ జి.వి. సుబ్రహ్మణ్యం
3. దాక్షర్ అప్పజోడు వేంకటసుబ్బయ్య
4. దాక్షర్ నందూరి రామకృష్ణమాచార్యులు
5. దాక్షర్ కె. సరోవర్తమురావు
6. దాక్షర్ అర్. అనంతపద్మనాభరావు
7. శ్రీ సింగరాజు సన్మిదానందం
8. దాక్షర్ మేదవరం వేంకటనారాయణశర్మ
9. దాక్షర్ కె. రామగోపాలకృష్ణమార్తి
10. దాక్షర్ జొన్సులగడ్డ మృత్యుంజయరావు
11. శ్రీ ముదివర్తి కొండమాచార్యులు
12. శ్రీ కవి చెరుకూరి జయచంద్రశాస్త్రి
13. దాక్షర్ జి. హరిహరనాథ్
14. దాక్షర్ మలైల గురవయ్య
15. దాక్షర్ కె. రాజన్న శాస్త్రి
16. శ్రీ ఏలూరిపాటి అనంతరామయ్య
17. దాక్షర్ యస్వి రామారావు
18. దాక్షర్ మరుపూరి కోదందరామరెడ్డి
19. దాక్షర్ పి. వెంకటరాజు
20. దాక్షర్ హాచ. ఎన్. బ్రహ్మనంద
21. దాక్షర్ ఎన్. గంగప్ర
22. దాక్షర్ దావులూరి కృష్ణకుమారి
23. దాక్షర్ ఆకురాతి పున్నారావు
24. శ్రీ సముద్రాల లక్ష్మణయ్య
25. దాక్షర్ బేతవోలు రామబ్రహ్మం
26. దాక్షర్ తుమ్మిపూడి కోతీశ్వరరావు
27. దాక్షర్ శలాక రఘునాథశర్మ
28. దాక్షర్ ఎమ్. కులశేఖరరావు
29. శ్రీ నాగళ్ల గురుప్రసాదరావు
30. దాక్షర్ ఎ. నాగభూషణం

వర్ణాలు, ఆశ్వాసాలు

- ఆది. ఆశ్వా. 1,2,3
- ఆది. ఆశ్వా. 4; శాంతి. ఆశ్వా. 1
- ఆది. ఆశ్వా. 5,6,7,8; సభా. ఆశ్వా. 1,2
- అరణ్య. ఆశ్వా. 1 నుండి 7 వరకు; భీష్మ. ఆశ్వా. 1,2
- విరాట. ఆశ్వా. 1
- విరాట. ఆశ్వా. 2
- విరాట. ఆశ్వా. 3; ద్రోణ. ఆశ్వా. 3,4; శల్య. ఆశ్వా. 2
- విరాట. ఆశ్వా. 4
- విరాట. ఆశ్వా. 5
- ఉద్యోగ. ఆశ్వా. 1,2; సౌమిక. ఆశ్వా. 1,2
- ఉద్యోగ. ఆశ్వా. 3,4
- భీష్మ. ఆశ్వా. 3
- ద్రోణ. ఆశ్వా. 1
- ద్రోణ. ఆశ్వా. 2
- ద్రోణ. ఆశ్వా. 5
- కర్మ. ఆశ్వా. 1
- కర్మ. ఆశ్వా. 2
- కర్మ. ఆశ్వా. 3
- శల్య. ఆశ్వా. 1
- స్త్రీ. ఆశ్వా. 1,2; అశ్వి. ఆశ్వా. 1,2; మూసల-1; మహా. 1; స్వద్గా-1
- శాంతి. ఆశ్వా. 2
- శాంతి. ఆశ్వా. 3
- శాంతి. ఆశ్వా. 4
- శాంతి. ఆశ్వా. 5
- శాంతి. ఆశ్వా. 6
- అను. ఆశ్వా. 1,2
- అను. ఆశ్వా. 3,4
- అను. ఆశ్వా. 5
- అశ్వి. ఆశ్వా. 3,4
- అశ్రు. ఆశ్వా. 1,2

సంకేతాక్షర సూచి

ఆది.	-	ఆదిపర్వం		క.	-	కందపద్యం
సభా.	-	సభాపర్వం		వ.	-	వచనం
ఆర.	-	ఆరణ్యపర్వం		ఆ.	-	ఆటవెలది
విరా.	-	విరాటపర్వం		తే.	-	తేటగీతి
ఉద్యో.	-	ఉద్యోగపర్వం		నీ.	-	సీసం
భీష్మ.	-	భీష్మపర్వం		ఉ.	-	ఉత్పలమాల
ద్రోణ.	-	ద్రోణపర్వం		చ.	-	చంపకమాల
కర్ణ.	-	కర్ణపర్వం		మ.	-	మత్తేభ విక్రీడితం
శల్య.	-	శల్యపర్వం		శా.	-	శార్యాల విక్రీడితం
సౌమి.	-	సౌమికపర్వం		ఆశ్వా.	-	ఆశ్వాసం
ష్ట్రీ.	-	ష్ట్రీ పర్వం		క్రీ. శ.	-	క్రీస్తుశకం
శాంతి.	-	శాంతిపర్వం		య.	-	యగణం
అను.	-	అనుశాసనికపర్వం		మ.	-	మగణం
అశ్వ.	-	అశ్వమేధపర్వం		త.	-	తగణం
ఆశ్ర.	-	ఆశ్రమవాసపర్వం		ర.	-	రగణం
మౌన.	-	మౌనలపర్వం		జ.	-	జగణం
మహో.	-	మహోప్రసాదానికపర్వం		భ.	-	భగణం
స్వర్గః.	-	స్వర్గారోహణపర్వం		న.	-	నగణం
సం.	-	భండార్మరు సంస్థవారి		ల.	-	లఘువు
		సంస్కృతభారతప్రతి		గ.	-	గురువు
సం.మ.భా.	-	సంస్కృత మహోభారతము		అలం.	-	అలంకారం
అను.	-	పై ప్రతిలోని అనుబంధాలు		సం.	-	సంవత్సరం
సంపా.	-	ప్రధాన సంపాదకుడు		మొ.	-	మొదలైన

పీఎక

“అమితాభ్యానక శాఖలం బొలిచి, వేదార్థముల చ్ఛాయమై,
సుమహాద్వార చతుష్పు పుష్పవితతిన్ శోభిల్లి, కృష్ణర్జునో
త్తమ నానాగుణ కిర్తనార్థపలమై, ద్వైపాయనోద్యాన జా
తమహోభారత పారిజాత మమరున్ ధాత్రీసుర ప్రార్థ్యమై.”

(ఆది. 1.66)

మహోభారతం పారిజాత కల్పవృక్షం

మహోభారతం భారతీయులకు పారిజాత కల్పవృక్షం వంటిది. అడిగిన కోర్కెలన్నీ అందించే దివ్యవృక్షం పారిజాతం. మహోభారతం కూడ అటువంటిదే. మానవులు కోరేవి పురుషార్థ ఫలాలు. వాటికి సంబంధించి తెలియదగిన విశేషాలన్నింటినీ చేపుండి మహోభారతం.

“ధర్మచార్థే చ కామే చ మోక్షే చ భరతర్భభ ! యదిహోస్తి తదన్యత యన్నేహోస్తి న తత్క క్వచిత్”

(సం.మ.భా. ఆది. 56-33)

అని మహోభారతం ప్రకటించుకొన్నది. ధర్మార్థ కామ మోక్షాలకు సంబంధించి భారతంలో ఉన్న అంశం మరొకచోట ఉండవచ్చు కాని, లేని అంశం మరెక్కడా ఉండదని ఘంటాపథంగా చెప్పింది. అది నిజం ! అందుకే అది భారతీయ విజ్ఞానానికి సంస్కృతికి కల్పవృక్షం!

అది ద్వైపాయనుడని పిలువబడే ఉద్యానవనంలో పుట్టింది. వ్యాసుడు ద్వైపాయనుడనీ, కృష్ణద్వైపాయనుడనీ, సాక్షాత్ నారాయణుడనీ కీర్తింపబడ్డాడు. ఆయన వేదాలను వర్గికరించాడు. బ్రహ్మపూర్వాలను ప్రపంచించాడు; భారతీయ విజ్ఞాన శాఖలను తమలో భద్రపరచుకొన్న అష్టాదశ మహాపురాణాలను రచించాడు; నాలుగు వేదాలలోని పరమార్థాన్నంతా ప్రతిపాదించే పంచమవేదంగా భారతాన్ని నిర్మించాడు. ప్రాచీనభారతీయ విజ్ఞాన సర్వస్వంగా తన వాజ్ఞాయాన్ని సంతరించి, వైదిక సంస్కృతిని అజరామరంగా నిలిపిన వ్యాసమహర్షి సాక్షాత్ విష్ణుకల్పుడు. “వ్యాసో నారాయణో హరిః”, వ్యాసాయ విష్ణురూపాయ, వ్యాసరూపాయ విష్ణువే” అనే ప్రశ్నా ప్రసిద్ధం. “మునీనా మయ్యహం వ్యాసః” అని శ్రీకృష్ణుడే గీతలో ప్రకటించుకొన్నాడు.

వేదవ్యాసుని మేధలోనుండి పుట్టిన భారతం మూడంచెలుగా విస్తరిల్లి లోకంలో వ్యాపించింది. ఆ మునీంద్రుడు భరతవంశకథను మూడేళ్ళు దీక్ష పూని, ‘జయ’ మనే కావ్యంగా మొదట రచించాడు. మహోభారతానికి అది మొదటి రూపం. దానిని వివిధ లోకాలలో ప్రచారం చేయటానికి తన శిష్యులను నియోగించాడు. నారదుడు దేవలోకంలోనూ, అసితుడైన దేవలుడు పితృలోకంలోనూ, వైశంపాయనుడు జనమేజయుడికి చెప్పటం ద్వారా మానవలోకంలోనూ జయకావ్యానికి విజయవంతంగా వ్యాప్తి కలిగించారు. వైశంపాయనుడు జనమేజయుడికి చెప్పేటప్పుడు అతనికి కలిగిన అనుమానాలనూ, అడిగిన విశేషాలనూ వ్యాసతాత్పర్యానికి అనుగుణంగా వివరించాడు. ఆ విశేషాలతో కలిపి వ్యాసుడి జయకావ్యం భారతంగా ప్రసిద్ధి పొందింది. దానిని వైశంపాయనుడు చెప్పగా రోమహర్షుని కుమారుడైన ఉగ్రత్వపుడు అనే సూతుడు విన్నాడు. ఆయన ప్రసిద్ధుడైన శారాణికుడు. ఒకసారి నైమిశారణ్యంలో శానకుడనే మహర్షి బ్రహ్మరిగ్ణణాలతో కలిసి లోకశేయస్సుకోరకు

వన్నెందు సంవత్సరాలపాటు సత్రయాగం నిర్వహించాడు. అందులో సూతమహర్షి పాల్గొని శాసకాది మహామునులకు, వారికోరికమీద, భారతాన్ని వినిపించాడు. అప్పుడు

శాసకాదులు ఎన్నో అనుమానాలనూ, విపరాలనూ అడిగి తెలిసికొన్నారు. వాటిని సూతుడు వేదవ్యాసుడి అభిప్రాయానికి అనుగుణంగా అనుపుగా వివరిస్తూ అందించాడు. దానితో గ్రంథం పెరిగింది. అదంతా కలిసి మహాభారతంగా ప్రసిద్ధి పొందింది. మహాభారత మంచే జయకావ్యం. మూడుదశలలో విస్తరించిన మహాతిహసం. అది వ్యాసమునీంద్రుని కవితోద్వానంలో పుట్టి పెరిగిన పారిజాతం.

భారతమంచే భరతవంశియుల కథ. వారు చంద్రవంశానికి చెందినవారు. సూర్యచంద్రాది వంశాలలో పుట్టి వేదధర్మాన్ని తాము ఆచరిస్తూ, ప్రజలచేత ఆచరింపజేసే ప్రభువులు చరిత్రలు పురాణాలలో ఉంటాయి. వాటిని వంశానుచరితాలని పిలుస్తారు. అవి స్వతంత్రకావ్యాలుగా రచింపబడితే ఇతిహసా లౌతాయి. భరతవంశజులచరిత చేపే మహాభారతం వస్తుతః వంశానుచరితం. అయితే, అది పురాణభాగంగా కాకుండా స్వతంత్ర గ్రంథంగా వెలువడింది కాబట్టి ఇతిహస మనబడింది. అందులో మొదటినుండి చివరిదాకా సాగే కథను ఆఖ్యానం అంటారు. దానికి పోషకంగా నిలిచే అనుబంధ కథలను ఆఖ్యానకాలనీ, ఉపాఖ్యానాలనీ అంటారు. అవి ప్రధానకథలోని తాత్పర్యాన్ని మిత్రసమ్మితంగా వివరించటానికి తోడ్పడతాయి. మహాభారత కల్పవృక్షానికి బోదె వంటిది ఆఖ్యానం; ఆఖ్యానకాలూ, ఉపాఖ్యానాలూ కొమ్ముల వంటివి. కొమ్ము లెంత పెద్దనంబ్యలో ఉంటే చెట్టు అంత దట్టంగా, విశాలంగా విస్తరించి ఆకారంలోనూ, గుణంలోనూ గొప్పగా కనబడుతుంది. కథలో తెలిసికోదగిన ఎన్నో అంశాలున్నప్పుడే ఎన్నో ఉపాఖ్యానాలూ ఆఖ్యానకాలూ పుట్టుతాయి. మహాభారతం ధర్మవిజ్ఞానసర్వస్వం కాబట్టి దానిని వివరించటానికి అది అనేక ఆఖ్యానకాలతో, ఉపాఖ్యానాలతో విస్తరించింది.

ఉపాఖ్యానశాఖలతో వైశాల్యాన్ని పెంచుకొన్న మహాభారత పారిజాతపృష్ఠకం వేదతాత్పర్యమనే అచ్ఛమైన చల్లని నీడ నిస్తుంది. ఎండ వేడిమికి బాధపడే బాటసారులు చెట్టునీడన చేరి, సేద తీర్చుకొంటారు. అట్లాగే జీవితంలో ఎన్నో సమస్యలతో, సంఘరణలతో, బాధలతో వ్యధ పాందే లోకులు మహాభారతంలో వివరింపబడే వేదధర్మతాత్పర్యాన్ని తెలిసికొని తరచోపాయాన్ని సాధించి శాంతిని పొందుతారు. మహాభారత పారిజాతపృష్ఠకావ్యాయలో విత్రమించటమంచే చతుర్యోదశారమైన మహాభారత తాత్పర్యంలో సదా జీవించటమన్నమాట!

పారిజాత వృక్షపు నీడలో పడుకొంచే ఆ చెట్టుకు పూచిన పూలవాసన గుబాళిస్తుంది. మహాభారత కల్పవృక్షానికి పూచే పూలంటే చతుర్యోదశారాలే. ధర్మ, అర్థ, కామ, మోక్షాలకు సంబంధించిన సువాసనలను (ఉత్తమ సంస్కారాలను) తనను ఆశ్రయించినవారికి పంచిపెట్టి, పారవ్యాన్ని కలిగిస్తుందన్నమాట. పూలు కొమ్ములకు పూస్తాయి. అవి కంటితో చూడటానికి, వాసన చూడటానికి ఆహ్లాదకరంగా ఉంటాయి. అట్లాగే భారతంలోని పురుషార్థవిజ్ఞానవిశేషాలు చదవటానికి అందులోని ఉపదేశాత్మకమైన తాత్పర్యాన్ని భావించి గ్రహించి ఆనందించటానికి తోడ్పడతాయి. ఉపరంజనంతోపాటు ఉపదేశాన్ని కూడా అందించి ఉత్తమకావ్య ప్రయోజనాన్ని కలిగించేవి ఆ చతుర్యగ్ర పుప్పగుచ్ఛాలు!

చెట్టు తన రసానుభూతినీ, బీజాలనూ పండ్లులో భద్రపరచుకొంటుంది. పండ్లలోనే ఉంటుంది చెట్టు ప్రాణం. మహాభారత పారిజాత వృక్షానికి నరనారాయణ గుణ కీర్తన పరమార్థమే పరమఫలం! అందుకే భారతానికి కార్పు వేద మని, వాసుదేవతత్త్వకోశ మని ప్రసిద్ధి ఉన్నది. నర నారాయణులు పరస్పరం కలిసి ఏ విధంగా జీవిస్తారో, జీవించగలరో చేపే రసవత్తరమైన కావ్యం మహాభారతం. నరుడు తాను నారాయణుడుగా మారే ప్రస్తావం సాగిస్తాడు. నారాయణుడు తానుకూడా నరునిగా అవతరించి

నరుడిని ఉద్దరించే ఉపాయాన్ని ఉపాసనగా ఉపదేశిస్తాడు. ఈ రెండు తత్త్వాల అంతరాధ్యాన్ని అమృతయోగంగా అందించే ఫలమే మహాభారత పరమార్థం.

మహాభారతమంతా ఒక యొత్తు. నరుడికి నారాయణుడు బోధించిన భగవద్గీత ఒక్కటీ ఒక యొత్తు. భగవద్గీత భారతానికి అంతరాత్మ దాన్ని కూడా పంచమవేదమని పిలిచే సంప్రదాయం ఉన్నది. భారతమంతా చదివిన తరువాత పరితలు కురుక్షేత్ర యుద్ధంలో చనిపోయిన వీరుల కథలన్నీ తలచుకొని లోకికవిభూతులన్నీ విషాదాన్నే మిగిలిస్తాయని తెలిసికొని నిర్వేదాన్ని పొందుతారనీ, ఆ నిర్వేదాన్ని తొలగించుకొనటానికి భారతంలోని వానుదేవతతత్త్వాన్నీ, గీతాసారాన్ని ఆశ్రయిస్తారనీ, తద్వారా క్రమంగా ముక్కిని సాధిస్తారని చెప్పే పరిపాటి ఉన్నది. దానివలన మహాభారత పరమార్థం మోక్షఫలం! అని సృష్టమాతున్నది. ఏ గ్రంథం అటువంటి దివ్యఫలాన్ని అందిస్తుందో దాన్నే భారతీయులు పంచమవేదంగా, జ్ఞానఫలంగా, పవిత్రగ్రంథంగా భావిస్తారు. మహాభారతం అటువంటి మహాఫలం!

మహాభారత ప్రశ్న

వ్యాసమహాభారతాన్ని ప్రశంసించని ప్రాచీనగ్రంథం లేదంటే ఆశ్చర్యం లేదు. మచ్చుకు మార్గండేయ మహాపురాణం పలికిన మాటలు:-

శ్లో. “భగవన్! భారతాభ్యానం వ్యాసేనోక్తం మహాత్మనా,
పూర్వ మస్తుమలై శుభై ర్మానాశాప్రసముచ్ఛయైః.
జాతి పుట్టి సమాయుక్తం సాధు శబ్దోపశోభితమ్,
పూర్వప్రకోటి సిద్ధాన్త పరినిష్ఠాసమన్వితమ్.
త్రిదశానాం యథా విష్ణుః ద్విపదాం బ్రాహ్మణో యథా,
భూషణానాం చ సర్వేషాం యథా చూడామణిర్వరః.
యథాయుధానాం కులిశ మిష్టియాణాం యథా మనః,
తథే హ సర్వశాస్త్రాణాం మహాభారత ముత్తుమమ్.
యత్రాధ్యశ్చైవ ధర్మశ్చ కామో మోక్షశ్చ వర్ణయతే,
పరస్పరానుబంధాశ్చ సానుబంధాశ్చ తే పృథక్.
ధర్మశాప్త మిదం శ్రేష్ఠ మధ్యశాప్త మిదం పరమ్,
కామశాప్త మిదం చాగ్ర్యం మోక్ష శాప్తం తథోత్తుమమ్.
చతుర్మాశ్రమ ధర్మాణా మాచారణ్ణితి సాధనమ్,
ప్రోక్త మేత నృహాగ వేదవ్యాసేన ధీమతా.
తథా తాతకృతం హ్యోత ద్వ్యాసే నోదారకర్మా,
యథా వ్యాప్తం మహాశాప్తం విరోదై ర్మాభిభూయతే.
వ్యాసవాక్య జలౌఘేన కుతర్మతరుహరిణా,
వేదశైలావతీర్ణేన నిరజస్యా మహీకృతా.

కలశబ్ద మహాహంసం మహాఖ్యాన వరాంబుజమ్,
కథావిస్తీర్ణసలిలం కార్షణం వేద మహాప్రాదమ్.”

(1.2-11)

మహాత్ముడైన వ్యాసుడు చెప్పిన భారతాఖ్యానం అనేక శాస్త్రాలు సమాపోరం. సాధుశబ్ద ప్రయోగాలకూ, సహజ వస్తు ప్రతిపాదనలకూ, ధార్మిక విషయాలలో వేద పూర్వప్రకాలను ఖండించి సిద్ధాంతాలను సమర్థవంతంగా చేసే పద్ధతులకూ అది కాణాచి. దేవతలలో విష్ణువు వలె, ద్విజసువులలో బ్రాహ్మణుడి వలె, అలంకారాలన్నిటిలో చూడామణి వలె, ఆయుధాలలో వజ్రాయుధం వలె, ఇంద్రియాలలో మనస్సువలె వేదాంగాలైన సర్వశాస్త్రాలలో మహాభారతం ఉత్తమం. ధర్మ, అర్థ, కామ, మోక్షాంశాలను వివరించటమే కాకుండా వాటిమధ్య ఉండే పరస్పర అనుబంధాలనూ, అవిభావ సంబంధాలనూ వివరిస్తుంది భారతం. ధర్మశాస్త్రాలలో, అర్థశాస్త్రాలలో, కామశాస్త్రాలలో, మోక్షశాస్త్రాలలో మహాభారతమే మహానీయమైనది. చతురాత్మమ ధర్మాలను ఆచరించేటప్పుడు కలిగే వైరుద్ధాలను తొలగించి, అన్వయించి మార్గం చూపించే మార్గదర్శి మహాభారతం. వేదశిఖరాలనుండి జలపాతం వలె దూరే వ్యాస వాక్య తాత్పర్యాలకు కుతర్క మృక్షాలు కూలిపోతాయి. ఆ వేదార్థజలం కార్షణవేద మని పిలువబడే మహాభారత మహాసరోవరంగా రూపొందింది. అందులోని లోతు వాసుదేవ తత్త్వం! ఆఖ్యానాలనే మహాపద్మాలు అందులో ఉంటాయి. మధురమైన నాదాలు చేసికొంటూ శబ్దాలనే మహాహంసులు అందులో సంచరిస్తూ ఉంటాయి - అని మహాభారతాన్ని కీర్తించింది మార్గండేయ పురాణం. అదొక్కచే కాదు మహాపురాణాలన్నీ మహాభారతాన్ని మహిమోన్నతంగా కీర్తించాయి. ఆ తాత్పర్యముంతా స్ఫురించేటట్లు నానాపురాణవిజ్ఞాననిరతుడైన నన్నయ ఒక గొప్ప పద్యం చెప్పాడు.

- సీ. “ధర్మతత్త్వజ్ఞాలు ధర్మశాస్త్రం బని, యథాత్మవిదులు వేదాంత మనియు నీతివిచక్షణల్ నీతిశాస్త్రం బని, కవపృష్ఠులు మహాకావ్య మనియు లాక్షణికులు సర్వలక్ష్య సంగ్రహ మని, యైతిహాసికు లితిహాస మనియుఁ బరమ పౌరాణికుల్ బహుపురాణ సముచ్చ యంబని మహిం గొనియాడుచుండ
- ఆ. వివిధవేదతత్త్వమేది వేదవ్యాసుఁ డాదిముని పరాశరాత్మజుండు విష్ణుసన్నిభుండు విశ్వజనీనమై, పరగుచుండు జేసే భారతంబు”. (ఆది. 1. 32)

శతవర్య సంస్కృత మహాభారతం : అష్టాదశ పర్వ ఆంధ్ర మహాభారతం

కురుక్షేత్రయుధం మహాభారతంలో మహానీయఫుట్టుం. కృత త్రైతా యుగాల చివర క్రమంగా దేవాసుర, రామరావణ యుద్ధాలు ఏ విధంగా జరిగాయో ద్వాపరయుగాంతంలో పాండవ ధార్తరాప్తుల మధ్య కురుక్షేత్రంలో పద్ధనిమిది రోజులు మహాఘోర యుధం ప్రవర్తిల్లింది. ఒకవిధంగా మహాభారతేతివృత్తాన్ని రెండు విభాగాలుగా చేయవచ్చును. ఒకటి - పాండవులూ కౌరవులూ పుట్టేన నాటినుండి కురుక్షేత్ర యుద్ధానికి సిద్ధమహాతుస్నాట్లుగా సాగే కథ. రెండు- యుద్ధానంతరం పాండవులు ధర్మబద్ధంగా రాజ్యాన్ని పాలించి మహాప్రస్థానం చేసిన కథ. కురుక్షేత్రయుద్ధానికి ముందు వెనుకల కథయే మహాభారతం.

కురుక్షేత్రయుధం 5000 సంవత్సరాల క్రితం జరిగిందని జనక్రతి ప్రసిద్ధంగా ఉన్నది. కాని, చరిత్రకారులు చేపే కాల నిర్మయాలు క్రీ.పూ. 14వ శతాబ్దం నుండి 32వ శతాబ్దం వరకూ ప్రేలాడుతున్నాయి. అయితే, శ్రీ వేదవ్యాన్ (ఐ.ఎ.యస్) గారు చేసిన కాలనిర్మయం ప్రకారం కురుక్షేత్ర యుధం క్రీ.పూ. 1328వ సం॥లో జరిగింది. మహాభారతంలోని అంతర్గత సాక్ష్యాలతోనూ, యుధిష్ఠిర జనమేజయుల పేర్లతో కనబడుతున్న శాసనాధారాలతోనూ, మరికొన్ని చారిత్రక పరిష్ఠితులతోనూ పరిశీలించిన తరువాత ఆ సంవత్సరంలో యుధం జరిగి ఉంటుందని అనేకులు ఇప్పుడు విశ్వసిస్తున్నారు. ఈ కాలాన్నిబట్టి కురుక్షేత్రయుధం జరిగి దాదాపు అయిదు వేలేండ్లు అయి ఉంటుంది అనటంలో కూడా కొంత సామంజస్యం కనబడుతున్నది.

కురుక్షేత్ర యుద్ధానికి ప్రత్యక్షసాక్షి కృష్ణాచైవాయనుడు. ఒకవిధంగా ఆయన కురువంశాన్ని నిలిపినవాడు కూడా. ఆయనకు ఆ వంశచరిత్ర ఆమూలాగ్రం తెలుసు. అందువలననే ఆయన ఆ ఇతిహాసాన్ని నిర్మించటానికి ఉత్తమ అధికారి. అంతకు మించి ఆయన మహాభ్యాసి ద్రష్టి, ప్రష్టి. అయితే, ఆయన జయ కావ్యాన్ని ఎప్పుడు రచించి ఉండిఉంటా దన్పుది ఒక పెద్ద ప్రశ్న. జయాన్ని లోకంలో ప్రచారం చేయటానికి తన శిష్యులైన పైల, వైశంపాయన, సుమంతు, జైమిను లనే శిష్యులను నియోగించాడు. వారు దాన్ని భారతంగా పెంచారు. ఆ తరువాత సూతుడు(సాతి) మహాభారతంగా విష్ణువరిచాడు. వ్యాసుడు రచించిన జయ కావ్యాన్ని గురించి అర్థానునికి మూడవతరంవాడైన జనమేజయుడికాలంలో మొదట వినవస్తున్నది. వైశంపాయనుడు దానిని వినిపిస్తూ ఉపాభ్యాసాలతో పెంచాడు. ఆశ్వలాయన గృహ్యసూత్రాలలో “భారత, మహాభారతాచార్యః” అని వ్యాసశిష్యులైన పైల వైశంపాయన సుమంతులను కీర్తించటం గమనిస్తే వారికాలంలో జయకావ్యం, భారతంగా, మహాభారతంగా మారిన విషయం ధ్రువపడుతున్నది. ఆ తరువాత భారతాన్ని శౌనకాదులకు వినిపించిన సూతుడు వ్యాసశిష్యుడైన రోమహర్షులని కుమారుడే. భారతం మహాభారతం కాట, దానిని సూతుడు మరీపెంచి ఉంటాడు. ఈ విధంగా శ్రోత్రజనాపేక్షలకు అనుగుణంగా పెరుగుతూ వచ్చిన సమగ్ర మహాభారత నిర్మాణం క్రీ.పూ. 3వ శతాబ్దం వరకూ సాగి ఉండవచ్చునని చరిత్రకారులు భావిస్తున్నారు.

జయకావ్యం మహాభారతరూపం తాల్చే నడిమికాలంలో అందులో చేరిన ఆనేకంశాలు ఆయకాలాలలో తలయెత్తిన సామాజిక జీవన ధర్మాలను గురించిన మీమాంసలకు సమాధానాలై ఉంటాయి. క్రీ.పూ. 3వ శతాబ్దానికిముందే భారతదేశంలో ప్రవర్తిల్లి ఉన్న వేదసంస్కృతి మేఘులదండయాత్రలతో క్రోతు సమస్యల నెదుర్కొన్నది. ప్రకృతి ఆరాధన, యజ్ఞయూగాది క్రతువులు క్రమంగా నన్నగిల్లటంతో వాటిని గురించిన ఆనేకప్రశ్నలు ప్రజలలో రేకెత్తాయి. ఇంద్ర వరుణాగ్ని సూర్యులవంటి ప్రకృతిదేవతలస్తానంలో విష్ణు, రుద్ర, దేవి మూర్తులు వెలసి వారివారి శాఖలను విస్తరింప చేయటం మొదలుపెట్టాయి. ఆ తరువాత క్రమంగా జైన బౌద్ధ మతాలు దేవమంతా వ్యాపించాయి. మహారాజులు చక్రవర్తులు వైదికధర్మం వదలి జైన బౌద్ధాలను స్వీకరించి వాటి ప్రచారానికి తోడ్పడ్డారు. దానితో వర్ణాత్మక ధర్మాలూ, యజ్ఞయూగాది కర్కు విధానాలూ శిథిలమై పోసాగాయి. వేదధర్మాన్ని అశ్రయించిన వ్యవస్థలు సడలిపోవటంలో బాగా దెబ్బతిన్నది గార్హస్థ్యాత్మక ధర్మం. జైన బౌద్ధాల వలన సమాజంలో సన్మానులకు సన్మానిసులకు గౌరవం పెరిగింది. అది ఆశ్రమధర్మంగా కాక మతధర్మంగా పరిణమించింది. పరిణతచిత్త సంస్కారం లేకుండా సన్మానాన్ని స్వీకరించినవారు దానికి న్యాయం చేయలేకపోగా, వ్యవస్థకు కీడు చేయవచ్చును. వేదధర్మంలో సమాజవ్యవస్థకు గార్హస్థ్యధర్మమే పునాదిగా పేర్కొనటం ప్రసిద్ధం. జైన బౌద్ధాల ప్రాబల్యం వలన దెబ్బతిన్న కుటుంబవ్యవస్థను, వేదధర్మాన్ని పునరుద్ధరించుకోవలసిన అవసరం ఏర్పడింది. ఆ సామాజికమైన ధర్మపునరుద్ధరణ ఉద్యమంలో భాగంగా వేదవ్యాసమహర్షి రచించిన జయ కావ్యాన్ని ఆయన శిష్యులు బలమైన వాజ్యయనాధనంగా వాడుకొన్నారు. జయకావ్యానికి ముందున్న వేదాలు, ఉపనిషత్తులు, బ్రాహ్మణాలు, పురాణాలు మొదలైన సాహితీ శాఖలు వేదధర్మాన్ని విపులంగా వివరించి ఉన్నాయి. ఆ తాత్పర్యాన్నంతా ఒక ఇతిహాసంలో ఇమిడ్జీ మిత్రసమ్మితంగా చెప్పవలసిన అవసరమూ, కాలానుగుణమైన ధర్మసమన్వయాలు చేయవలసిన అగ్రయనూ ఏర్పడింది. అందువలననే మహాభారతం పంచమవేదంగా రూపొందింపబడింది.

ప్రతులలో చెప్పులడిన తత్త్వాలకు ఆయా యుగాలకూ, కాలాలకూ అనుగుణంగా ఆచరణయోగ్యమైన ధర్మసూత్రాలను ప్రతిపాదించేవి స్వీతి గ్రంథాలు. వాటిల్లో మొదటిది మనుస్మృతి. ఈ తరువాత గౌతముడు, వసిష్ఠుడు, నారదుడు, ఆపస్తంబుడు మొదలైన వారు రచించిన ధర్మసూత్రాలు ప్రసిద్ధాలు. మనుస్మృతి కంపె ముందే పుట్టిన జయకావ్యంలో క్రమంగా ఆ యా స్వీతి గ్రంథాలలోని అంశాలన్నీ చేరి దాన్ని భారతంగా మహాభారతంగా మార్చి ఆయా కాలాల ప్రజలకు అనుగుణమైన ధార్మికజీవన సూత్రాలను అందిస్తూ వచ్చాయనమాట! స్వీతులకంపె ముందుపుట్టి స్వీతుల నన్నింటిని తనలో యథావకాశంగా ఇముడ్చుకొని, విశ్వశేయస్తు కోసం విశ్వరూపాన్ని తాల్చిన ఇతిహాసం మహాభారతం.

పీరిక-6

మహాభారతం నూరుపర్యాల గ్రంథమనీ, లక్ష్మీకాల విస్తృతిని సాధించిందనీ ప్రసిద్ధి. నన్నయుభట్టు చెప్పిన వివరాలు ఈ సత్యానికి దగ్గరగా ఉన్నాయి. (చూడండి ఆదిపర్యంలోని పర్యానుక్రమణిక) వివరణకు ఈ పట్టిక గమనించండి.

పర్యం పేరు -	ఉపపర్యాలసంఖ్య -	సంస్కృతభారతంలో - శ్లోకాలసంఖ్య	ఆంధ్రభారతంలో - ఆశ్వాసాల సంఖ్య		పద్యగద్యసంఖ్య
			ఆశ్వాసాల	సంఖ్య	
1. ఆదిపర్యం	18	9,984	8		2,084
2. సభాపర్యం	9	4,311	2		618
3. ఆరణ్యపర్యం	16	13,664	7		2,894
4. విరాటపర్యం	4	3,500	5		1,624
5. ఉద్యోగపర్యం	11	6,998	4		1,562
6. భీష్మపర్యం	5	5,884	3		1,171
7. త్రోణపర్యం	8	10,919	5		1,860
8. కర్ణపర్యం	1	4,900	3		1,124
9. శల్వపర్యం	4	3,220	2		827
10. సామ్రాజ్యపర్యం	3	2,874	2		376
11. త్రీపర్యం	5	1,775	2		376
12. శాంతిపర్యం	4	14,525	6		3,093
13. అనుశాసనికపర్యం	2	12,000	5		2,148
14. అశ్వమేధ పర్యం	2	4,420	4		976
15. ఆశ్రమవాసపర్యం	3	1,106	2		362
16. మౌసలపర్యం	1	300	1		226
17. మహాత్రస్థానిక పర్యం	1	120	1		79
18. స్వర్గారోహణపర్యం	1	200	1		97
19. హరింశపర్యం, భవిష్యపర్యం	2	-(వదలబడినవి)			
మొత్తం :	100	1,00,500	63	21,507	

మహాభారతంలో ముఖ్యపర్యాలూ, ఉపపర్యాలూ కలిసి నూరున్నాయి. అందులో హరింశపర్యం, భవిష్యపర్యంతో కలిసి ఇమిడి ఉన్నది. కొందరు దానిని భిలవంశపురాణ మని అంటారు; స్వతంత్ర ప్రతిపత్తి గల గ్రంథంగా పరిగణిస్తారు. నన్నయ హరింశాన్ని తన గ్రంథప్రణాళికలో చేర్చలేదు. తిక్కనాదులు నన్నయ నిర్ణయాన్ని అనుసరించారు. ఎఱ్ఱన హరింశాన్ని వేరే గ్రంథంగానే రచించాడు. నన్నయ సంస్కృత మహాభారతంలోని శతపర్యాలనూ వాటి శ్లోక సంఖ్యలనూ పేర్కొన్నాడు. తాను విభక్తం చేసి చూపిన అష్టదశపర్యాలలో గల అంశాలను పర్యాసంగ్రహంలో నిర్దేశించాడు. ఉపపర్యావిభాగాన్ని తెలుగులో పాందుపరచలేదు. ఈవిధంగా నూరు ఉప పర్యాల సంస్కృత మహాభారతం తెలుగులో అష్టదశ ముఖ్య పర్యాల మహాభారతమై అవతరించింది.

ఆంధ్రల ఆదికావ్యం సన్నయ భారతం

సంస్కృత సాహిత్యంలో వార్షీకి ఆదికవి; కన్నడ సాహిత్యంలో పంపడు ఆదికవి; తెలుగు సాహిత్యంలో నన్నయ ఆదికవి అని ప్రసిద్ధి, నన్నయ ఆరంభించిన ఆంధ్రమహాభారతం తెలుగులో ఆదికావ్యం. నన్నయ ఆది సభాపర్వాలను, ఆరణ్యపర్వంలోని నాలుగో ఆశ్వాసంలో కొంతభాగం (క్రీ.శ. 1054-61 సం॥ల మధ్య) రచించి దివంగతుడైనాడు. ఆ తరువాత 13వ శతాబ్దింలో తిక్కన విరాటపర్వం నుండి స్వర్గారోహణ పర్వం వరకు పదిహేనుపర్వాలను ప్రబంధమండలిగా సంతరించాడు. ఆ తరువాత 14వ శతాబ్దింలో ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ ఆరణ్యపర్వశేషాన్ని పూరించాడు. ఈవిధంగా దాదాపు రెండుస్నర శతాబ్దాల కాలంలో పదునెనిమిది పర్వాల మహాభారతం కవిత్రయంచేత తెలుగులో రచింపబడింది. ముగ్గురు మహాకవులు విభిన్నకాలాలలో రచించినా ఒకే మహాకవి ఏకకాలంలో రచించిన కావ్యాన్ని చదివినప్పుడు కలిగే ఒక మహానుభూతిని ఆంధ్రమహాభారతం అందించటం ఆంధ్రావళి అదృష్టం!

సన్నయభట్టారకుడు వేంగిని పాలించిన తూర్పుచాటుక్కు ప్రభువైన రాజరాజనరేంద్రుని (క్రీ.శ. 1022 - 1061) అస్థానంలో కులబ్రాహ్మణుడనే మంత్రిగా ఉండేవాడు. రాజకీయాలలో విద్యాసాంస్కృతిక విషయాలలో రాజుకు తోడ్పడేవాడు. రాజశాసనాలను పద్యగద్యాత్మకంగానూ, సంస్కృతాంధ్రాలలోనూ రచించేవాడు. ఆనాటి వేంగిదేశ పండితకపులలో నన్నయ హిమవన్నగిఖరం వంటివాడు. తెలుగువారికి కావ్యభాషాభిక్ష పెట్టగలిగిన వాగనుశాసనుడు, మహాకవి, యుగకర్త.

తూర్పుచాటుక్కులు వేంగి దేశాన్ని క్రీ.శ. 7వ శతాబ్దింనుండి 11వ శతాబ్దం చివరివరకు పాలించారు. తూర్పుచాటుక్కులు రాజ్యం ఉత్తరాన విశాఖపట్టణ మండలంలోని చీపురుపల్లి మొదలుకొని దక్కిణాన నెల్లూరు వరకు, పశ్చిమాన కర్మాలు మండలంలోని మార్కాపురం మొదలుకొని తెలంగాణంలోని కుక్కనూరు వరకునూ, తూర్పునముద్రాన్ని అంటి వ్యాపించి ఉండేది. వేంగికి ఉత్తరాన కళింగ బిట్ర రాజ్యాలు లుండేవి. పశ్చిమచాటుక్కుల రాజ్యాలు ఉండేవి. దక్కిణాన చోళరాజ్యం ఉండేది. ఈ రాజ్యాల మధ్య జరిగే యుద్ధాలలో వేంగి క్రీ.శ. 10వ శతాబ్ది చివరివరకూ అడపా దడపా అస్థిరంగానే ఉంటూ ఉండేది. క్రీ.శ. 999లో చోళరాజు కేసరివర్ష వేంగిని ఆక్రమించి శక్తివర్షము రాజుగా నిలిపాడు. అతడు 1011వరకు పాలించాడు. శక్తివర్ష కుమారుడు విమలాదిత్యుడు (క్రీ.శ. 1011-18) రాజమార్తాండుడుగా ప్రసిద్ధుడైనాడు. అతనికి ఇద్దరు భార్యలు. చోళచక్రవర్తి యైన రాజరాజు పుత్రిక కుండవాదేవి మొదటి భార్య. ఆమెవలన రాజరాజనరేంద్రుడు జన్మించాడు. రెండవభార్య తెలుగుచోళుల ఆడబడుచు మేళప. ఆమెవలన విజయాదిత్యుడు పుట్టాడు. విమలాదిత్యుని తరువాత రాజరాజు క్రీ.శ. 1019లో రాజైనాడు. కాని, విజయాదిత్యునికి అతనికి పడలేదు. విజయాదిత్యుడు కర్మాట (పశ్చిమ) చాటుక్కుల సాయంతో రాజరాజుపై దాడిచేశాడు. రాజరాజు తన మేనమామ అయిన మొదటి రాజేంద్రచోళ చక్రవర్తి సాయంతో విజయాదిత్యుడిని ఓడించి, మేనమామకూతురు అమృంగదేవిని వివాహమాడి క్రీ.శ. 1022 ఆగష్ట 22వ తేదీన బెజవాడలో పట్టాభిషిక్తుడైనాడు.

క్రీ.శ. 1031లో విజయాదిత్యుడు కర్మాట చాటుక్కుల సాయంతో వేంగిమీద మరల దంతెత్తి బెజవాడను ఆక్రమించాడు. రాజరాజు చోళదేశానికి పారిపోయి మరల క్రీ.శ. 1035లో చోళులసాయంతో బెజవాడను స్వాధినం చేసికొని వేంగిరాజ్యాధిపతి అయినాడు. అలాగే కర్మాటక చాటుక్కులు క్రీ.శ. 1044లో వేంగిని మరల ఆక్రమించటం, తిరిగి రాజరాజు క్రీ.శ. 1047లో వేంగిని గెలుచుకోవటం జరిగింది. రాజరాజు వేంగి రాజధానిని రాజమహాంధ్రవరానికి మార్చుకొన్నాడు. క్రీ.శ. 1053 వరకు వేంగి కొంత శాంతియుతంగానే ఉన్నది. కాని, 1053లో జరిగిన కొప్పం యుద్ధంలో ఆప్సటి చోళదేశాధిపతి ప్రథమ రాజాధిరాజు మరణించటంతో రాజరాజుకు చోళుల సహాయం అందటం ఆగిపోయింది. అందువలన వశిమచాటుక్కులతో తన

జీవితకాలమంతా మైత్రీతో ఉండేటట్లు సంధి చేసికొన్నాడు. ఆ సంధిని సాధించటంలో నన్నయభట్టు రాయబారిగా కృషి చేశాడు. అతనికి సహాయయుడైన పళ్ళిమచాటుక్కు మంత్రి నారాయణభట్టు సహాయుపడ్డాడు. పళ్ళిమచాటుక్కులస్థానాపతిగా వేంగికి వచ్చిన నారాయణభట్టుకు రాజరాజు అగ్రహార మిచ్చి గౌరవించాడు. ఆ తరువాత - అంటే 1054 - 1061 సంగాల మధ్యకాలంలో - నన్నయు భారతరచన చేపట్టి నిర్వహించి ఉంటాడు. నారాయణభట్టు నన్నయుకు విలువైన సలహాల నిస్తూ, కురుక్షేత్రయుద్ధంలో నరునికి నారాయణుడు తోడ్పడ్డట్లుగా సహాయం చేసి ఉంటాడు.

రాజరాజనరేంద్రు డెదుర్కొన్న రాజకీయ పరిస్థితుల వెనుక మత విషయకమైన కారణాలు ఉండటం గమనింపదగిన అంశం. 11వ శతాబ్ది ప్రారంభంనాటికి తీరాంధ్రంలో బౌద్ధమతం క్షీణిదశలోకి వచ్చింది. జైనం ప్రాబల్యం కోసం ప్రాకులాడుతున్నది. పళ్ళిమచాటుక్కులు జైనులు. వారు వేంగిమీద దండెత్తుడానికి, విజయాదిత్యనికి తోడ్పడటానికి జైనుమతం కూడా ఒక బలమైన కారణం కావచ్చు. విమలాదిత్యుడు చివరిఋజుల్లో వైదికధర్మాన్ని పదలి జైనుమతాన్ని స్వీకరించాడు. అతడు పెండ్లాడిన ఇద్దరు రాణులలో మేళవ జైనుమతాభిమానం గల రాణి. చోళరాజుక్కు కుందవ వైదికధర్మ మార్గావలంబ, శివభక్తురాలు. ఆ యుద్ధరు రాణులకు పుట్టిన పుత్రులు కూడా తల్లులు అభిమానించిన మతాలనే తమ ధర్మాలుగా గ్రహించి జీవితాలను సాగించారు. ఈ వాతావరణాన్ని పట్టి చూస్తే రాజరాజనరేంద్రునికి, విజయాదిత్యునికి నడుమ జరిగిన యుద్ధాలకు మతప్రాతిపదికలు కూడా ఉన్నాయని స్పష్టమౌతున్నది.

అయితే, తూర్పుచాటుక్కు ప్రభువులలో చాలమంది వైదికధర్మాన్ని స్వీకరించి, దానిని పోషించినవారే. దానికితోడు ఆంధ్రభాషా సాహిత్యాలపై అమితమైన అభిమానాన్ని ప్రకటించి శాసనభాషగా, ప్రజాభాషగా, కావ్యభాషగా తెలుగును అభివృద్ధి చేసి, మహాకావ్యనిర్మాణానికి దోహాదం చేసినవారే. వైదికధర్మాభిమానం తూర్పుచాటుక్కులకు ముందున్న పల్లవ, శాలంకాయన, విష్ణుకుండినుల కాలంనుండే కొనసాగుతున్నది. ఆ యుగాలలో రాజులు అశ్వమేధాది క్రతువులు చేయగా, తూర్పుచాటుక్కులు క్రతువులను మాని వేదవిద్యను ఘటికాస్థానాలద్వారా, గ్రామవిద్యాపీరాల ద్వారా వ్యాపింపజేశారు. వైదికధర్మాన్ని దేవాలయ వ్యవస్థల ద్వారా విస్తరింపజేశారు. చాటుక్కులు నిర్మించిన దేవాలయాలు, వారి శిల్పరీతి, పొరాణికాది వృత్తుల నేర్చరచిన తీరు తెలుగువారి చరిత్రలో ఒక క్రొత్త ఒరవడిని సృష్టించాయి.

వర్తమాన ఆంధ్ర సంస్కృతికి మొదటిసారి ప్రాతిపదికలు బలంగా పడింది తూర్పు చాటుక్కుల కాలంలోనే అని చారిత్రకులు పేర్కొన్నారు. చాటుక్కులు దేవాలయాలను గ్రామీణ సంస్కృతికి కేంద్రాలుగా పోషించారు. ప్రజలకు ధార్మికవిద్యను, సంస్కృతిని ప్రబోధించటానికి పొరాణికులను నియోగించారు. వేదవిద్యాంసులకు అగ్రహాలను విరివిగా దానం చేశారు. భారతీయ విజ్ఞాన నిధు లైన వేద, శాస్త్ర, పురాణాలను ప్రజలలో వ్యాపింపజేయటానికి, వర్ణాత్మధర్మాలనూ, ముఖ్యంగా జైన బౌద్ధ ధర్మాల వలన శిథిలమైన గార్వాస్థ్యాది ఆత్మమ ధర్మాలనూ పునరుద్ధరించి వైదికధర్మాశితమైన జీవనవిధానాన్ని ప్రజలలో వ్యాపింపజేసి సామాజికవ్యవస్థను పునర్వ్యాపించాలని ప్రయత్నించారు. ఆ ప్రయత్నంలో భాగంగానే పంచమవేదమని ప్రసిద్ధిగాంచిన ఆంధ్రమహాభారతాన్ని “కృష్ణాయైపాయనముని వృషభాభిహిత మహాభారతబద్ధ నిరూపితార్థం” ఏర్పడేటట్లుగా తెలుగులో నిర్మింపజేసి, తెలుగులోనే వైదికధర్మాన్ని తెలుగువారికి చెప్పించాలని కంకణం కట్టుకొన్నారు. సాంస్కృతికమైన సముద్రరణానికి భాషాపోషణం చేపట్టి, ప్రజలభాషలోనే ఉదాత్తసాహిత్యాన్ని నిర్మించే యత్నం చేశారు తూర్పుచాటుక్కులు. దాదాపు మూడు శతాబ్దాల కృషి రాజరాజ నరేంద్రుని కాలంలో ఫలించి నన్నయుభారతంగా అవతరించింది.

వ్యాసుడు జయవాక్యాప్తి ప్రాసినప్పుడూ, ఆయన శిష్యులు దాన్ని మహాభారతంగా విస్తరింప జేసినప్పుడూ ఎటువంటి మతసామాజిక పరిస్థితులు అయి కాలాలలో వాటికి ప్రేరక శక్తులుగా ఎట్లా పనిచేశాయో, తెలుగులో కవిత్రయం మహాభారతాన్ని

రచించటానికి కూడా ఆనాటి మత సామాజిక పరిస్థితులు అట్లా కారణా లయ్యాయి. వాటికి తోదు సాహితీపరిస్థితులు కూడా అంధ్రమహాబారత రచనకు విశేషంగా కాలికస్వహాను కల్పించాయి. నన్నయ భారతావతరణకు మతకారణా లెంత బలమైనవో అంతకంటె మిన్నగా సాహితీపరిస్థితుల ప్రేరణలు బలవత్తరాలైనవిగా కనపడుతున్నాయి.

తూర్పుచాఖుక్కులు తెలుగును రాజబాషగా చేసి ప్రజలభాషను గౌరవించారు. సంస్కృతభాషతోపాటు తెలుగులో కూడ శాసనాలు వేయించారు. శాసనాలలో పద్యాలను వాడారు. సంస్కృతచ్ఛందోబద్ధ శాసనాలు కూడా తూర్పుచాఖుక్కులే ద్రాయించారు. ఆ కాలంలో వెలువడిన పండరంగిని అద్దంకి శాసనంలో (క్రి.శ. 849) ఒక తరువోజ వాడబడి ఉన్నా, అదే కాలంలోనే వేయించిన గుణగ విజయాదిత్యుని కందుకూరు శాసనం మొత్తం సీపద్యమయంగా ఉండటం గమనించదగింది. ఆ తరువాత యుద్ధమల్లుని బెజవాడ శాసనంలో అయిదు మధ్యకృరలు వాడబడినవి. మొత్తంమీద క్రి.శ.తొమ్మిదవశతాబ్దిలో వేసిన తెలుగుశాసనాలలో జాతులో, ఉపజాతులో ప్రసిద్ధంగా ప్రయోగింపబడ్డాయి. క్రి.శ. 1000 ప్రాంతంలో నిలిపిన విరియాల కామసాని గూడూరు శాసనంలో మూడు చంపకమాలలు, రెండు ఉత్పలమాలలు కనబడుతున్నాయి. అంటే 11వ శతాబ్దినాటికి చంపకమాలాది సంస్కృత వృత్తాలూ, మధ్యకృర, సీసం, తేటగీతి, ఆటవెలది, కందం మొదలైన దేశిచ్ఛందస్సులూ శాసనాలలోకి ఎక్కాయించే పద్యకవిత్వం ప్రజలకు బాగా దగ్గరగా చేరి ప్రచారంలో ఉండేదన్నమాట! శాసనపద్యాలలో నన్నయ పద్యశేలితో పొలిన రచన ఒకింత గోచరించటం వలన నన్నయకుముందు దాదాపు రెండు మూడు వందల యేండ్లనుండి తెలుగుపద్యకవిత్వం ప్రజాదరణం పొంది ఉన్నదని తెలుస్తున్నది.

“మును మార్గకవిత లోకం
బున వెలయుగు, దేశికవిత బుట్టించి తెనుం
గును నిలిపి రంధ్రవిషయం
బును జను జాఖుక్కురాజు మొదలుగు బలువుర్”.

అని నన్నెచోడుడు తన కుమారసంభవ కావ్యావతారికలో పేర్కొన్నాడు. సంస్కృతసాహిత్య సంప్రదాయాల ననునరించి ప్రాసే కవిత్వం మార్గమనీ, దేశభాషాసాహిత్య స్వభావాలను సంవదించుకొన్నది దేశి అనీ స్ఫాలంగా వివేచించవచ్చును. తూర్పుచాఖుక్కులు దేశభాషలలో కవిత్వం రచింపచేసే ప్రయత్నం చేశారు. నన్నయకూడా తూర్పుచాఖుక్కులు సాగించిన సాహిత్యద్యమంలో భాగంగా అంధ్రమహాబారత రచనను చేపట్టడని స్పష్టం. ఆయనకు రాజు, విద్యత్వరిష్టులూ అండగా ఉన్నాయని ‘అవతారిక’ చెపుతున్నది.

నన్నయకు ముందు కన్నడంలో క్రి.శ. 940 నుండి పంపమహాకవియుగం సాగుతున్నది. పంపడు వేంగిమండలంలో పుట్టిన తెలుగువాడైనా, జైనమతాన్ని స్వీకరించి, కన్నడ చాఖుక్కుల నాళ్ళయించి, వేములవాడలో అరికేసరి ఆస్థానంలో స్థిరపడ్డాడు. అతడు జైనుల ప్రథమ తీర్థంకరుడైన వ్యస్థాదేవుని చరిత్రను ‘ఆదిపురాణం’గా రచించాడు. మహాబారత కథను జైనమతానుగుణంగా మార్చి, ‘విక్రమార్పునీయ’ మనే కావ్యాన్ని నిర్మించాడు. ఒక మత పురాణం, ఒక మత కావ్యం ప్రాసే సంప్రదాయాన్ని పంపడు కన్నడ సాహిత్యంలో ప్రారంభించాడు. అతనికి “ప్రసన్న గంభీర వచన రచన చతుర కవితా గుణార్థవు” డనీ, ‘దేశి మార్గ సంయోగ’ రూపమైన కావ్యశేలిని నిర్మించిన ‘ఆదికవి’ అనీ బిరుదు లుండేవి. పంపడు తన కావ్యాలలో ఉత్పలచంపకాదులనూ, కన్నడ దేశిచ్ఛందాలనూ వాడాడు. నన్నయకు ముందు పంప మహాకవి ప్రారంభించిన యుగాన్ని కన్నడ సాహిత్య చరిత్రకారులు స్వర్ణయుగంగా కీర్తించారు.

నన్నయ పంపని కావ్యశేలి వంటి కవితాశేలిని స్వతంత్రంగా తెలుగులో నిర్మించుకొన్నాడు. అయితే, పంపనిది రీతి ప్రధానమైన శైలి. నన్నయది గుణప్రధానమైన శైలి. అయినా, పంపకవివలనే తెలుగులో మార్గదేశిపద్ధతులను మేళవించి

దేశియమైన కావ్యమార్గాన్ని ఏర్పరిచాడనీ, అందుకే నన్నయను పంపకవి వలె ‘ఆదికవి’ అని పిలుస్తారనీ చరిత్ర సొక్కుం చెపుతున్నది. కన్నడంలో పురాణాలనూ, కావ్యాలనూ మతప్రచారస్మిహతో ప్రాసే సంప్రదాయం పంపడు ప్రచారంలోకి తెచ్చాడు. నన్నయ మత ప్రచార స్పృహకంటే సాహిత్యస్మిహను ఎక్కువగా రచనలో పాటించాడు. మతముద్ర వేసికొన్న పురాణప్రతియను, కావ్యప్రతియను వదలి, ఇతిహాసమైన మహాభారతాన్ని ఎన్నుకొన్నాడు. మానవజీవితంలోని చతుర్విధ పురుషార్థాలను సమగ్ర చిత్రణం, దానికి సంబంధించిన శాస్త్రబోధనం చేయగల భారత సంహితను ధర్మదృష్టితో కావ్యకళాస్మిహతో నిర్మించాడు. దక్కిణాది భాషాసాహిత్యాలలో దేనికి లేని ఒక విశిష్టమైన వ్యక్తిత్వం తెలుగు సాహిత్యానికి అంధ్రభారత రచనవలన నన్నయ కలిగించాడు.

నన్నయకు ముందు తెలుగులో ప్రజలు పాడుకోనే పాటలు ఉన్నాయి, పద్యరచన ఉన్నది కాని, ఒక మహాకావ్యశైలితో కూడిన కవిత్వం లేదు. నన్నయ దానిని చంపూపద్ధతిలో నిర్మించాడు. నన్నయ చంపూమార్గాన్నే తెలుగులో పద్యకావ్య ఘణితిగా ప్రపాఠిల్లజేశాడు. అందువలన తెలుగులో ‘చంపూకావ్యం’ అనే పారిభాషికపదం మృగ్యమై పోయింది. అదికారణంగా తిక్కన నిర్వచన కావ్యప్రతియను ఆపేరుతో ప్రత్యేకంగా చెప్పుకోవలసి వచ్చింది. సంస్కృతంలోనూ ఇతర దక్కణభాషాసాహిత్యాలలోనూ నిర్వచన కావ్యప్రతియ అనే పేరు లేదు. ఇటువంటి విశేషాలు నన్నయ తిక్కనాదులు తెలుగు సాహిత్యప్రతియలకు కల్పించిన ప్రత్యేకతకు పతాకలుగా నిలిచిఉన్నాయి.

కవియొక్క కవితాశైలి అతని సాహిత్యదర్శనం నుండి, వ్యక్తిత్వం నుండి పుట్టుతుంది. 11వ శతాబ్దిపు సామాజిక పరిస్థితులకు తగిన వస్తువు మహాభారతేతివృత్త మైతే ఆ కాలానికి అత్యంత ఆధునికమైన కవితాదృక్పుథం నన్నయది. క్రీ.శ. 11వ శతాబ్దం నుండి 18వ శతాబ్ది వరకు గల కాలాన్ని అభిలభారతదేశంలో సాహిత్య దర్శనపరంగా ‘ధ్వన్యనంతరయుగ’ మని సాహిత్య విమర్శకులు వ్యవహరిస్తున్నారు. అందులో మమ్మటాదుల నుండి జగన్నాథ పండితరాయల వరకూ అనేకమంది లాక్షణికులు అనుసరించిన ధ్వనిమార్గాన్నీ రసమార్గాన్నీ సమర్థించే శాఖ ఒకటి. దానికి అనుగుణంగా కావ్యశైలిని నిర్మించే పద్ధతికి తెలుగులో శ్రీకారం చుట్టూడు నన్నయభట్టారకుడు. అతనిది ప్రధానంగా ధ్వనిప్రస్తావం. ఆ తరువాత తిక్కన, ఎజ్జనలు నన్నయ ననుసరించారు. కవిత్రయంలో నన్నయ వస్తుధ్వనిని, తిక్కన రసధ్వనిని, ఎజ్జన అలంకార ధ్వనిని ప్రధానంగా పోషించారు. సాహిత్య ప్రస్తావాలలో ఉత్తమమైనదిగా ఈనాలికి పరిగణింపబడే ధ్వనిప్రస్తావం ఆదికవి నన్నయ కవితాశైలికి ప్రాతిపదిక కావటంచేత ఆంధ్రమహాభారతం తెలుగులో వెలువడిన ఉత్తమ సాహిత్య రచనగా నేటికి సాహితీవేత్తలచేత పరిగణింపబడుతున్నది.

రాజరాజనరేంద్రుడు - కృతిత్రైత, కృతిభర్త

రాజరాజనరేంద్రుడు మహావిద్యాంసుడు. ఆయన భారతీయ సాహిత్యాలను మధించాడు. పురాణాలను పక్షపాత రహితమైన బుధ్మితో విన్నాడు. అర్థ ధర్మ శాస్త్రాలను స్వయంగా చదివి తెలిసికొన్నాడు. ఉదాత్రసాన్విత కావ్య నాటకాలను, వాటి వివిధ ప్రయోగ విధానాలను నిశితంగా పరిశీలించాడు. ప్రసన్నం చేసికొన్నాడు. ఈవ్యాగమాలలో మనస్సును భక్తితో నిలిపాడు. అయినా, ఆయనకు వాటన్నింటికంటే శ్రీమహారతంలోని వరమార్ధాన్ని వినాలనే అభిలాష ఎప్పుడూ మొండుగా ఉండేది. అంటే - భారతీయ శాస్త్ర సాహిత్య గ్రంథాలన్నింటిలో మహాభారతమే శ్రేష్ఠ మైనదని ఆయన నిశ్చతాభిప్రాయమన్నమాట!

రాజరాజనరేంద్రుని మనస్సుకు అయిదంశాలు అపరిమితమైన ట్రీతి కలిగిస్తాయి. అవేమంటే - బ్రాహ్మణోత్తములను పూజించాలనే అభిలాష, భారతాన్ని వినాలనే ఆసక్తి, పరమేశ్వరుడిని ఆరాధించాలన్న మహాత్మాపాం, ఎల్లప్పుడూ అడిగినవారికి లేదనకుండా దానం చేయాలనే స్వభావం, సదా మంచివారల సాంగత్యంలో ఉండాలనే అభిలాష, వీటిలో భారత శ్రవణాసక్తి భారతరచనను ప్రోత్సహించింది.

చంద్రుడు మొదలుకొని క్రమంగా పూరుడు, భరతుడు, కురుమహారాజు, పౌండురాజు వంశకర్తలుగా ప్రసిద్ధి చెందిన తన వంశంలో నిర్వులగుణశోభితులైన పాండవుల ఉత్తమచరిత్ర ఎప్పుడూ వినాలనే అభిలాష ఆయనను నన్నయచేత ఆంధ్రమహాభారతాన్ని రచింపచేయటానికి ప్రేరించింది.

భారతం వింటే బంగారు తొడువులలో కపిలగోవులను నూరింటిని విప్రులకు దానంచేసిన పుణ్యం కలుగుతుందని రాజరాజు విశ్వాసం. అనేక భాషలలో, అనేక ప్రక్రియలలో అనేకమంది జనులవలన భారతకథను వింటూ అందులో ఆస్తిని పెంచుకొనే వారికి అనేక యజ్ఞాలు చేసిన పరమఫలం లభిస్తుందని రాజరాజు నమ్మకం. అందువలన సంస్కృత మహాభారతంలో వేదవ్యాసుడు ఏ తాత్పర్యాన్ని, ఏ ధర్మతత్త్వాన్ని, ఏ సందేశాన్ని నిబట్టించి నిరూపించాడో దానినే తెలుగులో వినాలని కుతూహలపడి రాజరాజ నరేంద్రుడు నన్నయభట్టును ఆంధ్రమహాభారతాన్ని రచించి వినిపించుమని కోరాడు. అయితే, ఆయన ఎక్కడా భారతాన్ని తనకు అంకిత మిమ్మని కోరలేదు. నన్నయకూడా అంకిత మిస్తున్నట్లు వాచ్యం చేయలేదు. ఆ మర్యాదలలో ఒకట్టెన షష్యంతాల వంటి వేమీ ప్రాయలేదు. అయినా రాజరాజకే తన భారతాన్ని వినిపించాడు. కృతిని అంకితం తీసికొనేవాడు కృతిభర్త. వినేవాడు కృతిశోత. ఈ రెండుసంప్రదాయాలూ కావ్యజగత్తులో ఉన్నాయి. వాటిని ఒకేకావ్యంలో విడివిడిగా పాటించే పరిపాటికూడా ఉన్నది (కవిసమ్రాట్ విశ్వనాథ సత్యనారాయణగారి శ్రీమద్రామాయణ కల్పవృక్షం అందుకు ఉదాహరణ). ఆదికవి అయిన నన్నయ ఆంధ్రమహాభారతంలో కృతిభర్త శ్రోత్ర సంప్రదాయాలను ఏకంచేసి ఆద్యైతస్థితిని పాటించారు. నన్నయ భారతభాగానికి కృతిశోత అయిన రాజరాజనరేంద్రుడు కృతిభర్త కూడా. తిక్కన భారత భాగానికి కృతిభర్త అయిన హరిహరనాథుడు కృతిశోత కూడా!

నన్నయ గురువద్యవిద్యకు అద్యుడు

ఉ. “ఆదరణీయసార వివిధార్థగతి స్నురణింబు గల్లి య
ష్టోదశ పర్యనిర్వహణ సంభృతమై పెనుపొందియుండ నం
దాది దోడంగి మూడుక్కతు లాంధ్రకవిత్వవిశారదుండు వి
ద్యాదయితుం ఊనర్చై మహితాత్ముడు నన్నయభట్టు దక్కతన్”. (విరా. 1.6.)

అని తిక్కన సౌమయాజి నన్నయభట్టును ప్రసుతించాడు. మహాభారతంలో ఆదరింపదగినపీ, సారవంతమైనపీ అయిన ఒహువిధాలైన అర్థాలు ప్రతీయమానాలోతుంటాయనీ, వాటి స్నురణిను పసికట్టి దక్కతతో తెలుగున నన్నయ నిర్వహించాడని చెప్పటం ఒక యెత్తు. ఆంధ్రకవిత్వానికి ఒక బాటను చూపి గురువుగా, గురువద్యవిద్యకు అద్యుడుగా గౌరవింపదగిన విశారదునిగా నన్నయను పేర్కొనటం మరొకయెత్తు. ‘విద్యాదయితుండు’ అని ప్రశంసించటం మరింకొక యెత్తు. ఆంధ్ర పద్యవిద్యకే కాక కావ్యవిద్యకు కూడా ఎన్నో శ్రీకారాలను తెలుగువారికి అందించిన ప్రతిభామూర్తి నన్నయ. అందువల్లనే ఆయన మహితాత్ముడు. తెలుగులో కావ్యరచనం చేసే ప్రతికపీ ముందుగా నమస్కారం చేయడినవాడని నన్నయను తిక్కన ప్రశంసించాడు. అది సత్యం!

రాజరాజనరేంద్రుడు కూడ ఆంధ్రమహాభారతాన్ని తెలుగులో నిర్మించగలిగిన మహితాత్ముని లక్ష్మణాలూ, మహాకవి లక్ష్మణాలూ నన్నయలో దర్శించాడు. నన్నయ భారతావతారికలోని ‘తన కులబ్రాహ్మణుడు’ (1.9.) అనే పద్యం అందుకు సాక్ష్యం. అందులో నన్నయకు వేసిన విశేషణాలను రెండు రకాలుగా విభజించవచ్చును. అవి - 1. నన్నయ వ్యక్తి వివరాలు. 2. నన్నయ సాహితీ వ్యక్తిత్వపు వివరాలు. మొదటి రకానికి చెందినవి -1. నన్నయ రాజరాజనరేంద్రునికి ‘కులబ్రాహ్మణుడు’. అంటే వంశపారంపర్యంగా నియమింపబడే పురోహితుడనే మంత్రి. 2. అనురక్కుడు. అంటే రాజుకు ప్రియమిత్రుడు. 3. అవిరళజపహోమ తత్పరుడు. అంటే వేదవిహితమంత్రతంత్ర కర్మలు ఆచరించేవాడని అర్థం. (జపం మంత్రాలకు సంబంధించింది. హోమం

యజ్ఞకర్మవిధులకు సంబంధించింది.) 4. సంహితాభ్యాసుడు అంటే వేదాధ్యయన అధ్యాపనాలలో సమర్థుడు. 5. పాత్రుడు - దానగ్రహణానికి, ప్రశంసలకూ యోగ్యుడైనవాడు. 6. ఆపస్తంబసూత్రుడు 7. ముధులగోత్రజుడు - ఈరెండూ సన్మయ ధార్మిక జీవనపద్ధతికి వంశస్నత్యానికి సంబంధించినవి. 8. సద్విష్ణుతావదాతుడు. 9. నిత్యసత్యవచనుడు 10. బుద్ధిలో బృహస్పతివంటివాడు. 11. సుజనుడు (ఉత్తముడు, మంచివాడు) - ఈ గుణాలన్నీ నన్మయయొక్క ఉత్తమశిలాన్ని, ఉత్తమవ్యక్తిత్వాన్ని, బుద్ధిశక్తినీ తెలుపుతున్నాయి.

ఈ నన్మయ సాహితీవ్యక్తిత్వాన్ని తెలిపే విశేషణాలు. 1. విపుల శబ్దశాసనుడు - తెలుగులో మొదటి కావ్యం ప్రాయపలసిన కవికి సంస్కృతాంధ్ర శబ్దపరిజ్ఞానం విస్తారంగా ఉండాలి. ఆ అర్థము ఈ విశేషణం సూచిస్తున్నది. 2. బ్రహ్మందాది నానాపురాణ విజ్ఞాన నిరతుడు - అష్టాదశ మహాపురాణాలలోని వివిధ వేదశాస్త్ర విశేషాలు తెలిసి ఉంటే తప్ప ‘పంచమవేద’ మైన మహాభారతాన్ని ప్రాయటం సాధ్యంకాదు. 3. లోకజ్ఞుడు - కవికి లోకవ్యుత్పత్తి వ్యవహార విజ్ఞానాన్ని, పొత్తచిత్రణ నైపుణ్యాన్ని కలిగిస్తుంది. 4. ఉభయభాషాకావ్యరచనాభిఖోభితుడు - సంస్కృతాంధ్ర భాషలలో కావ్యరచనం చేయగల సమర్థుడే మహాభారత రచనకు అర్థుడు. 5. సత్ర్వతిభాఖియోగ్యుడు - సవనవోన్మేషశాలిని అయిన ప్రజ్ఞతో, అపూర్వనిర్మాణక్షమమైన ప్రజ్ఞతో ప్రకాశించేవాడు కాబట్టే తెలుగు భారతాన్ని అనువాదంగా కాక అనుస్మరించినంగా తీర్చిదిద్దగలిగాడు. మహితాత్ముడైన మహాకవియే మహాభారత రచనకు సమర్థుడని నన్మయవ్యక్తిత్వం బుజువు చేస్తున్నది.

నన్మయ తాను చేసిన పూర్వకవిస్తుతిలో తన కవితావ్యక్తిత్వాన్ని ధ్వనింపజేశాడు. నన్మయ వాల్మీకి వ్యాసులను మాత్రమే కీర్తించాడు. దానికి కారణం ఆ యిద్దరి కవుల లక్షణాలూ నన్మయలో ఉన్నవి కాబట్టి. వాల్మీకిని ‘గురువద్విద్య’కు ఆద్యానిగా ప్రశంసించాడు. తెలుగువారు పద్యమనే పదాన్ని శ్లోకానికి కాదు లయబద్ధమైన ఎటువంటి కవితాభివ్యక్తికైనా వాడవచ్చును నేస్తున్నిని నన్మయ నుండి గ్రహించారు. ‘వచనపద్య’ మనే నేటి వ్యవహారం గమనార్థం. ఈవిధంగా సంస్కృతంలో వాల్మీకి వలె తెలుగులో నన్మయ పెద్దదైన (అనంతకాలంగా సాగే) పద్యవిద్యకు ఆద్యుడు. యత్తిప్రాపుల నియమాలతో కూడిన తెలుగు పద్య శిల్పం ఎంత కళయో, అంత శాస్త్రవిద్య. దాని కొక సమగ్రరూపాన్ని ప్రసాదించిన ప్రజ్ఞమూర్తి నన్మయ. నన్మయ వాడిన ఛందస్ములలోనే ఇప్పటికీ పద్య కావ్యకవులు రచనలు చేస్తూ ఉండటం అందుకు సాక్షం. తెలుగుజాతి చిత్తవృత్తికి అనువైన ఛందస్ములను ఎన్నుకొని శిథిలం కాని మార్గాన్ని చూపిన పద్యవిద్యాచార్యుడు నన్మయ. ‘గురువద్విద్యకు నాద్యున్’ అనే విశేషణానికి ‘గురున్, పద్యవిద్యకు ఆద్యున్’ అనే పారాంతరం ఉన్నది. అప్పుడు “గురుబద్యవిద్యకు నాద్యున్” అని ఉండాలి. ఆ అర్థం కూడా నన్మయకు ఆక్షరాలా అన్వయిస్తుంది. తెలుగు కవులకు నన్మయ ఆదిగురువు. వాల్మీకిని బ్రహ్మకల్ప డన్నాడు నన్మయ. తెలుగులో కావ్యశాలికి నన్మయకూడా బ్రహ్మకల్పుడే. ‘బుషివంటి నన్మయ రెండవ వాల్మీకి’ అనే విశ్వనాథవారి ప్రశంసక్కడ స్వరీంపదగినది.

నన్మయ వ్యాసమహర్షిని విజ్ఞాన భాస్కరణిగా కీర్తించాడు. భారత భారతీ వినీలాకాశంలోని ఆజ్ఞాన తిమిరాలను పోగొట్టి, పండితుల మనసపద్మాలను వికసింపజేసే వ్యాసమహర్షిని ఒక జ్ఞానిగా భావించాడు. నన్మయ వాల్మీకి పంటి కవి, వ్యాసుడివంటి జ్ఞాని. అందువలననే శాస్త్రేతిపోసమైన సంస్కృత భారతాన్ని తెలుగులో కావ్యేతిపోసంగా నిర్మించగలిగాడు. పూర్వకవిస్తుతిలో ఎన్నుకొన్న వాల్మీకి వ్యాసుల వ్యక్తిత్వాలు తన సాహితీ వ్యక్తిత్వంలో ప్రతిఫలించి ఉండటంచేతనే నన్మయ ఆత్మాత్మయ సూటితో వాటిని ఆవిష్కరించాడు.

ఆంధ్రమహాభారతం అనువాదం కాదు; అనుస్మరించాడు;

“జననుత కృష్ణద్వైపా

యనమునివృష్టభాఖిపాత మహాభారతబు

ద్వానిరూపితార్థ మేర్పడు

దెనుగున రచియింపు మధికథీయుక్తిమెయిన్.”

(అధి.1.16)

ఆని నన్నయను రాజరాజనేంద్రుడు కోరినప్పుడు వ్యాసమునిచేత మహాభారతంలో ప్రతిపాదింపబడి నిరూపింపబడిన పరమార్థం తేటపడేటట్లు అధికమైన బుద్ధిశక్తితో తెలుగున రచింపుమన్నాడేకాని, మూలానికి నకలుగా తెలుగుచేయుమని, అంటే అనువదించుమని కోరలేదు. అందువలన నన్నయభారతం - ఆమాటకు వ్యాప్తి కవిత్రయభారతం - అనువాదం కాదు. అనుసృజనం, పునర్సృష్టి.

ఈ క్రింది అంశాలు ఈ నిర్దయాన్ని బిలపరుస్తాయి -

1. మూలంలోని హరివంశాన్ని తెలుగులోకి తేకుండా మహాభారతేతిహాసానికి ఆదిపర్వంనుండి స్వగూరోహణపర్వం వరకూ సాగిన ఇతివృత్తంతో ఇతిహాసయ్యరూపాన్ని సుపంఘటితంచేయటం. శ్రీకృష్ణనాయకమని అన్యయించటానికి అవకాశం తగ్గించి పాండవనాయకంగా ఆంధ్రభారతాన్ని స్థిరీకరించటం.

2. ధ్వన్యాలోకకర్త అన్నట్లు సంశ్లోషమహాభారతం ‘శాప్తరూప కావ్యచ్ఛాయాన్యయి’; కావ్యమీమాంసాకర్త వివేచన ననుపరించి శాస్త్రేతిహాసం. అంటే వ్యాసమహర్షి చతుర్భింధ పురుషార్థవ్యుత్పత్తిని వేదతత్వానుకూలంగా శాస్త్రీయంగా మిత్రసమ్మితంగా చెప్పాలని భావించి దానికి ఆలంబనగా చంద్రవంశచరిత్రను చేపట్టాడు. అందువలన వ్యాసమహర్షికి శాప్తప్రతిపాదన దృక్పథం, ప్రబోధ ప్రవృత్తి ప్రధానంగా ఉన్నాయి. అంటే కావ్యస్పూహకంటే శాప్తస్పూహ వ్యాసుడికి ఎక్కువ అన్నమాట! నన్నయ వ్యాసభారతం కంటే వేరైన ప్రత్యియా దృక్పథంతో ఆంధ్రమహాభారతం నిర్మించాడు. అనందవర్ధనుని మాటల్లో మలిచి చెప్పాలంటే నన్నయ ఆంధ్రభారతాన్ని ‘కావ్యరూప శాప్తచ్ఛాయాన్యయి’గా రూపొందించాడు. మూలతాత్పర్యాన్ని కావ్యస్పూహతో ఆపిష్టరించాడు. అందువలన నన్నయరచన కావ్యేతిహాసంగా మారింది. మూలప్రక్రియ మారితే అది పునర్సృష్టియే అవుతుందికాని, అనువాదం అనిపించుకోదు.

3. ఆనందవర్ధనుని అన్యయం ప్రకారం వ్యాసమహాభారతంలో రసం శాంతం. మరి, నన్నయతో ఆరంభింపబడి తిక్కన ఎఱ్ళనలతో ముగింపబడిన తెలుగు భారతంలో రసం ధర్మపీరం. రసనమన్యయసూత్రం మూలభారతానికి ఒకవిధం; ఆంధ్రభారతానికి మరొకవిధం. ఈ రకంగా రసనిర్వహణలో స్వతంత్రదృష్టి సారించిన నన్నయ చేసింది అనుకరణంకాని, అనువాదంకాని కాదు. అనుసృజనం ఔతుంది.

4. వేదం శబ్దప్రధానం; ఇతిహాస పురాణాలు అర్థప్రధానాలు; కావ్యం ఉభయప్రధానం. వ్యాసభారతం అర్థప్రధానమైన శాస్త్రేతిహాసం. కవిత్రయభారతం ఉభయప్రధానమైన కావ్యేతిహాసం. కావ్యస్యభావాన్ని ఇతిహాసానికి జోడించి ఉత్తమమిత్రప్రక్రియగా రూపొందించాడు నన్నయ. నన్నయ చాపించిన మిత్రప్రక్రియపరికల్పనం తెలుగుసాహిత్య ప్రయోగాలకు ఒక విశిష్టప్రస్తావాన్నే ప్రసాదించింది. ప్రాచీనాంధ సాహిత్యవికాసచరిత్రమంతా దానికి సజీవసాక్ష్యం. మహాకవులు భారతాన్ని మహాకావ్యమంటారు. అందుకే. అర్థప్రధానమైన రచనను ఉభయప్రధానంగా మార్చటం అనువాదఫోరమి కాదు. పునర్సృష్టి వైఖరి.

5. సంస్కృత మహాభారతంలోని క్లోకరచనాశైలికంటే విశిష్టమైనదీ, రసవ్యంజకమైనదీ నన్నయ పద్యరచనాశైలి. నన్నయ శబ్దగుణప్రధాన రచన చేశాడు; తనదైన పద్యశైలి ఉదాత్మమైన బరవడిలో రూపొందించాడు; ధ్వనిభేదాలలోని వస్తుధ్వనిశిల్పాన్ని కవితాప్రవృత్తిగా పరిపోషించాడు. వ్యాసశైలికీ, నన్నయ (కవిత్రయ) శైలికీ సామ్యం లేదు. నన్నయపద్యశిల్పం మూలంకంటే విలక్షణ మైనది; స్వయంప్రకాశమైన దేశీయవ్యక్తిత్వం కలిగినది. నన్నయశైలి ఆంధ్రమహాభారతానికి జీవితం. శైలితో స్వయంతముద్రవేసికొన్న తెలుగురచన అనువాదం కాదు; అనుసృజనమే.

6. అనువాదమని భావించేవారుకూడా నన్నయది (కవిత్రయంవారిది) శబ్దానువాదం, భావానువాదం కాదనీ కథానువాదమనీ, స్వతంత్రానువాదమనీ వివేచించటం గమనింపదగిన అంశం. మూలభారతం భిత్తిక వంటిది; దానిమీద సాగే వర్ణచిత్రలేఖనం వంటిది నన్నయురచన.

7. నన్నయ తన కవిత్వానికి ప్రత్యేకంగా లక్షణాలను చెప్పుకొన్నాడు. ఆ లక్షణాలలో కథాకథనశిల్పానికి సంబంధించింది ఒకటి; పద్యరచనాశయ్యకు సంబంధించింది ఒకటి; ప్రజలనాలుకలమీద బ్రతుకగలిగిన సుభాషితాలను కవితామయంగా చిత్రించే కావ్యస్వభావానికి సంబంధించింది మరొకటి. క్రమంగా-అవి-ప్రసన్నకథాకలి(వి)తార్థయుక్తి, అక్షరమ్యత, నానారుచిరార్థసూక్తినిధిత్వం-అనేవి. ఇవి సంస్కృతభారతంకంటే అంధ్రమహాభారతానికి గల ప్రత్యేక వ్యక్తిత్వాన్ని ప్రపంచిస్తున్నవి. పస్తువు మృత్తికపంటిది, నన్నయకవిత పాతను రూపాందించే వృత్తిషైపుణ్యం వంటిది. మట్టి వ్యాసునిదైనా రూపాందించిన పాత మాత్రం నన్నయది.

8. బహుభాషల, బహువిధముల, బహుజనులు చెప్పినా శ్రవణాస్తకితో భారతకథను వినే ప్రవృత్తి రాజరాజనరేంద్రునిది. అతనిది తాత్పర్యదృష్టి. అంటే అర్థప్రధానదృష్టి, నన్నయ రాజరాజనరేంద్రుని శ్రవణాస్తకికి కావ్యశక్తిని కూడ జోడించి సాహితీస్థాషించేశాడు. రూపాన్ని రాజరాజు నిర్దేశించలేదు. నన్నయకు ఆ స్వేచ్ఛను కల్పించాడు. దానిని చక్కగా ఉపయోగించుకొని చంపూ కావ్యరూపాన్ని ఇచ్చాడు. వస్తు వెంత ముఖ్యమో, పరమార్థపదేశ మెంత ముఖ్యమో, అది చెప్పే కవితాభివ్యక్తికూడ అంతముఖ్యమని నన్నయ చాటిచెప్పాడు. ఇవన్నీ తెలుగులో పునస్సిష్టిచేయగల ప్రతిభావంతుడు ప్రదర్శింపగలిగిన ప్రజ్ఞావిశేషాలు. కాబట్టి అంధ్రమహాభారతం అనువాదం కాదు; అనుస్మితనం.

ఆదిపర్యం - భారతాభ్యాస కథాబీజం

నాటకంలో ప్రథమాంకం, కావ్యంలో ప్రథమాశ్ాసనం, ఇతిహాసంలో ఆదిపర్యం వృక్షానికి బీజంవంటి పాతను నిర్వహిస్తాయి. పుట్టి, పెరిగి, విశ్రాంతి, ఫలించే వృక్షంయొక్క జీవశక్తులన్నీ, మూలాధారాలన్నీ బీజంలో నికిష్టమై ఉంటాయి. అట్లాగే, మహాభారత కథా పారిజాతప్రక్త మూలశక్తుల నిక్షేపమే ఆదిపర్య ప్రాధాన్యం.

నన్నయ తన మహాభారత ప్రణాళికను పరోక్షంగా రాజరాజనరేంద్రుని నోట చెప్పించాడు. ఆ కథను ఎట్లా వినాలోకూడా వ్యంగ్యంగా నిర్దేశించాడు.

“పొమకరుఁదోట్టి పూరు భరతేశ కురుప్రభు పాండుభూపతుల్
క్రమమున వంశకర్త లనగా మహి నొప్పిన యస్కుదీయ వం
శమును బ్రసిద్ధులై విమల సద్గుణ శోభితులైన పాండవో
త్రములచరిత్ర నాకు సతతంబు వినంగ నభీష్ట మెంతయున్.

(అధి.1.14)

వేదధర్మాన్ని ఆచరించి, ఆచరింపజేసిన ఆదర్శప్రభుపుల వంశచరిత్రలను సూర్యచంద్రవంశగాథలుగా పురాణాలు, ఇతిహాసాలు వర్ణిస్తాయి. పాండవులు చంద్రవంశజులు. అంటే వారి వంశానికి మూలపురుషుడు చంద్రుడన్నమాట! ఒక్కొక్క వంశంలో వంశకర్తలని కొందరు ప్రసిద్ధి పొందుతారు. వారి పేర్లమీద ఆ వంశజులు పిలువబడుతూ ఉంటారు. చంద్రవంశంలో ఒక్కొక్కరు ఒక్కొక్క విశిష్టధర్మాన్ని పొట్టించినవారని పేరుపొందినవారు - వరుసగా పూరుషోరాజు, భరతమహారాజు, కురుమహారాజు, పాండుమహారాజు, వారు నలుగురూ ఆ వంశకర్తలు. తండ్రికొరకు నిండుయోవనాన్ని త్యాగం చేసిన ధీరుడు పూరుడు. అఖండ రాజ్యాన్ని ఆదర్శవంతంగా పాలించిన ధర్మమూర్తి భరతుడు. యజ్ఞయాగాదుల నిర్వహించి ధర్మకర్మపరిరక్షణం చేసిన కర్మవీరుడు కురుమహారాజు. దిగ్విజయయాత్రలు చేసి రణపాండిత్యాన్ని ప్రకటించిన వీరుడైన కూడా భూత్ప్రేమను ప్రదర్శించిన ఉదాత్ర

యుద్ధమీరుడు పాండురాజు. ఆ నలుగురి పేర్లమీదా ఆ వంశజలు ప్రసిద్ధికొన్నారు. పాండవులను - చౌరవులనీ, భారతులనీ, కొరవులనీకూడా అందువల్లనే పిలుస్తూ ఉంటారు. మహాభారతంలోని విశేషమేమంబే - చంద్రవంశంలో పుట్టిన పాండవులు తమకు పూర్వం తమ వంశంలో పుట్టిన వంశకర్తల ఉత్తమగుణాల నన్నింటిని తమలో పండించుకొన్నారు. అందువలన చంద్రవంశం ధర్మాచరణలో పాండవచరిత్రయందే పరిపూర్ణతను పాందింది. కాబట్టి పాండవుల చరిత్రను సవిస్తరంగా వించే భరతవంశచరిత్ర అంతా విన్నటి.

ఆదిపర్వంలోని ప్రథమ ద్వితీయశ్వాసాలలో - సూతుడు శానకాది మునులకు మహాభారత కథను వినిపించటానికి ఏర్పడిన పరిస్థితులు, తత్కాథా ప్రారంభాన్ని తెలిపే వృత్తాంతం వర్ణింపబడి ఉన్నావి. జనమేజయుడు చేసిన సర్వయాగంలో భారత కథాకథనం మొదలైనది. అందులో మొదటి ఘట్టం - వైశంపాయనుడు జనమేజయుడికి సర్వయాగశాలలో భారతకథను చెప్పటం ప్రారంభించటం. అందువలన ఆ సర్వయాగం ప్రవర్తిల్లటానికి కారణాలైన అంశాలను చెప్పటానికి ఈ రెండాశ్వాసాలూ వెచ్చింపబడ్డాయి. అందుకై ఆదిపర్వంలో వరుసగా సరమవృత్తాంతం, ఉదంకోపాఖ్యానం, ఉదంకుడు జనమేజయుడికి సర్వయాగం చేసే బుద్ధిని కలిగించే వృత్తాంతం చెప్పబడ్డాయి. సర్వయాగంలో సర్వకులం హతం కావటానికి కారణ మేమిటన్న శానకాదుల ప్రశ్నకు వివరణగా భృగువంశ చరిత్రలో చ్యావనుని చరిత్రం, సహస్రపాదుని వృత్తాంతం, కమ్రావినతల వృత్తాంతం, సముద్రమథనం, సాపర్సోపాఖ్యానం, జరత్కారువృత్తాంతం, తక్కకవిపాగ్నిచేత పరీక్షిత్తు దగ్గరుడుకావటం, జనమేజయు డారంభించిన సర్వయాగాన్ని ఆస్తీకుడు ఆపించటం అనే కథార్థాలు వెలువడ్డాయి. అంటే - సర్వయాగ సంకలనం ఉదంకునిది. సర్వయాగం చేసినవాడు జనమేజయుడు, దాన్ని సివారించినవాడు ఆస్తీకుడు. వారిముగ్గురి కథలు ఆఖ్యానకాలు. సర్వయాగం ఆగిన తరువాత ఆయాగశాలలోనే భారతకథాకథనం మొదలైనది. ఈ విధంగా భారతకథాకథనారంభ పూర్వరంగాన్ని చెప్పటం మహాభారతకథకు పూర్వరంగం. ఇది మొదటిరెండాశ్వాసాలలో నిర్వహింపబడింది.

ఆతరువాత - ఆదిపర్వంలోని తృతీయ, చతుర్థ, పంచమశాసాలు చంద్రవంశంలో ప్రసిద్ధి చెందిన వంశకర్తల చరిత్రలు చెప్పటానికి వినియోగించటం గమనింపదగిన అంశం. జనమేజయుడు వైశంపాయనుడిని పాండవధార్తరాప్తుల విభేదాలకు కారణాలను వివరించుమని కోరాడు. దానితో వైశంపాయనుడు చేప్పి భారతాఖ్యానం మొదలయింది. ఆ ముని భారత మహిమను గురించి మొదట చెప్పి, పాండవధార్తరాప్తుల నడుమగల భేదకారణాలను పేర్కొంటూ కురుక్షేత్రయుద్ధం జరిగినదాకా సాగిన కథను సంగ్రహంగా, టూకీగా ముందు చెప్పాడు. కురువంశంలో పుట్టిన మహావీరులందరూ దేవదానవాంశ సంభాతులనీ, కురుక్షేత్ర యుద్ధం దేవదానవ ప్రవృత్తుల మధ్య జరిగిన మహానంఘర్షణమనీ వ్యాఖ్యానించాడు. దానితో భారతకథామూలతత్త్వం తేఱితెల్లుమాతున్నది. ఇది కథాబీజమూలశక్తులలో ముఖ్యమైనది.

వేదవ్యాసరచిత భారతం కమనీయ ధర్మార్థకామమోక్షాలకు ఉత్తమసాధనమనీ, శ్రోతులకు అభిమతపుభాలను కలిగించే దనీ, త్రికరణాలతో చేసిన మహాపాశలను కూడా తొలగించేదనీ, సత్యవాక్యబంధమనీ, శతసహస్రకోక సంఖ్యావరిమాణం కలిగిన దనీ, సర్వలోకపూజ్య మైనదనీ నన్నయ వర్ణించాడు. (ఆది. 3.9).

ప్రసిద్ధ పరాత్మములు, ధృత వివేకులు, సత్యనిష్ఠులు, యోధులు, కృతజ్ఞులు, ఉత్తమధర్మపరులు, శరణాగతరక్షణ ప్రతులు అని ప్రసిద్ధ లైన భారతవీరుల సద్గుణకీర్తనమే వస్తువుగా కలిగిన భారతం సభలలో రక్తికట్టుతుం దనీ నన్నయ ప్రశంసించాడు.

భారతభారతీ వ్యక్తిత్వాన్ని పద్యసూక్తంగా చెప్పిన వాక్య మిది -

“ఆయుష్యం, బిత్తిహసవస్తుసముదాయం, బైహికాముష్మిక
శ్రేయఃప్రాప్తి నిమిత్త, ముత్తమ సభాసేవ్యంబు, లోకాగమ

న్యాయైకాంతగృహంబు నాచ బరగి నానావేద వేదాంత వి
ద్వాయుక్తం బగుదానిఁ జెప్పుఁడొడగం దద్వారతాఖ్యానమున్.”

(ఆధి. 3.11)

మహాభారతం ఇతిహసవన్సుసముదాయ మని చెప్పిన లక్షణం రాని కథాస్వయభావాన్ని వివేచించటానికి తోడ్పుతుంది. “ఇతిహసః పురావృత్త” ముని అమరసింహాడు. “ఇతిహసః - ఇతిహసారంపరోవదేశ ఆస్తి అస్తివ్ ఆస ఆధారే ఘజ్. ధర్మాధ్యక్షమమోక్షాణాం ఉపదేశసమన్వితమ్ | పూర్వముక్త కథాయుక్తం ఇతిహసం ప్రచక్షతే || ఇత్యుక్త లక్షణి పురావృత్త ప్రకాశకే భరతాదిగ్రంథే” - అని శబ్దకల్పాద్మమం. ఈ నైఫుంటిక నిరుక్తులను ఆధారంగా చేసికాని - ఇతిహసం పరంపరాగతంగా చెప్పుకోబడుతున్న పూర్వచరిత వస్తువు కలదై, ఉష్ణులోపదేశాత్మకమై ఉంటుందని ఏర్పడుతున్నది.

అభినవగుప్తపాదుడు నాట్యశాస్త్రవ్యాఖ్యానంలో కర్మఫలసంబంధస్వయభావం గల ఆగమికార్థాలు ఎందులో ప్రత్యక్షపరిదృశ్యమానా లౌతుంటాయో అదే ఇతిహసమని పేర్కొన్నాడు. (ఏం ప్రకారాః ప్రత్యక్షపరిదృశ్యమానాః ఆగమికార్థాః కర్మఫలసంబంధస్వయభావః యత్త ఆసతే తేన ఇతిహసేన.....) అంటే ఆ యా పుణ్యపాపకర్మలకు ఆ యా ఘలాలు లభిస్తాయని ఆగమాలలో చెప్పబడిన వాక్యతాత్పర్యాలు కళ్యాయిదుట కనబడుతున్నట్లు ఇతిహసంలోని ఇతివృత్తం చిత్రింపబడా లన్నమాట!

విద్యారణ్యసాయణాచార్యులు “దేవాసురాస్యయంయత్తా ఆసన్” అని పూర్వం జరిగినదట అన్నట్లు పూర్వప్రసిద్ధ వృత్తాలను చేపేది ఇతిహసమని తమవేదభాష్యంలో చెప్పారు. ఉదాహరణబలాన్నిబట్టి దేవాసురుల ప్రపుత్తుల మధ్య జిగే సంఘర్షణం చిత్రించటం ఇతిహసలక్షణమనికూడా భావించవచ్చును.

“పరిక్రియా పురాకల్ప ఇతిహస గతి ద్వీధా,
స్వా దేకనాయకా పూర్వా, ద్వీతీయా బహునాయకా”.

అని కావ్యమీమాంసాకర్త రాజశేఖరుడు పేర్కొన్నాడు. ఇతిహసం ప్రవర్తిల్లే విధానాన్నిబట్టి రెండు రకాలుగా ఉంటుంది. ఒకటి-పరిక్రియ. అది ఏకనాయకం. రెండు- పురాకల్పం. అది బహునాయకం, రామాయణం పరిక్రియ. మహాభారతం పురాకల్పం - అని తాత్పర్యం. రాజశేఖరు ఓి శబ్దాలను దార్శనికుల పరిభాషనుండి గ్రహించినట్లున్నాడు. దార్శనికులు పరిక్రియా పురాకల్పాలనేవి అర్థవాదాలుగా పేర్కొన్నారు. అవి నిందా, ప్రశంసా, పరకృతి, పురాకల్పాలని నాలుగు విధాలు. మహాపురుషు తొకడు పూర్వం జరిగిన ఒక అంశాన్ని ప్రమాణంగా చూపించటం పరకృతి. ఉదాహరణకు ‘అగ్ని అనేవాడు సర్వభక్తకుడు కాగోరి అగ్నిదేవిడిని ఆరాధించి సర్వభక్తకు డైనాడు’ - అని ఒక పూర్వప్రవర్తిత ఇతిహసాన్ని ప్రమాణంగా చూపించటం పరకృతి. పూర్వం ఒకరిచేత చెప్పబడిన అర్థాన్ని ప్రతిపాదించేది పురాకల్పం. ‘పూర్వం హోమాలు మోయటం ఇష్టంలేక అగ్ని నీటిలో దాగాడు. దేవతలు అగ్నిని అన్యేపిస్తున్నారు. అగ్ని నీటిలో దాగి ఉన్నాడని చేపలు వారికి చెప్పాయి. తన రహస్యాన్ని బయటపెట్టినందుకు అగ్ని ఆగ్రహించి చేపలను - ‘లోకులు మిమ్మల్ని ఇష్టంవచ్చినట్లేల్లా చంపుతారుగాక!’ అని శపించాడు - అనే పరవక్తుక అర్థప్రతిపాదన పురాకల్పం. (త్తెత్తిరీయసూత్రం). ఈ లక్షణాలను సూక్షుంగా గమనిస్తే పరక్రియ ఏకవక్తుకమనీ, పురాకల్పం బహువక్తుకమనీ తేటపడుతుంది. వస్తుతః ఈరెండూ అతీతార్థప్రధానాలే. అయినా, పరకృతి అద్యతనభూతార్థం. ప్రాచీనోదంతం ప్రప్రథమంగా ఒకవక్తుచే చెప్పబడినది పరకృతి. పారంపర్యకథనంగా బహువక్తులచేత చెప్పబడినది పురాకల్పం. బహుశః మీమాంసకులు చేపే ఈ అర్థవాద భేదాలను రాజశేఖరుడు గ్రహించి వాటి లక్షణాలైన ఏకవక్తుక, బహువక్తుకత్వాలను వార్చి ఏకనాయక బహునాయకత్వాలుగా నిబంధించి ఉంటాడు. ‘పరక్రియా’ శబ్దాన్ని ‘పరిక్రియా’గా మార్చి ఉంటాడు. ఇతిహసం పారంపరోపదిష్టమే కాబట్టి మీమాంసకుల అభిప్రాయం తద్విరుద్ధం కాదు. భారతాన్ని వ్యాపుడు మొదట చెప్పాడు. ఆతరువాత ఆయన శిష్యులు, వారి పుత్రులు, ప్రశిష్యులు పరంపరగా చెప్పుతూ వచ్చారు. కాబట్టి ఇది బహువక్తుకం. పాండవులే కాక, భీష్మాదివీరుల వృత్తాంతాలు

స్వయంసమగ్రాలై పురుషార్థసాధన ప్రవృత్తితోపాటు కర్మఫలరూపస్వభావాన్నికూడా ప్రకటిస్తూ ఉండటంచేత మహాభారతం బహునాయకమైన పురాకల్ప మనీ చెప్పువచ్చును. ఈ విధంగా బహువక్తలవలన, బహునాయకులవలన ఏర్పడే ఇతిహాసాల సముదాయం మహాభారతమని నన్నయ అభివర్ణించాడు. భారతకథలోని సంక్లిష్టత దీనివలన సూచిత మౌతున్నది.

అన్నదమ్ములైన పాండవధార్తరాప్తుల నడుమ కురుక్షేత్ర ఘోరసంగ్రామం ఎందుకు జరిగింది? అంతమంది ఆ రణంలో ఎందుకు నిహాతులైనారు? ఆ కాలంలో శ్రీకృష్ణుడివంటివారున్నా ఆ యుద్ధాన్ని ఎందుకు వారించలేకపోయారు? - వంటి ఎన్నో ప్రశ్నలు జనమేజయుడు - మనవలనే - గుప్పించాడు. దానికి వేదవ్యాసుడు చెప్పిన సమాధానాలు వైశంపాయనుడు చెప్పాలి. అందువలన ముందుగా వ్యాసాత్మత్తిని గురించి చెప్పి, ఆ తరువాత దేవదానవాంగలతో పుట్టిన భీష్మాదులను పరిచయం చేశాడు. దేవదానవ ప్రవృత్తుల సంఘర్షణను ప్రతీకాత్మకంగా నిరూపించి చెప్పటం భారతేతిహాస కథాత్మాత్మయ్యమని వైశంపాయనుడు వివరించాడు. దీనితో హారవవంశవివరణకు నాందీప్రస్తావనలు నిర్వహించినట్టెనది.

అసలుకథ ఇక్కడినుండి మొదలొతుంది. అందులోనూ వంశకర్తల కథలు చెప్పటం మొదటిఫుట్టం. పాండవులు చంద్రవంశజులైనా, చంద్రునినుండి వంశం ఏ విధంగా విష్టరించిందో వివరంగా చెప్పటం వ్యాసాత్మయ్యం కాదు. ఆ వంశ ప్రతిష్టకు మూలకారకులైన వంశకర్తల ప్రశంస చేయటమే వ్యాసభారత కథా హృదయం. దాన్ని నన్నయ ఎంతో సృష్టింగా, ప్రసన్నింగా పేర్కొన్నాడు. ఈ పద్యం అందుకు సాక్ష్యం.

“నిరుపమ ధర్మమార్గ పరినిష్ఠితులై మహియెల్లఁ గాచుచుం
బరఁగిన తొంటి హూరుకురుపాండు మహిశులపేర్కు జేసి భూ
భరవహనక్కమం బగుచుఁ బోరవ కౌరవ పాండవాన్యయం
బురుగుణసంపదం బెరిగి యొప్పె సమస్త జగత్త్రసిద్ధమై.

(ఆది. 3.88)

ఈ పద్యంలో (అంటే భారతంలో) వంశకర్తలు ముగ్గురే చెప్పుబడ్డారు. మహాభారతకాలానికి నలుగురయ్యారు. భరతుడు రెండో వంశకర్తగా నన్నయకూడా పేర్కొన్నాడు. ఆ నలుగురి వంశకర్తల కథలు చెప్పటం 3వ ఆశ్వాసంలో 88వ పద్యంనుండి వంచుశ్వాసంలో 161వ పద్యం వరకు సాగుతుంది. వంశకర్తల చరిత్ర వర్ణించేటప్పుడు హూరు భరతేశుల తల్లిదండ్రుల చరిత్రలు విపులంగా చెప్పి వారి జీవితతత్త్వఫలాలుగా ఆ యిద్దరినీ వర్ణించే పద్ధతిని పాటించటం ఒకవిశేషం. కురుమహారాజు తప్పినంపరఱుల కుమారుడు. ఆ దంపతుల ప్రణయగాథ పురాణప్రసిద్ధం. కాని, దానిని ఇందులో వివరించకుండా కురుమహారాజు వంశకర్త అనీ, అతనిపేరుమీద, కురుక్షేత్రం ప్రసిద్ధమైనదనీ మాత్రమే చెప్పి ఊరుకొన్నాడు. అయితే తప్పినంపరఱుల కథ సప్తమశ్వాసంలో మరొక సందర్భంలో చెప్పబడింది. నాల్గవాడైన పాండురాజు పుట్టుకు వ్యాసుడే కారకుడు. పాండురాజు చరిత్రం పాండవ చరిత్రానికి పాదువంటిది. దాన్ని ఇతిహాస కథకు పీఠంవలె వివరంగా చెప్పటం అవసరం. నన్నయ అట్లాగే చెప్పాడు. కాబట్టి అందులో బైచిత్యంకూడా కనబడుతున్నది.

పాండుపుత్రులు, ధార్తరాప్తులు హాస్తినాపురంలో కలిసి ధృతరాప్తుని మందిరంలో పెరగటాన్ని వర్ణించే ఖట్టంనుండి (5-162) పాండవ వృత్తాంతం మొదలై పద్ధనిమిది పర్వాలూ సాగుతుంది. ఈ కథారంభంలోనే వేదవ్యాసుడు సత్యవతికి ఏకాంతంలో చెప్పిన మాటల్లోని ఈ పద్యాలు భారతకథాతత్త్వసారాన్ని సూచిస్తున్నాయి.

క. “మతీఁ దలఁపుగ సంసారం
బతిచంచల మెండమావు లట్టుల సంప
త్ర్యత్తు లతిక్షుణికంబులు;
గతకాలము మేలు వచ్చుకాలముకంటే.

- క. త్రూరులు విలుప్తధర్మా
చారులు ధృతరాష్ట్రసుతు లసద్వ్యత్తులు ని
ష్టారణ వైరులు వీరల
కారణమున నెగ్గి పుట్టుఁ గౌరవ్యలకున్.
- వ. దాని ధృతరాష్ట్రండు తాన అనుభవించు.

(ఆధి. 5.159 -161)

పాండవచరిత్రలో వ్యాసుడు చెప్పదలచుకొన్నచి ముఖ్యంగా మూడంశాలు. అవి - ‘వాసుదేవస్య మహాత్మ్యం’, ‘పాండవానాం చ సత్యతా’, దుర్విత్తం ధార్తరాష్ట్రాణాం’ - అనేవి. “అత్యుత్కుట్టిః పుణ్యప్రాప్తి రిప్రైవ ఫల మశ్చతే” అన్న న్యాయంచేత దుర్విత్తులైన ధార్తరాష్ట్రులు నశించటానికి కారణం వారు స్వయంగా చేసికొన్న పాపకర్మయే. వాటికి సాక్షి, పోషకుడు ధృతరాష్ట్రుడు. తనవారందరూ పోగా తత్తులమైన అనంతోకాన్ని అనుభవించేది ధృతరాష్ట్రుడు. పాండవులు తమ సత్కర్మలకు ఫలాన్ని ఇహపరాలలో అనుభవిస్తారు. కర్మకూ, కర్మఫలానికి అతీతుడూ, సాక్షీభూతుడూ అయిన సాక్షాత్ పరమాత్మ శ్రీకృష్ణుడు. కర్మఫలరూపమైన భారతకథకు ఈ ముగ్గురూ ముగ్గాడు ముఖాలు. ముగ్గాడు మెట్లు. వాటిని ముమ్మార్చులా, ముప్పేటగా ప్రదర్శించేది మహాభారతేతిహసం.

ఆదిపర్వంలోని మరొకవిశేషంకూడా గమనింపదగింది. ధార్తరాష్ట్రుల దుర్విత్తం ఎంత బలంగా చిత్రింపబడితే పాండవుల సద్విత్తం అంత ఉజ్జ్వలంగా ప్రకాశించటానికి వీలోతుంది. ఇది భారతకథలో సర్వత్రా పాటించే కథామర్యామే. అయితే, దానికి బీజప్రాయమైన కథాంశాలు ఆదిపర్వంలో స్థాపింపబడ్డాయి. వాటిలో పేర్కొనదగినవి -

1. దుర్యోధనుడు భీముని బలాన్ని సహించలేక అతడిని చంపే యత్నాలు చేయటం.
2. అర్జునుడు విలువిద్యలో అనన్యవీరుడుగా ప్రకాశిస్తూ ఉండగా, అతనికి ప్రత్యుధిగా కర్మాదిని అంగరాజుగా చేసి దుర్యోధనుడు ప్రోత్సహించటం.
3. దుర్యోధనుడు కణికనీతి నాశయించి ధృతరాష్ట్రుని అండదండలతో, శకునికర్ణాదుల సలహాలతో పాండవులకు ఎగ్గుచేయాలని తలపెట్టటం, లాక్ష్మిగృహదహసయత్తం చేయటం.
4. పాండవులు హాష్టినాపురంలో ఉంపే తనకు రాజ్యాధికారం దక్కటం అసాధ్యమని భావించి దుర్యోధనుడు తండ్రిని ప్రేరేపించి వారిని ఇంద్రప్రస్తానికి పంపించటం.

పాండవేతిమృత్తంలో ధర్మరాజుాదులు ధార్తరాష్ట్రుల కుతంత్రాలనుండి తప్పించుకొనే అధ్యాయాలు కొన్ని, స్వీయపరాక్రమాదులను ప్రదర్శించి తమ ఆస్తిత్వాన్ని స్థాపించుకొనే సన్మివేశాలు కొన్ని, ఎట్టికష్టాలలోనైనా ధర్మాన్ని పాటించే సచ్ఛిలాన్ని ప్రదర్శించే సన్మివేశాలు కొన్ని - కలని పాండవ నాయక లక్ష్మణులను ప్రకాశింపజేస్తూ ఉంటాయి.

కురుక్షేత్ర సంగ్రామంలో ప్రజ్ఞలించే ప్రతీకారజ్ఞాలలకు ఆదిపర్వంలోనే అంకురారోపణం జరిగింది. భీమదుర్యోధనుల, కర్ణర్జునుల ద్వ్యంద్వయుద్ధాలే కురుక్షేత్ర యుద్ధ పతాకలు. పాండవులు ధర్మానికి తలలోగి కష్టాలకు ఓర్ముకోవటం, అజ్ఞాతంగా మారువేషాలలో నివసించటం, శత్రువులకు అసాధ్యమైన అప్రతిష్ఠాలను తపస్సుతో యశస్వుతో సాధించటం, అపూర్వవిజయాలతో స్వీయకల్యాణాన్ని, లోకకల్యాణాన్ని సాధించటం, శ్రీకృష్ణుని మైత్రివలన దైవానుకూల్యాన్ని నంపాదించుకోవటమూ అనే ప్రధానాంశాలు ఆదిపర్వంలోనే ప్రదర్శితాలై భావిపాండవ కథా జీవితానికి ప్రాతిపదికలుగా పరిధవిల్లుతున్నాయి. వీటన్నిటి తాత్పర్య మేమంటే ఆదిపర్వం భారతకథకు అన్నివిధాలా బీజభూతం !

ఆంధ్రమహారతం - అమృతత్వసాధనం

“న కర్మణా న ప్రజయా ధనేన
త్యాగే నైకే అమృతత్వ మానపుః ।
పరేణ నాకం నిహితం గుహోయామ్
విభ్రాజతే తద్వయతయో విశంతి॥”

ఇతిహాసాలు, పురాణాలు, మహాకావ్యాలు కాలక్షేపానికి చదివేచి కావు. అవి అందించే మహాపదేశాలను మననం చేసికొనటానికి అధ్యయనం చేసేవి. పంచమవేదమైన మహాభారతం మానవలోకానికి ఒక మహత్తరమైన సందేశాన్ని ఇస్తుంది. మానవుడు జీవితంలో సాధించవలసింది అమృతత్వమే అన్నది ఆ భారతసంహిత అందిస్తున్న జీవన సందేశం.

అమృతత్వసాధన మంచే?

మహాభారతంలో మొదలూ, ముగింపూ - మానవుడు అమృతత్వసిద్ధి కోసం చేసే సాధనయొక్క ప్రారంభ పరిణతాపథాలను తెలుపుతూ ఉన్నాయి. ఆదిపర్వంలో ఉదంకోపాఖ్యానం చూచినా, కీరతసాగర మథనోపాఖ్యానం గమనించినా, సర్పయాగ ఘుట్టాన్ని చదివినా మానవుడు విషాదులవలన కలిగే మరణాన్ని జయించాలన్న కోరిక బలంగా కనబడుతుంది. పుక్రాచార్యుడు సాధించిన ‘మృతసంజీవని’-యుద్ధంలో చనిపోయినవారిని బ్రతికించే ఒక మహామంత్రం. ఆ మంత్రం వెనుక మానవులు, దానవులు, దేవతలు మృత్యుపుబారి పడకుండా తప్పించుకొనే ఉపాయంకోసం ప్రయత్నించిన ఒక ప్రస్తావం మనకు ప్రత్యక్షం అవుతుంది. కచుని చరిత్ర, యయాతి చరిత్ర పుక్రాచార్యునితో ముడిపడి ఉన్నాయి. పుక్రాచార్యుడి కూతురు దేవయాని. ఆమె మొదట వలచినవాడు బృహాస్పతి కుమారుడు కచుడు. రాక్షసు లతనిని చంపినా, బూడిదచేసి మద్యంలో కలిపి శుత్రునిచేత త్రాగించినా మృతసంజీవని ప్రభావం చేత దేవయాని కచుడిని బ్రతికింపజేస్తుంది. మహాభారతకథకు మృతసంజీవని ఒక మహారంభం. మానవుని అమృతత్వసాధనకు అదోక ఖభారంభం.

లోకంలో మరణం, లేదా మృతి ఒకవాస్తవంగా ఉన్నది. దేహి ప్రాణత్యాగం చేసినప్పుడు, దేహం పాందే జడత్వం మృత్యువు. పుట్టిన జీవి గట్టటం సహజం. జన్మ ఎత్తిన ప్రాణి మృత్యువు పాందక తప్పుడు. మానవుడు ఈ రెండించిని జయించాలని తీవ్రంగా ప్రయత్నం చేస్తూ వచ్చాడు. ఈ ప్రయత్నాన్ని ఆధ్యాత్మిక ప్రస్తావం అంటారు. మరణం లేకుండా ఉండే స్థితిని పాందితే అమరత్వం అనాలి. జన్మ ఎత్తకుండా ఉండే నిత్యస్థితిని మోక్ష మన్మారు. పుట్టినజీవి మరణం లేకుండా బ్రతకటం ఒక ఎత్తు. అనలు పుట్టుక లేకుండా బ్రహ్మస్థితిలో నిలవటం మరొక ఎత్తు. మొదటి మార్గానికి ఫలం స్వీర్దం. రెండవ ప్రస్తావానికి ఫలం బ్రహ్మత్వం. ఈ రెండు రకాల సాధనలలో మొదటిది సామాన్యంగా కర్మమార్గాన్ని అనుసరించేవారికి లభ్యమౌతూ ఉంటుంది. జ్ఞానమార్గం అనుసరించే వారికి బ్రహ్మసందస్థితి గమ్యమౌతూ ఉంటుంది. భక్తమార్గ ప్రస్తావంలో ఉభయసిద్ధులకు అవకాశం ఉన్నది. మహాభారతం ఈ మూడు మార్గాలను ముచ్చటగా మేళవించింది. ఆ సమన్వయానికి పాండవులు ఆదర్శదాహరణాలు. అయితే, వారు ప్రధానంగా ధర్మ, కర్మ మార్గంలో నడిచిన వారు. దానికి పోషకంగా భక్తిని జ్ఞానాన్ని పాందుపరచుకొన్నారు. యక్షప్రశ్నలకు సమాధానం చెప్పగలిగిన దక్షుడు జ్ఞాని అయిన ధర్మరాజు. ద్రౌపది అడిగిన ప్రశ్నలకు సమాధానం చెప్పగలిగిన వాడూ ధర్మరాజు జ్ఞాక్షుడే అని కురుసభలో భీషమ్యుదులచే ప్రశంస లందుకొన్నపాడు. ధర్మరాజు ధర్మరత్నమువువంటివాడని శ్రీకృష్ణునిచేత కీర్తింపబడినవాడు. పంచమవేదమైన మహాభారతంలో ప్రతిపాదింపబడిన జ్ఞానాని కంతటకీ ఆచరణ రూపైన అదర్శదాహరణంగా నిలిచినవాడు - ధర్మరాజు. అతడు వస్తుతః జ్ఞాని. ఏకాగ్రచిత్తంతో స్పృహించి, ధ్యానించి, తపించి యమ, సూర్య, అగ్ని, జందాది దేవతలను సుముఖులుగా చేసికొన్న ఉత్తమ భక్తశిఖామణి ధర్మరాజు. అయితే అంతటి జ్ఞానాన్ని, అంతటి భక్తిని ఆచరణంలో

ప్రదర్శించి చూపటమే ఆయన ద్వేయం. ధర్మరాజు జీవితంలో కర్మకు వన్నెపెట్టే భక్తిజ్ఞానాలే ప్రకాశిస్తూ ఉంటాయి. అందువలన ధర్మరాజు ధర్మ కర్మ వీరుడుగా ప్రసిద్ధిపొందాడు.

భీముడు ప్రచండ బలవీరుడు. పాండవుల పురుషార్థతయసాధనకు భీముడు బలమైన ప్రతినిధి. ధర్మరాజు సాధింపదలచుకొన్న లోకికకార్యాలన్నీ భీమునిసాయంతోనే నెరవేర్పుకొంటాడు. భీమునికి ధర్మరాజు ధర్మమూర్తి. అతని మాట ధర్మశాసనం. అతని ఆజ్ఞ వేదం. అన్న మాటను జవదాటకుండా ఆచరించే ఆదర్శ కర్మవీరుడు భీముడు. అతనికి భ్రాతు భక్తియే ప్రతం. అదియే అతని ధర్మానురక్తి. అతనికి అన్నయే జ్ఞానం. అన్నయే భక్తి. అతడిని అనుసరించటమే కర్మ కప్పను, నీటిని గర్భంలో ధరించిఉన్న శిలామూర్తి వలె భక్తిజ్ఞానాలను గుప్తంగా దాచుకొన్న కర్మరుడు భీముడు.

అర్ఘ్యముడు యుద్ధవీరుడు. నరనారాయణులలో నరు డాతడు. నారాయణభక్తియుక్తుడు. ధర్మరాజు దైవకార్యాన్ని సాధింపవలని వచ్చినపుడు అర్ఘ్యముడిని దివ్యప్రకటణంగా వాడుకొంటాడు. ఇంద్రుని సాయం కావాలన్నా, పరమేశ్వరునుండి పాపపతాప్రం పాందాలన్నా, సాక్షాత్ నారాయణుడైన శ్రీకృష్ణునితో అనుసంధానం పెంచుకోవాలన్నా అర్ఘ్యముడే అనువైన వాహిక. కృష్ణునిపట్ల అనయ్యచిత్తంతో భక్తిని ప్రసరించే పరమయోగి అర్ఘ్యముడు. భగవద్గీతను శ్రీకృష్ణబగవానునిచేత స్వయంగా విన్న మహాజ్ఞాని. అతని భక్తి. అతని జ్ఞానం- అతని గాంచీవ పాండిత్యాన్ని ప్రదర్శించడానికి పోషకంగా నిలిచాయి. అతడు యుద్ధాలలో విజయుడు. సాటిలేని మేటి వీరుడు. కర్మమార్గాన్ని అనుసరించినా జ్ఞానాన్ని గౌరవించినవాడూ. భక్తిని పండించుకొన్నవాడు.

నకుల సహదేవులు జంట వీరులు. వారికి అన్నలే దేవుళ్లు. వారి సేవయే భక్తి. వారు చెప్పిన పని చేయటమే కర్మ. వారు సేవాతత్త్వరులైన కర్మవీరులు.

ద్రౌపది పాండవ ధర్మపత్ని. అబల రూపంలో అవతరించిన అహంకారభక్తి. ధర్మరాజుయొక్క జ్ఞానభక్తిని, భీమాదుల త్రైయశక్తిని తన ఇచ్ఛాశక్తితో నడిపించ గలిగిన నారీమూర్తి. ఒక్కసారి పిలిస్తే చాలు ఎక్కడ ఉన్నా భగవంతుడు ఆమెకు ప్రసన్నుడోతాడు. కురుసభలో కోక లందించిన శ్రీకృష్ణుడు, విరాటనగరంలో అంగసంగ్రహణ చేకూర్చిన సూర్యబగవానుడు ఆమె భక్తి శక్తికి ప్రత్యక్ష స్వాక్ష్యంగా నిలిచిన భగవద్రూపులు. ఆమె ప్రధానంగా కార్యమార్గాలు. అగ్నినుండి పుట్టిన అయ్యానిజ. జ్యోలవలె తనలో భక్తిజ్ఞానాలను పండించుకొన్న పరిణతమూర్తి, సాధ్వి. పతుల సేవ ఎట్లా చేయాలో, సత్యభామకు బోధించిన అనుభవజ్ఞానశిలి. భక్తిజ్ఞానాలున్నా, అవమానాగ్నితో అనవరతం జ్యోలిస్తూ, శత్రుశేషం లేకుండా సంహార యజ్ఞం సాగించిన సాహసురాలు. కర్మమార్గావలంబిని ద్రౌపది.

ఈవిధంగా పాండవులు ప్రధానంగా ధర్మకర్మప్రవత్తులకు ప్రతీకలుగా భారతంలో కనబడతారు. వీరందరిలో ఆగ్రగణ్యాడు ధర్మరాజు. ఆయన యమధర్మరాజు అంశతో పుట్టిన అపూర్వ ధర్మమూర్తి. మృత్యువేషమైకు ఆనుగ్రహంతో పుట్టిన ధర్మరాజు మృత్యువును జయించటం మహాభారత కథలో ఫలితాంశం. బొందితో స్వర్గానికి వెళ్లాడు- అనే వాక్యానికి కొడ్ది మంది మాత్రమే ఉడాహారణప్రాయంగా నిలువగలరు. వారిలో ధర్మరాజు ఆగ్రగణ్యాడు. సశరీరస్వర్గం కర్మమార్గాన్ని అనుసరించే ధర్మవీరుడు సాధించగలిగిన సమగ్రఫలం. దానినే అమరత్వం అంచారు. స్వర్గ నరకాలను దర్శించిన తరువాత ధర్మరాజు ఆకాశగంగలో మునిగి, స్వస్వరూపస్థితిని పాందాడు. మరణావస్థకు గురి అయ్యే దేహాన్ని ధరించినన్నాట్లు అమరలోకాన్ని అందుకొన్నా, అమృతత్వసిద్ధి లభించదనీ, నశ్యరమైన దేహాభిమానాన్ని పడలి అనశ్యరమైన ఆత్మసిద్ధితలో నిలిచినప్పాడే అమృతత్వసిద్ధి అందుకొన్నటనీ, నశరీర స్వర్గానంతరం స్వసంకల్పంతో దేహత్వాగాన్ని చేసి ఆత్మసిద్ధిలో నిలవటమే అమృతత్వమనీ, ఆంధ్ర మహాభారత కథ ప్రబోధిస్తున్నది. అమృతత్వసాధనలో ఇది ఒక పరిణతిప్పటి. దీన్ని అందుకోవటానికి మహాభారతకథలో సాగిన మానవయత్నాలను మనం గమనిస్తే ఆ ప్రసాదమైభార్య రసరమ్యంగా ప్రసన్నమౌతుంది.

అమృతత్వసాధనలో ఆదిమదశ ‘మృతసంజీవనీ’ విధ్య

మృషపర్వాడనే దానవరాజుకు శుక్రాచార్యుడు గురువు. దేవదానవ యుద్ధాలలో దానవులు చనిపొతే వారిని బ్రతికించటానికి శుక్రాచార్యుడు ‘మృతసంజీవని’ అనే విద్యను కనిపెట్టాడు. ఆ విద్యవలన యుద్ధాలలో చనిపొఱున దానవులందరూ బ్రతుకుతూ ఉండేవారు. ప్రతిరోజూ శుక్రుడు అసంఖ్యాకంగా దానవులను పునర్జీవితులుగా చేస్తుండేవాడు. ఇది దేవలోకంలో కలవరం రేకెత్తించింది. మృతసంజీవనీ విద్యను ఏవిధంగానైనా పాందాలని దేవతలు యోచించారు. వారిలో బృహస్పతి బుద్ధికుశలుడు. ఆయన వుత్రుడు కచుడు. అతడిని పిలిచి శుక్రాచార్యుడివద్దకు వెళ్లి మృతసంజీవనీ విద్యను ఏవిధంగానైనా పాందుమని దేవతలు కోరారు. ‘నియమప్రత శిలుడవై శుక్రుడిని సేవించి, అతని ప్రీతికి పాత్రుడవై, అతడి మనసు కరిగి దయతో నీ కా విద్యను బోధించేటట్లుగా ప్రయత్నించు’ మని ప్రేపించారు. ‘శుక్రాచార్యుడికి దేవయాని అనే కూతు రుస్తది. అమె అంటే ఆయనకు చెప్పలేనంత మమకారం. అమె మాటను ఆయన జవదాటడు కాబట్టి అమెను ముందుగా సుముఖురాలిని చేసుకో. శుక్రాచార్యుడిని భక్తితో సేవించు. నీ కిష్ఫసిద్ధి కలుగుగాక! అని దీవించి కచుడిని శుక్రాచార్యుడివద్దకు పంపారు దేవతలు.

కచదేవయాని కథ

కచుడి సుకుమారత్వానికి, మృదు మధురవినయ ప్రియవచనాలకూ, నియమప్రతశిలానికి శుక్రాచార్యుడు ఎంతో సంతోషించి అతనిని దరికి చేర్చుకొన్నాడు. శుక్రుడిని బృహస్పతివలె భావించి కచుడు సేవించాడు. శుక్రుని ఆశ్రమంలో గురుపుష్టాపలు కచుడు విధి తప్పకుండ నిర్వర్తించాడు. శుక్రాచార్యుడికి ప్రియశిష్యుడై మెలగజోచ్చాడు. అది దానవులకు కన్మకుట్టింది. దేవతలమీద, బృహస్పతిమీద ఉన్న కోపంతో కచుడిని సంహరించాలని భావించారు దానవులు.

ఒకనాడు కచుడు హోమధేనువులను కాస్తూ ఒంటరిగా వనానికి వెళ్లాడు. అదే తగిన సమయమని భావించి దానవులు కొందరు అతడిని చంపి మద్దిచెట్టుకు బంధించి వెళ్లిపోయారు. సాయంకాలం అయింది. హోమధేనువులు ఒంటిగా ఇంటికి తిరిగి వచ్చాయి.

అప్పటికే కచుడిమీద వలపు తొలిరేకులు విచ్చుకొంటున్న హృదయంతో దేవయాని తండ్రితో ఇట్లా అన్నది :

“వాణిమయూఖముల్ గలుగువాఁ డపరాంబుధిఁ గ్రుంకె, ధేనువుల్
నేఁ డిట వచ్చే నేకతమ, నిష్ఠమెయిన్ భవదగ్నిపోత్రముల్
పోడిగ వేల్యుగాఁబడియేఁ, శ్రౌద్ధము బోయేఁ, గచుండు నేనియున్
రాఁడు, వనంబులోన మృగరాక్షసపన్నగబాధ నొందెనో.”

(ఆది. 3. 112.)

మనసులో బాధపడుతూ దేవయాని చెప్పిన మాటలు శుక్రాచార్యుని హృదయాన్ని ద్రవింపజేశాయి. దివ్యదృష్టి సారించి అసురుల చేత చంపబడిన కచుడిని గమనించాడు. మృతసంజీవనిని పంపి అతనిని సంజీవితుడిని చేసి తనవద్దకు పిలిపించుకొన్నాడు. దేవయాని అందుకు మనసులో ఎంతో సంతోషపడింది. మనసులోని కోరికను మాత్రం బయట పెట్టుకుండా దాచుకొన్నది.

ఒకనాడు కచుడు పూజకై పూలు తీసికొనిరావటానికి అడవిలోకి ఒంటరిగా పోయాడు. అదను కనిపెట్టి అసురులు అతడిని పట్టిచంపి అగ్నిలో పడవేసి, కాల్పి, బూడిదచేసి దానిని మద్యంలో కలిపి శుక్రాచార్యుడి కిచ్చి అతనిచేత త్రాగించారు. శుక్రాచార్యుడికి సహజంగా ఉన్న సురాపానమోహంచేత పూర్వాపరాలు గమనించక ఆ సురను త్రాగాడు. సాయంకాలం అయింది. కచుడు తిరిగి రాలేదు. దేవయాని కనులవెంట నీరు పెట్టుకుంటూ కచుడు రాలేదని తండ్రిని ఎలుగెత్తి అడిగింది.

“సంజీవునీ విద్య తమ పద్మ ఊనుడని అనురులు గర్వాంధులై ఆ కచుడిని సంహరించటానికి చూస్తున్నారు. ఒకవేళ ఆ విథంగా అతడు చనిపోతే ఉత్తమ గతులు పొందుతాడు. నీ వెందుకు అతనికొరకు దుఃఖిస్తావు?” అని శుక్రుడు దేవయానిని అడిగాడు. “మతిలోకోత్తరుడు, బృహస్పతి సుతుడు. నీ శిష్యుడు. బ్రహ్మచర్యాశ్రమసంపన్నుడు అయిన ఆ కచుడు ఆకారణంగా దనుజులచేత సంహరింపబడితే నేను అతని కొరకు శోకించకుండా ఎట్లా ఉండేది? ధర్మచ్యుతిని సహించని మీరు ఈ అధర్మాన్ని ఎట్లా సహిస్తారు? కచుడు కనపడితే తప్ప నేను ఆహారం ముట్టును” అని దేవయాని ఎక్కిశ్లుపెట్టి ఏడుస్తూ కూర్చున్నది. చాలాసేపటికి గాని శుక్రుడు ప్రసన్నం కాలేదు. యోగదృష్టితో లోకాలన్నీ చూచాడు. ఎక్కడా కచుడు కనపడలేదు. సురాసమిగ్యశిత భస్మమయుడై తన ఉదరంలోనే ఉన్న కచుడిని చివరికి చూచాడు. అప్పుడు సురాపానంవలన ఎంత చేటు కలుగుతుందో స్వయంగా తెలిసికొన్నాడు. ఆవేశంతో, పలువురు వినేటట్లుగా ఇట్లా ప్రభోధించాడు.

“మొదలి పెక్కుజన్మములు బుణ్యకర్మముల్
పరిగ్రి బెక్కు సేసి పడయుఱబడిన
యట్టియొఱుక జనుల కాక్షణమాత్రన
చెఱుచు; మద్యసేవ సేయ నగునె?”
“భూసురు లాదిగ్గ గల జను
లీసుర సేవించిరేని యిది మొదలుగ్గ బా
పాస్కిం బతితు లగుదురు;
చేసితి మర్యాద; దీని జేకొనుఁడు జనుల్.”

(ఆధి. 3.120-120)

శుక్రుడు నాటినుండి సురాపానాన్ని మహాపాతకంగా శపించాడు. తన కడుపులో ఉన్న కచుడిని సంజీవితుడిని చేశాడు. ఉదరంలో నుంచే కచుడు శుక్రుడిని ఇట్లా ప్రార్థించాడు.

“ఓ పుణ్యత్తుడా! నాకు తనువును ప్రాణాన్ని సత్యాన్ని ప్రసాదించావు. నీ ఉదరంలోనుండి వెలువడే మార్గాన్ని నాకు చూపించుము”. ఆ మాటలు విని శుక్రుడు ఇట్లా అన్నాడు. “సీవు నా ఉదరాన్ని చీల్చుకొని గాని బయటకు రాలేవు. అట్లా వస్తే అప్పుడు నేను మరణిస్తాను. నన్ను సంజీవితుడిని చేయాలి సీవు” అని శుక్రాచార్యుడు కచుడికి సంజీవని ఉపదేశించాడు. ఆ తరువాత ఉదయాద్రిదరీముఖంనుండి ఉదయించిన హర్షచంద్రబింబంవలె కచుడు శుక్రునిగర్భంనుండి వెలువడ్డాడు. శుక్రాచార్యుడు విగతజీవుడై వడిపోయాడు. శుక్రుడిని కచుడు మృతసంజీవనీ విద్యచే మనరుజ్ఞవితుడిని చేశాడు. ఉచ్చారణదక్కనిచేత అభిపొత్వైన శబ్దం వలె శుక్రాచార్యుడు నంజీవితుడై ప్రకాశించాడు. కచుడు అట్లా నంజీవనీవిద్యను పొంది చాలాకాలం శుక్రాచార్యుడిని సేవించి, ఒకనాడు అతని అనుమతితో దేవలోకానికి ప్రయాణమయ్యాడు.

అమరావతికి తిరిగి వెళ్ళుతున్న కచుడిని చూచి వియోగదుఃఖంతో దేవయాని ఇట్లా అన్నది.

“నీవును బ్రహ్మచారివి వినీతుఁడ, వేనును గన్యకన్, మహీ
దేవకులావతంస! రవితేజ! వివాహము నీకు నాకు మున్
భావజశక్తి నైసయది, పన్నుగ నన్నుఁ బరిగ్రహింపు సం
జీవనితోడ శుక్రు దయుఁ, జేయుము నాకుఁ బ్రియంబు నావుడున్.”

(ఆధి- 3. 129.)

దేవయాని మాటలకు కచుడు విషాదాకులచిత్తు డయ్యాడు. ‘గురువులకు శిష్యులు పుత్రులు. లోక ధర్మ పథంలో ఇది అనుసరింపవలసిన పరమార్థం. నీవు నాకు గురుపుత్రివి. అంటే నాకు సహాదరివి. లోకనింద్యమైన ఈ తనూసంగమాన్ని నీవు భావించటం తప్పు. పలకటం మరింత తప్పు’ అని పొతబోధ చేశాడు.

దేవయానికి అపరిమితమైన కోపం వచ్చింది. ‘నా కోరిక తీర్చుని నీకు, నీ యందు సంజీవని పనిచేయకుండ ఉండుగాక!’ అని శాపం పెట్టింది. కచుడు ధీరుడై ఇట్లు సమాధానం చెప్పాడు: “నేను ధర్మపథాన్ని తప్పిన వాడిని కాను. నీ శాపం వలన సంజీవని నాయందు పనిచేయకపోయినప్పటికీ, నాచేత ఈపదేశం పొందిన వారిపట్ల అది ఫలిస్తుంది. ‘మరి నీవు ధర్మవిరోధంగా భావించావు, ప్రవర్తించావు. కాబట్టి నిన్ను బ్రాహ్మణుడు వివాహ మాడకుండుగాక!’” అని ప్రతిశాపం ఇచ్చాడు కచుడు. అతడు అమరావతికి తిరిగి వెళ్లిపోయాడు.

ధార్మిక దృక్ఖం అమృతత్వ సాధనం

‘జ్ఞాతస్య మరణం ధ్రువం’ అన్నది సత్యోక్తి. మృత్యువును జయించాలనే లక్ష్యంతో మానవుడు చేసే ప్రయత్నం అమృత ప్రస్తానం. అందులో శుక్రాచార్యుడు సాధించింది మృతసంజీవని. అంటే దేశ కాల పాత్ర పరిధిలో ఒక జీవి మరణిస్తే అదే స్థితిలో అతడు పునర్జీవితు దోతాడు. అందులోను యుద్ధంలో మరణించినవారే పునర్జీవితులు కావటం ఈ కథలోని వాస్తవం. ఒకవేళ అందరూ బ్రతుకుతా రని భావించినా జరారోగ భయాలు ఈ విద్యచేత నివారింపబడవు. వయస్సుస్తంభనం ఈ విద్యవలన అసాధ్యం. సహజ మృత్యు దశను కూడా ఈ విద్య నివారిస్తుందని స్పష్టంగా లేదు. ఒక వేళ ఈ విద్యయే లభిస్తే అది యౌవనదశలోని వారికి వరప్రసాదం. తదితరుల కంత ప్రయోజనకారి కాకపోవచ్చను. దీనివలన శరీరాని కున్న అనిత్యత్వం నివారించబడటం లేదు. మృతసంజీవని అమృతత్వం కాదు. కానీ, ఆవైష్ణవులో మానవుడు సాధించిన మొదటి మొట్టు.

విశేష మేమంటే ఈ విద్య దానవలోకగురు డైన శుక్రుడు సాధించింది. అమృతత్వ సాధనలోని తామసిక లక్షణం ఇందులో ఉన్నది. పడిపోయిన శరీరం ప్రాణవంతం కావటమే ఇందులోని పరమార్థం. శరీరం శిథిలం కాకుండా శాశ్వతంగా నిలిపే ప్రక్రియ ఇందులో లేదు. ఇది శరీరధారికి సాధ్యమవుతుందా? అన్న ప్రశ్నకు మృతసంజీవని విద్య మానవలోకానికి మిగిల్చింది.

మృతిని శరీరం వరకే భావించటం అనుర ప్రవృత్తి. శరీరం యొక్క అనిత్యత్వం గుర్తించి మానవునికి అమృతత్వాన్ని అందించేది ధర్మం ఒక్కటేనని తెలిసికాని అనుసరించటం దేవతల లక్షణం. ఆ తెలివిడితో అనిత్యమైన దేహంతో నిత్యమైన ధర్మసాధన ప్రస్తానం తెలిసి సాధించటం మానవత్వం. కచుడు దేవలోకానికి సంబంధించినవాడు. భస్మమైన అతని శరీరం తిరిగి రూపు కట్టడానికి తోడ్పడింది మృతసంజీవని. నిజానికి రాక్షసులు కాల్పిన శరీరం బూడిద అయినా అతడు మరలా బ్రతకగలిగాడు. ఆ కచుడే సోదరిగా భావింపదగిన దేవయానిని శరీరవ్యామోహంతో భార్యగా స్వీకరించినట్లయితే ధర్మంతోపాటు బూడిద పాలై పోయిఉండేవాడు. ధర్మమ్యతుడైన వ్యక్తికి పునర్జీవితం లేదు. దానవులకు మృతసంజీవని విద్య. దేవతలకు ధార్మికవిధ్య. దానవవిద్య పరిమిత ప్రయోజనం కలిగిందే. ధార్మికవిద్య దేహానికి మృత్యువు కలిగినా మనిషికి ధర్మంతో జీవించే అమృతయోగాన్ని అందించే విద్య. దేహస్ఫుహ కలిగిన దేవయానికి ఆత్మస్ఫుహను కలిగించి, అనురలోకంలో అమృతయోగానికి నాందిని అలపించాడు కచుడు.

ఆంధ్రమహాభారతం గార్భస్ఫ్యధర్మం ద్వారా మానవులు సాధించే అమృతత్వాన్ని ప్రబోధించటానికి పుట్టిన పంచమవేదం.

“శ్రీవాణీ గిరిజా శ్చీరాయ దధతో వక్షోముఖాజ్జేషు యే
లోకానాం స్థితి మావహ స్వ్యవిహాతాం స్త్రీ పుంస యోగోధ్వవామ్,
తే వేదత్రయముర్తయ స్త్రిపురుషా స్పుంపూజితా వ స్నారై
రూయాసుః పురుషోత్ మామ్యజభవ శ్రీకథరా శ్రేయనే”.

(ఆది. 1.1)

అన్నది మంగళశోకం. ఇందులో కీర్తింపబడిన త్రిమూర్తులు సతీసహితులు, గార్ఫాఫ్య్ ధర్మ పరతంత్రులు. శ్రీ వుంస యోగ రూపమైన లోకానికి శ్రేయస్సును చేకూర్చటం ఈ శోకంలోని ఆకాంక్ష.

సమాజంలోని సర్వధర్మాలు గార్ఫాఫ్య్ధర్మం కేంద్రంగా పరిభ్రమిస్తూ ఉంటాయి. ఇల్లు చక్కగా ఉంచే ఇలాతలం అంతా సుభిక్షంగా ఉంటుంది. ఆశ్రమ ధర్మాలు అక్షయంగా సాగుతాయి. సృష్టిలో త్రీ పురుష సంబంధాలలో ధర్మస్థుహ అక్షయంగా నిలిస్తే సమాజంలో శాంతి అమృతప్రదంగా అందగిస్తుంది. దేవయాని కచుడిని కోరటంలో లాకిక త్రీ పురుష సంబంధాన్ని మాత్రమే పరిగణించింది. అతడు బ్రహ్మాచారి అని, తాను కస్య అని వాదించింది. మన సిదివరకే అతనికి దత్తమై ఉండటం వలన వివాహం నిశ్చితమని నిరూపించటానికి యత్పుంచింది. లాకిక త్రీ పురుష సంబంధాలను పరిగణనంలోకి తీసుకుంచే దేవయానివాదంలో లోకికన్యాయం ఉన్నది. కానీ, కచుడు అది ధర్మబద్ధం కాదని త్రోసిరాజన్నాడు.

దేహసంబంధమైన దేవయాని వాదం ఖ్రొచార్యుడి మృతసంజీవని వంటిది. కచుడి ధార్మికదృక్పుథం దేవతల అమృతత్వ సాధనం వంటిది.

ఈ ఉభయ లోకాల చైతన్యాల నడుమ ధర్మస్థాధన మార్గంగా సాగేది మానవ ప్రస్తావం. చంద్రవంశజ్ఞ తైన యయాతి ఈ ప్రస్తావానికి మార్గదర్శి. కచుడిచేత పరిత్యక్తురా లైన దేవయాని యయాతిజీవితంలో ప్రవేశించింది. చనిపోయినవారిని బ్రతికించే విద్యకు గురువైన ఖ్రొచార్యుడి కుమారై దేవయానికి చంపటం తెలుసు. చాపటం తెలుసు. కానీ, పునర్జీవింపచేయటం తెలుసునా? అనే ప్రశ్న ఉదయింపజేస్తుంది.

దేవయానితో గార్ఫాఫ్య్ జీవితాన్ని సాగించటానికి మొదలు పెట్టిన యయాతి, మానవుడు సాధించే అమృతత్వసాధనలో తాగ్యగమనే మహాగుణం అమృతత్వానికి అపరరూపమే అని తలపింప జేసే ఘతితాలను అందించాడు. ఈ గాథ మరొక మధురమైన సాధన దశ.

త్యాగేనైకే అమృతత్వ మానవః

దేవయానికి ప్రాణ స్నేహితురాలు వృషపర్వాని కూతురు శర్మిష్ట, వాళ్ళిష్టరూ కలిసి స్నేహసురాగాలతో విహారిస్తూ ఉండేవారు. ఒకసారి వేయిమంది కన్యకలతో కలిసి శర్మిష్ట దేవయానిని కలుపుకుని ఒక సరోవరంలో స్నానం చేయటానికి వెళ్ళింది. ఆ కన్యకలందరూ తమ చీరలను ఒడ్డుమీద ఉంచి నీటిలో దిగి జలక్రీడలాడటం మొదలుపెట్టారు. అంతలో ఒక సుడిగాలి వచ్చింది. ఒడ్డుమీద ఉన్న గుడ్డలన్నింటినీ కుప్పగా కలిపివేసింది. కన్యకలందరూ జలక్రీడ చాలించి ఒడ్డుకు చేరారు. ఎవరి దుస్తులు వారు వెతుక్కుంటూ గుర్తించి కట్టుకొంటున్నారు. శర్మిష్ట తొందరలో దేవయాని చీరను కట్టుకొన్నది. దేవయానికి శర్మిష్ట చీర మిగిలింది. ఆ చీర కట్టుకోటానికి దేవయాని ఇష్టపడలేదు. ‘లోకోత్తరచరిత్రుషైన ఖ్రొచార్యుని కుమారైను, నీకు పూజ్యరాలిని, భూసురకణ్యను, నేను నీవు విడిచిన బట్టలను కట్టుకోవచ్చునా చెప్పు?’ అని దేవయాని గద్దించింది.

శర్మిష్ట తెల్లువోయింది. ‘మానాన్మగారి దగ్గర మీ నాన్మగారు పనిచేస్తారు. వారు మా తంత్రిని దీవించి వారికి హితం చేకూరుస్తుంటారు. వారిద్దరి మధ్య తేడాలు లేవు. మనిద్దరి మధ్య ఎందుకు? మీనాన్న గొప్పతనం గురించి ప్రత్యేకించి నాకు వేరుగా చెప్పాలా? నేను కట్టుకున్న చీర నీకు కట్టుకోడానికి అంత పనికిరాదా?’ అని అభిమానంతో క్షత్రియవనితగా పలికింది.

దేవయాని తన పట్టు వీడలేదు. శర్మిష్ట తనరోషం మానలేదు. కట్టిన చీర విప్పటం క్షత్రియ వనితకు అవమానం అనుకొన్నది శర్మిష్ట, ఒకరు విప్పిన చీరను తాను కట్టుకోవటం బ్రాహ్మణవనితకు తగదనుకొన్నది - దేవయాని, మాటలు

పెరిగాయి. శర్మిష్ట, దేవయానిని ఆ ప్రక్కనే ఉన్న పాదుబడ్డ బావిలోకి త్రోసి, వేయిమంది కన్యకలతో ఇంటికి తిరిగి వెళ్లిపోయింది. అదేసమయంలో నహుషపుత్రుడు అయిన యయాతి వేటకై ఆ ప్రాంతానికి వచ్చాడు. ఆ సరోవరంలో నీరు త్రాగటానికి ఆ తీరానికి చేరుకొన్నాడు. ప్రక్కనే ఉన్న పాదుబడ్డబావిలో దేవయాని ఆర్థనాదం విన్నాడు. లతల నడుమ చిక్కబడి ఉన్న ఆ లలితాంగిని చూచాడు. ఎవరైనా తనను రక్కిస్తారేమోనని ఎదురుచూస్తూ కన్నీరుకారుస్తూ ఉన్నది. ఆ విపాదమూర్తిని విలోకించాడు. పరుణదేవుని భార్యయే, భర్తమీద అలిగి జలనివాసం విడిచి భూస్ఫులానికి వచ్చిందా అన్నట్లు ఆర్థమూర్తి అయిన దేవయానిని కన్నారా చూశాడు. నూతిలో ఉన్న ఆమెపట్ల సానుభూతి ప్రకటించాడు.

“నీవెవరివి? ఇట్లు ఒంటరిగా ఈ పాదుబడ్డ బావిలో ఎందుకున్నావు?” అని ఎలుగెత్తి అడిగాడు.

యయాతి వృత్తాంతం

దేవయాని యయాతిని గుర్తించింది. ఇదివరలో ఎన్నోసార్లు వేటకొరకై వచ్చి తన తండ్రిని చూచి వెళ్లినవాడే. మాటను పోల్చుకొన్నది. రూపును పోల్చుకొన్నది. తాను శుక్రాచార్యుడి కూతురునని చెప్పుకొన్నది. ప్రమాదవశాత్తు బావిలో వడ్డానని పేర్కొన్నది. తనను బయటికి తీసి రక్కించుమని వేడుకొన్నది. ఆమెదయసీయస్థితిని చూచి యయాతి దయాంతరంగుడైనాడు.

తనకుడిచేతిని చాచి దేవయాని కుడిచేయు పట్టి లాగి, ఆమెను బావినుండి పైకితీసి యయాతి తననగరానికి తిరిగి వెళ్లాడు. దేవయానిని వెతుక్కుంటూ ‘ఘూర్ణిక’ అనే చెలికత్తు అక్కడికి వచ్చింది. ఇంటికి రమ్మని దేవయానిని కోరింది. దేవయాని కోపంతో అగ్నిజ్వాలగా మండిపోయింది.

“ఆ శర్మిష్ట చేసిన ఈ అవమానాన్ని నేను సహించలేను. ఆమె కన్నతండ్రి వృషపర్యుడు పాలించే ఈ నగరంలో నేను ప్రవేశించను. ఈ సంగతి మా తండ్రి శుక్రాచార్యులకు చెప్పి ఆయన్ని ఇక్కడకు పిలిపించు” మని ఘూర్ణికను ఆజ్ఞాపించింది.

శుక్రాచార్యుడు దేవయాని దగ్గరకు ఆత్రుతతో వచ్చాడు. కోప ఘూర్ణిత బాపుపూరిత అయిన దేవయానిని చూచాడు. క్రోధంవలన కలిగే అనర్థాలను మనస్సులో భావించాడు. కుమార్తెకు బోధించాడు -

‘అమ్మా ! దేవయానీ! లోకంలో కోపాన్ని అణచుకొన్నవారు ఎంతో ఉత్తములని కీర్తింపబడుతారు. అనేక నియమాల కోర్చి, అపారదక్షిణల నిచ్చి, వేల యజ్ఞాలు చేసిన వారికంటే కోపం లేనివారు గొప్పవారని తత్త్వవేత్తలు చెపుతారు. ఎదుటివారు కోపగించినా తాము కోపగించుకోనివారు, ఎదుటివారు ఎగ్గులు పలికినా నిర్లిప్తంగా ఉండి, మారుపలకని వారు, అవమానాలపాలైనా, పగసాధించక ఓర్పు పహించేవారు, ధర్మజ్ఞాలని లోకులు కీర్తిస్తారు. కాబట్టి బుద్ధిగులవారికి క్రోధం మంచిది కాదు. శర్మిష్ట రాజుకుమార్తె. చిన్న పిల్ల. దానితో నీకు పంత మెందుకు? ఇంటికి పోదాం రా’ అని శుక్రాచార్యుడు దేవయానిని అనునయించాడు.

‘అనురాగం, నేర్చు, సాహసం కలవారిని లక్కచేయకుండా అవమానించే అవివేకులవద్ద ఉండటంకంటే కష్టం మరే దైనా ఉన్నదా? ఈ వృషపర్యనగరంలో నే నిక ప్రవేశించేది లేదు. ఎక్కడికైనా వెళ్లిపోతాను’ అని బెదరించింది దేవయాని. శుక్రుడికి దేవయాని అంటే ప్రాణం. ఆమె గతి అని నమ్ముతాడు. అందువలన ఆమెతో తాను కూడా వస్తూనని చెప్పి ఆమెను ఒప్పించే ప్రయత్నం చేస్తున్నాడు. ఈ సంగతి వృషపర్యుడు గూఢచారులవలన తెలిసిన్నాడు. శుక్రాచార్యులవద్దకు వచ్చాడు, వినయంతో నమస్కరించాడు. శుక్రాచార్యుల మృతసంజీవనీవిద్య ప్రభావంతో దేవతలను మించే సంపదను దైత్యులు సంపాదించగలిగారనీ, ప్రాణాలతో బ్రతకగలిగారనీ, దానవ చతురంగబలమంతా శుక్రాచార్య పరదత్తమనీ ప్రశంసించి, దేవయాని

మనసుకు ఏది ఇష్టమైతే దానిని తప్పక ఇస్తానని వృషపర్వదు పేర్కొన్నాడు. ఆ మాటలు విసి దేవయాని ఆనందపడింది. సమయం వచ్చింది కదా అని వేయమంది కన్యకలతో కూడిన శర్మిష్ట తనకు దాసిగా ఉండాలని కోరింది. ఆ మాటను కాదనలేక వృషపర్వదు అంగీకరించాడు. శత్రువు సంతోషించాడు. శర్మిష్ట కన్యకాసహస్రంతో ప్రతిరోజు దేవయానిని సేవిస్తుండేది.

ఒకవాడు అందరూ కలిసి ఉద్యానవనానికి వెళ్ళారు. ఆ సమయంలో యయాతి సమీపారణ్యంలోకి వేటకై వచ్చి ఆ వనంలో ప్రవేశించాడు. దేవయానిని చూచి అతిథిసత్కూరాలను పొందాడు. ఆమెప్రకృతినే ‘అతిశయ రూప లావణ్య గుణసుందరి’ అయిన శర్మిష్టను ఆమె చెలికత్తెలను చూచి వారిని పరిచయం చేసికొన్నాడు. అప్పుడు దేవయాని యయాతియందు అనురక్తురాలై తనను వివాహం చేసుకొమ్మని అడిగింది. నన్నయ ఆ సందర్భాన్ని ఎంతో గిప్పగా చిత్రించాడు.

“నిగ్రహ మేది నన్ను దరణిప్రభ! కూపము వెల్సిరించునా॥

ధుగ్రమయూఖుసాక్ష్యముగ నున్నతదక్షిణపాణిఁ జేసి భూ

పాగ్రణి! నాదు దక్షిణకర్బుము వట్టితి కాన మున్న పా

పిగ్రహణంబు సేసి; తది నీ యెడ విస్మృతిఁబొందు బాడియే.”

“నన్ను వివాహమై నహశువనందన! యాలలితాంగిఁ దౌట్టి యా

కన్నియ లందఱున్ దివిజకన్యలతో నెన యైనవారు నీ

కున్నతిఁ బ్రీతి సేయుఁగ, సృపోత్తమ! వాసవుఁ బోలి లీలతో

నిన్వరలోకభోగము లనేకము లందుము నీవు నాపుడున.”

(ఆధి. 3. 160-161)

దేవయాని మాటలకు యయాతి అభ్యంతరం చెప్పాడు. క్షత్రియులు బ్రాహ్మణ కన్యలను వివాహమాడటం ధర్మవిరుద్ధమని పేర్కొన్నాడు. దేవయాని తన వాదనను పీడలేదు. ‘సకలలోకపూజ్య డైన శుక్రాచార్యుడు ఈ వివాహాన్ని అంగీకరిస్తే, నన్ను నీ దాస్మిగా స్వీకరిస్తావా?’ అని దేవయాని యయాతిని అడిగింది. శుక్రాచార్యుడు ఇది ధర్మవిరుద్ధం కాదని చెప్పితే తన కభ్యంతరం లేదని యయాతి పేర్కొన్నాడు. దేవయాని వెంటనే శుక్రాచార్యుడిని పిలిపించింది. ‘తేజోమూర్తి అయిన శత్రువుడు వారి ఎదుట ప్రత్యక్షం అయ్యాడు. అందరూ ఆ మునికి నమస్కరించారు.

దేవయాని శుక్రాచార్యుడితో ఇట్లా అన్నది: ‘ఈ యయాతి మహారాజు నన్ను నూతినుండి వెలికి తీసున్నప్పుడే నా కరగ్రహణం చేశాడు. అందువలన అయిన ఈ జన్మకు నాకు భర్త అయినాడు. ఒకరు పట్టిన నా చేతిని మరొకరికి ఇవ్వటం న్యాయమా? కాబట్టి నాకు యయాతియే భర్త. మీ రంగీకరిస్తే నన్ను వివాహం చేసుకొంటానంటున్నాడు. నన్ను వివాహం చేసుకోవటంవలన యయాతికి ధర్మవిరోధం కలుగదని మీరు అనుగ్రహించాలి.’

ఈ మాటలు విన్న శత్రువు పుత్రికావ్యామోహంతో ఆమె వివాహాన్ని సమర్థించటానికి పూనుకొన్నాడు. అపక్రమదోషం లేకుండా పర మిచ్చాడు. వారిద్దరికి వైభవంగా వివాహం చేశాడు. దేవయానితో పాటు సహార్థకన్య పరిపృత అయిన శర్మిష్టను అరణంగా అందించాడు. వారందరికి అన్నపాన భూషణాది సౌకర్యాలను యయాతి కల్పించాలనీ, శర్మిష్టతో కలిసి శయనించటం పరిహరించాలనీ ఆజ్ఞాపించాడు.

యయాతి దేవయానినీ, శర్మిష్టనూ, కన్యాసహార్థాన్ని వెంట తీసికొని నిజనగరానికి వెళ్ళాడు. దేవయానిని అంతః పురంలో మహాతిభవనంలో ఉంచాడు. ఆమెఅనుమతితో శర్మిష్టను అశోక వన సమీపంలోని ఒక గృహంలో నివాసముంచాడు. దేవయాని యందు యయాతి యదు, తుర్యసులనే ఇద్దరు కుమారులను సంతతిగా పొందాడు.

దేవయాని అహంకారవతి. తా ననుకొన్న పని ఏ విధంగావైనా సాధించుకోనే గండుగాండి. తన మనసు కచుడిమీదనే లగ్నుమైనది కాబట్టి అతడే తన భర్త అని మొదట వాదించింది. అతడు ధర్మాన్ని చూపి ఆమెవలపు అధర్మమని నిరూపించేసరికి పడగచిత్తికిన పాము తోకతో కాబేసినట్లు కచుడిని శపించి పగ దీర్ఘకొన్నది. ప్రేమ త్యాగాన్ని, సహనాన్ని కోరుతుంది కాని పగనూ శాపాలనూ రెచ్చగాట్టదు. దేవయాని స్వార్థపరురాలైన అహంకార ప్రణయిని. ఆమె స్వార్థంముందు పితృభక్తి, రాజభక్తి, స్నేహమరక్తి. భర్తూరాగప్రమృతి అన్నే దాసోఽహ మనవలసిందే.

యయాతి ధర్మాపాలకుడైన ప్రభువు. రక్కించుమని కోరిన దేవయానిని బావినుండి పైకి తీసి కాపాడాడు. తన ధర్మం తాను నిర్వహించినట్లు నిజపురికి తిరిగి వెళ్ళాడు. దేవయానిసాందర్భంమీద అతడు చూపు నిలుపలేదు - అది అతని ధర్మ ప్రప్తికి చక్కని నిదర్శనం. దేవయాని యయాతిని వివాహం ఆడటానికి ‘పాటిగ్రహణం’ అనే - ఒక పారిభాషిక పదం ఎన్నుకొన్నది. చేయి చేయి కలిసింది కాబట్టి యయాతితో తనకు పెళ్ళిపోయిందని వాదించింది. అది వితండవాదం అనటానికి వీలులేదు కాని ‘సమయానుకూలవాదం’ అనవచ్చును. దాని నొకధర్మంగా ప్రతిపాదించింది. ఆమె చూపించిన ఆ ధర్మం అధర్మం అని భావిస్తున్న యయాతికి శుక్రాచార్యుడిచేత అది ధర్మమని చెప్పించి ఒప్పించాలనే ప్రయత్నం చేసింది. తండ్రిని తన అభిప్రాయానికి అనుకూలంగా మాట్లాడుమని కోరింది. ఆ వివాహంలో ఉన్న అపక్రమదోషాన్ని శుక్రాచార్యుడు శాప్తసమ్మతంగా సమర్థించలేక పోయాడు కాని, ఆ వివాహం వలన అటువంటి దోషం యయాతికి కలుగకుండా ఉండేట్లు వరమిచ్చి ఉండకున్నాడు.

శుక్రాచార్యుడు శర్మిష్టను సహాప్తకన్యా సమేతంగా యయాతినగరానికి పంపాడు. కాని, మహారాణి అయిన దేవయానికి కలిగే శయనసాఖ్యం మాత్రం ఆమెకు కలుగకూడదని శాసించాడు. ఈ మాటలు అంటున్నప్పుడు శుక్రుడు దేవయానితండ్రిగా కనపడతాడే కాని న్యతంత్రవ్యక్తిత్వంతో భాసించడు. పుట్టింట్లో తన తండ్రిని తన చుట్టూ త్రిపుకొన్న దేవయాని, అంతఃపురంలో యయాతిని కూడా తన చుట్టూ రంగులరాట్టుంచలే త్రిపుకోవాలనే ప్రయత్నం చేసింది. భర్తకు తనకు తాను సమర్పించుకోవటానికి బదులు భర్తయే తనకు సమర్పితం కావాలని కోరుకొన్నది. పరస్పరానురాగబద్ధమైన ప్రణయంగా కాక దేవయాని అహంకారాగ్నికి ఆహాతి అర్పిస్తున్న సవనక్రియగా యయాతి సంసారాన్ని మార్చిపేసింది. యయాతితో కలిసిఉన్న అనుక్షణం దేవయాని తాను శుక్రాచార్యుని మత్తికనని జ్ఞాపకం చేస్తున్నట్లుండేది. ఆమెపట్లు అవరాధం జిరిగితే పైన శుక్రాచార్యుడు ఉన్నాడని భయపెడుతున్నట్లుగా ఉండేది. ఆభిజాత్యంరీత్యా కూడా యయాతికంచె తానే ఉన్నతమైనదానని జాత్యహంకారాన్ని ప్రదర్శించుకొంటుండేది.

గార్భస్థ్యధర్మం సతీపతుల అట్టేత ప్రణయ సిద్ధికి ఫలరూపం కావాలి కాని అహంకారాల అనంత సంఘర్షణలకు రణరంగం కారాడు. ఒకరిలో ఒకరు కరిగి జాలువారుతున్నట్లు ఉండాలి కాని ఒకరికి ఒకరు జాగరణ చేస్తున్నట్లు ఉండకూడదు. దేవయాని గార్భస్థ్యధర్మం ఉండకూడని విధంగా సాగింది. అందువలన కొడుకులు పుట్టినా, ధర్మం క్రమంగా కొపిగట్టటుం మొదలయింది. యయాతికి ఆత్మత్వప్రేతి లేదు. సంసారంవలన ఏ అమృతాన్ని కోరుకొన్నాడో అది అతనికి లభించలేదు. అతని గార్భస్థ్యధర్మంలో దేవయాని బదుబాగ్నిలూ ప్రజ్యాలించింది. క్రమంగా మృతిచెందుతున్న మానసిక గార్భస్థ్య ధర్మం యయాతిలో మరలా పునర్జీవింపచేసిన శక్తి శర్మిష్ట. శర్మిష్ట యోవనవతి అయింది. అనయ్యసామాన్య మైన సాందర్భంతో వెలిగిపోతున్నది. ఆ వయసులో పతిని పాంది సుతులను పడసి సుఖించాలని ప్రతి యువతీ కోరుకొంటుంది. ఆమెకు అంతరాంతరాలలో అటువంటి గాధమైన అనురాగం ఉండేది. దేవయాని ఏ విధంగా యయాతిని కోరి వరించి సాధించుకొన్నాడో అట్లాగే తానూ ఆ మహారాజును పొందాలని ఆశపడుతూ ఉండేది. అదృష్టవశాత్తు ఒకనాడు యయాతి అశోకవనవిహారానికి ఆవైపు వచ్చాడు. ఒంటరిగా ఉన్న శర్మిష్టను చూచాడు. ఆమెయందు ప్రసన్నచిత్తు ఉయ్యాడు. ఆమె వినయ సంభ్రమాలతో రాజుకు నమస్కరించింది. తగిన సమయం దౌరికిందని ఆ రాజుతో ఇట్లా మాట్లాడింది:

“సీలగతోపమాన! కమసీయగుణోన్నతిఁ జెప్పుఁ జాలు న
నేలిన దేవయానికి నరేశ్వర! భర్తవు గాన నాకునుం
బోలుగ భర్త వీవ; యిది భూనుత ధర్మపథంబు; నిక్కువం;
బాలును దాసియున్ సుతుడు నన్నవి వాయని ధర్మముల్ మహిన్”.

(ఆధి. 3.174.)

‘ఆ దేవయానిని పరిగ్రహించినపుడే ఆమెతో అరణంగా వచ్చిన నేనుకూడా నీకు పరిగ్రహయోగ్యరాలినే కాబట్టి నీవు కరుణించి నన్ను కూడా నీ సతిగా స్వీకరించు’ మని ప్రార్థించింది.

యయాతి శుక్రాచార్యుడు విధించిన నియమాన్ని పేర్కొంటూ ‘ఆ మహాముని మాటలకు నే నంగీకరించాను. ఇప్పుడు నేను అబద్ధమాడలేను’ అన్నాడు శర్మిష్టతో. అప్పుడు శర్మిష్ట ఒక అపద్ధర్మాన్ని జ్ఞాపకం చేసింది. ‘ప్రాణింమీదకు వచ్చినపుడు, సర్వసంపద అపహారింపబడేటప్పుడు, విప్రవథ జరిగేటప్పుడు, వధూజనసంగమ సమయంలోనూ, వివాహ సమయాలలోనూ అనత్యమాడినా, అదోష ముండడని మునివచనప్రమాణం ఉన్నది. నీవు వివాహసమయంలో ఈ నియమానికి అంగీకరించావు. కాబట్టి నీకు అసత్యదోషం కలుగదు’ అని నచ్చచెప్పింది. యయాతి శర్మిష్టకు అనుకూలుడై, ఆమె అభిమతాన్ని అంగీకరించాడు. అతనివలన ఆమెకు ఒక కొడుకు పుట్టాడు. దేవయానికి ఆ సంగతి తెలిసి, శర్మిష్ట దగ్గరకు వచ్చి సంతానలభీకి కారణం అడిగింది. శర్మిష్ట, ఒక మహాముని వరం వలన పుత్రుడు జన్మించాడని పేర్కొన్నది. దేవయాని నిజనివాసానికి వెళ్లిపోయింది. ఆ తరువాత యయాతి శర్మిష్టయందు అనురక్కుడై వ్యవహారించాడు. వారిద్దరికీ ముగ్గురు కొడుకులు పుట్టారు. ద్రుహృద్యుడు (ద్రుహ్యా), అనువు, హూరుడు - వారి పేర్లు.

ఒకనాడు ఆ ముగ్గురు కొడుకులు కలిసి త్రేతాగ్నులవలె ఆడుకొంటున్నారు. ఆ సమీపంలో యయాతి మహారాజు కూర్చున్నాడు. దేవయాని ఆ ప్రదేశానికి వచ్చింది. యయాతి ప్రతిరూపాలుగా ఉన్న ఆ కుమారులను చూచింది. వా రెవ్వరని యయాతిని ప్రశ్నించింది. అతడు మారు మాట్లాడలేదు. దేవయాని ఆ బిడ్డలను అడిగింది. శర్మిష్ట, యయాతులు తమ తల్లిదండ్రులని చెప్పారు. తనకు తెలియకుండ యయాతి శర్మిష్ట వలన సంతానాన్ని పొందటం తెలిసికొని కోపదుఃఖతాడిత యై శుక్రాచార్యుని ఆశ్రమానికి హుటాహుటిగా బయలుదేరింది. తండ్రిపాదాలమీద పడి కన్నీరు ముస్సీరుగా ఎడ్డింది. యయాతి కూడా ఆమె వెంట శుక్రాచార్యుని ఆశ్రమానికి చేరుకొన్నాడు. దేవయాని గద్దదకంరంతో, ఇచ్చినమాటను తప్పి యయాతి శర్మిష్టయందు ముగ్గురు కొడుకులను పొందిన కథనంతా తండ్రికి వివరించి, యయాతి తనకు తీరని అవమానం చేశాడని మొరపెట్టుకొన్నది. శుక్రుడు యయాతి మాటను వినే ఓపికను గాని, తీరికసుగాని ప్రకటించలేదు. తన ప్రియమైన పుత్రికును యౌవనగర్వంతో రాగాంధుడై యయాతి అప్రియం చేశాడు కాబట్టి అతడు జరాభారపీడితుడు కావాలని శపించాడు.

యయాతి వినయంతో ఇట్లా అన్నాడు: ‘బుతుమతి అయి పుత్రుర్ధం పతిని కోరితే భార్యకు ప్రతికూలుడై బుతు విఫలత్వం చేస్తే అతనికి భూమహాత్యాదోషం వస్తుందని పండితు లంటారు. దానికి భయపడి శర్మిష్ట ప్రార్థనాన్ని అంగీకరించి, క్రమంగా ఆమెయందు సంతానాన్ని పొందాను. దీనికి మీవంటి దివ్యముసీంద్రులు కోపగించటం, శపించటం న్యాయమా? నాకు దేవయానియందు కూడా విషయాపభోగవిరక్తి ఇంకా కలుగ లేదు. మీ శాపం వలన కలిగే జరాభారం నాకే కాదు. మీ కుమార్తెకు కూడా దుఃఖదాయకమే. కాబట్టి ఈ శాపాన్ని మీరు నివారించాలి’ అని ప్రార్థించాడు.

శుక్రుడు యయాతి ప్రార్థనకు కరగిపోయాడు. శాపోపసంహోరాన్ని సూచించాడు. శాపంవలన కలిగిన జరాభారాన్ని యయాతికొడుకులలో ఎవరైనా ధరిస్తే, అతని యౌవనాన్ని గ్రహించి యయాతి విషయాపభోగాలనూ, రాజనుభాలనూ పొందవచ్చుననీ, భోగ తృప్తిని పొందిన తరువాత యయాతి, జరాభారాన్ని తీసికొని తన కొడుకు యౌవనాన్ని తిరిగి ఇష్టవచ్చుననీ,

యయాతిముసలితనాన్ని ఆ విధంగా భరించిన పుత్రుడు ఆయన తరువాత రాజ్యానికి అర్పుడోతాడని, వంశకర్తవాడా అపుతాడనీ పుత్రుడు ఆదేశించాడు. యయాతి దేవయానీ సహాతుడై తన పురానికి తిరిగివచ్చాడు.

పుత్రుని శాపం వర్తించింది. యయాతి జరాభారాన్ని తాల్చాడు. కొడుకులను పిలిపించి క్రమంగా ఆందరినీ జరాభారాన్ని తీసికొని యోవనాన్ని ఇమ్మని అడిగాడు. ఒక్క పూరుడు తప్ప మిగతావారంతా ముక్తకంరంతో యయాతికోర్కెను తోసిరాజన్నారు. ‘విధివశాత్తు కలిగిన రోగాన్ని కాని, ముసలితనాన్ని కాని ఎవరైనా భరిస్తారు కాని, తెలిసి తెలిసి ఎవరైనా జరాభారాన్ని తలమీద వేసికొంటారా? తల నరసిన తరువాత సాక్షాత్తు మన్మథుడినైనా తరుణులు దరికి చేరనివ్వరు. ముసలితనంతో క్రుంగిపోయిన సాక్షాత్తు కుబేరుడినైనా అభీష్టభోగాలకు బాహ్యానిగానే భావిస్తారు’ అని తండ్రిమాటను మొదటి నలుగురు కొడుకులూ తిరస్కరించారు. అందుకు యయాతికి కోపం వచ్చింది. యదువంశంవారు రాజ్యానికి అయోగ్యులని శపించాడు. తుర్వను వంశం వారు ధర్మధర్మ విచక్షణారహితు లైన కిరాతకులకు రాజు లపుతారని శపించాడు. ద్రుహృద్య వంశంవారిని జలప్రాయమైన అరణ్య ప్రదేశాలకు రాజులయ్యేటట్లు శపించాడు. అనుపువంశంవారిని అల్యాయుమ్మలుగా తనుపు చాలించేటట్లు శపించాడు.

వంశకర్త పూరు మహారాజు

చివరకు శర్మిష్టమూడవకొడుకు పూరుడు తండ్రిని దర్శించాడు. తల్లిదండ్రులు ప్రత్యక్ష దైవాలని కీర్తించాడు. తను విచ్ఛిన తల్లిదండ్రులకు తను విచ్ఛుకోవటం తనయుల సుకృతమని పేర్కొన్నాడు. తన యోవనాన్ని తండ్రికోసం త్యాగమూర్తిగా దానం చేశాడు. యయాతి అతని యోవనంతో సహాప్రవర్తులు అభిమతములు అనుభవించి తృపుత్తి, పూరుని యోవనాన్ని తిరిగి ఇచ్చి తన జరాభారాన్ని తాను స్వీకరించి పూరునకు పట్టాభిపేకం చేసి వంశకర్తగా వెలుగొందే మహాత్మను కల్పించాడు. పూరుని త్యాగమే యయాతి గార్భస్థ్యధర్మానికి, గార్భస్థ్య ధర్మంలో ముఖ్యమైన పుత్రధర్మానికి త్యాగగుణంవలన కలిగే అమృతత్వసిద్ధికి మూలకారణ మౌతున్నదని స్పష్టమాతున్నది.

‘త్యాగేనైకే’ అమృతత్వ మానశుః’ అనే ఉపనిషత్ వేదసూక్తికి పూరుమహారాజుచరితం ఉన్నతమైన ఉదాహరణం. మానవులు గార్భస్థ్యధర్మంలో త్యాగంవలననే అమృతత్వాన్ని సాధించగలుగుతా రన్నది వంశకర్తయైన పూరుడు ప్రబోధిస్తున్నాడు.

గార్భస్థ్య ధర్మ పీతానికి నాలుగు పాదా లున్నాయి. ఒకటి - యజమాని లేదా గృహస్థుడు; రెండు - ఇల్లాలు లేదా గృహిణి; మూడు - పుత్రుడు లేదా సంతానం; నాలుగు - ధర్మం. ఇది సత్య ధర్మ త్యాగ శాంతి ప్రేమ అహింసాది భేదాలతో ఎన్నో రకాలుగా భాసించవచ్చు. వాటన్నింటిలో త్యాగరూపధర్మంవలన అమృతత్వసిద్ధి సత్యరంగా లభిస్తుంది.

యయాతి కథలో మానవలోకం అమృతత్వాన్ని గురించి దర్శింప వలనిన మార్గం సూచింపబడింది. దానవులకు శరీరం ముఖ్యం; చనిపోయిన శరీరం మరలా బ్రతకటం ముఖ్యం. బ్రతకటంమీద ఉన్న ఉనిక ఎట్లా బ్రతకాలి అన్న జీవన విధానం మీద లేదు అసురులకు. మానవునికి ముఖ్యం - ఎలా చచ్చా డన్నది కాదు, ఎలా జీవితాన్ని సాగించా డన్నది. మనిషి చనిపోయినా అతడిని బ్రతికంచేది ధర్మం. అందులోనూ శ్రేష్ఠమైన ధర్మం త్యాగం. అందువలన మానవజీవితంలో మరణాన్ని భోతికంగా జయించే పద్ధతికంటే ధార్మికంగా జయించే పద్ధతికి ప్రాముఖ్యం ఏర్పడింది.

మానవ జీవితంలో మృత్యు వోక అనివార్యవాస్తవం. కాని, చనిపోయే దేహం నిర్వహించే ధర్మం అజరామరం. దానిని సాధించటమే మానవ జీవన గమ్యం. దేవయాని వివహధర్మాన్ని భోతికధర్మంగా గ్రహించింది. అందువలన ఆమె శరీర సుఖం భర్త ముసలితనంతో మృగ్యమయ్యే పరిస్థితి ఏర్పడింది. ఆమె తన గృహాన్ని అహంకారంతో కూలగొట్టుకొన్నది; కోవంతో బుగ్గిచేసికొన్నది. ఆమెకు స్వార్థం తప్ప పరార్థం లేదు. పరమార్థం ఆమెకు తెలియదు. ఇటువంటి ప్రవృత్తి గల యిల్లాలు గార్భస్థ్యధర్మాన్ని చంపగలదు.

అయితే, శర్మిష్ట ప్రేమతో, తనను తాను భద్రకు సమర్పించుకొనటంతో; ధర్మంతో గార్థఫ్యథర్మావికి మరలా ప్రాణం పోసింది. యయాతి దేవయానివలన యజమానిగా మృతప్రాయుధయ్యాడు; శర్మిష్ట వలన మరల యజమానిగా పునరుజ్జీవితుడైనాడు. గృహిణిత్వం దేవయానివలన ప్రాణచైతన్యాన్ని కోల్పోయింది; శర్మిష్టవలన పంచప్రాణాలతో పల్లవించింది. దేవయాని కొడుకులు తల్లిదండ్రులపట్ల భౌతికధర్మం పచరించేవారు. శర్మిష్ట కొడుకులలో చివరివాడు పుత్రధర్మాన్ని రక్షించినవాడు. గార్థఫ్యథర్మంలో మూడవ పాదం సంతానం. అది యదువు మొదలైనవారిలో నిర్వీర్యమై పోయింది; పూరునిలో పునర్జన్మ ఎత్తింది. పూరుని ధర్మం త్యాగం. త్యాగమే యయాతి గార్థఫ్యథర్మానికి అమృతత్వసిద్ధి నిచ్చింది. దానికి ఫలంగా పూరునికి సాప్రమాజ్యంతోపాటు, పంశకర్త ఆయ్యె యోగ్యత కలిగింది.

శకుంతలాదుష్యంతుల వృత్తాంతం

భరతుడు శకుంతలా దుష్యంతుల పుత్రుడు. యయాతి కథలో గార్థఫ్యథర్మం ఒక గృహిణి చేత మూర్ఖుతమైతే, మరొక గృహిణి పునరుద్ధరించిన కథ చిత్రింపబడింది. అందుకు యయాతి కూడా ఒక బలమైన హెతువైనాడు; దోహరశక్తిగా నిలిచాడు. వారిరువురి ప్రయత్నాలు విఫలమైనప్పుడు వారి గార్థఫ్యథర్మాన్ని నిలిపింది పుత్రుడైన పూరుడు.

దుష్యంతుని చరిత్ర యయాతి చరిత్రకంటే ఒక అడుగు ముందుకు వేసింది. దుష్యంతుడు గాంధర్వ వివాహధర్మంతో శకుంతలను వివాహమాడాడు. ఆమెను అంతఃపురానికి తీసికానిపోతానని మాట ఇచ్చాడు. కాని, మాట తప్పాడు, శకుంతల భద్ర ఎదుటకు పుత్రునితో కలిసి వచ్చింది. అత డామెను భార్యగా గుర్తించలేదు. దానితో వివాహధర్మంతోపాటు, సత్యం కూడా కుప్పకూలిపోయింది. శకుంతల గార్థఫ్యథర్మంలో యజమానికి, భార్యకు, సుతునికి, సత్యానికి ఉన్న ప్రాధాన్యాన్ని భద్రకు నిండుకొలువులో వివరించి చెప్పింది. దుష్యంతుడు ఆమె మాటలను పెడచెవిని పెట్టాడు. అప్పుడు ఆకాశవాణి నిజం బైట పెట్టింది. అపవాదభీతితో అబద్ధమాడానని దుష్యంతుడు నిండుసభలో అంగీకరించి, శకుంతలను పట్టమహిషిగా స్వీకరించి, భరతుడికి యోవరాజ్యాభీషికం చేశాడు.

గార్థఫ్యథర్మం నాలుగు పాదాలతో నడవాలంటే ఆ ధర్మాన్ని నిర్వహించే వారికి అంతఃకరణపుద్ధి ఉండాలని దుష్యంతుడి కథ బోధిస్తుంది. చిత్తపుద్ధి లేకపోతే సత్యం ప్రకటిం కాదు; సత్యం నిలువకపోతే సంసార వ్యవస్థ అస్తవ్యస్త మౌతుంది. ఇల్లాలికి అన్యాయం జరుగుతుంది; పుత్రునికి అస్తిత్వం లేకుండా పోతుంది. యజమాని అసత్యదోషంతో అంతరించి పోతాడు. కాబట్టి గార్థఫ్యథర్మానికి అమృతత్వం కలిగించేది సత్యధర్మనిరతి అన్న సత్యాన్ని సర్వాంగసముద్ధంగా చాటే ఆఖ్యానకం శకుంతలా దుష్యంతుల వృత్తాంతం.

దుష్యంత మహారాజు కథను దుష్యంతోపాఖ్యానమనీ, శకుంతలోపాఖ్యానమనీ పిలుస్తూ ఉంటారు. ఆ రెండు పేర్లూ ఆ కథకు సార్థకాలే.

ఆ కథలో ఆ రెండు పాతలకూ ప్రాధాన్యం ఉన్నది. దుష్యంతుడు లౌకిక ధర్మాన్నికి ప్రాతినిధ్యం వహిస్తాడు. శకుంతల ఆత్మ ధర్మానికి ప్రతీకగా నిలబడుతుంది. అతడు ఒక అవస్థలో చిక్కుకొన్న వ్యక్తి. స్వయధర్మాన్ని రక్షించుకోటానికి యత్నిష్టాడు. ఆమె గార్థఫ్యథ వ్యవస్థ ధర్మాన్ని పరిరక్షించుకోటానికి ప్రయత్నిస్తుంది. వ్యక్తిధర్మం లోకాపవాద భీతితో వ్యవస్థధర్మాన్ని గార్థఫ్యథ ధర్మాన్ని నిరాకరిస్తే ఏర్పడే ధర్మసంకటస్థితిని చిత్రించేది ఈ కథ. ధర్మసంకటాన్ని కలిగించేది లౌకికవ్యవస్థకు అధివతి అయిన దుష్యంత మహారాజు. ధర్మఫీతి నిలుపుకొనేది “ధర్మ రక్షతి రక్షితః” అనే సత్యాన్ని కాపాడిన శకుంతల.

ఈ కథలోనిది ధర్మ సమస్య. రాజు వర్షాతమ ధర్మ రక్షకుడు. క్షత్రియ ధర్మచిత్తంగా రాజ్యాన్ని బాహుబలంతో పాలిస్తున్నాడు. అతడు వేటకు పోవటం కూడా క్షత్రియ ధర్మమే. అరణ్యంలో మహార్షి దర్శించడానికి ఒంటరిగా వెళ్ళటం

అతని రాజోచిత ధర్మమే. ఆశ్రమంలో శకుంతల కనబడుతుంది. ఆమె యందు అతని మనసు లగ్నమౌతుంది. ఆమె మని కన్య అయితే తనకు వివాహయోగ్యరాలు కాదు కదా అని భావించడం కూడా అతని వర్ష ధర్మ రక్షణ చిత్త ప్రపుత్రియే. శకుంతల మేనకా విశ్వామిత్రుల పుత్రుడిన తరువాత ఆమెను వివాహమాడ నిశ్చయించటం కూడా వర్ష ధర్మమే. గాంధర్వ విధిని శకుంతలను చేపట్టటం కూడా క్షత్రియ ధర్మమే. ఆమెకు పుట్టిన పుత్రుడికి యోవరాజ్య పట్టాభిషేకం చేస్తానని అతడు మాట ఇష్టటం కూడా క్షత్రియ ధర్మమే. అయితే, గాంధర్వ వివాహంలో కర్తలు ఫల భోక్తలు భార్యాభర్తలే.

దుష్యంతుడు మొదట వ్యక్తి, ఆపై రాజు, ఆ తరువాత శకుంతలావతి, ఆపై ఆమెకుమారుని తన వారసునిగా ప్రకటించిన తండ్రి. ఈ నాలుగు అవస్థల నడుమ సంఘర్షణ రాకుండ చూచుకోవలసిన బాధ్యత ఆయన కున్నది. గాంధర్వ వివాహ ధర్మాన్ని రక్షించి శకుంతల వివాహాన్ని రహస్యంగా, అమంత్రకంగా చేసికొన్న సత్యాన్ని ప్రజలముందు, అమాత్యులముందు ప్రకటించవలసిన బాధ్యత అతని కున్నది. కానీ, లోకావాదభీతిచేత ఆ ధర్మాన్ని నిర్వహించలేక పోయాడు. అతని వర్తనం ధర్మసంకటాన్ని, ధర్మగ్రానిని కలిగించే స్థితిని కల్పించింది. దానిని శకుంతల భక్తి వారించింది. ఆకాశవాణి సత్యాన్ని ప్రకటించి, ధర్మాన్ని రక్షించి, గార్భాష్య ధర్మవ్యవస్థను భూతలంమీద నిలిపింది.

ఈ ఉపాఖ్యానతత్త్వం లొకికధర్మం ఆత్మధర్మాన్ని ఆదరించినప్పుడే సత్యం నిలుస్తుందని బోధిస్తున్నది. ఆ మహార్థాన్ని చెప్పడానికి అనువుగా కథ నడుస్తుంది. ఎలాగంచే -

(అ) కణ్వ మహార్షి ఆశ్రమంలో లేని తరుణంలోనే దుష్యంతుడు శకుంతలను గాంధర్వవిధిని వివాహమాడి, ఆ తరువాత అమాత్యులను మహార్షివద్దకు పంపి ఆమెను అంతఃపురానికి రప్పించుకొంటానని ఊరట పలికి వెడలిపోయి మిన్నకున్నాడు. దుష్యంతుడు మాట నిలువ బట్టుకొనే కనీసప్రయత్నం చేయలేదు. అతడు వంచనకు పాల్పడ్డాడని స్పష్టమౌతుంది.

(ఆ) కణ్వుడు జరిగినదంతా దివ్యదృష్టితో చూచి వివాహం ధర్మబద్ధమైనదని అంగీకరించి, కూతురు కోరిన వరా లిచ్చి ఆమె యోగక్కొమాలను చూస్తాడు. వంశకర్త అయిన భరతుడు పుట్టి, సర్వదమనుడుగా పెరిగి, యోవరాజ్యపట్టాభిషేకయోగ్యత వచ్చేంతవరకు కణ్వమహార్షి ఆశ్రమంలో శిక్షణ పాంచుతాడు. కణ్వుడు దాదాపు రెండు దశాబ్దాలు నిశ్చబ్దంగా ఉండి చేసిన పని అపూర్వం. దుష్యంతుడి వంటి బలం భరతుడు పుట్టుకొనే తెచ్చుకొన్న గుణం. కానీ, జీవితమంతా యజ్ఞదిక్షలతో గడిపే వంశకర్త సంస్కారం భరతుడు కణ్వమహార్షి శిక్షణలో పెంచుకొన్న గుణం. దుష్యంతుని వారసునిలో లొకికధర్మంకంటే ఆత్మ ధర్మం బలంగా ప్రతిష్ఠాపింపబడింది.

(ఇ) ఈ ఉపాఖ్యానంలో భరతుడు నిశ్చబ్ద పాత్ర. తల్లితో కలసి హాస్తినాపురం చేరి నిండునభలో దుష్యంతుడిని దర్శిస్తాడు. తల్లిదండ్రుల నడుమ జరిగిన సంభాషణ వింటాడు. తల్లిని తండ్రి నిరాకరిస్తున్నా, తనను పుత్రునిగా మన్మించక పోయినా భరతుడు కోపాన్ని ప్రకటించడు; పల్లెత్తి మాటాడడు. తనకు రావలసిన యోవరాజ్య పట్టాభిషేకం సంగతి పట్టించుకోడు. ఆపు వెంట లేగదూడపలె తల్లి వెంట నడుస్తాడు. ఈ సహనం, ఈ శాంతి కణ్వసంస్కారి; ఏరుద్ద సత్యాల నడుమ గూడ స్నేహశాంతులను దర్శించగల ఆశ్రమ సంస్కారి. నస్యయ ఈ అంశాలన్నీ చెప్పుకుండానే చెప్పినట్లు కథ నడిపాడు.

(ఈ) గార్భాష్యాశ్రమంలోని త్రీవ్యక్తిత్వానికి నష్టవరూపకల్పన శకుంతల. గాంధర్వ వివాహ పద్ధతి ననుసరించి శకుంతల దుష్యంతుడిని వివాహమాడింది. తాను కులసతి అయింది. కణ్వు డామె వివాహాన్ని మన్మించాడు. కణ్వాశ్రమ సంస్కారిలో ఆమె కులసతివ్యక్తిత్వాన్ని పరిపూర్వంగా సాధించింది. గార్భాష్య ధర్మానికి భార్య, భర్త, సంతానం, సత్యం అనేవి నాల్గు స్థంభాలుగా నిలబడాలని, వాటిమీద ఆ వ్యవస్థ పదిలంగా నిలవాలని ఆమె నేర్చుకొన్నది. దానినే ఆచరించింది. దుష్యంతుడి నభలో

దానినే బోధించింది. భార్య 'గృహసీతి విద్యకు ఆచార్యకము' అనే సూక్తికి ఆమెయే ఆదర్శంగా నిలిచింది. సత్య ప్రాతిపదిక లేని సంసారం నిస్సారమని దుష్యంతుని వర్తనం బుజువు చేసింది. ఆమె ఆశలు, ఆశయాలు కుప్పగూలిపోయే పరిస్థితి యేర్పడింది. కానీ, ఆమె దైవభక్తురాలు కావటంచేత భగవంతునిపై భారం వేసి ప్రార్థించింది. ఆకాశవాణి నిజం చెప్పి ఆమె గార్భఫ్యథర్మాన్ని నిలిపింది. భారతదేశంలో గార్భఫ్యథర్మం స్త్రీలవలననే ప్రధానంగా రక్షించబడుతుందను విశ్వాసాన్ని వాస్తవం చేసింది శకుంతల.

గృహస్థాతమంలో స్త్రీ భార్యగా, తల్లిగా, తనయగా, ఉపాధ్యాయినిగా, వివేకవతిగా, ధర్మద్ధారకురాలుగా వివిధ భూమికలను నిర్వహించి తన వ్యక్తిత్వాన్ని నిలుపుకొంటుంది. అంతస్ఫురానికి పెలిపించుకొంటూనని ఊరడింపు మాటలు వలికి రాజధాని కేగి చూడని భర్తను పల్లెత్తు మాట కూడా అనకుండా ధర్మబ్ధితో పుట్టింట నిలిచింది శకుంతల. పుట్టింట తండ్రి ఆనతిని జవదాటక జీవితం సాగించింది. తండ్రి అత్తవారింటికి పంపితే వెళ్లింది. నిండుసభలో దుష్యంతుని యొదుట గార్భఫ్య ధర్మం నిలువబడే నాలుగు స్తంభాలను గురించి గంభీరంగా ధర్మప్రాయసం చేసి తనసత్తిత్వాన్ని తన మాతృత్వాన్ని సమర్థించుకొని దుష్యంతుని పతిత్వాన్ని సత్యంతో ప్రకటించుకొమ్మని పౌచ్ఛరించింది. కణ్వమహాకుమారై ధర్మబోధ చేసినట్లుంటుంది ఆమె ధర్మబోధ. ఆశ్రమ సంస్కృతి నాగరక కుహనా సంస్కృతిని మందలిస్తున్నట్లుంటుంది. వ్యాసును శకుంతల వాక్యాలలో ధ్వనిస్తాడు. బుఱి వంటి నన్నయ ఆమె మాటలలో నానారుచిరాధ్ర సూక్తి నిధిగా దర్శనమిస్తాడు. పరిత ఆమె పాత్రలో పరవళించి ఉపదేశాన్ని పొందుతాడు. శకుంతల నిజంగా భరతమాత!

వంశకర్త భరతుడు

భరతుడు విశాలరాజ్యాన్ని పాలించాడు. అనేక యాగాలు చేసి భూరిదక్షిణిలతో భూసురులను సంతోషపెట్టాడు. ఇది ఈ వంశకర్త విశిష్ట లక్షణం. ఈ గుణాన్ని ధర్మరాజు తన జీవితంలో పండించుకొన్నాడు. చత్రవర్తి చేయ గలిగిన రాజసూయ యాగాన్ని, అశ్వమేధ యాగాన్ని చేసి తన ప్రభుత్వాన్ని యంజ్ఞదీక్షలతోనే గడిపాడు. లౌకికధర్మంలో కూడా ఆత్మధర్మం ఆవిష్కృతమయ్యేటుట్లు జీవితయాత్ర సాగించి ఆదర్శవంతుడైన- ఇతిహాసాయికు డయాడు. భరతుడిశిలం ధర్మరాజులో ప్రతిఫలించింది. ఇది ధ్వనింపజేయటమే ఉపాఖ్యానానికి, ఆఖ్యానానికి ఉన్న సంబంధం.

మహారాజులు పాండవులు అక్షరాలా పారవులనీ, భరతవంశియులనీ అనిపించుకొన్నారు. పాండవులు గార్భఫ్యథర్మాన్ని, క్షత్రియ ధర్మాన్ని, మానవ ధర్మాన్ని, అసిధారాప్రతంగా రక్షించారు. ద్రౌపది గృహాణి పరిపూర్ణ ప్రతీకగా నిలిచింది. ఆమె అడుగుగునా కౌరవాదులచేత అవమానాలు పొందినా ఆమెను రక్షించింది గార్భఫ్య ధర్మం, గృహాణి ధర్మం, సత్యధర్మం. ఎన్ని ఇక్కట్టులు వచ్చినా ధర్మాన్ని ఆ దంపతులు వీడలేదు. వారి గార్భఫ్య ధర్మానికి త్యాగం, సత్యం అనేవి రెండు చక్రాలు. ఒకటి పూరు మహారాజు నిల్చిన వంశధర్మం; మరొకటి భరతవత్రచత్రవర్తి నిలిపిన వంశధర్మం. ఆ రెండూ పాండవులలో పరిపూర్ణత చెందాయి; అమృతత్వసిద్ధిని సంపాదించాయి.

వంశకర్త లైన కురు పాండు మహారాజులు

కురు మహారాజు, పాండు మహారాజు చంద్రవంశంలో వంశకర్తలుగా ప్రసిద్ధి చెందిన మహావీరులు. విపుల రాజ్యాలను జయించి, గడించిన అపారసంపదను యజ్ఞయాగాదులలో ప్రజలకు పంచిపెట్టే వితరణరూప త్యాగగుణం కురుమహారాజుకు అమృతత్వసిద్ధిని కలిగించింది. పాండవులు కూడా కురుమహారాజు సంప్రదాయాన్ని కాపాడారు. ధర్మజుడు రాజసూయయాగం, అశ్వమేధయాగం చేసి తన సార్వభోమత్వాన్ని జీవితం తొలిదశలో, మలిదశలో కూడా ప్రతిష్ఠించుకొని, అపార ధనరాసులను వితరణంగా త్యాగంచేసి కీర్తి నార్థించి వంశకర్తల కీర్తికి పరిపూర్ణత్వాన్ని అమృతత్వాన్ని సాధించి పెట్టారు.

పొందు మహారాజు అపోర బలపరాక్రమశాలి. దిగ్విజయపరంపరతో కురుభీష్యది పీరులను మరిపించిన మహాయోద్ధ. అతడెంత పరాక్రమవంతుడైనా ఆవంత అహంకారం లేనివాడు; గురుజనభక్తి ఆయన జన్మప్రతం. కుటుంబంలో ఉన్న వారి నందరినీ చీలిపోకుండా ఒక్కటీగా అట్టి పెట్టాలన్న ఉదారాశయం కలవాడు. గ్రుష్టివాతైన ధృతరాష్ట్రసి మనస్సు నోప్పింపక గౌరవించిన అనుంగుతమ్యుడు. గార్వాష్ట్య ధర్మంలో వంశరక్తంమనే ఒక సంప్రదాయానికి ఆయన నారు వేసి నీరు పోసి రక్షించాడు. పొండవులు తండ్రి తమ కిచ్చిన ఈ వారసత్వాన్ని తమ జీవితంలో అసిధారాప్రతంలా పొటించారు.

ధర్మజుడు వంశనాశనాన్ని కోరలేదు. శాంతిని ఆకాంక్షించాడు. శ్రీకృష్ణునిచేత ఆ పరమదుర్మాన్ని కురుసభలో అందరికీ అందింపజేశాడు. కానీ, వంశధర్మాన్ని మూలమట్టం చేసినవారు దుర్యోధనుడు, ధృతరాష్ట్రుడు. దానికి తగిన వలాన్ని వారనుభవించారు. వంశకర్తలు నిర్మించిన త్యాగం, సత్యం, వితరణం, వంశరక్తం అనే విశిష్ట ధర్మాల నన్నింటినీ మృతికి పాలు చేసి తాము మృత్యువు పాలైనారు ధృతరాష్ట్ర నందనులు. వాటి నన్నింటినీ రక్షించి వంశాన్ని, వంశగౌరవాన్ని, ధర్మాన్ని పోషించి తాము అమృతత్వసిద్ధిని పొందారు పొండవులు.

అందువలననే ధర్మజుడు సశరీరస్వగం పొందాడు. ఇది వంశకర్తలు ప్రవర్తిల్ల చేసిన ధర్మానికి ధర్మజుడు కల్పించిన అమృతత్వం. అమృతమైన ధర్మమే మానవుని అమృతత్వసాధనం!

అఖ్యానకాలూ - ఉపాఖ్యానాలూ : అఖ్యానంతో అనుబంధాలూ

కావ్యపరిభాషలో అఖ్యానమనీ, అఖ్యానకమనీ, ఉపాఖ్యానమనీ, అఖ్యాయిక అనీ లాక్షణికులు వేరువేరు అర్థాలలో వాడుతూ ఉంటారు. వాటిని ఇతిహస ప్రక్రియాపరంగా సమన్వయించుకొని సమీక్షించుకోవాలి.

ఇతిహస మంచేసే పరంపరగా చెప్పబడే కథ. అందులో ప్రత్యక్షంగా ఒక కథకుడు శ్రోతలకు కథ చెప్పుతూ ఉంటాడు. కథకుడు అఖ్యాత. అతడు చెప్పే కథ అఖ్యానం. అఖ్యానానికి సూర్యరాయాంధ్ర నిఘంటువు పూర్వవృత్త కథనమనీ, ప్రత్యుత్తరమనీ, భారతాది ఆర్థమహాకావ్యాలలో నడుమ వచ్చే కథావిశేష మనీ, కథ అనీ అర్థాలు ఇచ్చింది. అఖ్యానంకండె చిన్నకథను అఖ్యానక మని పేర్కొన్నది. ఇతిహసంలో ప్రధానకథ అఖ్యానం అనటం సమంజనం. అఖ్యానకం దాన్ని అనుపరించి అనుబంధంగా సాగే కథనంగా గ్రహించటం సముచ్చితం.

పురాణప్రక్రియకు సంబంధించిన పరిభాషలో ‘పంచాంగాని పురాణము అఖ్యానక మితి స్నేహమ్’ (మత్స్యపురాణం-2-23). పురాణాలలోని సర్ద ప్రతిసర్దాదులకు సంబంధించిన కథనాలను అఖ్యానకం అంటారు. ఇతిహసాలకు సంబంధించిన పరిభాషలో ‘స్వయందృష్టకథనం ప్రాపు రాఖ్యానకం బుధాః’ (శ్రీధరస్వామి విష్ణుపురాణటీక). స్వయంగా చూచిన చెప్పిన కథనాన్ని అఖ్యానక మంటారు. మహాభారతంలో ప్రధానకథ వ్యాసుడు చెప్పగా, అందులో జనమేజయాదులు అడిగిన ప్రశ్నలకు ప్రత్యుత్తరరూపంగా వైశంపాయనుడు స్వియాసుభవపూర్వకంగా చెప్పే కథలు అఖ్యానకాలు. నాయకులవెంట అనునాయకులు వర్తించేటట్లు ప్రధానకథనమైన అఖ్యానంతో కలిసి తత్పోషకంగా సాగే అనుబంధ కథనాలను అఖ్యానకా లనవచ్చును.

అఖ్యానకంకండె భిన్నమైనది ఉపాఖ్యానం. “శ్రుతస్వార్థస్య కథన ముపాఖ్యానం ప్రచక్కతే” (శ్రీధరస్వామి విష్ణుపురాణటీక). ఇతరులవలన విన్నదానిని చెప్పటం ఉపాఖ్యానం. ఉపాఖ్యానం స్వయంసమగ్రంగా ఉండి ప్రధానకథలో ఏదో ప్రయోజనాన్ని సాధించటానికి చెప్పబడుతుంది. రామాయణంలో రాముడు నాయకుడు. లక్ష్మణుడులు అనునాయకులు. వారిగాథలు రాముని

కథ కు అనుబంధంగానే ఉంటాయి. వాటినిగురించి వివరాలన్నీ రామకథలో భాగంగానూ, పోషకంగానూ ఉంటాయి. రామాయణంలో ఉవనాయకులు విశీషణ, సుగ్రీవాదులు, వారికథలు వారివి. కానీ, అవి రామకథతో ముడివడి స్వయంప్రయోజనాన్ని సాధించుకొంటూ ప్రధానకథాప్రయోజనాన్ని కూడా సాధించిపెట్టుతాయి. అట్లాగే ఆఖ్యానకాలు ఆఖ్యానానికి అంగాలై దానిని సమగ్రం చేస్తుంటాయి. వాటికి స్వతంత్రప్రతిపత్తి ఉండదు. ఉపాఖ్యానాలు స్వయంప్రయోజనంతోపాటు కథాప్రయోజనాలనుకూడా సాధించిపెట్టుతూ సహకరిస్తూ ఉంటాయి. ఒక్కమాటలో చెప్పాలంటే - ఆఖ్యానానికి అండ (పార్వ్యం) వంటిది ఆఖ్యానకం ; దండ(ప్రాపు)వంటిది ఉపాఖ్యానం. ఈ రెండూ ఉంటేనే ఆఖ్యానం నిండుగా ఉండేది. ఇతిహసం దండిగా వండేది !

ఆదిపర్వంలోని మొదటి రెండాశ్వసాలలోని ఆఖ్యానకాలు సాతి శౌనకాదిమునులకు ప్రత్యక్షంగా చెప్పినవి. మూడో ఆశ్వసంనుండి వైశంపాయనుడు జనమేజయుడికి చెప్పిన కథార్థాలుగా చెప్పినవి. ఇందులో వైశంపాయనుడు చెప్పినదే ఆఖ్యానం. సాతి చెప్పినవి ఆఖ్యానకాలుగా పరిగణింపదగినవే. ఎందుకంటే అవస్త్రీ మహాభారత ప్రధాన కథకు పూర్వర్యంగాన్ని సిద్ధంచేసేవేకాబట్టి అంతేకాదు మహాభారతంలో జనమేజయుడు కాకుండా శౌనకాదిమునులు అడిగిన ప్రశ్నలకు సాతి చెప్పిన కథలన్నీ ఆఖ్యానకాలుగానే పరిగణించాలి. వైశంపాయనుడు చెప్పిన భారతంలోకూడా ఎన్నో ఆఖ్యానకాలు ఉంటాయి. కాబట్టి అమితాఖ్యానకశాఖలతో మహాభారతం విస్తరించింది.

ఆఖ్యానకాలు ప్రధానకథలోని పూర్వావరాలను అనునంధించేవిగానో, కార్యకారణసంబంధాన్ని చెప్పేవిగానో, కర్మఫలసంబంధాన్ని నిరూపించేవిగానో, పూర్వవృత్తాంతకథనాలుగానో, ప్రధానకథాతాత్పర్యసూచకాలుగానో, వ్యంజకాలుగానో, బీజభూతాలుగానో ఉంటాయి. స్వరూపంలోనేకాక స్వభావంలోకూడా వైవిధ్యాన్ని వెలార్చేవి ఆఖ్యానకాలు.

ఆదిపర్వంలోని పరమవృత్తాంతం-

“తగు నిది తగదని యొదలో
వగవక సాధులకుఁ బేదవారల కెగ్గుల్
మొగిఁ జేయు దుర్యోగ్మీతుల
కగు ననిమిత్తాగమంబు లయున భయంబుల్.”

(ఆది. 1.85)

అనే పత్యాన్ని చెప్పటానికి ప్రపాతిల్లిన ఆఖ్యానకం. మహాభారతంలో కౌరవుల దుర్యోగ్తు లోకానికి అందించే గుణపాతాన్నంతా సరమ ఒక్క చిన్నకందపద్యంలో చెప్పింది. కథ అఱువంత అయినా భారతసీతిని బుహ్యండంగా ప్రదర్శించింది. ఇది కథాతత్త్వ వ్యంజకమైన ఆఖ్యానకం.

జనమేజయుడు సర్పయాగం మొదలుపెట్టడం, దానిని ఆస్తీకుడు మధ్యలో మాన్సుటం, ఆ యాగశాలలో వైశంపాయనుడు భారతకథనం ప్రారంభించటం అనే కథార్థాలకు పూర్వవృత్తాంత కథనాలుగా సాగే ఆసక్తికరమైన ఆఖ్యానకాలున్నాయి. అవి సాధించే ప్రయోజనాలలో కూడా వైవిధ్యం కనబడుతుంది.

ఉదంకునికథ సర్పయాగప్రవర్తనానికి బీజభూతమైన ఆఖ్యానం, ఉపాఖ్యానం. తక్కకుడు ఉదంకునికి చేసిన అపకారానికి ప్రతీకారం చేయాలనే కక్షలోనుండి పుట్టింది సర్పయాగసంకల్పం. ఆ యజ్ఞంవలన ఉదంకునికి పగసాధింపువలన కలిగే తృప్తి మిగులుతుంది అయితే, ఆ యజ్ఞాన్ని తాను స్వయంగా చేయకుండా జనమేజయుడిచేత చేయించటంవలన ఉదంకుడి కథ ఒకవైపు ఉపాఖ్యానంగా మరొకవైపు కార్యకారణసంబంధంగల ఆఖ్యానంగా రాణిస్తున్నది. స్వయంప్రయోజనం సాధించుకొంటూనే

భారతకథ ప్రగతికి ఉదంకోపాఖ్యానం తోడ్పడింది. అంతేకాదు ఉదంకుని మాటలలో తక్కుకుడు ప్రధానకథలోని దుర్యోధనుడుగా శ్రోతలచిత్తాలలో స్ఫురిస్తాడు. ఈ పద్యం అందుకు సాక్ష్యం:

“ప్రల్లదుఁడైన యొక్కకులపాంసను చేసినదానఁ దత్పులం
బెల్లను దూషితంబగుట యేమి యహూర్వము? గావున్న మహీ
వల్లభ! తక్కకాధము నెపంబున సర్పముతెల్ల నగ్నిలో
ద్రెష్టుగ సర్పయాగ మతిధీయుత! చేయుము విప్రసమ్మతిన్.”

(ఆది. 1,125)

సర్పయాగం భవిష్యత్తులో జరుగబోయే కురుక్షేత్ర యుద్ధాన్ని తలపిస్తున్నది. ఉదంకోపాఖ్యానం ప్రధానకథకు కారణకార్య సంబంధాన్ని, ప్రేరణప్రేరకసంబంధాన్ని కలిగిఉన్న శక్తిమంతమైన ఆఖ్యానకం.

లోకాలను దవింపచేసే విపాగ్నిని వెదజల్లే సర్పరాజులు ఏ కారణంవలన సవనాగ్నిలో పడి నశింపవలసివచ్చిందో చెప్పుమని శాసకాదులు అడిగారు. దానికి సమాధానంగా సర్పకులానికి తల్లి అయిన కద్దువ తనకొడుకులకు శాపం పెట్టిన కథ చెప్పటం ప్రారంభించాడు సౌతి. కథా ప్రారంభంలో పోలికకోసం సౌతి ఈ విధంగా అన్నాడు - హూర్వం రురుడు చేసే సర్పమాతాన్ని సహాస్పపాదుడు మాన్మినట్లుగా జనమేజయుడు చేసే సర్పయాగాన్ని జరత్కూరుతనయుడైన ఆస్తీకుడు మాన్మాడని చెప్పాడు. శ్రోతృజనాపేక్షకవలన ఉపమాన ఉపమేయస్థానాల్లో ఉన్నవారి కథ లన్నీ వివరంగా చెప్పవలసివచ్చింది. అందువలన రురుని హూర్వీకుని కథగా భృగుని వృత్తాంతం, సర్పకులం మీద కక్షకట్టిన రురుని కథ, హింస ఉత్తమ బ్రాహ్మణస్వభావం కాదని బోధించి సహాస్పపాదుడు రురుని సర్పహింసాప్రవృత్తిని మాన్మటం - అనేవి హూర్వవృత్తాంతకథనా లైన ఆఖ్యానకాలుగా అవతరించాయి.

కద్దూవినతల కథలు విడదీయలేని జంటవంటివి. అందువలన సర్పవృత్తాంతంతోపాటు సాపర్టోపాఖ్యానం, అనూరుని కథ ఆఖ్యానాలుగా చోటుచేసికొనవలసి వచ్చింది. అందులో గరుడుని వృత్తాంతం ఆఖ్యానకంలోని ఉపాఖ్యానం. అందులోని సముద్రమథనం, దేవదానవ యుద్ధకథ, శేషుని ఉదంతం అంతర్గాధలు.

ఆస్తీకుడి జనకు డైన జరత్కూరుడి వృత్తాంతం హూర్వవృత్తాంతరూపమైన ఆఖ్యానకం. పరీక్షతు శాపవృత్తాంతం ప్రధానకథకు కార్యకారణసంబంధంతో పోషకంగా నిలిచే ఆఖ్యానకం. దాదాపు అన్నిరకాల ఆఖ్యానకాలనూ, ఉపాఖ్యానాలనూ ప్రధానకథకు, వ్యంజకాలుగా పోషకాలుగా అనునంధించే నేర్పు వెయిదటి రెండాశ్వసాలలో ప్రదర్శితమయేయటట్లు రచించాడు నన్నయభట్టారకుడు.

పైశంపాయనుడు చెప్పిన కథలో ఆఖ్యానకాలనూ, ఉపాఖ్యానాలనూ ఈ విధంగా గుర్తించవచ్చును:-

1. హూర్వపరసంబంధం చెప్పేవి :- కచదేవయాని కథ; అంగారపర్ష వృత్తాంతం.
2. కార్యకారణ సంబంధాన్ని చెప్పేవి - ధృష్టమ్యమ్య డ్రోపదుల జననవృత్తాంతాలూ, పంచేంద్రోపాఖ్యానం.
3. కర్మవలనంబంధాన్ని చెప్పేవి - భీష్మజనన వృత్తాంతం, మాండవ్యోపాఖ్యానం, ఇంద్రసేన వృత్తాంతం, పంచతీర్థంలోని మొనళ్ళకథ.
4. హూర్వవృత్తాంత కథనాలు - ఉపరిచరవసువు చరిత, మత్స్యగంధి వృత్తాంతం, వేదవ్యాస జననం, కృపద్రోణల జన్మవృత్తాంతాలు.
5. ప్రధానకథాతాత్పర్య వ్యంజకాలు - దేవదానవాంశలతో భీష్మదులు జన్మించినట్లు చెప్పిన ఉదంతం మొదలైనవి.

ఉపాఖ్యానాలు : దీర్ఘతముని వృత్తాంతం, వ్యాఖ్యానాన్ని వృత్తాంతం, వశిష్ఠుని వృత్తాంతం, సుందోషసుందుల కథ, శ్వేతకేతు వృత్తాంతం, మందపాలోపాఖ్యానం, ఏకలవ్యుని కథ.

అంతర్థాధలు : బకాసుర వృత్తాంతం, శక్తికల్యాపపాదుల కథ, చెర్యని కథ.

ఆదిపర్వకథలలో మహాపురుషు లెందరున్నా ప్రీశక్తులే కథలను నడుపుతారు. యయాతి, దుష్యంతుడు, శంతనుడు, భీముడు, పాండురాజు వంటి ప్రముఖులందరూ ప్రీ ప్రాముఖ్యానికి తలలొగ్గినవారే. ఈ అంశాన్ని తిరుపతి వేంకటకవులు ‘పాండవజననము’ అనే నాటకంలో ఇట్లా అన్నారు:

“పేరు పూరుషులకుఁ దారసించునె కాని
కార్యనిర్వహణము కామినులది
వెన్నెలయే జగంబు వెలయింపవలై గాని
చంద్రుఁడేమీ సేయు? జలజనయను!”

ఈ దృష్టితో గమనిష్టే ఈ పర్వంలో దేవయాని, శకుంతల, మత్యగంధి లేదా సత్యవతి, గంగ, అంబ, అంబాలిక, గాంధారి, కుంతి వంశోద్దరణంలో నిర్వహించే కీలకమైన పాత్రల ప్రాధాన్యం స్ఫ్ప్రమౌతుంది. వంశకర్తలైన మహాపురుషులు మాతృమూర్తులచేత దిద్దితీర్థబడిన వ్యక్తులుగా కనపడతారు. పాండవులు కుంతీవాక్యబద్ధులు. ఆ తరువాత ద్రోపదీరాగబద్ధులు. అయినా, వారి పూర్వీకులతో పోల్చుకొంచే పాండవులే ప్రీశక్తిని నియమించగలిగిన పోరుషోపుతులు, పీరవాయకగుణ సమగ్రులు. ఈ పరిణామాన్ని చిత్రించటంలోకూడా ఆదిపర్వం భారతకథాచీజభాతంగా నిలిచింది.

పంచమాశ్వాసంలో పాండవులకథ మొదలొతుంది. ఆ ఆశ్వాసం చివరికి భీమార్జునులు అజేయులై రాణిస్తారు. పష్టమాశ్వాసంలో భీమవరాక్రమం రాక్షసంహారంతో రాణించి దుర్బిరీక్షంగా ప్రకాశిస్తుంది. సప్తమాశ్వాసంలో అర్జునుడు అద్భుతవీరుడుగా నిలిచి మత్యయంత్రాన్ని భేదించి ద్రోపదిని పాండవపత్రుగా పాండగలుగుతాడు. అప్సమాశ్వాసంచివరకు నరవాయణులమైనితి ఫలించి, వారు దివ్యాప్తాయుధాలను సాధించి జగద్విభ్యాతులై నిలుస్తారు. మహాభారతకల్పవృక్షం కృష్ణార్జునోత్తమనానాగుణకీర్తనార్థపలంకదా! ఆ లక్షణం ఆదిపర్వంలోనే అంకురించింది!

మహాభారతం ఒక మహాకథ

“ఏయది హృద్య? మహార్వం
బేయది? యెద్దుని వినిన నెఱుక సమగ్రం
బై యుండు? నఘనిబర్ఫణ
మేయది? యక్కధయ వినగగ నిష్పము మాకున్!”

(ఆధ. 1.30)

సూతుడిని శాసకాది మహామును లడిగిన ప్రశ్న యిది. ఎవరైనా, ఎప్పుడైనా, ఎక్కడైనా మంచికథ వినదలచుకొన్నవారు అడుగవలసిన ప్రశ్న యిది.

కథ హృద్యంగా ఉండాలి. అంచే - మనసును ఆకట్టుకొనేటట్లు ఉండాలి. అహర్వంగా ఉండాలి. అంచే- అంతకుముందు చెప్పబడనిదై ఉండాలనీ, లేదా, ‘ఇంతగొప్పకథ ఎన్నడూ వినలే’ దని అనిపించేటట్లు ఉండాలనీ భావం. కథ

వింటే జ్ఞానం సమగ్రంగా కలగాలి. జ్ఞానమంటే - ధర్మ ఆర్థ, కామ, మోక్షాలనే చతుర్విద్ధ పురుషార్థాలను సాధించి జీవితాన్ని సార్థకం చేసికానటానికి తగిన తెలివిని కలిగిఉండటం. జీవిత లక్ష్యాన్ని సాధించగలిగే సమగ్రజీవనధర్మపరిజ్ఞానమే ఎఱుక సమగ్రమై ఉండే కథాపరిజ్ఞానం. కథ పాపాన్ని తొలగించాలి. అంటే కథ విన్నతరువాత శ్రోతమనసులో ఒక ఉత్తమ పరిణామం రావాలి. జీవితంలో అధర్మప్రవృత్తిని తొలగించుకోగలిగే ఒక సంస్కారం ఏర్పడాలి. తనను తాను ఉద్ధరించుకొనే ఆత్మధర్మం పుణ్యం. దానికి విరుద్ధమైనది పాపం. పాపాన్ని ప్రక్కాశనం చేసికానే ప్రజ్ఞను కథ శ్రోతకు, పరితకు ప్రసాదించాలి. అది కథాతత్త్వం. ఈ లక్షణాలన్నీ ఉన్నకథ మహాభారతమని సూతమహర్షి పేర్కొన్నాడు.

‘తింటే గారెలు తినాలి. వింటే భారతం వినాలి’ అని తెలుగుసామెత. మానవులలో ఎన్నిరకాల ప్రపృత్తు లుంటాయో అన్నిటికి, జీవితంలో ఎదురయే సమయాలకూ, ధర్మసంఘర్షణలకూ భారతం నిలువుటద్దం పట్టుతుంది. అందువలన అది హృద్యం. అపూర్వయ్యక్తుల, అపూర్వసన్నివేశాల అపూర్వసంగమం మహాభారతేతివృత్తం. శ్రీకృష్ణనివంటి దివ్యాదివ్యులూ, వ్యాసునివంటి మహాజ్ఞానులూ, భీమ్మనివంటి ధర్మపతులూ, కర్మనివంటి త్యాగధనులూ, అభిమన్యునివంటి సాహసవీరులూ, పాండవులవంటి పరిణతప్రవృత్తులూ, సంసారయజ్ఞసంరక్షులవంటి మహిళామూర్తులూ కలిసి, ఆదర్శానికి ఆచరణకూ మధ్య అన్యయాలను అందించే అపూర్వకథాప్రపంచం భారతం. పాండవుల సమగ్రజీవితం చిత్రింపబడిన భారతం పురుషార్థసాధన విజ్ఞానసర్వస్వం. అందువలన భారతం జీవనధర్మవేదం. అది వింటే ఎఱుక సమగ్రం కావటంలో అనుమానం లేదు. భారతం పుణ్యకథ. కథ వింటే పుణ్యం కలుగుతుందని అనిపించేది పుణ్యకథ. పుణ్యకథలకు ఫలశ్రుతి చెప్పటం పురాణసంప్రదాయం. భారతం వింటే ఎటువంటి ఘలం కలుగుతుందో పెక్కుచోట్ల ఈ గ్రంథంలోనే చెప్పబడింది. మచ్చుకు. అది - 1.34 పద్యాన్ని గ్రహించవచ్చును.

మహాభారతాభ్యాసం చదివితే పుణ్యం కలుగుతుందని చెప్పటమే కాకుండా ఇందులో కొన్ని ఆభ్యాసకాలూ, ఉపాభ్యాసాలూకూడా పుణ్యకథలని బోధపడేట్లు వాటికి ఫలప్రతులను ప్రత్యేకంగా చెప్పటం భారతకథాకథనవిశేషం. ఆదిపర్వంలో అటువంటివి- సాపర్సోపాభ్యాసం (ఘలశ్రుతి 2-122); ఆస్తీకుని చరితము (ఘలశ్రుతి 2-234, 235). ఇవి వట్టికథలు కావు. వేదార్థబృంహితాలైన ఆభ్యాసకాలు. సుపర్ణుడు మంత్రాధి దేవత. ఆస్తీకుడు హింసలేని యజ్ఞకర్మను బోధించే మంత్రాద్ధష్ట, సర్వప్రతిసర్గాదుల తత్త్వం చెప్పే ఆభ్యాసిక సమస్తభూత సంభవకథ. ఘలశ్రుతి (3.72) కల పుణ్యభ్యాసక మిది. సురాసురులు సముద్రమథనం చేసి సాధించిన అమృతాన్ని పురుషయత్నంతో గరుడుడు సాధించాడు. అమృతాన్ని పంచిన విష్ణువుకు వాహనమైనాడు. అమృతం త్రాగుకుండానే దాని మహిమలను అలోల్య (అనాస్కయోగ) మనే గుణంతో సాధించిన మహితాత్ముడు. అమృతత్వమంచే ‘అనాస్కయోగం’ ‘స్వేచ్ఛ’ (జీవనుక్కె) అని గరుడుడూ, ‘అహింస’ అని ఆస్తీకుడూ బోధించిన ఆభ్యాసకాలవి. పుణ్యకథల పేటిక, పుణ్యకథావాటిక మహాభారతం! అది అమూలాగ్రం అద్భుతం! తిక్కన కథను ముగిస్తూ అన్నమాటలు ఇందుకు నిదర్శనం.

“అతడింతటిది మహాభా

రతంబ! యను నిశ్చయము దిరంబుగ మతి సం

గత మగుడు నమ్మహాత్ముల

కతివిశదము గాగ నిమ్మహాకథ చెప్పేన్!”

(స్వర్ణ.1.78)

ఇంతటిదా మహాభారతకథ! అని ఆశ్చర్యం కలిగించే మహాకథ ఈ పంచమవేదం!

నన్నయకవితావైభవం

“సారమతిం గవీంద్రులు ప్రసన్నకథాకలి(వి)తార్థయుక్తి లో

నారసి మేలునా, నితరు లక్ష్మిరమ్యత నాదరింప, నా

నారుచిరార్థసూక్తినిధి నన్నయబట్టు తెనుంగునన్ మహో

భారతసంహితారచనబంధురుఁ ఉయ్య జగద్దితంబుగన్”.

(ఆధి. 1.26.)

నన్నయ కవిత్వంలో సారమతులైన మహాకవులు బాగా బుద్ధితో భావనచేసి మెచ్చుకొనే గుణం ప్రసన్నకథాకలితార్థయుక్తి. అంటే ప్రసన్నమైన కథతో కూడుకొన్న అర్థాల (వాచ్య లక్ష్మి వ్యంగ్యార్థాల) సంయోజనం. ప్రసన్న మైన కథ అంటే పరితమనస్సుకు ప్రత్యక్షమైనట్లు అనుభూతి నందించే కథ. దానిని ప్రసిద్ధార్థ పదప్రయోగంవలన కలిగే ప్రసాదగుణంవలన నన్నయ కలిపాడు. అటువంటి కథను చెప్పాలంటే వాచ్యలక్ష్మివ్యంగ్యార్థాలను గుణవ్యంజకంగా సంయోజనం చేయాలి. ఎక్కడ కథార్థాలను వాచ్యం చేయాలో, ఎక్కడ లక్ష్మీర్థంలో, ఎక్కడ వ్యంగ్యార్థంలో చెప్పాలో ఆ శిల్పమర్మాలను తెలియాలి. తెలిసి చేసిన అర్థసంయోజనంలోని ప్రాథిమను లోనారయటంవలన కథ మనసుకు ప్రసన్నమై ప్రత్యక్షమౌతుంది. అర్థశక్తి తెలిసినవారే దానిని అనుభవించగలరు. మహాకవులు ఆ గుణాన్ని భావనామయంగా దర్శించి అనుభవించి ప్రశంసిస్తారు.

‘ప్రసన్నకథాకవితార్థయుక్తి’ అని మరొక పారం ఉంది. అంటే ప్రసన్నమైన కథయొక్క, కవితయొక్క అర్థసంయోజనమని భావం. లేదా, ప్రసాదగుణంతో కూడిన కథాకవిత్వంలోని వాచ్యలక్ష్మివ్యంగ్యార్థాల సంయోజనం అనికూడా చెప్పవచ్చును. నన్నయ కథాకథన కవిత్వవద్దత్తతిని అభిమానించేవాడు. కథాసర్వివేశానికి తగిన కవితాశైలిని ప్రదర్శించేవాడనీ చెప్పవచ్చును. లేదా కథను ప్రసన్నంచేయటానికి కథనశిల్పంలో వ్యంగ్యార్థాలను సంయోజనంచేసి ప్రయోగిస్తాడనీ చెప్పవచ్చును. ఏమైనా ఇదికూడా సారమతు లైన కవితాశిల్పమర్మజ్ఞలకే ప్రసన్నం కాగల కవితాలక్షణం.

రెండవది సామాన్యలను ఆకర్షించేది. అది అక్షర రమ్యత. ఈ సమాసానికి ‘అక్షరాలను రసభావవ్యంజకంగా ప్రయోగించటంవలన కలిగే సాందర్భం - లేదా - ఆస్వాదయోగ్యత’ అని కానీ, క్షరంకాని రచనాసాందర్భం, తనిపితీరని ఆస్వాదమాధుర్యం అనికానీ చెప్పవచ్చును. మొదటి అర్థం కావ్యశయ్యకు సంబంధించింది. రెండవది పద్యరచనా సాందర్భానికి సంబంధించింది. మొత్తానికి అక్షరరమ్యతవలన రచనకు శ్రవణానందం కలిగించే గుణం అలవడుతుంది. అర్థం తెలియకపోయినా పద్యరచనలోని నాదమాధుర్యాన్ని సామాన్యలుకూడా తరుగని ఆసక్తితో ఆనందిస్తారు. నన్నయ కవిత్వాన్ని సామాన్యలచేత చదివింపచేసేదీ, వినిపింపచేసేదీ అఱున ధారామాధుర్యగుణం అక్షరరమ్యత.

నన్నయబట్టుకవిత్వంలో పండితపామరుల కందరికి నచ్చేదీ, ఆయనవాక్కుకు సహజమైనదీ అయిన లక్షణం ‘నానారుచిరార్థసూక్తినిధిత్వం’. అనేకరకాలైన ఉచితాలైన, కాంతిమంతాలైన అర్థాలను అందించగలిగే సూక్తులకు నన్నయ నిధివంటివాడు. సూక్తు లంబే సుభాషితాలనికానీ, అంద మైన కవితాభివ్యక్తులనికానీ పేర్కొనవచ్చును. ఈరెండూ కలిసినవీ కావచ్చును. ఇది కలకాలం జనుల నాల్గులపై కవిత్వాన్ని నిలపగలిగే లక్షణం.

సుభాషితాలైన సూక్తులు నానావిధాలైన అర్థాలను - అంటే వివిధ ప్రయోజనాలను - సాధిస్తాయి. లోకసీతిని, రాజసీతిని, ఆధ్యాత్మిక ప్రబోధాలను, ధర్మపబోధాలను, లోకజ్ఞతా విశిష్టాలైన అనుభవాలను సూక్తులు ప్రదర్శిస్తూ ఉంటాయి. నన్నయకవితలో ఇటువంటివి కోల్లలు. మచ్చుకు ఒక్కటి -

“నిండుమనంబు నవ్యనవనీత సమానము, పల్చు దారుణా
ఖండలశస్త్రతుల్యము జగన్నత విప్రులయందు, నిక్క మీ
రెండును రాజులందు విపరీతము, గావున విప్రుఁ ఔపు నో
పం డతిశాంతుఁడయుయై నరపాలుఁడు శాపము గ్రమ్మిరింపఁగన్.”

(ఆది. 1.100)

భ్రాహ్మణశక్తియుల స్వభావాన్ని గురించి చెప్పిన ఈపద్యం తెలుగునాట లౌకికప్రసంగాలలో లోకోక్తిగా వాడుకోవటం ఇప్పటికీ ఉన్నది. నన్నయకవిత ప్రజల పలుకుబడిలో సూక్తిసుధామాధుర్యంతో జీవిస్తుంది అనటానికి ఇది సాక్షం.

“సూక్తియనగా రుచిరమైన చమత్కారయుక్తమైన కూర్చు. ఈ చమత్కారము ఒక్కొక్కపదమునందు, పదబంధమునందు, సమానమునందు, కారకమునందు, వాక్యమునందు బహుభంగుల చూడవచ్చు” నని ఆచార్య ఖండవల్లి లక్ష్మిరంజనంగారు భావించారు. ఇవస్తీ అందమైన కవితాభివ్యక్తుల జాడలు.

నన్నయ ప్రధానంగా గుణవాది. శబ్దగుణ సంయోజన శిల్పంతో కవితలో సాందర్భాన్ని, ఆస్వాదనీయతనూ కల్పించటంలో ఆయన సిద్ధహస్తము. గుణవ్యంజకాలైన స్వరాలనూ, అక్షరాలనూ రచనలో కూర్చు రమ్యతను కల్పించటం ఆయన పద్యరచనా శిల్పం. నన్నయకు శబ్దగుణ మంటే ఇష్టం. రమణీయార్థ ప్రతిపాదక శబ్దాన్ని ఎన్నుకొని దానిని అక్షరసుందరంగా ఆవిష్కరిస్తాడు నన్నయ. ఉదంకోపాఖ్యానంలో చేసిన నాగస్తుతి ఇందుకు ఉదాత్మమైన ఉదాహరణ -

“బహువనపాదపాభ్యి కులపర్వతపూర్ణ సరస్వరస్వతీ
సహిత మహామహాభర మజప్ర సహాప్ర ఘణాళిఁ దాల్చి దు
సృహతరమూర్తికిన్ జలధిశాయికిఁ బాయక శయ్య యైన య
య్యహిపతి దుష్టుతాంతకుఁ డనంతుఁడు మాకుఁ బ్రసన్నుఁ డయ్యెడున్.”

(ఆది. 1-104)

విభావ స్వభావ వ్యంజక మైన శబ్దగుణం, అక్షరరమ్యత ఇందులోని రచనాసాందర్య రహస్యం. బంధోజ్ఞుల్య మనే కాంతిగుణం ఈ రచనలోని ప్రాణచైతన్యం. ‘మహామహాభరాన్ని మొదటి పాదంలోని అక్షరసంవిధానంతో భావ్యమానం చేశాడు. భూభారాన్ని మోస్తున్న ఆదిశేషుని శ్రమను సూచించే ‘సహాప్రఘణాళి’ బుసలను ఉంపుకూరాలతో వ్యంజింపచేశాడు. పద్యరచనలో ఓజస్వునుండి క్రమంగా ప్రసాదానికి పరిణమించిన రచన అనంతుడు ఆగ్రహం ఏది ప్రసన్నత భజించాలన్న ఉదంకుని కామనకు అనుపుగా అమరింది. XiViii

బంధంలోని వికటత్వమనే ఉదారతాగుణాన్ని అక్షరసాందర్యంతో నన్నయ మేళవించే మెలకువ అన్యసామాన్యం.

“వివిధోత్తుంగ తరంగ ఫుట్టిత చలద్వేలావనైలావలీ
లవలీలుంగ లవంగ సంగత లతాలాస్యంబు లీక్కించుచున్
ధవళాక్షుల్ సని కాంచి రంత నెదురం దత్తీరదేశంబునం
దవదాతాంబుజ ఫేనపుంజనిభు నయ్యశ్వోత్తమున్ దవ్వులన్.”

(ఆది. 2.29)

పద్యపూర్వార్థంలో రమణీయమైన లతావనాల పారవశ్యం కలిగించే సాందర్యం-పద్యం చివరిపాదంలో తెల్లగా అబ్బారపాటు కలిగించే ఆశ్చర్యసాక్షాత్కారం. మధ్య ధవళాక్షులు కళ్ళపుగించి చూస్తున్న దృశ్యం నాదమాధుర్యంతో స్వరదర్శనంతోపాటు స్వరూపదర్శనంకూడా చేయించాడు నన్నయభట్టారకుడు.

గుణప్రధానమైన రచనలో ఒక వైలక్షణ్యం గోవరిస్తుంది. అది రీతిని పొషిస్తే రచనలోని గతిగాంభీర్యానికి ప్రాధాన్యం ఏర్పడుతుంది. వృత్తులను రూపొందిస్తే సాక్షాత్ రసమ్మార్థికి దోహదకారి అవుతుంది. నన్నయ గుణాలతో రీతుల కంటె వృత్తుల నెక్కువగా వ్యక్తికరిస్తాడు.

“దాని శరీరసారభము దాని విలోలవిలోకనంబులున్
దాని మనోహరాకృతియు దాని శుచిస్నైతవక్రకాంతియున్
దాని విలాసముం గడుముదంబున్ జూచి మనోజబాణసం
తానహతాత్ము డై నృపతి దానికి నిట్టనియొం బ్రియంబునన్”. (ఆది. 4.172)

ఇందులోని సమతాగుణం మాధుర్యగుణం సత్యవతీపాత్రగత మైన సమవిభక్త శరీర స్వరూప సాందర్భాన్ని శృంగార రసవృత్తులనూ వ్యక్తికరిస్తూ ఉండటం సహృదయహృదయైకవేద్యం.

“చందనతమాలతరులందు నగరుద్రుమములందు గదళీవనములందు లవలీమా
కంద తరుపండములయందు ననిమీల దరవిందసరసీవనములందు వనరాజీ
కందళిత పుప్పుమకరంద రసముం దగులుచుం దనువు సారభము నౌంది జనచిత్తా
నందముగు బ్రోషితుల డెందము లలందురఁగ మందములయానిల మమందగతి పీచెన్.” (ఆది. 5.139)

మలయానిలవర్ణనం చేసిన నన్నయ సౌకుమార్యమనే శబ్ద గుణాన్ని ప్రసాదంతో మిళితం చేసి ప్రయోగించాడు కాని, దాన్ని అలంకృతం చేసి గాఢతరం చేయలేదు. ఈపద్యంలో శబ్దాలంకారం ఉన్నట్లు భాసించినా, రచన అలంకార ప్రధానం కాదు. అది వస్తుతత్వ వ్యంజకం. మలయానిల స్వభావాన్ని గుణవద్రచనం చేత ధ్వనింపచేయటంవలన నన్నయ కవిత్వంలో గుణమే వస్తువును వ్యంజింపచేసే విశిష్టకవితాగుణ మని తీర్పుచెప్పిన టైనది. నన్నయ వస్తువునూ, పాత్రల స్వరూప స్వభావాలనూ, అభినయాలనూ, రసభావాలనూ గుణవ్యంజకాలుగా చేసి మెప్పించే కవితాశిల్పాన్ని ఆంధ్రభారతికి సహజాలంకారంవల సమకూర్చాడు.

‘ప్రసన్నకథాకలి(వి)తార్థయుక్తి’ అనే కవితాలక్షణాన్ని దర్శింపగలిగిన నన్నయ తప్పక ధ్వనిసంప్రదాయానికి, అందులోనూ వస్తుధ్వని పార్శ్వానికి చెంది ఉంటాడు. ఆయన రచనలో అడుగడుగునా కనబడే ఈస్వభావానికి ఎమైనా ఉదాహరణ లిప్యవచ్చును. కాని రెండుమూడు మాత్రం.

నన్నయ రచనలో పరిత ఒక కథను ప్రమాణంగా తీసికొని పరిశీలించాలి: ఆభ్యాసకమైనా, ఉపాభ్యాసమైనా వాటికి తగిన కావ్యకథాశిల్పంతో లఘుకావ్యాలుగా రాణిస్తూ ఉంటాయి. ఉదాహరణకు ముందుగా ఉదంకోపాభ్యాసాన్ని గ్రహించాం.

ఉదంకుని కథలో రెండు భాగా లున్నాయి. మొదటిది - గురుపత్తికి పౌష్యపత్తికుండలాలను తెచ్చియిచ్చినకథ. అందులోనే అతడు తక్కుకుని అపకారానికి గురిలయినాడు. రెండవది - అతడు జనమేజయునిచేత సర్పయాగాన్ని మొదలు పెట్టించిన కథ. అందులో తక్కుకునిపై ప్రతీకారం తీర్పుకొనటానికి ప్రయత్నించాడు. ఈ రెండుభాగాలూ రెండుకార్యాలతో కూడిఉండటంచేత కథలజంటగా కనిపిస్తాయి. ఒక్కక్రూదానిలో దానికి తగిన కావ్యశిల్పాన్నిర్మించాం స్వయంసమగ్రంగా ఉన్నది. అందువలన మచ్చుకు మొదటికథను పరిశీలించాం.

కథలో వాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్యార్థాల సంయోజనం సహజంగా శక్తిమంతంగా ముప్పేటగా సాగింది. కథలో వాచ్యంగా చెప్పబడుతున్న అంశాలు ఒకపేట. ప్రతీకలతో చెప్పబడిన అంశాలు లక్ష్యర్థాలవంటివి అవి ఒకపేట. వాచ్యమైన అర్థాల నాథారంగా చేసికొని ప్రతీయమాన మయ్యే వ్యంగ్యార్థాలు మూడవపేట. కథారంభంలోనే పైలశిష్యుడైన ఉదంకుడు పంకజసన్నిభుడనీ, అఘుపంకక్షాళన మహాతపస్సలిలుడనీ, అనాతంకమతి అనీ, అపరిమిత నిష్ఠాపరుడనీ, అణిమాది అష్టసిద్ధులు కలవాడనీ వర్ణించాడు నన్నయ. కథానాయకుడి గుణాలన్నీ ఒకచోట చెప్పటంవలన కథ వాచ్యమై పలచబడిపోయినట్లు పైకి అనిపించవచ్చును. కానీ, కథామర్గజ్ఞులు అవనీ కథలో ఎలా వినియోగపడతాయో పర్యాలోచిస్తారు. ఉదాహరణకు తక్కువు బిలంద్వారా పాతాళానికి వెళ్లాడు. ఉదంకుడు కూడా ఆ బిలంలో ప్రవేశించి పాతాళానికి చేరాడు. అయితే, అక్కడ ఉదంకుడు లఘురూపాన్ని ధరించి బిలంలో దూరాడని నన్నయ వివరించడు. అణిమాదినిద్ధులుండటం చేత ఆ పనిచేయగలిగాడని లోనారసి గమనిస్తే కథ ప్రసన్నమాతుంది. అట్లాగే మిగతా విశేషణాలన్నీ కథలో జరిగే సన్నిహితాలకు శిల్పపరమైన అన్యయసూత్రాలుగా తోడ్పుడతాయి. ఇదంతా కథను ప్రసన్నంచేసే ప్రత్యియలో వాచ్యర్థాలను పూర్వపరసమస్యలు సంకేతాలుగా నిబంధించే కథాకథనశిల్పం.

కథలో తారపిల్లే - మహోళ్లానైట్రిక్ వచ్చిన దివ్యపురుషుడు, వృషభగోమయం, సితాసితతంతుసంతాన పటాన్ని అల్లే ఇద్దరు స్త్రీలు, ద్వాదశారచ్ఛాన్ని త్రిప్పే ఆరుగురు కుమారులు, అతిప్రమాణతురంగాన్ని ఎక్కున దివ్యపురుషుడు - వీరందరూ కథను సాగిస్తారు కానీ, వారెవరో చివరకు గురువు వివరించేంతవరకు ఉదంకుడితోపాటు పరితకూ తెలియదు. వాచ్యర్థానుపపత్తి ఏర్పడినప్పుడు అనువైన లక్ష్యాన్ని చెప్పుకొన్నట్లుగానే కథలో తమ రహస్యాన్ని బయటపెట్టక చివరివరకూ ఉత్సంతనూ, ప్రతీకాత్మకతనూ పోషించే ఈ పాత్రల కథ లక్ష్యర్థసంయోజన శిల్పాన్ని వెలారుస్తున్నది. ప్రతీకాత్మకతలో అర్థం తెలిసేంతవరకు ఉత్సంర; తెలిస్తే ప్రసన్నత!

ఉదంకుని కథలో ఇంద్రుడు అమృతాన్ని అతనిచేత ఎందుకు తినిపించాడు? పద్మన్యదేవుని సాక్షాత్కారం ఎందుకు కలిగింది? అగ్ని ఎందుకు సహాయం చేశాడు? పౌష్ణయనిభార్య పవిత్రులకు మాత్రమే కనపడట మంటే ఏమిటి? అన్నింటినీ మించి అసలు ఆ కుండలా లంబే ఏమిటి? మొదలైన అంశాలు వాచ్యర్థాలనుండి ప్రతీయమాన మయ్యే వ్యంగ్యార్థాలవలననే తెలుస్తాయి. అంతదాకా ఎందుకు? ఉదంకునిలో ఒక క్రోధమూర్తి ఉన్నాడన్న సంగతి పౌష్ణయనికి అతడు శాపమిచ్చినప్పుడు మాత్రమే బయటపడుతుంది. నిపుఱుగిప్పిన నిప్పువలె ఉన్న అతని క్రోధం సర్పయాగానికి బీజమని లోనారసి చూస్తే తప్పగొచరించడు. ఈవిధంగా పరిశీలిస్తే నన్నయ ఉపాఖ్యానాలు నిస్తులమైన వస్తుధ్వనికి కాస్తుభరత్తాలు!

ఉపాఖ్యానాలనేకాక ఆఖ్యానకాలను కూడ స్వయంసమగ్ర మైన కావ్యలవలె తీర్చిదిద్దటం నన్నయ కథాకథనశిల్పంలో ఒక లక్ష్మణం. అటువంటి వాటిల్లో ఉత్తమమైనది శకుంతలాదుష్యంతుల కథ. భరతవంశకర్తకు కారకులైన దంపతులు వారు కావటంచేత ఆ కథను సర్వాంగసుందరంగా మలచాడు నన్నయ. అందులో ప్రతి అంశమూ ప్రసన్నకథాకలి(వి)తాథయుక్తికి రమణీయాదాహరణమే కాగలదు. మచ్చుకు ఒకటి రెండు -

1. మూలంలో లేని కొన్ని కల్పనలకు తెలుగులో క్రొత్తగా చేసి, కథకు ప్రసన్నతను కలిగించటంతోపాటు, వ్యంగ్యార్థసంయోజనంతో వస్తుధ్వనిని నన్నయ సాధించాడు.

(అ) దుష్యంతుడు కణ్ణాత్రమంలో శకుంతలను చూచినప్పుడు అమూలకమైన ఈక్రింది కల్పనను కాళిదాసుని అభిజ్ఞానశాకుంతల నాటకం ఆధారంగా గ్రహించి పొందుపరిచాడు నన్నయ. “అసంశయం క్షత్ర పరిగ్రహకమా - యదార్య

మన్స్య మఖిలాపి మే మనః” - అన్న కాళిదాసు శ్లోక తాత్పర్యాన్ని గ్రహించి “ఇది మునికన్య యేని మణి యేలొకొ యాలలితాంగి యందు నా, హృదయము తద్దయమం దవితె ; నిపులు కింకను నమ్మనేరనయ్యెద” (4.30) అని దుష్యంతునిచేత అనిపించాడు. ఆతరువాత “భవహృదయ సాఖిలాపం సంప్రతి సందేహనిర్ణయో జాతః” అనే శ్లోకభావాన్ని “ఇది మునినాథకన్యయని యొంతయు నిస్మహపృత్తి నున్న” (4.51) అనే పద్యంలో నిబంధించాడు. నన్నయ ఈ కల్పనలవలన కథ ప్రసన్నమయ్యే వ్యంగ్యార్థ సంయోజనం సాధించాడు. ఎట్లాగంటే - దుష్యంతుడు శకుంతలను గాంధర్వవిధిని వివాహమాడి, హస్తినాపురికి వెళ్లి, ఆమెను అంతఃపురానికి పిలిపించుకోలేదు. పుత్రుడు పుట్టితే ఆతనికి యోవరాజ్యపట్టాభిషేకం చేస్తానని మాట యిచ్చి దానిని స్వరించలేదు. నిండుకొలువులో శకుంతలను, భరతుడిని, భార్యాపుత్రులుగా గుర్తించలేదు. దానికి లోకాపవాదభీతిని హేతువుగా చూపించాడు తరువాత. ఆ ప్రవర్తనవలన దుష్యంతుడు ఉదాత్తు డనిపించుకోదు. పైపెచ్చు కపటిగా, కిలినుదుగా, అసత్యవాచిగా గోచరిస్తాడు. కానీ, చివరకు ఆకాశవాణి న్యేశం ప్రకారం నిజాన్ని అంగీకరించాడు. ఆ హరాత్ పరిణామానికి తగిన చిత్తసంస్కరం అతనిలో ఉన్నట్లు మూలకథలో ఎటువంటి సూచనా లేదు. నన్నయ దానిని కల్పించి, భావికథార్థవ్యంజకమైన కల్పనతో కథను ప్రసన్నం చేశాడు.

దుష్యంతుడు కణ్వమహార్షియొక్క తపోవనంలోకి పోయే ముందు ఖాండవవనాన్ని తలపించే సుందరవనాన్ని చూచాడు. అందులో సంతోషంగా ప్రవేశించాడు. అప్యుడు అక్కడి లతాలలనలు కునుమాక్షతలను రాజుమీద చల్లినట్లూ, తుమ్మెదనాదాలే ఆశిస్తులుగా వినపడ్డట్లూ సన్నిఖేశాన్ని నన్నయ చిత్రించాడు. (4.17). ఈ రూపకాలంకార వర్ణనం దుష్యంతునికి త్వరలో జరుగబోయే గాంధర్వ వివాహాన్ని ధ్వనింపజేస్తున్నది.

కణ్వమహార్షి తపోవనవర్ణనం (4.23) వస్తుద్వానికి చక్కని ఉదాహరణం. మునిశక్తివలన సహజవిరోధిజంతువులు సైతం తమవైరవ్యత్తిని మాని స్నేహంతో కలిసి జీవిస్తున్న ప్రకృతిని దుష్యంతుడు చూచి ఆశ్చర్యపోయాడు. ప్రకృతిమీద పురుషుని ప్రభావాన్ని వర్ణించే అప్యార్వవర్ధన మది. శకుంతలాదుష్యంతుల గాంధర్వవివాహం విరుద్ధప్రవృత్తుల విశిష్ట స్నేహాయే. అయినా, అక్కడి శాంతియే ఘలించింది. కణ్వమహార్షి వ్యక్తిత్వాన్ని ఆశ్రమవర్ణనం వ్యంగ్యంగా ప్రసన్నం చేసింది. దుష్యంతుని వర్ధనానికి ముని కోపించడు. ప్రాణంగా పెంచిన తండ్రియొక్క అనుమతి లేకుండా స్వయంనిర్ణయంతో వివాహం చేసికొన్న శకుంతలను, ఆమె చేసినపని ధర్మవిరుద్ధం కాదని భావించి, మందలించడు. పైపెచ్చు, ఆమె గర్భంలో పెరుగుతున్న భరతుడు దుష్యంతునివలె కాకుండా వంశకర్త కాదగినవానిగా పెంచి, పెద్దచేసి, విద్యాబుద్ధులు నేర్చించాడు. నిశ్చబ్దంగా భావిభారతచక్రవర్తికి తగిన వ్యక్తిత్వాన్ని నిర్చించి యువరాజు కాదగిన వయసులో భరతుడిని శకుంతలవెంట హస్తినాపురానికి పంపాడు. కణ్వుని శాంతప్రవృత్తియే శకుంతలోపాఖ్యానంలోని ఆత్మక్షత. దానిని నన్నయ ప్రసన్నం చేశాడు వ్యంగ్యార్థభరితమైన తపోవనవర్ణనంతో. ఇది నన్నయ సాధించిన అమూలకమైన మహోళ్లుం.

ఇటువంటివి ఎన్నెన్నే, మరికొన్నింటిని భావిపర్యాపీతికలలో సమీక్షించటం జరుగుతుంది.

నన్నయపద్యం ధారామధురంగా సాగుతుంది. పద్యం మొదలుపెట్టిన దగ్గరినుండి ముగిసేంతవరకూ సెలయేరువలె ప్రవహించినట్లుంటుంది. వింటే ముందుగా శ్రవణానందం కలిగిస్తుంది శబ్దసాందర్భంతో. ఆలోచించినకొద్దీ ఆలోచనామృతం అందజేస్తుంది అర్థగాంభీర్యంతో. తత్సమపదభూయిష్టమైనా తెలుగుదనం రచనలో తొణికిసలాడుతూ ఉంటుంది. తెలుగువారు అందమైన ఆకారాన్ని, అమందమైన బావావేశాన్ని గౌరవిస్తారు. వారిచిత్తప్రవృత్తికి అద్దంపట్టేది నన్నయపద్యశేలి. కృతిపతిప్రశంస చేసే మొదటి తెలుగు పద్యం నన్నయశైలికి ఆక్షరావతారం!

“రాజకులైకభాషణిందు, రాజమనోహరు, ఉన్నరాజ తే
జోజయశాలిశార్యుండు, విశుద్ధయశశ్వరదిందుచంద్రికా
రాజితసర్వలోకు, డపరాజితభూరిభుజాకృపాణథా
రాజలశాంతశాత్రవపరాగుండు రాజమహాంద్రు, దున్నతిన్”.

(ఆది. 1.3)

ఓజస్సులో ప్రసాదం కలిపితే వచ్చే ఒక మధురమైన కైలి ఇది. ఉదాత్తవర్షనలో నన్నయ కలం ఈరీతిగా లాస్యంచేస్తుంది. ప్రసాదం సర్వగుణ సమర్థనీయమనీ, అక్షరరమ్యత దాని సహజగుణమనీ, ధారామాధుర్యంతో కూడిన ఈవర్షనంలో రాజరాజుకూ, ధర్మరాజుకూ సమానధర్మం పాటింపబడిందనీ గ్రీహాస్తే నన్నయ కవితాలక్షణాలు మూడింటికి ముచ్చుచొన ఉదాహరణంగా దీనిని గుర్తించవచ్చును! నన్నయపద్యాలలో ఎన్నో భద్రగజాలు నడుస్తాయని ప్రసిద్ధి. అందుకే నన్నయనే భద్రగజంగా కీర్తించాడు ఎఱున.

ఉ. “ఉన్నతగోత్రసంబవము, నూర్చితసత్యము, భద్రగజాతి సం
పన్నము, నుధతాన్యపరిభావిమదౌత్యటమున్, నరేంద్రపూ
జోన్నయనోచితంబు నయి చొప్పడు నన్నయభట్ట కుంజరం
బెన్న నిరంకుశోక్తిగతి నెందును గ్రాలుట, బ్రస్తుతించెదన్.”

(హరిపంశము 1.6)

కవితయభారతం - వ్యాఖ్యానం

అంద్రమహాభారతానికి ఆమూలాగ్రం వ్యాఖ్య ఇంతవరకు వెలువడలేదు. కొన్ని పర్వాలకు, కొన్ని ఆశ్వాసాలకు ఎడవెద గచ్ఛత్ వ్యాఖ్యలు, సరళవ్యాఖ్యలు వచ్చాయి కాని ఒక సమగ్రతను సాక్షాత్కరింపచేసే వ్యాఖ్యానం రాలేదు. ఆ లోపాన్ని తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానంవారు తీర్చి అటు ధర్మప్రచారానికి, ఇటు సాహిత్య ప్రసారానికి ఎనలేని సేవచేస్తున్నారు. కవితయభారతం తెలుగులోకి అవతరించి దాదాపు వేయేట్లు (దాదాపు 950 సం॥) అవతున్న తరుణంలో ఈ సమగ్రవ్యాఖ్య వెలువడటం అందులు చేసికొన్న అద్భుతం. ఈ వాజ్ఞాయ యజ్ఞంలో కర్తృత్వాన టి.టి.డి.బోర్డు చైర్మన్, ఎగ్జిక్యూటివ్ ఆఫీసర్ మొదలైన అధికారులూ, సంపాదకులూ వ్యాఖ్యాతలుగా పాల్గొన్న విద్యన్యుణులూ, ప్రోత్సాహకులుగా కృషిచేసినవారూ ధన్యలు. వారికి నా కృతజ్ఞతాపూర్వక నమస్కరులు. కవితయ మహాభారతం ప్రాజెక్టు సలహామండలి సభ్యులకూ, సంపాదకమండలి సభ్యులకూ, ఈ ప్రచురణ విషయంలో విశేష శ్రద్ధ తీసికొన్న తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం సంపాదకులకూ, కంటోలర్ ఆఫ్ పట్టికేషన్స్ గారికి, సహాయకులైన వారి సిబ్బందికి నా ధన్యవాదాలు.

విద్యద్వారేణ్యలైన ఆచార్య దివాకర్ వేంకటావధానిగారు ఆదిపర్వంలోని మొదటి మూడు ఆశ్వాసాలకు వ్యాఖ్యను సరళ గ్రాంథికభాషలో రచించారు. తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం వారి నిర్లయం ప్రకారం వారివ్యాఖ్యను శిష్టవ్యావహారికంలోకి పరివర్తనం చేయటం జరిగింది. నాలుగవ ఆశ్వాసానికి ప్రధానసంపాదకులే శిష్టవ్యావహారికంలో వ్యాఖ్యను సమకూర్చారు. డా॥ అప్పుచోదువేంకటసుబ్బయ్యగారు తొలుత తాము సరళ గ్రాంథికభాషలో రచించిన ఆదిపర్వం 5,6,7,8 ఆశ్వాసాల వ్యాఖ్యను సంపాదకమండలి సలహానుసరించి వారే శిష్టవ్యావహారికంలోనికి పరివర్తనంచేసి ఇచ్చారు. శిష్టవ్యావహారికశైలిలో పాటించవలసిన మార్గదర్శక సూత్రాలను సంపాదకమండలి రూపొందించింది. వాటి ననుసరించి కవితయ మహాభారత వ్యాఖ్యానం మొత్తం శిష్టవ్యావహారికంలోనే సాగటం విశేషం.

వ్యాఖ్యాతలు చెప్పిన అంశాలకు మరికొన్ని విశేషాంశాలను చేర్చి, ప్రతి సంపుటికి ఒక పీరికను కూర్చు, ఈ సరళవ్యాఖ్యకు ఏలైనంతపరకు సమగ్రతను, ఎకవాక్యతను, కథార్థ ప్రసన్నతను, కావ్యశిల్పతత్త్వ సమన్వయాన్ని సంతరించి, ఎక్కువమంది సహృదయులకు సమౌద్రాన్ని కలిగించే దికగా ప్రధాన సంపాదకుడి కృషి సాగింది. ఇది మొత్తంమీద అందరికీ అందుబాటులో ఉండే సరళ వ్యాఖ్య. విశేషాంశాలు భారతంలోని కొన్ని గంభీర విషయాలను దర్శించటానికి తోడ్పడే గవాక్షాలు మాత్రమే.

పద్మావతీసహిత శ్రీవేంకటేశ్వరస్వామివారు నాకు ఈ మహాభారత వ్యాఖ్యానసంపుటుల ప్రధాన సంపాదకత్వబాధ్యతలు ప్రసాదించటం నా పూర్వజన్మపుణ్యవిశేషం. ఆ పురాణ దంపతుల పాదపద్మాలకు భక్తితో సహార్థ ప్రణామాలు. ఈ ప్రచురణ సర్వధర్మ సారసత్యస్వరూపు డైన ఆ భగవానుని దివ్యచరణారవిందాలపై ఉంచుతున్న భక్తి పారిజాత పూజాకునుమం!

ప్రైదరాబాదు
బహుధాన్య శ్రావణ పూర్ణిమ
8-8-1998

జి.వి. సుబ్రహ్మణ్యం
ప్రధాన సంపాదకుడు
కవిత్రయ మహాభారతం ప్రాజెక్టు
తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం.

ఆదిపర్య కథాసారం

(మొదటి భాగం)

మహాభారత యుద్ధానంతరం కారవవంశానికి అంకురంగా నిలిచినవాడు ఊత్తరాభిమన్యుల పుత్రుడు పరీక్షితుడు. పాండవుల తరువాత హస్తినాపుర సింహాసన మెక్కి అరవైయేడెళ్ళు నిరాఘాటంగా పరిపాలించాడు. ఒకనాడు పరీక్షిస్యహరాజు వేటకు వెళ్ళాడు. ఒక మృగంమీద బాణం వేశాడు. అది ఆ గుచ్ఛుకున్న బాణంతోనే పరుగెత్తటం మొదలు పెట్టింది. రాజు దాని వెంటపడ్డాడు. అది కనుమర్ముషోయింది. ఆ అరణ్యంలో శమీకుడనే ముని కనపడ్డాడు. అతడిని మృగాన్ని గురించి అడిగాడు. ఆ ముని ధ్యానంలో మానవతంలో ఉండటంచేత మాటల్లాడలేదు. పరీక్షితుకు కోపం వచ్చింది. ప్రక్కన చచ్చిపడి ఉన్న ఒక పామును వింటి కొప్పుతో ఎత్తి ఆ మునిమెడలో వేసి హస్తినాపురికి తిరిగి వెళ్ళాడు.

శమీకుడు సమాధిలో ఉండటంచేత పాము మెళ్లోపడ్డ ఒట్లు తెలియలేదు. అతనికి శృంగి అనే కుమారుడున్నాడు. అతడు తపస్వి అయినా మహాకోపి. తండ్రికి జరిగిన అవమానాన్ని ఒక ముని వలన విని, అగ్రహోదగ్రుడై, ‘ఎడురోజుల్లో తక్క విషాగ్ని దగ్గుడై పరీక్షితు ప్రాణాలు కోల్పోవుగాక!’ అని శపించాడు.

శృంగి తండ్రి దగ్గరకు వచ్చాడు. పామును తండ్రి మెడనుండి తొలగించాడు. శాపాన్ని తండ్రికి తెలియజప్పాడు. శమీకుడు కోపంవలన ఎన్నో అనర్థాలు కలుగుతాయనీ, క్రమాగుణం తపస్వికి అలంకారమనీ కొడుకునకు బోధించి శాపాన్ని క్రమ్యరించుమని కోరాడు. శృంగి దానికి అంగీకరించలేదు. శమీకుడు విచారపడ్డాడు. ఒక శిథునితో శాపవృత్తాంతాన్ని రాజుకు తెలియపరిచాడు.

శాపవృత్తాంతం విని పరీక్షితు భయపడ్డాడు. మంత్రులతో మంతనాలు సలిపి ఒంటికంబపు మేడ కట్టించుకొని అందులో విషాగ్ని విరిచే మహామంత్రాలు జపిస్తూ రాత్రింబవళ్ళు వైద్యలు, భటులు కాపలా కాస్తూ ఉంచే, వారంరోజుల గడువును కంటికి కూరుకు లేకుండా సాగిస్తూ ఉన్నాడు.

పూర్వం బ్రహ్మదేవుడు కశ్యపుడనే బ్రహ్మర్చికి, ‘సంజీవని’ని ఉపదేశించాడు. పరీక్షితును తక్కకుడు కాచేసి చంపితే అతనిని తిరిగి బ్రతికించి తన విద్యాబలాన్ని ప్రభువుముందు వెల్లడించాలని కశ్యపుడు బయలుదేరాడు. అతన్ని ల్రోవలో తక్కకుడు కలిసికొన్నాడు. కశ్యపుని శక్తిని పరీక్షించటానికి తక్కకుడు ఒక మరిచెట్టును కాచేసి దగ్గం చేశాడు; వెంటనే కశ్యపుడు ఆ చెట్టును బ్రతికించాడు. అతని విద్యాబలం తెలిసికొని ఎంతో ధనాన్ని అతనికి పారితోషికంగా ఇచ్చి హస్తినాపురం చేరకుండా అతడిని తిరిగి పంపించివేశాడు. పరీక్షితుకు మృత్యువు తథ్యమని తెలింది.

తక్కకుడు నాగకుమారులతో కలిసి బ్రాహ్మణవేషాలతో వెడలి ఏకస్తుంభహర్మాయైనికి చేరుకొన్నాడు. వేడపోషతో వచ్చిన ఆ విప్రులను రాజు పూజించాడు. ఏడవరోజు సూర్యాస్తమయం అవుతున్నది కదా అని, ఆ విప్రులు తెచ్చిన పంటలో ఒకదానిని తినటానికి పరీక్షితు ఉద్యమ్ముడైనాడు. ఆ పండులో క్రీమిగా తక్కకుడు తలయెత్తి విషాగ్నిని గుప్పించాడు. మేడతో సహా పరీక్షితు దగ్గుడైపోయాడు.

పరీక్షితు చనిపోయెనాటికి అతని కుమారుడు జనమేజయుడు బాలుడు. పిన్ననాటనే రాజ్యభారాన్ని స్వీకరించవలసి వచ్చింది. తండ్రికి తక్కకునివలన కలిగిన అపకారాన్ని ఉదంకునివలన తెలిసికొని పాములజాతిమీద మండిపడ్డాడు. సర్పయాగం

చేసి తక్కకాదుల నందరినీ అగ్నిలో ఆహుతి చేయాలనుకొన్నాడు. యాగం ఆరంభమయింది. అగ్నికుండంలో పౌములు వరుసగా వచ్చి పదుతున్నాయి. అప్పుడు ఆస్తికుడనే విప్రుడిని వాసుకి మొదలైన నాగముఖ్యాలు సర్వయాగాన్ని మాన్మించుమని ప్రార్థించారు. ఆస్తికుడు సముచితమైన స్తుతులను చేసి జనమేజయుడిని మెప్పించి సర్వయాగం మాన్మించాడు.

ఆ తరువాత ఒకనాడు జనమేజయుడు విద్యద్గోష్టిలో ఉండగా వైశంపాయనాది శిమ్యలతో వ్యాసమహర్షి అక్కడకు వచ్చాడు. జనమేజయ మహారాజు వ్యాసమహర్షిని ఆర్థ్య పాద్యాది విధులతో పూజించి వినయంతో నమస్కరించి ఇట్లా అడిగాడు-

‘ఓ మహర్షి! మీరూ, భీష్మాది కురువ్యద్ధులూ కలిసి రాజ్య సంపదను విభాగం చేసి ఇచ్చినప్పటికీ కూడా, సుఖశాంతులతో వాటిని అనుభవించకుండా అటు పాండవులూ, ఇటు కౌరవులూ ఏ కారణంవలన ఇంత ప్రజాక్షయమైన భారతయుద్ధం చేశారు? ఈ వంశ కలహం అసలు ఎందుకు కలిగింది? మీ ఆజ్ఞలను వారందుకు పాటించలేదు? లేదా మీరు తెలిసి వారిని ఎందుకు వారించలేదు? పాండవధార్తరాష్ట్రుల విభేదన కథ వినాలని ఉన్నది. వినిపించండి’ - అని జనమేజయుడు వేడుకొన్నాడు. వ్యాసమహర్షి శ్రీ మహాభారత కథాభ్యానం చెప్పటానికి తన శిమ్యడైన వైశంపాయనుడిని నియోగించాడు. అందువలన కథకుడు - వైశంపాయనుడు. శ్రోత - జనమేజయుడు.

వ్యాసుని జననం

మహాభారతాన్ని రచించిన వేదవ్యాసులవారే పాండవుల చరిత్రలో ఒక ప్రధాన పాత్ర నిర్వహించారు. అందువలన ఆయనను గురించి ముందు తెలుసుకొండాం.

దాశరాజుకు మత్స్యగంధి అనే కూతురు ఉన్నది. అద్రిక అనే అప్పరన బ్రహ్మాపంపలన యమునలో చేపగా తిరుగుతున్నప్పుడు, ఆమె ఉపరిచరవసువు వీర్యంవలన పుట్టింది. ఆమెను దాశరాజు కన్నబిడ్డవలె పెంచుకొంటున్నాడు. చేపకడుపున పుట్టటం వలన ఒళ్లల్లా చేపవాసన కోడుతుండేది ఆమెకు. అందువలన మత్స్యగంధి అని పిలిచేవారావెను. ఆమెకు యోవనం వచ్చింది. యమునానదిమీద పడవ నడుపుతూ యాత్రికుల సేవ చేసుకోమని తండ్రి మత్స్యగంధిని నియోగించాడు. ఆమె శ్రద్ధాభక్తులతో ఆ పనిచేస్తున్నది.

వసిష్ఠమహర్షి మనుమడు, శక్తిపుత్రుడు, మహాతపస్సు అయిన పరాశరముని యమునానది దాటటానికి పడవరేవుకు వచ్చి మత్స్యగంధిని చూచాడు. ఆమె శరీర శాందర్భం ఆ మహర్షి మనస్సును దోచుకొన్నది. అతడు తన కోర్కెను ఏకాంతంగా ఆమెకు తెలియజెప్పాడు. మునిమాట కాదంటే శాపమిస్తాడనే భయంతో పరాశరునితో మెల్లగా మత్స్యగంధి ఇట్లా అన్నది :

‘మహర్షీ! నేనా కన్యకను, పైపెచ్చ నా మేనెల్లా చేపలకంపు; మీ మాట నే నంగికరిస్తే నా కన్యకాద్రతం ముగిసిపోతుంది. అప్పుడు మా తంత్రిగారించికి నేనెట్లా వెళ్లగలుగుతాను? కాబట్టి, నాకెటుపంటిదోషం రాకుండా నీపు అనుగ్రహిస్తే నాకేమీ అభ్యంతరం లేదు’ అని అన్నది మత్స్యగంధి.

పరాశరుడు ఆ మాటలు విని, సంతోషంతో ఆమె కన్యాత్మానికి లోపం లేకుండా పరమిచ్చాడు. ఆమె శరీరంలోని చేపలకంపు పోయి ఒక యోజనదూరం వరకూ పరిమళించే సుగంధాన్ని సహజశరీర వాసనగా ప్రసాదించాడు. దానితో ఆమె ‘గంధవతి’గా, ‘యోజనగంధి’గా పేరుపాందింది. ఆమెకు దివ్యాంబర భూషణాలు అందించాడు మహర్షి పడవ నది నడుమ నున్న దీపికి చేరింది. పట్టపగలు - బట్టబయలు ఎట్లా సంగమం సాధ్యం? అని అనుమానించింది యోజనగంధి. పరాశరుడు పట్టపగలును చిమ్మచీకటిగా మార్చాడు. ఆ ముద్దరాలి అనుభవించాడు. ఆమెకు సద్యగర్భంలో సూర్యతేజుడైన

వ్యాసుడు ఉదయించాడు. పుట్టగానే సద్గోయోవనుడైనాడు. సమష్టజ్ఞానం ఆయనకు స్వాధీనమైనది. పరాశరుడు మత్యగంభికి మరికాన్ని వరాలిచ్చి వెళ్లిపోయాడు. నల్లని యమునాద్వీపంలో పుట్టటంవలనా, కృష్ణుడు - అంటే - నల్లనివాడు కావటంచేత వ్యాసుడు కృష్ణద్వాపాయనుడు అయినాడు. కృష్ణజినం, కాపాయాలు, కపిలజడలు, దండకమండలాలూ సహజంగానే ధరించి వ్యాసుడు తల్లికి సమస్కరించాడు. ‘మీకు నా అవసరం ఎప్పుడు ఉంటే అప్పుడు నన్ను తలుచుకొండి; ఆక్షణమే మీ యొదుట ఉంటాను’ అని చెప్పి తపోవనానికి వెళ్లాడు. ఘోరతపస్సు చేసి, అత్యు సాక్షాత్కారాన్ని పొంది, చిక్కుపడిఉన్న వేదాలను విడదీని లోకంలో వెలయించాడు; వేదవ్యాసుడైనాడు. మహాభారతంలో తానూ ఒక పాత్రగా జీవించి చివరకు ఆ కావ్యాన్ని తానే రచించాడు. యోజనగంభి అసలు పేరు సత్యవతి. కౌరవ వంశ చరిత్రలో తరువాత కీలకపాత్ర నిర్వహించింది.

భీముప్రతిజ్ఞ

వ్యాసుని తరువాత పాండవ కథలో మరో ప్రధానవ్యక్తి భీముడు. శంతను మహారాజుకూ గంగాదేవికి పుట్టిన మహాబలుడు. వసిష్ఠుని శాపంవలన భూతలం మీద పుట్టి, బ్రహ్మచారిగా, దీర్ఘాయువుగా, మహావీరుడుగా జీవించిన సత్యవతుడు. యోవరాజ్య పట్టాభిషేక యోగ్యుడై తండ్రియైన శంతనుమహారాజుగారి వాత్సల్యాన్ని చూరగొంటున్నాడు.

ఇట్లా ఉండగా ఒకనాడు శంతనుడు గంగానదీ తీరంలో యోజనగంభిని చూచాడు. ఆమెపై మరులు కొన్నాడు. ఆమె తండ్రి అయిన దాశరాజుకు తనకోరిక తెలిపాడు. దాశరాజు అందుకు అంగీకరించాడు కాని, ఒక నియమం పెట్టాడు. శంతనుడికి సత్యవతికి కలిగిన పుత్రునికి పట్టాభిషేకం చేయాలి; అప్పుడే సత్యవతితో వివాహానికి అంగీకరిస్తానన్నాడు. శంతనుడు భీముని మీద అభిమానంతో సత్యవతి సంబంధాన్ని అంగీకరించలేక హస్తినాపురానికి తిరిగి వెళ్లాడు. కాని, సత్యవతీ విరహంతో కుమిలిపోతూ ఉన్నాడు. భీముడు తండ్రి మనస్సును తెలిసికొంటాడు. దాశరాజు దగ్గరికి వెళ్లాడు. అతని నియమాన్ని అంగీకరించాడు. దానికోసం రెండు భీషణ ప్రతిజ్ఞలు చేశాడు : ఒకటి - తాను రాజ్యం స్వీకరించకుండా శంతనునికి సత్యవతికి కలిగిన సంతాపానికి రాజ్యం లభించేటట్లు చేస్తానని. రెండు - భవిష్యత్తులో తనకు పుట్టే బిడ్డలు సింహాసనానికి పోటీ పడకుండా ఉండటానికి వీలుగా ఆమరణ బ్రహ్మచర్యద్రతాన్ని స్వీకరిస్తానని. ఈ ప్రతిజ్ఞలు విని దేవతలు పూలవాన కురిపించారు. ‘భీముడు’ అని ప్రశంసించారు. తండ్రి అతనికి ‘స్వచ్ఛందమరణాన్ని’ వరంగా ఇచ్చాడు.

భీమునివలననే సత్యవతికి శంతనునికి వివాహమైనది. వారిద్దరికి చిత్రాంగద, విచిత్రవీర్యులనే పుత్రులు పుట్టారు. వారి చిన్నప్పుడే శంతనుడు కనుమూళాడు. వారిద్దరి రక్షణభారంతోపాటు రాజ్యరక్షణభారాన్ని కూడా భీముడు స్వీకరించాడు. చిత్రాంగదుడికి పట్టాభిషేకం చేశాడు. అతడు గర్వంధుడై విహరించాడు. మనుజ గంధర్వాలను ఆక్షేపించాడు. చిత్రాంగదుడనే ఒక గంధర్వవతికి కోపం వచ్చి అతడిని ద్వంద్వయుధ్మానికి ఆహ్వానించాడు. చిత్రాంగదు లిద్దరూ ఘోరంగా యుద్ధం చేశారు. శంతనుని పుత్రుడు చిత్రాంగదుడు యుద్ధంలో చనిపోయాడు. ఆ తరువాత భీముడు విచిత్రవీర్యునికి హస్తినాపుర పట్టాభిషేకం చేశాడు. అతనికి కాశీరాజు కూతుల్లను ముగ్గురిని స్వయంవరంలో బలవిజితలుగా తెచ్చి వివాహం చేయబోయాడు. వారిలో పెద్దది అంబ సాల్వ్యడిని వరించింది కాపున భీముడుమైన సాఖ్యదేశానికి పంపాడు. మిగిలిన ఇద్దరూ అంబిక, అంబాలికలను విచిత్రవీర్యుడికి కట్టబెట్టాడు. అతడు ఆ భార్యలతో అహోరాత్రాలు భోగించి నిర్విర్యుడై అనుపులను కోల్పోయాడు. దానితో హస్తినాపురికి నాథుడు లేకుండా పోయాడు.

అదోక విచిత్రమైన పరిస్థితి. కురువంశపుత్రులలో మిగిలింది భీముడొక్కడే. సత్యవతి అతణ్ణి రాజ్యానికి పట్టాభిషిక్తుడవు కమ్మనీ, వివాహమాడి సంతాపవంతుడవై వంశాన్ని నిలుపుమనీ వేడుకొన్నది. భీముడు తన భీముప్రతిజ్ఞను జ్ఞాపకం చేసి, వంచభూతాలు వాటి ధర్మాలు తప్పినా నేను నా మాటను తప్పనని స్వప్తం చేశాడు. అప్పుడు భీముడు నిండు సభలో ఒక

ఆప్టిక్ ర్యాన్స్ ప్రతిపాదించాడు. రాజవంశాలలో సంతానం లేకుండా రాజులు మృతులైనప్పుడు దేవరన్యాయంతో రాజులు సంతానాన్నిపొందే ఆచారాన్ని, అది అప్పటినమాజంలో పొందిన ప్రామాణికత్వాన్ని వివరించి చెప్పాడు. అది అందరికీ అంగీకారమైనది. సత్యవతి వేదవ్యాసుని తలచి, అతడు తన కోడండైన అంబిక, అంబాలికలయందు పురుషసంతానాన్ని కలిగించేటట్లు భావించింది.

ఆ దేవర న్యాయంవలన అంబికయందు వేయి యేనుగుల బలం గల ధృతరాప్తుడు పుట్టాడు. కాని, అతడు పుట్టుగ్రుడై. అందువలన వ్యాసుడు అంబాలికయందు మరొక పుత్రుణ్ణి అనుగ్రహించాడు. అతడు మహాపరాక్రమశాలి కాని, పొందు వర్షం కలవాడు కాబట్టి పొందురాజయ్యాడు. సలక్షణ సంతానం కలుగలేదన్న అసంతృప్తితో అంబికను మరొకపుత్రుడిని కనుమని కోరుతుంది సత్యవతి. కాని, వ్యాసుని కపిలగడ్డం, కవిల జడలు, నల్లని పొడుగైన రూపం చూచి రెండవసారి పొందలేక అంబిక ఒకదాసిని తనస్థానంలో ఉంచింది. ఆమె వ్యాసుని హృదయాన్ని మెప్పించి ఒక సుతుడిని పొందింది. అతడే ధర్మవిదుడైన విదురుడు. వారినిపెంచి, పెద్దవారిని, విద్యావంతులను చేసి, వివాహాత్మలను చేసే బాధ్యత కూడా భీముడే స్వీకరించాడు.

ఇది ఆదిపర్వ కథాసారంలో మొదటిభాగం.

జి.వి. సుబ్రహ్మణ్యం

ప్రధాన సంపాదకుడు

శ్రీమదాంధ్ర మహాభారతము

సంపుటము - 1

ఆదిపర్వము

మొదటి భాగము (1,2,3,4 ఆశ్చర్యములు)

విషయసూచిక

ప్రథమాశ్చాసము

విషయము	సంస్కృతమూలము	ఐటి
మంగళశ్లోకము		1
అవతారిక		2
భారతకథా ప్రస్తావన	1-1-8	22
పర్వానుక్రమణిక	1-2-34	27
పర్వసంగ్రహము	1-2-71	32
భారతసంహితా నిర్మాణప్రశంస	1-1-63	53
శమంతపంచకాక్షాహితీ సంభ్యా కథనము	1-2-1	59
సరమవృత్తాంతము - జనమేజయుని పురోహిత వరణము	1-3-1	63
ఉదంకుండు శామ్యమహాదేవికుండలంబులం దేఖోపుట	1-3-86	67
తక్కుకుండు కుండలంబు లపహరించుట	1-3-136	73
తక్కుకుండు కుండలంబులం దెచ్చి యుదంకున కిచ్చుట	1-3-158	80
ఉదంకుండు జనమేజయునకు సర్వయాగబ్దిః గలిగించుట	1-3-177	85
భృగువంశకీర్తనము - భృగు వగ్నికి శాప మొసంగుట	1-5-3	88
చ్యావననివలనః బులోముఁడను రాక్షసుండు చచ్చుట		91
ప్రమద్వర సర్పదష్టయై చచ్చి మరల బ్రుదుకుట	1-8-1	98
సహస్రపాదుని వృత్తాంతము	1-10-6	103
ద్వితీయాశ్చాసము		
గరుడోపాఖ్యానము		110
కద్రూవినతలు పుత్రులం గోరి పడయుట	1-14-5	110
అనూరుఁడు జనించి వినతకు శాప మిచ్చుట	1-14-14	111
దేవాసురు లమ్ముతమును బడయుః గోరి సముద్రమును మథించుట	1-15-5	113
దేవదానవుల యుద్ధము	1-11-10	118
కద్రూవినత లుచ్చైశ్చవమును జూచి పండములు సఱచుట	1-18-1	121
వినతకు గరుడుండు జనియించుట	1-20-4	126
గరుత్సుంతుః తమ్ముతంబుః దెచ్చుటకుః దల్లియనుమతిః గోనుట	1-24-1	132
గజకచ్చపముల వృత్తాంతము	1-25-10	136

గరుడం డమృతహరణార్థం బెగయుట	1-26-37	142
వాలభిల్యల వృత్తాంతము	1-27-4	144
గరుడు డమృతరక్షకులతో యుద్ధము సేయుట	1-28-1	149
శ్రీమన్మాయణుడు గరుడునకుఁ బ్రహ్మాదగుట-ఇంద్రుండు		
గరుడునితో సైఫిహించుట	1-29-12	154
బ్రహ్మాయనజ్ఞవలన శేషుడు భూభారంబు దాల్చుట	1-32-2	162
వాసుకి తల్లిశాపమునకు వగచుట	1-33-1	163
జరత్నారుండు వివాహంబు చేసికొనబూనుట	1-42-9	173
జనమేజయునకుఁ బరీక్షితు శాపకారణంబు మంత్రులు చెప్పట	1-36-8	180
కశ్యపునకుఁ దక్షకుఁడు గోరిన ధనం బిచ్చి మరల్చుట	1-38-31	190
తక్ష విషాగ్నిచేఁ బరీక్షితుండు హర్షింబుతోడ రగ్భం డగుట	1-39-19	194
జనమేజయుమహారాజు సర్వయాగము సేయుట	1-46-6; 1-46-23	196
ఆస్తీకుఁడు సర్వయాగము నివారించుట	1-49-17	206

తృతీయశ్యాసనము

వ్యాసుడు జనమేజయునకు భారతకథం దెలుప వైశంపాయను నియోగించుట 1-54-1	219
భారతమహిమము	222
పాండవధార్తరాష్ట్రుల భేదకారణసంగ్రహము	225
ఉపరిచరవసుమహారాజు వృత్తాంతము	232
మత్స్యగంధి వృత్తాంతము	238
శ్రీవేదవ్యాసమునీంద్రుని యవతారము	242
భీష్మదివిరులు దేవదానవాదుల యంశంబువలనఁ బుట్టుట	244
దేవదానవ ప్రముఖుల యుత్పత్తి క్రమము	249
దేవదానవాద్యంశములచే భూమియందుఁ బుట్టీనవారి క్రమము	255
కౌరవవంశ వివరణము	260
యయాతి మహారాజు చరిత్రము	264
కచుండు దానవహతుం డై మృతసంజీవనిచే బ్రహుకుట	271
యయాతి సూతంబడిన దేవయాని నుద్ధరించుట	283
శర్మిష్ట దాసియై దేవయానిం గౌలుచుట	290
యయాతి మహారాజు దేవయానిని వివాహం బగుట	293
యయాతి శర్మిష్టకుఁ బుత్రదానంబు సేయుట	302
శుక్రుఁడు యయాతికి శాపం బిచ్చుట	310
యయాతి యదుప్రముఖులకు శాపం బిచ్చుట	313
యయాతి పూరునకు బోధించిన నీతులు	319

ఇంద్రుండు యయాతిని స్వగ్గలోకబ్రఘ్నానిఁ జేయుట	1-83-3	322
యయాతి యఘ్ణకాదు లడిగిన ప్రశ్నలకు సంక్లేపరూపంబున		

సమాధానంబు లౌసఁగుట	1-84-3	326
-------------------	--------	-----

చతుర్థాశ్వసము

పూరువంశక్రమము	1-90-11(1-89-4)	333
దుష్యంతుఁడు వేఁట కరుగుట	1-63-1	336
కణ్వాశ్రమ వర్షన	1-64-3	339
శకుంతల దుష్యంతునకుఁ దన జన్మక్రమం బెఱంగించుట	1-65-14	347
దుష్యంతుండు శకుంతలను వివాహంబు సేసికానగోరుట	1-67-1	357
భరతుని జననము	1-68-1	363
కణ్వమహాముని శకుంతలను దుష్యంతుపాలికిం బంపుట	1-68-10	366
దుష్యంతుఁడు శకుంతలను నిరాకరించుట	1-68-18	370
కుపితయైన శకుంతల దుష్యంతునకు ధర్మప్రభోధ మొనరించుట	1-68-22	371
దివ్యవాణి నాకర్ణించి దుష్యంతుఁడు శకుంతలను గ్రహించుట	1-69-28	382
భరతవంశ క్రమము	1-90-34	386
గంగావసువుల సమయము	1-91-1	390
తనపుత్రునకు భార్యవగుమని ప్రతీపుఁడు గంగ కుపదేశించుట	1-92-1	395
గంగాశంతనుల సమయము	1-92-26	398
గంగ శంతనునకు వసువుల వృత్తాంతమును దెలుపుట	1-29-49	403
గంగ దేవప్రతునిం దెచ్చి శంతనున కిచ్చుట	1-94-11	406
శంతనుఁడు సత్యవతిని భార్యగాఁ గోరి ప్రతిహాతమనోరథుఁడగుట	1-94-41	411
గాంగేయుఁడు బ్రహ్మచర్యాప్రతంబుఁ బూని భీమ్యండగుట	1-94-54	414
చిత్రాంగదా విచిత్రవీర్యల వృత్తాంతము	1-95-1	421
భీమ్యుఁడు కాశీరాజుకూఁతుల స్వయంవరమున కరుగుట	1-96-4	423
సాల్యుఁడు భీమ్యనితో యుద్ధంబు సేయుట	1-96-27	425
విచిత్రవీర్యని వివాహము, మరణము	1-96-52	428
సత్యవతి భీమ్యని వివాహమాడుమని కోరుట	1-97-4	430
దీర్ఘతముని వృత్తాంతము	1-98-6	434
సత్యవతి భీమ్యని యనుమతంబున వ్యాసుని సాదరక్షేత్రముల యందు సంతానమును బడయు మని నియోగించుట	1-99-1	438
ధృతరాష్ట్ర పాండురాజ విదురుల జననము	1-100-4	444
మాండవ్యోపాఖ్యానము	1-101-1	448

శ్రీమదాంగ్ర మహాభారతము

ఆదిపర్వము

మొదటి భాగము

(1,2,3,4 అశ్వానొలు)

శ్రీమదాంధ్ర మేహిభారీతిము

ఆదిపర్వము - ప్రథమాశ్వాసము

మంగళశ్లోకము

శ్రీవాణీగిలజా శ్శీరాయ దధతో వక్షోముఖాజ్జేము యే
లోకానాం స్థితి మాహపా స్తువిహాతాం స్త్రీపుంసయోగోధ్వవామ్
తే వేదత్తుయముమృత్యు స్త్రీపురుషా స్పంపూజితా వ స్పందై
ర్భాయాసుః పురుషోత్తమామ్యజభవశ్రీకష్టరా శ్రేయసే.

1

ప్రతిపదార్థం: యే= ఏ విష్ణు బ్రహ్మ శంకరులు; శ్రీ, వాణి, గిరిజాః= క్రమంగా లష్ణీ సరస్వతీ పార్వతులను; చిరాయ= చిరకాలంనుండి; వక్షుః, ముఖ, అజ్జేము= రొమ్మునందూ, మొగమునందూ, దేహమునందూ; దధతః= ధరిస్తున్న వారై; ప్రీతిపుంస, యోగ+ ఉద్ఘవామ్= స్త్రీపురుషుల సంయోగంవలన పుట్టిన; లోకానామ్= లోకములయొక్క; స్థితిమ్= స్థిరత్వాన్ని (నిలకడను); అవిహాతామ్= అవిచ్ఛిన్న మైనదానినిగా; అపూర్వి= చేస్తున్నారో; వేద, త్రయ, మూర్త్యుః= బుగ్యజ్ఞస్సామూ లనే మూడు వేదాల రూపాలు గలవారున్నా; సురైః= దేవతలచేత; సంపూజితాః= పూజింపబడినవారున్నా అయిన; తే= పురుషోత్తమా+అమ్యజభవ, శ్రీకష్టరాః= విష్ణువు, బ్రహ్మ, శివుడు - అనబడే; త్రి, పురుషాః= త్రిమూర్తులు; వః= మీకు; శ్రేయసే= మేలుకొరకు (మేలు చేసేవారుగా); భూయాసుః= అగుదురు గాక!

తాత్పర్యం: ఏ విష్ణు బ్రహ్మ శంకరులు చిరకాలంనుండి క్రమంగా రొమ్మునందూ, ముఖమునందూ, దేహమునందూ లక్ష్మీ సరస్వతీ పార్వతులను ధరిస్తున్నవారై, ప్రీతిపుంస సంయోగంవలన పుట్టిన లోకాల సుస్థిరత్వాన్ని అవిచ్ఛిన్నంగా కలిగిస్తున్నారో, మూడువేదాలరూపం కలవారున్నా, దేవతలచేత పూజింపబడినవారున్నా అయిన ఆ విష్ణు బ్రహ్మ శంకరు లనబడే త్రిమూర్తులు మీకు శ్రేయస్సును కలిగించేవా రోతారు గాక!

విశేషం: కావ్యారంభ పద్యాన్ని శ్రీకారంతోనూ, మగణంతోనూ ప్రారంభించటం మంగళశ్లోకం. అందువలననే ఇది మంగళశ్లోకం. ఇది నాటకంలోని నాందివంటిది. కావ్యారంభంలో ఆశీర్వాదాన్ని కాని, నమస్కారాన్ని కాని, వస్తు నిద్దేశాన్ని కాని చేయా లని లాఙ్గణికుల నిద్దేశం. ‘ఆశీర్వాదప్రియా వస్తున్నిర్దేశోవాపి తమ్ముఖమ్’. ఈ శ్లోకంలో ఆశీర్వచనం ఉన్నది. నన్నయ మహాభారతాన్ని తెలుగులో రచిస్తున్నప్పటికీ సంస్కృతం అమరభాష కావటంచేత ఆశీఃపూర్వకమైన మంగళశ్లోకాన్ని సంస్కృతంలోనే ప్రాసి ఉన్నాడు. శ్రీకంధరుడు అంటే విషం కంరంలో కలవా డని వ్యత్పత్తి. ఆశీర్వచనంలో శ్రీకంధరశబ్దాన్ని ఎందుకు వాడినా డని కొందరికి సందేహం కలుగవచ్చు. శివుడు హలాహలభద్రణం చేయటం లోకరక్షణాంకారకే కాబట్టే అది శుభాన్నే సూచిస్తుంది. వేదత్తుయమూర్తు లనేపదం భారతం పంచమవేద మని సూచిస్తున్నది. పురుషోత్తమశబ్దం శ్రీకృష్ణుడినే కాక ధర్మజార్షన భీష్మాదులను కూడ జ్ఞాపికి తెస్తున్నది. ‘వక్షోముఖాజ్జేము’ అనేది సమాహారప్రయం కదా! అది ఏకవచనంలో కాక బహువచనంలో ఉండటానికి హాతు వేమి టని కొందరు ప్రశ్నిస్తారు. ఆ వక్షోముఖాంగాలు ఒక్కరివి కాక ముగ్గురివి కావటం అందుకు కారణం.

భార్యలను చిరకాలంనుండీ ప్రేమిస్తున్న ధర్మపూర్తులు త్రిమూర్తులు వేదత్రయంలో చెప్పబడిన గృహషాధర్మాన్వికి ప్రతీకలు. వారు ప్రీపుంసయోగోద్భువ మైన లోకానికి అవిచ్ఛిన్నతను ప్రసాదిస్తా రనటంవలన భారతంలో వేదసమ్మతమైన గృహషాధర్మం ప్రధానప్రతిపాద్యంశం అని ఉని. ఇది సంస్కృతభారతారంభంకంటే విలఙ్కణమైనదని గమనించాలి. కావ్యతాత్పర్యాన్ని సూచించటం వస్తున్నిర్దేశంలోని భాగం. అలం: క్రమం.

సత్యయ బుమితుల్యుడు. అతని నోట త్రిమూర్తులు అనే పదం రావటంచేత లోకాలష్టీతిని త్రిమూర్తులు కొనసాగిస్తున్నట్లు ఆంధ్రమహాభారతాన్ని కూడా త్రిమూర్తితుల్య లైన ముఖ్యరుక్షులు రచించి పూర్తి చేస్తా రనే సూచన అప్రయత్నంగా కలిగిందని కొండ రంటారు. ‘సత్యయ’ పదం నారాయణ శబ్ద భవం; తిక్కన ‘కవిబ్రహ్మ’, ఎట్లన ‘శంభుదాసుడు’, అందుచేత కవిత్రయం వారు త్రిమూర్తులవంటివా రనటం సమంజసంగానే ఉన్నది. ఇది శార్ణాలవిక్రీదితం. ఇందులో తెలుగుపద్యాలలోవలె ప్రాస కాని, అడ్డరమైతితోకూడిన యతి కాని లేవు. సంస్కృతశ్లోక మర్యాదలే ఇందులో ఉన్నాయి.

అవశ్యారిక

వ. అని సకలభువనరక్షణప్రభువు లై యాధ్య లైన హాలహారహింధ్యగ్ర్హ పద్మోమావాణిపతుల స్తుతియించి, తత్ప్రాణాదసమాసాదిత నిత్యప్రవర్ధమాన మహామహింధ్యవిభవుండును, నిజభుజవిక్రమ విజతారాతి రాజనివహండును, నిఖిలజగజ్జేగీయమాన నానాగుణరత్న రత్నాకరుండును నై పరగుచున్న రాజరాజ నరేంద్రుండు

2

ప్రతిపదార్థం: అని= పైశ్లోకంలో చెప్పబడినప్రకారం; సకల, భువన, రక్షణ, ప్రభువులు+బ= సర్వలోకాలను రక్షించటంలో సమర్థులె; ఆధ్యయలు+బన= స్ఫ్టైకి మొదటివా లైన; హరి, హిరణ్యగర్జ, పద్మా+ఉమా, వాణిపతులన్= విష్ణువు, శివుడు, బ్రహ్మ అనెడి లక్ష్మీ పార్వతీ సరస్వతీ భర్తలను; స్తుతియించి= పాగడి; తత్, ప్రసాద, సమాసాదిత, నిత్య ప్రవర్ధమాన, మహాత, మహిం, రాజ్య, విభవుండును= ఆ త్రిమూర్తిదంపతుల అనుగ్రహంచేత పాందబడిన దై, సంతతం వర్ధిల్లతున్న గౌప్యభూరాజ్యవైభవం కలవాడున్నా; నిజ, భుజ, విక్రమ, విజిత+అరాతి, రాజ, నివహండును= తన బాహువుల పరాక్రమంచేత జయింపబడిన శత్రురాజుల సమూహం కలవాడున్నా; నిఖిల, జగత్త+జేగీయమాన, నానా, గుణ, రత్న, రత్నాకరుండునున్= సమస్త జగత్తులచేత (లోకాలచేత) స్తుతింపబడుతున్న పలువిధాలైన సుగుణా లనెడి మణులకు సముద్రుడున్నా; బ; పరగుచున్న= ఒప్పుతున్న; రాజరాజనరేంద్రుండు= తూర్పుచాఁచుక్కవంశానికి చెందిన రాజరాజనరేంద్రు డనే రాజ. (ఇతడు క్రీ.శ. 1019 (1022) నుండి 1062 వరకు వేంగీరాజ్యాన్ని పాలించాడు.)

తాత్పర్యం: అని సర్వలోకాలను రక్షించటంలో సమర్థులై స్ఫ్టైకి మొదటివారైన విష్ణువు, శంకరుడు, బ్రహ్మ అనబడే లక్ష్మీ పార్వతీ సరస్వతీ భర్తలను పాగడి, వారి అనుగ్రహంచేత పాందబడి, నిరంతరంగా అనుభవిస్తున్న గౌప్యదైన ధరణీరాజ్యవైభవం కలవాడున్నా, తన బాహువులపరాక్రమంచేత జయింపబడిన శత్రువులసమూహం కలవాడున్నా, ఎల్ల జగత్తులచేత (లోకులచేత) స్తుతింపబడుతున్న పలువిధాలైన మంచిగుణా లనే మణులకు సముద్రుడున్నా అయి ఒప్పుతున్న తూర్పుచాఁచుక్కవంశానికి చెందిన రాజరాజనరేంద్రుడు.

విశేషం: మొదటి శ్లోకంలో విష్ణు బ్రహ్మ శంకరులు అనే క్రమం చెప్పబడింది. ఈ వచనంలో హరిహరబ్రహ్మాలు అనే వరుసక్రమం చెప్పబడింది. భారతాన్ని సత్యయ తరువాత తిక్కన, ఆ పిమ్మట ఎట్లన పూర్తి చేసి ఉన్నారు. భారతంలోని కథాపిషయక్రమాన్నిబట్టి చూస్తే మొదట సత్యయ, పిమ్మట ఎట్లన, అనంతరం తిక్కన వస్తారు. శ్లోకంలో మొదటిక్రమాన్ని, వచనంలో రెండోక్రమాన్ని బుమివంటి సత్యయ సూచించా డని ఊహించవచ్చును. అలం: వృత్యముప్రాసం, అంత్యముప్రాసం, రూపకం.

ఉ. రాజకులైకభూషణుడు, రాజమనోహరు, దశ్మరాజతే
జీజయశాలిశౌర్యుడు, విశుద్ధయశ్శరదిందుచంద్రికా
రాజితసర్వలోకు, దపరాజితభూలిభుజాక్షపొంధా
రాజలశాంతశాత్రవపరాగుడు రాజమహాంద్రు దున్నతిన్.

ప్రతిపదార్థం: రాజ, కులానీక, భూషణుడు= చంద్ర (క్షత్రియ) వంశానికి (రాజులసమూహానికి) ముఖ్యాలంకార మైనవాడు; రాజ, మనోహరుడు= చంద్రునివలె అందమైనవాడు; అన్య, రాజ, తేజస్+జయశాలి, శౌర్యుడు= పరరాజుల పరాక్రమాలను జయించటంచేత ప్రకాశించే శౌర్యం కలవాడు; విశుద్ధ, యశస్+శరత్+ఇందు, చంద్రికా, రాజిత, సర్వ, లోకుడు= నిర్వులమైన కీర్తి అనే శరత్మాల చంద్రుడి వెన్నెలచేత ప్రకాశింపచేయబడిన సమస్త జగత్తును కలవాడు; అపరాజిత, భూరి, భుజా, కృపాణ, ధారాజల, శాంత, శాత్రవ, పరాగుడు= బిటమి ఎరుగని పెద్దదైన భుజమునందలి ఖద్దముయొక్కవాదర అనే నీటిచేత శమింపచేయబడిన శత్రువులనెడి ధూళి కలవాడు; అయిన; రాజమహాంద్రుడు= రాజరాజనరేంద్రుడు; ఉన్నతిన్= బౌన్సుత్యంతో (మీద పద్యంతో అన్యయం).

శాత్రవ్యం: చంద్రవంశానికి (క్షత్రియవంశానికి, రాజులసమూహానికి) ముఖ్యాలంకార మైనవాడు, చంద్రుడివలె అందమైనవాడు, పరరాజుల పరాక్రమాన్ని జయించటంచేత ప్రకాశించే శౌర్యం కలవాడు, నిర్వులమైన కీర్తి అనే శరత్మాలచంద్రుడివెన్నెలచేత ప్రకాశింప చేయబడిన సమస్తలోకాలు కలవాడు, బిటమి యొరుగని దీర్ఘమైన బాహువునందలి ఖద్దముయొక్కవాదర అనే నీటిచేత అణగింపబడిన శత్రువు లనే ధూళి కలవాడు అయిన రాజరాజనరేంద్రుడు పెంపుతో.

విశేషం: అలం: రూపకం, వృత్తునుప్రాసం. 1. ఈ పద్యంలో రాజరాజనరేంద్రుడి ఆభిజాత్యాన్ని, సౌందర్యాన్ని, శౌర్యాన్ని, నిర్వులమైన కీర్తిన్ని, బాహుపరాక్రమాన్ని కవి వర్ణించాడు. ఈ గుణాలు ఉత్తమనాయకత్వయంజకాలు. ఈవిశేషణాలు భారతనాయకులైన ధర్మరాజుకు కూడా వర్తింపచేయటానికి అనువుగా ఉండటం విశేషం. 2 కావ్యపత్రారికలో కృతిపతి వర్ణనం అనేది ఒక ముఖ్యమైన అంగం. కృతిపతులు సామాన్యంగా రెండురకాలు-(1) కృతిని అంకితం తీసికొనేవారు (2) కృతిని వినగోరేవారు. వినగోరే వారిని కృతిల్చోత అంటారు. రాజరాజనరేంద్రుడు కృతిల్చోత. అతడి వర్ణనం ఇందులో వస్తువు. 3. ఇందులో రూపకాలంకారం ప్రయోగింపబడింది. ఉపమానానికి, ఉపమేయానికి అభేదాధ్యవసాయం చేయడం రూపకాలంకార లక్షణం. “విశుద్ధయశ్శరదిందుచంద్రికా...” అన్వపుడు. “భూరి భుజా కృపాణ ధారాజల శాంతశాత్రవ పరాగుడు” అన్వపుడు-మయస్సును చంద్రికకూ, కృపాణధారకు జలానికి, శత్రువులకు పరాగానికి, అభేదం చెప్పటంవలన రూపకాలంకారమైనది. 4. నాందిశ్లోకంలో చంద్రప్రశంస ఉండా లని లాక్షణిక నీరేశం. ‘త్రీవాణీగిరిజాత్మిరాయ’ అన్న శ్లోకంలో చంద్రప్రశంస లేదు కాని, మొదటిసారి ఎత్తుకొంటున్న ఈ తెలుగుపద్యంలో ‘రాజ’ శబ్దం శ్లోపార్థంలో ప్రయోగించడం విశేషం. ‘రాజ’ శబ్దం పునర్వృత్తం చేయటంవలన ఈపద్యచనకు అష్టరరమ్యత ఏర్పడింది. 5. చంద్రప్రశస్తి అర్థాంతరంలో వస్తున్న ఈపద్యాన్ని ఉత్పులమాలలో రచించటం విశేషం. రాజ అంటే చంద్రుడు, భూపతి, క్షత్రియుడు అనే అర్థాలున్నాయి. చంద్రప్రశస్తి ఇందులో వచ్చింది. ఉత్పులం (అంటే నల్లకలువ) చంద్రుడిని చూస్తే వికసిస్తుంది. అట్లాగే ‘రాజ’ వర్ణనంతో ఈపద్యం అష్టరమైన రమ్యతా భావాన్ని పొందుతూ ఉన్నది. 6. వస్తుయత్తై ప్రసాదగుణ భూయిష్టమైనది. తత్పమపద బహుళమైనది. సంస్కృతశబ్దాలు వాడినా తెలుగు తియ్యందనానికి గానీ, తెలుగువారి వ్యాపారికతకుగానీ, జాతీయతకు గానీ భంజకం కాకుండా పోవకంగా ఉండటం ఈపద్యంలో విశేషం. 7.(ఉత్పులమాలను) ఏచరణానికి అచరణం విరిగిపోయేటట్లు ప్రాయటంకంటే ఒకచరణం మరొక చరణంతో అల్లుకొని పోయినట్లు ప్రాయటం నన్నయ కవితాలిగుం. ఈపద్యం దానికి ఉదాహరణం.

8. కృతిభర్తను వర్ణించే పద్ధతులు మాడు (1) వాస్తవికంగా చేసి వర్ణన (2) ఆలంకారికమైన వర్ణన (3) మిక్రమ వర్ణన. నన్నయు మూడోపద్ధతి ననుసరించాడు. ఇందులో ఆలంకారికమైన వర్ణనం చేయబడింది. ముందుపద్యాలలో ఒక్కాక్కడానిలో క్రమంగా వాస్తవిక అలంకారిక వర్ణనపద్ధతులను నన్నయు పాటించాడు. (సంపా.)

క. విమలాదిత్యతమూజుఁడు, । విమలవిచారుఁడు, కుమారవిద్యాధరుఁ, దు

త్రమచాకుక్కుఁడు, వివిధా । గమవిహితత్రముఁడు, తుహినకరుఁ దురుకాంతిన్.

4

ప్రతిపదార్థం: విమలాదిత్య, తమాజుఁడు= విమలాదిత్యుఁడు అనే చాళుక్యరాజు యొక్క (క్రీ.శ. 1011-1019) కుమారుడు; విమల, విచారుఁడు= నిర్మలమైన ఆలోచనలు కలవాడు; కుమార, విద్యాధరుఁడు= ఈ సమాసానికి నన్నయు ఊహించిన అర్థమేమా స్పష్టంగా తెలియటం లేదు. విద్యాధరులు దేవయోనివిశేషులు, గంధర్వులవంటివారు, పదమునుబట్టి వారు సంగీతాదికళలలో ప్రఫీషు లని భావించవచ్చును. అందుచేత, కుమారవిద్యాధరు డంటే బాలగంధర్వుడులవలె బిరుదనామ మని తలంపవచ్చును. కుమారస్వామి దేవసేనాపతి. అప్రతివ్యులో ఆరితేరినవాడు. అందుచేత, అతనివిద్య అప్రతివ్యు అనీ, దానిని ధరించినవాడు అప్రతివ్యులో నేర్పరి అనీ చెప్పవచ్చును. చాళుక్యులు కుమారస్వామి (స్క్రంద) భక్తులని ప్రతీతి. కుమారస్వామికి సంబంధించిన విద్య కుమారతంత్రం. దానిని ధరించినవాడు - అంటే అందులో నేర్పుకలవాడు - కుమారవిద్యాధరు డని చెప్పవచ్చును. మొత్తంమీద దీనికి సంగీత సాహిత్యాలలో నేర్పరి అనియో అప్రతిప్రవిద్యాప్రఫీషు జనియో చెప్పవలెను. ఉత్తమ, చాళుక్యుఁడు= క్రైష్ణదైన చాళుక్యరాజు; వివిధ + ఆగమ, విహిత, శ్రముఁడు= పలువిధా లైన శాస్త్రాలలో (దేవపూజావిధానాలను తెల్పి పవిత్ర గ్రంథాలలో) చేయబడిన పరిశ్రమ కలవాడు; ఉరు, కాంతిన్= అత్యంత శరీరలావణ్యం (కోభ)లో, తుహినకరుఁడు= (మంచుకిరణాలు కలవాడు) చంద్రుడు- రాజరాజనరేంద్రుడు.

తాత్పర్యం: విమలాదిత్యుడికి రాజరాజచోళుడి కూతు లైన కుందవాంబయందు జనించిన పుత్రుడు, నిర్మలమైన ఆలోచనలు కలవాడు, కుమారస్వామివలె అప్రతివ్యులో నేర్పరి, క్రైష్ణదైన చాళుక్యవంశపు రాజు, అనేకశాస్త్రాలలో పరిశ్రమ చేసినవాడు, దేహకాంతిలో చంద్రుడు అయిన రాజరాజనరేంద్రుడు.

విశేషం: మైష్యస్తువ శైవ శాక్త మతాలకు సంబంధించిన పూజావిధానాలు తెలిపే గ్రంథాలకు ‘ఆగమము’ అని పేరు. తంత్రగ్రంథాలను, వ్యాకరణాది శాస్త్రాలను, వేదాలను కూడ ‘ఆగమము’ లంటారు. విహితశ్రముడనేపారానికి విజితశ్రముడనే పారాంతరం ఉన్నది. విజితశ్రము డంటే పలువిధాలైన ఆగమగ్రంథాలను చదవటంలో జయింపబడిన శ్రమకలవాడు అని అర్థం. శ్రమను లెక్కచేయకుండ పరించినవా డని భావం. విజితశ్రము డనే పాతంకంటే విహితశ్రము డనే పాతమే ఉచితంగా ఉన్నది. అలం: రూపకం.

చ. ఘనదులతానుబంధకలికాలజదీపుతుషారసంహాతిం

దన యుదయప్రభావమున దవ్యగ్రు జోపి జగజ్ఞనానురం

జన మగు రాజ్యసంతతపసంతనితాంతవిభూతి నెంతయుం

దనరుఁ జిజుక్యమత్తుధుఁడు ధర్మనిబద్ధదయార్థబుభ్రి యై.

5

ప్రతిపదార్థం: చంద్రు, మన్మథుఁడు= చాళుక్యరా జయిన రాజరా జనే మన్మథుడు; ఘన, దురిత + అనుబంధ, కలికాలజ, దోష తుషార, సంహాతిన్= గొప్ప పాపాలతో సంబంధం కల కలికాలంలో పుట్టిన దోషా లనే మంచుసముదాయాన్ని; తన, ఉదయ, ప్రభావమునన్= తన పుట్టుక (ఉదయించటం) యొక్క మహిమచేత; దవ్యగ్రున్= దూరంగా; చోపి= తరిమి; జగత్,

జన+అనురంజనము+అగు= లోకంలోని జనులను రంజింపజేసే దైన; రాజ్య, వసంత, నితాంత, విభూతిన్= రాజ్య మనే నిరంతర మైన వసంతర్థువుయొక్క అధిక మైన ఐష్వర్యంతో; ధర్మ, నిబధ్య, దయా+అర్థ, బుద్ధి+ఖ= ధర్మానికి కట్టబడినట్టి (స్థిరమైనట్టి) దయతో మెత్తనైన (తడసినట్టి) బుద్ధి కలవాడై; ఎంతయున్= మిక్కిలి; తనరున్= ఒప్పారుతూ ఉన్నాడు.

తాత్పర్యం: చాళుక్యవంశానికి చెందిన రాజరాజనే మన్మథుడు గొప్ప పాపాలతో సంబంధం కల కలికాలంలో పుట్టిన దోషా లనే మంచుసముదాయాన్ని తనపుట్టుకయొక్కమహిమతో దూరంగా తోలి, లోకంలోని జనులను ప్రీతి నొందించే రాజ్య మనే నిరంతరమైన వసంతర్థువుయొక్క దట్టమైన ఐష్వర్యంతో ధర్మంపట్ల లగ్గుమైనట్టిదీ, దయచేత మృదు మైనట్టిదీ అయిన బుద్ధికలవాడై మిక్కిలి ప్రకాశిస్తూ ఉన్నాడు.

విశేషం: అలం: రూపకం, వృత్త్యనుప్రాసం. రాజరాజును మన్మథుడితో పోల్చుటంచేత అతడి అపారసాందర్భం వెల్లడి జోతున్నది. కృతుతేతాద్వాపర కలియుగా లని యుగాలు నాలుగు. వాటిలో కలియుగం దోషాలతో కూడి ఉంటుంది. ఉత్తము డైన రాజు ఉదయస్తే ఆదోషాలను తొలగించి ధర్మాన్ని నెలకొల్పుతాడు. ఆరుబుతువులలో చివరిది శిశిరబుతువు. అప్పుడు మంచ విస్తారంగా ఉంటుంది. తరువాత నూత్రుపంవత్సరారంబంలో వసంతర్థువు వస్తుంది. అది రాగానే మంచ తగ్గిపోతుంది. ప్రకృతి సాందర్భమయమై ఎల్లప్రాణులకు ఆనందకరంగా ఉంటుంది. అప్పుడు మన్మథుడు విజృంభిస్తాడు. అతడికి వసంతుడికీ మిక్కిలి స్నేహం. మన్మథుడు వసంతరాజ్యానికి అధిపతి. ‘రాజ్య సంతత వసంత’ మన్మచోట సంతతశబ్దం సాభిప్రాయం. వసంతర్థువు రెండునెలలే ఉంటుంది. రాజ్య మాపిధంగా కాకుండా నిత్య మైన ఉంటుంది. ధర్మాన్ని అనుసరించేవాడు ఒకప్పుడు దయను విడిచి కలినంగా వర్తించవలసి వస్తుంది. రాజరాజు ధర్మాన్ని పాలించినా దయను విడువలే డనే భావం - ‘ధర్మానిబధ్యదయార్థబుద్ధి మై’ అనే విశేషాంపలన వ్యక్తమాతున్నది.

‘తుషారసంహాతిన్ దవ్యగణ్ణోపి’, ‘ఉదయప్రభావము’, ‘వసంతవిభూతి’ అనే పదాలు రాజరాజనందు సూర్యత్వాన్ని కూడ స్ఫురింప జేస్తున్నవి. అప్పుడు చండుక్యభాస్కరుడు అనికూడ అనవచ్చును. రాజరాజునందు మన్మథత్వం, కలికాలదోషాల యందు తుషారసంహాతిత్వం, రాజ్యమునందు వసంతత్వం ఆరోపించబడినవి. ఇచ్చట రూపకం సావయవంగానే ఉన్నది కాని అప్పుడు చివరి విశేషానికి అప్రసిద్ధమైన అర్థం చెప్పుకోవలసి వస్తుంది. ధర్మమంటే ధనుస్సే అర్థం కూడ ఉన్నది. వసంతంలో మన్మథుడు విల్లెక్కుపెట్టినా దయమాలి క్రూరంగా వర్తించలే దని ఉపాంచాలి. కృతిపతిని పుణ్యాత్మకిగా వర్ణించిన కవితామయ మైన పద్యమిది. దీర్ఘాశ్వరబహుళ మైన తత్పమపదాలప్రయోగాన్ని, బిందుపూర్వక పరుషాశ్వర పునఃప్రయోగాన్ని చేసి చౌస్తుయ్యాన్ని మాధుర్యాన్ని అష్టరరమ్యతతో పోవించాడు నన్నయ.

ఉ. ఆశ్రితపోషణంబున, ననంతవిలాసమునన్, మనీషివి
ద్వాత్రమతత్త్వవిత్త్వమున, దానగుణాభిరతిన్, సమస్తవ
ర్ధాత్రమధర్థరక్షణమహిమహిమన్, మహి నొప్పి సర్వలో
కాత్రయు, దాదిరాజనిభు, దత్తకలంకచరత్తసంపదన్.

ప్రతిపదార్థం: సర్వ, లోక+అశ్రయుడు= ఇది చాళుక్య రాజులకు కులక్రమాగతమైన బిరుదం; (ఎల్లజనులకును అండ అయినవాడని అర్థం); అతి+అకలంక, చరిత్ర, సంపదన్= మిక్కిలి నిర్వాలమైన శిల మనెడి సంపదయందు; అది, రాజ, నిభుడు= తోల్లింటి రాజులైన మను, నల, నహపాదులతో సమాముడైన రాజరాజనరేంద్రుడు; ఆశ్రిత, పోషణంబునన్= తనను ఆశ్రయించినవారిని పోవించటంచేతను; అనంత, విలాసమునన్= అధికమైన విలాసం చేతను; మనీషి విద్యా, శ్రమ, తత్త్వ, విత్త్వమునన్= పండితుల విద్యలందలి పరిశ్రమయొక్క సత్యస్వరూపాన్ని తెలిసికొనటంచేతను, (విత్త+త్వము=విత్త్వము);

దాన, గుణ+అభిరతిన్=దానవనే గుణమునందలి ఆసక్తిచేతను; సమష్టి, వర్ష+ఆశ్రమ, ధర్మ, రక్షణ, మహాత్, మహిమన్= అన్ని వర్షాల యొక్కయు, ఆశ్రమాల యొక్కయు, ధర్మాలను రక్షించటంలో గొప్పమహాత్మంచేతను, మహిన్=భూమియందు; ఒప్పున్= ప్రకాశిస్తూ ఉన్నాడు.

తాత్పర్యం: ‘సర్వలోకాశ్రయు’ డనే కులక్రమాగతబిరుదంతో కూడినవాడున్నా, మిక్కిలి నిర్వైలమైన శీలసంపదలో మనుషు, నలుడు, నహలుడు మొదలైన పూర్వపురాజులలో సమానుడున్నా అయిన రాజరాజు తన నాశయించిన వారిని రక్షించటంచేతను, అధికమైన విలాసంచేతను, పండితుల విద్యలయందలి పరిశ్రమయొక్క యాధార్మాన్ని తెలిసికొనటంచేతను, దానగుణంలోని ఆసక్తిచేతను, అన్ని వర్షాల ఆశ్రమాల విధ్వంశ్చర్మాలను రక్షించటంలోని గొప్పమహిమచేతను, భూమియందు ప్రకాశిస్తూ ఉన్నాడు. పైన పేర్కొనబడిన గుణాలన్నింటిలో పూర్వపురాజులలో సమాను డై రాజరాజు భూమియందు ప్రకాశిస్తూ డనికూడ చెప్పవచ్చును.

విశేషం: బ్రాహ్మణ, క్షత్రియ వైశ్య, శాస్త్ర వర్షాలు నాలుగు. బ్రహ్మాచర్య, గార్హస్త్య, వాసప్రస్త్థ, సన్మానా లనే ఆశ్రమాలు నాలుగు. ఆ యూ వర్షాలకూ, ఆశ్రమాలకూ ఉచితా లైన ధర్మాలు స్మృతులలో చెప్పబడినవి. ఆ ధర్మాలను రక్షించటం యోగ్యమైన రాజువిధి. మనుషు, నలుడు, సృగుడు, నహలుడు, రంతిదేవుడు, భగీరథుడు, రాముడు మొదలైనవారు ఆదర్శప్రాయు లైన తొల్లిటీరాజులు. రాజరాజు వారితో సమానుడు.

- సి.** నిజమహిమందలప్రజయైతిఁ బెంచుచుఁ, బరమందలంబుల ధరణిపతుల
నదిమి కప్పంబుల ముదముతోఁ గొనుచును, బలిమి నీయని భూమిపలయపతుల
సుక్షండగెంచుచు, బిక్కులఁ దనయాజ్ఞి, వెలిగెంచుచును, విప్రకులము నెల్లఁ
బ్రోచుచు, శర ఇన్నఁ గాచుచు జీతుల, నగ్రజస్సులకు సనుగ్రహమునఁ
- అ.** జారుతరమహిగ్రహశిరంబు లిచ్చుచు, దేవభోగముల మహావిభూతిఁ
దనరజేయు, చిట్టు మనుమార్పుఁ డగు విష్టు, వర్ధనుండు వంశవర్ధనుండు.

ప్రతిపదార్థం: నిజ, మహీ, మండల, ప్రజన్= తన భూచక్రంలోని జనులను; ప్రేతిన్= ప్రేమతో; పెంచుచున్= వృద్ధి పొందిస్తూ; పర, మండలంబుల, ధరణిపతులన్= ఇతర (శత్రు) రాజ్యాలలో ఉన్న రాజులను, అదిమి= అణచి; కప్పంబులన్= ధనాలను; ముదముతోన్= సంతోషంతో; కొనుచును= గ్రహిస్తూ; బలిమిన్= బలంచేత; ఈయని= కప్పాలను ఈయని; భూమి, వలయపతులన్= భూమండలాల రాజులను; ఉక్కు+అడగించుచున్= గర్వ మడగగొట్టతూ; దిక్కులన్= అన్ని దిక్కులలోను; తన, ఆజ్ఞ= తన ఆనతి; వెలిగించుచును= ప్రకాశింపచేస్తూ; విప్రకులమున్ + ఎల్లన్= బ్రాహ్మణ సమూహాల నెల్ల; ల్రోచుచున్= రక్షిస్తూ; శరణ+అన్నన్=రక్షింపు మని శరణాగతి చేస్తే; భీతులన్=భయపడినవారిని; కాచున్= రక్షిస్తూ; అగ్ర, జన్ములకున్= బ్రాహ్మణులకు; అనుగ్రహమునన్= దయతో; చారుతర, మహాత్, అగ్రహారంబులు= మిక్కిలి అందమైన అగ్రహారాలను (బ్రాహ్మణులకు రాజులు దానాలుగా ఇచ్చే గ్రామాలు); ఇచ్చుచున్= ఇస్తూ; దేవ, భోగములన్= దేవాలయాలలోని దైవతాలకు చేసే ధూప దీప వైపేద్యాదులను, ఉత్సవాలను; మహాత్, విభూతిన్=గొప్ప వైభవంతో; తనరన్, చేయుచున్=బస్పునట్లుగా చేస్తూ, కొనసాగిస్తూ; ఇట్లు= పైన పేర్కొనబడిన విధంగా; వంశ, వర్ధనుండు= వంశాన్ని వృద్ధి పొందించేవాడున్నా; మను, మార్పుడు+అగు= సూర్యవంశ రాజులలో మొదటివాడూ, ఆదర్శప్రాయుడూ అయిన మనుషు అనుసరించిన పరిపాలనక్రమం కలవాడున్నా అయిన; విష్టువర్ధనుండు= రాజరాజనవేంద్రుడు (మీది నచనంతో అన్యయం).

తాత్పర్యం: తన రాజ్యభూభాగంలోని జనులను ప్రేమతో వృద్ధిపొందిస్తూ, ఇతరరాజ్యాలను ఏలే రాజూలను అణచి సామంతరాజు లిచ్చే ధనరూపమైన పన్నులను సంతోషంతో గ్రహిస్తూ బలగర్యంచేత కప్పాలను ఈయ నిరాకరించిన భూమండలాధిపతుల (రాజుల) గర్వ మడగిస్తూ అన్ని దిక్కులలోనూ తన ఆజ్ఞను సాగేటట్లు చేస్తూ బ్రాహ్మణశస్తులో స్నేల్లా రక్షిస్తూ, భయంతో శరణాగతు లైతే అట్టిపారిని కాపాడుతూ, భూసురులకు దయతో అందమైన అగ్రహరాల నిస్తూ, దైవాలకు జరుగవలసిన ధూపదీప నైవేద్యత్సవాది కైంకర్యాలను గొప్పవైభవంతో కొనసాగిస్తూ, ఈవిధంగా వంశాన్ని పెంపాందించేవాడూ, పూర్వం మనువు అనుసరించిన మార్గాన్ని అనుసరించేవాడూ అయిన రాజరాజ నరేంద్రుడు.

విశేషం: రాజరాజపరిపాలనవిధానం ఈపద్యంలో వర్ణింపబడింది. అతని ఆజ్ఞ అన్నిదిక్కులలో అప్రతిపత్తంగా చెల్లుతూ ఉన్నది. అతడు దేవబ్రాహ్మణులయందు భక్తి కలిగి ఉన్నాడు. వేదవేత్తలైన బ్రాహ్మణులు విప్రులు. విష్ణువర్ధన నామం చాళుక్యరాజులలో చాలమందికి ఉన్నది. అది ఒక బిరుదు వంటిది. విష్ణుశర్మ అనే బ్రాహ్మణుడు తొల్లటి చాళుక్యరాజుకుమారుడిని రక్షించటంచేత కృతజ్ఞతాపూర్వకంగా ఆ వంశపురాజులు విష్ణువర్ధననామాన్ని వహించా రని చెప్పుతారు.

ఇది నన్నయ రచించిన మొదటి సీసపద్యం. అతడు సీసపద్యాలలో కొన్ని ప్రత్యేక నియమాలు పాటించాడు. ఇందులో పండిండువోట్లు ప్రాపయతియే పాటింపబడింది. దీనిని ‘సర్వప్రాపసీసం’ అంటారు.

ఇచ్చు ధాతువుకు కొన్నివోట్లు ఈ అనేఅదేశం వస్తుంది. ఈ+ము అనునదే ఇమ్ము అయింది. ఇందు అనే రూపం కూడా ఇట్లూ ఏర్పడిందే. వ్యుతిరేకార్థక రూపాలలో కూడ ఈ వస్తుంది. ఈని=ఈయని; చిన్నయసూరి ఈయ రూపాన్ని కూడ అంగికరించి పై నన్నయప్రయోగాన్నే ఇచ్చాడు. నన్నయకూడ ఈయ అనే రూపాన్ని మరెచ్చటనూ వాడి ఉండలేదు. (ఈయ అనేదే ఇయ్ రూపాన్ని పొందుతుంది.)

వ. అభిలజలభివేలావలయవలయితవసుమతీవనితావిభూషణం బైన వేంగీదేశంబునకు నాయక రత్నంబునుం బోని రాజమహాంద్రపురంబునందు మహాంద్రమహిమతోఽ బరమానందంబున ననవరత మహామహా రాజ్యసుఖింబు లనుభవించుచు, సకలభువనలక్షీవిలాసనివాసం బయిన రఘ్యపార్శ్వతలంబున మంత్రి పురోహిత సేనావతి దండనాయక దోవాలిక మహాప్రధాన సామంత విలాసినీపరివృతుం దయి యపారశబ్దశాస్త్రపారగులైన వైయాకరణులును, భారత రామాయణాద్యనేక పురాణప్రవిష్టులైన పారాణికులును, మృదుమధుర రసభావభాసుర నవార్థపచనరచనా విశారదు లయిన మహాకవులును, వివిధతర్పుగిహిత సమస్త శాస్త్రసాగరగలీయఃప్రతభులైన తాల్చకులును నాదిగాఁ గలుగు విద్వజ్జనంబులు పరిష్టోచి కొలుచుచుండ విద్యావిలాసగోఫ్సీసుభోపవిష్టుం దయి యష్టకధావిసీదంబుల నుండి యొక్కనాయడు. 8

ప్రతిపదార్థం: అభిల, జలధి, వేలా, వలయ, వలయిత వసుమతి, వనితా, విభూషణంబు + ఐన = సమస్త సముద్రాల గుండ్రని చెలియలికట్టులచేత చుట్టబడిన భూమితానేస్తీకి అలంకార మైన; వేంగీ, దేశంబునకున్= పూర్వం తూర్పుచాళుక్యులు పరిపాలించిన వేంగీదేశానికి; నాయకరత్నంబున్+ఐని= హోన నడుమన ఉండే పతకాన మధ్య ఉండే రత్నాన్ని పోలిన (శైష్మమైన పట్టణమని అర్థం); రాజమహాంద్రపురంబునందున్; మహాంద్ర, మహిమతోన్= ఇంద్రునియొక్క మహిమ (మహాత్మం) వంటి మహిమతో; పరమ+అనందంబున్= అధికమైన సంతోషంతో; అనవరత, మహాత్, మహీ, రాజ్య, నుఖంబులు= ఎడతెగని గొప్ప భూరాజ్యమువలని సౌభాగ్యాలు; అనుభవించుచున్= పొందుతూ; సకల, భువన, లక్ష్మీ, విలాస, నివాసంబు+అయిన=

సర్వలోకాలలోని లక్ష్మీ(సంపద)యొక్క విలాసానికి(లీలకు) నెలవైన; రఘ్య, ఘర్ష్ణ, తలంబును= సుందరమైన సౌధప్రదేశంలో; మంత్రి, పురోహిత, సేనాపతి, దండనాయక, దోషరిక, మహాత్+ప్రధాన, సామంత, విలాసినీ, పరివృతుండు+అయి= మంత్రులచేతను, పురోహితులచేతను, సేనానాయకులచేతను, దండనాథులచేతను (పీరుకూడ సేనాపతులే కాని సేనానాయకుల క్రిందిపోదారు), ద్వారపాలకులచేతను, మహా(ముఖ్య)మంత్రులచేతను, సామంతు లనబడే కప్పముకట్టే రాజులచేతను, సుందరులచేతను, చుట్టుబడినవాడై; అపార, శబ్దాప్రతి, పారగులు+ఐన= అంతం లేని వ్యాకరణశాస్త్రాన్ని తుదిముట్ట చదివినవారైన (పారగులు= అవ్యాలిబడ్డుచేరినవారు); వైయాకరణులును= వ్యాకరణపండితులును; భారత, రామాయణ+ఆది+అనేకురాణ ప్రపాణులు+ఐన= భారతం, రామాయణం మొదలైన పెక్కు పురాణాలయందు నేర్చరులైన; పోరాణికులును= పురాణంచేపే పండితులును; మృదు, మధుర, రస, భావ, భాసుర, నవ+అర్థ, వచన, రచనా, విశారదులు+అయిన= లలితాలూ, తియ్యనివీ అయిన శృంగారాది రసభావాలతో ప్రకాశించేవీ, క్రొత్త అర్థాలు కలిగినవీ అయిన వాక్యాల నిర్వాణాంలో నిపుణు లయిన; (వచనశబ్దం ఇప్పుడు ‘గద్యము’ అనే అర్థంలో వాడబడుతున్నది. దానికి వార్షు, వాక్యం అనే అర్థాలుకూడా ఉన్నవి. అది పద్యమయంకాని, గద్యమయంకాని కాచుచ్చున); మహాత్+కప్పులును= గొప్పకప్పులును; వివిధ, తర్వా, విగాహిత, సమస్త, శాప్త, సాగర, గరీయః, ప్రతిభులు+ఐన= పలువిధా లైన తర్వాలలో (చర్యాగొప్పులలో) మునిగిన(నిమగ్నమైన), సర్వశాస్త్రా లనెడి సముద్రాలు కల, మిక్కెలి అధిక మైన ప్రజ్ఞ కలవారైన; తార్మికులును= తర్వాశాస్త్రపండితులును; ఆదిగాన్, కలుగు= మొదలుగాకల; విద్యత్+జనంబులు= పండితజనులు; పరివేష్టించి= బలసి (చుట్టునుకూడి); కొలుచుచుండన్= సేవిస్తూ ఉండగా; విద్యా, విలాస, గోష్ఠి సుఖా+ఉపవిష్టండు+అయి= విద్యలకు సంబంధించిన లీలతోకూడిన (సంతోషకరమైన) చర్చలతో సుఖంగా కూర్చుండి; ఇష్ట కథా, వినోదంబులన్= ప్రియములైన కథలతోనూ, వేడుకలతోనూ; ఉండి; ఒక్కనాడు= ఒకరోజున

తాత్పర్యం: నాలుగుసముద్రాల గుండ్రనిచెలియలికట్టులచేత చుట్టుబడిన భూమి అనెడి స్త్రీకి అలంకారమైన, తూర్పుచాళుక్యులు పాలించే వేంగిదేశానికి- హోరానికి నడుమనుండే నాయకమణిని పోలిన (వేంగిదేశానికి ముఖ్యపట్టణమైన) రాజుమహేంద్రనగరంలో ఇంద్రుడిషైభవంవంటి వైభవంతో అధికవైనసంతోషంతో ఎడతెగని గొప్పభూరాజ్యంవలన కలిగే సుఖాలు అనుభవిస్తూ సర్వలోకాలలోని సంపదయొక్క విలాసానికి స్థాన మైన, సుందరమైన సాధప్రదేశంలో మంత్రులు, పురోహితులు, సేనానాయకులు, ద్వారపాలకులు, మహామంత్రులు, సామంతరాజులు, సుందరాంగులు చుట్టూ కొలువుదీరి కూర్చుండిఉండగా, అంతంలేని వ్యాకరణశాస్త్రాన్ని తుదిముట్ట అభ్యసించిన వ్యాకరణపండితులున్నా, భారతం, రామాయణం మున్సుగు పెక్కుపురాణాలను ప్రవచించటంలో నేర్చరులైన పురాణపండితులున్నా, లలితములును, తియ్యనివియును, శృంగారాది రసాలతోను, భావాలతోను ప్రకాశించే క్రొత్తఅర్థాలు కలిగినట్టి అయిన వాక్యాలను రచించటంలో నిపుణులైన గొప్పకప్పులన్నా, పలువిధాలైన తర్వాశాస్త్రాభాల సాహాయ్యంతో ప్రవేశించబడిన సర్వశాస్త్రాలనెడి సముద్రాలు కల అధిక ప్రజ్ఞావంతులైన తర్వాశాస్త్రపండితులున్నా, మొదలుగాగల పండితజనులు చుట్టూ చేరి సేవిస్తూ ఉండగా, విద్యలకు సంబంధించిన లీలలతో కూడిన చర్చలతో (చర్చలు వింటూ) సుఖంగా కూర్చుండి ప్రియము లైన కథలతోను, వినోదాలతోను ఉండి ఒక్కనాడు.

విశేషం: అలం: రూపకం, ఉపమ. రాజుమహేంద్రనగరం వేంగిదేశానికి రాజధాని. అందలి సుందరపూర్వుం సర్వలోకసంపదలతో విరాజిల్లుతూ ఉన్నది. మంత్రిపురోహితాదులు రాజోద్యోగులు. రాజరాజనరేంద్రుడిసభలో గొప్పవ్యాకరణపండితులూ, పురాణప్రవచనం చేసేవారూ, మహాకపులూ, తర్వాశాస్త్రపాహాయ్యంతో సర్వశాస్త్రాలను అవగాహనచేసికొని మహాపండితు లైన విద్యాంసులూ ఉన్నారు. ఇందులో పేర్కొనబడిన మహాకపులు సంస్కృతభాషాకపులై ఉంటారు. తెలుగుకపులుకూడ ఉండవచ్చును.

వారు ముగ్దుమధురాలు, సూత్రాఫ్టోఫితాలు అయిన వాక్యాలు పల్చాటంలో నేర్చరులు. రాజరాజనరేంద్రు దష్టుడష్టుడు వివిధరాజోద్యోగులతోనూ, కవిపండితులతోనూ నిండు కొలువుండి విద్యాగోష్టులతో వినోదిస్తూ ఉండేవా డని తెలుస్తున్నది. అతడు కావ్యగీతప్రియుడుకదా! విద్యావిలాసగోష్టి- అనే సమాసానికి విద్యకు సంబంధించిన, కళలకు సంబంధించిన చర్యాగోష్టి(సమావేశం, సదన్స్య)అనే అర్థంకూడా చెప్పవచ్చును. రాజసభలో మంత్రిసామంతులతోపాటు ఉన్నవారు విలాసినులు. విలాసినులు అంటే వేశ్య లనే అర్థం కంటే కళకోవిదలనే అర్థం చెప్పటం సమంజసం. దేశంలోని విద్యలను, కళలనుగురించి, వాటిని పెంపాందించే అంశాలనుగురించి ఇష్టాగోష్టిగా చర్పించిన సభ అది. దానికి అధ్యాధ్యాడు రాజరాజనరేంద్రుడు. ఆ సభలో తీసికొన్న నిర్ణయాలను అమలుజరిపించేవాడు రాజు. ఆ గోష్టి కొన్నాళ్ళ సాగింది. ఒకవాడు రాజు నన్నయును పిలిచి భారతం ప్రాయుమని కోరాడు. ఈవచనానికి తరువాతిపద్యానికి నడుమనున్న కథ సారమతులు లోనారసి భావించతగింది. విద్యావిషయంలో భాగంగా అంధుమహాభారత రచన జరగాలని సభ నిర్ణయించిఉంటుంది. ఆ రచన చేయగల దశ్ముడు నన్నయుయే అని తీర్మానించి ఉంటుంది. దానికి తగిన అర్థత లన్నీ ఉన్నవాడతడే అని వివేచించి ఉంటుంది. రాజరాజసంకల్పం, విద్యతృభా నిర్ణయం ఏకవాక్యత పొందటంచేత నిండుసభలో నన్నయును రాజు స్వయంగా కోరాడు. భారతాన్ని తెలుగులో నిర్మించటం కష్టసాధ్యమైన పని అయినా రాజరాజనరేంద్రుడి అనుమతం వలనా, విద్యతృభ అమగ్రహం వలనా దానిని సాధిస్తానని నన్నయు అంగీకరించాడు. కథను పూర్తిగా చెప్పుకుండా ధ్వనిమయం చేయటం నన్నయు ప్రసన్నకథాకలితార్థయుక్తిలో ఒక శిల్పం.

- సీ.** తనకులబ్రాహ్మణు, నమురక్తు, నవిరళ, జపహామతత్వరు, విపులశబ్దాశాసను, సంహితాభ్యాసు, బ్రహ్మండాది, నానాపురాణవిజ్ఞానసిరతు, బాత్రు, నాపస్తంబసూత్రు, ముద్గలగోత్ర, జాతు, సద్గునుతావదాతచరితు లోకజ్ఞు, నుభయభాషాకావ్యరచనాభి, శోభతు, సత్తుతిభాభియోగ్యు,
- అ.** నిత్యనత్వవచను, మత్యమురాభిపో, చార్యు, సుజను నన్నపార్యు జూచి పరమధర్మవిదుండు, వరచతుక్యాన్వయు, భరణు డిట్టు లనియే గరుణతోడ.

ప్రతిపదార్థం: తన= తనయొక్క; కుల, బ్రాహ్మణున్= వంశపారంపర్యంగా వస్తున్న బ్రాహ్మణుడిని; అనురక్తున్= అనురాగంకలవాడిని; అవిరళ, జప, హోమ, తత్వరున్= నిరంతరం జపం చేయటంలోనూ, అగ్నియందు హవిస్యును వేల్చటం లోనూ, ఆసక్తుడైనవాడిని; విపులశబ్దాశాసనున్= విపులంగా శబ్దాలస్యరూపాస్త్రి నిరూపించినవాడిని; సంహితా+అభ్యాసున్=వేదంలోని మంత్రభాగం (వేదము) యొక్క అధ్యయనం కలవాడిని; బ్రహ్మండ+అది, నానా, పురాణ, విజ్ఞాన, నిరతున్= బ్రహ్మండ పురాణం (అష్టాదశపురాణాలలో ఇది ఒకటి) మొదలైన పలుపురాణాలలోని విశేషమైన జ్ఞానమునందు ప్రీతికలవాడిని; పాత్రున్= అర్పుడిని; ఆపస్తంబసూత్రున్= ఆపస్తంబమహర్షి రచించిన సూత్రాలలోని ధర్మాలలోని ధర్మాలను అనుసరించేవాడిని (ఇతరమహర్షులు రచించిన సూత్రాలుకూడ ఉన్నవి); ముద్గల, గోత్ర, జాతున్= ముద్గలమహర్షి మూలంగా గల గోత్రంలో పుట్టినవాడిని; సత్త, వినుత+అవదాత, చరితున్= పండితులచేత (సజ్జనులచేత) నుతింపబడిన నిర్మలమైన వర్తనం కలవాడిని; లోక జ్ఞాన్= లోకవ్యవహారం తెలిసినవాడిని; ఉభయ, భాషా, కావ్య, రచనా+అభిఖోభితున్= సంస్కృతాంద్రా లనే రెండుభాషలలోనూ కావ్యాలను రచించటంచేత ప్రకాశించేవాడిని; సత్త, ప్రతిభా+అభియోగ్యున్= మంచి ప్రతిభతో (నవనవోన్మేషశాలినియైన ప్రజ్ఞతో) కూడినవాడిని (గొప్ప ప్రతిభాపాండిత్యాలు కలవాడిని); నిత్య, సత్య, వచనున్= ఎల్లపుడూ సత్యంతో కూడిన వాక్య కలవాడిని, (ఎప్పుడూ సత్యమే పలుకువాడిని); మతి+ అమరాధిప+ ఆచార్యున్= బుద్ధిలో ఇంద్రునిగురు వైన బృహస్పతివంటి వాడిని; సుజనున్= మంచివాడిని; నన్నప+అర్థున్= పూజ్యమైన నన్నయుభట్టును; చూచి; పరమ, ధర్మ, విదుండు= ఉత్తమమైన ధర్మాన్ని తెలిసినవాడు (గొప్పధర్మవేత్త); వర, చంపక్య+అన్వయ+అభరణుండు= శేషమైన చాణక్యవంశానికి అలంకారమైన రాజరాజనరేంద్రుడు; కరుణతోడన్= దయతో; ఇట్టులు= క్రింద చెప్పబడేవిధంగా; అనియున్= పలికాడు.

తాత్పర్యం: తనవంశంలో తండ్రితాతలనుండి పారంపర్యంగా వస్తున్న బ్రాహ్మణుడున్నా, తనయందు ప్రేతికలవాడున్నా, నిరంతరం జపహోమాలు చేయటంలో ఆసక్తికలవాడున్నా, విష్ణుతంగానూ విశదంగానూ శబ్దాలస్వరూపాన్ని నిర్ధారణ చేసినవాడున్నా, వేదమంత్రభాగాన్ని అధ్యయనం చేసినవాడున్నా, బ్రహ్మందపురాణం మొదలైన అనేకపురాణాలలోని విజ్ఞానంపట్ల ఆసక్తికలవాడున్నా, అర్పడున్నా, ఆపస్తంబసూత్రుడున్నా, ముద్గలమునిగోత్రంలో పుట్టినవాడున్నా, సుజనులచేతనూ పండితులచేతనూ నుతింపబడిన నిర్గులమైన శీలం కలవాడున్నా, లోకజ్ఞత కలవాడున్నా, ఎల్లప్పుడు సత్యమే పలికేవాడున్నా, బుద్ధిలో బృహస్పతివంటివాడున్నా, సజ్జనుడున్నా అయిన నన్నయభట్టును చూచి పరమధర్మవేత్తా శ్రేష్ఠమైన చాచుక్యవంశానికి అలంకార మైనవాడూ అయిన రాజరాజనేరెంద్రుడు దయతో ఈవిధంగా పలికాడు.

విశేషం: ఆంధ్రమహాభారతంలో నన్నయనగురించి ఏకాంచెమైనా తెల్పేపుర్యం ఇది ఒక్కటే. ఇందులో అతడి గుణగణాలూ ప్రతిభాపాండిత్యాలూ సంగ్రహంగా చెప్పబడినవి. కులవిప్రు డంటే పురోహితు డని అర్థం ఉన్నది. కానీ, నన్నయ వట్టి పురోహితుడు కాడు. చాచుక్యుల పంచామాత్యులలో కులబ్రాహ్మణుడు కూడ ఒకడు. నన్నయ అట్టి మలబ్రాహ్మణుడు. రాజరాజు, నన్నయభట్టు, కొంచెం ఇంచుమించుగా సమవయస్యులు, మిత్రులు అయిఉంటారు. అనురక్త పదం వారికి ఒండొరులయేడ కల అనురాగాన్ని సూచిస్తున్నది. నన్నయ సంహితాబ్యాసుడు. సంహిత అంటే వేదంలోని మంత్రభాగం. ఇచ్చట సామాన్యంగా వేదమంతా అధ్యయనం చేసినవా డని చెప్పుకోవలెను. సంహితాపదం ధర్మశాస్త్రాదులందుకూడ వర్తిస్తుంది. మనుధర్మశాస్త్రాన్ని మనుసంహిత అనికూడ అంటారు. అతడు నిత్యజమహోమాది వైదికకర్మలందు ఆసక్తి కలవాడు. కవినామగోత్రాదికథనం అవతారికలో ఒక ప్రధానాంగం.

నన్నయకు పూర్వం తెలుగుభాషకు విష్ణుతి కానీ, స్థిరమైనరూపం కాని లేదు. అది ఒక్కొక్కుప్రాంతంలో ఒక్కొక్కువిధంగా ఉండేది. విభక్తిప్రత్యయాలు అన్ని లేపు. అవ్యవస్థితంగా ఉన్న అట్టిభాషకు స్థిరమైనరూపాన్ని ఇచ్చి, సంస్కృతపదాలను తత్పమాలుగా తెలుగులో వాడటానికి తగిన ప్రణాళిక ఏర్పరచి, దానిని కావ్యరచనను తగినదానినిగా చేశాడు. అతడు ఆంధ్రశబ్దచింతామణి అనే వ్యాకరణాన్ని రచించలేదని కొందరు అంటారు. అయినా, అతడు మైనిధిధించి అతడిని విపులశబ్దాసన నామానికి అర్పించి చేసింది. పురాణాలు పదునెనిమిది. సర్గం, ప్రతిసర్గం, వంశం, మన్యంతరాలు, వంశానుచరితం అనే పంచలశబ్దాలు కలవి పురాణాలు. బ్రహ్మ, పద్మ, విష్ణు, శివ, భాగవత, నారద, మార్గండేయ, అగ్ని, భవిష్యత్, బ్రహ్మామైవర్త లింగ, వరాహ, స్కంద, వామస, కూర్మ మత్స్య, గరుడ, బ్రహ్మండా లనేవి పురాణాలపేర్లు. ఈ పురాణాలన్నింటిని నన్నయ చదివి అనేకవిధాలైన విజ్ఞానాన్ని సంపాదించాడు. పాత్రశబ్దంచేత అతడికి కావ్యరచనలోనే కాక వివిధవిషయాలలోకూడ ఉన్న అర్థత సూచించబడుతున్నది. అతడు నిర్వలశీలం, సౌజన్యం కలవాడు. అతడికి లోకజ్ఞత తప్పక ఉండాలి. నన్నయ సంస్కృతభాషలో రచించిన కావ్య మేది లభించబంలేదు. అతడు భారతారంభాన మంగళశోకాన్ని సంస్కృతంలోనే రచించాడు. రాజరాజు నారాయణభట్టురు నందమపూడిగ్రామాన్ని అగ్రహంగా ఇచ్చాడు. ఆశాసనకావ్యాన్ని నన్నయయే రచించాడు. అది సంస్కృతంలో ఉన్నది. ఆంధ్రశబ్దచింతామణికర్త అతడే అయినా, కాకపోయినా అతడి సంస్కృతకావ్యరచనాకాశలానికి మైనిధిధించి చాలును. చింతామణి శాస్త్రమే కాని కావ్యం కాదు. నన్నయ నిత్యసత్యవ్రతుడు, బుద్ధివైభవంలో దేవగురుమైన బృహస్పతిని పోలినవాడు. నన్నయ అనేశబ్దంచివర ‘అయ్య’ అనేపద ముస్తది. అయ్యును బదులు అప్ప అనికూడ వాడచ్చును. దానికి రూపాంతరం అప.

ఇది సర్వప్రాసాదిసం- (పన్నెండుచోట్ల ప్రాసయతియే పాటింపబడినది). ఈసీసంలో మహాకవికి ఉండవలసిన లక్షణాలన్నీ తెల్పుబడినవి. నన్నయ బుపెతుల్యుడు. నాఱున్ని కురుతే కావ్య మృన్నే సూక్తి ఉన్నది. అట్టి బుపెతుల్యుడు కానివాడు

పంచమవేదమైన భారతాన్ని రచించటానికి అర్పుడు కాదు. నన్నయ శశపద్మాన్ని ప్రథమపురుషోరచించి ఒక క్రొత్తబరవడి పెట్టాడు. ఇది అతడి వినయగుణాన్ని వ్యక్తికరిస్తుంది.

**చ. విమలమతిం బురాణములు వింటి ననేకము, లర్ధధర్థశా
స్తుములతెఱం గెట్టింగీతి, నుదాత్తరసాన్వితకాష్యనాటక
క్రమములు పెక్కసూచితి, జగత్పులపూజ్యము లైన యాశ్వరా
గమములయందు నిల్వితిఁ బ్రకాశముగా హృదయంబు భక్తితోన్.**

10

ప్రతిపదార్థం: విమల, మతిన్= నిర్గులమైన మనస్సుతో; అనేకములు= పెక్కు; పురాణములు= బ్రహ్మండాది పురాణాలు; వింటిన్; అర్థ, ధర్మ, శాస్త్రముల, తెఱంగు= కొటిల్యాదులు రచించిన అర్థశాస్త్రాల, మన్మాదులు రచించిన ధర్మశాస్త్రాల విధం; ఎటింగితిన్= తెలిసికొంటిని; ఉదాత్త, రస+అన్విత, కావ్య, నాటక, క్రమములు= గౌప్యవీ, రసంతో కూడుకొన్నవీ అయిన కావ్యనాటకాల రీతులు; పెక్కు= అనేకం; చూచితిన్= తిలకీంచాను; జగత్, పరిపూజ్యములు+ఐన= లోకంచేత పూజింపదగినవైన; శశపుర+అగమముల+అందున్= శివుడిని పూజించే విధానాలు తెల్పే గ్రంథాలయందు; ప్రకాశముగాన్= ప్రసిద్ధంగా; హృదయంబు= చిత్తం; భక్తితోన్ = శ్రద్ధతో; నిల్వితిన్= ఉంచితిని (చదవితిని).

తాత్పర్యం: నిర్గులమైన మనస్సుతో పెక్కపురాణాలు విన్నాను. అర్థశాస్త్రాల ధర్మశాస్త్రాల పద్ధతిని తెలిసికొన్నాను. ప్రాధాలు, రసభరితాలు అయిన రఘువంశాది కావ్యాలయొక్కయు, శాకుంతలాది నాటకాలయొక్కయు తీరులు అనేకం చవిచూచాను. లోకానికి మిక్కిలి పూజనీయా లైన శైవాగమశాస్త్రాలయందు ప్రసిద్ధంగా చిత్తాన్ని భక్తితో స్థిరంగా ఉంచాను.

విశేషం: శశపురం రాజరాజు విజ్ఞాన వివేకాలను తెలుపుతున్నది. అతడు పొరాణిములు చదివి వినిపిస్తూ ఉంటే పెక్కపురాణాలు విన్నాడు. రాజులు అర్థధర్మశాస్త్రాలను తప్పక చదవాలి. అర్థశాస్త్రం దేశార్థిక్షమిగతులను పెంపాందించటానికి తోడుపడేది. ధర్మశాస్త్రం ధర్మాలకు, ఆచారప్యవహారాలకు సంబంధించింది. రాజరాజు పూర్వం తెలుగులో కావ్యాలు కాని, నాటకాలు కాని లేవు. అతడు తమిళ కన్నడ భాషలలోని కావ్యాలను (విక్రమార్జునవిజయాదులు కన్నడకావ్యాలు, పెరిందేవనారు రచించిన భారతాదులు తమిళకావ్యాలు) సంస్కృతంలోని కావ్యాటకాలూ చదవి ఆనందించి ఉంటాడు. రాజరాజు శివభక్తుడు; అందుచేత శివపూజావిధానాలను తెలిపే శాస్త్రాలను శ్రద్ధతో చదవిఉంటాడు. శివశక్తివిష్ణుపూజాక్రమాలను వివరించే ఆగమగ్రంథాలు పెక్కు ఉన్నాయి. “అగతం పంచవక్తుత్త, గతం చ గిరిజానవే, మతం చ వాసుదేవస్య, తస్కృ దాగమ ముఖ్యతే”- శబ్దకల్పద్రుమము. శివముఖంనుండి చొచ్చి, పార్వతిముఖం చొచ్చి, విష్ణుపుకు ఇష్టం కావటంచేత ఆగమానికి ఆపేరు వచ్చింది. కావ్యార్థసూచన మనే ప్రస్తావనాంగం ఖండులో ఉన్నది.

వ. అయినను నాకు ననవరతంబును శ్రీమహిభారతంబునందిలి యజ్ఞప్రాయంబు పెద్ద రై యుండు. 11

ప్రతిపదార్థం: అయినను= శాస్త్రకావ్యాటకాగమాదులను పరించినా; నాకున్ = రాజరాజనరేంద్రుడికి అని భావం; అనవరతంబును= ఎల్లప్పుడున్నా; శ్రీ, మహాత్, భారతంబునందలి= శోభాయుక్తమైన వ్యాసరచిత మహాభారతంలోని; అభిప్రాయంబు= భావం, తాత్పర్యం, తత్త్వం; పెద్ద+ఐ= అధికమై; ఉండున్= ఉంటుంది.

తాత్పర్యం: శాస్త్రకావ్యాటకాగమాదులను చదివినస్పటికీ నాకు శ్రీమత్ మహాభారతంలోని తాత్పర్యం, తత్త్వమే వాటిన్నింటికంటే గౌప్యదిగా అనిపిస్తుంది.

విశేషం: ‘అయినను నాహ్యదయంబును ననవరతంబును శ్రీమహాభారతంబునందలి యభిప్రాయంబు విన నభిలాష పెద్దమైయుండు’ - అని కొన్ని ప్రతులలో కనపడుతున్నది. అంటే- నే నర్థదర్శకాస్త్రాలను, కావ్యనాటకాగమాలను చదివినప్పటికీ నాచిత్తంలో వ్యాసుడు రచించిన బహుపిషయశోభితమైన మహాభారతేతిహసంలోని భావాన్ని వినటానికి కోరిక అధిక మై ఉంటుంది అని భావం. ఈపారం రాజరాజు హృదయంలోని అభిలాషను సూచించేది. అతడికి ‘భారత శ్రవణాసక్తి’ ఇష్టమైన అంశాలలో ఒకటని రాబోయే పద్యంలో సూచించబడుతున్నది. దానికి అనుగుణంగా ఈపారం ఉన్నది. కానీ, రాజరాజుకు గల నిశ్చయభావాన్ని ప్రస్తుత పారం సూచిస్తున్నది. పురాణాలు, అర్థదర్శకాస్త్రాలు, ఉదాత్తరసాన్విత కావ్యనాటకాలు, ఈశ్వరాగమాలు మొదలైన గ్రంథాలన్నింటిలో చెప్పిన తాత్పర్యం కంటే మహాభారతబద్ద నిరూపితార్థం గొప్పదని రాజరాజు నిశ్చయం. అది అతడి విజ్ఞతను సూచిస్తున్నది. పూర్వపద్యభావంతో అన్వయిస్తున్నది. అది అతడి అభిలాషను మూలకారణమైన నిశ్చయభావం. అందువలన ప్రస్తుతపారమే సముచితం. ‘ఇందుల’ రూపం యతిస్థానంలో కనపడుతున్నది (1-6-248, 2-1-188) కాబట్టి ‘అందుల’ అనేరూపం నన్నయ ఇక్కడ వాడిఉంటాడు.

మ. ఇవి యేనున్ సతతంబు నాయెడఁ గరం జప్పంబు లై యుండుఁ బా
యవు భూదేవకులాభితర్పణమహేయస్త్రీతియున్. భారత
శ్రవణాసక్తియుఁ, బార్వాతీపతిపదాబ్జధాయస్తూజామహశో
త్వమమున్, సంతతదానశీలతయు, శస్త్రత్వాధుసౌంగత్యమున్.

12

ప్రతిపదార్థం: భూదేవ, మల+అభితర్పణ, మహీయన+ప్రీతియున్= బ్రాహ్మణులసముదాయాన్ని తృప్తిపొందించటంలో మిక్కిలి అధికమైన ఆసక్తియున్నా; భారత, శ్రవణ+ఆసక్తియున్= భారతాన్ని వినటంలోని ప్రీతియున్నా; పార్వతిపతి, పద+అబ్జ, ధ్యాన, పూజా, మహాత్, ఉత్సవమున్= పార్వతిభర్త అయిన శివునియొక్క పద్మలవంటిపాదాలను ధ్యానించటంలోను, పూజించటంలోను(కల) గొప్పవేడుకయున్నా; సంతత, దాన, శీలతయున్= నిరంతరం దానం చేసే స్వభావం కలిగి ఉండటమున్నా; శశ్వత్, సాధు, సాంగత్యమున్= ఎల్లప్పుడును సత్పురుషులతోడి సహవాసమున్నా; ఇవి ఏనున్= అనే ఈ అయిదున్నా; నా, ఎడన్= నాహ్యదయమందు; కరంబు= మిక్కిలి; ఇష్టంబులు+ఇ= ప్రీతికరాలై; ఉండున్= ఉంటాయి; పాయవు= తొలగవు.

తాత్పర్యం: ఈ అయిదున్నా నాహ్యదయంలో మిక్కిలి ప్రీతికరా లై ఉంటాయి; తొలగవు. అవి ఏవంటే- 1. బ్రాహ్మణులసముదాయాన్ని తృప్తిపొందించటంలో మిక్కిలిగొప్పప్రీతి. 2. భారతాన్ని వినటంలో ఆసక్తి. 3. పద్మలవంటిశివుడిపాదాలను ధ్యానించటంలో, పూజించటంలో ఉండే గొప్పవేడుక. 4. ఎల్లప్పుడూ దానం చేసే స్వభావం కలిగిఉండటం. 5. నిరంతరం సత్పురుషులతోడి సహవాసం చేయటం అనేవి.

విశేషం: ఇందులో రాజరాజుహృదయానికి మిక్కిలి ప్రీతికరా లైన ఐదు విషయాలు పేర్కొనబడినవి. వాటిలో మహాభారతం వినవలనే కోరిక ఒకటి. అది అంధ్రమహాభారత రచనకు ప్రేరకమైన ప్రధాన కారణం. కావ్యరచనా కారణం చెప్పటం అవతారికలోని ఒకఅంగం. నన్నయ అయిదు అనటానికి ఏను అనే పదాన్నే వాడుతాడు. మహాత్ అను విశేషముయొక్క ‘తర’ భావాన్ని సూచించేసదం మహీయః. మహిష్మి ‘తమ’ భావాన్ని సూచిస్తుంది.

మ. మతి యదియుసుంగాక.

13

తాత్పర్యం: అంతేకాకుండా.

విశేషం: రాజరాజు తనకు భారతంపట్ల ప్రీతి అధికంగా ఉండటానికి మరికొన్ని కారణాలు తెల్పుతున్నాడు. ఈ వచనం కొన్ని ప్రతులలో లేదు.

చ. హిమకరుఁ దొట్టి పూరుభరతేశకురుప్రథమాండుభూపతుల్
క్రమమున వంశకర్త లనగా మహి నొప్పిన యష్టియనం
శమును బ్రసిధ్వలై, విములసధ్వణశోభతు లైన పాండవో
త్రములచలిత నాకు సతతంబు వినంగ నజీష్ట మెంతయున్.

14

ప్రతిపదార్థం: హిమకరున్= చంద్రుని; తొట్టి= మొదలుకొని; పూరు, భరత+శాశ, కురుప్రభు, పాండుభూపతుల్= యయాతికుమారుడైన పూరువు, శకుంతలాదుష్యంతులకుమారు డైన భరతవక్రవర్తి, కౌరవవంశాని కాపేరు రావటానికి హేతు వైన కురు వనే రాజు, పాండురాజు అనేవారు; క్రమమున్= వరుసగా; వంశకర్తలు+అనగాన్= వంశాన్ని స్థాపించి కొనసాగించినవారు కాగా; మహిన్= భూమియందు; ఒప్పిన= ప్రకాశించిన; అస్మదీయవంశమున్= మావంశమునందు; ప్రసిద్ధులు+బ= మిక్కిలిప్రభ్యాతి పాందిన వారై; విమల, సద్గుణాశోభితులు+అయిన= నిర్మలము లయిన మంచిగుణాలతో ప్రకాశించిన; పాండవ+ఉత్తముల= యోగ్యులైన పాండవులయొక్క (ధర్మరాజుడులైన పాండురాజు కుమారులయొక్క); చరిత్ర= వృత్తాంతం; నాకున్; సతతంబున్= ఎల్లప్పుడు; వినంగ్= వినటానికి; ఎంతయున్= మిక్కిలి; అభీష్టము= కోరిక, సమ్మతం, ఇష్టం.

తాత్పర్యం: చంద్రుడు మొదలుకొని పూరువు, భరతుడు, కురురాజు, పాండురాజు లనేవారు వరుసగా వంశాన్ని స్థాపించి కొనసాగించిన వారు కాగా భూమియందు అలరారిన మావంశంలో మిక్కిలి ప్రభ్యాతు లై స్వచ్ఛమైన, యోగ్య మయిన గుణాలతో ప్రకాశించిన సజ్జను లైన పాండవులయొక్క చరిత్ర వినటం నాకెల్లప్పుడూ ప్రీతికర మై ఉంటుంది.

విశేషం: తొట్ట అనగా మొదలుకొను. తెలుగుకావ్యాలలో శాధాతువుయొక్క క్వార్కరూపం ఒక్కటే కనబడుతున్నది. కౌరవపాండవవంశం చంద్రవంశం. దీనికి మూలపురుషుడు చంద్రుడు. తరువాత ఆ వంశంలో ఎందరో మహిరాజులు పుట్టి భూమిని పరిపోయించారు. వారిలో ముఖ్య లైనవారిని మాత్రం నస్యము శాశ పద్యంలో పేరొక్కని ఉన్నాడు. వంశకర్త అనగా వంశాన్ని స్థాపించి దానిని కీర్తితో ధర్మమార్గంలో కొనసాగించినవాడు. అతడి తరువాత అతడి పేరుమీద అతడివంశస్తులు పిలువబడేవారు. ధర్మరాజుడులు పొరపులు, భారతులు, కౌరవులు, పాండవులు అని పిలువబడటం వంశకర్తల ప్రాభవంవలననే.

చ. అములసుప్రథస్యంగభుర మై కపిలం బగు గోశతంబు ను
త్రముబహువేదవిప్రులకు దానము సేసిన తత్తులంబు త
ధ్వము సమకూరు భారతకథాత్రవణాభిరతిన్, మధీయచి
త్రము ననిశంబు భారతకథాత్రవణప్రవణంబ కావున్.

15

ప్రతిపదార్థం: అమల, సువర్ష శృంగ, ఖురము+బ= నిర్మలమయిన, బంగారంతో కూడిన కొమ్ములును, గిట్టలును, కలదై; కపిలంబు+అగు= గోరోజనంవంటి రంగు గల (ఎర్ని); గోశతంబును= ఆపులవందను; ఉత్తమ, బహు, వేద, విప్రులకున్= యోగ్యులైన పలువురు వేదాలుచదివిన బ్రాహ్మణులకు; దానము, చేసిన; తద్ద+ఫలంబు= ఆ ఫలితం; తధ్వము+అ= నిజంగా; భారత, కథా, త్రవణా+అభిరతిన్= మహిభారతంలోని కథను వినే అసక్తిచేత; సమకూరున్= కలుగుతుంది; మధీయ, చిత్రమున్= నాప్యాదయంకూడ; అనిశంబున్= ఎల్లప్పుడు; భారత, కథా, త్రవణా, ప్రవణంబు+అ= భారతంలోని కథను వినటంలో అసక్తికలదే; కావున్= కాబట్టి. (తరువాతి పద్యంతో కలిపి చదువుకోవాలి).

తాత్పర్యం: పరిపుద్ర మైన బంగారపు తొడుగుతో కూడిన కొమ్ములును, గిట్టలును కల కపిలవర్షం కల వందతపులను యోగ్యులు, వేదం అధ్యయనం చేసినవారు అయిన పలువురు బ్రాహ్మణులకు ('బహువేద' అనుప్పుడు నాలుగువేదాలు

వడివిన అనికూడ అర్థం చెప్పవచ్చును.) దానం చేసిన ఆ ఫలితం భారతకథను వినే ఆస్తుకేచేత తప్పక కల్పతుంది. నాహృదయంకూడ భారతకథను వినాలి అని కుతూహలపడుతూ ఉంటుంది. కాబట్టి.

విశేషం: గోవులలో కపిలగోవు శ్రేష్ఠమైనది. వేదాధ్యయనం చేసిన విప్రులు దానానికి మిక్కిలి పాత్రులు. పాత్రదానంవలన ఎక్కువఫలం చేకూరుతుంది.

క. **జనముత కృష్ణద్వాపా , యసమునివృష్టభాజిహిత మహాభారతభ
ధ్రువిరూపితార్థ మేర్పడం , దెనుగున రచియింపు మభికభీయుక్తిమొయిన్.**

16

ప్రతిపదార్థం: జనముత= ప్రజలచేతకీర్తింపబడేవాడా! (నస్యయకు సంబోధనం); దీనిని జనులచేత స్తుతింపబడిన అని వ్యాసుడికి విశేషణంగా కూడ చెప్పవచ్చును. అప్పుడు అంతయు ఒకేసమాస మపుతుంది; కృష్ణద్వాపాయన, మునివృష్టభ+అభిహిత, మహాత్, భారత, బద్ధ, నిరూపిత+అర్థము= వ్యాసు డనే మునిశ్రేష్టునిచే చెప్పబడిన మహాభారత మనే ఇతిహాసంలో కూర్చుబడి నిరూపించబడిన (స్థిరంచేయబడిన) అర్థం- అంటే తాత్పర్యం, ధర్మతత్త్వం, ప్రబోధం, రసం మొదలైనవాటి సారవంతైన అభిప్రాయమన్నమాట; ఏర్పడన్= స్వప్తమయ్యేటట్లు; తెనుగునన్= తెలుగుభాషలో; అధిక, ధీయుక్తిమొయిన్= గొప్పబుద్ధిమొక్క కూడికతో; రచియింపుము= ప్రాయము.

తాత్పర్యం: జనులచేత కీర్తింపబడే ఓనస్యయకవి! వ్యాసమునిశ్రేష్టునిచేత చెప్పబడిన మహాభారతంలో తెల్పుబడి నిరూపింపబడిన అర్థం తేటతెల్ల మయ్యేటట్లు అధికమైన బుద్ధిసంపద అలరారగా తెలుగుభాషలో ప్రాయము.

విశేషం: వ్యాసుడు పరాశరమునికి దాశరాజకన్యకూ ద్వీపంలో పుట్టాడు. అతడు నల్లనివాడు. అందుచేత కృష్ణద్వాపాయను డనే పేరు కలిగింది. సింహ, వృషభ, శార్యుల, కుంజరాదిశబ్దాలు సమాసంలో ఉత్తరపదాలై శ్రేష్ఠతను సూచిస్తాయి. ఈ పద్యంలో తెనుగుశబ్దం నకారమధ్యమనుగా వాడబడింది. ఈ నకారం ప్రాపణసంలో ఉన్నది. నస్యయనాడు తెనుగుశబ్దమే వాడుకలో ఉన్నదికాబోలును. తరువాత ‘తెలుగు’ అనురూపంకూడ వచ్చింది. రాజరాజ నస్యయను భారతంలోని అర్థం ఏర్పడేటట్లుగా ప్రాయమన్నాడే కాని, యథాతథంగా అనువాదం చేయు మని అడిగిఉండలేదు.

నస్యయకుముందే పంపకవి కన్పడంలో ‘విక్రమార్ఘనవిజయం’ అనే పేర భారతకథను కావ్యంగా ప్రాసిఁడ్నాడు. అట్లే పెరిందేవనారు తమిళంలో భారతం ప్రాసిఁడ్నాడు. పంపకవి జైనమతానికి చెందినవాడు. అందుచేత అతడికావ్యంలో ఆ మతానికి అనుగుణంగా వ్యాసభారతంలోని కథను, వర్ణనలను అక్కడక్కడ మార్చాడు. అది ఎరిగినవాడు కావటంచేత రాజరాజ నస్యయతో వ్యాసుడు భారతంలో నిరూపించిన తాత్పర్యాన్నే తత్త్వాన్నే తేటపడేటట్లుగా తెనుగున భారతాన్ని రచియింపు మని చెప్పాడని విమర్శకులు భావిస్తున్నారు.

క. **బహుబాపల బహువిధముల , బహుజనములవలన విసుచు భారతబద్ధ
స్పృహు లగు నాలికి నెప్పుడు , బహుయాగంబులఫలంబు పరమార్థ మిలన్.**

17

ప్రతిపదార్థం: బహుబాపలన్= అనేకభాపలందు; బహువిధములన్= పలురీతులుగా; (అనగా కావ్యాంశకపురాణాదివిధప్రక్రియలలో అని భావం); బహుజనములవలన్= పలువురు జనులవలన; విసుచున్= వింటూ; భారత, బద్ధ, స్వపులు= భారతకథయందు కట్టుబడిన కోరిక కలవారు; అగు, వారికిన్= అయిన జనులకు; ఎప్పుడున్= ఎల్లపుడూ; ఇలన్= భూమియందు; బహు, యాగంబుల, ఫలంబు= అనేకయజ్ఞాలు చేయటంవలన కలిగే ఫలితం; పరమ+అర్థము= గొప్ప ప్రయోజనం (సత్యం).

తాత్పర్యం: అనేకభాషలలో, అనేక ప్రక్రియలలో పలువురు జనులవలన భారతకథను వింటూ అందులో అధికమైన ఆసక్తిని పెంచుకొన్నవారికి అనేకయజ్ఞాలు చేయటంవలన కలిగేఫలం గొప్ప ప్రయోజనంగా సమకూరుతుంది.

విశేషం: పరమార్థము+అగున్- అని పాతాంతరం; అంటే తప్పక కలుగుతుంది అని అర్థం. అలం: వృత్తునుప్రాపం.

వ. అని యానతిచ్ఛిన విని యక్షమివరుం డి ట్లనియె.

18

ప్రతిపదార్థం: అని; అనతి+ఇచ్ఛినన్= రాజరాజు ఆజ్ఞాపీంచగా; విని; ఆ+కవి, వరుండు= కవిశేషు దైన నన్నయభట్టు; ఇట్లు= ఈవిధంగా; అనియెన్= పల్గొను.

తాత్పర్యం: అని రాజరాజు ఆజ్ఞాపీంచగా విని కవిశేషు దైన నన్నయ క్రిందివిధంగా పలికాడు.

చ. అమలినతారకాసముదయంబుల నెన్నను, సర్వవేదశా

స్తుముల యశేషసారము ముదంబును బొందను, బుధ్మిబాహువి

క్రమమున దుర్గమార్థజలగౌరవభారతభారతీసము

ద్రముఁ దఱియంగ సీదను , విధాత్మన కైనను నేరబోలునే.

19

ప్రతిపదార్థం: అమలిన, తారకా, సముదయంబులన్= నిర్వుల మైన నష్టత్రాలసముదాయాలను; ఎన్నను= లెక్కించటానికినీ; సర్వ, వేద, శాస్త్రముల, అశేష సారము= అన్ని వేదాలయొక్కయు, శాస్త్రాలయొక్కయు సంపూర్ణ మైన సారాంశాన్ని; ముదంబునన్= సంతోషపంతో; పొందను= పొందటానికినీ; బుద్ధి, బహు, విక్రమమునన్= మతి అనే భుజాలయొక్క బలంచేత; దుర్గమ+అర్థ, జల, గౌరవ, భారత, భారతీ, సముద్రమున్= పొంద శక్యం కాని అర్థమనే సీటియొక్క మహత్వంతో కూడిన భారతంలోని వాక్యానే సముద్రాన్ని; తలియంగన్= దాటేటట్లుగా; ఈదను= ఈదటానికినీ; విధాత్మనకున్+ఐనను= బ్రహ్మకైనను; నేరన్+పోలనే= తెలిసికొనటానికి శక్య వొతుందా? (కాదని భావం).

తాత్పర్యం: ఆకాశంలోని నష్టత్రసమూహాలను లెక్కించటానికి, అన్నివేదాల శాస్త్రాల సంపూర్ణసారాన్ని సంతోషపంతో గ్రహించటానికి, బుద్ధి అనే భుజబలంతో పొంద శక్యం కాని (దిగటానికి అలవికాని) అర్థ మనే సీటియొక్క విష్ణుతీతో కూడిన భారతవాజ్ఞాయసముద్రాన్ని దాటేటట్లుగా ఈదటానికి (సముద్రపు ఆవలిబడ్డ చేరటానికి) బ్రహ్మకైననూ శక్య వొతుందా? కాదు.

విశేషం: ఈపద్యం నన్నయవినయగుణాన్ని సూచిస్తున్నది. అతడు మహాపండితుడైనపుటికినీ పంచమవేద మైన భారతాన్ని తెలుగులో ప్రాయటం తనకు అసాధ్య మని చెప్పుతున్నాడు. ఇందులో అతడు పేర్కొన్న విషయా లన్నీ అసాధ్యాలైనవే. మరియు, ఆరోజుల్లో తెలుగుభాష ఇంకను అభివృద్ధి చెంది ఉండ లేదు. అటువంటి భాషలో మహాభారతంవంటి గొప్పగ్రంథాన్ని రచించటం అసాధ్యమని అతడి భావం. అలం: రూపకం. అవతారికలో పరితలకు ఆసక్తి కలిగేటట్లు కావ్యమహత్మాన్ని కీర్తించటం ఉన్నయికరణాలోని భాగం. నన్నయ దానిని నిష్పణంగా అలంకారముందరంగా ఆక్షరరమ్యంగా నిర్వహించాడు. ఈ పద్యంలో కని ప్రోఢోక్తిచేత సిద్ధమైన అలంకారం వలన కలిగే వస్తుధ్వని ఉన్నది. భారతభారతీ సముద్రాన్ని తరించటం బ్రహ్మకూడ సాధ్యం కాదనటంలో భారతరచన ఎంత దుష్పుర్ణమైనదో రూపకాలంకారంవలన ప్రతీయమాన వొతున్నది. ‘అమలిన తారకాసముదయంబులన్ ఎన్నను’ అన్నప్పుడు సముదాయార్థక శబ్దంమీద ఉన్న బహువచనప్రత్యయం, చుక్కలను

గుంపులుగుంపులుగా లెక్కపెట్టటంకూడా సాధ్యంకాని పని అని ధ్వనింపచేస్తున్నది. అంతేకాక, ఇందులో ప్రకృతం భారతభారతీసముద్రాన్ని దరియంగ నీదటం. తారకాసముద్రాయాలను ఎన్నటం, సర్వవేదశాస్త్రముల అశేషారాన్ని పొందటం అనేవి అప్రకృతాలు. ఈ ప్రకృతాప్రకృతాలకు ‘విధాత్మనకైనను నేరబోలునే’ అనేదానితో ధర్మైక్యం చెప్పబడింది. ఇది దీపకాలంకారలడ్డణం. ఇది వాచ్యం. నస్నయువలనే బ్రహ్మాకుకూడా సాధ్యంకాదనే అర్థం స్ఫురించటంచేత ఉపమానం ప్రతీయుమానం అవుతున్నది. ఉపమాలంకారంలో ఉపమేయంకంటే ఉపమానం ఉదాత్తంగా ఉండాలి. దీపకంలో ఆలడ్డణం లేదు. కాబట్టి తారకాగణనాదులకంటే భారతసముద్రం ఈధంటమే గొప్పగా చెప్పబడే దీపకాలంకారమే మిక్కిలి చమత్కారవంతంగా ఉంటుంది. వ్యంగ్యమయ్యే ఉపమాలంకారం గుణిభూతం కావటం ఇక్కడ విశేషం. దీనివలననే మహాభారతరచనలోని దుష్టరత్యం ఔచితీశోభితంగా ప్రతీయుమానుమయ్యేటట్లు వస్తుధ్వని పద్యంలో రమణీయంగా నిర్వహింపబడింది. (సంసా.)

v. అయినను దేవా! నీయసుమతంబున విద్మజ్ఞనంబుల యనుగ్రహంబునంజేసి నానేర్చువిధంబున నిక్కాష్టంబు
రచియించెద నని. 20

ప్రతిపదార్థం: దేవా= ప్రభూ!; అయినను= అసాధ్యం అయిసప్పటికీ; నీ, అనుమతంబునన్= నీసమృతిచేతనున్నా; విద్యత్+జనంబుల= పండితజనులయొక్క; అనుగ్రహంబునన్+చేసి= దయచేతనున్నా; నా, నేర్చు, విధంబునన్= నాకు తెలిసినరీతిని (కర్తృపదప్రథమకుషష్టి) నేను ఎరిగిన రీతిలో; ఈ కావ్యంబు= ఈ మహాభారతకావ్యాన్ని; రచించెదన్= ప్రాస్తాను; అని= అని పలికి.

తాత్పర్యం: ‘ప్రభు వయున రాజరాజా! భారతాన్ని రచించటం అసాధ్యమే అయినా, నీసమృతి (ఆజ్ఞ) చేతనూ, పండితజనుల దయచేతనూ నాకు తెలిసినవిధంగా యథాశక్తిగా ఈ మహాభారతకావ్యాన్ని రచిస్తాను’ అని పలికి.

విశేషం: ఈవచనంకూడ నస్నయ వినయగుణాన్ని సూచిస్తున్నది. రాజరాజు రచించు మని ఆనతివ్యటంచేత పండితజనులు దయతో తోడుపడటంచేత యథాశక్తిగా భారతకావ్యాన్ని రచించగల నని నస్నయ చెప్పుతున్నాడు. సంస్కృతభారతం ఇతిహసం. నస్నయ దానిని రసాలంకారపూరిత మైన కావ్యంగా రూపొందించ రలచా డని కావ్యశబ్దప్రయోగంవలన తెలుస్తున్నది. ‘రచియించెనని తొడంగి’ అని పారాంతరం. తొడంగి= పూని. కావ్యపత్రణాన్ని(కవి రచించటానికి పూనకోపటం), కావ్యస్వభావాన్ని సూచించటం అవతారికాంగం.

తరలము.

హరిహరాజగజాననార్ఘమదాస్యమాత్యసరస్వతీ
గీరిసుతాదిక దేవతాతత్తీకిన్ నమస్కృతి సేసి దు
ర్ధరతపోవిభవాధికున్, గురుఁ బధ్యవిధ్యకు నాధ్య, నం
బురుహగర్భసిభుం, బ్రచేతనుపుత్తు భక్తిఁ దలంచుచున్.

21

ప్రతిపదార్థం: హరి, హర+అజ, గజసన+అర్ప, షట్+అస్య, మాత్య, సరస్వతీ, గిరిసుతా+అదిక, దేవతాతత్తీకిన్= విష్ణువు, శివుడు, బ్రహ్మ, ఏనుగుమొగలవినాయకుడు, సూర్యుడు, ఆరుముఖాలుకలకుమారస్వామి, లక్ష్మీ సరస్వతి, హిమవంతుని కూతురైనపార్వతి మొదలైన దేవతలసమూహానికి; నమస్కృతి+చేసి= (గసడదవాదేశం) నమస్కారంచేసి; దుర్భిరతపన్+ విభవ+అధికున్= అధికమైన తప్సుమ్యేక్క వైభవంచేత గొప్పవాడున్నా; గురున్= గొప్పవాడున్నా, ఆచార్యుడున్నా, అజ్ఞానాన్ని పోగొట్టేవాడున్నా; పద్యవిద్యురున్= పద్య(క్లోక) రచనాసంప్రదాయుజ్ఞానానికి; ఆధ్యన్= మొదటివాడున్నా(అదికపాఠించి); అంబురుహగర్భ,

నిభున్= బ్రహ్మతో సమానుడైనవాడున్నా, అయిన; ప్రచేతసు, పుత్రున్= ప్రచేతసుని కుమారు డైన వాల్మీకిని; భక్తిన్= భక్తితో; తలంచుచున్= స్మృతిస్తూ.

తాత్పర్యం: విష్ణువు, శిష్టుడు, బ్రహ్మ, వినాయకుడు, సూర్యుడు, కుమారస్వామి, తల్లి యైన లక్ష్మీ సరస్వతి, పూర్వతి మొదలైన దేవతలసమూహానికి నమస్కారం చేసి, అధికమైన తపస్సంపదచేత గౌప్యవాడున్నా, అజ్ఞానాన్ని తొలగించే ఆచార్యుడున్నా, పద్య(శ్లోక)రచనాసంప్రదాయాన్ని ప్రవర్తింపచేయటంలో ఆదికవియున్నా, బ్రహ్మతో సమానుడున్నా అయిన ప్రచేతసుడి కుమారు డైన వాల్మీకిని భక్తితో స్మృతిస్తూ.

విశేషం: కావ్యారంభంలో త్రిమార్తులను, వారిభార్యలను, విష్ణుశ్వరుడు మొదలైన దేవతలను భక్తితో స్మృతించటం కవులు పరిపాటి. ఈ సంప్రదాయానికి సంగ్రహంగా నయునా మార్గదర్శకు డయింది నన్నయుమే. అతడు సూర్యుడినీ, కుమారస్వామిని కూడ స్మృతించాడు. ‘మాత్ర’ శబ్దానికి సప్తమాత్రకులు, లేదా, అక్షరమాత్రకులు అనే అర్థాలను కూడా చెప్పావచ్చుము. తరువాతివారు వీరిని స్మృతించటం అరుదుగా కనబడుతుంది. సంస్కృతంలో రామాయణం రచించిన వాల్మీకి ఆదికవిగా పరిగణింపబడుతున్నాడు. “మానిషాద ప్రతిష్ఠాం త్వమ్” అనేది అతడు చెప్పిన మొదటిశ్లోకమని అంటారు. అంతకుముందు వెలసిన ఉపనిషత్తులలో కొన్నిశ్లోకాలు ఉన్నవి. అవి వైదికాలు. లోకిక సంస్కృతంలో మొట్టమొదట శ్లోకం ప్రాసినవాడు వాల్మీకియే కావచ్చును. ప్రచేతసుడు ఒక బుమి. ప్రచేతసు డంబే వరుణుడు అనే అర్థంకూడ ఉన్నది. అలం: ఉపమ.

గురువద్యవిద్యకు అద్యున్ అనే పారాంతరం ఉన్నది. గౌప్యమైన పద్య(శ్లోక) రచనా సంప్రదాయానికి మొదటివాడని దీనికర్థం. ఇదే ఉచితపారమని తోస్తున్నది. ‘గురువద్యవిద్యకుఅద్యుడు’ అనేవిశేషాం వాల్మీకికి ఎంత వర్తిస్తుందో నన్నయుకూ అంతే వర్తిస్తుంది. వాల్మీకి సంస్కృతంలోనూ, నన్నయు తెలుగులోనూ గురువద్యవిద్యకు అద్య లైన ఆదికవులు. వాల్మీకిమహాకవిఅంశ నన్నయ్యలో ఉన్న దని ఈవిశేషాం ధ్యనింపచేస్తున్నది.“మధుమయ ఫణితీనాం మార్గదర్శీ మహార్షిః” అనే భోజాడిప్రశంస వాల్మీకితోపాటు నన్నయుకు కూడ సార్థకంగా వర్తిస్తుంది. ఇష్టదేవతాస్తుతి, పూర్వకవిస్తుతి అనబడే అవతారికాంగాలను నన్నయు ఈపద్యంలో నిర్వహించాడు.

తరలవృత్తానికి ప్రతిపాదంలోనూ- న, భ, ర, స, జ, జ, గ అనేగణాలు ఉంటాయి. 12వ అక్షరం యతిస్తానం. ఇందులోని మొదటిరెండు లఘువులను ఒకగురువుగా మారిస్తే ‘మత్తుకోకిల’ జొతుంది. విశేషవృత్తాలలో ఈ రెండింటినే నన్నయు ఎక్కువసంఖ్యలోవాడాడు.

ఉ. భారతభారతీశుభగభస్తిచయంబులఁ జేసి, ఘోరసం
సారవికారసంతమసజ్ఞాలవిజ్ఞంభముఁ బాచి, సూరిచే
తీరుచిరాబ్బిధనరతుం డగు బిప్పుఁ బరాశరాత్మజాం
భోరుహామితుఁ గొళ్లి మునిపూజితు భూలయశోవిరాజితున్.

22

ప్రతిపదార్థం: భారత, భారతీ, పుభు, గభ్స్తి, చయంబులన్, చేసి= భారతంలోని వాక్య లనే మంగళకరాలైన కిరణాలయ్యుక్క సముదాయంచేత; ఫోర, సంసార, వికార, సంతమస, జాల, విజ్ఞంభమున్= భయంకరమైన సంసారంలోని దుర్గుణాలు(వికృతులు) అనే గాఢ మైన చీకట్లసముదాయంయొక్క అతిశయాన్ని; పొచి= పోగౌట్టి; సూరి, చేతన్+రుచిర+అజ్ఞబోధనరతుండు+అగు= పండితులహ్యదారుయా లనే ఒప్పిదమైనపద్మాలను వికసింపచేయటంలో అస్త్రీకలవా డైన; దివ్యున్= దేవతాతుల్య డైన వాడిని; మునిపూజితున్= మునులచేత పూజింపబడినవాడిని; భూరి, యశన్+విరాజితున్= అధిక మైన కీర్తితో ప్రకాశించేవాడిని; పరాశర+అత్మజ+అంభోరుహామితున్= పరాశరుడి కుమారు డైన వ్యాసు డనే(పద్మాలరు మిత్రు డైన) సూర్యుడిని; కొల్పి= సేవించి.

తాత్పర్యం: భారతంలోని వాక్య లనే మంగళకరా లైన కిరణసముద్యాలచేత భయంకర లైన సంసారంలోని విక్రతలు అనే దట్ట మైన చీకట్లయొక్క అతిశయాన్ని పోగొట్టి, పండితుల హృదయా లనే ప్రకాశించేపద్మాలను వికసింపచేయటంలో ఆస్తికలవాడున్నా, యోగ్యుడున్నా, దేవతాతుల్యుడున్నా, మునులచే పూజింపబడినవాడున్నా, అధికమైనకీర్తిచేత ప్రకాశించేవాడున్నా అయిన వ్యాసు డనే సూర్యుడిని సేవించి.

విశేషం: ‘మునిపూజితు, భూరియోవిరాజితున్’ అనేవాటిని సూర్యుడికికూడ విశేషణలుగా చెప్పవచ్చును. ‘పాచి’ అనేచోట ‘పాపి’ అనే పారాంతరం ఉన్నది. రెండింటికిని అర్థం సమానమే. ‘పాయు’ అనే ధాతుపుకు ‘పాచు’ అనేవి ప్రేరణార్థకరూపాలు. ‘దివ్యపూర్వాశరాత్రజ్ఞంభోరుహామిత్రు’ అని సమాసరూపమైన పారాంతరంకూడ ఉన్నది. ‘పూర్వాశరాత్రజ్ఞంభోరుహామిత్రుం గౌల్మి’ అని వ్యాసువిశేషణలను సమాప్తిచేసి తిరిగి ‘మునిపూజితు భూరియోవిరాజితున్’ అని విశేషణలను వేయటంచేత సమాప్త పునరావృత్తాంశం ఏర్పడుతుందని కొందరు భావింపవచ్చును. కానీ, ఉత్తితాకాండ్ర మైన సమాప్త పునరావృత్తం దోషం కాదని తెలిసికొనాలి.

ఈపద్యంలో రూపకాలంకారం ఉన్నది. వ్యాసునికీ సూర్యునికిన్నీ, భారతవాక్యులకూ సూర్యకిరణాలకూన్నా, సంసారవికారాలకూ చీకట్లకున్నా, పండితమనస్సులకూ పద్మాలకున్నా పోలిక చెప్పబడింది. త్రిమూర్తులు మొదలైన దేవతలను కొల్పినట్లే కావ్యరంభంలో తమకు పూర్వ మున్న కవులనుకూడ ప్రశంసించటం కవులకు పరిపాటి. నన్నయ తనకుముందు చెప్పదగిన తెలుగుకవులు ఎవ్వరూ లేకపోవటంచేతకాబోలు సంస్కృతంలో ఆదికవు లైన వాల్మీకిని వ్యాసుడిని మాత్రమే స్ఫురించాడు.

సంస్కృతకవులలోకూడ వాల్మీకివ్యాసులనే ఎన్నుకోనటంలో ఒకప్రత్యేకత ఉన్నది. నన్నయ తనలో వాల్మీకిలోని కవిత్వంశ, వ్యాసునిలోని జ్ఞానాంశ కల వనీ, అందువలననే తాను మహాభారతాన్ని కావ్యేతిహసంగా దిద్ది తీరుస్తున్నట్లా సూచిస్తున్నాడు.

v. మతీయును.

23

తాత్పర్యం: అంతేకాక, ఇంకనూ.

విశేషం: దేవతలను, కవులను మాత్రమే కాక నన్నయ ఆ కాలంలో ఉన్న పండితపరిషత్తులనుకూడ ప్రశంసిస్తూ ఉన్నాడు.

చ. పరమవివేకసారభవిభాసిత సద్గుణపుంజవాలిజీ
త్యర్థరుచిరంబు లై, సకలగమ్యసుతీర్థము లై, మహామనో
హరసుచరిత్రమాపనపయఃపలపూర్ణము లైన సత్యభాం
తరసరసీపనంబుల, ముదం బొనరం గొనియాడి వేడుకన్.

24

ప్రతిపద్మార్థం: పరమ, వివేక, సారభ, విభాసిత, సత్కగుణ, పుంజ, వారిజ+ఉత్సర్, రుచిరంబులు+ఽఽ= గౌప్యజ్ఞాన మనే సువాసనతో ప్రకాశించే మంచిగుణాలసమూహ మనే పద్మాలసముద్యాలచేత అందమైనవి అయి; సకల, గమ్య, సుతీర్థములు+ఽఽ= అందరికీ పోదగిన (చేరదగిన) (మంచిరేవు లనే) సత్యరుములు (పూజ్యులైన పండితులు) కలవై; మహాత+మనోహర, సు, చరిత్ర, పావన, పయస్+పరిపూర్ణములు+ఽఽ= మిక్కిలి హృదయములు (ఆనందకరములు) అయిన మంచిశీలములు అనే

పవిత్ర మైన జలాలతో నిండిన వైన; సత్, సభా+అంతర, సరసీ, వనంబులన్= పండితుల సభలమధ్యభాగా లనే సరస్వుల సమాహాలను; ముదంబు+బనరన్= సంతోషం కలిగేటట్లుగా; వేదుకన్= కుతూహలంతో; కొనియాడి= ప్రశంసించి.

తాత్పర్యం: గౌప్యజ్ఞాన మనే పరిమళంతో ప్రకాశించే మంచిగుణాల సమాహ మనే పద్మాలసముదాయంచేత అంద మైనవి తైనె, అందరికిని దిగటానికి తగిన (చేరదగిన) మంచిరేవు లనే పూజ్య లైన పండితులు కలషై, మిక్కిలిప్రీతికరా లైన మంచివర్షన లనే పవిత్రజలాలతో నిండిన వైన పండితులసభలమధ్యభాగా లనే సరస్వులసమాహాలను సంతోషమలరారగా ప్రీతితో ప్రశంసించి.

విశేషం: అలం: రూపకం. నస్వయకాలంలో విద్యాగోష్టులు జరిగే పండితసభ లుండినట్లు తెలుస్తున్నది. ఆ సభలలోని పండితులమెప్పు పొందినప్పుడే పండితులకుగాని, కవులకుగాని, వారి రచనలకుగాని గౌరవసత్కారాలు జరిగేవి. ఇట్టి పండితపరిషత్తులు తమిళదేశంలో ఉండే వని వింటాము. అచోళ సంప్రదాయాన్ని తూర్పుచాఖుమ్యులు వేంగిలో పోవించారు. నస్వయ అట్టి పండితసభలనుకూడ కొనియాడినాడు. తరువాతికవులకృతుల అవతారికలలో పండితసభలప్రశంస కనబడదు.

ఉ. పాయక పాకశాసనికి భారతఫోరమంబునందు నా
రాయణసభ్టు, వాసనసభరామరవంశవిభూషణుందు నా
రాయణభ్టు, వాజ్మయధురంధరుఁడుం, దన కిష్టుఁడున్, సహ
ధ్యయుఁడు వైనవాఁ దభమతంబుగఁ దోదయి నిర్వహింపగన్.

25

ప్రతిపదార్థం: పాయక= విడువక; పాకశాసనికిన్= ఇంద్రుడి కుమారు డైన అర్జునుడికి; భారత, ఫోర, రణంబునందున్= భారతంలో జరిగిన భయంకరమైన యుద్ధంలో (భారతవీరులకు జరిగిన భయంకరమైన యుద్ధంలో); నారాయణ+అట్లు= కృష్ణుడివలె; వానస, ధరామర, వంశ, విభూషణుండు= వానస అనేపేరు గల బ్రాహ్మణవంశానికి అలంకార మైనవాడు; వాజ్మయ, ధురంధరుఁడున్= సంస్కృతకర్మాటంద్రాది సారస్వతాలలో మిక్కిలి సమర్థుడున్నా; తనకున్= నస్వయభట్టుకు; ఇష్టుఁడున్= ప్రియమిత్రుడున్నా; సహధ్యయుఁడున్= అతనితో కలిసి చదువుకొస్తాడున్నా; ఐనవాఁడు= అయినట్టివాడు; నారాయణభట్టు= నారాయణభట్టు అనేపేరు గల గౌప్యపండితుడు; అభిమతంబుగన్= సమ్మతంగా; తోడు+అయి= సహయుడై; నిర్వహింపగన్= నెరవేర్గా.

తాత్పర్యం: భారతవీరులమధ్య జరిగిన భయంకర మైన కురుక్షేత్రసంగ్రామంలో సారథి తైనె విడువక అర్జునుడికి కృష్ణుడివలె, వానస అనే బ్రాహ్మణవంశానికి అలంకారమున్నా, అనేకసారస్వతాలలో సమర్థుడున్నా, తనకు ప్రియమిత్రుడున్నా, సహపారియున్నా అయిన నారాయణభట్టు అనే పండితుడు అనుకూలంగా సహయుడై నెరవేర్గా.

విశేషం: నారాయణభట్టు, నస్వయభట్టు కలిసి కంచిలో ఒక గురువుకడ సహపారకు లైచదువుకొన్నారనిన్ని, తరువాత నారాయణభట్టు పశ్చిమచాఖుక్కులమంత్రి అయినా డనిన్ని చెప్పుతారు. విజయాదిత్యుడనే రాజరాజుసపచ్ఛితమ్ముడు పశ్చిమచాఖుక్కుచుక్కవర్తిసాహాయుంతో రాజరాజును వేంగిరాజ్యసింహసనంనుండి తొలగించి తనే రాజు కావటానికి పలుసార్లు ప్రయత్నించాడు. నస్వయభట్టు తనమిత్రుడైన నారాయణభట్టు సాహయ్యంతో పశ్చిమచాఖుక్కులకూ రాజరాజుకూ మైత్రి కలిగించాడు. అప్పటినుండి రాజరాజుకు శాంతిచేకూరింది. అతడు కృతజ్ఞతాపూర్వకంగా నారాయణభట్టుకు సందమష్టాడిగ్రామాన్ని

అగ్రహారంగా ఇచ్చాడు. ఆ దానశాసనకావ్యాన్ని నస్తయభట్టే రచించాడు. అందులో అతడు నారాయణబట్టు సంస్కృత, కర్ణాట, ప్రాకృత, పైశాచికాంధ్రభాషలలో కవిరాజశేఖరు డని ప్రసిద్ధహాందినట్లున్నా, ‘కవీభవజ్ఞాంకుశ’ బిరుదాన్ని వహించినట్లున్నా వ్రాసియున్నాడు. కొన్నిప్రతులలో ‘వానస’ అనటానికి బదులు ‘వాసిగ’ అనే పాఠాంతరం కనపడుతున్నది. దానికి ‘ప్రసిద్ధిగ’ అని అర్థం. నారాయణబట్టు ఇంటిపేరు వానసవా రని తేలింది.

కృష్ణుడు భారతయుద్ధంలో అర్బునుడికి సారథిగా ఉన్నాడు. అతడు దుర్యోధనుడున్నా అర్బునుడున్నా మొదట తనను సాయంకోరటానికి వచ్చినపుడు, యాదవపైన్యాన్ని రెండువిభాగాలుగా చేసి తానొక్కడునూ ఒకభాగమనిన్ని, తాను యుద్ధం చేయక, వాక్షహోయంమాత్రం చేస్తూ ఉంటా ననిన్ని, రెండవభాగ మైన పదివేలమందినారాయణగోపాలురు యుద్ధం చేస్తూ రనిన్ని, అర్బునుడు వెనుక వచ్చినా తా నతడిని ముందు చూడటంచేతనున్నా, వయస్సులో పిస్సువాడుకావటంచేతనున్నా అతడే ముందు కోరుకొంటాడని తెల్పాడు. అర్బునుడు శ్రీకృష్ణుడినే కోరుకొన్నాడు. దుర్యోధనుడు సంతోషిస్తూ వెడలిపోయాడు. కృష్ణుడు భారతయుద్ధంలో పాండవులకు అప్పుడప్పుడు వాక్షహోయం చేశాడే కాని ఆయుధం పట్టి యుద్ధంచేయలేదు. భీముడిధాటికి పాండవపైన్యం ఆగలేనప్పుడు యుద్ధం చేయటానికి చక్రంపట్టాడుకాని తరువాత అర్బునుడిప్రార్థనచేత విరమించుకొన్నాడు. పైకథను పురస్కరించుకొని ‘అర్బునుడికి కృష్ణుడివలె’ అనే ఉపమానాన్నిబట్టి నారాయణబట్టున్నా నస్తయభట్టుకు సంస్కృతభారతంలోని ఏయేభాగాలను తగ్గించవలెనో, వేటిని పెంచవలెనో, వేటిని తొలగించవలెనో, తెలుగున రచించేటప్పుడు ఎటువంటిభాషను వాడవలెనో, కన్నడంలో పంపమహోకవి ఎట్లు చేసినాడో- మొదలైనవాటినిగూర్చి తెలిపి వాక్షహోయంమాత్రం చేశాడని విమర్శకులు భావిస్తున్నారు. అలం: ఉపమ.

**ఉ. సారమతిం గపీంట్రులు ప్రస్తుకథాకపితార్థయుక్తి లో
నారసి మేలునా, నితరు లక్షర్రముత నాదరింప, నా
నారుచిరార్థసూక్తినిధి నస్తయభట్టు తెనుంగునన్ మహా
భారతసంహితారచనబంధురుఁ డయ్య జగద్రితంబుగ్న.**

26

ప్రతిపదార్థం: కవి+ఇంద్రులు= కవిశ్రేష్టులు; సార, మతిన్= ప్రశ్నమైనబుద్ధితో; ప్రస్తు, కథా, కవితా+అర్థ, యుక్తి= ప్రసాదగుణంతో కూడిన కథలయందును, కవిత్వమునందును (లేక కథాకవిత్వమునందు. నస్తయకు పూర్వంశాసనపర్యాత్మక మైన కవిత్వమే కాని కథారూప మైనకవిత్వం లేదు. కౌరవపాండవులకథతో కూడిన అట్టికవిత్వం రచించిన మొదటికవి నస్తయమే.) కల అర్థముతోడి కూడికను; లోన్+అరసి= లోపల బాగుగా పరిశీలించి, హృదయమం దాలోచించి (అర్థముమ్ముక్కాంతర్యాన్ని అంటే అంతర్ధాన్ని గ్రహించి); మేలు, నాన్= శైష్మమైనది అంటే, మేలుమే లని ప్రశంసించగా; ఇతరులు= కవింద్రులు కాని సామాన్యపూర్కులు; అష్టర, రమ్యతన్= వర్ణాలకూర్చునందలి సాందర్భాన్ని; ఆదరింపన్= మెచ్చుకొనగా; నానా, రుచిర+అర్థ, సు+ఉక్తి, నిధి= వివిధము లైన హృదయము లైన అర్థాలతో కూడిన మంచిమాటలకు (సుభాషితాలకు) నిధాన మయిన; నస్తయభట్టు; తెనుంగునన్= తెనుగుభాషలో; జగత్త+హితంబు+కన్= లోకానికి శ్రేయస్సు కలిగేటట్లుగా; మహాత్త+భారత, సంహితా, రచన, బంధురుడు= మహాభారతం అనే వేదాన్ని (వేదంలోనిమంతభాగం సంహిత ఇక్కడ వేదం అనే సామాన్యాన్ని గ్రహించటం ఉచితం. మహాభారతానికి పంచమవేదమనే (ప్రశ్ని ఉన్నది) రచించటంలో ఒప్పిదమైనవాడు; అయ్యెన్= అయ్యెను, అయునాడు.

తాత్పర్యం: కవిపుంగపులు ప్రశ్నమైన బుద్ధితో ప్రసాదగుణంతో కూడిన కథలందును, కవిత్వమందును (కథాకవిత్వమందు) గల మనోహరాలైనఅర్థాలతోడి కూడికను (అర్థసంహితత్వాన్ని) లోపల తరచి గ్రహించి బాగుబాగు అని ప్రశంసించగా, అన్యలు(సామాన్యలు) పీమలకు విందు చేకూర్చే అష్టరాలకూర్చులోని సాందర్భాన్ని

మెమ్పుకోగా, హృద్యమైన అర్థాలతో కూడిన వివిధసుభాషితాలకు (సీతులకు, జాతీయాలకు, నానుడులకు)-లేదా-అనేకవిధాలైన రమణీయార్థ ప్రతిపాదకాలైన సుందరకవితాభివృత్తులకు నిధాన మైన నన్నయభట్టు లోకానికి శ్రేయస్సు కలిగేటట్లు మహాభారతం అనే వేదాన్ని రచించటంలో ఒప్పిదమైనవాడు (రచించటంచేత లోకప్రతికరుడు) అయినాడు.

విశేషం: 'ప్రసన్న', కథా, కలిత, అర్థ, యుక్తి'- అనెడి పారాంతరం ఉన్నది. ప్రసాదగుణముతో కూడిన కథలందు ఉన్న అర్థాలకూడికను- అని అర్థం. ప్రసాదం, ఓజస్సు, మాధుర్యం మొదలైనవి కవితాగుణాలు. ప్రసాదం అంటే రుటీతిస్సూర్పి; చదువగానే అర్థమయ్యగుణం. ఇది సర్వరససమర్పకం. ప్రసాదగుణం రసగ్రహణానికి తోడ్పుడుతుంది. 'లోనారసి' అనేపదం సాఖిప్రాయం. కొందరుపండితులు కపులు మొదలైనవారు కావ్యాన్ని చదివేటప్పుడు త్రచ్చి (త్రచ్చి) హృదయంలో అంతరాధాన్ని గ్రహించి ఆనందించి రచయితను ప్రశంసిస్తారు. సామాన్యులు ఆ విధంగా చేయలేదు. ఔషధ విషయాలనుమాత్రమే గ్రహించి ఆనందిస్తారు. కావ్యానికి అర్థం లోపలిగుణం. శబ్దంబాహ్యగుణం. ఈపద్యంలో నన్నయకవిత్వంలోని మూడుగుణాలు(లడ్డుగుణాలు) పేర్కొనబడినవి. 1.ప్రసన్నకథాకవి(లి)తార్థయుక్తి; 2. అక్షరరమ్యత; 3. నానారుచిరార్థసూక్తినిధిత్వం. 'సంహితారచనబంధురుడయ్యే'- అనేవాక్యాన్ని ఆధారంగా చేసికొని నన్నయకవితలో 'రచనాబంధురత్యం' నాల్గవలడ్డు మని కొందరంటారు. విశ్లేషపదరచనగల వైదర్ఘ్యదిరీతులతో కూడిన 'పదవృత్త్యసౌష్ఠు' వైనపదరచనారూపమైన శయ్య రచనాబంధురత్యమని అంటారు. అయితే, ఈ అంశాన్ని పండితు లంతగా పట్టించుకొనలేదు.

ఇక నన్నయ పేర్కొనిన తనకవితాలడ్డుగుణాలు సాపేద్దాలేకాని, సర్వసామాన్యాలు కావు. అందువలననే ఈలడ్డుగుణాలకు నిర్మచనాలు ఏ సంస్కృతాలడ్డుగ్రంథాలలోనూ లభించవు. కాబట్టి విమర్శకు లీలడ్డుగుణాలకు వివిధ వ్యాఖ్యానాలు చేశారు. అందులో 'ప్రసన్నకథాకవితార్థయుక్తి'కి 'ప్రసన్నమైనకథతో' కూడికొనియున్న అర్థములసంమోజనం' అనినీ, 'ప్రసన్నకవితార్థయుక్తి' అనేసమాసానికి 'ప్రసన్నకథయొక్కయు, కవితార్థముయొక్కయు, యుక్తి-అనగా కవితార్థములో ప్రసన్నమైనకథయుండుట, ప్రసన్నమగుట' అనినీ విశ్వాసాధ సత్యనారాయణగారిచ్చిన వివరణలే బహుళప్రచారంలో ఉన్నవి. ప్రసన్నమైన కథాకవితార్థయుక్తికి- 1. 'ప్రసన్నమైనకథయొక్కయు, కవిత్వముయొక్కయు, అర్థముయొక్కయు కూడిక' అనినీ, 2. 'ప్రసన్నమైన కథాకవితయందలి అర్థముయొక్కకూడిక' అనినీ, 3. 'ప్రసన్నమైనకథయందలి కవిత్వముయొక్కయు, అర్థముయొక్కయు కూడిక' అనినీ, 4. 'ప్రసన్నమైన కథాకవితార్థముల కూడిక' అనినీ అర్థాలు చెప్పుకోవచ్చు. అర్థ శబ్దానికి వాచ్య, లడ్డు, వ్యంగ్యార్థాలనీ, ఉపరంజన ఉపదేశాలనే కావ్యప్రయోజనాలనీ, వస్తు, నేత్య, రసఫలోచిత్యాలనే కావ్యార్థాలనీ విమర్శకులు వ్యాఖ్యానించారు.

'అక్షర రమ్యత' లో రమ్యత అంటే రామణియకమనీ, సాందర్భమనీ, ఆస్యాదయోగ్యత అనీ అర్థం చెప్పుకొనవచ్చు. అక్షర మంటే కేవలం అక్షరం కాదు. సముచితపర్వవిన్యాసం. కాబట్టి, పర్వవిన్యాసంవలన కలిగే నాదసాందర్భం అక్షరరమ్యత అనీ, క్షరంకాని దైన పద్యరచనాసాందర్భమనీ, మొక్కవోవని ఆస్యాదయాధుర్యమనీ అర్థాలు చెప్పుకొనవచ్చును. అక్షరరమ్యతను అక్షరచ్ఛందోరమ్యతగా కవితా(కావ్య)గుణాలవలన ఏర్పడే రమ్యతగా, సంగీతపరమైన, పూర్వమీమాంసాతత్త్వపరమైన అక్షరసాందర్భంగాకూడా వ్యాఖ్యానించారు విమర్శకులు.

'నానారుచిరార్థసూక్తినిధి'- అనే విశేషణం సాక్షాత్కుగా నన్నయకు వేసింది. అది అతని వాక్యకు సహజమైన లడ్డుగుణం. సూక్తిలంటే రుచిరమై చమత్కారయుక్తమైన కూర్చు అని అర్థంచెప్పారు ఆచార్య ఖండవల్లి లట్టీరంజనంగారు. ఈచమత్కారం ఒక్కక్కా పదంలోనూ, పదబంధంలోనూ, సమాసంలోనూ, కారకంలోనూ, వాక్యంలోనూ బహుభంగుల చూడవచ్చునని వారు వివరించారు. సూక్తులంటే అందమైన కవితాభివృత్తులనీ, ప్రియమైన మాటలనీ, తేష్ములైన మాటలనీ, మృదుమధురమైన మాటలనీ, సుభాషితాలు, సీతులు, జాతీయాలు, లోకోక్కులు, నానుడులు మొదలైనవనీ విమర్శకులు వివేచిస్తున్నారు.

అర్థసూర్తులు-సమాపం ద్వంద్యమని కొందరు భావించారు. రుచిరార్థమంటే రమణీయార్థప్రతిపాదకమనీ, కావ్యసందర్భంలో ఒప్పిదాలై భాసించే లష్యవ్యంగ్యార్థాలనీ కొందరు వ్యాఖ్యానిస్తున్నారు. సూక్తిని అలంకారపర్యాయవాచిగా కొందరు భావిస్తున్నారు.

నానారువిరార్థసూక్తినిధిత్వం నన్నయకవితలో కావవచ్చే సాధారణలక్షణం. కాగా, సారమతులైన కవీంద్రులు లోనారసిమెచ్చుకోనే లక్షణం ప్రసస్తకథాకలి(వి)తార్థయుక్తి. ఇది పండితులైన సహృదయులను, అష్టరరమ్యత కవితారసికులైన సామాన్య సహృదయులను ఆక్రించటానికి ఉద్దేశింపబడినవి. పండిత పామర(Class and mass) జనులను రంజింపజేస్తూ ప్రజలనాల్యలమీద నిలిచేకవిత నన్నయది. అర్థ శబ్దాన్ని వాడుతున్న నన్నయ ధ్వనిమార్గ సమఫ్ఱుడు. అతడికి అష్టరంకూడ వ్యంజనాశక్తికి సాధకపూతుంది. రుచిరార్థ(రమణీయార్థ) ప్రతిపాదకమైన కవిత్వాభివ్యక్తియే అతడి కవిత్వానికి జీవితం. వస్తుధ్వని అతడి ప్రధానమార్గం. ట్రీ.ఎ. 11- 18 శతాబ్దాలనడుమ భారతాలంకార చరిత్రలో ప్రవర్తిల్లిన ద్వయ్యనంతరయుగంలో తెలుగుసాహితీరంగంమీద ధ్వనిని. రసాన్ని సమర్థించినవారు నన్నయాదులు; అలంకారమార్గాన్ని సమర్థించినవారు నన్నేచోడాదులు; మూలరసవాదాలను సమర్థించినవారు పాల్గురికి సోమనాథుడు, శ్రీనాథుడు, పోతనాదులు. ధ్వనినీ రసాన్ని సమర్థించిన నన్నయమార్గం ఉత్తమప్రసాదం. ధ్వనిలో నన్నయ వస్తుధ్వనిని, తిక్కన రసధ్వనిని, ఎరిన అలంకారధ్వనిని విశేషించి పోషించారు. ముగ్గారూ మూడుధ్వనులను ప్రధానంగా పోషించినా ప్రస్తావం ఒకటేకాబట్టి కవిత్రయకవితలో ఆంధ్రమహాభారతం ఒకేకి రచించిన కావ్యేతిపోసంపతె రాజీస్తున్నది. (సంపా.)

వేదంలో సంహిత(మంత్రభాగం), బ్రాహ్మణము(యజ్ఞాలలోవేదమంత్రవినియోగాన్నిగురించి ఒక్కుక్కప్పుడు వాటి అర్థాలను కథోదాహరణాపూర్వకంగా తెలిపేభాగం), ఆరణ్యకంకూడ బ్రాహ్మణాలకు సంబంధించినదే, (ఆరణ్యమున కూర్చుబడినదో, అధ్యయనం చేయదగినదో అగుటచేత దీనికి ఆపేరు కలిగింది), ఉపనిషత్తు (వేదాంతభాగం, జ్ఞానబోధకం) అనే మూడుభాగాలు ఉంటాయి. ఇచ్చట సంహితాశబ్దం వేద మనే అర్థంలో వాడబడింది. నన్నయ బుమిపితుల్యుడు. అందుచేత సంహితారచనను అర్థుడు.

ఈపద్యంతో అవతారిక పూర్తి ఔతున్నది. పాత్రప్రవేశసూచన మనే ప్రస్తావనాంగం ఇందులో వ్యంగ్యంగా నిబంధించబడింది. ఇదంతయు ప్రథమపురుషలో ప్రాయబడింది. అవతారికలో స్వీయవిషయంకూడ ఉండటంచేత ఆత్మస్తుతిదోషం కలుగుతుం దేవో అని నన్నయ దీనిని ఈపిధంగా ప్రాసింటాడు. నన్నయ పేర్కొన్నగుణాలు అతనిరచనలో స్పష్టంగా గోచరిస్తాయి. ఈ అవతారిక కవితావిషయంలోనే కాక సత్కథనవిషయంలోకూడ సాటిలేనిది.

భారతకథాప్రస్తావన (సం. 1-1-8)

వ. తత్ప్రథాప్రారంభం బెట్టి దనిన.

27

ప్రతిపదార్థం: తత్, కథా, ప్రారంభంబు= ఆ భారతంలోనికథకు ఆరంభం; ఎట్టిది+అనిన్= ఎటువంటిది అనగా.

తాత్పర్యం: ఆ మహాభారతంలోని కథకు మొదలు ఎటువంటిది అనగా.

సీ. నైమిశారణ్యపుష్టుకేత్తమునుఁ గుల , పతి శోసకుం డను పరమహౌని,
బ్రమ్మల్చిగణసముపాసితుం ఘై సర్వ , లోకహితార్థంబు లోకనుతుఁడు
ద్వారశవార్థికోత్తమసత్తయాగంబు , మొగే జీయుచున్న నమ్ముసులకడకు
వచ్చి, తా నుగ్రహసుఁ డను సూతుడు , రోమహర్షణి సుపారాణికుండు

అ. పరమభక్తితోడఁ బ్రాహ్మిణ్యమైన్న ను; క్షఫ్ఫకువలన మునిసికాయ మేలు
వివిధపుష్టకధలు వినువేడ్జు నతనీఁ బూ ; జించి రపలమితవిషేషపిధుల.

28

ప్రతిపదార్థం: నైమిశ+అరణ్య; పుణ్యక్షేత్రమునన్= నైమిశం అనే పేరుగల అడవిలనే పవిత్రక్షేత్రంలో; కులపతి= పదివేలమందిశిష్యలకు భోజనం పెట్టుతూ చదువు చేపేవాడు; శానకుండు+అను= శానకునడు అనే పేరు కల; పరమ, మాని = గొప్పముని; బ్రహ్మ+బుషి గణ, సముపాసితుండు+బ= బ్రహ్మర్షులసముదాయంచేత సేవింపబడినవా డై; లోక, నుతుడు= ప్రజలచేత స్తుతింపబడినవాడు; (శానకునకు విశేషణం); సర్వ, లోక, హిత+అర్థంబు= సకలజగత్తుయొక్కమేలుకొరకు; ద్వాదశ, వార్షిక,+ఉత్తమ, సత్ర, యాగంబు= పన్నెండు సంవత్సరాలు జరిగే శ్రేష్ఠ మైన సత్రము అనే యజ్ఞాన్ని; మొగిన్= పూనికతో; చేయుచుస్తున్= చేస్తూఉండగా; ఆ+మునుల, కడకున్= ఆ శానకాదిమునులచెంతకు; వచ్చి; తాను; రోమహర్షణి= రోమహర్షుణుడు అనే సూతునికుమారుడు; సు, శారాణికుండు= లెస్సగా పురాణాలను ఎరిగిన(చేపేవాడు); ఉగ్రశ్రవసుడు, అను, సూతుడు= ఉగ్రశ్రవసుడు అనే పేరు గల సూతవంశానికిచెందినవాడు, పరమ, భక్తితోడన్= గొప్పభక్తితో; ప్రణమిల్లి+ఉస్తున్= నమస్కరించి ఉండగా; ఆ కథకువలనన్= ఆ పొరాణికుని(కథలుచెప్పువాచి)వలన; వివిధ, పుణ్య, కథలు= అనేక పవిత్రకథలు; విను, వేడ్జున్= వినాలనే అస్తితో; ముని, నికాయము+ఎల్లన్= మునులసముదాయం అంతయున్నా; అతనిన్= ఆ ఉగ్రశ్రవసుడిని; అపరిమిత, విశేష విధులన్= అధికమైనపూజావిధానాలతో; పూజించిరి= అర్థించారు.

తాత్పర్యం: కులపతి అయిన శానకుడు అనే మహాముని బ్రహ్మర్షులసముదాయంచేత సేవింపబడినవాడై, ఎల్లలోకాల శ్రేయస్సుకొరకు పన్నెండుసంవత్సరాలు జరిగే శ్రేష్ఠ మైన ‘సత్రము’ అనే యాగవిశేషాన్ని చేస్తూఉండగా, ఆ మునులచెంతకు వచ్చి రోమహర్షుణు డనేవానికుమారుడున్నా, మంచిపురాణకథకుడున్నా అయిన ఉగ్రశ్రవసుడు అనేసూతుడు మిక్కలిభక్తితో నమస్కరించి ఉండగా, మునులసమూహమంతా కలిసి ఆ కథకుడివలన వివిధపవిత్ర (పుణ్యం కలుగజేసే) కథలను వినవలె ననే కుతూహలంతో అతడిని అధికమైన పూజావిధానాలతో పూజించారు.

విశేషం: ‘మునీనాం దశసాహాప్రం యోత్తస్వదానాది పోషణాత్ | అధ్యాపయతి విప్రర్షిరసా కులపతిః స్ఫుతః ॥’ అనేది కులపతినిర్వచనం. ‘సత్రము’ అనేది ఒకయాగవిశేషం. ఇది 13 నుండి 100రోజులవరకుగాని అంతకు ఎక్కువకాలంగాని జరుగవచ్చును. రోమహర్షుణుడనే సూతుడు, వ్యాసుడిశిష్యుడు. అతడి కుమారుడు ఉగ్రశ్రవసుడు సాతి. జ్ఞాతియకాంతకు వైశ్యుడివలన పుట్టినవాడు సూతుడనిన్నీ, పురాణకథలు చెప్పటం అతనివ్యాపార మనిన్ని నిఘంటువులలో ఉన్నది. సూతశబ్దానికి రథసారథి అని సామాన్యార్థం. కానీ, ఇచ్చట కథకుడు అని చెప్పటం యుక్తంగా ఉంటుంది. అందుచేతనే మునులు అందరూ అతడివలన పుణ్యకథలు వినా లని అభిలషించి అతడిని పూజించారు.

వ. అక్షాధకుండ వెండియు నమ్మునిసంఘంబునకు నమస్కారంబు సేసి, ‘యే ననేకపురాణపుష్టకధా కథనదక్షండ, వ్యాస శిష్యుండైన రీమహర్షుణునకుజుత్తుండ; నావలన నెక్షాధ విన వలతు?’ రనిన, నమ్మును లతని కి ట్లనిల.

29

ప్రతిపదార్థం: ఆ+కథకుండు= పొరాణికుడు అయిన ఆ ఉగ్రశ్రవసుడు; వెండియున్= మరల; ఆ+ముని, సంఘంబునకున్= శానకుడు మొదలైన ఆ మునిసముదాయానికి; నమస్కారంబు; చేసి; ఏను=నేను; అనేక, పురాణ, పుణ్య, కథ, కథన, దర్శకుండన్= పెక్కుప్రాచీనా లైన(పురాణాలలోనీ), పవిత్రాలైన కథలను చెప్పటంలో సమర్పించుడను; వ్యాస, శిష్యుండు+బన్= వ్యాసునికి శిష్యు డైన; రోమహర్షుణునకున్= రోమహర్షుణుడు అనే పేరు కల సూతును; పుత్రుండన్= కుమారుడను; నావలన్; ఏ+కథ; వినన్, వలతురు= వినగోరుతారు?; అనినన్= అని అడుగగా; ఆ+మునులు; అతనికిన్= ఉగ్రశ్రవసునితో; ఇట్లు+అనిరి= ఈవిధంగా అన్నారు.

తాత్పర్యం: పౌరాణికు డైన ఆ ఉగ్రశ్రవసుడు మరల ఆముసుల సముదాయానికి నమస్కరించి, నేను అనేకపురాణాలలోని పుణ్యం కలిగించేకథలను చెప్పటంలో సమర్థుడిని; వ్యాసమహామునిశిష్యుడైన రోమహారణుడు అనే పరమహారాణికుని, కుమారుడిని; నానుండి మీ రేకథ వినాలని కోరుతున్నారు?' అని అడుగగా ఆ మునులు ఉగ్రశ్రవసుడితో ఈవిధంగా పలికారు.

- క.** ఏయిది హృద్య, మహార్వాం, బేయిది, యెద్దాని వినిన నెఱుక సమగ్రం
బై యుండు, నఘునిబర్బ్రణ, మే యిది? యక్షధయ వినగ నిష్ఠము మాకున్. 30

ప్రతిపదార్థం: ఏ, అది= ఏది; హృద్యము= మనోహరమో; ఏ, అది= ఏది; అపూర్వంబు= క్రొత్తదో; ఏ+దానిన్= దేనిని; వినిన్= వినటంచేత; ఎఱుక= జ్ఞానం; సమగ్రంబు+బ= సంపూర్ణమై; ఉండున్=ఉండునో; ఏ+అది=ఏది; అఘు, నిబర్బణము= పాపాలను తొలగించేదో; ఆ+కథ+అ= అట్టికథయే; వినగన్= వినటానికి; మాకున్; ఇష్టము= ప్రియం.

తాత్పర్యం: ఏకథ మనోహరమో, ఏది క్రొత్తదై వింతగా ఉంటుందో, దేనిని వింటే సంపూర్ణమైన జ్ఞానం కలుగుతుందో, ఏది పాపాలను తొలగిస్తుందో అటువంటి కథయే వినటం మాకు ప్రీతికరం.

విశేషం: ఈపద్యం భారతకథకు ఉన్న గుణాలను, గొప్పతనాన్ని, దానిని వినటంవలన కలిగే లాభాలనూ చక్కగా తెల్పుతూ ఉన్నది. పూర్వాక్షరాణికులు చెప్పిన కావ్యప్రయోజనాలు కొన్ని ఇందులో సూచింపబడినవి. “కావ్యం యశసేశిర్కుత్తాతే వ్యవహారవిదే, శివేతరక్షతయే సద్యఃపరనిర్వ్యతయే, కాంతాసమైతతయోపదేశయుజే” అని మమ్మటుని కావ్యప్రకాశం. నన్నయఁ ధ్వనిరసంప్రదాయాలను సమర్థించేవాడు కాబట్టి వర్ణాన్ని, శబ్దాన్నిమూడా తన రచనలో వ్యంజకాలుగా ప్రయోగిస్తాడు. ఈపద్యంలోని ‘యత్’, ‘తత్’ అర్థక శబ్దాలటువంటివి. ‘యత్తదోర్మిత్యసంబంధః’ అనిప్రమాణం. “ఏయిది” అన్నప్పుడు యదర్థకంతో అంతకుపూర్వం ప్రారంభించబడినదానిని తదర్థకం పరామర్థిస్తుంది. అప్పుడు తదర్థకం ‘ప్రకాంతపరామర్థకం’ అనబడుతుంది. హృద్యం, అపూర్వం మొదలైన లక్ష్మణాలు కల కథ ఏదైతే ఉంటుందో అటువంటి లక్ష్మణాలు కల కథ వినాలనే కోరిక ఇందులో ఉన్నది. లక్ష్మణావిశిష్ట మైన వస్తుస్వభావం ఇందులో శబ్దమూలక వస్తుధ్వని.

- వ.** అనిన సుగ్రూతపసుం డట్టేని ‘మీకు నజ్జమతం బైన పుణ్యకథఁ జెప్పెద, దత్తాత్రావధానుల రై విసుం’ డని శౌనకాదిమహాముసుల కిట్టని చెప్పిందిఉడంగే: ‘కృష్ణదైవాయనుండను బ్రహ్మల్చిత్తాభ్రి వేదంబు లేకేభూతంబు లై యేర్వదకున్న బుగ్గజుస్సామాధర్వంబులుగా విభాగించి, తన శిష్యులయిన పైలపైశం పాయన సుమంతు జైమినులం బంచి క్రమంబునఁ జతుర్మేదసూత్రంబులఁ జేయించి, వేదవ్యాసుండై నిజతపోమహాత్మంబునం జేసి బ్రహ్మచేత ననుజ్ఞాతుం డై యవ్వెదద పురాణంబులును, నీతిధర్మ శాస్త్రార్థతత్త్వంబులును జతుర్వేద వేదాంతాభిప్రాయంబులును, జతుర్వర్గవర్గాను బంధబంధుర కథేతపోసంబులును, జతుర్వుగ మహార్షి రాజవంశచరితంబు లును, జతుర్వర్గాశ్రమధర్మక్రమంబులును, జతుర్వుజ్ఞాప్రముఖినిభేలనురముని గణపూజితుం డైన శ్రీకృష్ణనిమహాపోత్త్వంబును, బాండవాది భారతవీరుల మహాగుణంబులును దనవిమల జ్ఞానమయం బైన వాగ్దర్శణంబునం దేర్పడి వెలుంగుచుండ. 31

ప్రతిపదార్థం: అనిన్=మునులు ఈ విధంగా పలుకగా; ఉగ్రశ్రవసుండు= సౌతి(కథకుడు); అట్లు+ఏని= ఆట్లైనచో; మీకున్; అభిమతంబు+ఐన= ఇష్టమైన; పుణ్య, కథన్= పవిత్రమైనకథను; చెప్పెదన్; దత్త+అవధానులరు+ఐ= (ఈయబడిన) ఏకాగ్రతకలవారై; వినుండు; అని; శౌనక+అది, మహాత్, మునులకున్= శౌనకుడు మొదలైన గొప్పమునులకు; ఇట్లు+అని= ఈయిధంగా; చెప్పున్+తొడగన్= చెప్పటానికి ఆరంభించాడు; కృష్ణద్వైపాయనుండు+అను= కృష్ణద్వైపాయనుడు అనేది వ్యాసునివేరు; బ్రహ్మ+బుషి= వేదతత్త్వజ్ఞానం కలముని; తొల్లి= పూర్వం; వేదంబులు= బుగ్గేదం మొదలైనవి; ఏకీభూతంబులు+ఐ= ఒకేరూపం కలవై (ఏభజింపబడక ఒకేరాళిగా) ఉండి; ఏర్పడక+ఉన్నన్= తేటపడక (ఎఱుపడక) ఉండగా; బుక్, యజున్, సామ+అథర్వంబులు, కాన్= బుగ్గేదం, యజుర్వేదం, సామవేదం, అథర్వవేదం అనే నాల్గువేదాలు అయ్యేటట్లుగా, విభాగించి= విభజించి (వేరుపరచి); తన, శిష్ములు, అయిన, పైల, వైశంపాయన, సుమంతు, జైమినులన్= పైలుడు, వైశంపాయనుడు, సుమంతుడు, జైమిని అనేవారిని; పంచి= ఆజ్ఞాపించి; క్రమంబున్= వరుసగా (పైలునిచేత బుగ్గేదానికి, వైశంపాయనునిచేత యజుర్వేదానికి, సుమంతునిచేత సామవేదానికి, జైమినిచేత అథర్వవేదానికి); చతుర్ం+వేద సూత్రంబులన్= నాలుగువేదాలకు సంబంధించిన జ్ఞాపక ముంచుకొనటానికి వీలుగా ఉండే సంక్లేపవాక్యాలకు (నియమాలను); చేయించి= చేసేటట్లుగా చేసి (ప్రాయించి), వేద, వ్యాసుండు+ఐ= వేదాలను విభజించినవాడు కావటంచేత వేదవ్యాసుడు అనే ప్రసిద్ధి కలవాడై; నిజ, తపన్, మహాత్మంబునన్, చేసి= తనతపస్సయొక్క గొప్పతనంచేత; బ్రహ్మచేత, అనజ్ఞాతుండు+ఐ= ఆజ్ఞాపింపబడినవాడై; అష్టాదశ, పురాణాంబులును= పదునెనిమిదిపురాణాలున్నా; నీతి, ధర్మ, శాస్త్ర+అర్థతత్త్వంబులున్= నీతిశాస్త్రముయొక్క, ధర్మశాస్త్రముయొక్క అర్థమున్నా స్వభావమున్నా; చతుర్ం+వర్ధ+అనుబంధ, బంధుర, కథా,+ఇతిహాసంబులును= ధర్మశాస్త్రకామమోక్షా లనే నాలుగుస్ఫురస్ఫూర్ధ్వలతోను, కామక్రోధాదు లగు ఇతరాలైన తెగలతోను, సంబంధం కల అందమైన కథలున్నా, పూర్వకథలున్నా; చతుర్ం, యుగ, మహార్షి, రాజ, వంశ, చరితంబులును= కృతత్తేతాద్వాపరకలియుగాలందలి గొప్పబుషుమల యొక్కయు, రాజులయొక్కయు వంశాలయొక్క చరిత్రలున్నా; చతుర్ం+వర్ధ+అశ్రమ, నాలుగు ఆశ్రమాలయొక్కయు ధర్మాల యొక్క విధములున్నా; చతుర్ం+ముఖ, నిఖిల, సుర, గుణ, పూజితుండు+ఐన= నాల్గుముఖాలు కల బ్రహ్మ మొదలైన ఎల్లదేవతలసమాహాలచేత పూజింపబడిన; శ్రీకృష్ణని మహాత్మంబును= శ్రీకృష్ణడిమహాత్మమును; పాండవ+అది, భారత, వీరుల, మహాత్, గుణంబులును= పాండవులు మొదలైన భారతవీరుల(పరాక్రమవంతుల) గొప్పగుణాలును; తన, విమల, జ్ఞానమయంబు+ఐన= తనయొక్క నిర్మల మైన జ్ఞానంతో నిండిన; వాక్, దర్శణంబు+అందున్= వాక్కు అనే అద్దంలో; ఏర్పడి= తేటతెల్లమై; వెలుంగుచున్, ఉండన్= ప్రకాశిస్తూ ఉండగా.

తాత్పర్యం: మునులు ఆవిధంగా పలుకగా సౌతి(ఉగ్రశ్రవసుడు)'అట్లై మీకు ప్రియ మైన పవిత్రకథను చెప్పుతాను; ఏకాగ్రచిత్తు లై వినండి' అని శౌనకుడు మొదలైన మునులకు ఈవిధంగా చెప్పటానికి ఆరంభించాడు- కృష్ణద్వైపాయనుడు అనే పేరు కల వేదతత్త్వజ్ఞాదైన ముని పూర్వం వేదాలస్త్రీ కలిసి పేరువేరుగా లేకుండటంచేత వాటిని బుగ్గేదం, యజుర్వేదం, సామవేదం, అథర్వవేదం అని నాలుగువేదాలుగా విభజించాడు. తనశిష్ము లైన పైలుడు, వైశంపాయనుడు, సుమంతుడు, జైమిని అనేవారిని ఆజ్ఞాపించి వరుసగా ఆ నలుగురిచేత నాలుగువేదాలను ధారణలో ఉంచుకొనటానికి వీలుగా సంక్లేపసూత్రాలను చేయించాడు. వేదాలను విభజించినవాడు కావటంచేత వేదవ్యాసు డని ప్రభ్యాతిపొందినవాడై, తన తపోమహిమవలన బ్రహ్మచేత ఆజ్ఞాపింపబడి పదునెనిమిది పురాణాలను, నీతిశాస్త్రధర్మశాస్త్రాలయొక్క అర్థాస్త్రీ స్వభావాస్త్రీ, నాలుగువేదాలయొక్క, వాటికి సంబంధించిన ఉపనిషత్తులయొక్క భావాలనూ, ధర్మశాస్త్రకామమోక్షాదులతోనూ, ఇతరాలైన అరిషద్వర్గాదులతోనూ సంబంధం గల హృదాలైనకథలను ఇతిహాసాలను, కృతత్తేతాద్వాపరకలియుగాలలోని గొప్పమునులయొక్కయు, రాజులయొక్కయు వంశాలచరిత్రలను, బ్రహ్మడ్కలియవైశ్వాద్రు లనే నాలుగువర్ణాలయొక్కయు, బ్రహ్మచర్యగృహస్తవాప్రస్తసన్యాసాశ్రమాలలోని ధర్మాలయొక్కయు (చేయవలసినవిధుల) విధానాలను, నాలుగుమొగములబ్రహ్మమైదలైన సర్వదేవతలయొక్కయు,

మునులయొక్కయు సమూహాలచేత పూజింపబడిన శ్రీకృష్ణునిమహాత్మమును, పాండవులు మొదలైన భారతశారుల గుణగణాలును, నిర్వైల మైన జ్ఞానంతో నిండిన తనవాక్యానెడి అద్దంలో తేటతెల్లంగా ప్రకాశిస్తూ ఉండగా- (భారతాన్ని రచించాడని తరువాతిపద్యంతో అన్వయం).

విశేషం: పురాణశాస్త్రానికి అనేకనిర్వచనాలు ఉన్నవి. ప్రాచీనమైనదైనను క్రొత్తగా ఉండేది అని ఒక నిర్వచనం ఉన్నది. సర్గం, ప్రతిసర్గం (ప్రథమాంతంలో మరల చేసేస్టపై), వంశం (దేవాసురమునీంద్రాదులవంశాలచరిత్రలు), మస్యంతరం, వంశానుచరితం (సూర్యచంద్రాదివంశాలకు చెందినరాజులచరిత్రం) అనేవి పురాణానికి ఉండే బదులడ్డణాలు. ఇతి+హ+ఆస= ఇట్లుండెను (ఇట్లా జరిగిందని చెప్పబడిఉన్నది) అని ఇతిహసశబ్దవ్యాత్మి. ధర్మరకామమోడ్చాలకు సంబంధించిన ఉపదేశాలతో కూడిన కథతో కూడిన పూర్వవృత్తం ఇతిహసం.

- సీ.** ధర్మతత్త్వజ్ఞాలు ధర్మాస్త్రం బని, | యథాత్మవిదులు వేదాంత మనియు
సీతివిచక్షణల్ సీతిశాస్త్రం బని, | కవివ్యఘథులు మహాకాష్య మనియు,
లాక్షణికులు సర్వలక్ష్మసంగ్రహా మని, | ద్వైతిహసికు లితిహసిన మనియుఁ,
బరమపొరాణికుల్ బహుపురాణసముఢ్చు | యం బని, మహిఱ గొనియాడుచుండ.
- అ.** వివిధవేదతత్త్వవేది వేదవ్యాసుఁ | డాభిముని పరాశరాత్మజ్ఞందు
విష్ణుసన్నిభుందు విశ్వజనీన మై | పరసుచుండు జేసే భారతంబు.

32

ప్రతిపదార్థం: ధర్మ, తత్త్వజ్ఞాలు= ధర్మముయొక్క నిజమైన స్వభావాన్ని ఎరుగువారు; ధర్మ, శాస్త్రంబు, అని= ధర్మాన్ని తెలిపే శాస్త్రగ్రంథ మనిస్సి; అధ్యాత్మ, విదులు= పరమాత్మకూ జీవాత్మకూ గల సంబంధాన్ని తెలిసిన వేదాంతులు; వేద+అంతము+అనియున్= వేదాంతశాస్త్ర మనిస్సి; సీతి, విచక్షణల్= సీతియందు నేర్చుకలవారు; సీతిశాస్త్రంబు+అని= సీతులు తెల్పే శాస్త్ర మనిస్సి; కవి, వ్యఘథులు= కవిశ్రేష్ఠులు (సింహ, కుంజర, వ్యఘభాది పదాలు సమాపాలలో ఉత్తరపదా లైతే శ్రేష్ఠతను సూచిస్తాయి); మహాత్, కావ్యము అనియున్= గౌప్యకావ్యం అనిస్సి; లాక్షణికులు= రసం, ధ్వని, కావ్యం, అలంకారాలు మొదలైనవాటి లడ్డణాలు తెలిసినవారు; సర్వ, లక్ష్మి, సంగ్రహము; అని= అన్నిలడ్డుముల సముదాయంఅనిస్సి (నిర్వచనం లడ్డణం. లడ్డణానికి ఉదాహరణం లడ్డం); ఇతిహసికులు= పూర్వం జరిగిన వ్యత్రాంతాలు తెలిసినవారు; ఇతిహసము, అనియున్= పూర్వకథాగ్రంథ మనిస్సి (చరిత అనియు); పరమ, హారాణికుల్= ఉత్తములైన హారాణికులు (పురాణవిజ్ఞానం తెలిసినవారు, పురాణాలు చెప్పేవారు); బహు, పురాణ, సముచ్చయంబు+అని= పెక్కుపురాణాల సముదాయ మనిస్సి; మహిన్= భూమియందు; కొనియాడుచున్+ఉండన్= పాగడుతూఉండగా; వివిధ, వేద, తత్త్వవేది= పలువిధాలైన వేదాల సత్యస్వభావాన్ని ఎరిగినట్టి వాడున్నా; వేదవ్యాసుండు= వేదాలను విభజించినవాడున్నా; అదిముని= ప్రాచీనులైన మునుల్లో ఒకడున్నా; విష్ణుసన్నిభుందు= విష్ణువుతో సమానమైనవాడున్నా; అయిన; పరాశర+అత్మజ్ఞందు= పరాశరుడికి దాశకస్యయందు పుట్టిన రుమారుడు, కృష్ణద్వారాయనుడు; విశ్వజనీనము+ఖ= సర్వజనులకును హిత మై; పరసుచున్, ఉండన్= ఒప్పుచుండేటట్లుగా; భారతంబు= భరతవంశియులవ్యత్రాంతాన్ని తెలుపు భారత మనే మహిగ్రంథాన్ని; చేసేన్= రచించాడు.

తాత్పర్యం: ధర్మస్వభావం తెలిసినవారు ధర్మశాస్త్రగ్రంథ మనిస్సి, పరమాత్మ జీవాత్మలసంబంధం తెలిసిన వేదాంతులు వేదాంతశాస్త్ర మనిస్సి, సీతివిషయాలయందు నేర్చుకలవారు సీతులను తెల్పే శాస్త్ర మనిస్సి, కవిశ్రేష్ఠులు గౌప్యకావ్య మనిస్సి, లడ్డణం తెలిసినవారు పెక్కులడ్డుగాల సంపుటి అనిస్సి, పూర్వకథలు తెలిసినవారు ఇతిహస మనిస్సి, ఉత్తమహారాణికులు పెక్కుపురాణాల సమూహ మనిస్సి, భూమియందు పాగడుతూ ఉండగా సర్వవేదాల

సత్యస్ఫురూపాన్ని ఎరిగినవాడున్నా, వేదాలను విభజించివేదవ్యాసు దనే పేరు పాందినవాడున్నా, ప్రాచీనమునియున్నా, విష్ణువుతో సమానుడున్నా అయిన పరాశరునికుమారుడు (కృష్ణదైపాయనుడు) సర్వజనులకు హితమై ఒప్పేటట్లుగా సంస్కృతంలో భారత మనే గ్రంథాన్ని రచించాడు.

విశేషం: అలం: ఉల్లేఖం. ‘య ది హస్తి త దన్యత య న్నే హస్తి న త త్వచిత్’ అని భారతాన్నిగురించి చెప్పుతూ ఉంటారు. ఇందులో ఉన్నది వేరేచోట ఉండవచ్చును. ఇందులో లేనిది మరచ్చుటా ఉండదు అని ఈ శ్లోకభావం. ఈ విషయాన్నే సన్మయ ఔలై పద్యంలో తెల్పిఉన్నాడు. భారతంలో ధర్మాలు, వేదాంతం, నీతులు, రసపాత్రపోషణాదు లైన కావ్యలక్ష్మణాలు, వివిధలక్ష్మణాలకు లక్ష్మీలు, పూర్వకథలు, పురాణపుత్రాంతాలు మొదలైనవ్నీ ఉంటాయి. ఇది ఒకవిజ్ఞానకోశం. కృష్ణదైపాయనుడు పరాశరు దనేమునికి దాశకన్యకూ యమునాధీపంలో పుట్టాడు. ఆ వృత్తాంతం ముందు చెప్పబడుతుంది. ‘వ్యాసో నారాయణో హరిః’ అని సూక్తి. భాగవతంలో చెప్పబడిన విష్ణువు ఎత్తిన ఇరువదియొక్క అవతారాలలో వ్యాసుడు ఒకడు. అందుచేత విష్ణుసున్నిభుడు అని చెప్పబడినాడు. భారతం అన్నిమతాలపారికిన్ని, సర్వజనులకున్నా హితం చేకూర్చేది. పంచమవేద మని ప్రసిద్ధిచెందింది. శాస్త్రకారులు ముందు లక్ష్మణం చెప్పి తరువాత దానికి లక్ష్మణం ఉదాహరణాంగా చెప్పుతారు. ధర్మానీతి వేదాంతవ్యాకరణాదిశాస్త్రాలలో చెప్పబడిన లక్ష్మణాలకు లక్ష్మీలు భారతంలో ఉంటాయి. కావ్యానికి అనేకవిర్వచనాలున్నవి. రసాత్మకమైనవాక్యం (వాక్యం రసాత్మకం కావ్యమ్.) అనేది వాటిలో ఒకటి. ఇతిహసం చరిత్ర. జరిగిన వృత్తాంతాన్ని అది చెప్పుతుంది. సంస్కృతమహాభారతం శాస్త్రేతిహసం. ఆంధ్రమహాభారతం కావ్యేతిహసం.

పర్యాముకమణిక - (సం. 1-2-34)

- v. అబియసుంబోష్యంబు, పోలోముం, బాస్తీకం, బాబివంశావతారంబు, సంభవపర్వంబు, జతుగ్ంహాదాహాంబు, పైండిబంబు, బకవధ, చైత్రరథంబు, ద్రౌపదీస్వయంవరంబు, వైవాహికంబు, విదురాగమనంబు, రాజ్యార్థలాభం, బర్మనతీర్థయాత్ర, సుభద్రాకలాయాంబు, హారణహరిక, ఖాండవదహనంబు, మయదర్శనంబు, సభాపర్వంబు, మంత్రపర్వంబు, జరాసంధవధ, బిగ్నేజయంబు, రాజసూయం, బర్మ్యాభహారణంబు, శేషపాలవధ, ధూతాం, బసుధ్యాతం, బారణ్యంబు, కిమ్మిరవధ, కైరాతం, జంద్రలోకాభిగమనంబు, ధర్మజతీర్థయాత్ర, జటాసురవధ, యక్షయుద్ధం, బాజగరంబు, మార్యుదేయాపాభావనంబు, సత్యద్రౌపదీసుంపాదంబు, ఫోషయాత్ర, ప్రాయోపవేశంబు, ప్రీణ్మోకాభ్యాసంబు, ద్రౌపదీహారణంబు, కుండలాహారణం, బారణేయంబు, వైరాటంబు, కీచకవధ, గోగ్రహణం, బభమన్యవివాహం, బుద్ధోగంబు, సంజయయాసంబు, ధృతరాష్ట్రప్రజాగరణంబు, సౌనత్పుజాతంబు, యానసంధి, భగవద్భావనంబు, సేనానిర్వాత్ర, యులూకదూతాభిగమనంబు సమరథాతిరథసంభ్యాసంబు, కర్మజిష్ఠప్రవివాదం, బంబోపాభావానంబు, జంబుఖండవినిర్మాణంబు, భూమిపర్వంబు, భీష్మజిష్ఠపేకంబు, భగవద్దీత, భీష్మవధ, త్రీణివధ, సారస్వతంబు, సాప్తికపర్వం, బైషీకంబు, జలప్రదానంబు, స్త్రీపర్వంబు, త్రాంఘపర్వంబు, రాజ్యాభిషేకంబు, చార్యాకనిగ్రహంబు, గృహప్రవిభాగంబు, శాంతిపర్వంబు, రాజధర్మసుకీర్తనం, బావద్దర్శంబు, మోక్షదర్శం, బాసుశాసనికంబు, భీష్మస్వర్గారోహణం, బాశ్వమేధికం, బనుగీత,

యాత్రమవాసంబు, మత్తునందర్శనంబు, నారదాగమనంబు, మౌసలంబు, మహాత్రస్థానికంబు, స్వర్ణార్థహాణంబు, హలివంశంబు, భవిష్యత్వర్పంబు నను శతవర్షంబులు గలిగి.

33

వివరణ: అనుక్రమణిక అంటే విషయసూచిక. ఇది ఒక్కగంథంలో ఏ విషయం తరువాత ఏ విషయం వస్తుందో క్రమంగా తెల్పుతుంది. సంస్కృతభారతంలో నూరు ఉపపర్వాలు ఉన్నవి. వాటిలో 98 ఉపపర్వాలను భారత కవిత్రయంవారు 18 పర్వాలుగా రచించారు. హరివంశ భవిష్యత్వర్పాలను ఎణ్ణాపైగడ హరివంశ మనోపేరుతో అనువదించాడు. అందులో విష్ణుపర్వంకూడా ఉన్నది. నన్నయ దానిని నూరుపర్వాలలో పేర్కొని ఉండలేదు. సంస్కృతభారతంలోని నూరుపర్వాలలో దేనితరువాత ఏది వస్తుందో ఈ పర్వానుక్రమణికలో తెల్పుబడింది.

ప్రతిపదార్థం: ఆదియున్= ఆవ్యాసుడు రచించిన భారతమును, 1. శాఖ్యంబు= ఉదంకుడు గురువత్తీకొరకు శాఖ్యుడనే రాజుదేవికుండలాలను తెచ్చిన వృత్తాంత మీపర్వంలో ఉంటుంది. 2. పోలోమంబు= పులోము డనే రాజుసుడు భృగుపత్ని త్రైన పులోము నెత్తుకొనిపోతూఉండగా ఆమెగర్జుంసుండి జారి చ్యవనుడు జన్మించినవృత్తాంతంతో కూడింది; 3. ఆస్తికంబు= ఆస్తికు డనే జరత్కురుకుమారుడు జన్మేజయుడు చేసే సర్పయాగాన్ని మాన్మించినకథ ఇందులో ఉంటుంది; 4. ఆది, వంశ+అవతారంబు= మొదటివంశాలపుట్టుక; ఇందులో వ్యాసుడిజన్మం, దేవతలు దైత్యులు, దానవులు, మునులు, యత్నులు, పశ్చులు, గంధర్వులు మొదలైనవారిపుట్టుక, వారిఅంశాలతో పుట్టినవారిచరిత్ర, రాజవంశోత్పత్తి మొదలైన వృత్తాంతాలు ఉంటాయి; 5. సంభవపర్వంబు= భీముడు, చిత్రాంగద విచిత్ర వీర్యులు, ధృతరాష్ట్రపొండురాజులు, విదురుడు, పాండవకౌరవులు, కృపద్రోణులు మొదలైన వారి జన్మవృత్తాంతాలతో కూడినపర్వం; 6. జతుగృహదాహంబు= లక్కుయింటిని తగులబెట్టటం; 7. కైంబంబు= విదురుడు ఉపదేశించినమార్గంలో పాండవులు వారణావతంనుండి వెలువడి వెడలటం, భీముడు హిడింబాసురుడిని వధించి హిడింబను వివాహమాడటం మొదలైన వృత్తాంతాలు ఇందులో ఉంటాయి; 8. బకవథ= ఏకచక్రపురంలో భీముడు బకాసురుడిని చంపటం; 9. చైత్రరథంబు= అంగారపర్ముడనే గంధర్వుడు దగ్గరథు దై చిత్రరథుడనే పేరుంచుకొని అర్ఘునుడితో సభ్యంచేయటం, పనిశ్చర్యోపాభ్యాసం, తపతీసంవరణోపాభ్యాసం చెప్పటం, అతనిఉపదేశం అనుసరించి పాండవులు ధౌమ్యుడిని పురోహితునిగా వరించటం ఇందులో ఉన్నవి. 10. ద్రోషదీస్వయంవరంబు= ద్రుపదుడు ద్రోషదీస్వయం వరాన్ని చాటగా అందులో అర్జునుడు మత్స్యయంత్రాన్ని భేదించటం, ద్రోషది అతడిని వరించటం, ఇందులో ఉన్నవి. 11. వైవాకంబు= పాండవులు ద్రోషదిని వివాహమాడటం. 12. విదుర+ఆగమనంబు= విదురుడిరాక; ధృతరాష్ట్రుడు అర్థరాజ్య మివ్యటానికి నిశ్చయించి పాండవులను తోడితెమ్మని విదురుడిని పంపగా, విదురుడు ద్రుపదుడినగరానికి రావటం ఇందుంటుంది. 13. రాజ్య+అర్థ, లాభంబు= పాండవులు అర్థ(సగం)రాజ్యం పొందటం; 14. అర్జువ, తీర్థ, యాత్ర= నారదుడు చేసిన నియమాన్ని అనుసరించి ద్వాదశమాసికవ్రతాన్ని పాటించటాన్నికి అర్జునుడు తీర్థయాత్రలు సేవించటాన్నికి పోవటం; 15. సుభద్రా, కల్యాణంబు= సుభద్రమొక్కవివాహం, సన్మానిషేషంలో అర్జునుడు ద్వారకకు వెళ్ళటం, కృష్ణుడిసాయంతో సుభద్రను తీసికొనిపోవటం, సుభద్రార్జునులపివాహం ఈ పర్వంలో ఉన్నవి. 16. హరణ, హరిక= వివాహకాలంలో అల్లుడికీ, ఆడుబిడ్డకూ ఈయబడే ధనం హరణం. దీని వికృతి అరణం. బలరామకృష్ణాదులు సుభద్రకు అరణం తెచ్చిఇవ్వటం ఈ పర్వంలో ఉన్నది. 17. భాండవ, దహనంబు= అగ్నిదేవుడికోరిక ననుసరించి అర్జునుడు ఇంద్రుడిభాండవవనాన్ని దహించటం. 18. మయ, దర్శనంబు= మయుడిని చూడటం, మయుడు నముచి అనే దానవుడి తముడు, దానవ విశ్వకర్మ. భాండవదహనసమయంలో ఇతడు అర్జునుడిని శరణపొందగా అర్జునుడు ఇతనిని రష్టించాడు. మయుడు, అశ్వసేనుడు, మందపొలసుతులైన నలుగురు శార్జకులు- ఈఅరుగురే భాండవదహనసమయంలో రష్టింపబడ్డారు. ఈపదునెనిమిది ఆదిపర్వంలోని ఉపపర్వాలు. 19. సభాపర్వంబు= ధర్మరాజుకు మయుడు అపూర్వ మైన సభను నిర్మించి శ్వయటం, నారదుడు అరుగుదెంచి దిక్కాలకులసభలను వర్ణించి చెప్పటం ఇందులో ఉన్నవి. 20. మంత్ర, పర్వంబు= ధర్మరాజు రాజసూయయాగాచరణాన్ని గురించి కృష్ణుడితో

ఆలోచించటం ఇందులో ఉన్నది. 21. జరాసంధవథ= కృష్ణుడు భీమార్జునులతో వెళ్లి భీమునిచేత జరాసంధుడిని చంపించటం ఇందులోని విషయం. 22. దిక్, విజయంబు= రాజసూయయాగాచరణానికి ముందు భీమార్జునాదులు సర్వదిక్కులలో ఉన్నరాజులను జయించి ధనం తేవటం; 23. రాజసూయంబు= ధర్మరాజు రాజసూయయాగం చేయటం; 24. ఆర్ష్య+అభిహరణంబు= ఆర్ష్యము - అంటే పూజకు తగినవస్తువు; అభిహరణము= తెచ్చుట; భీమునిఉపదేశప్రకారం రాజసూయయాగంలో ధర్మజుడు అర్ష్యాన్ని శ్రీకృష్ణుడికి ఇష్టటం; 25. శిశుపాల, వథ= శిశుపాలుడు అధిక్షేపించి నిందించగా కృష్ణుడు శిశుపాలుడిని వధించటం; 26. ద్వాతంబు= మయుసభను చూచి అసూయతో కృష్ణంచిన దుర్భోధనుడిని ‘జూదంలో ఓడించి పాండవరాజుయంతా నీకు వశమయ్యేటట్లు చేస్తా’ నని శకుని బిద్యారుటం, విదురుడు ఇష్టంలేకపోయినా ధృతరాష్ట్రుని ఆజ్ఞచేత ధర్మరాజును ద్వాతానికి తీసికొని రావటం, ధర్మజుడు శకునితో జూదమాడి సర్వస్యాన్ని ఒడ్డి ఓడిపోవటం ఇందలి విషయాలు. 27. అనుద్వాతంబు= తిరిగి జూదమాడటం, ధృతరాష్ట్రుడు ద్రౌపదికి కోరినవరా లిష్టటం, ధర్మరాజు శకునితో రెండవమారు జూదమాడి ఓడిపోవటం ఇందులో ఉన్నవి. ఈ తోమైశ్రీ సభాపర్యంలోని ఉపవర్యాలు. 28. ఆరణ్యంబు= పాండవులు ద్రౌపదితోకూడి అరణ్యవాసానికి వెళ్లటం. 29. కిమ్మీరు, వథ= అరణ్యంలో భీముడు కిమ్మీరు డనేరాజునుడిని వధించటం; కిమ్మీరుడు బకాసురుడి తమ్ముడు, హింబుడిమిత్రుడు; 30. కైరాతంబు= కైరాతరూపంలో ఉన్న శిపుడికి సంబంధించింది. అర్జునుడు దివ్యాప్తాలు పాండటానికి తపస్సుచేయటానికి పోవటం, కైరాతరూపంలో ఉన్న శిపుడితో పోరి అతడిని మెప్పించి పాశుపత్రాన్ని పాండటం అనేవిషయాలు ఇందులో ఉన్నవి. 31. ఇంద్ర, లోక+అభిగమనంబు= పాశుపత్రాప్తలాభానంతరం అర్జునుడు ఇంద్రుడి ఆహ్వానాన్ని మన్మించి మాతలి తెచ్చిన రథంమీద ఇంద్రలోకానికి (స్వర్గానికి)వెళ్లటం; 32. ధర్మజ, తీర్థయాత్ర= రోమపుడు అర్జునుడి కుశలవర్త తెలిపినపేమ్ముట ధర్మజుడు వివిధతీర్థాలను దర్శించటానికి పోవటం; 33. జటాసురవథ= సౌగంధికాపహరణం తరువాత బ్రాహ్మణావేషంతో పరశురామశిఖ్యుడ నని వచ్చి తమ కపకారం చేసిన జటాసురుడిని భీముడు వధించటం; 34. యజ్ఞముద్రంబు= పాండవులు మాల్యవంత మనే పర్వతంమీద విహారించేటప్పుడు ద్రౌపదికోరిక తీర్పుటానికి పంచవర్షసురభిరుసునూలను తీసికొనిరావటానికి కుబేరనగరానికి వెళ్లి మణిమంతుడు మొదలైన యజ్ఞరాజుసులతో యుద్ధం చేయటం; 35. ఆజగరంబు= అజగర మంటే పెద్దపొము, కొండచిలువ. దానికి సంబంధించిన పర్వం. మునిశాపంవలన అజగర మైన నహముడు భీముడిని పట్టుకొనగా, ధర్మరాజు వెదకటానికి వెళ్లి, నహమప్రపశ్చలను సమాధానాలు చెప్పి, అతనివలన అధ్యాత్మరహస్యాన్ని తెలిసికొనటం. 36. మార్కుండేయ+ఉపాఖ్యానంబు= మార్కుండేయమహార్షి పాండవులయొద్దుకు వచ్చి బ్రాహ్మణాప్రభావాన్ని, వివిధఉపాఖ్యానాలను చెప్పటం; 37. సత్యా, ద్రౌపదీ, సంవాదంబు= సత్యభామకూ, ద్రౌపదికి జరిగిన సంభాషణం; ద్రౌపది సత్యభామకు పతివ్రతాధర్మాలను చెప్పటం; 38. ఫోషయాత్ర= ఫోషమంటే గొల్లపల్లె, ఆశులమంద, కర్ణసోబల దుర్భోధనాదులు పాండవులను అధిక్షేపించటానికి ఆశులమందను చూచే నెపంతో ధైవతవనానికి పోవటం; 39. ప్రాయోపవేశంబు= మరణించటంకొరకు ఆహోరాది సర్వకర్మలను విడిచి కూర్చుండటం; అవమానం పొందిన దుర్భోధనుడు ప్రాయోపవేశం చేయగా అతడిని కృత్య పాతాళానికి తీసికొనిపోవటం; 40. ప్రీహి, ద్రోణక+ఉపాఖ్యానంబు= ప్రీహి అంటే ధాన్యం(వడ్లు), ద్రోణకం అంటే తూము(కొలమానం), ఆఖ్యానం అంటే కథ; వ్యాసుడు ధర్మరాజుకు ముధులు డనే విప్రుడు ఉంఘవృత్తిచేత పాండుమిమొదలు పదునాలుగుదినాలు ఒక్కొక్కిగింజచొప్పున తూమెదువడ్లు సమకూర్చి పర్వదినాన వండించి దేవతలకూ, పితరులకూ పూజలుచేసి, అతిధులకు అన్నంపెట్టి మిగిలినఅన్నంతో సకుటుంబంగా దేహయాత్ర సడపుతూ ఉండగా దుర్మాసుడు అరుదెంచి ఆరుపర్యములు భుజించి అతనియందు ఏ లోపాన్ని కనలేక మేనితో స్వర్గానికి ఏగుదు’ నని చెప్పి వెదలినకథ తెల్పటం. 41. ద్రౌపదీ, పారణాంబు= సైంధవుడు ద్రౌపదిని బలాత్మారంగా ఎత్తుకొనిపోవటం. 42. కుండల+అహరణంబు= పాండవులకు హితం చేయవలె నేనే కోరికతో ఇంద్రుడు బ్రాహ్మణావేషంతో వచ్చి కర్ణుడికుండలాలను గ్రహించటం; 43. అరణేయంబు= త్రచ్చి నిప్పుపుట్టించే కొయ్యుకు అరణి అని పేరు. చెట్టుకొమ్ము తగిలించిన తన అరణిని ఒకమ్మగం కొనిపోగా దానిని తెచ్చిఇమ్ముని ఒకబ్రాహ్మణుడు వేడగా ధర్మజుడులు ఆ ముగాన్ని తరుముకొని పోవటం. అది అదృశ్య మనటం, యజ్ఞప్రపశ్చలు - అనేఅంశాలు ఈ పర్వంలో ఉన్నవి. ఈ విధంగా ఆరణ్యపర్వంలో

గల ఉపవర్యాలసంఖ్య పదహారు(16). 44. వైరాటంబు= విరాటునికి సంబంధించినది; పాండవులు అజ్ఞాతవాసం చేయటానికి విరటుడినగరానికి వెళ్ళటం; 45. కీచక, వథ= సైరంధ్రిగా ఉన్న ద్రోషదిని వలచిన కీచకుడిని భీముడు సంహరించుట; 46. గో, గ్రహణంబు= దుర్యోధనాదులు విరాటుడి గోవులను గ్రహించిపోతూ ఉండగా అర్జునుడు ఉత్తరుడితో వెడలి కొరవసేనలను బిడించి గోవులను మరల్చటం; అంతరుముందు దక్షిణగోగ్రహణం; 47. అభిమన్యు, వివాహంబు= అభిమన్యుడు విరాటనందన ఐన ఉత్తరసు పెండ్లాడటం. ఈవిధంగా విరాటపర్వంలో నాలుగులుంతఃపర్వాలు ఉన్నవి. 48. ఉద్యోగంబు= ప్రయత్నం; ఉద్యోగసప్రవ్యంలో మొదట సంధికొరకు ప్రయత్నం, చివర యుద్ధంకొరకు ప్రయత్నం జరిగినవి; 49. సంజయ, యానంబు= సంజయుడు సంధికై ఉపవాయంలో ఉన్నపాండవులకడకు పోవటం; 50. ధృతరాష్ట్రప్రజాగరణంబు= సంజయుడు పాండవులయొద్దుమండి వచ్చి ధృతరాష్ట్రుడి ఉపేష్టమే యుద్ధప్రదర్శనికి కారణ మని చెప్పి మరునాడు వివరాలను తెలుపుతా నని చెప్పి వెడలిపోతాడు; భయంచేత ధృతరాష్ట్రుడికి నిద్ర పట్టలేదు; అతడు మేల్కొనికిండి విదురుడిని పిలిపించి నీతులు బోధింపుమన్నాడు. ప్రజాగరణ మంటే నిద్రపోకుండా మేల్కొని ఉండటం; 51. సానత్స్యజాతంబు= సానత్స్యజాతుడు అరుదెంచి ధృతరాష్ట్రుడికి ధర్మతత్త్వాన్ని బోధించటం; ఇదే సానత్స్యజాతియం; 52. యాన, సంధి= శ్రీకృష్ణుడు హస్తినాపురానికి వెళ్ళి పాండవులసంధియత్వాన్ని మరుసభలో వివరించవలె నని ధర్మరాజుడులు ప్రార్థించే విషయాలు ఇందులో ఉన్నవి; 53. భగవత్, యానంబు= భగవంతుడైన శ్రీకృష్ణుడు సంధికొరకు హస్తినాపురానికి పోవటం; 54. సేనా, నిర్వాత= సేనల సమీకరణం; 55. ఉలూక, దూత, అభిగమనంబు= ఉలూకుడు శకునికుమారుడు; అతడు దూతగా ధృతరాష్ట్రుడు పంపగా పాండవులకడకు అరుదెంచటం; 56. సమరథ, అతిరథ, సంభ్యానంబు= ఒకవిలుకాడితో సమంగా నిలిచి పోరగలిగిన యోధుడు సమరథుడు. పలువురువిలుకాండ్రతో పోరగలిగిన యోధుడు అతిరథుడు. కొరవపాండవష్టాలలో సమరథు లెవరో, అతిరథు లెవరో లెక్కించటం; 57. కర్మ భీష్మానివాదంబు= భీష్ముడు కర్మడిని అర్థరథుడిగా లెక్కించగా కర్ముడు కలహించి భీష్ము దున్నంతవరకు యుద్ధం చేయ నని శపథంచేయటం; 58. అంబా+ఉపాయానంబు= కాశీరాజుకూతులలో పెద్దదైన అంబకథ; ఈ విధంగా ఉద్యోగసప్రవ్యంలో పదకొండుఉపపర్వ లున్నవి. 59. జంబూ, ఫండ, వినిర్వాణంబు= మేరుపర్వతంచుట్టూ ఉన్న ఏడుఖండాలలో జంబూఖండ మొకటి. ఆ ఖండముయొక్కనిర్వాణాన్ని గురించి సంజయుడు ధృతరాష్ట్రుడికి ఎరిగించటం; 60. భూమి, పర్వంబు= ఈ పర్వంలో భూమివిస్తారం వివరించబడింది; 61. భీష్మ+అభిషేకంబు= భీష్ముడిని కొరవసేనకు నాయకునిగా అభిషేకించటం; 62. భగవత్, గీత= కొరవష్టాన ఉన్న గురుబంధుమిత్రాదులను చూచి, వారితో పోరాటం చేయజాలనని విషాదాన్ని పొందిన అర్జునుడికి కృష్ణుడు తత్త్వాన్ని బోధించి అతడిని యుద్ధముఖుడిని చేయటం; భగవంతుడైన శ్రీకృష్ణుడిచే బోధింపబడటంచేత ఈభాగానికి ‘భగవద్గీత’ అనే పేరు పచ్చింది. అది ఉన్న పర్వం ఇది. 63. భీష్మ, వథ= భీష్ముడిని సంహరించటం (నిజంగా ఇచ్చట భీష్మవథ జరుగలేదు. అర్జునుడు శిఖండిని రథంలో ఉంచుకొని యుద్ధానికి రాగా భీష్ముడు యుద్ధమిముఖుడై శరతలుగతు డైనాడు). ఈ విధంగా భీష్మపర్వంలో అయిదు ఉపపర్వాలు ఉన్నవి. 64. ద్రోణ+అభిషేకంబు= ద్రోణండిని సేనానాయకుడిగా అభిషేకించటం; 65. సంశ్ఠాకవథ= (సమ్యక్ శస్త్ర మంగికారో యస్య సః సంశ్ఠాకః) యుద్ధంనుండి తిరుగ నని శపథం చేసి యుద్ధంచేస్తూ ఇతరులను యుద్ధంచేయకుండా ఆటంకపరిచేవాడు సంశ్ఠాకుడు. అభిమన్యువథకు ముందు అర్జునుడు సంశ్ఠాకులు తొమ్మిది మందితో యుద్ధంచేయటానికి పోయి వారిని వధించటం. 66. అభిమన్యు, వథ= ద్రోణాదులు పలువురు కూడి పద్మపూయాహ్నాన్ని భేదించిన అభిమన్యుడిని వధించటం; 67. ప్రతిజ్ఞాపర్వంబు= జయద్రథుడు సైంధవుడు. అతడిని చంపుతానని అర్జునుడు శపథం చేసినపర్వం. 68. జయద్రథవథ= సైంధవుడిని వధించటం; 69. ఘటోత్సచవథ= భీముడి కుమారు డైన ఘటోత్సచుడిని వధించటం; 70. ద్రోణవథ= ద్రోణండిని వధించటం; 71. నారాయణ+అప్త, ప్రయోగంబు= కర్ముడు సేనానాయకుడగా ఉన్నాడు. అప్తుడు జరిగిన యుద్ధంతో కూడిన పర్వం. 73. శల్వపర్వంబు= శల్వుడు ఒక్కపగలు సేనానాయకుడగా ఉన్నాడు. అప్తుడు జరిగిన యుద్ధంతో కూడిన పర్వం. 74. ప్రాదుప్రవేశంబు= దుర్యోధనుడు జలస్తుంభనవిద్యుచే మడుగులోకి ప్రవేశించటం; 75. గదాయుద్ధంబు= భీమదుర్యోధనులకు గదాయుద్ధం జరగటం; 76. సారస్వతంబు= సరస్వత్యాది పుణ్యతీర్థసంకీర్తనం; ఈ విధంగా శల్వపర్వంలో నాలుగు ఉపపర్వాలు

ఉన్నవి. 77. సౌష్టవికంబు= సుఖంగా నిదిష్టున్న ధృష్టమ్యమ్మాది పాంచాలురను, ప్రతివింధ్యాది ద్రోపదేయులను (ఉపసాండవులను), పాండవామాత్యులను అశ్వత్థామ వధించటం 78. ఐషికంబు= అశ్వత్థామ, అర్జునుడు పరస్పరం బ్రహ్మ శిరోనామకాప్రాలను ప్రయోగించుకోవటం. 79. జలఫ్రదానంబు= యుద్ధంలో చనిపోయినవారికి జలతర్వణం ఇవ్వటం; (ఈది తెలుగున ప్రీపర్యం మొదట్లో ఉన్నవి). ఈం విధంగా సౌష్టవికపర్యంలో మూడుఉపపర్యాలు ఉన్నవి. 80. ప్రీపర్యంబు= యుద్ధంలో మరణించిన వీరులభార్యలు విలపించినపర్యం; 81. శ్రాద్ధపర్యంబు= మృతు లైనకొరవీరులకు సంస్కరోదకప్రదానాదికర్మ లోనరించటం; 82. రాజ్య+అభిషేకంబు= ధర్మరాజును రాజుగా అభిషేకించటం; 83. చార్యాక, నిగ్రహంబు= ధర్మరాజును మోసగించటానికి సన్మాసివేషంలో వచ్చిన చార్యాకుడనే రాక్షసుడిని బ్రాహ్మణులు చుంకారంతో చంపటం; 84. గృహ, ప్రవిభాగంబు= ధర్మజుడు తనకు పరిపాలనలో తోడ్పడుటకు భీమాదులకు ఆయా బాధ్యతలను విభజించి ఒప్పగించటం. ఈం విధంగా ప్రీపర్యంలో ఐదు ఉపపర్యాలు ఉన్నవి. వీటిలో చివరి మూడు తెలుగుభారతంలో శాంతి పర్యంలో మొదట చెప్పబడినవి. 85. శాంతిపర్యంబు= బంధువధచే నీర్వేదం పాందిన ధర్మరాజు శ్రీకృష్ణుడివచనాలు విని శాంతు డైన పర్యం; 86. రాజ, ధర్మ+అనుక్రమంబు= శరతల్పగతుడైన భీముడు ధర్మజుడికి రాజుల కందరికి హితా లైన ధర్మాలను చెప్పటం. 87. ఆపత్తి+ధర్మంబు= ఆపత్తి సమయాలలో అనుస్థింపదగిన ధర్మాలను భీముడు చెప్పటం; 88. మోక్ష, ధర్మంబు= మోక్షప్రాప్తిహాతువు లైన ధర్మాలు చెప్పటం; ఈం విధంగా శాంతిపర్యంలో నాలుగు ఉపపర్యాలు ఉన్నవి. 89. అమశాసనికంబు= భీముడు ధర్మరాజుకు వివిధధర్మాలు తెల్పటం; 90. భీము స్వర్గ+అరోహణంబు= భీముడు కృష్ణునిలమజ్జ తీసికొని స్వర్గానికి ఏగటం;- ఈం రెండున్నా అమశాసనికపర్యంలోని ఉపపర్యాలు. 91. ఆశ్వమేధికంబు= ధర్మరాజు భీష్మాదులను చంపినపాపం పోవటానికి వ్యాసప్రబోధితు డై అశ్వమేధయాగం చేయటం; 92. అనుగీత= యుద్ధసమయాన చెప్పిన గీతాతత్వాన్ని మరచిన ఆర్జునుడిని మందలించి కృష్ణుడు మరల తత్త్వాపదేశం చేయటం; ఈంరెండున్నా ఆశ్వమేధపర్యంలోని ఉపపర్యాలు. 93. ఆక్రమవాసంబు= ధృతిరాష్ట్రుడూ, గాంధారీ రాజ్యాన్ని విడిచి సంజయునితోకూడి ఆక్రమంలో నివసించటానికి వనానికి పోవటం; 94. పుత్రుసందర్భానంబు= యుద్ధనిహతు లైన పుత్రుపోత్రులనందరిని ధృతిరాష్ట్రుడు వ్యాసపరప్రసాదంవలన చూచి విగతశోకుండయి పరమసిద్ధికి వెడలటం; 95. నారద+అగమనంబు= నారదుడిరాక- ఈం విధంగా ఆక్రమవాసపర్యంలో మూడుఉపపర్యాలు ఉన్నవి. 96. మౌసలంబు= ముసలము అంటే రోకలి; దానికి సంబంధించింది. యాదవులు మదిరాపానమత్తులై సముద్రతీరాన తమలో తాము పోరి మరణించటం; 97. మహాత్త+ప్రస్తానికంబు= పరీక్షిత్తుకు రాజ్యాభిషేకం చేసి పాండవులు ద్రోపదీసహితు లై పరమసిద్ధికి వెళ్లటం. 98. స్వర్గ+అరోహణంబు= పాండవాదులు స్వర్గానికి పోవటం; 99. హరివంశంబు; 100. భవిష్యత్తుపర్యంబు- ఈం రెండింటికి ఖిలపర్యం అనిపేరు. నన్నయ విష్ణుపర్యాన్ని పేర్కొనలేదు. ఎజ్జున ఇందులోని కొంతభాగాన్ని పూర్వుర్దంలోనూ, కొంతభాగం ఉత్తరార్థంలోనూ చేర్చి హరివంశం రచించాడు. కేసరిమోహన్గంగులిగారు తమ ఆంగ్లానువాదంలో విష్ణుభవిష్యత్త పర్యాలు రెండున్నా ఖిలవంశ పురాణ మనబడు నని తెల్పియున్నారు. అను, శతపర్యంబులు= పైన పేర్కొనబడిన నూరుపర్యాలు; కలిగి= కలిగియుండి.

తాప్యర్యం: స్వప్తం.

- సీ.**   ఆయురర్థులకు బీర్ఘాయు రవాప్తియు , నర్థార్థులకు విపులార్థములును
ధర్మార్థులకు నిత్యధర్థసంప్రాప్తియు , వినయార్థులకు మహావినయమతియు
బుత్తార్థులకు బహుపుత్రసమృద్ధియు , సంపదర్థుల కిష్టసంపదలును
గావించు నెప్పడు భావించి వినుచుండు , వాలికి నిష్ఠుపోభారతంబు
- అ.**   భక్తియుక్తులైన భాగవతులకు శ్రీ , వల్లభుండు భక్తవత్సలుండు
భవభయంబు లెల్లఁ బాచి యిష్టార్థసం , సిథ్లఁ గరుణతోడు జేయునట్లు.

ప్రతిపదార్థం: ఈ, మహాత్, భారతంబు= ఈ మహాభారతేతిపోసం; ఎప్పుడు= ఎల్లప్పుడున్నా; భావించి= ద్వానించి(తలంచి); వినుచున్+డండు, వారికి; భక్తి, యుక్తులు+ఖన= భక్తితోకూడిండిన; భాగవతులకున్= భగవద్గుర్తులకు; భక్త, వత్సలుండు= భక్తులయందు ప్రీతికలవాడు; అగు= అయిన; శ్రీ, వల్లభండు= లక్ష్మీభర్త అయిన విష్ణువు; భవ, భయంబులు+ఎల్లన్= సంసారం(పుట్టుక) నలని భయాలస్సీ; పొచి= పొగ్గట్టి; కరుణాతోడన్= దయతో; ఇష్ట+అర్థ+సంసెద్ది= కోరబడిన ప్రయోజనాలయొక్క అధిక మైన లాభాన్ని; చేయు+అట్లు= కలుగజేసేవిధంగా; ఆయు+అర్థలకున్= ఆయుషు కోరేవారికి; దీర్ఘ+ఆయున్+అవ్యాప్తియున్= దీర్ఘమైన ఆయుషుయొక్క పొందుటయున్నా; అర్థ+అర్థలకున్= ధనం కోరేవారికి; విపుల+అర్థములును= అధికమైనధనాలున్నా; ధర్మ+అర్థలకున్= ధర్మాన్ని కోరేవారికి; నిత్య, ధర్మ, సంప్రాప్తియున్= శాశ్వత మైన(ఎల్లప్పుడున్నా) ధర్మముయొక్క లాభమున్నా; వినయ+అర్థలకున్= వినయం కోరేవారికి; మహాత్+వినయ, మతియున్= గొప్పవినముతతోకూడిన బుద్ధియున్నా; పుత్ర+అర్థలకున్= కొడుకులను కోరేవారికి; బహు, పుత్ర, సమృద్ధియున్= పలువురు కొడుకులయొక్క సంపదయున్నా; సంపద+అర్థలకున్= సంపదము(పశ్చర్యాన్ని) కోరేవారికి; ఇష్ట, సంపదలును= కోరబడిన సంపదలున్నా; కావించున్= కలిగించును.

తాత్పర్యం: ఈ మహాభారతం ఎల్లప్పుడున్నా తలంచి వింటుండేజనులకు, భక్తితో కూడి ఉండే భక్తులకు భక్తులయందు ప్రీతి కల లక్ష్మీప్రియు డైన విష్ణువు దయతో సంసారభయాలన్నింటిని తొలగించి కోరినఫలాల లాభాలను కలుగజేసే విధాన- ఆయుర్మాయాన్ని కోరేవారికి దీర్ఘమైనఆయుషుయొక్కలాభాన్ని, ధనాన్ని కోరేవారికి అధికమైన ధనలాభాలనూ, ధర్మాన్ని కోరేవారికి సంతతధర్మలాభాన్ని, వినయాన్ని కోరేవారికి గొప్పవినయంతతోకూడిన బుద్ధిన్ని, కుమారులను కోరేవారికి పలువురుకుమారులసంపదయున్నా, ఐష్వర్యం కోరేవారికి అభీష్టసంపదలున్నా కలుగజేస్తుంది.

విశేషం: అలం: ఉపమ. మహాభారతం పంచమవేదం అవటంచేత ఆదరంతో వినేవారికి ఆయురైష్వర్యపుత్రాదిసంపదలను కలిగిస్తుంది. అట్టిశక్తి అన్నిగ్రంథాలకూ ఉండదు. భారతకథ పుణ్య కథ. దానిని వింటే అఫునిబ్రూణ మౌతుంది.

పర్వసంగ్రహము (సం. 1-2-71)

- v. మతియుఁ బౌషణీదంకమాహరిత్యంబును, బృగువంశకీర్తనంబును, నాగగరుడసంభవంబును, సముద్రమధనంబు, నుష్టైత్తువోజత్తుంబును, సౌపర్ణోపాఖ్యానంబును, నాస్తికచలతంబును, జనమేజయ సర్వయాగంబును, శ్రీమహరిభారతకథాత్రవణత్రవృత్తియు, వ్యాసజత్తుంబును, దేవదైత్యదానవముని యక్షపక్షిగంధరావై నానావిధభూతసంభవంబును, దదంశాశవారంబును, రాజవంశానుకీర్తనంబును, యయాతిచలతంబును, భారతవంశానుకీర్తనంబును, గంగాశంతనుసమాగమంబును, వసూత్వత్తియు, స్వర్గగమనంబును, దదంశనంఘాతంబును గాంగేయజత్తుంబును, దద్రాజ్యనివర్తనంబును, బ్రహ్మచర్యవ్రతిజ్ఞాపరిపాలనంబును, సత్యవతీవివాహంబును, జిత్రాంగదావిచిత్రవీర్యజత్తుంబును, జిత్రాంగదరాజ్యాభిషీకరంబును, జిత్రాంగదమరణానంతరంబున భీష్మండు విచిత్రవీర్యం గౌరవరాజ్యంబున నభపిక్తం జేయటయు, వానిపరోక్షంబును గృష్ణదైత్యపాయనమునివలన ధృతరాష్ట్రపాండురాజుల జత్తుంబు, నాణిమాండవ్యే పాఖ్యానంబును, ధర్మండు మాండవ్యశాపంబున శూద్రయోనియందు విదురుం డై పుట్టుటయును, ధృతరాష్ట్రపాండురాజుల వివాహంబును, బాండవధార్తరాష్ట్ర సంభవంబును,

బాండునిర్మాణంబును, గృహశ్రీషజత్కథనంబును, గుమారాస్తువిద్యాగ్రహణంబును, గుమారాస్తు సందర్శనంబును, గర్జార్జునుల పరస్పరక్రోధంబును, ద్రువదగ్రహణమోక్షణంబును, యుధిష్ఠిరు యౌవరాజ్యాజీషిక్తుం జేయుటయు, దుర్యోధనుడుర్ఘంతంబును, వారణావత యాత్రయు, జతుగ్నహాదాహంబును, విదురోపచిష్టద్వారంబును బాండవాపక్షమణంబును, హింబింబాదర్శనంబును, హింబింబువధయును, ఘటోత్సచసంబ్రవంబును, బాండవుల కేకచక్తపురంబున విప్రగ్నహంబున నజ్ఞతచర్యయు, బకవధయు, ధృష్టిమ్యమ్మద్వోపచి జత్కథనంబును, గృష్ణద్వోపాయన సందర్శనంబును, గంగాతీరంబున నంగారపర్చు నర్జునుండు జయించుటయు, దాపత్యవసిష్టార్షోపాఖ్యానంబును, బాండవులు పాంచాలదేశంబునకుం జనుటయు, ద్రోపచిస్వయింపరంబును, బంచెంతోపాఖ్యానంబును, ద్రోపచివివాహంబును, విదురాగమనంబును, గృష్ణసందర్శనంబును, రాజ్యార్థలాభంబును, ఖాండవతుస్త నివాసంబును, సుందోపసుందోపాఖ్యానంబును, నారదువచనంబున, ద్రోపచియందు సమయ క్రియయును నర్జునుతీర్థాభిగమనంబును, నులూహీసమాగమంబును, జిత్రాంగదయందు బట్టువాహాను జత్కథనంబును, ద్వారకాగమనంబును, వాసుదేవాసుమతంబున నర్జునుడు సుభద్రును వివాహాం బగుటయు, సుభద్రాహాపారణంబును, హరణహరీకయు, సజీమస్యుసంబ్రవంబును, గాంధీవదేవదత్త బిష్ణురథాశ్వ లాభంబును, ఖాండవదహనంబు, నగ్నిభయంబువలన మయభుజంగమోక్షణంబును, మందపాలోపాఖ్యానంబును నను వృత్తాంతంబుల నొప్పి తొమ్మిదివేలుం దొష్మమ్మాటయెనుబదినాలుగు శోకంబులు గలిగి.

35

ప్రతిపదార్థం: ఈవచనంలో ఆదిపర్యంలోని వివిధవిషయాలు చెప్పబడినవి. పొష్య+ఉదంక, మాహాత్మ్యంబును= పొష్య డనే రాజుయొక్కయు, ఉదంకుడనే పైలశిష్యాంధియొక్కయూ, మహాత్మ్యాన్ని; భృగువంశ, కీర్తనంబును= భృగు వనే మహార్షియొక్క వంశస్తుతియున్నా; నాగ, గరుడ, సంబ్రవంబును= పొములయొక్కయూ, గరుత్కుంతుని యొక్కయూ పుట్టుకయున్నా; సముద్ర, మథనంబున్= దేవదానవులు సముద్రాన్ని త్రచ్చుటయునూ; ఉచ్చైత్రవన్+జన్మంబును= ఉచ్చైత్రవ మనే పేరుగల ఇంద్రుడితెల్లనిగుట్టింయొక్కపుట్టుకయున్నా; సాప్రదా+ఉపాఖ్యానంబున్= గరుడునికి సంబంధించినకథయున్నా; ఆస్తిక, చరితంబును= ఆస్తికుడు అనే జరత్కారుపుకుమారు డైవ మునిచరిత్రమున్నా; జనమేజయ, సర్ప, యాగంబును= పరీక్షిత్తుకుమారుడైవ జనమేజయుడు చేసిన సర్పయజ్ఞమున్నా, (ఇందులో పాములు అగ్నిలో హోమం చేయబడతాయి); త్రీ, మహాత్, భారత, కథా, శ్రవణ, ప్రవృత్తియున్= శోభాయుక్త మైవ మహాభారతంయొక్క వినుట అనే వృత్తాంతాన్ని; వ్యాస, జన్మంబును= వ్యాసమహర్షియొక్క పుట్టుకయున్నా; దేవ, దైత్య, దానవ, ముని, యజ్ఞ, పట్టి, గంధర్వ+అది, నానా, విధ, భూత, సంబ్రవంబును= దేవతలు, దైత్యులు, దితిపుత్రు లైన రాజులులు, దనుసంబ్రవు లైన రాజులులు, మునులు, యద్భుతులు అనే దేవయోని విశేషాలూ, పట్టులు, గంధర్వులు అనే దేవయోనివిశేషాలు మొదలైన పలువిధా లైన జీవుల పుట్టుకయున్నా; తద్వ+అంశ, అవతారంబును= దేవదానవులఅంశాలచేత భూమిపై పుట్టినవారిక్రమాన్ని; రాజ, వంశ+అనుకీర్తనంబును=(మైవస్వతమనువు, వేవప్రముఖు లైన రాజులు, పురూరవుడు, ఆయువు, నహుముడు, యయాతి, పూరువు మొదలైనవారితోకూడిన) రాజవంశాలయొక్క వివరణాన్ని; యయాతి, చరితంబును= నహుషుత్రుడైవ యయాతిచరిత్రయున్నా; భారతవంశ, అనుకీర్తనంబును= శకుంతలాదుష్యంతుల కుమారు డైవ భరతుడికి సంబంధించిన భారతవంశయొక్క స్తుతియున్నా, (చెప్పబడున్నమాట); గంగా, శంతను, సమాగమంబును= గంగానదీశంతనులకూడికయున్నా; వసు+ఉత్పత్తియున్= అష్టవసువుల పుట్టుకయున్నా; స్వర్గ, గమనంబును= వారు స్వర్గానికి పోవటమున్నా; తత్త్వ+అంశ, సంఘాతంబునున్= వసువులఅంశలసమాహంచే(కలయికచేత);

గాంగేయ, జన్మంబును= గంగాపుత్రుడైన భీముడైపుట్టుకయున్నా; తద్+రాజ్య, నివర్తనంబును= అతని రాజ్యంనుండి మరలటమున్నా; (భీముడు రాజ్యాన్ని విడవటం); బ్రహ్మపుర్వు, ప్రతిజ్ఞా, పరిపాలనంబును= భీముడు పెళ్ళచేసికొనకబ్రహ్మపుర్వాన్ని అనుష్టిస్తానని ప్రతిచేసి దానిని పాటించుటయున్నా; సత్యవతీ, వివాహంబును= సత్యవతీశంతనులపెండ్లియున్నా; చిత్రాంగదా, విచిత్రవీర్య, జన్మంబును= శంతనుడికి సత్యవతీయందు చిత్రాంగదుడు, విచిత్రవీర్యుడు అనే కుమారుల పుట్టుకయున్నా; చిత్రాంగద, రాజ్య+అభీషేఖంబును= శంతనుడి అనంతరం చిత్రాంగదుడిని, రాజ్యానికి రాజుగా అభీషేఖించుటయున్నా; చిత్రాంగదు, మరణ+అనంతరంబున్నా= చిత్రాంగదుడిమృతి జరిగినిమృటు; భీముందు; విచిత్రవీర్యున్= విచిత్రవీర్యుడిని; కౌరవరాజ్యంబున్నా= కౌరవరాజ్యమునందు; అభీషేఖున్, చేయుటయున్= అభీషేఖింపబడినవాడినిగా (రాజుగా) చేయుటయున్నా; వాని, పరోక్షంబున్నా= ఆవిచిత్రవీర్యుడి మరణానంతరం; కృష్ణద్వైపాయన, మునివలన్నా= వ్యాసమునివలన; ధృతరాష్ట్ర, పాండురాజుల; జన్మంబున్= పుట్టుకయున్నా, ఆణిమాండవ్య+ఉపాభ్యాసంబును=ఆణి అంటే ఇరుసుచివర ఉండే చీలి; మాండవ్య డనేమునిని దొంగ అని భ్రమించి రాజు శూలపోతుడిని కావించి, తరువాత తనతప్పను తెలిసికొని, శూలాస్మి తీసివేయటానికి యత్నించాడు, కాని, దాన్ని తీయటానికి వీలుకలుగలేదు. అప్పుడు రాజు దానిమొదలు నెమ్మదిగా ఖండింపజేశాడు; శూలశేషం మాండవ్యుని కంఠపార్వ్యంలోపల ఉండిపోయింది. అందుచేత అతనికి ఆణిమాండవ్య డనే సేరు కలిగింది. అతనికథయున్నా; ధర్మండు= యముడు; మాండవ్య, శాపంబున్నా= మాండవ్యుడిచ్చినశాపంచేత; శూద్రయోనియందున్= శూద్రగర్జంలో; విదురుండు+ఐ; పుట్టుటయును; ధృతరాష్ట్ర పాండురాజుల; వివాహంబును= పెండ్లియున్నా; పాండవ, ధార్మరాష్ట్రసంభవంబును= పాండురాజుకుమారు లైన ధర్మరాజుడులయున్నా, ధృతరాష్ట్రునికుమారు లైన దుర్యోధనాదులయున్నా, పుట్టుక; పాండు, నిర్వాణంబును= పాండురాజు మృతియున్నా; కృప, ద్రోణ, జన్మకథనంబును= కృపాచార్యుడియొక్కయు, ద్రోణుడియొక్కయు పుట్టుకలు చెప్పుటయున్నా; కుమార+అప్తు, విద్యా, గ్రహణంబును= ధర్మరాజు దుర్యోధనాది రాజకుమారులు అప్తువిద్యును గ్రహించుటయున్నా (అభ్యసించుటయున్నా); కుమార+అప్తు+సందర్భంబును= వై రాజకుమారులఅప్తువిద్యును చూడటమున్నా; కర్ణ+అర్జునుల, పరస్పర, క్రోధంబును= కర్ణునియొక్కయు అర్జునునియొక్కయు అన్యోన్యోపమున్నా; ద్రుపద, గ్రహణ, మోక్షంబును= అర్జునుడు ద్రుపదుడిని పట్టుకొని రాగా క్రోణుడు విడిపించుటయున్నా; యుధిష్ఠిరు= ధర్మరాజును; యోవరాజ్య+అభీషేఖున్, చేయుటయున్= యోవరాజ్యపదవియందు అభీషేఖింపబడినవాడినిగా చేయుటమున్నా; దుర్యోధను, దుర్మంత్రంబును= దుర్యోధనుడి చెడ్డాలోచనయున్నా; వారణావత, యూతయున్= వారణావత మనే నగరానికి పాండవులు వెళ్ళటమున్నా; జతు, గ్యాహ, దాహంబును= లక్ష్మియింటిని తగులపెట్టుటయున్నా; విదుర+ఉపదిష్ట, ద్వారంబున్= విదురుడిచేత ఉపదేశింపబడిన ద్వారంముండి; పాండవ, అప్క్రమణంబును= పాండవులు తొలగిపోవుటయున్నా; హింబాదర్శనంబును= హింబాద అనే రాష్ట్రస స్త్రీని చూచుటయున్నా; హింబాదు, వధయును= హింబాదులన్ను హింబాదిని చంపుటయున్నా; ఫంటోత్సుచ, సంభవంబును= హింబాదింబయందు ఫంటోత్సుచుడు పుట్టుటయున్నా; పాండవులకున్, ఏకవక్రపురంబున్= ఏకవక్రపుర మనే నగరంలో; విప్ర, గ్యాహంబున్= బ్రాహ్మణునిఇంటియందు; అజ్ఞాత, చర్యయున్= ఇతరులచేత తెలియబడకుండ చరించుటయున్నా; ఒక, వధయున్= ఒకసురుడిని భీముడు చంపుటయున్నా; ధృష్టపుర్వున్, ద్రోపది, జన్మ, కథనంబును= ధృష్టపుర్వుమ్మునియొక్కయు ద్రోపదియొక్కయు పుట్టుకలను చెప్పుటయున్నా; కృష్ణద్వైపాయన, సందర్భంబును= వ్యాసుని చూచుటయున్నా; గంగా, తీరంబున్= గంగానది ఒడ్డున; అంగారపర్జుడనే గంధర్వుడిని; అర్జునుండు; జయించుటయున్= జయించుటయున్నా; తాపత్య, వసిష్ఠ, చౌర్య+ఉపాభ్యాసంబును= తపతీసంవరణులకు కురువు పుట్టుడు. అతడు తాపత్యుడు. అతనియొక్కయు, వసిష్ఠునియొక్కయు, చౌర్యుని (బకభృగుపత్నికుమారుడు) యొక్కయు కథలున్నా; పాండవులు; పాంచాల, దేశంబునున్= ద్రుపదు దేలే పాంచాలదేశానికి; చనుటయున్= వెళ్ళటయు; ద్రోపది, స్వయంవరంబును= ద్రోపది స్వయంవరమున్నా (తనంత తాను మగని వరించే వివాహోన్ని); పంచ+ఇంద్ర+ఉపాభ్యాసంబును= ఇదుగు రింద్రులు పాండవులుగా జన్మించినకథయున్నా; ద్రోపది, వివాహంబును= ద్రోపదియొక్క పెండ్లియున్నా; విదుర+ఆగునంబును= విదురునియొక్కరాకయున్నా; కృష్ణ, సందర్భంబును= కృష్ణుడిని

చూచుటయున్నా; రాజ్య+అర్థ, లాభంబును= రాజ్యంలోని సగంభాగాన్ని పొందుటయున్నా; భాండవప్రస్త, నివాసంబును= ఇంద్రప్రస్తపురంలో నివసించుటయున్నా; సుంద+ఉపసుంద+ఉపాభ్యాసంబును= సుందుడు, ఉపసుందు డనే సోదరుల కథయున్నా; నారదు, వచనంబునన్= నారదునిమాటచే (మాటనుసరించి); ద్రౌపదియందున్= ద్రౌపదివిషయంలో; సమయ, క్రియయును= ప్రతిజ్ఞచేయుటయున్నా; అర్జును, తీర్థయాత్ర+అభిగమనంబును= సమయభంగం జరగటంచేత అర్జునుడు తీర్థాలను సేవించటానికి పోవటం; ఉలూపీ, సమాగమంబును= అర్జునుడు ఉలూపి అనే నాగకస్యను కూడుటయున్నా; చిత్రాంగదయందు; బధ్రువాహను, జన్మంబును= బధ్రువాహను డనే కుమారుడి పుట్టుకయున్నా; ద్వారకా, గమనంబును= ద్వారకానగరానికి అరుగుటయున్నా; వాసుదేవ+అనుమతంబునన్= కృష్ణుడిసమ్మతిచేత; సుభద్రను= సుభద్రదను; వివాహంబు+అగుటయున్నా= పెంట్లిఅగుటయున్నా; సుభద్రా, హరణంబును= అర్జునుడు సుభద్రదను కొనిపోవుటయున్నా; హరణ, హరికయున్నా= కృష్ణబులరామాదులు సుభద్రదు అరణాన్ని తెచ్చుటయున్నా; అభిమన్య, సంభవంబును= అర్జునుడికి సుభద్రయందు అభిమన్య డనే కుమారుడు పుట్టుటయున్నా; గాంపివ, దేవదత్త, దివ్య, రథ+అశ్వ, లాభంబును= అర్జునుడు గాంపివ మనే ధనస్యను, దేవదత్త మనే శంఖాన్ని; దేవతాసంబంధు లైన రథాన్ని, గుట్టలనూ పొందుటయున్నా; భాండవ, దహనంబును= భాండవవనాన్ని దహించుటయున్నా; అగ్ని, భయంబువలనన్= అగ్నివలనిభయంసుండి; మయ, భుజంగ, వోక్షణంబును= మయు డనే నముచితముగైడిని, తళ్ళ కుడి కుమారు డైన అశ్వసేనుడిని విడిపించుటయున్నా; మందపాల+ఉపాభ్యాసంబును= మందపాలు డనే మునికథయున్నా; అను, వృత్తాంతంబులన్= అనేకథలతో; ఒప్పి= అలరి, అందమై; తొమ్మిదివేలున్, తొమ్మిన్నాట, ఎనుబది, నాలుగు= 9984; శ్లోకంబులు; కలిగి= పాంది.

తాత్పర్యం: స్వషం.

విశేషం: నన్నయ తాను అనుసరించిన భారతప్రతిలో ఏపర్యంలో ఎన్నిశ్లోకా లున్నవో తెల్పియున్నాడు. ఈ లెక్క తరువాత సంస్కృతభారతాన్ని పరిశోధించినవారికి మిక్కిలి ఉపయోగకర మైనది.

క. మరియు భౌష్యపర్య మాటిగడ బదునెనిమిదిపర్యములను బల్వ మనఃప్రీ

తిద మగుచు నాచిపర్యం , బబి వినగా నొప్పు భారతాంగ్రం బగుచున్.

36

ప్రతిపదార్థం: మదిన్= మనస్సులో; పోష్యపర్యము+అదిగన్= పోష్యపర్యం మొదలుగా; పది+ఎనిమిది, పర్యములను= పదునెనిమిది(18)పర్యాలతో; (ఇవి సంస్కృతభారతంలోని 18 ఉపపర్యాలు. తెలుగుభారతంలో ఆదిపర్యము అనే పేరేకాని ఈ ఉపపర్యాలపే ర్లుండవు); పర్యి= ఒప్పి; మనన్+ప్రీతి, దము+అగుచున్= మనస్సుకు ప్రీతి నిచ్చేది చౌతూ; ఆది, పర్యంబు+అది+ఆ ఆదిపర్యం; భారత+అద్యంబు= భారతంలోని మొదటిది; అగుచున్; వినగాన్= వినటానికి; ఒప్పున్= అలరారును, తగును.

తాత్పర్యం: మనస్సులో పోష్యపర్యంమొదలుగా గల పదునెనిమిదిఉపపర్యాలతో ఒప్పి, పరితలమనస్సులకు ప్రీతిని కలిగించేదియున్నా, భారతంలోని మొదటిపర్యమున్నా చౌతూ ఆ ఆదిపర్యం వినటానికి ఇంపుగా ఉంటుంది.

విశేషం: ‘మదిన్’ అనేమాట సంస్కృతభారతంలోని పేర్లనుబట్టి ఆ పదునెనిమిది పర్యాలను మనస్సులో ఉపించవలె నని సూచిస్తున్నది.

వ. మతీయ ధర్మరాజునకు సభాప్రాప్తియు, గీంకరదర్శనంబును, నారదువలన లోకపోలసభాత్రవణంబును, రాజసూయమహాధ్వరారంభంబును, జరాసంధవధయును, గీరత్రజనిరుధ్మ లైన రాజులఁ గృష్ణఁడు

విడిపించుటయును, దిగ్విజయంబును, రాజసూయంబు, నర్స్యాజ్ఞిహారణంబును, శిశుపాలవథ్యయును, రాజసూయవిభూతికి దుఃఖితుం ఛై సభాస్ఫులితుం ఛై యున్న దుర్యోధనుం జూచి ద్రౌపదీభిషుసేనులు నగుటయును, దత్తాత్రేరణంబున జూదం బాటుటయు, నందు శక్తనికైతపంబున ధర్మరాజపరాజయంబును, ద్వాతదుఃఖార్థవమగ్ను లైన పాండవులం బాంచాలి యుద్ధలించుటయును, బునర్స్యాతపరాజితు లై పాండవులు వస్తవాసగతు లగుటయు నను వృత్తాంతంబుల నొప్పి నాలుగువేలున్ మున్నాటపదునొకండు శ్లోకంబులు గలిగి.

37

ప్రతిపదార్థం: మతియున్; ధర్మరాజునకు; సభాప్రాప్తియున్= సభాలాభమున్నా; కింకర, దర్శనంబును= రాక్షసకింకరులను చూచుటయున్నా (మయుడు తాను నిర్మించినసభను ఎనిమిదివేల రాక్షసకింకరులచేత మోయించుకొని వచ్చాడు); నారదువలన్; లోక, పాల, సభా, ప్రపణంబును= ఇంద్రాదిలోకపాలకులమయున్నా, బ్రహ్మయొక్కయున్నా సభలనుగూర్చి విమటయున్నా; రాజసూయ, మహాత్, అధ్వర్, ఆరంభంబును= రాజసూయ మనే గొప్ప యజ్ఞంయొక్క ప్రారంభమున్నా; జరాసంధ, వథయును= జరాసంధు డనే మగధరాజును సంహరించుటయున్నా; గిరిప్రజ, నిరుద్ధలు+ఐన గిరిప్రజపట్టణంలో జరాసంధుఁడిచేత బంధింపబడిన; రాజులన్; కృష్ణుండు; విడిపించుటయును= బంధవిముక్తులనుచేయుటయున్నా; దిక్, విజయంబును= భీమాదులు నాలుగుదిక్కులను జయించుటయున్నా; రాజసూయంబును= రాజసూయయాగమున్నా; అర్ణు+అభిహారణంబును= కృష్ణుడు పూజాద్వాలను గ్రహించుటయున్నా, శిశుపాల, వథయును= అతడు చేదిపతిమైన శిశుపాలుడిని చంపుటయున్నా; రాజసూయ, విధూతికిన్= రాజసూయయాగవైభవానికి; దుఃఖితుండు+ఐ= అసూయచేత శోకించినవాడై; సభా, స్థలితుండు+ఐ, ఉన్న= మయుసభలో జారిపడి ఉన్న; దుర్యోధనున్; చూచి; ద్రౌపదీ, భీమసేనులు= ద్రౌపదియు, భీముడున్నా; నగుటయును= పరిహసించుటయున్నా; తద్, కారణంబునన్= (పారు నవ్వినారనే) ఆహేతువుచే; జూదంబు+ఆడుటయున్; అందున్= జూదంలో; శకుని, కైతవంబునన్= దుర్యోధనుడిమేనమామ ఐన శకుని కపటం వలన; ధర్మరాజ, పరాజయంబును= ధర్మరాజు బిడుటయున్నా; ద్వాత, దుఃఖ+అర్థవ, మగ్నులు+ఐన= జూదంవలన కలిగిన దుఃఖ మనే సముద్రంలో మునిగినవారైన; పాండవులన్; పాంచాలి= పాంచాలరాజు కూతురైనద్రౌపది; ఉధరించుటయును= పైకితీయుటయున్నా; పునర్+ద్వాత, పరాజితులు+ఐన= మరల ఆడినజూదంలో ఓడిన; పాండవులు; వన, వాస, గతులు+అగుటయున్= అడవిలో నివసించటానికి వెడలినవా రగుటయున్నా; అను; వృత్తాంతంబులన్= కథలతో; ఒప్పి= అలరి; నాలుగు, వేలున్, మూడు+నూట, పది+బకండు= 4311; శ్లోకంబులు; కలిగి.

తాత్పర్యం: సుగమం.

విశేషం: సభాపర్వం చిన్నదైననూ భారతకథకు ఆయుషుపట్టు. ఇందులో జరిగిన దుర్యోధనపరాభవ ద్వాత ద్రౌపదీవప్రాపహరణాదులే కుర్కైతసంగ్రామానికి కారణా లైనవి.

క. పర్వి సభాప్రభృతిగ నవ , పర్వములను విస్తరిల్లి, పండితచేతో

నిర్మతిఁ జేయుచు రెండవ , పర్వము నా రమ్య మగు సభాపర్వ మిలన్.

38

ప్రతిపదార్థం: పర్వి= ఒప్పి; సభా, ప్రభృతిగన్= సభాపర్వం మొదలుగా గల; నవ, పర్వములను= తొమ్మిది ఉపపర్వాలతో; విస్తరిల్లి= వ్యాపించి; పండిత, చేతి, నిర్మతిన్= పండితులమనస్సులకు ఆనందాన్ని; చేయుచున్= కలిగిస్తూ; రెండవపర్వము; నాన్= అనగా; సభా, పర్వము; ఇలన్= భూమియందు; రమ్యము+అగున్= సుందర మగును, (అందంగా అమరి ఉంటుంది).

తాత్పర్యం: పై వచనంలో పేర్కొనబడిన ఉదంతాలతో ఒప్పి (సభా, మంత్ర, జరాసంధవథ, దిగ్విజయ, రాజసూయ, అర్ధాహరణ, శిశుపాలవథ, ద్వాత, అనుద్వాతా లనే) తొమ్మిది ఉపపర్వాలతో వ్యాపించి, పండితులమనస్సుల

కానందం కలిగిస్తూ రెండవపర్యంగా సభాపర్యం లోకంలో సుందరమై విరాజిల్లాతున్నది. పదునెనిమిది పర్యాలలో సభాపర్యం రెండవది. ఉపపర్యాలలో పందొమ్మెదవది.

హ. మతీయు మహర్షయంబునందుఁ గిమ్మిరవధయును, గృష్ణపాంచాలాగమనంబును, సౌభకాఖ్యానంబును, యుభిష్టిరభీమసేనసంవాదంబును, గురూపదేశంబున నర్జునుండు బివ్యాస్తంబులు వడయు దప్తశరణంబు సేయుటయు, నీశ్వరుతోడియుధ్భంబును, లోకపాలసందర్భసంబును, బివ్యాస్తలాభంబును, స్వర్గమనంబును, నిట బృహదశ్వండసు మహర్షమునింగాంచుటయు, యుభిష్టిరాధులపలదేవనంబును, నలోపాఖ్యానంబును, దమయంతీ పతిత్రతాస్తుతియు, యుభిష్టిరాధులకు నర్జునుకుశలవార్త రోమశుండు సెప్పుటయును, ధర్మజుతీర్థాభిగమనంబును, జటాసురవధయును, బాంచాలీనియుక్తుం దై భీముండు సౌగంధికపుష్టిపారణార్థంబుగంధమాదనంబునందలికొలనికిజని యందు మణిమంతుడు మొదలుగఁ గల యక్కరాక్షసులం జంపుటయు. నాజగరంబు, నగస్త్ర్యపాఖ్యానంబును, వాతాపిభక్షణంబు, నపత్యార్థం బగస్తుమహర్షముని లోపాముద్ర నఱగమంచుటయు. శ్వేతకపోతంబు లైన యింద్రాగ్నులు శిజమాంసంబు గొనుటయు, ఖుష్యశ్వంగుచరితంబును, బరశురామచరితంబును, గార్తవీర్యవధయును, మాంధాత్యజన్మంబును, సౌకన్యాఖ్యానంబును, భార్యపుండయిన చ్యవసుండు శర్వాతియజ్ఞంబున నాశ్చినుల సోమపీధులం జేసి వారిచేత జవ్వనంబు వడయుటయు, జంతూపాఖ్యానంబును, యజ్ఞపుత్రుం దైన సోమకుండు బపలపుత్రార్థంబు యజ్ఞంబుసేసి పుత్రశతంబును బడయుటయు, వంద్యష్టోవక్తుల వివాదంబును, సముద్రంబును జయించితిత్తిలయను మహాశ్చ తనతంప్రిం బడయుటయు, బివ్యాస్తంబులు వడసి యర్జునుండు హిరణ్యపురనివాసు లయన పోలోము కాలకేయ నివాతకవచాదులం జంపుటయు, గంధుమాదనంబున కందఱుం గూడవచ్చుటయు, మార్గందేయబపలవిధోపాఖ్యానంబును, గృష్మసందర్శనంబును, సత్యాద్రోపచీసంవాదంబును, ఘోషయాత్రయుఁ, జిత్తసేనావిగంధర్ములఁ బెక్కండ్ర జయించి దుర్మోధనుని విడిపించుటయు, దుర్మోధనుని ప్రాయోపవేశంబును, శ్రీహిత్రోణకాఖ్యానంబును, గలియుగధర్మంబును, వామ్యాశ్వహారణంబును, నింద్రద్ముమోహ్యపాఖ్యానంబును, సరస్వతీగీతయు, ధుంధుమారుచరితంబును, జయద్రథుం దాత్రమాంతరంబున ద్రౌషపి నపహరించుటయు, భీముండు వానిం బలభవించుటయు, నుద్దాలకోపాఖ్యానంబును, షైల్యోపాఖ్యానంబును, శ్రీరామాయణకథయును, సావిత్ర్యపాఖ్యానంబును, బాండవులు క్రమ్ముతీ షైల్యతపసుంబునకు వచ్చుటయుఁ, గర్జుకపచకుండలంబు లింద్రుండు గొనుటయు, నారణ్యోయాపాఖ్యానంబును, యముండు ధర్మజు ననుశాసించుటయు, యమువలన వరంబులు వడసి పాండవులు పశ్చిమబిక్షునకుం జనుటయు ననుష్ట్రాంతంబుల నొప్పి పదుమూడువేలు నాటునూటయువదినాల్సు శ్లోకంబులు గలిగి.

ప్రతిపదార్థం: మతీయున్; మహత్+అరణ్యంబునందున్= గొప్పాలడవిలో; కిమ్మిర, వధయును= బకాసురునితమ్ముడైన కిమ్మిరుడిని భీముడు సంహరించుటయున్నా; కృష్ణ, పాంచాల+అగమనంబును= కృష్ణుడున్నా, పాంచాలురున్నా (యాదవాదులుకూడ) పాండవులను చూడటానికి వచ్చుటయున్నా; సౌభక+ఆఖ్యానంబును= శిషుపాలుడి తమ్ముడు సాల్వుడు. అతనికి కామగమనం గల సౌభక మనే నగరం ఉన్నది. దానితో వచ్చి సాల్వుడు ద్వారకను ముట్టడించిన కథయున్నా;

యుధిష్ఠిర, భీమసేన, సంవాదంబును= ధర్మరాజుకూ భీముడికీ జరిగిన సంభాషణ సమాచారమున్నా; గురు+ఉపదేశంబున్న= వ్యాసుడు, ధర్మరాజు మొదలైన పెద్దలడుపదేశంచేత; అర్జునుండు; దివ్య+అప్రంబులు= దేవతాసంబంధ లైన అప్రాలను; పదయన్= (గసడదవాదేశము) పాందటానికి; తపః+చరణంబు= తపస్సును ఆచరించటం; చేయుటయున్; ఈశ్వరుతోడన్, యుద్ధంబును= (సమాసములందు చేత తోడ వలనల కిత్యం బగును, తోడన్=తోడి) ఇషునితో యుద్ధమున్నా; లోక, పాల, సందర్భసంబును= ఇంద్రయమవరుణకుబేరాదిదిక్కాలురను చూచుటయున్నా; దివ్య+అప్రం, లాభంబును= దేవతాసంబంధ లైన పాశుపతాప్రంయెక్కు ప్రాప్తియున్నా; స్వద్ధ, గనుసంబున్న= అర్జునుడు స్వర్గానికి పోవుటయున్నా; ఇట= ధర్మరాజాడు లున్నచోట; బృహదశ్వండు+అను; మహాత్+మునిన్= గొప్పమునిని; కాంచుటయున్= చూచుటయున్నా; యుధిష్ఠిర+అదుల= ధర్మరాజు మొదలైనవారి; పరిదేవనంబును= దుఃఖించుటయున్నా; నల+ఉపాఖ్యానంబును= నలునికథయు; దమయంతీ, పతివ్రతా, స్తుతియున్= దమయంతి అనే పతివ్రతను పొగడుటయున్నా; యుధిష్ఠిర+అదులకున్= ధర్మరాజు మొదలైనవారికి; అర్జును, కుశల, వార్త= అర్జునునేక్కిమవృత్తాంతం; రోమశండు= రోమశ డనే పేరుగల దేవర్షి; చెప్పుటయున్నా; ధర్మజు= ధర్మరాజుయొక్కు; తీర్థ+అభిగమనంబును= నదీపుణ్యశేత్రాలనుగూర్చి వెళ్లుటయున్నా; జటాసుర, వధయును=జటాసురు డనే రాక్షసుల్షై భీముడు చంపుటయున్నా; పాంచాలీ, నియుక్తుండు+ఐ= పాంచాలరా జైన ద్రుషుదునికూతు రగు ద్రోపదిచే పంపబడినవాడై; భీముండు; సౌగంధిక, పుష్ప+అహరణ+అర్థంబు= సౌగంధిక మనే తామరపూవును తెచ్చే నిమిత్తం; గంధమాదనంబునందలి= గంధమాదన మనే పర్వతంలో ఉన్న; కొలనికిన్= సరస్వతు; చని= వెళ్లి; అందున్= అచ్చట; మణిమంతుడు, మొదలుగాన్+కల= మణిమంతుడుమొదలైన; యడ్డ, రాక్షసులన్= యడ్డులను, రాక్షసులను; చంపుటయున్; ఆజగరంబున్= ఆజగరమవగా పెద్దపాము, కొండచిలువ. నహుముడు అగస్త్యునిశాపంచేత ఆజగర మైనాడు. ఆపాము భీముడిని పట్టుకొనగా ధర్మరాజు అతడిని వెదరుతూ వెళ్లి అతనిని విడిపించిన కథయున్నా; అగస్త్య+ఉపాఖ్యానంబును= అగస్త్యమహర్షికథయున్నా; వాతాపి, భక్తణంబున్= అగస్త్యుడు వాతాపి అనే రాక్షసుడిని తినుటయున్నా; అపత్య+అర్థంబు= సంతాసంనిమిత్తం; అగస్త్య, మహా, ముని; లోపాముద్రన్= లోపాముద్ర అనే తనభార్యను; అభిగమించుటయున్= పాందుట(రమించుట)యున్నా; శేన, కపోతంబులు+ఐన= గ్రద్ధయొక్కయు, పాపురముయొక్కయు రూపాలు తాల్చిన; ఇంద్ర+అగ్నులు= ఇంద్రుడున్నా, అగ్నియున్నా; శిఖి, మాంసంబు= శిఖిచక్రవర్తియొక్క మాంసాన్ని; కొనుటయున్= గ్రహించుటయున్నా; బుమ్యశృంగు, చరితంబును= విభాండకుని కుమారు డైన బుమ్యశృంగునికథయు; పరశురామ, చరితంబును= పరశు వనగా గొడ్డలి. పరశు ఆయుధంగా కలవా డగుటచేత అతనికి ఆపేరు వచ్చింది. పరశురాముడు విష్ణువులపతారాలలో ఆరవాలవతారం, అతని కథయున్నా; కార్త్రవీర్య, వధయును= పరశురాముడు కార్త్రవీర్యడిని సంహారించుటయున్నా; మాంధాత్ర, జన్మంబును= యువనాశ్వని కుమారు డైన మాంధాత పుట్టుకయున్నా; శాక్యా+అభ్యాసంబును= సుకన్యు సంబంధించిన కథయున్నా; భాగ్రమండు+అయిన= భ్యగుమహర్షికుమారు డైన, చ్యవనుండు; శర్యాతి, యజ్ఞంబున్న= సుకన్య తండ్రి మైన శర్యాతి చేసిన యజ్ఞంలో; ఆశ్వినులన్= ఆశ్వినీదేవతలను; సోమ, పీధులన్= సోమరసం త్రాగినవారిని; చేసి; వారిచేతన్= అశ్వినీదేవతలచేత; జవ్యనంబు= యూవనం; పదయుటయున్= పాందుటయున్నా; జంతు+ఉపాఖ్యానంబును= సోమకు డనే రాజర్షికుమారు డైన జంతువనే వాడి కథయున్నా; యజ్ఞ, పుత్రుండు+ఐన= యజ్ఞానికుమారుడైన; సోముండు; బహుపుత్ర+అర్థంబు= పలువురుపుత్రులనిమిత్తం; యజ్ఞంబు; చేసి; పుత్రుశతంబును= నూర్లు కుమారులను; పదయుటయున్= పాందుటయున్నా; వంది+అప్పోవర్ముల= (వంది వరుణపుత్రుడు, అప్పోవర్ముడు ఏకపాదుని కుమారుడు, అప్పోవర్ముడు జనకునియజ్ఞంలో వందిని ఓడించాడు) వందియొక్కయు, అప్పోవర్ముడియొక్కయు; వివాదంబును= శాస్త్రాదులయందలి వివిధవిషయాలను గురించి చర్చించుటయున్నా, తగపున్నా; సముద్రంబును; జయించి= ఓడించి; తిత్తిరి, అను; మహా+బుషి= గొప్పముని; తన, తండ్రిన; పదసి= పాంది; అర్జునుండు; హిరణ్య, పుర, నివాసులు+ఐన= హిరణ్యపుర మనే పట్టణాన్ని ఇంద్రుడు సముద్రమధ్యంలో నిర్వింపజేశాడు. రాక్షసులు తపోబలంతో దానిని ఆక్రమించారు; అప్పుణాంలో నివసించేవా మైన; పాలోము, కాలకేయ, నివాతకవచ+అదులన్= పులోము అనే రాక్షసప్రీకుమారులు పాలోములు, కాలక అనే

రాక్షసస్త్రీకుమారులు కాలకేయులు. వీరిమొత్తంసంఖ్య అరువదివేలు; పోలోములు, కాలకేయులు, నివాతకవచులు(నివాతకవచుల సంఖ్య మూడు కోట్లు) మొదలైనవారిని చంపుటయున్నా; గంధమాదనంబునకున్= గంధమాదనపర్వతానికి; అందఱున్, కూడన్= అన్నదమ్ములందరును కలియ(సమాగమశ్శ) పార్థస్య భ్రాతుభి ర్ధంధమాదనే- అని భండార్పురు సంస్కృతమూలము); వచ్చుటయున్= అర్జునుడు వచ్చుటయున్నా; మార్గందేయు, బహు, విధ, ఉపాభ్యాసంబును= మార్గందేయుడు ప్రశ్నయప్రకారం, వైవస్తత మను వృత్తాంతం మున్నగు అనేకవిధాలైన కథలను ధర్మరాజు చెప్పుటయున్నా; కృష్ణ సందర్భంబును= కృష్ణుని చూచుటయున్నా; సత్య, ద్రౌషదీ, సంవాదంబును= సత్యభాషమును ద్రౌషదికిని జరిగిన సంభాషణమున్నా; ఘోషయాత్రయున్= ఘోష మనగా గొల్లపల్లి. దుర్యోధనాదులు పాండవులను అపహసించటానికి గోవులను సంరక్షించే నెపంతో ద్వైతవనానికి అరుగుటయున్నా; చిత్రసేన+అది, గంధర్వులన్= చిత్రసేనుడు మొదలైన గంధర్వులను; పెక్కండ్రన్= పలువురిని; జయించి= ఓడించి; అర్జునుడు; దుర్యోధనునిన్= గంధర్వుల చేచిక్కిన దుర్యోధనుడిని; విడిపించుటయున్= దుర్యోధనుని ప్రాయోపవేశంబును= సర్వకర్మలను విడిచి మరణానికి సిద్ధపడి కూర్చుండుటయున్నా (మరణపర్యంతం ఉపవసించటం); ప్రీహి, ద్రోణక+ఆభ్యాసంబును= ప్రీహి అంటే ధాన్యం; ద్రోణక మంటే తూము(కొలమానం తూమెడుధాన్యం.) ముద్దలుడు అనే విప్రుడు ఉంచవుత్తి చేస్తూ పాడ్యమి మొదలు పదునాలుగురోజులు ఒక్కొక్కగింజ చౌప్పున ఏరి పర్వదినాన వండించి దేవప్రతిథివర్గానికి సమర్పించి ఏగిలిన అన్నాన్ని తాను దారపుత్రాదులతో తీంటూ కాలం గడుపుతూ ఉండేవాడు. దుర్మాసుడు అతడిని పరీక్షించి సంతృప్తుడై పశరీరస్వర్గాన్ని పొందుతా వని వరమిచ్చి వెళ్ళాడు. తూమెడు ధాన్యానికి సంబంధించిన ముద్దలుని కథయున్నా; కలి, యుగ, ధర్మంబును= కలియుగానికి సంబంధించిన ధర్మాన్ని; వాయు+అశ్వ, హరణంబును= వామదేవుని గుట్టాలను శలుడు అనేలయోధ్యాపతి అయిన పరీక్షిత్తుకుమారుడు దొంగిలించటం; ఇంద్రద్యుమ్య+ఉపాభ్యాసంబును= మార్గందేయుడికంటే వృధ్యతము డైన ఇంద్రద్యుమ్యుడనే రాజుకథయున్నా; సరస్వతీ, గీతయున్= తార్ణధ్యుడనే మునికి సరస్వతీదేవి ధర్మస్వరూపాన్ని, పురుషుడు పరమపుణ్య డైపుణ్యగతి పాందే మార్గాన్ని చెప్పుటయున్నా,(అధ్యాత్మికమతవిషయాలనుగురించి శ్లోకరూపంలో జరిగే సంభాషణం గీత అనబడుతుంది); ధుంధుమారు, చరితంబును= మధుకైటభులకుమారు డైన ధుంధుమారు డనే పేరుపొందిన కువలయాశ్వు డనే బుహదస్యనిపుత్తుడి కథయున్నా, జయుద్రధుండు= పైంధవుడు; ఆశ్రమ+అంతరంబున్= ఆశ్రమంనడును; ద్రౌషదిన్, అపహారించుటయున్= దొంగిలించికొని పోవుటయున్నా; భీముండు; వానిన్= సైంధవుడిని; పరిభవించుటయున్= అవమానించుటయున్నా, ఉద్దాలక+ఉపాభ్యాసంబును= ఉద్దాలకు డనే బుపికథయున్నా, (ఉద్దాలుడనికూడ అంటారు); వైశ్వ+ఉపాభ్యాసంబును= వేణు(ను) డనబడే రాజకుమారు డైన పృథుచకవర్తికథయున్నా, ఇతడినిబట్టియే భూమికి పృథివి అనేపేరు కలిగింది; శ్రీ, రామాయణ, కథయును= శ్రీభాయుక్త మైన రామాయణ (శ్రీరాముని) కథయున్నా; సాపిత్రీ+ఉపాభ్యాసంబును= సాపిత్రికథయున్నా; పాండవులు; క్రమ్మతీ= తిరిగి; ద్వైత, ననంబునకున్; వచ్చుటయున్= కర్మ, కవచ, కుండలంబులు= కర్మడియొక్క కవచం(మైనరువు), కుండలాలు(కర్మాభరణాలు), ఇవి అతనికి సహజాలు; ఇందుండు; కొసుటయున్= గ్రహించుటయున్నా; ఆరణేయ+ఉపాభ్యాసంబును= ఆరణి అనగా త్రచ్చి నిప్పు పుట్టించే కొయ్య, దానికి సంబంధించిన(అరణీయ) కథయున్నా; యముండు; ధర్మజున్= ధర్మరాజును; అనుశాసించుటయున్= పొగడుటయున్నా (బోధించుటయున్నా); యమువలన్= యమునినుండి; వరములు= కోరికలు; పడసి= పొందవులు; పశ్చిమ, దిక్కునకున్= పడమటిదెసకు; చనుటయున్= వెళ్ళుటయున్నా; అను; వృత్తాంతంబులన్= కథలతో; ఒప్పు=అలరి; పదుమూడు, వేలున్, ఆఱు, నూట, అఱువదినాల్లు= 13664; శ్లోకంబులు; కలిగి= పొంది.

తాత్పర్యం: స్పష్టం.

విశేషం: ఈ వచనంలో చెప్పబడిన వృత్తాంతాల క్రమానికిస్తే తెలుగులోని ఆరణ్యపర్వంలోని వృత్తాంతాల క్రమానికిస్తే వ్యాఖ్యానం ఉన్నది. ఉదాహరణము అగస్త్యుని చరిత్ర. జటాసురవధ, సౌగంధికాపహరణం మొదలైనవాటిని గ్రహించవచ్చును.

క. ఆరణ్యపర్వ మనగా, నారణ్యప్రముఖ షేడశాంతఃపర్వ
ధార మయి సకలసూలిసు, భారమ్యం బగు తృతీయపర్వము వెలయున్.

40

ప్రతిపదార్థం: ఆరణ్య, పర్వము= పాండవులు అరణ్యంలో నివసించటానికి సంబంధించిన పర్వం; అనగాన్; ఆరణ్య, ప్రముఖ, షేడశ, అంతః, పర్వ+ఆధారము+అయి= ఆరణ్యపర్వం మొదలుగా గల పదునారుణపపర్వాలకు ఆశ్రయమై(16 ఉపపర్వాలు కల్గి); సకల, సూరి, సభా, రమ్యంబు+అగు= సర్వపండితుల సభలయందునూ అందుగు; తృతీయ, పర్వము= మూడవ దైన ప్రధానపర్వం; వెలయున్= ప్రసిద్ధ మై ఉంటుంది.

తాత్పర్యం: ఆరణ్యంమొదలు పదునారుణపపర్వాలు కలిగి ఎల్లపండితులసభలందునూ అంద మై ఆరణ్యపర్వమనే పేర మూడవ దైన ప్రధానపర్వం ప్రసిద్ధిపొందింది.

విశేషం: నస్సుయ పండితసభాప్రశ్నాని పర్వసంగ్రహంలో పలుచోట్ల చేస్తూ ఉంటాడు.

వ. మతియు విరాటనగరంబునకుం జనుచుండి తత్పమీవశమీవృక్షంబును⁴ బాండవులు తమయాయుధంబులు నిక్షేపించి తమ్మెవ్వరు నెఱుంగకుండ విరాటుం గొలిచి యునికియు, నందు భీముండు సింహాబులం దొట్టి సకలకీచకుల వధించుటయు, గోగ్రహాణంబును⁵ గురుబులంబుల నెల్ల నొక్కరుండ జయించి ధనంజయుండు గోగ్రాణంబులగ్రమ్మతీంచుటయు, విరాటరాజపుత్రుయైన యుత్తర నభముస్యుండు వివాహం బగుటయునను వృత్తాంతంబుల సౌప్రాపుముాడువేలు నేసుాటుశ్లోకంబులు గలిగి. 41

ప్రతిపదార్థం: మతియున్; విరాట, నగరంబునకున్= విరటుడిపట్టణానికి; చనుచుండి= వెళ్లతూ; తద్, సమీప, శమీ, వృక్షంబునన్= ఆనగరానికి చెంత ఉన్న జమ్ముచెట్టుమీద; పాండవులు; తమ, ఆయుధంబులు= పాండవులు ధరించే గద, గాండీంం మొదలైన శస్త్రాలను; నిక్షేపించి= ఉంచి; తమ్మున్= పాండవులను; వ్యవరున్= జను లెవ్వరుస్సు; ఎలుగక+ఉండన్= తెలిసికొనకుండ; విరాటున్= విరాటరాజును; కొలిచి= సేవించి; ఉనికియున్= ఉండుటయున్నా; అందున్= విరాటనగరంలో; భీముండు; సింహాబులన్, తొట్టి= కీచకునిమొదలుకొని; సకల, కీచకులన్= అందరుకీచకులను (ఉపకీచకులను); వధించుటయున్= చంపుటయున్నా; గోగ్రహాణంబునన్= దుర్యోధనాదులు విరాటుడిగోపులను ముట్టించి కొనిపోయేసమయంలో; కురు, బలంబులన్, ఎల్లన్= కొరవసేనలను అన్నింటిని; ఒక్కరుండు+అ=ఒక్కడే; జయించి=ఒడించి; ధనంజయుండు= అర్జునుడు (భూమినంతను గెల్లి) ధనాలను పాందియండటంచేత అతనికి ఆపేరు కలిగింది); గోగ్రాణంబులన్= ఆపులమందలను; క్రమ్మతీంచుటయున్= మరల్యాటయున్నా; విరాట, రాజ, పుత్రి= విరాటరాజు కూతురు; ఇన; ఉత్తరన్= ఉత్తర అనే కన్యను; అభిమన్యండు= అర్జునుడి కుమారుడైన అభిమన్యడు; వివాహంబు+అగుటయున్= పెండ్లి ఆడుటయున్నా; అను; వృత్తాంతంబులన్= కథలతో; ఒప్పి= అలరి; మూడు, వేలున్, ఏను, సూటు= మూడువేలకు పైని అయిదువందల (3500); శ్లోకంబులు; కలిగి= పాంది.

తాత్పర్యం: సుగమం.

క. పర్వచు వైరాటాచిక, పర్వచతుష్టయమునను సభారంజన మై
సర్వమునోజ్ఞము నాలగు, పర్వమునాఁ దగి విరాటపర్వము వెలయున్.

42

ప్రతిపదార్థం: పర్వచున్= వ్యాపిస్తూ; వైరాట+ఆదిక, పర్వ, చతుష్టయమునను= విరాటునకు సంబంధించిన వైరాటము మొదలుగా గల ఉపపర్వాలు నాల్గింటితో; సభా, రంజనము+ఽ= పండితసభలను సంతోషపెట్టునది అయి; సర్వ, మనః,

జ్ఞము= అందరికి మనోహర వై; నాలుగు+అగు= నాల్గపది అయిన; పర్వము; నాన్= అనగా; తగి=బస్పి; విరాట, పర్వము=ప్రధాన మైన విరాటపర్వం; వెలయున్= ప్రసిద్ధి కెక్కును.

తాత్పర్యం: వ్యాపిస్తూ వైరాటం మొదలుగా నాలుగు ఉపపర్యాలతో పండితసభలను రంజించేదై అందరికి (అన్నింటికంటే) మనోహరమైనదై నాల్గపర్వ మయి బస్పి విరాటపర్వం ప్రకాశిస్తుంది.

విశేషం: నాలుగుశబ్దమున వృత్తియందు ‘గు’ లోపిస్తుంది; నాలు+అగు; నన్నయు ‘అవ’ కు బదులు ‘అగు’ అనుదానినే వాడుతూ ఉంటాడు- నాలగు.

v. మతియు భారతరణోద్యము లైన పాండవు లుపష్టావ్యంబున విడియుటయు, నర్జునదుర్యోధనులు ద్వారకానగరంబునకుం జని శ్రీకృష్ణునిం గని సహాయత్వంబునకుం బ్రాహ్మంచుటయు, నారాయణమండు వాల నాశ్వసించి నారాయణగోవాలబలంబుల నిరూపించి వారలం గోలకొం డనుటయు, నారాయణ గోవాల బలంబుల దుర్యోధనుండు గోలకొనుటయు. నారాయణుని నొక్కనీ నర్జునుండు గోలకొనుటయు, దృతరాప్తుండు వనుప నుపశమనార్థం బుపష్టావ్యంబున సంజయుందు పాండవులకడకుం బోషుటయు, వాసుదేవస్థాతులైన పాండవులరణప్రారంభంబు విని దృతరాప్తుండు నిద్రాహారంబులు విడిచి చింతా క్రాంతుండగుటయు, హితపచనుం దైన విదురుపలుకులు విశమియు, దృతరాప్తునకు మనస్తాపాప శమనంబుగా సనత్పుజాతుం డధ్యాత్రకథలు సెప్పుటయు, వాసుదేవార్జునుల యత్యంతసాంగత్యం బెత్తింగి వచ్చిసంజయుందు సకలరాజసమక్షంబున విస్తరించుటయు, సర్వభూతహితుం దైన శ్రీకృష్ణుందు పాండవధార్యరాప్తులకు సంధి గావింపం దలంచి హస్తిపురంబునకుం జని యందు గర్జాచిదుష్టిశ్చితుందైన దుర్యోధను దుర్భుంతుం బెత్తింగి విశ్వరూపంబుఁ జాపుటయుఁ, గృష్మందు కర్మనిం దసరథం బెక్కించుకొని యుపాయింబున ననునయించి యొడంబలుపనేరక కర్మచేతం బ్రత్యాఖ్యాతుం డయి క్రమ్మటి వచ్చుటయు, బలాతిబలసంఖ్యానంబు, నెల్లి యుద్ధంబు సేయవలయు నని కురుపతి పనుప నులూకుం డను దూత పాండవులపాలికి వచ్చి పరుసంబులు వలుకుటయు, సమరధాతిరథ సంఖ్యానంబు, నద్ధరథులలోనం గలయం ద సైన్సిన నలిగి కర్మందు భీష్మపదిచినంబులు సమరపరాచ్యుభుం డగుటయు, రామభీష్ముల యుద్ధకీర్తనంబు, నంబోపాఖ్యానంబును, సంక్రందనోపాఖ్యానంబును, శ్వేతాభిషేకంబు నను వృత్తాంతంబుల నొప్పి యాఱువేలుం దొష్మన్మాట తొంబచియెనిమిది శ్లోకంబులు గలిగి. 43

ప్రతిపదార్థం: మతియున్; భారత, రణ+ఉద్యోగులు+ఖన= కురుషైతయుద్ధమునందు ప్రయత్నం కలవా లైన; పాండవులు; ఉపప్సావ్యంబునన్= ఉపప్సావ్యసగరంలో; విడియుటయున్= ఆగుటయున్నా; అర్జున, దుర్యోధనులు= అర్జునుడున్నా, దుర్యోధనుడున్నా; ద్వారకా, నగరంబునకున్; చని= వెళ్ళి, శ్రీకృష్ణునిన్; కని= చూచి; సహాయత్వంబునకున్= తోడ్పడటానికి; ప్రార్థించుటయున్= వేడుటయున్నా; నారాయణమండు= కృష్ణుడు; వారిన్= అర్జునదుర్యోధనులను; ఆశ్చర్యసించి= ఓదార్పి; నారాయణగోపాల, బలంబులన్= నారయణు లనే పేరు గల గోపాలకులసేనలను; నిరూపించి = చూపి, నిరూపణచేసి; వారలన్= అర్జునదుర్యోధనులను; కోరికొండు= తననుగాని నారాయణగోపాలురను గాని కోరుకొనండి; అనుటయున్= అని

చెప్పుటయున్నా; నారాయణ, గోపాల, బలంబులు; దుర్యోధనుండు; కోరికొనుటయున్న= తనకు కావలె నని కోరుటయున్నా, నారాయణునిన్, ఒక్కనిన్, అర్జునుండు, కోరికొనుటయున్= శ్రీకృష్ణుడినే ఒక్కడినే అర్జునుడు కోరుకొనుటయున్నా; ధృతరాష్ట్రండు; పనుపన్= పంపగా; ఉపశమన+అర్థంబు= శాంతించుటకొరకు; ఉపప్లావ్యంబున్= పాండవులు విడిసిన ఉపప్లావ్యంబంలో; సంజయుండు= ధృతరాష్ట్రండు దూతగా పంపిన సూతుడు; పాండవుల, కడకున్= పాండవులచెంతకు; పోవుటయున్= వెళ్ళుటయున్నా; వాసుదేవ, సహాతులు+ఐన= కృష్ణునితో కూడినవారైన; పాండవుల; రణ, ప్రారంభంబు= యుద్ధంకొరకు ప్రయత్నం; విని; ధృతరాష్ట్రండు; నిద్రా+ఆహారంబులు= నిద్రను భోజనాన్ని; విడిచి; చింతా+అక్రాంతుండు+అగుటయున్= శోకంచేత ఆక్రమింపబడినవాడు (దుఃఖితుడు) అగుటయున్నా; హిత, వచనుండు+ఐన= మేలు కలిగించే వాక్యాలు కలవాడైన; విదురు, పలుకులు= విదురుడిమాటలు; వినమియున్= వినకుండుటయున్నా; ధృతరాష్ట్రంబునకున్; మనః తాప+ఉపశమనంబు, కాన్= మనస్సులోనీ దుఃఖానికి శాంతికలిగేటట్లుగా; సనత్పుజాతుండు= సనత్పుజాతు డనే మని; అధ్యాత్మ, కథలు= తత్త్వంతో కూడిన విషయాలు (వృత్తాంతాలు) చెప్పుటయున్నా; వీనికి సనత్పుజాతీయ మని పేరు. తిక్కున దీనిని అనువదింపక ఉఱక పేర్కొని విచిచివేశాడు. వాసుదేవ+అర్జునుల= కృష్ణుడియొక్క, అర్జునుడియొక్క; అత్యంత, సాంగత్యంబు= అధిక మైన స్నేహం; ఎట్టింగి= తెలిసికొని; వచ్చి; సంజయుండు; సకల, రాజ, సమశ్శంబున్= రాజులందరి యొదుట, విస్తరించుటయున్= వివరించి చెప్పుటయున్నా, సర్వ, భూత హితుండు+ఐన= ఎల్లాంపులకును మేలుకోరువాడైన శ్రీకృష్ణుడు; పాండవ, ధార్తారాష్ట్రంబున్= పాండుధృతరాష్ట్రపుత్రులకు; సంధి= పాందు; కావింపన్, తలంచి= చేయటానికి కోరి; హస్తినాపురంబునున్ = హస్తినాపురానికి; చని= వెళ్లి; అందున్= ఆ హస్తిపురంలో; కర్మ+అది, దుష్ట, శిక్షితుండు+ఐన= కర్మడు మొద లైన దుర్జనలచేత భోధింపబడినవా డైన; దుర్యోధను; దుర్క, మంత్రంబు= చెడ్డాలోచన; ఎట్టింగి= తెలిసికొని; విశ్వ, రూపంబున్= సర్వప్రపంచం తనలో ఉన్న రూపాన్ని; చూపుటయున్; కృష్ణుండు; కర్మనిన్; తన, రథంబు; ఎక్కించుకొని= ఎక్కేటట్లుచేసి; ఉపాయంబున్= నేర్చుతో; అనునయించి= ఓదార్పి; ఒడంబటుపన్; నేరక= పాండవప్పొనికి వచ్చేటట్లు అంగికరింపబజేయజాలక; కర్మచేతన్= కర్మనిచేత; ప్రత్యాఖ్యాతుండు+అయి= తిరస్కరింపబడినవాడై; క్రమ్యఉత్తిష్ఠ= తిరిగి, వచ్చుటయున్; బల, అతిబల, సంఖ్యానంబున్= సేనయొక్కయు, ఎక్కువబల మున్న సేనయొక్కయు గణనయున్నా; ఎల్లి= రేపు; యుద్ధంబు; చేయవలయున్+అని; కురు, పతి= కౌరవవాథు డయిన దుర్యోధనుడు; పనుపన్= పంపగా; ఉలూకుండు+అను, దూత= శకునికుమారు డైన ఉలూకు డనే దూత; పాండవులపాలికిన్= పాండవులచెంతకు, వచ్చి; పరుసంబులు= పరుపవాక్యాలు; పలుకుటయున్; సమరథ, అతిరథ, సంఖ్యానంబున్= సమరథులయొక్కయు (ఒకవిలుకానితో సరిగా నిల్చి పోరే యోధుడు సమరథుడు), అతిరథులయొక్కయు (రథంలో ఉండి అప్రతిమానంగా పోరాడే యోధుడు, లేదా అనేకులతో పోరాడే యోధుడు అతిరథుడు- అమితాన్ యోధయే దృష్టు స ప్రోక్టోత్తు తిరథస్తు స:) పరిగణనం; అర్థరథులలోన్న= (ఒకవిలుకానితో సరిగా నిలిచి పోరలేని యోధుడు అర్థరథుడు) అటువంటివారిలో; కలయన్= కలయునట్లుగా, తనున్= కర్మని; ఎన్నున్= గణింపగా; అలిగి= కోపించి; కర్మండు; భీమ్యు, పదిదినంబులు= భీమ్యుడు సేనానాయకుడుగా ఉన్న పదిరోజులున్నా; సమర, పరాక్ర+ముఖుండు+అగుటయున్= యుద్ధంపట్ల విముఖుడు కావటయున్నా; రామ, భీమ్యుల, యుద్ధకీర్తనంబున్= పరశురామభీమ్యులయుద్ధముయొక్క ప్రాగ్దటయున్నా, అంబా+ఉపాఖ్యానంబును= కాశీరాజు కూతులలో పెద్దదైన అంబికథయున్నా; సంక్రందన+ఉపాఖ్యానంబును= ఇంద్రుడియొక్క కథయున్నా; శ్వేత+అభిషేషంబున్; అను; వృత్తాంతంబులన్= కథలతో; ఒప్పి= అలరి; ఆఱు, వేలున్, తొమ్మున్నాట, తొంబది, ఎనిమిది, శోకంబులు= 6998 శోకాలు; కలిగి= వహించి.

క. విభితం బై యుద్ధోగము, మొదలుగు బదునొకడు పర్వముల నెంతయు నో

ప్రిందు మొదలుగు పర్వం, జిబి నా నుద్ధోగపర్వ మిమ్ముగు సభలన్.

ప్రతిపదార్థం: విభితంబు+ఐ= తెలియబడినధై; ప్రస్తావ మై; ఉద్యోగము= ఉద్యోగమనే ఉపపర్వం; మొదలుగున్= మున్నగా; పది+బకఁడు, పర్వములన్= పదకొండుపర్వాలతో; ఎంతయున్= మిక్కిలి; ఒప్పిదము+ఐ= అంద మై; ఇది; ఏను+అగు=

ఐదవదగు; పర్వంబు, నాన్= పర్వ మనగా; ఉద్యోగ, పర్వము= ఉద్యోగ మనే ప్రధానపర్వం; సభల్న్= సభలలో; ఇమ్ము+అగున్= ఇంపగును.

తాత్పర్యం: ప్రసిద్ధ మై ఉద్యోగం మొదలుగా గల పదకొండు ఉపపర్వాలతో అంద మై ఇది ఐదవపర్వ మనగా ఉద్యోగపర్వం సభలలో ఇంపాందుతుంది.

విశేషం: భారతంలోని ప్రధాన మైన పదునెనిమిదిపర్వాలలో ఐదవది ఉద్యోగపర్వం. ఉద్యోగ మంటే ప్రయత్నం. ఈ పర్వంలో మొదట సంధికొరకున్నా, తరువాత యుద్ధంకొరకున్నా ప్రయత్నం చేయబడింది.

వ. మతియు జంబూఖండవినిర్మాణంబు సంజయుండు ధృతరాష్ట్రమును, భూవిస్తారంబును, భీష్మాభైకంబును, బాండవమధ్యమవిషాదంబును, వాసుదేవుండు మోక్షదర్శనహేతువులం జైపై యర్జును మోహభూంతిఁ జైఱుచుటయు, శిఖండిం బురస్కలంచుకొని యర్జునుండు భీష్ముని వథించుటయు నను వృత్తాంతంబుల నొప్పి దైమువేలునెనమన్నాటయెనుబణినాలుగు శ్లోకంబులు గలిగి. **45**

ప్రతిపదార్థం: మతియున్; జంబూఖండ, వినిర్మాణంబు= మేరుపర్వతం చుట్టూ ఉన్న తొమ్మిదిభండాలలో జంబూఖండ మొకటి. జంబును అంటే నేరేడుచెట్టు లేక నేరేడుపండు. జంబూఖండనిర్మాణాన్ని; సంజయుడు; ధృతరాష్ట్రమున్; చెప్పుటయున్= వివరించుటయున్నా; భూ, విస్తారంబును= భూమివిస్త్రేష్టాన్ని; భీష్ము+అభీషేకంబును= సేనానాయకుడిగా భీష్ముడిని అభీషేకించుటయున్నా; పాండవ, మధ్యమ, విషాదంబును= పాండవులలో నడిమివాడైన అర్జునుడి దుఃఖమున్నా; వాసుదేవుండు= కృపుడు (వసుదేవుడికమూరుడు); మోక్షదర్శనహేతువులన్= మోక్షం పాండటానికి గల కారణాలను; చెప్పి= వివరించి; అర్జును= అర్జునుడి యొక్క; మోహ, భ్రాంతిన్= అజ్ఞానంవలన కలిగిన భ్రమను; చెఱుచుటయున్= పోగొట్టుటయున్నా; శిఖండిన్= ద్రోషదిసోదరు డైన శిఖండిని; పురస్కరించుకొని= ముందుంచుకొని; అర్జునుండు, భీష్ముని, వథించుటయున్= చంపుటయున్నా అను, వృత్తాంతంబులన్= అనేకథలతో; ఒప్పి= అలరి, ఐదు, వేలున్, ఎనుమన్నాట, ఎనుబది, నాలుగు, శ్లోకంబులు= 5884 శ్లోకాలు; కలిగి= పాంది.

తాత్పర్యం: స్వప్తం.

విశేషం: భూవిస్తారం, భీష్మాభైషేకం అనేఅంశాలు సంస్కృతమూలంలో లేవు.

క. జంబూఖండవినిర్మాణం బాటిగ హృదయరోచనము లగు నేన్న ర్వంబులను భీష్మపర్వము, పంజ వినం బోలుచు షఫ్టపర్వం బగుచున్. **46**

ప్రతిపదార్థం: జంబూ, ఖండ, వినిర్మాణంబు= జంబూఖండాన్ని నిర్మించుట అనే విషయంతోకూడినపర్వం; ఆదిగన్= మొదలుగా, హృదయ, రోచనంబులు+అగు= హృదయాన్ని వికసింపచేసే మైన; ఏన్, పర్వంబులను= ఐదుపర్వాలతో; పంచి= అతిశయించి; వ్యాపించి; భీష్ముపర్వము= భీష్ముపర్వ మనే ప్రధానపర్వం; షఫ్టపర్వంబు+అగుచున్= ఆరవపర్వం ఔతూ; వినన్, పాలుచున్= వినటానికి ఒప్పుగా ఉంటుంది.

తాత్పర్యం: జంబూఖండవినిర్మాణం అనే ఉపపర్వం మొదలుగా గల చిత్తాన్ని వికసింపజేసే అయిదుఉపపర్వాలతో ఒప్పి భీష్ముపర్వం ఆరవప్రధానపర్వం ఔతూ వినటానికి ఇంపుగా ఉంటుంది.

విశేషం: తెలుగుప్రతులలో జంబూళండం అనటానికి బదులు జంబూషండం అని ఉన్నది.

వ. మఱియు ద్రోణాజ్ఞాపీకంబును, సంశ్ఠుకు లర్చునుం బాపికొనిపోయి యేకతంబు యుద్ధంబు సేయుటయు, నర్జునుచేత సుప్రతీకగజంబుతోడన భగదత్తుచావును. ద్రోణకర్ణాదులు పెక్కండ్రు గూడుకొని యథర్థయుద్ధంబున నభమన్యం జంపుటయు, నర్జునుప్రతిజ్ఞాయు, నభమన్య వధకుం గ్రుద్ధండై యర్జునుం దే డక్కోహిషాణులబలంబుల నొక్కచుండ చంపి సైంధవుం దునుముటయును, దొమ్మిదికోట్లు సంశ్ఠుకుల నర్జునుండు నిశ్చేషంబు సేయుటయు, నలంబన శ్రుతాయు జలసంధ సోమదత్త భూరిత్రహి బాహ్యిక విరాట ద్రుపద ఘటోత్కుచ ధార్తరాష్ట్ర నారాయణగోపాలాఖివధయును, ద్రోణవధయు, నశ్వత్థాము నారాయణాగ్నేయాస్తకీర్తనంబును, గృఘ్ణార్జునులమాహాత్మ్యంబును నను వృత్తాంతంబుల నొప్పి పదివేలుందొమ్మున్నాట పండొమ్ముది శ్లోకంబులు గవిగి. 47

ప్రతిపదార్థం: మఱియు; ద్రోణ+అభీపేషకంబును= ద్రోణని సేనానాయకుడిగా అభీపేషించుటయున్నా; సంశ్ఠుకులు= యుద్ధంలో ఎప్పుడూ వెనుకంజ వేయక ఇతురులపోరాటాన్ని ఆపటానికి నిల్చబడినవారు; అర్జునున్న= పాపికొనిపోయి= దూరంగా తీసికొనిపోయి; ఏకతంబు= ఒంటరిగా; యుద్ధంబు; చేయుటయున్న, అర్జునుచేతన్; సుప్రతీక, గజంబుతోడన్+అ= సుప్రతీక మనే పేరుకల ఏనుగుతోకూడ, భగదత్తు, చావును= భగదత్తుడు నరకాసురునికుమారుడు, బామ్మిశునిలంశాసుపుట్టినవాడు, అతడు చనిపోవుటయున్నా; ద్రోణ, కర్ణ+అములు= ద్రోణుడు కర్ణుడు మొదలైనవారు; పెక్కండ్రు= పలువురు; కూడుకొని= కలిసి; అధర్మ, యుద్ధంబునన్= ధర్మరహితమైనయుద్ధంలో; అభిమన్యున్న= అర్జునుడికుమారుడిని; చంపుటయున్న; అర్జును, ప్రతిజ్ఞాయున్న= అర్జునుడియొక్కశపధమున్నా; అభిమన్య, వధకున్= అభిమన్యుడు చంపబడినందుకు, త్రుద్ధండు+ఐ= కోపాన్ని పొందినవాడై; అర్జునుండు; ఏడు+అభోహిషుల, బలంబులన్= 21870 రథాలను, అన్నిమనుగులను, 65610 గుణ్ణాలు, 109350 కాల్యారున్నా గల సేనావిశేషం ఒకఅభోహిషి. అటువంటి ఏడు అభోహిషులసేనలను; ఒక్కరుండు+అ= ఒక్కడే; చంపి; సైంధవున్; తునుముటయును= చంపుటయున్నా; తొమ్మిది, కోట్లు, సంశ్ఠుకులన్, అర్జునుండు; నిశ్చేషంబు, చేయుటయున్న= మిగులకుండ చేయుటయున్నా(చంపుటయున్నా); అలంబన, శ్రుతాయు, జలసంధ, సోమదత్త భూరిత్రవః, బాహ్యిక, విరాట, ద్రుపద, ఘటోత్కుచ, ధార్తరాష్ట్ర నారాయణగోపాల+అది, వధయును= అలంబను డనే రాజుసుడు, శ్రుతాయువు, జలసంధుడు, సోమదత్తుడు, భూరిత్రవుడు, బాహ్యికుడు, విరాటుడు, ద్రుపదుడు, ఘటోత్కుచుడు, ధార్తరాష్ట్రునికుమారులు, నారాయణగోపాలురు మొదలైనవారి సంపోరమున్నా; ద్రోణ, వధయున్= ద్రోణుడినిచంపుటయున్నా; అశ్వత్థాము; నారాయణ+ఆగ్నేయ+అప్రత్త, కీర్తనంబును= అశ్వత్థాము ప్రయోగించిన నారాయణాప్రముయొక్కయు ఆగ్నేయాప్రముయొక్కయు స్తుతియున్నా; కష్టా+అర్జునుల, మాహాత్మ్యంబును= కృష్ణుడి యొక్కయు, అర్జునుడి యొక్కయు మహాత్మ్యమున్నా; అను; వృత్తాంతంబులన్= కథలతో; ఒప్పి= అలరి; పది, వేలున్, తొమ్మిన్నాట, పండొమ్ముది శ్లోకంబులు= 10919 శ్లోకాలు; కలిగి= పొంది.

తాత్పర్యం: సుగమం.

క. విన నే డగుపర్వము మేం, లనగా ద్రోణాజ్ఞాపీక మాదిగఁ గల య

యోగ్యమిబిపర్వములను నఁ, త్యసుపమ మై ద్రోణపర్వ మమరున్ సభలన్. 48

ప్రతిపదార్థం: వినన్= వినుటకు; ఏడు+అగు, పర్వము= ఏడవపర్వం; మేలు= శైష్టమైనది; అనగా; ద్రోణ+అభీపేషకము= ద్రోణడిని సేనానాయకుడిగా అభీపేషించటం (ఇది ద్రోణపర్వంలోని మొదటిఁపవపర్వం); ఆదిగన్= మొదలుగఁ; కల; ఆ+ఎనిమిదిపర్వములనున్= ఆ ఎనిమిది పర్వాలతో; అతి+అనుపమము+ఐ= మిక్కిలి సాటిలేని దై; ద్రోణపర్వము= ద్రోణపర్వ మనే ప్రధానపర్వం; సభలన్= పండితసభలతో; అమరున్= ఒప్పుతుంది.

తాత్పర్యం: వినటానికి ఏడవపర్యం శేష్ట మనగా ద్రోణాభిషేకం మొదలుగా గల ఎనిమిదిణపపర్యాలతో సాటిలేని రై ప్రధాన మైన ద్రోణపర్యం పండితసభలలో ఒప్పారుతుంది.

వ. మతియుగర్భాభిషేకంబును, గర్జునకు రథంబు గడప శల్యం బూష్ణుటయుఁ, బిపురదహనాఁపాఖ్యానంబును, గర్జశల్యల పరస్పరవివాదంబును, హంసకాకీయోపాఖ్యానంబును, యుధిష్ఠిరార్జునుల పరస్పర క్రీధవచనంబులు, నర్జునానుశయంబును, వృష్ణేసువధయును, దుశ్శాసనుం జంపిభీముండు తద్వాక్షీరక్తం బాస్యాదించుటయు, విత్రశాపనిమిత్తంబునఁ గర్జురథచక్తంబు భూమియందుఁ గ్రుంగుటయు, నాగాస్త్రభయంబును, నర్జునురథంబు శ్రీకృష్ణండు భూమియందుఁ జీసుపుటయు, నింద్రాదిత్యుల పరస్పరసంవాదంబును, గర్జువధయును నను వృత్తాంతంబుల నొప్పినాలుగువేలుందొమ్మున్నాటుశ్లోకంబులు గలిగి.

49

ప్రతిపదార్థం: మతియున్; కర్మ+అభిషేకంబును= సేనానాయకుడిగా కర్మని అభిషేకించుటయున్నా; కర్మనున్; రథంబు; కడవన్= నడుపుటకు; శల్యాన్= మాద్రాజైన శల్యడిని; వూన్సుటయున్= వహింపజేయుటయున్నా; త్రిపుర, దహన+ఉపాఖ్యానంబును= మూడు పురాలను దహించటంతో కూడుకొన్న కథయున్నా (ఓపుడు త్రిపురాలను దహించినకథ); కర్మ, శల్యల; పరస్పరవివాదంబును= ఒండొరులతో తగ్గున్నా; హంస, కాకీయ+ఉపాఖ్యానంబును= హంసకునూ కాకికినీ సంబంధించిన కథయున్నా; యుధిష్ఠిర, అర్జునుల; పరస్పర, క్రీధ, వచనంబులున్= ఒండొరుల కోపంతో కూడిన వాక్యాలున్నా; అర్జున+అనుశయంబున్= అర్జునుడిని బుజ్జగించటమున్నా వృషసేనువధయును= కర్మనికుమారు డైన వృషసేనుడిని చంపుటయున్నా; దుశ్శాసనున్= దుర్మోధనుడి తమ్ము డైన దుశ్శాసనుడిని; చంపి; భీముండు; తద్, వడ్, రక్తంబున్= ఆ దుశ్శాసనుని రొమ్ములోని నెత్తురును; ఆస్యాదించుటయున్= చవిచూచుటయున్నా; విప్ర, శాప, నిమిత్తంబునున్= బ్రాహ్మణునిశాప మనే కారణంచేత; కర్మ, రథ, చక్రంబు; భూమియందున్; క్రుంగుటయున్నా; నాగ+అప్రభయంబునున్= సర్వాప్రభయంచేత; అర్జును, రథంబు= అర్జునుడి రథాన్ని; శ్రీకృష్ణండు; భూమియందున్; చౌనుపుటయున్= చొచ్చునట్టు చేయుటయున్నా; ఇంద్ర+అదిత్యుల, పరస్పర, సంవాదంబును= ఇంద్రసూర్యులు పరస్పరం వాదించుకొనుటయున్నా; అను; వృత్తాంతంబులన్= కథలతో; ఒప్పి= అలరి; నాలుగు, వేలున్, తొమ్మున్నాటుశ్లోకంబులు= 4900 శ్లోకాలు; కలిగి= పొంది.

తాత్పర్యం: సుగమం.

క. అనుపమబలు లగు కర్మా, ర్ఘునవీరుల శోర్యమహిమ శోభిల్లంగా నెనిమిచి యగు పర్యం జబి, యనఁ బరఁగుం గర్జపర్య మతిప్రాంద్యం బై.

50

ప్రతిపదార్థం: అనుపమబలులు= సాటిలేని బలం కలవారు; అగు; కర్మ+అర్జున, వీరుల= వీరు లైన కర్మనియొక్కయు, అర్జుననియొక్కయు; శోర్యమహిమ= పరాక్రమమహాత్మం; శోభిల్లంగాన్= ప్రకాశింపగా; ఇది; ఎనిమిది, అగు=ఎనిమిదవ; పర్యంబు; అనన్= అనగా; కర్మ, పర్యము= కర్మపర్య మనే ప్రధానపర్యం; అతివ్యాద్యంబు+ఽ= మిక్కిలి మనోహర మై; పరఁగున్= ఒప్పుతుంది.

తాత్పర్యం: సాటిలేనిబలం కలవారైన వీరు లైన కర్మార్జునుల పరాక్రమమహాత్మం ప్రకాశింపగా ఇది ఎనిమిదవపర్యం అనగా కర్మపర్య మనే ప్రధానపర్యం మిక్కిలి మనోహర మై ఒప్పుతుంది.

- వ. మతీయుభారతమీను లెల్లిబురలోకగత్తలైన శల్యండు రణభారంబుపూసుటయుఁ, గురుకుమారవథయును, ధర్మజురోషంబున శల్యమరణంబును, గురుముఖ్యలవథయును, సహదేవునిచేత సపుత్రకుం షైన శకునిచానును, సంజయగ్రూణమోక్షంబును, ప్రాదర్శనేశంబును, భీమదుర్యోధనుల గదాయుధంబును సరస్వత్యాదిపుణ్యతీర్థకీర్తనంబు నను వృత్తాంతంబుల నొప్పి మూడువేలు నిన్నూటయిరువబి శ్లోకంబులు గలిగి.

51

ప్రతిపదార్థం: మతియున్ భారతపీరులు= భరతవంశానికి చెందిన వీరులు; ఎల్లన్= అందరున్నా; పరలోక, గతులు+ఐన్= సుర్గలోకాన్ని పొందినవారు కాగా; శల్యండు= మధురా జైన శల్యడు; రణభారంబు= యుద్ధముయొక్కాధ్యతను; పూనుటయున్= వహించుటయున్నా; కురు, కుమార, వథయును= కురువంశానికి చెందిన కుమారులసంహరణమున్నా; ధర్మజు, రోషంబున్= ధర్మరాజుయొక్కాపంచేత; శల్యమరణంబును= శల్యనియొక్కావున్నా; కురుముఖ్యలు= ముఖ్య లైన కురువంశస్తులు; వథయును= చంపుటయున్నా; సహదేవునిచేతన్; సపుత్రకుండు+ఐన్= కుమారునితో కూడిని; శకునిచానును= కౌరవులమేనమామ ఐన శకునిమరణమున్నా; సంజయగ్రూణమోక్షంబును= సాత్యకి సంజయుడిని పట్టుకొనగా వ్యాసుడు ప్రత్యక్షమై విడిపించుటయున్నా; ప్రాద్రప్రవేశంబును= దుర్యోధనుడు మడుగులో చొచ్చుటయున్నా; భీమదుర్యోధనులు= భీమునియొక్కయు దుర్యోధనునియొక్కయు; గదాయుధంబును= గదలతో చేయబడిన యుద్ధమున్నా; సరస్వతీ+అది, పుణ్య, తీర్థకీర్తనంబును= సరస్వతి మొదలైన పుణ్యసదుల స్తుతియున్నా; అను, వృత్తాంతంబులన్= అనేకథలతో; ఒప్పి= అలరి; మూడు, వేలున్, ఇరు+నూటి, ఇరు+పది, శ్లోకంబులు= 3220 శ్లోకాలు; కలిగి= వహించి.

తాత్పర్యం: సుషఠం.

- అ. సభల విస్తరింఖి శల్యాదికము లైన , నాల్యపర్వముల వినంగఁ జాలి నవమపర్వ మనగు నవాధరమణియ , మగుచు శల్యపర్వ మతిశయల్లు.

52

ప్రతిపదార్థం: సభలన్= సభలయందు; విస్తరిల్లి= వ్యాపించి; శల్య+ఆదికములు+ఐన్= శల్యపర్వం మొదలైన; నాల్యపర్వములన్= నాలుగుణపర్వాలలో; వినంగన్= వినటానికి; చాలి= తగి; నవమపర్వము= తొమ్మిదవపర్వం; అనగన్= అనగా; నవ్య+అర్థ, రమణియము+అగుచున్= క్రొత్త వైన అర్థాలతో ఒప్పిద మౌతూ; శల్యపర్వము= శల్యపర్వ మనే ప్రధానపర్వం; అతిశయల్లున్= ఒప్పుతుంది.

తాత్పర్యం: సభలలో వ్యాపించి శల్యపర్వం మొదలైన నాలుగుణపర్వాలతో వినటానికి తగి తొమ్మిదవపర్వ మనగా నూత్నార్థముందర మౌతూ శల్యపర్వం అనే ప్రధానపర్వం ఒప్పారుతుంది.

- వ. మతియు భీముగదాభఫూతంబున దుర్యోధనుండు తొడలు విఱిగి వడినఁ, బాండవులు రణం బుపసంహారించి చనిన నాటేరాత్రి కృపకృతపర్వాశ్వత్థాములు పాండవశిబరంబుపయింజనుటయు, నంద దశ్శత్థాము కోపాశీల్పితుండైతనప్రతిజ్ఞాభీషి ధృవ్యద్యుమ్మిపురోగములైన సర్వపాంచాలురను బ్రతివింధ్యాదిద్రోపదేయులను బాండవామాత్యలను సుఖసుప్తులయినవాల వథించుటయు, నందు శీకృష్ణప్రసాదంబునఁ బాండవులేవురు సాత్యకియుం దప్పుటయుఁ, బుత్రబూత్రవథ దుఃఖిత ర్యై పాంచాలి యనశనంబు సంకల్పించుకొనుటయుఁ, దండ్యచనంబున భీముం దశ్శత్థామపిఱుందం జనుటయు,

భీమసేనభయార్థండయి యశ్శత్థాము యపాండవం బయ్యెడుమని శరమోళ్ళణంబుసేయుటయు, నట్లుగాకుండెడు మని శ్రీకృష్ణండు దానింబలహాలంచుటయు, దానిం దునియ నర్జునుండు తనచివ్యబాణంబున నేయుటయు, వ్యాసాశ్చత్థాముల యన్మోన్యశాపంబులు, నశ్శత్థాముశిరోరత్నంబుచాండవులుగొనుటయు నను వృత్తాంతంబుల నొప్పి రెండువేలునెనమన్నాటడ్జ్యబి శ్లోకంబులు గలిగి. 53

ప్రతిపదార్థం: భీము, గదా, అభిఘూతంబున్వ్యు= భీమునిగదయ్యుక్క దెబ్బచేత; దుర్యోధనుండు; తొడలు, విటగి, పడినవ్వు= తొడలు విరిగి పడిపోగా; పాండవులు; రణంబు= యుద్ధం; ఉపసంహారించి= చాలించి; చనినవ్వు= వెళ్ళిన; నాటి, రాత్రి; కృషు, కృతవర్షు, అశ్శత్థాములు= కృపాచార్యుడున్నా, కృతవర్షయున్నా, అశ్శత్థాముయున్నా; పాండవశిరంబుపయ్యున్వ్యు= పాండవులు విడిసిన ప్రదేశంమీదికి; చనుటయున్వ్యు= వెళ్ళటయున్నా; అందున్వ్యు= ఆ మువ్వురిలో, (అచట); అశ్శత్థాము= ద్రోణుడికుమారుడైన అశ్శత్థాము; కోప+ఉచ్ఛిపితుండు+ఖి= కోపంచేత మిక్కిలి మండిపడినవాడై; తనప్రతిజ్ఞ= తనశపథం; తీఱన్వ్యు= ముగిసేటట్లుగా; ధృష్టిధ్యుమ్మాపురోగములు+ఖిన్వ్యు= ద్రుపదుని కుమారు దైన ధృష్టిధ్యుమ్మాడు ముందుగా కలవా శైన; సర్వపౌంచాలురన్వ్యు= సకలపౌంచాలదేశియులను; ప్రతివింధ్య+అది ద్రోపదేయులను= ప్రతివింధ్యుడు మొదలైన ద్రోపది కుమారులను; పాండవ+అమాత్యులన్వ్యు= పాండవులమంత్రులను; సుఖసుష్టులు+అయినవారిన్వ్యు= సుఖంగా నిద్రించినవారిని; పథించుటయున్వ్యు= చంపుటయున్నా; అందున్వ్యు= వారిలో; శ్రీకృష్ణప్రసాదంబున్వ్యు= శ్రీకృష్ణనిఅనుగ్రహంచేత; పాండవులు+ఏపురున్వ్యు= పాండవులైదుగురున్నా; సాత్యకియున్వ్యు= సాత్యకియున్నా; తప్పుటయున్వ్యు= చావక మిగులుటయున్నా; పుత్ర, భ్రాత్రు, పథ, దుఃఖిత+ఖి కుమారులయ్యుక్కయు, సేదరులయ్యుక్కయు సంహారణంచేత శోకించిన దై; పాంచాలి= పాంచాలరాజగుద్రువదుడి కూతు శైన ద్రోపది; అనశనంబు= భోజనంలే కుండటం (ఉపవాసం); సంకల్పించుకొనుటయున్వ్యు= నిశ్చయించుకొనుటయున్నా; తద్ద, వచనంబున్వ్యు= ఆ ద్రోపదియ్యుక్క మాటచేత; భీముండు; అశ్శత్థాము, సిఱుందన్వ్యు= అశ్శత్థామవెనుక; చనుటయున్వ్యు= వెళ్ళటయున్నా; భీమసేన, భయ+అర్థండు+ఖి= భీమసేనడినిభయంచేత దుఃఖితుడై; అశ్శత్థాము; అపాండవంబు= పాండవులు లేకుండె స్థితి; అయ్యెడున్వ్యు+అని= అగుగాక అని; శరమోళ్ళణంబు= బాణాస్మి విడుచుట; చేయుటయున్వ్యు, అట్లు= అవిధంగా, అపాండవం; కాక, ఉండెడున్వ్యు+అని= కాకుండు గాక అని; శ్రీకృష్ణండు; దానిన్వ్యు= ఆ బాణాస్మి; పరిహారించుటయున్వ్యు= తప్పించుటయున్నా; దానిన్వ్యు= ఆబాణాస్మి; తునియన్వ్యు= ఖండిత మయ్యెటట్లు; అర్జునుండు; తనదివ్యబాణంబున్వ్యు= తనయ్యుక్కదేవతాసంబంధమైన అప్రంచేత; ఏయుటయున్వ్యు= కొట్టుటయున్నా (ప్రయోగించుటయున్నా); వ్యాస+అశ్శత్థాములు= వ్యాసునియ్యుక్కయు, అశ్శత్థాముయ్యుక్కయు; అన్యోన్యశాపంబుల్ని= ఒండొరులను శపించుకొనుటయున్నా; అశ్శత్థాముశిరి+రత్నంబున్వ్యు= అశ్శత్థాముయ్యుక్క శిరోమణిని; పాండవులు; కొనుటయున్వ్యు= 2870 శ్లోకాలు; కలిగి= పాంది.

తాత్పర్యం: సులభం.

విశేషం: చిన్నయసూరి ‘అశీశ్యాపార్థంబులందు ఎడు, త అముప్రత్యయము లగు’ నని, ‘అచ్చుపరమగునపుడు వాని ద్రుతమునకు మవర్షక’ మగు ననీ చెప్పాడు. కానీ, ప్రాతప్రతులలో ‘ఎడున్వ్యు’ అనేదానికి బదులు ‘ఎడమ’ అనే రూపమే కానవస్తున్నది. కేతనకూడ దీనెనకు ‘ఎడమ’ దౌతుం దని చెప్పాడు. ఎడమ+అని= ఎడమని.

K. సుతసాప్తికాదిపర్వం, త్రితయంబున్వ్యు దనఱ వసుమతీసురవరస

ముత మై సాప్తికపర్వము, ప్రతిభ వినం బోలుచు దశమపర్వం బగుచున్వ్యు.

ప్రతిపదార్థం: నుతసౌష్టవిక+ఆది= పొగడబడిన ‘శౌష్టవము’ మొదలైన; పర్వతితయంబున్వే= పర్వతమూడింటితో, తనరి= ఒప్పి; వసుమతీ, సుర, వర, సమృతము+ఐ= బ్రాహ్మణాశేషులకు ఇష్ట మై; సౌష్టవపర్వము, సౌష్టవపర్వమునే ప్రధాన పర్వం; దశమపర్వంబు+అగుచున్వే= పదవప్రధానపర్వం చోతూ; ప్రతిభన్= ప్రజ్జతి; విన్వే, పాలుచున్వే= విన సాంపుగా ఉంటుంది.

తాత్పర్యం: పొగడబడిన సౌష్టవికం మొదలైన మూడు ఉంపపర్వాలలో ఒప్పి, బ్రాహ్మణాశేషులకు ఇష్ట మై సౌష్టవపర్వం పదవపర్వ వూతూ విన నింపుగా ఉంటుంది.

వ. మతియు వీరపత్నివిలాపంబును, గాంధారీధృతరాష్ట్రుల కోపప్రసాదంబులును, ధర్మజుండు రణనిహాతు లైన పిత్రపీతామహాభాత్సుత్తభ్యత్యమాత్యమాతులాచార్యమిత్రాదులం బలీశ్చించి యథావిధి సంస్కరింపండగు వారలం బంచుటయు, భారతపీరుల కుదకదానంబు సేయుటయుఁ, దత్సమయంబును గుంతీదేవి పాండులకు గ్ర్యాండు గూఢోత్సవుండు డెని యెణింగించుటయు, ధర్మజువిలాపంబును, ధర్మజురాజ్యాభేకంబును, చార్యాకనిగ్రహంబును, గృహాప్రవిభాగంబును నను వృత్తాంతంబుల నొప్పి వేయునేడుసుటడెబ్బటియైదు శోకంబులు గలిగి.

55

ప్రతిపదార్థం: మతియు; వీర, పత్ని, విలాపంబును= కురుక్షేత్రసంగ్రామంలో వీరులభార్యలయేడ్చున్నా; గాంధారీ, ధృతరాష్ట్రుల= గాంధారియైక్కుయు, ధృతరాష్ట్రునియైక్కుయు; కోప, ప్రసాదంబులును= కోపమున్నా అనుగ్రహమున్నా (ఉంపశమనమున్నా); ధర్మజుండు= ధర్మరాజు; రణ, నిహాతులు+ఐన్= యుద్ధంలో చంపబడిన; పిత్ర, పితామహ, భ్రాత్ర, పుత్ర భృత్య+అమాత్య, మాతుల, ఆచార్య, మిత్ర+అదులన్= తండ్రులు, (తండ్రి తండ్రులు) తాతలు, సోదరులు, కుమారులు, సేవకులు, మంత్రులు, మేనమామలు, గురువులు, స్నేహితులు మొదలైనవారిని (ఇందులో చెప్పబడిన బంధుత్వసంబంధాలు కొన్ని వరుసు చెప్పబడినవి); పరీక్షించి= పరిశీలించి; యథావిధిన్= శాస్త్రాన్ని అతిక్రమించకుండ, సంస్కరింపన్= దహనంచేయటానికి; తగు, వారలన్= తగినవారిని; పంచుటయున్= పంపుటయున్నా; భారత, వీరులకున్= భరతవంశానికి చెందినవీరులకు; ఉడక, దానంబు= తిలోదకా లివ్యటం; చేయుటయున్= తత్, సమయంబున్వే= జలదాన మిచ్చేశా; కుంతీదేవి; పాండవులకున్; గూఢ+ఉత్పన్నండు+అని= హిందూధర్మశాస్త్రాన్ని అనుసరించి చెప్పబడే పన్నెండుగురు సుతులలో గూఢోత్పన్నదు ఒకడు. భర్త పరోక్షంలో స్త్రీకి రహస్యంగా పుట్టినవాడు; ఒక్కొక్కప్పుడు నిజ మైన తండ్రి ఎవ్వరో తెలియదు; (గృహే ప్రచ్ఛన్న ఉత్సవ్నే గూఢజస్తు సుతః స్ఫృతః - యాజ్ఞవల్యస్ఫృతి 2-129); ఎత్తింగించుటయున్= తెల్పుటయున్నా; ధర్మజు= ధర్మరాజుయైక్క; విలాపంబును= దుఃఖమున్నా; ధర్మజు, రాజ్య+అభిషేకంబును= ధర్మరాజును రాజ్యసింహసనంమీద అభిషేకించుటయున్నా; చార్యాక, నిగ్రహంబును= (దుర్యోధనుని సఖుడైన చార్యాకు డనే రాక్షసుడు విప్రసన్నాసివేషంలో వచ్చి ధర్మజునిగూర్చి నిరుత్సాహవాక్యాలు పలుకగా బ్రాహ్మణులు పుంకారాలు చేశారు. అతడు ఘోరాకుతితో నేల కూలాడు) చార్యాకుడిని విప్రులు శిక్షించుటయున్నా; గృహో, ప్రవిభాగంబున్వే= ప్రాసాదంలోని (రాజగృహంలోని) అయిభాగాలను భీమాదులకు విభజించి ఇచ్చుటయున్నా అను; వృత్తాంతములన్= కథలతో; ఒప్పి= అలరి; వేయున్, ఏడు, నూట, డెబ్బది, ఐదు, శ్లోకంబులు= 1775శ్లోకాలు; కలిగి= వహించి, పొంది.

తాత్పర్యం: సృష్టం.

విశేషం: ధర్మజరాజ్యభీషేక, చార్యాకనిగ్రహాది వృత్తాంతాలు తెలుగులో శాంతిపర్వప్రథమశ్వాసంలో ఉన్నవి.

క. పర్వతచు స్త్రీపర్వాతిక, పర్వంబుల నే నిటం గృహాయత మై స్త్రీ
పర్వంబు పదునొకం డగు, పర్వము నా వెలయు సుకవిపండితసభలన్.

56

ప్రతిపదార్థం: పర్వమ్= వ్యాపిస్తా; ప్రీ పర్వ+ఆదిక, పర్వంబుల్= ప్రీపర్వం మొద లైన ఉపపర్వాలలో; ఏనిట్=ఇదింటితో; కృపాయుతము+హ= దయతో (జాలితో) కూడిన దై; ప్రీ, పర్వంబు= ప్రీపర్వ మనే ప్రధానపర్వం; పది+ఒకండు+అగు, పర్వము= పదునొకండవపర్వం; నాన్= అనగా; సుకవి, పండితసభల్= మంచికవలయొక్కయు, పండితులయొక్కయు సభలందు; వెలయున్= ప్రసిద్ధమై ఉంటుంది.

తాత్పర్యం: ప్రీపర్వం మొదలైన ఉపపర్వ లైదింటితో వ్యాపిస్తా జాలితో కూడిన దై ప్రీపర్వ మనే ప్రధానపర్వం పదునొకండవపర్వంగా ఉత్తమకవిపండితులసభలలో ప్రసిద్ధమై ఉంటుంది.

వ. మతియు బంధువర్గంబు నెల్ల వథియించి పరమనిర్వీదనపరుం దై కృష్ణవచనంబుల శాంతుం దై యున్న ధర్మజీవనకు శరతల్పగతుం దైన భీష్మండు ధర్మవిదు లయిన రాజులకేల్ హితంబుగా రాజధర్మంబులు, నాపద్ధర్మంబులు, నేవాని నెతీంగిన సర్వజ్ఞానసంపన్న లగుడు రట్టి మోక్షధర్మంబులు జెప్పుటయు నను వృత్తాంతంబుల నొప్పి పదునాలుగువేలునేసూటయిరువచి యైదుశ్లోకంబులు గవిగి. **57**

ప్రతిపదార్థం: మతియున్; బంధువర్గంబున్= చుట్టూలసముదాయాన్ని; ఎల్లన్= అంతటిని; వథియించి= చంపి; పరమనిర్వీదన, పరుండు+హ= అధిక మైన దుఃఖంలో తగుల్కొన్నవా దై; కృష్ణ, వచనంబుల్= శ్రీకృష్ణనివాక్యాలచేత; శాంతుండు+హ+ఉన్= శాంతి పొంది ఉన్న; ధర్మజీవనకున్= ధర్మరాజుకు; శరతల్పగతుండు+హన్= అంపశయ్యను పొందిన; భీష్మండు; ధర్మవిదులు+అయిన= ధర్మం తెలిసినవా దైన; రాజులకున్+ఎల్లన్= రాజులందరికీన్ని; హితంబు+కాన్= మేలు కలిగేటట్లుగా; రాజధర్మంబుల్= రాజులనుసరింపవలసిన ధర్మలను; ఆపత్తి+ధర్మంబులున్= సామాన్యంగా కాక ఆపదసమయాలలో అనుసరింపవలసిన ధర్మలను; ఏవానిన్= వేనిని; ఎతీంగిన= తెలిసికొన్నచో, సర్వ, జ్ఞాన, సంపన్నలు= అన్నివిధాలైన జ్ఞానంతో కూడినవారు; అగుదురు= అగుదురో, అట్టి= అటువంటి, మోక్షధర్మంబుల్= జన్మరాహిత్యాన్ని కలిగించే ధర్మలను; చెప్పుటయున్= తెల్పుటయున్నా; అను, వృత్తాంతంబుల్= అనేకథలతో; ఒప్పి= అలరి; తగి; పదునాలుగు, వేలున్, ఏను, సూట ఇరువది, పదుశ్లోకంబులు= 14525 శ్లోకాలు; కలిగి= పొంది.

తాత్పర్యం: సృష్టం.

క. సకలహితం బై శాంత్యః బికపర్వచతుష్మమున విభిత మై సమబు
ధ్యకీ బండ్రెం డగు పర్వం , బ కడున్ మే లసగ శాంతిపర్వము వెలయున్. **58**

ప్రతిపదార్థం: సకలహితంబు+హ= అందరికిని మేలు కలిగించే దై; శాంతి+అదిక పర్వచతుష్మమునన్= శాంతి మొదలైన ఉపపర్వలు నాల్గింటితో; విదితము+హ= ప్రసిద్ధమై; సమబుద్ధికిన్= పష్టపాతం లేని సమమైనబుద్ధి; పండ్రెండు+అగు= పండ్రెండవ, పస్సెండవ; పర్వంబు+అ= పర్వమే; కడున్= మిక్కిలి; మేలు+అనగన్= శ్రేష్ఠ మనగా; శాంతి పర్వము= శాంతిపర్వమనే ప్రధానపర్వం; వెలయున్= ప్రసిద్ధ మై ఉంటుంది.

తాత్పర్యం: అందరికిని మేలు కలిగించే దై, శాంతిమొద లైన నాలుగుఉపపర్వాలతో ప్రసిద్ధమై, నిష్పకపాతబుద్ధికి పస్సెండవపర్వమే మిక్కిలిశ్రేష్ఠ మైన దనగా శాంతిపర్వ మనే ప్రధానపర్వం ప్రకాశిస్తుంది.

వ. మతియుఁ జితామహలం డగు గాంగేయువలన సర్వధర్మాన్మిశ్రయింబును, దానివిధులును, నాచారవిధులును ధర్మరా జెఱుంగుటయుఁ, బుత్తానుశాసనంబును, భీష్మస్వర్గారోహణంబు నను వృత్తాంతంబుల నొప్పి పండ్రెండువేలశ్లోకంబులు గవిగి. **59**

ప్రతిపదార్థం: మఱియున్; పితామహండు+అగు= తాత అగు; గాంగేయువలనన్= గంగాసందను దైన భీముడివలన; సర్వధర్మనిశ్చయంబును= అన్నిధర్మాలయొక్క నిర్ణయాన్ని; దానవిధులును= దానం చేసే విధానాలను; ఆచారవిధులును= సర్వవర్ణాలవారును అనుసరించవలసిన ఆచారాలయొక్క విధానాలను; ధర్మరాజు; ఎతుంగుటయున్= తెలిసికొనుటయున్నా; పుత్రు+అనుశాసనంబును= భీముడు తన కుమారుడగు ధృతరాష్ట్రుని దగ్గరకు పిలిచి హితమును ఉపదేశించటం. ఇదే పుత్రునుశాసనం. ఇదే భీముడు చేసిన చివరి అనుశాసనం; భీష్మ, స్వర్గ+ఆరోహణంబున్= భీమునియొక్క స్వర్గాన్ని అధిస్థించుటయున్నా (భీముడుస్వర్గస్తుడు అగుటయున్నా); అను, వృత్తాంతంబులన్= అనే, కథలతో; ఒప్పి= వెలసి, పండిండువేలకోకంబులు=12,000 కోకాలు; కలిగి= పొంది.

తాత్వర్యం: స్వప్తం.

క. ఒనరుఁ ద్రుయోదశపర్వం, బనగా ననుశాసనాంధ్ర మగు పర్వయుగం
బున మే లై, విబుధుతే, జీసుతం భై యానుశాసనిక పర్వ మిలన్.

60

ప్రతిపదార్థం: అనుశాసన+ఆద్యము+అగు= అనుశాసన మనే ఉపపర్వం మొదటిదిగా గల; పర్వయుగంబునన్= ఉపపర్వాలజంటచేత; మేలు+ఐ= క్రేష్మమై; విబుధ, క్రేణి, మతంబు+ఐ= పండితుల సముదాయంచేత పాగడబడిన దై; త్రయోదశపర్వంబు+అనగాన్= పదమూడవపర్వ మనగా; అనుశాసనికపర్వము= అనుశాసనిక మనే ప్రధానపర్వం; ఇలన్= భూమిపై; ఒనరున్= వెలయును.

తాత్వర్యం: సుగమం.

వ. మఱియు నశ్వమేధారంభంబును, సంవర్తమరుత్తీయోపాఖ్యానంబును, స్వర్ణకోశసంప్రాప్తియు,
సుత్తరగర్భంబును నశ్వత్థామాస్తుదగ్గం డై శ్రీకృష్ణచేత సంజీవితుం డయిన పరీక్షితుని జన్మంబు, నర్జును
నశ్వాసుసరణంబు, నెడనెడరాజులతోడి యుద్ధంబును, జిత్రాంగదపుత్రుంధైన బట్టువాహానుం దాహావంబున
నర్జునుం బలభవించుటయు, నశ్వమేధమహాయజ్ఞంబునందు నకులోపాఖ్యానంబును, ననుగీతయు,
బ్రాహ్మణగీతయు, గురుశిష్యసంవాదంబును నను వృత్తాంతంబుల నొప్పి నాల్గవేలునన్నాటయిరువబి
శ్లోకంబులు గలిగి.

61

ప్రతిపదార్థం: మఱియున్; అశ్వమేధ+అరంభంబును= అశ్వమేధయజ్ఞముయొక్క ప్రారంభమున్నా; సంవర్త, మరుత్తియు,
ఉపాఖ్యానంబును= సంవర్తనియొక్కయు, మరుత్తునకు సంబంధించినదియున్నా అగు కథయు; స్వర్ణ, కోశ, సంప్రాప్తియున్= బంగారముయొక్కయు, ధనముయొక్కయు లాభమున్నా (పాందుటయున్నా); ఉత్తర, గర్జంబునన్= అభిమన్యునిభార్య
ఐన ఉత్తరకడుపున; అశ్వత్థామ+అప్రు దగ్గండు+ఐ= అశ్వత్థామయొక్క బ్రహ్మప్రసంచేత కాల్యబడిన వాడై; శ్రీకృష్ణానిచేత;
సంజీవితుండు+అయిన= బ్రతికింపబడినవా దైన; పరీక్షితుని= అభిమన్యునియొక్క కుమారుని; జన్మంబున్= పుట్టుకయున్నా;
అర్జున+అశ్వ+అనుసరణంబున్= అర్జునునియొక్క అశ్వమేధాఖ్యాన్ని అనుసరించుటయున్నా; ఎడన్, ఎడన్= అక్కడక్కడ;
రాజులతోడన్+ యుద్ధంబును= రాజులతో యుద్ధమున్నా; చిత్రాంగద, పుత్రుండు+ఐన= అర్జునునిభార్య త్రైన చిత్రాంగదకు
కొడుకైన; బధ్మవాహానుండు; ఆహావంబునన్= యుద్ధంలో; అర్జునున్= అర్జునుడిని; పరిభవించుటయున్= అవమానించుట
యున్నా; అశ్వమేధ, మహాత్, యజ్ఞంబునందున్= అశ్వమేధ మనే గొప్ప దైన యజ్ఞంలో; నకుల+ఉపాఖ్యానంబును= ముంగిసయొక్క కథయున్నా; అనుగీతయున్= కృష్ణ డర్జునుడికి మరల చెప్పిన గీతయున్నా (దీనిని స్వగలోకంసుండి వచ్చిన
బ్రాహ్మణుడు చెప్పాడు); బ్రాహ్మణ, గీతయున్= బ్రాహ్మణుడు భార్యకు చెప్పినతత్త్వంతో కూడుకొన్న గీతయున్నా; గురు,

శిష్ట, సంవాదంబును= గురువునకూ, శిష్యుడికీ జరిగిన సంభాషణయున్నా; అను, వృత్తాంతంబులన్= అనే, కథలతో; ఒప్పి= అలరి; నాల్గు, వేలు, నలు+నూట, ఇరువది, శ్లోకంబులు= 4420 శ్లోకాలు; కలిగి= పొంది.

తాత్పర్యం: సుగమం.

విశేషం: రాజులతోడన్+యుద్ధంబు= సమాసములందు చేత, తోడ, వలనలకు ఇత్త మౌతుంది, రాజులతోడియుద్ధము.

తే. అభిమతం బగు నశ్శమేధాబికభ్యి , పర్వయుత మై చతుర్భశపర్వ మనగ

నాశ్శమేధికపర్వ మత్యంత నిజిడ , వస్తువిస్తార మై బుధపరుల సభల.

62

ప్రతిపదార్థం: అశ్వమేధ+ఆదిక, ద్వి, పర్వ, యుతము+ఇ= అశ్వమేధం మొదలైన రెండుఉపవర్యాలతో కూడిన దై; చతుః, దశ, పర్వము+అనగన్= పదునాల్గవ పర్వ మనగా; అత్యంత, నిచిడ, వస్తు, విస్తూరము+ఇ= మిక్కిలి దట్ట మైన విషయాలవిస్తుతి కలదై; బుధ, వరుల, సభలన్= పండితశ్రేష్ఠులసభలలో; అభిమతంబు+అగున్= సమ్ముత మౌతుంది.

తాత్పర్యం: అశ్వమేధం మొదలుగాగల రెండుఉపవర్యాలతో కూడిన దై, పదునాల్గవపర్వ మనగా అశ్వమేధిక మనే ప్రధానపర్వం మిక్కిలిదట్ట మైన విషయాలవిస్తుతి కలదై, పండితశ్రేష్ఠులసభలందు సమ్ముత మౌతుంది.

వ. మటియు ధృతరాష్ట్రండును గాంధారియు రాజ్యంబు విడిచి విదురసంజయుసహితంబుగా నాత్రమవాసంబునకుజనుటయు, సకలరాజ్యభారథోరేయులైనకొడుకులవిడిచి కుంతీదేవి గురుశత్రూషాపరయయి వాలపిఱుందన పోవుటయు, సమరనిహాతు లైన పుత్రుషాత్ముల నెల్ల ధృతరాష్ట్రండు వ్యాసవరప్రసాదంబునఁ గాంచి విగతశోకుం డయి గాంధారీకుంతీవిదుర సంజయులతోఁ బరమసిధ్మికింజనుటయుఁ, బాండవులు నారదువలన నిఖిలయాదవఘ్యసననం బెఱుంగుటయు నను వృత్తాంతంబుల నొప్పి వేయునూటయాఱుశ్లోకంబులు గలిగి.

63

ప్రతిపదార్థం: మటియున్; ధృతరాష్ట్రండును; గాంధారియున్; రాజ్యంబు; విడిచి; విదుర, సంజయుసహితంబుగాన్= విదురుడితోనూ, సంజయుడితోనూ కూడుకొని; ఆశ్రమవాసంబునకున్= అడవిలోని ఆశ్రమంలో నివసించుటకుగాను; చనుటయున్= వెళ్ళుటయున్నా; సకలరాజ్య, భార, ధౌరేయులు+ఇ= సర్వరాజ్యముయొక్క బరువును పోంచువా దైన; కొడుకులన్= ధర్మరాజూదులను; విడిచి; కుంతీదేవి; గురు, శుశ్రావా, పర+అయి= పెద్దలను సేవించటంలో ఆసక్తి కలదై; వారి, పిఱుండన్+అ= ధృతరాష్ట్రాదుల వెనుకనే; పోవుటయున్; సమర, నిహాతులు+ఇన్= యుద్ధంలో చంపబడిన; పుత్రు, పొత్రులన్, ఎల్లన్= కొడుకులను, కొడుకులకొడుకులను అందరిని; ధృతరాష్ట్రండు; వ్యాస, ప్రసాదంబునన్= వ్యాసునిఅనుగ్రహంచేత; కాంచి= చూచి; విగత, శోకుండు+ అయి= పోయినదుఃఖం కలవా దై; గాంధారీ, కుంతీ, విదుర, సంజయులతోన్; పరమ, సిద్ధికిన్= మోక్షానికి; చనుటయున్= వెళ్ళుటయున్నా; పాండవులు; నారదువలనన్= నారదమునివలన, నిఖిల, యాదవ, వ్యసనంబు= యాదవులందరియొక్క ఆపదను (మరణాన్ని); ఎఱుంగుటయున్= తెలిసికొనుటయున్నా; అను, వృత్తాంతంబులన్= అనేకథలతో; ఒప్పి= అలరి; వేయు నూట, ఆఱు, శ్లోకంబులు= 1106 శ్లోకాలు; కలిగి= పొంది.

తాత్పర్యం: సులభం.

క. అమితార్థయుక్తితో నా ; శ్రీమవాసాబిత్తిపర్వసహితం బయి యా
శ్రీమవాసపర్వ మత్యు ; త్తమ కథలను వెలయుఁ బంచదశపర్వం బై.

64

ప్రతిపదార్థం: అమిత+అర్థ, యుక్తితో= అధికమైన అర్థముయొక్క కూడికతో; ఆశ్రమవాస+అది, త్రి, పర్వ, యుక్తంబు+అయి= ఆశ్రమవాసం మొదలుగా గల మూడు ఉపపర్వాలతో కూడిన దై; ఆశ్రమవాస, పర్వము=ఆశ్రమవాస మనే ప్రధానపర్వం; పంచదశ, పర్వంబు+ఐ= పదునైదవపర్వ మై; అతి+ఉత్తమ, కథలను= మిక్కిలి శ్రేష్ఠాలైన కథలతో; వెలయున్= ప్రసిద్ధ మౌతుంది.

తాత్పర్యం: అధిక మైన అర్థంతో కూడుకొన్న ఆశ్రమవాసం మొదలుగా గల మూడు ఉపపర్వాలతో కూడిన దై ఆశ్రమవాసం అనే ప్రధానపర్వం మిక్కిలిశ్రేష్ఠాలైన కథలతో పదునైదవపర్వమై ప్రసిద్ధి కెక్కుతుంది.

వ. మతియు యాదవు లెల్ల మబిరాపాసపరవశు లయి శాపనిమిత్తంబున సముద్రతీరంబునఁ దమలోఁ భోల పాడిచికొని పరలోక గతు లగుటయు, దాని నెఱింగి రామకృష్ణాధియాదవ విరహితం బయిన ద్వారవతి కర్మనుం డలగి విషణ్ణుచిత్తుం డయి వసుదేవాధియాదవుల నెల్ల సంస్కరించి, యాదవకళత్తంబుల నెల్ల దీండ్రాని వచ్చుచో గాంధీవబివ్యబాణంబులశక్తి దఱ్మిగెన వసచరభయంబువలనఁ దత్సుశత్తంబుల రక్షింపనోపమయు, నర్జునుండు ధర్మరాజుకడకు వచ్చి వాయువాక్యప్రభోధితుం దై సన్మసించుటయు నను వృత్తాంతంబుల నొప్పి ముస్తారుశ్లోకంబులు గలిగి పదియాఱవపర్వం బై మౌసలపర్వంబునాఁ బరఁగె; మతియుఁ బలీక్షిద్రాజ్యాఖపేకంబును, రాజ్యపరిత్యాగము సేసి పాండవు లేవురు ద్రోపథిసహితు లై పరమసిద్ధికిం జనుటయు నను వృత్తాంతంబుల నొప్పి సూటయిరుపదిశ్లోకంబులు గలిగి పదియేడవపర్వం బై మహిత్రస్థానికంబునాఁ బరఁగె; మతియుఁ గర్జునరకప్రాప్తియుఁ దన్మోక్షణంబును, స్వద్ధంబున భారతవీరులసంగమంబును, గర్జుపరిపాకోపభోగంబు నను వృత్తాంతంబుల నొప్పి యిస్తారుశ్లోకంబులు గలిగి పదునెనిమిదవపర్వం బై స్ఫుర్గలోహాణంబు నాఁ బరఁగె; ని ట్లష్టైదశపర్వంబులు గలిగి.

65

ప్రతిపదార్థం: మతియున్; యాదవులు+ఎల్లన్= యాదవులందరున్నా; మదిరా, పాన, పరవశులు+అయి= మద్యం త్రాగటంచేత పరాధీను లై(పశముతప్పినవారై); శాప, నిమిత్తంబునన్= మును లిచ్చిన శాపం కారణంచేత; సముద్ర, తీరంబునన్= సముద్రపుబడ్డున; తమలోన్= తమలోతాము; పోరి= యుద్ధంచేసి; పాడిచికొని= ఆయుధాలతో గ్రుచ్చుకొని పరలోక, గతులు+లగుటయున్= మరణించుటయున్న (ఇతరలోకాలకు అరుగుటయున్న); దానిన్= వారు మరణించటం; ఎటింగి= తెలిసికొని; రామ, కృష్ణ+అది, యాదవ, విరహితంబు+అయిన= బలరాముడు, కృష్ణుడు మొదలుగాగల యాదవులు లేని; ద్వారవతికిన్= ద్వారకకు; అరిగి= వెళ్లి; విషణ్ణు, చిత్తుండు+అయి= దుఃఖంతో కూడిన హృదయం కలవా దై; వసుదేవ+అది, యాదవులన్+ఎల్లన్= వసుదేవుడు మొదలుగాగల యాదవులందరిని; సంస్కరించి= దహనంచేసి; యాదవకళత్తంబులన్, ఎల్లన్= యాదవులభార్యలందరిని, తోడ్గొని= తనవెంట తీసికొని; వచ్చుచోన్= వచ్చునప్పుడు; గాంధీవ, దివ్య, బాణంబుల, శక్తి= గాంధీవధనస్యమొక్కయు, దేవతాసంబంధు లైన బాణాలమొక్కయు బలము; తటీగినన్= తగ్గగా; పన, చర, భయంబువలనన్= అడవియందు సంచరించే ఆటవికులవలని భయంవలన; తత్, తత్త, కశత్తంబులన్= వారివారిభార్యలను; రక్షింపన్+ఓపమియున్= కాపాడజాలకపోపుటయున్నా; అర్జునుండు; ధర్మరాజు, కడకున్= ధర్మరాజుచెంతకు; వచ్చి; వ్యాస, వాక్య, ప్రబోధితుండు+ఐ= వ్యాసముని చెప్పిన వాక్యాలంచేత జ్ఞానం కలిగింపబడినవాడై; సన్మసించుటయున్= సన్మసాశ్రమం

గ్రహించుటయున్నా (సంసారాదులను విడుచుటయున్నా) అను; వృత్తాంతంబులన్= కథలతో; ఒప్పి= అలరి; మాడు+నూరు, శ్లోకంబులు= 300 శ్లోకాలు; కలిగి= వహించి; పది+ఆఱవ, పర్యంబు+ఇ= పదునారవపర్య షై; మౌసల, పర్యంబు= (మౌసలము అంటే రోకలికి సంబంధించింది) మౌసలము అనే ప్రథానపర్యం; నాన్= అనగా; పరగెన్= ఒప్పింది; మతియున్; పరీష్కిత్, రాజ్య, అభీషేకంబును= అభిమన్యునికుమారు డైన పరీష్కిత్తుయొక్క(ను) రాజ్యమునందు అభీషేకించుటయున్నా; రాజ్య, పరిత్యాగము= రాజ్యముయొక్కవిడుచుట; చేసి; పాండవులు+ఏవురున్, పాండవు లైదుగురును; ద్రౌపదీ, సహితులు+ఇ= ద్రౌపదితో కూడిన వారై; పరమ, సిద్ధిన్= వోక్కానికి; చుటుయున్= వెళ్ళటయున్నా; అను; వృత్తాంతంబులన్= కథలతో; ఒప్పి= అలరి; మాట, ఇరువది, శ్లోకంబులు= 120 శ్లోకాలు; కలిగి= పొంది; పది, ఏడవ= పదునేడవ; పర్యంబు+ఇ= ప్రథానపర్య షై; మహాత్, ప్రస్తానికంబు= మహాప్రస్తానికపర్యం (మహాప్రస్తాన మంటే ఇహజీవితాన్ని విడిచి పోవటం); నాన్= అనగా; పరఁగెన్= ఒప్పింది. మతియున్; కర్మ, నరక, ప్రాప్తియున్= కర్మనియొక్క(కర్మదు) నరకలోకాన్ని పొందుటయున్నా; తద్వ+వోక్కాణంబును= (కర్మడిని) అతడిని నరకంమండి విడిపించుటయున్నా; స్వర్గంబునన్= స్వర్గలోకంలో; భారత, వీరుల= భరతవంణానికి చెందిన యోధులయొక్క; సంగమంబును= కలిసికొనుటయున్నా; కర్మ, పరిపాక+ఉపభోగంబులన్= కర్మలయొక్కఫలాన్ని అనుభవించుటయున్నా; అను; వృత్తాంతంబులన్= కథలతో; ఒప్పి= అలరి; ఇరు+నూరు; శ్లోకంబులు= 200 శ్లోకాలు; పొంది; పది+ఎనిమిది+అవ= పదునెనిమిదవ; పర్యంబు+ఇ= ప్రథానపర్యషై; స్వర్గ+అరోహణాంబు= స్వర్గానికి ఎక్కటం (స్వర్గానికి పోవటం) స్వర్గరోహణం; నాన్= అనగా; పరగెన్= ఒప్పింది; ఇట్లు= ఈవిధంగా; అష్టా, దశ, పర్యంబులు= పదునెనిమిది పర్యంబులు; కలిగి= పొంది.

తాత్పర్యం: విస్మయం.

విశేషం: ఉపపర్యాలు లేని ప్రథానపర్యాలకు నన్నయ వేరుగా ఇతరపర్యాలకువలే పద్మాలు వ్రాయలేదు.

భారతసంహితా నిర్వాణ ప్రశంస (సం. 1-1-63)

మ. అమితాభ్యాసుకశాఖలం బోలిచి, వేదార్థామలచ్ఛాయ షై,
సుమహాద్వార్గచతుష్టపుష్టవితతిన్ శోభల్లి, కృష్ణార్జునో
త్తమనానాగుణకీర్తనార్థఫల షై, ద్వైపాయనోద్యాసనజా
త మహాభారత పాలిజాత మమరున్ ధాత్రీసురప్రార్థు షై.

66

ప్రతిపదార్థం: అమిత+అభ్యాసక, శాఖలన్= పెక్కుకథ లనేకొమ్ములతో; పొలిచి= ఒప్పి; వేద+అర్థ+అమల, చాయము+ఇ=వేదాలలోని అర్థ మనే నిర్మల షైన నీడ కల డై; సు, మహాత్, వర్గ, చతుష్ట, పుష్ట, వితతిన్= మంచిగొప్పధర్మార్థకామపోక్కా లనే పురుషార్థచతుష్టయం(నాలుగు) అనే పూవులసముదాయంతో; శోభల్లి= ప్రకాశించి; కృష్ణ+అర్జున+ఉత్తమ, నానా, గుణ, కీర్తన, అర్థ, ఫలము+ఇ= కృష్ణదు, అర్జునుడు అనేవారియొక్క యోగ్యాలైన అనేకగుణాలప్రశంసనలని మేలు అనే(అందలికోరికలు అనే, ఉద్దేశములనే) పండ్లు కలదై; ద్వైపాయన+ఉద్యాస, జాత, మహాభారత, పారిజాతము= వ్యాసు డనే ఉద్యాసపనంలో పుట్టిన మహాభారతం అనే కల్పవృక్షం; ధాత్రీసుర, ప్రార్థుము+ఇ= బ్రాహ్మణులకు (భూదేవతలకు) వేదదగిన డై; అమరున్= ఒప్పారుతుంటుంది.

తాత్పర్యం: అనేక ఉపాభ్యాసాలు (కథలు) అనే కొమ్ములతో, ఒప్పి, వేదాలలోని అర్థ మనే నిర్మల షైన నీడ కలదై, మంచి గొప్ప నాల్గపురుషార్థాలు అనే పూవులసముదాయంతో ప్రకాశించి, కృష్ణార్జునుల యోగ్యాలైన వివిధసద్గుణాలను

కీర్తించటంవలని మేలు (ఉద్దేశం) అనే పండ్లు కలదై, వ్యాసు డనే ఉద్యానవనంలో పుట్టిన మహాభారతేతిషాసం అనే కల్పవృక్షం బ్రాహ్మణులకు ప్రార్థింపదగిన దై అలరారుతుంది.

విశేషం: అలం: రూపకం. సుమహావర్ధ- అనే పారాంతరం గ్రహింపదగింది. స్వర్గంలోని పారిజాతం సురప్రార్ఘం. మహాభారతం ధాత్రీసురప్రార్ఘం, సర్వజనప్రార్ఘ మనియే భావం. మహాభారతం పారిజాతం అనటంవలన సర్వపురుషార్థ విజ్ఞానఫల ప్రదానం చేయగలదని తాత్పర్యం. (వివరాలకు చూడు: పీటిక.)

వ. ఇట్టి మహాభారతంబు ననేకవిధవదార్థప్రవంచనంచితంబు నువ్వర్వమహాపరోపశేఖరీతంబు నుపట్టిపసంబృతం బయిన భువనం బజుండు నిర్మించినట్లు కృష్ణదైపాయనుండు నిబ్బిలలోకహితార్థంబు దత్తావధానుం దై సంవత్సరత్తయంబు నిర్మించి, దాని దేవలోకంబునందు వక్కాశింప నారదుం బనిచే; జిత్యలోకంబున వక్కాశింప నసితుం దైన దేవలుం బనిచే; గరుడ గంధర్వయుక్త రాక్షసలోకంబులందు వక్కాశింప శుకుం బనిచే; నాగలోకంబునందు వక్కాశింప నుముంతుం బనిచే; మనుష్యలోకంబున జనమేజయునకు వక్కాశింప వైశంపాయనునిం బనిచే; నే నా వైశంపాయన మహామునివలన విని వచ్చితిఁ; దొన్ని కృత్తేతావసాన సమయంబుల దేవాసుర రామరావణ యుద్ధంబులునుంబోలే ద్వాపరాంతంబునం బాండవధార్తరాష్టులకు మహాషోరయుద్ధం బయ్యెఁ; నందు.

67

ప్రతిపదార్థం: ఇట్టి= మైన పేర్కొనబడిన గుణాలు కల; మహాత్, భారతంబున్= మహాభారత మనే గ్రంథాన్ని; అనేక, విధ, పదార్థ, ప్రపంచ, సంచితంబున్= పలువిధాలైన శబ్దాలయొక్కయు, అర్థాలయొక్కయు సముదాయంతో కూడినదానిని; ఉపవర్య, మహాత్, పర్వ+ఉపవశోభితంబున్= మహాభారతంలో ప్రధానపర్వాలు పదునెనిమిది ఉన్నవి. అవి మహాపర్వాలు. ప్రతిమహాపర్వంలోను కొన్ని ఉపవర్యాలు ఉన్నవి. వీటిసంఖ్య నూరు. అటువంటి ఉపవర్యాలతోను, మహాపర్వాలతోను ప్రకాశించేదానిని; ఉపవ్యేష, మహాత్, ద్వీప, సంభృతంబు+అయిన= చిన్నద్వీపాలతోను, పెద్దద్వీపాలతోను కూడిన (ద్వీప మంటే దీని. నీటినడుమ గల భూభాగం); భువనంబు= జగత్తును; అజుండు= బ్రహ్మదేవుడు; నిర్మించిన+అట్లు= తీర్పి దిద్దినవిధంగా; కృష్ణదైపాయనుండు= వ్యాసమహాముని; నిఖిల, లోక, హిత+అర్థంబు= సర్వలోకాల ((ప్రజలు)) మేలుకొరకు; దత్త+అవధానుండు+ఖ= ఈయబడిన ఏకాగ్రత కలవాడై (ఏకాగ్రతతో కూడినవాడై); సంవత్సర, త్రయంబు= మూడెండ్లు; నిర్మించి= సృజించి (ప్రాసి); దానిన్= ఆ మహాభారతాన్ని; దేవలోకంబునందున్= దేవలోక మైన స్వర్గంలో; వక్కాశింపన్= చెప్పడానికి; నారదున్= నారదమునిని; పనిచెన్= పంపాడు; పితులోకంబునన్= పిత్యదేవతలలోకంలో; వక్కాశింపన్= చెప్పటానికి; అసితుండు+అయిన= నల్లనివాడైన (అసితుడు అనే మారుపేరు కల); దేవలున్= దేవలుడు అనే మునిని; పనిచెన్; గరుడ, గంధర్వ, యద్భుత, రాక్షస, లోకంబులందున్= గరుడుని యొక్కయు, గంధర్వుల యొక్కయు, యద్భుతుల యొక్కయు, రాక్షసులయొక్కయు లోకాలలో; వక్కాశింపన్= చెప్పటానికి; శుకున్= తన కుమారు దైన శుకుమహార్షిని; పనిచెన్; నాగలోకంబునందున్= పాములలోకంలో (పాతాళలోకంలో); వక్కాశింపన్= చెప్పటానికి; సుముంతున్= సుముంతు డనే శిష్యుడిని; పనిచెన్; మనుష్యలోకంబునన్= మర్యాదలోకంలో; జనమేజయునకున్= పరీక్షితురుమారు దైన జనమేజయుడికి; వక్కాశింపన్= చెప్పటానికి; వైశంపాయనునిన్= వైశంపాయను డనే మరియొక శిష్యుడిని; పనిచెన్; ఏను= నేను; ఆ వైశంపాయన, మహా, మునివలనన్= ఆ వైశంపాయను డనే గొప్పమునినుండి; విని= మహాభారతకథను విని; వచ్చితిన్; తొల్లి= మున్ను; కృత, త్రేతా+అవసానసమయంబులన్= కృతయుగముయొక్కయు, త్రేతాయుగముయొక్కయు చివరికాలాలలో; దేవ+అసుర, రామ, రావణ, యుద్ధంబులున్, పోలన్= కృతయుగంచివర దేవతలకున్నా రాక్షసులకున్నా, త్రేతాయుగంచివర రాముడికిన్ని రావణుడికిన్ని జరిగిన యుద్ధాలవలె (క్రమాలంకారం); ద్వాపర+అంతంబునన్= ద్వాపరయుగంచివర; పాండవ, ధార్మరాష్ట్రులకున్= పాండురాజుధృతరాష్ట్రుమారులకు; మహాత్, షహోరయుద్ధంబు= గొప్పభయంకర మైన యుద్ధం; అయ్యెన్= జరిగింది; అందున్= ఆయుద్ధంలో.

తాత్పర్యం: పైన పేర్కొనబడిన గుణాలు కల మహాభారత మనే గ్రంథాన్ని పలురకాలైన శబ్దార్థాలసముదాయంలో కూడినట్టిదిన్ని, నూరుఉపవర్యాలతోనూ పదునెనిమిదిమహాపర్యాలతోనూ ప్రకాశించేదిన్ని అయినదాన్ని, చిన్నదీపాలతోనూ, పెద్దదీపాలతోనూ కూడినజగత్తును బ్రహ్మ సృజించినట్లు క్రష్ణదీపాయను డనే వ్యాసమహాముని సర్వలోకప్రజలమేలుకొరకు ఏకాగ్రచిత్తు డై మూడుసంవత్సరాలు రచించాడు; ఆమహాభారతాన్ని స్వర్గలోకంలో చెప్పటానికి నారదమహామునిని, పితృదేవతలోకంలో చెప్పటానికి అసితు డైన దేవలమునిని, గరుడగంధర్వ యక్షరాక్షసలోకాలలో చెప్పటానికి తనకుమారు డైన శకమహార్షినీ, సర్వలోక మయిన పాతాళంలో చెప్పటానికి తనశిష్యు డైన సుమంతుడినీ, మానవలోకంలో సరీక్షిత్తునుమారు డైన జనమేజయుడికి చెప్పటానికి వైశంపాయను డనే మరియుక శిష్యుడిని పంపాడు. నే నా వైశంపాయనమహామునివలన మహాభారతకథను విని వచ్చాను. పూర్వం కృతయుగాంతంలో దేవతలకూ రాక్షసులకూ, త్రేతాయుగాంతంలో రాముడికి రావణుడికి జరిగిన యుద్ధాలవలె ద్వాపరయుగంచివర పాండవులకున్నా కౌరవులకున్నా మిక్కిలి భయంకర మైన యుద్ధం జరిగింది. ఆ యుద్ధంలో.

విశేషం: మహాభారతాన్ని చెరకుగడతో పోలుస్తారు. చెరకుగడతో కనుపు లుంటాయి. పర్వమంటే కనుపు, గ్రంథభాగము. సముద్రంలో అనేకదీపాలు లుంటాయి. అందులో కొన్ని చిన్నవి. కొన్ని పెద్దవి. మహాదీపాలు నాలు గని కొందరు. ఏడని కొందరు, తొమ్మి దని కొందరు, పదమూ డని కొందరు, పదునెనిమి దని కొందరు చెప్పుతారు. ఇవి పూవుచుట్టూ రేకులున్నట్లు మేరుపర్వతంచుట్టూ ఉంటాయి. దీపానికి దీపానికి నడుమ సముద్రం ఉంటుంది. సాధారణంగా దీపాలు ఏడని ప్రసిద్ధి. అపి- జంబువు, ప్లక్షము, కుశము, క్రోంచము, శాకము, శాల్మలము, పుష్పరము అనేవి. వీటి నడుమ జంబూదీపం ఉంటుం దనీ, దానిలోనే భరతభండం ఉన్నదనీ చెప్పుతారు. గరుడుడు పష్ఠులరాజు. గరుడులు అనే దేవయోనివిశేషాలుకూడ ఉన్నట్లు కనబడుతున్నది. గంధర్వయష్టులు దేవయోనివిశేషాలు. జైమిని, పైలుడు, సుమంతుడు, వైశంపాయనుడు- అనేవారు వ్యాసుడి నలుగురుశిష్యులు. కృత, త్రేతా, ద్వాపర, కలియుగా లని యుగాలు నాలుగు. ఇందులో వ్యాసుడి జయకావ్యం మహాభారతంగా రూపొందిన దశలు పేర్కొనబడ్డాయి. అలం: ఉపమ.

తరలము.

పదిచినంబులు భీష్ముడు దాహావభారకుండు, గురుండు పం
చదివసంబులు, గర్భుడున్ దివసద్వయంబు, బినార్థమం
దుబితతేజుఁడు శల్యుడు, దత్యభికోగ్రువీరగదారణం
బది బినార్థము గాగ నిట్లు మహాభయంకరపుత్రితోన్.

ప్రతిపదార్థం: భీష్ముడు; పది, దినంబులు= పదిరోజులు; ఆహావభారకుండు= యుద్ధంయొక్క భారాన్ని వహించేవాడు (సేనానాథుడు); గురుండు= ద్రోణుడు; పంచ, దివసంబులు= ఇదురోజులు; (సేనానాయకుడు); కర్ముడున్= కర్ముడుకూడ; దివసద్వయంబు= రెండురోజులు; ఉద్దిత, తేజుఁడు= ఉన్నతమైన పరాక్రమం కలవాడు; శల్యుడు= మాద్రిసోదరు డైన మదురాజు; దిన+అర్థమందున్= రోజులోనిసంగంభాగంలో (అంటే మధ్యప్రాం వరకు); అతి+అధిక+ఉగ్ర, వీర, గదారణంబు+అది= కడుంగడు భయంకర మైన వీరరసంతో కూడిన (భీమదుర్యోధను లనే వీరులయొక్క) గదలతో చేయబడినయుద్ధం; దిన+అర్థము కాగన్= రోజులో సగంభాగం (అంటే మధ్యప్రాం నుండి సూర్యాస్తమయంలోగా) ఇట్లు= ఈవిధంగా; మహాత+భయంకరపుత్రితోన్= మిక్కిలి భయాన్ని కలిగించే వ్యాపారంతో.

తాత్పర్యం: పదునెనిమిదిరోజులు జరిగిన కుర్బాన్తసంగ్రామంలో పదిరోజులు భీష్ముడు సేనానాయకుడుగా ఉన్నాడు. గురు దైన ద్రోణుడు పదురోజులు సేనానాయకుడుగా ఉన్నాడు. కర్మడు రెండురోజులున్నా, దినంలో సగంభాగం అధికమైన పరాక్రమం గల శల్యుడున్నా సేనానాయకులుగా ఉన్నారు. మిక్కిలి భయంకరమైన వీరుల(భీమదురోధనుల) గదాయుద్ధం మిగిలిన సగందినంలో జరిగింది. ఈ విధంగా మిక్కిలి భయంకరమైన మానసికవ్యాపారంతో.

విశేషం: ఈ పద్యంతరువాత “పదిదినము లైదుప్రాద్మలుఁ బదపడి రెన్నాళ్ళు నొక్కపగలునేయున్, మదమున రణ మొనరించిరి, నదిసుత గురుకర్మశల్యునాగపురీపలో” అనే కందపద్యం కనబడుతుంది. ఇది ప్రథమిష్ట మని పలువురు భావిస్తున్నారు. ఈతరలవృత్తంలోని భావమే ఈ పద్యంలో ఉండటంచేత అది లేకపోవటంవలన కథకు బాధ లేదు. తరల మనేవృత్తం అతిధృతిచ్ఛందంలో పుట్టింది. ప్రతిపాదంలోనూ వరుసగా- స, భ, ర, స, జ, జ, గ- అనే గణా లుంటాయి. 12వ అక్షరంతో యతిష్టైత్రి.

శా. ఏడక్కొపాణు లెన్నుఁ బాండవబులం; బేకాదశాక్కొపాణుల్
రూఢిం గౌరవమైన్; మీ యుభయమున్ రీషాహాతాన్యోన్య మై
యాడంబోవక వీక మైఁ బొడువగా నేపారు ఫోరాజి న
అల్లాడైన్ ధాత్రి శమంతపంచకమునం దష్టాదశాహంబులున్.

69

ప్రతిపదార్థం: ఎన్నున్= గణింపగా; పాండవ, బలంబు= పాండవులసేన; ఏడు+అక్కొపాణులు= ఏడు అక్కొపాణులు; కౌరవమైన్యము= కౌరవులసేన, రూఢిన్= (రూడిన్పారాంతరం) ప్రసిద్ధితో; ఏకాదశ+అక్కొపాణుల్= పదకొండు అక్కొపాణులు; ఈ, ఉభయమున్= ఈరెండుసేనలును; రోష+అహాత+అన్యోన్యము+ఖ= కోపంచేత కొట్టబడిన (చంపబడిన) ఒండొరులను కలిగినవై; ఈడన్+పోవక= వెనుదీయక; వీకమైన్= ఉత్సాహంతో; పొడవగాన్= పోరాడగా; ఏపు+అరు= అతిశయించు, ఏజ్యంభించు, ఫోర+అజిన్= భయంకర మైన యుద్ధంలో; శమంత, పంచకమునందున్= శమంతపంచక మనేప్రదేశంలో; అష్టాదశ, అహంబులున్= పదునెనిమిది రోజులును; ధాత్రి= భూమి; అల్లాడైన్= చలించింది.

తాత్పర్యం: పాండవసేనసంభ్య ఏడక్కొపాణులు, కౌరవసేనసంభ్య పదకొండక్కొపాణులులు. ఈరెండుసేనలున్నా తీవ్రకోపంతో ఇరువైపుల నున్న రథగజాదులను, వీరులను చంపుకొంటూ వెనుదీయక పరాక్రమంతో పోరాడగా, అతిశయించిన భయంకరయుద్ధంచేత పదునెనిమిది రోజులు శమంతపంచక మనేప్రదేశంలో భూమి కంపించిపోయింది.

విశేషం: శమంతపంచకానికి ఆ పేరు ఎట్లు వచ్చిందో డెబ్బెతోమ్మిదవ వచనంలో చెప్పబడింది. కొన్ని ప్రాతప్రతులలో ‘అక్కొపాణి’ అనేరూపం ఉన్నది.

వ. ఇట్టి మహాభారతంబు కృష్ణద్వైపాయనమహాముని విరచితం బై ప్రవర్తిల్లుచుండు.

70

ప్రతిపదార్థం: ఇట్టి= ఇటువంటి; మహాత+భారతంబు= మహాభారతగ్రంథం; కృష్ణద్వైపాయన, మహాత, ముని, విరచితంబు+ఖ= వ్యాసమహామునిచేత రచింపబడిన దై; ప్రవర్తిల్లుచున్+ఉండున్= ఒప్పుతూ ఉంటుంది.

తాత్పర్యం: ఇటువంటి మహాభారత మనే గ్రంథం వ్యాసమహామునిచేత రచింపబడి ఒప్పురుతూ ఉన్నది.

- సి. ఇష్టుహీభారతం జిమ్ములు బాయక , విహితాపథాను లై వినుచుచుండు
వాలికి విపుల ధర్మారంభసంసిథి , యగుఁ బరమార్థంబ యత్నమమున
వేదముల్ నాలుగు నాచిపురాణముల్ , పదునెనిమిచియుఁ దత్తుమితధర్మ
శాస్త్రంబులును మోక్షశాస్త్రతత్త్వంబులు , నెతీగెన ఫల మగు, నెల్లప్రాణ్డు
- అ. దానములను బహువిధతతుపుతజుఁ , బ్రహ్మచర్యములను బదయబడిన
పుణ్యఫలముఁ బదయబోలు, నశేషపొ , పక్షయంబు నగు, శుభంబుఁ బెరుగు.

ప్రతిపదార్థం: ఈ+మహాత్, భారతంబు= ఈమహాభారతాన్ని, ఇమ్ములన్= సుఖంగా, ఆమూలంగా; పాయక= విడువక, విహిత+అవధానులు+బ= విధింపబడిన ఏకాగ్రత కలవా రై, వినుచుండువారికిన్= వింటూ ఉండే జనులకు; విపుల, ధర్మ+అరంభ, సంస్కితి= విస్తార మైన ధర్మంతో కూడిన ప్రయత్నులలాభం; అగున్= కలుగుతుంది; పరమార్థంబు+అ= తథ్యంగా; అక్షమమున్వ్= శ్రమలేకుండ; వేదముల్, నాలుగున్= బుగ్యజుస్సిపూర్ధర్వవేదాలు నాలుగున్నా; ఆది, పురాణముల్, పది+ఎనిమిచియున్= ప్రధానాలైన పదునెనిమిది పురాణాలున్నా; తద్, ప్రమిత, ధర్మ శాస్త్రంబులును= వాటిచే తెలిసికొనబడు ధర్మాన్ని బోధించే శాస్త్రాలను; మోక్ష, శాస్త్రతత్త్వంబులు= మోక్షమార్గాన్ని సూచించే శాస్త్రాల యథార్థస్వరూపాలను; ఎతీగెన= తెలిసికొనిన; ఫలము= లాభం; అగున్= కలుగును; ఎల్ల, ప్రాద్యన్= సర్వకాలాలలో; దానములన్వ్= దానాలచేతనూ; బహు, విధ, క్రతు, హుత, జప, బ్రహ్మచర్యప్రతంచేతనూ, పదయన్+పడిన= పొందబడిన; పుణ్య, ఫలమున్= పుణ్యముయొక్కలాభం; పదయన్, పోలున్= పొందశక్య మౌతుంది; అశేష, పాప, క్షయంబున్= సర్వపొపాలయొక్క నాశంకూడ; అగున్= జరుగుతుంది; శుభంబున్= శుభంకూడ; పెరుగున్= అభివృద్ధి జోతుంది, వద్దిల్లతుంది.

తాత్పర్యం: ఈ మహాభారతాన్ని సమగ్రంగా (స్వప్తంగా) విడువక ఏకాగ్రచితు లై వింటూ ఉండే జనులకు అధిక మైన ధర్మకార్యాలలాభం కలుగుతుంది; తథ్యంగా శ్రమలేకుండ నాలుగువేదాలున్నా, ప్రధాన మైన పదునెనిమిది పురాణాలున్నా, వాటిచేత నిరూపింపబడిన ధర్మాన్ని బోధించే శాస్త్రాలున్నా, మోక్షమార్గాన్ని తెలిపే శాస్త్రాల యథార్థ స్వరూపాన్ని తెలిసికొన్న ఫలం కలుగుతుంది; ఎల్లకాలాలలో చేయబడిన దానాలచేతను, వివిధ యజ్ఞాలలో చేయబడిన హోమాలచేతను, జపాలచేతను, బ్రహ్మచర్య ప్రతంచేతను పొందబడిన పుణ్యం యొక్క లాభం పొందశక్యవౌతుంది. సకల పాపాల నాశనం జరుగుతుంది; శుభం వద్దిల్లతుంది.

విశేషం: ఈ పద్యంలో మహాభారతాన్ని శ్రద్ధతో వినేవారికి కలిగే లాభాలన్నీ చెప్పబడినవి. దీనివలన దాని మహాత్మీం వ్యక్తమాతుంది. బ్రహ్మ, పద్మ, విష్ణు, శివ, భాగవత, నారద, మార్కుండేయ, అగ్ని, భవిష్యత్, బ్రహ్మ మైవర్త్, లింగ, వరాహ, స్కుంద, వామన, కూర్మ, మత్స్య, గరుడ, బ్రహ్మండ పురాణా లనే మహాపురాణాలు పదునెనిమిది. సర్గము, ప్రతిసర్గము, వంశము, మన్మంతరము, వంశాను చరితము అనేవి పురాణాలలో ఉండే వంచలక్షణాలు.

- ఉ. సౌత్యవతేయ విష్ణుపద సంభవ మై, విఖ్యాత్సరాజ్ఞ సం
గత్యుపశేఖరతం బయి, జగద్గితితం బగు భారతీయ భా
రత్యమరావగోఘము నిరంతర సంతత పుణ్యసంపదు
న్నత్యజివ్యధి సేయు వినిసం గొనియాడిన నెల్లవాలికిన్.

ప్రతిపదార్థం: ఈ పద్యంలో నన్నయ మహాభారతాన్ని ఆకాశగంగగా వర్ణిస్తూ ల్లిష్టరూపకం చేశాడు. కాబట్టి విశేషణాలను భారతపరంగానూ, గంగాపరంగానూ అన్వయించుకోవాలి. సాత్యవతేయ, విష్ణు, పద, సంభవము+ఇ= సత్యవతీపుత్రుడైన వ్యాసుడనే నారాయణుడియొక్కవాక్యము(పదాల)నుండి(భారతార్థం), పాదంనుండి(గంగార్థం)పుట్టినదై; లేదా వ్యాసుడనే ఆకాశం(విష్ణుపదం)నుంచి పుట్టినదై; విబుధి+ఈశ్వర+అబ్ది, సంగితి+ఉపకోభితంబు+అయి= (భారతపరంగా) పండితైష్టేష్టు లనే సాగరముయొక్క స్నేహ మనే సంగమంచేత ప్రకాశించినట్టిదై; లేదా పండితరాజులనే దేవేంద్రులు అనే సాగరంయొక్క స్నేహసంగమంచేత ప్రకాశించినట్టిదై; లేదా (గంగపరంగా) దేవతలరాజైన ఇంద్రుడికి సంబంధించిన(తూర్పు) సముద్రంయొక్క సంగమంచేత ప్రకాశించినట్టిదై; జగత్త+విదితంబు+అగు= విశ్వానికంతటికి తెలియబడినట్టిదగుతున్న; భారతీయ, భారతీశి+అమర+ఆపగా+బిఫుము= మహాభారతముయొక్క వాక్స్యరూపం(సరస్వతి) అనే దేవనదీ(గంగా)ప్రవాహాన్ని; వినినన్, కొనియాడినన్= చెప్పగా వినినప్పటికినీ, స్వయంగా ప్రశంసచేసినప్పటికినీ; ఎల్లాహారికిన్= సర్వప్రజలకును; నిర్మ+అంతర, సంతత, పుణ్య, సంపద్+ఉన్నతి+అభివృద్ధి, చేయున్= ఎల్లప్పుడును విస్తారమైన సుకృతరూపమైన శైఖపాతిశయముయొక్క సమ్మద్దిని కలిగిస్తుంది.

తాత్పర్యం: సత్యవతీ(యోజనగంధి)పుత్రుడైన వ్యాసుడనే నారాయణుడియొక్క వాక్యముండి, పాదంనుంచి పుట్టినదై; లేదా వ్యాసుడనే ఆకాశముండి పుట్టినదై; పండితైష్టేష్టు(రాజు)లనే సాగరముయొక్క స్నేహమనే సంగమం(కలయిక)చే శోభింపబడినట్టిదై; లేదా, పండితరాజులనే దేవేంద్రులు అనే సముద్రంయొక్క స్నేహసంగమంచేత శోభింపబడినట్టిదై; లేదా, దేవతలరాజైన ఇంద్రుడికి సంబంధించిన(తూర్పుదిక్కునందలి) సముద్రముయొక్క స్నేహసంగమంచేత శోభింపబడినట్టిదై; విశ్వానికంతటికిని తెలియబడిన దయిన మహాభారతముయొక్క వాక్స్యరూపం(సరస్వతి)అనే దేవనది(ఆకాశగంగ)యొక్క ప్రవాహాన్ని(శారాణికులుచెప్పగా)వినినప్పటికిన్ని, (స్వయంగా ఇతరులతో) ప్రశంసచేసినప్పటికిన్ని, సర్వప్రజలకు ఎల్లప్పుడును, విస్తారమైన పుణ్యసంపదయొక్క అతిశయమైన అభివృద్ధిని (భారతవాక్య అనే గంగ) కలిగిస్తుంది.

విశేషం: అలం: ల్లిష్టరూపకం. ఇటువంటి అలంకారసంకరప్రయోగాన్ని ప్రబంధకపులు విరివిగా చేశారు. ‘నానారుచిరాధసూక్తీవిధిత్వానికి’ ఈపద్యాన్ని ఉదాహరణగా చూపవచ్చును. సూర్యులు అంటే కేవలం సీతులు సుభాషితాలు అనిమాత్రమే అర్థం కాదు, అనేకవిధాలుగా రుచిరాలైన అర్థాలను ఇచ్చే మంచిమాటల, అలంకృతవాక్యులకూర్చు అనికూడ అర్థంచేసికొనాలి. విబుధేష్టరాబ్ది(తూర్పుసముద్రముయొక్క)సంగతిని భారతమనే గంగకు ముడిపెట్టటంలో బౌచిత్యం ఉన్నది. రాజరాజనరేంద్రుడిరాజ్యం తూర్పుసముద్రంచేత చుట్టబడినట్టిది కావున ‘భారత’ గంగావ్యాప్తిని(నన్నయరాజరాజుల) వేంగిదేశంవరకూ సూచించటం సమంజనంగా ఉన్నది. అదీకాక గంగానది(లేదా దక్షిణగంగ అయిన గోదావరి) తూర్పుసముద్రంలోనేకదా కలిసేది. రాజరాజనరేంద్రుడే భారతాన్ని ప్రస్తావించి దానిరచనకు నన్నయను పురికొల్పటం, భారతపంశియులు, తనవంశియులని చెప్పుకోవటం-ఇవన్నీ తూర్పుసముద్రంతోడి ‘భారతగంగాసంగతి’కి విషయాలే. ‘సాత్యవతేయ విష్ణువదసంభవమై’ అనేమాటలో సత్యవంతమైన, సర్వవ్యాపకమైన(విష్ణు) వాక్స్యరూపంసుండి పుట్టిందనే అర్థాన్నికూడ సంభావించవచ్చును. అట్లే ‘భారతీయభారతి’ అనేచోట ‘భారతదేశవాజ్యుయన్వరూపం’ అనే అర్థాన్నికూడ భావించవచ్చును. భారతీయభారతిని గంగాప్రవాహాంతో రూపకంచేయటంవలన భారతసాహిత్య పావిత్ర్యం, మహిమ ప్రకటితా లొతున్నాయి. ఇటువంటి నానార్థాలుకల పద్యాలను నన్నయ చాలాఅరుదుగా మాత్రమే రచించాడు. శబ్దంయొక్కశక్తి ఇట్లా ఉంటుందని చూపటానికి నన్నయ అక్కడక్కడా ఇట్లాంటి రచనను చేశాడని గ్రహించాలి.

వ. అనిన విని శౌనకాది మహాముసులుశ్రీమహాభారత కథా శ్రవణ కుతూహల పరు లయి యక్కథకున కిట్టనిల. 73

ప్రతిపదార్థం: అనిన్= సాతి అట్లా చెప్పగా; విని; శౌనక+ఆది, మహాత్, మునులు= శౌనకుడు మొదలైన గొప్పమునులు; శ్రీ, మహాత్, భారత, కథా, శ్రవణ, కుతూహల పరులు+అయి= శోభాయుక్త మైన మహాభారతంలోని కథ యొక్క వినటంలోని ఉత్సాహంలో ఆసక్తి లై; ఆ+కథమనున్= కథ చెప్పే ఆ సాతికి; ఇట్లు= ఈ విధంగా; అనిరి= అన్నారు.

తాత్పర్యం: అని సాతి చెప్పగా విని శౌనకుడు మొదలైన గొప్పమునులు మహాభారతంలోని కథను వినటంలో ఉత్సాహం కలవా రై కథకు డైన ఆ సాతితో ఇట్లా అన్నారు.

శమంతపంచ కాంక్షాహిణీ సంఖ్యా కథనము (సంఖ్యా 1-2-1)

మ. అనఫూ! మున్న శమంతపంచకము నయ్యక్షోహిణీ సంఖ్యయున్
వినగా మూ తెఱిగించి భారత కథావిర్యుతికిం గారణ
బును దధ్మారత విస్తరోక్తి విభవంబుం బాండవాడంబరం
బును భీష్మాభికురు ప్రపీర చరితంబుం జెప్పు ముద్భుత్తిన్.

74

ప్రతిపదార్థం: అనఫూ!= పాపరహితుడా! సాతీ!; మున్న= ముందు, శమంత, పంచకమున్= శమంతపంచక మనే ప్రదేశాన్ని గూర్చియున్నా; ఆ+అంజ్ఞాహిణీ, సంఖ్యయున్= ప్రసిద్ధమైన అంజ్ఞాహిణీలో ఎన్నోన్ని రథగజాదు లుంటాయో ఆ లెక్కయున్నా; వినగాన్= వినేటట్లుగా; మాకున్; ఎటిగించి= తెలిపి; భారత, కథా+అవిర్యుతికిన్= భారతంలోని కథ పుట్టటానికి; కారణంబును= హాతువును; తద్, భారత, విస్తర+ఉక్తి, విభవంబున్= ఆ భారతంలోని విరివితో కూడిన పల్చుల వైభవమున్నా, పాండవ+అడంబరంబును= పాండు కుమారుల విజృంభణమున్నా, కోపమును; భీష్మ+ఆది, కురు, ప్రపీర= భీష్ముడు మొదలైన కురువంశంలోని గొప్పపీరుల చరిత్ర (కథ) యున్నా; ఉద్యతో+మతిన్= (ఉదయస్తున్న) ప్రకాశిస్తున్న బుద్ధితో; చెప్పుము.

తాత్పర్యం: పాపరహితుడ వైన ఓ రోమహర్షణ! ముందుగా మాకు శమంతక పంచక మంటే ఏమిటో, అంజ్ఞాహిణి అనే సేనావిభాగంలో రథగజాదులు ఎన్నోన్ని ఉంటాయో (ఏమే పక్షాన ఎన్నోన్ని అంజ్ఞాహిణులు పోరాడెనో) ఆ సంఖ్యయున్నా స్పష్టంగా తెలిపి, మహాభారతంలోని కథయొక్క పుట్టుకకు కారణమున్నా, ఆ భారతంలోని విస్తృతితో కూడిన పల్చుల వైభవమున్నా, పాండవుల విజృంభణాన్ని, భీష్ముడు మొద లైన కురువంశంలోని గొప్పపీరుల ఉదంతాన్ని ప్రకాశించే బుద్ధితో చెప్పుము.

క. అనిన విని రోమహర్షణ, తనయుం దమ్మునుల కతిముదంబున వినయా
వనతుఁ ఉయి గురులు దనహ్యా, ధ్వనజంబున నిలిపి కొలిచి వాగ్దాణపతులన్.

75

ప్రతిపదార్థం: అనిన్=శౌనకాదిమునులు అట్లా అడుగగా; విని రోమహర్షణ, తనయుండు= రోమహర్షణు ఉనే సూతుడి కుమారుడు, ఉగ్రగ్రశపుడు; ఆ+మునులమ్= ఆ శౌనకాది మునులము; అతి, ముదంబున్= అధికమైన సంతోషంతో; వినయ+అవనతుఁడు+అయి= వినయంతో వంగి నమస్కరించినవా డై; గురులన్= తండ్రి, వ్యాసుడు మొదలైన గురుపులను; తన, హ్యాద్, వనజంబున్= పద్మం వంటి చిత్తంలో; నిలిపి= ఉంచి (స్మరించి); వాక్, గణపతులన్= సరస్వతిని, వినాయకుడిని; కొలిచి= సేవించి.

తాత్పర్యం: శౌనకాదిమునులు అట్లా అడుగగా విని లోమహర్షణుడికుమారు దైన సాతి ఆమునులకు మిక్కిలి సంతోషంతో వినయంగా ప్రొమ్మెక్కి, వ్యాసాదిగురువులను (పెద్దలను) తనచిత్తపుద్మంలో (మనస్సులో) స్ఫురించి, వాగ్దేవి రైన సరస్వతిని, విష్ణువినాశకు దైన వినాయకుడిని భజించినాడు.

విశేషం: సాతి భారతేతిహాసాన్ని చెప్పబోతున్నాడు కాబట్టి గురువులను స్ఫురించి, సరస్వతిని, వినాయకుడిని భజించాడు. మునులకు ప్రొక్కటం ఆతడి వినయాన్ని సూచిస్తుంది.

ఉ. ఇంబుగ సర్వలోకజను లెప్పువియేని ముఖ్యమృతాంశుబం
బంబున నుఢ్హవం బయిన భారతవాగమ్మతంబు కర్మరం
ద్రుం బను నంజలిం దవిలి త్రావుదు రట్టి మునీంద్రులోకవం
ద్వుం బరముం బరాశరసుతుం బ్రామిల్లి కరంబు భక్తితోన్.

76

ప్రతిపదార్థం: ఇంబుగ్= ఒప్పుగ (ఇమ్ముగ రూపాంతరం); సర్వ, లోక, జనులు= అన్ని లోకాలందలి ప్రజలును; ఎవ్వని, ఏని= ఏవ్యాసునియొక్క; ముఖ+ (అమృత+అంప) అమృతాంప, చింబంబున్= ముఖ మనే (అమృతమయ కిరణాలు గల) చంద్రుని యొక్క మండలంలో; ఉండ్హవంబు+బయిన= పుట్టిన; భారత, వాక్+అమృతంబు= భారతంలోని వామ్మలు అనే అమృతాన్ని; కర్మ, రంధ్రంబు+అపు= చెవిలోని బిలం (కన్నం) అనెడి; అంజలిన్= దోసిలితో; తవిలి= ఆసక్తులై; త్రావుదురు= త్రాగుదురో; అట్టి= అటువంటి; ముని+ఇంద్ర, లోక, వంద్యున్= మునీశ్వరుల సముదాయాలకు నమస్కరింప దగిన వాడిని; పరమున్= శ్రేష్ఠుని; పరాశరసుతున్= పరాశరకుమారు దైన వ్యాసుడిని; కరంబున్= మిక్కిలి; భక్తితోన్, ప్రణమిల్లి= నమస్కరించి.

తాత్పర్యం: సమస్తలోకంలోని జనులును ఒప్పుగా ఏవ్యాసమునీంద్రుని ముఖ మనే చంద్రబింబంమండి పుట్టిన భారతవాక్కు లనే అమృతాన్ని చెవులరంధ్రా లనెడి దోసిశ్వతో ఆసక్తులై త్రాగుతారో అట్టి మునీశ్వర సముదాయాలకు నమస్కరింప దగిన వాడున్నా శ్రేష్ఠుడున్నా పరాశరుడికి కుమారుడున్నా అయిన వ్యాసుడికి మిక్కిలి నమస్కరించి,

విశేషం: అలం: రూపకం; ఈపద్యం యత్తదర్థకాలతో (ఎవని-అట్టి) కూడి సంస్కృత వాక్యయోజనను సూచిస్తున్నది. యదర్థకం తరువాత ‘ఏని’ అనేది సన్మయరచనలో కనిపిస్తుంది.

వ. అమ్మును లడిగిన కథ యథాక్రమంబున సవిస్తరంబుగా జెప్పండిండంగా.

77

ప్రతిపదార్థం: ఆ మునులు= ఆ శౌనకాది మునులు; అడిగిన; కథ= భారతకథను; యథా, క్రమంబున్= క్రమాన్ని అతిక్రమించకుండ; స, విస్తరంబుగాన్= విస్తుతితో కూడ (ఎవరంగా); చెప్పన్, తొడంగెన్= సాతి చెప్పటానికి ఆరంభించాడు.

తాత్పర్యం: శౌనకాదిమునులు తనను చెప్పు మని అడిగిన భారతకథను సాతి వరుస తప్పకుండ చెప్పటానికి ఆరంభించాడు.

శా. త్రైతాద్వాపర సంభి నుఢ్హత మదాంధీభూత విద్యేషిజీ
మూతోర్గ్రహసుండు రాముఁ డలుకన్ ముయ్యేదుమాఱుల్ రణ

**ప్రీతిన్ వైలభరాతలేశ్వరులుఁ జంపెం బల్యుర్న్ తీర్థస్థి
రాష్ట్ర క్రూరకురారలూన నిఖిలక్ష్మీరుకాంతారుఁ దై.**

78

ప్రతిపదార్థం: త్రేతా, ద్వాపర, సంధిన్= త్రేతా ద్వాపరయుగాల మధ్యకాలంలో; ఉద్ధత, మద+అంధిభూత, విద్యేషి, జీమూత+ఉగ్ర, శ్వసనుండు= అధిక మైన గర్వంచేత గ్రుడ్డివా మైన (మిక్కిలి మదించిన) శత్రువు లనే మేఘాలకు భయంకర మైన వాయు వగు; రాముఁడు= పరశురాముడు; అలుకన్= కోపంతో; మూడు, ఏడు, మాఱుల్= ఇరువది యొక్కసార్లు; రణాతీతిన్= యుద్ధమునందలి ప్రీతితో; వైరి, ధరాతల+ఈశ్వరులన్= శత్రురాజులను; పల్యుర్న్= పెక్కమందిని; దీర్ఘనిర్మాత, క్రూర, మరార, లూన, నిఖిల, క్షత్రి+ఉరు, కాంతారుఁడు+ఐ= పొడవైన, వజ్రంపలె కలిన మైన గొడ్డలిచేత చంపబడిన సర్వక్షత్రియు లనే గొప్ప అడవి కలవాడై; చంపెన్= సంహారించాడు.

తాత్పర్యం: త్రేతాద్వాపరయుగాల మధ్యకాలంలో మిక్కిలి మదించిన శత్రువులనే మేఘాలకు, భయంకరవాయు మైన పరశురాముడు యుద్ధమందలి ప్రీతిచేత ఇరువది యొక్క పర్యాయాలు పొడవైన వజ్రంపలె కలిన మైన గొడ్డలిచేత ఖండింపబడిన సర్వక్షత్రియవంశ మనే పెద్ద అడవి కలవా దై శత్రురాజులను పెక్కమందిని చంపాడు.

విశేషం: అలం: రూపకం. శత్రువులు మదాంధిభూతులైనందువలన వధ్యలైనారని వస్తుధ్వని.

వ. అప్పరశురాముండు నిజనిశిత కురారధారా విదిశిత సకల క్షత్రిరుధిరాపూర్ణార్థంబులుగా నేను మడుంగులు గావించి తద్వధిరజలంబులుఁ జిత్యతర్వణంబు సేసి తత్పిత్యగణప్రార్థన నుపశమితక్రీధుం డయ్యి; దాననచేసి తత్స్మివ ప్రదేశంబు శమంత పంచకంబునాఁ బరగె: మతి యక్కొపిాణిసంఖ్య విశుండు. 79

ప్రతిపదార్థం: ఆ+పరశురాముండు; నిజ, నిశిత, కురార, ధారా, విదశిత, సకల క్షత్రి, రుధిర+ఆపూర్ణార్థంబులుగాన్= తన వాడి మైన గొడ్డలి వాదరచే ఖండింపబడిన సర్వక్షత్రియుల నెత్తురుచేత పూర్తిగా నిండినవి అయ్యెటట్లుగా, ఏను=ఐదు; మడుంగులు= కోలకులు (ప్రాదాలు); కావించి= చేసి; తద్వ, రుధిర, జలంబులన్= ఆ రక్త మనే నీళ్ళతో; పితృ, తర్వణంబు= పితృ దేవతల తృప్తి; చేసి; తద్వ, పితృ, గణ, ప్రార్థనన్= ఆ పితృదేవతల వేడుకోలుచేత; ఛేషశమిత, క్రోధుండు= శాంతించిన కోపం కలవాడు; అయ్యెన్; దానన్+అ, చేసి= అట్లా చేయటం చేతనే; తద్వ, సమీప, ప్రదేశంబు= అతడు అట్లా క్షత్రియుల నెత్తురుచేత ఐదు మడుగులు కావించి దానిచే పితృతర్వణం చేసిన చోటికి చెంత నున్న ఫలం; శమంత, పంచకంబు= శమంత పంచకం; నాన్= అనగా; పరగెన్= ఒప్పెను; మతి= ఇంక; అక్కొపిాణి, సంఖ్య= అక్కొపిాణి అనే సేనావిభాగంలోని రథగజాదుల లెక్క చెప్పుతాను. ఆలకించండి.

సీ. వరరథ మొక్కండు వారణ మొక్కండు, తురగముల్ మూడు కాల్యురును నేపు రను సంఖ్య గల యచి యగుఁ బత్తి, యచి త్రిగు, ణం భైన సేనాముఖంబు, హిని

త్రిగుణంబు గుల్మంబు, చీని ముష్టిడ్సు గగు, గణము, తథ్యంము త్రిగుణిత ఘైన
వాహిని యగు, దాని వడి మూళట గుణియింపు, బృతన నాఁ బరగుఁ, దత్తప్రతస మూళట

- అ. గుణిత ఘైన జము వగున్, మతి దాని ము, ముడ్సు గనీకినీ సమాజ్య నొనరు,
నదియుఁ బధిముడుంగు లైన సక్కోహాణి, యో నిరంతర ప్రమాను సంఖ్య.

80

ప్రతిపదార్థం: వర, రథము= శ్రేష్ఠఘైన రథం; ఒక్కండు= ఒకటి; వారణము= ఏనుగు; ఒక్కండు= ఒకటి; తురగముల్= గుల్రాలు; మూడు; కాల్యురునున్= పదాతులు (కాలిబంట్లు); ఏవురు= ఐదుగురు; అను; సంఖ్య=లెక్క; కలది (సేనావిభాగం) పత్రి; అగున్= పత్రి అనేది ఔతుంది; అది= ఆ పత్రి; త్రిగుణంబు+ఘనన్= మూడు రెట్లు (మూడు రథాలు, మూడు ఏనుగులు, తొమ్మిది గుల్రాలు, 15 మంది కాలిబంట్లు అయితే); సేనాముఖంబు= సేనాముఖ మనబడుతుంది; దీని= సేనాముఖం యొక్క; త్రిగుణంబు= మూడురెట్లు; (9 రథాలు, 9 ఏనుగులు, 27 గుల్రాలు, 45 మంది కాల్యురు కలది); గుల్మంబు= గుల్మం మనే సేనావిభాగం; దీని= గుల్మం యొక్క; మూడు+మడుగు= మూడురెట్లు; (27 రథాలు, 27 ఏనుగులు, 81 గుల్రాలు, 135 మంది కాల్యురు)గణము= గణ మనే సేనావిభాగం; అగు; తద్, గణము= ఆ గణం; త్రి, గుణితము= మూడుచే గుణింపబడింది (81 రథాలు, 81 ఏనుగులు, 243 గుల్రాలు, 405 మంది కాల్యురు); ఘన: వాహిని= వాహిని అనే సేనావిభాగం: అగున్; దాని= వాహినిని; వడిన్= వేగంతో; (లేక బలంతో); మూటున్= మూడుతో; గుణియింపన్= గుణింపగా (243 రథాలు, 243 ఏనుగులు, 729 గుల్రాలు, 1215 మంది కాల్యురు); పృతన, నాన్= పృతన అనే సేనావిభాగ మనగా; పరంగున్= ఒప్పును; తద్, పృతన= ఆ పృతన; మూటున్= మూడుతో; గుణితము+ఘనన్= గుణింపబడితే (729 రథాలు, 729 ఏనుగులు, 2187 గుల్రాలు, 3645 మంది కాల్యురు); చమువు= చమువు అనే సేనావిభాగం; అగున్; మతి= ఇంక; దాని=అచమువు యొక్క; మూడు+మడుగు= మూడురెట్లు; అనీకినీ, సమాజ్యన్= అనీకిని అనే పేరుతో; ఒనరున్= ఒప్పుతుంది (2187 రథాలు, 2187 ఏనుగులు, 6561 గుల్రాలు, 10935 కాల్యురు); అదియున్= ఆ అనీకిని కూడ; పది, మడుంగులు, ఘనన్= పదిరెట్లు అయితే (21870 రథాలు, 21870 ఏనుగులు, 65610 గుల్రాలు, 109350 కాల్యురు); నిరంతర, ప్రమా, అను, సంఖ్య=దట్ట ఘైన లెక్కను (యథార్థజ్ఞానాన్ని) అనుసరించిన సంఖ్యతో; అక్కోహాణి= అక్కోహాణి అనే సేనా విభాగం; ఓన్= ఔతుంది.

తాత్పర్యం: శ్రేష్ఠ ఘైన రథం ఒక్కటి. ఏనుగు ఒక్కటి, గుల్రాలు మూడు, కాలిబంట్లు ఐదుగురు - అనే సంఖ్య గల సేనా విభాగం ‘పత్రి’ ఔతుంది. ఆ పత్రి మూడింటితో గుణింపబడితే ‘సేనా ముఖం’ అనే సేనావిభాగం ఔతుంది; దీని మూడు రెట్లు ‘గుల్మం’; గుల్మం యొక్క మూడురెట్లు ‘గణం ఔతుంది; ఆ గణం మూడుచేత గుణింపబడితే ‘వాహిని’ ఔతుంది; దాని బలాన్ని మూడు చేత గుణిస్తే ‘పృతన’ అని ఒప్పారుతుంది; ఆ పృతన మూడుతో గుణింపబడితే ‘చమువు’ ఔతుంది. ఇంక దాని మూడు రెట్లు ‘అనీకిని’ అనే పేరుతో ఒప్పుతుంది; ఆ అనీకినికి పదిరెట్నెన దట్టఘైన లెక్క ననుసరించిన సంఖ్యతో ‘అక్కోహాణి’ ఔతుంది.

విశేషం: నిరంతర మంటే ఎడతెగని అనికాని దట్ట ఘైన అనికాని అర్థం. ఇక్కడ తప్పులేని - లేదా - భేదం లేని అని చెప్పవచ్చును.

- అ. ఇరువది యొక్కవేయు నెనమన్మాట డెబ్బి రథంబులు, నన్ని యేనుంగులు, నఱువదేనువేలు నాటున్నాటపది గుఫ్ఫంబులు, లక్ష్మయుం దొమ్మిబివేలున్ మున్నాట యేబుండ్రు వీరభటులును గలయి యొక్క యక్కోహాణి యయ్యె; నట్టి యక్కోహాణులు పదునెనిమిబింట సన్మధ్యలై కురుపాండవులు యుద్ధంబు సేయుటం జేసి యా శమంతపంచకంబు కురుక్షేత్రంబు నాబురగె; నట్టి కురుక్షేత్రంబునందు.

81

ప్రతిపదార్థం: ఇరువది, ఒక్క, వేయున్, ఎనమన్నట, డెబ్యుడి, రథంబులున్= 21,870 రథాలున్నా; అన్ని= 21,870, రథాలతో సమానసంఖ్య కల; ఏనుంగులున్= ఏనుగులున్నా; అఱువది+ఏను, వేలున్, అఱు, నూట, పది= 65.610; గుళ్ళంబులున్= గుర్రాలున్నా, లడ్జయున్, తొమిగ్నివేలున్, మూడునూట, ఏబండ్రు, వీర, భటులును= 1,09,350 మంది వీరు లైన యోధులును (కాల్చలంవారుమ); కల+అది= కలనేనావిభాగం; ఒక్క, అడ్కొపిణి; అయ్యెన్; అట్టి= పైని పేరొన్న రథ గజ తురగ పదాతులతో యుద్ధానికి సంసిద్ధులై; కురు, పాండవులు= కౌరవులున్నా, పాండవులున్నా; యుద్ధంబు; చేయుటన్+చేసి= చేయటం చేత; ఆ, శమంతక పంచకంబు= శమంతక పంచక మనే ఆ ప్రదేశం; కురు, క్షేత్రంబు, నాన్= కురుక్షేత్ర మనగా; పరగెన్= ఒప్పారింది; అట్టి= అఱువంటి, కురుక్షేత్రంబునందున్= కురుక్షేత్ర మనే ఆ ప్రదేశంలో.

తాత్పర్యం: శమంతకపంచక మని పిలువబడే ఆ ప్రాంతానికి - కురుపాండవులయుద్ధం అక్కడ జరగటంచేత కురుక్షేత్రం అనే పేరు వచ్చింది.

చ. ప్రతిహాతశత్రువిక్రముఁడు పాండవపంశ వివర్ధనుండు సు
వ్రతుఁడు పరీక్షిదాత్మజుఁ దవద్యవిదూరుఁ దుదారకీర్తిని
ర్థిత వివిధాధ్వరుండు జనమేజయుఁ దన్ జనపాలుఁ దుత్తము
స్తుతమతి దీర్ఘసత్త మజితుం దొనలించె శుభాభికాంజ్ఞి యై.

82

ప్రతిపదార్థం: ప్రతిహాత, శత్రు, విక్రముఁడు= అడ్డగింపబడిన (బిడింపబడిన) శత్రువులయొక్క పరాక్రమం కలవాడు; పాండవ, వంశ, వివర్ధనుండు= పాండవులయొక్క వంశాన్ని మిక్కిలి వృద్ధి పాందించినవాడు; సు, వ్రతుఁడు= మంచి వ్రతం (పుణ్యకర్మలు) కలవాడు; పరీక్షిత్+అత్మజుఁడు= పరీక్షిత్యమొక్క కుమారుడు; అవద్య, విదూరుఁడు= దోషాలకు (పాపాలకు) మిక్కిలి దూరంగా ఉండేవాడు; ఉదార, కీర్తి, నిర్మిత, వివిధ+అధ్వరుండు= గొప్ప కీర్తితో చేయబడిన పలువిధా లైన యజ్ఞాలు కలవాడు; ఉత్తమ, స్తుత, మతి= సజ్జనులచేత పాగడబడిన బుద్ధి కలవాడు; అజితుండు= జయింపబడనివాడు; అగు; జనమేజయుఁడు, అన్= జనమేజయుడు అనే; జన, పాలుఁడు= జనులను పాలించేవాడైన రాజు; శుభ+అభికాంజ్ఞి+ఇ= శుభాన్ని (మంగళాన్ని) కోరేవాడై; దీర్ఘ, సత్రము= దీర్ఘకాలం సాగే యజ్ఞాన్ని; ఒనరించెన్= చేశాడు.

తాత్పర్యం: శత్రువుల పరాక్రమానికి అడ్డకట్ట వేసినవాడున్నా, పాండవ వంశాన్ని మిక్కిలి వృద్ధి పాందించిన వాడున్నా, మంచి పుణ్యకార్యాలలో నిష్ఠ కలవాడున్నా, పరీక్షిత్తుకు కుమారుడున్నా, పాపాలకు దూరుడున్నా, కీర్తిదాయకాలైన వివిధయజ్ఞాలు చేసినవాడున్నా, సజ్జనులచేత కీర్తింపబడిన బుద్ధికుశలత కలవాడున్నా, బిటమిని ఎఱుగని వాడున్నా అగు జనమేజయు డనే రాజు తనకును ప్రజలకును దేశానికిని శుభాన్ని కోరువాడై దీర్ఘకాలం కొనసాగే యజ్ఞాన్ని చేశాడు.

విశేషం: ఇక్కడినుండి భారతకథ ఆరంభ వూతుంది.

సరమ వృత్తాంతము - జనమేజయుని పురోహిత వరణము (సం. 1-3-1)

వ. ఆ ప్రదేశంబునకు సరమ యను దేహసునికొడుకు సారమేయం డను కురుర్మకుమారుండు కీదార్థంబు వచ్చి క్రుమ్మయుచున్న నలిగి జనమేజయు తమ్ములు త్రుతసేనుండును భీమసేనుండును నుగ్రసేనుండును ననువార లా సారమేయు నడిచిన, నబి యఱచుచుం బఱతెంచి తన తల్లికిం జెప్పిన, నా సరమయు నతికోపాన్విత యై జనమేజయునొద్దకు వచ్చి యి ట్లనియే.

83

ప్రతిపదార్థం: ఆ, ప్రదేశంబునకున్= జనమేజయుడు యజ్ఞం చేసే ఆ స్ఫులానికి; సరమ, అను= సరమ అనే పేరు గల; దేవశుని కొడుకు= దేవతల ఆడుకుక్క కొడుకు; సారమేయుండు, అను= సారమేయుడు అనే పేరు కల (సరమయొక్క కుమారుడు సారమేయుడు); కుర్మార కుమారుండు= బాలశునకము, కుక్కపిల్ల; క్రీడా+అర్థంబు= ఆట నిమిత్తం; వచ్చి; క్రుమ్మరుచున్+ఉన్నన్= తిరుగుతూ ఉండగా; అలిగి= కోపించి; జనమేజయు తమ్ములు, శ్రుతసేనుండును, భీమసేనుండునున్, ఉగ్రసేనుండునున్, అనువారలు= శ్రుతసేనుడు, భీమసేనుడు, ఉగ్రసేనుడు అనే పేరు గలవారలు; ఆ సారమేయున్= సరమకుమారు ఛైన ఆ కుక్కను; అడిచినన్= కొట్టగా; అది= ఆ కుక్క; అఱచుచున్= ఏడుస్తూ; పఱతెంచి= వచ్చి; తన తల్లికిన్= తన తల్లియైన సరమకు; చెప్పినన్= తెల్పగా; ఆ, సరమయున్= తల్లిపన ఆసరమకూడ; అతికోప+అన్విత+ఇ= మిక్కిలి కోపంతో కూడినదై; జనమేజయు+బద్ధకున్= జనమేజయుడి చెంతకు; వచ్చి; ఇట్లు= ఈచిధంగా, అనియెన్= పలికింది.

తాత్పర్యం: జనమేజయుడు యజ్ఞం చేసే ఆ ప్రదేశానికి సరమ అనే పేరుకల దేవతలకుకొడు కైన సారమేయు డనే పేరు గల కుక్కపిల్ల ఆటనిమిత్తం వచ్చి తిరుగుతుండగా కోపించి శ్రుతసేనుడు, భీమసేనుడు అనే పేర్లు కల జనమేజయుడి తమ్ముళ్ళు దానిని కొట్టగా, అది ఏడుస్తూ వచ్చి తన తల్లియైన సరమకు తెల్పింది. ఆ సరమ కూడ మిక్కిలికోపంతో కూడినదై జనమేజయుడి చెంతకు వచ్చి ఇట్లు పలికింది.

విశేషం: జనమేజయుడితమ్ముడు సారమేయుడిని కొట్టడానికి యజ్ఞం చేసే చోటికి కుక్క రాకూడదు అనే భావమే కారణ మై ఉంటుంది.

క. జ్ఞాతినాథ! కదు నకరుణా , న్యాతు లై నీతమ్ము లతివివేకవిదూరుల్

మతీఁ దలపక నా పుత్రత్కు , నతిబాలకు ననపరాధు నడిచిల పెలుచన్.

84

ప్రతిపదార్థం: జ్ఞాతినాథ= భూమికి పతి వైన ఓ జనమేజయా!; అతి, వివేక, విదూరుల్= మిక్కిలి జ్ఞానహీను లైన; నీతమ్ములు= శ్రుతసేనాదులు; కడున్= మిక్కిలి; అ కరుణా+అన్వితులు+ఇ= నిర్దయతో కూడిన వారై (దయలేని వారై); మతిన్= మనస్సులో (గౌరవాన్ని); తలపక= ఆలోచింపక; అతిబాలకున్= మిక్కిలి చిన్నవాడిని; అనపరాధున్= నేరం లేనివాడిని; నా, ఇంత్రరున్= నా కుమారుడిని; పెలుచన్= కోపంతో; అడిచిరి= కొట్టారు.

తాత్పర్యం: ఓరాజా! మిక్కిలి జ్ఞానహీను లైన నీ తమ్ములు ఏమియు దయలేనివారై చిన్నవా డని కూడా మనస్సులో ఆలోచించక మిక్కిలి చిన్నవాడున్నా, ఎట్లి నేరం చేయనివాడున్నా అయిన నా కుమారుడిని కోపంతో కొట్టారు.

విశేషం: సరమ అభిప్రాయాన్ని అనుసరించి దేవశునికొడు కగుటచేత సారమేయుడు యజ్ఞం చేసేచోటికి పోయినను నేరం కాకపోవచ్చును. అదిగాక, ఆ కుక్క అక్కడ తిరుగుతున్నదే కాని మరే తప్పు చేసియుండలేదు.

క. తగు నిబి తగ దని యెదలోఁ , వగవక, సాధులకుఁ బేదవారల కెగ్గుల్

మొగీఁ జేయు దుర్వాసీతుల , కగు ననిమిత్తాగముంబు లయిన భయంబుల్.

85

ప్రతిపదార్థం: ఇది= ఇట్లు చేయటం (శఃపని); తగును= యుక్త వోతుంది; తగదు= యుక్తం కాదు; అని; ఎదలోన్= మనస్సులో, వగవక= తలపక; పేదవారలకున్= అశక్తులైనవారికి, భీదవారికి; సాధులకున్= సజ్జనులకు (మంచివారికి); ఎగ్గుల్= కీళ్ళు; మొగిన్= పూనికతో; చేయు= చేయునటి; దుర్వాసీతులకున్= నీతి హీనులకు; అనిమిత్త+ఆగమంబులు+అయిన= కారణం లేకుండానే రాక గల (కారణం లేకుండానే కలిగే); భయంబుల్; అగున్= కలుగుతాయి.

తాత్పర్యం: ఈపని యుక్తమైనది, యుక్తమైనది కాదు అని మనస్సులో ఆలోచించకుండానే బీదవారికి, అశక్తులైనవారికి, మంచివారికి అపకారాలు కావాలని చేసే నీతిరహితులకు కారణం లేకుండానే ఆపదలు వస్తూ ఉంటాయి.

విశేషం: నన్నయ రుచిరాధస్తాక్షినిధిత్వానికి ఇది ఒక ఉదాహరణం. ఈ సూక్తి ధార్తరాష్ట్రుల దుర్ఘత్తాన్ని, వారిదుర్గతినీ ధ్వనింపజేస్తున్నది.

ఒక ప్రతిలో ఈపద్య మిట్లన్నది -

“తగు నిబి తగబి యని యెడ , వగవక సాధులకు బెద్దవాలకి నెగ్గుల్
మొగిజేయు దుల్వసీతుల , బగి నుండగ వచ్చ ఫోరపాపభయంబుల్.”

‘అనిమిత్తంబులైన కష్టచయంబుల్’ అనికొన్నిప్రతులలో పాలాంతరం కనబడుతున్నది.

వ. అని సరమ యద్యశ్వయైన, నతి విస్తృతుండై జనమేజయుండు కొన్ని బినంబులకు దీర్ఘసత్తంబు సమాప్తంబుసేసి హాస్తిపురంబునకుం జని, యందు సుఖం బుండి, యొక్కనాఁడు దేవశుసీవచన ప్రతీకారాధ్యంబు శాంతిక పొష్టిక క్రియలు నిర్విలింప ననురూపపురోహితు నన్నేషించుచు ననేక మునిగణాత్మమంబులకుం జని యొక్కమునిపల్లెం గని, యందు త్రుతత్రవసుం డను మహామునిం గని నమస్కరించి యి ట్లనియె.

86

ప్రతిపదాధ్యం: అని= ఇట్లాపలికి; సరమ= దేవశుని; అద్యశ్వ+ఐన్= కంటికి కనబడుండా తిరోహిత కాగా; అతి, విస్తృతుండు+ఐ= మిక్కెలి ఆశ్చర్యపడిన వాడై; జనమేజయుండు; కొన్ని దినంబులకున్= కొన్ని రోజులకు; దీర్ఘసత్తంబు= తాను చేస్తున్న దీర్ఘకాలం కొనసాగే యజ్ఞాన్ని; సమాప్తంబు+చేసి= ముగించి (పూర్తి చేసి); హాస్తిపురంబునకున్= రాజధాని దైన హాస్తినాపురానికి; చని= వెళ్లి; అందున్= అపురంలో, సుఖంబు+ఉండి= సుఖంతో ఉండి; ఒక్కనాఁడు= ఒక్కరోజున; దేవశుని, వచన, ప్రతీకార+అర్థంబు= దేవతల కుక్క దైన సరమ పలికిన ‘భయం కలుగుతుంది’ అనే పలుకులకు మారుచేత ((ప్రతిక్రియ) చేయటంకొరకు; శాంతిక, పొష్టిక, క్రియలు= ఆపదలకు ఉపశాంతి కల్గించేవియున్నా, శ్రేయస్సును వృద్ధిపొందించేవియున్నా, అయిన కర్మలు; నిర్విలింపన్= చేయటానికి; అనురూప, పురోహితున్= తగిన పురోహితుడిని; (పురోహితు డంటే ముందు మేలు కలిగించే కుటుంబానికి కావలసిన కర్మకలాపాల నన్నింటిని చేయించేవాడు); అన్వేషించుచున్= వెదకుతూ; అనేక, ముని, గణ+ఆశ్రమంబులకున్= పెక్కమునుల సముదాయాల యొక్క ఆశ్రమాలకు; చని= వెళ్లి; ఒక్క; మునిపల్లెన్= మునులు నివసించే పల్లెను; కని= చూచి; అందున్= ఆ మునిపల్లెలో; త్రుతత్రవసుండు+అను= త్రుతత్రవసుడు అనే పేరుకల; మహా+మునిన్; కని= చూచి; నమస్కరించి= మ్రేక్కి; ఇట్లు= ఈవిధంగా; అనియెన్= పలికెను.

తాత్పర్యం: అని పలికి దేవశుని దైన సరమ కనబడుండ పోగా మిక్కెలి ఆశ్చర్యపడి, జనమేజయుండు కొన్ని రోజులకు దీర్ఘ మైన ఆయాగాన్ని పూర్తిచేసి హాస్తినాపురానికి వెళ్లి, అక్కడ సుఖంగా ఉండి, ఒకరోజున ‘ఆపదలు కలుగుతాయి’ అని చెప్పిన సరమపలుకులకు ప్రతిక్రియ చేసేనిమిత్తం శాంతిని శ్రేయస్సును కలిగించే కర్మలు చేయటానికి తగిన పురోహితుడిని వెదకుతూ మునులు నివసించే అనేక ఆశ్రమాలకు వెళ్లి, ఒక మునిపల్లెను చూచి, దానిలో త్రుతత్రవసు డనే ఒకగొప్పమునిని చూచి మ్రేక్కి ఇట్లా పలికాడు.

విశేషం: సుఖము+ఉండి= ఇక్కడ ప్రథమావిభక్తి తృతీయార్థంలో వాడబడింది. ఆపదలను తొలగించి శ్రేయం చేకూర్చే కర్మకలాపాలను శాంతిక, శాష్టిక క్రియలు అంటారు.

క. కరుణించి యిండు నాకుం, బురోహితుడు గాగ మీసుపుత్తుఁ బిత్తుం
బరమతపశినైష్టికు భా, సురయమనియమాజ్ఞరాము సాశమత్తవసున్.

87

ప్రతిపదార్థం: కరుణించి= దయయుంచి; పవిత్రున్= పరిశుద్ధ దైన వాడిని; పరమ, తపః, షైష్మికున్= గొప్ప తపస్సు (చే)నందు నిష్ట కలవాడిని; భాసుర, యుమ, నియమ+అభీరామున్= ప్రకాశించే ఇంద్రియ నిగ్రహంచేతను, విధి విహిత నియమాలచేతను మనోహరు దైనవాడిని; మీ, సు, పుత్తున్= యోగ్య దైన మీ కుమారుడిని; సోమత్రవసున్= సోమత్రవసు డనే పేరు కలవాడిని; నాకున్; పురోహితుడు, కాగన్= పురోహితు దయ్యేటట్లుగా; ఇందు= ఇవ్వండి.

తాత్పర్యం: పవిత్రుడూ, గొప్ప తపస్సులో నిష్ట కలవాడున్నా, ప్రకాశించే ఇంద్రియ నిగ్రహంచేత నియమాలచేత ఒప్పేవాడున్నా, సోమత్రవసుడు అనే పేరు కలవాడున్నా అయిన యోగ్య దైన మీకుమారుడిని దయయుంచి నాకు పురోహితుడిగా సమర్పించండి.

విశేషం: యోగాంగాలు ఎనిమిది. వాటిలో మొదటి రెండు - యమము, నియమము అనేవి.

వ. అని యడిగి వాని యనుమతంబున సాశమత్తవసుం దనకుం బురోహితుం గావించుకొని వాని నభీష్ట సత్కారంబుల సంతుష్టునిం జేసి తదుపదేశంబున.

88

ప్రతిపదార్థం: అని=మీకుమారుడిని నాకు పురోహితుడిగా ఇమ్మన్ని; అడిగి; వాని, అనుమతంబున్= శ్రుతత్రవసుని అంగీకారంతో; సోమత్రవసున్= అతని కుమారు దైన సోమత్రవసుడిని; తనకున్; పురోహితున్; కావించుకొని= అయ్యేటట్లు చేసికొని; వానిన్= ఆ సోమత్రవసుడిని; అభీష్ట, సత్కారంబులన్= అతనికి ఇష్టము లైన సన్మానాలచేత; సంతుష్టున్= సంతోషించిన వాడినిగా; చేసి; తద్దం+ఉపదేశంబున్= అతనియొక్క హితువచనంచేత

తాత్పర్యం: ‘మీ కుమారుడిని నాకు పురోహితుడిగా ఇ’ మ్మని జనమేజయుడు శ్రుతత్రవుడిని అడిగి అతడి అంగీకారంతో సోమత్రవసుడిని తనకు పురోహితుడిగా చేసికొని ప్రియములైన సన్మానాలచేత అతడిని సంతోషపెట్టి అతని హితువచనంచేత.

ఉ. ఆయతకీర్తితో వివిధయాగములన్ సుర ధారుణీసురా
మ్మాయము నాహితాపాతి సమంచితదక్షిణ లిచ్ఛి తన్మచుం
జేయుచుసుండె రాజ్యము విరీష్ట జనస్తుత వర్ధమాన ల
క్షీయుతుఁ దుత్తముండు జనమేజయుఁ దాధినరేంద్రమార్ఘుఁ దై.

89

ప్రతిపదార్థం: విశిష్ట జన, స్తుత, వర్ధమాన, లడ్జై, యుతుడు= మిక్కెలి ఉత్తములైన జనులచేత నుతింపబడిన, వృద్ధి పొందుతున్న సంపదతో (రాజ్యలడ్జైతో) కూడినవాడు; ఉత్తముండు= శ్రేష్ఠుడు అయిన; జనమేజయుడు; ఆది, నర+ఇంద్ర, మార్గుఁదు+ఖ= ఆదికాలంలోని మనువు మొదలైన రాజులయొక్క మార్గం (విధానం) వంటి మార్గం కలవాడై; ఆయత, కీర్తితోన్= విస్తార మైన కీర్తితో; వివిధ, యాగములన్= పలురకాలైన యజ్ఞాలలో; సుర, ధారుణీ, సుర+అమ్మాయమున్=

దేవతల యొక్కయు, బ్రాహ్మణుల యొక్కయు సముదాయాన్ని; ఆహిత+ఆహాతి, సమంచిత, దళ్ళిణిలు= చేయబడిన హోమదవ్యాలను (దేవతలకు), ఉచిత మైన సంభావనలను ((బ్రాహ్మణులకు); ఇచ్చి; తన్నచున్= తృప్తినొందిస్తూ; రాజ్యము; చేయుచున్; ఉండన్.

తాత్పర్యం: ఉత్తమజనులచేత స్తుతింపబడిన వృద్ధినొందుతున్న సంపదతో కూడినవాడున్నా, శ్రేష్ఠుడున్నా అయిన జనమేజయ మహారాజు పూర్వపుషుమహారాజులు అనుసరించిన మాగ్దాన్ని అనుసరిస్తూ విశాల మైనకీర్తితో పలువిధాలైన యాగాలలో అగ్నియందు వేల్యబడిన హావిస్ములతో దేవగణాలనూ, భూరిసంభావనలతో బ్రాహ్మణ సముదాయాలనూ తృప్తిపొందిస్తూ రాజ్యం చేస్తూ ఉన్నాడు.

విశేషం: అలం: క్రమాలంకారం. జనమేజయుడు దేవతలను ఆహాతులచేతను, బ్రాహ్మణులను విశేష దళ్ళిణిలచేతను తృప్తిపరుస్తూ పలువిధాలైన యాగాలు చేస్తూ ఉన్నాడు.

వ. ఇట్లసువరత శాంతిక పాష్టిక క్రియలు నిర్విల్మించుచు గురుదేవ మహీదేవతర్యాణాఖరతుం దై యుండు నంత. 90

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈవిధంగా; అనవరత, శాంతిక, పాష్టిక క్రియలు= ఎడతెగకుండ ఆపదలకు ఉపశాంతి కలిగించేవి, శ్రేయస్మిను వృద్ధి పొందించేవి అయిన కర్మలను; నిర్విల్మించుచున్= చేస్తూ; గురు, దేవ, మహీదేవ, తర్పణ+అభిరతుండు+ఇ= గురువులను (పెద్దలను), దేవతలను, బ్రాహ్మణులను తృప్తి పొందించటంలో ఆసక్తి కలవాడై; ఉండు+అంతన్= ఉండగా.

తాత్పర్యం: ఈవిధంగా ఎల్లపుడున్నా ఆపదలను తొలగించేవి, శ్రేయస్మిను వృద్ధి పొందించేవి అయిన కర్మలను చేస్తూ గురువులను దేవతలను బ్రాహ్మణులను తృప్తిపరచటంలో ఆసక్తికలవాడై ఉండగా.

ఉదంకుండు పొష్యమహాదేవికుండలంబులం దేఖోవుట (సం. 1-3-86)

క. పంకజభవసన్నిఘ్నిం డఫు , పంకళ్ళాళన మహితపస్సిల్యిం డనా

తంకమతి మైలశిఘ్న్య డు , దంకుం డను మునివరుండు దధ్యయు భక్తిన్.

91

ప్రతిపదార్థం: పంకజభవ, సన్నిఘ్నుడు= పద్మంలో పుట్టిన బ్రహ్మతో సమానుడు; ఆఫు, పంక, ఛ్యాళన, మహాత్, తపః, సలిలుడు= పాప మనే బురదను కడిగివేసే గొప్ప తప స్పనే నీరు కలవాడు; అనాతంక, మతి= భయం లేని మనస్సు కలవాడు; మైలు, శిఘ్న్యండు= మైలు డనే మునిశిఘ్న్యిండు; ఉదంకుండు+అను= ఉదంకుడు అనే పేరు కల; ముని, వరుండు= మునిశ్రేష్ఠుడు; తర్వయున్= మిక్కిలి; భక్తిన్= భక్తితో.

తాత్పర్యం: బ్రహ్మతో సమానుడున్నా, పాపమనే బురదను కడిగివేసే గొప్పతపస్సనే నీరు కలవాడున్నా, భయం లేని మనస్సు కలవాడున్నా అయిన మైలుడిశిఘ్న్య డైన ఉదంకు డనే మునిశ్రేష్ఠు మిక్కిలిభక్తితో, (తరువాతిపద్యంతో అన్వయం.)

విశేషం: అలం: రూపకం, ఉదంకుడు వేదుడి శిఘ్న్య డని సంస్కృతభారతంలో ఉన్నది. మైలుడు వ్యాసుడి ప్రధానశిఘ్న్యులలో ఒకడు. నన్నయ సంస్కృతభారతంలో మొదట గల ధౌమ్యశిఘ్న్యులవ్యతాంతాన్ని విడిచివైచి ఉదంకోపాఖ్యానంతో తెలుగు భారతాన్ని ఆరంభించాడు. జనమేజయుడిని సర్పయాగానికి ప్రేరేపించినవాడు ఉదంకుడే.

క. గురుకులమునందు గురులకుఁ; బలిచర్య లోనల్లి తా నపలమిత నిష్టా॥
పరుఁ దై జ్ఞానము వడసెను ; గురుదయ నణిమాదికాష్టగుణములతోడన్.

92

ప్రతిపదార్థం: గురు, కులమునందున్= ఆచార్యుడి ఇంటిలో; గురులవున్= పెద్దలకు (గురువులకు); పరిచర్యలు= సేవలు; ఒనర్చి= చేసి; తాన్=తాను; అపరిమిత, నిష్టాపరుడు+ఱ= అధిక మైన దీక్షయందు (భక్తిలో ఆసక్తి కలవాడై); గురుదయన్= గురువుల దయచేత; అణిమ+అదిక+అష్టగుణములతోడన్= అణిమ మొదలైన ఎనిమిది సిద్ధులతోకూడ; జ్ఞానము; పడసెను= పొందినాడు.

తాత్పర్యం: గురుగృహంలో పూజ్య లైన పెద్దలకు సేవలు చేసి అధికమైన భక్తియందు ఆసక్తికలవా దై గురువుల దయతో అణిమ గరిమ మొదలైన ఎనిమిదిసిద్ధులతోకూడ జ్ఞానాన్ని సాధించాడు.

విశేషం: అణిమ, లఫిమ, ప్రాప్తి, ప్రాకామ్యం, మహిమ, శశిత్వం, వశిత్వం, కామావసాయిత అనేవి ఎనిమిదీ అష్టసిద్ధులు. అణిమ అంటే చిన్నరూపం పొందటం; కామావసాయిత అంటే కోరికలను అరికట్టటం. శశిత్వంలోని వివరాలు అతని స్వభావాన్ని తెలుపటమే కాకుండా భావికథలో ఆపాత్రమ అర్థం చేసికొనటానికి సార్థకాలుగా తోడ్పడతాయి. కథను ప్రసన్సుం చేసే కథాశిల్పంలో భాగంగా సార్థకవిశేషణలను వాడటం నన్నయరచనలో కానవచ్చే ఒకవిశేషం.

వ. అయ్యుదంకుండు గురుహిత కార్యధురంధరుం డయి గురుపత్తినియోగంబునం బోష్ముం డను రాజుదేవి కుండలంబులం బ్రతిగ్రహించి తేరంబుసి, వనుంబులో నొక్కరుండ చనువాఁ డెదుర నొక్క మహాక్షంబు నెక్కి చనుదెంచువాని నొక్క దివ్యపురుషుం గని, వాని పన్నిత వృషభగోపుయ భక్షణంబు సేసి, యమ్మహాత్ము ననుగ్రహంబు వడసి, యతిత్వలితగతిం జని, పొష్యమహరాజుం గాంచి, దీవించి, గృహీతసత్కారుం దై యి ట్లనియే.

93

ప్రతిపదార్థం: ఆ+ఉదంకుండు; గురు, హిత, కార్య, ధురంధరుండు+అయి= గురువు గారికి ఇష్టమైన పని యొక్క భారాన్ని వహించే వాడై; గురుపత్తి, నియోగంబున్= గురువుగారి భార్యయొక్క ఆజ్ఞచేత; పొమ్యండు+అను, రాజుదేవి= పొమ్య డనే రాజుభార్యయొక్క; కుండలంబులన్= కర్ణాభరణాలను; ప్రతిగ్రహించి= పుచ్ఛకొని; తేరన్, పూని= తేవటానికి యత్నించి; వనుంబులోన్= అడవిలో; ఒక్కరుండు+అ= ఒక్కడే; చను, వాడు= వెళ్లివాడు; ఎదురన్= తన ఎదుట; ఒక్క, మహాత్+ఉక్కంబున్= ఒక పెద్ద ఎద్దుమ; ఎక్కి; చనుదెంచువానిన్= వచ్చేవాడిని; ఒక్క దివ్యపురుషున్; కని= చూచి; వాని, పన్నిన్= (కర్మపద ప్రథమకుష్టి) అత దేర్పరచిన; వృషభ, గోమయ, భక్షణంబు= ఎద్దుపేడను తినటం; చేసి; ఆ, మహాత్ము+అనుగ్రహంబు= మహానుభావు దైన ఆదివ్యపురుషుడి దయ; పడసి= పొంది; అతి, త్వరితగతిన్= మిక్కిలి వేగంతో కూడిన గమనంతో; చని= వెళ్లి; పొష్య, మహా, రాజున్= పొమ్యడనే పేరు కల ఆ గొప్పరాజును; కాంచి= చూచి; దీవించి= ఆశీర్వదించి; గృహీత, సత్కారుండు+ఱ= గ్రహింపబడిన సన్మానం కలవాడై; ఇట్లు= శాఖిధంగా; అనియెన్= పలికాడు.

తాత్పర్యం: ఆ ఉదంకుండు గురువుగారి కిష్టమైనపనిని నెరవేర్పేవా దై, గురువుగారిఅజ్ఞచేత పొమ్య డనే మహారాజు యొక్క దేవేరికర్ణాభరణాలు దానంగా పుచ్ఛకొని తేవటానికి పూనుకొని, అడవిలో ఒక్కడే వెళ్లితూ తన ఎదుట ఒక పెద్దఎద్దునెక్కి వస్తున్న ఒక దేవతాపురుషుడిని చూచి, అతడు నియోగించిన ఎద్దుపేడ తిని, ఆ మహానుభావుడి దయ పొంది మిక్కిలి వేగంతో కూడిన గమనంతో వెళ్లి పొష్యమహరాజును చూచి ఆశీర్వదించి, అత డిచ్చిన అర్ఘ్యపాద్యాదిసత్కారాలు గ్రహించి ఇట్లా పలికాడు.

విశేషం: “ఆచార్యయ ప్రీయం ధనమాహృత్య ప్రజాతంతుం మా వ్యవచ్ఛేచ్చిః” (గురువు కోరిన అర్థాన్ని గురువుష్టిణగా ఇచ్చి వంశాభివృద్ధికి తోడ్పుడుము) అని ఉపనిషత్తులు ఫోషిస్తున్నవి. గురువుకు కోరిక లేదు. అందువలన గురువత్తి ఉదంకుడిని నియోగించింది. గురువుగారికి భార్యయందున్న అనురాగం, శిష్యుడియందున్న వాత్సల్యం ఈ సన్నివేశంలో వస్తుధ్వని, గురుకార్యనీర్పవాణానికి పూనుకొన్న ఉదంకుడు ధర్మాన్నిరుడు. అతడి ఉత్సాహానికి మెచ్చి వీరరసాధిదేవత అయిన ఇంద్రుడు ప్రత్యుషింపు అమృతసేవనం చేయిస్తాడు. ధర్మాసాధనమే మానవులకు అమృతత్వసిద్ధి అని దివ్యపురుషుడి వృత్తాంతం ధ్వనింపజేస్తున్నది. కథచివరకు తెలిసే ఈసత్యం నన్నయగారి ప్రసన్నకథాకలి(ఇ)తార్థయుక్తికి ఉదహారణం. మూలంలో దివ్యపురుషుడు గోమయబ్రక్షణం చేయుమంటే మొదట ఉదంకుడు అంగికరించలేదు. ‘మీ గురువుకూడా ఈ గోమయబ్రక్షణం చేసినవాడే’ అని దివ్యపురుషుడు చెప్పి ఒప్పించిన తరువాత ఉదంకుడు సమ్మతించాడు. నన్నయ దీనిని వదలివేసి ఉదంకుడి ఉపజ్ఞను ఉద్దీపింపజేశాడు.(సంసా.)

తే. ఏను గుర్వర్థ మర్థ నై మానవేశ! , కడగి వచ్చితి నిపుడు నీకడకు వేడ్పడు;

దండితారాతి! నీ దేవికుండలమ్ము , లిమ్ము నా పూన్సి యిది సఫలమ్ము గాగా. 94

ప్రతిపదార్థం: మానవ+ఈశ= ఓ రాజు!; ఏను= నేను; గురు+అర్థము= గురువుగారి నిమిత్తం; అర్థాన్+ఐ= యాచించేవాడైనై; కడగి= పూని; ఇప్పుడు; నీకడకున్= నీచెంతకు; వేడ్పున్= సంతోషంతో; వచ్చితిన్; దండిత+అరాతి= శిక్షింపబడిన శత్రువులు కలవాడా!; నా, పూన్సి+ఇది= ఈ నా ప్రయత్నం; సఫలమ్ము, కాగన్= ఘలంతో కూడినట్లు అయ్యేటట్లుగా; నీ, దేవి కుండలములు= నీరాణి ధరించే కర్మాభరణాలు; ఇమ్ము.

తాత్పర్యం: ఓ రాజు ! నేను గురువుగారిప్రయోజనంకొరకు యాచకుడ నై పూని ఇప్పుడు సంతోషంతో నీచెంతకు వచ్చాను. శిక్షింపబడిన శత్రువులు కల ఓ రాజు! నా ఈ కోరిక (ప్రయత్నం) సిద్ధించేటట్లుగా నీ రాణి ధరించే కర్మాభరణాలు నా కిమ్ము.

విశేషం: గురు+అర్థము= గుర్వర్థము - యంశాదేశసంధి.

వ. అనినం బౌష్యం డిట్టి మహాత్మున కీ గాంచితి గృతార్థండ నైతి నని సంతసిల్లి యుదంకున కి ట్లనియే: ‘శయ్య! మధీయ ధర్మపత్మి యక్కుండలంబులు ఓడిగి యున్నయిది; మధ్యచంపంబున వాని నిష్పించుకొ’ మ్మునిన నుదంకుం డంతపురమునకుఁ జని పొష్యుమహాదేవిం గానక క్రమ్ముతీ పొష్యుపాలికి వచ్చి. ‘నీదేవి నందులం గాన నీవ ‘యక్కుండలంబులు దెప్పించి యి’ మ్మునినఁ బౌష్యం ది ట్లనియే. 95

ప్రతిపదార్థం: అనిన్= అని ఉదంకుడు పలుకగా; పొష్యుండు; ఇట్టి, మహాత్, ఆత్మునకున్= ఇటువంటి మహానుభావుడికి (గొప్ప మనస్సు కలవాడికి), ఈన్, కాంచితిన్= కుండలాలు ఈయ జాలినాను; కృత+అర్థండన్+ఐతిన్= ధన్యుడ సైనాను; అని; సంతసిల్లి= సంతోషించి; ఉదంకునకున్; ఇట్లు= ఈవిధంగా; అనియెన్; అయ్య= ఆర్య! (ఉదంకుడికి సంబోధన); మధీయ, ధర్మ పత్మి= నాయిల్లాలు (యథావిధిగా గృహాష్ట ధర్మాన్ని నిర్వహించటానికి పెండ్లాడిన భార్య); ఆ+కుండలములు; తొడిగి, ఉర్మ, అది= ధరించి ఉన్నది; మత్త+వచనంబునక్క= నామాటచేత (నేను ఇమ్మున్నా నని); వానిన్= ఆ కుండలాలను, ఇష్పించుకొమ్ము= ఇచ్చేటట్లు చేసికొనుము; అనిన్= అని పొష్యుడు పలుకగా; ఉదంకుండు; అంతపురమునకున్= రాణివాసపుప్రీలు ఉండే పొధభాగానికి; చని= వెళ్ళి; పొష్యు, మహా, దేవిన్= పొష్యుని పట్టుమహాషిని; కానక= చూడక; క్రమ్ముతీ= తిరిగి; పొష్యు, పాలికిన్= పొష్యుని చెంతకు; వచ్చి; నీ, దేవిన్= నీరాణిని; అందులన్= అంతపురంలో; కానక్= చూడను (ఆమె కనబడలేదు);

నీపు+ల= నీవే; ఆ+కుండలంబులు; తెప్పించి= తెచ్చేటట్లు చేసి; ఇమ్ము; అనిసన్= అని ఉదంకుడు పలుకగా; పొష్యండు; ఇట్లు= ఈవిధంగా; అనియెన్= పలికాడు.

తాత్పర్యం: అని ఉదంకుడు అడుగగా పొష్యండు ‘ఇట్టి మహానుభావుడికి (పాత్రునికి) అడిగిన కుండలాలను రూయజాలినాను; ధన్యుడ నైనాను’ అని సంతోషించి ఉదంకుడితో ‘ఆర్య! నా దేవేరి ఆ కుండలాలను ధరించి ఉన్నది. నామాటగా వాటిని ఆమెనుండి గ్రహించండి’ అని పలుకగా, ఉదంకుడు రాణి నివసించే అంతఃపురానికి వెళ్లి పొష్యని పట్టమహిషి కనబడక తిరిగి పొష్యమహారాజుచెంతకు వచ్చి ‘నీదేవేరిని అంతఃపురంలో చూడలేకపోయాను; నీవే ఆ కుండలాలను నాకై తెప్పించి యిమ్ము’ అని పలుకగా పొష్యండు ఇట్లా అన్నాడు.

విశేషం: ఇమ్మునకు ప్రేరణార్థకరూపం ఇప్పించు; కొనుము= మధ్యముపురుషుందలి ము, డు ప్రత్యుయములు పరము లయ్యేటపుడు కొనునకు కో బహుళంగా చౌతుంది. కొమ్ము; తరువాత దీర్ఘమునకు ప్రాస్యమును ముప్రత్యుయమునకు ద్విత్వమును వస్తాయి. అక్కుండలంబులు దొడిగియున్నయది’ - అనేపాతానికి ‘అక్కుండలంబులు దొడుగనవసరంబై యున్నయది’ అనే పాతాంతరం ఉన్నది.

క. భూమినుత! నిన్ను త్రిభువనఁ, పావను నశుచి వని యెట్లు పలుకగఁ నగు? న

దైవి పవిత్ర, పతిత్రత, గావున నశుచులకుఁ గానగా దనవద్యా!

96

ప్రతిపదార్థం: భూ, వినుత= భూమియందలి జనులచేత స్తుతింపబడేవాడా!; అవద్య= దోషరహితుడా!; త్రి, భువన, పావనున్= ముల్లోకాలను పవిత్రం చేసేపాడిని; నిన్నున్; అశుచిని+అని= శుద్ధుడవు కావని; ఎట్లు= ఏవిధంగా; పలుకుగన్+అగున్= పలుక వచ్చును? (పలుక రాదు అనిభావం); ఆ+దేవి= ఆ నాదేవేరి; పవిత్ర= పవిత్రురాలు; పతి ప్రత= (భర్తయే ప్రతంగా కలది) పతిభక్తి కల ఇల్లాలు; కావున్= అగుటచేత; అశుచులకున్= అపవిత్రులకు; కాన్న, కాదు= చూడరాదు (కనబడడు).

తాత్పర్యం: భూప్రజలచే స్తుతింపబడేవాడా! దోషరహితుడా! ముల్లోకాలను పవిత్రంచేయ గల నిన్ను అపవిత్రుడవని చెప్పటం ఎట్లా? చెప్పురాదు. ఆ నాదేవి పవిత్రురాలు. పతిభక్తి కలది. కావున అపవిత్రులకు చూడ శక్యం కాదు.

విశేషం: ఉదంకుడు పరమ పవిత్రుడు; పొష్యనిదేవి పరమ పవిత్ర. మహాపతిత్రత. అపవిత్రులకు కనబడలేదు. అతడిని అపవిత్రు డని ఎట్లా చెప్పటం? అని పొష్యనిభావం. ఇందులో అర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యధ్వని ఉన్నది. (సంపా.)

వ. అనిన విని యుదంకుం డప్పడు దలంచి ‘యావృషభగోమయభక్తణానంతరంబున నాచమింపమి నైన నా యశుచిభావంబునఁ గా కేమి యప్పరమ పతిత్రత మచీయద్భుషిగోచర గాకున్నదయ్యే’ నని పూర్వాభిముఖుం డయి శుద్ధోదకంబులంబుక్కాళితపాణిపాద వదనుండయి యాచమించి పొష్యానుమతంబున నద్దేవియెద్దకుం జనిన, నబియును నమ్మహిమునికి నమస్కరించి కుండలమ్ము లిచ్చి యి ట్లనియె. 97

ప్రతిపదార్థం: అనిసన్= పొష్య డావిధంగా పలుకగా; విని; ఉదంకుండు; అప్పుడు= పొష్య డావిధంగా పలికినపుడు; తలంచి= ఆలోచించి(వెనుకటి విషయాలను స్పృతికి తెచ్చుకొని); ఆ, వ్యషభ, గోమయ, భక్తణ+అనంతరంబునన్= దివ్యపురుషుడు

చెప్పినట్లు ఆ ఎద్దుపేడ తినిన తరువాత; ఆచమింపమిన్= (చూపుడువేలు పొడవుగా నిల్చిన పుడిసిటి జలాన్ని మూడుసార్లు గ్రహించటమే ఆచమించటం) అట్లా చేయకపోవటం చేత; ఐన= కలిగిన; నా= నాయ్యుక్క; అశుభిభావంబునన్, కాక+ఏమి= అపవిత్రత్వం వలన కాక మరేమి కారణాన; ఆ+పరమపతివ్రత= గొప్ప పతిభక్తి కల ఆ పొమ్మునిదేవి; మదీయ, దృష్టి గోచర= నాచూపునకు కనబడేది; కాక+ఉన్నది+అయ్యెన్= కామండ ఉన్నది అయినది (నాకు కనబడలేదు) అని; పూర్వ+అభిముఖుండు= తూర్పుదిక్కురు ఎదురుగా ముఖం కలవాడు; అయి; పుర్ణ+ఉదకంబులన్= పవిత్రమైన నీళ్ళతో, ప్రష్టాళిత, పాణి, పాద, వదనుండు+అయి= కడుగబడిన చేతులు, కొళ్ళు ముఖం కలవాడై; ఆచమించి= పవిత్రత కొరకు మూడుసార్లు జలం త్రాగి (వార్షి); పొష్య+అనుమతంబునన్= పొమ్మునియ్యుక్క అంగీకారంతో; ఆ+దేవి+బద్ధకున్= ఆ రాణిచెంతకు; చనినన్= వెళ్ళగా; అదియును= ఆ దేవికూడ; ఆ+మహాత్, మునికిన్= గొప్పముని అయిన ఆ ఉదంకుడికి; నమస్కరించి= మైక్కె; కుండలంబులు= కర్మాభరణాలు; ఇచ్చి; అతనికి ఇచ్చి; ఇట్లు= ఈంధంగా; అనియెన్; పలికింది.

తాత్పర్యం: పొమ్ముడు ఆవిధంగా పలుకగా విని ఉదంకుడు ఆలోచించి, దివ్యస్తరుషుడు చెప్పినట్లు ఎద్దుపేడ తినినతరువాత పరిశుద్ధికి ఆచమనం చేయకపోవటంచేత కలిగిన అపవిత్రతచే కాక మరేకారణాన ఆమహాపతివ్రత (పొమ్మునిదేవి) నాచూపునకు కనబడ దని తలంచి, తూర్పుదిక్కుగా తిరిగి పవిత్రమైన జలాలతో కడుగబడిన చేతులు, పాదాలు, ముఖం కలవాడై ఆచమనం చేసి, పొష్యమహారాజుఅనుమతితో అతడి దేవేరిచెంతకు పోగా, ఆ దేవి మహాముని అయిన ఉదంకుడికి నమస్కారంచేసి తన కర్మాభరణాలు ఇచ్చి ఇట్లు పలికింది.

క. తక్కుకు దీ కుండలము ల , పేణ్ణించుచు నుండు వాఁ డబ్బెండ్యుడు మాయా దక్కుండు వానివలన సు , రక్షితముగు జేసి చనుము రవినిభతేజా !

ప్రతిపదార్థం: రవి, నిభ, తేజా= సూర్యుడితో సమాన మైన కాంతి కల ఓ మహామునీ!; తక్కురుడు= తక్కు డనే పేరు కల సర్వరాజు; ఈ+కుండలములు= నేను ధరించే ఈ కర్మాభరణాలను; అపేణ్ణించుచున్+ఉండున్= కోరుతూ ఉంటాడు; వాఁడు= ఆ తక్కుకుడు; అభేద్యురుడు= భేదించటానికి (జయించటానికి) శక్యం కానివాడు; మాయా, దధ్మండు= మాయ (వంచన) యందు మిక్కెలి సమర్థుడు; వానివలనన్= ఆ తక్కుకుడివలన; సురక్షితముగున్= లెస్సుగా కాపాడబడిన వాటినిగా; చేసి= ఈ కుండలాలను భద్రపరిచికొని; చనుము= వెళ్ళము.

తాత్పర్యం: సూర్యుడితో సమానమైన తేజం గల ఓ ఉదంకుమహామునీ! నేను ధరించే ఈ కుండలాలను తక్కు డనే సర్వరాజు తాను పాందాలని కోరుకొంటూ ఉంటాడు. అతడు భేదింపశక్యం కానివాడు, మాయయందు మిక్కెలి సమర్థుడు. ఈ కుండలాలను ఆతడు అపహారించకుండ లెస్సుగా భద్రపరచికొంటూ వెళ్ళము.

విశేషం: పొమ్ముడిదేవి కుండలాలవిషయంలో జాగరూకుడైనై ఉండు మని ఉదంకుడిని ముందే పౌచ్చిరించింది.

వ. అనిన నుదంకుం ‘డట్లు చేయుదు’ నని యధైవి వీడ్జైని పొమ్ముపాలికిం బోయిన, నతం ‘డయ్యా! నీ వతిధివి మాయింటుఁ గృతభోజనుండమై పో’ మ్ముని క్షణియించిన, నొడంబడి యుదంకుండు గుడుచుచో నన్నంబు కేశదుష్టం బైన రోసి, కరం బలిగి ‘యి ట్లు పర్ణిక్షితం బైన యశుద్ధాన్నంబు పెట్టినవాడు వంధుండ వగు’ మని శాపం జాచిన, నన్ని ‘యల్పుదీషంబున నాకు శాపం జాచినవాడవు నీ వనపత్యండ వగు’ మని ప్రతిశాపం జాచిన, నుదంకుండు ‘నే ననపత్యండు గా నోప, బీనిఁ గ్రహముతేంపు’ మనినఁ బోమ్ముం డి ట్లునియె. 99

ప్రతిపదార్థం: అనినన్= దేవి ఆవిధంగా పల్చగా; ఉదంకుండు; అట్లు+ల= అట్లే; చేయుదున్+లని; ఆ+దేవి= ఆరాణిని; వీడొని= పోయివస్తూ నని చెప్పి విడిచి; పొమ్య, పాలికన్= పొమ్యమహారాజుచెంతకు; పోయినన్= వెళ్లగా; అతండు= ఆ పొమ్యడు; అయ్య= నీపు; అతిధివి= అతిధిగా వచ్చినవాడవు; మా, ఇంటన్= మాయింటియందు; కృత, భోజనుండవు+బ= చేయబడిన భోజనం కలవాడ వై; పొమ్యు+లని= వెళ్లు మని; క్షణియుంచినన్= భోజనార్థం కోరగా; ఒడంబడి= అంగీకరించి; ఉదంకుండు; కుడుచుచోన్= భోజనం చేస్తున్నప్పుడు; అన్నంబు; కేశ, దుష్టంబు+బనన్= వెంద్రుకచేత అపవిత్రం కాగా; రోసి= అనప్యాంచుకొని; కరంబు= మిక్కిలి; అలిగి= కోపించి; ఇట్లు= ఈవిధంగా అపరీక్షితంబు+బన= పరీక్షింపబడని; అపర్థ+అన్నంబు= అపవిత్ర మైన అన్నాన్ని; పెట్టినవాడవు; అంధుండవు= గ్రుడ్డివాడవు; అగుము+లని; కమ్మని; శాపంబు, ఇచ్చినన్= శాప మీయగా; అల్లి= కోపించి; అల్ప, దోషంబునన్= చిన్నతప్పుచేత; నాకున్; శాపంబు+ఇచ్చినవాడవు; నీపు; అనపత్యండవు= సంతానం లేనివాడవు; అగుము= కమ్ము; అని ప్రతిశాపంబు+ఇచ్చినన్= అని తిరిగి శాపం ఈయగా; ఉదంకుండు= ఉదంకుండు; నేను; అనపత్యండన్= సంతానంలేనివాడను; కాన్, బిపన్= కాజాలను; దీనిన్= ఈ శాపాన్ని; క్రమ్మటీంపుము= తొలగింపుము; అనినన్= అని పలుకగా; పొమ్యందు; ఇట్లు ఈవిధంగా; అనియెన్= పలికాడు.

తాత్పర్యం: దేవి ఆవిధంగా పలుకగా ఉదంకుడు ‘అట్లే చేస్తా’ నని ఆ దేవివద్ద సెలవు తీసికొని పొమ్యని చెంతకు వెళ్లగా పొమ్యడు ‘ఆర్యా! నీపు అతిధివి. మా ఇంటిలో భోజనం చేసి వెళ్లు’ మని కోరగా అంగీకరించి ఉదంకుడు భోజనం చేసేటప్పుడు అన్నం వెంద్రుకచేత అపవిత్రం కాగా ఏవగించుకొని మిక్కిలి కోపించి ‘ఈవిధంగా పరీక్షింపబడని అపవిత్ర మైన అన్నం పెట్టావు. గ్రుడ్డివాడ వగుము’ అని పొమ్యడికి శాప మిచ్చాడు. అంతట పొమ్యడు కోపగించి ‘చిన్నతప్పువకు నాకు శాప మిచ్చావు, నీపు సంతానం లేనివాడ వగుము’ అని మారుశాపం ఇచ్చాడు. అప్పుడు ఉదంకుడు నేను సంతానం లేనివాడను కాలేను. ఈ శాపాన్ని ఉపసంహరించుము’ అని పల్చగా పొమ్యడు, ఈవిధంగా అన్నాడు.

విశేషం: పొప్పొదంకులు ఆవేశంతో పరస్పరం శాపాలిచ్చుకొన్నవారివలె పైకి కనపడతారు. ‘లోనారసి’ చూస్తే వారిచర్యలకు హాతుపులు గోచరిస్తాయి. అపరీక్షితమైన అన్నం పెట్టినందుకు పొమ్యడిని గ్రుడ్డివాడయ్యేటట్లు శపించాడు ఉదంకుడు. పరీక్షించేని కళ్ళుకాబట్టి, వాటిని ఉపయోగించలేదని గ్రుడ్డితనం రావాలని శపించాడు. గురుదక్షిణ నిచ్చిన శిమ్యడికి సత్యంతానం కలుగుతుందని ఉపనిషద్వాక్యం. ఉదంకుడు గురుదక్షిణానిచ్చి సేవచ్ఛేస్త అతనికి కలిగేది వంశాఖివృద్ధి. అతనికి అదిలేకుండా పొమ్యడు అతనికి సంతానం కలుగకుండా ఉండే శాపాన్ని పెట్టాడు. ఉదంకుడు ఆశాపాన్ని భరించలేక, దానిని ఉపసంహరించుకోమని పొమ్యడిని ప్రార్థించటం తన గురుశుశ్రూపాఫలం నిష్పలమైపోయిందన్న నిర్వేదంతోనే. ఈవివరాలు నన్నయ కథలో చెప్పడు. సారమతులైనవారు లోనారసి తెలిసికొనేవి అని భావించాడు. ఇది వస్తుధ్వని. ప్రసన్నకథాకలితార్థయుక్తి. (సంపా.)

- ఉ. నిండుమనంబు నవ్యనవసీతసమానము, పల్చగా దారుణా
ఖండలశ్రుతుల్యము జగన్నత! విప్పులయందు; నిక్కి మీ
రెండును రాజులందు విపరీతము; గావున విప్పుఁ దీపు, నో
పం డతిశాంతుఁ డయ్య నరపాలుడు శాపము గ్రమ్మటీంపగన్.

100

ప్రతిపదార్థం: జగత్తో+నుత= లోకంచేత స్తుతింపబడినవాడా!; విప్రులయందున్= బ్రాహ్మణులందు; నిండు, మనంబు= పూర్వమైన హృదయం; నవ్య, నవనీత, సమానము= కొత్తగా తీసిన వెన్నతో సమానం; పల్చగా= మాట; దారుణా+అభండల,

శస్త్ర, తల్యము= భయంకర షైన ఇంద్రజితయుధ షైన వజ్రంతో సమాప్తమైనది; నిక్కము= నిజం; ఈ రెండుసు= హృదయం, పల్చి అనే రెండుస్వా; రాజులందున్= క్షత్రియులందు; విపరీతము= విరుద్ధం (అంటే హృదయం వజ్రసమానం, పల్చి వెన్నుతో సమానం); కావున్= అందుచేత; విప్రుడు= బ్రాహ్మణుడు; శాపము= ఇచ్ఛిన శాపాన్ని; క్రమ్మటీంపుగన్= తొలగించటానికి; ఓపున్= శక్తుడౌతాడు; అతిశాంతుడు+అయ్యున్= మిక్కిలి శాంతస్వభావంతో కూడిన వా డైనప్పటికి; నర, పాలుడు= రాజు; ఓపండు= శాపం తొలగించటానికి శక్తుడు కాడు.

తాత్పర్యం: లోకంచేత స్తుతింపబడినవాడా! ఉదంకమహామునీ! బ్రాహ్మణులలో వారి నిండుహృదయం అప్పుడే తీసిన వెన్నుతో సమానంగా మిక్కిలి మృదువుగా ఉంటుంది, మాట భయంకరషైన ఇంద్రుని వజ్రాయుధంతో సమానంగా ఉంటుంది, పరుషమైనది. ఇది నిజం. మనసూ, హృదయమూ అనే ఆ రెండుస్వా రాజులలో అందుకు విరుద్ధంగా ఉంటాయి. అంటే రాజులందు మనస్సు వజ్రతుల్యంగానూ, పల్చి నవనీతంగానూ ఉంటాయి. కాబట్టి బ్రాహ్మణుడు ఇచ్ఛిన శాపాన్ని ఉపసంహరించుకొనటానికి శక్తుడౌతాడు. మిక్కిలి శాంతస్వభావం కలవా డైనా రాజు ఉపసంహరించుకోవటానికి శక్తుడు కాడు.

విశేషం: అలం: కావ్యలింగం. రాఘవ్యం సుష్టుధై షైనది. మనోవాక్యుల విషయంలో బ్రాహ్మణులకు రాజులకూ ఉండే భేదాన్ని ఇది వివరిస్తున్నది. రాజు మనస్సు కరినం కాబట్టి తా నిచ్చిన శాపాన్ని ఉపసంహరింపజాల నని పొష్యుడు చెప్పాడు. నస్సుయ రుచిరాధస్థాక్తి కిది ఉదాహరణ. మూలంలో విప్రులపల్చి మంగలికత్తితో పోల్చుబడింది. నస్సుయ బౌచిత్యాన్ని పాటించి ‘దారుణాండల శప్రతుల్య’ మని ఉపమించాడు. నస్సుయరచనలో శబ్దగుణా లెక్కువ. వాటిల్లోకూడా ప్రసాదగుణం విస్తారంగా ప్రయోగింపబడుతుంది. బంధుత్వాధిల్యం, అర్థాంశుల్యం అనే శబ్దగుణాలను రెండింటినీ పోషించిన పద్యమిది. అందువల్లనే ప్రసిద్ధమై ప్రజలనాల్గైలమీద నిలిచింది. (సంపా.)

తష్ణకుండు కుండలంబు లపహారించుట (సం. 1-3-136)

v. ‘కావున నా కశక్యంబు నీ యిచ్చిన శాపంబు గ్రమ్మటీంపు’ మనిన సుదంకుం ‘డట్టేని నీకు నల్పుకాలంబున శాపమోక్షం బగు’ నని పొష్యునకు ననుగ్రహించి, ‘మగుడి నేడు పోయి గురుపత్తికిఁ గుండులంబు లీగంటి’ నని సంతోషించి చనువాఁ డెదుర నొక్క జలాశయంబు గని సుచిత్రదేశంబును దనచేతి కుండలంబులు పెట్టి యాచమించుచుస్తుంతున దనతోడన వచ్చి తష్ణకుండు నగ్గవేషధరుండై యక్కుండలంబులు గొని పాతీన, సుదంకుండును వాని పిఱుండన పాతి పట్టికానుడు.

101

ప్రతిపదార్థం: కావున్= కాబట్టి (రాజులహృదయం వజ్రకరినం కాబట్టి); నారున్; అశక్యంబు= (శాపం తొలగించటానికి) శక్యం కాదు; నీ ఇచ్ఛిన= (కర్మాను ప్రథమ షష్ఠి) నీ విచ్ఛిన; శాపంబు; క్రమ్మటీంపుము= తొలగింపుము; అనిన్= అని పొష్యుడు పల్చిగా; ఉండుకుండు; అట్లు+ఎని= నీకు శాపం ఉపసంహరించటానికి శక్తి లేకపోతే; నీకున్; అల్పకాలంబున్= కొలదికాలంలోనే; శాప+మోక్షంబు= శాపం వలన విడుదల; అగున్+అని; పొష్యునకున్= పొష్యుడిని; అనుగ్రహించి; మగుడి= తిరిగి; నేడు+అ= ఆరోజే; పోయి= వెళ్ళి, గురుపత్తికిన్= గురుపుగారిభార్యును, కుండలంబులు= ఆమె తెమ్మనిన కర్మాభరణాలు; ఈన్, కంటిన్, అని= ఈయజాలితిని అని; సంతోషించి= ఆనందించి; చనువాడు= వెళ్ళువాడు, ఎదురున్= తన ఎదుట; ఒక్క; జల+ఆశయంబు= సరస్సును; కని= చూచి, శుచి, ప్రదేశంబున్= పుద్ద షైన ఫలంలో; తన చేతి, కుండలంబులు= తన చేతిలో ఉన్న కర్మాభరణాలను; పెట్టి= ఉంచి; ఆచమించుమన్, ఉన్న+అంతన్= ఆచమనం చేస్తూ ఉండగా; తనతోడన్= తనవెంటనే; వచ్చి; తష్ణకుండు= తష్ణకుడు అనే సేరు కల సర్పరాజు; నగ్గ, వేష, ధరుండు+ఇ=

దిగంబర వేషోన్ని ధరించినవాడై; ఆ కుండలాలు= పొమ్ముని దేవి ఇచ్చిన కుండలాలు, కొని= తీసికొని; పొతీనన్= పరుగెత్తిపోగా; ఉదంకుండును= ఉదంకుడు కూడ; వాని, పిఱుందన్+అ= ఆ తళ్ళకుని వెనుకనే; పొతీ= పరుగెత్తి పట్టికొనుడున్= అతనిని పట్టుకొనిన అనంతరం.

తాత్పర్యం: ‘కాబట్టి శాపం తొలగించటం నాకు శక్యం కాదు; నీ విచ్ఛిన శాపమే తొలగింపుము’ అని పొమ్ముడు పలుకగా ఉదంకుడు ‘అట్టుతే నీకు కొద్దికాలంలోనే శాపంనుండి విముక్తి కలుగుతుం’ దని (గుడ్డితనం పోతుందని) పొమ్ముడిని కరుణించి, ‘తిరిగి ఈరోజే వెళ్ళి గురువుగారిభార్యకు ఆమె కోరినట్లు కుండలాలను ఈయగలిగాను’ అని సంతసించి వెళ్ళుతూ తన ఎదుట ఒకసరస్వము చూచి, పవిత్రస్తలంలో తనచేతిలో ఉన్న కుండలాలను ఉంచి ఆచమనం చేస్తూ ఉండగా, అతని వెంటనే వచ్చి తళ్ళకు డనే సర్పరాజు దిగంబరవేషం ధరించి ఆకుండలాలు గ్రహించి పరుగెత్తాడు ఉదంకుడుకూడ ఆ తళ్ళకుడివెనుకనే పరుగెత్తి అతడిని పట్టుకొన్నాడు. తరువాత.

విశేషం: పొమ్మునకు+అనుగ్రహించి= ఇటువంటి చోట్ల నస్సుయ ద్వితీయావిభక్తికి బదులుగా పష్టువిభక్తివాడుతూ ఉంటాడు. అప్పటికిని, ఇప్పటికిని ఉన్న కారకభేద మిది. పట్టికొనుడు - ‘డు’ అనే ప్రత్యయం అనంతర్యాఫ్ఱాన్ని సూచిస్తుంది. చేతి - అనేది చేయి యొక్క ఔపవిభక్తికరూపం.

క. విడిచి దిగంబరవేషము : విడువక మణికుండలములు విషధరపతి యే

ర్పద నిజరూపముతో న , ప్పుడ యహిలోకమున కలగి భూవివరమునన్.

102

ప్రతిపదార్థం: విష, ధర, పతి= సర్పరాజు (తళ్ళకుడు); దిక్కు+అంబర, వేషము= దిక్కులే వస్తుంగా గల నగ్నవేషం (గుడ్డలు లేని రూపం) విడిచి; మణి, కుండలములు= రత్నమయా లైన చెవికమ్మలను; విడువకు= విడిచిపెట్టక; ఏర్పడన్= తేటపడేటట్లుగా (తాను సర్పరాజని స్పృష్టపడేటట్లు); నిజరూపముతోన్= తన సహజమైన రూపంతో; అప్పుడు+అ= వెంటనే; భూవివరమునన్= భూమియందలి కన్నంద్వారా; అహి, లోకమునకున్= నాగలోకానికి (పాతాశలోకానికి), అరిగెన్= వెళ్ళాడు.

తాత్పర్యం: సర్పరాజైన తళ్ళకుడు నగ్నరూపం విడిచి, రత్నమయాలైన కుండలాలను మాత్రం విడువక, తనసహజ మైన తళ్ళకరూపంతో వెంటనే భూమిలోని రంధ్రంద్వారా నాగలోకానికి వెళ్ళాడు.

వ. ఉదంకుండును వానితోడన తగిలి యఖ్యవరంబున సురగలోకంబున కలగి నాగపతుల నెల్ల నిట్లని స్తుతియించే.

103

ప్రతిపదార్థం: ఉదంకుండును= ఉదంకుడు కూడ; వానితోడన్+అ= ఆ తళ్ళకుడితోనే; తగిలి= వెంబడించి; ఆ+వివరంబునన్= ఆ రంధ్రంలో (ద్వారా); ఉరగలోకంబునకున్= నాగలోకానికి; అరిగి= వెళ్ళి; నాగపతులన్, ఎల్లన్= పాములరాజులనందరిని; ఇట్లు+అని= ఈవిధంగా; స్తుతియించేన్= పాగడినాడు.

తాత్పర్యం: ఉదంకుడు కూడ తళ్ళకుడిని వెంబడించి, ఆ రంధ్రంద్వారా నాగలోకానికి వెళ్ళి, పాములరాజుల నందరిని ఈవిధంగా స్తుతించాడు.

విశేషం: మూలభారతంలో తళ్ళకుడిని వెంబడించి పట్టుకొనటానికి ఉదంకుడు నేలను త్రప్పి అలసిపోయాడనీ, ఇంద్రుడు అతడి త్రప్పుకోలలో వజ్రాయుధశక్తిని ప్రవేశపెట్టాడనీ, దాని మహిమవలన ఉదంకుడు నేలను త్రప్పి నాగలోకంలో ప్రవేశించాడనీ

ఉన్నది. నన్నయ దానిని స్పృఖించలేదు. తళ్ళుడి వెంట ఉదంకుడు కలుగులోదూరి నాగలోకం చేరినట్లు చెప్పాడు. 1.92వ పద్యంలో గురువు దయవలన ఉదంకుడికి అణిమాద్యష్టసిద్ధులు కలిగాయని నన్నయ వర్ణించాడు. ఉదంకు దా సిద్ధుల ప్రభావంతో ఆ కలుగులోదూరి వెనువెంటనే వెడలగలిగాడని వస్తుధ్వని. పూర్వపర కథార్థసంవిధానంవలన ‘ప్రసన్నకథా కలితార్థయుక్తి’ ద్వోతకమాతుంది. (సంపా.)

చ. బహువన పాదపాట్లు కులపర్వత పూర్ణ సరస్వరస్వతీ
సహిత మహామహిభర మజురు సహస్ర ఘణాళిం దాల్చి దు
స్ఫూతర మూర్తిక్షేత్ర జలధిశాయికిం బాయక శయ్య రైన య
య్యహిపతి దుష్టుతాంతకుం దనంతుడు మాకుం బ్రసన్నుఁ దయ్యెడున్.

104

ప్రతిపదార్థం: బహు, వన, పాదప+అభ్యి, కులపర్వత, పూర్ణ, సరస్వ+సరస్వతీ సహిత, మహాత, మహి, భరము= పెక్క అడవులతోను, చెట్లతోను, సముద్రాలతోను, కులపర్వతాలతోను, నీటితో నిండిన తటాకాలతోను, నదులతోను కూడిన గొప్ప భూమియెక్క బరువును; అజస్ర, సహాప్ర, ఘణా+అభిన్= నిరంతరం వేయిపడగల సముద్రాయంతో; తాల్చి= ధరించి; దుస్పూతర, మూర్తిక్షేత్ర మిక్కిలి సహింపశక్యం గాని విగ్రహం కల; జలధిశాయిక్షేత్ర= సముద్రంలో నిదించే నారాయణుడికి; పాయక= విడువక; శయ్య+బన= సెజ్జ బన; ఆ+అహిపతి= ఆ నాగరాజు; దుష్టుత+అంతకుఁడు= పాపాలను పోగొట్టేవాడైన; అనంతుడు= అనంతు డనే పేరుకల నాగరాజు; మాకున్= మాయైడు; ప్రసన్నుఁడు= ప్రసాదం (అనుగ్రహం) కలవాడు; అయ్యెడున్= అగుగాక!

తాత్పర్యం: పెక్క అడవులతోను, చెట్లతోను, సముద్రాలతోను, కులపర్వతాలతోను, నీటితో నిండిన సరస్వులతోను, నదులతోను కూడిన గొప్ప భూమియెక్క బరువును ఎల్లప్పుడూ వేయిపడగల సముద్రాయంతో ధరించి మిక్కిలి సహింపశక్యం కాని విగ్రహం గల నారాయణుడికి విడువక శయ్యగా ఉండి, పాపాలను అంతరింపజేసే అనంతు డనే పేరుగల ఆ నాగరాజు మా పట్ల అనుగ్రహం కలవాడు అగుగాక!

విశేషం: మహేంద్రం, మలయం, సహ్యం, శుక్రమంతం, గంధమాదనం, వింధ్యం, పారియాత్రం అనే ఏడున్నా కులపర్వతాలు. విష్ణువు సముద్రంలో ఆదిశేషుమీద పవళించి ఉంటాడు. ఉదంకుడు బుమి కాబట్టి ‘మాకు’ అని బహువచన ప్రయోగం చేశాడు. ఉదంకుడు నాగరాజులను నాలుగు పద్మాలలో స్తుతించాడు. వాటిలో ఇది మొదటిది. ఈ నాల్గ పద్మాల చివరన “మాకు ప్రసన్నుఁడయ్యెడున్” అనే పదాలు ఉన్నవి. తరువాత పలువురు కపులచేత ఖ్రాయబడిన సమానమకుటం గల శతకాలకు ఈ నాలుగు పద్మాలున్నా మార్గదర్శకా లయిన వని విమర్శకులు చెప్పారు. మాలంలో లేకపోయినా అనంతవాసుకుల స్తోత్రాలను నన్నయ తెనుగున అధికంగా చేర్చి ఉన్నాడు. నాగరాజులలో శ్రేష్ఠ లవటంచేత వారినికూడ స్తుతించటం ఉచిత మని అతడు భావించి ఉంటాడు. ‘మాకు’ అనేబుహివచనం తనను, తనగురుకులన్ని మనమలో ఉంచుకొని ఉదంకుడు ప్రయోగించాడు. ఈపద్యంలో నన్నయ అక్షరరమ్యత రమణీయంగా దర్శనమిస్తుంది. భూభారాన్ని, దానిని మోనే ఆదిశేషుడిని సహస్రఫణాల బుసలను, అనంతునికి శయ్యగా శేషుడు అనంతభారాన్ని మోస్తున్న అంతస్తున్నాన్ని ఉంపొక్కరాలతో, అంతస్త్రాలతో ధ్వనింపచేయటం ఇందులోని అక్షరరమ్యత. అక్షరరమ్యతను విభావిస్తూర్చి వ్యంజకంగా వాడటం నన్నయ రచనాళిల్పం.

చ. అరణి తపోవిభూతి నమరారులబాధలు వొందకుండగా
సురగుల నెల్లఁ గాచిన మహారిగనాయకుం దానమత్తురా

సురముకుటాగ్రూత్సురుచిశోభితపాదున కల్పిందనే

శ్వరునకు భూషణం బయిన వాసుకి మాకుఁ బ్రుసన్నుఁ దయ్యెడున్.

105

ప్రతిపదార్థం: అర్ది= దుర్భమైన; తపః, విభూతిన్= తపస్సుయొక్క వైభవం చేత; అమర+అరుల= దేవతలయొక్క శత్రువు లైన రాక్షసుల; బాధలు; పొందక, ఉండగాన్= పొందకుండ ఉండేటట్లుగా; ఉరగులన్, ఎల్లన్= పొములనందరిని; కాచిన= రక్షించిన; మహాత్+ఉరగనాయకుడు= గొప్ప పొములరాజు; ఆనమత్, సుర+అసుర, మకుట+అగ్ర, రత్న, రుచి, శోభిత, పాదునకున్= తనకు నమస్కరించే దేవతలయొక్కయు, రాక్షసులయొక్కయు కిరీటాల పైభాగంలో ఉన్న మణులకాంతితో ప్రకాశించే పొదాలు కలవాడికి; అద్రినందన+ఈశ్వరునకున్= హిమవత్సర్వతానికి కూతు రైన పార్వతికి భ్రత అయిన శివుడికి; భూషణంబు+అయిన= అలంకారమైన; వాసుకి= వాసుకి అనే పేరుగల సర్వరాజు; మాకున్= మాయేడ; ప్రసన్నుడు= అనుగ్రహం కలవాడు; అయ్యెడున్= అగుగాక!

తాత్పర్యం: చేయ శక్యంగాని తపస్సుయొక్కవైభవంచేత రాక్షసులు పెట్టేబాధలు పొందకుండేటట్లుగా నాగులనందరినీ రక్షించిన గొప్ప సర్వరాజున్నా, వంగి నమస్కరించే దేవతలయొక్కయు రాక్షసులయొక్కయు కిరీటాలపైభాగాల నున్న మణులకాంతిచేత ప్రకాశించే పొదాలు కల పార్వతీపతి మైన శివుడికి అలంకార మైన వాసుకి అనే సర్వరాజు మాయేడ అనుగ్రహం కలవాడు అగుగాక!

విశేషం: ఈపద్యంలో నన్నయ అక్షరరమ్యత సార్థకంగా ఆవిష్కరించబడింది. సర్పకులాన్ని రక్షించిన ఉదారుడూ, శివుడి కంఠాభరణంగా నిలిచిన ఉదాత్ముడూ అయిన వాసుకి స్వభావాన్ని ఊషాక్షరాలకంటే అంతస్తాలతోనూ, నాదాక్షరాలతోనూ ధ్వనింపజేయటం ఇందులోని రచనాశిల్పం.

ఉ. దేవమనుషులోకములఁ బ్రిమ్మరుచున్ విపులప్రతాపసం

భావితశక్తిశోర్యులు నపారవిషోత్సూటిపుష్టిరు

త్వాప్తతాపితాఖీలిపిపక్షులు నైన మహినుభావు లై

రావతకోటి ఫోరఫణిరాజులు మాకుఁ బ్రుసన్ను లయ్యెడున్.

106

ప్రతిపదార్థం: దేవ, మనుష్, లోకములన్= దేవతలయొక్కయు మనుషులయొక్కయు లోకాలందు; త్రిమృగురుచున్= తిరుగుతూ; విపుల, ప్రతాప, సంభావిత, శక్తి, శార్యులన్= అధికమైన తేజస్సుచేత సన్మానింపబడిన (ఊషాంపబడిన) సామర్థ్యాన్ని, పరాక్రమాన్ని కలవారున్నా; అపార, విష+ఉత్సుట, కోప, విస్మృత్రత్, పావక, తాపిత+అభిల, విపద్మలున్= అంతం లేని విషంచేత అధికమైన కోపంచేత ప్రకాశించే అగ్నిచేత తపింప చేయబడిన సర్వశత్రువులు కలవారున్నా; ఐన; మహాత్+అనుభావులు= గొప్ప ప్రభావం కలవారు; ఐరావత కోటి, ఫోర ఫణిరాజులు= ఐరావతులు (ఐరావత మనే పేరుగల గొప్ప నాగవంశం ఉన్నది. అందులో పలువురు నాగులు ఉంటారు) అనే కోటి సంభ్యగల (అనేకులైన) భయంకరు లైన సర్వరాజులు; మాకున్= మాయేడ; ప్రసన్నులు= అనుగ్రహం కలవారు; అయ్యెడున్= అగు గాక!

తాత్పర్యం: దేవతల మనుషుల లోకాలలో తిరుగుతూ అధికమైన తేజస్సుచేత పూజింపబడిన సామర్థ్యం, పరాక్రమం కలవారున్నా, అనంతవిషంచేత అధిక మైన కోపంతో ప్రకాశించే అగ్నిచేత తపింపజేయబడిన సర్వశత్రువులు కలవారున్నా అయిన మహాత్ములు ఐరావత నాగవంశంలోని కోటిసంఖ్యాకు లైన భయంకర సర్వరాజులు మాపట్ల అనుగ్రహంకలవారు అగుదురుగాక!

విశేషం: కోపం వచ్చినప్పుడు పాములు విషం కక్కుతాయి. ఆ విషం నుండి అగ్ని ఉప్పుతిల్లుతుంది. పాత్రస్వభావ వ్యంజకమైన అక్షరరమ్యత ఇందులో సముచితంగా సంతరించబడి ఉన్నది. ఘోరఫణిరాజులను వర్ణించే ఈపద్యంలో ఊషాక్షరాలతో పాటు, పరుషాక్షరాలను, స్థిరాక్షరాలనూ వాడటం విశేషం.

ఉ. గోత్రమహాధర నికుంజములన్ విపినంబులం గురు

శ్లేతమునం బ్రుకామగతి భేలన నొప్పి, సహశ్రసేనుఁ దై

ధాత్రీ బలిభ్రమించు బలదర్ప పరాక్రమదక్షుఁ దీక్షణ

శ్రీత్విభుండు తక్షకుఁడు శూరుఁడు మాకుఁ బ్రసన్నుఁ దయ్యెడున్.

107

ప్రతిపదార్థం: గోత్ర, మహాత్, మహిం, ధర, నికుంజములన్= గొప్ప కులపర్యతాల యొక్క పాదరిండ్లలోనూ; విపినంబులన్= అడవులయందును; కురుశ్లేతమునన్= కురుశ్లేతంలోనూ; ప్రకామ, గతి, భేలనన్= ఇచ్చవచ్చినట్లుగా పోవటంలోని (సంచరించటంలోని) క్రీడతో; ఒప్పి= అలరి; సహ+అశ్వసేనుఁడు+ఖ= కుమారుడైన అశ్వసేనునితో కూడినవాడై; ధాత్రీన్= భూమియందు; పరిభ్రమించు= తిరుగాడు. బల, దర్ప, పరాక్రమ, దక్షుఁడు= బలంలోను, గర్వంలోను శౌర్యంలోను సమర్థుడు; శూరుఁడు= పరాక్రమవంతుడు; (ఐన) శక్షణశ్లేతవిభుండు= కన్నులే చెపులుగా గల పాములటేడు; తక్షుఁడు; మాకున్= మాయెడ; ప్రసన్నుఁడు= అనుగ్రహం కలవాడు; అయ్యుడున్= అగుగాక!

తాత్పర్యం: గొప్ప కులపర్యతాల పాదరిశ్లోను, అడవులలోను, కురుశ్లేతంలోను ఇచ్చవచ్చినట్లు సంచరించే క్రీడతో అలరి, కుమారు డైన అశ్వసేనుడితో కూడి భూమిమీద తిరుగుతూ బలంలోనూ, గర్వంలోనూ, శౌర్యంలోనూ సమర్థుడైన పరాక్రమవంతుడూ పాములకురాజూ అయిన తక్షుఁడు మాయెడ అనుగ్రహం కలవాడు అగుగాక!

విశేషం: స్తుతికి ప్రసన్నుఁడు కాని దేవు డుండడు. ఆ భావంతో ఉత్తమ సర్వమూర్తులనూ, భయంకరసర్వరాజులనూ, చివరకు కుండలాలను హరించిన తక్షుఁడినీ ఉండంకుడు కార్యాక్రి అయి ప్రస్తుతించాడు. అందరిలో తక్షుఁడు అభేద్యుడూ, దుష్టురుడూ కాబట్టి అతడిని దుష్టురప్పాసతోకూడిన పద్యంలో స్తుతించటం విశేషం. నన్నుయపద్యరచనలోని అక్షరరమ్యతకు ఇది ఉదాహరణాం. నన్నుయ పైనాలుగు పద్యాలలో అనంతుడినీ, వాసుకినీ, ఐరావత్కోటి ఘణిరాజులనూ, తక్షుఁడినీ మాత్రమే ఎందుకు కీర్తించాడనే అంశం లోనారసి తెలిసికొనడగినది. నాగమాత అయిన కద్రువకు జన్మించిన సర్వాలలో మొదటి నలుగురిపేర్లు - అనంతుడు, వాసుకి, ఐరావతుడు, తక్షుఁడు (చూడు. ఆది. 2.4). అందువలన ఆవరుసలో ఉండంకుడు వారిని స్తుతించాడు. భావికథలో జనమేజయుడు చేసే సర్వయాగానికి కారకుడు కాబోతున్నాడు. ఉండంకుడు. ఆ కథంతా చదివితే తెలిసే విశేషమేమంటే దుష్టపన్నగాలు అగ్నిలో పడి నశించటానికి ఆయజ్ఞం తోడ్పడిందని. అనంతుడు, వాసుకి ధర్మాత్ములై పుణ్యాత్ములై తపస్సులుచేసి నారాయణ పరమేశ్వరుల సేవాభాగ్యాన్ని పాండారు. దుష్టులు కాని ఘణిరాజులు సర్వయాగంలో దగ్గులు కాకుండా తమ పుణ్యవిశేషాలతో బ్రతికిపోయారు. మాయాదక్షుడైన తక్షుఁడు ఇంద్రుడిని ఆశ్రయించటంవలన చాపుత్పై బైటపడ్డాడు. అగ్నిలో పడబోతున్న తక్షుఁడిని పడకుండా ఆస్తికుడు అపాడు. అంటే దుష్టుసర్వరుకులంలో హుతంకాకుండా చివరకు మిగిలింది తక్షుఁడే అన్నమాట. ఆ తరువాత అతడు ఇంద్రునికి స్నేహితు దయ్యాడు. ఇంద్రుడి భాండవవనంలో నివసించాడు. అతడిని ఇంద్రుడు సదా రక్షిస్తూ ఉండేవాడు. పైకిచూస్తే, ఉండంకుడి కథలో తక్షుఁడిని స్తుతించటం సందర్భాచిత్యం. కథనంతా గాధంగా భావిస్తే మూలంలో లేని అనంతుడిని, వాసుకిని నన్నుయ ఉండంకుడిచేత ఎందుకు స్తుతింపచేశాడో, ఘణిరాజులనూ, తక్షుఁడినీ ఎందుకు ప్రశంసింపచేశాడో పరితకు అంతరాథం ప్రసన్న మౌతుంది. ప్రసన్నకథాక(వి)లితార్థయుక్తి కిది చక్కని ఉదాహరణాం. (సంపా.)

- వ. అనియి ట్లూరగపతుల నెల్ల స్తుతియించి ‘యందు సితాసితతంతు సంతానపటంబు ననుషయించుచుస్తువాల నిద్రణ స్తీలను, ద్వాదశారచక్తంబుం బలవర్తించుచుస్తువాల నార్ఘరం గుమారుల, నతప్రమాణ తురంగంబు నెక్కినవాని మహాతేజస్సి నొక్క బిఘ్యపురుషుం గని విపులార్థవంతంబు లైన మంత్రంబుల నతిభ్రక్తియుక్తుం దై స్తుతియించినం బ్రసమ్మం డై యింధ్యపురుషుం డయ్యుదంకున కి ట్లనియే.

108

ప్రతిపదార్థం: అని= అని పలికి; ఇట్లు= శఃవిధంగా; ఉరగపతులన్+ఎల్లన్= నాగరాజులనందరిని; స్తుతియించి= పాగడి; అందున్= నాగలోకంలో; సిత+అసిత, తంతు, సంతాన, పటంబున్= తెల్లని, నల్లని, దారాల సముదాయంతో కూడిన వస్తుం; అనువయించుచున్+ఉన్నవారిన్= నేస్తున్న వారిని; ఇద్దరు స్తీలను= ఇరువురు ఆడవారిని; ద్వాదశ+అర చక్తంబున్= పండిండు (పన్నెండు) ఆకులు గల చక్రాన్ని; పరివర్తించుచు, ఉన్నవారిన్= త్రిపుతున్న వారిని; ఆర్యార్న, కుమారులన్= ఆరుగురు యువకులను; అతి, ప్రమాణ, తురంగంబున్= మిక్కిలి ఎత్తైన గుట్టాన్ని; ఎక్కిన వానిన్; మహాత, తేజస్సిన్= గొప్ప తేజస్సు కలవాడిని; ఒక్క దివ్యపురుషున్= ఒక దేవతాపురుషుడిని; కని= చూచి; విపుల+అర్థవంతంబులు+ఐన= అధికమగు అర్థం కలవైన; మంత్రంబులన్= మంత్రాలతో; అతి, భక్తి, యుక్తుండు+ఐ= మిక్కిలి భక్తితో కూడినవాడై; స్తుతియించినన్= పాగడగా; ప్రసన్నండు+ఐ= ప్రసాదం (అనుగ్రహం) కలవాడై; ఆ+దివ్యపురుషుండు= ఆ దేవతా పురుషుడు; ఆ+ఉదంకమహామునితో; ఇట్లు= శఃవిధంగా; అనియెన్= అన్నాడు.

తాత్పర్యం: అని శఃవిధంగా నాగరాజులందరిని పాగడి పాతాళలోకంలో తెల్లని నల్లని దారాల సముదాయంతో కూడిన వస్తోన్న నేస్తున్న ఇద్దరు స్తీలను, పండిండు (పన్నెండు) ఆకులు గల చక్రాన్ని త్రిపుతున్నవారిని ఆరుగురు యువకులను, మిక్కిలి ఎత్తైన గుర్రాన్ని ఎక్కిన గొప్ప తేజస్సు కల ఒక దివ్యపురుషుడిని చూచి, అధికము లైన అర్థాలు గల మంత్రాలతో మిక్కిలిభక్తితో కూడినవాడై స్తుతించగా, ఆ దేవతాపురుషుడు అనుగ్రహం కలవా డై ఉదంకమహామునితో శః విధంగా పలికాడు.

విశేషం: నల్లని, తెల్లని దారాలతో కూడిన వస్తుం విషయాన్ని, ఇరువురు స్తీల విషయాన్ని, ద్వాదశార చక్రాన్ని త్రిపుతున్న ఆరుగురు కుమారుల విషయాన్ని, ఉత్తమ అశ్వాన్ని ఎక్కిన దివ్యపురుషుని విషయాన్ని ముందు తెలియపరచటం అవుతుంది. (చూడు:1.118)

- క. మితవచన! నీయథార్థ , స్తుతుల కతిప్రీతమానసుడ నైతి ననిం దిత చరిత! నీకు నభివాం , భిత మెయ్యిది దానిఁ జెపును చేయుదు ననినన్.

109

ప్రతిపదార్థం: మితవచన= పరిమిత మైన వాక్యలు కలవాడా!; అనిందిత, చరిత!= నిర్మల మైన వర్తనం కలవాడా! ఓ ఉదంకమహామునీ!; నీ= నీయుక్క, యథార్థస్తుతులకున్= సత్య మైన స్తోత్రాలకు; అతి, ప్రీత, మానసుడన్= మిక్కిలి ప్రీతి పాందిన మనస్సు కలవాడిని; ఐత్తిన్= అయినాను; నీకున్; అభివాంచితము= కోరబడింది (కోరిక); ఏ+అది= ఏదో; దానిన్= ఆ కోరికను, చెపుము+అ= తెలుపుము; చేయుదున్= నెరవేరుస్తాను; అనినన్= అని ఆ దివ్యపురుషుడు పలుకగా.

తాత్పర్యం: పరిమితమైన వాక్యలు, నిర్మల మైన వర్తనం కలిగినట్టి ఓ ఉదంక మహామునీ! సత్యాలైన నీస్తోత్రాలచేత మిక్కిలి ప్రీతి పాందిన మనస్సు కలవాడ వైనాను. నీకు ఏ కోరిక కలదో దానిని చెప్పుము; నేను నెరవేరుస్తాను - అని దివ్య పురుషుడు పలుకగా

- శ. ఉదంకుండు గరంబు సంతసిల్లి 'యున్నాగుకులం బెల్ల నాకు వశం బగునట్టులుగ నన్నుగ్రహింపు' మనిన నప్పురుషుం 'డఫ్సీని సీయశ్వాసర్టరంధ్రాధ్యానంబు సీయు' మనిన వల్లె యని తద్వచనానురూపంబు సీయుడు
దత్తీక్షణంబ.

110

ప్రతిపదార్థం: ఉదంకుడు; కరంబు= మిక్కిలి; సంతసిల్లి= సంతోషించి; ఈ+నాగులంబు+ఎల్లన్= ఈ పాముల సముదాయం అంతయున్నా; నాన్న, వశంబు, అగు, అట్టులుగ్నే= అధీన మయ్యేటట్లుగా (వశపదేటట్లుగా); అనుగ్రహింపుము= దయచూపుము; అనినన్= అని ఉదంకుడు పలుకగా; ఆ+పురుషుండు= ఆ దివ్యపురుషుడు; అట్లు+ఏన్నిన్= నీ కటువంటి కోరిక ఉన్నట్లుయితే; ఈ, అశ్వ, కర్ణ, రంద్ర+ఆధ్యానంబు= నే నెక్కిన ఈ గుర్రం యొక్క చెవియందు ఊదుట; చేయుము+అనినన్= చేయు మని ఆ దివ్యపురుషుడు పలుకగా; వల్లె= అట్లే; అని; తద్, వచన+అనురూపంబు= ఆ దివ్యపురుషుడి వాక్కునకు తగింది; చేయుడున్= చేసిన అనంతరం; తద్+శ్వణంబు+అ= ఆ శ్వణంలోనే, వెంటనే.

తాత్పర్యం: ఉదంకుడు మిక్కిలి సంతోషించి 'ఈ పాముల వంశమంతా నా కథీన మయ్యేటట్లు కరుణించు' మని పలుకగా ఆ దివ్యపురుషుడు 'అట్లేతే ఈ గుర్రంయొక్క చెవికన్నంలో ఊదు' మని అన్నాడు. ఉదంకుడు అట్లే అని అంగికారం సూచించి, ఆ దివ్యపురుషుడు పలికిన వాక్కులకు తగినట్లు చేయగా వెంటనే.

విశేషం: మూలంలో ఇచ్చట గుర్రంయొక్క అపాసంలో ఊదు మని దివ్యపురుషుడు చెప్పినట్లు ఉన్నది. బుషి అట్లూ చేయటం ఉచితంగా ఉండ దని నన్నయ అపానాన్ని తొలగించి దానికి బదులు కర్ణరంధ్ర మని ప్రాశాడు.

శ. పాతాళైకనికేతనాంతరమునం బర్యోం దదశ్వాఖిల

**శ్రీతోమార్గ వినిగ్రతోగ్ర దహనార్థుల్, పన్నగ్రాతముల్
భీతిల్లేన్, భుజగాథినాథు మనమున్ భేదిల్లే గలాపంత సం
జాతప్రోధ్యత బాఢబానల శిఖాశంకాథికాతంక మై.**

111

ప్రతిపదార్థం: తద్+అశ్వ+అఖిల, ప్రోత్స+మార్గ, వినిగ్రత+ఉగ్ర, దహన+అర్పుల్= ఆ గుట్టముయొక్క సర్వాందియాలమార్గాల నుండి బయల్సేడలిన భయంకర మైన అగ్నియొక్క జ్వాలలు; పాతాళ+ఏక, నికేతన+అంతరమునన్= నాగలోక మనే ముఖ్యమైన(సాటిలేని) భువనం యొక్క మధ్య భాగంలో; పర్వుల్= వ్యాపించినవి; పన్నగ్రాతముల్= పాముల సముదాయాలు; భీతిల్లేన్= భయపడినవి; కల్ప+అంత, సంజాత, ప్రోద్ధత, బాఢబ+అనల, శిఖా, శంకా, అధిక+అతంకము+హి= ప్రశయకాలంలో పుట్టి విజృంభించిన బఢబగ్గి యొక్క జ్వాలలనే సందేహంవలన అధికమైన భయం కలదై; భుజగ+అదినాథు= సర్వరాజు యొక్క మనమున్= మనస్సుకూడ; భేదిల్లేన్= బ్రుద్ధలైనది.

తాత్పర్యం: పాతాళ మనే ముఖ్యమయిన భువనమధ్యంలో ఆ గుట్టముయొక్క సర్వోందియ ద్వారాలనుండి బయల్సేడలిన భయంకరమైన అగ్నిజ్వాలలు వ్యాపించినవి. పాముల సముదాయాలు భయపడినవి; ప్రశయకాలంలో పుట్టి మైనిన బఢబగ్గిజ్వాల లనే సందేహంవలన కలిగిన అధిక మైన భయం కలదై పాములరాజుయొక్క హృదయం కూడ బ్రుద్ధలయింది.

విశేషం: అలం: నన్నయ రచనలోని అక్షరరమ్యత కీపద్యం ఉదాహరణ. ఇందులో భయానకరసం స్నురిస్తుంది. దానిని పోషించేటట్లు - మార్గ, వినిగ్రత, అర్పించి ద్విత్యాక్షరాలనూ, భ, ధ, భ, వంటి మహాప్రాణాలనూ వాడుతూ సమాసభూయుషమైన రచనతో ఒణోగుణాన్ని పోషించి బఢబానలజ్వాలలవంటి అగ్నిజ్వాలల భయంకరరూపాన్ని అక్షరరమ్యంగా నన్నయ ఆవిష్కరించాడు.

తక్షకుండు కుండలంబులం దెచ్చి యుదంకున కిచ్చుట (సం.1-3-158)

క. శంకరనిభుఁ దగు విప్రుభఁ, యంకరకోపాగ్ని యొక్కా! యనుచును జాతా

తంకుఁ దయి కుండలంబు లు, దంకునకును దెచ్చి యచ్చే దక్షకుఁ దంతన.

112

ప్రతిపదార్థం: అంతన్= అప్పుడు; తక్షకుడు; శంకరనిభుఁ+లగు= శివునితో సమాను డైన; విప్రు= బ్రాహ్మణుడియొక్క; భయంకర, కోప+అగ్ని, ఒక్కా= భయం కలిగించే కోప మనే అగ్నియేమో; అనుచును= అనీ భావిస్తూ; జాత+అతంకుఁ దు+అయి= పుట్టిన భయం కలవాడై; ఉదంకునకును= ఉదంక మహామునికి; కుండలంబులు= కర్ణాభరణాలు; తెచ్చి; ఇచ్చేన్= తెచ్చి ఇచ్చాడు.

తాత్పర్యం: అంత తక్షకుడు శివుడితో సమాను డైన బ్రాహ్మణుడి భయంకర మైన కోప మనే అగ్నియేమో! అని తలుస్తూ భయంతో కూడినవాడై కుండలాలను ఉదంకమహామునికి తెచ్చి ఇచ్చాడు.

విశేషం: అలం: రూపకం; ఉత్సైష్మిజ్ఞ:

వ. ఇట్లు నాగలోకంబున కెల్ల మహాక్షోభంబు గావించి తక్షకుచేతుఁ గుండలంబులు గొని యుదంకుఁ దాత్మగతంబున.

113

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈ విధంగా; నాగలోకంబునకున్+ఎల్లన్= పాతాళలోకాని కంతటికి; మహాక్షోభంబు= గొప్ప కలత; కావించి= చేసి, కలిగించి; తక్షకుచేతన్= తక్షకుడి నుండి (వలన); కుండలంబులు= కర్ణాభరణాలు; కొని= గ్రహించి; ఉదంకుఁడు; ఆత్మగతంబునన్= తనలో.

తాత్పర్యం: ఈ విధంగా సర్పలోకాని కంతటికి గొప్పకలత కలిగేటట్లు చేసి తక్షకుడి (వలన) నుండి కుండలాలు గ్రహించి ఉదంకుడు తనలో.

విశేషం: ఆత్మగత మనేమాట నాటకంలో స్వగత మనే అర్థంలో రంగస్థల సూచనగా వాడుతుంటారు. పైకి వినబడని భాషణం ఆత్మగత మని సౌహిత్యదర్శణం.

సీ. ‘కుండలమ్ములు వేగ కొనిరమ్ము నాలవ, నాటేకి నని పూని నన్నుఁ బనిచె గురుపత్తిఁ; నేడు యక్కుండలంబులు దొడ్డు, బివస; మీ బివస మతికమింప కుండంగబోక యె ట్లోడగుాడు? ని న్నాగ, భవన మెప్పాట వెల్వడగుఁ బోలు? నేడు పాశవనినాఁడు నిష్టలం జమ్ముహఁ, యత్తమంతయు’ నని యథికచింత

ఆ. దవిలియున్న నయ్యదంకు నభప్రాయ, మెట్టిగె బిష్టపురుషుఁ డిట్లు లనియే: ‘సీహాయంబు నెక్కి యేగుమ; యిది వడి, గలడు మనముకంటే గాడ్పుకంటే’.

114

ప్రతిపదార్థం: గురుపత్తిఁ= గురుపుగారి భార్య; నాలవ నాటేకిన్= నేటికి నాలవరోజుకు; కుండలంబులు= చెవికమ్మలు; వేగ= వేగంగా; కొనిరమ్ము= తీసికొనిరమ్మ; అని; పూని= పట్టుదలతో, కడగి; నన్ను; పనిచెన్= పంపింది; నేడు+అ= నేడే; ఆ

కుండలంబులు= ఆ కర్ణాభరణాలు; తొడ్డు= ధరించే; దివసము= రోజు; ఈ దివసము= ఈ రోజు; అతీక్రమింపక, ఉండంగన్= దాటిపోకుండ; పోక= పోవటం; ఎట్లు= ఏవిధంగా; ఒడన్, కూడున్= సమకూరుతుంది?; ఈ నాగభవనము= ఈ సర్పులోకం; (మండి) ఏ+పాటన్= ఏవిధంగా; వెల్పుడఁగన్, పోలున్= బయటకు పోవటానికి వీలోతుంది?; నేడు= ఈరోజు; పోవనినాడు= వెళ్ళకపోతే; ఈ+మహాత్ యత్పము+అంతయున్= నేను చేసిన ఈగొప్పయత్పముంతా; నిష్పలంబు= ఫలం లేనిది (నిష్పయోజనం) అని; అధికచింతన్= పెనుదిగులునందు; తవిలి ఉన్నన్= చిక్కి ఉండగా; ఆ+ఉదంకు+అభిప్రాయము= ఆ ఉదంకునియొక్కభావం; ఎత్తిగి= తెలిసికొని; దివ్యపురుషుడు= (గుర్రాన్ని ఎక్కి ఉన్న) దేవతా పురుషుడు; ఇట్లులు= ఈవిధంగా; అనియెన్= అన్నాడు; ఈ హాయంబున్= ఈ గుర్రాన్ని; ఎక్కి; ఏగుము+ఆ= వెళ్ళము; ఇది= ఈ గుర్రం; మనముకంటేన్= మనస్సుకంటే; గాధుకంటేన్= గాలికంటే; వడి, కలదు= వేగం కలిగి ఉన్నది.

తాత్పర్యం: నేటికి నాగ్లవరోజున కుండలాలను వేగంగా తీసికొని రమ్మని గురువుగారిభార్య పట్టుదలతో నన్ను పంపింది. ఆ కుండలాలు ధరించే దినం ఈనాడే. ఈరోజు దాటకుండ నేను అక్కడికి పోవటం ఏవిధంగా సమకూరుతుంది? ఈ నాగలోకంమండి ఎట్లా బయటికి వెళ్ళవచ్చును? నేను వెళ్ళకపోతే నేను చేసిన ఈ మహాప్రయత్పముంతా నిష్పయోజన వొతుంది' - అని మిక్కిలి ఏచారంతో కలతనొంది యున్న ఆ ఉదంకుడిభావం తెలిసికొని తురగారూఢు డైన దివ్యపురుషుడు ఇట్లా పలికాడు: 'సీ వీ గుర్రం ఎక్కి వెళ్ళము. ఇది మనస్సుకంటే గాలికంటే వేగం కలిగినది'.

విశేషం: మనస్సు, గాలీ వేగం కలవాటిలో ప్రసిద్ధా లైనవి. కథాకథనానికి ఉపయోగపడే ఇటువంటి సీసాలను కొందరు 'గునుగు' సీసాలంటారు.

వ. అనవుడు నద్దిష్టపురుషువచనంబున నత్తురంగంబు నెక్కితత్కషణంబ యయుదంకుండు గురుగ్వాంబునకు వచ్చే; నిట గురుపత్తియు శుచిస్తాత ర్యై నూతనపలిధానశోభిత ర్యై యక్కుండలంబులు దొడువ నవసరం బైన్ దదాగ మనంబు గోరుచున్నయిది యప్ప డయ్యుదంకుం గని తద్దయు సంతసిల్లి. తదానీతరత్తుకుండల భూషిత ర్యై, బ్రాహ్మణులం బూజించి నిజసంకల్పిత మహాత్మావం బోనలించే; నట్లు గురుకార్యంబు నిర్పల్తించియున్న యుదంకుం జూచి గురుం డి ట్లనియె.

115

ప్రతిపదార్థం: అనవుడున్= అనిన తరువాత; ఆ+దివ్య, పురుషు= ఆ దేవతాపురుషుడి యొక్క; వచనంబున్= మాటచే (మాటప్రకారం); ఆ+తురంగంబున్= ఆ గుర్రాన్ని; ఎక్కి; తద్ద+శ్ఛణంబు+అ= ఆ శ్ఛణమే, వెంటనే; ఆ+ఉదంకుండు; గురు, గ్యాంబునకున్= గురువుగారి ఇంటికి; వచ్చేన్; ఇటు= ఇక్కడ గురుగ్వాంలో; గురుపత్తియున్= గురువుగారి భార్యయున్నా; శుచి, స్నాతయున్= పవిత్రతకొరకు స్నానంచేసినది; ఇఁ=అయి; నూతన, పరిధాన శోభిత+ఇ= క్రొత్తవస్త్రాలతో ప్రకాశించినదయి; ఆ+కుండలంబులు= ఆ కర్ణాభరణాలు; ధరింపన్= ధరించటానికి; అవసరంబు= సమయం; ఇన్= కాగా; తద్ద+అగునంబు= ఉదంకునిరాక; కోరుచున్న+అది= కోరుతున్నది; అప్పుడు; ఆ+ఉదంకున్= ఆ ఉదంకుని; కని= చూచి; తద్దయున్= మిక్కిలి; సంతసిల్లి= సంతోషించి; తద్ద, ఆనీత, రత్న, మండల, భూషిత, ఇఁ= అతనిచేత తేబడిన మణిమయ కర్ణాభరణాలచేత అలంకరింపబడిన దై; బ్రాహ్మణులన్; పూజించి= పూజ చేసి; నిజ, సంకల్పిత, మహాత్, ఉత్సవంబు= తనచేత సంకల్పింపబడిన గొప్పదైన వేడుక; ఒనరించేన్= చేసెను; అట్లు= ఆవిధంగా; గురుకార్యంబు= గురువుగారి పని (గురుపత్తి కార్య శైనా గురుకార్యమే); నిర్వర్తించి= చేసి; ఉన్న=ఉండిన; ఉదంకున్; చూచి; గురుండు= గురు శైన పైలుడు; ఇట్లు= ఈవిధంగా; అనియెన్= అన్నాడు.

తాత్పర్యం: దివ్యపురుషుడు ఆ విధంగా పల్నిన తరువాత ఆతనిమాట ప్రకారం ఆ గుర్తాన్ని ఎక్కి ఉండంకుడు వెంటనే గురువుగారింటికి వచ్చాడు. గురుగృహంలో గురువుగారిభార్య పవిత్రస్నానం చేసి క్రొత్తబట్టలు కట్టుకొని వెలుగొందుతూ కర్ణాభరణాలు ధరించే సమయం ఆసన్నంకాగా, శిష్యుడైన ఉండంకుడి రాక్కారు ఎదురుచూస్తున్నపుడు ఆ ఉండంకుడు రాగా చూచి, మిక్కిలి సంతోషించి, అతడు తెచ్చిన మణిమయకుండలాలను ధరించి, విప్రులను పూజించి, తాను సంకల్పించిన మహోత్సవాన్ని జరుపుకొన్నది. ఆ విధంగా గురువుగారిపని చేసి ఉన్న ఉండంకుడిని చూచి గురు వైన పైలుడు ఈవిధంగా పలికాడు.

క. ఈయున్న పొష్యుపోలికీ , బోయి కడుంబెద్దదవ్వు పోయిన య ట్ల

త్యాయత విమల తపామహి , మా! యిన్ని దినంబు లేల మసలితి చెపుమా!

116

ప్రతిపదార్థం: ఈ, ఉన్న= ఇచ్చటనే ఉన్న ‘ఈ’ సామీప్యాన్ని సూచిస్తుంది). పోష్యు, పోలికీ= పొష్యుమహారాజు చెంతకు; పోయి= వెళ్ళి; కడున్= మిక్కిలి; పెద్ద= అధికమైన; దవ్వు= దూరం; పోయిన, అట్లు= పోయినవిధంగా; అతి+అయిత, విమల, తపః, మహిమా= మిక్కిలి అధికమైన నిర్వలమైన తపస్సుయొక్క మహాత్మం కలవాడా!; ఇన్ని, దినంబులు= ఇన్ని (నాలుగు) రోజులు; ఏల= ఏకారణంచేత; మసలితి(వి)= ఆలస్యం చేసినావు?; చెపుమా= తెలుపుము.

తాత్పర్యం: మిక్కిలి అధిక మైన నిర్వలమైనతపస్సుయొక్కమహిమ కలవాడా! ఇక్కడికి అతిసమీపంలో ఉన్న పొష్యుమహారాజుచెంతకు పోయి, చాలాదూరం పోయినవిధంగా ఏకారణంచేత ఇంతలస్యం చేశావో తెలియజెప్పుము.

విశేషం: పొష్యునిపురం దగ్గరగానే ఉన్నది. నీవు గొప్ప తపస్సంపన్నుడవు. నీవు అచ్చటికి పోయి రావటానికి నాల్గురోజులు పట్టింది. ఇంత ఆలస్యం కావటానికి కారణ మేమి టని గురువు అడిగాడు. ‘అత్యాయత విమల తపామహిమా!’ అనే సంబోధనం సాభిప్రాయం. తపామహిమతో ఎటువంటి కార్యమైనమా సులభంగా చేయవచ్చును. ‘ఈయున్న’ అనే ఎత్తగడ సంభాషణ సహజత్వం ఉట్టిపడేటట్లు సుడికారపు సాంపును ప్రదర్శిస్తున్నది.

క. అనిన నుండి ది ట్లనియే: ‘నయాః మీ యానతిచ్ఛినట్ల మనల వలవదు; తక్షకుం డను దుష్టోరగంబు నేసిన విష్ణుంబున నింత మనలవలసే; విసుండు: మిష్యు వీద్దిశ్చాని చనువాడు నెదుర నొక్క మహాశక్ంబు నెక్కి చనుదెంచువాని నొక్కాధిష్టపురుషుం గని, వాని పశిన వ్యఘాగోమయ భక్తింబు నేసి చని పొష్యుమహాదేవి కుండలంబులు ప్రతిగ్రహించి వచ్చుచోఇ దక్షకుచేత నపహృతకుండలుండ సై వాని పిఱుందన పాతాళలోకంబునకుం బోయి నాగపతుల నెల్ల స్తుతియించి, యందు సితాసితతంతు సంతానపటంబు నశువయించుచున్నవాలి నిద్రాఱ స్త్రీలను, ద్వాదశారచ్ఛక్తంబుఁ బలవర్తించుచున్నవాలి నార్ఘరఁ గుమారుల, నతిప్రమాణతురగారూఢుండైన యొక్క బిష్యపురుషుం గని, తత్త్వసాంగంబునఁ గుండలంబులు వడసి, తదాదేశంబున నత్తురంగంబు నెక్కిపుచ్చితి; నిది యంతయు నేమి? నా కెత్తింగెంపుఁ’ డనిన గురుం డిట్లనియే.

117

ప్రతిపదార్థం: అనిన్= గురువు అట్లనగా; ఉండంకుడు; ఇట్లు= ఈవిధంగా; అనియేం= పల్నైన; అయ్యా= ఆర్యా!; మీ, ఆనతి, ఇచ్చిన, అట్లు+అ= మీరు సెలవిచ్చిన విధంగా (కర్మపద ప్రథమకు షష్టి); మనల, వలవదు= ఆలస్యం చేయ నవసరం లేదు; తక్షకుండు+అను; దుష్ట+ఉరగంబు= చెడ్డపోము; చేసిన; విష్ణుంబున్= ఆటంకంచేత; ఇంత= ఇంతకాలం; మనల,

వలసెన్= ఆలస్యం చేయవలసి వచ్చింది; వినడు; మిముగ్న్= (గురువుగారిని); వీడ్స్-ని= విడిచి (మీదగ్గర సెలవు తీసికొని); చను, వాడన్= వెళ్ళవాడను; ఎదురన్= నా ఎదుట; ఒక్క, మహాత్, ఉడ్డంబున్= గొప్ప (ఉన్నతమైన) ఎద్దును; ఎక్కు; చనుదెంచు, వానిన్= వచ్చువాడిని; ఒక్క, దివ్య, పురుషున్= ఒక దేవతాపురుషుడిని; కని= చూచి; వాని, పనిన్= (కర్తృపద ప్రథమకుష్టి) అతడు ఏర్పరచిన; వ్యషథ, గోమయ, భక్తణంబు= ఎద్దుపేడ తినటం; చేసి; చని= వెళ్ళి; పొమ్ము, మహా, దేవి= పొమ్ముడి దేవేరియొక్క; కుండలంబులు; ప్రతిగ్రహించి= దానంగా తీసికొని; వచ్చుబోన్= వచ్చేటప్పుడు; తష్టకుచేతన్= తష్టకు డనే సర్వరాజుచేత; అప్పుత, కుండలుండను+ప= దొంగిలించబడిన కుండలాలు కలవాడ వై; వాని, పిఱుందన్+అ= అ తష్టకుడి వెనుకనే; పాతాళ లోకంబునకున్= నాగలోకానికి; పోయి= వెళ్ళి; నాగ, పతులన్, ఎల్లన్= సర్వరాజుల సందరిని; స్తుతియించి= పొగడి; అందున్= ఆ పాతాళంలో, సిత+అసిత, తంతు, సంతాస, పటంబున్= తెల్లని నల్లని దారాల సముదాయంతో కూడిన వస్త్రాన్ని; అనువయించుచున్+ఉన్నవారిన్= నేస్తూ ఉన్నవారిని; ఇద్దఱ, స్త్రీలను= ఇరువురు ఆడువారిని; ద్వాదశ+అర, చక్రంబున్= పండండు (12) ఆకులు కల చక్రాన్ని; పరివర్తించుచున్+ఉన్న, వారిన్= త్రిపుషున్న వారిని; ఆర్యుర్న, కుమారులన్= అర్గురు బాలకులను; అతి, ప్రమాణ, తురగ+అరూధుండు+పన= మిక్కెలి ఎత్తైన గుర్రాన్ని ఎక్కినవాడిని; ఒక్క, దివ్యపురుషున్= ఒక దేవతా పురుషుడిని; కని= చూచి; తద్, ప్రసాదంబునన్= ఆ దివ్యపురుషుడి అనుగ్రహంచేత; కుండలంబులు; పడసి= పొంది; తద్+అదేశంబునన్= ఆ పురుషుడి ఆజ్ఞచేత; ఆ+తురంగంబున్= ఆ గుర్రాన్ని, ఎక్కు; వచ్చితిన్; ఇది, అంతయున్= పైన పేర్కొనబడిన దంతయున్నా; ఏమి= ఏమిటి?; నాకున్; ఎటింగిం పుఁడు= అంతరాళం తెల్పుండి; అనినన్= అని ఉదంకుడు అడుగగా; గురుండు= పైలుడు; ఇట్లు= ఈవిధంగా; అనియెన్= అన్నాడు.

తాత్పర్యం: అని గురువుగారు అడుగగా ఉదంకుడు ఈవిధంగా చెప్పాడు: ‘ఆర్య! మీరు సెలవచ్చినట్లు ఆలస్యం చేయవలసిన అవసరం లేదు. కానీ, తష్టకుడు అనే పేరు గల దుష్ట డైన నాగరాజు చేసిన ఆటంకంచేత ఇన్ని రోజులు ఆలస్యం చేయవలసి వచ్చింది. నేను మిముగ్న వీడి వెళ్ళుతూ ఎదుట ఒక పెద్దఎద్దు నెక్కి వచ్చేవాడిని ఒక దేవతాపురుషుడిని చూచి అత దేర్పరచిన ఎద్దుపేడ తిని వెళ్ళి, పొష్యమహారాజుదేవేరికర్ణభరణాలు పుచ్చుకొని వస్తూ ఉన్నాను. వస్తూ ఉండగా తష్టకుడిచేత కుండలాలు అపహరింపబడ్డవి. నేను ఆ తష్టకుడి వెనుకనే నాగలోకానికి పోయి సర్వరాజులనందరిని పొగడి, ఆపాతాళలోకంలో తెల్లని నల్లని దారాలతో కూడిన వప్పం నేస్తున్న ఇద్దరు స్త్రీలను, పండండాకులు కల చక్రాన్ని (త్రిపుషున్న ఆరుగురు బాలురను (యువకులను)); మిక్కెలి ఎత్తైన గుర్రాన్ని ఎక్కిన ఒక దివ్యపురుషుడిని చూచి, అతని అనుగ్రహంచేత కర్ణభరణాలు పాంది, అత డాజ్ఞాపీంచిన విధంగా ఆ గుర్రం ఎక్కు వచ్చాను. ఇదంతయు ఏమిటి? దీని అంతరాళం నాకు తెలపండి’ అని అడుగగా గురువైన పైలుడు ఈవిధంగా పలికాడు.

- సీ.** అప్పురుషుం డింద్రు, డయుక్క మైరావ , తంబు, గోమయ మమ్మతంబు, నాగ భువనంబులోఁ గన్న పొలఁతు లిధ్రుబు ధాత , యును విధాతయు, వాల యునువయించు సితక్ష్మప్పతంతురాజిత తంతు మది యహాఁ , రాత్రంబు, ద్వాదశారములు గలుగు చక్రంబు మాసాత్మ సంవత్సరంబు, కు , మారు లయ్యార్పురు మహితబుతువు,
- అ.** లత్తురంగ మగ్గు, యప్పురుషుండు ప , ర్ధుమ్ము డింద్రుసభుఁడు సస్మానీంద్ర , యాచి నింద్రుఁ గాంచి యమ్మతాశి వగుట నీ , కజ్జమతార్థ సిథ్ి యయ్యెనయ్య!

ప్రతిపదార్థం: సత్త+ముని+ఇంద్ర= మంచి మునికైష్వదా! ఉదంకా! ఆ+పురుషుడు= ఎద్దు ఎక్కివచ్చిన పురుషుడు; ఇంద్రుడు; ఆ+ఉడ్డము= ఆ ఎద్దు; ఇరావతంబు= దేవేంద్రుని వాహన మైన ఏనుగు; గోమయము= పేడ; అమృతంబు; నాగ, భువనంబులోన్= నాగలోకంలో; కన్న= నీవు చూచిన; పొలఁతులు, ఇద్దులు= ప్రీతులు ఇరువురు; ధాతయును; విధాతయు; వారి, అనువయించు= వారు నేనెడి; సిత, కృష్ణ రాజిత, తంత్రము+అది= తెల్లని నల్లని దారాలతో ప్రకాశించే ఆ మగ్గం; అహం, రాత్రము= పగలు, రాత్రి; ద్వాదశ+అరములు= పండిండు (12) ఆకులు; కలుగు; చక్రంబు= చక్రం; మాస+ఆత్మ, సంవత్సరంబు= నెలల రూపమైన సంవత్సరం; చుమారులు, ఆ+ఆర్యరు= చక్రాన్ని త్రిపుతున్న ఆ ఆర్యరు బాలురు; మహిత, బుతువులు= గొప్ప వసంతాదు లైన బుతువులు; ఆ+తురంగము= ఆ గుర్రం; అగ్ని; ఆ+పురుషుండు= ఎత్తైన గుర్రాన్ని ఎక్కి కనబడిన ఆ పురుషుడు; ఇంద్ర, సఖుడు= ఇంద్రుడి మిత్రు డైన; పర్షమ్యుడు= వర్షాధిదేవత; ఆదిన్= మొదట; ఇంద్రున్= ఇంద్రుడిని; కాంచి= చూచి; అమృత+అశివి+అగుటన్= అమృతాన్ని తిస్సువాడవగుటచేత; నీకున్; అభిమత+అర్థ, సిద్ధి= కోరబడిన ప్రయోజనం యొక్క ఫలం (నెరవేరటం); అయ్యెన్+అయ్య= కలిగినదయ్యా!

తాత్పర్యం: ఓ మంచిముని శ్రేష్ఠుడా! ఉదంకా! ఎద్దు నెక్కివచ్చిన ఆ పురుషుడు ఇంద్రుడు. అత డెక్కిన ఎద్దు దేవతల ఏను గైన ఇరావతం. పేడ అమృతం. పొములలోకంలో ఉన్న ఇద్దరు ప్రీతులు ధాత, విధాత అనేవారు. వారు నేనే తెల్లని నల్లని దారాల మగ్గం దినరాత్రి రూపం. పండిండాకులు గల చక్రం నెలలరూప మైన సంవత్సరం. దానిని త్రిప్పే ఆర్యరు యువకులు గొప్పబుతువులు (వసంతం, గ్రీమ్యం, వర్షం, శరత్తు, హేమంతం, శిశిరం). ఆ గుర్రం అగ్ని. దాని నెక్కి దివ్యపురుషుడు ఇంద్రుడి మిత్రు డైన పర్షమ్యుడు. మొదట ఇంద్రుడిని చూచి అమృతం తిస్సువాడ వగుటచేత నీకు వాంచితార్థసిద్ధి కలిగింది. నీవు కోరినపని నెరవేరింది. కుండలాలు లభించాయి.

విశేషం: పర్షమ్యుడు వర్షాధిదేవత. ఇంద్రుడినే పర్షమ్య డని అంటారు. ఇక్కడ అతడు ఇంద్రమిత్రుడిగా చెప్పబడినాడు. పర్షమ్యుడంటే విష్ణువు అనే అర్థం కూడ ఉన్నది. పర్షమ్యుడు= గర్జించే మేఘుం, మేఘు డని కూడ చెప్పవచ్చు.

K. కర మిష్టము సేసితి మా , కలిసుాదన! బీన నీకు నగు సత్ఫలముల్:

గురుకార్యనిరతు లగు స , త్వారుషుల కగు టురుదె? యథికపుణ్యపుంబుల్.

119

ప్రతిపదార్థం: అరి, సూదన= శత్రువులను సంహరించేవాడా! ఉదంకా! మారున్= నాకు, నా భార్యకున్నా; కరము= మిక్కిలి; ఇష్టము= ప్రియం (కోరబడింది); చేసితి(వి); దీనన్= ఇట్లు చేయటం చేత; నీకున్; సత్త+ఫలముల్= మంచిఫలాలు, అగున్= కలుగుతాయి; గురు, కార్య, నిరతులు= గురువుగారి పనియందు ఆసక్తికలవారు; అగు; సత్త, పురుషులకున్ యోగ్య లైన జనులకు; అధిక, పుణ్య, ఫలంబుల్= గొప్ప పుణ్యాల ఫలితాలు; అగుట= కలగటం; అరుదు+ఎ= అపూర్వమా? ఏమీ కాదు.

తాత్పర్యం: శత్రువులను సంహరించువాడా! మాకు మిక్కిలి ప్రియాన్ని (కుండలాలను తెచ్చి ఇవ్వటం) కలిగించావు. ఈవిధంగా చేయటంవలన నీకు మంచిఫలితాలు కలుగుతాయి. గురువుల పనులందు ఆసక్తులయ్యే సజ్జనులకు గొప్పపుణ్యాలు చేసిన ఫలాలు కలగటంలో వింత లేదు.

విశేషం: అలం: అర్థంతరన్యాసం. నన్నయ నానారుచిరార్థ సూక్తినిధి, అతడి సూక్తులలో ఇది ఒకటి. గురుసేవ చేసి, వారిని సంతోషపెట్టటంవలన దేవతలు ప్రసన్నులోతారని- ఆరోక్తి. “అథసేవమనిచ్ఛంతం గురు మధ్యేన తోషయేత్! గుర్వార్థే యతమానం తం అనగ్యాంతి దేవతాః” (సేవకు అంగికరించని గురువును ధనంతో సంతోషపెట్టాలి. గురుద్జ్ఞిణుకోసం పాటుపడే శిష్యుడిని దేవతలు అనగ్రిపాస్తారు) అనే తాత్పర్యాన్ని ఉదంకోపాఖ్యానం బోధిస్తుంది.

- వ. ‘నీవలనం బరమ సంప్రీత వ్యాదయుండ నయితి; నీవును గుర్వాంబునందు బుణవిముక్తుండ వయితివి; నిజేచ్ఛనుండు’ మనినఁ, దదనుజ్ఞ వడసి యుదంకుం డనేకకాలంబు దపంబు సేసే; నట్టి యుదంకుండు తళ్కు చేసిన యహకారంబునకుం బ్రతీకారంబు సేయం జింతించి యొక్కనాఁడు జనమేజయ మహోపాలుపాలికిం బోయి యి ట్లనియె.

120

ప్రతిపదార్థం: నీవలన్= నీయెడ; పరమ, ప్రీత, హృదయుండన్, అయితిన్= మిక్కిలి ప్రీతి పొందిన హృదయం కలవాడనైనాను; నీపును= నీపుకూడ; గురు+అర్థంబు+అందున్= గురువుగారి ప్రయోజనం విషయంలో (గురు కార్యనిర్వహణంలో); బుణ, విముక్తుండవు= బుణంవలన విడువబడినవాడవు; అయితివి; నిజ+ఇచ్చన్= నీ(తన)కోరికను అనుసరించి; ఉండుము+అనిన్= అని గురువు పలుకగా; తద్+అనుజ్జు= గురువుగారి అనుమతి; పడసి= పొంది; ఉందంకుండు; అనేక, కాలంబు= చాలాకాలం; తపంబు, చేసెన్= తపస్సు చేశాడు; అట్టి; ఉందంకుండు; తక్కువు, చేసిన= (కర్మపద ప్రథమకు ఘష్టి) తక్కువుడు చేసిన; అపకారంబునకున్= కుండలాల అపకారణరూపమైన అపకారానికి; ప్రతీకారంబు= మారుచేత; చేయన్; చింతించి= చేయటానికి ఆలోచించి; ఒక్క, నాడు= ఒకరోజున; జనవేజయ, మహిపాలు, పాలికిన్= జనవేజయ మహిపాలుజచెంతకు; పేయి= వెళ్లి, ఇట్లు+అనియెన్= ఈనిధంగా పలికాడు.

తాత్పర్యం: నీమెడ నాహ్యదయం మిక్కిలి ప్రీతి పొందింది. నీవు కూడ గురువుగారి ప్రయోజనం (కార్యం) నెరవేర్చుటంలో బుణావిముక్కుడ వైనావు. ఇంక నీ ఇష్టం వచ్చినట్లు ఉండుము అని గురువు పలుకగా ఉండంకుడు అతని అనుమతి పొంది చాలకాలం తపస్సుచేశాడు. అట్టిడ్డంకుడు తక్కుడు కుండలాలను అపహరించి తనకు చేసిన అపకారానికి మారుచేత చేయటానికి తలంచి, ఒకరోజున జనమేజయమహారాజుచెంతకు వెళ్ళి ఈవిధంగా పలికాడు.

విశేషం: ఉదంకుడు ఎంతటి తపస్య చేసినా తడ్డకుడు తనకు చేసిన అవకారాన్ని మరవలేకపోయాడు. అది అతడి విచిత్రప్రవృత్తి. ఎంతటి మహార్థ అయినా తీవ్రమైన కోపాన్ని అతడు జయించలేకపోయాడు. చిన్నతప్పకే పెద్దజాపాన్ని ఇచ్చి పోస్తుండు తన స్వభావాన్ని బైటుపెట్టుకొన్నాడు. దానికి తగిన శాపాన్నికూడ పొందాడు. అయినా అతడి కోపం చావలేదు. అంతటి తీవ్రప్స్యభావు డని నస్యయ ముందే కథలో ధ్యనింపచేశాడు. అతడి అంతర్గత తీవ్రకోపప్స్యభావమే భావికథలో సర్పయాగానికి కారణమైనది. దానికి బీజం పోస్తున్నివద్ద కనబడుతుంది; ఆరంభం ఇక్కడ ప్రత్యక్షమౌతుంది. కాబట్టి ఇక్కడ కార్యార్థంభం సూచింపబడింది. (సంపా).

ఉదంకుండ జనమేజయునకు సర్వయాగబుద్ధి^(c) గలిగించుట (పం.1-3-177)

- చ. మిత్రోత్సవాక్య! జనమేజయ! భూజనవంద్య! యేను సుస్థితి గురుదేవకార్యములు సేయగఱ్పును టెఱింగి, వంచనో న్యూతమతి ర్యై యకారణమ నా కపకారము సేసేఁ దక్కకుం డతికుటిలస్సబావుడు పరాత్మవిశేషవివేకహాన్యు ధై.

121

ప్రతిపద్ధతిలో: మిత, హిత, సత్య, వాక్య= పరిమితాలైనవి, మేలు కలిగించేవి, సత్యంతో కూడినవి అయిన పచనాలు కలవాడా! భా, జన, వంద్య= భామియందలి జనులచేత నమస్కరింప దగినవాడా! జనమేజయ= జనమేజయ మహారాజ! ఏను; నేను; సు శ్రీతిన్= మంచిస్తుతితో; గురు, దేవ, కార్యములు= గురువులాయుష్టు, దేవతలయ్యుక్తయు పనులు; చేయగ్న,

పూనట= చేయటానికి యత్పొంచటం; ఎటెంగి= తెలిసికొని; వంచన+ఉన్నత, మతి+బ= మోసమునందు అధికమైన బుద్ధి (మోసంతో కూడిన బుద్ధి) కలవాడై; అకారణము+ల= కారణం లేకుండానే; అతి, కుటీల, స్వభావుడు= మిక్కిలి వక్కమైన (కపటంతోకూడిన) స్వభావం కలవాడు; అగు; తష్టకుండు; పర+అత్మ, విశేష వివేక, శాస్యుడు+బ= ఇతరులయొక్కయు, తనయొక్కయు అతిశయము (గొప్పతనం) నందలి జ్ఞానం లేనివాడై; అపకారము= హని; చేసెన్= చేశాడు.

తాత్పర్యం: పరిమితాలు, హితకరాలు, సత్యయుక్తాలు అయిన మాటలుమాటదేవాడా! భూమియందలి జనులచేత నమస్కరింప దగినవాడా! జనమేజయమహారాజా! నేను మంచిస్థితిలో గురువుల దేవతల పనులు చేయటానికి యత్పొంచటం తెలిసికొని మోసంతో కూడిన బుద్ధి కలవాడై మిక్కిలికపటంతో కూడిన స్వభావం కల తష్టకు డనే సర్వరాజు ఇతరులయొక్కయు తనయొక్కయు మహాత్మం తెలిసికొనే (ఇతరులకూ, తనకూ కల భేదం తెలిసికొనే) జ్ఞానం లేనివాడై కారణం లేకుండానే నాను హని చేశాడు.

విశేషం: మితహిత సత్యవాక్యాలు నన్నయుకు ప్రియమైనవి. అతని రచనలో కూడా మితహితసత్యవాక్యాలు కనిపిస్తుంది.

వ. అదియునుం గాక.

122

తాత్పర్యం: అదికాక; మరియు.

విశేషం: అదియున్+కాక= ఇక్కడ ద్రుతంమీద మరొక ద్రుతం వాడబడింది. అదియునున్ కాక. తరువాత ద్రుతకార్యం.

చ. అనవరతార్థ దాన యజనాభిరతున్, భరతాస్ఫుయాభవ
ర్థను, సకల ప్రజాహిత విధాను, ధనంజయ సన్నిభున్, భవ
జ్ఞానకుఁ బరీక్షితున్ భుజగజాల్యుఁ దసహ్య విషేషిర్ఘంధూమకే
తనహాతుఁ జేసి చేసి నతిదాంతుఁ గృతాంతనికేతనాతిథిన్.

123

ప్రతిపదార్థం: అనవరత+అర్థ, దాన, యజన+అభిరతున్= ఎల్లప్పుడూ ధనాన్ని దానం చేయటంలోను, యజ్ఞాలు చేయటంలోను ఆసక్తి కలవాడిని; భరత+అన్వయ+అభివర్ధనున్= భరతునియొక్క వంశాన్ని వృధ్యిపాందించేవాడిని; సకల, ప్రజా, హిత, విధానున్= ఎల్ల ప్రజలకున్నా మేలు కలిగించే విధానం కలవాడిని; ధనంజయ, సన్నిభున్= అర్జునుడితో (అగ్నితో) సమానుడిని; అతి, దాంతున్= మిక్కిలిదమం (అంతరింద్రియ నిగ్రహం) కలవాడిని; భవత్త+జనకున్= నీతండ్రి అయిన; పరీక్షితున్= పరీక్షిన్వ్యాహాజను; భుజగ, జాల్యుడు= క్రూరు దైన తష్టకు డనే పాము; అసహ్య విష+ఉగ్ర; ధూమకేతన, హతిన్, చేసి= సహింప శక్యం కాని విషం నుండి పుట్టేభయంకర మైన అగ్నియొక్క దెబ్బచేత; కృతాంత, నికేతన+అతిథిన్= యమునియొక్క గ్యాపోనికి అతిథినిగా; అనగా మరణించిన వాడినిగా; చేసెన్= చేశాడు.

తాత్పర్యం: ఎల్లప్పుడూ ధనాన్ని దానం చేయటంలోను, యజ్ఞాలు చేయటంలోనూ ఆసక్తి కలవాడున్నా, భరత వంశాన్ని అభివృద్ధి పాందించేవాడున్నా, ప్రజలందరికినీ మేలు చేసేవాడున్నా, అర్జునుడితో సమానుడున్నా, నీజనకునున్నా, మిక్కిలి అంతరింద్రియనిగ్రహం కలవాడున్నా అయిన పరీక్షిన్వ్యాహాజను క్రూరు దైన తష్టకుడు (సర్వరాజు) సహింప శక్యం కాని విష మనే భయంకర మైన అగ్నియొక్క దెబ్బచేత యమునిగ్యాపోనికి అతిథిగా (అంటే మరణించిన వాడిగా) చేశాడు.

విశేషం: ఇందులో అర్థసుడి మనుమ డైన పరీక్షిత్తు గుణాలు వర్ణింపబడ్డాయి. తాతగుణాలు మనుమడికి రావటం సహజం. అందువలన అతడు ధనంజయ సన్నిభుడు. చివరిపాదంలోని 'చేసి' అనేది తృతీయావిభక్తి ప్రత్యయం. 'చేసెన్' అనేది చేయుధాతువు యొక్క భూతకాల ప్రథమైకవచన రూపం.

ఉ. కాదన కిట్టిపాటి యపకారముఁ దక్కుకుఁ దేకవిప్రసం
బోధనఁ జేసి చేసే నృపపుంగవ! నీవు ననేకభూసురా
పాదిత సర్వయాగమున భస్తము సేయము తక్కకాదికా
కోదరసంహాతిన్ పుతపశోగ్ర సమగ్ర శిఖాచయంబులన్.

124

ప్రతిపదార్థం: నృప, పుంగవ= రాజశేష్ముడా; కాదు+అనక= చేయరాదు అనకుండ; ఇట్టి, పాటి= ఇంత పరిమాణం గల (అధికమైన); అపకారము= హని; తక్కుకుండు= తక్కుకు డనే సర్వరాజు; ఏక, విప్ర, సంబోధనన్, చేసి= శృంగి అనే ఒక బ్రాహ్మణుడి ప్రేరణచేత; చేసెన్= చేశాడు; నీవున్= నీవుకూడ; అనేక, భూసుర+అపాదిత, సర్వ, యాగమున్వ్= పలువురు బ్రాహ్మణులచేత చేయబడిన పాములను ఆహాతిచేసే యజ్ఞింతో; తక్కక+అది, కాకోదర, సంహాతిన్= తక్కుకుడు మొదలైన పాముల సముదాయాన్ని; పుతపశోగ్ర, సమగ్ర, శిఖా, చయంబులన్= అగ్నియొక్క భయంకరమైన సమస్తమైన (బాగా మందుతున్న) జ్యాలలసముదాయంచేత; భస్తము+చేయము= బాడిద చేయము.

తాత్వర్యం: రాజశేష్ముడా! ఇది చేయరా దని నిరాకరించకుండా, శమీకుడిపుత్రు డైన శృంగి అనే ఒక బ్రాహ్మణుడి ప్రేరణచేత (పిలుపు చేత) తక్కుకుడు ఇంతపెద్దకీడు చేశాడు. (నీ తండ్రిని కాటేసి చంపాడు). దానికి ప్రతీకారంగా నీవుకూడా పలువురు బ్రాహ్మణులచేత నిర్విహాంపబడే సర్వయాగింతో అగ్నియొక్క భయంకర మైన సమస్త జ్యాలల సముదాయంచేత తక్కుకుడు మొదలైన పాములసమూహాన్ని బాడిద చేయము.

ఉ. ప్రల్లదుఁ డైన యొక్కుకులపాంసను చేసినదానఁ దత్సులం
బెల్లను దూషితం బగుట యేమి యపూర్వము? గావునన్ మహీం
వల్లభ! తక్కకాధము నెపంబున సర్వము లెల్ల నగ్నిలోఁ
డ్రెజ్యుగ సర్వయాగ మతథియుత! చేయము విప్రసమ్మతిన్.

125

ప్రతిపదార్థం: మహీం, వల్లభ= రాజుఁ; అతి, ధీ, యుత= అధిక మైన బుద్ధితో కూడినవాడా!; ప్రల్లదుడు+ఐన= దుష్టు డైన; ఒక్క మల, పాంసను= మలాన్ని దూషించేవా డైన (మలానికి అపకీర్తి తెచ్చేవా డైన); తక్కుని (కర్మపద ప్రథమకు పణ్ణి); చేసిన దానన్= చేసిన పనిచేత; తద్ద+కులంబు+ఎల్లను= ఆ కులమంతయున్నా; దూషితంబు+అగుట= నిందింపబడటం; ఏమి+అపూర్వము= ఏమంత ఆశ్వర్యం? (కాదని భావం); కావునన్= అందుచేత; తక్కక+అధమ= హీను డైన తక్కుని; నెపంబునన్= మిషచే (కారణంచేత), సర్వములు+ఎల్లన్= పాములన్నియునూ; అగ్నిలోన్= అగ్నియందు; త్రేజ్యుగన్= పడేటట్లుగా; ఏప్ర, సమృతిన్= బ్రాహ్మణుల అంగీకారంతో; సర్వయాగము= పాములను ఆహాతి చేసే యజ్ఞాన్ని; చేయము.

తాత్వర్యం: మిక్కిలి బుద్ధిమంతుడ మైన చి రాజు! దుష్టు డైన ఒక మలదూషకుడు చేసిన చెడ్డపనిచేత ఆ కులమంతా నిందింపబడటం (హింసింపబడటం) ఏమంత వింత? కాబట్టి నీచు డైన ఆ తక్కుకుడు కారణంగా పాములన్నీ అగ్నిలో పడి హతమయ్యేటట్లుగా బ్రాహ్మణుల అంగీకారంతో సర్వయాగం చేయము.

విశేషం: కులంలో దుష్టుడు ఒక్క డుంటే చాలు. అతడివలన ఆ కులమంతా హోని పొందుతుంది- అనే వాక్యం గమనిస్తే దుష్టుడైన ఒక దుర్యోధనుడు కారణంగా కౌరవవంశ మంతా పలువురురాజులతో సహా మరణిస్తా రని కావ్యార్థం సూచింపబడుతున్నది. ఇది నన్నయు ప్రతిభాసంపదరు, అతని కవితలోని వస్తుధ్వనికి నిదర్శనం.

వ. అని యి ట్లయ్యుదంకుండు జనమేజయునకు సర్వయాగంబునందు బుట్టి పుట్టించే ననిన విని శోశకాది మహిమును లక్ష్మికున కి ట్లనిల. 126

ప్రతిపదార్థం: అని=అని పలికి; ఇట్లు= ఈవిధంగా; ఆ+ఉదంకుండు= ఉదంకు డనే పైలశిష్యుడు; జనమేజయునకున్= పరీక్షితు కుమారుడైన జనమేజయుడికి; సర్వ, యాగంబునందున్= సర్వయాగం చేయటంలో; బుట్టి= తలంపు; పుట్టించేన్= కలిగించాడు; అనినన్= అని సాతి చెప్పగా; విని; శాసన+ఆది, మహాత్, మునులు= శాసనుడు మొదలైన మహార్షులు; ఆ+కథకునికిన్= కథ చేప్పే సాతికి; ఇట్లు= ఈవిధంగా; అనిరి= అన్నారు.

తాత్పర్యం: అని బోధించి ఈవిధంగా ఆ ఉదంకు డనే ముని జనమేజయుమహారాజుకు సర్వయాగం చేయాలనే తలంపు కలిగించా డని సాతి చెప్పగా విని, శాసనుడు మొదలైన మహార్షులు అతనితో ఈవిధంగా అన్నారు.

చ. అమితజగద్ధయంకరవిషాగ్నియు నప్తతిహస్యమాన వీ
ర్యముఁ గలయట్టి సర్వముల కా జనమేజయు చేయు సర్వయా
గమున నుద్రప్రావకశిఖాతతులం దొరగంగఁ గారణం
బములచరిత్త! యేమి చెప్పమయ్య వినం గడు వేడ్జు యయ్యెడున్. 127

ప్రతిపదార్థం: అమల చరిత్ర= నిర్వుల మైన ప్రవర్తనం కలవాడా! సాతీ!; అమిత, జగత్, భయంకర, విష+అగ్నియున్= అధికంగా లోకాలకు భయం కలిగించే విష మనే అగ్నియు; అప్రతిహస్యమాన, వీర్యమున్= అడ్డగింపబడని పరాక్రమాన్ని; కల+అట్టి= కలిగినటువంటి; సర్వాలకు; ఆ, జనమేజయు, చేయు= ప్రసిద్ధ దైన జనమేజయు మహారాజు చేసే; సర్వయాగమున్= పాములను వ్రేల్చే యజ్ఞంలో, ఉదగ్ర, పావక, శిఖా, తతులన్= భయంకరమైన అగ్నియొక్క జ్వాలల సమూహంలో; తొరుఁ గంగన్= పడటానికి; కారణము+ఏమి= హాతు వేమిటి?; చెప్పుము+అయ్య= చెప్పవయ్యా (ప్రార్థనార్థకం); వినన్= వినటానికి; కడున్= మిక్కిలి; వేడ్జు= కుతూహలం; అయ్యెడున్= ఔతున్నది.

తాత్పర్యం: నిర్వుల మైన చరిత్ర గల ఓసాతీ! లోకాలకు అధికంగా భయాన్ని కలిగించే విష మనే అగ్నియు, అడ్డగించటానికి వీలులేని పరాక్రమమూ కల పాములకు జనమేజయుమహారాజు చేసే సర్వయాగంలో భయంకర మైన అగ్నిజ్వాలలసమూహాన పడటానికి హాతు వేమిటి తెల్పుమా! వినటానికి చాల కుతూహలం ఔతున్నది.

భృగువంశ కీర్తనము - భృగు వగ్గికి శాప మొసంగుట (సం. 1-5-3)

వ. అని యడిగిన వాలికి నక్షత్రాకుం డి ట్లని చెప్పే 'దొళ్లి సర్వకుల జనని ర్యైన కండ్రువ శాపంబు కారణంబునం జేసి జనమేజయు సర్వయాగంబున సర్వభక్తికుం దైన యగ్నియందు సర్వంబుల కెల్ల నకాండప్రుశయం బైన,
దాని భృగువంశజుందైన రురుండు గావించు సర్వమూతంబు సహస్రపాదుండుడిగించినట్లు జరత్మార్థరుసుతుం

షైన యాస్తికుండుచిగించె; బీని సవిస్తరంబుగాఁ జెప్పెదవినుం' దసి భృగువంశీర్థనంబు నాస్తికు చలితంబును జెప్పం తొడంగె.

128

ప్రతిపదార్థం: అని, అడిగినవ్; వారికిన్= శౌనకాది ముసులకు; ఆ+కథకుండు= కథ చేస్టే సౌతి; ఇట్లు+అని= ఈచిధంగా; చెప్పెన్; తొల్లి= పూర్వం; సర్వ, కుల, జనని, ఐన= పాముల సమూహానికి తల్లి అయిన; కద్రువ= కద్రువ అనే కశ్యపునిభార్య యొక్క; శాపంబు= శాప మనే; కారణంబునవ్+చేసి= పోతువుచేత; జనమేజయు, సర్వ, యాగంబునవ్= జనమేజయుడు చేసే సర్వయాగంలో; సర్వ, భక్తకుండు+ఐన= అస్తిటిని తినేవా డైన; అగ్ని+అందున్= అగ్నిలో; సర్వంబులకున్+ఎల్లన్= పాముల కన్నిటికిని; అకాండ, ప్రశరుంబు+ఐనవ్= అకస్మాత్తుగా (తలవని తలంపుగా) నాశనం కాగా; దానిన్= ఆ ప్రశరుయాన్ని; భృగు, వంశజుండు+ఐన= భృగుమహాముని వంశంలో పుట్టినవా డైన; రురుండు= రురుడు అనేవాడు; కావించు= చేసే, సర్వ, ఘాతంబు= పాములను చంపేక్రియను; సహాప్రపాదుండు= సహాప్రపాదుడు అనే ముని; ఉడ్డిగించిన, అట్లు= మాన్మించినట్లుగా; జరత్కారు, సుతుండు+ఐన= జరత్కారు దంపతుల కుమారు డైన; ఆస్తికుండు= ఆస్తికుడు అనే వాసుకి మేనల్లుడు; ఉడ్డిగించెన్= మాన్మించెను; దీనిన్= ఈవృత్తాంతాన్ని; స, విస్తరంబుగాన్= వివరాలతో కూడుకొని ఉండేటట్లుగా; చెప్పెదవ్; వినుండు+అని; భృగువంశ, కీర్తనంబున్= భృగుమహార్షి వంశంయొక్క స్తుతియున్నా; ఆస్తికు, చరితంబును= ఆస్తికుని వృత్తాంతమున్నా; చెప్పెన్, తొడంగెన్= చెప్పటానికి ఆరంభించాడు.

తాత్పర్యం: అని శౌనకాదిముసులు అడుగగా కథకు డైన సౌతి ఈచిధంగా చెప్పాడు. పూర్వం పాముల సమూహానికి తల్లి అయిన కద్రువ ఇచ్చిన శాపం కారణంగా జనమేజయుడు చేసిన సర్వయాగంలో సర్వభక్తకు డైన అగ్నియందు పాముల కన్నింటికిని ఆకస్మిక పైన నాశం కలుగగా, ఆ నాశంమండి భృగువంశసంజాతు డైన రురుడు చేసే సర్వమారణాన్ని సహాప్రపాదు డనే ముని మాన్మించినట్లుగా జరత్కారు దంపతుల కుమారు డైన ఆస్తికు డనేముని మాన్మించాడు. ఈ వృత్తాంతాన్ని విపులంగా చెప్పుతాను. వినండి. అని భృగుమహామునివంశంయొక్క కీర్తనాన్ని, ఆస్తికునికథనూ చెప్పటం ఆరంభించాడు.

సి. భృగుఁ డను విప్పుండు మగువఁ బులోము యన్, దాని గల్లిణిఁ దన ధర్మపత్మి నగ్గిపోత్తమునకు నగ్గులు విపొలింపు, మని పంచి యజ్ఞపేచనార్థ మరుగ, నంతఁ బులోముఁ డన్ వింతరక్షసుఁ డగ్గి, పాతోత్త్రవ్యహాంబున కొయ్య వచ్చి, యత్నన్నిఁ జాచి, యుత్సుత్సుదై 'యెప్పాలి, సతి యిబి సెప్పుమా జాతవేద!

అ. యనగ, నగ్గిదేవుఁ దన్సృతంబునకు విప్రు, శాపమునకు వెఱచి 'శాపభయము దీర్ఘకొనగఁ బోలుఁ, దీర్ఘరా దన్సృతాభి, భాషణమున సైన పాపభయము.'

129

ప్రతిపదార్థం: భృగుడు+అను; విప్రుండు= బ్రాహ్మణుడు; పులోము, అన్, దానిన్= పులోము అనే పేరు కలదానిని; మగువన్= (స్త్రీని) భార్యను; గర్భిణిన్= గర్భవతిని; తన; ధర్మ, పత్నిన్= వేదోక్తధర్మాన్ని అనుసరించి పెండ్లాడిన భార్యను; అగ్నిహోత్రమునకున్= అగ్నికార్యానికి; అగ్నులు; ఆహావనీయం, దక్షిణాగ్ని గార్హపత్యం అనే త్రేతాగ్నులను, విహారింపుము+అని= ప్రభుతింపచేయుము అని; పంచి= ఆజ్ఞాపించి; అభిప్రేచన+అర్థము= స్నానం చేసే నిమిత్తం; అరుగన్= వెళ్గా; అంతన్= అప్పుడు; పులోముడు+అన్= పులోముడు అనే పేరు కల; వింత, రక్కసుండు= అరుదైన రాష్ట్రముడు (అతడు వరాహారూపంలో రావటంచేత వింత పదం వాడబడింది); అగ్నిహోత్ర, గృహంబునకున్= అగ్నులను ఉపాసించే గృహాభాగానికి; ఒయ్యన్= మెల్లగా; వచ్చి; ఆ+తనిన్= పులోము అనే ఆ స్త్రీని; చూచి; ఉన్నత్తుండు+ఐ= మోహించిన వాడై; జాతవేద= ఓ అగ్నిల్; ఇది= మెల్లగా;

ఈమె; ఎవ్వరి, సతి= ఎవరి భార్య?; చెప్పుమా= తెల్పుమా; అనగన్= అని అడుగగా; అగ్ని దేవుడు= దేవుడైన అగ్ని; అనృతంబునకున్= అసత్యానికిస్తే; విప్రశాపంబునకున్= బ్రాహ్మణు డైన భృగువు పెట్టే శాపానికిస్తే; వెఱచి= భయపడి; శాప, భయము= శాపంవలని భయాన్ని (హోనిని); తీర్పుకొనగన్+పోలున్= తొలగించుకోవచ్చును; అనృత+అభిభాషణమునన్= అసత్యం పల్చటంచేత; ఐన= కలిగిన; పాప, భయంబు= పాపంవలనిభయం; తీర్పున్, రాదు= తొలగింపరాదు.

తాత్పర్యం: భృగు ననే బ్రాహ్మణుడు గర్భవతియు, తన ధర్మపత్నియు అయిన పులోము అనే సతిని అగ్నికార్యానికి అగ్నిలను ప్రజ్ఞలింపజేయు మని నియోగించి స్నానం చేయటానికి వెళ్గా, అపుడు పులోముడు అనే పేరుగల వింతరాక్షసుడు అగ్నిగృహానికి మెల్లగా వచ్చి ఆ వనితను చూచి మోహితు డై ‘ఓ అగ్ని! ఈమె ఎవ్వరి భార్యయో చెప్పు’ మని అడుగగా, అగ్నిదేవుడు అటు అసత్యం చెప్పటానికి, ఇటు భృగు విచ్చే శాపానికి భయపడి, ‘శాపం వలన కలిగే హోని తొలగించుకోవచ్చును; అసత్య మాడటంవలన కలిగే పాపాన్ని తొలగింపరాదు’.

విశేషం: ఇందులో అసత్యభాషణంవలన కలిగే పాపం ఎంత అధికమైనదో సూచింపబడింది. ఇది నన్నయ సత్యనిష్ఠము నిదర్శనం’ అందుచేతనే అతడు ‘నిత్యసత్యవచను’ డసటం.

వ. అని విచారించి యష్టిరమపతివ్రత భృగుపత్తి యని కలరూపు(జైప్పివు, నష్టులోముండు ‘నిభి నాకుఁ దొబ్బి వరియింపంబడిన భార్య, పదంపడి భృగుండుపెండ్లియయ్’ నని వరాహారూపంబున నాశాధ్వనతసాధ్వనచిత్త సెత్తుకొని పర్వం బర్షం, దధ్యంబున నున్న యథకుండు గరం బలిగి కుష్ణిచ్యుతుం డై చ్యవనుండు నాఁ బరణె నమ్మునికుమారుని.

130

ప్రతిపదార్థం: అని; విచారించి= ఆలోచించి; ఆ+పరమ, పతివ్రత= ఆ గొప్ప పతివ్రత (భర్తయే వ్రతంగా కలది); భృగుపత్తి= భృగుమహార్షి యొక్క భార్య; అని; కల, రూపున్= ఉన్న విధం (యథార్థం) చెప్పినన్= తెల్గా; ఆ+పులోముండున్= ఆ పులోము డనే రాక్షసుడున్నా; ఇది= ఈమె; నాకున్= నాకొరకు; వరియింపబడిన= కోరబడిన (ఎన్నబడిన); భార్య; పదంపడి= పిమ్మట; భృగుండు= భృగుమహాముని; పెండ్లి, అయ్యెన్= విపాహ మాడినాడు; అని= అని తలచి; వరాహ, రూపంబునన్= పంది రూపంలో; ఆ, సాధ్విన్= ఆ పతివ్రతను; అతి, సాధ్వస, చిత్తన్= మిక్కిలి భయంతో కూడిన హృదయం కలదానిని; ఎత్తుకొని= చేత గ్రహించి; పర్వన్, పర్వన్= వేగంగా చాలదూరం పరుగెత్తగా; పరుగెత్తగా (పఱచు ధాతువు యొక్క తుమున్నరక రూపం. పర్వ - పర్వన్); తద్+గర్భంబునన్= అమె గర్భంలో; ఉన్న; అర్ఘుండు= శిశువు; కరంబు= మిక్కిలి; అలిగి= కోపించి; కుష్ణి, చ్యుతుండు+ఒ= గర్భంనుండి జారినవాడై; చ్యవనుండు, నాన్= చ్యవనుడు (జారినవాడు) అనగా; పరణెన్= ఒప్పెను; ఆ+ముని, కుమారునిన్= ఆ భృగుమునియొక్క కొడుకును.

తాత్పర్యం: అని ఆలోచించి ఆ మహాపతివ్రత భృగుమహార్షిభార్య అని యథార్థం చెప్పగా ఆ పులోముడు ‘ఈమె పూర్వం నాకై ఎన్నబడిన భార్య. తరువాత ఈమెను భృగుమహార్షి పెండ్లాడాడు’ అని తలంచి పందిరూపంతో మిక్కిలి భయంతో కూడిన హృదయం గల ఆ పతివ్రతను గ్రహించి చాలదూరం పరుగెత్తగా అమె గర్భంలో ఉన్న శిశువు మిక్కిలి కోపించి గర్భంనుండి జారి చ్యవను డనే పేరుతో ఒప్పాడు. ఆ మునికొడుకును.

విశేషం: కుష్ణిచ్యుతుడు కావటంచేత అతడికి చ్యవను డనే పేరు కలిగింది. పర్వన్ పర్వన్ అనే ద్విరుక్తి వలన చాల దూరం, కాలం సూచింపబడుతున్నవి!

చ్యావననివలనఁ బులోముడమ రాక్షసుండు చమ్మట

- క.** సముదిత సూర్య సహస్రార్థి, పమ దుస్సహతేజు జగదుపథువ సమయా
సమటప్పి తీవ్ర పావక, సముఁ జాచుచు నసుర భస్మాత్ముతు డయ్యెన్.

131

ప్రతిపదార్థం: సముదిత, సూర్య, సహస్ర, ఉపమ, దుస్సహ, తేజున్= ఉదయించిన సూర్యుల వేయిమందితో సమానమైన సహింపశక్యం కాని కాంతి గలవాడిని; జగత్, ఉపప్థవ, సమయ, అసమ, దీప్తి, తీవ్ర, పావక, సమున్= లోకాలమొక్క ప్రథయకాలంలోని అప్రతిమాన మైన (సాటిలేని) కాంతి కల తీక్ష్ణా మైన అగ్నితో సమాన మైనవాడిని (మునికుమారుడిని); చూచుచున్; అసుర= రాక్షసుడు (పులోముడు); భస్మాత్మక్తుతుడు= బూడిదగా చేయబడినవాడు; అయ్యెన్= అయినాడు.

తాత్పర్యం: ఉదయించిన వేయిమంది సూర్యులతో సమాన మైన సహింపశక్యం గాని తేజస్సు కలవాడున్నా, ప్రపంచానికి ప్రథయం కలిగే సమయంలో సాటిలేని కాంతిగల తీక్ష్ణా మైన అగ్నితో సమానమైన వాడున్నా అయిన మునికుమారుడిని (చ్యావనడిని) చూస్తూ పులోముడు దగ్గ డై బూడిద అయినాడు.

విశేషం: ప్రథయాలు పలురకాలు. అగ్నిప్రథయంలో తీవ్రతేజస్సు గల అగ్నిచేత జగత్తుంతా దగ్గ మైన బూడిద ఔతుంది. అసుర శబ్దం మైకలికంగా ప్రీసమం. అసుర, అసురుడు, సంస్కృతసమాసంలో కాదు. రావణాసురుడు అలం: ఉపమ.

- వ.** పులోమయు నక్కాడుకు భృగుకులవద్దను నెత్తికొని నిజాత్మమంబునకు వచ్చే: నంతకు ముందఱ నా రక్షసునకు వెఱచి యక్కిమలి యేడ్చుచుం బోయిను దధ్యాష్టాధారాప్రవాహంబు మహినభి యై తదాత్మమసమీపంబునం బాటిన దానికి వధూసర యసు నామంబు లోకపితామహండు సేసే: నంతఁ గృతస్థానుం డై భృగుండు సనుదెంచి బాలార్యుండునుంబోని బాలకు నెత్తికొనియున్న నిజపత్నిం జాచి యసుర సేసిన యపకారంబున కలిగి, ‘యయునుర ని స్నే ఘైతుంగె? నెవ్వరు సెప్పి’ రనినఁ బులోమ యి ట్లనియె.

132

ప్రతిపదార్థం: పులోమయున్= ఆ పులోమకూడ; భృగు, కుల, వద్దనున్= భృగుమహామునియొక్క వంశాన్ని వృధ్మి పొందించే; ఆ+కొడుకున్= ఆ కుమారుడిని; ఎత్తికొని; నిజ+ఆశమంబునకున్= తన ఆశమానికి; వచ్చేన్; ఆవచ్చుటకు, ముందఱన్= ఆ రావటానికి ముందే; ఆ రక్షసునకున్= పులోము డనే ఆ రాక్షసునికి, వెఱచి= భయపడి; ఆ+కోమలి= ఆ కాంత (పులోమ); ఏడ్చుచున్, పోయినన్= ఏడుస్తూ పోగా; తద్, బాపు, ధారా, ప్రవాహంబు= ఆమె కన్నిటి ధారలయొక్క ప్రవాహం; మహాత్, నది, ఖ= గొప్పనది యై; తద్, ఆశమ, సమీపంబునన్= ఆ ఆశమం చెంత; పాటినన్= ప్రవహింపగా; దానికిన్= ఆ నదికి; లోక, పితామహండు= లోకానికి తాత అయిన బ్రహ్మ; వధూసర, అను, నామంబు= వధూసర అనే పేరు; చేసెన్= పెట్టడు; అంతన్= పిమ్మట; కృత, స్నానండు+ఖ= చేయబడిన స్నానం కలవాడై (స్నానం చేసిన వాడై); భృగుండు= భృగుమహర్షి; చనుదెంచి= వచ్చి; బాల+అర్యుండునున్+పోని= లేతసూర్యుడిని పోలిన; బాలకున్= కుమారుడిని; ఎత్తికొని, ఉన్న; నిజపత్నిం= తన భార్యను; చూచి; అసుర+చేసిన= రాక్షసుడు చేసిన; అపకారంబునకున్= కీడునరు; అలిగి= కోపించి; ఆ+అసుర= ఆ రాక్షసుడు; నిస్సున్, ఎట్లు+ఎట్టింగెన్= నిస్సు ఏ విధంగా తెలిసికొన్నాడు?; ఎవ్వరు, చెప్పిరి; అనినన్; పులోమ; ఇట్లు; అనియెన్.

తాత్పర్యం: భృగుమహర్షివంశాన్ని పెంపొందించే ఆ కుమారుడిని ఎత్తికొని పులోమ తన ఆశమానికి వచ్చింది. ఆమె రావటానికి పూర్వమే ఆ రాక్షసుడికి భయపడి ఆ పులోమ ఏడుస్తూ పోగా ఆమెకన్నులనుండి కారిన కన్నిభృ

ధారలయొక్క ప్రవాహం గొప్పవది యై ఆ ఆశ్రమంచెంత ప్రవహింపగా, ఆనదికి లోకానికి తాత అయిన బ్రహ్మదేవుడు వధూసర అనే పేరు పెట్టాడు. పిమ్మట స్నానం చేసి భృగుమహర్షివచ్చి లేత సూర్యుడి వంటి కుమారుడిని ఎత్తుకొని ఉన్న తనభార్యను చూచి, రాక్షసుడు చేసిన హనికి కోపించి, ‘ఆ రాక్షసుడు నిన్న ఎట్లా తెలిసికొన్నాడు?’ ‘నిజాడ ఎవ్వరు చెప్పారు?’ అని అడుగగా పులోమ ఇట్లా పలికింది

విశేషం: అలం: ఉపమ. వధూసర అంటే వధువును (ప్రీని) అనుసరించేది అని అర్థం.

**క. ఈ యగ్నిదేవుఁ డసురకు , నో యన చెప్పుటయు విని మహాగ్రాంతితో
నాయసుర నన్ను సూకర , మై యప్పుడ యెత్తుకొని రయంబును జనుచోన్.**

133

ప్రతిపదార్థం: ఈ+అగ్నిదేవుడు= దేవ డైన ఈ అగ్ని; అసురకున్= రాక్షసునికి; ఓ, యనన్ - ఒయ్యనన్= మెల్లగా; చెప్పుటయున్= నస్సుగూర్చి తెలుపగా; విని; మహాత్, ఉగ్ర+అక్షతితోన్= గొప్ప భయంకర మైన ఆకారంతో; ఆ+అసుర= ఆ రాక్షసుడు; నస్సున్; సూకరము+బ= పంది యైను; అప్పుడు+ల= వెంటనే; ఎత్తుకొని= గ్రహించి; రయంబునన్= వేగంతో; చనుచోన్= వెళ్ళేటప్పుడు.

తాత్పర్యం: ఈ అగ్నిదేవుడు పులోమరాక్షసుడికి మెల్లగా నస్సుగూర్చి చెప్పగా విని, చాల భయంకర మైన ఆకారంతో ఆ రాక్షసుడు పంది యైన నస్సు వెంటనే ఎత్తుకొని వేగంతో వెళ్లే ఆ సమయంలో. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

**క. ‘కుష్కిచ్యుతుఁడై సుతుఁ దా , రాక్షసు భస్మంబు సేసి రాజితశక్తిన్
రక్షించే నన్ను’ ననపుడు , నక్షణమ మునీంద్రుఁ డగ్గి కతిరోషమునన్.**

134

ప్రతిపదార్థం: సుతుడు= పుట్టిన కుమారుడు; కుష్కి, చ్యుతుడు+బ= గర్భంమండి జారినవాడై; రాక్షసునిన్= రాక్షసు డైన పులోముడిని; భస్మంబు, చేసి= బూడిద చేసి; రాజిత, శక్తిన్= ప్రకాశించే శక్తితో; నస్సున్; రక్షించెన్= కాపాడెను; అనపుడున్= అనిన తరువాత; ఆ, క్షణము+ల= తత్ క్షణమే, వెంటనే; ముని+ఇంద్రుడు = ముని శేష్ము డైన భృగువు; అగ్నికిన్; అతి, రోషమునన్= మిక్కిలి కోపంతో.

తాత్పర్యం: ‘గర్భంలోని కుమారుడు గర్భంలోనుండి జారి ఆ రాక్షసుడిని బూడిద చేసి ప్రకాశించే మహామతో నస్సు కాపాడాడు, అనిన అనంతరం మునిశేష్ము డైన భృగువు వెంటనే అగ్నికి అతికోపంతో. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

విశేషం: ఆ క్షణము అని పాతాంతరం. త్రికముమీది అసంయుక్త హల్లులను ద్విత్వం వస్తుంది. క్ష- అసంయుక్తం కాదు. అప్పుడు ‘ఆ’ ప్రాస్యం కాదు, కాని క్షణమైనా వ్యవధానం లేకుండా అని అర్థం చెప్పవచ్చును.

వ. ‘నీ వతిక్రారుండవు సర్వభక్తకుండవు గ’ ముని శాపం బిఛ్చిన నగ్నిదేవుం డి ట్లనియే.

135

ప్రతిపదార్థం: నీవు; అతి, క్రూరుండవు= మిక్కిలి దుష్టుడవు; సర్వ, భక్తకుండవు= అన్నింటిని తినేవాడవు; కమ్ము= అగుము; అని; శాపంబు+ఇచ్చినన్= శపించగా; అగ్నిదేవుండు; ఇట్లు+అనియెన్= ఈవిధంగా పలికాడు.

తాత్పర్యం: ‘నీవు మిక్కిలి దుష్టుడవు, అన్నిటిని తినువాడవు కమ్ము’ అని భృగువు శపించగా అగ్నిదేవుడు ఈవిధంగా అన్నాడు.

క. తన యెఱిగెన యర్థం బోరుఁ, డనఫూ! యిది యెట్లు సెప్పు మని యడిగినఁ జే ప్పనివాఁడును సత్యము సే, ప్పనివాఁడును ఫోరనరకపంకమును బడున్.

136

ప్రతిపదార్థం: ఒరుఁడు= ఇతరుడు; తన, ఎఱిగెన, అర్థంబు= తాను తెలిసికొనిన విషయాన్ని; అనఫూ!= ఓ పాపరహితుడా!; ఇది, ఎట్లు, చెప్పుము= ఇది ఏవిధంగా జరిగిందో తెలుపును; అని అడిగిన్= అని అడుగగా; చెప్పనివాఁడును= తెలుపని అతడును; సత్యము= నిజం; చెప్పనివాడును= తెలుపని అతడును; ఫోర, నరక, పంకమునన్= భయంకరమైన నరక మనే బురదలో; పడున్= పడతాడు.

తాత్పర్యం: తనకు తెలిసిన విషయాన్ని ఇతరు డెవరైనా ‘ఓ పుణ్యాత్ముడా! ఇది ఎట్లా జరిగిందో తెలుపు’ మని అడిగితే చెప్పటానికి నిరాకరించే వాడున్నా, నిజం చెప్పక అబద్ధం చెప్పేవాడున్నా భయకంర మైన నరక మనే బురదలో పడతారు. (ఇక్కడ బురదవంటి నరకంలో పడతా రని కూడ చెప్పవచ్చును. అప్పు డది ఉపమాన ఉత్తర పద కర్మధారయం).

విశేషం: ఇక్కడ కర్మపదంలో రెండు శబ్దాలు లుస్సప్పటికి వారు వేరే వ్యక్తులు కావటం చేత క్రియాపదం ఏకవచనంలోనే వాడబడింది. చెప్పనివాఁడును, అని పారాంతరం, చెప్పనప్పుడును అని అర్థం. అలం: రూపకం.

వ. కావున నే నసత్యంబునకు వెఱచి యక్కోమలి భృగుపత్మి యని కల రూపుఁ జెప్పితి; నభిల జగత్కర్మసాక్షినై యుండి యసత్యం బెట్లు పలుక నేర్తు? నబి నిమిత్తంబుగా నీవు నాకు శాపం జిచ్చిన, నే నలిగి నీకు బ్రతిశాపం జీనోపనివాఁడును గాను; వినుము.

137

ప్రతిపదార్థం: కావున్; నేను= నేను; అసత్యంబునకున్= అబద్ధం పల్చుటానికి; వెఱచి= భయపడి; ఆ+కోమలి= ఆస్తి; భృగుపత్మి= భృగుమహార్షియుక్క భార్య; అని; కల, రూపున్= ఉన్న విధాన్ (సత్యవిషయాన్ని); చెప్పితిన్= తెలిపితిని; అభిల, జగత్, కర్మ, సాజ్ఞిని+ఇ= ఎల్ల లోకాలలోని జనుల పనులకు సాజ్ఞి వై, ఉండి; అసత్యంబు= అబద్ధం; ఎట్లు= ఏ ఏధంగా; పలుకన్, నేర్తున్= చెప్పజాలుడును?; అది, నిమిత్తంగా= నేను సత్యం చెప్పటం కారణంగా; నీవు; నాకున్; శాపంబు+ఇచ్చినన్; ఏను= నేను; అలిగి= కోపించి; ప్రతి శాపంబు= తిరిగి శాపం; ఈన్, ఓపనివాఁడును, కాను= ఇవ్వటానికి శక్తిలేనివాడను కాను, వినుము.

తాత్పర్యం: కాబట్టి, నేను అబద్ధం చెప్పటానికి భయపడి, ఆ సాధ్య భృగుమహార్షిభార్య అని నిజ మైన విషయం ఉన్నది ఉన్నట్లు తెలిపినాను. ఎల్లాలోకాలలోని ప్రజలు చేసే పనులను చూచేవాడనై ఉండి అబద్ధం ఏవిధంగా చెప్పజాలుతాను? అది కారణంగా నీవు నన్న శపించగా నేనుకూడ కోపించి నీకు తిరిగి శాపం ఈయలేనివాడను కాను. వినుము.

విశేషం: శాపభయం కంటే, అసత్యభయానికి ప్రాధమ్యం.

చ. అడిచినీ, బిట్టినీ, మఱి మహాపరుషంబులు పల్కి యల్కుతోఁ
బొడిచిన నుత్తముఖ్యజులు పూజ్యాలు; వారల కెగ్గ సేసినం
జెడు నిహాముం బరంబు, నిబి సిద్ధము గావు టెఱింగి, భక్తి నె
ప్పుడు ధరణిసురోత్తములఁ బూజలఁ దన్మదు, నల్ల నోడుదున్.

138

ప్రతిపదార్థం: అడిచిన్= కొట్టినప్పటికిన్చి; తిట్టిన్= తిట్టినప్పటికిన్చి; మఱి= ఇంకను; మహాత్+పరుషంబులు= అతి కరిన వాక్యాలు; పల్కి; అల్కుతోన్= కోపంతో; పొడిచిన్= పిడికిలి మొదలైన వాటితో కొట్టినప్పటికిన్చి; ఉత్తమ, ద్విజులు= శ్రేష్ఠ లైన బ్రాహ్మణులు; పూజ్యాలు= పూజింపదగినవారు; వారలకున్= ఆ బ్రాహ్మణులమ; ఎగ్గు= హోని; చేసిన్= చేస్తే, ఇహమున్, పరంబున్= ఈ లోకంలోని సాఖ్యమున్నా, పైలోకంలోని సాఖ్యమున్నా; చెడున్= చెడిపోతాయి. ఇది= ఇట్లా చెడిపోవటం; సిద్ధము, కావుట= యథార్థం అగుట (నిర్ణయింపబడింది కావటం); ఎటింగి= తెలిసికొని; భక్తిన్= భక్తితో; ఎప్పుడున్= ఎల్లప్పుడును; ధరణిసుర+ఉత్తములన్= శ్రేష్ఠలైన బ్రాహ్మణులను; పూజలన్= పూజలతో; తన్నదున్= తృప్తి పొందిస్తాను; అల్లన్, ఓడుదున్= కోపించటానికి జంకుతాను.

తాత్పర్యం: కొట్టినా, తిట్టినా, ఇంకను అతికరినా లైన వాక్యాలు పలికి కోపంతో పోట్లాడినా శ్రేష్ఠ లైన బ్రాహ్మణులు పూజించదగినవారు. అట్టి బ్రాహ్మణులకు హోని చేస్తే ఇహపరాలు చెడిపోతాయి. ఈవిషయం నిశ్చితమని ఎఱిగినవాడను కావటంచేత ఎప్పుడును శ్రేష్ఠ లైన బ్రాహ్మణులను భక్తితో పూజించి తృప్తి పొందిస్తాను. వారిపై కోపించటానికి భయపడతాను.

విశేషం: ఇక్కడ ఉత్తమద్విజులు అనే పదంలోని ఉత్తమ అనే విశేషణం గమనింపదగినది.

చ. ‘నీవు బ్రాహ్మణండవు నీ వెద్ది సేసిన నీక చను; లోకహితండ నయిన నాకు శాపం జిచ్చి లోకంబుల కెల్లఁ జెట్టు సేసితి; వదెట్లనిన వేదోక్తంబు లయిన నిత్యమైమిత్తిక బలివిధానంబులందు మహాద్విజులచేత నాయందు వేల్వంబడిన హవ్య కష్యంబులు నాముఖంబునన దేవపిత్రగణంబు లుపయోగింతు; రట్టి యేసు సర్వభూతముండ సైయసచి సైను గ్రీయానివృత్తి యగుఁ; గ్రీయానివృత్తి యైన లోకయాత్ర లేకుండు’ నని యగ్గిభట్టారకుండు నిఖిలలోకవ్యాప్తం బైన తనతేజోమూర్తి సుపసంహారించిన.

139

ప్రతిపదార్థం: నీవు; బ్రాహ్మణండవు; నీవు; ఎద్ది, చేసిన్= ఏది చేసినా; నీకున్+అ= నీకే; చనున్= తగును; లోక, హితండన్+అయిన= జగత్తుకు మేలు చేసే వాడిని అయిన; నాకున్= శాపంబు+ఇచ్చి; లోకంబులకున్+ఎల్లన్= సర్వజగత్తులకున్నా; చెట్టు, చేసితివి= కీడు చేశావు; అది= ఆ కీడు; ఎట్లు+అనిన్= ఏవిధంగా అనిన్; వేద+ఉత్కంబులు+అయిన= వేదాలయందు చెప్పబడిన వయిన; నిత్య, మైమిత్తిక, బలి, విధానంబులందున్= నిత్యం చేయదగినవియున్నా; నిమిత్తంవలన చేయదగినవియున్నా అగు పూజాపద్రతులందు; మహా; ద్విజులచేతన్= గొప్ప బ్రాహ్మణులచేత; నాయందున్; వేల్వంబడిన= హోమంచేయబడిన, హవ్య, కష్యంబులు= దేవతల కీయదగినవియున్నా, పితృదేవతల కీయదగినవియున్నా అయిన అన్నం మొదలైన పదార్థాలు; నా, ముఖంబున్+అ= నా ద్వారానే; దేవ, పితృ, గణంబులు= దేవతలయొక్కయు, పితృదేవతలయొక్కయు సముదాయాలు; ఉపయోగింతురు= అనుభవిస్తారు;; అట్టి, ఏను= అటువంటి నేను; సర్వభక్తకుండను+ఇ= అన్నింటిని తినేవాడినై; అశచిని, ఇన్= అపవిత్రడిని అయితే; క్రియా, నివృత్తి= కర్మలయొక్క లోపం (అపవృత్తి); అగున్= చౌతుంది; క్రియా, నివృత్తి అయిన్= కర్మల అపవృత్తి అయితే; లోక, యాత్ర= లోకంయొక్క ప్రవర్తనం; లేక, ఉండున్; అని; అగ్ని

భట్టారుండు= పూజ్య డైవ అగ్ని; నిఖిల, లోక, వ్యాప్తంబు+ఇన= అన్నిలోకాలయందును వ్యాపించిన; తన, తేజః, మూర్తిం= తన యొక్కాంతిరూప మైన మూర్తిని; ఉపసంహరించినన్= మరలించగా, తోలగించగా.

తాత్పర్యం: నీవు బ్రాహ్మణుడవు. నీ వేది చేసినా నీకే తగుతుంది; లోకాలకు మేలు చేసేవాడ నైన నాకు శాపమిచ్చి లోకాల కన్నింటికి కీడు చేశావు. అది ఎట్లాగంటే వేదాలయందు చెప్పబడిన నిత్యం చేసేనీ, నిమిత్తంవలన చేయదగినవీ అయిన పూజాషద్ధతులందు గొప్పబ్రాహ్మణులచేత నాయందు హోమం చేయబడిన వై దేవతలకూ పితృదేవతలకూ ఇచ్చే అన్నాది వస్తువులు నాద్వారానే దేవతల పితృదేవతల సమూహాలు ఉపయోగిస్తారు. అటువంటి నేను అన్నింటిని తినేవాడనై అపవిత్రుడిని అయితే కర్కులలోపం ఔతుంది. కర్కులలోప మైతే లోకగమనం సాగకుండా ఉంటుంది. అని పలికి పూజ్య డైవ అగ్ని అన్నిలోకాలలో వ్యాపించిన తనకాంతిమయ మైన రూపాన్ని లేకుండ చేయగా.

విశేషం: దేవతలకు ఈయదగిన అన్నాదులు పూవ్యాలు, పితృదేవతలకు ఈయదగిన అన్నాదులు కవ్యాలు. నిత్యకర్మలు ప్రతిదినం చేయదగినట్టివి. సంధ్యావందనాదులు. పీటిని చేయకపోతే పాపం కలుగుతుంది. ఏదైన నిమిత్తంవలన చేయదగిన కార్యాలు, తీర్థయాత్రాదులు నైమిత్రికాలు, “అగ్నిముఖావై దేవతాః” అని ప్రతి.

- సి.** త్రైతాగ్ని లెల్లను దేజలిల్లమిఁ జేసి, క్రతుకృత్యములు వినిర్దతము లయ్యి;
నగ్ని హరీతములందు నోపాసనాభి సా, యంప్రాతరాహమలతు లంత నుడిగే;
దేవతార్థనలందు బీపధూపాభి స, తిష్ఠధులు వర్తులక విరతిఁ బొందెఁ;
జత్కార్యములఁ జత్పిండయజ్ఞకీయ, లడగె విచ్ఛిన్షంబు లై ధరితి;
- అ.** నంత జనులు సంభ్రమాక్రాంతు లై మహో, ముసులకడకుఁ జనిలి, ముసులు నమర
పరులకడకుఁ జనిలి, వారును వారును, బ్రహ్మకడకుఁ జనిలి భయము నొంచి.

140

ప్రతిపదార్థం: త్రైత+అగ్నులు+ఎల్లను= ఆహావనీయం, దక్షిణాగ్ని, గార్ఘపత్యం అనే మూడు అగ్నులున్నా; తేజరిల్లమిన్+చేసి= ప్రకాశింపక పోవటంచేత; క్రతు, కృత్యములు= యాగకర్మలు; వినిర్దతములు+అయ్యైన్= లోపించినవి; అంతన్= అప్పుడు; అగ్నిహరోతములందున్= అగ్నులలో; ఔపాసన+అది, సాయం, ప్రాతమ+అపుతులు= గృహస్థలైన బ్రాహ్మణులు చేసే అగ్ని ఉపాసన మొదలైన సాయంకాలాలలో ఉదయాలలో చేయదగిన హోమాలు; ఉడిగెన్= ఆగినవి; దేవతా+అర్పనలందున్= దేవతలకు చేసే పూజలలో; దీప, ధూప+అది, సత్, విధులు= దీపం, ధూపం మొదలైన మంచి విధానాలు; వర్తులక= జరుగకుండ; విరతిన్, పాందెన్= విరామాన్ని పొందినవి (అగిపోయినవి); పితృ, కార్యములన్= పితృదేవతలకు చేయవలసిన శ్రాద్ధాది కృత్యాలలో; పితృ, పిండ, యజ్ఞ, త్రీయలు= పితృదేవతలకు ఈయదగిన పిండాలును, యజ్ఞకార్యాలును; ధరిత్రిన్= భూమియందు; విచ్ఛిన్షంబులు+హ= భగ్నులై (కొనసాగకుండినవై); అడగెన్= లోపించినవి; అంతన్= అప్పుడు; జనులు; సంభ్రమ+అక్రాంతులు+హ= వేగిరపాటుచేత ఆక్రమింపబడినవారై; మహో, ముసుల, కడకున్= గొప్పమునులచెంతకు; చనిరి= వెళ్లారు; ముసులున్= ఆ ముసులుకూడ; అమరవరుల కడకున్; దేవతాశేషుల చెంతకు; చనిరి; వారును, వారును= ఆ ముసులూ, దేవతలూ; భయమున్, ఒంది= భయపడి; బ్రహ్మకడకున్= బ్రహ్మచెంతకు; చనిరి= వెళ్లారు.

తాత్పర్యం: ఆహావనీయం, దక్షిణాగ్ని, గార్ఘపత్యం అనే ఈమూడు అగ్నులున్నా ప్రకాశించక పోవటంచేత యాగకార్యాలు లోపించినవి. అప్పుడు అగ్నులందు ఉపాసనం మొదలైన సాయంకాలాలలో ఉదయకాలాలలో చేసే హోమాలు లేకుండ పోయినవి; భూమియందు పితృకర్మలందు పితృదేవతలకు ఈయదగిన పిండాలు, యజ్ఞకార్యాలు

భగ్వాలై నశించినవి; అప్పుడు ప్రజలు వేగిరపాటుతో కూడిన వారై మునులచెంతకు వెళ్లారు. మునులుకూడ దేవతా శ్రేష్ఠులచెంతకు వెళ్లారు. ఆ మునులూ, దేవతలూ భయపడి బ్రహ్మదేవుడి చెంతకు వెళ్లారు.

విశేషం: అగ్ని తనరూపాన్ని ఉపసంహరించటంవలన కలిగే నష్టాలన్నీ ఇందులో చెప్పబడినవి.

వ. బ్రహ్మాయు భృగుశాప నిమిత్తంబున నగ్నిభట్టారకు నుపసంహరింబును, సకలలోక వ్యవహరి విచ్ఛేదంబును నెఱింగి, యగ్నిదేవు రావించి యి ట్లనియె.

141

ప్రతిపదార్థం: బ్రహ్మాయున్= బ్రహ్మకూడ; భృగు, శాప, నిమిత్తంబున్= భృగుమహార్షి శాపం అనే హోతువుచేత; అగ్ని, భట్టారకు+ఉపసంహరింబును= పూజ్యాడైన అగ్ని తన రూపాన్ని లేకుండ చేయటమున్నా; సకల, లోక, వ్యవహార, విచ్ఛేదంబున్= ఎల్ల లోకాలలోని వ్యాపారాల భంగాన్ని; ఎఱింగి= తెలిసికొని; అగ్ని, దేవున్= దేవ టైన అగ్నిని; రావించి= రప్పించి; ఇట్లు+అనియెన్= ఈచినిధంగా పలికాడు.

తాత్పర్యం: బ్రహ్మకూడ భృగుమహార్షి ఇచ్చిన శాపం కారణంగా పూజ్య టైన అగ్ని తన తేజోరూపాన్ని లేకుండా చేయటమున్నా, ఎల్లలోకాలలోని కర్మల కేర్పడిన భంగమున్నా తెలిసికొని అగ్నిదేవుడిని రప్పించి ఈచినిధంగా పలికాడు.

విశేషం: భట్టారకు+ఉపసంహరింబు= ష్టో తత్పురుషంలో ఉకారానికి అచ్చిపర మైతే 'ను' ఆగమంగా వస్తుంది; భట్టారకు నుపసంహరము.

చ. ప్రకటిత భూత సంతతికి భర్తవు నీవ, చరాచర ప్రవృత్తికి మతి హీతుభూతుడవు, దేవముఖుండవు నీవ, లోకపా వకుడవు నీవ; యట్టి యనపద్య గుణండవు నీకు విశ్వభా రక! భువనప్రవర్తనపరాచ్యుభుభావముఁ బోందఁ బాడియే?

142

ప్రతిపదార్థం: ప్రకటిత, భూత, సంతతికిన్= వెలయింపబడిన (వ్యక్తమౌతున్) ప్రాణుల సముదాయానికి; నీవు+అ= నీవే; భర్తవు= అధిపతివి; మతి= ఇంకను; చర+అచర, ప్రవృత్తికిన్= చేతనాలు, అచేతనాలు అయిన వస్తువుల ప్రవర్తనను; హీతు భూతుడవు= కారణ మైన వాడవు (నీవే); దేవముఖుండవు= దేవతలకు ముఖమైన వాడవు (అగ్నిలో వేల్యబడిన పదార్థాలు అగ్నిద్వారా దేవతలకు అందుతాయి. అందుచేత అతడు దేవముఖు డని చెప్పబడినాడు); నీవు+అ= నీవే; లోక, పావకుడవు= లోకాలను పవిత్రం చేసేవాడవు; నీవు+అ= నీవే; ఇట్లి= ఇటువంటి; అనపద్య, గుణండవు= ప్రశస్త గుణాలు కలవాడవు (ఇక్కడ అనపద్యగుణండు+అవు - అని కూడ విడదీయ వచ్చును); నీకున్; విశ్వభారక= ప్రపంచాన్ని భరించేవాడా! భువన, ప్రవర్తన, పరాచ్యుభుభావమున్= లోకాన్ని ప్రవర్తింపచేయటంలో మైముఖ్యాన్ని; పొందన్= పొందటం; పాడియే?= న్యాయమా? కాదు.

తాత్పర్యం: వ్యక్తమైన భూతాల సముదాయానికి అధిపతివి నీవే; చేతనాచేతనాల ప్రవర్తనానికి కారణ మైన వాడివి నీవే; దేవతలకు ముఖమైనవాడవు నీవే; లోకాలను పవిత్రం చేసేవాడవు నీవే; ఇటువంటి ప్రశస్త గుణాలు కలవాడైన నీకు ప్రపంచాన్ని భరించే ఓ అగ్ని! లోకాన్ని ప్రవర్తింపచేయటంలో విముఖ్యం పొందటం న్యాయమా?

విశేషం: పరాక్ర+ముఖ= పరాజుఖి; వర్గాక్షరాలున న, మ అనే అనునాసికాలు పరబైనపుడు అని తమ వర్గానికి చెందిన అనునాసికాక్షరాలుగా మారుతాయి. ఇచ్చట కకారం జకారంగా మారింది. ఇది అనునాసికసంధి.

శ. ‘అష్టుహాముని వచనం బమోఘుంబు గావున నీను’ సర్వభక్తకుండ వయ్యును శుచులయం దెల్ల నీత్యంతపుచి షై, పాత్రులయం దెల్ల బరమపాత్రుండ షై, పూజ్యలయం దెల్ల నరపూజ్యండ షై, వేదచోదిత విధానంబుల యందు విప్రసహియండ షై భువనంబుల నడుపు’ మని, విశ్వసురుండు షైశ్వరురుం బ్రాత్మించి నియోగించి భృగువచనంబు ప్రతిష్టాపించె: నట్టి భృగునకుఁ బుత్తుం షై మట్టి పరగిన. **143**

ప్రతిపదార్థం: ఆ, మహాత్, ముని= ఆ గొప్పముని (భృగుమహాముని) యొక్క; వచనంబు= వాక్యం; అమోఘంబు= వ్యుతం కానిది; కాపున్న; నీవు; సర్వభక్తకుండవు+అయ్యునున్= అన్నియు తినేవాడ షైనపుటికిన్ని; శుచులయందున్+ఎల్లన్= సర్వపవిత్రులయందున్నా; అత్యంత, శుచిని+ఐ= మిక్కిలి పవిత్రుడై; పాత్రులయందున్+ఎల్లన్= అర్పలైన వారి అందరి యందున్నా; పరమ, పాత్రుండవు+ఐ= మిక్కిలి అర్పుడై; పూజ్యలయందున్+ఎల్లన్= పూజింపదగినవారి అందరియందున్నా; అగ్రపూజ్యండవు+ఐ= మొదట పూజింపదగిన వాడవు అయి; వేద, చోదిత, విధానంబులయందున్= వేదాలలో చెప్పబడిన కర్మపద్ధతులలో; విప్ర, సహయుండవు+ఐ= బ్రాహ్మణులకు తోడ్పడేవాడ షై; లేక, బ్రాహ్మణులు తోడ్పడేవారుగా కలవాడవై; భువనంబులన్= లోకాలను; నడుపుము+అని= ప్రవర్తింప చేయుము అని; విశ్వ, గురుండు= లోకాలను పెద్ద అయిన బ్రహ్మాదేవుడు; షైశ్వరున్= అగ్నిని; ప్రాతించి= వేడి; నియోగించి= భువన ప్రవర్తనలో నియమించి (ఆజ్ఞాపించి); భృగు, వచనంబు= భృగుమహార్షి యొక్క వాక్యాన్ని; ప్రతిష్టాపించెన్= స్థిరం చేశాడు. అట్టి భృగునకున్= అటువంటి భృగుమహార్షికి; పుత్రుండు+ఐ= కొడుకై; పుట్టి; పరగిన= ఒప్పారిన.

తాత్పర్యం: ‘ఆ భృగుమహామునియొక్క వాక్యం వ్యుతం కాదు. కాబట్టి నీవు అన్నియు తినేవాడవయినపుటికీ, పవిత్రులందరిలో మిక్కిలి పవిత్రుడ షై, అర్పులందరిలో మిక్కిలి అర్పుడై; పూజింపదగినవా రందరిలో మొదట పూజింపదగినవాడ షై, వేదాలలో చెప్పబడిన కర్మకలాపాలలో బ్రాహ్మణులకు తోడ్పడే వాడవై లోకాలను ప్రవర్తింపచేయు’ మని లోకపిత అయిన బ్రహ్మా అగ్నిని వేడి, లోకప్రవర్తనలో నియమించి భృగువుయొక్క వాక్యాన్ని స్థిరం చేశాడు. అటువంటి భృగుమహార్షికి కొడు కై పుట్టి ఒప్పారిన. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

క. చ్యవనునకు సుకన్యకు ను, ధ్రువ మయ్యే ఘనుండు ప్రమతి; ప్రమతికి సమ్మతో
ధ్రువ యగు ఘృతాచికిని భా, ధ్రువ ముఖ్యుడు రురుడు పుట్టే గాంతియుతుం షై. **144**

ప్రతిపదార్థం: చ్యవనునకున్= చ్యవన మహార్షిన్ని; సుకన్యకున్= శర్యాతి పుత్రీక అయిన సుకన్యరున్నా; ఘనుండు= గొప్పవా డైన; ప్రమతి= ప్రమతి అనేవాడు; ఉధ్రువము+అయ్యున్= పుట్టడు; ప్రమతికిన్; అమృత+ఉధ్రువ+అగు= సముద్ర మథనంలో అమృతంతో పాటు పుట్టిన; ఘృతాచికిని= ఘృతాచి అనే అప్పరసకున్నా; భార్దవముఘ్యుడు= భృగువంశంలో పుట్టిన వారిలో ప్రధాను డయిన; రురుడు= రురుడు అనేవాడు; కాంతియుతుండు+ఐ= కాంతితో కూడినవా షై; పుట్టేన్= జన్మించాడు.

తాత్పర్యం: భృగుపుత్రు డయిన చ్యవనుడికిన్ని శర్యాతిమహార్షాకొమార్తె అయిన సుకన్యకున్నా గొప్పవా డైన ప్రమతి అనేవాడు పుట్టడు. ఆ ప్రమతికిన్ని అమృతంతో పాటు పుట్టిన ఘృతాచి అనే అప్పరసకున్నా భృగువంశంలో పుట్టినవారిలో శ్రేష్ఠ డైన రురుడు కాంతితో కూడినవా షై జన్మించాడు.

విశేషం: చ్యావనుడు సుకర్మను వివాహమాడినప్పత్తాంతం ఆరణ్యపర్వంలోని తృతీయశ్వాసంలో ఉన్నది.

ప్రమద్వర సర్వదష్ట మై చచ్చి మరల బ్రహుకుట (సం.1-8-1)

వ. అట్టి రురుం డను మునివరుండు విశ్వావసుం డను గంధర్వరాజునకు మేనకకుం బుట్టినదాని, స్తూలకేశుం డను మునివరునాశ్రమంబును బెరుగుచున్న దాని, రూపలావణ్య గుణంబులఁ బ్రమదాజనంబులయం దెల్ల నుత్శ్వాష్ట యగుటం జేసి ప్రమద్వర యన నొప్పచున్న కస్యక నతిస్నేహంబున వివాహంబుగా నిశ్చయించి యున్నంత.

145

ప్రతిపదార్థం: అట్టి; రురుండు+అను, మునివరుండు= ప్రమతికిన్ని, ఘృతాచికిన్ని పుట్టినట్టి రురుడు అనే మునిశ్రేష్టుడు; విశ్వావసుండు+అను= విశ్వావసుడు అనే పేరు కల; గంధర్వరాజునకున్= గంధర్వుల రాజుకున్నా (గంధర్వులు దేవయోని విశేషాలు; ఆటపాటులలో అరితేరినవారు); మేనకున్= మేనక అనే అప్సరసకున్నా; పుట్టిన దానిని= జన్మించిన దానిని; స్తూలకేశుండు+అను, మునివరు, ఆశ్రమంబునన్= స్తూలకేశుడు అనేపేరు కల మునిశ్రేష్టుని తపోవనంలో; పెరుగుచున్న దానిన్= పెద్దదపుతున్న దానిని; రూప, లావణ్య, గుణంబులన్= రూపంలోనూ సాందర్భంలోనూ గుణాలలోనూ; ప్రమదాజనంబులయందున్+ఎల్లన్= ప్రీజనాలందరిలో కెల్ల; ఉత్కృష్టి= శ్రేష్ఠరాలు; అగుటన్+చేసి= కావటంచేత; ప్రమద్వర, అనన్, ఒప్పుచున్న= ప్రమద్వర అనే పేరుతో అలరారుతూ ఉన్న; కస్యకన్= కస్యను; అతి, స్నేహంబునన్= మిక్కిలి ప్రేమతో; వివాహంబు, కాన్= పెండ్లి ఆడటానికి; నిశ్చయించి, ఉన్న అంతన్= నిర్ణయం చేసికొని ఉండగా.

తాత్పర్యం: ప్రమతికిన్ని ఘృతాచికిన్ని పుట్టిన రురుడు అనే మునిశ్రేష్టుడు- విశ్వావసుడు అనే పేరుగల గంధర్వరాజుకున్నా మేనక అనే అప్సరసకున్నా పుట్టి స్తూలకేశుడనే మునిశ్రేష్టుని ఆశ్రమంలో పెరుగుతూ ఉన్నట్టిదియున్నా, రూపంలోనూ, సాందర్భంలోనూ, గుణాలలోనూ ప్రీలందరిలో శ్రేష్ఠరాలు కావటంచేత ప్రమద్వర అనే పేరుతో అలరారుతున్నదియున్నా అయిన కస్యను మిక్కిలి ప్రేమతో పెండ్లి ఆడటానికి నిర్ణయం చేసికొని ఉండగా. (తరువాతి పద్యంలో అన్వయం.)

తే. కన్నియలతోడ నాడుచు నున్నదానిఁ, బాదమల్లిత మై యొక్క పన్నగంబు

గఱచేఁ గన్నియ లందఱు వెఱచి పఱచి, యఱచుచుండఁ బ్రమద్వర యవనిఁ ద్రైశ్మై

146

ప్రతిపదార్థం: కన్నియలతోడన్= తోడికస్యలతో (కలసి); ఆడుచున్= ఆడుతూ ఉన్న ప్రమద్వరను; పాద, మర్మితము+ఖ= పాదాలచేత తొక్కుబడినదై; ఒక్క, పన్నగంబు= ఒకపాము; కఱచెన్; కన్నియలు+లందఱున్= కస్యలందరూ; వెఱచి= భయపడి; పఱచి= పరుగెత్తి; అఱచుచున్+ఉండన్= ఏడుస్తూ కేకలు వేస్తూ ఉండగా; ప్రమద్వర; అవనిన్= నేలపై; త్రేశైన్= పడింది.

తాత్పర్యం: తోడికస్యలతో ఆడుతున్న ఆ ప్రమద్వరను ఆమె పాదాలచే తొక్కుబడిన దైన ఒకపాము కరచింది. అంత ఇతర కస్యలందరూ భయపడి పరుగెత్తి ఏడుస్తూ కేకలు వేస్తూ ఉండగా ఆ ప్రమద్వర నేలపై పడింది.

వ. దాని నెఱింగి కరుణాకలిత హృదయు లైగాతము కళ్ళు కుత్స కొశిక శంఖ మేఖల భరద్వాజ వాలభిల్మీద్ధాలక శేతకేతు మైతేయ ప్రముఖులు ప్రమతియు రురుండును స్తూలకేశాశ్రమంబునకు వచ్చి విష్వాపగతప్రాణ

ధై పడియున్న యక్షమ్యం జూచి దుఃఖితు లై యుండు, నచ్చోట నుండనోహక రురుండు శోకవ్యాకుల హృదయుం ఘై యేకతంబ వనంబునకుం జని.

147

ప్రతిపదార్థం: దానినీ= ప్రమద్యర పాముకాటుకు గురి అయి నేలపై పడటాన్ని గురించి; ఎఱింగి= తెలిసికొని; కరుణా, కలిత, హృదయులు+ఒ= దయతో కూడిన చిత్రాలు కలిగినవారై; గౌతమ.... మైత్రేయ, ప్రముఖులు= గౌతముడు, కణవ్యదు, కుత్సుడు, కౌశికుడు, శంఖుడు, మేఘుడు, భరద్వాజుడు, వాలభిల్యులు, ఉద్దాలకుడు, శైతకేతుడు, మైత్రేయుడు మొదలైన వారున్నా; ప్రమతియు, రురుండును; స్ఫూర్తికేశ+ఆశ్రమంబునకునీ= స్ఫూర్తికేశుడియొక్క ఆశ్రమానికి; వచ్చి; విష వ్యపగత, ప్రాణ+ఒ= పాముయొక్క విషంచేత పోయిన ప్రాణాలు కలదై; పడియున్న= నేలపై పడియున్న; ఆ+కస్యనీ= ఆ ప్రమద్యరను; చూచి; దుఃఖితులు+ఒ= శోకించిన వారై; ఉండనీ= ఉండగా; ఆ+చోటనీ= ఆ కన్యక పడియున్నచోట; ఉండనీ+చిపక= ఉండలేక; రురుండు; శోకవ్యాకుల, హృదయుండు+ఒ= చింతచేత కలత పాందిన చిత్రం కలవాడై; ఏకతంబు+అ= ఒంటరిగా; వనంబునకునీ= అడవికి; చని= వెళ్ళి.

తాత్పర్యం: పాముకాటుచేత ప్రమద్యర నేలమీద పడి ఉన్న విషయాన్ని తెలిసికొని, దయతో కూడిన హృదయాలు కలవా రై గౌతముడు, కణవ్యదు, కుత్సుడు, కౌశికుడు (విశ్వామిత్రుడు), శంఖుడు, మేఘుడు, భరద్వాజుడు, వాలభిల్యులు, ఉద్దాలకుడు, శైతకేతుడు, మైత్రేయుడు మొదలైన వారున్నా, ప్రమతియు, రురుడున్నా స్ఫూర్తికేశుని ఆశ్రమానికి వచ్చి విషంచేత చచ్చి నేలపై పడి ఉన్న ప్రమద్యరను చూచి దుఃఖితు లై ఉండగా, రురుడు అక్కడ ఉండలేక శోకంతో కలత చెందినహృదయం కలవాడై ఒంటరిగా అడవికి వెళ్ళి).

విశేషం: ప్రమద్యరను పాము కరచిం దని తెలియగానే బుములందరు రావటం వారి దయాపరత్యానికి, ఐకమత్యానికి నిదర్శనం. రురుడు ప్రమద్యరను ప్రేమించి యుండటంచేత ఆ దృశ్యాన్ని చూడలేక శోకాతిశయంతో ఒంటరిగా అడవిలోకి వెళ్ళాడు. బుములను పేరు పేరున పేర్కొంటూ నన్నయ రచించటంవలన ప్రమద్యర ఎందరి బుముల ఆదరాభిమానాలను చూరగొన్నదో వ్యంగ్యంగా నిర్దేశించాడు. ఆమె పునరుజ్జీవిత కావటానికి తగిన యోగ్యతను వ్యంగ్యంగా నిబంధించాడు.

చ. అలయక యేన దేవయజనాధ్యయన త్రత పుణ్యకర్మముల్
సలుపుదునేని, యేన గురుస్థితిజబ్కుడునేని, యేన య
త్వలఘుతపస్మినేని బివిజాధిప భూసురులార! మధునో
నిలయకు నీ ప్రమద్యరకు నిల్వష మయ్యడు నేడు మీదయన్.

148

ప్రతిపదార్థం: దివిజ+అధిప, భూసురులు+ఆర= ఓ దేవతాప్రభువులారా! బ్రాహ్మణులారా!; అలయక= అలసట చెందక; ఏను+అ= నేనే; దేవ, యజన+అధ్యయన, ప్రత, పుణ్య, కర్మముల్= దేవతలను పుణించటం (దేవతలనుగురించి యజ్ఞాలు చేయటం), వేదాలు పరించటం, ప్రతాలు చేయటం అనే పుణ్యకర్మలు; సలుపుదునీ+ఏని= చేసేవాడిని అయితే; ఏను+అ; గురు, సత్త+ద్విజ, భక్తుడునీ+ఏని= గురువులయొక్కయు, ఉత్తమపిప్రులయొక్కయు భక్తుడ శైవ ట్లయితే; ఏను+అ; అతి+అలఘు, తపస్యీనీ+ఏని= మిక్కిలిగొప్పతపస్యుకలవాడి శైవ ట్లయితే; మత్త+మనస్+నిలయకునీ= నామనస్యీనివాసంగా గల (నాప్రాణానాయకు) ఈ ప్రమద్యరకు; మీ, దయనీ= మీకరుణచే; నేడు= ఈరోజున; ఇస్పుడు; నిర్విషము= విషములేకుండేటట్లు; అయ్యుడునీ= అగుగాక.

తాత్పర్యం: ఓ దేవతాప్రభువులారా! బ్రాహ్మణులారా! నేను అలసటలేకుండా దేవతలను పూజించటం, యజ్ఞాలను ఆచరించటం, వేదాలను పరించటం, ప్రతాలను ఆచరించటం అనే పుణ్యకార్యాలను చేసేవాడైనేతే, నేను గురువులకు, ఉత్తమబ్రాహ్మణులకు భక్తుడు వైతే, నేను గొప్పతపస్సు కలవాడు వైతే నేడు నామనస్సే నిలయంగా గల నా ప్రాణానాయక అయిన ఈ ప్రమద్యర మీదయచేత విషివిముక్తురాలు అగుగాక!

చ. అపరిమతాజ్ఞు జేసియు మహాపురుషుల్ విషత్త్తుసంహితా
నిపుణులు మంత్రతంత్రములు నేర్లో విధించియు బీనికిన్ విష
వ్యపగత మైన జీవ మిది వచ్చునుపాయము సేయరొక్కు! నా
తపముఫలంబు నధ్యయనదానఫలంబులు నిత్తు వారికిన్.

149

ప్రతిపదార్థం: మహాత్+పురుషుల్= మహాత్ములు; అపరిమత+ఆజ్ఞన్, చేసియున్= అధికమైన ఆజ్ఞచేతను, లేదా, ఆజ్ఞ కావించియు; విష. తత్త్వ, సంహితా, నిపుణులు= విషం యొక్క వాస్తవస్థితిని తెల్పే శాస్త్రంలో నేర్చరులును; మంత్ర, తంత్రములు= మంత్రాలను, ఉత్తమా లైన ఔషధాలను (ఉపాయాలను); నేర్లో= తెలిసికొని; విధించియున్= ఏర్పాటు చేసియు; దీనికిన్= ఈప్రమద్యరకు; విషవ్యపగతము+ఐన= విషంచేత తొలగిపోయిన; జీవము+ఇది= ఈప్రాణం; వచ్చు, ఉపాయము= తిరిగివచ్చే మార్గం; చేయరు+బ్కూ= చేయరా; వారికిన్= అట్లా చేసేవారికి; నా, తపము, ఫలంబున్= నా తపస్సుమొక్క ఫలితాన్ని; అధ్యయన, దాన, ఫలంబులున్= వేదపరసంమొక్కయు, దానాలమొక్కయు ఫలాలను ఇస్తాను.

తాత్పర్యం: మహాత్ములు మహిమాన్విత మైన ఆజ్ఞ చేసికాని, విషత్త్త్తున్ని తెలిపే శాస్త్రంలో నేర్చరు లైనవారు మంత్రతంత్రాలు ఉచ్చరించి ప్రయోగించి కాని, విషంచేత ప్రాణాలు కోల్పోయిన ఈ ప్రమద్యరకు అని తిరిగి వచ్చే ఉపాయం చేసిపెట్టరా? ఆ విధంగా చేసిన వారికి నాతపఃఫలాన్ని, వేదాధ్యయనఫలాన్ని, దానాలఫలాన్ని ఇస్తాను.

విశేషం: కొందరు సిద్ధవార్షులు పాము కరచినవారివద్దరు వెళ్లి ‘విషమా! దిగి తొలగిపామ్ము’ అని ఆజ్ఞాపేస్తే అది తొలగిపోతుంది. అట్లే మంత్ర తంత్ర ఔషధాదులచేత కూడ సర్పరష్టులైన వారిని బ్రతికించవచ్చును. ఈ పర్యంలో రురుడికి ప్రమద్యర ఎడగల నిర్వాలమూ అధికమూ ఐన అనురాగం వెల్లడి చౌతున్నది. అతడు అమెను బ్రతికించటానికి ఎటువంటి త్యాగమైనా చేయటానికి సిద్ధమై ఉన్నాడు. కాబట్టి రురుడి ప్రేమ ఇందులో అసంలక్ష్యక్రమధ్వనిచేత ప్రతీయమాన మౌతున్నది.

చ. అని బీనవదనుం దై యూక్తిశించు వానికి నాకాశంబునుసుండి యొక్కదేవదూత యిట్లనియే: ‘నయ్యా!
కాలవశంబుయిన నెష్టలికిం బీర్పు దరంబుగా; దొక్కయుపాయంబు గలదు; చేయనోపదేసిఁ జ్యోద విసుము;
నీ యాయుష్యంబునం దర్శం జిక్కశ్య కి’ మ్మనిన రురుం డట్ల చేయుదు నని తన యాయుష్యంబునం దర్శం
బక్కశ్య కిచ్చిన నక్కిష్మలి దొల్లింటికంట నభికశ్యంగారసమన్విత రై విషనిరుక్త యయ్యు; నట్లు దేవదూత
ధర్మరాజునుమతంబునఁ దనచెప్పిన యుపాయంబునం బ్రమద్యరను బంచత్వంబువలనం బాపె;
రురుండును దాని వివాహం బై యిష్టోపభోగంబుల నసుభవించుచు నుండి.

150

ప్రతిపదార్థం: అని; దీన, వదనుండు+ఐ= అర్తితో కూడినముఖం కలవాడై; ఆక్రోశించు వానికిన్= బిగ్గరగా నిలపించే వానికి;
ఆకాశంబున్నఁ+ఉండి= ఆకాశంలోనుండి; ఒక్క, దేవ, దూత= ఒక దేవతల దూత (దేవతలచే పంపబడిన పురుషు);
ఇట్లు= ఈవిధంగా; అనియెన్= పలికాడు; అయ్య= ఆర్య! (రురునికి సంబోధనం); కాల, వశంబు+అయిన్= కాలానికి

స్వాధీన మైనది (మరణం) అయినచో; ఎవ్వరికిన్; తీర్పున్, తరంబు, కాదు= చక్కబరుప (తొలగింప) శక్యం కాదు; ఒక్క, ఉపాయంబు= సాధనం (తొలగించే విధం); కలదు; చేయన్+చీఫుడు(వు), ఏనిన్= చేయజాలుదువేని; చెప్పెదన్= తెలుపుతాను; వినుము; నీ, ఆయుష్యంబునందున్= నీ ఆయుర్దాయంలో; అర్థంబు= సగం; ఈ+కన్యకున్= ఈ ప్రమద్యరకు; ఇమ్ము; అనిన్= అని చెప్పగా; రురుండు; అట్లు+అ= అట్లే; చేయదును= చేస్తాను (ఇస్తాను); అని= అని పల్గొ; తన, ఆయుష్యంబునందున్= తన ఆయుర్దాయంలో; అర్థంబు= సగం; ఆ+కన్యకున్= ఆ ప్రమద్యరకు; ఇచ్చిన్= ఈయగా; ఆ+కోమలి= ఆ సుందరి; తొల్లింటికంటెన్= మునుపటికంటె; అధిక, శృంగార, సమన్విత+ఐ= ఎక్కువ అందంతో కూడినదై; విష, నిర్ముక్త= విషమువలన విడువడింది; అయ్యెన్; అట్లు= ఆ విధంగా; దేవదూత= దేవతలు పంపిన పురుషుడు; ధర్మరాజు+అనుమతంబున్= యముని అనుమతిచేత; తన, చెప్పిన= తాను చెప్పిన; ఉపాయంబున్= సాధనంచేత, వెరపుచే; ప్రమద్యరను; పంచత్వంబు వలన్= (దేహం పంచభూతాత్మకం, మరణించినప్పుడు మరల పంచభూతాలలో కలిసిపోతుంది) చాపునుండి; పాపెన్= తొలగించాడు; రురుండును= రురుడు కూడ; దానిన్= ఆ ప్రమద్యరను; వివాహంబు+ఐ= పెండ్లాడి; ఇష్ట+ఉపభోగంబులన్= ప్రీతిని కలిగించే భోగాలను (విలాసాలను); అనుభవించుచున్+ ఉండి= పాందుతూ ఉండి.

తాత్పర్యం: అని దైన్యంతో కూడిన ముఖం కలవా డై ఎలుగెత్తి ఏడుస్తున్ రురునకు ఆకాశంనుండి ఒకదేవదూత ఇట్లూ పలికాడు: ‘ఆర్య! కాలగోచరత్వం (మరణం) కలిగితే ఎవ్వరికిస్తీ తొలగింప శక్యం కాదు. అయినను ఒక మార్గం ఉన్నది. చేయగలిగినట్టతే చెప్పుతాను వినుము. నీ ఆయుర్దాయంలో సగం ఈ బాలికు ఇమ్ము’ అని దేవదూత పలకగానే రురుడు అట్లే చేస్తా నని తన ఆయుష్యలో సగాన్ని ఆ బాలికు ఈయగానే ఆ సుందరి ముందటికంటె ఎక్కువ సాందర్భం కలదై విషంనుండి విముక్తిచెందింది. ఆ విధంగా దేవదూత యముడి అనుమతితో తాను చెప్పిన ఉపాయంచేత ప్రమద్యరను మృత్యువునుండి ఉధరించాడు. రురుడుకూడ ఆ ప్రమద్యరను పెండ్లాడి ప్రీతికరాలైన భోగాలను అనుభవిస్తూ ఉండి. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

క. తనసతి కపకారము సే, సిన పాముల కలిగి బాధ సేయుడు నని చి

క్షుని దండము గొని పాములఁ, గనినప్పుడు యదువఁ దొడగె గహనములోనన్.

ప్రతిపదార్థం: తన, సతీకిన్= తన భార్యకు; అపకారము= హోని; చేసిన; పాములకున్= పాములపై; అలిగి= కోపించి; బాధ= దుఃఖం; చేయదున్= కలిగిస్తాను; అని; చిక్కుని, దండము= దిట్టమైన కళ్లు; కొని= గ్రహించి; పాములన్; కనిన+అప్పుడు+అ= చూచిన వెంటనే; గహనములోనన్= అడవిలో; అడువన్= కొట్టటానికి; తొడగెన్= ఆరంభించాడు.

తాత్పర్యం: తనభార్యకు హోని చేసిన పాములపై కోపించి వాటికి బాధకలిగిస్తా నని రురుడు దిట్టమైన కళ్లను గ్రహించి అడవిలో పాములను చూచిన వెంటనే వాటిని కొట్టటానికి ఆరంభించాడు.

విశేషం: పాములకున్+అలిగి= ఇటువంటిచోట్లు నన్నయ ప్ష్టిషిభక్తి వాడుతూ ఉంటాడు. కారకవిశేషం.

చ. తిరుగుచుఁ బుట్టలం బొదలఁ లిమ్మరు పాముల రోసి రోసి ని

పురతర చీర్ప దండమున దొల్లగ వైయుచు, వచ్చి వచ్చి య

య్యురవున దుండుభం బను నహిం గని వైయుగ దండ మెత్తుడున్

‘హలి హలి’ యంచు దుండుభమహాభయంపడి పల్సు భార్దవున్.

ప్రతిపదార్థం: తిరుగుచున్= అడవిలో తిరుగుతూ; పుట్టులన్= పుట్టులలోనూ; పొదలన్= పొదలలోనూ; త్రిమృగు= సంచరించే; పాములన్= సర్పాలను; రోసి, రోసి= వెదకి, వెదకి; నిష్టరతర, దిర్ఘ, దండమునన్= మిక్కిలి కలినమైనది, పొడవైనది అయిన కరతో; డొల్లగన్= పడు (చచ్చు)నట్టుగా; వ్రేయుచున్= కొట్టుతూ; వచ్చి, వచ్చి= తిరిగి తిరిగి వచ్చి; ఆ+ఇరవునన్= ఆశ్ఫలంలో; దుండుభంబు+అను= విషం లేని దుండుభం అనే; అహిన్= పామును; కని= చూచి; వ్రేయగన్= కొట్టుటానికి; దండము= కట్ట; ఎత్తుడున్= సైకెత్తినతోడనే; హరి, హరి= ఏదైన చెడ్డపని జరిగేటప్పుడు కృష్ణ కృష్ణ హరి హరి అని హరినామాన్ని ఉంచురించటం పరిపాటి; అంచున్= అని పల్చుతూ; దుండుభ, మహాత, అహి= దుండుభ మనే ఆ పెద్దపాము; భయంపడి= భయపడి; భార్ధవున్= భృగువంశస్థు డైన రురునితో; పల్చున్= అన్నది.

తాత్పర్యం: రురుడు అడవిలో తిరుగుతూ పుట్టులలో పొదలలో తిరిగే పాములను వెదకి వెదకి మిక్కిలి కలినమైన పాడుగాటి కరతో చచ్చిపడేటట్లుగా కొట్టుతూ వచ్చివచ్చి ఒకవోట విషీస మైన దుండుభ మనే పామును చూచి కొట్టుటానికి కర సైకెత్తగా, దుండుభ మనే ఆ పెద్దపాము భయపడి హరినామాన్ని ఉంచురిస్తూ భృగువంశ్య డైన రురునితో ఈవిధంగా పలికింది.

విశేషం: అయ్యరవున అనేచోట - అయ్యేరవున, ఒక్కిరుకున, అయ్యేరనొక, అయ్యేరుగున, వచ్చి యొక్కచో నిరుకున; వచ్చి యొక్కచో నెరనొక - అనే పారాలు అనేకము లున్నవి. ఎడ అనే పారం గ్రహిస్తే రదలకు నస్యయ ప్రాస మంగికరించిన ట్లూతుంది. ఇఱుకున - అంటే శకటరేఫం ఉండాలి. రఱప్రాసం కూడ నస్యయకు సమ్మితం కాదు. సూర్యాయాంధ్ర నిషుంటువులో అయ్యరన్= ఆవ్యసనంతో అనే అర్థం చెప్పబడింది. పాములను చంపటానికి తిరగటంకూడ ఒక వ్యసనమే. అందుచేత ఈ పారం ఉచితంగా కనబడుతున్నది. వ్యవహారంలో ఎరకు ఆ అర్థం ఉన్నట్లు అందులో సూచింపబడింది.

మత్తకోకిల.

'ఏమి కారణ మయ్య పాముల కింత యుద్ధితి? నీవు తే
జీమయుండపు బ్రాహ్మణుండపు సుప్రతుండపు' నాపుడుం
'బాము లెగ్గినలంచే మత్తియభాము; కేను రురుండ ను
ద్వామసత్త్వాడ్' నిష్మ నిష్పదు దండతాడితుఁ జేసేదన్.

153

ప్రతిపదార్థం: ఏమి, కారణము, అయ్య= ఏమి హేతువయ్య? (అయ్య ప్రశ్నార్థకం); పాములకున్= పాములయొడ; ఇంత= ఇంత అధికంగా; అల్లితివి= కోపించినావు; ఈపు= నీవు; తేజిః, మయుండపు= తేజస్సుతో కూడినవాడవు; బ్రాహ్మణుండపు= బ్రహ్మజ్ఞాన సంపన్ముడ వైన విప్రదవు; సు, ప్రతుండపు= మంచివ్రతం కలవాడవు; నాపుడున్= అని దుండుభం పల్చిన అనంతరం; (రురుడు ఈవిధంగా పలికాడు); మత్త, ప్రియ, భారున్= నా ప్రియురా లైన భార్యతు; పాములు; ఎగ్గు= హాని; ఒనరించెన్= చేసినవి; ఏను= నేను, రురుండన్= రురుడు అనే పేరు కల భార్ధవుడను; ఉద్దామ, సత్యాడన్= అధిక మైన బలం కలవాడను; నిష్మన్; ఇప్పుడు+అ= ఈ క్షణమందే; దండ, తాడితున్= కరతో కొట్టబడిన వాడినిగా; చేసెదన్= చేస్తాను.

తాత్పర్యం: 'పాములపై ఇంత అధికంగా కోపించినావు; అందుకు ఏమి కారణమయ్య! నీవు గౌప్యతేజస్సుతో కూడినవాడవు. బ్రాహ్మణుడవు. మంచి వ్రతం కలవాడవు' అనిన అనంతరం రురుడు ఈవిధంగా పల్చాడు. ప్రియురా లైన నాభార్యతు పాములు హాని చేసినవి (కరచి ఆమెను చంపినవి). నేను అధికబలం కల రురు డనే

భాగవతము. నిన్న ఈ క్షణంలోనే దండంతో కొట్టి చంపుతాను.

విశేషం: తేజోమయాది విశేషణాలు కోపరహితుడవై ఉండవలసిన వాడ వని సూచిస్తున్నావి. కాబట్టి ఇక్కడ అర్థాంతర సంక్రమితవాచ్యధ్వని ఉన్నది. మత్తుకోకిలంలోని ప్రతి పాదానికి ర స జ జ భ ర అనే ఆరుగుణాలు (18 అక్షరాలు) ఉంటాయి. 11వ అక్షరం యతిస్థానం. ఇందులోని మొదటి గురుపును రెండు లఘుపులుగా చేస్తే తరలం చౌతుంది.

వ. అని రురుం డబిగి కృతాంతకర దండంబుం బోని తనదండం బెత్తికొనుడుఁ దత్తక్షణంబ దుండుభంబు ముని యై యెదుర నిలిచినం జాచి రురుం డి ట్లనియె. **154**

ప్రతిపదార్థం: అని= అనిపలికి; రురుండు; అలిగి= కోపించి; కృతాంత, కర, దండంబున్, పోని= యముని చేతిలోని దండ మనే ఆయుధాన్ని పోలిన; తన, దండంబు= తన చేతిలోని క్రరును; ఎత్తికొనుడున్= పైకెత్తగా; తద్ద+క్షణంబు+అ= ఆ క్షణమందే; దుండుభంబు= దుండుభ మనే పాము; ముని+ఐ= బువైయై; ఎదురక్కు= తన ఎదుట; నిలిచినన్= నిలబడగా; చూచి; రురుండు; ఇట్లు= ఈ విధంగా; అనియెన్= అన్నాడు.

తాత్పర్యం: అని పల్గు రురుడు యమునిచేతిలో ఉండే దండాయుధాన్ని పోలిన తనచేతిలో ఉన్న క్రరును పైకెత్తగా వెంటనే (ఆ క్షణమందే) దుండుభ మనే ఆ పాము మునిరూపం ధరించి తన యెదుట నిలబడింది. ఆ మార్పి చూచి రురుడు ఈ విధంగా పలికాడు.

విశేషం: అలం: ఉపమ.

క. ‘ఉరగమ వై యుండి మునీ , శ్వరవేషము దాట్చి యుస్ఫవడు వెంతయు న చ్ఛేరు; విభి యెట్లులు?’ నావుడు , రురుసకు ని ట్లనియె మునివరుం డసురక్తిన్. **155**

ప్రతిపదార్థం: ఉరగమవు+ఐ= పామువై; ఉండి; ముని+ఈశ్వర+వేషము= ముని నాథుని వేషం (రూపం); తాల్చి, ఉన్న= ధరించి ఉన్న; వడువు= విధం; ఎంతయున్= మిక్కిలి; అచ్చేరువు= ఆశ్వర్యం; ఇది= ఇట్లు కావటం; ఎట్లులు= ఏ విధం?; నాస్ఫడున్= అనిన అనంతరం; మునివరుండు= మునిశ్రేష్ట దైన; సహాస్రపాదుడు; రురుసకున్; అసురక్తిన్= అనురాగంతో; ఇట్లు+అనియెన్= ఈ విధంగా పలికాడు.

తాత్పర్యం: ఇంతవరకు పామురూపంతో ఉండి ఇప్పుడు మునిశ్రేష్టదిరూపం ధరించియుస్ఫతీరు మిక్కిలి వింతగా ఉన్నది. ఇది ఏవిధంగా జరిగింది? అని అడిగిన అనంతరం సహాస్రపాదు డనే మునిశ్రేష్టడు రురునితో ఈ విధంగా చెప్పాడు.

సహాస్రపాదుని వృత్తాంతము (సం. 1-10-6)

వ. ‘ఏను సహాస్రపాదుం డను మునిముఖ్యండ; నా సహిధ్యాయుండు ఖిగముం డను మునిముఖ్యం డగ్గిపోత్త గృహంబున నున్న నే సహసోర్ధంబు త్వణమయుసర్పం బమ్మునిపై పైచిన, నతం డులికిపడి నా కలిగి. ‘నీవు నిల్వర్యంబైన యురగంబ వగు’ మని శాపం జాచ్చిన. నేనును ‘మేలంబు సేసిన నింత యలుగ నేల? క్షమియింపు’ మనినం, బ్రిసమ్మం దై ఖిగముండు నాపచనం బమోఘుంబు గావునఁ గొండొకకాలంబు దుండుభంబ వై యుండి, భాగవకులవర్ధనుం దైన రురుం గనిన యప్పుడు శాపవిముక్తండ వగుదు వనె’

నని సహస్ర పాదుండు రురునకు దనష్టత్తాంతం బంతయం జెప్పి వెండియు ని ట్లనియే. 156

ప్రతిపదార్థం: ఏను= నేను; సహస్రపాదుండు+అను= సహస్రపాదు డనే పేరు గల; ముని; ముఖ్యండన్= ముని శ్రేష్ఠుడను; నా, సహధ్యాయుండు= నా సహపారి (నాతోకూడ విద్యాభ్యాసం చేసినవాడు); ఖగముండు+అను= ఖగముడు అనే పేరు గల; ముని, ముఖ్యండు= మునిశ్రేష్ఠుడు; అగ్నిహోత్ర, గృహంబున్వ్= అగ్నులను ఉపాసన చేసే గృహంలో; ఉన్నవ్= ఉండగా; ఏన్= నేను; అపహోస+అర్థంబు= వేళాకోళం కొరకు; తృణమయ, సర్వంబు= గడ్డితో చేయబడిన పామును; ఆ+మునిషైన్= ఆ ఖగము డనే మునిషై; వైచినవ్= వేయగా; అతండు= ఆ ఖగముడు; ఉలికిపడి= భయపడి; నాకున్+అలిగి= నాపై కోపించి (నన్నయ ఇట్టిచోట్ల పస్తి విభక్తి వాడుతుంటాడు); నీవు; నిర్మిర్యంబు+బన= శక్తి రహితమైన; ఉరగంబవు= పామువు; అగుము+అని; శాపంబు+ఇచ్చినవ్= శాపం శశయగా; ఏనును= నేనుకూడ; మేలంబు+చేసినవ్= పరిహసం చేయగా (గసడదవాదేశం); ఇంత= ఇంత అధికంగా; అలుగ్నోన్+ఏల= కోపగించటం ఎందుకు? క్షమియింపుము= మన్నింపుము; అనినవ్= అని నేను పలుకంగా; ప్రసన్నండు+బ= శాంతుడై; ఖగముండు: నా, వచనంబు= నా పలుకు; అమోఘంబు= వ్యర్థం కానిది; కావునవ్= అందుచేత; కొండొక, కాలంబు= కొంత కాలం; డుండుభంబవు+బన= విషం లేని పామువై (నిర్మిషా, డుండుభాః స్ఫుతాః); ఉండి; భార్యవకుల వర్ధనండు+బన= భృగువంశాన్ని వృద్ధిచేసేవాడైన; రురున్= రురు డనే వాడిని; కనిన+అప్పుడు = చూచినప్పుడు; శాప, విముక్తుండవు+అగుదువు= శాపంవలన విడిచిపెట్టు బడినవాడు ఔతావు; అనెన్= అని పల్గొడు; అని; సహస్రపాదుండు; రురునకున్; తన, వృత్తాంతంబు+అంతయున్= తనకథ అంతయు; చెప్పి; వెండియున్= మరల; ఇట్లు+అనియెన్= ఈ విధంగా పలికాడు.

తాత్పర్యం: నేను సహస్రపాదు డనే పేరుగల మునిశ్రేష్ఠుడను; నాకు సహపారి అయిన ఖగము డనే పేరు గల మునిశ్రేష్ఠుడు అగ్ని గృహంలో ఉండగా నేను పరిహసానికై గడ్డితో చేయబడిన పామును ఆ మునిషై వేశాను. అతడు భయపడి, నాపై కోపించి, ‘నీవు శక్తి లేని పామువు అగు’ మని శాప మివ్యగా, నేను వేళాకోళం చేస్తే ఇంతగా కోపించట మెందుకు? మన్నింపు మని వేడుకోగా, శాంతు డై ఖగముడు ‘నా పలుకు వ్యర్థం కాదు కాబట్టి కొంత కాలం విషం లేని పామువై ఉండి, భార్యవవంశాన్ని వృద్ధినొందించే రురుడు అనేవాడిని చూచినప్పుడు శాపంసండి విముక్తుడవోతా’ వని పలికాడు- అని సహస్రపాదుడు రురునకు తన కథనంతా చెప్పి, మరల ఈ విధంగా అన్నాడు.

విశేషం: సహస్రపాదుడికి శాపమిచ్చిన సహధ్యాయుడి పేరు ‘ఖగముఖుడు’ గా వాచిత్త ప్రతిలో ఉన్నది.

ఉ. భూసుతకీర్తి బ్రాహ్మణుడు పుట్టుడుఁ దీడన పుట్టు నుత్తము

జ్ఞానము, సర్వభూతహిత సంహిత బుధియుఁ జిత్తశాంతియున్,

మానముద ప్రహాణము, సమత్వము, సంతతహేదవిధ్యను

పౌసము, సత్యవాక్యము, ధృఢత్తతముం, గరుణాపరత్వమున్.

157

ప్రతిపదార్థం: భూసుతకీర్తి= భూమిచేత (లోకులచేత) పాగడబడిన కీర్తిగల (ఇది రురునకు సంబోధన మైనా కావచ్చు); బ్రాహ్మణుడు; పుట్టుడున్= పుట్టిన అనంతరం; తోడన్+అ= వెంటనే; ఉత్తమ, జ్ఞానము= శ్రేష్ఠ మైన జ్ఞానం; సర్వ, భూత, హిత, సంహిత, బుధియున్= ఎల్లజీపులయొక్క మేలునందు ఫీర మైన బుధియుమ్మా; చిత్త, శాంతియున్= హృదయమునందలి శాంతియుమ్మా; మాన, మద, ప్రహాణమున్= కోపమును గర్వాన్ని విడుచుటయుమ్మా; సమత్వమున్= సమానత్వమున్నా; సంతత, వేద, విధి+అనుష్టానమున్= ఎల్లప్పుడును వేదములందు చెప్పబడిన కర్మలను చేయటమున్నా; సత్య, వాక్యమున్=

సత్య షైన వచనమున్నా (సత్యం మాటలాడటం); దృఢప్రతమున్= నిశ్చల షైన వ్రతమున్నా; కరుణాపరత్వమున్= దయయందు తత్పరు డై ఉండటమున్నా; పుట్టున్= కలుగును.

తాత్పర్యం: భూజనులచేత నుతింపబడే కీర్తి గల బ్రాహ్మణుడు పుట్టిన అనంతరం వెంటనే శేష షైన జ్ఞానమున్నా, ఎల్లాజీవులమేలునందు స్థిరషైనబుద్ధియున్నా, హృదయశాంతియున్నా, కోపగ్రహవర్జనమున్నా, సమానత్వమున్నా, ఎల్లప్పుడు వేదములందు చెప్పబడిన కర్కుల నొనరించటమున్నా, సత్యవచనమున్నా, స్థిర షైన వ్రతమున్నా, దయాపరత్వమున్నా పుట్టుతాయి.

విశేషం: బ్రాహ్మణుడికి ఉండవలసిన లక్షణాలన్నీ ఇందు పేర్కొనబడినవి.

వ. ‘అయ్యా! నీవు బ్రాహ్మణుండవు, భృగువంశ సముత్పన్నుండవు, సర్వగుణ సంపన్ముండ: విభి యేమి తొడంగి? తిట్టి దారుణ క్రియారంభంబు క్షత్రియులకుం గాక బ్రాహ్మణులకుం జనునే? బ్రాహ్మణు లహింసాపరు; లొరులు సేయు హింసలు వాలించు పరమకారుణ్య పుణ్యమూర్తులు: జనమేజయుం డను జనపతి చేయు సర్వయాగంబునందుగెద్దుశాశాపంబున నయ్యెడు సర్వకుల ప్రశయంబును, భవత్తిత్యశిష్యుం డయిన యాస్తీకుండను బ్రాహ్మణుండ కాఁడె యుడిగించే’ నని చెప్పి సహస్రపాదుందు రురునకు సర్వఫూతంబునం దుపశమన బుట్టి పుట్టీంచే ననిన విని శౌనకాబిమహమును లక్ష్మికున కి ట్లనిల.

158

ప్రతిపదార్థం: అయ్యా!= ఆర్యా! (ఇది రురునకు సంబోధనం); నీవు; బ్రాహ్మణుండవు; భృగు, వంశ, సముత్పన్నుండవు= భృగుమహార్షి యొక్క వంశంలో పుట్టిన వాడవు; సర్వ, గుణ, సంపన్ముండవు= అన్ని సద్గుణాల సంపదతో కూడినవాడవు; ఇది, ఏమి= ఇదేమి?; తొడంగితి(వి)= చేయటానికి ఆరంభించావు?; ఇట్టి= ఇటువంటి; దారుణ, క్రియా+ఆరంభమ్ము= ఘోరషైన పనియందలి ప్రయత్నం; క్షత్రియులకున్, కాక= క్షత్రియులకే కాక; బ్రాహ్మణులకున్= విప్రులకు; చనునే= తగునా?; (తగదు అని భావం); బ్రాహ్మణులు; అహింసాపరులు= హింస చేయకుండ ఉండటంలో ఆసక్తి కలవారు; ఒరులు+చేయు= (గుణదవాదేశం) ఇతరులు చేసే; హింసలు= బాధలు, లేక, వధలు; వారించు= నివారించు (అడ్డగించు); పరమ, కారుణ్య, పుణ్య, మూర్తులు= అధిక షైన దయతోను, పుణ్యంతోను కూడిన రూపాలు కలవారు; జనమేజయుండు+అను జనపతి= జనమేజయు డనే రాజు; చేయు; సర్వ, యాగంబునందున్= పాములను ఆహాతి చేసే యజ్ఞముందు; క్రద్రూశాపంబున్= క్రద్రువ అనే కశ్యపుడి భార్య ఇచ్చిన శాపం చేత; అయ్యెడు= కలుగు; సర్వ, కుల, ప్రశయంబును= పాముల కులం యొక్క నాశమున్నా; భవత్, పితృ, శిష్యుండు, అయిన= నీతండ్రికి శిష్య డయిన; ఆస్తీముండు+అను; బ్రాహ్మణుండు+అ+కాఁడు+ఎ= బ్రాహ్మణుడే కదా!; ఉడిగించెన్= తొలగించాడు; అని, చెప్పి; సహస్రపాదుండు= సహస్రపాదు డనే ముని; రురునకున్, సర్వ, ఘూతంబునందున్= పాములను హింసించటంలో; ఉపశమన, బుద్ధి= ఓర్పుతో కూడిన బుద్ధి; పుట్టీంచెన్= కల్గించెను; అనినన్= అనగా; విని; శౌనక+ఆది, మహాత్, మునులు= శౌనకుడు మొదలైన మహార్షులు; ఆ కథకునకున్= కథ చేపే ఆ సాతికి, ఇట్లు+అనిరి= ఈ విధంగా పలికారు.

తాత్పర్యం: అయ్యా! రురూ! నీవు బ్రాహ్మణుడవు, భృగుమహార్షివంశంలో పుట్టినవాడవు, సర్వసద్గుణసంపదతో కూడినవాడవు. ఇదేమి, ఇటువంటిపని చేయటానికి ఆరంభించావు? ఇట్టి ఘోర షైన పనియందలి ప్రయత్నం క్షత్రియులకు తగును గాని, బ్రాహ్మణులకు తగునా? బ్రాహ్మణులు హింస చేయకుండ ఉండటంలో ఆసక్తి కలవారు.

పైపెచ్చు ఇతరులు చేసే హింసలను తొలగించే గొప్ప దయకున్నా పుణ్యానికిప్పి రూపుకట్టినవారు. జనమేజయుడనే రాజు చేసే సర్పయాగంలో తల్లి ఘైన కద్రువ ఇచ్చిన శాపంచేత కలిగే నాగవంశ వినాశనాన్ని నీ తండ్రికి శిష్యుడైన ఆస్తికు డనే బ్రాహ్మణుడై కదా వారించింది! అని చెప్పి ఆ సహస్రపాదు డనే ముని రురుడు అనే భృగువంశ బ్రాహ్మణుడికి పాములను చంపేయత్వం మానివేసే బుద్ధిని కలిగించా డని కథకుడు చెప్పగా విని శౌనకాది మహర్షులు కథకు డైన ఆ సాత్తిని ఈ విధంగా అడిగారు.

**ఆ. ఒరులవలనఁ బుట్టు నోటమియును నెగ్గఁ, బోరయకుండ నరసి పుత్రవరులఁ
దగిలి కాచునట్టి తల్లి సర్పములకు, నేల యలిగి శాప మిచ్చే నయ్య!**

159

ప్రతిపదార్థం: ఒరులవలన్= ఇతరులవలన; పుట్టు= కలుగు; ఓటమియున్= భయాన్ని; ఎగ్గన్= కీడునూ; పారయక+ఉండన్= పొందమండెటట్లుగా; అరసి= చూచి (ఖచారించి); పుత్రవరులన్= కుమార శ్రేష్ఠులను; తగిలి= ఆసక్తి కలిగి; కాచు+అట్టి= కాపాడునటువంటి; తల్లి; సర్పములకున్= పాములకు; అలిగి= కోపించి; ఏలి= ఎందుకు; శాపము+ఇచ్చేన్+అయ్యి= శాప మిచ్చింది? అయ్యి అనేది కథకుడికి సంబోధనం.

తాత్పర్యం: కథకుడ వైన ఓ సాత్తి! ఇతరులవలన కలుగు భయాన్ని, కీడునూ, పొందమండ పరిశీలించి ఉత్తము లైన కుమారులను వెంటబడి కాపాడునటువంటి తల్లియే పాములపై కోపించి ఎందుకు శాప మిచ్చింది? చెప్పము.

విశేషం: ఉదంత తద్దర్శక విశేషణానికి అచ్చు పరమైనపుడు నుగాగమం కౌతుంది. పుట్టు+ఓటమి= పుట్టునోటమి; కాచు+అట్టి= కాచునట్టి.

వ. అని సౌపర్ణాభ్యాసం శ్రవణ కుతూహలపరు లై యడిగిన.

160

ప్రతిపదార్థం: అని; సౌపర్ణ+అభ్యాసం, శ్రవణ, కుతూహల, పరులు+ఐ= గరుడునికి సంబంధించిన కథను వినా లనే ఉత్సాహంలో ఆసక్తు లై; అడిగినన్= శౌనకాది మహామును లడుగగా.

తాత్పర్యం: అని గరుడునికి సంబంధించిన కథను వినుటయందు ఆసక్తి కలవారై శౌనకాది మహామును లడుగగా. (తరువాతి ఆశ్వాసంలోని ‘అక్కాథకుండు’ అనేదానితో అన్వయం.)

ఆశ్వాసాంతము

**ఉ. రాజకులాగ్రగ్రణ్ణి! మృగరాజపరాక్రమ! రాజరాజ! ఏ
బ్రాజితశుష్టకీల్రి పరిపాండుర సర్పానిగంతరాళ! ఫో
రాజి ముఖోపలభ్య విజయ ప్రమదార్థిత బాహుదండ! ని
స్తేజిత వైలివీర! కులధిషి! మృడప్రియ! విష్ణువర్ధనా!**

161

ప్రతిపదార్థం: రాజ, కుల, అగ్రగణ్యి!= చంద్రవంశంలో మొదట గణింపదగిన వాడా (శ్రేష్ఠుడా!); మృగరాజ, పరాక్రమ=

సింహం యొక్క పరాక్రమం వంటి పరాక్రమం కలవాడా! రాజరాజ= రాజరాజ నరేంద్రా! (రాజులకుకూడ రాజు మైన చక్రవర్తి); విభాజిత, ఘట, కీర్తి, పరిపోండుర, సర్వ, దిక్, అంతరాళ!= ప్రకాశించే నిర్వుల మైన కీర్తిచేత తెల్లనైన అన్నిదిక్కుల మధ్యభాగాలు కలవాడా!; ఘోర+ఆజి, ముఖ+ఉపలబ్ధి, విజయ, ప్రమదా+ఆశ్రిత, బాహుదండ!= భయంకర మైన అని మొనలో పొందబడిన విజయమనే స్త్రీ చేత ఆశ్రయింపబడిన దండముల వంటి భుజాలు కలవాడా!; నిష్టేజిత, వైరి, వీర!= తేజోపోనులుగా చేయబడిన శత్రువీరులు కలవాడా!; కులదీప!= కులానికి దీపం వంటివాడా! కులాన్ని ప్రకాశింపజేసేవాడా!; మృదప్రియ= శిష్టడికి ప్రీతిపాత్రు డైన వాడా!; విష్ణువర్ధనా!= విష్ణువర్ధనుడు అనే బిరుదు కలవాడా!

తాత్పర్యం: చంద్రవంశశేషుడా! సింహపరాక్రముడా! రాజరాజ! ప్రకాశించే నిర్వుల మైన కీర్తిచేత తెల్ల మైన అన్ని దిక్కుల మధ్యభాగాలు కలవాడా! భయంకరమైన రణరంగంలో పొందబడిన విజయమనే స్త్రీ చేత ఆశ్రయింపబడిన దండములవంటి భుజాలు కలవాడా! ఓడింపబడిన శత్రువీరులు కలవాడా! కులాన్ని ప్రకాశింప చేయువాడా! శిష్టడికి ప్రీతిపాత్రుడైన వాడా! విష్ణువర్ధన బిరుదాంకితుడా!

విశేషం: అలం: రూపకం.

**క. అదిక్షత చరిత్ర! ధ , రాదేవారీఃపరంపరావర్ధిత ని
త్వేదయ! సత్యేదిత! విమ , లాదిత్యతమూజ! విక్రమాదిత్యనిభా!**

ప్రతిపదార్థం: ఆదిక్షత చరిత్ర= ఆదికాలంలో ఉన్న మనువు మొదలైన క్షత్రియుల చరిత్రవంటి చరిత్ర కలవాడా! ధర, దేవ+అశీః, పరంపరా, వర్ధిత, నిత్య, ఉదయ= బ్రాహ్మణులయొక్క ఆశీర్వదాలసమూహంచేత వృద్ధి పొందింపబడిన సంతతమైన అభ్యదయం కలవాడా!; సత్య+ఉదిత= సత్యంలో అధికుడా! (సత్యవార్కులు కలవాడా); విమలాదిత్య, తమాజ= విమలాదిత్యుడి కుమారుడా!; విక్రమాదిత్య, నిభా= విక్రమాదిత్యుడైన ప్రసిద్ధ డైన రాజుతో సమానుడా (విక్రమంలో సూర్యనితో సమానుడా!).

తాత్పర్యం: ఆదికాలంలో ఉన్న మనువు మొదలైన క్షత్రియులచరిత్రవంటి చరిత్రకలవాడా! బ్రాహ్మణుల ఆశీర్వదాల సమూహం చేత పెంపాందిన నిరంతర మైన అభ్యదయం కలవాడా! సత్యవార్కులు కలవాడా! (సత్యాధిక అని పారాంతరం), విమలాదిత్యుని కుమారుడా! విక్రమాదిత్యునితో సమానుడా!

విశేషం: అలం: ఉపమ.

తీటకము.

**నిరవర్ణ! నరేశ్వర! నిత్యనిరం , తర ధర్మమతీ! గుణధామ! జగ
త్వలపూర్వార్త కీర్తి విభాసి! విభా కరతేజ! సృష్టిత్తమ! కాంతినిధి!**

ప్రతిపదార్థం: నిరవర్ణ= దోషరహితుడా!; నర+తఃశ్వర= రాజు!; నిత్య, నిరంతర, ధర్మ, మతీ= ఎల్లప్పుడుమ్ము అవిచ్ఛిన్నంగా ధర్మమునందు బుద్ధి కలవాడా!; గుణ, ధామ= సర్వశాలకు నిలయమా!; జగత్, పరిపూజిత, కీర్తి, విభాసి= లోకాలన్నింటిలో నిండిన కీర్తితో ప్రకాశించేవాడా! విభాకర, తేజ= సూర్యుడియొక్క తేజం వంటి తేజం కలవాడా!; సృష్టి+త్తమ= రాజులలో శేషుడా!; కాంతి, నిధి= కాంతికి నిధానమా!

తాత్పర్యం: దోషరహితుడా! మానవాధిషా!, ఎల్లప్పుడు ఎడతెఱపి లేకుండా ధర్మం చేసే బుద్ధి కలవాడా! సద్గుణాలకు నిలయమా! లోకాలన్నింటియందునూ నిండిన కీర్తితో ప్రకాశించేవాడా! సూర్యుడితేజం వంటి తేజం కలవాడా! రాజులేష్టుడా! కాంతినిధానమా! రాజరాజనరేంద్రా!

విశేషం: తోటకవృత్తంలో ఒక్కొక్క పాదానికి నాలుగేసి సగణాలు ఉంటాయి. తొమ్మిదవ అడ్డరం యత్తిస్తానం, ప్రాపనియమం ఉన్నది.

గద్యము.

ఇది సకల సుకవి జన వినుత నన్నయభట్ట ప్రశ్నీతం బైన శ్రీ మహాభారతంబునం దాఖిపర్వంబున నసుక్రమణికయును, బౌషణిధింక మాహాత్మ్యంబును, భృగువంశకీర్తనంబు నన్నబి ప్రథమాశ్వాసము. 164

ప్రతిపదార్థం: ఇది, సకల, సుకవి, జన, వినుత, నన్నయ, భట్ట, ప్రశ్నీతంబు+బన= మంచికవులందరిచేత స్తుతింపబడిన నన్నయభట్టు అనే పేరుగల కవిచేత రచింపబడిన; శ్రీ, మహాత్, భారతంబునందున్= శోభాయుక్త బైన మహాభారతమనే గ్రంథంలోని; ఆది, పర్వంబున్= ప్రధానమైన పదునెనిమిది పర్వాలలో మొదటిదైన ఆదిపర్వంలో; అనుక్రమణికయును= కావ్యంలోని విషయాల సూచికయున్నా, పొష్య+ఉదంక, మాహాత్మ్యంబును= పొష్యుడనే రాజుయొక్కయు, ఉదంకునియొక్కయు మాహాత్మ్యమున్నా; భృగు, వంశ, కీర్తనంబును= భృగుమహర్షి వంశాన్ని కీర్తించటమున్నా; అన్నది= అనేవాటితో కూడినది; ప్రథమ+ఆశ్వాసము= మొదటి ఆశ్వాసం.

తాత్పర్యం: ఇది సుకవులందరిచేత కీర్తింపబడే నన్నయభట్టుచేత రచింపబడిన శ్రీమహాభారతంలోని ఆదిపర్వంలో అనుక్రమణిక (భారతపర్వాల విషయసూచిక,) పొష్యుడు, ఉదంకుడు అనే వారి మహాత్మాన్ని చేపేకథ, భృగువంశాన్ని కీర్తించే కథ కల ప్రథమాశ్వాసం.

ఆదిపర్వంలో ప్రథమాశ్వాసం సమాప్తం.

శ్రీమదాంగ్ర మేహిభారతము

ఆధిపర్వము - ద్వితీయాశ్వసము

శ్రీవనితావల్లభ! వేం, గీవిషయాభీశ! కావ్యగీతప్రియ! నా

నావనినాథకిరీటత, టీవిలసద్రుత్తసంఘటితపదకమలా!

1

ప్రతిపదార్థం: శ్రీ, ననితా, వల్లభ= లక్ష్మీ అనే కాంతకు ప్రియుడా; వేంగీ, విషయ+అధీశ!= వేంగి అనే దేశానికి ప్రభువా; కావ్య, గీత, ప్రియ!= కావ్యాలలో, గీతాలలో ఆసక్తికలవాడా; నానా+అవని, నాథ, కిరీట, తటీ, విలసత్, రత్న, సంఘటిత, పద, కమలా!= పలుపురురాజులయొక్క కిరీటాలప్రదేశాలలో ప్రకాశిస్తున్న మణులచేత కూర్చుబడిన పద్మాలవంటి పాదాలు కలవాడా!

తాత్పర్యం: లక్ష్మీ అనే కాంతకు ప్రియుడా! (నాఉవిష్ణు: పృథివీపతి: అనే సూక్తిని అనుసరించి, రాజులలో విష్ణువుయొక్క అంశం ఉంటుంది. ఇక్కడ శ్రీఅంటే రాజ్యలజ్ఞై అనికూడ చెప్పవచ్చు); వేంగిదేశానికి రాజు! కావ్యాలలో, గీతాలలో ఆసక్తికలవాడా! బహుదేశరాజులకిరీటటాలలో ప్రకాశించేమణులచేతకూర్చుబడిన పద్మాలవంటిపాదాలు కలవాడా! రాజురాజునరేంద్రా!

విశేషం: ఇది రాజరాజునరేంద్రుడికి సంబోధన. ఇతడు కృతిపతి, కృతిక్రోత.

గరుడోపాఖ్యానము

కద్రువినతలు పుత్రులం గోరి పదయుట (సం. 1-14-5)

వ. అక్షాఫకుండు శౌనకాభిమహమునులకుంజ్యేపు: నాభియుగంబునం గశ్యపప్రజాపతిభార్యలయిన కథ్రువయు వినతయు ననువారలు పుత్రులినులైయెనేక సహస్రపర్షంబులు కశ్యపు నారాధించినం, గశ్యపుండు ప్రసన్నుం దై 'మీకోరినవరంబు లిచ్ఛేద వేడుం' డనిన.

2

ప్రతిపదార్థం: ఆ+కథకుండు (త్రికసంధి)= రోమహార్షును డనే సూతుడికుమారు డయిన ఉగ్రశ్రవసుడు; శౌనక+అది, మహాత్, మునులరున్= శౌనకుడు మొదలయిన మహామునులరు; చెప్పేవ్; ఆది, యుగంబున్= కృతయుగంలో; కశ్యప, ప్రజాపతి, భార్యలు+అయిన= కశ్యపబృహ్మభార్య లయిన; కద్రువయు, వినతయున్, అను, వారలు= కద్రువ, వినత అనేవారు; పుత్రు+అర్థినులు+ఐ= కొదుకులను కోరేవారై; అనేక, సహస్ర, వర్షంబులు= పెక్కువేలవిండ్లు; కశ్యపున్, ఆరాధించిన్= కశ్యపుడిని సేవించగా; కశ్యపుండు; ప్రసన్నుండు+ఐ= అనుగ్రహం కలవాడై; మీ, కోరినవరంబులు= మీరు కోరినవరాలను (కర్మపదప్రథమకు పట్టి); ఇచ్చేదన్= ఇస్తాను; వేడుండు= కోరుకొనండి; అనిన్= అని అనగా.

తాత్పర్యం: కథకుడైన ఉగ్రశ్రవసుడు శౌనకుడు మొదలయినమహామునులకు ఇట్లా చెప్పాడు: కృతయుగంలో కశ్యపబృహ్మయొక్క భార్య లయిన కద్రువ, వినత లనేవారు కుమారులనుకోరినవారై, పెక్కువేలవిండ్లు కశ్యపుడిని సేవించగా, అతడు అనుగ్రహం కలవా డై 'మీరు కోరినవరాలను ఇస్తాను కోరుకొనండి' అని పలుకగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

తరలము.

అనలతేజులు, బీర్ఘనేషులు లైనయట్టి తనూజులన్
వినుతసత్యులఁ గోరె గద్దువ వేవురం గడువేడ్డతో;
వినత గోరె సుపుత్తులన్ భుజవిర్యవంతుల, వాలకం
ఓసు బలాధికు లైన వాలఁ, గడింబిమీరుల, నిధ్దఱన్.

3

ప్రతిపదార్థం: కద్దువ; అనల, తేజులు= అగ్నియొక్కప్రకాశంవంటి ప్రకాశం కలవారు; దీర్ఘ, దేహులు= పొడవయినశరీరం కలవారు; ఐన, అట్టి; తనూజులన్= కుమారులను; వినత, సత్యులన్= ప్రసిద్ధిపొందినబలం కలవారిని; వేవురన్= వెయ్యమందిని; కడు, వేడ్డతోన్= మిక్కిలితిసక్కితో; కోరెన్; వినత; భుజ, విర్యవంతులన్= బాహువులయొక్క బలంకలవారిని; వారి కంటెను= ఆక్రమవకొడుకులకంటె; బల+అధికులు+ఐనవారిన్= బలంలో గొప్పవారిని; కడింది, వీరులన్= ఇతరులకు జయింపశక్యం కాని అధికపీరులను; సుపుత్తులన్= మంచికుమారులను; ఇద్దఱన్= ఇరువురిని; కోరెన్= కోరింది.

తాత్పర్యం: అగ్నివలె ప్రకాశించేవారున్నా, పొడవయినదేహులుకలవారున్నా ప్రసిద్ధిపొందిన బలం కలవారున్నా అయిన వెయ్యమందికుమారులను కద్దువ మిక్కిలిసంతోషంతో కోరింది. వినత, ఆ కద్దువకుమారులకంటె బలంలో గొప్పవారున్నా, బాహువులబలం కలవారున్నా, అయిన ఇద్దరు మంచికుమారులను కోరింది.

విశేషం: తరల వృత్తాన్నికి ప్రతిపాదంలోనూ న, భ, ర, స, జ, ఇ, గ - అనే గణాలుంటాయి. 12వ అక్షరం యతి. పాదాన్నికి 19 అక్షరాలుంటాయి.

శ. కశ్యపప్రజాపతి తొల్లి పెద్దకాలంబు తపంబు సేసి, పుత్రకామేష్మి జేసే గావునఁ గద్దువకు వేశురుకొడుకులను, వినతకు నిధ్దఱన్ కొడుకులను వాలికోలనయట్ట యిచ్చి, గర్భంబు లిమ్ముగా రక్షింపంబనిచిన నయ్యిద్దఱను దధ్యయు సంతసిభి యున్నంత, గర్భంబులు గొండింకాలంబునకు నండంబు లైన, నయ్యండంబులు ఘృతకుండంబులం బెట్టి రక్షించుచున్నంత, నేమూతేండ్లకు గద్దుగర్భాండంబులు తరతరంబ యవిసిన నందు శేష వాసుక్యేరావత తళ్కక కర్మిటుక ధనంజయ కాజయ మణినాగాపూరణ పింజర కైలాపుత్ర వామున నీలానీల కల్యాపి శబలార్య కోగ్రక కలశపోతక సురాముఖ దధిముఖ విమలపిండ కాప్త కర్మిటుక శంఖివాలి శిఖి నిష్ఠానక హేమగుహ నహపవ పింగళ బాహ్యకర్మ హాస్తిపద ముధ్దర పిండక కంబలాశ్వతర కాజీయక వృత్త సంవర్తక పద్ధతంఖముఖ కూష్టాండక క్షేముక పిండారక కరపీర పుష్టింష్ట జిల్పక జిల్పాండర మూషకాద శంఖారీరః పూర్ణభద్రహాలిద్రకాపరాజిత జ్యోతిక శ్రీవహ కౌరవు ధృతరాష్ట శంఖపిండ వీర్యవ ద్విరజస్సుబాహు శాలిపిండ హాస్తిపిండ పిరరక సుముఖ కౌణపాశన కురర కుంజర ప్రభాకర కుముద కుముదాశ్చ తిత్తిల హాలిక కర్మమ బహుమూలక కర్మరాకర్మర కుండీదర మహాదరు లాబిగాగల వేశురు నాగముఖ్యులు పుట్టిన.

4

ప్రతిపదార్థం: కశ్యప ప్రజాపతి= కశ్యపబ్రహ్మ; తొల్లి= పూర్వం; పెద్దకాలంబు, తపంబు, చేసి; పుత్ర కామ+ఇష్టిన్= పుత్ర, కామ మనే యజ్ఞాన్ని (కుమారులుకలగాలనే కోరికతో చేసే యాగాన్ని); చేసాన్; కావనన్= అట్లా యజ్ఞం చేయటంవలన;

కద్రువకున్; వేషురన్, కొడుకులను= వెయ్యిమందికుమారులను; వినతకున్, ఇద్దఱున్, కొడుకులన్; వారి, కోరిస, అట్లు+లు= వారు కోరిన విధంగానే; ఇచ్చి; గర్భంబులు= కడుపులోని పిండాలను; ఇమ్ముగాన్= ఉపాయంగా; రక్షింపన్, పనిచినన్= రక్షించటానికి నియమించగా; ఆ+ఇద్దఱును= ఆ కద్రువినతలిద్దరును; తద్దయున్= మిక్కిలి; సంతసిల్లి, ఉన్నంతన్; గర్భంబులు= కడుపులోనిపిండాలు; కొండొక, కాలంబునకున్= కొంతకాలానికి; అండంబులు+పనన్= గ్రుడ్లుగా మారగా; ఆ+అండంబులు= ఆ గ్రుడ్లు; ఘృత, మండంబులన్= నేతికుండలలో; ఫెట్టి; రక్షించుచున్న, అంతన్= రక్షిస్తూఉండగా; ఏను, నూఱు+ఎండ్లకున్= అయిదువందల సంవత్సరాలకు; కద్రూ, గర్భ+అండంబులు= కద్రువయ్యుక్క గర్భంనుండి పుట్టిన గ్రుడ్లు; తరతరంబు+లు= ఒకదానితర్వాత ఒకటిగా; అనిసినన్= పగలగా; అందున్= ఆ గ్రుడ్లలో; శేమడు, వాసుకి, ఐరావతుడు, తక్కుకుడు, కర్మ్మటకుడు, ధనంజయుడు, కాళియుడు, మణినాగుడు, ఆపూరణుడు, పింజరకుడు, ఏలాపుత్రుడు, వామనుడు, నీలుడు, అనీలుడు, కల్యాముడు, శబలుడు, అర్యకుడు, ఉగ్రకుడు, కలశపోతకుడు, సురాముఖుడు, దధిముఖుడు, విమలపిండకుడు, అప్పుడు, కర్మ్మటకుడు, శంఖుడు, వాలిశిఖుడు, నిష్ఠానరుడు, హోమగుహుడు, నహుముడు, పింగళుడు, బాహ్యకర్ముడు, హాస్తిపదుడు, ముధరుడు, పిండకుడు, కంబలుడు, అశ్వతరుడు, కాళీయకుడు, వృత్తుడు, సంవర్తకుడు, పదుగ్గుడు, శంఖముఖుడు, కూష్మండకుడు, జ్యేష్ఠముడు, శ్రీవహుడు, కౌరవ్యుడు, ధృతరాప్ముడు, శంఖపిండుడు, వీర్యవంతుడు, విరజడు, సుబాహువు, శాలిపిండుడు, హస్తిపిండుడు, పిరికుడు, సుముఖుడు, కౌణపాశనుడు, కురరుడు, కుంజరుడు, ప్రభాకరుడు, కుముదుడు, కుముదాశ్ముడు, తిత్తిరి, హలికుడు, కర్ముముడు, బహుమూలకుడు, కర్మురుడు, అకర్మురుడు కుండోదరుడు, సుహోదరుడు; ఆదిగాన్, కల= మొదలుగా గల; వేషురు= వెయ్యిమంది; నాగముఖ్యులు= సర్పజైష్ములు; పుట్టినన్= పుట్టగా.

తాత్పర్యం: పూర్వం కశ్యపబ్రా ఎక్కువకాలం తపస్సుచేసి, కుమారులను పాందగోరేవారు చేసే పుత్రకామేష్టి అనే యాగాన్ని చేశాడు. అట్లా చేయటంవలన కద్రువకు వెయ్యిమందికొడుకులను, వినతకు ఇద్దరుకొడుకులను వారు కోరినట్లుగా ఇచ్చి, గర్భాలను ఉపాయంతో కాపాడటానికి ఆజ్ఞాపించగా, వారిద్దరూ మిక్కిలిసంతోషించారు. కొంతకాలానికి గర్భాలు అండాలుగా మారాయి. వాటిని నేతికుండలలో ఉంచి రక్షిస్తూఉండగా అయిదువందల సంవత్సరాలకు కద్రువగర్భంలోని అండాలు, ఒకదాని తరువాత ఒకటిగా పగిలి, శేమడు, వాసుకి, ఐరావతుడు, తక్కుకుడు మొదలయిన వెయ్యిమంది సర్పజైష్ములు పుట్టగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

అసూరుడు జనించి వినతకు శాప మిచ్చుట (సం. 1-14-14)

క. తన గర్భండంబులరోం , టను బ్రియనందసులు వెలువడమి, నతిలజ్జా

వనత యయి వినత పుత్రా , ర్థిని యొకయండంబు విగతధృతి నవియించెన్.

5

ప్రతిపదార్థం: తన, గర్భ+అండంబుల, రెంటను= తనయ్యుక్క కడుపునుండి పుట్టిన పిండరూపా లయిన గ్రుడ్ల రెండింటిలోను; ప్రియ, నందనులు= ప్రేతికరు లైన (కూరిమి)కొడుకులు; వెలువడమిన్= బయటపడకుండటంచేత; అతిలజ్జా+అవనత, అయి= మిక్కిలి సిగ్గుచేత క్రుంగిన దై; పుత్ర+అర్థిని= కొడుకులను కోరేటి; వినత; ఒక, అండంబున్= ఒక గ్రుడ్లను; విగత, ధృతిన్= పోయిన దైర్యంతో; అవియించెన్= పగులగొట్టింది.

తాత్పర్యం: తన గర్భంముండి పుట్టినగ్రుడ్ల రెండింటినుండి ముద్దుకుమారులు బయల్పుడని కారణాన, మిక్కిలిసిగ్గుచేత క్రుంగినదై, కొడుకులను కోరే వినత దైర్యం కోల్పోయి ఒకగ్రుడ్లను బ్రద్ద లయ్యేట్లు చేసింది.

క. దాన నపరాధకాయవి , హీనుడు, పూర్వాధతనుసహితుఁ ఉరుణుఁ ఉనుం
గా నుదయించె సుతుండు, ము , హసీతియుతుండు తల్లి కప్పియ మేసగన్.

6

ప్రతిపదార్థం: దాన్= బ్రహ్మలు చేయబడినగ్రుడ్డునుండి; అపర+అర్థ, కాయ, విహీనుడు= క్రింది సగం శరీరం లేనివాడు; పూర్వ+అర్థ, తను, సహితుడు= మీదిసగంశరీరంతో కూడినవాడు; అరుణుడు+అనంగాన్= అరుణు డనే పేరుతో; తల్లికిన్= తల్లి అయిన వినతకు; అప్రియము= అనిష్టం; ఎసగన్= అతిశయించగా; మహాత్, సీతి, యుతుండు= గొప్పనీతితో కూడినవాడైన; సుతుండు= మమారుడు; ఉదయించెన్= పుట్టుడు.

తాత్పర్యం: ఆగ్రుడ్డునుండి క్రిందిసగందేహం లేనివాడున్నా, మీది సగందేహంతో కూడినవాడున్నా అయినకుమారుడు అరుణు డనే పేరుతో గొప్పనీతితోకూడినవాడు తల్లికి అనిష్టం అతిశయించేటట్లు పుట్టాడు.

వ. ఇట్లు వికలాంగుం ఘై పుట్టిన యనూరుండు వినతకు నలిగి ‘నన్న సంపూర్ణశరీరం గానీక యండం బవియించిన యవిసీతవు కావున నీవు నీసవతికి దాసిఫై యేమూటేం డ్లుండు’ మని శాపం జిచ్చి, ‘యింక నీ రెండవయిండంబు తనకుఁ దాన యవియునంతకు సుండని; మ్ముందుఁ బుట్టెడు పుత్రుండు మహాబలపరాక్రమసంపన్నుండు నీ దాసీత్వంబు వాపు’ నని సెప్పి సూర్యరథసూతుండయి యలగె; వినతయు నయ్యండం బతిప్రయత్నంబున రక్షించుకొనియుండె; నంత. 7

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు; వికల+అంగుండు+ఇ= సంపూర్ణం కాని శరీరం కలవాడై; అనూరుండు= తొడలు లేనివాడు- ఇది అరుణుని నామాంతరం; వినతకున్, అలిగి= తల్లి అయిన వినతపై కోపించి (నన్నయనాడు ఇట్లేచోల్ల ష్టోపిభక్తి వాడబడుతూ ఉండేది. ఇది కారకభేదం); సంపూర్ణ, శరీరున్, కానీక= సమగ్రమయిన శరీరం కలవాడిని కానీయకుండ; అండంబు= గ్రుడ్డును; అవియించినవ్= బ్రహ్మలు చేయగా; అవిసీతవు= నీతి లేని దానివి; కావున్= ఆకారణించేత; నీవు; నీసవతికిన్= నీ సవతి అయిన క్రదువకు; దాసివి+ఇ= సేవకురాలిషై; ఏను, నూఱు+ఏండ్లు+ఉండుము, అని= అయిదువందలేండ్లు ఉండు మని; శాపంబు+ఇచ్చి= శాపాన్నిచ్చి); ఇంకన్= ఇకముండు; ఈ, రెండవ, అండంబు= వినత గర్జంనుండి వెలువడిన వేరొకగ్రుడ్డు; తనకున్, తాను+అ= తనంతట అదే; అవియు, అంతకున్= బ్రద్దలయ్యోంతవరకు; ఉండన్+ఇముస్తు; ఇందున్= ఈ రెండవగ్రుడ్డునుండి; పుత్రెడు, పుత్రుండు= పుట్టబోయే మమారుడు; మహాత్, బల, పరాక్రమ, సంపన్నుండు= గొప్పబలంతోను, శార్యంతోను కూడినవాడు; నీ, దాసీత్వంబు= నీదాసితనాన్ని; పాపున్= పోగొడతాడు; అనిచెప్పి; సూర్య, రథ, సూతుండు+అయి= సూర్యునియొక్కరథానికి సారథి అయి; అరిగెన్= వెళ్ళాడు; వినతయున్= వినతకూడ; ఆ+అండంబు= ఆ రెండవగ్రుడ్డును; అతి, ప్రయత్నంబునవ్= మిక్కిలి ప్రయత్నంతో; రక్షించుకొని, ఉండెన్= కాపాడుకొని ఉండింది; అంతన్= ఆపైన.

తాత్పర్యం: పూర్వాదునిశరీరంతో పుట్టిన అనూరుడు, వినతపై కోపగించుకొని ‘నన్న పూర్విశరీరం కలవాడిని కానీయకుండ గ్రుడ్డును బ్రహ్మలుచేసిన నీతి లేనిదానివి. కావున నీ సవతి అయిన క్రదువకు దాసిగా అయిదువందలసంపత్పురాలు ఉండు’ మని శపించి రెండవగ్రుడ్డు తనకుతానుగా పగిలేవరకు ఉండనిముస్తు. ఈ గ్రుడ్డునుండి పుట్టబోయే మమారుడు గొప్పబలంతోను, పరాక్రమంతోను కూడినవాడు. అతడు నీదాసితనాన్ని పోగొడతాడు’ అని తెలిపి సూర్యుడికి రథసారథిగా వెళ్ళాడు. వినతకూడ మిక్కిలి జాగరూకతతో ఆగ్రుడ్డును రక్షించుకొని ఉండింది. ఆ పైన (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

దేవాసురు లమ్ముతమును బడయగోరి సముద్రమును మథించుట (సం.1-15-5)

క. అమరాసురవీరులు ము | న్నమల పయోరాశిఁ ద్రుష్టి, యమ్ముతము వడయన్
సమకట్టి, సురేంద్రపురో | గము లై హాలహారహణగర్భులతోడన్.

8

ప్రతిపదార్థం: అమర+అసుర, వీరులు= వీరులయిన దేవతలు, రాక్షసులు; మున్ను= పూర్వం; అమల, పయోరాశిన్= నిర్వులమయిన పాలసముద్రాన్ని; త్రచ్చి= మథించి; అమృతము+వడయన్= అమృతాన్ని పొందటానికి; సమకట్టి= సిద్ధపడి; సుర+ఇంద్ర, పురోగములు+బ= దేవతల రాజయిన ఇంద్రుడు ముందు కలవారై; హార, హార, హారణ్యగర్భులతోడన్= విష్ణువు, శివుడు, బ్రహ్మ అనేవారితో.

తాత్పర్యం: పూర్వం వీరులయిన దేవతలూ, రాక్షసులూ పాలసముద్రాన్ని మథించి అమృతాన్ని పొందటానికి పూని ఇంద్రుడిని ముందుంచుకొని విష్ణుశంకరబ్రహ్మలతో. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

ఉ. మేరుమహామౌధరముమీదికి నందఱుఁ పోయి, ‘యేక్రియన్
వాలభిఁ ద్రుచ్ఛువారము? ధ్రువంబుగ దానికిఁ గప్ప మెద్ది? యా
ధారము దాని కెద్ది?’ యని తప్పయు వెశ్టుడియున్న నచ్చుతాం
భోరుహగర్భులిప్పటును బూనిల సర్వము నిర్వహింపగాన్.

9

ప్రతిపదార్థం: మేరు, మహాత్, మహాధరము, మీదికిన్= మేరు వనే గొప్పపర్యతంమీదికి; అందఱున్+పోయి= దేవతలు రాక్షసులు అందరును వెళ్లి; ఏక్రియన్= ఏవిధంగా; వారిధిన్= సముద్రాన్ని, త్రచ్చువారము= మథించగలం; ధ్రువంబుగన్= స్థిరంగా; దానికిన్= ఆకార్యానికి; కప్పము; ఎద్ది= ఏది; దానికిన్= ఆకవ్యానికి; ఆధారము= అవలంబం; ఎద్ది= ఏది; అని; తప్పయున్= ఎమ్ముచగా; వెన్నడి, ఉన్నన్= చింతిస్తూ వెనుకాడుతుండగా; అచ్యుత+అంభోరుహ, గర్భులు+ ఇద్దులున్= విష్ణువు, బ్రహ్మ, ఇద్దరును; సర్వమున్= కార్యాన్నంతటిని; నిర్వహింపగాన్= సాధించటానికి; పూనిరి= సమకట్టినారు.

తాత్పర్యం: దేవాసురు లందరూకలిసి మేరుపర్యతంమీదికి పోయి, ‘ఏవిధంగా సముద్రాన్ని మథిద్దాము? మథించటానికి స్థిరమైన కప్పం ఏది? ఆకవ్యానికి క్రింద ఆధార మేది?’ అని మిక్కెలి చింతించి వెనుకాడుతుండగా బ్రహ్మవిష్ణువులిద్దరూ, ఆ మథనకార్యాన్నంతటినీ సాధించటానికి సమకట్టారు.

ఊ. అరుదుగ సర్పుతైలములయంత తనర్పును నార్థవంబు ను
స్థిరతయు నోషభీరసవిశేషతయుం గల దుత్తమంబు మం
ధరకుధరంబు గప్ప మగు దానికి నంచును నిశ్చయించి, య
యుయునురుఁ బంపగాఁ పెత్తికి యెత్తె ననంతుఁడు తట్టిలింద్రమున్.

10

ప్రతిపదార్థం: అరుదుగన్= అపూర్వంగా; సర్ప, శైలముల, అంత, తనర్పును= అన్ని పర్వతాలంత పొడవును; ఆర్ఘ్యవంబు= సరణత్వాన్ని (వంకరలేనితనాన్ని); సుస్థిరతయున్= మంచి స్థిరత్వాన్ని; ఓషధి, రస, విశేషతయున్= మూలికలయ్యుక్క రసంయ్యుక్క అతిశయం కలిగి ఉండటాన్ని; కలది= కలిగి ఉన్నది; ఉత్తమంబు= శేష్పుమైనది అయిన; మంధర, కుధరంబు= మంధరపర్యతం; దానికిన్= ఆమథించేకార్యానికి; కప్పము+అగున్; అంచును; నిశ్చయించి= నిర్మయించి; ఆ+ఇరువురును= ఆబ్రహ్మవిష్ణువులిద్దరూ; పంపగాన్= ఆజ్ఞాపీంపగా; అనంతుఁడు= శేషుడు; తద్ద, గిరి+ఇంద్రమున్= ఆపర్వతశేషాన్ని; పెత్తికి= పెళ్ళగించి, ఎత్తెడు.

తాత్పర్యం: అపూర్వంగా అన్నిపర్వతాలు కూడితే ఎంతపొడవుంటుందో అంతపొడవున్నా, వంకరలేనిఎత్తున్నా, మిక్కిలిస్థిరత్వాన్ని కలిగి, మూలికలరసంయొక్క అతిశయత్వంతో కూడి శ్రేష్ఠమైనది అయిన మంథరపర్వతం, క్షీరసాగర మథనానికి కవ్య మఘతుండని నిర్ణయించి ఆ బ్రహ్మవిష్ణువు లిరువురూ ఆజ్ఞాసించగా, శేషుడు ఆ పర్వతశ్రేష్ఠాన్ని పెళ్ళిగించి పైకిత్తాడు.

వ. ఇట్లు పదునొకండువేలయోజనంబులతనర్పును, నంతియపాతునుం గల మంథరనగం బనంతుం దీనంత శక్తిం బెఱికి యెత్తిన, నందఱును నప్పర్వతంబు దెళ్లి, సముద్రంబులో షైచి, దానిక్రింద నాథారంబుగా గూర్చురాజు నియమించి, యోక్కంబుగా వాసుకి శమర్చి. **11**

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈవిధంగా; పదునొకండు, వేల, యోజనంబుల, తనర్పును= పదకొండువేల ఆమడల(నాలుగుక్కోసులు) పొడవున్నా; అంతియ, పాతునున్= పదకొండువేలయోజనాల భూమిలోపలిభాగాన్ని; కల; మంథరనగంబు= మంథరపర్వతాన్ని; అనంతుండు= అదిశేషుడు; అనంత, శక్తిన్= అధికమయినశక్తితో; పెఱికి= పెల్లగించి; ఎత్తినన్= ఎత్తగా; అందఱును= దేవాసురులందరూ; ఆ+పర్వతంబు+తెచ్చి= ఆమంథరపర్వతాన్ని తెచ్చి; సముద్రంబులోన్; షైచి= వేసి; దానిక్రిందన్= ఆపర్వతానికి అడుగున; ఆధారంబుగాన్= అవలంబంగా; కూర్కురాజు= అదికూర్కున్ని (తాబేటిని); నియమించి= నియోగించి, యోక్కంబుగాన్= కవ్యపుత్రాడుగా; వాసుకిన్= వాసుకి అనే సర్పరాజును; అమర్ఖి= ఏర్పరచి.

తాత్పర్యం: ఈవిధంగా పదకొండువేలయోజనాల పొడవున్నా, అంతే (అంటే పదకొండువేలయోజనాల) భూమిలోని భాగాన్ని కలిగిన మంథరపర్వతాన్ని ఆదిశేషుడు అధిక మైన శక్తితో పెళ్ళగించి ఎత్తగా, దేవాసురులందరున్నా ఆమంథరపర్వతాన్ని తెచ్చి, సముద్రంబులో వేసి, దిగబడిపోకుండ దానిక్రింద ఆధారంగా అదికూర్కున్ని నియోగించి, కవ్యపుత్రాడుగా వాసుకి అనే పేరున్న సర్పరాజును ఏర్పాటుచేసి. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

శ. క్షోణిచక్తభరంబు గ్రక్కదల బిక్కుల్ ప్రోయగా నాళ్లి, య క్షీణిత్వాహసమేతు లై రయమునన్ గీర్వాణులుం, బూర్యగీ రావణాతము నభ్యి ద్రచ్చనెడఁ దదావ్యక్తప్పనాగానన తేశీప్రోత్సహిష్ణిగ్నిధూమవితతుల్ సేసం బయోదావలిన్. **12**

ప్రతిపదార్థం: క్షోణి, చక్క, భరంబు= భూమియొక్కభారం, క్రక్కదలన్= మిక్కిలి కదలగా; దిక్కుల్= దిక్కులు; ప్రోయింగాన్= ప్రతిధ్వనించగా; ఆర్థి= బొబ్బలిడి; అక్షీణి+ఉత్సాహి, సమేతులు+పి= అధికమయిన ఉత్సాహంతో కూడినవా రై; రయమునన్= వేగంతో, గీర్వాణులున్= దేవతలున్నా; పూర్వగీర్వాణ, ప్రాతమున్= రాజుసుల యొక్కసమూహమున్నా; అభీన్= సముద్రాన్ని; త్రచ్చి+ఎడన్= మధించేటప్పుడు; తద్, వ్యాక్షప్తి నాగి+అనన, శ్రేణి, ప్రోత్స, విష+అగ్ని, ధూమ వితతుల్= వారిచేత లాగబడిన వాసుకి అనే సర్పంయొక్క ముఖాలవరుసనుండి బయల్యైడలిన విష మనే అగ్నియొక్క పొగలసముదాయాలు; పయోద+అవళిన్= మేఘాల పంక్తిని, చేసెన్= సమకూర్చాయి (కలిగించాయి).

తాత్పర్యం: గుండని భూమి అంతయూ మిక్కిలి కదలగా, దేసలు మారుప్రోయగా, కేకలువేస్తూ, అధిక మయిన ఉత్సాహంతో కూడినవారై, వేగంతో దేవతలున్నా, రాజుససముదాయమున్నా సముద్రాన్ని మధించేటప్పుడు వారిచే లాగబడిన వాసుకిసర్పంయొక్క ముఖాలవరుసనుండి బయల్యైడలిన విష మనే అగ్నియొక్క పొగలసముదాయాలు మేఘపంక్తిని కల్పించాయి.

విశేషం: ప్రయోగదస్తుడైనకవి కవితలో వాడే వర్ణాలూ, పదాలూ ఏ విధంగా రసాదివ్యంజకా లోతాయో, అట్లాగే సమాస సంఘటనలుకూడ విభావాదులను, రసాదులను వ్యంజింపచేస్తాయి. క్షోణీచక్రము, అక్షీణోత్సాహపమేతులు, గీర్వాణలు, పూర్వగీర్వాణలు అనే సమాసాలలో మూర్ఖస్వాము, అనునాసికమూ అయిన ఈ వర్ధపునఃపునరావృత్తి వారు చేసే నాదాన్ని ధ్వనింపచేస్తున్నది. వాసుకి ముఖంనుండి వినిర్మతమైన విషాగ్నిధూమతతులను ఈపద్యంలో మిగిలిన సమాసాలకంటె దీర్ఘమైన సమాసంగా సంఘటించటంచేత వాసుకి ధైర్యం, విషానలధూమవ్యాప్తి ఆక్షరరమ్యంగా ధ్వనింపజేయబడుతున్నాయి. (సంపా.)

క. ఉరగపతితలలవల నురు | తరజవమున నునురు లూఁది, తత్పవ్యాప్తము ని
ర్భురపరు లూఁది మహాము | త్వరమున వడిఁ ద్రుచ్ఛి తుచ్ఛి జవమతీయున్నన్.

13

ప్రతిపదార్థం: ఉరగపతి, తలల, వలను= సర్పరా జయిన వాసుకియొక్క తలలవైపు; ఉరుతర, జవమునన్= మిక్కిలి అధిక మయిన శక్తితో(వడితో); అసురులు= రాక్షసులు; ఊది= పట్టుకొని; తద్, పుచ్ఛము= ఆవాసుకియొక్కతోకను; నిర్జరవరులు= దేవతాశేషులు; ఊది; మహాత్, మత్స్యరమునన్= అధికమయిన చలంతో; వడిన్= వేగంతో; (తచ్చి), (తచ్చి)= మథించి మథించి; జవము+అటి, ఉన్నన్= శక్తి నశించి ఉండగా.

తాత్పర్యం: రాక్షసులు సర్పరాజయిన వాసుకితలలవైపును అధికమైనశక్తితో పట్టుకొని, దేవతలు దానితోకను పట్టుకొని మిక్కిలి పట్టుదలతో మథించి మథించి (మిక్కిలిగా మథించి) శక్తి తగ్గి ఉండగా (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

క. నారాయణుండు వాల క | వాలతజవసత్యములు ద్రువంబుగ నిష్ఠేన్;
వారును దొల్లిటికంటె న | పారప్రారంభు లై రపరిమితశక్తిన్.

14

ప్రతిపదార్థం: నారాయణుండు= విష్ణువు, వారికిన్= ఆ దేవరాక్షసులకు; అవారిత, జవ, సత్యములు= తగ్గని వేగాన్ని, శక్తిని; ధ్రువంబుగన్= స్థిరంగా; ఇచ్చెను; వారును= ఆదేవరాక్షసులున్నా; అపరిమితశక్తిన్= అధికమయినశక్తితో; తొల్లిటికంటెన్= మునుపటికంటె; అపార, ప్రారంభులు+పరి= అంతం లేని ప్రయత్నం కలవా రయ్యారు.

తాత్పర్యం: విష్ణువు, ఆ దేవరాక్షసులకు తగ్గనివేగాన్ని, శక్తినీ స్థిరంగా ఇచ్చాడు. వారు అధికమయిన శక్తితో పూర్వంకంటె మేర లేని ప్రయత్నం గలవా రయ్యారు.

చ. ఉడుగక యొండిఁరుం జఱచి యొక్కబులంబున దేవదానవుల్
వడిగని వాళ్లి నిట్లు దరువం దరువన్ విష ముద్ధవిభి నల్
గడలను విస్మిలింగములు గప్పగఁ బల్పిన, దానిఁ జైష్టేరన్
మృదుఁడు గడంగి పట్టుకొని ఖ్రింగి గళంబున నిల్పై బొల్పుగన్.

15

ప్రతిపదార్థం: ఉడుగక= మానక; ఒండు+బరున్= ఒకరినొకరిని; చఱచి= అరచేతకొట్టి; ఒక్కబులంబునన్= ఏకధాటిగా; దేవ, దానవుల్= దేవతలును, రాక్షసులును; వడి, కొని= వేగంవించి; వార్ధిన్= సముద్రాన్ని; ఇట్లు= ఈవిధంగా; తరువన్, తరువన్= మథించగా, మథించగా; విషము; ఉధృవిల్లి= పుట్టి; నల్గడలను= నాలుగుదిక్కులలోనూ; విస్మిలింగములు= నిష్పుకణాలు; కప్పగన్= అపరించేటట్లుగా, పరిష్వన్= వ్యాపించగా; దానిన్= ఆవిషాన్ని; మృదుఁడు= శిఫుడు; చెచ్చెరన్= శిప్రుంగా; కడంగి= పూని; పట్టుకొని; ఖ్రింగి; గళంబునన్= కంరంలోపల; పాల్పుగన్= పాందికగా; నిల్పైన్= ఉంచాడు.

తాత్పర్యం: దేవాసురులు మానక ఉత్సాహంతో ఒండోరులను చేతులతోచరచుకొంటూ ఏకధాటిగా వేగం పెంచి సముద్రాన్ని ఇట్లా మథించగా, మథించగా విషం పుట్టి నాలుగుదిక్కులా నిష్పుకణాలు ఆవరించేటట్లు వ్యాపించగా, దాన్ని వేగంతో శివుడు పూని పట్టుకొని మ్రింగి పొందికగా అందంగా ఉండేటట్లు కంఠంలోపల నిలిపాడు.

విశేషం: సముద్రమథనంవలన విషం పుట్టింది. నాలుగుదిక్కులా నిష్పురవ్యలు గుప్పింది. నిజానికి విష్ణులింగాలు కావచి విషబిందువులు. కానీ, కవి శ్రౌఢోక్తిచేత వాటిని విష్ణులింగాలంటున్నాడు. అప్పుడది రూపకాలంకారం కావాలి. ఉపమేయాన్ని చెప్పుకుండా ఉపమానాన్నే చెపుతున్నాడుకాబట్టి అతిశయోక్తి కావాలి. విషం అగ్నివలె దాహకంగా ఉన్నదని ఇక్కడి విష్ణులింగశబ్దం స్ఫురింపజేస్తున్నది. కాబట్టి ఇక్కడ కవి శ్రౌఢోక్తిస్తిద్వాను అలంకారంవలన ఏర్పడిన వస్తువుని ఉన్నది. వస్తువునిని నిర్వహించటంలో నన్నయు పాటించే పద్ధతులలో ఇది సర్వసాధారణ మైనది. దీనిని నానారుచిర్మాపుతో భాగంగా కొందరు భావిస్తారు. (సంపా.)

వ. మతియు జ్యోష్ట్రయుఁ జంద్రుండును శ్రీయును నుచ్ఛేశ్వవంబును నైరావణగజంబును నమ్మతపూర్వాశ్వేతకమండలు ధరుండైన ధన్యంతరియు నాభిగా ననేకంబు లుధ్భవిభిన్, నందుఁ త్రిభువనవంద్య యయిన శ్రీదేవియు నిజప్రభాపటలపర్యుద్ధర్ష ప్రభాకరగభస్తివిస్తరం బయిన కౌస్తుభంబును నారాయణ వక్షస్థలంబున విలసిలైః నుచ్ఛేశ్వవం బను యుగ్మంబు నైరావణగజంబును సురరాజయోగ్యంబు లయ్యుః నంత నయ్యమ్మతంబు నసురులు చేకొనిన.

16

ప్రతిపదార్థం: మతియున్= అదిగాక; జ్యోష్ట్రయున్= జ్యోష్ట్రదేవియు; చంద్రుండును; శ్రీయునున్= లక్ష్మీదేవియు; ఉచ్చైశ్రవంబును= ఆ వేరుగలగురమున్నా; కౌస్తుభంబును= కౌస్తుభమణియున్నా; ఐరావణగజంబును= ఐరావణమనేవేరున్న ఏనగున్నా; అమృత, పూర్వ, శ్వేత, కమండలు, ధరుండు+ఖన, ధన్యంతరియున్= అమృతంతో నిండిన తెల్లని కమండలాన్ని ధరించినవాడైన ధన్యంతరిఅనేవేరుగల దేవాయైద్యుడున్నా; ఆదిగాన్= మొదలుగా; అనేకంబులు= పెక్కు; ఉద్ధవిల్లిన్= పుట్టగా; అందున్= వాటిలో; త్రిభువన, వంద్య, అయిన= మూడులోకాలకు నమస్కరించదగిం దైన; శ్రీదేవియున్= లక్ష్మీదేవియు; నిజ, ప్రభా, పటల, పర్యుద్ధు, ప్రభాకర, గభస్తి, విస్తరంబు+ఖన= తనకాంతిసముదాయంచేత నిరసింపబడిన సూర్యనికిరణాలసముదాయం కల దైన; కౌస్తుభంబును; నారాయణ, వక్షస్థలంబున్నాన్= విష్ణువుయొక్కరొమ్మున్; విలసిలైన్= ప్రకాశించాయి; ఉచ్చైశ్రవంబు+అను; యుగ్మంబు= గుర్రమున్నా; ఐరావణ, గజంబును= ఐరావణమనేఏనగున్నా; సురరాజ, యోగ్యంబులు= దేవేంద్రుడికి తగినవి; అయ్యెన్; అంత, ఆ+అమృతంబున్; అసురులు= రాక్షసులు; చేకొనినన్= గ్రహించగా.

తాత్పర్యం: అదికాక, జ్యోష్ట్రదేవి, చంద్రుడు, లక్ష్మీ, ఉచ్చైశ్రవమనే తెల్లనిగుర్రం, కౌస్తుభమణి, అమృతంతో నిండిన తెల్లని కమండలం ధరించిన ధన్యంతరి అనే దేవాయైద్యుడు, ఐరావణ మనే తెల్లినుగు మొదలుగా గల పెక్క (వ్యాప్తులును, వస్తువులును, జంతువులును) పుట్టగా, వాటిలో ముల్లోకాలకూ నమస్కరించదగిన లక్ష్మీదేవి, తనకాంతి సముదాయంచేత తిరస్కరించబడిన సూర్యనికిరణాల సముదాయం గల కౌస్తుభమణి విష్ణునిరొమ్మున ప్రకాశించాయి (విష్ణువు వాటిని గ్రహించాడు). ఉచ్చైశ్రవ మనేగుర్రం, ఐరావత మనే ఏనగు దేవేంద్రుడికి తగిన వయ్యాయి (వాటిని ఇంద్రుడు గ్రహించాడు). అప్పుడు ఆ అమృతాన్ని రాక్షసులు గ్రహించగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

క. నారాయణండు కృతిము | నాలీరూపమునఁ దర్శనంబుల కతి మో

పరింభకారుఁ దై, యము | రాయలచేఁ గ్రహుణంగ నమ్మతము గొనియెన్.

17

ప్రతిపదార్థం: నారాయణండు= విష్ణువు; కృతిమ, నారీ, రూపమున్న= మాయాకాంతారూపంలో; తద్+మనంబులకున్= ఆరాక్షసుల మనసులకు; అతి, మోహ+ఆరంభకారుడు+హ= అధికమయిన మోహంయొక్క ఉదయం కలిగించే వాడై; అమర+అరులచేన్= దేవతలకు శత్రువు లైన రాక్షసులనుండి; క్రమ్యాఱంగన్= తిరుగి; అమృతము; కొనియెన్= గ్రహించాడు.

తాత్పర్యం: విష్ణువు మాయాకాంతారూపంతో రాక్షసుల మనస్సులకు అధికమయిన మోహంకలిగించినవాడై వారినుండి తిరిగి అమృతాన్ని గ్రహించాడు.

వ. ఇ ట్లుపాయంబున నసురుల వంచించి యమ్మతంబు గొని విష్ణుదేవుండు దేవతల కిచ్చిన, నయ్యమ్మతంబు దేవత లుపయోగించుచోదేవరూపంబు దాళ్ళి రాహువు వేల్పులబంతి నయ్యమ్మతం బుపయోగించుచున్నఁ దత్స్మీపంబున నున్న చంద్రాదిత్యులు వాని నెఱింగి నారాయణసుకుం జెప్పిన, నయ్యమ్మతంబు వాని కంఠబిలంబు సారకముండఱ.

18

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈవిధంగా; ఉపాయంబున్న= నేర్పుతో; అసురులన్= రాక్షసులను; వంచించి= మోసగించి; అమృతంబు; కొని= గ్రహించి; విష్ణుదేవుండు; దేవతలకు+ఇచ్చినన్; ఆ+అమృతంబు= ఆ అమృతాన్ని; దేవతలు; ఉపయోగించుచోన్= త్రాగునప్పుడు; దేవ, రూపంబు= దేవతయొక్కరూపం; తాల్చి= ధరించి; రాహువు= రాక్షసులలో ఒకడు; నవగ్రహాలలో ఒకడు; వేల్పులబంతిన్= దేవతలవరుసలో; ఆ+అమృతంబు; ఉపయోగింపన్, పోయినన్= త్రాగటానికి వెళ్ళితే; తద్, సమీపంబున్న= అతని చెంత; ఉన్న= ఉండిన; చంద్ర+అదిత్యులు= చంద్రుడును, సూర్యుడును; వానిన్= రాహువును; ఎత్తింగి= తెలిసికొని; నారాయణసుకున్= విష్ణువుకు; చెప్పినన్= తెల్పగా; ఆ+అమృతంబు; వాని, కంఠబిలంబు= రాహువుయొక్క కంఠంయొక్క రంధ్రాన్ని; చౌరక, ముందఱన్= ప్రవేశించటానికి ముందే.

తాత్పర్యం: ఈవిధంగా నేర్పుతో రాక్షసులను మోసగించి అమృతం గ్రహించి విష్ణువు దాన్ని దేవతల కిచ్చాడు. ఆ అమృతాన్ని దేవతలు త్రాగేటప్పుడు, దేవతారూపం ధరించి రాహువు దేవతల పంక్తిలో కూర్చుండి అమృతాన్ని త్రాగబోగా, అతనిచెంత ఉండిన చంద్రసూర్యులు వాడిని గుర్తించి విష్ణువుకు చెప్పారు. ఆ అమృతం రాహువు కంఠరంధ్రం ప్రవేశించటానికి ముందే (రాహువు దాన్ని మ్రింగటానికి ముందే). (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

క. అమరాలిమర్మసుఁడు చ , కథు గ్రంథున నేయ, రాహుకంఠము దెగి దే హము ధరణి బడియే, దస్తుఖి , మమ్మతస్పర్ధమున నక్షత్రయం బై నిలిచెన్.

19

ప్రతిపదార్థం: అమర+అరి, మర్మసుడు= దేవతలకు శత్రువులైన రాక్షసులను సంహరించేచివిష్ణువు; చక్రము= తన ఆయుధ మైన సుదర్శనాన్ని; గ్రమ్యునన్= వేగంగా; ఏయన్= ప్రయోగించగా, రాహు, కంఠము= రాహువుయొక్కమెడ; తెగి; దేహము= శరీరం; ధరణిన్= భూమిపై; పడియెన్= పడింది; తద్, ముఖము= ఆరాహువుయొక్కముఖం; అమృతస్పర్ధమునన్= అమృతంయొక్క తాకుచేత; అక్షయంబు+హ= నాశనంలేనిదై; నిలిచెన్= ఉండిపోయింది.

తాత్పర్యం: రాక్షసాంతకు డయిన విష్ణువు తనచక్రాన్ని వేగంగా ప్రయోగించగా రాహువుయొక్క కంఠం తెగటంచేత శరీరం భూమిపై పడింది. అతడిముఖంమాత్రం అమృతంయొక్క తాకుచేత నాశనం లేనిదై ఉండిపోయింది.

విశేషం: ఇచట తెగి అనే క్షారకక్రియ హోత్వరంలో వాడబడింది. అంటే తెగటంచేత అని అర్థం.

స. నాటంగోలే రాహువునకుఁ జంద్రాబిత్యులతోడి విరోధంబు శాశ్వతం షై ప్రవర్తిల్లచుండె.

20

ప్రతిపదార్థం: నాటంగోలేన్= నాటినుండి; రాహువునకున్; చంద్ర+ఆదిత్యులతోడి, విరోధంబు= చంద్రసూర్యులతోడివైరం (సమసంలో తోడు ఇత్యం వచ్చింది); శాశ్వతంబు+బి= నిత్యమయి; ప్రవర్తిల్లచుండెన్= సాగుతూ ఉన్నది.

తాత్పర్యం: నాటినుండి రాహువుకు చంద్రసూర్యులతోడివిరోధం శాశ్వతంగా సాగుతూ ఉన్నది.

దేవదానవుల యుద్ధము (సం.1-11-10)

- సి. అంత దేవాహితు లమ్ముతంబు గానక , యొంతయు నలిగి బలీంద్రుఁ గూడి మంతనం బుండి ‘యమర్యులతోడి పో , త్రింతియ చాలు, నింకేల?’ యనుచు సంతనకట్టి, యుత్సాహసమేతులై , యంతంబులేని రథాశ్వములను దంతుల నమితపదాతుల నొడగుల్లి! యంతకాకారు లై యాళ్ల, యమరు
- అ. వరులఁ దాకి యేసి రురుతరశరపత్తి , జాతవాతరయవిధూత మగుచుఁ జెదర జలదపంక్తి, బెదర వజ్రాయుధు , హృదయ, ముదిలకొనగుఁ త్రిదశగణము.

21

ప్రతిపదార్థం: అంతన్= పిమ్మటు; దేవ+అహితులు= దేవతలకు శత్రువు లయిన రాక్షసులు; అమ్ముతంబు; కానక= పొందక; ఎంతయున్, అలిగి= మిక్కిలి కోపించి; బలి+ఇంద్రున్= తమకు రాజయిన బలిని; కూడి= కలిసికొని; మంతనంబు+ఉండి= మంత్రాలోచనం చేసి; అమర్యులతోడి, పొత్తు= దేవతలతో స్నేహం; ఇంతియ= ఇంతే; చాలున్; ఇంకన్+ఏల, అనుచు= ఇంకెందుకంటూ, సంతనకట్టి= గుమికూడి; ఉత్సాహసమేతులు+బి= ఉత్సాహంతో కూడినవా రై; అంతంబు, లేని= అపార మయిన, అధికములయిన; రథ+అశ్వములను= రథాలనూ, గుట్టులనూ; దంతులన్= ఏనుగులనూ; అమితపదాతులన్= అధికసంఖ్య కల కాల్పులాన్ని; ఒడగుర్చి= సమకూర్చి; అంతక+ఆకారులు+బి= యమునియొక్క రూపంవంటి రూపం కలవారై; ఆర్పి= బొబ్బలిడి; ఉరుతర, శర, పడ్డ, జాత, వాత, రయ, విధూతము+అగుచున్= మిక్కిలి అధికమయిన బాణాలకు కట్టిన ఎకలవలన పుట్టిన గాలిచేత ఎగురగొట్టబడినది ఔతూ; జలద, పంక్తి= మేఘాలవరుస; చెదరన్= చెదరపోగా; వజ్రి+అయుధు, హృదయము= వజ్రిం ఆయుధంగా కల ఇంద్రుడిహృదయం; బెదరన్= భయపడగా; త్రిదశగణము= దేవతలసముదాయం; ఉదిలకొనగున్= పరితపించగా; అమరవరులన్= దేవతాలైష్ములను; తాకి= ఎదిరించి; ఏసిరి= బాణాలు ప్రయోగించారు.

తాత్పర్యం: అప్పుడు రాక్షసులు అమ్మతాన్ని పొందక మిక్కిలి కోపించి, తమరాజయిన బలిచక్రవర్తిని కలిసికొని ఆలోచనచేసి, ‘దేవతలతోడిపొందు ఇంతే చాలు, ఇం కెందుకు’ అంటూ గుమికూడి ఉత్సాహంతో కూడినవారై అమితము లయిన రథాలను, గుట్టులను, ఏనుగులను, అధికసంఖ్య గల కాల్పులాన్ని సమకూర్చుకొని యముడినలె భయంకర మయిన ఆకారాలుకలవా రై కేకలువేస్తూ మిక్కిలి సంఖ్యలో వేసినబాణాలకు కట్టిన శశకలవలన పుట్టిన గాలియొక్కవేగంచేత ఎగురగొట్టబడిందై మేఘవంక్తి చెల్లాచెదరు కాగా, ఇంద్రుడిహృదయం భయపడేటట్లు దేవతసముదాయం పరితపించేటట్లు, దేవతాలైష్ములను ఎదిరించి బాణాదు లయిన ఆయుధాలను ప్రయోగించారు.

విశేషం: ఇంత+బి= ఇంతే; ఇంతియ రూపాంతరం.

మహాప్రగ్రహ.

అమరేంద్రారాతు లిట్లాహావముఖమున నేయంగఁ దత్తీక్ష్ణింబాణో
ఘము ఘోరం భై సురానీకముపయి పెలుచం గప్పినం జాచి, దైత్యో
త్తములం గోదండచక్రోధ్యతభుజులు మహాదారుణల్ వీరలక్షీఁ
రమణల్ దుర్వారవాత్యారయమున నరనారాయణల్ దాకి రల్చైన్.

22

ప్రతిపదార్థం: అమర+ఇంద్ర+అరాతులు= దేవేంద్రునికి శత్రువు లయిన రాక్షసులు; ఇట్లు= ఈవిధంగా ఆహావముఖమున్వు= యుద్ధరంగం ముందరి భాగాన; ఏయంగ్ను= బాణాదులను ప్రయోగించగా; తత్, తీక్ష్ణి, బాణాంబిఘుము= వారి వాడి అయిన బాణాలయొక్క సముదాయం; ఘోరంబు+బ= భయంకర మై; సుర+అనీకముపయిన్= దేవతలమైన్యంమీద; పెలుచన్, కప్పినన్ మిక్కిలి కప్పివేయగా; చూచి; దైత్య+ఉత్తములన్= రాక్షసశేషులను; కోదండ, చక్ర+ ఉద్యత, భుజులు= క్రమంగా గాండివ ధనుస్సుతోను, చక్రంతోను ఎత్తుబడిన భుజులు గలవారున్నా; మహాత్, దారుణల్= మిక్కిలిభయంకరులున్నా; వీర, లక్షీరమణల్= శార్యులక్షీకి ప్రియులున్నా; ఐన; నర, నారాయణల్= నరుడు, నారాయణుడు; దుర్వా, వాత్యారయమున్వు= వారించశక్యంకాని పెనుగాలియొక్క వేగంవంటి వేగంతో; అల్చైన్= కోపంతో; తాకెరి= ముట్టుడించారు.

తాత్పర్యం: రాక్షసు లీవిధంగా యుద్ధరంగంలో బాణాలు ప్రయోగించగా వారి బాణాలసమూహం భయంకరమై దేవతలసేనమీద దట్టంగా కప్పుకోగా చూచి, గాండివధనుస్సుతో, చక్రంతో కూడినవారూ, మిక్కిలి భయంకరులూ, శార్యులక్షీకి ప్రియులూ అయిన నరుడును నారాయణుడును అనేవారు వారింప శక్యంకాని పెనుగాలియొక్క వేగంవంటివేగంతో రాక్షసశేషులను ముట్టుడించారు.

విశేషం: బాణాంబిఘుము= బాణాఘుము, వృథిసంధి, మహాప్రగ్రహలో ప్రతిపాదానికి స, త, త, న, స, ర, ర, గ అనే గణాలుంటాయి. 1-9-16 అక్షరాలు యతిస్థానాలు. కాంతి(బంధోజ్ఞుల్యం) అనే శబ్దగణం ఇందులో పోషింపబడింది.

మ. నరచాప్రవిముక్తదారుణబృహన్నారాచధారల్ భయం
కరదైతేయనికాయకాయములమై గప్పైన్ దిశల్ నిండ బం
ధురధాత్రీధరతుంగశ్చంగతటసందీహంబుమై గప్పై దు
ర్థర ధారాధర ముక్తసంతతపయోధారావళిం బోలుచున్.

23

ప్రతిపదార్థం: నర, చాప, ప్రవిముక్త, దారుణ, బృహాత్, నారాచ, ధారల్= నరునిధనుస్సునుండి విడువబడిన భయంకరమైన పెద్దబాణాల పరంపరలు; దిశల్, నిండన్= దిక్కులు నిండగా; బంధుర ధాత్రీధర, తుంగ, శ్వంగ, తట, సందోహంబుమైన్= అందమయిన పర్వతాలయొక్క ఎత్తునశిఖరాల అంచుల సముదాయంమై; కప్పు= ఆవరించే; దుర్దర, ధారాధర, ముక్త, సంతత, పయః+ధారా+ఆవళిన్, పోలుచున్= ధరింపశక్యం కాని మేఘాలనుండి విడువబడిన దట్టమయిన సీటిధారల సముదాయాన్ని పోలుతూ; భయంకర, దైతేయ, నికాయ, కాయములమైన్= భయాన్ని కల్గించే రాక్షససముదాయాల శరీరాలమై; కప్పైన్= ఆవరించాయి.

తాత్పర్యం: నరునిధనుస్సునుండి విడువబడిన భయంకరము లైన పెద్దబాణాలపరంపరలు దిక్కులు నిండగా అందమయిన పర్వతాలయొక్క ఎత్తయిన శిఖరాలఅంచుల సమూహంమై కప్పై భరింపశక్యంకాని మేఘాలనుండి

విషేషం: అలం: ఉపమ. ప్రసాద మిత్రిత మైన బిజస్సు (గాఢబంధత్వం) అనే శబ్దగుణం ఇక్కడ సార్థకంగా ప్రయోగించాడు నన్నయి.

విషేషం: అలం: ఉపమ. ప్రసాద మిత్రిత మైన బిజస్సు (గాఢబంధత్వం) అనే శబ్దగుణం ఇక్కడ సార్థకంగా ప్రయోగించాడు నన్నయి.

మ. పతమదీప్యరథరథాతునిర్ణయ రజలాభం బై మహాదేహాని
ర్థత సాంఘారుణపూర మొక్షమేగి నొల్పం త్రైస్సి, నారాయణీ
స్వతదీర్ఘండవముక్తచక్తనిహతిన్ నాకట్టిష్టవ్యవస్తుక
ప్రతతుల్ ఫోరణంబునం బడియె భూభాగంబు కంపింపగన్.

24

ప్రతిపదార్థం: పతత్, ఉర్మిధర, ధాతు, నిర్మల, జల+ఆభంబు+బ= క్రిందు పదుతున్న పర్వతంయొక్క గైరికాది ధాతువులతో కూడిన సెలయేళ్లోని నీటియొక్క కాంతివంటి కాంతి కలదై; (ఆభ= సమానం, కాంతి అనే అర్థాలున్నాయి.) నీటితో సమానమైన కాంతి కలదై; మహాత, దేహ, నిర్మత, సాంద్ర+అరుణ, పూరము= పెద్దశరీరాలనుండి బయల్యేడలిన దట్ట మయిన రక్తపుహాం; ఒక్క, మొగిన్= ఒకేవిధంగా (ఎడతెగకుండ); ఒల్గైన్= కారగా; నారాయణ+ఉన్నత, దోర్ఘండ, విముక్త, చక్ర, నిహతిన్= నారాయణుడి యొక్క పొడవైన దండాలవంటి భుజాలనుండి విడువబడిన చక్రంయొక్క దెబ్బచేత; తెస్సి= తెగి; నాక, దీపత్, మస్తక, ప్రతతుల్= స్వర్గానికి శత్రువు లయిన రాక్షసుల తలల సమూహాలు; భూభాగంబు= భూతలం; కంపింపగన్= చలించగా; ఫోరణంబునన్= భయంకరమయిన యుద్ధంలో, పడియెన్= పడ్డాయి.

తాత్పర్యం: బైనుండి క్రిందకు పదుతున్న గైరికాదిధాతువులతోకూడిన సదులనీటియొక్క కాంతివంటి కాంతికలదై, పెద్ద పెద్దదేహాలనుండి బయల్యేడలిన రక్తపుహాం ఎడతెగకుండ కారుతుండగా, నారాయణుడియొక్క పొడవైన; దండాలవంటి భుజాలనుండి విడువబడిన చక్రంయొక్క దెబ్బచేత తెగి, రాక్షసుల తలల సముద్రాలు భూతలం చలించేటట్లుగా భయంకర మయిన యుద్ధరంగంలో పడ్డాయి.

విషేషం: దీపత్+మస్తక= దీపస్వస్తుక - అనునాసికసంధి, ఆభ= కాంతి, సమానం అనే అర్థాలు రెండూ బై సందర్భానికి ఉచితంగా ఉంటాయి. సమానం అనే అర్థాన్ని గ్రహిస్తే ఉపమాలంకారం అవుతుంది. బిజస్సు అనే శబ్దగుణం రచనలో ఇక్కడ సార్థకం.

మ. ఇట్లు సముద్రతీరంబున సమరాసురులకు నతిఫోరయుద్ధం బయ్యె; నందు నరనారాయణు లపారపరాక్రము లై యసురపీరులు బెక్షండ్రం జంపిన సుక్షదంగి, దెసచెడి, యసురులు సముద్రంబు సౌచ్ఛిన, సమరులు సమరలభ్యవిజయు లై యసురపతి నమ్మతరక్షణార్థంబు ప్రార్థించి, యథాస్థానంబున మంథరసగంబు ప్రతిష్ఠాపించి, తమతమనివాసంబులకుం జని సుఖంబుండి రంత.

25

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈవిధంగా; సముద్రతీరంబునన్= సముద్రపుటోడ్డున; అమర+అసురులకున్= దేవతలకును, రాక్షసులకును; అతిఫోరయుద్ధంబు= మిక్కిలి భయంకర మయినయుద్ధం; అయ్యైన్; అందున్= ఆ యుద్ధంలో; అపార, పరాక్రములు+బ= మేర లేని వికమంగలవా రై; అసుర, పీరులన్, పెక్కండ్రన్= పలువురు పీరు లయిన రాక్షసులను; చంపిన్= చంపగా; ఉమ్మ+అడంగి= గర్వం తగ్గి; దెసచెడి= దిక్కులేక; అసురులు= రాక్షసులు; సముద్రంబు; చొచ్చిన్= ప్రవేశించగా; అమరులు=

దేవతలు; సమరలబ్బివిజయులు+బ= యుద్ధంలో పొందబడిన విజయం కలవా రై; అమరసతిన్= దేవతలకు రాజయిన ఇంద్రుని; అమృత, రక్షణ+అర్థంబు= అమృతాన్ని రక్షించటంకొరకు; ప్రార్థించి= వేడి; మంథరనగంబున్= మంథరపర్వతాన్ని; యథాస్థానంబున్వ్= పూర్వ మున్న చోట; ప్రతిష్ఠాపించి= నిలిపి; తమ, తమ, నివాసంబులకున్= తమ తమ గృహాలకు; చని= వెళ్ళి; సుఖంబు+ఉండిరి= సుఖంతో ఉన్నారు.

తాత్పర్యం: ఈ విధంగా సముద్రపుటోడ్డున దేవతలకూ, రాక్షసులకూ మిక్కిలిభయంకర మైన యుద్ధం జరిగింది. ఆయుద్ధంలో నరుడును, నారాయణుడును అధిక మైన పరాక్రమం కలవారై వీరులయిన రాక్షసులను పలువురిని చంపగా, గర్వం తగ్గి దిక్కు లేక రాక్షసులు సముద్రంలో ప్రవేశించారు. దేవతలు యుద్ధంలో విజయాన్ని సాధించిన వారై, తమకు రాజైన ఇంద్రుడిని అమృతం రక్షించటంకొరకు ప్రార్థించి, మంథరపర్వతాన్ని పూర్వ ముండేచోట మళ్ళీ నిలిపి, తమ తమ గృహాలకు వెళ్ళి సుఖంతో ఉన్నారు.

విశేషం: సుఖంబు+ఉండిరి; ఇచ్చట ప్రథమావిభక్తి (సుఖంబు) తృతీయార్థంలో వాడబడింది.

కద్రూవినత లుచ్చైత్రవమును జూచి పండములు సఱచుట (సం. 1-18-1)

క. అమృతముతో సుధ్యవ మై | యమరేష్టరయోగ్ర మైన హాయరత్తము త
భ్యములోదథితీరంబునఁ | గొమరుగ నేకతమ యిచ్చఁ ర్నమ్మరుచున్నన్.

26

ప్రతిపదార్థం: అమృతముతోన్; ఉద్ధవము+బ= పుట్టి; అమర+ఈశ్వర, యోగ్యము+అయిన= దేవతలరా జయిన ఇంద్రుడికి తగిన; హాయ, రత్నము= అశ్వశ్రేష్ఠం; తద్వ+విమల+ఉదధి, తీరంబున్వ్= ఆ నిర్వుల మయిన పాలసముద్రపుటోడ్డున; కొమరుగ్వ్= అందంగా; ఏకతము+అ= ఒంటరిగా; ఇచ్చన్= స్వేచ్ఛగా; క్రుమ్మమున్వ్+ఉన్నన్= తిరుగుతుండగా.

తాత్పర్యం: అమృతంతోపాటు పుట్టి దేవేంద్రునిచే గ్రహింపబడిన ఉచ్చైత్రవ మనే అశ్వశ్రేష్ఠం, ఆ పాలసముద్రం ఒడ్డున అందంగా, ఒంటరిగా, స్వేచ్ఛగా తిరుగుతుండగా.

వ. కద్రువయు, విశతయు వినోదార్థంబు విహారించువారు కలిమకరనికరాఫూతజాత వాతోద్ధాత
తుంగతరంగాగ్రసముచ్ఛలజ్ఞలకణాసారచ్ఛటాచ్ఛాదిత గగనతలం బైనదాని, సుద్యానవనంబునుంబోలె
బహువిద్రుమలతాలంకృతం బైనదాని, నాటకప్రయోగంబునుంబోలె ఘనరసపాత్రశోభతరంగరమ్యం
బైనదాని, బిపంబునుం బోలె సహిమకరభరతం బైనదాని మతీయు.

27

ప్రతిపదార్థం: కద్రువయున్; విశతయున్; వినోద+అర్థంబు= వినోదంకొరకు; విహారించువారు= సంచరించేవారు; కరి, మకర,
నికర+ఆఫూత, జాత, వాత+ఉద్ధాత, తుంగ, తరంగ+అగ్ర, సముచ్చలత్, జల, కణ+ఆసార+ఛటా+ఆచ్ఛాదిత, గగన,
తలంబు+ఖనదానిన్= ఏనుగులయ్యుక్క, మొసళ్ళయ్యుక్క సముద్రాయంయ్యుక్క దెబ్బలచేత పుట్టిన, గాలిచేత ఎగురగొట్టబడిన
ఎత్తుయిన కెరటాలపైభాగంలో కదలాడే నీటిచిందువుల జడివాన సముద్రాయంచేత కప్పబడిన ఆకాశభాగం కలదానిని;
ఉద్యానవనంబునున్, పోలెన్= విహారవనంవలె; బహు, వి, ద్రుమ, లతా+అలంకృతంబు+అయిన, దానిన్= పెక్కపశ్చలతోకూడిన,
చెట్టుతోకూడిన, లతలచేత అలంకరింపబడినదానిని; సముద్రపశ్చంలో - బహు, విద్రుమ, లతా+అలంకృతంబు+ఖనదానిన్=
పెక్కపగడపుతీగలచేత అలంకరింపబడిన దానిని; నాటక ప్రయోగంబునున్+పోలెన్= నాటకంయ్యుక్క ప్రదర్శనంవలె; ఘన,
రస, పాత్ర, శోభిత, రంగరమ్యంబు+ఖనదానిన్= గొప్పశ్శంగారాదిరసాలతోను, పాత్రలతోను ప్రకాశించేరంగంచే

అందమంగునదానిని; సముద్రపక్షంలో - ఘన, రస, పౌత్ర, శోభి, తరంగ, రమ్యంబు+ఖనదానిన్= గొప్ప (అధికమైన) నీటికి నెలవై ప్రకాశించే కెరటాలచేత సుందర మైనదానిని, ఇక్కడ 'ఘన' అంటే మేఘా లనియు అర్థం చెప్పుచుచ్చును (మేఘాలలోని నీటికి నెలవులై); దివంబునున్, పోలెన్= ఆకాశంవలె, అహిమ, కర, భరితంబు+ఖనదానిన్= వేడికిరణాలు గల సూర్యుడితో కూడినదానిని; సముద్రపక్షంలో- అహి, మకర, భరితంబు+ఖనదానిన్= పాములతోను, మొసళ్ళతోను కూడిన దానిని; మతియున్= ఇంకా.

తాత్పర్యం: అటువంటి సమయంలో క్రదూవినతలు వేడుక్కొరకు విహరిస్తూ, నీటిఏనుగుల, మొసళ్ళ సముదాయాల దెబ్బలవలన పుట్టిన గాలిచేత ఎగురగొట్టబడిన ఎత్తుయిన కెరటాల పై భాగాన కదలాడే నీటిచిందువుల జడివాన మొత్తంచేత కప్పబడిన ఆకాశభాగం గలదానిని, విహారవనం వలె (పెక్క పద్మలతోకూడిన చెట్లుచేత, తీగలచేత అలంకరింపబడిన దానిని) పెక్క పగడపు తీగలచే అలంకరింపబడినదానిని, (నాటకప్రదర్శనంవలె గొప్పశృంగారాది రసాలతోను, పౌత్రలతోను ప్రకాశించేరంగష్టలం వలె సుందర మైనదానిని) విస్తృత మైన నీటికి నెల వై ప్రకాశించే కెరటాలచేత సుందర మైనదానిని, (ఆకాశంవలె సూర్యుడితో కూడిన దానిని) పాములతోను, మొసళ్ళతోను నిండినదానిని, అదికాక.

విశేషం: అలంకారాలు; శైఖ, వృత్త్యనుప్రాసం, అంత్యానుప్రాసం. నన్నయశైఖతో రచించినకొడ్దిభాగాల్లో ఇది ఒకటి. ఉద్యానవనంబునుపోలెన్, నాటకప్రయోగంబునున్ పోలెన్ - అనేచోట్ల ద్రుతంపై మరొకద్రుతం వాడబడింది.

చ. అలఘుఫసీంద్రలోకకుహాంతరబిష్టమణిస్మరత్తుభూ
వలి గలదాని, శశ్వదుదవాసమహర్తుతరీతపీడితా
చలఘునిసోఖ్యహోతువిలసద్గడబాగ్ని శిఖాచయంబులన్
వెలిగెడిదానిఁ గాంచి రరపిందనిభానన లఘుహరీదధిన్.

28

ప్రతిపదార్థం: అరవిందనిభ+అనవలు= పద్మంతో సమాన మైన ముఖాలు కల క్రదూవినతలు; అలఘు, ఘణి+ఇంద్ర, లోక, కుహర+అంతర, దీప్త, మణి, స్మరత్, ప్రభా+అవళి, కలదానిన్= గొప్పనాగరాజులలోక మయిన పాతాళం యొక్క గుహలోపల ప్రకాశించే రత్నలయొక్క వెలుగుతున్నకాంతులసముదాయం కలదానిని; శశ్వత్+ఉదవాస, మహాత్, ప్రత, శీత, పీడిత+అచల, ముని, సోఖ్య, హేతు, విలసత్, బడబా+అగ్ని, శిఖా, చయంబులన్= ఎల్లపుడు నీటిలో నివసించటమనే గొప్పవతంచేత చలివలన బాధింపబడే కదలని (పర్వతాలనే) మునుల సుభానికి కారణ మయి ప్రకాశిస్తున్న బౌర్యగ్నియొక్క జ్వలల సముదాయాలచే; వెలిగెడుదానిన్= ప్రకాశించేరాన్ని; ఆ+మహాత్+ఉదధిన్= ఆ గొప్పసముద్రాన్ని; కాంచిరి= చూచారు.

తాత్పర్యం: పద్మాలవంటి ముఖాలు కల క్రదూవినతలు గొప్పనాగరాజులలోకమయిన పాతాళగుహలో ప్రకాశించే మఱులయొక్క వెలుగుతున్న కాంతులసముదాయం కలదానిని, ఎల్లపుడూ నీటిలో నివసించట మనే గొప్పవతంచేత చలిచే బాధింపబడినపుట్టికి కదలకుండాణండే పర్వతాలనే మునులసోఖ్యానికి కారణ మయి ఒప్పే బడబానలంయొక్క జ్వలలసముదాయంచేత ప్రకాశించే ఆపెద్దసముద్రాన్ని చూచారు.

విశేషం: అలం: రూపకం. ఈపద్మారచనలో సమతా(మార్ఘభేద) విశిష్టమైన బిజస్సు (గాఢబంధత్వం) అనే శబ్దగుణాన్ని, అక్షరరమ్యతను నన్నయ పోషించాడు. మొదటి, మూడవ చరణాలను దీర్ఘసమాసాలతో రచించి రెండవ, నాల్గవ చరణాలను,

‘అవలిగలదాని, వెలిగెడిదాని’ అనే పదాలతో సమంగా విరవటం వలన వృత్తరచనలో సమత్వం ఏర్పడింది. మిగిలిన వృత్తరచనలో ఓజస్సు రాణించింది. అలలవిన్యాసంలో సమత్వం, గాంభీర్యంలో ఓజస్విత కల సముద్రవర్షానంలో ఈగుణసంయోజనం విభావస్థాటిని వెలారుస్తున్నది. (సంపా.)

మ. వివిధోత్తుంగ తరంగ ఘుట్టన చలద్వేలావైలావలీ
లవలీలుంగలవంగ సంగతలతాలాస్యంబు లీక్షించుచున్
ధవంతాక్షుల్ సని కాంచి రంత నెదురం దత్తీరదేశంబునం
దవదాతాంబుజ ఫేనపుంజనిభు నయ్యశోత్తముం దప్పులన్.

29

ప్రతిపదార్థం: అంతన్= పిమ్మట; ధవళ+లాస్యుల్= తెల్లనికన్నులు కల కద్రూవినతలు; చని= వెళ్ళి; ఎదురన్= తమఎదుట; దప్పులన్= దూరంలో; వివిధ+ఉత్తంగ, తరంగ, ఘుట్టన, చలత్తు+వేలా, వన+విలా+అవలీ, లవలీ, లుంగ, లవంగ, సంగత, లతా, లాస్యంబులు= పలువిధా లయున ఎత్తుయిన కెరటాల దెబ్బలచే కదలుతున్న (వేలావన) సముద్రపుటొడ్డుమీది వనాలలోని ఏలకిలతల సమూహోలు, లవలి అనే పేరుగల లతలు, మాదీలతలు, లవంగలతలు అనే అందాలయున (బండొంబీతో కలసిన) లతలయొక్క చలన రూపాలయున నాట్యాలు; ఈష్టించుచున్= చూస్తూ; తత్, తీర, దేశంబునందున్= ఆ సముద్రంయొక్క తీరప్రదేశంలో; అవదాత+అంబుజ, ఫేన, పుంజ, నిభున్= తెల్లనిపద్మాలతోనూ, నురుగు సముద్రాయంతోనూ, సమానమైన; ఆ+అశ్వ+ఉత్తమున్= ఆ శేష్ట మైన గుట్టాన్ని; కాంచిరి= చూచారు.

తాత్పర్యం: పిమ్మట తెల్లనికన్నులు గల ఆ కద్రూవినతలు తమఎదుట పలువిధా లైన ఎత్తైనకెరటాలదెబ్బలచేత కదలుతున్న సముద్రపుటొడ్డుమీది వనాలలోని ఏలకిలతలు, లవలీలతలు, మాదీలతలు, లవంగలతలు బండొంబీతో కలిసి అందా లోలకపోసే లతల నాట్యాలు చూస్తూ తెల్లనిపద్మాలతోనూ, నురుగుసమూహంతోను సమానమైన ఆ ఉచ్చైత్త్రపమనబడే హయశైష్టాన్ని చూచారు.

విశేషం: అలం: ఉపమ. వీనులకు విందైన సముద్రతరంగాల లయలూ, కన్నులకు పండుమైన లతాలలనల నాట్యాలపోయలూ భూమికగా ఉండగా వాటిప్రక్కనే మనమను మరపించే తెల్లని ఉచ్చైత్త్రపాన్ని దర్శింపచేస్తున్నాడు నన్నయ. ఇటువంటి చక్కని ప్రిరచిత్రాలను వర్ణించటంలో నన్నయ దిట్ట. తరంగఘుట్టనను, లతాలాస్యాలను, అశ్వశాందార్యాన్ని, విభావోచితమైన అష్టరరమ్యంగా వర్ణించాడు. ఓహోగుణ(గాఢబంధత్వం)విశ్ిష్టమైన కాంతి(బంధాజ్ఞల్యం) అనే శబ్దగుణం కల రచనచేత సన్నిహితాన్ని ధ్వనిమయం చేశాడు నన్నయ. ఇందులోని అష్టరరమ్యత గుణపోషకం. (సంపా.)

శ. కద్రువ వినతం జూచి ‘చూడవే యల్ల యతిధవశంబైన యశ్శంబునందు సంపూర్ణచంద్రునందు నల్లయుంబోలై వాలప్రదేశంబునందు నల్ల రై యున్నబి’ యనిన విని వినతనగి ‘నీ వే కన్నులం జూచితే యక్క యోక్కండి నల్ల? యాయశ్శరాజుమూల్ర మహశ్శపురుషకీల్రియుంబోలై నతినిర్మలం బై యొష్టుచున్నయబి’ యనిన విని నవ్వి వినతకుఁ గద్రువ యి ట్లనియె.

30

ప్రతిపదార్థం: కని= ఆగుర్రాన్ని చూచి; చూడవే= చూడుమా; అల్ల= ప్రసిద్ధ మైన; అతి, ధవళంబు+వన= మిక్కిలితెల్లని దైన; అశ్యంబునందున్= గుర్రంలో; సంపూర్ణ, చంద్రు+అందున్= నిండు చంద్రుడిలోని; నల్లయున్, పోలన్= మచ్చవలి; వాలప్రదేశంబునందున్= తోకభాగంలో; నల్ల+వి= మచ్చ అయి; ఉన్నది; అనివన్= అని పలుకగా; విని; వినత; నగి= నవ్వి; నిపు, ఏ, కన్నులన్, చూచితి(ఏ), ఏ= నీవు ఏకన్నులతో చూచావో (సరిగా చూడలేదని భావం); అక్క= కద్రువకు సంబోధన;

నల్ల= మచ్చ; ఎక్కడిది= ఎక్కడ ఉన్నది; ఈ, అశ్వరాజు, మూర్తి= ఈశ్వేషమైన గుర్రంరూపం; మహాత్, పురుష కీర్తియున్, పోలెన్= మహాత్ముని కీర్తివలె; అతి, నిర్మలంబు+ఖ= మిక్కిలి తెల్లని దై; ఒప్పుచున్న, అది= ప్రకాశిస్తున్నది; అనినన్= అని వినత పల్గొ. విని= అలకించి; నవ్వి= హసించి; వినతకున్= వినతకు, కద్రువ; ఇట్లు+అనియెన్= ఈ విధంగా పలికింది.

తాత్పర్యం: ఆ గుర్రాన్ని చూచి కద్రువ వినతతో ‘చూడుము! మిక్కిలి తెల్లని దైన ఆ గుర్రంలో, నిండు చంద్రుడిలోని మచ్చవలె తోకభాగం నల్లగా ఉన్నది’ అని అనగా విని వినత నవ్వి ‘ను వ్యే కన్నులతో చూచావే అక్కా! మచ్చ ఎక్కడిది? ఈ శ్రేష్ఠమైన గుట్టం మహాత్ముని కీర్తివలె మిక్కిలి తెల్లనిదై ప్రకాశిస్తున్నది’ అని అనగా విని వినతతో కద్రువ ఇట్లు అన్నది.

విశేషం: అలం: ఉపను.

తే. ‘అమ్మపోశ్వంబుధవళదేహంబునందు , నల్ల గలిగిన నీ విప్పు నాకు దాసి

వగుము: మఱి యందు నల్లలే దయ్యె నేని , నీకు నే దాసి నగుదు: బన్నిదుము సఱుము.’

31

ప్రతిపదార్థం: ఆ+మహాత్+అశ్వంబు, ధవళ, దేహంబు+అందున్= ఆగొప్ప గుర్రం యొక్క తెల్లని శరీరంలో; నల్ల= మచ్చ; కలిగినన్= ఉంటే; నీవు, ఇప్పు, నాకున్; దాసివి; అగుము; మఱి= అట్లుకాక; అందున్= శరీరంలో; నల్ల= మచ్చ; లేదు+అయ్యెన్+ఎని; నీకున్; నే= నేను; దాసిన్, అగుదున్; పన్నిదుము= పందెం; చఱుము= (చరచుము) అరచేతిలో చేయవేసి పందెం వేయుము (చఱుము అనేది చరచుదుమునకు రూపొంతరం).

తాత్పర్యం: ఆ గొప్ప గుర్రంయొక్క తెల్లనిదేహంలో నల్లనిమచ్చ ఉంటే నీ విప్పుడు నాకు దాసివి కమ్ము. అట్లా కాక ఆ శరీరంలో మచ్చలేకుంటే నేను నీకు దాసివి అవుతాను. పందెం వేయుము’.

వ. అని యి భీద్రుణు నొండియులకు దాసీత్వంబు పణంబుగా నొడివి పన్నిదంబు సఱచిన, వినత ‘యయుత్వంబు దాసి చూతము ర’ మ్మనినఁ గద్దువయు ‘నిపుడు ప్రాణ్డు లేదు, పతిపరిచర్యాకాలంబు నయ్యె; తేపకడయ చూత’ మని యద్దుణు మగుడిపచ్చి తమ నివాసంబులకుం బోయి యున్న యప్పుడు.

32

ప్రతిపదార్థం: అని, ఇట్లు+ఇద్దులున్= వినతాకద్రువలిరుపురుము; ఒండు+బరులకున్= ఒకరికొకరు; దాసీత్వంబు= దాసితనం; పణంబుగాన్= పందెంగా; నొడివి= పలికి; పన్నిదంబు= పందెం; చఱచినన్= చేతితో కొట్టి వేయుగా; వినత; ఆ+అశ్వంబు= ఆగుట్టాన్ని; దాసి= సమీపించి; చూతము= చూద్దాము; రమ్ము, అనినన్; కద్రువయున్; ఇప్పడు; ప్రాణ్డు, లేదు= సమయం లేదు; పతి, పరిచర్యాకాలంబున్= భర్తకు సేవచేసేకాలంకూడ, అయ్యెన్; తేపకడ+అ= ఉదయమే; చూతము; అని; ఇద్దులు; మగుడివచ్చి= తిరిగి వచ్చి; తమ, నివాసంబులకున్= తమ గృహాలకు; పోయి= వెళ్ళి.

తాత్పర్యం: అని ఈవిధంగా వినతాకద్రువలిద్దరు ఒకరొకరికి దాస్యం చేయటం పందెంగా పలికి పందెం వేయగా, వినత ఆ గుర్రాన్ని చేరి చూద్దాము రమ్మని పలుకగా, కద్రువ ‘ఇప్పుడు సమయం చాలదు. భర్తకు సేవ చేసే కాలం కూడ అయింది. రేపు ఉదయమే వచ్చి చూద్దాము’ అని తెలిపింది. అప్పు డాసతు లిద్దరూ తిరిగివచ్చి తమ తమ గృహాలకు పోయి ఉన్న సమయాన (తరువాతి పద్యంతో అస్వయం.)

విశేషం: మామదము - చువ్వంతోడి దుగ్గకారం తకార మపుతుంది - మాతము.

- సీ.** కట్టువ కొడుకులకడ కేగె 'యేసు ఏ, మ్మందఱ వేడెద నస్తులార!
- నాపంపు సేయుండు, నస్తు రక్షింపుఁడు, కామచారులకు దుష్టరము కలదె!
- యుల్ల తెల్లని తురగోత్తము వాలంబు, నల్ల సేసితిరేని నాకు దాసి
యును మన వినత, మీ రట్లు సేయనినాఁడు, దానికి మటి యేసు దాసి నగుఁడు;
- అ.** జంట పన్నిదంబు సఱచితి మిట్లుగా', ననినఁ బాములెల్ల సహయ మిబియుఁ
దళ్లి పనిచె నని యథర్థును సేయంగ, నగునె? యెఱుక గలరె మగువ లెందు'! 33

ప్రతిపదార్థం: కాదువ; కొడుకుల, కడకున్= కుమారులవద్దరు; ఏగి= వెళ్లి; అస్తులార= వత్సలార! మిమ్ము+అందఱన్, వేడెదన్; నా, పంపు, చేయుండు= నాఅజ్ఞ చేయండి; నన్ను; రక్షింపుఁడు= కాపాడండి; కామ, చారులకున్= ఇచ్చవచ్చినట్లు సంచరించేవారికి; దుష్టరము= చేయ శక్యం కానిది; కలదు+ఎ= ఉన్నదా! లేదు; ఉల్ల= దూరసమీపప్రదేశాలకు మధ్యప్రదేశంలో ఉన్న; తెల్లని, తురగ+ఉత్తము, వాలంబు= తెల్లని అశ్వశ్రేష్ఠం యొక్క తోకను; నల్ల+చేసితిరి+ఏని= మచ్చచేశారంటే; మన, వినత; నాకు; దాసి, అగున్; మీరు+అట్లు; చేయని, నాఁడు= చేయకుంటే; దానికిన్= వినతకు; మటి ఇంక; ఏను= నేను; దాసిన్, అగుదున్; ఇట్లుగాన్= ఈవిధంగా; జంటపన్నిదంబు= ఇద్దరు సమానంగా వేసేపందెం; చఱచితిమి= వేశము; అనినన్= అని చెప్పగా; పాములు+ఎల్లన్= పాములన్నీ; ఇదియున్= ఇది; అనయము= నీతి కానిది; తల్లి; పనిచెన్+అని= అజ్ఞాపించిన దని; అధర్మును= అధర్మం; చేయంగన్, అగునె= చేయనవునా? ఎందున్= ఎక్కుడైనా; మగువలు= స్త్రీలు; ఎఱుక, కలరె= తెలివిగలవారా? (కారని భావం).

తాత్పర్యం: కాదువ కొడుకు లయిన పాములచెంతకు వెళ్లి, 'వత్సలార! నేను మిమ్ము ల్పందరినీ ప్రార్థిస్తున్నాను. నాఅజ్ఞ చేయండి. నన్ను కాపాడండి. ఇచ్చవచ్చినట్లు సంచరించగల మీకు చేయ శక్యంకానిది ఉన్నదా? ఆ తెల్లని అశ్వశ్రేష్ఠంతోకను మీరు మచ్చచేస్తే వినత నాకు దాసి అపుతుంది. మీరు అట్లా తోకను నలుపు చేయకపోతే నే నింక వినతకు దాసి నవుతాను. ఈ విధంగా ఒండ్లోరులం పందెం వేసుకొన్నాం' అని పలుకగా పాములన్నీ 'ఇది నీతిరహితం. తల్లి ఆజ్ఞాపించిందని అధర్మం చేయవచ్చా? ఎక్కుడైనా స్త్రీలు జ్ఞానం కలవారా!'

- వ.** అని యందఱుఁ దమలో విచారించి యథర్థారంభంబునకు సుముఖులు గాకయున్నఁ, గద్దువ
కోపణ్ణిపితముఁఖి దైన్యి. 34

ప్రతిపదార్థం: అని; అందఱున్= పాములన్నీ; తమలోన్= తమలోతాము; విచారించి= ఆలోచించి; అధర్మ+అరంభంబునకున్= అధర్మం చేయ మొదలిడటానికి; సుముఖులు= ఇష్టం కలవారు; కాక, ఉన్నన్= కాకుండగా; కాదువ; కోప+ఉద్దీపిత, ముఖి డైన్యి= కోపంచేత ఎఱ్లబడిన ముఖం కలదై.

తాత్పర్యం: అని అందరూ తమలో తాము ఆలోచించి అధర్మం చేయటానికి ఇష్టపడనివారు కాగా, కాదువ కోపంచేత ఎఱ్లబడిన ముఖం కలదై.

- క.** 'అనుపమముగ జనమేజయుఁ, డను జనపతి సేయ సర్పయాగ నిమిత్తం
బునఁ బాములు పంచత్వము, సనియెడు' మని యురగములకు శాపం జచ్చేన్. 35

ప్రతిపదార్థం: అనుషుముగన్= సాటిలేకుండ; జనమేజయుఁడు= పరీక్షిత్తుకుమారుడు; అను జనపతి= అనేరాజు; చేయు సర్వయాగ, నిమిత్తంబునవ్= సర్వాలను పూతం చేసే యజ్ఞ మనే కారణంగా; పాములు; పంచత్వము, చనియెడున్, అని= మరణం పొందుగాక అని; (ఎడు-తల ద్రుతానికి అచ్చ పరమైనపుడు మకారమవుతుంది); ఉరగములకున్= పాములకు; శాపంబు+ఇచ్చేన్= శాపమిచ్చినది.

తాత్పర్యం: ‘పరీక్షిత్తుకుమారు డయిన జనమేజయు డనే రాజు చేసే సాటిలేని సర్వయాగం కారణంగా పాములు మరణం పొందుగాక’ అని వాటికి శాప మిచ్చింది.

స. అందు శాపానుభవభీతచిత్తుం దై కర్మోటుకుం డనువాఁడు తల్లి పంచినరూపంబున సుచ్ఛిత్తహంబువాలంబు నీలంబుగాఁ బట్టి వ్రేలుచున్న మఱునాఁడు తేపకడయ కట్టువయు వినతయుం జని, యత్తురంగంబుఁ జాచి వినత యోటువడి, కట్టువకు దాసి యై, నోసి పనులు సేయుచున్నంతఁ, బంచశత వర్షంబులు నిండి రెండవయిండం బవిసిన నందు.

36

ప్రతిపదార్థం: అందున్= ఆపాములలో; శాప+అనుభవ, భీత, చిత్తుండు+బి= శాపాన్ని అనుభవించటానికి భయపడిన మనస్సు కలవా డై; కర్మోటుకుండు+అనువాడు; తల్లి; పనిచిన, రూపంబునవ్= ఆజ్ఞాపించిన రూపంతో, ఉచ్చేత్తహంబు, వాలంబు= ఆ పేరుండే అశ్వశేషంమొక్క తోక; నీలంబు+కాన్= నల్ల అయ్యెట్లుగా; పట్టి= పట్టుకొని; వ్రేలుచున్నవ్= వ్రేలాడుతుండగా; మఱునాఁడు; తేపకడ+అ= ఉదయమందే; కట్టువయున్, వినతయున్; చని= వెళ్లి; ఆ+తురంగంబున్= ఆ గుర్రాన్ని; చూచి; వినత; బిటు, పడి= బిడి; నోసి= నొచ్చి, పనులు, చేయుచున్, ఉన్న, అంతన్= పనులు చేస్తూఉండగా; పంచశత, వర్షంబులు= ఐదువందలేండ్లు; నిండి= పూర్తికాగా; రెండవ, అండంబు= రెండవగ్రుడ్లు; అవిసినవ్= పగులగా; అందున్= ఆగ్రుడ్లనుండి.

తాత్పర్యం: ఆ పాములలో శాపం అనుభవించటానికి భయపడిన హృదయం గలవాడై కర్మోటుకు డనే పాము తల్లి అయిన కట్టువ ఆజ్ఞాపించిన రూపంతో ఉచ్చేత్తహ మనే తెల్లనిదేవతలగుర్రంతోకు నల్లనిమచ్చ అయ్యెట్లుగా పట్టుకొని వ్రేలాడుతూ ఉండగా మరుసటి రోజున ఉదయమే కట్టువయు వినతయు వెళ్లి ఆ గుర్రాన్ని చూచారు. దానితోకను కర్మోటుకుడు నల్లగా పట్టుకొని వ్రేలాడుతుండటంచేత వినత బిడి కట్టువకు దాసియై నొచ్చి ఆమె చెప్పిన పనులు చేస్తూండగా ఐదువందల ఏండ్లు నిండాయి. అంత వినత వెట్టిన రెండవగ్రుడ్లు పగిలి ఆ గ్రుడ్లనుండి.

వినతకు గరుడుండు జనియించుట (సం. 1-20-4)

ఉ. ఆతతపక్షమారుత రయ ప్రవికంపిత ఘూర్ణితాచల
ప్రాత మహార్షిర్థవుండు, బలవన్నిజీదేహసముజ్ఞుల ప్రభా
ధూత పతంగతేజుఁ దుధితుం డయి తార్క్ష్యాఁడు తల్లికిన్ మనః
శ్రీతి యొనర్థుచున్ నెగసె భీమజవంబున నభ్రవీథికిన్.

37

ప్రతిపదార్థం: ఆతత, పక్షమారుత, రయ, ప్రవికంపిత, ఘూర్ణిత+అచల, ప్రాత, మహాత్, అర్థపుండు= విశాల మైన రెక్కులగాలియొక్క వేగంచేత క్రమంగా చలింపజేయబడినట్టియు, సంక్షోభింప జేయబడినట్టియు, పర్వతాల సముద్రాలను, గొప్పసముద్రాలను, కలవాడున్నా; బలవత్+నిజ, దేహ, సముజ్ఞుల, ప్రభా, ధూత, పతంగ, తేజాఁడు= బలం కల తన

దేహంయొక్క ప్రకాశించేకాంతిచేత తిరస్కరింపబడిన సూర్యానియొక్క కాంతి కలవాడున్నా; అయిన; తార్ట్స్క్యూడు= గరుత్కుంతుడు; ఛందు+అయి= పుట్టి; తల్లికిన్= తల్లి అయిన వినతకు; మనఃప్రీతి= హృదయానికి ప్రియాన్ని; ఒనర్చున్= కావిస్తూ; అధ్యాత్మికిన్= ఆకాశమార్గానికి; భీమజవంబున్= భయంకర మయిన వేగంతో; నెగసెన్= ఎగిరాడు.

తాత్పర్యం: విశాల మయిన రెక్కలగాలుల వేగంచేత చలింపచేయబడిన పర్వతాల సమూహాన్ని, సంక్షోభింపచేయబడిన పెద్ద సముద్రాలను కలవాడున్నా, బలం గల తనశరీరంయొక్క ప్రకాశించే కాంతిచేత తిరస్కరింపబడిన సూర్యాడితేజస్సు కలవాడున్నా అయిన గరుత్కుంతుడు పుట్టి తల్లి అయిన వినతహృదయానికి ప్రియం చేస్తూ, అధికమయినవేగంతో ఆకాశమార్గానికి ఎగిరాడు.

క. దారుణకల్పంతమరుత్ , ప్రేరిత హవ్వవహారీఖుల పెళ్లిది యని బృం
దారుకమునిఖ్యందస్తుతి , బోరసు దా నగ్నిసూక్తములతో నెసగెన్.

38

ప్రతిపదార్థం: దారుణ, కల్ప+అంత, మరుత్, ప్రేరిత, హవ్వవహా, శిఖల, పెల్లు+ఇది, అని= భయంకర మయిన ప్రశయకాలంలోని గాలిచే ప్రేరేపింపబడిన అగ్నియొక్క జ్వాలల సముద్రాయం ఇ దని; బృందారక, ముని, బృంద, స్తుతి= దేవతలయొక్కయు, మునుల సమూహంయొక్కయు స్తోత్రం; తాన్= తాను; బోరసున్=శీఘ్రంగా, అగ్ని, సూక్తములతోన్= అగ్నినిస్తుతించే వేదమంత్రాలతో ఎనగెన్= అతిశయించింది. (ఎగసెన్- పారాంతరం= బయల్సెడలింది).

తాత్పర్యం: భయంకరమయిన ప్రశయకాలంలోని గాలులచేత ప్రేరేపింపబడిన అగ్నియొక్క జ్వాలలసముద్రాయమిదని, దేవతలయొక్కయు, మునిసముద్రాయంయొక్క స్తోత్రం తాను శీఘ్రంగా అగ్నిని స్తుతించే వేదమంత్రాలతో అతిశయిల్లింది.

వ. అంత.

39

ప్రతిపదార్థం: అంతన్= పిదప

తాత్పర్యం: అటు పిమ్మట.

క. హరికులిశక్తుతి యెఱుగని , గురుతరపక్షములతోడి కులగిలవోలెన్
గరుడండు గగనగతి నురు , తరజవమున నరుగుదెంచి తల్లికి మైక్కెన్.

40

ప్రతిపదార్థం: హరి, కులిక, క్షత్రి= ఇంద్రుని వజ్రాయుధంయొక్క దెబ్బ; ఎఱుగని= తెలియని; గురుతర, పక్షములతోడి కులగిరి, పోలెన్= మిక్కిలి పెద్దరెక్కలతో కూడిన కులపర్వతంవలె; గరుడండు; గగనగతిన్= ఆకాశగమనాన; ఉరుతర, జవమునన్= అధికమైన వేగంతో; అరుగుదెంచి= వచ్చి; తల్లికిన్= వినతకు; మైక్కెన్= నమస్కరించాడు.

తాత్పర్యం: పూర్వం ఇంద్రుడు వజ్రాయుధంచేత పర్వతాలరెక్కలు ఖండించాడు. అట్లా వజ్రాయుధంయొక్క దెబ్బ నెఱుగని పెద్దరెక్కలతో కూడిన కులపర్వతం వలె గరుడుడు ఆకాశగమనాన వచ్చి తల్లి అయిన వినతకు నమస్కరించాడు.

విశేషం: అలం: ఉపమ, మహాంద్రం, మలయం, సహ్యం, శుక్కిమంతం, గంధమాదనం, వింధ్యం, పారియాత్రం అనేవి ఏడుకులపర్వతాలు. ఈపద్యంలో కవిప్రాణోక్తిసిద్ధమైన అలంకారంవలన కలిగే వస్తుర్ధుని ఉన్నది. వజ్రాహతికి రెక్కలు కోల్సేని

కులపర్వతం ఉపమానంగా చెప్పటం కవి శ్రోధోక్తి. దీనివలన భావికథలో ఇంద్రుడి వజ్రాయుధంకూడా ఏమీచేయలేనంత పీరుడై, ఇంద్రుడికి స్నేహితుడై, విష్ణువుకు వాహనమై, అమృతం త్రాగకపోయినా అమరుడై వెలుగొందే అసమానవీరుడయ్యే కథార్థాలు ధృవ్యమానము లొతున్నాయి. గరుత్వంతుడి గమనవేగం కందంలోని లఘువుల బాహుళ్యం వ్యంజింపజేస్తున్నది. అక్షరరమ్యతకూడ ఇక్కడ కథార్థధ్వనికి తోడ్పడుతున్నది. (సంపా.)

వ. ఇట్లు నిజజననికి ప్రైక్షి కథ్రువపాలికిం బోయి.

41

తాత్పర్యం: ఈవిధంగా తనతల్లి మైన వినతకు నమస్కరించి, సవతితల్లి అయిన కథ్రువచెంతకు వెళ్ళి.

చ. తడయక ప్రైక్షియున్న వినతాసుతు నష్టుడు సూచి, యాత్మలో
నిదుగడఁ జేయుచుం గడు సహింపక కథ్రువ వానిఁ జల్లి 'నా
కొడుకుల నెల్ల నెత్తికొని క్రుమ్మరుచుండుము, యేమి పంచినన్
మడవక చేయు మీ' వని సమర్పణ సేసేఁ బ్రథుత్వ మేర్పడన్.

42

ప్రతిపదార్థం: తడయక= ఆలస్యంచేయక; ప్రైక్షి= నమస్కరించి; ఉన్న=ఉన్నటువంటి; వినతా, సుతన్= వినతయొక్క కుమారుడైన గరుడని; అప్పుడు= ఆసందర్భంలో; మాచి; ఆత్మలోన్= మనస్సులో; ఇదుగడన్, జేయుచున్= అసూయచూపుతూ; కడున్, సహింపక= మిక్కిలి ఓర్చులేక; కథ్రువ; వానిన్= గరుడని; పిల్చి; నా, కొడుకులన్, ఎల్లన్= నాకుమారు లైన పాముల నన్నింటిని; ఎత్తికొని= మోసికొని; క్రుమ్మరుచున్, ఉండుము+అ= తిరుగుతూఉండుమా! ఏమి, పంచినన్= వారేమి ఆజ్ఞాపించినా; ఈవు= నీవు; మడవక= మరలక (అలక్షం చేయక); చేయుము; అని= అని పలికి; ప్రభుత్వము+ఏర్పడన్= అధికారం సప్తమయేయటల్లు; సమర్పణ, చేసెన్= గరుడునికి పాములను అప్పగించింది.

తాత్పర్యం: ఆలస్యం చేయకుండ ప్రైక్షిన, వినతపుత్రుడయిన గరుత్వంతుడిని కథ్రువ చూచి మనసులో అసూయపడి ఓర్చులేక అతనితో ఇట్లా అన్నది: 'నాకొడుకుల(పాముల)నందరిని ఎత్తుకొని తిరుగుతూఉండుము. ఏపని చెప్పినను తిరస్కరించవద్దని అధికారం ఏర్పడేటల్లు తన కొడుకులను అతనికి అప్పగించింది.

వ. గరుడండును గథ్రువ పంచిన పనులెల్లను వినత యసుమతంబున నతివినయపరుం డై చేయుచు. **43**

ప్రతిపదార్థం: గరుడండును= గరుడుడుకూడ (గరుడడు, గరుడుడు అనే రూపాలు రెండూ ఉన్నాయి); కథ్రువ, పంచిన, పనులు+ఎల్లను= కథ్రువ ఆజ్ఞాపించిన పనులన్నిటిని; వినత, అసుమతంబునన్= తల్లి అయిన వినత అంగీకారంతో; అతివినయ, పరుండు+అయి= మిక్కిలి నపుతతో కూడినవా డై; చేయుచున్= చేస్తూ.

తాత్పర్యం: గరుడుడుకూడ కథ్రువ ఆజ్ఞాపించిన పనులన్నిటిని తన తల్లి అయిన వినత అంగీకారంతో మిక్కిలి నపుతతో చేస్తూ. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

క. ఆ పస్తుగముఖ్యులుఁ దన , వీపునుఁ పెట్టేకొని పఱచి, విపినములు, మహో
చీషుపములు, గిరులు, నఫీల బి , శాపాలపురములుఁ జూపేఁ జన వారలకున్.

44

ప్రతిపదార్థం: ఆ, పస్తుగ, మముఖ్యులన్= ఆ సర్పశైష్మలను; తన, వీపునన్= తన వీపుమీద; పెట్టేకొని; పఱచి= పరువెత్తి (ఎగిరి); వారలకున్= ఆపాములను; విపినములు= అడవులు; మహాత్త+దీపములు= గొప్పదీవులు; గిరులన్= పర్వతాలను; అఖిల, దిశా, పాల, పురములన్= సకల దిక్కాలముల నగరాలను కూడ; చనన్= ఒస్సేటల్లుగా; చూపెన్= చూపేను.

తాత్పర్యం: గరుడడు ఆ సర్వముఖ్యములను తనవీపుమీద పెట్టుకొని ఎగిరి, అడవులను, గొప్పద్వీపాలను, పర్వతాలను, అష్టదిక్షాలకుల నగరాలను వారికి ఒప్పేట్లుగా చూపించాడు.

వ. ఒక్కనాఁడు సప్తమారుతజంబున సప్తాశ్వమండలంబుదాక్త నెగిన్, సమ్మర్తాండు చండకిరణంబుల వేడిము
దాక్తి, మాడి, గరుడని వీపున నున్నయురగులు దొరగి నేలంబడి మూర్ఖవోయినంజాచి, కద్దువ కదునలిగి,
గరుడనిం బదలి, యతిభక్తి నిందు నారాధించి.

45

ప్రతిపదార్థం: ఒక్కనాఁడు; సప్తమారుత, జవంబునవ్= ఏడుగాలులశక్తితో; సప్తాశ్వమండలంబు దాక్త్= సూర్యమండలంవరకు; ఎగినిన్= పైకి ఎగురగా; ఆ+మార్తాండు= ఆ సూర్యునియొక్క; చండ, కిరణంబుల, వేడిము= తీక్ష్ణామైన కిరణాలవేడి; తాక్తి= సోకి; మాడి= మాడిపోయి; గరుడని, వీపునవ్, ఉన్న; ఉరగులు= పాములు; తొరగి= జారి; నేలన్, పడి; నేలమీద పడి; మూర్ఖు, పోయినవ్; చూచి; కద్దువ; కదున్, అలిగి= మిక్కిలి కోపించి; గరుడనిన్; పదరి= ఆశ్చేపించి; ఇంద్రున్; అతిభక్తిన్= మిక్కిలిభక్తితో; ఆరాధించి= పూజించి.

తాత్పర్యం: ఒకదినాన ఏడువాయువుల వేగంతో గరుడడు సూర్యుడిమండలం(బింబం)వరకు పైకెగురగా ఆసూర్యుడి తీక్ష్ణామైన కిరణాలవేడి తాకటంచేత గరుడుని వీపుపై ఉండే పాములు మాడి, జారి, నేలమీద పడి మూర్ఖుల్లగా చూచి కద్దువ మిక్కిలి కోపించి గరుడుని నిందించి ఇంద్రుడిని భక్తితో పూజించి. (తరువాతి పద్యంతో అన్నయం.)

చ. నరసురసిధ్మకింపురుషునాగనభస్తరముఖ్య లేల్ నీ
కరుణయ వేచి మంట్ర, త్రిజగంబులు నీ కులిశాభరక్షణ
స్వరణ చేసి సుస్థిరతః బొందుఁ బురందర! సర్వలోకనుం
దర! శరణంబు నా కగుము ధానవసూదన! పాకశాసనా!

46

ప్రతిపదార్థం: దానవసూదన్= రాక్షసులను హతమార్పినవాడా!; పాకశాసనా= పారుడనే రాక్షసుడిని శిష్టించినవాడా!; సర్వ, లోక, సుందర= అన్న లోకాలకు అందమైనవాడా!; పురందర= చిథంద్రుడా!; నర, సుర, సిద్ధ, కింపురుష, నాగ, నభన్+చర, ముఖ్యులు+ఎల్లన్= నరులు, దేవతలు, సిద్ధులు, కింపురుషులు, నాగులు, ఆకాశంలో తిరుగాడే ఇతరులు మొదలయిన వారిలోని. ముఖ్యలందరును; నీ, కరుణా+అ= నీదయనే; వేచి= ఎదురుచూచి; మంట్ర= జీవిస్తారు; నీ, కులిశ+అభిరక్షణ, స్వరణన్+అ+చేసి= నీవజ్రాయుధంయొక్క రక్షణంయొక్క అతిశయంచేతనే, త్రిజగంబులు= ముల్లోకాలు; సుస్థిరతన్, పాందున్= (స్థిరత్వాన్ని) శాంతిని పాందుతాయి; నాకున్; శరణంబు= రక్షణము, అగుము= కమ్ము.

తాత్పర్యం: రాక్షసంహోరి పైన ఓ ఇంద్రుడా! నరులు, దేవతలు, సిద్ధులు, కింపురుషులు, నాగులు, ఆకాశమార్గాన చరించే ఇతర ముఖ్య లందరూ నీదయనే అపేక్షించి జీవిస్తారు. నీవజ్రాయుధంయొక్క రక్షణ కలగటంచేతనే ముల్లోకాలు శాంతిని పాందుతాయి. ఓఇంద్రుడా! ఎల్లలోకాలలో సుందరుడ పైనవాడా! నాకు రక్షకుడ వగుము.

విశేషం: ఈపద్యంలో రేఖాక్షరభాషుశ్యంవలన అక్షరరమ్యత ఏర్పడింది. దీనివలన కద్దువ లోని మనోవేదన ధ్వన్యమాన మాతున్నది. ‘పురందర! సర్వలోకనుందర!’ అనే సంబుద్ధిలోని చిందుపూర్వక దకారంతో కూడుకొన్న ర వద్దం వలన కలిగే నాదమాధుర్యం ఇంద్రుడిని ప్రసన్నుడినిగా చేసికొనటానికి తోడ్పడుతుంది. ఉదారత(బంధముయొక్క వికటత్వం)తో కూడుకొన్న ప్రసాదం (బంధకైఫిల్యం) అనే శబ్దగుణం రసభావవ్యంజకంగా సంవదించిన నన్నయ రచనాశిల్ప మిది. (సంపా.)

వ. అని స్తుతియించి పర్షాప్రస్తావించున మహావృష్టి గొడుకులపయిం గురియించి, యయుగుల విగత పరితాపులంజేసి కథ్రువ గర్వంబున నుఱక గరుడని వినతనుం బనులుగొనుచుస్తుంత, నొక్కనాడు గరుడండు తథ్వ కి ట్లనియె.

47

ప్రతిపదార్థం: అని; స్తుతియించి= పాగడి; పర్షాప్రస్తావించున్= ఇంద్రుడి అనుగ్రహంచేత; మహాత్, వృష్టి= గొప్పవాన; కొడుకులపయిం= కుమారు లయిన పాములమీద; కురియించి= కురిసేట్లు చేసి; ఆ+ఉరగులన్= ఆపాములను; విగత, పరితాపులన్= పోయిన సంతాపం (వేడివల్లకలిగినబాధ) కలవారిని; చేసి; ఉఱక= లక్ష్మీపెట్టక; పనులు, కొనుచున్+ఉన్న+అంతన్= వారిచేత పనులు చేయించుకొంటూండగా అప్పుడు; గరుడండు; తల్లికిన్= వినతకు; ఇట్లు+ అనియెన్= ఈవిధంగా పలికినాడు.

తాత్పర్యం: అని పాగడి, ఇంద్రుడి అనుగ్రహంచేత కొడుకులమీద గొప్పవాన కురిసేట్లు చేసి, ఆపాములను వేడివలనకలిగినబాధ లేనివారిగా చేసి, కథ్రువ ఎవ్వరినీ లక్ష్మీపెట్టక వారిచే పనులు చేయించుకొంటూ ఉండగా, గరుడుడు తల్లితో ఇట్లు పలికాడు.

ఉ. ఆయతపక్షతుండహాతి నక్షత్రమైలము లెల్ల నుగ్గగా
జేయు మహాబలంబును బ్రసిద్ధియునుం గల నాకు నీపనిం
బాయక వీపునం దివుడు బాముల మోవను, వాలకిం బనుల్
సేయను నేమి కారణము సెప్పుము బీనిఁ బయోరుపణననా!

48

ప్రతిపదార్థం: పయోరుహా+అననా= పద్మంవంటి ముఖం కలదానా! ఆయత, పక్ష, తుండ, హతిన్; ఆయత= పెద్దవయిన; పక్ష= రెక్కలయొక్క; తుండ= ముక్కుయొక్క; హతిన్= దెబ్బచేత; ఆ+మల, శైలములు+ఎల్లన్= ఆప్రాచీనపర్వతాలు అన్నింటిని; నుగ్గగాన్= పాడిగా; చేయు, మహాత్, బలంబును= చేసేగొప్పబలాన్ని; ప్రసిద్ధియున్న= ప్రభ్యాతియు; కల; నాకున్; ఈపనిన్= ఈపనిని; పాయక= క్రమంతప్పకుండ; విడువక; వీపునందున్= వీపుమీద; అవడు, పాములు= నీచా లయిన పాములను; మోవను= మోయటానికి; వారికిన్, పనుల్ చేయను= ఆపాములకు సేవలుచేయటానికి, ఏమి కారణము; చెప్పుము.

తాత్పర్యం: పద్మంవంటిముఖంకలదానా! మలైలాలన్నింటిని నావిశాలమైనరక్కలతో, వాడియైన ముక్కుతోడి దెబ్బాలతో పాడిగాచేసే గొప్పబలమున్నా, ప్రసిద్ధియున్నా ఉన్న నాకు విడువక సదా నీచా లయిన పాములను వీపుపై మోయటానికి, వాటికి సేవచేయటానికి కారణ మేమి? ఈ పనికి కారణమేమిటో చెప్పుము.

విశేషం: తల్లిని ‘పయోరుహాననా!’ అని సంబోధించటం ఉచితంకాదని కొందరంటారు. అయితే, ఇక్కడ అవయవార్థం అవివక్షితమని గ్రహించాలి. ఇటువంటిది ఈఅశ్వాసంలోనే మరొకటి ఉన్నది. వాసుకి తన చెల్లెలైన జరత్కూరువును ‘అంబుజనేత్రా’! (2.216) అని సంబోధిస్తాడు. ఇవి కావ్యభాషలో గౌరవాన్ని తెలిపే సంబుద్ధులుగా పరిగణింపబడతాయి. ఇందులో కొందరు భావించినట్లు అనోచిత్యం లేదు.

వ. అని యడిగిన వినత తనకుం గథ్రువతోడి వన్నిదంబున నైన డాసీత్వంబును, తత్కారణం బైన యనుారుశాపంబును గొడుకున కేర్పుడం జెప్పి యి ట్లనియె.

49

ప్రతిపదార్థం: అని, అడిగినన్= అని గరుత్కుంతుడు అడుగగా; వినత, తనకున్; కద్రువతోడి, పస్సిదంబునన్= కద్రువతో వేసిన పందెంవలన; ఐన, దాసీత్వంబును= ఏర్పడిన దాసితనాన్ని; తత్, కారణంబు+ఐన్= దానికి కారణ మయిన; అనూరు, శాపంబునున్= అనూరు డిచ్చిన శాపాన్ని; కొడుకునకున్; ఏర్పడన్, చెప్పి= వివరించి (సృష్టమయేటల్లుగా); ఇట్లు, అనియెన్.

తాత్పర్యం: అని గరుడుడు అడుగగా వినత తన సవతి అయిన కద్రువతో జరిగిన పందెంచేత కలిగిన దాస్యాన్ని, ఆ కారణాన కలిగిన జ్యోష్ట్రపుత్రు డైన అనూరు డిచ్చిన శాపాన్ని కొడుకునకు సృష్టంగా తెల్పి ఇట్లా అన్నది.

క. నీ కతమున నా దాస్యము , ప్రాకటముగఁ బాయు ననిన పలు కెడలోనం

జేకొని, యూటడి నిర్దిత , శోకస్తి నున్నదానఁ జావె ఖగేంద్రా! 50

ప్రతిపదార్థం: ఇగ+ఇంద్రా+= ఓపక్కిరాజా! నీకతమునన్= నీకారణంచే; నా దాస్యము= నా దాసితనం; ప్రాకటముగన్= ప్రసిద్ధంగా (అందరికి తెలిసేటటల్లుగా); పాయున్= పోతుంది; అనిన= అని అనూరుడు చెప్పిన; పలుకు= మాట; ఎడలోనన్= మనస్సులో; చేకొని= గ్రహించి; ఊఱడి= ఓదార్పుచెంది; నిర్దిత, శోక, ఫీతిన్= పోయిన దుఃఖం కల స్థితిలో; ఉన్నదానన్+చూపే= ఉన్నదానినిసుమా!

తాత్పర్యం: ఓ పష్టిశేష్యుడా! నీకారణంగా నా దాసితనం పోతుం దని అనూరుడు చెప్పినమాటను మనస్సులో ఉంచుకొని, బాధ విడిచి దుఃఖంపోయినస్థితి కలదాన నై ఉన్నానుసుమా!

వ. ‘కొడుకులు సమర్పులైనం దల్లిదండ్రులయిడుమలు వాయుట యెందునుంగలయి, గావున నీయట్టిసత్పుత్తుం బడసియు దాసి నై యుండుదాననే’ యనిన విని వైనతేయుండు తథ్యయు దుఃఖితుం డై, యొక్కణాడు కాద్రవేయుల కి ట్లనియె. 51

ప్రతిపదార్థం: కొడుకులు; సమర్పులు+ఐనన్= శక్తికలవారైతే; తల్లిదండ్రుల; ఇడుమలు= కష్టాలు; పాయుట= వీడటం; ఎందునన్, కల, అది= ఎచ్చుటైనా ఉన్నది; కావునన్; నీ, అట్టి, సత్, పుత్రున్= నీవంటి మంచికుమారుడిని; పడసియున్= పొందియు; దాసిని+ఐ, ఉండు, దాను+ఐ= దాసి నై ఉంటానా; అనినన్= అని చెప్పగా; విని; వైనతేయుండు= వినతకొడు కైన గరుత్కుంతుడు; తర్వయున్= మిక్కిలి; దుఃఖితుండు+ఐ= దుఃఖంపొందినవాడై; కాద్రవేయులకున్= కద్రువ కుమారు లయిన పాములకు; ఇట్లు+అనియెన్.

తాత్పర్యం: ‘మారులు శక్తిమంతు లైతే తల్లిదండ్రుల కష్టాలు తొలగటం ఎచ్చుటైనా ఉన్నదే(సహజమే). కావున నీవంటి యోగ్య డైన కుమారుడిని పొంది నేను ఇంకా దాసి నై ఉంటానా!’ అని వినత తెల్పగా విని గరుడుడు దుఃఖించి కద్రువపుత్రు లైన పాములతో ఇట్లా పలికాడు.

క. మా యి దాస్యము వాయు ను , పాయము సీయుండు, నమ్మి బసుపుం డిష్ట్రం
బేయి దానిన తెత్తు న , జేయుడ నై యమరవరులఁ జేకొని యైనన్. 52

ప్రతిపదార్థం: మా, ఈ, దాస్యము= తల్లిటైన వినతకు, నాకు గల ఈబానిసతనం; పాయు+ఉంపాయుము= పోయేటి ఆలోచనను; చేయుండు= చెయ్యండి; నన్నన్; పనుపుండు= ఆజ్ఞాప్రించండి; ఇష్టంబు, ఏ+అది= కోరిం దేదో; దానిన్+అ= దాస్యే; అనూర, వరులన్= దేవశేషులను; చేకొని+ఐనన్= లోబరుచుకొని అయినా; అజేయుడను+ఐ= ఓడించబడనివాడనై, విజయం పాందేవాడనై; తెత్తున్= తెస్తాను.

తాత్పర్యం: నాతల్లియొక్క, నాయొక్కదాస్యం పోవటానికి ఆలోచన చేయండి; నన్న ఆజ్ఞాప్రేష్టించండి; దేవశ్రేష్ఠులను లోబరుచుకొని అయినా మీకిష్టమయినదానిని విజయం పొంది తెస్తాను.

వ. అనిన నయ్యరగులు కరుణించి గరుడని కి ట్లనిల.

53

ప్రతిపదార్థం: అనిన్వ్యా= అని అడుగగా; ఆ+ఉరగులు= ఆపాములు; కరుణించి= జాలిపడి, దయదలచి; గరుడనికిన్+ ఇట్లు+అనిరి= గరుత్వంతునితో ఇట్లు చెప్పారు.

తాత్పర్యం: అని గరుడుడు అడుగగా ఆపాములు జాలిపడి గరుడుడితో ఇట్లు చెప్పారు.

చ. ‘అమితపరాక్రమంబును, రయంబును, లావును గల్లు భేచరో
త్రముఉడవు నీపు; నీదయినదాస్యముఁ బాచికొనంగ నీకుఁ జి
త్రము గలదేని, భూఅభుజదర్పము శక్తియు నేర్పడంగ మా
కమ్ముతముఁ దెళ్లయి’ మ్మునిన నవ్విహాగేంద్రుడు సంతసంబున్న్.

54

ప్రతిపదార్థం: నీపు; అమిత, పరాక్రమంబును= అంతు లేని విక్రమాన్ని; రయంబును= వేగాన్ని; లావును= బలాన్ని; కల్లు; భేచర+ఉత్తముఉడవు= పశ్చలలో గొప్పవాడివి, (పణ్ణి శ్రేష్టుడివి); నీది+అయిన, దాస్యమున్= నీకు కలిగిన బానిసతనాన్ని; పాచికొనంగన్= పోగొట్టుకొనటానికి; నీకున్; చిత్రము, కలదు+ఏని= మనసు ఉంటే; భూరి, భూజ, దర్శము= అధిక మైన భుజాలయొక్క గర్వమున్నా; శక్తియున్= సామర్థ్యమున్నా; ఏర్పడంగన్= సృష్టమయ్యటట్లు; మారున్; అమృతమున్; తెచ్చి, ఇమ్ము; అనిన్వ్యా= అని పాములు చెప్పగా; ఆ, విహాగ+ఇంద్రుడు= ఆపక్షీశ్రేష్టుడు; సంతసంబున్న్= సంతోషంతో.

తాత్పర్యం: ‘నీవు అంతులేని విక్రమాన్ని, వేగాన్ని, బలాన్ని కలిగిన పక్షిశ్రేష్టుడవు. నీకు కలిగిన దాస్యం పోగొట్టుకొనాలనే అభిప్రాయ మున్సుటయితే, గొప్ప భుజాలగర్వమూ, శక్తీ ప్రకటితమయ్యటట్లుగా మాకు అమృతాన్ని తెచ్చిఇ’ మృని పాములు చెప్పగా, ఆపక్షీశ్రేష్టుడు సంతోషంతో. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

విశేషం: గరుడుడికి ఉన్న అనంతపరాక్రమాది గుణాలకు తగిన కోరిక అమృతాన్ని తెచ్చి ఇష్టట మని పాములు నిర్ణయించాయి. అమృతాన్ని పాందటం పాముల కోర్కె. దానిని తీర్పగలిగిన సమర్థుడు వారికి దొరికాడు. అందుకని అడిగారు. మహాభారతంలో అనేక సందర్భాలలో అమృతత్వసాధనకై జీవులు చేసే ప్రస్తావాన్ని ధ్వనిమయంచేయటం ఇచ్చటి కథార్థప్రయోజనం.

గరుత్వంతుఁ దమ్మాతంబుఁ దెచ్చుటకుఁ దల్లియనుమతిఁ గొనుట (సం. 1-24-1)

వ. ‘అట్లు చేయుడు; నమ్ముతంబు దెళ్లి మీ కిళ్లి, యేసునుం దల్లియు దాస్యంబువలన విముక్తుల మగువార’ మని
నొడివి, తద్వాత్తాంతం బంతయుం దల్లికింజెప్పి ‘యమ్ముత హరణార్థం బలగెద’ నని మైక్షిన, వినత సంతసిభ్రి
కొడుకుం గౌగెలించుకొని.

55

ప్రతిపదార్థం: అట్లు+అ= ఆపిధంగానే; చేయుదున్; అమృతంబు, తెచ్చి; మీకున్+ఇచ్చి; ఏనున్; తల్లియున్; దాస్యంబువలన్; విముక్తులను+అగువారము= విడువబడినవార మపుతాము; అని; నొడివి= చెప్పి; తద్వ, వ్యత్తాంతంబు= ఆవిషుయం; అంతయున్; తల్లికిన్= వినతకు; చెప్పి; అమృత, హరణ+అర్థంబు= అమృతాన్ని హరించేనిమిత్తం; అరిగెదన్= వెడలుతాను; అని;

ప్రొమెక్సిన్= నమస్కరించగా; సంతసిల్లి= సంతోషించి; కొడుకున్= కుమారు డయున గరుడుని; కౌగిలించుకొని= వాత్సల్యంతో ఆలింగనం చేసికొని.

తాత్పర్యం: ‘అట్టే చేస్తాను. స్వర్గంమండి అమృతం తెచ్చి మీ కిచ్చి నేనూ మాతల్లి అయిన వినతా దాస్యంమండి విడువబడినవాళ్ళ మపుతా’ మని పలికి, ఆవిషయమంతా తల్లిమైన వినతకు తెల్పి ‘అమృతం హరించటానికి వెళ్లా’ నని నమస్కరించగా వినత సంతోషించి కొడుకును కౌగిలించుకొని.

చ. ‘అనిలుఁడు పక్షయుగ్ం మమ్మతాంశుఁడు వీఁడునలుండు మస్తకం,
జనుఁడు సమస్తదేహమును నెప్పుఁడు గాచుచు నీ కభీప్పముల్
మనముగా జేయుచుండెడు జగన్నత! యున్నతియున్ జయంబు జే
కొను’ మని యిచ్చె భీవనలు గోల ఖగేంద్రునకుం బ్రియంబునన్.

56

ప్రతిపదార్థం: అనిలుఁడు= వాయువు; పక్షయుగ్ంము= రెక్కులజంటను; అమృత+అంశుఁడు= చంద్రుడు; వీఁడు; అనలుండు= అగ్ని; మస్తకంబు= శిరస్సును; ఇనుఁడు= సూర్యుడు; సమస్తదేహమునన్= సర్వశరీరాన్ని; ఎప్పుఁడున్= ఎల్లప్పుడు; కాచుచున్= రక్షిస్తూ; నీరున్, అభీప్పముల్= కోరికలు; ఘనముగన్= గొప్పగా; చేయుచుండెడున్= తీరుస్తూ ఉంటారుగాక! జగత్+నుత= లోకాలచేత స్తుతింపబడినవాడా! ఉప్సుతియున్= గొప్పతనాన్ని; జయంబున్= విజయాన్ని; చేకొనము= గ్రహించుము; అని; కోరి; దీవనలు= ఆశీస్సులు; ప్రియంబునన్= ప్రీతితో; ఖగ+ఇంద్రునకున్= పద్మలకు రాజయున గరుత్వంతుడికి; ఇచ్చెన్= ఇచ్చింది.

తాత్పర్యం: ‘వాయువు రెక్కులజంటను, చంద్రుడు వీఁపును, అగ్ని తలను, సూర్యుడు ఎల్లశరీరాన్ని సర్వదా రక్షిస్తూ నీ కోరికలు గొప్పగా తీరుస్తూ ఉంటారు గాక! లోకాలచేత నుతింపబడేవాడా! గొప్పతనాన్ని, విజయాన్ని గ్రహించుము’ అని వినత మనసులో కోరి పద్మలకు రా జయున గరుడునికి ప్రీతితో ఆశీస్సులు ఇచ్చింది.

విశేషం: తల్లులు బిడ్డలకు ఉగ్గపెట్టి వారి శరీరంలోని అంగాల నన్నింటికీ శ్రీరామరక్షలు కోరుతూ వాత్సల్యాన్ని వ్యక్తంచేసినట్లు ఇక్కడ వినత తనకొడుకు రెక్కులకు, వీఁపునకు, తలకు, శరీరం మొత్తాన్నికి దైవరక్షను నిర్దేశించింది. గరుడుడు పక్షికాదనీ, మంత్రమనీ చేపే తత్త్వజ్ఞులు వీటిని మంత్రరక్షాకవచంగా వ్యాఖ్యానిస్తారు.

శ. గరుడండును దల్చించనలు గైకొని గమనోస్తుఖుం దై ‘యమ్మతంబు దెచ్చునపుడు లావు’ గలుగవలయు, నా కాహశిరంబు ప్రసాదింపు’ మనిన వినత యి ట్లనియే.

57

ప్రతిపదార్థం: గరుడండును; తల్లి; దీవనలు= ఆశీస్సులు; కైకొని= గ్రహించి; గమన+ఉన్నమ్ముఖుండు+బ= వెళ్ళటానికి సిద్ధు డై; అమృతంబు; తెచ్చునపుడు; లావు= బలం; కలుగవలయున్; నామున్ ఆహారంబు= తినే పదార్థం; ప్రసాదింపుము= అనుగ్రహించుము; అనినన్; వినత; ఇట్లు+ అనియెన్= శాఖిధంగా పలికింది.

తాత్పర్యం: గరుడుడు తల్లి అయిన వినతయొక్క దీవెనలు పొంది వెళ్ళటానికి సిద్ధమై, ‘అమృతం తెచ్చే సమయంలో తగినబలం కలిగి ఉండాలి; నాను ఆహారం అనుగ్రహించు’ మని తల్లితో పలుకగా ఆమె ఇట్లా అన్నది.

క. విషణువిథికుష్టి నసంఖ్యము; నిషాదగణ ముండి ధారుణీప్రజకుఁ గడున్
విషమమును జేయు, దాని ని, మిషమున భక్తించి చను మమిత్తవిషుాతీ!

58

ప్రతిపదార్థం: అమితవిషుాతీ= శత్రువులను సంహరించేవాడా! విషణు, కుష్టిన్= సముద్రంయొక్క గర్భాన; అసంఖ్యము= లెక్కలేని; నిషాదగణము= బోయవాళ్ళసముదాయం; ఉండి; ధారుణి, ప్రజకున్= భూమిలోని జనులకు; కడున్= మిక్కిలి; విషమమును= కష్టాన్ని; చేయున్; దానిన్= ఆ నిషాదగణాన్ని; నిమిషమునన్= కనురెప్పసాటుకాలంలో (తక్కువకాలంలో) భక్తించి= తిని; చనును= వెళ్ళము.

తాత్పర్యం: ఓ శత్రువులను సంహరించే గరుడుడా! సముద్రగర్భాన లెక్కింపరాని బోయవాళ్ళసముదాయం ఉన్నది; భూమిలోని ప్రజలకు క్లేశం కలిగిస్తున్నది; ఆనిషాదగణాన్ని నిమిషకాలంలో తిని వెళ్ళము.

వ. ‘భక్తణావిషయంబున బ్రాహ్మణునిం బలహాలంచునది’ యనిన గరుడండు ‘నాకు బ్రాహ్మణు నెఱుంగు తెఱంగెత్తింగెంపు’ మనిన వినత యి ట్లనియె.

59

ప్రతిపదార్థం: భక్తణావిషయంబునన్= తినే సందర్భంలో; బ్రాహ్మణునిన్; పరిహారించునది= విడవాలి; అనినన్; గరుడండు; నాకున్; బ్రాహ్మణున్; ఎఱుంగు, తెఱంగు= తెలిసికొనే విధం; ఎఱింగింపును= తెలుపుము.

తాత్పర్యం: తినే సందర్భంలో బ్రాహ్మణుడిని విడిచిపెట్టము. (తినకుము) అని వినత పలుకగా గరుడుడు బ్రాహ్మణు డెవరో తెలిసికొనేవిధం తెల్పు మని అడుగగా వినత ఇట్లు చెప్పింది.

క. రయమున వ్రుంగుడు గాలము, క్రియ నెవ్వుడు కంరజలముక్రింధికీ జన క
గ్రీయపోలె నేర్చుచుండును, భయరహితా! వాని నెఱుంగు బ్రాహ్మణుఁ గాగన్.

60

ప్రతిపదార్థం: రయమునన్= వేగంతో; మ్రుంగుడున్= మింగిన అనంతరం; గాలముక్రియన్= చేపనుపట్టే గాలంవలె; ఎవ్వుడు; కంర, బిలము క్రిందిక్కిన్= కంరరంధ్రంక్రిందికి; చనక= వెళ్ళక; అగ్ని+అ+పోలెన్= అగ్నివిధంగా; ఏర్పుచుండును= కాలుస్తుంటాడో; భయరహితా= భయంలేనివాడా!; వానిన్= అట్టివాడిని; బ్రాహ్మణున్, కాగన్= బ్రాహ్మణు దయినట్లుగా; ఎఱుంగు= తెలిసికో!

తాత్పర్యం: భయం లేని ఓ గరుత్కుంతుడా! వేగంగా మింగేటప్పుడు చేపలను పట్టే గాలమనే సాధనంవలె ఎవడు కంరరంధ్రంక్రిందికి పోకుండ అగ్నివలె కాలుస్తుంటాడో అట్టివాడిని బ్రాహ్మణుడిగా తెలిసికొమ్ము.

విశేషం: అలం: ఉపమ

తే. కోపితుం దైన విప్రుండు ఘోరశస్త్రి, మగు, మహావిష మగు, నగ్గి యగు; నతండ
యల్లితుం దైన జనులకు నజిమతార్థి, సిట్టికరుఁ డగు, గురుడగుఁ, జేయుఁ తీతి.

61

ప్రతిపదార్థం: విప్రుండు= బ్రాహ్మణుడు; కోపితుండు+ఐనన్= కోపం కల్గింపబడినవా దయితే; ఘోర, శస్త్రము+అగున్= భయంకరమైన ఆయుధ మఘతాడు; మహాత్, విషము+అగున్= గొప్పవిష మఘతాడు; అగ్ని, అగున్; అతండు+అ= ఆ బ్రాహ్మణుడే; అర్చితుండు+ఐనన్= సేవింపబడినవా దయితే; జనులకున్= ప్రజలకు; అభిమత+అర్థ, సిద్ధి, కరుడు+అగున్=

కోరబడిన ప్రయోజనం యొక్క సిద్ధిని కలిగించేవా డవుతాడు; గురుఁడు+లగున్= ఉపదేశకు డవుతాడు; ప్రీతిన్+చేయున్= ఇష్టం కలిగిస్తాడు.

తాత్పర్యం: బ్రాహ్మణుడు కోపింపచేయబడితే భయంకర మయిన ఆయుధ మవుతాడు, గొప్పవిష మవుతాడు, అగ్ని అవుతాడు; ఆబ్రాహ్మణుడే సేవింపబడితే ప్రజలకు కోరబడిన ప్రయోజనంయొక్క సిద్ధిని కలిగించేవా డవుతాడు, ఆచార్య డవుతాడు. ఇష్ట మొనరిస్తాడు.

వ. అని బ్రాహ్మణస్వరూపంబుఁ జెప్పిన నెఱింగి, వినతకు మైక్కి వీడ్జౌని, గరుడం డతిత్వలితగతిం బటచి, సముద్రోదరంబున నున్న నిషాదు లనేక శతనహాస్రనంబ్యలవాలిం బాతాళవివరంబునుంబోని తనకంరజలంబుఁ దెఱచి యందఱ నొక్కపెట్ట ఖింగిన, నం దొక్క విప్పుం దుండి కుత్తుకు డిగక నిష్పముంబోలే నేర్చుచున్న నెఱింగి, 'నాకంరజలంబున విప్పుం దున్నవాదేని వెలువడి వచ్చునది' యనిన గరుడని క విప్పుం డి ట్లనియె.

62

ప్రతిపదార్థం: అని; బ్రాహ్మణ, స్వరూపంబున్= బ్రాహ్మణుడియొక్క స్వరూపాన్ని (లక్షణాన్ని); చెప్పినవన్= చెప్పగా; ఎఱింగి; వినతకున్; మైక్కి= నమస్కరించి; వీడ్జౌని= సెలవుపుచ్చుకొని; గరుడండు; అతి, త్వరిత, గతిన్= మిక్కిలి వేగం గల గమనంతో; పఱచి= పరుగెత్తి (ఎగిరి); సముద్ర+ఉదరంబునవన్= సముద్రంయొక్క గర్జంలో; ఉన్న; అనేక, శత, సహస్ర, సంబ్యల, వారిన్= పెక్కువందల వేల సంబ్యలలో ఉన్న వారిని; నిషాదులన్= బోయలను; పాతాళవివరంబున్, పోని= పాతాళలోకంయొక్క రంధ్రంవంటి; తన, కంఠ, చిలంబున్= తన కంఠంయొక్క రంధ్రాన్ని తెఱచి; ఒక్కపెట్టన్= ఒక్కమారుగా; ఖ్రింగినవన్= ఖ్రింగగా; అందున్= ఆకంఠబిలంలో; ఎఱింగి= తెలిసి; విప్పుండు= ఒక్క బ్రాహ్మణుడు, ఉండి; మత్తుకున్, డిగక= కంఠంలోనికి దిగక; నిష్పమున్, పోలన్= నిష్పువలె; ఏర్పుచున్+ఉన్నన్= కాలుస్తూ ఉండగా; నా కంఠబిలంబున్= నా కంఠంయొక్క రంధ్రంలో; విప్పుండు= బ్రాహ్మణుడు; ఉన్నవాడు+ఏని= ఉన్నవా డయితే; వెలువడి వచ్చునది= బయటికి రావాలి; అనినవన్= అనగా; గరుడనికిన్= గరుత్వంతుడితో; ఆ+ విప్పుండు= ఆబ్రాహ్మణుడు; ఇట్లు+అనియెన్.

తాత్పర్యం: అని వినత బ్రాహ్మణుడిలక్షణాన్ని చెప్పగా తెలిసికొని గరుడుడు వినతకు నమస్కరించి, ఆమెకడ సెలవు పుచ్చుకొని, మిక్కిలి వేగం గల గమనంతో ఎగిరి(పరుగెత్తి) సముద్రగర్జాన ఉండే పెక్కువేలసంబ్య కల బోయలను పాతాళరంధ్రంవంటి తనకంరరంధ్రం తెరిచి అనిషాదులనందరిని ఒకేమారు ఖ్రింగగా, అనిషాదులలో ఒక బ్రాహ్మణుడు ఉండి, గొంతుకలోనికి దిగక అగ్నివలె కాలుస్తూండగా తల్లి చెప్పిన లక్షణాన్నిబట్టి బ్రాహ్మణుడు కంఠంలో ఉన్న డని తెలిసికొని, 'నాకంరరంధ్రంలో ఎవడైనా బ్రాహ్మణుడు ఉంటే, బయటికి రావా' లని పలుకగా ఆబ్రాహ్మణుడు గరుడుడితో ఇట్లు పలికాడు.

విశేషం: అలం: ఉపవ.

ఉ. 'విప్పుఁడ నున్నవాడు, నపవిత్తనిపోయి మచీయభార్య, కీ ల్చిప్పియ! టీనిఁ బెట్టి చనుదెంచుట ధర్మువే నాకు?' నావుడున్
 'విప్పుఁలఁ బోంచి యున్న యపవిత్తులుఁ బూజ్యులు గారె; కావునన్
 విప్పుకులుండ! వెల్పడుము వేగము నీశుసు నీ నిషాదియున్.'

63

ప్రతిపదార్థం: కీర్తిపట్ల ఆసక్తి కలవాడా! గరుత్వంతుడా!; విప్రుడన్= బ్రాహ్మణుడన్; అపవిత్ర= పరిపద్మరాలు కానిది; నిషాది= బోయవనిత; మదీయ, భార్య= నాభార్య; దీనిన్= రాబోయతను; పెట్టి=విడిచి; చనుదెంచుట= రావటం; నాకున్; ధర్మపు+ఎ= ధర్మమా! (ధర్మంకాదని భావం); నాశుడున్= అనగావిని; విప్రకులుండ= బ్రాహ్మణాకులుడా!; విప్రులన్= బ్రాహ్మణులను; పొంది, ఉన్= చెంది ఉండే (చెట్టపట్టి ఉండే); అపవిత్రులున్= అపరిపద్ములుకూడ; పూజ్యలు కారె= పూజింపదగినవారు కారా! (అపుతారు); కాశున్= ఆకారణంవలన; నీవును= నీనిషాదియున్= నీబోయభార్యయు; వేగము+అ= శీఘ్రంగా; వెల్ముడుము= బయటకు రమ్ము; ఇచట ‘నిషాదియు’ అనేశబ్దం సహర్థంలో వాడబడింది. నిషాదియున్ అంటే నిషాదితోడ అని అర్థం.

తాత్పర్యం: ‘కీర్తిపట్ల ఆసక్తిగల ఓగరుత్వంతుడా! బ్రాహ్మణుడిని ఉన్నాను, నాభార్య అపరిపద్మరా లయున బోయవనిత; దీన్ని విడిచి రావటం నాకు ధర్మమా?’ అనగా గరుడు ‘బ్రాహ్మణులను పొంది ఉండే అపరిపద్ములుకూడ పూజింపదగినవారు కారా? కాశున ఓ బ్రాహ్మణ మలానికి చెందినవాడా! నీవు నీనిషాదిభార్యతో వెంటనే బయటకు రమ్ము!’

వ. అనిన నాగరుడని యముర్ఖాంబున బ్రాహ్మణంబు నిషాదిసహితుం ఛై వెలువడి వచ్చి, గరుడని ఢివించి, యథేచ్ఛం జనియె; గరుడండును గగనపథంబునం బఱచి, కశ్యపుం గని నమస్కరించి, ‘యష్టజ్ఞనీ దాస్యనిరాసార్థం బురగుల కమ్మతంబుఁ దేర నలగెద, నిషాదభాదనంబున నాకలి వోపకున్నయి, నా కాపశరంబు ప్రసాదింపు’ మనిన కొడుకుకడంకకు మెచ్చి కశ్యపప్రజాపతి యి ట్లనియె. **64**

ప్రతిపదార్థం: అనినన్= గరుడు అట్లా పలుకగా; ఆ, గరుడని; అనుగ్రహాంబునన్= ఆ గరుడని దయచేత; బ్రాహ్మణంబు; నిషాదిసహితుండై=బోయజాతి పత్రితో వెలువడి, వచ్చి= బయటకు వచ్చి; గరుడనిన్; దీనించి= ఆశీర్వదించి; యథా+ఇచ్చన్= ఇచ్చవచ్చివట్లు; చనియెన్= వెళ్ళాడు; గరుడండును; గగనపథంబున్= ఆకాశమార్గాన; పఱచి= ఎగిరి; కశ్యపున్= తండ్రి అయిన కశ్యపుని; కని= చూచి; నమస్కరించి= మ్రొక్కి; అస్కృత్, జన్మనీ, దాస్య, నిరాస+అర్థంబు= మాతల్లియొక్క బానిసతనాన్ని పోగొట్టటానికి; ఉరగులకున్= పాములకు; అమృతంబు; తేరన్= తేవటానికి; అరిగెదన్= వెళ్లతున్నాను; నిషాద, భాదనంబునన్= నిషాదులను తినటంచేత; ఆకలి; పోవక+ఉన్న+అది= తొలగకుండా ఉన్నది; నాకున్; ఆహారంబు= తినేపదార్థం; ప్రసాదింపుము= అనుగ్రహాంచుము; అనినన్; కొడుకు, కడంకకున్= కొడు కయున గరుడుని పూనికకు; మెచ్చి; కశ్యపప్రజాపతి= కశ్యపబ్రహ్మా; ఇట్లు+అనియెన్= ఇట్లా పలికాడు.

తాత్పర్యం: అని గరుడు పలుకగా, అతనిదయవలన బ్రాహ్మణుడు తన నిషాదభార్యతో కూడి కంఠంనుండి బయటకు వచ్చి గరుడుని ఆశీర్వదించి, తన ఇచ్చవచ్చివట్లు వెళ్ళాడు. గరుడును ఆకాశమార్గాన ఎగిరి తండ్రి అయిన కశ్యపుడిని చూచి మ్రొక్కి ‘నాతల్లి దాస్యాన్ని తొలగించే నిమిత్తం పాములకు అమృతం తేవటానికి వెళ్లతున్నాను. బోయలను తినటంచేత నాఆకలి తీరలేదు. నాకు మరే దైనా ఆహారం అనుగ్రహాంచండి’ అని పలుకగా అతని (కుమారుని) పూనికకు మెచ్చి కశ్యపబ్రహ్మా ఇట్లా అన్నాడు.

గజకచ్ఛపముల వృత్తాంతము (సం. 1-25-10)

క. అనలనిభుండు విభావసుఁ, డము విప్రుఁడు నియమవంతుఁ డర్థాధ్యుం ఛై
తనల సుఖ ముస్కు నాతని, యముజమ్ముఁడు సుప్రతీకుఁ డమువాఁ డతనిన్.

65

ప్రతిపదార్థం: అనల, నిభండు= అగ్నితో సమాను డయిన; విభావసుండు+అను, విప్రుండు= విభావసు డనే పేరుకల బ్రాహ్మణుడు; నియమవంతుండు= నియమం కలవాడు; అర్థ+ఆధ్యాండు+ఇ= ధన సంపన్ము డయి; తనరి= ఒప్పి; సుఖము+ఉన్నన్= సుఖంతో ఉండగా; (ఇట ప్రథమ, తృతీయార్థంలో వాడబడింది); అతని+అనుజన్ముండు= అతని తమ్ముడు; సుప్రతీకుండు+అనువాండు= సుప్రతీకు డనే పేరు కలవాడు; అతనివ్= అన్న అయిన విభావసుడిని.

తాత్పర్యం: అగ్నితో సమానుడు, నియమాల ననుసరించేవాడు అయిన విభావసు డనే బ్రాహ్మణుడు, ధనసంపన్ముడై ఒప్పి సుఖంతో ఉండగా అతని తమ్ము డయిన సుప్రతీకు డనే పేరుకలవాడు అతని అన్న విభావసునితో. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

క. ‘మనపిత్రవర్గము వడసిన , ధనము విభాగించి యిమ్ము ధర్మస్థితి నా’

కని యడుగంబోయిన యి , య్యానుజనకు విభావసుం డహంకారమునన్.

66

ప్రతిపదార్థం: మన, పిత్రవర్గము= మనతల్లిదండ్రుల, తాతముత్తాతల సమూహం; వడసిన= పొందిన; ధనమున్= సంపదను; విభాగించి= పాలుపంచి (విభజించి); నాచున్; ధర్మస్థితిన్= ధర్మం ప్రకారంగా; ఇమ్ము; అని, అడుగన్, పోయిన= అని అడగటానికి వెళ్లిన; ఆ, అనుజనకున్= ఆ తమ్ము డయిన సుప్రతీకుడికి; విభావసుండు; అహంకారమునన్= గర్వంతో.

తాత్పర్యం: ‘మన తండ్రితాతలు పొందిన సంపదను ధర్మప్రకారంగా పాలు పంచి నా కి’ మ్మని అడగటానికి వెళ్లిన తమ్ము డయిన సుప్రతీకుడికి విభావసుడు గర్వంతో. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

క. తా నలిగి యిచ్చే శాపం , ‘బేసుగ షై యుండు’ మని, సహింపక వాఁడున్

మానుగఁ ‘గూర్చుమ వగు’ మని , వానికిఁ బ్రతిశాప మిచ్చే వసులోభమునన్.

67

ప్రతిపదార్థం: తాను= ఆవిభావసుడు; అలిగి= కోపించి; ఏనుగవు+ఇ, ఉండుము+అని= ఏనుగవుగా ఉండుమని; శాపంబు+ఇచ్చేన్= శాపమిచ్చాడు; సహింపక= ఆశాపానికి చ్యర్క; వాఁడున్= తమ్ము డయిన సుప్రతీకుడును; మానుగన్= జప్పుగా; కూర్చుమవు+అగుము+అని= తాబేలువు కమ్ము అని; వానికిన్= అన్న అయిన విభావసుడికి; వసులోభమునన్= సంపదపైనితచేత; ప్రతిశాపము+ఇచ్చేన్= ఎదురుశాపం ఇచ్చాడు.

తాత్పర్యం: అన్న అయిన విభావసుడు ‘ఏనుగవు కమ్ము’ అని తమ్ముడిని శపిస్తే, ఆశాపానికి సహింపక, తమ్ము డయిన సుప్రతీకుడు సంపదపై గల మక్కువతో ‘తాబేలువు కమ్ము’ అని అన్నను శపించాడు.

వ. ‘ఇ ట్లుస్తుయిం దమ్ముండును నన్నోస్తుశాపంబులం జేసి యోజనత్యోత్సేధంబు గలిగి దశయోజనవ్యత్తం బైన కూర్చుంబును, పడ్డోజనోత్సేధంబు గలిగి ద్వాదశ యోజన విస్తృతం బైన గజంబును సై సరోవర విఫిసంబుల నుండి యర్థనిమిత్తం బైన పూర్వపైరంబునఁ దమలో నిత్యంబు నొండింటితోడం బెనంగి పాశుచుండు; నవి నీకాపశరంబు సు; మ్మరుగుము, కార్యసిద్ధి యయ్యెడు’ మనిన గరుడండును మనోవేగంబునం బఱచి యారెంచినిం గాంచి.

68

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు+అన్నయున్, తమ్ముండునున్; అన్యోన్యు, శాపంబులన్, చేసి= ఒండ్రుల కిచ్చుకొన్న శాపాలచేత; యోజన, త్రయి+ఉత్సేధంబు, కలిగి= మూడు యోజనాల పాడవు ($3 \times 8 = 24$ పైళ్ళు) గలిగి; దశ, యోజన, వృత్తంబు+ఇన=

పదియోజనాల (ఆమడల) చుట్టూకొలత గలిగిన; కూర్చుంబును= తాబేలును; షట్, యోజన+ఉత్సేధంబు, కలిగి= ఆరుయోజనాల పొడవు గలిగి; ద్వాదశ, యోజన, విష్ణుతంబు+ఖన= పశ్చండు యోజనాల వ్యాప్తి (వెడల్పు) గలిగిన; గజంబున్న+ఖ= ఏనుగును అయి; సరోవరవిపినంబులన్= క్రమంగా చెరువులోను, అడవిలోను; ఉండి= నివసించి; అర్థ, నిమిత్తంబు+ఖన= సంపదకారణంగా ఏర్పడిన; పూర్వ, వైరంబున్న= పూర్వజన్మలోని పగతో; నిత్యంబున్= ఎల్లప్పుడును; తమలోన్= తమలోతాము; ఒండు+ఒంటితోడన్= ఒకటి ఇంకొకదానితో; పెనంగి= కలయబడి; పోరుచుండున్= పోట్లాడుతుంటాయి. అవి=ఆతాబేలును, ఏనుగును; నీకున్; ఆహారంబు, చుమ్ము= తినదగినపదార్థాలు సుమా!; అరుగుము= వెళ్ళుము; కార్యస్థితి= పని నెరవేరటం; అయ్యెడున్+అనిన్= అవుతుందని చెప్పగా; (ఆశీర్వచనాన ఎదు చివరి ద్రుతానికి ‘మ’కారం ఆదేశ మయింది); గరుడండును, మనస్+వేగంబున్= మనస్సుయొక్క వేగంవంటి వేగంతో; పఱచి= పరుగెత్తి (ఎగిరి); ఆ, రెంటినిన్= ఆ తాబేటిని, ఏనుగును; కాంచి= చూచి.

తాత్పర్యం: ‘ఈవిధంగా అన్నదమ్ములిద్దరు ఒండోరుల కిచ్చుకొన్న శాపాలచేత, మూడామడల పొడవు, పది ఆమడల పరిధి కల తాబేలును, ఆరామడలపొడవు, పండిండామడల వెడల్పు గల ఏనుగును అయి క్రమంగా (తాబేలు) చెరువులోను (ఏనుగు) అడవిలోను ఉండి పూర్వజన్మంలోని విరోధంతో తమలో తాము ఎల్లప్పుడూ ఒండోంటితో కలియబడి పోరుతూఉంటాయి. ఆ తాబేలు, ఆ ఏనుగు నీకు తినదగిన ఆహారం సుమా! వెళ్ళుము. నీపని నెరవేరుగాక!’ అని పలుకగా గరుడడు మనస్సుయొక్క వేగంవంటి వేగంతో ఎగిరి ఆ రెండింటిని చూచి (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

**క. చఱచి యొకచేతు గుర్తుముఁ, బెఱచేత గజంబుఁ బట్టి పెనఁచి ఖిగెంట్రుం
డిట్లికికొని గగనపీథిం, బఱచె వియచ్ఛరపిమానపంక్తులు దూలన్.**

69

ప్రతిపదార్థం: చఱచి= ఆక్రమించి; కొట్టి; ఒక, చేతన్= ఒకచేత్తో; కూర్చుమున్= తాబేటిని; పెఱ, చేతన్= వేరొకచేత్తో; గజంబున్= ఏనుగును; పట్టి= పట్టుకొని; పెనఁచి= చుట్టూకొనేట్లుచేసి; ఖగ+ఇంద్రుండు= పష్టి శ్రేష్ఠ డయిన గరుత్మంతుడు; ఇటికికొని అణగేటట్లు అదిమి; గగనపీథిన్= ఆకాశమార్గంలో; వియత్తి+చర, విమాన, పంక్తులు= ఆకాశంలో సంచరించే దేవతలయొక్క విమానాల వరుసలు; తూలన్= సంచలించేట్లుగా; పఱచెన్= ఎగిరాడు.

తాత్పర్యం: గరుత్మంతుడు పష్టి అవటంవల్ల రెక్కలతో ఏనుగును, తాబేటిని ఆక్రమించి ఒకచేత్తో (పాదంతో) తాబేటిని, వేరొకదానితో ఏనుగును పెనవేసి నొక్కి పట్టుకొని, ఆకాశంలో సంచరించే దేవతల విమానాల వరుసలు సంచలించేట్లు ఎగిరాడు.

**క. కనకవ్రతతీవితతులు, బెనగిన సురభూరుహాములు బెడ్డయు బెడడై
తనలిన యలంబతీర్థం, బున కలిగె నగంబు లొక్కమొగి గ్రుక్కదలన్.**

70

ప్రతిపదార్థం: కనక, ప్రత్తి, వితతులన్= సంపంగితీగల సమూహాలతో; పెనగిన= అల్లుకొని ఉండే; సుర, భూరహాములన్= దేవతా (కల్ప) వృష్టాలతో; పెద్దయున్= అధికంగా; బెడగు+ఖ= మనోహరమై; తనరిన= ప్రకాశించిన; అలంబ తీర్థంబునకున్ = అలంబ మనే పేరున్న తీర్థానికి; నగంబులు= కొండలు; ఒక్కమొగిన్= ఒక్కసారిగా; క్రక్కదలన్= (కదలగా, కదలగా) మిక్కిలి కదలుతుండగా; అరిగెన్= వెళ్ళినాడు.

తాత్పర్యం: సంపంగితీగలసమాహంతో అల్లుకొని ఉన్న దేవతావృక్షాలలో ఎక్కువగా మనోహర మై ప్రకాశిస్తున్న అలంబం అనే పేరున్న తీర్థానికి కొండలు మిక్కిలి కంపిస్తూ ఉండగా వెళ్లాడు.

వ. అందు రోహిణిబను పాదపోత్తమంబు గరుడనిం గని సంభావించి ‘శతయోజనాయతంబైనమటియ శాఖాపై నుండి యగ్గజకచ్ఛపంబుల భక్తించి పా’ మునిన గరుడండు ‘సట్ల చేయుదు’ నని యమ్మహాశాఖాపై నూడ సమకట్టి, యందు.

71

ప్రతిపదార్థం: అందున్= ఆపర్యతంలో; రోహిణిబు+అను= రోహిణిమనే పేరున్న; పాదప+ఉత్తమంబు= వృక్ష శేషం (పెద్దచెట్టు); గరుడనిన్= గరుత్యంతుడిని; కని= చూచి; సంభావించి= ఆదరించి (గౌరవించి); శత, యోజన+ఆయతంబు+ఇన్= వందయోజనాల పాడవు ఉండే; మదియ శాఖాపైన్= నాకొమ్ముపై; ఉండి= కూర్చుండి; ఈ, గజ, కచ్ఛపంబులన్= ఈఏనుగును, తాబేటిని; భక్తించి, పామ్ము= తిని వెళ్లము; అనినన్= అని చెప్పగా; గరుడండును= గరుత్యంతుడును; అట్లు+అ చేయుదున్, అని= ఆవిధంగానే చేస్తానని; ఆ, మహాత, శాఖాపైన్= ఆ గొప్ప చెట్టుకొమ్ముపై; ఉఁడన్, సమకట్టి= ఆధారంగా చేసికొని నిలబడటానికి నిశ్చయించి; అందున్= ఆ కొమ్ముపై.

తాత్పర్యం: ఆ పర్యతంలో రోహిణిము అనే వృక్షశేషం గరుడుని చూచి గౌరవించి, ‘వందామడల పాడవు గల నాకొమ్ముపై నిల్చి ఈ ఏనుగును, తాబేటిని తిని వెళ్లు’ మని పలుకగా గరుడుడు అట్లే చేస్తా నని ఆపెద్ద కొమ్ముపై నిలబడటానికి పూని ఆ కొమ్ముపై (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

క. పాదంబులు పెట్టుడుఁ ది, తావుదపశునశాఖ విఱిగి బల్లన నుచ్చే రాళ్దమున దిక్కు లందువగ, భేటిలై విహంగతతులు భీతిం బఱవన్.

72

ప్రతిపదార్థం: పాదంబులు= కాళ్ళు; పెట్టుడున్= మోపినవెంటనే; తద్, పాదపశున, శాఖ= ఆరోహిణి మనే చెట్టుయొక్క గొప్ప కొమ్ము; విఱిగి; బల్లన్= బల్లు మనేట్లుగా; ఉచ్చేః, నాదమునన్= పెద్దధ్వనితో; దిక్కులు; అద్రువగన్= కంపించగా; విహంగతతులు= పట్టుల సమూహాలు; భీతిన్= భయంతో; పఱవన్= పరుగెత్తగా, (ఎగురగా); భేదిలైన్= విరిగింది.

తాత్పర్యం: ఆగరుత్యంతుడు పాదాలు మోపగానే ఆ రోహిణి మనే వృక్షంయొక్క గొప్పకొమ్ము పెళ్ళుమనేటుల్లుగా పెద్దధ్వనితో విరిగి, దిక్కులు కంపించగా, పట్టులసమూహాలు భయంతో ఎగిరిపోగా విరిగిపోయింది.

వ. అమ్మహిశాఖ నవలంజించి తలక్రిం దై యాచిత్యకీరణంబులు తను కావారంబుగా దపంబు సేయుచున్న వాలభిల్యమహిమునిగణంబులం జాచి, యిచి భూమిపయింబడిన నిమ్మునులకు బాధయగు నని దానిం గఱచికాని, గజకచ్ఛపంబులం గరంబుల నిఱ్మికికాని, గరుడండు గగనంబునం బఱచి, తనకు నూడ నిమ్మగు ప్రదేశం బెందునుం గానక గంధమాదనంబునకుం జని, యందుఁ దపంబు సేయుచున్న కశ్యపుం గనుంగాని మైక్కిన.

73

ప్రతిపదార్థం: ఆ+మహాత, శాఖన్= ఆగొప్పకొమ్మును; అవలంబించి= పట్టుకొని; తల, క్రిందు+ఇ= తలక్రిందిభాగాన ఉండేటుల్లుగా; ఆదిత్య, కిరణంబులు= సూర్యని యొక్క కిరణాలు; తమకున్, ఆహంబు, కాన్= భుజించేపదార్థం కాగా; తపంబు, చేయుచున్న, వాలభిల్య, మహాత, ముని, గణంబులన్= వాలభిల్య లనే పేరున్న గొప్పమునులసమూహాలను; చూచి;

ఇది= ఈవిరిగిన కొమ్మ; భూమి, పయిన్, పడినన్= భూమిమీద పడితే; ఈ+మునులకున్= తలక్రిందుగా వ్రేలాడుతూ తపస్సు చేస్తున్న ఈ మునులకు; బాధ+అగున్+అని; దానిన్= ఆవిరిగినకొమ్మును; కఱచి కొని= నోటితో పట్టుకొని; గజ, కచ్చపంబులన్= ఏనుగును, తాబేటిని; కరంబులన్= చేతులలో; ఇటికికొని= అడగునట్లుచేసి, అదినిపట్టుకొని; గరుడండు; గగనంబునవన్= ఆకాశంలో; పఱచి= ఎగురుతూ వెళ్లి, తనకున్, ఊఁడన్= నిలవటానికి; ఇమ్ము+అగు, ప్రదేశంబు= తగినచోటును; ఎందునున్, కానక= ఎక్కడను చూడక; గంధమాదనంబునకున్= గంధమాదన మనే పర్వతానికి; చని= వెళ్లి; అందున్= ఆపర్వతంలో; తపంబు+చేయుచున్న; కశ్యపున్= తండ్రి అయిన కశ్యపుడిని; కనుంగొని= చూచి; మైక్రోన్= నమస్కరించగా.

తాత్పర్యం: ఆగొప్పకొమ్మను పట్టుకొని తలక్రిందుగా ఉండి సూర్యుడి కిరణాలే తమకు భోజనంగా తపస్సు చేస్తున్న వాలభిల్య లనే గొప్ప మునుల సమూహాన్ని చూచి ఈ కొమ్మ భూమిపై పడితే ‘ఈమునులకు బాధ కలుగుతుం’ దని ఆ కొమ్మను నోటితో కరచుకొని ఏనుగును, తాబేటిని చేతులలో అదినిపట్టుకొని గరుడండు ఆకాశంలోనికి ఎగిరి తనకు నిలవటానికి వీలయినచోటు ఎచ్చటా కానలేక గంధమాదన పర్వతానికి వెళ్లి అక్కడ తపస్సు చేస్తున్న తండ్రి అయిన కశ్యపుడిని చూచి నమస్కరించగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

చ. కనకమహాధరప్రతిమకాయ, మహాజవనిల్లితప్రభం

జను, నవచింత్య భూలిబలసత్క్షసమన్వితు, బీప్తప్రావ్యవా

హనసము, వైసతేయునిద దాస్యగతప్రమశాఖ నున్న య

త్యస్తముల వాలభిల్యలను, నమ్మనినాథుడు చూచి నెమ్మితోన్.

74

ప్రతిపదార్థం: కనక, మహాధర, ప్రతిమ, కాయున్= బంగారుకొండ అయిన మేరు పర్వతంతో సమాన మైన శరీరం కలవాడిని; మహాత్, జవ, నిర్రిత, ప్రభంజనున్= గొప్పవేగంచేత జయింపబడిన వాయువు కల; అవిచింత్య, భూరి, బల, సత్య సమన్వితున్= ఊఁహింపరాని గొప్పబలంతో, శక్తితో కూడిన వాడిని; దీప్త హవ్యవాహన, సమున్= వెలుగుతున్న అగ్నితో సమాను డయిన వాడిని; వైసతేయునిన్= వినత యొక్క రుమారు డయిన గరుత్వంతుడిని; తవ్, ఆస్య, గత, ప్రమ, శాఖన్= ఆ గరుత్వంతుడియొక్క నోటిలో ఉండే చెట్టుకొమ్మకు; ఉన్న; అతి+అనములన్= ఎట్టిపాపం లేనివారిని; మిక్రో గొప్పవారిని; వాలభిల్యలనున్= వాలభిల్య లనే పేరున్న మునులను; ఆ+ముని, నాథుడు= ఆమునులకు నాయకు డయిన కశ్యపుడు; నెమ్మితోన్= దయతో; చూచి.

తాత్పర్యం: మేరుపర్వతంతో సమాన మయిన శరీరం గల వాడిని, తనకు గలగొప్పవేగంతో జయింపబడిన వాయువు గలవాడిని, ఊఁహింపరాని గొప్పబలంతోను, శక్తితోను కూడినవాడిని, వెలుగుతున్న అగ్నితో సమానుడైనవాడిని, వినతాకుమారు డయిన గరుత్వంతుని, అతనినోటిలో ఉన్న చెట్టుకొమ్మకు వేలాడుతున్న పాపరహితు లైన వాలభిల్య లనే పేరున్న మునులను కశ్యపుడు దయతో చూచి. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

విశేషం: అలం: ఉపమ.

వ. ‘ఇగ్గరుడండు భువనహితమహిరంభుండు బలసమన్వితుండు, మీకు బాధయగునని యిత్తరుశాఖ విడువనేరకున్న వాడు; వీనిం గరుణించి మీరొండుకడ కరుగుం’ డనిన వాలభిల్యలు కశ్యపుప్రార్థనం జేసి

దాని విడిచి హిమవంతంబునకుం జనిలి; గరుడండును ముఖునిక్షిప్తశాభాస్థలితపచనుం దగుచుఁ దండ్రి కిట్లనియె.

75

ప్రతిపదార్థం: ఈ+గరుడండు= ఈ గరుత్యంతుడు; భువన, హిత, మహాత్+అరంభండు= లోకాలకు మేలు కలిగించే గొప్పప్రయత్నం కలవాడు; బలసమన్వితుండు= బలంతో కూడినవాడు; మీకున్= చెట్టుకొమ్మును తలల్మిందుగా వ్రేలాడుతూ తపస్సు చేసికొంటున్న మీకు; బాధ, అగుసు+అని; ఈ తరు, శాఖన్= ఈ చెట్టుకొమ్మును; విడువన్=, నేరక+ఉన్నవాడు= విడిచిపెట్ట లేక ఉన్నవాడు; వీన్స్= కొమ్ముతోపాటు మిమ్మల్ని ఇక్కడికి తెచ్చిన ఈగరుత్యంతుడిని; కరుణించి= దయదలచి; మీరు+ఒండు, కడకున్= వేరొకచోటికి; అరుగుండు= వెళ్లండి, అనిన్నన్= అని చెప్పగా; వాలఫిల్యులు= వాలఫిల్యు లనే మునులు; కశ్యపు, ప్రార్థనన్ చేసి= కశ్యపునియొక్క కోరికచేత; దానిన్, విడిచి= ఆకొమ్మును విడిచి; హిమవంతంబునకున్= హిమవంత మనే పర్వతానికి; చనిరి= వెళ్లారు; గరుడండును; ముఖ, నిష్ఠిష్ట శాఖా, స్ఫలిత, వచనుండు+అగుచున్= నోటిలో ఉంచుకొన్న కొమ్మువలన తొట్టుపాటుతో కూడిన మాటలు గలవా డపుతూ; తండ్రికిన్+ ఇట్లు+ అనియెన్= తండ్రి అయిన కశ్యపుడితో ఇట్లా అన్నాడు.

తాత్పర్యం: ‘ఈగరుత్యంతుడు లోకాలకు మేలుచేసే గొప్ప ప్రయత్నం కలవాడు. బలంతో కూడినవాడు. మీకు బాధకలుగుతుం దని నోటితో కరచుకొని ఉన్న ఈ చెట్టుకొమ్మును విడువజాలమన్నాడు. వీడిని అనుగ్రహించి మీరు ఇంకొచోటికి వెళ్లండి’ అని పలుకగా వాలఫిల్యుమునులు కశ్యపుడివేడికోలుతో ఆకొమ్మును విడిచి హిమవత్పర్వతానికి వెళ్లారు. గరుడును ముఖంలో ఉంచబడిన కొమ్ముచేత తొట్టుపాటుతో కూడిన వాక్యాలు కలవాడవుతూ తండ్రి అయిన కశ్యపుడితో ఇట్లా పలికాడు.

క. ధరణీసురవిరహిత మగు , నరణ్యదేశంబు నాకు నానతియిం డి త్తరుశాఖ విడువవలయును , కరము నిరోధ మిది యనినుఁ గశ్యపుఁ దనియెన్.

76

ప్రతిపదార్థం: ధరణీసుర, విరహితము+అగు= బ్రాహ్మణులు లేనిదైన; అరణ్యదేశంబు= అడవి ప్రదేశాన్ని; నాకున్; అనతి+ఇండు= తెలియజేయండి (ఆజ్ఞాపించండి); ఈ, తరుశాఖన్= ఈ చెట్టుకొమ్మును; విడువన్వలయును; ఇది= ఈకొమ్ము; కరమున్= మిక్కిలి; నిరోధము= ఆటంకం; అనిన్నన్= అని చెప్పగా; కశ్యపుండు+ అనియెన్= కశ్యపుడు చెప్పాడు.

తాత్పర్యం: బ్రాహ్మణులు లేని అడవిప్రాంతాన్ని నాకు తెలియజేయండి. ఈకొమ్మును అక్కడ విడిచిపెట్టాలి. ఇది నాకు మిక్కిలి ఆటంకం. అని చెప్పగా కశ్యపుడు ఇట్లా చెప్పాడు.

క. హిమశైలకందరాభా , గముకడ నిష్పురుషునగము కల దచ్ఛో నీ ద్రుమశాఖ విడువు మబి దా , నమాసుష మగమ్మ మీశ్వరాందుల కైనన్.

77

ప్రతిపదార్థం: హిమ, శైల, కందరా, భాగము, కడన్= మంచుకొండయొక్క గుహయొక్క ప్రాంతం దగ్గర; నిష్పురుషునగము= నిష్పురుష మనే కొండ; కలదు; అచ్చోన్= ఆకొండమీద; ఈ, ద్రుమ, శాఖన్= ఈచెట్టు కొమ్మును; విడువును; అది, తాను= ఆకొండ; అమానుషము= మానవాతీతం (మనుష్యకృతంకానిది); ఈశ్వర+అదులకున్+ఇనన్= ఈశ్వరుడు మొదలయిన వారికికూడ; అగుమ్మము= పాందరానిది;

తాత్పర్యం: హిమాలయంయొక్క గుహలోపాంతంలో నిష్పరుషం అనే కొండ ఉన్నది. అక్కడ ఈ చెట్టుకొమ్మను విడువుము. అది మానవాతీతం. ఈశ్వరుడు మొదలయిన వారికికూడ చౌరానిది.

విశేషం: “హిమశైలకందరాభాగముకడ” - అన్నప్పుడు హిమవత్పర్వతగుహలోసమీపంలో నిష్పరుష పర్వతం ఉన్నదని అర్థం వస్తున్నది. కానీ, అక్కడ అది లేదు. అందువలన ‘దేశవిరోధమనే దోషం ఏర్పడుతుందని కొండరు అంటారు. ‘హిమరుద్ధకందరాభాగముకడ’ అని ఉండాలని భావిస్తారు. “తతో నిష్పరుషం శైలం - హిమసంరుద్ధకందరం” అని మూలం.

వ. ‘అట యిచ్చటికి లక్ష్మీయాజనంబులు గల దరుగు’ మనిశ గరుడండును మనోవేగంబునం బఱచి యా నిష్పరుషనగంబునం దత్తరుశాఖ విడిచి హిమవంతంబుమీదికిం పోయి గజకచ్ఛపంబుల భక్తించి, మహాసత్కారంపన్నుం దై నాకలోకంబున తెగయ సమకట్టి పక్షవిక్షేపంబుఁ జేసిన.

78

ప్రతిపదార్థం: అది= ఆకొండ; ఇచ్చటికిన్= ఈగంధమాదనపర్వతానికి; లక్ష్మీయాజనంబులు, కలదు= లక్ష్మీ ఆమదలదూరం ఉన్నది; అరుగుము= వెళ్ళము; అనినన్= అని చెప్పగా; గరుడండును, మననోవేగంబునన్= మనస్సుయొక్క వేగంవంటి వేగంతో; పఱచి= పరుగెత్తి(ఎగిరి); ఆ, నిష్పరుష నగంబునన్= ఆనిష్పరుష మనే కొండలో; తద్, తరు, శాఖన్= ఆ రోహించి వ్యక్తం యొక్క కొమ్మను; విడిచి= వదలిపెట్టి; హిమవంతంబుమీదికిన్= హిమాలయపర్వతంపైకి; పోయి= వెళ్ళి; గజకచ్ఛపంబులన్= ఏనుగును, తాబేటిని; భక్తించి= తిని; మహాత్, సత్యసంపన్నుండు+ఇ= గొప్పబలంతో కూడిన వాడయి; నాకలోకంబునకున్= స్వర్గలోకానికి; ఎగయన్= ఎగరటానికి; సమకట్టి= నిశ్చయించి, పూని; పక్ష విక్షేపంబున్, చేసినన్= రెక్కలు విడల్చటం చేయగా.

తాత్పర్యం: ‘ఆకొండ ఈగంధమాదనపర్వతానికి లక్ష్మీ ఆమదలదూరంలో ఉన్నది. వెళ్ళము’ అని తండ్రి పలుకగా గరుడడు మనోవేగంతో ఎగిరి ఆనిష్పరుషపర్వతంలో ఆచెట్టుకొమ్మను విడిచి హిమచలంమీదికి పోయి ఏనుగును తాబేటిని తిని గొప్పబలంతోకూడినవాడై స్వర్గలోకానికి ఎగురబూని రెక్కలు విదిలించగా.

గరుడం డమ్ముతపూరణార్థం బెగయుట - (సం. 1-26-37)

క. ఘనపక్షానిలచలితా , వనిరుహములపలను దొరగు వరపుష్టచయం బనిమిషజయార్థ మరిగెడు , వినతాసుతుమీదు బుష్టవృష్టియ పాలెన్.

79

ప్రతిపదార్థం: ఘన, పక్ష+అనిల, చలిత+అవని, రుహముల వలనన్= గొప్పవైన రెక్కలయొక్క గాలిచేత కదలినచెట్లమండి; తొరగు= జారిపడే; వర, పుష్టి, చయంబు= శ్రేష్ఠమైన పూలసముదాయం; అనిమిష, జయ+అర్థము= దేవతలను జయించటం కొరకు; అరిగెడు= వెళ్ళి; వినతా, సుతు, మీదన్= వినతకొడు కయున గరుత్యంతుడిమీద; పుష్టి, వృష్టి+అ, పాలెన్= పూలవానవలె ఉండింది.

తాత్పర్యం: గొప్ప వయున రెక్కలమండి పుట్టిన గాలివలన కదలిన చెట్లనుండి శ్రేష్ఠములయిన పూలసమూహాలు దేవతలను జయించటానికి వెళ్ళేగరుత్యంతుడిపై పూలవానవలె ఒప్పాయి.

విశేషం: అలం: ఉత్సేషి. పూలవానయేమో అన్నట్లు ఉండిం దని భావం.

వ. ఇట్లమ్ముతపూరణార్థంబు గరుడండు గగనంబున తెగసిన, నట దేవలోకంబునందు.

80

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈచిధంగా; అమృత, హరణ+అర్థంబు= అమృతాన్ని తేవటానికి గరుడండు; గగనంబునకున్= ఆకాశానికి; ఎగసినన్= ఎగురగా; అట; దేవలోకంబునందున్= అచ్చట దేవతలోకంలో.

తాత్పర్యం: ఈ విధంగా అమృతాన్ని తేవటానికి గరుడడు ఆకాశంలోనికి ఎగురగా అక్కడ స్వగలోకంలో.
(తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

మాలిని.

సురపతిసభఁ జూడం జూడ నంగారవ్యష్టులు
గులసే గులిశధారల్ గుంతతం బయ్య, బిక్కుం
జరముదము లడంగెన్, సర్వబిక్షాలకాంతః
కరణములు భయోద్వేగంబునన్ సంచలించెన్.

81

ప్రతిపదార్థం: సుర, పతి, సభన్= దేవతలరా జయిన ఇంద్రునిసభలో; చూడన్, చూడన్= చూడగాచూడగా; అంగార, వ్యష్టుల్= నిష్పుకణాలవర్షాలు; కురిసెన్= కురిశాయి; కులిశధారల్= వజ్రాయుధంయొక్క అంచులు; కుంరితంబు+అయ్యన్= మొక్కపోయాయి (బండబారాయి); దిక్క, కుంజర, మదములు= దిక్కులలోని ఏనుగుల గర్వాలు; అడంగెన్= అణగారాయి; సర్వ, దిక్క, పాలక+అంతః, కరణములు= అన్ని దిక్కులయొక్క పాలకులయొక్క (అందరుదిక్కాలకుల) మనస్సులు; భయ+ఉద్యేగంబునన్= భయంయొక్క ఆవేశంతో; సంచలించెన్= కంపించాయి.

తాత్పర్యం: చూస్తుండగానే దేవేంద్రునిసభలో నిష్పుకణాలవర్షాలు కురిశాయి. వజ్రాయుధంయొక్క అంచులు మొక్కపోయాయి. దిక్కులలోని ఏనుగులగర్వాలు అణగారాయి; దిక్కాలకులమనస్సులు భయావేశంతో క్షోభించాయి.

విశేషం: మువర్షకాంత మవటంచేత ‘ధారలు’ బహువచనాంత మైన విశేషణమైన ‘కుంరితం’ ఏకవచనంలో ఉండవచ్చు. మాలినీ వృత్తంలో పాదానికి న, న, మ, య, య - ఆనేగణాలు ఉంటాయి. 9వలక్ష్మరానికి యతిమైత్తి చెల్లుతుంది. దేవలోకంలో ప్రవేశించే గరుత్వంతుడివలన దేవసభలో కలిగిన ఉత్సాతాలు ఒక మాలికగా ఇందులో నన్నయ వర్ణించాడు. (ఇవి గరుడ విజయాన్ని వ్యంగ్యంగా సూచిస్తున్నాయి.) అంగారవ్యష్టులు భావికథలో గరుత్వంతుడు చేసే యుద్ధాన్ని, మిగిలిన ఉత్సాతాలు క్రమంగా-ఇంద్రుడు గరుడుడిషై ప్రయోగించే వజ్రాయుధం నిష్పలంకావటాన్ని, సర్వలోక విజేతగా గరుత్వంతుడు గుర్తింపబడటాన్ని, ఇంద్రుడివలె గరుత్వంతుడు పణ్ణికులానికి ఇంద్రుడు కావటాన్ని ధ్వనింపచేస్తున్నట్లు నిబంధించటం నన్నయరచనలోని వస్తుధ్వని, గరుత్వంతుడి సురలోకవిజయానికి, అమృతహరణానికి, నారాయణ కరుణాప్రాప్తికి, ఇంద్రుడి స్నేహానికి, అమృతాన్ని ఇంద్రుడికి ఉపాయంతో తిరిగిలందించటానికి, వినతకూ గరుత్వంతుడికి స్వీతంత్యం లభించటానికి నాందివలె రాణించే ఈపద్యాన్ని విశేషమైన మాలిని’తో నన్నయ రచించి పరితల మనస్సులు వస్తుధ్వనిని ఆస్యాదించేటట్లు హాచ్చరిస్తున్నారు. భరతుడు మాలినీవ్యక్తాన్ని ‘నాందిముఖి’ అన్నాడు. నన్నయ దానిని సార్థకం చేశాడు. (సంపా.)

వ. ఇట్లే మహాత్మాతంబులు పుట్టిన, సురపతి బృహస్పతిం జూచి, ‘యిది యేమి నిమిత్తం?’ బని యడిగిన,
దాని నంతయు నెత్తింగి బృహస్పతి సురపతి కి ట్లనియె.

82

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లే; మహాత్, ఉత్సాతంబులు= గౌప్య చెడ్డ శకునాలు; పుట్టినన్= పుట్టగా; సురపతి= దేవేంద్రుడు; బృహస్పతిన్+ చూచి= గురు మైన బృహస్పతిని చూచి; ఇది, ఏమి; నిమిత్తంబు= కారణం; అని; అడిగినన్; దానిన్+అంతయున్= ఆవిషయ న్నంతటిని; ఎఱింగి= తెలిసికొని; బృహస్పతి; సురపతికిన్= ఇంద్రుడితో; ఇట్లు+అనియెన్= ఇట్లా పలికాడు.

తాత్పర్యం: ఇటువంటి గొప్పదుశ్చకునాలు కలుగగా దేవేంద్రుడు దేవతాగురు వైన బృహస్పతిని చూచి ‘ఈ అపశకునాలకు కారణ మేమిటి?’ అని అడిగాడు. ఆవిషయ మంతా తెలిసికొని బృహస్పతి దేవేంద్రుడికి ఇట్లా చెప్పాడు.

సీ. బ్రహ్మాణ్యం డగు కశ్యపబ్రహ్మావరమును, వినతకుఁ బుట్టీన యనఘముార్తి వాలఫిల్యులదయ వరపళ్ళికులమును, క్రీందుఁ డై పరగెన యిథ్రతేజుఁ, దుదధిలో నున్న యత్పుగ్నిషాధుల, నారంగ ఖ్రింగెన ఫోరపీరుఁ, డిభీకచ్ఛపముల రోహిణిశాఖతో నెత్తి, కొని బివి బఱచిన యనిలవేగి.

తే. వీగి తనతల్లిదాస్యంబు నీఁగఱుని, తడయ కమ్మతంబు గొనిపోఁవు గడగి వచ్చేఁ; గామరూపసంపన్నండు, గామగమనుఁ, డతడు నీకు నసాధ్యండు శతమఖుండ!

83

ప్రతిపదార్థం: శత, మఖాండ= ఇంద్రుడా! బ్రహ్మాణ్యందు+అగు= బ్రహ్మజ్ఞానం కలిగిన; కశ్యప బ్రహ్మ, వరమునన్= కశ్యపు డనే ప్రజాపతియొక్క వరంచేత; వినతకున్; పుట్టీన; అనఘముార్తి= పాపంలేనట్టి వ్యక్తి; వాలఫిల్యుల, దయన్= వాలఫిల్యు లనే మునుల దయచేత; వర, పళ్ళి, కులమునకున్= శ్రేష్ఠ మయిన పశ్చలయొక్క కులానికి; ఇంద్రుడు+ఫు= రాజై; పరగిన= ప్రసిద్ధి పొందిన; ఇద్ద, తేజుఁడు= ప్రకాశించే ప్రతాపం కలవాడు; ఉదధిలోన్+ఉన్న= సముద్రంలో ఉండే; అతి+ఉగ్రి, నిషాదులన్= మిక్కిలి భయంకరు లైన బోయవాళ్ళను; ఆరంగ, ఖ్రింగిన= పూర్తిగా తినినట్టి; ఫోర, వీరుడు= భయంకరు లైన వీరుడు; ఇభ, కచ్చపములన్= ఏనుగును, తాబేటిని; రోహిణిశాఖతోన్= రోహిణివ్యక్తంయొక్క కొమ్మతోపాటుగా; ఎత్తికొని= ఎత్తికొని పట్టుకొని; దివిన్= ఆకాశంలో; పఱచిన= (పరుగెత్తిన) ఎగిరిన; అనిల, వేగి= గాలియొక్క వేగం వంటి వేగం కలవాడు; వీగి= ఉత్సాహపడి; తన, తల్లి; దాస్యంబున్= తనతల్లి అయిన వినతయొక్క దాసితనాన్ని; ఈగన్+పూని= తొలగించటానికి నిశ్చయించి; తడయక= ఆలస్యంచేయక; అమృతంబు, కొని, పోవన్= అమృతాన్ని తీసికొనిపోవటానికి; కడగి, వచ్చేన్= పూని వచ్చాడు; కామ, రూప, సంపన్నండు= కోరుకొన్నరూపం ధరించ కలవాడు; కామ, గమనుడు= కోరికు తగినట్లుగా వెళ్ళావాడు; నీకున్; అతడు= ఆవిషయకొడుకు; అసాధ్యండు= జయింపరానివాడు.

తాత్పర్యం: బ్రహ్మజ్ఞానం కలిగిన కశ్యపు డనే ప్రజాపతి వరంవలన వినతకు పుట్టీన పాపరహితుడు ఈగరుత్యంతుడు. ఇతడు వాలఫిల్యులనే మహార్షుల కృపచేత శ్రేష్ఠమయిన పక్షిమలానికి రాజుగా ప్రసిద్ధిపొందిన గొప్ప ప్రభావం కలవాడు. సముద్రంలోపల ఉండే మిక్కిలి భయంకరు లైన బోయవాళ్ళను పూర్తిగా తినివేసిన ఫోర లైన వీరుడు. ఏనుగును, తాబేటిని రోహిణి వ్యక్తం కొమ్మతోపాటు పట్టుకొని ఆకాశంలో ఎగిరిన వాయువేగం కలవాడు. ఉత్సాహపడి తనతల్లియొక్క దాసితనాన్ని పోగొట్టటానికి ఆలస్యం చేయకుండా అమృతం తీసికొనిపోవటానికి సాహసించి వచ్చాడు. ఇచ్చవచ్చిన రూపం ధరించగలిగినవాడు. ఇచ్చవచ్చినట్లుగా సంచరించేవాడు. ఓఇంద్రుడా! ఈగరుత్యంతుడు నీకు జయింపరానివాడు.

వాలఫిల్యుల వృత్తాంతము (సం. 1-27-4)

వ. అగ్నరుడని మాహాత్మ్యంబు నీవు నెఱుంగుదు; వభి యెట్లునినుఁ దొబ్బి కశ్యపప్రజాపతి పుత్రార్థి యై భవత్పుభులైన దేవగణంబులను, వాలఫిల్యుప్రముఖు లైన మహామునిగణంబులను దనకు సహాయులనుగాఁ

ఒడ్డి పుత్రకామేష్టిసేయునాడు నీవు నీజలంబునకుం దీనయిద్భూరంబు మోచికొని యత్సుంబున వచ్చువాడు షై, యల్పకుశపలాశేధ్యభారంబులు మోచికొని వడవడ వడంకుచు వచ్చువాల, నల్పసత్పుల, నంగుష్టపుమాణ దేహాల; ననవరతోపవాస కృశిభూత శలీరుల, వాలఫిల్యమహిమునులం జూచి నగిన, నమ్మునులు సిగ్గుపడి కడు నలిగి.

84

ప్రతిపదార్థం: ఆ+గరుడని, మాహోత్సంబు= ఆగరుత్యంతుడి గొప్పతనాన్ని; నీవున్న= నీవుకూడ; ఎఱుంగుదువు= తెలియుదువు; అది; ఎట్లు+అనిన్న= ఏవిధంగా నంటే; తొల్లి= పూర్వం; కశ్యప, ప్రజాపతి= కశ్యపబ్రహ్మా; పుత్ర+అర్థి+ఖ= కొడుకులను కోరేవాడై; భవత్, ప్రభుతులు+ఖన= నీవు మొదలుగా ఉండే; దేవగణంబులను= దేవతల సమూహాలను; వాలఫిల్య, ప్రముఖులు+ఖన= వాలఫిల్యలు మొదలగువారైన; మహాత్+ముని గణంబులన్= గొప్పవారైన బుములయ్యుక్క సమూహాలను, తనకున్= యజ్ఞంచేయబోయే తనకు (కశ్యపుడికి); సహాయులను కాన్= తోడ్పడేవాళ్ళగా; పడసి= పొంది; పుత్ర, కామ+ఇష్టి, చేయువాడు= పుత్రకామేష్టిని చేసే వాడు; నీవు; నీ, బలంబునకున్= నీయుక్క శక్తికి; తగిన= సరిపడిన; ఇధ్య, భారంబు= కట్టెల (సమిధల) బరువును; మోచికొని; అశ్రమంబునన్= శ్రమలేకుండా; వచ్చు, వాడవు+ఖ; అల్ప, కుశ, పలాశ+ఇధ్య, భారంబులు= తక్కువయిన దర్శి, మొదుగుకట్టెల బరువులను; మోచికొని; వడవడ= వణకటంలో ధ్వన్యసుకరణం; వడంకుచున్= వణికిపోతూ; వచ్చు, వారిన్= వచ్చేటివాళ్ళను; అల్పసత్పులన్= తక్కువబలం గలవారిని; అంగుష్ఠపుమాణదేహాలన్= బొటనపైఎంత కొలతఉన్న శరీరాలు కలవాళ్ళను; అనవరత+ఉపవస, కృశిభూత, శరీరులన్= ఎల్లప్పుడూ ఉపవాసాలచేత (ఒకరోజంతా భోజనం చేయకుండా ఉండి మరునాటిఉదయం భుజించటం ఉపవాస మనబడుతుంది) చిక్కినశరీరం కలిగినవారిని; వాలఫిల్య, మహాత్, మునులన్= వాలఫిల్యలనే గొప్పమునులను; చూచి; నగినన్= నవ్యగా; ఆ+మునులు= ఆవాలఫిల్యమునులు; సిగ్గుపడి; కడున్, అలిగి= మిక్కిలి కోపించి.

తాత్పర్యం: ఆ గరుడుని గొప్పతనం నీవుకూడ ఎరుగుదువు. అది ఎట్లంటే: పూర్వం కశ్యప ప్రజాపతి పుత్రులను కోరువాడై నీవుమొదలుగా ఉన్న దేవతలసమూహాలను, వాలఫిల్యలు మొదలుగా ఉన్న గొప్పమునుల సమూహాలను తనకు తోడ్పడే వాళ్ళనుగా పొంది (పుత్రులను పొందటానికి చేసే) పుత్రకామేష్టి అనే యజ్ఞాన్ని చేసేటప్పుడు నీవు నీబలానికి తగ్గ కట్టెల(సమిధల) మోపు మోసికొని శ్రమలేకుండా (అనాయాసంగా) వస్తూ స్వల్పమైన దర్శిలయ్యుక్క, మొదుగుకట్టెలయ్యుక్క మోపులను మోసికొని శ్రమచేత వడవడవణకుతూ వచ్చే హీనబలులలను, బొటనపైఎంతమాత్రం కొలత ఉండే దేహాలతోకూడినవారున్నా నిరంతరం ఉపవాసం చేస్తూ ఉండటంచేత చిక్కినమేనులు కలవారున్నా అయిన వాలఫిల్యలనే గొప్పమునులను చూచి నవ్యగా ఆమునులు సిగ్గుపడి మిక్కిలి కోపించి (తరువాతి పద్యంతో అన్నయం.)

క. రణవిజయుఁ డనల తేజం , డణిమాఖిగుణాధ్యుఁ దుధితుఁ డయ్యెడు వీరా

ర్షణి శతమఖుకంటిను శత , గుణవీర్యుఁ షైన పుత్రకుం డజితుం షై.

85

ప్రతిపదార్థం: రణ, విజయుడు= యద్దుంలో విజయం కలవాడు; అనల, తేజంండు= అగ్నియుక్క ప్రకాశంవంటి ప్రకాశం కలవాడు; అణిమా+అది, గుణ+అధ్యుడు= అణిమ మొదలయిన గుణాలసంపద గలిగినవాడు; వీర+అగ్రణి= వీరులలో అగ్రేసరుడు; శతమఖుకంటెను= ఇంప్రుడికంటే; శతగుణావీర్యండు+ఖన= వందరెట్లుబలం కలిగిన; పుత్రుండు= కొడుకు; అజితుండు+ఖ= ఓడింపబడనివా డయి; ఉడితుఁడు+అయ్యుడున్= పుడతాడు (పుట్టగలడు).

తాత్పర్యం: యుద్ధంలో ఎప్పుడూ విజయం పొందేవాడున్నా, అగ్నియొక్క ప్రకాశం గలవాడున్నా, అణిమాదిగుణాలసంపద కలవాడున్నా, మీరులలో అగ్రభాగాన ఉండేవాడున్నా, ఇంద్రుడికంటే వందరెట్లు బలం కలవాడున్నా అయిన కుమారుడు జయింపరానివా డై పుట్టగలడు.

విశేషం: అణిమ, మహిమ, గరిమ, లఘిమ, ప్రాప్తి ప్రాకామ్యం, తాతిత్వం, వశిత్వం అనేవి అష్టసిద్ధులు.

వ. వాడు రెండవయింద్రుం డయేడు మని మహావీర్యవంతంబు లైన మంత్రంబుల వేల్చుచుస్తుంత, నంతయు నెత్తింగి నీవు కశ్యపుపాలికిం బోయి నాకుం గరుణింపుండని వాలిం బ్రాత్మించినఁ కశ్యపుప్రజాపతి యమ్మునుల కి ట్లనియె.

86

ప్రతిపదార్థం: వాఁడు= ఆపుట్టేవాడు; రెండవ, ఇంద్రుండు; అయ్యెడున్+అని= అపునగాక! అని; మహాత్, వీర్యవంతంబులు+బన= గొప్పశక్తితో గూడిన; మంత్రంబులన్= వేదమంత్రాలతో; వేల్చుచున్+ఉన్న+అంతన్= యజ్ఞకుండంలో హోమం చేస్తున్నసమయంలో; అంతయున్= విషయాస్తుంతటిని; ఎటింగి= తెలిసికొని; నీవు; కశ్యపుపాలికిన్= యజ్ఞం చేస్తున్న కశ్యపుడిసమీపానికి; పోయి= వెళ్లి; నాకున్, కరుణింపుండు= నన్ను దయచూడండి (ఇట ద్వితీయావిభక్తి అర్థంలో షష్మి వాడబడింది) అని; వారిన్= ఆ వాలభిల్యాలను; ప్రార్థించినన్= వేడుకొనగా; కశ్యపుప్రజాపతి= కశ్యపుబ్రహ్మా; ఆ, మునులకున్= ఆవాలభిల్యామునులను; ఇట్లు+అనియెన్= ఇట్లా చెప్పాడు.

తాత్పర్యం: ఆ పుట్టేవాడు రెండవఇంద్రుడు అగుగాక! అని గొప్పశక్తిగల మంత్రాలతో అగ్నిలో హోమం చేస్తుండగా తా విషయమంతా తెలిసికొని నీవు కశ్యపుని చెంతకు వెళ్లి, నన్ను దయచూడం డని వారిని వేడగా కశ్యపుబ్రహ్మా ఆవాలభిల్యాలతో ఇట్లా చెప్పాడు.

ఉ. ఉండు నితందు పద్మజు నియోగమునం బ్రిజగంబులందు నిం

ద్రుం డయి భూతరాశిఁ దన దీర్ఘలశక్తిఁ గడంగి కాచుచున్;

రెండవయింద్రుఁ డైన విపరీత మగున్ భువనప్రవృత్తిఁ మీ

రొండువిధంబు సేయు టీబి యుక్తమే బ్రహ్మనియుక్తి యుండగన్.

87

ప్రతిపదార్థం: ఇతండు= తాయింద్రుడు; పద్మజు, నియోగమునన్= బ్రహ్మయొక్క ఆజ్ఞచేత; త్రిజగంబులందున్= మూడులోకాలలో; ఇంద్రుండు+అయి= ఇంద్రవరధి పొంది; భూతరాశిన్= ప్రాణులసమూహాన్ని; తన, దోన్+బల, శక్తిన్= తనభూజాలబలంయొక్క సామర్థ్యంతో; కడంగి= పూనుకొని; కాచుచున్= రక్షిస్తూ; ఉండున్= ఉంటాడు; రెండవ, ఇంద్రుండు; బనన్= ఏర్పడితే; భువన, ప్రవృత్తిఁ= లోకాలయొక్కవర్తన; విపరీతము+అగున్= తారుమారవుతుంది; బ్రహ్మ, నియుక్తిఁ= బ్రహ్మయొక్క నియోగం; ఉండగన్= ఉండగా; మీరు; ఒండు, విధంబు= వేరొకపద్మతిని; చేయుట= చేయటం; ఇది, యుక్తము+ఎఁ= ఇది తగునా? తగదు.

తాత్పర్యం: ఇతడు బ్రహ్మయొక్క నియమంచేత మూడులోకాలలో ఇంద్రుడుగా ఉండి జీవులసమూహాన్ని, తనబాహువులబలంయొక్క సామర్థ్యంతో కాపాడుతున్నాడు. రెండవఇంద్రుడు ఏర్పడితే లోకాలయొక్కవర్తన తారుమారవుతుంది. బ్రహ్మయొక్క నియమం ఉండగా మీరు వేరువిధం చేయటం తగునా?(తగదు).

శ. ‘మీహచనం బమోఘుంబు గావున నింక నాకు నుభ్రవిల్లెడు పుత్రుండు పశ్చిమలంబున కెల్ల నింద్రుం డయ్యెడు’ మనికశ్వపుండు వారల నొడంబటీచి నీయింద్రుత్సుంబేకాధిష్టితంబు సేసే; నట్టి కశ్వపుష్టజాపతి యజ్ఞమహిమను, వాలఫిల్యులుతపాఠమహిమను వినతకుం బుట్టి విహాగేంద్రుం డయిన యా గరుడం డిష్ట్ డమ్ముతపారణార్థం బరుగుదెంచుటంజేసే స్వర్గలోకంబున మహాత్మాతంబులు పుట్టే’ నని సురపతికి బృహస్పతి చెప్పిన విని, యింద్రుం డమ్ముతరక్షకుల నెల్ల రావించి, ‘మీర లతిప్రయత్నంబున నమ్మతంబు రక్షించుకొని యుండుం’ డని పంచిన ‘వల్లే’ యని.

88

ప్రతిపదార్థం: మీ, వచనంబు= మీ(వాలఫిల్యుల) యొక్కమాట; అమోఘుంబు= వ్యర్థం కానిది; కావునన్= కాబట్టి; ఇంకన్= ఇందుతర్వాత; నాకున్; ఉర్ధ్వవిల్లెడు, పుత్రుండు= పుట్టబోయేకొడుకు; పశ్చిమలంబునకున్+ఎల్లన్= పశ్చలజాతి కంతటికిని; ఇంద్రుండు+అయ్యెడున్, అని= ఇంద్రుడు అపును గాక! అని; కశ్వపుండు; వారలన్= ఆ మునులను; ఒడంబటీచి= ఒప్పించి; నీ, ఇంద్రతంబు= నీ ఇంద్రపదవిని; ఏక+అధిష్టితంబు చేసెన్= ఒక్కనిచే పొందబడిందిగా (అధిష్టింపబడిన దానినిగా) చేశాడు; అట్టి, కశ్వప, ప్రజాపతి, యజ్ఞమహిమను= అంటవంటి కశ్వపబ్రహ్మయొక్క యజ్ఞంయొక్క మహాత్మంచేతను; వాలఫిల్యుల తప్సే+మహిమను= వాలఫిల్యులు అనే మునులయొక్క తపస్సుయొక్కగొప్పతనంచేతను; వినతకున్, పుట్టి; విహాగ+ఇంద్రుండు+అయున= పశ్చలకు రాజయిన; ఆ, గరుడండు= ఆగరుత్వంతుడు; ఇప్పుడు; అమృతపారణ+అర్థంబు= అమృతాన్ని ఎత్తుకొనిపోవటంకొరకు; అరుగుదెంచుటన్, చేసి= రావటంచేత; స్వర్గలోకంబునన్, మహాత్, ఉత్సాతంబులు= గొప్ప చెడుశకునాలు; పుట్టెను= ఏర్పడినవి; అని; సురపతికిన్= దేవతల రాజయిన ఇంద్రుడికి; బృహస్పతి= దేవతలగురు వయిన బృహస్పతి; చెప్పినవ్= చెప్పగా; విని ఇంద్రుండు; అమృత, రక్షకులన్, ఎల్లన్= అమృతాన్ని కాపాడేవారినందరిని; రావించి= రప్పించి; (పచ్చుధాతువుకు ప్రేరణారూపం); మీరలు; అతిప్రయత్నంబునవ్= మిక్కిలిప్రయత్నంతో; అమృతంబు రక్షించుకొని, ఉండుండు; అని పంచినవ్= అని ఆజ్ఞాపించగా; వల్లే, అని= అట్టే అని (అంగీకరించి).

తాత్పర్యం: ‘మీవాక్క వ్యర్థం కాదు. కావున ఇంక నాకు పుట్టబోయేకొడుకు పశ్చిభాతికి అంతకూ ఇంద్రుడు(రాజు) అపునుగాక!’ అని కశ్వపుడు వాలఫిల్యులను అంగీకరింపజేసి నీఇంద్రపదవి ఒక్కడిచేతనే అధిష్టితం అయ్యేటట్లు (ఒక్కడే ఇంద్రుడు ఉండేటట్లు) చేశాడు. అట్టి కశ్వపబ్రహ్మ పుత్రకామేష్టి మహాత్మంచేతను, వాలఫిల్యులతపస్సుయొక్క మాహాత్మ్యంచేతను జన్మించి పశ్చలకు రాజైన ఆ గరుడడు ఇప్పుడు అమృతాన్ని కొనిపోవటంకొరకు రావటంచేత స్వర్గలోకంలో గొప్పదుశ్శకునాలు కలిగాయి’ అని బృహస్పతి దేవేంద్రుడికి చెప్పగా విని, ఇంద్రుడు అమృతాన్ని రక్షించేవారిని అందరినీ రప్పించి ‘మిక్కిలిప్రయత్నంతో అమృతాన్ని కాపాడుతూ ఉండం’ డని పంపగా వారు అట్టే అని.

విశేషం: ఎడున్+అని; ఎడు, తల త్రుతానికి అచ్చు పరమయ్యేటపుడు మకారం ఆదేశం బౌతుంది. ఎడుమని.

క. వారలు బహుపురుకారా , కారులు, మీరులు, నిశాతఖిద్దాద్యాదిమహారా

దారుణ శస్త్రధరులు, కృ , షైశ్వరుణ సిత్పేతఫునతరాంగత్రాణుల్.

89

ప్రతిపదార్థం: వారలు= ఆ అమృతాన్ని కాపాడేవారు; బహుపురుకార+అకారులు= పెక్కురకా లయిన రూపాలు కలవారు; వీరులు; నిశాత, ఖద్ద+అది, మహాత్, దారుణ, శప్త, ధరులు= వాడి అయిన కత్తి మొదలయిన గొప్పభయంకరాలైన ఆయుధాలను ధరించినవారు; కృష్ణ+అరుణ, సిత, పీత, ఘనతర+అంగత్రాణుల్= నల్లని, ఎఱ్లని, తెల్లని, పచ్చని గొప్పవయిన కవచాలు కలవారు.

తాత్పర్యం: పెక్కరకా లయిన రూపాలు గల్గినవారు, వీరులు, వాడి అయిన కత్తి మొదలయిన భయంకరా లయిన ఆయుధాలు ధరించినవారు, సల్లని, ఎజ్జని, తెల్లని, పచ్చని గొప్ప వయిన కవచాలు కలవారు అయిన ఆమృతరక్షకులు. (తరువాతి పద్యంలోని ‘సమకటీ’ అనే దానితో అన్వయం.)

క. సమకటీ యొక్కమొగి న , ప్రమాదు లై నిఖిచి రేయుబవలును రక్షా
క్షము లై యమృతము చుట్టును , సమేయబలు లుండి రంత నతిరభసమున్నన్ . **90**

ప్రతిపదార్థం: సమకటీ= పూని; ఒక్కమొగిన్= ఒకేవిధంగా (పూనికతో); అప్రమాదులు+బ= ఏమరుపాటు, పరాకు, లేనివారయి; నిలబడి ఉండి; రేయున్= రాత్రియున్న (రేయి-రూపాంతరం రే); పవలును= పగటిపూటయున్న; రక్షాక్షములు+బ= రక్షణలో సమర్థులై; అమృతము, చుట్టునున్= అమృతంయొక్క అన్నిషైపులా; అమేయబలులు= అపరిమితమైన బలం కలవారు; ఉండిరి; అంతన్= ఆసమయంలో; అతి, రభసమునన్= మిక్కిలి వేగంతో.

తాత్పర్యం: అమృతాన్ని రక్షించటానికి నిశ్చయించి దృఢమైన పూనికతో ఏమరుపాటు లేనివారై నిలబడి రాత్రింబగళ్ళా రక్షించటంలో సమర్థులై ఊహింపరాని బలం కలవారు, అమృతంచుట్టు కావలి ఉన్నారు. అంత మిక్కిలివేగంతో. (రాబోయేపద్యంతో అన్వయం.)

మ. వితతోల్మాశనిపుంజమొక్కి యనగా విస్మేధివిక్షిప్తవ
క్షతివాతాహాతిఁ దూలి తూలశకలాకారంబు లై వారిద
ప్రతతుల్ సాల్పుడి నల్లడం జెదరగాఁ బాణెన్ మనోవేగుఁ డై
పతగేంద్రుం దమ్ముతాంతికంబునకుఁ దత్స్వాలుర్ భయం బందగన్ . **91**

ప్రతిపదార్థం: వితత+ఉల్క+అశని, పుంజము+బక్కు= విరివిగా గల మండే నిష్పుకణాలయొక్కయు, పిడుగులయొక్కయు సమూహమా; అనగాన్= అనునట్లుగా; విన్, వీధి= ఆకాశమార్గంలో, విక్షిప్త, పష్కతి, వాత+అహాతిన్= విదల్చుబడిన రెక్కలయొక్క గాలియొక్క దెబ్బలచేత; తూలి= అటు నిటు కదలి; వారిదశ్రతతుల్= మబ్బులయొక్క సముదాయాలు; తూల, శకల+ఆకారంబులు+బ= దూదిపింజలయొక్క రూపాలు గల వై; చాల్పుడి= వరుసగట్టి; నల్, కడన్= నాల్గాషైపులా, చెదరగాన్= చెదరిపోగా; మన్న+వేగుఁడు+బ= మనస్సుయొక్క వేగంవంటి వేగం కలవాడయి; పతగ+ఇంద్రుండు= పష్టులకు ఇంద్రు డయిన గరుత్తుంతడు; అమృత+అంతికంబునకున్= అమృతం దగ్గరకు; తద్+పాలుర్= ఆఅమృతరక్షకులు; (పాలురు అనే ప్రథమావిభక్తి అంతంలో బహువచనానికి ఉకారం లోపించింది); భయంబు+అందగన్= భయపడగా; పాతన్= పరుగిత్తాడు.

తాత్పర్యం: విరివి అయిన నిష్పుకణాలతో కూడిన పిడుగులసమూహమా అనేటట్లుగా ఆకాశమార్గంలో విదల్చుబడిన రెక్కలనుండి పుట్టినగాలిదెబ్బచే అటునిటు కదలి, మబ్బులసముదాయాలు దూదిపింజల ఆకృతికల వై వరుసగట్టి నాలుగుదిక్కులకు చెదరిపోగా, అమృతాన్ని రక్షించేవారు భయపడేటట్లుగా, మనస్సుయొక్క వేగంవంటి వేగంకువాడయి, గరుడుడు అమృతందగ్గరకు ఎగిరి వెళ్ళాడు.

విశేషం: అలం: ఉత్సైడ్.

శ. అంత.

92

ప్రతిపదార్థం: అంతన్= పిదప.

తాత్పర్యం: పిమ్మట (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

గరుడు డమృతరక్షకులతో యుద్ధము సేయుట (సం. 1-28-1)

క. కల్యాంతానలకీలా , కల్యాయతపక్షు, బ్యక్తిగణవిభు, శౌర్య

కల్పు గని, యమ్మతరక్షు ల , నల్పక్షీధు లయి తాకి రాళ్ళ కడంకన్.

93

ప్రతిపదార్థం: కల్ప+అంత+అనల, కీలా, కల్ప+అయత, పక్షున్= ప్రశయకాలంలోని అగ్నియొక్క జ్వలలతో సమాన మయిన విశాల మైనరక్కులు కలవాడిని; పక్షీ, గణ, విభున్= పద్మలసమూహాలము రాజయినవాడిని; శౌర్య+ఆకల్పున్= పరాక్రమం అలంకారంగా కలిగినవాడిని గరుత్వంతుడిని; కని= చూచి; అమృత, రద్దులు= అమృతాన్ని కాపాడేవారు; అనల్ప, క్రోధులు+అయి= అధిక మైన కోపంకలవా రయి; ఆర్పి= గర్జించి; కడంకన్= సాహసంతో; తాకిరి= ఎదుర్కొన్నారు.

తాత్పర్యం: ప్రశయకాలంలోని అగ్నిజ్వలలతో సమానమైన విశాలమైన రెక్కులు కలిగినవాడున్నా, పక్షీగణాలకు రాజున్నా, శౌర్య మలంకారంగా కలవాడున్నా అయిన గరుత్వంతుడిని చూచి, అమృతాన్ని కాపాడేవారు అధికమైనకోపంతో అరచి పూనికతో ఎదుర్కొన్నారు.

క. తడబడ సేసియు మైచియు, బోడిచియు వివిధాస్త్రశస్తముల నుధ్యతు లై

కడుకొని యుద్ధము సేసిల , కడిమిమెయిన విబుధవరులు గరుడనితోడన్.

94

ప్రతిపదార్థం: తడబడన్= తొట్టుపాటుపడేటట్లు; ఏసియున్= బాణాలు ప్రయోగించియూ; వివిధ+అప్రతి, శస్త్రములన్= పలురకా లయిన అస్త్రాలతో (మంత్రం ఉచ్చరించి ప్రయోగించబడే ఆయుధాలతో), శస్త్రాలతో (లోహాదినిర్మితాలయిన ఆయుధాలతో); మైచియున్= క్రమంగా పడేసియు; బోడిచియున్= క్రుమిమ్ము; ఉద్ధతులు+ఱ= గర్మించినవా రై; కడుకొని= ఉత్సాహం పాంది; కడిమిమెయిన= పరాక్రమంతో; గరుడనితోడన్= గరుత్వంతుడితో, విబుధవరులు= దేవతాశేషులు; యుద్ధము; చేసిరి.

తాత్పర్యం: తొట్టుపడేటట్లుగా బాణాలు ప్రయోగించి, పలురకా లయిన శస్త్రాస్త్రాలతో పడేసియు, క్రుమిమ్ము, గర్మించిన వారయి, ఉత్సాహం పాంది పరాక్రమంతో దేవతాశేషులు గరుత్వంతుడితో యుద్ధం చేశారు.

వ. గరుడండును నిజపక్ష విక్షిప్తరజీవ్యప్తి నమరవరుల ధృష్టిపథంబు గప్పి స్వర్గలోకంబు నిరాలోకంబుగా జేసిన,
నమరేంద్రుపనుపునం బవనుం డా రజీవ్యప్తి చెదర వీచె నంత.

95

ప్రతిపదార్థం: గరుడండును= గరుత్వంతుడును; నిజ, పక్ష, విష్ణుప్త, రజన్+వ్యప్తిన్= తనరక్కులచేత విదల్పుబడిన దుమ్మయొక్క పర్వంతో; అమరవరుల= దేవతాశేషులయొక్క; ధృష్టిపథంబున్= చూపుమార్గాన్ని; కప్పి; స్వర్గలోకంబు= దేవతలలోకమైన స్వర్గలోకాన్ని; నిరాలోకంబు, కాన్= వెలుగు లేనిది అయ్యటట్లుగా; చేసినన్= చేయగా; అమర+ఇంద్రు, పనుపున్=

దేవతలరాజులున ఇంద్రుడి ఆజ్ఞచేత; పవనుండు= గాలి; ఆ, రజః+వ్యుషి= ఆదుముగ్మయొక్కవర్షం, చెదరన్= చెదరేటట్లుగా; వీచన్= విసిరాడు; అంతన్= అప్పుడు

తాత్పర్యం: గరుడు తనరెక్కలచేత చిమ్మబడిన ధూళివర్షంచేత దేవతాశేషుల దృష్టిమాగ్నాని కప్పి స్వగలోకాన్ని వెలుతురులేనిదానినిగా చేయగా, ఇంద్రుడిఅజ్ఞచేత వాయువు ఆ దుమ్మివాన చెదరిపోయేటట్లుగా విసరాడు.

మాలిని.

పరశు కులిశ కుంత ప్రాస బాణాసనోధ్య
త్వాలఘు కణప చక్ర ప్రస్ఫుర ద్యాపుల సేనా
పరిష్వతుఁ డయి తాకెన్ భౌమనుం డస్తుపోకిం
కరుడు సమరకేళీగల్వయున్ వైనతేయున్.

96

ప్రతిపదార్థం: పరశు, ములిశ, ముంత, ప్రాస, బాణాసన, ఉద్యత్త, పరిఘు, కణప, చక్ర, ప్రస్ఫురత్త, బాహు, సేనా, పరిపుతుడు+అయి= గొడ్డలి, వజ్రాయుధం, బల్లెములు, ఈటెలు, విండ్లు, పైకెత్తెబడిన గుదియలు, కణపాలు (ఒకరకంఅయుధాలు), చక్రాలు మొదలయిన వాటితో ప్రకాశిస్తున్న భుజాలు కలిగిన సైన్యంతో చుట్టుబడినవాడయి; భౌమనుండు+అన్= భౌమనుడు అనే పేరు కల (అనులోని ఉత్సం లోపించింది); మహాత్, కింకరుడు= గొప్పసేవకుడు; సమర, కేళిగ్రితున్= యుద్ధ మనే క్రీడలో మదించిన; వైనతేయున్= వినతకొడు కయిన గరుత్వంతుడిని; తాకెన్= ఎదుర్కొన్నాడు.

తాత్పర్యం: గొడ్డలి, వజ్రం, బల్లెం, ఈటె, విల్లు, ఎత్తబడినబాణం, కణపం, చక్రం అనేవాటితో ప్రకాశిస్తున్నచేతులు కలిగిన సైన్యంతో చుట్టుబడిన వాడయి భౌమనుడనే గొప్ప సేవకుడు యుద్ధ మనే క్రీడలో మదించిన గరుత్వంతుడిని ఎదుర్కొన్నాడు.

క. బలప్తీఖగేంద్రకోపా , నలభ్రీభూతుఁ దై క్షణంబున వాయున్

బలమతి క్రాగె నుదగ్రి , జ్వలన జ్వలావలీధశలభమపోలెన్.

97

ప్రతిపదార్థం: బలవత్, ఖగ+ఇంద్ర, కోప+అనల, భుస్మీభూతుఁడు+ప= బలవంతు డయిన, పశ్చిరా జయిన గరుత్వంతుడియొక్క కోప మనే అగ్నిచేత బూడిద అయినవాడయి; క్షణంబున్= క్షణకాలంలో; వాయున్= ఆభౌమనుడుకూడ; బలము+అటి= బలం నశించి; ఉదగ్ర, జ్వలన, జ్వలా+అవలీధ, శలభము+అల, పోలెన్= పైకిలేస్తున్న అగ్నియొక్క మంటలచే కాల్పబడిన మిడుతయే అస్తుల్లగా క్రాగెన్= మాడిపోయాడు.

తాత్పర్యం: బలవంతు డయిన గరుత్వంతుడియొక్క కోప మనే అగ్నిచేత బూడి దయిన వా డయి, క్షణకాలంలో ఆభౌమను డనేవాడు బలం నశించి పైకి లేచే అగ్నిమంటలచేత కాల్పబడిన మిడుతయే అస్తుల్లగా దగ్గుడైనాడు.

ఏశేషం: అలం: ఉపమ.

సీ. పక్షతుండ్రాగ్ర నఖక్షతదేపుల లై , బోరన నవరక్తధార లొలుక

విహాగేంద్రునకు నోడి నిహతు లై సురవరుల్ , సురరాజు మఱువు సాచ్చిల కలంగి;

సాధ్య లనాయాసనొధ్యలై పాటిలి, పూర్వాభముఖు లయి గర్వ ముడిగి;
వసువులు రుద్రులు వసుహోనవిప్రుల, క్రియ దక్షిణాశ్రితు లయిల భతి

- అ. వంబి; యపరచిక్కు బోంబి రాబిత్తు; లా, శ్వేములు నుత్తరమున కొనరఁ బఱచి;
రనల పరుణ పవన ధనద యమాసురుల్, వీక దఱిగి కాంబిశీకు లయిల.

98

ప్రతిపదార్థం: పక్క, తుండ+అగ్ర, నఫ, క్షత, దేహులు+లయి= రెక్కులు ముక్కుయొక్కొనభాగం, గోళ్ళు అనేవాటిచే గాయపరచబడిన శరీరాలు కలవా రయి; బోరన= శీఘ్రంగా; నవ, రక్త, ధారలు= క్రొత్తనెత్తురుల ధారలు; ఒలుకన్= కారగా; విహగ+ఇంద్రునమ్నన్, ఇడి= గరుత్వంతునికి ఒడిపోయి; నిహతులు+హ= హింసింపబడినవారై; కలంగి= కలతపింది; సురవరుల్= దేవతాశ్రేష్టులు; సురరాజు, మఱువు= దేవతలకు రాజులున ఇంద్రుడి ఆశ్రయాన్ని; చొచ్చిరి= చేరారు; సాధ్యులు= సాధ్య లనే దేవతలలోని ఒకతెగవారు; అనాయాససాధ్యులు+హ= శ్రమలేకమే జయింపబడినవా రయి; గర్వము+ ఉడిగి= గర్వం నశించి; పూర్వ+అభిముఖులు+హ= తూర్పుముఖంగా పోయేవా రయి; పాటిరి= పరుగెత్తారు; వసువులు= ఎనమండగురు వసువులు; రుద్రులు= పద్మకండుమంది రుద్రులు; భితిన్+ అంది= భయపడి; వసుహోన, విప్రులక్రియన్= సంపద లేని బ్రాహ్మణులవలె; దక్షిణ+అశ్రీతులు+లయిరి= దక్షిణాదిక్కును ఆశ్రయించినవారైనారు. బ్రాహ్మణపక్కంలో - దక్షిణా+ అశ్రీతులు+ అయిరి= సంభావనను ఆశ్రయించినవారైనారు; అదిత్యులు= పండిండుగురు సూర్యులను; భితిన్+అంది= భయపడి; అపర, దిక్కున్= పడమటిదిక్కును; పాందిరి= చేరారు. (సూర్యాస్తమయం పడమటిదిక్కున జరుగుతుంది); ఆశ్వినులు= అశ్వినీదేవతలు; ఉత్తరమునమ్నన్= ఉత్తరదిక్కును; ఒనరన్= ఒప్పునట్లుగా; పఱచిరి= పారిపోయారు; అనల, పరుణ, పవన, ధనద, యమ+అసురుల్= అగ్ని, వరుణుడు, వాయువు, కుబేరుడు, యముడు, రాక్షసు డయిన నైర్మతి అనే దిక్కాలురు; వీక, తఱిగి= పరాక్రమం తగ్గి, కాందిశికులు+లయిరి= దిక్కు తెలియక పరుగెత్తినవా రైనారు.

తాత్పర్యం: గరుడుడి రెక్కులచే, ముక్కువొనచే, గోళ్ళచే దెబ్బతిస్సు శరీరం గలవా రయి బోరు మని నెత్తుటిధారలు కారుతుండగా గరుత్వంతుడిచేత జయింపబడి, హింసింపబడి దేవతాశ్రేష్టులు ఇంద్రుడిచాటుకు చేరారు; సాధ్య లనే దేవతాగణం శ్రమలేవుండా జయింపబడినవా రై గర్వం విడిచి తూర్పుదిక్కున పారిపోయారు; వసువులు, రుద్రులు సంపద లేని బ్రాహ్మణులవలె దక్షిణాదిక్కును ఆశ్రయించారు (సంభావనను ఆశ్రయించారు); పండిండుగురు సూర్యులు కలత చెంది పడమటిదిక్కును పాందారు; అశ్వినీదేవతలు ఉత్తరదిక్కును పోయారు; అగ్ని, వరుణుడు, వాయువు, కుబేరుడు, యముడు, అసురు డయిన నైర్మతి అనే దిక్కాలురు దిక్కు తెలియక పారిపోయారు.

విశేషం: అలం: ఉపమ, శ్లేష

- క. తలరఁగ రేణుక్రథన, ప్రలిప్రరుజాశ్వేక్షంతపదనభులను ర
క్షులఁ గులిశనిశాతనభూ, వలిఁ బక్షీంద్రుండు త్రచ్ఛివందఱలాడెన్.

99

ప్రతిపదార్థం: పంచి+ఇంద్రుండు= పంచులకు రా జయిన గరుత్వంతుడు; రేణు, క్రథన, ప్రలిపా, ప్రరుజ+అశ్వక్షంత, పదనభులు+అమరష్టులన్= రేణువు, క్రథనుడు, ప్రలిపుడు, ప్రరుజుడు, అశ్వక్షంతుడు, పదనభుడు అనే కావలివాళ్ళను; తలరఁగన్= సంభ్రమించేటట్లుగా, కులిశ, నిశాత, నఫ+అవలిన్= వజ్రాయుధంవలె వాడి అయినగోళ్ళపరుసతో; ప్రచ్చి= చీల్పి; వందఱలు+అడెన్= ముక్కులు చేశాడు.

తాత్పర్యం: దేఱవు, క్రథనడు, ప్రతిష్ఠాను, ప్రరుజుడు, అశ్వకృతుడు, పదనఖుడు అనే కావలివాళ్ళను సంభమించేటట్లుగా గరుడడు వజ్రింపంటి వాడి అయిన గోళవరుసతో చీల్చి ముక్కలు చేశాడు.

వ. ఇట్లు నిర్జరవరుల నెల్ల నిర్జించి, యూర్లితుం దై గరుడం డమ్ముతస్థానంబున కలగి, దానిం బలవేష్టించి ఘోరసమీరపైలతం బై దుర్వారశిఖాజహ్వాల నంబరంబు నాస్తిచించుచున్న యనలంబుం గని, తత్కషణంబ సకలనటీజలంబుల నెల్లఁ బుక్కీలించుకొని వచ్చి యయ్యనలంబు నాటంజల్లి, తీక్ష్ణధారం బై దేవనిర్లూతం బై పరిభ్రమించుచున్న యంత్రచక్రంబు నారాంతరంబున సంక్షిప్తదేహం దై చొచ్చి యచ్ఛక్రంబుక్రింద. **100**

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈవిధంగా; నిర్జర, వరులన్, ఎల్లన్= దేవతలనందరిని; నిర్జించి= జయించి; ఊర్జితుండు+ఱ= బలవంతుడై; గరుడండు; అమృతస్థానంబునకున్= అమృతంఉండే ప్రదేశానికి; అరిగి= వెళ్ళి; దానిన్= ఆ అమృతాన్ని; పరిష్టించి= చుట్టుకొని; ఘోర, సమీర, ప్రేరితంబు+ఱ= భయంకర మైన వాయువుచే రగుల్కొల్పిబడిన దై; దుర్వార, శిఖా, జిహ్వలన్= వారింప శక్యం గాని అగ్నిజ్యాల లనే నాలుకలతో; అంబరంబున్= ఆకాశాన్ని; ఆస్మాదించుచున్+ఉన్న= నారుతున్న (తాకుతున్న); అనలంబున్, కని= అగ్నిని చూచి; తద్, క్షణంబు+ఱ= ఆ క్షణమందే; సకల, నదీజలంబులన్+ఎల్లన్= అన్ని నదులయొక్క నీటినంతటిని; పుక్కిలించుకొని= నోటిలో ఉంచుకొని (గండూషించి); వచ్చి; ఆ+అనలంబున్= ఆ అగ్నిని; ఆఱన్, చల్లి= ఆరిపోయేటట్లుగా చల్లి; తీక్ష్ణణ, ధారంబు+ఱ= పదు మైన అంచు గలడై; దేవనిర్మితంబు+ఱ దేవతలచేత తయారుచేయబడిన దై; పరిభ్రమించుచున్+ఉన్న= తిరుగుతున్న, యంత్రచక్రంబు, ఆర+అంతరంబునక్= యంత్రంలోని చక్రంయొక్క ఆకులలోపలిభాగాన; సంక్షిప్తదేహండు+ఱ= చిన్నదిగా చేయబడినశరీరం కలవాడై; చొచ్చి= ప్రవేశించి; ఆ, చక్రంబు, క్రీందన్= ఆచక్రంయొక్క క్రీందిభాగంలో.

తాత్పర్యం: ఈ విధంగా దేవతాశేషులను అందరినీ ఓడించి బలవంతుడై గరుడడు అమృతం ఉండే ప్రదేశానికి వెళ్ళి భయంకరమైనగాలిచేత రగుల్కొల్పిబడి వారింపశక్యం గాని జ్యాల లనే నాలుకలచేత ఆకాశాన్ని కబళిస్తున్న అగ్నిని చూచి ఆ క్షణమందే అన్నినదులలోని నీటినంతటిని నోటిలో ఉంచుకొని వచ్చి ఆ అగ్ని ఆరిపోయేటట్లుగా చల్లి, వాడి అయిన అంచుకలడై, దేవతలచే నిర్మింపబడి తిరుగుతున్న యంత్రరూప మైన చక్రంయొక్క ఆకులనడుమ సంకోచింపబడిన (చిన్నదిగా చేయబడిన) దేహం కలవాడై ఆచక్రంక్రింద.

విశేషం: అలం: రూపకం.

ఉ. ఘోరవికార సన్నిహిత కోపముఖంబులు, బీఫ్టువిద్యుదు
లాధ్యణ దారుణాక్షములు నై, నిజదృష్టి విషాగ్ని నమ్మలం
జీరగనీక యేర్ధుచుఁ బ్రసిద్ధముగా నమ్మతంబు చుట్టు ర
క్షారతి నున్న యుగ్రభుజగంబుల రెంటిని గాంచి చెచ్చెరన్.

101

ప్రతిపదార్థం: ఘోర, వికార, సన్నిహిత, కోప, ముఖంబులు= భయంకరా లయి వికారంతో కూడిన కోపం కల నోళ్ళు కలవియున్నా; దీప్త, విద్యుత్+ ఉల్గు+ అరుణ, దారుణ+అక్షములు+ఱ= వెలుగుతున్న మెఱుపులవలె నిష్పులవలె ఎర్ల నైన, భయంకరా లయిన కమ్మలు గలవియై; నిజ దృష్టి విష+అగ్నిన్= తమచూపులనుండి ప్రసరించే విష మనే అగ్నితో; అస్మయలన్= ఇతరులను; చేరగన్, ఈక= దగ్గరకు రాసీకుండ; ఏర్పుచున్= దహిస్తూ; ప్రసిద్ధముగాన్= ప్రకటమయ్యేటట్లు; అమృతంబు,

చుట్టువ్వు; రక్షా, రత్ని= రక్షించడంలోని ఆస్తితో; ఉన్న; ఉగ్ర, భుజగంబులన్, రెంటిని= భయంకరమయిన పాములను రెంటిని; కాంచి= చూచి; చెచ్చెరన్= వెంటనే.

తాత్పర్యం: భయంకరాలయి, వికారంతో కూడిన కోపమున్న ముఖాలు కలవియున్నా; వెలుగుతున్న మెరుపులవలె, నిష్పకణాలవలె, ఎర్ర వైన, భయంకరా లయిన కన్నలు కలవియున్నా అయి తమ కన్నలలోని విష మనే అగ్నితో ఇతరులను దగ్గరకు రాసీకుండ దహిస్తూ అమృతానికి చుట్టూ కాపాడటంలోని ఆస్తితో ఉన్న భయంకరా లయిన పాములను రెంటిని చూచి, వెంటనే.

విశేషం: అలం: రూపకం. ఈపద్యరచనలోని రేషాక్షరబాహుళ్యం, పరుషాక్షరవిన్యాసం సర్వాల భయంకరాకారాలను అక్షరరమ్యంగా ధ్వనింపజేస్తున్నవి.

వ. అయ్యురగంబులం దనపక్షరజీవ్యాప్తిసంఘంబులంజేసి, వాని శిరంబులు త్రౌక్షిపరాక్రమం బెసంగనమృతంబు కొని గరుడండు గగనంబున కెగసిన.

102

ప్రతిపదార్థం: ఆ+ఉరగంబులన్= ఆపాములను; తన, పడ్డ, రజన్+వృష్టి= తనరక్కలవలన ఏర్పడిన దుమ్ముయొక్క వర్ణంతో; అంధంబులన్+చేసి= గ్రుడ్డివాటినిగా చేసి; వాని, శిరంబులు, త్రోక్కి= వాటితలలు త్రోక్కి; పరాక్రమంబు+ఎసంగ్నే= పరాక్రమం ఎక్కువ కాగా; అమృతంబు, కొని= అమృతం తీసికొని; గరుడండు; గగనంబునకున్= ఆకాశానికి; ఎగసినన్= ఎగిరిపోగా.

తాత్పర్యం: ఆపాములను తనరక్కలచేత ఎగురగొట్టబడిన దుమ్మువర్షంచేత గ్రుడ్డివాటినిగా చేసి, వాటి తలలు తన్ని, శోర్యమొహేప్యంట్లు అమృతాన్ని గ్రహించి గరుడుడు ఆకాశానికి ఎగిరిపోగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

క. కలహమున నిట్టు సురవీ, రులు బల్వర నోర్లు, యొక్కరుడు యమృతముల దె క్షులికొని, యాస్వాదింపక, యలోలు డగు వాని జూచి హరి యి ట్లనియెన్.

103

ప్రతిపదార్థం: కలహమునన్= యుద్ధంలో; ఇట్లు= ఈవిధంగా; సురవీరులన్= పీరు లైన దేవతలను, పల్వురన్= చాలామందిని; చిర్పి= చిడించి; ఒక్కరులడు+అ= ఒక్కడే; అమృతమున్= అమృతాన్ని; తెక్కలికొని= అపహరించి; ఆస్వాదింపక= రుచిచూడక; అలోలుడు+అగువానిన్= ఆస్తితేరుండ ఉన్న ఆగరుత్వంతుడిని, చూచి; హరి= విష్ణువు; ఇట్లు+ అనియెన్= ఇట్లు అన్నాడు.

తాత్పర్యం: ఈవిధంగా యుద్ధంలో దేవతాపీరులను పెక్కమందిని జయించి ఒక్కడే అమృతాన్ని దొంగిలించి రుచి చూడకుండ అనాసక్తుడుగా ఉండే గరుత్వంతుడిని చూచి విష్ణువు ఇట్లు అన్నాడు.

క. నీ విజయోత్సాహమునకు, లాపునకు, జవంబునకు, నలోల్చమునకు, స ద్భావమునకు మెచ్చి, వరం, బీ వచ్చితి, వేడు మెచ్చి యిష్టము నీకున్.

104

ప్రతిపదార్థం: నీ, విజయ+ఉత్సాహమునకున్= నీవిజయంలోని ప్రయత్నానికి; లాపునకున్= బలానికి; జవంబునకున్= వేగానికి; అలోల్చమునకున్= అనాస్తికి; సత్త, భావమునకున్= మంచితనానికి; మెచ్చి= సంతోషించి; వరంబు+ఈన్, వన్చితిన్= వరం ఇవ్వటానికి వచ్చాను; నీకున్, ఇష్టము, ఎద్ది= నీకు ఏది ప్రియమో; వేడుము= కోరుకొమ్ము.

తాత్పర్యం: నీ విజయంలోని పూనికకు (ప్రయత్నానికి) బలానికి, వేగానికి, అనస్తకీకి, మంచితనానికి, సంతోషించి నీకు వర మిష్టానికి వచ్చాను. నీ కేది ఇష్టమో కోరుకొమ్ము.

శ్రీమన్నారాయణండు గరుడునకు బ్రసన్ను డగుట; ఇంద్రుండు గరుడునితో స్నేహాంచుట (సం. 1-29-12)

వ. అని ప్రసమ్మం దై యానతిఛ్యిన యాబిదేవుం డగు శ్రీమన్నారాయణండుకు నమస్కరించి గరుడం డి ట్లసియో. 105

ప్రతిపదార్థం: అని; ప్రసన్నుండు+బ= అనుగ్రహించినవాడయి; ఆనతి+ ఇచ్చిన= సెల విచ్చినటువంటి; ఆది, దేవుండు+ అగు= మొదటివే ల్యాయిన; శ్రీమత్త+నారాయణండున్= శోభాయుమ్తు డయిన నారాయణుడికి; నమస్కరించి= ప్రేమిక్కి; గరుడండు= గరుత్వంతుడు; ఇట్లు+అనియెన్.

తాత్పర్యం: అని, దయకలవా దై ఆజ్ఞ ఇచ్చిన దేవాదిదేవు డయిన శ్రీమహావిష్ణువుకు ప్రేమిక్కి గరుడు ఇట్లా పలికాడు.

విశేషం: శ్రీమత్త+నారాయణండున్= శ్రీమన్నారాయణండు- అనునాసిక సంధి; ఆనతి+ఇచ్చిన= ఇకారసంధి; ఆనతిచ్చిన.

సీ. ‘అమృతాశనంబు చేయకయును దేవ! నా , కజరామరత్సంబు నందుటయును,
అభిలలోకంబుల కర్మణి వైన నీ , యగ్రంబునందు ని న్నథికభక్తి
గొలుచుచు నునికియుఁ గోలత్తి, గరుణతో , దయసేయు ముద్దత్వాత్యభేటి!
యసవుడు వానికి సభమతంబులు ప్రీతుఁ , దై యచ్చి హాల యట్టు లనియో: ‘నాకు

ఆ. ననఫు! వాహనంబ వై మహాధ్వజమ వై , యుండు’ మనిం బస్తియును ప్రసాద
మనుచు ప్రేక్షిపుణచే: నంత నాతనిమీద , వజ్ర మెత్తి వైచే వాసవుండు.

106

ప్రతిపదార్థం: దేవ= బిదేవుడా! ఉద్దత, దైత్య, భేది= గర్వించిన రాక్షసులను సంహరించేవాడా! అమృత+అశనంబు= అమృతం తినటం; చేయకయును= చేయకుండానే; నాకున్, అజర+అమరత్సంబున్= ముసలితనం, చావు అనేవి లేకుండటాన్ని; అందుటయును= పొందటాన్ని; అభిల, లోకంబులకున్= అన్నిలోకాలకు; అగ్రణివి+బన= ప్రధానుడ వయిన; నీ, అగ్రంబునందున్= నీయెదుట; నిస్సున్; అధిక, భక్తిన్= మిక్కిలిభక్తితో; కొలుచుచు, ఉనికియున్= సేవిస్తూ ఉండటము; కోరితిన్= వేడుకొన్నాను; కరుణతోన్= దయతో; దయచేయుము= అనుగ్రహించుము (ఇమ్ము); అనవుడున్= అనగా; వానికిన్= ఆగరుత్వంతుడికి; అభిమతంబులు= కోరికలను; ప్రీతుడు+బ= సంతోషించినవా డయి; ఇచ్చి; హరి= విష్ణువు; ఇట్లులు+అనియెన్= ఇట్లా చెప్పాడు; అనఫు= పొపం లేని వాడా!; నాకున్= విష్ణువు నయిన నాకు; వాహనంబవు+బ= మోసేవాహనాని వై; ధ్వజమవు+బ= గొప్ప జెండా వై; ఉండుము; అనినన్= అని చెప్పగా; పణ్ణియును= పణ్ణి అయిన గరుత్వంతుడును; ప్రసాదము+అనుచున్= అనుగ్రహమంటూ; ప్రేమిక్కి= నమస్కరించి; పఱచెన్= ఎగిరాడు; అంతన్= అంతట; అతనిమీదన్= ఆగరుత్వంతుడిమీద; వాసవుండు= ఇంద్రుడు; వజ్రము= వజ్రాయుధాన్ని; ఎత్తివైచెన్= పైకెత్తి విసిరాడు.

తాత్పర్యం: గర్వితు లైన రాక్షసులను సంహరించేవాడా! దేవ! అమృతం తినకుండానే ముసలితనం, చావు రాకుండటాన్ని, అన్ని లోకాలకు అధికుడ వయిన నీయెదుట మిక్కిలి భక్తితో నిస్సు సేవిస్తూండటాన్ని కోరినాను.

దయతో ఇమ్ము. అని గరుత్వంతుడు కోరగా సంతోషించినవా డయి అతనికి కోరికలను ఇచ్చి విష్ణువు ‘నీవు నాకు వాహనంగా, గొప్పజెండాగా ఉండుము’ అని చెప్పగా పట్టి అయిన గరుత్వంతుడు అనుగ్రహ మంటూ నమస్కరించి యెగిరిపోయాడు. అప్పుడు ఇంద్రుడు అతనిపై వజ్రాయుధాన్ని విసరివేశాడు.

వ. అదియును నంబరంబును సగ్గికణంబులు చెదరం బఱతెంచి పశ్చిరాజుపశ్చంబులు దాక వచ్చినం జూచి గరుడండు నగి, ‘నీచేయువేదన నన్నుం దాక నోపదు; నీవు మహాముని సంభవంబ వగుటను, దేవేంద్రునాయుధంబ వగుటను నిన్ను నవమానింపంగాదు, గావున మంచి ర్మైకపర్మశకలచ్ఛేంబు సేయుము; నాయందు నీశక్తి యింతియ’ యనిన సకలభూతసంఘం బెల్ల నాతనిపర్మంబులసుస్థిరప్రంబునకు మెచ్చి సుపర్మం డని పాగడిలి. సురేంద్రుండును నవ్వహగేంద్రుమాహాత్మ్యంబునకు మెచ్చి యచ్చేరు వంది యి ట్లనియె

107

ప్రతిపదార్థం: అదియును= ఆవజ్ఞాయుధమును; అంబరంబున్న= ఆకాశంలో; అగ్నికణంబులు= నిప్పుకణాలు; చెదరన్= ఎగిరిపడేట్లుగా; పఱతెంచి= వచ్చి; పశ్చిరాజు, పశ్చంబులు= పశ్చులకు రా జయిన గరుత్వంతుడి రెక్కలను; తాక, వచ్చినన్= తాకటానికి రాగా; చూచి; గరుడుండు= గరుత్వంతుడు; నగి= నవ్వి; నీ, చేయు, వేదన= నీవు చేసే బాధ; నన్నున్= నన్ను (గరుత్వంతుడిని); తాకన్, ఓపదు= తాకజాలదు; నీవు; మహాత్, ముని, సంభవంబవు+అగుటను= గొప్పమునినుండి పుట్టినాని వవటంచేతను (వజ్రాయుధం దధిచి వెన్నెముకతో నిర్మింపబడిం దని పురాణవచనం); దేవేంద్రు+ ఆయుధంబవు+ అగుటను= దేవేంద్రుడియొక్క ఆయుధ మవటంచేతను; నిన్నున్; అవమానింపన్, కాదు= అవమానించరాదు; కాపునన్= అందుచేత; మదీయ+ఏక, పర్మ, శకల, చేదంబు= నాదయిన ఒక శఃకయొక్క ముక్కును తుంచటాన్ని; చేయుము; నాయందున్= నామీద; నీ, శక్తి= నీయొక్క (వజ్రాయుధంయొక్క) ప్రభావం; ఇంతి+ల= ఇంతమాత్రమే; అనినన్= అని పలుకగా; సకల, భూత, సంఘంబు+ఎల్లన్= అన్ని ప్రాణులయొక్క సమూహమంతా; అతని, పర్మంబుల= ఆ గరుత్వంతుని రెక్కలయొక్క; సుస్థిరప్రంబునకున్= గట్టితనానికి; మెచ్చి= పాగడి; సుపర్మండు+అని= సుపర్మడు అనేపేరుతో; పాగడిరి= మెచ్చుకొన్నారు; (సుపర్మడంటే మంచిబల మైన రెక్కలు కలవాడని వ్యుత్పత్తి); సుర+ఇంద్రుండును= దేవతలకు రాజయిన ఇంద్రుడు కూడా; ఆ, విహగ+ ఇంద్రు, మాహాత్మ్యంబునకున్= ఆ పశ్చులకు రాజయిన గరుత్వంతుడి గొప్పతనానికి; మెచ్చి; అచ్చెరువు+అంది= ఆశ్చర్యం పొంది; ఇట్లు+అనియెన్.

తాత్పర్యం: ఆవజ్ఞాయుధం ఆకాశంలో నిప్పుకణాలు ఎగురునట్లుగా వచ్చి పశ్చులకు రాజయిన గరుత్వంతుడి రెక్కలను తాకటానికి రాగా చూచి గరుడుడు నవ్వి ‘నీవు చేసే బాధ నన్ను తాకజాలదు. నీవు గొప్పముని అయిన దధిచి వెన్నెముకచేత చేయబడినదాన వవటంచేత నిన్ను అవమానించటం తగదు. కాపున నాయొక్క ఒక యాకముక్కును త్రుంచివేయుము. నామై నీశక్తి ఇంతమాత్రమే’ అని పలుకగా సర్వభూతసమూహం అతనిరెక్కల దృఢత్వానికి మెచ్చుకొని సుపర్మ డని స్తుతించింది. దేవేంద్రుడుపైతం ఆపక్కిరాజుగొప్పతనానికి మెచ్చి ఆశ్చర్యపడి ఇట్లు పలికాడు.

విశేషం: ఇక్కడ గరుత్వంతుడికి సుపర్మ డనే సేరు ఎట్లు వచ్చిందో చెప్పబడింది.

అ. నిరుపమానశోర్య! నీతోడఁ జెలిమి సే, యంగ నా కళ్ళప్ప మైనయిభియు; నిట్టి విక్రమంబు, నిట్టి సామర్ధ్యంబుఁ గలదె! యెరుల కిళ్ళగంబునందు.

108

ప్రతిపదార్థం: నిరుపమాన, శౌర్య=సాటిలేని పరాక్రమం కలవాడా! నీతోడన్, చెలిమి= నీతో(గరుత్సుంతుడితో) స్నేహం; చేయంగన్= చేయటానికి; నాకున్+అభీష్టము+ఐన, అదియు= నాకు కోరిక గలిగింది; ఇట్టి విక్రమంబున్= ఇటువంటిపరాక్రమం; ఇట్టి, సామర్థ్యంబున్= ఇటువంటిశక్తి; ఒరులకున్= ఇతరులకు; ఈ+జగంబునందున్= ఈలోకంలో; కలదే+ఎ= కలదా (లేదని భావం).

తాత్పర్యం: ఓసాటిలేనిపరాక్రమం కలవాడా! నీతో స్నేహం చేయా లని నాకు కోరిక కలిగింది. ఇటువంటి విక్రమం, సమర్థత ఈ లోకంలో ఇతరులకు ఉన్నదా? (లేదని భావం).

విశేషం: నీతోడన్+చెలిమి; సమాసాలలో చేత, తోడ, వలన అనే వాటికి ఇత్తుం వస్తుంది. నీతోడి చెలిమి- అలుక్సమాసం.

క. అమరుడు వజరుడు వజితుడు, వమేయుడపు; నీకు నమృత మంచి యేల ఖిగో
త్తము! బీని నొరుల కిచ్చిన, నమరులకును వా రసాధ్య లగుదురు పోరన్.

109

ప్రతిపదార్థం: అమరుడపు= మరణం లేనివాడివి; అజరుడపు= ముసలితనం లేనివాడివి; అజితుడపు= ఓడింపబడనివాడివి; అమేయుడపు= కొలది చెప్పునివాడివి; నీకున్; అమృతము+అది+ఎల= అమృతం ఎందుకు? ఖగ+ఉత్తమ!= పశ్చలలో శ్రేష్ఠుడా! దీనిన్= ఈఅమృతాన్ని; ఒరులకున్= దేవతలకంటే ఇతరులకు; ఇచ్చినన్= ఇస్తే; వారు= ఆ అమృతం త్రాగినవారు; పోరన్= యుద్ధంలో; అమరులకును= దేవతలకుకూడ; అసాధ్యలు+అగుదురు= జయింపరానివా రఘుతారు.

తాత్పర్యం: నీవు మరణం, ముసలితనం, పరాజయం లేనివాడివి. ఇట్టివాడి వని కొలది యిడరానివాడివి. నీకు అమృతం ఎందుకు? ఓ పక్షిరాజా! ఈ అమృతాన్ని ఇస్తే వారు దేవతలకుకూడ జయింపరానివా రఘుతారు.

క. ‘నీ వొరులకు నీయమృతం, బీ వలవదు; నాకు మగుడ నిచ్చిన నీ కి
పైఖాపి యగు విధం బేఁ, గావించెద’ ననిన హాలకి గరుడం డనియెన్.

110

ప్రతిపదార్థం: నీవు= (గరుత్సుంతుడు); ఒరులకున్= ఇతరులకు; ఈ అమృతంబు= ఈఅమృతాన్ని; ఈ, వలవదు= ఇయ్యవద్దు; (ఈన్- ఇచ్చుదాతువుయొక్క తుమున్వర్థకరూపం); నాకున్; మగుడన్, ఇచ్చినన్= తిరిగి ఇస్తే; నీకున్; ఇష్ట+అవాప్తి= ఇష్టమయినదాన్ని పొందటం; అగు, విధంబు= అయ్యేవిధానాన్ని; ఏన్= నేను; కావించెదన్= చేస్తాను; అనినన్= అని చెప్పగా; హరికిన్= ఇంద్రుడికి; గరుడండు= గరుత్సుంతుడు; అనియెన్= చెప్పాడు.

తాత్పర్యం: నీవు ఇతరులకు ఈఅమృతాన్ని ఇయ్యవద్దు. నాకు దాన్ని తిరిగి తెచ్చి ఇస్తే, నీకిష్టమయింది జరిగేవిధంగా నేను చేస్తా’ నని ఇంద్రుడు గరుత్సుంతుడితో చెప్పగా, అతడితో గరుత్సుంతుడు ఇట్లూ అన్నాడు.

వ. ‘ఏను మధీయమాత్మదాసీత్ప్రవిరాసార్థం బురగుల కమ్మతంబుఁ దెళ్లియిత్తు నని కాద్రవేయులతో నొడివి వచ్చినవాడు; నీ యమృతంబు గానిపోయి వారల కిచ్చి మధీయజననీదాస్యంబుఁ బాచికొనిన, నురగు లీ యమృతం బుపయోగింపకుండ ముందఱ నీవు గానిచను’ మనిన, సగ్గరుడని మహానుభావంబునకు మెళ్లి నీబలపరాక్రమంబులు వినవలతుం జెప్పు’ మనిన నయ్యంద్రునకు గరుడం డి ట్లనియె.

111

ప్రతిపదార్థం: ఏను= నేను; మదీయ, మాతృ, దాసీత్వ, నిరాస+అర్థంబు= తల్లియొక్క దాసితనాన్ని పోగొట్టుటానికి; ఉరగులకున్= పాములకు; అమృతంబున్, తెచ్చి, ఇత్తున్, అని= తీసుకొని వచ్చి ఇస్తానని; కాద్రవేయులతోన్= కద్రువకుమారు లయున పాములతో; నోడివి, వచ్చినవాడన్= చెప్పి వచ్చినవాడిని; ఈ, అమృతంబు; కొనిపోయి= తీసికొనివెళ్ళి; వారలకున్= ఆపాములకు; ఇచ్చి; మదీయ, జన్మి, దాస్యంబున్= నాతల్లియొక్క దాసితనాన్ని; పాచికొనివన్= పోగొట్టుకొన్నతరువాత; ఉరగులు= పాములు; ఈ, అమృతంబున్= నేను తీసికొనివెళ్ళిన అమృతాన్ని; ఉపయోగింపకుండన్= వాడకుండ(భుజింపకుండ); ముందఱన్= ముందుగా; సీపు; కొని=తీసికొని; చనుము= వెళ్ళుము; అనిసన్= అని చెప్పగా; ఆ, గరుడని, మహాత్+అనుభావంబునకున్= ఆగరుత్కుంతుడి మహాత్మానికి; మెచ్చి=మెచ్చుకొని; సీ, బల, పరాక్రమంబులు= సీయొక్క బలాన్ని; పరాక్రమాన్ని; వినన్, వలతున్= వినగోరుతాను; చెప్పుము; అనిసన్= అనగా; ఆ+ఇంద్రునకున్= ఆ దేవేంద్రుడికి; గరుడండు; ఇట్లు+ అనియెన్.

తాత్పర్యం: నేను నాతల్లి అయిన వినతదాస్యం తోలగించే నిమిత్తం, మీకు అమృతం తీసికొని వచ్చి ఇస్తా నని కద్రువకుమారు లైన పాములతో చెప్పి వచ్చాను. ఈ అమృతం తీసికొనిపోయి ఆ పాముల కిచ్చి నా తల్లిదాస్యం పోగొట్టుకొన్న పిమ్మట, పాము లీ అమృతం త్రాగకముందే సీపు దాన్ని గ్రహించి వెళ్ళుము' అని గరుడడు పలుకగా అతని మహాత్మం మెచ్చుకొని 'సీబలాన్ని, పరాక్రమాన్ని వినగోరుతాను; చెప్పు' మని అడుగగా ఆ ఇంద్రునితో గరుడుడు ఇట్లా పలికాడు.

K. పరనిందయు, నాత్మగుణించును, త్యాగపరికీర్తనముఁ జేయగా మచితమే సుపురుషుల? కైనసు, సీ కి, చ్ఛేరువుగ నా కలపెఱంగుఁ జెప్పేదఁ బ్రీతిన్.

112

ప్రతిపదార్థం: సత్త, పురుషులకున్= సజ్జనులకు; పర, నిందయున్= ఇతరులను నిందించటం; ఆత్మ గుణ+ఇత్కర, పరికీర్తనమున్= తనయొక్క గుణాల సముదాయాన్ని పాగడుకోవటం; చేయగాన్, ఉచితము+ఎ= చేయటం తగునా! ఐను= అయినప్పటికిని; సీకున్= (ఇంద్రుడికి); అచ్చేరువుగన్= ఆశ్చర్యపుయ్యేటట్లుగా; నా, కల, తెఱంగున్= నాసత్య మయున విధాన్ని; ప్రీతిన్= ఇష్టంతో; చెప్పేదన్= చేప్పాము.

తాత్పర్యం: ఇతరులను నిందించటం, తమగుణాలసముదాయాన్ని మెచ్చుకోవటం చేయటం సజ్జనులకు తగునా? (తగదు). అయినా సీకు ఆశ్చర్య మయ్యేటట్లుగా నా సత్యమయినవిధాన్ని ప్రీతితో చెప్పాను.

ఉ. స్థావరజంగమప్రవితతం బగు భూవలయంబు నెల్ల నా లావును బుని తాల్చు, నవిలంఘ్యపయోధిజలంబు లెల్ల ర త్యావశితోన చల్లుదు బృహాన్ని జపక్షసమీరణంబునన్,
దేవగణేశ! యాక్షణము త్రిమ్మల వత్తు ద్రివిష్టపంబులన్.

113

ప్రతిపదార్థం: దేవ, గణ+ఈశ= దేవతల సమూహానికి రాజు!; స్థావర, జంగమ, ప్రవితతంబు+అగు= అచరాలు, చరాలు అయిన వస్తువులతో నిండినట్టి; భూవలయంబున్, ఎల్లన్= భూమండలాన్నంతటిని; నాలావునన్= నాబలంతో, పూని= పూంచి; తాల్చున్= మోస్తాను; బృహత్, నిజ, పక్ష, సమీరణంబునన్= పెద్ద వయిన నారెక్కులగాలితో; అవిలంఘ్య, పయోధి, జలంబులు+ఎల్లన్= దాటశక్యం కాని సముద్రంయొక్క సీళ్ళ నన్నింటిని; రత్న+అవితోన్+అ= రత్నాలసమూహంతో పాటుగా; చల్లుదున్= దెరజల్లుతాను; త్రి, విష్టపంబులన్= మూడులోకాలను; ఈక్షణము+అ= ఒక్కక్షణంలోనే; త్రిమ్మరి, వత్తున్= చుట్టు తిరిగి వస్తాను.

తాత్పర్యం: ఓదేవగణాలకు రాజు! ఇంద్రుడా! చరాలు; అచరాలు అయిన పదార్థాలతో నిండినట్టి భూమండలాన్నంతటిని నాబలంతో వేంచి మోస్తాను. పెద్ద వయిన నారెక్కలగాలితో దాట శక్యం కాని సముద్రమిశ్శ నన్నింటిని రత్నాలసమూహంతో పాటుగా వెదజల్లుతాను. మూడులోకాలను క్షణంలో చుట్టి వస్తాను.

విశేషం: గరుత్కుంతుడిలో ధీరోదాత్తులక్షణాలు ప్రకటితమైనవి. ఉదారత(బంధముయొక్కాలవికటత్వం)అనే శబ్దగుణం ఉదాత్తంగా పోషింపబడింది. ఈ పద్యం పరాక్రమవర్ణనానికి గౌరవం తెచ్చింది. ఇది నన్నయగుణసంవిధానశిల్పం.

వ. అని చెప్పిన గరుడని జవసత్కుసామర్థ్యంబులకు మెళ్లి సంతసిల్లి ‘నీవు నాతో నెప్పుడు బధ్యసఖ్యండ వై యుండవలయు’ నని, వెండియు దేవేంద్రుండు గరుడని కి ట్లినియే. 114

ప్రతిపదార్థం: అని, చెప్పినన్= అని చెప్పగా; గరుడని= గరుత్కుంతుడియొక్క; జవ, సత్కుసామర్థ్యంబులకున్= వేగానికి, బలానికి, శక్తికి; మెళ్లి; సంతసిల్లి= సంతోషించి; నీవు= (గరుత్కుంతుడు); నాతోన్= (దేవేంద్రుడితో); ఎప్పుడున్= ఎల్లప్పుడు; బధ్య, సఖ్యండవు+అయి= కట్టబడిన స్నేహం కలవాడి పై; ఉండన్, వలయున్, అని= ఉండా లని, వెండియున్= మళ్లీ; దేవ+ఇంద్రుండు= దేవతలకు రాజులున ఇంద్రుడు; గరుడనికిన్+ఇట్లు+అనియెన్.

తాత్పర్యం: అని గరుడడు చెప్పగా, అతనివేగానికి, బలానికి, శక్తికి మెళ్లుకొని, సంతోషించి, ‘నీవు నాతో ఎల్లప్పుడు స్నేహం కలవాడి వయి ఉండాలి’ అని పలికి, మళ్లీ ఇంద్రుడు గరుడనితో ఇ ట్లన్నాడు.

క. ‘నా కభిమత మొనలించితి , నీ కిష్టము చెప్పికొను’ మనిన ‘దుర్భదు లై మా కి ట్లిహితముఁ జేసిన , యా కద్రువపుత్తు లశన మయ్యెడు నాకున్’. 115

ప్రతిపదార్థం: నాకున్+అభిమతము= నాకు(ఇంద్రుడికి) ఇష్టమైనదాన్ని; ఒనరించితి(వి)= చేశావు; నీకున్= (గరుత్కుంతుడికి); ఇష్టము= ప్రియ మైనది; చెప్పికొనుము= తెల్పుము; అనినన్= అని చెప్పగా; దుర్మాదులు+బ= చెడ్డగర్వం కలవా రయి; మాకున్= నాకు, నాతల్లి అయిన వినతకు; అహితమున్= అపకారాన్ని; చేసిన; ఆకద్రువ, పుత్రులు= ఆకద్రువ యొక్కాడుకులు(పాములు); నాకున్= నాకు; అశనము+అయ్యెడున్= ఆహోరం అగునుగాక!

తాత్పర్యం: ‘నాకు ఇష్ట మైనదాన్ని చేశావు. నీ కిష్ట మయినదాన్ని తెల్పుము’ అని ఇంద్రుడు గరుత్కుంతుడితో చెప్పగా, ‘అతిగర్వం కలవా రయి నాకు, నాతల్లి అయిన వినతకు అపకారం చేసిన కద్రువకొడుకులు నాకు ఆహోరం కావాలి’.

క. భవదభిరక్ష్యము లగు నీ ! భువనంబులయందు సర్పములు త్రిమృరుటన్
బివిజాభిప! నీ కెఱిగెం , పవలసె; నీయాజ్ఞ నాకుఁ బడయఁగ వలసెన్. 116

ప్రతిపదార్థం: దివిజ+అధిప= దేవతలకురాజు! భవత్+అభిరక్ష్యములు+అగు= నీచే కాపాడదగినట్టి; ఈ, భువనంబుల, అందున్= ఈలోకాలలో; సర్పములు= పాములు; త్రిమృరుటన్= తీరుగుచుండటంచేత; నీకున్; ఎటిగింపన్వలసెన్= తెలియజేయ వలసి వచ్చింది; నీ, ఆజ్ఞన్= నీఅనుజ్ఞము; నాకున్; పడయఁగన్వలసెన్= పాందవలసి వచ్చింది.

తాత్పర్యం: ఓ దేవరాజు! ఇంద్రుడా! నీచే రక్షింపదగినట్టి ఈలోకాల్లో పాములు తీరుగుతుండటంచేత నీకు తెలియజేయవలసి వచ్చింది. నాకు నీఅజ్ఞ పాందవలసి వచ్చింది.

విశేషం: మహాబలశాలి అయిన గరుడుడు తనంత తానే పాములను తినగలడు. ఇతరులలనుమతి అడుగులసిన అక్కరలేదు. అయినా, ఇంద్రపాలితా లయిన లోకాల్లో పాములు తిరుగుతుంటాయి కాబట్టి, వినయంతో అతని ఆజ్ఞను అర్థించాడు.

వ. అని గరుడండు దసకు నురగభోజనత్వంబు నురపతిచేతం బడసి, తదనుగమ్యమానుం ఛై, యురగుల యొద్దుకు వచ్చి, మరకతపాలితం బైన కుశాస్తరణంబున నమృతకలశంబు నిలిపి, యురగులకుం జూపి యి ట్లనియె.

117

ప్రతిపదార్థం: అని; గరుడండు= గరుత్వంతుడు; తనకున్, ఉరగ, భోజనత్వంబు= పాములు భోజనంగా గలిగిఉండటాన్ని; నురపతిచేతన్= దేవతలు రా జయిన ఇంద్రునిచేత; పడసి= పొంది; తద్, అనుగమ్యమానుండు+హ= ఆ ఇంద్రునిచే అనుసరింపబడుతున్నవాడయి; ఉరగుల+ఒడ్డుకున్= పాములస్థిపానికి; వచ్చి; మరకత, హరితంబు+ఐన= మరకతమణులవలె ఆకుపచ్చైన; కుశ+అస్త్రరణంబునన్= దర్శలపరుపుమీద; అమృతకలశంబు= అమృతం కలపాత్రను; నిలిపి= ఉంచి; ఉరగులకున్= పాములకు; చూపి; ఇట్లు+ అనియెన్.

తాత్పర్యం: అని గరుడుడు తనకు పాములు భోజనంగా కలిగిఉండటాన్ని ఇంద్రుడిచేత పొంది, ఆ ఇంద్రుడిచే అనుసరింపబడుతున్నవాడయి పాములదగ్గరకు, వచ్చి, మరకతమణులవలె పచ్చగా ఉన్న దర్శల పరుపుపై (పేర్చినచోట) అమృత ముండేపాత్రను పెట్టి, పాములకు చూపి, ఇట్లు పలికాడు.

విశేషం: అలం: ఉపమ.

క. అనిమిషనాథ సుగుష్ట ము , యిన యమృతము దెళ్ళి మీకు నిచ్చితి: నష్ట జ్ఞానసీదాస్యము వాసెను : దినకరపవనాగ్నితుహినాంధీపుల కలగాన్.

118

ప్రతిపదార్థం: అనిమిష, నాథ, సు, గుష్టము+అయిన= దేవతలకు రా జయిన ఇంద్రుడిచేత బాగుగా రక్షింపబడిన; అమృతము, తెచ్చి, మీకున్, ఇచ్చితిన్= అమృతాన్ని తెచ్చి మీ కిచ్చాను; అస్క్రూద్+జననీ, దాస్యము= నాతల్లి అయిన వినతయొక్క దాసితనం; దినకర, పవన+అగ్ని, తుహిన, దీప్తులు+అ= సూర్యుడు, గాలి, అగ్ని, చంద్రుడు అనేవారు; కరి, కాన్= సాక్షిగా; పాసెన్= తొలగింది.

తాత్పర్యం: దేవేంద్రుడిచేత బాగుగా రక్షింపబడిన అమృతాన్ని తెచ్చి మీ కిచ్చివేశాను. సూర్యుడు, గాలి, అగ్ని, చంద్రుడు అనేవాళ్ళ సాధ్మలుగా నాతల్లి అయిన వినతయొక్క దాసితనం పోయింది.

విశేషం: దాస్యము+పాసెను= దాస్యమువాసెను - పకారానికి వాదేశం. అస్క్రూద్+జనని= అస్క్రూజనని - పృత్వసంధి. ఈపర్యంలో అర్థవ్యక్తి(అర్థవ్యక్తిహాతుత్వం)అనే శబ్దగుణం రాణిస్తున్నది. ‘అనిమిషనాథసుగుష్ట’ మైన అమృతాన్ని తాను తేవటంలో ఉన్న తెగువను గరుత్వంతుడు చెప్పటంతోపాటు గుష్టంగాఉన్న ఇంద్రుడిబారినుండి అమృతాన్ని దక్కించుకోవటం మీశక్తియుక్తులమీద ఆధారపడి ఉన్నదనిచెపుతున్న అర్థం ఇందులో వ్యంగ్యం. అమృతం తేవటమేకాని దానిని వినియోగించటం తన బాధ్యత కాదని వ్యంగ్యం. వెంటనే తల్లిని తీసికొని వెళ్ళటంలో అది స్పష్ట వూతున్నది.

వ. ‘మీరలు స్నాతాలంకృతుల రైవచ్చి దీని నుపయోగింపుం’ దని పంచి, తఖ్లిం దసవీఁ పెక్కించుకొని విహగేంద్రుం దురగుల కధృశ్యండైయున్న సురేంద్రు వీడ్డొని చనియె; నిట యురగులును నమృతోపయోగకు తూహాలంబున నొండిఱులం గడవఁ గృతస్నానాలంకృతు లై చనుదెంచుటకు ముందఱ.

119

ప్రతిపదార్థం: మీరలు= మీరు; స్నాత+అలంకృతులరు+బ= స్నానం చేసినవారు, అలంకరించు కొన్న వారు నై (విశేషశోభయపదకర్మధారయం); వచ్చి; దీనిన్= ఈఅమృతాన్ని; ఉపయోగింపుండు+అని= వాడుకొనం డని (భుజించం డని); పంచి; తల్లిన్= తల్లి అయిన వినతను; తన, వీపు+ఎక్కించుకొని= తనవీపున ఎక్కించుకొని; మహా+ఇంద్రుండు= పశ్చలకు ఇంద్రు డయిన గరుత్తుంతుడు; ఉరగులరున్= పాములకు; అర్ధశ్యండు+బ= కనబడనివా డై; ఉన్నన్; సుర+ఇంద్రు= దేవతలరా జయిన ఇంద్రుడిని; వీడ్సైన్= పోయివస్తా నని చెప్పి విడిచి; చనియెన్= వెళ్ళాడు; ఇట= అమృతముండే చోట; ఉరగులున్నన్= పాములు కూడా; అమృత+ఉపయోగ, కుతూహలంబున్న= అమృతాన్ని వాడుకొనే (త్రాగే) ఉత్సాహంతో; ఒండు+బరులన్= ఒకరోకరిని; కడవన్= దాటి ముందుకు పోయేటట్లు; కృత, స్నాన+అలంకృతులు+బ= చేయబడినస్నానం కలవారును, అలంకరింపబడినవారును అయి; చనుదెంచుటకున్= రావటానికి; ముందుగానే= ముందుగానే.

తాత్పర్యం: ‘మీరు స్నానం చేసిన పిమ్మట అలంకరించుకొని వచ్చి అమృతం త్రాగం’ డని పంపి, పక్షిరా జయిన గరుత్తుంతుడు తల్లి అయిన వినతను తనవీపునై ఎక్కించుకొని, పాములకు కనబడకుండ ఉండే దేవేంద్రుడి కడ సెలవుపుచ్చుకొని వెళ్ళిపోయాడు. ఇంక ఇచ్చట- పాములు అమృతం ఉపయోగించటంలోని ఉత్సాహంతో ఒండొంటిని దాటిటట్లగా(ఆహమవామికతో) స్నానం చేసి, అలంకరించుకొని రావటానికి ముందే.

విశేషం: స్నాతాలంకృతులు+రు. ఇది ప్రథమావిభక్తితో ముగిసే యుష్ణద్విశేషణ మవటంచేత, బహువచనాంత మవటంచేత ‘రు’ ఆగమంగా వచ్చింది. ఈ ఆగమానికి వెనుక ఉండే ఉత్సం అత్సంగా మారింది. స్నాతాలంకృతులరు.

క. అమరాధిపుఁ డమ్ముతమ్ముఁ గొని, యమరావతి కలగి, తొంటియట్లు సుస్థా
నమున నవిచలిత రక్కా, క్షముఁ డై రక్కించుకొని సుఖస్థితి సుండెన్.

120

ప్రతిపదార్థం: అమర+అధిపుడు= దేవతలకు రాజయిన ఇంద్రుడు; అమృతమున్+కొని= అమృతాన్ని తీసికొని, అమరావతిక్కిన్= దేవతలపట్టణ మయిన అమరావతికి; అరిగి= వెళ్ళి; తొంటి, అట్టులు+అ= పూర్వంవిధంగానే; సు, స్థానమున్న= మంచిచోట; అవిచలిత, రక్కా, క్షముఁడు+బ= చెదరని రక్కణాలో సమర్థు డయి; రక్కించుకొని= కాపాడు కొని; సుఖ, స్థితిన్= సుఖమయిన నినికితో; ఉండెన్= ఉన్నాడు.

తాత్పర్యం: ఇంద్రుడు అమృతాన్ని గ్రహించి, అమరావతినగరానికి వెళ్ళి పూర్వంవలనే, ఆ అమృతాన్ని మంచిచోట ఉంచి స్థిరమైన రక్కణాలో సమర్థు డై రక్కించుకొంటూ, సుఖంతో కూడిన స్థితితో ఉండినాడు.

వ. అంత నయ్యరగులు నష్టుతం బుపయోగింపం గానక దానియున్నస్థానం బని దర్ఢలు నాకిన నాలుకలు రెండుగా శ్రయ్యటంజేసి, నాటంగోలే ద్విజిహవ్యలు నాఁ బరగేలి; యమ్మతస్థితింజేసి దర్ఢలు పవిత్రంబు లయ్యి.

121

ప్రతిపదార్థం: అంతన్= తర్వాత; ఆ+ఉరగులు= ఆ పాములు; అమృతంబు= అమృతాన్ని; ఉపయోగింపన్, కానక= ఉపయోగింపలేక (త్రాగాలని ఎంచి దాన్ని కానక); దాని, ఉన్న, స్థానంబు+అని= అది ఉన్నచో టని; (కర్మఫద ప్రథమకు షష్మి); దర్ఢలు; నాకినన్= నాకగా; నాలుకలు; రెండుగా; ప్రయ్యటన్, చేసి= చీలుటచేత; నాటన్, కోలెన్= నాటనుండి; ద్వి, జిహవ్యలు, నాన్= రెండు నాలుకలు కలవారనేటట్లు; పరగిరి= ఒప్పినారు; అమృత, స్థితిన్, చేసి= అమృతంయొక్క ఉనికిచేత; దర్ఢలు; పవిత్రంబులు+అయ్యన్= పవిత్రాలయ్యాయి.

తాత్పర్యం: పిమ్మట ఆపాములు అమృతం [త్రాగటానికి వెళ్లి], అది అచ్చట లేకపోవటంచేత ఉపయోగింప లేక అది ఉన్నటల మని దర్భలు నాకగా వాటిలంచులు పదునుగా ఉంటాయికాబట్టి వాటి నాలుకలు రెండుగా చీలాయి. నాటినుండి పాములు (ద్విజిహ్వలు) రెండునాలుకలు కలవిగా ఒప్పినాయి. అమృతం తమమై ఉంచటం చేత దర్భలు పవిత్రా లయ్యాయి.

క. ఈ సౌపర్ణిభ్యాసనము, భాసురముగ వినిన పుణ్యపరులకు నథిక

శ్రీ సంపద లగు; దురితని; రాసం బగు; బాయు సురగరక్షీభయముల్.

122

ప్రతిపదార్థం: ఈ, సౌపర్ణి+భ్యాసనము= గరుత్వంతుడికి సంబంధించిన ఈ కథను; భాసురముగన్= ప్రకాశమానంగా (బప్పుగా); వినిన= వినిసట్టి; పుణ్యపరులకున్= పుణ్యంపట్లుఅస్తి కలవారికి; అధికశ్రీ సంపదలు= విస్తారమయిన సిరియు, సంపదయు; అగున్= కలుగుతుంది; దురితనిరాసంబు= పాపాలు తొలగటం; అగున్=అవుతుంది; ఉరగ, రక్షా, భయముల్= పాములవలన, రాక్షసులవలన భయాలు; పాయున్= తొలగిపోతాయి.

తాత్పర్యం: గరుత్వంతుడికి సంబంధించిన ఈ కథను ఒప్పుగా వినిన పుణ్యాత్ములకు అధిక మయిన సిరిసంపదలు కలుగుతాయి. పాపక్షయం అవుతుంది. పాములనుండి, రాక్షసులనుండి భయాలు తొలగిపోతాయి.

విశేషం: ఇది గరుడోపాఖ్యానం వినటంవలన కలిగే ఫలాన్ని తెలుపుతున్నది - ఫలశ్రుతి.

వ. జిట్టురగు లమ్మటం బుపయోగింపం గానక చనిన, శేషుండు తనతల్లియుం దమ్ములుజేసేన యథర్థంబునకు నిర్వేధించి, వారల విడిచి కడునిష్టతో గంధమాదన బదరీవన గోకర్క పుష్పరారణ్య హిమవంతంబు లాభిగాఁ గల పుణ్యాస్థానంబులం దనేక సహస్రవర్షంబులు బ్రహ్మ నుఢేశించి తపంబు సేసిన, బ్రహ్మాయుఁ బ్రత్యక్షం బై వరంబు వేడు మనిన శేషుం డి ట్లనియే.

123

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు=ఈవిధంగా; ఉరగులు= పాములు; అమృతంబు=అమృతాన్ని; ఉపయోగింపన్, కానక= ఉపయోగించటానికి పాండక; చనిన్= వెళ్లిపోగా; శేషుండు= ఆదిశేషుడు; తన తల్లియున్; తమ్ములున్; చేసిన; అధర్మంబునకున్= ధర్మవిరుద్ధ మయిన కార్యానికి; నిర్వేధించి= దుఃఖించి; వారల్న= తల్లిని, తమ్ముళ్ళను; విడిచి; కడు, నిష్టతోన్= మిక్కిలి నియమంతో; గంధమాదన, బదరీవన, గోకర్క, పుష్పర+అరణ్య, హిమవంతంబులు+అదిగాన్= గంధమాదనపర్వతం, బదరీవనం, గోకర్కమనేష్టేత్రం, పుష్పర మనే పేరున్న అరణ్యం, హిమవత్పర్వతం మొదలుగా ఉండే; పుణ్యాస్థానంబులందున్= పవిత్రా లైన ప్రదేశాలలో; అనేక సహస్రవర్షంబులు= పెక్కువేలయేండ్లు; బ్రహ్మాన్, ఉడ్డేశించి= బ్రహ్మానుగురించి; తపంబు, చేసిన్= తపస్సు చేయగా; బ్రహ్మాయున్= బ్రహ్మాకూడ; ప్రత్యక్షంబు+హి= ఎదుట నిలిచి; వరంబు, వేడుము+అనిన్= ఏదైనా వరం వేడుకొ మృని అనగా; శేషుండు; ఇట్లు+అనియేన్.

తాత్పర్యం: ఈవిధంగా పాములు అమృతాన్ని ఉపయోగించే భాగ్యం పొందలేక వెళ్లిపోగా, ఆదిశేషుడు తనతల్లి, తమ్ములు చేసిన ధర్మవిరుద్ధ మైన కార్యానికి అసహ్యపడి, దుఃఖించి, వారిని విడిచి, మిక్కిలి నియమంతో గంధమాదనపర్వతం, బదరీవనం, గోకర్కమేట్రం, పుష్పరారణ్యం, హిమాచలం మొదలయిన పుణ్యాస్థితాలలో పెక్కువేలయేండ్లు బ్రహ్మానుగురించి తపస్సు చేయగా బ్రహ్మాకూడ కనుల ఎదుట నిలిచి ఏదైనా వరం వేడుకొమృని పలుకగా ఆదిశేషుడు ఇట్లు అన్నాడు.

బ్రహ్మ యస్తుజువలన శేషుడు భూభారంబు దాల్చుట (సం. 1-32-2)

- సి.** ‘తల్లియు నాసపోదరులును మూర్ఖు లై! ధర్మము నుచితంబుఁ దప్పి వినత కాఫైతేయున కపకారములు సేసి, రెప్పుడు వారు సహింప తెగ్గి సేయుడు, రేసు రోసితి, వాలతోడిపొ, త్తొల్లఁ, దపంబు సేయుచు శలీర భారంబు విడిచెడు బరమేష్టి! యనపుడు, నాతని సమబుధి కజుఁడు మెళ్ళి
- అ.** నిత్యస్తత్యధర్మవిరతుండ వభీలంబు, దాల్పానోపు నట్టి దైర్యయుతుడు,
విధి యనస్యవిషయ: మిష్టుహీభారంబు, నీప తాల్పవలయు నిష్టతోడ.

124

ప్రతిపదార్థం: పరమేష్టి= ఓ బ్రహ్మదేవుడా! తల్లియున్= తల్లి అయిన కదువయు; నా, సహోదరులును= తోడబుట్టిన నా తమ్ములును; మూర్ఖులు+ఒ= బుద్ధిలేనివా రయి; ధర్మమున్= ధర్మాన్ని; ఉచితంబుఁ= తగినకార్యాన్ని; తప్పి= అతిక్రమించి; వినతకున్= సవతితల్లి అయిన వినతకు, వైనతేయునకున్= వినతకుమారు డైన గరుడునికిని; అపకారములు= హాసులను; చేసిరి; వారు= తల్లి, తమ్ముళ్ళును; ఎప్పుడున్= ఎల్లప్పుడు; సహింపక= సైపక, బిర్వలేక; ఎగ్గు, చేయుదురు= హాని చేస్తారు; ఏను= నేను; రోసితిన్= అసహ్యపడ్డాను; వారితోడి, పొత్తు+బల్లన్= తల్లితోను, తమ్ములతోను స్నేహాన్ని అంగీకరించను; తపంబు, చేయుచున్= తపస్సు చేస్తూ; శలీరభారంబు= దేహంయొక్క బరువును; విడిచెదన్= వదలుతాను(మరణిస్తాను); అనవుడున్= అనిన అనంతరం; అతని, సమబుధ్యికొన్= శేషునియొక్క ధర్మంతోకూడిన తలంపును; అజుఁడు= బ్రహ్మ; మెచ్చి; నిత్య, సత్య, ధర్మ, నిరతుండవు= ఎల్లప్పుడు సత్యం పట్ల, ధర్మంపట్ల ఆసక్తికలవాడివి; అభిలంబు= సర్వాన్ని, తాల్పన్, బిపు+అట్టి= ధరింపజాలునట్టి; దైర్యయుతుడవు= దైర్యంతో కూడినవాడివి; ఇది, అనన్య, విషయము= ఇతరులకు శక్యం(గోచరం)కాని కార్యం(అంశం); శః+మహాభారంబు= శఃభూమియొక్కబరువును; నిష్టతోడన్= స్థిరత్వంతో; నీపు+అ= నీవే; తాల్పన్వలయు= ధరించాలి.

తాత్పర్యం: ‘బ్రహ్మదేవుడా! నాతల్లి అయిన కదువ, తమ్ముళ్ళు, మూడు లై ధర్మాన్ని, యుక్తాన్ని, విడిచి నా సవతితల్లి అయిన వినతకు, అమె కుమారు డైన గరుడుడికి కీడులు చేశారు. వాళ్ళ బిర్వలేక ఎప్పుడూ ఇట్లే హాని చేస్తుంటారు. నేను అసహ్యపడ్డాను. వాళ్ళతో కలిసి ఉండటం నా కిష్టం లేదు. తపస్సు చేస్తూ దేహభారాన్ని విడుస్తాను’ అని శేషుడు పలుకగా, [బ్రహ్మ అతడి ధర్మబుధ్యికి మెచ్చి] ‘నీవు ఎల్లప్పుడు సత్యంపట్ల, ధర్మంపట్ల ఆసక్తి కలిగినవాడివి. సర్వం భరించేదైర్యంతో కూడినవాడివి. ఇది ఇతరులకు శక్యం కాని విషయం. శఃభూమియొక్క బరువును నీవే నియమంతో భరించాలి.

- చ.** వినతకు నాత్మజం డయిన వీరుఁడు, కశ్యపవాలభీల్యస
స్వునులవరంబు గన్న ఖగముఖ్యుఁడు, వాసవు నోర్చియున్న స
ద్వినుతబలుండు కాపున వివేకమునన్ వినతాతనూజుతో
ఘనముగఁ జెత్తి సేయు; మిధి కార్యము నీకు భుజంగమేష్టరా!

125

ప్రతిపదార్థం: భుజంగమ+శార్వరా!= పాములకు రాజు వైన శేషుడా! వినతకున్; ఆత్మజండు= కుమారుడు; అయిన; వీరుఁడు= పరాక్రమవంతుడు; కశ్యప, వాలభిల్య, సత్య, మునుల= కశ్యపుడు, వాలభిల్యులు అనే మంచి మునీశ్వరుల; వరంబు; కన్న= పాందిన; ఖగముఖ్యుఁడు= పక్షిశేషుడు; వాసవున్= ఇంద్రుడిని; బిర్వి+ఉన్న= బిడించిఉన్న; సత్య, వినత, బలుండు=

సజ్జనులచే నుటింపబడిన బలం కలవాడు; కాషున్, వివేకమున్= తెలివితో; వినతా, తనూజతోన్= వినతకు కుమారుడైన గరుడనితో; ఘనముగన్= గొప్పగా; చెల్చి, చేయుము= స్నేహం చేయుము; ఇది= ఇట్లా స్నేహం చేయటం; నీకున్; కార్యము= చేయదగినపని.

తాత్పర్యం: సర్పరాజు వైన ఓ శేషుడా! వినతకు కుమారు డైన గరుత్వంతుడు పరాక్రమవంతుడు, కశ్యపుడు వాలభిల్యాలు మొద లైన గొప్పమునుల వరం పొందిన పక్షిశైష్ముడు, ఇంద్రుడిని ఓడించి సజ్జనులచే స్తుతింపబడిన బలం కలవాడు. కాబట్టి తెలివితో ఆ గరుడనితో స్థిరంగా స్నేహం చేయుము. అతనితో స్నేహంచేయటం నీకు కర్తవ్యం.

విశేషం: బంధువైధిల్యం, అర్థవైమల్యం కల ప్రసాదగుణరమ్యామైన ఇటువంటి పద్మాలకు వస్తుయ నిధి.

వ. అని బ్రహ్మ నియోగించిన శేషుం దశేషమహీభారంబు దాళ్ళి గరుడనితో బధ్ధసఖ్యం దై యుండె; నిట వాసుకియుం దల్లిశాపంబున జనమేజయు చేయు సర్పయాగంబునం దయ్యుడుసర్పకులప్రతయంబునకు వెఱచి, తనబాంధవుల సైరావతాది సహాదరుల రావించి విషణ్వహృదయుం దై యి ట్లనియె. 126

ప్రతిపదార్థం: అని; బ్రహ్మ; నియోగించినన్= ఆజ్ఞాప్రించగా; శేషుండు; అశేష మహీ, భారంబు= సర్ప వైన భూమియొక్క బరువును; తాల్చి= ధరించి; గరుడనితోన్= గరుత్వంతుడితో; బధ్ధ, సఖ్యాండు+అయి, ఉండెన్= కట్టబడిన స్నేహం కలవాడై ఉన్నాడు; ఇట్లు= ఇచ్చుట (తల్లి, తమ్ముళ్ళు ఉన్నచోట); వాసుకియున్= వాసుకి అనే సర్పశైష్ముడును; తల్లిశాపంబునన్= తల్లి అయిన క్రదువశాపంచేత; జనమేజయు, చేయు= జనమేజయుడు చేయబోయే; (కర్మపరప్రథమకు షష్మి); సర్పయాగంబునందున్= పాములను ఆహాతి చేసే యజ్ఞంలో; అయ్యెడు= కాబోయే; సర్ప, మల, ప్రశయంబునకున్= పాముల వంశంయొక్క నాశనానికి; వెఱచి= భయపడి; తనబాంధవులన్= తనబంధువు లయిన; ఐరావత+అది, సహాదరులన్= ఐరావతుడు మొదలయిన సోదరులను; రావించి= రప్పించి; విషణ్వహృదయుండు+ఇ= దుఃఖించిన చిత్తం కలవాడయి; ఇట్లు+అనియెన్= ఇట్లా పలికాడు.

తాత్పర్యం: అని బ్రహ్మ ఆజ్ఞాప్రించగా శేషుడు భూమియొక్క సమస్తభారాన్ని ధరించి గరుత్వంతుడితో స్నేహం కలిగి ఉన్నాడు. ఇచట వాసుకి అనే సర్పశైష్ముడు తల్లి అయిన క్రదువయొక్క శాపంచేత జనమేజయుడు చేయబోయే సర్పయాగంలో కాగలపాములసముదాయంయొక్క వినాశనానికి భయపడి తన చుట్టాలను, ఐరావతుడు మొద లయిన సోదరులను పిలిపించి దుఃఖించినహృదయం కలవాడయి ఈ విధంగా పలికాడు.

వాసుకి తల్లిశాపమునకు వగచుట (సం. 1-33-1)

చ. చిరముగ బ్రహ్మకుం దపము సేసి, యనంతుఁ దనంతథారుణీ భరగురుకార్యయుక్కుఁ దయి, పన్నగముఖ్యులపొత్తు వాసి, చె చ్ఛేరుఁ దనయంత నుండి, మఖిఁ జేస్తై తలంపఁడ యొక్కనాఁడు దు ర్భరతర దందశుకకుల భావిభయప్రవిఫూతకృత్యముల్.

ప్రతిపదార్థం: చిరముగన్= చిరకాలం; బ్రహ్మాను= బ్రహ్మానుగురించి (ద్వితీయకుబదుపస్తి); తపము, చేసి; అనంతుడు= శేషుడు; అనంత, ధారుణీ, భర, గురు కార్యముక్కుడు+అయి= అంతంలేని భూమిని మోయటం అనే గొప్పపనితో కూడినవాడయి; పస్తిగముఖ్యము= సర్వజ్ఞేష్ముల; పాత్రు, పాసి= స్నేహం విడిచి; చెచ్చెరన్= శీఘ్రుంగా; తన, అంతన్, ఉండి= తాను వేరుగా ఉండి; ఒక్కునాడు= ఒక్కర్జోజుకూడు; దుర్భరతర, దండశాక, కుల, భావి, భయ, ప్రవిష్టాత, కృత్యముల్లో= మిక్కిలి భరింపశక్యం కాని పాములయొక్కవంశానికి ముందు కాబోయే భయాన్ని అడ్డగించే పనులను; మదిన్= మనస్సులో; చేరి= కూర్చు; తలంపడు+ఆ= ఏమియు తలపోయడు.

తాత్పర్యం: శేషుడు చిరకాలం బ్రహ్మానుగురించి తపస్తు చేసి విష్ణుత్మైన భూమిని భరించటం అనే గొప్పకార్యంతో కూడిన వాడయి సర్వజ్ఞేష్ముల స్నేహం విడిచి శీఘ్రుంగా తనంతతాను వేరుగా ఉండి ఒకప్పుడైనా మిక్కిలి భరింపశక్యంకాని పాముల సముదాయానికి ముందు కలుగబోయే భయాన్ని తొలగించే పనులను మనస్సులో తలంచి ఏమియు ఆలోచన చేయడు.

విశేషం: ఈపద్యంలో నస్తయ ఆరోహారోహకమం వాక్యార్థసంయోజనంలో దీపింపచేస్తూ ‘సమాధి’ అనే శబ్దగుణాన్ని పోషించాడు. బ్రహ్మాను తపస్తుతో మెప్పించి భూమిభారాన్ని మోసే దుష్టురమైనకార్యాన్ని సాధించిన శేషుడు సమర్థుడై ఉండికూడా తన సర్వకులానికి రాబోయే మహాప్రశయాన్నిగురించి పట్టించుకోవటంలేదని వాసుకి తనబంధువులతో చెపుతున్నాడు. చిన్నచిన్నమాటలతో మొదలై చివరిచరణమంతా వ్యాపించి ఉన్న దీర్ఘసమాసంతో చేసిన వాక్యవిన్యాసం ఆరోహకమాన్ని సూచిస్తూ వాసుకి మనోవేదనను వ్యక్తంచేస్తున్నది. (సంపా.)

శ. ‘మఱి యమ్యతమధనంబునాడు మంథరమహానగంబునకు నేత్రంబ నయిన నాక్షేశంబునకు మెచ్చి యమరులెల్లఁ జితామహం బ్రాల్భించి నాకు నమ్యయత్వంబును, సకలభయవిమోక్షణంబునుగా వరం జిప్పించి; రైనను జన్మనీశాపంబున నురగకులప్రతయం బగుటకు మనోదుఃఖంబు దుస్ఫుహం బై యుండు; దాని నుడిగించు నుపాయంబెట్టి? యేమిసేయువార?’ మని చింతించుచున్న యన్నాగురాజునకు నాగకుమారు లత్యద్రతు లై యి ట్లనిల.

128

ప్రతిపదార్థం: మఱి= ఇంకను, అమృత, మధనంబు, నాడు= అమృతంకొరకు సముద్రాన్ని త్రచేటప్పుడు; మంథర, మహాత్, నగంబునకున్= కవ్య మైన మంథర మనే గొప్పపర్యతానికి; నేత్రంబన్, అయిన= తరిత్రాడు నయిన; నా, క్లైశంబునకున్= నాకప్పానికి; మెచ్చి; అమరులు, ఎల్లన్= దేవతలందరును; పితామహన్= బ్రహ్మాను; ప్రార్థించి= వేడి; నామన్, అవ్యయత్వంబును= నాశంలేకుండటమును; సకల, భయ, విమోక్షణంబునన్, కాన్= సర్వభయాలనుండి విముక్తి అపునట్లుగా; వరంబు+ఇప్పించిరి= వరం ఇచ్చేటట్లు చేశారు; ఐను= నా కేమి భయంలేకపోయినా; జన్మిశాపంబునన్= తల్లియొక్క శాపంచేత; ఉరగ, కుల, ప్రశయంబు+అగుటకున్= పాములవంశం నాశం అవటానికి; మననే+దుఃఖంబు= మనస్సులోని చింత; దుస్ఫుహంబు+ఇ= సహింప శక్యం కానిదై; ఉండున్; దానిన్= ఆనాశాన్ని; ఉడిగించు+ఉపాయంబు= తొలగించేమార్గం; ఎద్ది= ఏది? ఏమిచేయువారము= దానిని తొలగించటానికి ఏం చేద్దాం?; అని; చింతించుచున్న= దుఃఖిస్తున్న; ఆ+నాగరాజునకున్= సర్వరాజైన ఆ వాసుకికి; నాగకుమారులు= యువకులైన పాములు; అతి+ఉద్దతులు+ఇ= మిక్కిలి గర్యించినవారై; (అతి+ఉద్దతులు= అత్యుద్దతులు-యణాదేశసంధి); ఇట్లు+అనిరి.

తాత్పర్యం: ‘ఇంక- అమృతంకొరకు సముద్రం త్రచేటప్పుడు కవ్య మైన మంథరపర్యతానికి తరిత్రాడుగా అయిన నాకప్పానికి మెచ్చి దేవతలు అందరూ బ్రహ్మాను వేడి నాకు నాశం లేకుండా ఉండేటట్లు, అన్నిభయాలనుండి

ఏముక్తియు అయ్యేటట్లు వరం ఆనుగ్రహింపజేశారు. నాకు భయంలేకపోయినా తల్లి అయిన కద్రువశాసంచేత సర్పాలసముదాయానికి వినాశం కలుగుతుండటంచేత, మనస్సులోని దుఃఖం సహింపక్యంకాని దై ఉంటున్నది. సర్పాలకు కలిగే నాశాన్ని తొలగించే ఉపాయం ఏమైనా ఉందా? ఏం చేద్దాం?' అని దుఃఖిస్తున్న సర్పరాజైన ఆవాసుకితో యువకు లైన నాగులు మిక్కిలిగర్యించినవా రై ఇట్లా పలికారు. అనంతుడికీ వాసుకికి ఉన్న భేదాన్ని తెలపటంలో వరుసగా పద్యాన్ని ఎన్నుకొన్న నన్నయగారి రుచిరార్థసూక్తినిధిత్వం గమనార్థం.

విశేషం: ఈభాగం వాసుకికి సర్పములంపట్ల ఉండే అభిమానాన్ని సూచిస్తున్నది. బ్రహ్మవరంచేత అతనికి ఎట్టిహోని కలగదు. అయినా అతడు తనతోడిపాములకు కలుగబోయే వినాశాన్ని గురించి చింతించాడు. నాగులమారులు వయస్సులో చిన్న వారవటంచేత గర్యించి ఇట్లా చేద్దాం, అట్లా చేద్దాం అని పలికారు. అనంతుడికీ వాసుకికి ఉన్న భేదాన్ని తెలపటంలో వరుసగా పద్యాన్ని ఎన్నుకొన్న నన్నయగారి రుచిరార్థసూక్తినిధిత్వం గమనార్థం.

సీ. జనమేజయునిచేయు సర్పయాగమునకు, విష్ణు మందుము గావింత; మతఁడు ధర్మాధ్యా గావున ధారుణీసురుల మై, యదుగుద మిదియుఁ జేయకు మనియును; గొందఱ మతనికిఁ గూర్చు మంత్రులము నై, యాక్తతుక్తియుఁ జేసి యహపరముల కగుఁ బెక్కుధోషంబు లని హేతువులు సూపి, యదిగింత; మందులు నొక్కమొగిను

అ. భక్త్యభోజులేహ్య పాసీయములమీద, సదములోని విప్రజనులమీద

వెగడుపడగుఁ బాటి వెఱపింత మొజ్జలు, తత్త్వయోగవిధులు దప్పి పఱవ.

129

ప్రతిపదార్థం: జనమేజయునిచేయు= జనమేజయుడు కావించే (కర్మపద్ధతముషష్టి); సర్పయాగమునకున్= సర్పాలను ఆహాతిచేసే యజ్ఞానికి; అందరమున్= మనమందరము; విష్ణుము= అంతరాయం; కావింతము= చేద్దాము; (విష్ణు లెట్లా చేయాలో చెప్పుతున్నారు); అతఁడు= జనమేజయుడు; ధర్మ+అర్థి= ధర్మాన్ని కోరేవాడు; కావున్; ధారుణీ, సురులము+ఒ= బ్రాహ్మణుల మయి; ఇదియున్= ఈయజ్ఞాన్ని; చేయకుము; అనియును; అడుగుదము; కొందరము= మనలో కొందరం; అతనికిన్= జనమేజయుడికి; కూర్చు= ప్రియపడే; మంత్రులమున్, ఒ; ఈ క్రతు, క్రియన్, చేసి= ఈ సర్పయాగకార్యంచేత; ఇహపరములకున్= ఈలోకంలోను, పరలోకంలోను కలిగేశాఖాలకు; పెక్కుదోషంబులు= అనేక లోపాలు; అగున్, అని; హేతువులు, చూపి= కారణాలు తెలిపి; ఉడిగింతము= మానేటట్లు చేద్దాము; అందఱున్= మనమందరము; ఒక్కమొగిన్+అ= ఒక్కునికతో; భక్త్య, భోజ్య, లేహ్య, పాసీయములమీదన్= తినదగినవియు, భుజింపదగినవియు, నాకదగినవియు, త్రాగదగినవియు అయిన నాలుగువిధాల ఆహారాలమీద; సదములోని= సభలోని; విప్రజనులమీదన్= బ్రాహ్మణులమీద; వెగడుపడగన్= భయం(వికారం) పాందేటట్లుగా; పాటి= పరుగెత్తి; ఒజ్జలు= గురువులు (బుత్తీక్కులు మొదలైనవారు) తత్ప్రయోగవిధులు= ఆయజ్ఞాన్ని చేసే విధానాలు; తప్పి= విడిచి; పఱవన్= పారిపోయేటట్లుగా; వెఱపింతము= భయపడేటట్లు చేద్దాము.

తాత్పర్యం: జనమేజయుడు చేసే సర్పయాగానికి మనమందరం ఆటంకం కలిగిద్దాం. ఎట్లంటే, జనమేజయుడు ధర్మాన్ని కోరేవాడు కావున మనం బ్రాహ్మణుల మై ఈయజ్ఞం చేయవద్దని అడుగుదాం. మనలో కొందరం ఆ జనమేజయుడికి ఇష్టులమై మంత్రుల మై ఈయగాన్ని చేయటంచేత ఇష్టాపరశాఖాలకు పెమ్చలోపాలు కలుగుతాయని కారణాలు చూపి మానేటట్లు చేద్దాం. అందరం ఒకే పూనికతో భక్త్యాలు, భోజ్యాలు, లేహ్యాలు, పాసీయాలు అనే నాలుగు విధా లైన ఆహారాలమీద, సభలోని బ్రాహ్మణులమీద వికారంగా పరుగెత్తి బుత్తీక్కులు మొదలయిన గురువులు ఆ యజ్ఞాలు చేసే విధానాలు విడిచి పారిపోయేటట్లు భయపడేటట్లు చేద్దాము.

విశేషం: ఈ పద్యంలో గర్వితు లై నాగకుమారులు యజ్ఞానికి విష్ణుం కలిగించటాన్నికి చెప్పిన ఉపాయాలు తెలుపబడినవి. కావించు+దము= చువర్షంతోకూడిన దకారానికి తకారంఅపుతుంది. ఇల్లే ఉడిగింతము, వెఱింతము అనేవి. భక్ష్యభోజ్యలేహ్యాసీనియాలు నాలుగు విధా లైన ఆహారాలు. కొందరు విటికి చోష్యంకూడా కలిపి ఆహారాలు అయిదు విధాలని చెప్పుతారు.

వ. అనిన వారలలోఁ కొందఱు బుద్ధిమంతు లయిన భుజంగముఖ్య వి ట్లనిల. 130

ప్రతిపదార్థం: అనినన్= అని నాగకుమారులు పలుకగా, వారలలోఁ= వారిలో; కొందఱు; బుద్ధిమంతులు, అయిన, భుజంగముఖ్యలు= పాములలో శ్రేష్ఠులు, ఇట్లు+అనిరి;

తాత్పర్యం: నాగకుమారులు ఇట్లు పలుకగా ఆనాగులలో తెలివిగలవా లైన కొందఱు సర్పశ్రేష్ఠులు ఈవిధంగా పలికారు.

క. ఇవి మీ కన్నియుఁ జేయగఁ, నపు నని తలపుకుఁడు; భూసురాహలతి మంత్రీ
ద్వివ దారుణదహనశిఖలుఁ, గవిసిన నెట్లియును జేయగా నెడ గలదే! 131

ప్రతిపదార్థం: మీకున్; ఇవి, అన్నియున్= మీరు చెప్పిన ఉపాయాలన్నీ, చేయగన్, అవున్, అని= చేయటానికి వీ లవుతా యని; తలపుకుఁడు= భూవించుడు; భూసుర+ఆహలతి, మంత్ర+ఉధ్వవ, దారుణ, దహన, శిఖలుఁ= బ్రాహ్మణులు అగ్నిలో వేల్చేటప్పుడు పరించే మంత్రాలవలన పుట్టిన భయంకర మయిన అగ్నియొక్క జ్యులలు; కవిసినన్= ఆక్రమించగా; ఎద్దియును= దేనికూడా; చేయగాన్= చేయటానికి; ఎడ= అవకాశం; కలదే= ఉన్నదా? లేదని భావం.

తాత్పర్యం: మీరు చెప్పిన వన్నీ చేయటానికి వీలవుతా యని తలపోయకండి. బ్రాహ్మణులు అగ్నిలో వేల్చేటప్పుడు పరించే మంత్రాలవలన పుట్టే భయంకర లైన అగ్నియొక్కజ్యులలు వ్యాపిస్తే ఏదైనా చేయటానికి అవకాశముంటుందా? ఉండ దని భావం.

వ. అనిన విని నాగరాజానుజుం దైన యేలాపుత్తుం డి ట్లనియె. 132

ప్రతిపదార్థం: అనినన్= బుద్ధిమంతు లైన కొందరు నాగులు అట్లా చెప్పగా; విని; నాగరాజ+అనుజందు+అయిన= సర్పరా లైన వాసుకికి తమ్ము దైన; ఏలాపుత్తుండు= ఏలాపుత్తు డనే పేరుగల నాగకుమారుడు; ఇట్లు+అనియెన్.

తాత్పర్యం: అనగా విని వాసుకి తమ్ము దైన ఏలాపుత్తు డనే నాగకుమారుడు ఇట్లా పలికాడు.

అ. శాప మిచ్చునాఁడు జననియుత్సంగంబుఁ, నందు నిద్రవోయి నట్ల యుండి
యమరవరుల కజున కైన యన్మోస్తుసంఁ, భాషణంబు లెఱుకపడగఁ వింటి. 133

ప్రతిపదార్థం: శాపము+ఇచ్చునాఁడు= కద్రువ మనకు శాపం ఇచ్చే దినాన; జనని, ఉత్సంగంబునందున్= తల్లి ఒడిలో; నిద్ర, పోయిన, అట్లు+అ= నిద్రపోయినట్లే; ఉండి; అమరవరులకున్= దేవతాశ్రేష్ఠులకు, అజునకున్= బ్రహ్మరు; ఐన= జరిగిన; అన్యోన్య, సంభాషణంబులు= ఒండ్రోరులమాటలు; ఎతుక పడగన్= తెలిసేటట్లుగా; వింటిన్= విన్నాను.

తాత్పర్యం: కద్రువ పాములకు శాపం ఇచ్చేదినాన ఆమెబడిలో నిద్రరాక పోయినా నిద్రపోతున్నట్లే ఉండి, దేవతాశ్రేష్ఠులకూ బ్రహ్మకూ జరిగిన ఒండ్రోరుల మాటలు సృష్టంగా తెలిసేటట్లు విన్నాను.

- శ. అష్టలుకులు సపిస్తరంబుగా జెప్పేదచినుండు; ‘శాపానంతరంబ యమరులైలు నజున కిట్లిని రయ్యా! కద్దువ కదు నిర్ధయురాలై యిట్టి యనంతబలవిర్యసంపన్న లయిన కొడుకులం బడసి, వాలి కకారణంబ దారుణం బైన శాపం జిచ్చె: మీరును వాలింపక యుపేక్షించితిలి: దీనికిం బ్రతీకారంబు గలదే? ‘యనిన నమరులకుఁ గమలసంభవుం డి ట్లనియె.

134

ప్రతిపదార్థం: ఆ+పలుకులు= అజ్ఞనికిని, అమరవరులకును జరిగిన పరస్పరసంభాషణలు; సపిస్తరంబుగాన్= వివరంతో కూడుకొని ఉండేటట్లుగా; చెప్పేదన్= తెల్పుతాను; వినుండు; శాప+అనంతరంబు+అల్= కద్రువశాపం ఇచ్చిన వెంటనే; అమరులు+ఎల్లన్= దేవతలందరూ; అజ్ఞనికిన్= బ్రహ్మదేవుడికి; ఇట్లు+అనిరి= ఈవిధంగా చెప్పారు; అయ్య= బ్రహ్మకు సంబోధనం; కద్రువ= నాగమాత; కదునిర్ధయురాలు+ఇ= మిక్కిలికరినురాలై; ఇట్టి= ఇటువంటి; అనంత, బల, వీర్య, సంపన్నులు+అయిన= మేరలేని బలంతోను, పరాక్రమంతోను, కూడినవారైన; కొడుకులన్; పడసి= పొంది; వారికిన్= ఆ కొడుకులకు; అకారణంబు+అల్= కారణంలేకుండానే; దారుణంబు+ఇన్= ఫోరమైన; శాపంబు+ఇచ్చెన్; మీరును= మీరుకూడ; వారింపక= అడ్డగింపక; ఉపేక్షించితిరి= ఊరకున్నారు; దీనికిన్= ఆమె ఇచ్చిన శాపానికి; ప్రతీకారంబు= మారుచేత (తొలగించే ఉపాయం); కలదే= ఉన్నదా? అనినన్= అని అడుగగా; అమరులకున్= దేవతలకు; కమలసంభవుండు= బ్రహ్మదేవుడు; ఇట్లు+అనియెన్.

తాత్పర్యం: దేవతలకును, బ్రహ్మకును జరిగిన సంభాషణలు వివరంగా చెప్పుతాను, వినుండి. కద్రువ పొములకు శాపం ఇచ్చినవెంటనే దేవతలందరు బ్రహ్మతో ఇట్లా పలికారు. “అయ్యా! కద్రువ మిక్కిలి కరినాత్మరాలై అపారమైన బలం, పరాక్రమం ఉన్న ఇట్లాంటి కొడుకులను పొందికూడా వారికి కారణంలేకుండానే ఫోరమైన శాపం ఇచ్చింది. దానిని మీరు కూడ నివారించక ఊరకున్నారు. ఆ శాపానికి మారుసేత ఉన్నదా?” అని దేవతలు అడుగగా వారికి బ్రహ్మ ఇట్లు చెప్పాడు.

- క. క్రూరాకారుల, జగద్ప, కారులఁ, బస్సుగులఁ దాల్పగా నోపని యి ధ్యారుణికి హితంబుగ దు, షైరోగనంపారి మిప్పు దొడఱుడ వలసెన్.

135

ప్రతిపదార్థం: ఫోర+అకారులన్= ఫోరమైన ఆకారం కలవారున్నా; జగత్, అపకారులన్= లోకానికి హాని చేసేవారు న్నా; అయిన; పన్నుగులన్= పొములను; తాల్పగాన్, ఓపని= మోయజాలని; ఈ+ధారుణికిన్= ఈభూమికి; హితంబుగన్= మేలయ్యటట్లు; ఇప్పుడు; దుష్ట+ఉరగ, సంహోరము= దుర్మార్గ లయిన నాగుల వినశాన్ని; ఒడబడవలసెన్= అంగీకరింపవలసి వచ్చింది.

తాత్పర్యం: క్రూరమైన రూపం కలవారున్నా, లోకానికి హాని చేసేవారున్నా అయిన పొములను మోయజాలని ఈ భూమికి మేలు కలగటానికి ఇప్పుడు దుర్మార్గ లైన నాగుల వినశానికి అంగీకరింపవలసి వచ్చింది.

- శ. ‘మటియు సకలలోకహితాచారంబు లైప్పసిస్థులైన నాగముఖ్యుల సెల్ల వాసుకి చెలియ లైన జగత్మార్గువునకు జగత్మార్గం డను మహామునికిఁ బుట్టెడువాడభికతేజస్సి యాస్త్రీకుం డను మహాముని జనమేజయసమారభ్య సర్పసత్తత్తుత్తత్తుత్తత్తుత్త నని పితామహుండు దేవతలకుం జెప్పిన తెఱంగు సెప్పిన, వాసుకి ప్రముఖునాగముఖ్యులైలు సంతసిభ్యి యేలాపుత్తు నెత్తుకొని సాధువాదంబుల నభసంబించిలి; వాసుకియు

నాటంగోలె జరత్కారుమునీంద్రుం డెన్నండు దార పలిగ్రహంబు సేయునో యని తత్సమయ సమాగమం బపేక్షించి యుండు నంత.

136

ప్రతిపదార్థం: మఱియున్; సకల, లోక, హిత+ఆచారంబులు+బ= అన్ని లోకాలకు మేలు కలిగించే ప్రవృత్తి కలవారై; ప్రసిద్ధులు+బన= ప్రభ్యాతు లైన; నాగముఖ్యలన్, ఎల్లన్= సర్వశేషులందరినీ; వాసుకి, చెలియలు+బన= వాసుకి చెల్లె లయిన; జరత్కారువునకున్= జరత్కారువు అనే ఆమెరును; జరత్కారుండు+అను= జరత్కారు డనే పేరున్న; మహాత్, మునికిన్= గొప్పవా డైన బుపికేని; పుట్టిడు, వాడు= జనించేవాడు; అధిక, తేజస్వి= మిక్కిలి తేజస్సుతో కూడినవాడు; ఆస్తికుండు+అను= ఆస్తికు డనే; మహాత్, ముని= గొప్పముని; జనమేజయ= జనమేజయుడిచేత; సమారభు= చక్కగా ఆరంభింపబడిన; సర్వ, సత్త, ప్రశాంతంబువలనన్= సర్వయజ్ఞంలో జరిగే నాశంవలన; రష్ణించును+అని= కాపాడుతా డని; పితామహండు= బ్రహ్మా; దేవతలకున్= దేవతలకు; చెప్పిన, తెఱంగు= విధం; చెప్పినన్= చెప్పగా; వాసుకి, ప్రముఖ, నాగముఖ్యలు+ఎల్లన్= వాసుకి మొదలయిన సర్వశేషులు అందరును; సంతసిల్చి= సంతోషించి; ఏలాపుత్రున్= ఏలాపుత్రు డనే పేరున్న నాగముమారుడిని; ఎత్తుకొని; సాధువాదంబులన్= మంచిమాటలతో, (సంతోషంతో కూడిన పలుకులతో); అభిసందించిరి= స్తుతించారు; వాసుకియున్= వాసుకికూడు; నాటంగోలన్= అప్పటినుండి; జరత్కారు మునీందుండు= జరత్కారువు అనే మునిశేషుడు; ఎన్నండు= ఎప్పుడు; దారపరిగ్రహంబు= భార్యను గ్రహించటం; చేయును+బ= చేయగలడో! అని; తద్ద+సమయ, సమాగమంబు= ఆసమయంయొక్క రాకము; (జరత్కారుడు జరత్కారువును భార్యగా గ్రహించేసమయం ఎప్పుడు వస్తుందా? అని); అపేక్షించి, ఉండు+అంతన్= కోరుకొంటూ ఉండగా.

తాత్పర్యం: మఱియు సర్వలోకాలకు మేలు కలిగించేవారై, ప్రభ్యాతు లయిన ముఖ్య లయిన నాగులనందరిని వాసుకిచెల్లె లయిన జరత్కారువుకూ, జరత్కారు డనే గొప్పమునికి జనించేవాడూ మిక్కిలిప్రకాశం కలవాడూ అయిన ఆస్తికు డనే మహాముని జనమేజయుడిచేత ప్రారంభింపబడిన సర్వయాగప్రశాయం నుండి రక్షిస్తా డని బ్రహ్మ దేవతలకు చెప్పిన విధాన్ని తెల్పగా, నాగశేషులందరు సంతోషం పొంది ఏలాపుత్రు డనే నాగకుమారుని ఎత్తుకొని మృదువచనాలతో పొగిడారు. వాసుకి అప్పటినుండి జరత్కారుడు ఎప్పుడు భార్యను పరిగ్రహిస్తాడో అని ఆ సమయంయొక్క రాకకై కాంక్షిస్తూ ఉండగా- (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

క. పరమతపాశినిధి, యాయా పరవంతోత్తముడు, నియమవంతుడు, లోకోత్తరుడు, జరత్కారుడు నాఱ, బరంగిన ముని బ్రహ్మచర్యపలిపాలకుఁ డై.

137

ప్రతిపదార్థం: పరమ, తపన్+నిధి= గొప్పతపస్సుకు నిలయమైనవాడు; యాయావర, వంశ+ఉత్తముడు= యాయావర వంశంలో గొప్పవాడు; నియమవంతుడు= బ్రహ్మచర్యాది నియమాలు కలవాడు; లోక+ఉత్తరుడు= అతిలోకమహిమ కలవాడు; జరత్కారుడు; నాన్= జరత్కారుడు అనే పేరుతో; పరంగిన= ఒప్పిన; ముని; బ్రహ్మ, చర్య, పరిపాలకుడు+బ= బ్రహ్మచర్యదత్తాన్ని ఆచరించేవాడై.

తాత్పర్యం: గొప్పతపస్సుకు నిలయ మైన వాడు, యాయావర మనే వంశంలో శేషుడు, బ్రహ్మచర్యాదినియమాలు కలవాడు, లోకతీతుడు అయిన జరత్కారు డనే పేరుగల ముని బ్రహ్మచర్యాన్ని ఆచరించేవా డై.

క. ఫోర్ముతములు సలుపుచు, దారపలిగ్రహము సేయఁ దా నొల్లక, సం సారపునర్భవభీతి న, పారవ్యమోహపాశబంధచ్యతుఁ డై.

138

ప్రతిపదార్థం: ఫోర్మల్ పత్రములు= అతికరిన మైన పూజాది ప్రతాలు(ఉపవాసాదులు); సలుపుచున్= చేస్తూ; దారపరిగ్రహము, చేయన్= భార్యను గ్రహించటానికి; తాను, ఒల్లక= ఆజరత్కారుడు ఇష్టపడక; సంసార, పునః+భవ, భీతిన్= ప్రపంచంలో మళ్ళీపుట్టటం వలని భయంచేత; అపార, వ్యావోహా, పాశ, బంధ, చ్యతుఁడు+హ= అంతులేని మిక్కిలి అజ్ఞానంలే త్రాశ్చబంధంనుండి విముక్తుడై.

తాత్పర్యం: అతికరిన మైన పూజాదిప్రతాలు చేస్తూ భార్యను గ్రహించటానికి ఆ జరత్కారుడు ఇష్టపడక సంసారంలో మళ్ళీ జన్మ కలుగుతుం దనే భయంవలన, అంతులేని అధికవ్యామోహ మనే త్రాశ్చబంధంనుండి విముక్తు డై.

వ. తపసోష్వధ్యాయ బ్రహ్మచర్యాత్మతంబులం జీసి బుములబుణంబుల నీఁగుచుఁ బలిభ్రమించువాడు వసంబులో నొక్కపుల్వలంబు గని, యందు మూపికవిలూనం బయి యొక్కమూలంబు తక్కియున్న వీరణత్కణస్తంబంబు నవలంజంచి తలక్రిం దై యాదిత్యకిరణంబు లాపారంబుగా వ్రేలుచున్న బుములం గొందఱం జాచి దాయంబోయి జరత్కారుం డి ట్లనియె.

139

ప్రతిపదార్థం: తపస్+స్వధ్యాయ, బ్రహ్మచర్య, ప్రతంబులన్, చేసి= తపస్సు, వేదాధ్యయనం, బ్రహ్మచర్యప్రతం అనే వాటిచేత, బుములబుణంబులన్= బుములయొక్క బుణాలను; కాఁగుచున్= తొలగిస్తూ; పరిభ్రమించువాడు= తిరిగేవాడు; వసంబులోన్= అడవిలో; ఒక్కపల్వలంబు= ఒకనీటిపడియును; కని=చూచి; అందున్= ఆ పల్వలంలో; మూపికవిలూనంబు+లయి= ఎలుకలచే ఖండింపబడి; ఒక్కమూలంబు= ఒక్కవేరు; తక్కి+ఉన్నదానిన్= మిగిలిఉన్నదాన్ని; వీరణత్కణస్తంబంబున్= ఔరుగడ్డిదుబ్బిను; అవలంబించి= పట్టుకొని; తలక్రిందు+హ; ఆదిత్యాకిరణంబులు= సూర్యాకిరణాలు; ఆపోరంబుగాన్= భోజనంగా; వ్రేలుచున్, ఉన్న= వ్రేలాడుతున్న; బుములన్ కొందరున్= కొందరుమునులను; చూచి; డాయన్, పోయి= సమీపించి; జరత్కారుండు; ఇట్లు+అనియెన్= ఇట్లా పలికాడు.

తాత్పర్యం: తపస్సు, వేదాలు చదవటం, బ్రహ్మచర్యప్రతం అనే వాటిచేత బుములయొక్క బుణాన్ని తొలగిస్తూ తిరిగే జరత్కారుడు అడవిలో ఒకనీటిపడియును చూచి అందు ఎలుకలచే కొరకబడి ఒక్కవేరుమాత్రమే మిగిలిఉన్న ఔరుగడ్డిదుబ్బిను పట్టుకొని తలక్రిందుగా సూర్యాడి కిరణాలే తిండిగా వ్రేలాడుతున్న కొందరుబుములను చూచి సమీపించి వారితో ఇట్లా పలికాడు.

విశేషం: యజ్ఞాదులచేత దేవతలబుణాన్ని, వేదాధ్యయనంచేత బుములబుణాన్ని, సంతానప్రాప్తిచేత పితృదేవతలబుణాన్ని తొలగించవచ్చని శాస్త్రాలు చెప్పుతాయి. జరత్కారుడు ఒక్క బుప్పిబుణాన్ని మాత్రమే తొలగించుకొనగలిగాడు.

క. ‘కదుసుగ్రము దలక్రిందుగా, బడి వ్రేలుట; యాదియు నొక తపంబోకా; నా కే ర్పద్ జెప్పుఁ డీ తపం, బో, దొడగెద’ ననపుడును నయ్యధోముజువిప్పుల్.

140

ప్రతిపదార్థం: తలక్రిందుగాన్= తల క్రింద ఉండేటట్లు; వడివ్రేలుట= ఉండి వ్రేలాడటం; కదున్, ఉగ్రము= మిక్కిలి భయంకరం; ఇదియున్= ఇట్లా తలక్రిందుగా వ్రేలాడటం; ఒక, తపంబు+బకో= ఒక తపస్సుయొక్క విధమా! నాకున్; ఏర్పడన్, చెప్పుఁడు= తేటపడేట్లుగా తెల్పండి; ఏన్= నేను; కా, తపంబు; తొడగెదన్= చేయబూనుతాను; అనపుడున్= అనిన అనంతరం; ఆ+అధః+ముఖ, విప్రుల్= క్రిందికి ముఖం ఉండేటట్లుగా వ్రేలాడుతుండే ఆబ్రాహ్మణములు.

తాత్పర్యం: తలక్రిందుగా ఉండి వ్రేలాడటం మిక్కిలి భయంకరం. ఇట్లు చేయటంకూడ ఒకతపోవిశేషమా? నాకు స్పష్టంగా చెప్పండి; రాతపస్సును నేనుకూడ చేయబూనుతాను'. అని జరత్కారుడు పలుకగా ముఖంక్రిందుగా వ్రేలాడుతుండే ఆ మునులు. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

క. అనము! యిచి యేచి తప, మే, మనుపమ దుఃఖితుల మగుట, నాథారము లే
కను సంతానోఛేధం, బున వైపేద మధుమలోకమున తెరువు చనన్.

141

ప్రతిపదార్థం: అనము= పాపరహితుడా! ఇది= ఇట్లు తలక్రిందుగా వ్రేలాడటం; ఏటి, తపము= ఎట్టి తపస్సి (తపస్సి కాదనిభావం); ఏము= మేము; అనుపమ, దుఃఖితులము+అగుటన్= సాటిలేని శోకం కలవార మవటం చేత; సంతాన+ఉఛేధంబునన్= సంతానంయొక్క లేమిచేత; (సంతానసూత్రం తెగిపోవటంచేత); ఆధారము, లేకను= అనలంబంలేక; అధమలోకమున, తెరువు= నీచమైన లోకంయొక్క మాగ్గంలో; చనన్= వెళ్లటానికి; వైపేదము= వైపేదుతున్నాము.

తాత్పర్యం: పాపరహితుడా! ఇది ఏమి తపస్సి? మేము సాటిలేని చింతకు గురిఅయినవాళ్ళ మవటంచేత, మాతరువాత సంతానం లేకున్నకారణాన ఆధారం లేక హీన మైన లోకంయొక్కమాగ్గంలో వెళ్లటానికి ఇట్లు వైపేదుతున్నాం.

విశేషం: లేక-వ్యతిరేకఫ్లూరకం. ఇది కళయే. ఇచట 'ను' అర్థవిశేషంలో వాడబడింది. 'లేదని' - అని పారాంతరం. లోకము+తెరువు-ఒక్కక్కప్పుడు తత్తురుషపుమాసంలో 'న' ఆగమంగా వస్తుంది.

వ. మందభాగ్యుల మయిన మావంశంబున జరత్కారుం డను పాపకర్మండు పుట్టి దారపలగ్రహంబు సేయను, సంతానంబు వడయను నొల్లకున్నవాఁ; దే మాతని పిత్యపీతామహులము; మాపట్టిన యముగంటవేళ్లిం గాలుండు మూపికవ్యాజంబునం దరతరంబ కొత్తికిన నొక్కావేర తక్కియున్నయిది; యిచియును జరత్కారుం డనపత్యం డయినం దెగు; నే మధ్యఃపాతుల మగుదు; మాతం డపత్యంబు వడసెనేని యుర్ధ్వగతుల మగుదుము.

142

ప్రతిపదార్థం: మందభాగ్యులము+అయి= హీన మైన అదృష్టం కలవారమైన; మావంశంబునన్= మావంశంలో; జరత్కారుండు+అను; పాపకర్మండు= పాపంతో కూడిన పనులు కలవాడు; పుట్టి; దారపలగ్రహంబు= భార్యాను గ్రేహించటం (పెండ్లి చేసికోవటం); చేయను= చేయటానికి; సంతానంబు= సంతతిని; వడయనున్= పాందటానికి; ఒల్లక+ఉన్నవాడు= అంగీకరించున్నాడు; ఏము= మేము; అతని పిత్యపీతామహులము= అతని తండ్రి తాతలం; మాపట్టిన (కర్మపద్ధతిమరుషప్పి)= మేం పట్టుకొన్న; అపురు, గంట, వేళ్లు, ఎల్లన్= చౌరుగడ్డి దుబ్బు వేళ్లన్ని; కాలుండు= యముడు; మూపికవ్యాజంబునన్= ఎలుక లనే మిపచేత; తరతరంబు+అ= క్రమంగా; కొత్తికినన్= కొరికి వేయగా; ఒక్క, వేరు+అ= ఒక్కవేరుమాత్రమే; తక్కి, ఉన్న, అది= మిగిలిఉన్నది; అదియును= ఆ ఒక్కవేరుకూడ; జరత్కారుండు; అనపత్యండు+అయినన్= సంతానం లేనివాడయితే; తెగున్= తెగిపోతుంది (చిన్నమనుతుంది); ఏము= మేము; అధఃపాతులము= క్రిందపడేవాళ్ళం; అగుదుము; అతండు= ఆ జరత్కారుడు; అపత్యంబు= సంతానం; వడసెన్+ఏని= పాందితే; ఊర్ధ్వగతులము= పైలోకాలకు పోయేవాళ్ళం; అగుదుము.

తాత్పర్యం: అదృష్టహీనుల మైన మావంశంలో జరత్కారు డనే పాపాత్ముడు పుట్టి పెండ్లి చేసుకొనటానికి, సంతానం పాందటానికి అంగీకరించ కున్నాడు; మే మాతని తండ్రితాతలం; మేము పట్టుకొని వేలాడుతున్న చౌరుగడ్డి

దుబ్బువేశ్శ నస్సింటిని యముడు ఎలుకలమిషతో క్రమంగా కొరికి వేస్తే ఒక్కవేరుమాత్రం మిగిలి ఉన్నది. జరత్కారుడు సంతానం పాండకపోతే ఆవేరుకూడ తెగిపోతుంది. అప్పుడు మేము అధోలోకాలలో పడతాం. అతడు సంతానం పాందితే పైలోకాలకు పోయేవాళ్ళం అవుతాం.

తే. నీవు మాచుట్టమువపాటిలె నెమ్మితోడు, నవహితుండ ఖై మాపల్చు లాదలంచి;

తా జరత్కారుఁ గని చెప్పవయ్య వాని, నెఱుగుదేని మాపడియెడు నీయవస్త.

143

ప్రతిపదార్థం: నీవు; మా, చుట్టుమవు+అ, పోలెన్= మాబంధువువలె; నెమ్మితోడన్= ప్రీతితో; అవహితుండవు+ఇ= ఏకాగ్రచిత్తుడవయు; మాపల్చులు= మామాటలు; ఆదరించితి(వి); ఆ జరత్కారున్= ఆ జరత్కారుని; కని= చూచి; వానిన్= అతనిని; ఎఱుగుదు+ఎని= తెలిసిఉంటే; మాపడియెడు= మేం పొందే; ఈ, అవస్త= ఈదుర్గతి, చెప్పవు+అయ్య= తెల్పవయ్య.

తాత్పర్యం: నీవు ఎవరో మాకు బంధువువలె ప్రీతితో ఏకాగ్రచిత్తుడ ఖై మామాటలు విని మన్మించాను. ఆ జరత్కారుడిని ఎరుగుదువేని మేం పొందే ఈదురవస్త వానికి తెలియజెప్పుము.

విశేషం: మాచుట్టమువలె, (మాపల్చులు,) మాపడియెడు ఈ అవస్త వీటిలోని అస్మిదర్థకసర్వనామాలు పదగతములై అర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యధ్వనికి అంగాలైనవి. పదగతమని, వాక్యగతమని అర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యధ్వని రెండురకాలు. ఈ రెండింటిని నిపుణంగా పలుచోట్ల కథాసందర్భాలలో ప్రయోగించాడు నన్నయి.

వ. అనిన విని జరత్కారుం డతికారుణ్యాచిత్తుం డయి, యపత్కార్థం బపశ్యంబు వివాహంబు గావలయు నని యెంతయుం భ్రీద్దు చింతించి తన పితృవర్ధంబున కి ట్లనియే.

144

ప్రతిపదార్థం: అనినన్, విని= పితృదేవతలు అట్లా పలికితే విని; జరత్కారుండు; అతి, కారుణ్య, చిత్తుండు+అయి= మిక్కిలి జాలితో కూడిన హృదయం కలవా డయి; అపత్య+అర్థంబు= సంతానంకొరుకు; అవశ్యంబు= తప్పక; వివాహంబు, కావలయున్, అని= పెండ్లి చేసికొనాలని; ఎంతయున్, ప్రొద్దు= చాలాసేపు; చింతించి= ఆలోచించి (దుఃఖించి); తన, పితృ, వర్గంబునకున్= తన తండ్రి తాతల సముదాయంతో; ఇట్లు+ అనియెన్= ఇట్లా అన్నాడు.

తాత్పర్యం: పితృదేవత లిట్లా పలుకగా, జరత్కారుడు మిక్కిలి దయతో కూడిన హృదయం కలవా డయి సంతానంకొరుకు తప్పక పెండ్లిచేసుకోవా లని చాలాసేపు ఆలోచించి తన పితృదేవతల సముదాయంతో ఇట్లా పలికాడు.

క. మీరలు నాపిత్యదేవత, లారాధ్యుల; రేసు మీకు నాత్మజ్ఞాడు; జరత్కారుఁ డనువాడు; ముందఱ, దారపలర్గహము సేయు దగులదు బుధ్మిన్.

145

ప్రతిపదార్థం: మీరలు; నాపిత్యదేవతలు= నాతండ్రితాతలు; ఆరాధ్యులరు= పూజింపదగినవారు; ఏను=నేను; మీకున్; ఆత్మజ్ఞాడు= కుమారుడను; జరత్కారుఁడు+అనువాడన్= జరత్కారు డనే పేరు గలవాడను; ముందఱన్= ఇంతమముందు; దార, పరిగ్రహము, చేయన్= భార్యము గ్రహించటానికి (పెండ్లి చేసికొనటానికి); బుధ్మిన్= మనస్సులో; తగులదు= (అస్కి) పుట్టుడు.

తాత్పర్యం: మీరు నా పితృదేవతలు; నాకు పూజింపదగినవారు; నేను మీకుమారుడిని; జరత్మారు డనే పేరు గలవాడిని; ఇంతకుముందు నాకు పెండ్లి చేసికొనాలనే ఆసక్తి మనస్సులో పుట్టలేదు.

విశేషం: ఆరాధ్యలు- యుష్ణద్విశేషణం, బహువచనం - ‘రు’ ఆగమంగా వచ్చింది. ఈ ఆగమానికి ముందున్న ఉత్సానికి అత్యంకలిగింది.- ఆరాధ్యలరు.

క. మి మ్యుట్లు చూచి, మీకు హి , త మ్యుట్లుగు నట్లకా ముదంబున దారా
ర్థమ్యు ప్రవర్తింపగ్గ జి , త్రమ్యుప్యుడు పుట్టే నాకు ధర్మస్థితి ఘై.

146

ప్రతిపదార్థం: మిమ్యు+ఇట్లు= మిమ్యు ఈ విధంగా వ్రేలాడుతుండగా; చూచి; మీకున్; హితమ్యు= మేలు; ఎట్లు= ఏవిధంగా; అగున్= అవుతుందో; అట్లు+అ, కాన్= అట్లే అగునట్లుగా; ముదంబునన్= సంతోషంతో; దార+అర్థమ్యు= భార్యకోసం; (పెండ్లినిమిత్తం); ప్రవర్తింపగ్గన్= వర్తించటానికి; ధర్మస్థితిఘైన్= ధర్మంతో కూడిన స్థితితో; నాకున్; చిత్తమ్యు= మనస్సు(కోరిక); ఇప్పుడు, పుట్టేన్= ఇప్పుడు పుట్టింది.

తాత్పర్యం: ఇట్లా వ్రేలాడుతున్న మిమ్యు చూచి మీకు మే లెట్లా అవుతుందో అట్లే అవునట్లుగా సంతోషంతో ధర్మంతో కూడిన స్థితితో పెండ్లాడే నిమిత్తం వర్తించా లని నా కిప్పుడు మనసు పుట్టింది.

వ. అనిన నమ్మహిమునులు జరత్మారుపల్చులకు సంతసిఖి యి ట్లనిరి.

147

ప్రతిపదార్థం: అనినన్= అని జరత్మారుడు పలుకగా; ఆ+మహాత్+మునులు= ఆ గొప్పమునులు; జరత్మారుపల్చులకున్; సంతసిల్లి= సంతోషించి; ఇట్లు+అనిరి= ఇట్లు పలికారు.

తాత్పర్యం: అని జరత్మారుడు పలుకగా, వ్రేలాడుతున్న ఆగొప్పమునులు అతనిమాటలకు సంతోషించి ఈవిధంగా పలికారు.

చ. తగియెడు పుత్రులం బడసి, ధర్మపు దప్పక, తమ్యు సుత్తముల్
పాగడగ్గ మస్తుహిమతులు పాందుగతుల్ గడుఫురసిష్టతోఽ
దగిలి తపంబు సేసియును, దళ్శిణ లిమ్ముగ నిష్టి యజ్ఞముల్
నెగడగ్గ జేసియుం, బడయనేర రపుత్తకు లైన దుర్భతుల్.

148

ప్రతిపదార్థం: తగియెడు= తగిన(ఉత్తములైన); పుత్రులన్= కొడుకులను; పడసి= పాంది; ధర్మపు= ధర్మం; తప్పక= పీడక; తమ్యున్; ఉత్తముల్= మంచివారు; పాగడగ్గన్= పాగడునట్లుగా; మన్+మహాత్+మతులు= జేవించే గొప్పబుద్ధిమంతులు; పాందు, గతుల్= పాందేటి స్థితులు; కడు, ఫోర, నిష్టతోన్= మిక్కిలి కరినఘైన నియమంతో; తగిలి= ఆసక్తికలిగి; తపంబు, చేసియును; దళ్శిణలు= సంభావనలు; ఇమ్ముగన్= ఒప్పుగా; ఇచ్చి; యజ్ఞముల్= యాగాలు; నెగడగ్గన్= అధిక మపునట్లుగా; చేసియున్= చేసినపుటికిని; అపుత్రులు+ఐన= కొడుకులు లేనట్టి; దుర్మతుల్= దుష్టబుద్ధి కలవారు(చెడ్డవారు); పడయన్, నేరరు= పాందజాలరు.

తాత్పర్యం: యోగ్య లయిన కొడుకులను పొంది ధర్మమార్గం తొలగకుండ తమ్ము సజ్జనులు పొగడేట్లుగా జీవించే గొప్ప బుద్ధిమంతులు పొందే ఉత్తమలోకాలను మిక్కిలి కలిన మైన నిష్ఠతో విడువక తపస్సు చేసినప్పటికీ, ఒప్పుగా దక్షిణ లిచ్చి యజ్ఞాలు అధికంగా చేసినప్పటికీ పుత్రహీను లైన దుర్జనులు (అట్టిగతులు) పొందజాలరు.

విశేషం: మను+మహామతులు - మనుధాతువుయొక్క తద్దర్మవిశేషణం ‘మను’ - (మనెడు, మనెడి అనేవి ఇతరరూపాలు) ఇచ్చట ‘మను’ అనేరూపంలోని ‘ఇ’ కారం లోపిస్తే ‘మన్మహామతులు’ అని అయింది. నన్నయ రుచిరార్థసూక్తికి ఉదాహరణం రణపద్యం.

జరత్కారుండు వివాహంబు చేసికొనబూనుట (సం. 1-42-9)

శ. ‘కావున నీవు కృతదారపరిగ్రహండ వై సంతానంబు వడసి, మమ్ము సూర్యాలోకగతులం జేయు’ మనిశ, జరత్కారుం ‘డట్టేని నాకు సనామ్మి యయినదాని వివాహంబు గావలయు’ నని వాలకి నమస్కరించి వీడ్జైని, సనామ కన్యాన్మేఘపరుం కై భూవలయం బెల్లి గలయం గ్రమ్మలి.

149

ప్రతిపదార్థం: కావున్= కాబట్టి; నీవు; కృత, దార, పరిగ్రహండవు+ఐ= చేయబడిన భార్యయొక్క గ్రహణంకలవాడి వై (పెండ్లాడి); సంతానంబు, వడసి= సంతానం పొంది; మమ్మున్, డోర్స్టోక, గతులన్= ఉన్నతలోకాలకు పోయే వాళ్ళను; చేయుము+అనిన్= చేయు మని పితృదేవతలు పలుకగా; జరత్కారుండు; అట్లు+ఎని= నేను పెండ్లాడి సంతానం పొందాలంటే; నామ; సనామ్మి, అయిన, దానిన్= సమానమయిన పేరు కలిగిన దాన్ని; (జరత్కారువు అనే పేరు కలిగినదానిని); వివాహంబు, కావలయున్= పెండ్లాడాలి; అని; వారికిన్= పితృదేవతలకు; నమస్కరించి; వీడ్జైని= వదలి; సనామ, కన్యా+అస్మేఘణ, పరుండు+ఐ= తనపేరుతో సమాన మైన పేరున్న కన్యను వెదకటంలో ఆసక్తి కలవా డయి; భూవలయంబు+ఎల్లన్= సర్వభూచక్రాన; కలయన్= అంతటా; ప్రుమ్మరి= తిరిగి.

తాత్పర్యం: ‘కాబట్టి నీవు భార్యను గ్రహించి, సంతానం పొంది, మమ్ము ఉన్నతలోకాలకు వేళ్ళేవాళ్ళనుగా చేయు’ మని పితృదేవతలు పలుకగా, జరత్కారుడు ‘అట్లయితే నేను నాతో సమానమయిన పేరు కల కన్యను పెండ్లాడాలి’ అని వారికి నమస్కరించి వారివద్ద సెలవు తీసికొని తనపేరుతో సమాన మయిన పేరు కల కన్యను వెదకటంలో ఆసక్తికలవా డయి భూచక్రమంతా తిరిగి. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

తరువోజ.

అనవరతన్తతాయాసభేదమున నతికృశం బగుచున్న యంగంబునందుఁ

దనల యేర్వద సిరల్, దధ్యయు ముచిమిఁ దల వడంకుచునుండుఁ, దన పితృవరుల

ఘనముగా సూర్యాభిగమనులు జేయగడగి వివాహంబుగా జరత్కారుఁ

దనముండు దనకోర్కు కనురూప ర్మైనయట్టి కస్యకుఁ గానుఁ దయ్యే మర్త్యమున.

150

ప్రతిపదార్థం: అనవరత, ప్రత+అయాస, భేదమున్= ఎడతెగకుండ ప్రతాలు చేయటంవలని ప్రమచే కలిగిన దుఃఖించేత; అతి, కృశంబు+అగుచున్న= మిక్కిలి చికిత్స; అంగంబునందున్= శరీరంలో; తనరి= అతిశయించి; సిరల్= నాడులు; ఏర్పడన్= సృష్టింగాబయట పడగా; తద్దయున్= మిక్కిలి; ముదిమిన్= ముసలితనించేత; తల, వడంకుచున్, ఉండన్= తల

వణికిపోతుండగా; తన పితృవరులన్= శ్రేష్ఠ లైన తన తాతతండ్రులను; ఘనముగాన్= గొప్పగా; ఉండ్రు+అభిగమనులన్= ఉన్నతలోకాలకు పోయే వారినిగా; చేయన్, కడగి= చేయబూని; వివహంబు, కాన్= పెండ్లాడటానికి; అనఘుండు= పాపరహితు డయిన; జరత్క్షరుడు; తనకోర్చుకిన్= తనకోరికు (తనతో సమానమయినపేరు గల కన్యను పాందటం అతని కోరిక); అనురూప, ఐన అట్టి= తగినట్టి; కన్యకన్= కన్యను; మర్యాదన్= భూలోకంలో; కానడు+అయ్యెన్= చూడలేకపోయాడు (పాందలేనివా డయాడు).

తాత్పర్యం: ఎల్లప్పుడూ ప్రతాలు చేయటంవలని శ్రమచేత కలిగే దుఃఖంవలన మిక్కిలి చిక్కిపోతున్న శరీరంలో అధికంగా నాడులు బయటపడగా, ముసలితనంచేత తల వణమతూ ఉన్న, శ్రేష్ఠ లైన తన తాతతండ్రులను గొప్పగా ఉన్నతలోకాలకు పంపబూని వివహ మాడటానికి పాపరహితు డయిన జరత్క్షరుడు తనకోరికు తగినట్టి కన్యను భూలోకంలో పాందలేనివా డయాడు.

విశేషం: తల వడంకుచునుండు తన పితృవరుల- అని పాతాంతరం. ఈపారమే సరసంగా ఉన్నది, ప్రాధవ్యకరణకారుడు దీన్నే గ్రహించాడు. రెండుర్ధిప్రదపాదాలు కలిస్తే ఒకతరువోజు పాద మపుతుంది. 3 ఇంద్రగణాలు, 1 సూర్యగణం, మళ్ళీ 3 ఇంద్రగణాలు, 1 సూర్యగణం ప్రతిపాదంలో ఉంటాయి. 3వగణాదృష్టరం యతిమిత్రస్థానం. ఉత్తరార్థంలో కూడ ఆయతియే కొనసాగాలి. ప్రాసనియమం ఉన్నది.

v. ఇట్లు జరత్క్షరుండు వివాహపేష్టం బ్రతీశ్చించుచున్న వాసుకియుం దసుచారులవలన నంతయు నెఱింగి, నిజసహాదరి ర్యైన జరత్క్షరుం దీడ్జైని జరత్క్షరుమహామునిపాలికిం బోయి యి ట్లనియె. 151

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈవిధంగా; జరత్క్షరుండు; వివహ+అపేష్టన్= పెండ్లి మీదికోరికతో; ప్రతీశ్చించుచున్నన్= ఎదురుచూస్తాండగా; వాసుకియున్= వాసుకికూడ; తన, చారుల, వలన్= తనవేగులవారివలన; అంతయున్= ఆవిషయమంతా; ఎఱింగి= తెలిసికొని; నిజ, సహాదరి+అయిన= తనతోబుట్టువయిన; జరత్క్షరున్= జరత్క్షరువు అనే పేరున్నదానిని; తోడ్కొని= తనవెంట తీసికొని; జరత్క్షరు, మహాత్, ముని, పాలికిన్= జరత్క్షరుడనే గొప్పమునిచెంతకు; పోయి= వెళ్ళి; ఇట్లు+అనియెన్.

తాత్పర్యం: ఈవిధంగా జరత్క్షరుడు వివహంమీదికోరికతో ఎదురుచూస్తాండగా, వాసుకికూడ తనసేవకులవలన విషయాన్నంతటినీ తెలిసికొని తన తోబుట్టు వయిన జరత్క్షరువును వెంటతీసికొని జరత్క్షరుమునిచెంతకు వెళ్ళి ఇట్లు పలికాడు.

శా. ధన్యం బయ్య భవత్సులం, బతి కృతార్థం బయ్య నష్టత్సులం,
బన్యోన్యాముగుణాభిధానములఁ జిత్తానుంద మొందెన్ వివే
కన్యాయాన్విత భూసురోత్తమ! జరత్క్షరు! జగన్యాన్య! యి
కృన్యాభిక్షు బలగ్రహింపుము జరత్క్షరున్ మటియాసుజన్.

152

ప్రతిపదార్థం: వివేక, న్యాయ+అన్వీత= జ్ఞానంతోను, ధర్మంతోను కూడినవాడ! భూసుర+ఉత్తము= బ్రాహ్మగ్ంశశ్రేష్ఠుడా!
జగత్తోమాన్య= లోకంచేత పూజింపదగినవాడా! జరత్క్షరు= ఓజరత్క్షరుమహార్షి! భవత్సులంబు= మీవంశం; ధన్యంబు= పుణ్యవంతం; అయ్యెన్= అయింది; అస్క్రూత్, కులంబు= మావంశం; కృతార్థంబు= ధన్యం; అయ్యెన్; అన్యోన్య+

అనగుణ+అభిధానముల్న= ఒండొరులకు తగినపేర్లచేత; చిత్త+అనందము= హృదయంలో సంతోషం; ఒందెన్= కలిగింది; మదీయ+అనుజన్= నాయుక్కచెల్లెలిని; జరత్కారున్= జరత్కారువు అనేదాన్ని; ఈ+కన్యాభిక్షన్= ఈకన్యారూప మయిన భిక్షను; పరిగ్రహాంపుము= ప్రియంతో స్నేకరించండి.

తాత్పర్యం: జ్ఞానంతోను ధర్మంతోను కూడినవాడా! బ్రాహ్మణశేష్ముడా! లోకపూజ్యాడా! జరత్కారుమహర్షీ! మీవంశం పుణ్యవంత మయింది. మావంశం ధన్య మయింది. నీకూ మాచెల్లెలికిని ఉండే ఒండొరులకు తగిన గుణాలచేత, పేర్లచేత హృదయంలో ఆనందం కలిగింది. నాచెల్లె లైన ఈజరత్కారువును వివాహార్థమై కన్యారూప మైన భిక్షగా ప్రీతితో గ్రహించండి.

విశేషం: ఇచట వాసుకి చెల్లెలిపేరూ, జరత్కారుమహర్షిపేరూ, సమానా లవటంచేత ఒండొరులకు ఆనకూల్యం ఏర్పడింది. జరత్కారుడు తనపితృదేవతలతో తనకు సనామ అయిన కన్య దౌరికితే పెండ్లిచేసికొంటా నని చెప్పాడు. అట్లే సనామ అయిన కన్య అతనికి లభించింది.

వ. అనిన నొడంబడి, జరత్కారుండు సనామ యగుటంజేసి యక్కస్తుకను వివాహం బై, ప్రథమసమాగమంబునం దన ధర్మపత్రికి సమయంబు సేసే: ‘నాకు నీ వెన్నందేని యవమానంబు దలంచితి, నాఱడ నిన్నుం బాసి పోపుదు’ ననిన నాఱంగోలే.

153

ప్రతిపదార్థం: అనిన్న= అని వాసుకి పలుకగా; ఒడంబడి= అంగీకరించి; జరత్కారుండు; సనామ, అగుటన్, చేసి= తనతో సమాన మయిన పేరు కలది అవటంచేత; ఆ+కన్యను= ఆజరత్కారువును; వివాహంబు+అయి= పెండ్లాడి; ప్రథమ, సమాగమంబున్న= మొదటికలయికలో; తనధర్మపత్రికిన్= తన భార్యకు (అగ్నిసాక్షిగా పెండ్లాడిన భార్య ధర్మపత్రి); సమయంబు= నియమం; చేసెన్= చేశాడు; నీవు; ఎన్నండు+ఏని= ఎప్పుడైనా; నారున్; అవమానంబు= అగోరవం; తలంచితి(వి)= తలపోశవో; నాఱడ+అ= ఆరోజుననే; నిన్నున్; పాసి= విడిచి, పోపుదున్= వెడతాను; అనిన్= అని పలుకగా; నాఱన్, కోలెన్= ఆరోజునుండి.

తాత్పర్యం: అని వాసుకి పలుకగా జరత్కారుమహాముని తనతో సమానమయిన పేరు కలదవటంచేత ఆ కన్యను పెండ్లాడి మొదటి కూడికలోనే (మొట్టమొదటిసారి ఆమెను కూడినప్పుడే) తనభార్యకు ‘నాకు నీవు ఎప్పుడు అగోరవం తలపోస్తావో ఆరోజుననే నిన్ను విడిచిపోతాను’ అని నియమం చేశాడు. ఆనాటినుండి. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

విశేషం: ‘తలంచితి(వి)’ ఇచ్చట భూతకాల మవటంచేత ‘వ’ కారానికి లోపం. ‘కోలె’ అనేది నస్తుయనాడు పంచుమీ విభక్తి ప్రత్యయంగా వాడబడుతూ ఉండేది.

క. వాలుపయి నడుచున ట్లి ! బ్యాలిక నడునడ నడుంగి భయమున నియమా భీలుఁ డగు పతికిఁ బవటుల్ , రేలును నేములక పరిచరించుచు నుండెన్.

154

ప్రతిపదార్థం: ఆ+బాలిక= జరత్కారు వనే ఆ కన్య; వాలుపయిన్= కత్తిమిద; నడునడ= ఇది వణకటంలోని ధ్వన్యసుకరణాం; నడుంగి= వణకి(శంకించి); భయమున్న= భయంతో; నియమ+అభిలుఁడు+అగు= నియమం చేయటంచేత భయంకరు డయిన; పతికిన్= భర్తకు; పవటుల్= పగటిపూటల్లోను; రేలునున్= రాత్రుల్లోను; ఏములక= అశద్ద వహించక; పరిచరించుచున్, ఉండెన్= సేవచేస్తూ ఉండింది.

తాత్పర్యం: కన్య అయిన ఆ జరత్కారువు కత్తిషై నడుస్తున్నట్లుగా భయంతో వడవడవణకి నియమంచేత భయంకరు దైన భర్తకు పగళ్ళా, రాత్రిశ్ల్యా పొరపాటు పడకుండ శర్ధతో సేవ చేస్తూ ఉండేది.

క. అనవరతభక్తిఁ బాయకు, తనపతికిం బ్రియము సేసి, తద్దయు గర్జం
బనురక్తిఁ దాఖ్లి యొప్పెను, బినకరగర్జ యగు పూర్వాదిక్షతివోలెన్.

155

ప్రతిపదార్థం: అనవరత, భక్తిన్= నిరంతరమైనభక్తితో; పాయక= విడువక; తన, పతికిన్= తనభర్తాలయిన జరత్కారుడికి; తద్దయున్= మిక్కిలి; ప్రియము+చేసి; అనురక్తిన్= అనురాగంతో; గర్జంబు= గర్జాన్ని; తాల్చి= ధరించి; దిన, కర, గర్జ,
అగు= సూర్యుడు గర్జంలో(మధ్యభాగంలో)ఉన్న; పూర్వాదిక్, సతి, పోలెన్= తూర్పు ది క్యానే కాంతవలె; ఒప్పెను= ప్రకాశించింది.

తాత్పర్యం: జరత్కారువు ఎడతెగని భక్తితో విడువక తనభర్తకు మిక్కిలిట్టితి ఒనరించి, అనురాగంతో గర్జం ధరించి సూర్యుడు గర్జంలో ఉన్న తూర్పుదిక్కు అనే కాంతవలె ప్రకాశించింది.

విశేషం: అలం: ఉపమ, రూపకం.

వ. అకోషమి యొక్కనాడు దనకుటువు దలయంపిగాఁ గృష్ణాజినాస్తరణంబున నిజనాధుండు నిదితుండై యుస్తు
యవసరంబున నాదిత్యుం డస్తగీలిశిఖరాసన్నుం డగుటయు, సంధ్యాసమయోచితక్రియలు నిర్వాల్మింపు
దదాత్రమవాసు లైన మునులు గడంగుటం జాచి యాత్మగతంబున.

156

ప్రతిపదార్థం: ఆ+కోషలి= సుకుమారగాటి అయిన ఆ జరత్కారువు; ఒక్కనాడు; తన, కుటుపు= తనతొడ; తలయంపిగాన్= తలగడ అగునట్లుగా; కృష్ణ+అజిన+ఆస్తరణంబునన్= కృష్ణమృగచర్చరూప మయిన పక్కమీద; నిజనాధుండు= తన భర్త;
నిదితుండు+బు= నిదపోతున్నవా డయి; ఉన్న, అవసరంబునన్= ఉన్న సమయంలో; ఆదిత్యుండు= సూర్యుడు; అస్తగిరి,
శిఖర+అసన్నుండు= పడమటికొండకొనను సమీపించినవాడు; (అస్తమించటానికి సిద్ధంగా ఉన్నవాడు); అగుటయున్= కాగా;
సంధ్యాసమయ+ఛితక్రియలు= సంధ్యాసమయంలో చేయదగిన కర్కులు; నిర్వాల్మింపు= చేయటానికి; తద్+అశ్రమవాసులు+బన= ఆ
అశ్రమంలో నివసించేవారయిన; మునులు= బుములు; కడంగుటన్= పూనటాన్ని; చూచి; ఆత్మగతంబునన్= తనలో.

తాత్పర్యం: సుకుమారగాటి అయిన ఆ జరత్కారువు తనతొడనే తలగడగా, కృష్ణమృగచర్చపుపక్కాపై తనభర్త
నిదిస్తున్న సమయంలో, సూర్యుడు పడమటికొండకొనను చేరగా (అస్తమించటానికి సిద్ధంగా ఉండగా) ఆ అశ్రమంలో
నివసించే బుములు సంధ్యాకాలంలో చేయదగిన సంధ్యావందనాదికర్కులు చేయటానికి పూనగా చూచి తనలో
(తరువాతి పద్మంతో అన్వయం.)

సీ. ‘సంధ్యలం దీసరించు సభ్యధుల్ గడచిన, ధర్మలోపం బగుఁ దడయ కేల
బోధింప వై తని భూసురప్రవరుండు, పదరునో, బోధింపబడి యవజ్ఞ
దగునె నా కిట్లు నిద్రాభంగ మొనలింప, నని యల్లునో, బీని కల్పనేని
యలుకయ పడుడుఁ గా, కగునె ధర్మక్రియా, లోపంబు, వ్యాధయింబులో సహింప’

అ. నని వినిశ్చితాత్మ ర్మై నిజపతిఁ బునో, బించె; మునియు నిద్ర దేఱి యలిగి
'యేల నిద్ర జెట్టిచి తీవు' నావుడు జర, తాక్కు విట్టు లనియే గరము వెఱచి.

157

ప్రతిపదార్థం: సంధ్యలందున్= సంధ్యకాలాల్స్; ఒనరించు= చేసే; సత్= విధుల్= మంచికర్ణులు; కడచినన్= అతిక్రమిస్తే; ధర్మలోపంబు= ధర్మనికి భంగం; అగున్= అపుతుంది; తడయక= ఆలస్యం చేయక; ఏల= ఎందుకు?; బోధింపవు+సతి(వి) +అని= మేల్కొల్పువయితి వని (భూతకాలమవటంచేత ‘అయితివి’ లోని ‘వ’ కారం లోపించింది); భాసుర, ప్రవరుండు= విప్రజేష్టు డైన జరత్కారుడు; పదరునో= కోపిస్తాడో!; బోధింపబడి= మేల్కొల్పబడి; అవజ్ఞన్= అవమానంతో; నారున్; ఇట్లు= రణవిధంగా; నిద్రాభంగము= నిద్రకు ఆటంకం; ఒనరింపన్= చేయగా; తగునె= యుక్తమవునా అని; అల్లునో= కోపించునో; అలుక+అ=కోపాస్నే; పడుదున్, కాక=అనుభవిస్తామకాని; ధర్మక్రియాలోపంబు= చేయడగినధర్మకార్యాల, లోపాన్ని; (చేయకపోవటాన్ని); హృదయంబులోన్= చిత్తంలో; సహింపన్+అగునే= సయింపదగునా! అని; వినిశ్చిత+అత్మ+ఇ= నిశ్చయింపబడిన మనస్సు కలదై; నిజ, పతిన్= తనభర్తను; ప్రబోధించెన్= మేల్కొలిపింది; మునియున్= జరత్కారుమనికూడ; నిద్ర, తేతి= నిద్రనుండి తెరుకొని(మేలుకొని); అలిగి= కోపించి; రణవు=సీవు; ఏల= ఎందుకు; నిద్రన్; చెరిచితి(వి)= నిద్ర చెడేటట్లు చేశావు; నావుడున్= అనిన అనంతరం; కరము= మిక్కిలి; వెఱచి= భయపడి; జరత్కారువు= అతనిభార్య; ఇట్లులు+అనియెన్= రణవిధంగా పలికింది.

తాత్పర్యం: సంధ్యకాలాలలో చేయవలసిన సత్కర్మలు లోపిస్తే ధర్మభంగం అపుతుంది. ఆలస్యం చేయక ఎందుకు నన్ను మేల్కొల్పు లేదు? అని బ్రాహ్మణాశేష్టు డైన జరత్కారుడు కోపిస్తాడో? మేలుకొల్పబడి అవమానంగా భావించి నా కి విధంగా నిద్రకు ఆటంకం కలిగించటం తగునా? అని కోపిస్తాడో! ఒకవేళ మేల్కొల్పినందుకు కోపిస్తే కోపాస్నే భరిస్తాను గాక! ధర్మకార్యానికి లోపం హృదయంలో ‘శైషపదగునా’ అని హృదయంలో నిశ్చయించుకొని జరత్కారువు తనభర్తను మేల్కొల్పింది. జరత్కారుడును నిద్రనుండి మేల్కొని కోపించి ‘సీవు ఎందుకు నాకు నిద్రాభంగం చేశావు?’ అని అనగా జరత్కారువు మిక్కిలి భయపడి ఇట్లు పలికింది.

విశేషం: ఇచట సాధ్య అయిన జరత్కారువుమనస్సులో ధర్మసంఘర్షణ కలిగింది. భర్త నిద్రపోతున్నాడు. సంధ్యసమయం అయింది. సంధ్యకాలంలో చేయడగినకర్మలు చేయకుంటే ధర్మలోప మవుతుంది. అందుకు భర్త కోపించవచ్చు. ఒకవేళ లేపితే, లేచి నిద్రాభంగ మెందుకు చేశా వని కోపించవచ్చు. ఆసమయంలో భర్తను లేపకపోవటం అధర్మం. లేపటమూ అధర్మమే. రెండువిధాలా భర్త కోపించవచ్చు. ఆమె మనసులో బాగా ఆలోచించి, కోపాస్నే భరించవచ్చును కాని ధర్మక్రియాలోపం సహించరాదని నిశ్చయించి భర్తనులేపింది. ఇచట ఆమెకు ఉండే ధర్మక్రియాసక్తి తెల్లమవుతున్నది. ఆమెలోని ధర్మచింతనప్రవర్తి ఆమె సంతానమైన ఆస్తీమనిలో ప్రతిఫలిస్తుందని వస్తుధ్వని. ఇందులో నన్నుయధర్మనిష్ట ప్రతిఫలిస్తూఉంది.

క. ‘ఇనుఁ డస్తమింపఁ బోయినఁ, ననఫూ! బోధింపవలసే’ ననఫుడు, ‘నామే ల్యసు నంతకు నుండక యినుఁ, దొనరఁగ నస్తుల్చి కేగ నోడఁడె చెపుమా!’

ప్రతిపదార్థం: అనఫు!= పాపరహితుడా; ఇనుఁడు= సూర్యుడు; అస్తుమింపన్ పోయినన్= అస్తుమించటానికి సిద్ధంగా ఉండగా; బోధింపన్వలసెన్= ధర్మక్రియాభంగ మవుతుం దేమో అని నిన్ను మేల్కొల్పువలసి వచ్చింది; అనవుడున్= అనిన అనంతరం; నా, మేల్కొను, అంతకున్= నేను మేల్కొనేంతవరకు; ఉండక= అస్తుమించకుండ ఉండక; ఇనుఁడు= సూర్యుడు; ఒనరఁగన్= ఒప్పుగా; అస్తు+అద్రికిన్= పడమటికొండకు; ఏగన్= వెళ్ళటానికి; ఓడడు+ఎ= భయపడడా? చెపుమా= చెప్పుము.

తాత్పర్యం: ‘ఓ పాపరహితుడా! సూర్య డస్తమించటానికి సిద్ధంగా ఉండగా, ధర్మకార్యచరణానికి లోపం కలుగుతుందని నిన్ను మేల్కొల్పువలసి వచ్చిం’ దని ఆమె అనగా, జరత్కారుడు, నేను మేల్కొనేంతవరకు అస్తుమించకుండ ఉండక సూర్యుడు పడమటికొండకు వెళ్ళటానికి భయపడడా! చెప్పుము’ (అని పలికాడు).

విశేషం: మునిప్రభావం చాలా గొప్పది. అతడు మేలోనైనకపోతే సూర్యుడు అస్త్రమించటానికి భయపడతా డని అతని అభిప్రాయం.

శ. ‘నీవు నా కవమానంబు దలంచితివి; నీయెద్దునుండు నొల్లఁ; దొల్లి నీకు నాచేసిన సమయంబు లిట్టిద్ది; నీగర్భంబున నుస్సవాడు సూర్యానులసుమప్రభుం దైన పుత్రుం; దుభయకులదుఃఖోద్ధరణ సమర్థుండు సుమ్ము; నీవు వగవక నీయగ్రజునొద్దు నుండు’ మని జరత్కారువు సూర్యాల్ని జరత్కారుండు తపోవనంబునకుం జనియే; నిటు జరత్కారువును తనయగ్రజుం దైన వాసుకి యెద్దుకు వచ్చి తద్వ్యత్తాంతంబంతయు నెఱింగించి యుండునంత.

159

ప్రతిపదార్థం: నీవు; నాకున్; అవమానంబు= అగోరవం; తలంచితివి= తలపోశావు; నీయెద్దున్= నీచెంత; ఉండన్, ఒల్లన్= ఉండటానికి అంగీకరించను; తొల్లి= పూర్వం(మెదట); నీకున్; నా, చేసిన (కర్మపదప్రథమకు పష్టి); సమయంబున్= నియమంకూడా; ఇట్టిది+ల= ఇట్టిదే. నీ, గర్భంబున్= నీకడుపులో; ఉన్నవాడు; సూర్య+అనల, సమప్రభుండు+ఇన= సూర్యుడోను, అగ్నితోను సమానమయిన కాంతి కల; పుత్రుండు= కుమారుడు; ఉభయ, కుల+ఉద్దరణ, సమర్థుండు= మన ఇరువురియొక్క కులాల దుఃఖాన్ని తొలగించటానికి (పైకితేవటానికి) శక్తి కలవాడు సుమా (చుమ్ము- చూడుము యొక్క సంస్కేపరూపం); నీవు; వగవక= విచారించక; నీ, అగ్రజు+బద్ధన్= నీఅన్న అయిన వాసుకి చెంత; ఉండుము; అని; జరత్కారువున్= తనభార్య అయిన జరత్కారువును; ఉఁరార్పి= ఓదార్పి; జరత్కారుండు= ముని; తపోవనంబునకున్, తపస్సు చేసికొనటానికి తగిన అడవికి; చనియెన్= వెళ్లాడు; ఇటన్= ఇక్కడ; జరత్కారువును= భార్యకూడ; తన, అగ్రజండు+ఇన= తనఅన్న అయిన; వాసుకి+బద్ధకున్= వాసుకిచెంతకు; వచ్చి; తద్ద, వృత్తాంతంబు= జరిగినవిషయం; అంతయున్; ఎటింగించి, ఉండు+అంతన్= తెలిపి ఉన్నంత.

తాత్పర్యం: ‘నీవు నిద్రనుండి లేపటంచేత నాకు అవమానం చేయటానికి తలపోశావు. నీచెంత ఉండటానికి అంగీకరించను. ఎన్నడయినా నీవు నా కవమానం తలపోస్తే నాడే నిన్ను విడిచి పోతా నని ముందే నీకు శపథం చేసి ఉన్నాను, నీ కడుపున ఉన్న కుమారుడు సూర్యుడోను, అగ్నితోను సమాన మయిన కాంతికలవాడు. మన ఇరువురికులాలయొక్క దుఃఖాన్ని తొలగించటానికి తగిన శక్తి కలవాడు సుమా! నీవు విచారించక నీ అన్నచెంత ఉండుము.’ అని జరత్కారువును ఓదార్పి జరత్కారుముని తపస్సు చేసికొనటానికి అడవికి వెళ్లాడు. ఇచట జరత్కారువును తన అన్న అయిన వాసుకి చెంతకు వచ్చి విషయమంతా తెలిపి ఉండగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్నయం.)

విశేషం: అలం: ఉపను.

క. ఆపూర్వతేజుఁ దపగత , పాపుఁ దపాక్తతభవాసుబంధుఁడు, నిజమూ

తాపిత్యపక్షపుబల భ , యాపహపుఁ దాస్తీకుఁ దుదితుఁ దై పెలిగెఁ బ్రభన్.

160

ప్రతిపదార్థం: ఆపూర్వతేజుఁడు= మిక్కిలిసంపూర్వమైన తేజస్సు కలవాడు; అపగతపాపుఁడు= పోయినపాపం కలవాడు; అపాకృత, భవ+అనుబంధుఁడు= తిరస్కరింపబడిన సంసారంయొక్క సంబంధం కలవాడు; నిజ, మాత్ర, పిత్ర, పష్ట, ప్రబల, భయ+అపహుఁడు= తనతల్లియొక్క, తండ్రియొక్క పక్షాలయొక్క అధికమైన భయాన్ని పోగొట్టేవాడు; ఆస్తికుఁడు= ఆస్తికు ఉన్నేపేరు కలవాడు; ఉదితుఁడు+ఇ= పుట్టి; ప్రభన్= కాంతితో; పెరిగెన్= వర్ధిలాడు.

తాత్పర్యం: అంతటను నిండిన తేజస్సు కలవాడున్నా, పాపంలేనివాడున్నా, తిరస్కరింపబడిన సంసారబంధం కలవాడున్నా, తనతల్లిరండ్రుల ఉభయపక్షాలకు చెందినవారి అధిక మైన భయాన్ని పోగొట్టేవాడున్నా అయిన ఆస్తిముడు కాంతితో పుట్టి పెరిగాడు.

విశేషం: మాతృ+పితృ= మాతాపితు, ద్వంద్వసమసంలో తొలిపదంచివరి బువర్షస్థానంలో ఆవర్షం వస్తుంది. ‘అనడ్జ్బుతోద్వంద్వే.’

తే. చ్యవనసుతుఁ దైన ప్రమత్తితో జాలివె సకల, వేదవేదాంగములు, నిజవిషులబుట్టి నెతుంగి సకలశాస్త్రంబుల, నెల్లయందు, నథికసాత్మ్యకుఁ దాస్తీకుఁ దనుగ జనులు.

161

ప్రతిపదార్థం: జనులు= ప్రజలు; ఎల్ల+అందున్= అన్నిచోట్లలోను; ఆస్తిముడు; అధికసాత్మ్యముడు= గొప్పసత్యగుణం కలవాడు; అనగు= అనేటట్లుగా; చ్యవనసుతుఁడు+అయిన= చ్యవనుడినుమారు డయిన; ప్రమత్తినోన్= ప్రమత్తి అనే వాడివర్ష; సకల, వేద, వేద+అంగములు= అన్నివేదాలను, వేదాలకు అంగాలను; చదివెన్; సకల, శాస్త్రంబులన్= అన్ని శాస్త్రాలను; నిజ, విషుల, బుద్ధిన్= తన నిర్వుల మయిన బుద్ధితో; ఎటిగెన్= తెలిసికొన్నాడు.

తాత్పర్యం: ఆ ఆస్తిముడు ప్రజలు ఎల్లప్రదేశాలలోను అధిక మైన సత్యంకలవా డని పొగడేటట్లుగా చ్యవనకుమారు దైన ప్రమత్తివర్ష అన్నివేదాలను, వేదాలఅంగాలను అధ్యయనం చేశాడు. నిర్వుల మయిన బుద్ధితో అన్ని శాస్త్రాలను తెలిసికొన్నాడు.

విశేషం: బుగ్యజస్సాపూర్వాధర్యాలు నాలుగువేదాలు. శిడ్, వ్యాకరణం, ఛందస్సు, నిరుక్తం, జ్యోతిషం, కల్పం అనేఆరున్నా వేదాంగాలు.

ప్రమత్తితో చదివె అనేచోట తృతీయవిభక్తి ప్రత్యుయమైన 'తో' వాడబడింది. “ఉపయోగంబునందు ఆఖ్యాతము తోడవర్షకమగును.” “ఉపయోగ మనగా నియమపూర్వకవిద్యాస్వీకారము.”

వ. అటుజనమేజయుండు దక్షకవిషాసలంబునం దన జనకు పంచత్వం బుదంకువలన నెతుంగి, మంత్రులం జాచి, 'యిది యేమినిమిత్తంబు? ఓని సపిస్తరంబుగాఁ జెప్పుం' డనిన మంత్రు లి ట్లనిల.

162

ప్రతిపదార్థం: అటన్= అచ్చట; జనమేజయుండు= పరీక్షిత్తు కుమారుడు; తక్షక, విష+అనలంబునన్= తక్షకునియొక్క విష మనే అగ్నిచేత; తన, జనకు, పంచత్వంబు= తన తండ్రి అయిన పరీక్షిత్తుమరణం; ఉదంకువలనన్= ఉదంకుడిద్వారా; ఎటింగి= తెలిసికొని; మంత్రులన్, చూచి; ఇది; ఏమి; నిమిత్తంబు= కారణం; దీనిన్= శస్త్రాంతాన్ని; సపిస్తరంబుగాన్= వివరంతోకూడుకొని ఉండేట్లుగా; చెప్పుండు; అనినన్= అని అడుగగా; మంత్రులు; ఇట్లు+అనిరి.

తాత్పర్యం: అచ్చట- జనమేజయుడు తక్షకుని విష మనే అగ్నిచేత తన తండ్రి అయిన పరీక్షిత్తు మరణించాడనిన వృత్తాంతం ఉదంకుడివలన తెలిసికొని మంత్రులను చూచి 'ఇది ఎందువలన జరిగింది? దీనిని వివరంగా తెల్పండి' అని అడుగగా మంత్రు లిట్లా పలికారు.

విశేషం: మానవశరీరం పంచభూతాత్మకం. మరణించినప్పుడు అది మళ్ళీ పంచభూతాలలో కలసిపోతుంది. అందుకే మరణానికి పంచత్వ మనే పేరు కలిగింది.

జనమేజయునకు బరీక్షితు శాపకారణంబు మంత్రులు చెప్పుట. (సం. 1-36-8)

- సి. అభమస్యునకు విరాటాత్మజ దైన యు, త్తరును బుట్టిన ధర్మమూర్తి,
కౌరవాస్వరూపలక్ష్మయున నుదయించి, ప్రథం బరీక్షితుడు నాఁ బరగువాడు,
ధర్మరథకామముల్ దష్టక సలుపుచుఁ, బూని భూత్రజ నెల్లఁ బుణ్యచరిత
ననముఁ డై రక్షించి యఱువదియేడులు, రాజ్యంబు సేసిన రాజవృషభుఁ,
- ఆ. దధికధర్మమార్గఁ డైన నీయట్టి సఁ, త్వత్తుఁ బదసియున్న పుణ్యఁ, దస్య
నాథ మకుటమణిగణప్రభారంజతఁ, పాదపంకజుండు భరతనిభుఁడు.

163

ప్రతిపదార్థం: అభిమన్యునకున్; విరాట+ఆత్మజ+పన= విరాటునికూతురైన; ఉత్తరరును; పుట్టిన; ధర్మమూర్తి= ధర్మరూపుడు; కౌరవ+అస్వయ, పరిక్షయునున్= కౌరవుల వంశంయొక్క వినాశమయాన; ఉదయించి= పుట్టి; ప్రథన్= ప్రసిద్ధిచేత; పరీక్షితుడు, నాన్= పరీక్షితుడు అనగా; పరగువాడు= ఒప్పువాడు; ధర్మ+అర్థ, కామముల్= ధర్మం, అర్థం, కామం అనే పురుషార్థాలను; తప్పక= అతిక్రమించక; సలుపుచున్= చేస్తూ; పూని= యత్నించి; భూ, ప్రజన్, ఎల్లన్= భూమిలోని ప్రజలనందరిని; పుణ్యవరితన్= పవిత్రమయిన ప్రవర్తనతో; అనముండు+పఁ= పాపరహితుఁ డై; రక్షించి= కాపాడి; అఱువదియేఁ దులు= అరవయిసంవత్సరాలు; రాజ్యంబు చేసిన= రాజ్యాన్ని పాలించిన; రాజ్యవృథుఁడు= రాజ్యశైఖ్యుడు; అధిక, ధర్మమార్గుఁడు+పన= మిక్కిలి ధర్మంతో కూడినమార్గం కలవాడి వైన; నీ+అట్టి= నీవంటి; సత్, పుత్రున్= మంచికుమారుడిని; పడసి, ఉన్న= పొంది ఉన్న; పుణ్యఁడు= పవిత్రుడు; అస్య, నాథ, మకుట, మణి, గణ, ప్రభా, రంజిత, పాద, పంకజుండు= ఇతరరాజులయొక్క కిరీటాలలోని రత్నాల సముదాయాలయొక్క కాంతిచే ప్రకాశింపజేయబడిన పద్మాలవంటి పాదాలు కలవాడు; భరతనిభుఁడు= శకుంతలాదుష్యంతులకుమారు డైన భరతుడితో సమానుడు.

తాత్పర్యం: అభిమన్యుడికి విరాటునికూతు రైన ఉత్తరక జన్మించిన ధర్మస్వరూపుడు, కౌరవవంశం వినాశంపాందే సమయంలో పుట్టి ప్రసిద్ధిచే పరీక్షితుడు అనగా ఒప్పేవాడు, ధర్మం, అర్థం, కామం అనే పురుషార్థాలను అతిక్రమించక అనుసరిస్తూ యత్నించి భూమిలోని ప్రజలను అందరిని పవిత్ర మయిన చరిత్రంతో పాపరహితుడై కాపాడి అరవయి సంవత్సరాలు రాజ్యం పాలించిన రాజుశైఖ్యుడు, మిక్కిలిధర్మంతో కూడినమార్గం కలవాడి వైన నీవంటి మంచికుమారుడిని పొంది ఉన్న పవిత్రుడు, ఇతరరాజుల కిరీటాలలోని మఱుల సముదాయాలయొక్క కాంతిచే ప్రకాశింపజేయబడిన పద్మాలవంటి పాదాలు కలవాడు, భరతునితో సమానుడు.

విశేషం: అభిమన్యుడు కురుజ్యైత్రసంగ్రామంలో మరణించే టప్పబీకి ఉత్తర గర్జవతి అయి ఉండింది. అశ్వత్థామ గర్జషిశువును సంహరించటానికి బ్రహ్మప్రాణ్మి ప్రయోగించాడు. కృష్ణుడు చక్రంచేత దానిని నివారించి శిశువును రక్షించి కౌరవవంశాన్ని నిలిపాడు. అస్యుడు ఉత్తరరు పరీక్షిత్తు పుట్టాడు. అతడు కృష్ణుడిచే రక్షింపబడన ట్లుయతే పాండవనంశం అంతరించి ఉండేది! సింహ, శరభ, శార్దూల, వృష్భూది శబ్దాలు సమాసంలో ఉత్తరపదా లయతే త్రేష్ణతావాచక సూచకా లవుతాయి. శకుంతలా దుష్యంతులకు పుట్టిన భరతుడు కౌరవవంశకర్తలలో ఒకడు.

- వ. భవత్విత్యప్రపితామహపుం డైన పాండురాజునుంబోలే మృగయాసక్తుం డై యొక్కనాఁడు మహాగపానంబులఁ బెక్కుమృగంబుల నెగచి చంపి, తనచేత నేటువడి పాటినమృగంబు వెంటుఁ దగిలి మహాధసుర్ధరుం డై యజ్ఞమృగంబు పిఱుందం బఱచు రుద్రుండునుం బోలే.

164

ప్రతిపదార్థం: భవత్, పితృ, ప్రపితామహండు+పన= నీతండ్రి అయిన పరీక్షిత్తు ముత్తాత అయిన; పాండురాజున్న, పోలెన్= పాండురాజువలె; మృగయా+అసక్కుండు+ఐ= వేటలో ఆసక్తి కలవాడై; ఒక్కనాడు; మహాత్, గహనంబులన్= పెద్దాలడవులలో; పెక్క మృగంబులన్= అనేక జంతువులను; ఎగచి= తరిమి; చంపి; తనచేతన్; ఏటు, పడి= బాణపుదెబ్బు తిని; పాటిన= పారిపోయిన; మృగంబువెంటన్= లేడివెంట; తగిలి= అనుసరించి; మహాత్, ధనుః+ ధరుండు+ఐ= గొప్పవింటిని ధరించినవా డై; యజ్ఞమృగంబు= యజ్ఞరూప మయిన లేడియొక్క; పిఱుందన్= వెనుక; పఱచు= పరిగెత్తే; రుద్రుండునున్, పోలెన్= శివునివలె.

తాత్పర్యం: జనమేజయుడితండ్రి పరీక్షిత్తు, అతనితండ్రి అభిమన్యదు, అతనితండ్రి అర్జునుడు, అతనితండ్రి పాండురాజు-అందుచేత పాండురాజు జనమేజయుడికి ముత్తాత అపుతాడు. ఆ పాండురాజు వలె వేటపట్లు ఆసక్తి కలవా డయి పరీక్షిత్తు ఒకనాడు పెద్దాలడవులలో అనేకజంతువులను తరిమి చంపి, తనచేత బాణపుదెబ్బు తిని పారిపోయిన ఒకలేడిని అనుసరిస్తూ గొప్పవిల్లు ధరించినవా డయి యజ్ఞరూప మైన లేడివెనుక పరుగెత్తే శివుడివలె.

విశేషం: ద్వార్ధరథ్యంససమయంలో యజ్ఞం మృగరూపం ధరించి పరుగెత్తుతూ ఉంటే రుద్రుడు దానివెనుక తరుముతూ పరిగెత్తాడు. ఇచ్చట పరీక్షిత్తు అయజ్ఞమృగాన్ని వెంటాడే రుద్రునితో పోలిక చెప్పబడింది. అలంకారం ఉపమ.

పృథ్వీవృత్తము.

అమిత్తముదభేభి యొక్కరుఁడ యమ్ముగాన్వేషణ
బ్రహ్మాకులితచిత్తుఁ డై తగిలి పాటుచున్ ముందటన్
శమీకుఁ దసువాని నొక్కమునిసత్తమున్ సంతత
క్షమాదమసమన్వితుం గనియే గాననాంతంబున్.

165

ప్రతిపదార్థం: అమిత్రు, మద, భేది= శత్రువులయొక్కగర్వాన్ని అడగించేవాడు; ఒక్కరుఁడు+అ= ఒక్కడే; ఆ+మృగ+అన్వేషణ, భ్రమ+అకులిత, చిత్తుడు+ఐ= ఆ లేడిని వెదకటంకొరకు తిరగటంవలన కలతపెట్టబడిన హృదయం కలవాడై; తగిలి= అనుసరించి; పాటుచున్= పరుగెత్తుతూ; ముందటన్; కానవ+అంతంబున్న= అడవిచివర; సంతత, క్షమా, దమ, సమన్వితున్= ఎల్లప్పుడూ ఓర్పుతోను, అంతరింద్రియనిగ్రహంతోను కూడిన వాడిని; శమీకుడు+అను, వానిన్= శమీకు డనేపేరు కలవాడిని; ఒక్క, ముని, సత్తమున్= ఒకమునిశ్రేష్ఠుడిని; కనియెన్= చూచాడు.

తాత్పర్యం: శత్రువులగర్వాన్ని అణచేపరీక్షిత్తు ఒక్కడే (ఒంటరిగా) తనచేత బాణంతోకొట్టబడి పరుగెత్తేమృగాన్ని వెదకటంకొరకు తిరగటంచేత కలతపెట్టబడిన హృదయం కలవాడై వెంటనంటి పరుగెత్తుతూ, ఎదుట అడవిచివర అధిక మైన ఓర్పుతోను, అంతరింద్రియనిగ్రహంతోను కూడిన శమీకు డనే పేరు గల ఒకమునిశ్రేష్ఠుడిని చూచాడు.

విశేషం: పృథ్వీవృత్తంలో ఒక్కొక్కపాదానికి జ, స, జ, స, య, లగ అనేగణాలు ఉంటాయి. పన్నెండవల్కరం యతిస్థానం. సంస్కృతంలో తొమ్మిదో అష్టరాన్ని యతిస్థానంగా పరిగణిస్తారు. నన్నయాదులు 12వ అష్టరాన్ని యతిగా పాటించారు. ప్రబంధకవులు తొమ్మిదువ అష్టరాన్నే యతిగా నిలిపారు.

వ. కని 'మునీంద్రా! నాచేత నేటువడి మృగం బమ్ముతోన యిటువచ్చే, నబి యొక్కదంబాటే? నీ వెఱుంగుదేని చెప్పుమనిన, నమ్ముని మౌనత్తుతుండు గావునఁ బలుకకున్నం గినిసి, తత్సమీపంబున నపగతప్రాణం ఔ

పడియున్నపొముం దనవింటికొష్టము నెత్తి, యమ్మునియఱుతం దగుల వైచి, క్రమ్మటి హస్తిపురంబునకు వళ్లయిన్నంత.

166

ప్రతిపదార్థం: కని= చూచి; ముని+ఇంద్రా!= మునిశ్రేష్ఠుడా! నాచేతన్; ఏటు, పడి= బాణపుద్భుతిని; మృగంబు= లేడి; అమ్ముతోన్+అ= బాణంతోనే; ఇట, వచ్చెన్= ఇచటికి వచ్చింది; అది= ఆ మృగం; ఎక్కుడన్= ఎక్కుడికి; పాతన్= పరుగత్తింది; నీపు; ఎఱుంగుదు(వు)+ఏని= ఎరిగిఉంటే; (భూతకాలంలోనలేనే తద్దర్శంలో కూడ క్రియచివర ఉన్నవకారం లోపిస్తుంది); చెప్పుము= తెల్పుము; అనినన్= అనిఅడుగగా; ఆ+ముని= శమీకు డనే ఆ ముని; మాన, ప్రతుండు, కాపునన్= మాటాడకుండటం ప్రతంగా కలవాడు అవటంచేత; పలుకక+ఉన్నన్= బదులు పలకకుండా ఉండగా; కినిసి= కోపించి; తద్, సమీపంబునన్= అతనికి చేరువనే; అపగత, ప్రాణంబు+అయి= పోయిన ప్రాణం కలదై; పడి, ఉన్న, పామున్= పామును; తన, వింటి, కొస్పునన్= తనవింటికొనతో; ఎత్తి= పైకితీసి; ఆ+ముని, అఱుతన్= ఆమునియొక్కంరంలో; తగులన్, వైచి= అంటేటట్లుగా చేసి (తగిలించి); క్రమ్మటి= తిరిగి, హస్తి పురంబునకున్= హస్తినాపురానికి; వచ్చి, ఉన్న+అంతన్= చేరి ఉండగా.

తాత్పర్యం: చూచి, ‘ఓమునిశ్రేష్ఠా! నాచేత బాణపుద్భుతిన్న లేడి ఆబాణంతోకూడ ఇక్కడకు వచ్చింది. అది ఎక్కుడికి పారిపోయింది? నీకు తెలిసిఉంటే చెప్పుము’ అని అడుగగా ఆ ముని మానప్రతం కలవాడుకావున సమాధానం ఏమీ చెప్పుకుండా ఉండగా, కోపించి అతనిచెంత చచ్చి పడిఉన్న ఒక పామును తన వింటికొనచే పైకితీసి ఆ శమీకముని మెడలో తగిలించి తిరిగి హస్తినాపురానికి వచ్చి ఉండగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

ఆ. అశమీకుపుత్తుఁ దంబుజసంభవు , గుటెచి భక్తితోడ ఘోరతపము

సేయుచున్న సుప్రసిద్ధుండు శృంగి య , న్నాడు భృంగిసముడు వంధుకోపి.

167

ప్రతిపదార్థం: ఆ, శమీకు, పుత్తుడు= ఆ శమీకమునియొక్క కుమారుడు; అంబుజ, సంభవు, గుటెచి= పద్మానపుట్టిపువా డయిన బ్రహ్మానుగురించి; భక్తితోడన్= పూజ్యభావంతో; ఘోర, తపము= తీవ్ర వైన తపస్సు; చేయుచున్న; సుప్రసిద్ధుండు= మంచిఖ్యాతిగలవాడు; భృంగిసముడు= శివకింకరుడైన భృంగితో సమానుడు; (శివసమాను డనియు చెప్పువచ్చును); అవంధ్యోపి= వృథంకాని కోపంకలవాడు; శృంగి, అన్, వాడు= శృంగి అనే పేరుకలవాడు.

తాత్పర్యం: ఆ శమీకమహార్షి కుమారుడు శృంగి అనేవాడు భక్తితో బ్రహ్మాను గురించి కలోరవైన తపస్సు చేస్తున్న సుప్రసిద్ధుడు. అతడు శివకింకరుడైన భృంగితో సమానుడు; మొక్కలోని కోపం గలవాడు.

విశేషం: ‘అను’ అనే ఉదంతతద్దర్శరైవిశేషంలో ‘ఉ’ లోపించింది. అన్వాడు.

క. తనజనకు నఱుతఁ బవనా , తనశముఁ దగిల్చి రాజసమునఁ బల్చ్ఛి

జ్ఞనపాలు చనుట, కృశుఁ దసు , మునివలన నెతుంగి కోపమూర్ఖాన్వితుఁ దై.

168

ప్రతిపదార్థం: తన, జనకు= తన తండ్రియొక్క; అఱుతన్= కంరంలో; పవన+అశన, శమున్= వాయువును భక్తించే పాముయొక్క కచేబరాన్ని; తగిల్చి= అంటేటట్లుగా చేసి; రాజసమునన్= దర్శంతో; పరీక్షిత్+జనపాలు, చనుట= పరీక్షిస్తుపోరాజ వెళ్లటం; కృశుడు+అను= కృశుడు అనే పేరు గల; మునివలనన్= తపస్సివలన; ఎతుంగి= తెలిసికొని; కోపమూర్ఖా+అన్వితుఁ దు+పి= కోపంయొక్క అతిశయంతో కూడినవా డై, కోపంతో వివశ డై అని అర్థం.

తాత్పర్యం: తన తండ్రిమెడలో పాముయొక్క కళేబరాన్ని అంటేట్లు వేసి దర్శంతో పరీక్షిన్నహాజు వెళ్ళటం కృషుడనే మునివలన తెలిసికాని కోపంయొక్క అతిశయంతో కూడినవాడై. (తరువాతి వచనంతో అన్వయం.)

విశేషం: పరీక్షిత్త+జనపాలు- శృంత్యసంధి - పరీక్షిజ్ఞజనపాలు. జనకు+అఱుతన్-తత్పురుషమాసంలో ఉకార, బుకారాలకు అచ్చ పరమయినపుడు ‘ము’ ఆగమంగా వస్తుంది. జనకునఱుత.

వ. శాపజలంబు లెత్తికొని ‘విజనం బైన విపినాంతరంబున విజతేంత్రియుం డై, మొదవుల చన్నులు వత్సంబులు గుడుచునప్పు దుధ్దతం బగు పయఃఫేనంబ తస్కాపరిరంబుగా మౌనశ్రతంబునం దపంబు సేయుచున్న మహావృధ్భు మథియజనకు నవమానించిన పరీక్షితుండు నేడు మొదలుగా సప్తబిషసంబులలోనఁ దక్కక విషాగ్రీధగ్భుం డై యమసదనంబున కలగెడు’ మని శాపం జిచ్చి తండ్రిపాలికిం జని. **169**

ప్రతిపదార్థం: శాప, జలంబులు= శాపమివ్యటంకొరకు సీళ్ళను; ఎత్తికొని= గ్రహించి; విజనంబు+ఇన= జనరహిత మైన; విపిన+అంతరంబునన్= అడవినదుము; విజిత+ఇంద్రియుండు+ఇ= జయింపబడిన ఇంద్రియాలు కలవా డై; మొదవుల= ఆపుల; చన్నులు= దూడలు; కుడుచు+అప్పుడు= కుడిచేసమయంలో; ఉధ్దతంబు+అగు= పైకి వచ్చే; పయన్+ఫేనంబు+అ= పాలనురుగే; తనకున్; ఆపరంబు, కాన్= భోజన మఘనట్లుగా; మౌన, ప్రతంబునన్= మాటలాడకుండటం (మౌనం) అనే నియమంతో; తపంబు, చేయుచున్న= తపస్సు చేస్తున్న; మహాత్, వృధ్భున్= మిక్కిలిముసలివాడిని; మదీయ, జనకున్= నాతండ్రిని; అవమానించిన= పరాభవించిన; పరీక్షితుండు; నేడు, మొదలుగాన్= ఈరోజుమొదలుకొని; సప్త, దివసంబుల, లోనన్= ఏడురోజులలో; తక్కక, విష+అగ్ని, దగ్గుండు+ఇ= తక్కకు డనే సర్పరాజు విష మనే అగ్నిచే తగులబెట్టబడినవాడై; యమ సదనంబునకున్= యముని గృహానికి (నరకానికి); అరిగెడున్+అని= వెళ్ళగాక అని; (ఎడు, త, ల, ద్రుతానికి అచ్చ పరమయినపుడు ‘ము’కార మఘతుంది); శాపంబు+ఇచ్చి); తండ్రి; పాలికిన్= తండ్రి అయిన శమీకుండితు; చని= వెళ్ళి.

తాత్పర్యం: శాప మివ్యటానికి సీళ్ళు గ్రహించి, ‘జనరహిత మైన అడవినదుము ఇంద్రియాలను నిగ్రహించి ఆపులచన్నులు దూడలు కుడిచేప్పుడు బయటికి వచ్చే పాలనురుగే తనకు భోజనమయ్యట్లుగా మౌనశ్రతం పూని తపస్సుచేస్తున్న మిక్కిలిముసలివాడిని నా తండ్రిని అవమానించిన పరీక్షితు డనేరాజు, నేడు మొదలుకొని (నేటికి) ఏడురోజులలో తక్కకుడనే సర్పరాజుయొక్క విషమనే అగ్నిచేత కాల్పబడి యమలోకానికి వెళ్ళగాక! (మరణించగాక!)’ అని శాప మిచ్చి తండ్రి అయిన శమీకుని చెంతకు వెళ్ళి. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

విశేషం: శాప మిచ్చేటప్పుడు జలం గ్రహించి ఇట్లా జరుగుమగాక! అని పలికి దాన్ని విడిచిపెడతారు.

క. ఉరగకశేబర మంసాం | తరమునఁ బడి వైలు చునికిఁ దలపక యచల
స్థిరుఁ డై పరమధానా | పరతేంత్రియవృత్తి నుస్సవాని శమీకున్. **170**

ప్రతిపదార్థం: ఉరగ, కళేబరము= పాముయొక్కశవం; అంస+అంతరమునన్= మూపులనడుము; పడి; వైలుచున్+ఉనికిన్= వేలాడుతుండటం; తలపక= తలపోయక; అచల+స్థిరుడు+ఇ= పర్వతంవలె కదలనివాడై; పరమ, ధ్యాన+అవరత+ఇంద్రియవృత్తిన్= గొప్పధ్యానంచేత తొలగిన ఇంద్రియాలయొక్క వ్యాపారంతో; ఉన్నవానిన్, శమీకున్= శమీకు డనేమునిని.

తాత్పర్యం: పాముయొక్కవం మూపులనడుమనుండి వ్రేలాడుతుండటం తలపోయక పర్యతంవలె కదలకున్నవాడై, గొప్పదైన పరమాత్మధ్యానంచేత ఉడిగిన ఇంద్రియాలయొక్క వ్యాపారాలతో ఉన్న శమీకమునిని. (తరువాతివచనంతో అన్యయం.)

వ. కని యయురగకశేబరంబుఁ బాటువైచి, తత్క్షణంబ ప్రబుద్ధనయనుం దైనతండ్రి కఖివాదనంబు సేసి, బాష్పపూరితనయనుం దై శృంగి పరీక్షితు నుద్దేశించి తన చేసిన శాపస్థితి సెప్పిన విని, శమీకుండు గరంబడచి య ట్లనియె.

171

ప్రతిపదార్థం: కని= చూచి; ఆ+ఉరగ, కశేబరంబు= ఆపాముశవం; పాటువైచి= తీసివేసి తద్, క్షణంబు+ల= ఆక్షణమందే; ప్రబుద్ధనయనుండు+బన= మేల్కైన్న(తెరువబడ్డ) కన్నలుకలవా డయిని; తండ్రికిన్; అఖివాదనంబు, చేసి= గోత్ర నామాదులు చెప్పి సాష్టాంగమస్కారం చేసి; బాష్పపూరితనయనుండు+బ= క్ర్షీటితో నిండినకన్నలు కలవా డై; శృంగి; పరీక్షితున్= పరీక్షిన్నహోరాజును; ఉద్దేశించి= గురించి; తన, చేసిన= తాను చేసిన; శాప, స్థితి= శాపంయొక్క ప్రకారం; చెప్పినన్= చెప్పగా; విని; శమీకుండు; కరంబు= మిక్కిలి; అడలి= శోకించి; ఇట్లు+అనియెన్.

తాత్పర్యం: చూచి, ఆ పాముశవాన్ని తీసివేసి, ఆ క్షణమందే కన్నలు తెరచిన తండ్రికి నమస్కారం చేసి, కన్నీటితో నిండిననేతాలు కలవాడై పరీక్షితుని గురించి తా నిచ్చిన శాపవిధానాన్ని చెప్పగా విని శమీకమహార్షి మిక్కిలి దుఃఖించి ఇట్లూ పలికాడు.

క. క్రోధము తపముం జెఱుచుసు; | గ్రోధము యణిమాదు లైన గుణములుఁ బాపుం:
గ్రోధము ధర్మక్రియలకు , బాధ యగుం; గ్రోధిగాఁ దపస్పికేఁ జన్మే?

172

ప్రతిపదార్థం: క్రోధము+ల= కోపమే; తపమున్= తపస్సును; జెఱుచుసు= చెడేట్లు చేస్తుంది; క్రోధము+ల; అణిమ+ఆదులు+బన= అణిమ, మహిమ మొదలయిన; గుణములన్= సిద్ధులను; పాపున్= పోగొట్టుతుంది; క్రోధము+ల; ధర్మక్రియలకున్= ధర్మంతోకూడిన కార్యాలకు; బాధ, అగున్= ఆటంకం అవుతుంది; తపస్పికేన్= మునికి; క్రోధికాన్= కోపంకలవా డవటం; జన్మే (చనున్+ఏ)= తగునా! తగ దని భావం.

తాత్పర్యం: కోపమే తపస్సును చెడగొడుతుంది. కోపమే అణిమ, లఫిమ మొదలయిన అష్టాంధులను పోగొడుతుంది. కోపమే ధర్మంతో కూడిన కార్యాలకు బాధ కలిగిస్తుంది. కావున తపస్సు చేసే మునికి కోపం తగునా?

విశేషం: ఈ పద్యం దీని తర్వాతిపద్యం నన్నయ సూక్తినిధిత్వానికి తార్కాణాలు, చనున్+ఏ= ప్రశ్నార్థకమైన ఏకారం పరమవటంచేత ‘చను’ లోనీ ఉకారం లోపించింది- చన్నే.

క. క్షమ లేని తపసితపమును, | బ్రమత్తుసంపదయు, ధర్మబాహ్యప్రభురా
జ్యము భిస్కుంభమున తో , యములట్టుల యద్దువంబు లగు నివి యెల్లన్.

173

ప్రతిపదార్థం: క్షమ, లేని= ఓర్పు లేని; తపసి, తపమును= మునియొక్కతపస్సును; ప్రమత్తు= మిక్కిలిమత్తుగొన్నవాడి; (ప్రమాదపడేవాడియొక్క); సంపదయున్= ధనమున్నా; ధర్మ, బాహ్య, ప్రభు= ధర్మానికి వెలిలయిన (ధర్మాలేని) రాజుయొక్క; రాజ్యమున్= ప్రభుత్వమున్నా, ఇవి, ఎల్లున్= ఇప్పిని; భిన్నముంభమున, తోయములు+అట్టులు+ల= బ్రద్ద లయిన కుండలోనీ నీళ్ళవలె; అద్రువంబులు+అగున్= అస్థిరాలు అవుతాయి.

తాత్పర్యం: ఓర్చులేని ముని తపస్సున్నా, ప్రమాదపడేవాడి ధనమున్నా, ధర్మంసుండి తోలగినరాజురాజ్యమున్నా, ఇవన్నియు బ్రద్దులయిన కుండలోని నీళ్ళవలె అస్థిరా లవుతాయి.

విశేషం: అలం: ఉపమ, కుంభము+తోయములు=తత్పరుషంలో ఒక్కొక్కప్పుడు ‘న’ ఆగమంగా వస్తుంది; కుంభమునతోయములు.

వ. క్షమ విడిచి నీవు దృష్టాద్యష్టవిరుద్ధం బైన్కోధంబు జేకోని సకలక్షమారక్షకుం దైన పరీక్షిత్తునకుం బలీక్షింపక శాపం జిఛ్చి చెట్టు సేసితివి; రాజరక్షితు లై కాదె మహామును లతిఫోరతపంబు సేయుచు, వేదవిహిత ధర్మంబులు నడుపుచు మహాశక్తిమంతు లయి యున్నవా: రట్టిరాజుల కపకారంబు దలంచు నంత కంటె మిక్కిలిపాతకం బొం డెల్లి? మతియు భరతకుల పవిత్రుం దైన పరీక్షితు రాజసామాన్యంగా వగచితే? 174

ప్రతిపదార్థం: క్షమ= ఓర్చు; విడిచి; నీవు; దృష్టా+అదృష్టా విరుద్ధంబు+ఐన= మొదటిసారే చూడబడినట్టిదీ ఇదివర కెస్తుడు చూడబడనట్టిదీ, మునులకు పాందతగనిదీలయిన; క్రోధంబున్= కోపాన్ని; చేకోని= గ్రహించి; సకల, క్షమా, రక్షమండు+ఐన= సర్వభూమిని రక్షించేవా దయిన; పరీక్షితునున్; పరీక్షింపక= బాగుగా పరిశీలించక; శాపంబు+ఇచ్చి; చెట్టు, చేసితివి= చెడు చేశావు; రాజ, రక్షితులు+ఐ, కాదె= రాజుచే రక్షింపబడినవా రయి కదా! మహాత్, మునులు= గొప్పమునులు; అతి, ఘోర, తపంబు, చేయుచున్= మిక్కిలి తీవ్ర ఔన తపస్సు చేస్తూ; వేద, విహిత, ధర్మంబులు= వేదాలచే విధింపబడిన ధర్మకార్యాలు; నడుపుచున్= చేస్తూ; మహాత్, శక్తిమంతులు+లయి, ఉన్నవారు= గొప్పమహిమ కలవా రయి ఉన్నారు; అట్టి, రాజులకు, అపకారంబు= కీడు; తలంచు, అంతకంట్నే= తలపోసేంతకంటె; మిక్కిలి పాతకంబు= అధిక మయినపాపం; ఒండు= ఇతరం; ఎద్ది= ఏది? ఏది లే దని భావం; మతియున్= అదిగాక; భరత, కుల, పవిత్రుండు+ఐన= భరతకులంలో ధర్మకార్యాలు చేయటంచేత పవిత్రు దైన (భరతవంశాన్ని పవిత్రం చేసేటి అని కూడ అర్థం చెప్పవచ్చును); పరీక్షితున్= పరీక్షిన్నహోరాజును; రాజ, సామాన్యాన్, కాన్= సాధారణు దైనరాజుగా; వగచితి+ఐ= (భూతకాల మయటంచేత ‘ప’కారంలోపం) తలచావా!

తాత్పర్యం: ఓర్చు విడిచి నీవు ఇదివర కెప్పుడు చూడనట్టి, మునులకు ఉండరానట్టి కోపాన్ని పాంది సరిగా ఆలోచించక సర్వభూమిని రక్షించేవా ఔన పరీక్షిన్నహోరాజుకు శాప మిచ్చి చెడు చేశావు. రాజులచే రక్షింపబడేకదా గొప్పమునులు మిక్కిలి తీవ్రమయిన తపస్సు చేస్తూ వేదాలచే విధింపబడిన ధర్మకార్యాలు కొనసాగిస్తూ, గొప్ప శక్తికలవారై ఉన్నారు. అట్టిరాజులకు కీడుచేయ తలపోయటం కంటె అధికతరమైన పాపం మరొకటి ఉండదు. అదిగాక, భరతవంశాన్ని పవిత్రం చేసేటి పరీక్షిన్నహోరాజును సామాన్య దైన రాజుగా తలపోశావా? అతడు సామాన్య దైనరాజు కాడు. గొప్పమహారాజుని భావం.

విశేషం: దృష్టాదృష్టవిరుద్ధం అనేదాన్ని విశేషాలోభయపదకర్మధారయంగా గ్రహిస్తే, ఔన చెప్పబడిన అర్థం సరిపోతుంది. దాన్ని షష్ఠితత్తురుషంగా గ్రహిస్తే, దృష్ట మంటే చూడబడినది, అదృష్ట మంటే చూడబడనిది. ఇహపరాలకు విరుద్ధ మయిన దని అర్థం చెప్పుకోవాలి.

ఉ. క్షత్రియవంశ్య లై ధరణిఁ గావగ బుట్టినవారు బ్రాహ్మణ
క్షత్రియవైశ్యశాంతు లనగాఁ గల నాలుగుజాతులన్ స్వచా

రిత్తము దష్టకుండగ్గఁ బలీష్టితు కాచినయిట్లు రామమాం
ధాతృరఘుక్షితీశులు ముదంబును గాచిరె యే యుగంబులన్!

175

ప్రతిపదార్థం: క్షత్రియ, వంప్యలు+ఖ= క్షత్రియవంశానికి చెందినవారై; ధరణిన్= భూమిని; కావగన్= రక్షించటానికి; పుట్టినవారు; (దీన్ని రామమాంధాతృరఘుక్షితీశులు అనేదానికి విశేషణంగా గ్రహించాలి); రామ, మాంధాత్మ; రఘు, క్షితిశులు= రాముడు, మాంధాత, రఘువు అనేరాజులు; ఏ, యుగంబులన్= ఏయుగాలలోనైనా; బ్రాహ్మణ, క్షత్రియ, వైశ్య, శాస్త్రులు+అనుగాన్, కల= బ్రాహ్మణులు, క్షత్రియులు, వైశ్యులు, శాస్త్రులు అనే పేర్లు కల; నాలుగుజాతులన్= నాలుగు వర్ణాలలోనివారిని; స్వ, చారిత్రము= తమతమప్రవర్తన (వర్ణధర్మం); తప్పక+ఉండగన్= విడిచిపోకుండెట్లుగా; పరీష్టితు, కాచిన, అట్లు= పరీష్టిన్పురోరాజు రక్షించినట్లు; ముదంబున్న= సంతోషంతో; కాచిరి+ఎ= రక్షించారా!

తాత్పర్యం: క్షత్రియకులానికి చెందినవారై, భూమిని రక్షించటానికి పుట్టినట్టి రాముడు, మాంధాత, రఘుమహారాజు మొదలయినరాజులు ఏయుగాలలోనైనా బ్రాహ్మణులు, క్షత్రియులు, కోమట్లు, శాస్త్రులు అనేపేర్లుగల నాలుగువర్ణాలను తమతమధర్మాలను తప్పకుండ పరీష్టిన్పురోరాజు రక్షించినట్లు సంతోషంతో రక్షించిఉన్నారా! (రాముడు, మాంధాత మున్సుయినవారుకూడ పరీష్టితుడు రక్షించినట్లు నాలుగువర్ణాలప్రజలను, తమతమవర్ణధర్మాలను తప్పకుండ రక్షించి ఉండలే దని భావం.)

విశేషం: పరీష్టితు, కాచిన, అట్లు= కర్తృపద్ధతము షష్ఠివాడబడింది. క్షత్రియు డంటే క్షత్రం(అపద) నుండి రక్షించేవాడు అని వ్యవృత్తి, మాంధాత సూర్యవంశానికి చెందినమహారాజు, యువనాశ్వనికుమారుడు. అతడు తండ్రిగెర్భంనుండి బయటికి రాగానే మునులు ఇతడు దేన్ని కుడుచును (కమ్+ఏష-ధాస్యతి) అని పలికారు. అప్యుడు ఇంద్రుడు వచ్చి ‘మాం ధాస్యతి’, నన్ను కుడుచును అని పలికాడు. అందుచే ఇతనికి మాంధాత అనే పేరు కలిగింది. ఇతడు నన్ను తొలగిస్తూ డని ఇంద్రుడు భయంపొందటంచేత ఇతని కీపేరు వచ్చిందని కొందరు చెప్పి ఉన్నారు. ఇతడు పోడశ(16) మహారాజుల్లో ఒకడు. అప్పకవి ఈపద్యాన్ని సంయుతాసంయుతప్రాసానికి ఉదాహరణంగా ఇచ్చాడు. మొదటి మూడుపాదాలలో ప్రాసాఙ్కరం తకారరేఫసంయుక్త మయింది. నాల్గవాదంలో మాంధాత్ అనేటప్పుడు మాత్రం ‘త్రు’ అసంయుక్తం.

v. ‘అతండు మృగయావ్యునంబున నపలమితక్షుత్ప్రాసాపలత్రాంతుం డయి యెఱుంగక నా కవజ్జ జేసేసి నేనును దాని సహించితి; నమ్మహిత్తునకు నీయిచ్చిన శాపంబుఁ గ్రమ్మలింపనేర్చేవి లగ్గగు’ ననిన శృంగి యి ట్లనియె.

176

ప్రతిపదార్థం: అతండు= పరీష్టిత్తు; మృగయా, వ్యసనంబున్న= వేటలోని అత్యాసక్తిచే; అపరిమిత, క్షాంక, పిపాసా, పరిశ్రాంతుండు+అయి= అధిక మైన ఆకలిచేత, దప్పికచేత, అలసినవాడయి; ఎఱుంగక= తెలియక; నామన్; అవజ్జన్= అవమానాన్ని; చేసెన్; ఏనును= నేనుకూడ; దానిన్= అతడు చేసిన అవమానాన్ని; సహించితిన్= పైచాను; ఆ+మహాత్మునకున్= ఆమహానీయు దైన పరీష్టిత్తును; నీచ్చిన్= (కర్తృపద్ధతముష్టి) నీవు ఇచ్చిన; శాపంబును; క్రమ్మజీంపన్= మరల్చానికి; నేర్చు(వు) ఏని=(తద్దర్మమున వకారలోపం) ఓపుతావేని; లగ్గ+అగున్= మేలపుతుంది; అనినన్= అని శమీకుడు పలుకగా; శృంగి; ఇట్లు+అనియెన్= ఇట్లు అన్నాడు.

తాత్పర్యం: ఆ పరీష్టిత్తు వేటమైని ఆసక్తిచేత అధికమయిన ఆకలిచే, దప్పికచే మిక్కిలి అలసి తెలియక నాకు అవమానం చేశాడు. నేనుకూడ దాన్ని సహించాను. ఆ మహానీయు దైన పరీష్టిత్తు నీవు ఇచ్చిన శాపం మరల్చాగలిగేతే మేలపుతుంది. అని శమీకుడు పలుకగా కుమారు దైన శృంగి ఇ ట్లన్నాడు.

విశేషం: వ్యసనాలు ఏడు: పెలది, జాదం, పొనం, వేట, వాక్షారుష్యం, దండపారుష్యం, సౌమ్య అనవసరంగా వ్యయం చేయటం. పీటిలో వేట ఒకటి. వ్యసనవరాయణులు ఎట్టిదోషా నైనా చేస్తా రనటానికి ఇది నిదర్శనం.

క. అలుకమెయి మున్న పలికితి , నలుకని నా పలుకు తీక్ష్ణా మై యింతకు ను
జ్ఞాలదహనాకృతిఁ దక్షక్కుఁ , దలరఁగు బైరేప కేల తానెడ నుడుగున్.

177

ప్రతిపదార్థం: అలుకమెయున్ = కోపంతో; మున్న+ల = పూర్వమే; పలికితిన్ = శాపమిచ్చాము; అలుకని = భయపడని; నా, పలుకు = నామాట; తీవ్రమై, ఇంతకున్ = రాపాటికి; ఉజ్జుల, దహన+అకృతిన్ = మండే అగ్నియొక్క ఆకారంతో; తక్కకున్ = తక్కకుడిని; తలరఁగున్ = సంధ్రమించేటట్లుగా, (చలించేటట్లుగా), ప్రేరేపక = ప్రోత్సహింపక; ఏల = ఎందుకు; తాన్ = తాను; ఎడన్ = దూరంగా; వ్యధంగా; ఉడుగున్ = తొలగిపోతుంది, మానుతుంది; మాన దని భావం.

తాత్పర్యం: కోపంతో పూర్వమే పలికాను. భయపడనినామాట తీవ్ర మై శాపాటికి మండేఅగ్నియొక్క ఆకారంతో తక్కకుడిని కలత పొందేట్లుగా ప్రోత్సహింపక తాను ఎందుకు దూరంగా ఉండిపోతుంది? అంటే తక్కకుడిని తప్పక ప్రేరేపిస్తుం దని భావం.

విశేషం: ('అలుకని' - అనేపారం సందేహస్వదంగా ఉన్నది.) (కొన్నిప్రతులలో ఉండే 'అలుకనే'- (అలుకన+ఎ) = నాపలుకు అంత చులకనిదా? అనేపారం ఉచితరంగా కనిపిస్తున్నది.)

వ. 'నావచనం బమోఘుం' బనిన, శమీకుండు శోకాకులితచిత్తుండై, తన శిఘ్యన్ గౌరముఖుం డమవానిం జలిచి, 'చీని నంతయుఁ బలీక్షితునకెతింగెంచి తక్కకువలనిభయంబు దలంగునట్టి యుపాయంబు సేసికొమ్మని చెప్పి ర' మ్మనినః వాడు నప్పుడ పలీక్షితుపాలికిం జని యి ట్లనియే.

178

ప్రతిపదార్థం: నావచనంబు = నాపలుకు; అమోఘుంబు = వ్యధం కానిది; అనిసన్ = అని శృంగి పలుకగా; శమీకుండు; శోక+అరులిత, చిత్తుండు+అయి = చింతచే కలత చెందిన హృదయం కలవా డయి; గౌరముఖుండు+అనవానిన్ = గౌరముఖుడు అనేపేరు కలవాడిని; తన, శిఘ్యన్; పిలిచి; దీనిన, అంతయున్ = శృంగి శపించినిషయమంతా; పరీక్షితునమన్; ఎఱింగించి= తెలిపి; తక్కకువలని భయంబు = (సమసంలో చేత, తోడ, వలన అనేపాటికి 'ఇ' కారం వస్తుంది) తక్కకుడి వలన కలిగే భయాన్ని; తలంగు, అట్టి= తొలగించేటి; ఉపాయంబు; చేసికొమ్ము, అని= చేసికొమ్ముని; చెప్పి, రమ్ము+అనిన్ = చెప్పిర మ్మని పలుకగా; వాడున్ = ఆగౌరముఖుడును; అప్పుడు+ల = వెంటనే; పరీక్షితు, పాలికిన్ = పరీక్షితుచెంతకు; చని=వెళ్ళి; ఇట్లు+అనియెన్.

తాత్పర్యం: 'నా పలుకు వ్యధం కాదు' అని శృంగి పలుకగా శమీకుడు దుఃఖించేత కలత చెందిన హృదయం కలవా డయి, గౌరముఖుడనే పేరు గల తనశిఘ్యడిని పిలిచి 'ఈ విషయమంతా పరీక్షితుకు తెలిపి, తక్కకుడివలన కలిగే భయం తొలగే ఉపాయం చేసికొ మ్మని చెప్పిర' మ్మని పంపగా ఆ గౌరముఖుడు వెంటనే పరీక్షితుడిచెంతకు వెళ్ళి ఇట్లు పలికాడు.

సి. అడవిలో నేకాంతమతి ఫోరితపమున , మున్న మా గురులపై నురగశము
మైచుట విని యిటి, వాలి తనూజుండు , శృంగి యన్నాడు కాల్చిచ్చునట్టి
శాపంబు నీ కిచ్చె, సప్తాహములలోన , నా పలీక్షితుడు నాయలుకఁ జేసి
తక్కకవిషమున దగ్గుఁ డయ్యెడు మని, దానికి గురులు సంతాప మంది

అ. భూతలేశ! నన్ను బుత్తెంచి లప్పడు, తడ్డయంబులొల్లి దలగునట్టి
మంత్రతంత్రవిధు లమ్మి యేమఉకుండు, నది నిరంతరంబు ననియుఁ గఱవ.

179

ప్రతిపదార్థం: అడవిలో= అడవిలో; ఏకాంత, మతిన్= ఏకాగ్రమైన మనస్సుతో; ఫోర, తపమునన్, ఉన్న= తీవ్రమైన తపస్సులో ఉండిన; మా గురులమైన్= మాగురు వైన శమీకునిమీద; (పూజ్యార్థంలో బహువచనం); ఉరగశవము= సర్పంయొక్కకేబరాన్ని (చచ్చినపామును); వైచుట= వేయటం; విని; అల్లి= కోపించి; వారితనూజండు= మాగురువులకుమారుడు; శృంగి, అన్, వాడు= శృంగి అనే పేరు కలవాడు; ('అను' లోని 'ణ' కారం లోపిస్తే 'అన్నాడు' అయింది); కార్పీచ్చు+అట్టి= దావాగ్నివంటి; (అడవిని కాల్చే అగ్నివంటి); శాపంబు; సప్త+అహములలోన్నే= ఏడురోజుల్లో; ఆ పరీజీతుఁడు; నా, అలుకొనేసి= నాకోపంచేత; తడ్డకవిషమునన్= తడ్డకుడి యొక్క విషంచేత; దగ్గుఁడు= దహింపబడినవాడు; అయ్యెడున్+అని= అప్పుమగాక అని; (దీవనకు, శాపానికి ఎడమ, కావుత మొదలైనవి అవుతాయి); నీకున్, ఇచ్చెన్= నీకు శాపమిచ్చాడు; దానికిన్= శాపమివ్యటానికి; గురులు= శమీకుడు; సంతాపము+అంది= దుఃఖం పొంది; భూతల+రశశ= ఓరాజా! ఇప్పుడు; నన్నున్; తద్, భయంబులు+ఎల్లున్= ఆశాపంవలని భయాలన్ని; తలగు, అట్టి= తొలగించేటి; మంత్ర, తంత్ర, విధులు= మంత్రాలు, తంత్రాలు, (చేయదగిన కార్యాలు) మొదలైన విధానాలు; నిరంతరంబున్= సతతం; అమర్చి= ఏర్పరచి; ఏమఉక+ఉండునది= అశ్రద్ధవహించక ఉండాలి; అనియున్= అనికూడ; కఱపన్= బోధించటానికి; ఇప్పుడు; సన్నున్; పుత్తెంచిరి= పంపారు.

తాత్పర్యం: అడవిలో ఏకాగ్రమయిన మనస్సుతో తీవ్రమయిన తపస్సు చేస్తున్న పూజ్యాలైన మాగురువుగారిపై నీవు చచ్చినపామును వేయటం విని కోపించి శృంగి అనేపేరు కల వారికుమారుడు ‘ఏడురోజులలో ఆ పరీజీతుడు నాకోపంచేత తడ్డకు డనే పాముయొక్క విషంచేత దహింపబడుగాక!’ అని దావాగ్ని వంటి శాపం నీ కిచ్చాడు. అట్లా అతడు శాప మివ్యటానికి మా గురువుగారు శోకించి ఓరాజా! దానివల్ల కలిగే భయాలన్ని తొలగించే మంత్రాలు తంత్రాలు మొదలయిన విధానాలన్ని ఏర్పరచి సంతతం జాగరూకతతో ఉండా లని నీకు బోధించేకొరకు నన్నిప్పుడు నీకడకు పంపారు.

విశేషం: ఇది శమీకుని క్షుమాశక్తినీ సాజన్యాన్ని సూచిస్తుంది. అలం: ఉపమ. అయ్యెడున్+అని= అయ్యెడుమని “ఎడు, తల ద్రుతంబునకు అచ్చుపరంబగునపుడు మకారంబగు.” (బాలవ్యా. క్రి.28సూ.)

వ. అని చెప్పి గౌరముఖుం డలిగినం, బలీక్షితుండు పలిక్షీణహృదయుం దై తనచేసిన వ్యుతికమంబునకు సంతాపించి, శమీకు నుపశమనంబునకు మెళ్ళి శృంగి శాపంబునకు వెఱచి మంత్రివర్గంబుతో విచారించి యాత్మరక్షయం దప్రమాదుం దై.

180

ప్రతిపదార్థం: అని; చెప్పి; గౌరముఖుండు= శమీకునిశిష్టుడు; అరిగినన్= వెళ్గా; పరీక్షితుండు; పరీక్షిణహృదయుండు+ఇ= మిక్కిలి బలహీన పైన హృదయం కలవాడై; తనచేసిన= తాను చేసిన, (కర్తృపుష్టప్రథముకు ఘషి); వ్యుతికమంబునకున్= ధర్మవిరుద్ధకార్యానికి; సంతాపించి= దుఃఖించి; శమీకు+ఉపశమనమున్= శమీకునియొక్క ఓర్పునకు; మెచ్చి; శృంగి, శాపంబునకున్= శృంగి ఇచ్చినశాపానికి; వెఱచి= భయపడి; మంత్రివర్గంబుతోన్= మంత్రులనమూహంతో; విచారించి= ఆలోచించి; ఆత్మ, రక్ష, అందున్= తన్న రక్షించుకోవటంలో; అప్రమాదుండు+అయి= ఏమరుపాటు లేనివా డయి.

తాత్పర్యం: అని గురుపుగారిసందేశం చెప్పి గౌరముఖుడు వెళ్లగా, పరీక్షిత్తు కలతచెందినహృదయం కలవాడై తాను చేసిన ధర్మ విరుద్ధకార్యానికి శోకించి, శమీకుని ఓర్పునకు మెచ్చి, శృంగి ఇచ్చినశాపానికి భయపడి, మంత్రులసమూహంతో ఆలోచించి తనను రక్షించుకోవటంలో ఏమరుపాటు లేనివాడై. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

మ. సకలోల్పోయి డతిప్రయత్నపురుణ డై, సర్వక్రియాదక్ష త
క్షకకోటుల్ పనిసేయగా, ఘనతరైకస్తుంభపార్శ్వంబుణ ద
క్షకభీతిన్ రచియింపుణ బంచి, దృఢరక్షన్ దానిలో నుండే జా
యక రాత్రించిపజ్ఞాగరూకపిాతజ్ఞతామాత్యవర్గంబుతోన్.

181

ప్రతిపదార్థం: సకల+ఉర్మి+ఈశుడు= సర్వభూమికిని ప్రభు వైన పరీక్షిత్తు; తక్షకభీతిన్= తక్షకుడివలని భయంచేత; అతిప్రయత్నపురుడు+బి= అధికమైన ప్రయత్నంలో ఆసక్తికలవాడై; సర్వ, క్రియా, దక్ష, తక్షక, కోటుల్= అన్నిపనులలోను సమర్థులైన వద్ద (వడంగుల) వారి సముదాయాలు; పనిచేయగాన్; ఘనతర, ఏక, స్తుంభ, పార్శ్వంబున్= మిక్కిలి గొప్ప డైన ఒకటే స్తుంభంగల సాధాన్మి; రచియింపన్= నిర్మించటానికి; పంచి= ఆజ్ఞాపీంచి; రాత్రిందివ, జాగరూక, హిత, భృత్య+అమాత్య, వర్గంబుతోన్= రాత్రియు వగలును శ్రద్ధవహించి ఉండే ఆపులయొక్కయు, సేవకులయొక్కయు, మంత్రులయొక్కయు సముదాయంతో; పాయక= విడువక; దృఢరక్షన్= దట్ట మైన రక్షణతో; దానిలోన్= ఆభంటికంబపుమేడలో; ఉండెన్= నివసించాడు.

తాత్పర్యం: సర్వభూమికి ప్రభు వైన పరీక్షిత్తు అధిక మైన ప్రయత్నంలో ఆసక్తి కలవాడై తక్షకుడివలనిభయంచేత అన్నిపనులను చేయటంలో నేర్చరు లైన వడంగులసమూహాలు పనిచేయగా గొప్పమైన ఒంటికంబపుమేడ నిర్మించటానికి ఆజ్ఞాపీంచి రేయుంబవశ్చ మేల్కొని ఉండి శ్రద్ధవహించేతప్పుల, సేవకుల, మంత్రుల సమూహంతో విడువక దట్టమైనరక్షణతో ఆ ఒంటికంబపు మేడలో నివసించాడు.

వ. మతియు విషాపహంబులయి వీర్యవంతంబు లయిన మంత్రతంత్రంబులు గలిగి యాజ్ఞాసిద్ధులైన విషమైద్యుల నొధ్యు బెట్టెకొని పరీక్షితుం దుండునంత, నట తక్షకుండు విప్రవచన ప్రచోదితుం దయి పరీక్షితునొధ్యకు నెవ్విధంబును బోవనగునో యని చింతించుచుండే; నటు దొల్లి.

182

ప్రతిపదార్థం: మతియున్= అదిగాక; విష+అపహంబులు+అయి= విషాన్ని పోగొట్టేవై; వీర్యవంతంబులు+అయిన= శక్తి కల వైన; మంత్రతంత్రంబులు= మంత్రంబులును, వాటికి ఉచితమైన చర్యలును కలిగి; ఆజ్ఞాసిద్ధులు+అయిన= ఆజ్ఞతో సిద్ధిపొందిన (నోటితో ఆజ్ఞాపీంచటం చేతనే విషాన్ని పోగొట్టడంలో సమర్థులైన); విషమైద్యులన్= విషాన్ని తొలగించే మైద్యులను; ఒద్దన్= చెంత; పెట్టుకొని= ఉంచుకొని; పరీక్షితుండు= పరీక్షిస్తుపోరాజు; ఉండు+అంతన్= ఉండగా; అట= అచ్చట; తక్షకుండు; విష, వచన, ప్రచోదితుండు+అయి= బ్రాహ్మణు డైన శృంగియొక్క శాపవచనంచేత ప్రేరేపించబడినవాడై; పరీక్షితు+బద్రమన్= పరీక్షితుదగ్గరకు; ఏవిధంబునన్= ఏవిధంగా; పోవన్, అగునో, అని= వెళ్లటానికి వీలవుతుందో అని; చింతించుచున్+ ఉండెన్; అటన్; తొల్లి= పూర్వం.

తాత్పర్యం: అదిగాక, విషాన్ని తొలగించే, శక్తితో కూడినమంత్రాలు క్రియాకలాపాలు కలిగి, ఆజ్ఞాపీంచటంచేతనే విషాన్ని పోగొట్టటానికి సమర్థులైన విషమైద్యులను దగ్గర ఉంచుకొని పరీక్షిత్తు ఉండగా; అచ్చట తక్షకుడు బ్రాహ్మణు డైన శృంగివచనంచేత ప్రేరేపించబడి, పరీక్షిత్తుకడకు ఎట్లా పోవటానికి వీలవుతుందో అని ఆలోచిస్తూ ఉన్నాడు. అచ్చట పూర్వం (అంతకుపూర్వమే). (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

కశ్యపునకు దక్షకుడు గోరిన ధనం చిచ్చి మరల్చిట (సం. 1-38-31)

మధ్యాక్షర.

ధరణి జరాచరభూతసంఘంబు | దమవిషువుహౌ
సుగంబు లేర్చుచు నునికి కలిగి, పయోరుహగర్భు |
డురగవిషాపేతజీవ సంజీవనోపదేశంబు
గరుణి గశ్యపునకు నిచ్చె నభిలలోకహితంబు పాంట.

183

ప్రతిపదార్థం: ధరణి= భూమిలో; చర+అచర, భూత, సంఘంబు= జంగమస్తావర (కదిలేటి కదలసట్టి) (ప్రాణుల, వస్తువుల సముదాయాన్ని); తమ, విషవైన్= తమయొక్కవిష మనే అగ్నిచే; ఉరగంబులు= పాములు; ఏర్పుచున్= కాలుప్పు; ఉనికిన్= ఉండటానికి; అలిగి= కోపించి; పయోరుహగర్భుడు= బ్రహ్మ; ఉరగవిష+అవేత, జీవ, సంజీవన+ఉపదేశంబు= పాములయొక్క విషంచేత పోయినప్రాణం కలవారిని మళ్ళీ బ్రదికించే ఉపదేశాన్ని (మంత్రాన్ని); కరుణి= దయతో; అథిల, లోక, హితంబు, పాంట్= సర్వలోకాలయొక్కమేలుకొరకు; కశ్యపునకున్= కశ్యపమునికి; ఇచ్చెన్= ఇచ్చాడు.

తాత్పర్యం: భూమిలో స్తావరజంగమ వస్తుసముదాయాన్ని తమవిషాగ్నిచేత పాములు కాల్పి వేస్తుండటంవలన కోపించి బ్రహ్మచేవుడు సర్వలోకాలమేలు కోరి పాములవిషంచేత ప్రాణం పోయినవారిని మళ్ళీ జీవింపజేసే మంత్రోపదేశాన్ని దయతో కశ్యపుడికి ఇచ్చాడు.

విశేషం: జడపదార్థాలుకూడ తీవ్రమయిన సర్వవిషంచేత మాడిపోవటానికి అవకాశం ఉన్నది. మధ్యాక్షర అనేది ఒక దేశివృత్తం. ఇందులో పాదానికి రెండిందగణాలు, ఒకసూర్యగణం, మళ్ళీ రెండు ఇందగణాలు ఒకసూర్యగణం, మొత్తం ఆరుగణాలు ఉంటాయి. పూర్వకవులలో మధ్యాక్షరము నన్నయ, ఆరణ్యపర్యశేషంలో ఎఱ్ఱన మాత్రమే వాడారు. అయిదవగణంలోని మొదటిఅక్షరం యతిమిత్రస్తానం. ఎఱ్ఱన నాల్గవగణం మొదటిఅక్షరంఔనే యతిస్తానం వేశాడు. పలువురు లాక్షణికులుకూడ అట్టే చెప్పారు. ప్రాసనియమం ఉన్నది. పాంట అనేది చతుర్థీవిభక్తి ప్రత్యయం. నన్నయ తర్వాత దానిప్రయోగం క్రమంగా సన్మగిల్లింది.

v. అట్టి కశ్యపుం డను బ్రహ్మాల్చి ‘శ్శంగిశాపంబునఁ బలీక్షితుండు తక్షకదమ్మం డగు నేడు సప్తముభివసం బట్ట! యేను వాని నహేతజీవు సంజీవితుం జేసే నావిద్యాబలంబు మెఱయుదు; మతి యిటయునుంగాక.’ 184

ప్రతిపదార్థం: అట్టి; కశ్యపుండు+అను; బ్రహ్మ+బుషి= బ్రహ్మజ్ఞానం కల మహార్షి; శ్శంగి, శాపంబున్= శ్శంగియొక్క శాపంచేత; పరీక్షితుండు; తక్షక, దమ్మండు+అగు= తక్షకునిచేత కరువబడినవాడు కాగల; నేడు= శారోజి; సస్తుమ, దివసంబు+అటో= ఏడవరో జట; ఏను= నేను; అవేతజీవున్= తొలగినప్రాణం కలవాడిని; వానిన్= ఆపరీక్షితుని; సంజీవితున్; బ్రతికినవాడిని; చేసి; నా, విద్యాబలంబు= నాయొక్కవిద్యలోనిశక్తిని, మెఱయుదున్= ప్రకాశింపజేస్తాను; మతి= ఇంకను; అదియునున్, కాక= అది కాక.

తాత్పర్యం: విషాగ్నిదగ్గలను మళ్ళీ జీవింపజేయగల మంత్రాన్ని బ్రహ్మచేత ఉపదేశం పాందిన బ్రహ్మజ్ఞానంగల కశ్యపుడనే బ్రహ్మాల్చి ఇట్లా ఆలోచించాడు: ‘శ్శంగియొక్క శాపంచేత పరీక్షితుడు తక్షకునిచేత కరువబడినవాడవుతాడు;

అతడు శాప మిచ్చి నేటికి ఏడుదినాలు అయినదట; ప్రాణం పోయిన ఆ పరీక్షిత్తును నేను మళ్ళీ సజీవుడిని చేసి నావిద్యలోని శక్తిని ప్రకాశింపజేస్తాను. అదిగాక'. (తరువాతి పద్యంతో అన్యయం.)

విశేషం: 'మెఱయు' ధాతువు అంతర్జావితప్రేరణం. మెఱయు అంటే 'మెఱయించు' అని అర్థం.

తే. ధరణియెల్లను రక్షించు ధర్మచరితు, నా పరీక్షితు రక్షించి, యతనిచేత

నపలమితధనప్రాప్తుండ నగుదు; గీర్తి, యును ధనంబు ధర్మముఁ గొను టుఱడె నాకు.

185

ప్రతిపదార్థం: ధరణి+ఎల్లనువ్= భూమినంతటిని; రక్షించు= కాపాడే, ధర్మచరితువ్= ధర్మంతోకూడిన చరిత్రుడిని; ఆ, పరీక్షితువ్= ఆ పరీక్షిన్నహిరాజును; రక్షించి= జీవింపచేయటంచేత కాపాడి; అతనిచేతన్; అపరిమిత, ధన, ప్రాప్తుండన్= అధికమయినధనాన్ని పొందినవాడిని; అగుదువ్= అవుతాను; కీర్తియును; ధనంబు; ధర్మము= పుణ్యం; కొనుట; నాకువ్; ఉఱడె= తగదా; (తగి ఉంటుంది).

తాత్పర్యం: 'భూమినంతటిని కాపాడే ధర్మప్రవర్తను డైన పరీక్షిత్తును తక్షకవిషాగ్నినుండి కాపాడి అతనిచేత అధిక మయిన ధనాన్ని పొందుతాను. కీర్తిని. సాముఖ్యాన్ని, పుణ్యాన్ని గ్రహించటం నాకు తగదా!' (తగును అని భావం).

వ. అని విచారించి హాస్తిపురంబునకుం బోపువానిఁ దక్షకుండు వృద్ధవిప్రుం డయి వనంబులో నెదురంగని 'మునీంద్రా! యెట వోయె, దేమి కార్యంబును' కనిన వానికిం గశ్యపుం డి ట్లనియె.

186

ప్రతిపదార్థం: అని; విచారించి= ఆలోచించి; హాస్తిపురంబునకువ్= హాస్తినాపురానికి; పోపువానివ్= వెళ్ళేవాడిని(కశ్యపుని); తక్షకుండు; వృద్ధవిప్రుండు+అయి= ముసలిబ్రాహ్మణు డయి; వనంబులోవ్= అడవిలో; ఎదురన్= తనఎదుట; కని= చూచి; ముని+ఇంద్రా= మునిశ్రేష్టుడా! ఎట= ఎచ్చటికి; పోయెదు (వకారలోపం)= వెడతావు; ఏమి, కార్యంబునకువ్= ఏపని చేయటానికి; అనినన్= అని అడుగగా; వానికిన్= వృద్ధబ్రాహ్మణరాఫు డయిన తక్షకునికి; కశ్యపుండు; ఇట్లు+అనియెన్= ఇట్లా పలికాడు.

తాత్పర్యం: అని ఆలోచించి, పరీక్షితు డుండే హాస్తినాపురానికి వెళ్ళే కశ్యపుడిని తక్షకుడు ముసలిబ్రాహ్మణుడి రూపంతో వెళ్ళి అడవిలో తనయెదుట చూచి 'ఓమునిశ్రేష్టుడా! ఎచటికి, ఏపని చేయటానికి వెళ్ళుతున్నావు?' అని అడుగగా; తక్షకుడితో కశ్యపుడు ఇట్లా పలికాడు.

క. తక్షకుఁ డను పన్నగుఁడు ప, లీక్షితుఁ గఱచునటె నేఁ; డలిందము నతనిన్

రక్షింపఁగుఁ బోయెద శుభ, దక్షిణు నా మంత్ర తంత్ర దాక్షిణ్యమునన్.

187

ప్రతిపదార్థం: తక్షకుఁడు+అను, పన్నగుఁడు= తక్షకుడనే పేరున్న నాగుడు (పాము), నేఁడు= ఈరోజున; పరీక్షితువ్= పరీక్షిన్నహిరాజును; కఱచున్, అటె= కరుస్తాడట; అరిందమువ్= శత్రువులను అణచేవాడు; శుభదక్షిణువ్= మంగళప్రదుడు; (మంచిమనస్సుకలవాడు) అయిన; అతనివ్= ఆ పరీక్షిన్నహిరాజును; నామంత్ర, తంత్ర, దాక్షిణ్యమునకువ్= నాయుక్కు మంత్రాలలోను, శాపహరణకార్యంలోను ఉన్న సామర్థ్యంచేత; రక్షింపఁగువ్= కాపాడటానికి; పోయెదన్= పోతున్నాను.

తాత్పర్యం: తక్షకు డనే పాము నేడు పరీక్షిన్నహిరాజును కరుస్తాడట; శత్రువుల నణచేవాడు, శుభప్రదుడు, సమర్థుడు, మంచిమనస్సు కలవాడు అయిన ఆ మహిరాజును విషాధ్మిపోగొట్టటంలో శక్తి ఉన్న నా మంత్రతంత్ర సామర్థ్యంచేత కాపాడటానికి వెళ్ళుతున్నాను.

విశేషం: నాలుగవారంలోని ‘దశ్మీణ’ - అనే విశేషణంయొక్క ‘దక్షత’ అనే పారాంతరం పెక్కు ప్రతులలో ఉన్నది.

క. అనిన విని నగుచు వాఁ డి , ట్లనియెను ‘దక్షకుడు నేన, యశనినిపాతం బున బ్రుదుకగ నగు నేనియు , ననఫూ! మధ్యఘనిహాతుల కగునే బ్రుదుకన్.

188

ప్రతిపదార్థం: అనినన్= అని కశ్యపుడు పలుకగా; విని; నగుచున్= నవ్యతూరు; వాడు= తక్షకుడు; ఇట్లు+అనియెను= ఇట్లా పలికాడు. తక్షకుడన్= తక్షకుడిని; ఏను+లా= నేనే; ఆశని, నిపాతంబునన్= వజ్రాయుధంయొక్క (పిడుగు) పాటుచేత; బ్రదుకగన్+అగున్, ఏనియున్= జీవించవచ్చు నేమాకాని;; అనఫూ= ఓపాపరహితుడా! మత్త, విష, నిహాతులకున్= నాయొక్క విషంచేత చంపబడినవారికి; బ్రుదుకన్= జీవించటానికి; అగున్+ఏ= శక్యమవునా! (కా దని భావం.)

తాత్పర్యం: అని కశ్యపుడు పలుకగా విని నవ్యతూరు తక్షకుడు ఇట్లన్నాడు: ‘ఓ పాపరహితుడా! నేనే ఆ తక్షకుడిని. వజ్రాయుధం (పిడుగుపాటు) యొక్క దెబ్బచేత బ్రతికిన బ్రతుకవచ్చగాక! నావిషంచేత చంపబడిన వారికి జీవించ శక్యం కాదు.’

వ. ‘నీమందులు మంత్రంబులు నాయందుం బనిసేయను క్రమ్ముత్తి పామ్ము; కాదేని నీవ చూడ నివ్వట వృక్షంబుఁ గఱచి నావిషానలంబున భస్మంబు సేసెద; నోపుదేని బీనిని సంజీవితంబుజేయు’ మని తక్షకుం డా వృక్షంబుఁ గఱచిన.

189

ప్రతిపదార్థం: నీమందులు= నీవు వేసే మందులు; మంత్రంబులు= విషాన్ని పోగొట్టే మంత్రాలు; నాయందున్= నావిషయంలో; పని, చేయవు= సఫలం కావు; క్రమ్ముత్తి= తిరిగి; పామ్ము= వెళ్ళము; కాదు+ఏని= అట్లాకుంటే; నీవు+లా= నీవే; చూడన్= చూస్తుండగా; ఈ+వటవృక్షంబున్= ఈమట్టిచెట్టును; కఱచి; నావిష+అనలంబునన్= నావిషంయొక్క అగ్నిచేత; భస్మంబు, చేసెదన్= బూడిద చేస్తాను; ఓపుదు(పు), ఏని= శక్తి కలవాడ వయితే; దీనిని= ఈవృక్షాన్ని; సంజీవితంబున్= బ్రతికినదాన్ని; చేయుము; అని; తక్షకుండు; ఆ వృక్షంబున్= ఆ చెట్టును; కఱచినన్= కరవగా.

తాత్పర్యం: ‘నీవు వేసే మందులు, మంత్రాలు నా విషయంలో పని చేయవు. వ్యర్థా లవుతాయి. తిరిగివెళ్ళిపొమ్ము; అట్లా కాకుంటే, నీవు చూస్తుండగానే ఈ మట్టిచెట్టును కరచి నా విషంవలన పుట్టే అగ్నిచేత బూడిద చేస్తాను. శక్తికలవాడ వయితే ఈ చెట్టును మళ్ళీ బ్రతికించు ’ అని తక్షకుడు ఆ చెట్టును కాటువేయగా.

అ. అయ్యోంద్ర విష మహినిల దగ్గ షై , విపుల పత్త బీర్ఫ విటపతతుల గగనమండలంబుఁ గప్పిన యవ్వట , తరువు భస్మ మయ్యఁ దత్తక్షణంబ.

190

ప్రతిపదార్థం: ఆ+అహి+ఇంద్ర, విష, మహాత్, అనల, దగ్గము+ఖ= పాములరా జయిన ఆ తక్షకుని విషంవలన పుట్టిన గొప్ప అగ్నిచేత కాల్పుబడిం దై; విపులపత్త దీర్ఘ, విటప, తతులన్= విశాలా లయిన ఆకులచేతను పొడవైన కొమ్ములచేతను; గగనమండలంబున్= ఆకాశప్రదేశాన్ని; కప్పిన= ఆక్రమించిన; ఆ+వట, తరువు= ఆ మట్టిచెట్టు; తద్, క్షణంబు+లా= వెంటనే (ఆ క్షణమే); భస్మము+ అయ్యున్= బూడిద అయింది.

తాత్పర్యం: పాముల రాజయిన ఆ తక్షకుని విషంవలన పుట్టిన గొప్ప అగ్నిచేత కాల్పుబడి, విశాలమయిన ఆకులచేత, పొడవైనకొమ్ముల సమూహాలచేత ఆకాశప్రదేశాన్ని ఆక్రమించిన ఆ మట్టిచెట్టు వెంటనే బూడిద అయింది.

శ. కశ్యపుండును నష్టుడు యాభస్తు చయంబు గూడఁ శ్రీచి, తన మంత్రతంత్రశక్తింజేసి యొప్పటియట్ల వృక్షంబుగా జేసినం జూచి, తక్కకుం డతివిష్టయం బంధి 'మునీంద్రా! నీవిద్యాబులంబున నిది సంజీవితం బయ్య నేనియు నతికుపిత విప్రశాప వ్యపగతాయుమ్యం దైన పర్తిక్షితుండు సంజీవితుండు గానోపండు; వాని యిచ్చు ధనంబు కంట నాయం దధికధనంబు గొనిపొ' మ్యునిసఁ గశ్యపుండును దన దివ్యజ్ఞానంబున నట్లకా నెఱింగి, తక్కకుచేత ననంతం బైన యర్థంబు గొని కమ్మటి చనియే; విజనం బైన విపినాంతరంబున సైన యయురువుర వృత్తాంతంబు మీ రె ట్లింగితి రంటేని వినుము.

191

ప్రతిపదార్థం: కశ్యపుండును= కశ్యపుడు కూడ; అప్పుడు+ల= అప్పుడే; ఆ భస్మచయంబు= చెట్లుకాలగా మిగిలిన బూడిద సముదాయాన్ని; కూడన్, శ్రోచి= కలిసేట్లుగా ప్రోగుచేసి; తన, మంత్ర, తంత్ర, శక్తిం, చేసి= తనయొక్క మంత్రాలయొక్క విషాంస్మి తోలగించే కార్యాలయొక్క శక్తిచేత; ఎప్పటి, అట్లు+ల= పూర్వం విధంగానే; వృక్షంబుగాన్= చెట్లుగా; చేసినన్= చేయగా; చూచి; తక్కకుండు; అతి, విస్మయంబు= అధికమైన ఆశ్చర్యం; అంది= పాంది; ముని+ఇంద్రా!= మునిశ్రేష్ఠా!; నీ, విద్యాబులంబునన్= నీవిద్యోని శక్తిచేత; ఇది= ఈచెట్లు; సంజీవితంబు= మళ్ళీ చక్కగా బ్రుదికింది; అయ్యన్, ఏనియున్= అయినప్పటికి; అతి, కుపిత, విప్ర, శాప, వ్యపగత+అయుమ్యండు+అయిన= మిక్కిలి కోపించిన బ్రాహ్మణునియొక్క శాపంచేత పోయిన ఆయుర్వాయం కల; పరీక్షితుండు; సంజీవితుండు= బ్రుతికినవాడు; కాన్, ఓపండు= కాజాలడు; వాని, ఇచ్చు, ధనంబు, కంటేన్= ఆపరీక్షితు డిచ్చే ధనంకంటే; నా, అందున్= నావలన; అధిక, ధనంబు= ఎక్కువధనం; కొని= గ్రహించి; పామ్ము= వెళ్లుము; అనినన్= అని పలుకగా; కశ్యపుండును; తన, దివ్యజ్ఞానంబునన్= దివ్యమైన (ఇంద్రియాల కతీతమైన) తపస్సువలన కలిగిన జ్ఞానంచేత; అట్లు+ల, కాన్= అట్లే కావటం (పరీక్షితుడు మరణించక తప్పదనటం); ఎఱింగి= తెలిసికొని; తక్కకుచేత; అనంతంబు+అయిన= అంతంలేని; అర్థంబు= ధనం; కొని= గ్రహించి; క్రమ్ముటి= తిరిగి; చనియెన్= వెళ్లిపోయాడు; విజనంబు+అయిన= జనులు లేని; విపిన+ఇంతరంబునన్= అడవినడుము; ఐన= జరిగిన; ఆ+ఇరువురు= ఆ ఇద్దరియొక్క; వృత్తాంతంబు; మీరు; ఎట్లు+ఎఱింగితిరి= మీ రెట్లా తెలిసికొన్నారు; అంటి(వి)+ఎని= (భూతకాలమవటంచేత 'ప' కారలోపం) అంటావేమా; వినుము (ఈపలుకులు, మంత్రులు జనమేజయుడితో చెప్పుతున్నారు).

తాత్పర్యం: కశ్యపుడుకూడ అప్పుడే కాలిన ఆ చెట్లుయొక్కబూడిదను పోగుచేసి తనమంత్రాలయొక్క, తంత్రాలయొక్క బలంచేత పూర్వంలాగే చెట్లుగా చేయగా, చూచి తక్కకుడు మిక్కిలి ఆశ్చర్యం పాంది 'ఓ మునిశ్రేష్ఠుడా! నీ విద్యయొక్క శక్తిచేత ఈ చెట్లు చక్కగా బ్రుతికినప్పటికిని మిక్కిలి కోపించిన బ్రాహ్మణు దైన శృంగియొక్క శాపంచేత చనిపోయిన పరీక్షితుడు బ్రదుకజాలడు అత డిచ్చే సామ్ముకంటే నావలన ఎక్కువ సామ్ము గ్రహించి వెళ్లిపోమ్ము' అని పలుకగా కశ్యపుడు కూడ తపస్సువలన కలిగిన తన దివ్యజ్ఞానంచేత అట్లే కావటం తెలిసికొని తక్కకుడినలన అధిక మైన ధనం గ్రహించి తిరిగి వెళ్లిపోయాడు. జనం లేని అడవి నడుమ జరిగిన ఆ తక్కక, కశ్యపుల సంగతి మీ రెట్లా తెలిసికొన్న రని అడుగుతా రేమో చెప్పుతాం వినండి.

తే. జిష్పురంబున బ్రాహ్మణం డింధనార్థ , మేగి, మున్న యావృక్షంబు నెక్కి, దాని తోను దగ్గర డై, మతి దానితోను లభ్య , జీవుడై వచ్చి జనులకుఁ జైపై బీని.

192

ప్రతిపదార్థం: ఈ+పురంబున, బ్రాహ్మణుండు= ఈ పట్టణాంలోని విప్రుడు, ఇంధన+లభము= కట్టెలనిమిత్తం; ఏగి= వెళ్లి; మున్న+ల= అంతకుముందే; ఆ, వృక్షంబున్, ఎక్కి= ఆ మర్మిచెట్లును ఎక్కి; దానితోన్+ల= ఆ చెట్లుతోడనే; దగ్గరుడు+ఐ= కాల్పుబడినవా డై; మతి= తర్వాత; దానితోన్+ల= ఆ చెట్లుతోడనే; లభ్య, జీవుడై+ఐ= పాందబడినప్రాణం కలవా డై; వచ్చి= పట్టణానికి తిరిగి వచ్చి; దీనిన్= ఈ వృత్తాంతాన్ని; జనులకున్= ప్రజలరు; చెప్పేన్,

తాత్పర్యం: ఈ హస్తినాపురంలోని విప్రు దొకడు కట్టెల నిమిత్తం అడవికి పోయి, తళ్ళకుడు ఈ వ్యక్తిన్ని కాల్పణికి ముందే దాన్ని ఎక్కి దానితోపాటు కాల్పబడి తర్వాత ఆ చెట్టుతోనే పాంచబడిన ప్రాణం కలవాడై పట్టణానికి తిరిగివచ్చి ఈ వృత్తాంతాన్ని జనులకు చెప్పాడు.

తళ్ళకవిషాగ్నిచేఁ బరీష్టితుండు హర్షయంబుతోడ దగ్గుం డగుట (సం. 1-39-19)

వ. అట్లు కశ్యపుం గ్రమ్మటించి తళ్ళకుండు తత్కషణంబ నాగకుమారులం జలిచి ‘మీరలు విప్రుల రయి సురభి కుసుమ స్నేహు వస్తుఫలంబులు పలాశపర్మపుటికలం బెట్టికొని పరీక్షితు పాలికిం జని యిం’ డని పంచి, తానును వారితోడన యధ్యశ్వరూపుం డయి వచ్చిన.

193

ప్రతిపదార్థం: అట్లు= ఆ విధంగా; కశ్యపున్= కశ్యపమహార్షిని; క్రమ్మటించి= తిరిగివేళ్ళట్లు చేసి; తళ్ళకుండు; తద్ర్య+షణంబు+అ= ఆ షణమందే; నాగకుమారులన్= యువకులైననాగులను; పిలిచి; మీరలు= మీరు; విప్రులరు+అయి= బ్రాహ్మణుల లయి; సురభి, కుసుమ, స్నేహు, వస్తు, ఘలంబులు= సువాసన గల పువ్వులును, వనంలోని రుచిగల పండ్లును; పలాశ, పర్మ, పుటికలన్= మోదుగ ఆకులలోను బుట్టలలోను; పెట్టికొని; పరీక్షితు, పాలికిన్= పరీక్షితు చెంతకు; చని= వెళ్ళి; ఇండు; అని, పంచి= అని ఆజ్ఞాపించి; తానును= తానుకూడ; వారితోడన్, అ= వారివెంటనే; అదృశ్య, రూపుండు+అయి= కనబడని రూపం కలవా డయి; వచ్చినన్= రాగా.

తాత్పర్యం: తళ్ళకుడు ఆవిధంగా కశ్యపమహార్షిని మరలించి, ఆ షణమందే సర్వకుమారులను పిలిచి, ‘మీరు బ్రాహ్మణులై సువాసన గల పువ్వులను వనంలోని రుచిగల పండ్లను మోదుగ ఆకుల బుట్టలలో పెట్టుకొని పరీక్షితు చెంతకు వెళ్ళి అతడి కివ్వం’ డని ఆజ్ఞాపించి, తానుకూడ వారితోడనే అదృశ్యరూపుడై రాగా.

విశేషం: విప్రులు+రు - ప్రథమాంతా లయిన యుష్మదస్మృష్టిషేషణాలకు ఏకత్వమున వునులును, బహుత్వమున రుములును అంతాగమాలు ప్రాయికంగా అవుతాయి. ఈఅగమం పరమయినపుడు ఉత్సానికి అత్యం అవుతుంది- విప్రులరు.

చ. ద్విజవరులం గుమారుల నతప్రియదర్శను లైనవారి ఖు
గ్రజుషపదక్తమంబులు క్రియన్ గుణియించుచు వచ్చువారి న
గ్రజపురవల్లభుండు గని, గ్రుక్కున డాయఁగ్ జ్ఞాన్ మెచ్చి, భా
వజునుభగుండు చేకొనియే వారలు దెచ్చినవాని నన్నిటిన్.

194

ప్రతిపదార్థం: భావజ, సుభగుండు= మన్మథునివలె అందమైనవాడు; ఆ+గజపుర, వల్లభుండు= హస్తినాపురానికిరా జైన ఆ పరీక్షితు; ద్విజవరులన్= బ్రాహ్మణాశ్రేష్ఠులను; అతి ప్రియదర్శనులు+అయిన, వారిన్= మిక్కిలి ప్రియ షైన దర్శనం కలవారిని (చూడటానికి మిక్కిలి ప్రీతి కలిగించేవారిని); బుక్, యజ్ఞమ, పద, క్రమంబులు= బుగ్గేదంయొక్క యజ్ఞర్యేదంయొక్క పదపాలన్ని, క్రమపాలన్ని; క్రియన్= అనుగుణంగా చేతులు త్రిపుటం మొదలయినపనితో; గుణియించుచున్= లెక్కిస్తూ; వచ్చువారిన్= వచ్చేవాళ్ళును; కుమారులన్= బ్రాహ్మణావేషంలో ఉన్న యువకులను (నాగకుమారులను); కని= చూచి; గ్రుక్కునన్= వేగంగా; డాయఁగ్= సమిపించేటట్లుగా; పిల్చి; మెళ్ళి; వారలు= వారు; తెచ్చినవానిన్= తెచ్చిన వస్తువులను; (పూలను, పండ్లను); అన్నిటిన్= అన్నిటిని; చేకొనియెన్= గ్రహించాడు.

తాత్పర్యం: మన్మథునివలె సుందరుడు, హస్తినాపురప్రభువు అయిన పరీక్షిత్తు మిక్కిలిప్పియ మైన రూపం కలవారిని, బుగ్గేదంయొక్క యజ్ఞయేదంయొక్క పదపాతాన్ని, క్రమపాతాన్ని అనుగుణ మైన క్రియతో లెక్కిస్తూ వచ్చేవాళ్ళను, బ్రాహ్మణయువనులను, (బ్రాహ్మణారూపంలో ఉన్న నాగకుమారులను) చూచి, వెంటనే దగ్గరకు రమ్మని పిలిచి, వారు తెచ్చిన పూలను, పండ్లను అన్నింటిని స్వీకరించాడు.

విశేషం: పద మంటే వేదవాక్యంలోని పదాలను ఒండొంటితో విడదీయటం, క్రమ మంటే ఒక్కక్కమారు ఒక్కక్కపదాన్ని విడిచి మరొకపదాన్ని గ్రహిస్తూ వేదాన్ని పరించే ఒకానొకపద్ధతి.

క. వారల న్నర్హప్రియ సు, తాగ్యరులుగా వాచించి పుచ్ఛి, కాలనియోగ ప్రేరితుడై, యమరేంద్రా, కారుడు తద్వస్యఘలజిషుత్సాహేత్కన్.

ప్రతిపదార్థం: అమర+ఇంద్ర+ఆకారుడు= దేవేంద్రుడి ఆకారంవంటి ఆకారం కలవాడు; వారలన్= ఆ విప్రకుమారులను; అర్ప, ప్రియ, సత్యాగ్యరులన్= తగినట్టి ప్రీతి కలిగించే సన్మానం కలవారిని; కావించి= చేసి; పుచ్ఛి= పంపి; కాలనియోగప్రేరితుడు+ఇ= కాలం (యముని) యొక్క నిర్దేశంచేత (ఆజ్ఞచే) ప్రేరేపించబడినవా దై; తద్+వస్య, ఫల, జిషుత్సా+అపేక్షన్= ఆవసంతోని ఫలాలను తినాలనే కోరికతో.

తాత్పర్యం: ఇంద్రుని ఆకారంవంటి ఆకారం కల ఆ పరీక్షిత్తు వచ్చిన బ్రాహ్మణమారులకు తగినట్లు, వారికి ప్రీతి కలిగించేటట్లు సన్మానించి పంపి, కాలం(కాలుని) యొక్క ఆజ్ఞచేత ప్రేరేపించబడిన వాడై వారు తెచ్చిన అడవిలోని ఫలాలను తినాలనేకోరికతో. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

ఉ. సూరెల నున్న మంత్రులను జుట్టుములం గద్దు గూర్చుమిత్తులన్
సారబలుండు చూచి ‘మునిశాపబింబులు వోషుదెంచే, నం
భోరుహమిత్తుడైస్తుగీలింబొందెడు’ నం చొగీం దత్పులావలుల్
వారల కెల్లు బెట్టి, యనహద్దుడు దా నొకపండు చెచ్చేరన్.

ప్రతిపదార్థం: అనవద్యుడు= దోషరహితుడు; సార, బలుండు= శ్రేష్ఠమైనబలం కల పరీక్షిత్తు; సూరెలన్= పార్వ్యంలో; ఉన్న; మంత్రులను; చుట్టుములన్; కడున్, కూర్చు= మిక్కిలి ప్రీతి కలిగించే (అప్పులైన); మిత్రులన్= స్నేహితులను; చూచి; ముని, శాప, దినంబులు= ముని అయిన శృంగి ఇచ్చిన శాపానికి సంబంధించిన రోజులు; పోషుదెంచెన్= కడబిపోయాయి; అంభోరుహ, మిత్రుడు= పద్మాలకు ఆశ్చర్యమైన సూర్యుడు; అస్తుగిరిన్= పడమటికొండను; పొందెడున్= పొందుతున్నాడు; అంమన్= అని పలుకుతూ; ఒగిన్= వరుసగా; తద్, ఫల+అవలుల్= ఆ పండ్లసముదాయాలు; వారలకున్, ఎల్లన్= వారి కందరికిని; పెట్టి, తానున్+బక, పండు; చెచ్చేరన్= వేగంగా.

తాత్పర్యం: దోషరహితుడు, అధిక మయిన బలం కలవాడు అయిన పరీక్షిత్తు పార్వ్యులలో ఉన్నమంత్రులను, బంధువులను, మిక్కిలి అప్పులైన స్నేహితులను చూచి ‘ముని అయిన శృంగి ఇచ్చిన శాపపురోజులు ఏడును గడిచాయి; సూర్యుడు అస్తుమిస్తున్నాడు’. అని పలుకుతూ వరుసగా ఆ ఫలాలసముదాయాలను వారికందరికి పెట్టి తానూ ఒకపండు వేగంగా.

విశేషం: మని పెట్టిన శాపులు గడువులోజలు ముగిశాయి, అంభోరుపామిత్రుడు దక్కగిరిఁ బొందెడు- అని పరీక్షిత్తు అన్న వాక్యాలలో ‘గండం’ అనే సూచ్యార్థమూచనం నిబంధించాడు నన్నయి. సూర్యుడస్తమించబోతున్నాడని చెప్పిన పరీక్షిత్తు తన అస్తమయాన్నే అజ్ఞాతంగా ధ్వనింపచేశా డన్నది ఇక్కడి విశేషం.

క. కొని త్రచ్చుడు, లోపల న , ల్లనిక్రిమి ర్మై తోచి, చూడ లత్తుక వర్ణం

బును బామై, విషపమ్మలు , దనుకఁగు గురువీరుఁ గఱచి తక్కకుఁ డలగెన్.

197

ప్రతిపదార్థం: కొని= గ్రహించి; వ్రచ్యుడున్+ చిల్పినవెంటనే; లోపలన్= ఆ పండులోపల; నల్లనిక్రిమి, ఐ= నల్లనిపురుణై; తోచి= కనబడి; చూడన్= పరిశీలించగా; లత్తుక, వర్ణంబున్వ= ల్యారసంవలె ఎట్లనిరంగుతో; పాము+బి; విషపమ్మలు= విషంయొక్క అగ్నులు; తనుకఁగున్= ప్రకాశించగా(కలుగగా); కురువీరున్= వీరు డైన కురువంశస్తుడిని (పరీక్షిత్తును); కఱచి; తక్కకుఁడు; అరిగెన్= వెళ్ళాడు.

తాత్పర్యం: ఆ పండును గ్రహించి చిల్పిన వెంటనే నల్లనిపురు గై కనబడి, చూస్తుండగానే పారాణివంటి ఎట్లనిరంగుతో పామై, విషంయొక్క అగ్నులు జ్వలించగా వీరు డైన పరీక్షిత్తును తక్కకుడు కఱచి వెళ్ళాడు.

వ. తత్పరిజనంబు లందఱు నశనిపాతంబున బెదరి చెదరినట్లు గనుకనిం బఱచి; రయ్యేకస్తంభహర్ష్యంబును దక్కకవిషాగై దగ్గంబయ్యై; నట్లు భవజ్ఞనకుండు పరలోకగతుండ్రేసం, బురోహిత పురస్పరానేకభూసురపరులు యథావిధిం బరలోకక్రియలు నిర్వాల్మించి రంత,

198

ప్రతిపదార్థం: తద్, పరిజనంబులు+అందఱున్= ఆ పరీక్షిత్తు సేవకులందరు, ఆశనిపాతంబునన్= పిడుగుపాటుచేత; బెదరి= భయపడి; చెదరిన+అట్లు= చెదరి పోయిన విధంగా; కనుకనిన్= సంభ్రమంతో; (వేగిరపాటుతో); పఱచిరి= పరుగెత్తారు; ఆ+వీకస్తంభహర్ష్యంబును= ఆ ఒంటికంబపుమేడయు; తక్కక, విష+అగ్ని, దగ్గంబు+అయ్యేన్= తక్కకునియొక్క విషంయొక్క అగ్నిచేత కాల్పబడినది అయింది; అట్లు= ఆవిధంగా; భవత్, జనకుండు= నీతండ్రి; పరలోకగతుండు+అయినన్= పరలోకాన్ని పొందినవాడు (మరణించినవాడు) కాగా; పురోహిత, పురస్పర+అనేక, భూసుర, వరులు= పురోహితులు ముందుగా గల పలుపురు బ్రాహ్మణాశ్రేష్టులు; యథావిధిన్= విధి నతికమించకుండ; పరలోకక్రియలు= పరలోకానికి సంబంధించిన కర్మలు; నిర్వర్తించిరి= చేశారు.

తాత్పర్యం: ఆ పరివారజనులు అందరును, పిడుగుపాటుచే భయపడి చెల్లాచెద రైనట్లు సంభ్రమంతో పరుగెత్తారు. ఆ రాజున్న ఒంటికంబపు మేడకూడ తక్కకుడి విషంయొక్క అగ్నిచేత కాల్పబడింది. ఆవిధంగా నీతండ్రి మరణించగా, పురోహితులతో కూడిన బ్రాహ్మణాశ్రేష్టులు శాస్త్రాన్ని అతికమించకుండ అతనికి పరలోకంలో ఉత్సవగతి కల్గించే కర్మలు చేశారు.

విశేషం: అలం: ఉపమ.

జనమేజయ మహరాజు సర్వయాగము సేయుట (సం. 1-46-6; 1-46-23)

క. ఆయుష్మంతుడు ఘై, ల , క్షీయుత! బాల్యంబునంద మీయస్వయురా
జ్యాయత్తమహీభారం , బాయతభుజ! నీవు దాఖ్మి తభపిక్తుడు ఘై.

199

ప్రతిపదార్థం: లక్ష్మీయుత= లక్ష్మీతో కూడినవాడా! ఆయత, భజ= దీర్ఘలైన బాహువలు కలవాడా; బాల్యంబు+అందున్+లా= చిన్నతనమందే; ఆయుష్మంతుడు+ఖ= చిరంజీవిషై; మీ, అన్యయ, రాజ్య+ఆయత్త, మహిభారంబు= మీవంశానికి చెందిన రాజ్యంలో వ్యాపించిన భూమియొక్క బరువును; అభిషేకింపబడినవాడి షై; నీవు; తాల్చి(వకారలోపం)= పౌంచావు.

తాత్పర్యం: దీర్ఘమైనబాహువలు కలవాడా! లక్ష్మీతో కూడినవాడా! ఓ జనమేజయా! చిరంజీవి వో నీవు చిన్నతనమందే అభిషేకించబడినవాడి షై మీవంశానికి చెందినరాజ్యంలో వ్యాపించిన భూమియొక్క బరువును భరించావు.

ఉ. పెంచితి ధర్మమార్గమునఁ ప్రీతి యొనర్చుచు ధారుణీప్రజన్:
మంచి తనేకయాగముల మానుగ దక్షిణ లిచ్ఛి విప్రులన్:
నించితి సజ్జనస్తుతుల నిర్మల షైన యశంబు బిక్కులన్:
సంచితపుణ్య! సర్వగుణసంపద నెష్టరు నీసమానులే!

200

ప్రతిపదార్థం: సంచితపుణ్య!= సంపాదింపబడిన పుణ్యాలు కలవాడా! ప్రీతి ఒనర్చుచున్= ప్రీతి కావిస్తూ ధారుణీప్రజన్= భూమిలోని ప్రజలను ధర్మమార్గమునన్= ధర్మంతో కూడిన మార్గంలో; పెంచితి(వి) (వకారలోపం)= ధర్మమార్గంతో పోషించావు; అనేకయాగములన్= పెక్కుయజ్ఞాలలో; మానుగన్= ఒప్పుగా; దక్షిణాలు= సంభావనలు; ఇచ్చి, విప్రులన్= బ్రాహ్మణాలను; మంచితి(వి)= పోషించావు; సజ్జనస్తుతులన్= మంచివాళ్ళ పాగడ్తులతో; దిక్కులన్= దిక్కులలో; నిర్మలము+ఖన= పరిశుద్ధమైన; యశంబు= కీర్తి; నించితి(వి)= నిండేటట్లు చేశావు; సర్వగుణ, సంపదన్= అన్నిగుణాలయొక్కసంపదలోను; ఎవ్వరున్= ఎవరైనా; నీసమానులు+ఏ= నీకు సమానులా? కారు అనిభావం.

తాత్పర్యం: ప్రీతికావిస్తూ భూజనాన్ని ధర్మమార్గంలో పెంపాందించావు; పెక్కుయజ్ఞాలలో ఒప్పుగా దక్షిణాలు ఇచ్చి బ్రాహ్మణాలను మనేటట్లు చేశావు, పోషించావు; ఉత్తమ జనులపాగడ్తులచేత పరిశుద్ధమైన కీర్తి దిక్కులలో నిండేటట్లు చేశావు; సంపాదించబడిన పుణ్యాలు కలవాడా! సమస్తగుణాలసంపదలో ఎవ్వ రైనా నీకు సరిపోలగలరా? (సమానులు కారని భావం).

విశేషం: షై పద్మంలోని నాలుగుపాదాలలో నాలుగు సమానవాక్యాలు నిండిఉండటం నన్నయ పద్మశిల్పానికి ఒక మచ్చుతునక. దీన్నే సమతాగుణం అంటారు. ఇటువంటి సమతాగుణాన్ని వృత్తాలలో నన్నయ అరుదుగా వాడతాడు. ఈ గుణాన్ని ఎఱ్ఱాపెగ్గడ స్వీకరించి ఎక్కువగా వాడాడు.

ఉ. కాదన కిట్టిపాటియపకారముఁ దక్కుకుఁ దేకవిప్ర సం
బోధనుఁ జేసి చేసే: నృపపుంగవ! నీవు ననేక భూసురా
పాచిత సర్వయాగమున భస్మము సేయుము తత్కాబి కా
కోదరసంహాతిన్ హలతపవరీగ్ర సమగ్ర శిఖాచయంబులన్.

201

ప్రతిపదార్థం: సృష్టి, పుంగవ= రాజుశేష్టుడా!; కాదు+అనక= యుక్తంకా దని అనకుండ; ఇట్టి, పాటి= ఇంతప్రమాణం కల (అధికమైన); అపకారమున్= హనిని; (కీడును); తక్కుకుడు; ఏక, విప్ర, సంబోధనన్, చేసి= ఒకబ్రాహ్మణుడియొక్క ప్రేరణాచేత; చేసన్= చేశాడు; నీవున్= నీవుకూడ; అనేకభూసుర+ఆపాదిత, సర్ప, యాగమునన్= పలువురు బ్రాహ్మణులచేత చేయబడిన

పాములను ఆహాతి చేసే యజ్ఞంలో; హుతపూత+ఉగ్ర, సమగ్ర, శిఖా, చయంబులన్= అగ్నియొక్కభయంకరాలు, సంపూర్ణాలు అయిన జ్యోలలయొక్క సమూహాలలో; తక్కక+ఆది, కాకోదర+సంహతిన్= తక్కకుడు మొదలైన పాముల సముదాయాన్ని; భస్మము+చేయుము= బూడిద చేయుము.

తాత్పర్యం: ఓ రాజైష్ట్రోప్సుడా! యుక్తం కా దనకుండ తక్కకుడు, శృంగి అనే ఒక బ్రాహ్మణుని ప్రేరణచేత ఇంతలధికమైన కీడు చేశాడు. నీవు కూడ పలువురు బ్రాహ్మణులచేత నిర్వహించబడిన పాములను ఆహాతి చేసే యజ్ఞంలో తక్కకుడు మొదలైన పాములసమూహాన్ని భయంకరాలు, సంపూర్ణాలు అయిన అగ్ని జ్యోలలసముదాయాలలో బూడిద చేయుము.

విశేషం: తక్కకుడు ఒకవిప్రుడిచే మాత్రమే ప్రేరేపించబడి నీతండ్రిని చంపి ఇంతలధిక మైన కీడు చేశాడు. నీవు పలువురువిప్రులచేత చేయబడే సర్వయాగంలో తక్కకుడినే కాదు ఇతరసర్వాలనుకూడ బూడిద చేయుము. ఈ పద్యంలో ‘ద’ కారానికి ‘ధ’ కారానికి ప్రాస వేయబడింది “సంచోదన చేత చేసే రిపుసూదన” అనే పాఠాంతరం ఉన్నది.

వ. అనిన విని జనమేజయుండు కోపశిథిపితచిత్తుం ఘై సర్వయాగము సేయ సమకట్టి, పురోహితులను బుత్స్వజ్ఞులను బిలువంబంచి వారల కి ట్లనియె. 202

ప్రతిపదార్థం: అనినన్= మంత్రు లిట్లాపలుకగా; విని; జనమేజయుండు; కోప+ఉద్దీపిత, చిత్తుండు+ఐ= కోపంచేత, జ్యోలింపజేయబడిన హృదయం కలవా ఘై; సర్వయాగము= సర్వాలను ఆహాతి చేసే యజ్ఞం; చేయన్, సమకట్టి= చేయటానికి పూని; పురోహితులను; బుత్స్వజ్ఞులను= యజ్ఞం చేయించే బుత్స్వమ్ములను; పిలువన్, పంచి= పిలువటానికి ఆజ్ఞాపించి; వారలకున్= ఆ పురోహితులకు బుత్స్వమ్ములకు; ఇట్లు+ అనియెన్.

తాత్పర్యం: మంత్రు లిట్లా పలుకగా, విని జనమేజయుండు, కోపంచేత మండింపబడిన హృదయం కలవా డయి సర్వయాగం చేయబూని పురోహితులను, బుత్స్వమ్ములను పిలువటానికి ఆజ్ఞాపించి, వచ్చిన ఆ పురోహితులతో ఇట్లా పలికాడు.

విశేషం: బుత్స్వజ్ఞులు పదారుగురు: బ్రిహ్మ ఉద్ధత, హోత, ప్రతిపుస్తాత, పోత, ప్రతిపార్థ అచ్ఛావాకుడు, నేష్ట అగ్నిధుడు, సుబ్రహ్మణ్యుడు, గ్రావస్తుతుడు, ఉన్నేత, అధ్వర్యుడు, బ్రాహ్మణాచ్ఛంసి, ప్రస్తోత, మైత్రేవరుణుడు.

చ. తనవిషపహ్య మజ్జనకుఁ దక్కకుఁ డెట్లు దహించె నట్ల యే
నును సహామిత్రబాంధవజనుం డగు తక్కకు నుగ్రహాఘ్వవా
హనశిఖిలన్ దహించి, దివిజాధిపలోకనివానుఁ ఘైన మ
జ్జనకున కీయుదంకునకు సాధుమతంబుగు జ్ఞీతిఁ జేసేదన్. 203

ప్రతిపదార్థం: తన; విషపహ్యన్= విషంయొక్కాగ్నిచేత; మత్, జనున్= నాతండ్రిని; తక్కకుడు; ఎట్లు= ఏవిధంగా; దహించెన్= కాల్పాడ్; అట్లు+లా= ఆవిధంగానే; ఏనును= నేనుకూడ; సహామిత్రబాంధవ, జనుండు+లగు= మిత్రులతోను, చుట్టులైన జనులతోను కూడినవా డయిన; తక్కకున్= తక్కకుడిని; ఉగ్రహాఘ్వవాహనశిఖిలన్= భయంకర మైన అగ్నియొక్క జ్యోలచేత; దహించి= కాల్పి; దివిజ+అధిప, లోక, నివాసుడు+ఐన= దేవతలకు రాజైన ఇంద్రునిస్వర్గలోకంలో నివాసంకలవా ఘైన

(స్వగ్రస్థితినై); మత్, జనకునకున్= నాతండ్రికిని; ఈ, ఉదంకునకున్= సాధుమతంబుగ్న్= సజ్జనులకు సమ్మత మయ్యేటట్లుగా; ప్రీతిన్= ఇష్టాన్ని; చేసాదన్= కలిగిస్తాను.

తాత్పర్యం: తక్కుకుడు తనవిషాగ్నిచేత నా తండ్రిని ఎట్లా కాల్చివేశాడో, అవిధంగానే మిత్రులతోను, బంధుజనాలతోను కూడిన తక్కుకుడిని భయంకరమైన అగ్ని జ్వాలలలో కాల్చి స్వగ్రస్థితినై నాతండ్రికిని, ఈ ఉదంకుడనే బ్రాహ్మణుడికిని, సజ్జనులకు అభిమత మయ్యేటట్లుగా ప్రీతి కలిగిస్తాను.

వ. ‘సర్వయాగం బట్టి దని శాస్త్రవిధానంబు గలదేని చెప్పుం’ డనిన బుత్తిజు వి ట్లనిల.

204

ప్రతిపదార్థం: సర్వయాగంబు= సర్వాలను ఆహాతి చేసే యజ్ఞం; ఇట్టిది+అని= ఈవిధంగా ఉండే దని; శాస్త్రవిధానంబు= శాస్త్రంలో చెప్పబడిన పద్ధతి; కలదు+ఏని= ఉన్నట్లయితే; చెప్పుండు= తెల్పుండి; అనినన్= జనమేజయుడు అడుగగా; బుత్తిజులు= యజ్ఞంచేసేవారు; ఇట్లు+అనిరి= ఈవిధంగా పలికారు.

తాత్పర్యం: ‘సర్వయాగం ఇట్లా ఉంటుం దని శాస్త్రాలలో చెప్పబడిన క్రమం ఏదైనా ఉంటే తెల్పుం’ డని అడుగగా బుత్తికుగైలు ఈవిధంగా పలికారు.

మత్తకోకిల.

‘నీతదర్థము కాగ దేవవినిభూతం జిది, యస్య లు
ర్షుతలేశ్వర! బీనిఁ జేయరు; వింటి మేము పురాణ వి
ఖ్యాత మాధ్యము’ నాపుడున్, విని కౌరవప్రవరుండు సం
జాత నిశ్శయుఁ దయ్య నష్టుడు సర్వయాగము సేయగన్.

205

ప్రతిపదార్థం: ఉర్మీతల+ఈశ్వర= ఓభూపతీ! జనమేజయా! నీ, తదర్థము+అ+కాగన్= నీకొరకే అయినట్లు; ఇది= ఈ సర్వయాగం; దేవ, వినిర్మితంబు= దేవతలచేత కల్పింపబడింది; అస్యులు= ఇతరులు; దీనిన్= ఈసర్వయాగాన్ని; చేయరు; ఏము= మేము; వింటిమి= వినిఉన్నాము; పురాణవిఖ్యాతము= పురాణాల్లో ప్రసిద్ధం; ఆద్యము= మొదటిది, సనాతనమైనది; నాపుడున్= బుత్తిజులట్లా పలికినతర్వాత; విని; కౌరవప్రవరుండు= కురువంశంలో పుట్టినవారిలో శ్రేష్ఠుడు, జనమేజయుడు; అప్పుడు; సర్వయాగము= సర్వాలను ఆహాతి చేసేయజ్ఞాన్ని; చేయగన్= చేయటానికి; సంజాతనిశ్చయుండు+అయ్యన్= పుట్టిన నిశ్చయం కలవాడు అయ్యాడు.

తాత్పర్యం: ‘రాజు! జనమేజయా! ఈ సర్వయాగం నీకొరకే దేవతలచేత కల్పింపబడింది. ఇతరులు దీనిని చేయరు; మేము విని ఉన్నాము; ఇది పురాణాలలో ప్రసిద్ధం; ప్రాచీనమైనది’ అని బుత్తిజులు పలుకగా విని కౌరవశ్రేష్ఠు దైన జనమేజయుడు అప్పుడు సర్వయాగం చేయటానికి నిశ్చయించాడు.

విశేషం: ‘తదర్థము’ అనేదాన్ని నష్టయ చతుర్థీనిభక్తుర్థంలో వాడుతుంటాడు. మత్తకోకిలలో ప్రతిచరణానికీ ర-స-జ-జ-భ-ర అనే గణాలు ఉంటాయి. పదకొండవ అష్టరం యతిస్థానం

వ. ఇట్లు కృతనిశ్శయుం దై జనమేజయుండు కాశిరాజపుత్రి యయిన వపుషుమ యసు మహాదేవి ధర్మపత్మగా సర్వయాగంబిక్షితుం డయి, శాస్త్రపదిష్టప్రమాణ లక్షణ నిపుణ శిల్పాచార్య వినిభూతంబును, యజ్ఞోపకరణానేక

ద్రువ్యసంభారసంబృతంబును, బ్రథూతధనధాన్యసంపూర్ణంబును, స్వస్వవియుక్త్త్రియారంభసంబ్రము పరిజ్ఞమద్దాప్తాణ నివహంబును నయిన యజ్ఞాయతనంబున నున్న యా రాజునకు నొక్క వాస్తువిద్య నిపుణం షైన పారాణికుం డి ట్లనియె.

206

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈచిధంగా; కృత, నిశ్చయుండు+ః= చేయబడిన నిశ్చయం కలవా డై; జనమేజయుండు; కాశిరాజ, పుత్రుత్రి; అయిన; వపుష్టమ, అను= వపుష్టమ అనే పేరున్న; మహాదేవి= పట్టమహాపి(రాణి); ధర్మపత్ని, కాన్= ధర్మా స్వనుసరించి పెండ్లాడిన భార్యగా; సర్వయాగ దీక్షితుండు+అయి= సర్వయాగంలో దీక్ష కలవాడై; శాప్త+ఉపదిష్ట ప్రమాణ, లక్షణ, నిపుణ, శిల్ప+ఆచార్య= శాప్తాలలో చెప్పబడిన కొలతలలో, లక్షణాలలో నేర్వరులైన శిల్పాచార్యులచేత; వినిర్మితంబును= కట్టబడినది; యజ్ఞ+ఉపకరణ+అనేక, ద్రవ్య, సంభార, సంభృతంబును= యజ్ఞానికి కావలసిన సాధనాలచేతనూ, పెక్కువస్తువుల సముదాయంతోనూ నిండినది; ప్రభూత, ధన, ధాన్య, సంపూర్ణంబును= అధిక మైన ధనంతోనూ, ధాన్యాలతోనూ నిండినది; స్వ, స్య, నియుక్త, క్రియా+ఆరంభ, సంభ్రమ, పరిభ్రమత్, బ్రాహ్మణ, నివహంబున్= తమకు తమకు నియోగింపబడిన కార్యాలను మొదలుపెట్టటంలోని వేగిరపాటుచేత తిరుగుతున్న బ్రాహ్మణులసముదాయం కలది; అయిన; యజ్ఞ+ఆయతనంబున్= యజ్ఞగృహంలో; ఉన్న= ఉన్నట్టి; ఆ రాజునక్కన్= రా షైన ఆ జనమేజయునికి; ఒక్క, వాస్తువిద్యనిపుణుండు, ఖన= గృహనిర్మాణశాప్తంలో నేర్వరి అయిన; పారాణికుండు= పురాణాజ్ఞుడు; ఇట్లు+అనియెన్= ఈచిధంగా పలికాడు.

తాత్పర్యం: ఈచిధంగా నిశ్చయించినవాడయి, జనమేజయుమహారాజు కాశిరాజుకు కూతురైన వపుష్టమ అనే పేరున్న మహారాజ్ఞి ధర్మపత్నిగా సర్వయాగం చేయటానికి దీక్షవహించి, శాప్తంలో చెప్పబడిన కొలతలలో లక్షణాలలో నేర్వరులైన శిల్పాశ్ములచేత నిర్మింపబడినది, యజ్ఞానికి కావలసిన పెక్కుసాధనాలతోను, అనేకవస్తువుల సముదాయంతోను కూడినది, అధికమైన ధనంతోను, ధాన్యంతోను నిండినది, తమకు, తమకు నియోగింపబడిన క్రియలను ఆరంభించటంలోని వేగిరపాటుచేత తిరుగుతున్న విప్రులసమూహం కలది అయిన యజ్ఞగృహంలో ఉన్న జనమేజయుడితో గృహనిర్మాణశాప్తంలో నేర్వరి అయిన పురాణాజ్ఞుడు ఒకడు ఇట్లా పలికాడు.

విశేషం: యజ్ఞం చేసేవాడు తనధర్మపత్నితోకూడ దీక్ష వహించాలి. భార్యలేనివాడు యజ్ఞం చేయరాదు. యజ్ఞానికి అనేకసాధనాలు కావాలి. అట్టే యజ్ఞానికి సంబంధించిన వివిధ కార్యాలు నిర్వహించటానికి పలుపురు బ్రాహ్మణులు కావాలి. వాస్తువు అంటే గృహం లేక గృహం కట్టటానికి తగినస్థలం అని అర్థం. గృహనిర్మాణశాప్తానికి వాస్తువిద్య అనిపేరు.

క. అనమూ! యాయజ్ఞము విధి ! సనాధుభుత్పీక్ష్ప్రయోగసంపూర్ణం బ

యుధు గడచన నేరదు: నడు ! మన యుడుగును భూసురోత్తము నిమిత్తమునన్.

207

ప్రతిపదార్థం: అనమూ!= పాపరహితుడా! జనమేజయా!; ఈ, యజ్ఞము= నీవు చేయబోయే సర్వయాగం; విధిసనాథ, బుత్సీక్, ప్రయోగ, సంపూర్ణంబు+అయ్యును= శాప్తంతో కూడిన బుత్సీక్సులయొక్క కార్యవిధానంతో సమగ్రమైనది అయినను; కడవనేరదు= చివరివరకు సాగదు; భూసుర+ఉత్తమ, నిమిత్తమునన్= బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠుడియొక్క కారణంచేత; నడుమన్+అ= మధ్యలోనే; ఉడుగును= ఆగిపోతుంది.

తాత్పర్యం: పుణ్యాత్మకుడ మైన జనమేజయా!; నీవు చేయబోయే యా యజ్ఞం బుత్సీక్సులు శాప్తాంగా చేసే క్రియాకలాపంచేత సమగ్ర మైనపుటికీన్ని చివరిదాకా సాగదు. ఒక బ్రాహ్మణోత్తముని కారణంగా మధ్యలోనే ఆగిపోతుంది.

శ. అనింపవచనం బహకల్గంచి, రాజనియమక్కు లయి చ్ఛవనకుల విభ్యాతుండైన చండభాగ్గపుండు హోతగా, జింగచుం డద్దుర్యండుగా, శార్జరపుండు బ్రహ్మగా, కొత్సుం దుద్దాతగా, వ్యాస వైశంపాయన పైల జైమిని సుమంతు శుక శ్వేతకేతు మౌర్ణ ల్వీద్ధాలక మాండవ్య కొశిక కొండిన్య శాండిల్వ్రామరకకోహ లాసిత దేవల నారద పర్వత మైత్రే యాత్రేయ కుండజరర కాలఘుట వాత్సల్యత్రత్తవో దేవశర్ష శర్వద రోమ శోదంక హరిత రురు పులోమ సోమత్రసు లాభిగా గల మహిముసులు సదస్యులుగా నీలాంబరపలథాసులును, ధూమసంరక్తసులు నై యాజ్ఞికు లగ్గిముఖంబు సేసి వేల్వం దొడంగిన.

208

ప్రతిపదార్థం: అనిసన్= అని పొరాణికుడు చెప్పగా; వాని, వచనంబు= అతనిమాట; అవకర్ణించి= పెడచెనిపెట్టి, రాజ, నియుక్తులు+అయి= రాజుచే నియోగింపబడినవారై; చ్యవనకుల, విభ్యాతుండు+పన= చ్యవనకులంలో ప్రసిద్ధుడైన; చండభాగ్గపుండు= చండ భాగ్గపు డనే ముని; హోతగాన్= బుగ్గేదం తెలిసిన బుత్తిర్ముకాగా; పింగళుండు= పింగళు డనే పేరుస్తముని; అధ్యర్యండుగాన్= యజ్ఞార్థేద తంత్రం నడిపే బుత్తిజ్ఞాడుగా; శార్జరపుండు= శార్జరపు డనే పేరుస్తముని; బ్రహ్మగాన్= పదారుగురు బుత్తిజ్ఞాలలో ఒకడు కాగా; (యజ్ఞకర్తవేత ధనం పుచ్చుకొని యజ్ఞం చేయించేవాడు బుత్తిజ్ఞాడు); కొత్సుండు= కొత్సు డనే బుపిః ఉద్దాతగా= సామవేదతంత్రాన్ని నడిపే బుత్తిజ్ఞాడు కాగా; వ్యాస, వైశంపాయన, పైల, జైమిని, సుమంతు, శుక, శ్వేతకేతు, మౌర్ణల్వ్య+ఉద్దాలక, మాండవ్య, కొశిక, కొండిన్య, శాండిల్వ్య, క్రామరక, కోహల+అసిత, దేవల, నారద, పర్వత మైత్రేయ+అత్రేయ, కుండజరర, కాలఘుట, వాత్స్య, శ్రుతిశ్రవః దేవశర్ష, శర్వర, రోమశ+ఉదంక, హరిత, రురు, పులోమ, సోమత్రసులు= వ్యాసుడు, వైశంపాయనుడు, పైలుడు, జైమిని, సుమంతుడు, (పీరు నలుగురు వ్యాసుని శిష్యులు), శుకుడు (వ్యాసుని కుమారుడు), శ్వేతకేతుడు, మౌర్ణల్వ్యుడు, ఉద్దాలకుడు, మాండవ్యుడు, కొశికుడు (విశ్వామిత్రుడు), కొండిన్యుడు, శాండిల్వ్యుడు, క్రామరకుడు, కోహలుడు, అసితుడు, దేవలుడు (కొందరు అసితుడూ దేవలుడూ ఒక్కరే అంటారు బహుశః దేవలుడు నల్లగా ఉండేవాడు కాబోలు) నారదుడు, పర్వతుడు, మైత్రేయుడు, ఆత్రేయుడు, కుండజరరుడు, కాలఘుటుడు, వాత్స్యుడు, శ్రుతిశ్రవుడు, దేవశర్ష, శర్వరుడు, రోమశుడు, ఉదంకుడు, హరితుడు, రురుడు, పులోముడు, సోమత్రసుడు; ఆదిగాన్, కల= మొదలుగాగల; మహాత్, మునులు= గొప్పబుయుమలు; సదస్యులుగాన్= యజ్ఞవిధి పరీక్షాధికారులుగా; సీల+అంబర, పరిధానులును= నల్లనివప్రాలను ధరించినవారును; ధూమ, సంరక్త నయనులున్+ఖ= పొగచేత ఎర్రబడిన నేత్రాలు కలవారును అయి; యాజ్ఞికులు= యజ్ఞవిధి నడిపేవారు; అగ్నిముఖంబు+చేసి= అగ్నిసాధ్య లయిన కర్కులకు పూర్వమందు చేసే అంగభూత మైత్రేన కర్కుసముదాయాన్ని చేసి; వేల్వన్= అగ్నిలో నెయ్యమొదలైనవాటిని సమర్పించటానికి; తొడంగినన్= పూనగా.

తాత్పర్యం: అని పొరాణికుడు చెప్పగా; అతనిమాట పెడచెని పెట్టి రాజుచే నియోగింపబడినవారై, చ్యవన మహార్ములంలో ప్రసిద్ధుడైన చండభాగ్గపుడు హోతగా, పింగళుడు అధ్యర్యుడుగా, శార్జరపుడు ఒక బుత్తిజ్ఞాడుగా, కొత్సుడు ఉద్దాతగా, వ్యాసవైశంపాయనాదు లైన మహార్ములు యజ్ఞవిధిపరీక్షకులుగా, నల్లనివప్రాలు ధరించినవారును, పొగలచేత ఎర్రబడిన నేత్రాలు కలవారును అయి యజ్ఞతంత్రాన్ని నడిపే బుత్తిజ్ఞాలు అగ్నిసాధ్యమైన కర్కులకు అంగభూతమైన కర్కుకలాపాన్ని చేసి అందులో నెయ్య మొదలైనపదార్థాలను హోమంచేయటానికి ప్రారంభించగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

క. ధరణిసురమంత్రహోము, స్మృతఃసు వివశు లయి భూలిభుజగ్రభు లొం

డొరుఁ జలుచుచు నథికభయా, తురు లై కుండాగ్నులందుఁ దొరగిల పెలుచన్.

209

ప్రతిపదార్థం: ధరణిసుర, మంత్ర, హోమ, స్నగ్రహమ= బ్రాహ్మణుల మంత్రాలయొక్కయు, అగ్నిలో వేల్చే నెఱ్య మొదలయిన పదార్థాలయొక్కయు ప్రకాశంచేత; వివశలు+అయి= వశం తప్పినవా రై; భూరి, భుజగ, ప్రభులు= గొప్పపొములరాజులు; ఒండొరున్= ఒకరినొకరు; పిలుచుచున్; అధిక, భయ+ఆతురులు+ఇ= ఎక్కువభయంచేత కలతపాందినవారై; పెలుచున్= శీఘ్రంగా; కుండ+అగ్నులందున్= హోమకుండంలోని అగ్నులలో; తొరణిరి= పడ్డారు.

తాత్పర్యం: బ్రాహ్మణుల మంత్రాలయొక్కయు, అగ్నిలో వేల్చేపదార్థాలయొక్కయు ప్రభావంచేత వశంతప్పినవారై గొప్పపొములరాజులు ఒకరినొకరు పిలుచుకొంటూ ఎక్కువభయంచేత కలతనొందినవారై హోమకుండంలోని అగ్నులలో శీఘ్రంగా పడ్డారు.

వ. మతియుఁ గోటిఁశ మానసపూర్ణ శలపాల హాలీమక పిచ్చిల గౌణప చక్త కాలవేగ ప్రకాలన హిరణ్యబాహు శరణ కళ్కక కాలదంతకాదు లయిన వాసుకి కుల సంభవులును, బుచ్ఛాండక మండలక పిండసేత్కు, రణేభకోచ్ఛిలు శరభ భంగ జల్ప తేజీవిరోహణ శిలి శలకర మూక సుకుమార ప్రవేషన ముద్దర శిశురోమ సురోమ మహాహాన్యాదు లయిన తళ్కక కుల సంభవులును, భారావత పాలిజాత యాత్ర పాండర హరిణ కృశ విషాంగ శరభ మోద ప్రమోద సంహతాపనాదు లయిన ద్వీరావతకులసంభవులును, నేరక కుండల వేణి వేణీస్కంధ కుమారక భాహులక శృంగబేర ధూర్థక ప్రాతరాతకాదు లయిన కౌరవుకులసంభవులును, శంకుకర్మ పిరిక కుతార సుఖుసేచక పూర్ణాంగద పూర్ణముఖుప్రహస శకుని దర్శమాహర కామరక సుఖేణ మానసాప్యయ బైరవ ముండ వేదాంగ పించం చోద్రపారక వృషభ వేగవ త్తిండారక మహిషాసు రక్తాంగ సర్వసారంగ సమృద్ధ పరవాసక వరాహాకవీరణకనుచిత్త చిత్తవేగిక పరాశర తరుణకమణిస్కంధారుణ్యాదు లయిన ధృతరాష్ట్రకుల సంభవులును నయి యొక్కాక్షమ్యేగి సహస్రాయుతసంఖ్యలు గలిగి.

210

తాత్పర్యం: మతియు కోటిపుడు, మానసుడు, పూర్ణుడు, శలుడు, పాలుడు, హాలీమకుడు, పిచ్చిలుడు, గౌణపుడు, చప్రుడు, కాలవేగుడు, ప్రకాలనుడు, హిరణ్యబాహుడు, శరణుడు, కళ్కముడు, కాలదంతముడు మొదలైన వాసుకియొక్క కులంలో పుట్టినవారున్నా, పుచ్ఛాండకుడు, మండలముడు, పిండసేత్కు, రణేభకుడు, ఉచ్ఛిలుడు, శరభుడు, భంగుడు, చిల్యతేజాడు, విరోహణుడు, శిలశలకరుడు, మూర్ఖుడు, సుకుమారుడు, ప్రవేషముడు, ముద్దరుడు, శిశురోముడు, సురోముడు, మహాహానువు మొదలయినవా రైన తళ్కకవంశంలో పుట్టినవారున్నా, పారావతుడు, పారిజాతయాత్రుడు (పారియాత్రుడు), పాండరుడు, హరిణుడు, కృషుడు, విషాంగుడు, శరభుడు, మోదుడు, ప్రమోదుడు, సంహతాపనుడు (సంహతాశనుడు) మొదలయినవా రైన బరావతసర్వరాజకులంలో పుట్టినవారున్నా, నేరకుడు, కుండలుడు, వేణి, వేణీస్కంధుడు, కుమారకుడు, భాహుకుడు, శృంగబేరకుడు, ధూర్థకుడు, ప్రాతరాతకుడు మొదలయినవా రైన కౌరవుడనే సర్వరాజకులంలో పుట్టినవారున్నా, శంకుకర్మ పిరికుడు, కురారుడు, సుఖుసేచుడు, మానుడు, సౌమ్యముడు (మానసుడు, అమ్యముడు అనికూడ విడదీయవచ్చును) బైరవుడు, ముండుడు, వేదాంగుడు, పించంగుడు, చోద్రపారకుడు (పింగళుడు, ఉడుపారగుడు అని సంస్కృతం); వృషభుడు, వేగవంతుడు, పిండారకుడు, మహాహానుడు, రక్తాంగుడు, సర్వసారంగుడు, సమృద్ధుడు, పరవాసకుడు, వరాహముడు, వీరణముడు,

సుచిత్రుడు, చిత్రవేగికుడు, పరాశరుడు, తరుణముడు, మణిస్కంధుడు, ఆరుణ్యుడు మొదలయినవా రైన ధృతరాష్ట్రసర్పరాజుకులంలో పుట్టినవారున్నా ఒక్కొక్కమెత్తంగా; వేలపదివేలు సంఖ్యలు కలిగి.

మ. అతివేగాకులచిత్తు లై పడి, రుదాత్తారీవిషాగ్నుల్, సితా
సితహీతారుణ వర్షదేహములు, నవాస్మర్కునేత్తుల్, మహా
న్నతు లేక త్రిక పంచ సప్త నవ నానామస్తకుల్, పల్పు రు
ధృతనాగెంద్రులు బ్రహ్మదండహాతి నార్త్రధ్వను లై వహించోన్.

211

ప్రతిపదార్థం: ఉదాత్త+ఆళీ, విష+అగ్నుల్= అధిక మైన ఆళి అనే ఒకరక మైన (కోరల్లో ఉండే) విషరూపమైన అగ్ని కలవారున్నా; సిత+అసిత, పీత+అరుణ, వర్ష, దేహముల్= తెల్లని నల్లని పసుపు పచ్చని ఎర్రని రంగులు గల దేహములు కలవారున్నా; నవ+అస్క్ర్య+రక్తనేత్తుల్= క్రొత్తనెత్తురువలె ఎణ్ణమైన నేత్తాలు కలవారున్నా; మహాత, ఉన్నతులు= మిక్కిలి ఎత్తైన వారున్నా; ఏక, త్రిక, పంచ, సప్త, నవ, నానామస్తకుల్= ఒకటి, మూడు, అయిదు, ఏడు, తొమ్మిది మొద లైన పెక్కుతలలు గలవారున్నా; పల్పురు= అనేకులు; ఉధృతనాగ+ఇంద్రులు= గర్యించిన సర్పరాజులు; బ్రహ్మదండ, హతిన్= బ్రాహ్మణుల మంత్రమనే దండంయొక్క దెబ్బచేత; ఆర్తధ్వనులు+ఐ= దైన్యంతో కూడిన ధ్వనులు కలవా రై; అతి, వేగ+అకుల+చిత్తులు+ఐ= మిక్కిలివేగంచేత కలతపాందిన హృదయం కలవా రై; వహించోన్= అగ్నిలో; పడిరి.

తాత్పర్యం: అధికమైన కోరల్లోని విషరూప మైన అగ్నికలవారున్నా, తెల్లని, నల్లని, పసుపుపచ్చని, ఎర్రని రంగులు కల దేహములు కలవారున్నా, మిక్కిలి ఎత్తైన వారున్నా, ఒకటి, మూడు, ఐదు, ఏడు, తొమ్మిది మొద లైన పెక్కుతలలు కలవారున్నా అయిన అనేకులు గర్యితు లైన సర్పరాజులు మంత్రమనే దండంయొక్క దెబ్బచేత దీన మైన ధ్వనులుకలవారై, అధిక మైన వేగంచేత కలతచెందిన చిత్తం కలవారై అగ్నిలో పడ్డారు.

విశేషం: 'బ్రహ్మదండహాతి'- అనేసమాసానికి - బ్రాహ్మణంబే మంత్రం అనే ఆర్థం ఉన్నది కాబట్టి బ్రాహ్మణుల మంత్రరూపమైన శిక్షయొక్క దెబ్బచేత అనీ, లేదా, బ్రాహ్మణుల మంత్రరూపమైన దండంయొక్క దెబ్బచేత అని కానీ చెప్పవచ్చాను. మంత్రం అధ్యాపోరంగా గ్రహించాలి.

క. తడబడఁ బడియెడు రవమును, । బడి కాలెడు రవముఁ, గాలి పలుదెఱగుల త్ర,
స్నాడు రవమును, బిగ్గలయముఁ, గడుకొని ప్రోయించే నురగకాయోళ్ళిత మై.

212

ప్రతిపదార్థం: తడబడన్= తొట్టుపడేట్లుగా; పడియెడు= అగ్నిలో పడే; రవమును= ధ్వనియు; పడి= అగ్నిలో పడి; కాలెడు= కాలేటప్పుడు కలిగే; రవమును= ధ్వనియు; కాలి= దగ్గమై; పలుతెఱగులన్= పెక్కువిధాల; ప్రస్నాడు= చీలెడు; రవమును= ధ్వనియు; ఉరగ, కాయ+ఉంటితము+ఐ= పొములశరీరాలనుండి పుట్టినవై; దిక్, వలయమున్= దిక్కుత్రం; కడుకొని= అతిశయించి; ప్రోయించేన్= ప్రోగునట్లు చేశాయి.

తాత్పర్యం: తొట్టుపాటు పడుతూ అగ్నిలో పడేటప్పుడు కలిగేధ్వనియున్నా, పడి కాలేధ్వనియున్నా, కాలి పెక్కువిధాల బ్రధ్దలయ్యెటప్పుడు కలిగే ధ్వనియున్నా, పొముల దేహమునుండి బయల్పుడినవై దిక్కుత్రాన్ని అతిశయింగా ప్రోగెటట్లు చేశాయి.

వ. అంత.

తాత్పర్యం: పిమ్మట. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

క. తక్షకుఁ డతిభీతుం దై , యా క్షణమున నలగె 'సురగణాధివ! నన్నున్ రక్షింపుము రక్షింపుము , రక్షింపుము' యనుచు నప్పురందరు కడకున్.

213

214

ప్రతిపదార్థం: తక్షకుడు= తక్షకు డనే సర్వరాజు; అతి, భీతుందు+హ= మిక్కిలి భయపడినవాడై; సుర, గుణ+అధిప!= దేవతలసమాహానికి అధిపతి వైన ఇంద్రుడా; నన్నున్; రక్షింపుము+అ= కాపాడుమా; రక్షింపుము+అ= కాపాడుమా; అనుచున్= అని వేదుతూ; ఆ+పురందరు, కడకున్= ఆ ఇంద్రునిచెంతకు; ఆ క్షణమునన్= ఆ సమయంలో; అరిగెన్= వెళ్లాడు.

తాత్పర్యం: ఆ సమయంలో తక్షకు డనే సర్వరాజు మిక్కిలి భయపడినవా డయి 'దేవతాధిపతి వైన ఓ ఇంద్రుడా! నన్ను కాపాడుము, కాపాడుము, కాపాడుము' అని వేదుతూ ఇంద్రుడిచెంతకు వెళ్లాడు.

వ. పురందరుండును దొబ్బి కములజువాక్యంబున వాసుకిప్రముఖ సర్వకులముఖ్యులకు సర్వసత్తభయంబు లేమి యెణింగినవాడు గాపున వాని నోడకుండు మని చేకొనియుండె; నిట వాసుకియు జనమేజయ సమారభ్య సర్వసత్త పరితస్తుం దై ద్వియోజన త్రియోజనాయామ స్తూలవ్యాశనిపహంబులు నిజవంశ భ్రాత్యవంశ జనితంబు లయునవి జననీ వాగ్దండ్రపీడితంబు లయి యగ్గైకుండంబునఁ బడుటకు శోకించి తన చెలియలి జరత్కారువుం జూచి యి ట్లనియె.

215

ప్రతిపదార్థం: పురందరుండును= ఇంద్రుడును, తొల్లి= పూర్వం; కములజు, వాక్యంబునన్= బ్రహ్మాదేవుని వచనంచేత; వాసుకి, ప్రముఖ, సర్వ, కుల, ముఖ్యులకున్= వాసుకిమెందలయిన పొములకులంలోని ప్రధానులకు; సర్వ, సత్ర, భయంబు= సర్వయాగంవలనిభీతి; లేమి= లేకుండటం; ఎణింగినవాడు= తెలిసినవాడు; కాపునన్= కాబట్టి; వానిన్= తక్షకుడిని; ఒడక, ఉండుము+అని= భయపడక ఉండుమని; చేకొని, ఉండెన్= గ్రహించి ఉన్నాడు; ఇటన్= సర్వాలుండేచోట; వాసుకియున్= వాసుకి అనే సర్వరాజును; జనమేజయ, సమారభ్య, సర్వ, సత్ర, పరితస్తుందు+హ= జనమేజయమహారాజచేత ఆరంభించబడిన సర్వయాగంవలన మిక్కిలి భయపడినవాడై; ద్వియోజన, త్రియోజన+అయామ, స్తూల, వ్యాశ, నివహంబులు= రెండాముడలు (ఆమడ= 4 క్రోసులు), మూడాముడల పొడవును, లావును ఉన్నపొములనమాహోలు; నిజ, వంశ, భ్రాత్య, వంశ, జనితంబులు+అయినవి= తనవంశంలోను, సోదరుల వంశంలోను పుట్టినట్టివి; జననీవాక్య+దండ, పీడితంబులు+హ= తల్లియొక్క శాపరూపమయినవాక్కు అనే శిక్షచే పీడింపబడినవై; అగ్నికుండంబునన్= హోమాగ్నికుండంలో (యజ్ఞసమయంలో అగ్నిని ఉంచటానికి నిర్మించినగొఱ్యు); పడుటకున్; శోకించి= దుఃఖించి; తనచెలియలి= తన చెల్లె లైన; జరత్కారువున్= జరత్కారునిభార్యను; చూచి; ఇట్లు+అనియెన్= శాఖిధంగా పలికాడు.

తాత్పర్యం: ఇంద్రుడు పూర్వం బ్రహ్మాయొక్క వచనంచేత వాసుకి మొదలైన పొములకులంలోని శ్రేష్ఠులకు సర్వయాగంవలని భయం లేకుండటం ఎరిగినవా డవటంచేత తక్షకుడిని భయపడకు మని ఆదరంతో గ్రహించి ఉన్నాడు. ఇంక- సర్వ లుండేచోట వాసుకి అనే సర్వరాజు జనమేజయుడిచేత ఆరంభించబడిన సర్వయాగంవలన మిక్కిలి భయపడినవాడై, రెండాముడలు మూడాముడలు పొడవును, లావును గల తనవంశంలోను సోదరులవంశంలో పుట్టిన సర్వసమాహోలు తల్లియైన కిరువ ఇచ్చిన వాగ్రాప మైన శాపంచేత (శిక్షచేత), పీడింపబడిన వై హోమాగ్నికుండంలో పడటానికి దుఃఖించి, తనచెల్లెలూ జరత్కారుమునిభార్య అయిన జరత్కారువును చూచి ఇట్లు పలికాడు.

**క. ప్రస్తుత ఫణి సత్త భయి , తుష్టాత్ముల మైన యస్తుదాధుల కెల్లన్
స్ఫ్యు యొనర్పుగ నవసర , మాస్తీకున కయ్య నిప్పు దంబుజనేత్తా!**

216

ప్రతిపదార్థం: అంబుజ, నేత్రా= పద్మాలవంటి నేత్రాలు కలదానా (జరత్మారుపునకు సంబోధనం), ప్రస్తుత, ఫణి, సత్త, భయి, తుష్ట+అత్ములము+ఖన= ఆరంభింపబడిన సర్పయాగంవలన భయపడిన హృదయాలు కలవార మైన; అస్క్ర్షి+ ఆదులకున్+ ఎల్లున్= నేను మొదలుగాగల వారికందరికిని; స్ఫ్యు= శుభం; ఒనర్పుగన్= చేయటానికి; అవసరము= సమయం; ఇప్పుడు= రక్షణాలో, ఆస్తీకునకున్= నీకుమారు డైన ఆస్తీకునికి; అయ్యెన్= అయింది.

తాత్పర్యం: పద్మాలవంటికన్నలుగల ఓ జరత్మారూ! జనమేజయుడిచేత ఆరంభింపబడిన సర్పయాగంవలన భయపడిన హృదయాలు కలవార మైన నేను మొదలుగాగల పాముల కన్నింటికిని శుభం (మేలు) చేయటానికి అవసరమైన సమయం ఇప్పుడు నీకుమారుడైన ఆస్తీకుడికి కలిగింది.

విశేషం: అవసరము(స.ం.)= సమయం; తెలుగులో వ్యవహారంలో ‘అక్కర’ అనే అర్థంకూడ దీని రున్నది. ‘అంబుజనేత్తా’ అని అన్న చెల్లెలిని సంబోధించవచ్చునా అని కొందరు శంకించవచ్చును; ఈ సంబుద్ధి శ్యంగార భావవ్యంజకమే కాకుండా గారవవ్యంజకమైనదని కూడ గ్రహించాలి. ఈ ఆశ్వాసంలోనే (2.48 పద్యంలో) గరుత్కుంతుడు తల్లియైన వినతను పయోరుహానునా’ అని సంబోధించటంలోకూడ తాత్పర్య మిటువంటిదే.

**క. విమలతపోవిభవంబును , గమలజు నట్టింద విగతకల్పు దాస్తీ
కమపోముని; యాతనివచ , నమున మపోహాకులరక్షణం బగు బేథ్నున్.**

217

ప్రతిపదార్థం: ఆస్తీక, మహాత్, ముని; విమల, తప+విభవం= నిర్గులమైన తపస్సు యొక్క వైభవంలో; కమలజు+అట్టిండు+అ= బ్రహ్మవంటివాడే; విగత, కల్పముడు= పోయినపొం కలవాడు; (పవిత్రుడు); ఈతని, వచనమునన్= ఈ ఆస్తీకుని వాక్కుచేత; మహాత్+అహి+కుల, రక్షణంబు= గొప్పపాములకులంయొక్క రక్షణం; పేరిన్= అతిశయంతో; అగును= అవుతుంది.

తాత్పర్యం: నీ కుమారుడైన ఆస్తీకమహాముని, నిర్గులతపస్సంపదలో బ్రహ్మదేవుడి వంటివాడు. పాపరహితుడు. ఇతని మాటలచేత గొప్పమైన పాములసముదాయాల రక్షణం సమంజసంగా అపుతుంది.

విశేషం: కమలజు+అట్టిండు- ‘ష్టోసమాసమునందుత్తున కచ్చు పరమగునపుడు నుగాగమగును’- కమలజునట్టిండు. అట్టి+వాడు- తచ్ఛబ్లమైన ‘ప’కులోపం అట్టిండు, అట్టిండు.

వ. ‘బ్రహ్మవచనంబు నిట్టిద కా విని యేలాపుత్తుండు మాకు జెప్పు; జరత్మారుమహామునికి నిన్న వివాహంబు సేయుటయు నేతదర్థంబి; యింకొక్కనిమేషంబేని యుపేక్షించిన సకలసర్పప్రశయం బగుం గావున నాస్తీకుండు జనమేజయ మహిపాలు పాలికిం బోయి సర్పయాగం బుడిగించి రక్షింపవలయు’ ననిన, నయ్యగ్రజువచనంబులు విని జరత్మారువు గొడుకు మొగంబు చూచి ‘భవన్తాతుల నియోగంబు సేయు’ మనిన నాస్తీకుం డి ట్లనియె.

218

ప్రతిపదార్థం: బ్రహ్మవచనంబును= బ్రహ్మవార్కుకూడ; ఇట్టి+లది+ల= ఇట్టిదే!; కాన్, విని= అపుసట్లుగా విని; (మాడు 132-136 పద్యాలు); ఏలాపుత్రుండు= ఏలాపుత్రు డనే పేరున్న నాగకుమారుడు; మాకున్; చెప్పొన్= తెలిపాడు; జరత్మారు, మహాత్, మునికిన్; నిస్సున్= జరత్మారువును; వివహంబు+చేయుటయున్= పెండ్లిచేయుటయును; ఏతద్+లర్థంబు+ల= ఈ ప్రయోజనం కలదే! (ఈ ప్రయోజనం కొరకే!); ఇంకన్+బక్క, నిమేపంబు+ఎని= ఇంకొక్కునిమిష మైనా; ఉప్పొంచినన్= అత్రధ్యచేస్తే; సకల, సర్వ ప్రశయంబు= అన్నిపాములవినాశం; అగున్; కాపునన్= కాబట్టి; ఆస్తీముండు; జనమేజయ, మహీపాలు పాలికిన్=జనమేజయమహోరాజు చెంతకు, పోయి= వెళ్లి; సర్వ యాగంబు= పాములను హోమం చేసే యజ్ఞం; ఉడిగించి= మానేటట్లు చేసి; రక్షింప వలయున్= పాములను కాపాడాలి. అనినన్= అని వాసుకి చెప్పగా; ఆ+అగ్రజు, వచనంబులు= ఆ అన్నగారి వాక్కులు; విని; జరత్మారువు= చెల్లెలైన జరత్మారువు; కొడుకు, మొగంబు= కుమారుని (ఆస్తీముని) ముఖం; చూచి; భవత్+మాతుల, వినియోగంబు= నీ మేనమామ అయిన వాసుకిపనుపు (నియోగించినపని); చేయుము+అనినన్= చేయు మని తెల్పగా; ఆస్తీముండు; ఇట్లు= ఈవిధంగా; అనియెన్= పలికాడు.

తాత్పర్యం: ‘బ్రహ్మదేవునివార్కుకూడ ఇటువంటిదే అయినట్లుగా (సర్వయాగం ఆస్తీముడిచేత ఉడిగింపబడుతుందని) విని ఏలాపుత్రు డనే నాగకుమారుడు మాకు తెల్పాడు. జరత్మారుమహామునికి ని న్నిచ్చి పెండ్లిచేయుటంకూడ ఈ ప్రయోజనం నెరవేరటానికే! ఇంకొక్క నిమిషమైనా అత్రధ్య చేస్తే సర్వసర్వవినాశం అపుతుంది. కాబట్టి ఆస్తీముడు జనమేజయమహోరాజు చెంతకు వెళ్లి సర్వయాగం మాన్మించి పాములను రక్షించాలి’ అని వాసుకి చెప్పగా, అన్నగారి వాక్కులు విని చెల్లెలైన జరత్మారువు కుమారుడి (ఆస్తీముని) ముఖం చూచి ‘మేనమామ అయిన వాసుకి చెప్పినపని చేయు’ మని తెల్పగా ఆస్తీముడు ఇట్లా అన్నాడు.

విశేషం: ఇట్టి+లది; ‘అది యని శబ్దముల అత్తునకు వృత్తిని వైకల్పికంగా లోపము’, ఇట్టిది, భవత్+మాతుల-అనునాసికసంధి - భవన్మాతుల.

ఆస్తీముడు సర్వయాగము నివారించుట (సం. 1-49-17)

క. కడవబడి మున్న వహిష్ణం , గడుకొని పడినవియ కాని కద్రూసుతులం
బడనీ నింక; నవశ్యము , సుడిగెంతుసు సర్వయాగః మోడకుఁ డింకన్.

219

ప్రతిపదార్థం: కడవబడి= (స్వార్థంలోపడు) గతించి; మున్న= ఇంతకుపూర్వం; వహిష్ణున్= అగ్నిలో; కడుకొని= అతిశయించి; పడిన+లవి+ల, కాని= పడ్డనే కాని; కద్రూసుతులన్= కద్రువకొడుకు లైన పాములను; ఇంకన్= ఇంకముండు; పడన్, ఈను= పడనీయను; అవశ్యమున్= నిశ్చయంగా; సర్వయాగము; ఉడిగింతును= మానేటట్లు చేస్తాము; ఇంకన్= ఇకముండు; ఓడకుడు = భయపడకండి.

తాత్పర్యం: ఇంతకుముండు (గతించినకాలంలో) అగ్నిలో అధికంగా పడినవాటినే కాని, కద్రువకొడుకు లైన పాములను ఇకముండు (భవిష్యత్తులో) పడనీయను, తప్పక సర్వయాగాన్ని మాన్మించుతాను. ఇంక(ఇప్పటినుండి) భయపడకండి.

వ. అని యాస్తీముండు వాసుకి ప్రముఖుల నాశాస్మించి, సకలవేదవేదాంగపారగు లయిన విశ్వవరులతో జనమేజయ సర్వసత్త సదనంబునకుం జనుదెంచి, స్ఫుదేహకాంతి సభాంతరంబెల్ల వెలుంగుచుండ స్ఫుస్తివచనపూర్వకంబుగా ని ట్లని స్తుతియించె.

220

ప్రతిపదార్థం: అని= అనిపలికి; ఆస్తిమండు; వాసుకి, ప్రముఖులన్= వాసుకి మొదలైనవారిని; ఆశ్వసించి= ఓదార్పి; సకల, వేద, వేద+అంగ, పారగులు+అయిన= సర్వ (నాలుగు) వేదాలయు, ఆరువేదాంగాలయు అంతాన్ని పొందిన (వేదవేదాంగాలను పూర్తిగా పతించిన), విప్ర, వరులతోన్= బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులతో; జనమేజయు, సర్వ, సత్ర, సదనంబునకున్= జనమేజయుడి సర్వయాగం జరిగే యజ్ఞశాలకు; చనుదెంచి= వచ్చి; స్వ, దేహ, కాంతిన్= తనమేనికాంతిచే; సభా+అంతరంబు+ఎల్లన్= సభామధ్యభాగ మంతా; వెలుంగుచుండన్= ప్రకాశిస్తుండగా; స్వస్తి, వచన, పూర్వకంబుగాన్= శుభాన్ని సూచించే (స్వస్తి) వార్షికు మొదలుగా కలిగేట్లుగా; ఇట్లు+అని= ఈవిధంగా పలికి; స్తుతియించెన్= పొగిడాడు.

తాత్పర్యం: అని పలికి ఆస్తిమడు వాసుకి మొదలైన నాగరాజులను ఓదార్పి, నాలుగువేదాలలోను, ఆరువేదాంగాలలోను నిష్టాతు లైన బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులతో జనమేజయుడు సర్వయాగం చేసే శాలకు వచ్చి తనమేనికాంతిచే సభామధ్యమంతా ప్రకాశిస్తుండగా మంగళవాక్యార్వకంగా జనమేజయుడిని ఈవిధంగా కీర్తించాడు.

విశేషం: బుగ్గజుస్సామాధర్యము లని వేదాలు నాలుగు, శిక్ష, వ్యాకరణం, ఛందస్సు, నిరుక్తం, జ్యోతిషం, కల్పం అనే ఆరూ వేదాంగాలు.

మ. రజనీనాథకు లైన భూషణుడు వై, రాజల్చి వై, ధారుణీ
ప్రజ నెల్లన్ దయతోడ ధర్మచరితం బాలించుచుం, దొంటి ధ
ర్మజు నాభాగు భగీరథున్ దశరథున్ మాంధాత్మ రామున్ రఘున్
విజయుం బోలితి సద్గుణంబుల జగద్విభ్యాత పోలీష్టితా!

221

ప్రతిపదార్థం: జగత్, విభ్యాత= లోకంలో సుప్రసిద్ధుడ వైన; పోరీష్టితా!= పరీక్షిత్తుకుమారుడ వైన జనమేజయుడా!; రజనీ, నాథ, కుల+వీక, భూషణుడపు+ః= రాత్రికి పతి అయిన చంద్రుడి వంశంలో ప్రధాన వైన అలంకారాని వై; రాజ+బుషిషి+ః= బుషిషింటిరాజు వై (తమ పవిత్రచరితంచేత బుషిషిగా పరిగణింపబడే రాజు రాజర్షి పురూరవుడు. జనకుడు, విశ్వామిత్రుడు మొదలైనవారు రాజర్షులు); ధారుణీప్రజన్+ఎల్లన్= భూమిలోనిప్రజలనందరిని; దయతోడన్; ధర్మ, చరితన్= ధర్మంతో కూడిన వర్తనంతో; పాలించుచున్= పరిపాలిస్తూ; తొంటి= పూర్వముండే; ధర్మజున్= ధర్మరాజును; నాభాగున్= అంబరీషుడి తండ్రి అయిన నాభాగుడనే సూర్యవంశపురాజును; భగీరథున్= సగరుని మనుమ డై గంగను ఆకాశంనుండి పొతాళం వరకు తెచ్చిన సూర్యవంశపురాజును; దశరథున్= రాముడితండ్రి అయిన దశరథుడిని; మాంధాత్మ= కృతయుగంలో ఉన్న మాంధాత అనేయువనాశ్వది కుమారుడిని; రామున్= శ్రీరాముడిని; రఘున్= దశరథునితాత అయిన రఘుమహారాజును; విజయున్= అర్జునుడిని; సత్త, గుణంబులన్= మంచి గుణాలలో; పోలితి(వి)= సరిపోలినావు.

తాత్పర్యం: ఓ జనమేజయుమహారాజ! చంద్రవంశప్రధానాలంకారానివై, బుషిషింటి రాజువై, దయతోసు, ధర్మంతోను కూడిన ప్రవర్తనతో భూమిలోని ప్రజలనందరిని పరిపాలిస్తూ మనుస్సు ప్రసిద్ధులైన ధర్మరాజును, నాభాగుడిని, భగీరథుడిని, దశరథుడిని, మాంధాతను, రాముడిని, రఘుమహారాజును, అర్జునుడిని ఉత్తమగుణాలలో సరిపోలినావు.

విశేషం: ధర్మరాజును, అర్జునుడిని వస్తుయ ఆరంభాంతాలలో పేర్కొన్నాడు. వారు జనమేజయుడి ప్రపితామహులు, చంద్రవంశాలంకారులు. మిగిలినవారందరూ సూర్యవంశంలో ప్రసిద్ధులైన రాజులు. మాంధాత యువనాశ్వది గర్జంనుండి పుట్టాడు. అప్పుడు మనులు ‘కమేష ధాస్యతి’ అని అన్నారు. అప్పుడు ఇంద్రుడు వచ్చి ‘మాం ధాస్యతి’ అని పలికాడు.

అందుచేత అండకి మాంధాత అనే పేరు కలిగింది. నన్నయ ఉదంకోపాఖ్యానంలో రచించిన నాగస్తుతి (ఆది. 1:104-107) ఎంతప్రసిద్ధమో, ఆస్తికునికథలో రచించిన జనమేజయయాగస్తుతి అంత ప్రశస్తం. నన్నయ గుణప్రధానమైన రచన చేస్తాడు. వామనుడు గుణాలను శబ్దగుణా లనీ అర్థగుణా లనీ విభజించాడు. క్రమంగా ఆ విభాగం కలిసిపోయి శబ్దగుణాలకే పరిమితమైపోయింది. నన్నయ శబ్దగుణావాది. పదిరకాల శబ్దగుణాలను మాధుర్యము, ఓజస్సు, ప్రసాదము అనే మూడుగుణాలలో అంతర్భవింపచేయటం మమృటాదులమతం. నన్నయకాలంనాటికి ఈపాదమే ప్రచారంలో ఉన్నది. ఉదంకోపాఖ్యానంలోని నాగస్తుతిలోని నాల్గపద్యాలలో మాధుర్యోజ్యోగుణాలలో ప్రసాదాన్ని మిశ్రమంచేసి రచించాడు. అందుకు అవి సహ్యాదయ హృదయానురంజకా లయాయి. నన్నయ ఈఘట్టంలో పదిపద్యాలను (221-226; 228, 229, 231, 233) ప్రసాదమిశ్రిత మైన పదిగుణాలకు ప్రతినిధులుగా రచించి అపూర్వప్రయోగాన్ని చేశాడు. దశగుణసమాహరంగా కనబడే ఈఘట్టంలోని నన్నయపద్యాలు ఆణిముత్యాలు. వాటిలో ఈపద్యం ఉక్కిచెచుత్యారవిశిష్ట మైన మాధుర్యం (పృథక్షపద్యం) అనే గుణానికి చక్కని ఉదాహరణం. జనమేజయుడి ఆభిజాత్యాన్ని, ధర్మచరిత్రాన్ని, సద్గుణాస్తుతాన్ని రుచిరార్థసూక్తులతో ఉదాత్తంగా కీర్తించాడు. సర్వయాగం చేయటం ఆస్తికుడియష్టిలో ఉత్తమధర్మకార్యం కాదు. అటువంటి అమానుషయజ్ఞాన్ని నిర్వహిస్తున్న జనమేజయుడిని విమర్శించుండా ఉదాత్తప్రశంసలతో ప్రారంభించటం ఉక్కినైపుణ్యం. ఇంతటివాడికి ఈపని తగదు- అని తేల్చిచెపుటానికి అనుషుగా తియ్యగా పొగడటంతో ప్రారంభించిన ఆస్తికుడి మాటలతీరులోని ఈ ఉపక్రమణికను మాధుర్యగుణాంలో నిబంధించటం మనోహరం, ఆస్యాదమధురం. (సంపా.)

తరలము.

కువలయంబున వాల కోలన కోల్సుకీం దగ నీవు పాం
దవకులంబు వెలుంగఁ బుట్టి, దృఢంబుగా శ్వపలక్ష్మితో
నవనిరాజ్యభరంబు దాఖ్మిన యంతనుండి మఖంబులం
బివిల యిష్టధనంబు లిష్టుటుఁ దృష్టు లైల మహాబ్యజుల్.

222

ప్రతిపదార్థం: కు, వలయంబున, వాలి= భూవలయంలోని జనుల(లు); కోరిన; కోర్చిక్నీ= కోరికకు; తగన్= తగినట్లుగా; నీవు, పాండవులంబు= పాండవులవంశం; వెలుంగన్= ప్రకాశించేటట్లుగా; పుట్టి; దృఢంబుగాన్= ప్సిరంగా; శ్వపలష్ట్రీతోన్= రాజలష్ట్రీతో; అవని, రాజ్య, భరంబు= భూమిరాజ్యంయొక్క భారాన్ని; తాల్చిన, అంతనుండి= ధరించినప్పటినుండి; మఖంబులన్= యజ్ఞాలలో; తివిరి= యత్నించి, (కుతూహలపడి); ఇష్టధనంబులు= బ్రాహ్మణులచేత కోరబడిన ధనాలను; ఇచ్చుటన్= ఇవ్వటంచేత; మహాత్, ద్వీజుల్= గొప్పబ్రాహ్మణులు, తృప్తులు+బరి= తృప్తి పొందారు.

తాత్పర్యం: భూవలయంలోని ప్రజలు కోరినకోరికకు తగినట్లు నీవు పాండవులవంశం ప్రకాశించేటట్లుగా పుట్టి ప్సిరంగా రాజ్యాలష్ట్రీతో భూరాజ్యభారం వహించినప్పటినుండి యజ్ఞాలలో కుతూహలపడి బ్రాహ్మణులకు అభీష్టాలైన ధనాలు ఇస్తూండటంవలన వారు తృప్తిపొందారు.

విశేషం: కువలయంబు+వారు- తత్పురుషమానంలో ‘న’ ఆగమంగా వచ్చింది- కువలయంబునవారు. మహాబ్రాహ్మణశబ్దానికి గొప్పబ్రాహ్మణు డనే అర్థమే కాక నీచబ్రాహ్మణు డనే అర్థంకూడ ఉన్నది. మహాద్విజశబ్దానికి అటువంటి నీచార్థం లేదు. యజ్ఞాలు చేసి భూరిదష్టిణ లిచ్చి వంశప్రతిష్ఠమ కాపాడిన జనమేజయుడిని ప్రసాదగుణభాయిష్ట మైన పద్యంలో కీర్తించటం సమంజసం. అర్థమైల్యంతో కూడిన బంధుషైథిల్యం ప్రసాదం. ఆయజ్ఞాలకూ ఈ యజ్ఞానీకి ఉన్న భేదాన్ని సారమతులైన సహ్యాదయులభావను నదలటం నన్నయ వస్తుధ్వని. (సంపా.)

ఉ. అష్టమమణింద్రుఁ దైన నలుయజ్ఞము, ధర్మజురాజసూయయ
జ్ఞమ్యుఁ, బ్రయాగుఁ జేసిన ప్రజాపతియజ్ఞముఁ, బాశపాణియ
జ్ఞమ్యును, గృష్మయజ్ఞము, నిశాకరుయజ్ఞము నీ మనోజ్ఞ య
జ్ఞమ్యును నొక్కయాప విలసత్తుహిమం గురువంశవర్ధనా!

223

ప్రతిపదార్థం: కురు, వంశ, వర్ధనా! = కౌరవంశాన్ని వృద్ధిపొందించేవాడా!; ఆ+మనుజ+ఇంద్రుఁడు+ఐన= ప్రసిద్ధు దైన రాజేంద్రుఁ దైన; నలు యజ్ఞము= నలుని యాగమున్నా; ధర్మజు, రాజసూయ, యజ్ఞమ్యున్= ధర్మరాజుయెంక్కు రాజసూయయాగమున్నా; ప్రయాగన్= త్రివేణిసంగమ మైన ప్రయాగజ్యేత్రంలో; చేసిన; ప్రజాపతి, యజ్ఞమ్యున్= బ్రహ్మదేశుని యజ్ఞమ్యున్నా; పాశపాణి= పాశం హస్తంలో ఉన్న వరుణుని; యజ్ఞమ్యును; కృష్ణు= కృష్ణనియొక్కు; యజ్ఞమ్యున్; నిశా, కరుయజ్ఞమ్యున్= చంద్రుని యజ్ఞమ్యున్నా; నీ, మనోజ్ఞ, యజ్ఞమ్యున్నాన్= నీవు చేస్తున్న మనోహరమైన యజ్ఞమ్యున్నా; విలసత్త+మహిమన్= ప్రకాశిస్తున్న మహాత్ముంలో; ఒక్క, రూపు+అ= ఒక్కవిధమే (సమానాలు).

తాత్పర్యం: కౌరవంశాన్ని వృద్ధిపొందించేవాడా! జనమేజయా! ప్రసిద్ధదైన నలమహారాజుయాగం, ధర్మరాజు చేసిన రాజసూయయజ్ఞం; బ్రహ్మదేవుడు ప్రయాగజ్యేత్రంలో చేసిన యజ్ఞం, వరుణదేవుడి యజ్ఞం, కృష్ణుడియజ్ఞం, చంద్రుడియజ్ఞం, మనోహరమైన నీయజ్ఞం, ప్రకాశించే మహాత్ముంలో ఒక్కవిధమే (సమానాలే).

విశేషం: అలం: ఉపమ. నలాదులు చేసిన యజ్ఞాలు చాలాగొప్పవి. జనమేజయుడి యజ్ఞంకూడ అట్టిదే. విలసత్త+మహిమన్= అనునాసికసంధి - విలసన్యుహిమ. ఈపద్యరచనలో నన్నయ వస్తుస్వభావస్ఫుటత్వాన్ని స్ఫురింపచేయటానికి అర్థవ్యక్తి (రుటిత్యర్థ ప్రతిపత్తిహాతుత్వం) అనే గుణాన్ని సార్థకంగా వాడాడు. సర్వయజ్ఞం ఎన్ని యజ్ఞాలకంటే ఎంతగొప్పదో చెప్పాడు. అంతవరకూ దేవతలు, భూపతులు చేయని ఆదియజ్ఞమైన సర్వయజ్ఞంయొక్క స్వరూపస్వభావాలను వివిధయజ్ఞాలతో పోల్చిచెప్పాడు. ఈస్తుతి విన్నవారు ఆస్తీమడు ఆ యజ్ఞాన్ని సమర్థిస్తున్నాడని అనుకొంటారు. జనమేజయాదులకూడ అట్లాగే భావించారు. నిషేధించటానికి పూర్వరంగంగా తోడ్పడిన ప్రశంస ఇది. (సంపా.)

ఉ. వితతమఖుప్రయోగవిధివిత్తము, లుత్తమధీయుతుల్ జగ
స్నుత సుమహితపాణిధను, లనుగ్రహానిగ్రహాశక్తియుక్త లీ
క్రతువున బుత్తిజ్ఞల్, కమలగర్భసమానులు పూర్వాదిక్వతి
క్రతువున యాజకోత్తములకంటే బ్రసిద్ధులు సర్వవిధులన్.

224

ప్రతిపదార్థం: ఈక్రతువున= నీవు చేసే సర్వయాగంలోని; బుత్తిజ్ఞల్= యజ్ఞం చేయించేవారు; వితత, మఖ, ప్రయోగ, విధి, వివ్ర, తములు= విష్ణుత మైన యజ్ఞాన్ని ప్రయోగించే (చేసే) విధానాన్ని ఎరిగినవాళ్ళలో శేష్యులు; ఉత్తమ, ధీ, యుతుల్= ప్రశస్తమైన (గొప్ప) బుద్ధితో కూడినవారు; జగత్త+సుత= లోకంచే స్తుతింపబడిన; సు, మహాత్, తపన్+ధనులు= చాలగొప్పతపసేసి ధనంగా కలవారు; అనుగ్రహ, నిగ్రహ, శక్తి, యుత్తులు= దయచూపటం, శిక్షించటం అనేశక్తులతో కూడినవారు; కమల, గర్భ, సమానులు= బ్రహ్మతో సమానులు; పూర్వాదిక్, పతి, క్రతువున= తూర్పుదిమ్మకు అధిపతి అయిన ఇంద్రునియజ్ఞంలోని; యాజక+ఉత్తములకంటేన్= యజ్ఞంచేయించే బుత్తిజ్ఞకోశేష్యులకంటేను; సర్వవిధులన్= అన్ని విద్యలలోను; ప్రసిద్ధులు= ప్రసిద్ధిపొందినవారు.

తాత్పర్యం: నీవు చేస్తున్న ఈసర్వయాగంలోని బుత్తిక్కులు విష్టత్తుమైన యజ్ఞాచరణవిధానాన్ని బాగా ఎరిగినవారు, అధికబుద్ధిసంపన్నులు, లోకంచేత స్తుతింపబడిన మిక్కిలి గొప్పతపస్సే ధనంగా కలవారు, దయతో చూడటం, శపించి శిక్షించటం అనేశక్తులతో కూడినవారు, బ్రహ్మతో సమానులు, అన్ని విద్యలలోను, తూర్పుదిక్కును ఏలే ఇంద్రుడియజ్ఞంలోని ఉత్తమబుత్తిజ్ఞలకంటే ప్రసిద్ధిని పొందినవారు (కీర్తిమంతులు).

విశేషం: అలం: ఉపమ, జగత్తోనుత= అనునాసికసంధి. ఈసమాసం ‘లోకంచేతస్తుతింపబడేవాడా’ అని జనమేజయుడికి సంబోధన ఘైనా కావచ్చును. బుత్తిజ్ఞల మహాత్మాన్ని కీర్తించే ఈపద్యరచనలో నన్నయ బహుపదముల ఏకవద్భూవాస్మీ మనోహరమైన ఘటనను ప్రదర్శించే శైఖము- అనే గుణాన్ని నిబంధించి రమ్యతను కల్పించాడు. వివిధరంగాలలో, వివిధగుణాలలో భాసించే అంతమంది యాజకోత్తములు ఒక్కచోటకూడటం అపూర్వసంఘటన, వారందరినీ సామూహికంగా ప్రశంసించటంలో భాసించే బహుపదాల ఏకవద్భూవం శైఖ మనే గుణం. లయబద్ధ ఘైన ఒక యజ్ఞచిత్రాన్ని నన్నయ ఇందులో పరితల కందించాడు.(సంపా.)

శా. విద్యామృఖ్యండు, ధర్మమూర్తి, త్రిజగభ్యాయతేజ్ఞండు కృ
ష్ణద్వాపాయనుఁ దేగుదెంచి, సుతశిష్టబ్రహ్మసంఘంబుతో
సద్వంద్మండు సదస్యుఁ దయ్య ననినన్ శక్యంజె వర్ణింప; సా
క్షాబ్ధిష్టుండపు నీవు భూపతులలోఁ గౌరవ్యవంశార్థీ!

225

ప్రతిపదార్థం: కౌరవ్య వంశ+అగ్రజీ!= కౌరవవంశంలో పుట్టిన వారిలో అగ్రేసరుడా; విద్యతోముఖ్యండు= విద్యాంసులలో ప్రధానుడు; ధర్మ, మూర్తి= ధర్మమైరూపంపాందినవాడు; త్రి, జగత్, విభ్యాత, తేజ్ఞండు= ముల్లోకాలలో ప్రసిద్ధమైన కాంతికలవాడు. సత్త, వంద్మండు= సజ్జనులకు (పండితులకు) నమస్కరింపదగినవాడు; కృష్ణద్వాపాయనుడు= వ్యాసుడు; సుత, శిష్ట, బ్రహ్మ, సంఘంబుతోనే= కుమారు డైన శక్తినితో, వైశంపాయనాదిశిష్టులతో, బుత్తిక్కుల సముద్రాయంతో; ఏగుదెంచి= వచ్చి; సదస్యుడు= యజ్ఞవిధి పరీక్షాధికారి; అయ్యెన్, అనిన్= అయినాడంటే; వర్ణింపన్, శక్యంబు+ఎ= నీయజ్ఞమహిమను (నిస్సు) వర్ణించతరమా!(కాదు); భూపతులలోన్= రాజులలో; నీవు; సాక్షాత్; విష్ణుండపు+అ= సాక్షాత్కుగా విష్ణుమూర్తివే.

తాత్పర్యం: కౌరవవంశ్యాలలో శ్రేష్ఠుడా! (జనమేజయా!) విద్యాంసులలో శ్రేష్ఠుడు, మూర్తి తాల్చిన ధర్మం, ముల్లోకాలలో ప్రసిద్ధమైన తేజం కలవాడు, సుజనవందనీయుడు అయిన వ్యాసమహార్షి స్వయంగా కుమారుడితోను, శిష్టులతోను, బుత్తిజ్ఞలసముద్రాయంతోను వచ్చి నీయజ్ఞంలో సదస్యు డైనా డంటే నీయజ్ఞాన్ని, నిస్సు వర్ణింప తరమవుతుందా? రాజులలో నీవు సాక్షాత్కుగా విష్ణుమూర్తివే!

విశేషం: యమునాద్వీపంలో పుట్టినవాడు ఘైపాయనుడు, నల్లని వాడవటం చేత కృష్ణద్వాపాయనుడు. ఘైలడు, జైమిని, వైశంపాయనుడు, సుమంతుడు అతనిశిష్టులు. బ్రహ్మసంఘంపేర్లు 208వ వచనంలో చెప్పబడినవి. ‘నాశావిష్ణు: పుధివీపతి’ అనే సూక్తిని అనుసరించి రాజులందరూ విష్ణుంశ కలవారే. ఆ అంశ లేనివాడు రాజు కాడు. జనమేజయుడు సాక్షాత్కుగా విష్ణువే - అని ఆస్తికుడి ప్రశంస. బ్రహ్మవిష్ణుమహాశ్వరులలో విష్ణువు స్థితికారుడు. జనమేజయుడు సర్వయజ్ఞంచేస్తూ లయకారు డౌతున్నాడు. ఈ తారతమ్యాన్ని చివరలో ఆస్తికుడు తన కోర్కెద్వారా ధ్యనింపజేస్తాడు. అందువలన ఇందులో వస్తుధ్యని ఉన్నది. అంతేకాదు. ఈపద్యరచనలో నన్నయ సభ్యపనంగంతో కూడిన బంధముయొక్క వికటత్త మనే ఉదారత- అనే గుణాన్ని గొప్పగా పోషించాడు. కృష్ణద్వాపాయనుడి గుణగుణాలను కీర్తించి, అంతటివాడిని సదస్యుడిగా చేసికొన్న జనమేజయుడు

సాక్షాత్ విష్ణువే అనటం ఇందులోని రుచిరార్థం. రచనలో సృత్యవద్భావం వాక్యపదవిన్యాసంలో గోచరించటం ఉదారతాగుణస్వభావం. అది ఈపద్యంలో సాక్షాత్కృరించింది. (సంపా.)

ఉ. ఆర్తిపర్యాయాభిరతుఁ దై, కృతసన్నిధి యై, ప్రదక్షిణా
వర్త శిఖాగ్రహాస్తముల వహ్ని మహాద్విజజివ్యమంత్రని
ర్షుల్తపావ్యముల్ గొనుచు వాలజవైలకులేశ! నీకు సం
పూర్తమనోరథంబులును, బుణ్ణఫలంబులు నిచ్చుచుండెడున్.

226

ప్రతిపదార్థం: వారిజ, వైరి, కుల+ఈశ= పద్మాలును శత్రువైన చందునివంశంలో పుట్టిపరాజా! ఆటి, హర, క్రీయా+అభిరతుడు+ఐ
= బాధను పోగొట్టే కర్మలలో ఆసక్తి కలవా డై; కృత, సన్నిధి+ఐ= చేయబడిన సన్నిధానం (సామీప్యం) కలవాడై;
ప్రదక్షిణా+ఆవర్త+శిఖా+అగ్రహాస్తములన్= కుడివైపునకు తిరిగే జ్ఞాల లనే ముంజేతులతో; వహ్ని= అగ్ని; మహాత్, ద్విజ, దివ్య,
మంత్ర, నిర్వర్తిత, హవ్యముల్= గొప్ప బ్రాహ్మణుల దేవతా సంబంధు లైన మంత్రాలచేత నెరవేర్పబడిన (అర్పించబడిన)
అన్నాదులను; కొనుచున్= గ్రహిస్తూ; నీకున్; సంపూర్ణమనోరథంబులును= సంపూర్ణాలైన కోరికలను; పుణ్ణఫలంబులున్=
పుణ్ణకార్యాలవలని ఘలితాలను; ఇచ్చుచుండెడున్= ఇస్తూ ఉండుగాక!

తాత్పర్యం: చందువంశంలో పుట్టిన జనమేజయ మహారాజా! బాధను తొలగించే కర్మలం దాసక్కుడై, సన్నిహితుడై
(ప్రత్యక్షమై) అగ్ని, బ్రాహ్మణోఽత్తముల దివ్యమంత్రాలచేత హోమం చేయబడిన అన్నాది హవ్యాలను కుడికి తిరిగే
జ్ఞాల లనే ముంజేతులతో గ్రహిస్తూ, నిండైన కోరికలను, పుణ్ణాల ఘలితాలను నీకు ఇస్తూ ఉండుగాక!

విశేషం: అగ్నిజ్ఞాలలు కుడివైపునకు తిరగటం శుభావహం. అగ్నిని కాంతి అనే గుణంకల రచనతో కీర్తించటం సార్థకం.
కాంతికి చౌజ్ఞల్యం స్వభావం. ఈ పద్యంలోని అక్షరరమ్యత కాంతిని పోషిస్తున్నది. (సంపా.)

ఉ. అని జనమేజయు, నాతని యజ్ఞమహిమను, బుత్యిజులను, సదస్యులను, నగ్నిభట్టారకు ననురూప
శుభవచనంబులు బ్రస్తుతించిన నాస్తికున కందఱును ప్రీతు లయి; రంత జనమేజయుం డాస్తికుం జాచి
మునీంద్రా! నీ కెట్టి యిష్టంబు దానిన యిత్తు, నడుగు' మనిను గరంబు సంతోషించి యాస్తికుం డి ట్లసియే. 227

ప్రతిపదార్థం: అని= అని పలికి; జనమేజయున్= జనమేజయుడిని; ఆతని= ఆతడు చేసే; యజ్ఞమహిమను= యజ్ఞంయొక్క
మహాత్మానై; బుత్యిజులను= యాజకులను; సదస్యులను= యజ్ఞవిధులను పరీషీంచే వ్యాసాదులను; అగ్ని, భట్టారకున్=
పూజ్యదైన అగ్నిని; అనురూప, శుభ, వచనంబులన్= తగిన మంగళవాక్యలతో; ప్రస్తుతించినన్= నుతింపగా; ఆస్తికునకున్=
ఆస్తికునిపట్ల; అందఱును= రాజాదులు అందరును; ప్రీతులు+అయిరి= ప్రీతి పొందినవైనారు; అంతన్= అప్పుడు;
జనమేజయుండు; ఆస్తికున్; చూచి; ముని+ఇంద్రా! (సవర్ణదీర్ఘసంధి)= మునిశ్రేష్ఠుడా! నీకున్; ఎద్ది= ఏది; ఇష్టంబు= ప్రీతికరమో!
దానిన్+ల= దానినే; ఇత్తున్= ఇస్తాను; అడుగుము; అనినన్= అని పల్గూఁ; కరంబు= మిక్కిలి; సంతసిల్లి= సంతోషించి;
ఆస్తికుండు; ఇట్లు= ఈవిధంగా; అనిమెన్= పలికాడు.

తాత్పర్యం: అని జనమేజయమహారాజును, అతని యజ్ఞంయొక్క మహాత్మానై, యజ్ఞం చేయించే బుత్యిక్కులను,
యజ్ఞవిధిపరీక్షకు లైన సదస్యులను, పూజ్య దైన అగ్నిని, వారివారికి తగిన మంగళవాక్యలతో పొగడగా, రాజాదులందరూ
ఆస్తికుడిపట్ల ప్రీతికలవా దైనారు. అప్పుడు జనమేజయుడు ఆస్తికుని చూచి ‘మునిశ్రేష్ఠా! నీ కేది ప్రియమో దానినే
ఇస్తాను. అడుగు’ మని పలుకగా, మిక్కిలి సంతోషించి ఆస్తికు డిట్లా అన్నాడు.

విశేషం: ఆస్తికును ప్రీతు లయిరి= నన్నుయు ఇట్టిసందర్భాలలో షష్ఠివిభక్తి వాడుతుంటాడు. ‘ఆస్తికునియొడ’ అని అర్థం.

ఆస్తికుడు యజ్ఞం మాన్యించటానికి వచ్చాడు. అచ్చటివారందరూ ప్రీతులైతే కాని తన వచ్చినపని సఫలం కాదు. అందుచేత అతడు అందరినీ ప్రస్తుతించాడు. ఆ స్తుతికూడ యథార్థమే కాని కేవలం పొగడ్త కాదు. కార్యసాఫల్యం కోరేవాడు ఇట్లు చేయాలి.

ఉ. మానిత సత్యవాక్య! యఖమన్యుకులోద్వహా! శాంతమన్యుసం

తానుడు వై దయాభనిరతస్త్రణి నీవు మచీయబంధు సం

తానమనోజ్పరం బుపరతంబుగ, నాకుఁ జ్ఞయంబుగా మహాఁ

ర్షిముత! సర్వయాగ ముడివింపుము: కావుము సర్వసంహతిన్.

228

ప్రతిపదార్థం: మానిత, సత్య, వాక్య= పూజింపబడిన సత్యమైన వాక్య కలవాడా!; అభిమన్యు, మల+ఉద్యహా= అభిమన్యుడి వంశాన్ని ఉండ్రించేవాడా! (జనమేజయుడు అభిమన్యుడి పౌత్రుడు); మహాత్, ఉర్మీ, మత= విశాలమైన భూమిచే (భూజనులచేత) పొగడబడేవాడా!; శాంతమన్యుసంతానుడవు+ఐ= శమించిన (అణిన) కోపం, దుఃఖం మొదలయినవాటి సముదాయం కలవాడి వై; దయా+అభినిరత, స్త్రీతి= దయపట్ల ఆస్తికి కలషితిలో; నీవు; మదీయ, బంధు, సంతాన, మనస్+జ్వరంబు= నాకు సంబంధించిన బంధువుల(సర్వాల) సమూహంయొక్క మనస్సులలోని బాధ (జ్వరమంటే వేడి. ఇచ్చట ఆర్తి లేక బాధ అని చెప్పాలి); ఉపరతంబుగన్= శమించేటట్లుగా; నాకున్; ప్రియంబుగాన్= ప్రీతి కలిగేటట్లుగా; సర్వ, యాగము= సర్వాలను హత మొనరించే ఈయజ్ఞం; ఉడివింపుము= మాన్యము; సర్వసంహతిన్= పాములసమూహాన్ని; కావుము= రక్షించుము.

తాత్పర్యం: పూజింపబడిన సత్యవాక్యం కలవాడా! అభిమన్యుడివంశాన్ని ఉండ్రించేవాడా! విశాలమైన భూమిచేత (భూజనులందరిచేత) పొగడబడేవాడా! జనమేజయా! శమించిన కోపాదులసమూహం కలవాడివై, దయపట్ల ఆస్తికలస్త్రణితో నాచుట్టా లైన పాములసమూహంయొక్క మనస్సులలోని ఆర్తి మానేటట్లుగా, నాకు ప్రీతి కలిగేటట్లుగా ఈ సర్వయాగాన్ని మానేటట్లు చేయుము. పాములసమూహాన్ని కాపాడుము.

విశేషం: 227వ వచనంలో జనమేజయుడు ఆస్తికుడితో ‘నీ కేది ఇష్టమో అది ఇస్తా’ నన్నాడు. ఆస్తికుడు సర్వయాగం మాన్యించటానికి వచ్చాడు. దాన్ని ఉడిగించటం జనమేజయుడికి ఇష్టం కాదు. ‘నీవు అనిన వాక్యాన్ని పాటించి సత్యవచనుడిని కమ్ము’ అని సూచించటానికి ఆస్తికుడు ‘మానిత సత్యవాక్యా!’ అని సంబోధించాడు. ఉడుగు-అపదార్యంబయి అసంముక్తం బయిన గకారానికి వకారాదేశం - ఉడువు; దీనికి ప్రేరణార్థక రూపం ‘ఉడివించు. ఆస్తికుడి కథకు ఈ పద్యం ప్రాణంవంటిది. సర్వయాగం ఆగటానికి ఆస్తికుడు ఈపద్యంలో కోరుకొనే వరమే కారణం. ఇంతకుముందు ఆరుపద్యాలలో ఈ కోర్కె తీరటానికి అనుబైన మాససికమైన వాతావరణాన్ని ఆస్తికుడు కలిగించాడు. ఇప్పుడు ఆకోర్కెను బైటపెట్టాడు. ఆతని మాటలతీరులో నన్నుయు సాకుమార్య మనే గుణాన్ని పోషించాడు. పారుష్యంలేకుండా ఉండేది సాకుమార్యం. అయినా రచనలో అజరంత్యం ఆక్రూతికట్టాలి. జరరత్యం అంటే ముసలితనం, కరకుతనం, గట్టితనం. ఈ మూడూ సాకుమార్యగుణం కల రచనలో ఉండరాదు. అర్థవంత మైన ఎత్తుగడతో ‘ఇచ్చినమాట నిలువబెట్టుకోవటం నీ జన్మమైతుంది. తప్పదు’- అనే భావం భావ్యమానమై పద్యభావాన్నంతా చైతన్యవంతం చేస్తుంది. జనమేజయుడు తీవ్రప్రతీకారవాంఘతో మొదలుపెట్టిన సర్వయాగాన్ని చాలించటం సత్యవాక్యపరిపాలనంలో భాగంగా మారుతుంది. అందువలన రచనలో ఒక ఉత్సూర రేకెత్తింపబడి అర్థరీత్యా, పద్యగతిరీత్యా ముసలితనంలేని జవసల్యాలు గోచరిస్తాయి. అడుగబోతున్నది అసాధ్యమైనకోరిక. కాని, ఆస్తికుడి మాటలతీరులో కరకుతనం గోచరించదు. ‘నా కోరికను కోపతాపాలు మానిన దయాబుద్ధితో ఆలోచించు’ అని సుకుమారంగా పోచ్చరించడతడు. ఎంతటి సంస్కారవంతమైన, ధ్వనిమయమైనవాక్యా!; ‘నాకోరిక తీరిస్తే పాములవంశాలను పీడిస్తున్న మనోజ్వరం

తగ్గుతుంది, నామనస్యురు ప్రీతి కలుగుతుంది' అన్నప్పుడు దయాదృష్టితో చూస్తే ఈశేండూ ఉత్తమధర్మాలు ఔతాయని భ్యాని. ఈ వాక్యంలోకూడా సౌకర్యం పరిమళిస్తున్నది. ఇక చివరికి సర్పయాగ ముడివింపుము; కావుము సర్పసంహతిన్ - అన్నప్పుడు మాటలో కారిన్యం లేకపోవటం గమనింపదగిన అంశం. తన బంధునాశనానికి పూనుకొన్న జనమేజయుడిని నిజానికి ఆస్తికుడు పరుషంగా నిందించి శపించాలి. కానీ, మాటలో కరకుదనం లేకుండా గట్టితనం స్ఫురించకుండా ముదువుగా, వినయంగా, హితంగా ప్రార్థిస్తున్నట్లు నివేదించుకొన్నాడు. ఆస్తికుడు పూర్వపద్యాలలో తాను చేసిన స్తుతులన్నీ ఎంతటి సుకుమారాలైన మందలింపులో అప్పుడు జనమేజయుడికి తెలిసివచ్చేటట్లు మెత్తగా మాటల్లాడింపచేశాడు నన్నయ. వాక్యాలలో నిబంధించిన వాచ్యార్థాలు తమ వాచ్యార్థాలను అప్రధానం చేసికొంటూ ప్రతీయమానవోతున్న రమణీయ వ్యంగ్యార్థాలను ప్రసరించటం ఈస్తుతిలో విశేషం. ఇందులో సంబుద్ధులుకూడా సార్థకాలే. చివరకు- 'మహార్మినుత సర్పయాగము' అనేచోట ఒక చమత్కారం ఉన్నది. దీన్ని సమస్తంగా తీసికొంటే 'లోకమంతా కీర్తించిన సర్పయాగం' అని భావం. లోకమంతా కీర్తించే ఈయాగం జనమేజయుడి ప్రతీకారదృష్టితోచూస్తే ప్రశంసార్థం. కానీ, ఉత్తమవంశజని ఉత్తమధర్మ మైన దయాదృష్టితో చూస్తే అది విపరీతం. అప్పు డండులో విపరీతార్థవ్యంగ్యం గమ్యమానం అవుతుంది. కాగా, "మహార్మినుతవు" అనే మాటను జనమేజయుడికి వేసిన సంబుద్ధిగాకూడా గ్రహించవచ్చు. అప్పుడు- 'సర్పయాగం ఆపి, సర్పకులాన్ని రక్షిస్తే నీవు ఈప్రపంచంలోని అందరిచేతా కీర్తింపబడతావు' అనే అర్థం ధ్వన్యమానం దౌతుంది. నన్నయ ధ్వనిమయరచనలో ఇక్కడ మెత్తగా మాటల్లాడటం ఎంత గుణమో, వ్యంగ్యంగా మాటల్లాడటంకూడా అంత గుణం. 'శబ్దగుణశాలి నన్నయ చతురశై'. (సంపా.)

చ. అనిన సదస్యులందటుఁ బ్రియంబున 'నిట్టి విశిష్ట విప్రము

ఖ్యానకు మహాతపాఠధనునకుం దగుపాతున కెద్ది యిచ్చినన్

ఘనముగ నశ్శయం బగును గావున నీ ద్విజనాధుకోల్స్య బెం

పున వృథ సేయగాఁ దగదు భూవలయేశ్వర! యిమ్ము నెమ్ముతిన్.'

229

ప్రతిపదార్థం: అనినవ్వు= ఆస్తికుడు అట్లా అడుగగా; సదస్యులు+అందటున్= సభ్యులందరున్నా (వ్యాసాదులందరును); ప్రీయంబున్వు= ప్రీతితో; ఇట్టి, విశిష్ట, విప్ర, ముఖ్యమనున్వు= ఇటువంటి మిక్కిలి ఉత్తము డైన బ్రాహ్మణాశ్రేష్టుడికి; మహాత్, తపః, ధనునకున్వు= గొప్ప తపస్సే ధనంగా కలవాడికి; తగు= తగిన; పాత్రునకున్వు= అర్పునికి; ఎద్ది= ఏది; ఇచ్చినవ్వు= ఇచ్చివపుటీకి; ఘనముగన్వు= గొప్పగా; అష్టయంబు+అగును= తరుగనిది అవుతుంది; కావునవ్వు= కాబట్టి; భూ, వలయ+ఈశ్వరు= భూచక్రానికిరాజా! ఈ, ద్విజ, నాథు కోర్మిన్= ఈబ్రాహ్మణముఖ్యడికోరికను; పెంపునవ్వు= గొరవంతో; వృథ, చేయన్, కాన్= వృథం చేయటం; తగదు= ఉచితం కాదు; నెమ్మితోన్వు= ప్రేమతో; ఇమ్ము.

తాత్పర్యం: అని ఆస్తికుడు అడుగగా సభ్యులందరున్నా 'తగినవాడు, అర్పుడు, గొప్పతపస్సే ధనంగా కలవాడు అయిన ఇటువంటి ఉత్తమబ్రాహ్మణుడికి ప్రీతితో ఏది ఇచ్చినా అది మిక్కిలి క్షయం లేనిది అవుతుంది కాబట్టి ఓరాజా! ఈ బ్రాహ్మణాశ్రేష్టునికోరిక వ్యర్థం చేయటం తగదు. గొరవంతోను, ప్రేమతోను ఇతడు అడిగింది ఇప్పండి. (యజ్ఞాన్ని మానే టుట్లు చేయండి).

విశేషం: గొరవింపదగినవా డవటంచేత ఈ విప్రసత్తముడి కోరిక వ్యర్థం చేయటం తగదని భావం. ఈపర్యరచనలో 'సమాధి' అనే గుణమున్నది. అర్థదర్శనం కలిగేటట్లు నర్ణాల, శబ్దాల ఆరోహా అవరోహాక్రమ విన్యాసం చేస్తే సమాధి. సదస్యులందరు ఈ పద్యాలో జనమేజయుడి సంకల్పంవెనుక ఉన్న తాత్పర్యాన్ని వదలి సర్పయాగాన్ని ఆపుమని అడుగుతున్న ఆస్తికుడి ప్యక్తిత్వాన్ని దృష్టిలో పెట్టుకొని కర్తవ్యార్థదర్శనం చేస్తున్నారు, చేయిస్తున్నారు. అందువలన ఆస్తికుడికోర్మను తీర్చటమే అందరి ఏకాభిప్రాయం. ఏకోన్ముఖంగా సాగే అర్థదర్శనాన్ని ఆస్తికుడిని ప్రశంసించే విశేషణాలలో కానవచ్చే సాభిప్రాయ అష్టరోచ్చారణలోని ఆరోహావోలతో సార్థకంగా నన్నయ 'సమాధి' గుణాన్ని సాధించాడు. (సంపా.)

శ. అనిన సర్వజనానుమతంబుగా జనమేజయుం దాస్తిక ప్రార్థనం జేసి సర్వయాగం బుడిగించే: నయ్యవసరంబున.

230

ప్రతిపదార్థం: అనిన్= సదస్యులు అట్లా పలుకగా; సర్వ, జన+అనుమతంబుగాన్= అందరికి సమ్మత మయ్యేటట్లుగా; జనమేజయుండు; ఆస్తిక, ప్రార్థన్, చేసి= ఆస్తికునివేదుకోలుచేత (ఆస్తికుడు అడగటంచేత); సర్వ, యాగంబు= సర్వయజ్ఞన్ని; ఉడిగించెన్= మానేటట్లు చేశాడు; ఆ+అవసరంబున్వ్= ఆ సమయంలో.

తాత్పర్యం: అని సదస్యులు పలుకగా అందరికి సమ్మత మయ్యేటట్లుగా జనమేజయుడు ఆస్తికు డడగటంచేత అతనికోరికను అనుసరించి సర్వయాగం మానిపించాడు. ఆ సమయంలో. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

విశేషం: మూలంలో ఆస్తికుడు సర్వయాగాన్ని మాన్మించండని అడుగగా జనమేజయుడు మొదట సమ్మతించక మరొకవరం కోరుకొమ్మని మడివినట్లున్నా, అతడు అదే అడుగగా సమ్మతించినట్లున్నా ఉన్నది.

శ. అతులోశ్శోభురముఖ్య మంత్రపుత మాహాత్మ్యాభున్ వాసన
చ్యుతుఁ దై ముందర తక్షకుం దురువిషార్ఘుల్ దూల వాత్మారయో
ద్రుతి సుధూతవిప్రథమాయతభుపూర్వాద్వావాగ్నీవోలెన్ విచే
ప్రితుఁ దై మేఘపథంబులం దిరుగుచుండెన్ విస్తృతుల్గా జనుల్.

231

ప్రతిపదార్థం: అతుల+ఉన్నీ సుర, ముఖ్య, మంత్ర, హుత, మాహాత్మ్యంబున్= సాటిలేని బ్రాహ్మణాశేష్మల మంత్రాలచేత అగ్నిలో వేల్పటంయొక్క మహిమచే; వాసన, చ్యుతుడు+ఐ= ఇంద్రునిచేత విడువబడినవాడై; ముందర= ఎదుట; తక్షకుండు= ఆపేరుష్మ సర్వరాజు; ఉరు, విష+అర్ఘుల్= గొప్పవిషంయొక్క జ్యాలలు; తూలన్= చలింపగా(రాలగా); వాత్మా, రయ+ఉర్ధతిన్= సుడిగాలియొక్క వేగంయొక్క విజ్ఞంభణంచేత; ఉద్ధాత, వివర్తిత+అయత, బృందాత, దావ+అగ్ని, పోలెన్= ఎగురగొట్టబడిన మిక్కిలివృద్ధినొందింపబడిన దీర్ఘమైన పెద్దకార్యిచ్చువలె; విచ్ఛితుడు+ఐ= చేష్టతక్కినవాడై; (వివశ దై); జనుల్= చూస్తున్న జనులు; విస్తృతుల్, కాన్= ఆశ్చర్యం పాందిన వారపుతుండగా; మేఘపథంబులన్= మేఘమార్గాలలో; (ఆకాశంలో); తిరుగుచున్+ఉండెన్= సంచరిస్తూ ఉన్నాడు.

తాత్పర్యం: తక్షకుడు సాటిలేని బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠుల పోమమంత్రాల మహిమచేత ఇంద్రుడినుండి విడివడినవాడై, విషాగ్నిజ్యాలలు చలిస్తూ ఉండగా, చేష్టా శూన్యడై, అతిశయమైన సుడిగాలి వేగంచేత ఎగురగొట్టబడి వృద్ధిపాందిన విశాలమైన కార్యిచ్చువలె ఆకాశంలో పరిభ్రమిస్తూ ఉన్నాడు. ఆ దృశ్యాన్ని జనులు ఆశ్చర్యంతో చూస్తున్నారు!.

విశేషం: అలం: ఉపమ. పాములు అగ్నిలో పడును గాక! అని బ్రాహ్మణులు మంత్రాలు పరిస్తూ ఉన్నారు. ఆమంత్రాలమహిమచేత పాములు హుతమంటే అగ్నికి కానుకగా (అహుతిగా) ఈబడేది. ఇచట తక్షకుడే హుతం. విచ్ఛితుడు అంటే ప్రయత్నించేవా డనే అర్థంకూడ ఉన్నది. తక్షకుడు అగ్నిలో పడకుండటానికై ఎంతో ప్రయత్నిస్తూ ఆకాశంలో వివశ దై తిరుగుతున్నాడు. ఉద్ధతుడైన తక్షకుని వివశస్తుతిని ప్రసాద సమతాగుణవిశిష్ట షైన బిజోగుణాలో నిబంధించి రచనలో ప్రాఢత్యాన్ని ప్రర్థించాడు నన్నయ. భయవిహ్వాలైన భయంకరాకారుని స్వరూపస్వభావాలను ప్రసాదమిత్రితమైన బిజోబంధంతో నన్నయ చిత్రించి బౌచిత్యం పాటించాడు. అంతేకాదు. ఆ దృశ్యంలో అగ్నిజ్యాలల బౌస్తుత్యాన్ని- ‘అతులోర్యుసుర ముఖ్యమంత్రపూతమాహాత్మ్యంబున్వ్ అనే దీర్ఘసమాసంతో సూచించాడు. ఆ అగ్నిలో పడటానికి సిద్ధమై ఆకాశంలో

అల్లూడుతన్న తక్కుడిని “ఉద్దూతవిష్టితాయతబ్యాధావ్గ్మివోలెన్” ఉన్నాడని వళ్ళిస్తూ ఉపమానాన్ని మరొక అగ్నిజ్యులగా దీర్ఘసమాసంతో కల్పించాడు. ఒకటి సవనగ్ని, మరొకటి దావగ్ని. ఆ ఆకృతుల సౌమ్యాన్ని రచనాగతసమాన సమాసద్వయ సంఘటనతో ప్రదర్శించటం ‘సమత’ అనే శబ్దగుణ లడ్డుం. ఈపద్యంలో ప్రధానగుణం ఓజస్సు. దానికి పోషకంగా నిలిచినవి ప్రసాదం, సమత, ఈ మూడింటినీ కథలోని రసభావపోషణకు అనువుగా వాడటం నన్నయ కవితాశిల్పం. (సంపా.)

క. ఆతని నత్యగ్రాసల , పాతోస్తుల్మిలు దైన వానిఁ బడకుండగ నో

పశి తక్కక! క్రమ్మణు' మని , యాతతభయులు గ్రమ్మణించే నాస్తికులు దెడన్.

ప్రతిపదార్థం: ఆస్తికుండ; అతి+ఉగ్ర+అనల, పాత+ఉన్ముళ్లు+ఇన, వానిన్= మిక్కిలి భయంకర మైన అగ్నిలో పడటానికి సిద్ధు దైన వాడిని; ఆతత, భయున్= విస్తార మైన భయం కలవాడిని; ఆతనిన్= ఆ తక్కుడిని; ఓహో, తక్కక!= ఓతక్కుడా! క్రమ్మణుము= మరలిపామ్ము; అని; పడక+ఉండగన్= అగ్నిలో పడకుండా ఉండేటట్లుగా; ఎడన్= నడుమనే; క్రమ్మణించెన్= మరల్చుడు.

తాత్పర్యం: మిక్కిలి భయంకర మైన అగ్నిలో పడటానికి సిద్ధుడై ఉన్నటి, అధికమైన భయంతో కూడినటి ఆ తక్కుడిని ఆస్తికుడు ‘ఓహో తక్కక! మరలిపామ్ము’ అని పలికి అగ్నిలో పడకుండ నడుమనే మరల్చుడు.

విశేషం: ‘ఎడన్’ అంటే అగ్నిలో పడబోవటానికి ముందు అనిలర్థం.

మ. ‘జననీశాపభయప్రమీడితమహసర్వంధులన్ సర్వయాగనిమిత్తిధృత మృత్యువక్తగతులం గాకుండగాఁ గాచే’ నం చును నాస్తికమునీంద్రు సంచుల సదస్యుల్ సంతసం బంబి భో రనఁ గీత్రుంచిల సంతతస్తుతిపదారావంబు రమ్మంబుగన్.

ప్రతిపదార్థం: జననీ, శాప, భయ, ప్రమీడిత, మహాత్, సర్వ+ఇంద్రులన్= తల్లి అయిన కద్రువశాపంవలని భయంచేత మిక్కిలి పీడింపబడిన గొప్పసర్పరాజులను; సర్వయాగ నిమిత్త+ఉద్ధత, మృత్యు, వక్త, గతులన్= సర్వయాగం కారణంగా గల గర్వించిన మరణదేవతయొక్క ముఖాన్ని పొందినవారిని; కాక+ఉండగాన్= కాకుండేటట్లుగా; కాచెన్= రక్షించాడు; అంచునున్= అంటూ; ఆస్తిక, ముని+ఇంద్రున్= ఆస్తికమునిశేషుని; అందుల, సదస్యుల్= ఆ యజ్ఞశాలలోని సభ్యులు; (బుత్యేమ్మలు మొదలైనవారు); సంతసంబు+అంది= సంతోషం పొంది; సంతత, స్తుతి, పద+ఆరావంబు= దట్టమైన స్తోత్రశబ్దాలధ్వని; రమ్మంబుగన్= సుందరమయ్యేటట్లుగా; బోరనన్= శీప్రుంగా, పదే పదే; కీర్తించిరి= పొగిడారు.

తాత్పర్యం: ‘తల్లి అయిన కద్రువ ఇచ్చిన శాపంవలని భయంచేత మిక్కిలి బాధింపబడిన గొప్ప సర్పరాజులను సర్వయాగం కారణంగా గల భయంకరమైన మృత్యుదేవతముఖాన్ని పొందినవారిని (మరణించినవారిని) కాకుండేట్లుగా రక్షించా’ డని యాగశాలలోని సభ్యులు సంతోషం పొంది ఆస్తికమునీంద్రుడిని అధికమైన స్తోత్రశబ్దాలధ్వనులతో మనోహరంగా పదేపదే ప్రస్తుతించారు.

విశేషం: జీవులకు ఒక్కొక్కరికి మరణం ఒక్కొక్కకారణంవలన కలుగుతూ ఉంటుంది. సర్వాలకు సర్వయాగం మృత్యుకారణ మయింది. అందుల- సమాసంలో అందు మొదలయినవాటికి ‘అలి’ ఆగమంగా వస్తుంది, నన్నయ భారతంలో ‘ఉల’

ఆగమంకూడ కనిపిస్తుంది. అందలి అని అర్థం. ఆస్తీముడు జనమేజయాదులను స్తుతించిన ఈశుట్టంలోని పద్యాలప్పీ అష్టరరమ్యతమ అమవైన ఉదాహరణలు. ‘సంతతస్తుతిపదారావంబు రమ్యంబుగన్’ అనటంలో నన్నయ వ్యంగ్యంగా పైపద్యంలోని తనకవితాగుణ మైన అష్టరరమ్యతనుకూడ సూచించాడు. ఈపద్యరచనలో ‘సమత’ అనే గుణాన్ని పోవించాడు నన్నయ. మార్గాభేదత్వం సమత. ఈపద్యపూర్వార్థంలో సదస్యులు ఆస్తీముడిని స్తుతించినమాటలు ఓచోగుణావిశిష్టంగా ఉన్నాయి. స్తుతించిన సదస్యులనుగురించి ఉత్తరార్థంలో నన్నయచెప్పినమాటలు మాధుర్యం (ఉత్కీచమత్కారం)తో కూడిఉన్నాయి. కీర్తనమున్న రెండుచరణాలూ, కథనమున్న రెండుచరణాలూ గుణనిర్వహణలో సమత్వాన్ని సాధించాయి. దానివలన పద్యనిర్మాణంలో సమత్వంతో కూడిన తూకం ఏర్పడింది. అంతేకాక, నాలుగుచరణాలలో మాడింట- పైచరణం క్రిందిచరణంలో చొచ్చకొనిపోయే లక్షణం ఏకవాక్యతను, సమతను సూచిస్తుప్పది. ఈ సమివేశాన్ని ‘సమత’ గుణరచనతో ముగించటం శిల్పిమైన నన్నయ సాధించిన చాతుర్యం. ఆదిపర్యంలోని ప్రథమ ద్వితీయాశ్వాసాలు సర్వసంహారోపసంహారంతో సమాప్తంకావటంకూడా కథారచనా పరమైన సమతాగుణం. (సంపా.)

క. ఒనర జరత్కారు మునీం | ద్రునకు జరత్కారునకు సుతుం దైన మహా

మునివరు నాస్తికుని ముద | మునీ దలఁచిన సురగభయముఁ బొందదు జనులన్.

234

ప్రతిపదార్థం: ఒనరన్=బప్పునట్లుగా; జరత్కారు, ముని+ ఇంద్రునరున్= జరత్కారువనే; మునిశ్రేష్టుడికి; జరత్కారునరున్= వాసుకి చెల్లెలైన జరత్కారువునకు; సుతుండు+ఐన= కుమారు దైన; మహాత్, మునివరున్= గొప్పమునిశ్రేష్టుడిని; ఆస్తీముని; ముదమునన్= సంతోషంతో; తలఁచినన్= స్వర్ణించగా; జనులన్= ప్రజలను; ఉరగ, భయమున్= పాములవలని భయంకూడ; పొందదు= ప్రాపింపదు (అంటదు).

తాత్పర్యం: ఒప్పుగా జరత్కారువనే మునిశ్రేష్టునికి, జరత్కారు వనే వాసుకి చెల్లెలికి కుమారుదైన ఆస్తీకమహామునిని స్వీరిస్తే జనులకు పాములవలన భయం కలుగదు.

విశేషం: ఆస్తీకచరిత్రానికి ఇది ఫలశ్రుతి.

వ. మతియు నయ్యాస్తికు చరితంబు విష్ణువారికి సర్వపొపక్షయం బగు నని.

235

ప్రతిపదార్థం: మతియున్= అదీకాక; ఆ+ఆస్తీకు, చరితంబు= ఆ ఆస్తీకముని చరిత్రం (కథ); విష్ణువారికిన్= విష్ణుజనులకు; సర్వపొపక్షయంబు= అన్నిపాపాలనాశం; అగున్= అవుతుంది; (జరుగుతుంది); అని.

తాత్పర్యం: అదీకాక, ఆ ఆస్తీకమునివర్యునికథ విష్ణుజనులకు సకలపాపాలు తొలగిపోతాయి.

విశేషం: పై పద్యంలో ఆస్తీముడిని స్వర్ణించినవారికి కలిగే ఘలం చెప్పబడింది. ఈ వచనంలో అతడి కథ వినేవారికి కలిగే ఘలం పేర్కొనబడింది. మహాభారతకథాపరమార్థం అమృతత్వసాధనం. దీనికి సంబంధించిన మహార్థలను చెప్పే ఆభ్యాసకాలకుకూడా ఘలశ్రుతులు చెప్పటం గమనింపదగిన అంశం. గరుడోపాఖ్యానం అమృతం త్రాగమండానే అమరుదైనవాడి కథ. అమృతాన్ని అందించినా అందుకోలేని ఉరగుల కథ, సర్వయాగవృత్తాంతంలో ఆస్తీముడు పాములను మృతినుండి తప్పించి, అదే అమృతత్వంగా అందించాడు. అమృతం అనేది ద్రవ్యమా? ధర్మమా? గుణమా? తత్త్వమా? అనే మీమాంసలలో దయాగుణమే అమృతమని తేల్చిన కథ యిది. ప్రథానకథకు పూర్వరంగమైన ఈరెండాశ్వాసాలకథకూ బౌచిత్యవంతమైన ముగింపు ఇది. (సంపా.)

ఆశ్వాసాంతము

K. రాజమహాంగ్రు! కవింద్రుసు! మాజ సురక్షాజు! రాజమార్తాండు! ధల
త్రీజనసుతచాలితు! వి! రాజిత గుణరత్ను! రాజరాజనరేంద్రు!

236

ప్రతిపదార్థం: రాజమహాత్+ఇంద్ర= రాజేంద్రా! రాజైషైష్వదా!; కవి+ఇంద్ర, సమాజ, సురక్షాజు= కవిశైష్వలసమాపోనికి దేవతావృక్షమా! (కల్పవృక్షమా!); రాజ, మార్తాండ= సూర్యుడివంటిరాజు!; ధరిత్రి, జన, సుత, చారిత్ర= భూమిలోని జనులచేత పాగడబడే చరిత్రకలవాడా!; విరాజిత, గుణ, రత్ను= ప్రకాశించే గుణాలనే రత్నాలు కలవాడా!; రాజరాజనరేంద్రా!

తాత్పర్యం: రాజైషైష్వదా! కవిశైష్వలసముదాయానికి కల్పవృక్షమా! సూర్యుడివంటిరాజు! సూర్యుడివలె తేజస్సు కలవాడా! భూమిలోని జనులచేత స్తుతింపబడిన చరిత్ర కలవాడా! ప్రకాశించే గుణాలనే రత్నాలు కలవాడా! రాజరాజనరేంద్రా!

విశేషం: అలం: ఉపమ, రూపకం. ఆశ్వాసాంతంలో కృతిరచనాప్రేరకు డైన రాజరాజనరేంద్రునికి సంబోధనలు ఇందులోను తరువాతపద్యంలోను ఉన్నాయి.

వసంతతిలకపృతము.

వీరావతార! సుకవిస్తుత! నిత్యధర్మ
ప్రారంభ! శిష్మపలపాలనసక్త! రాజు!
నారాయణాఖ్య! కరుణారసపూర్ణ! వీర
శ్రీరఘ్ను! రాజకులశేఖర! విష్ణుమూర్తి!

237

ప్రతిపదార్థం: వీర+అవతార= వీరరసంయొక్క వ్యక్త మైన రూపమా! మూర్తిధరించినవీరరసమా!; సుకవి, స్తుతి= మంచికపులచే నుతింపబడేవాడా!; నిత్య, ధర్మ, ప్రారంభ= ఎల్లపుడు ధర్మంతో కూడిన ప్రయత్నాలు కలవాడా!; శిష్మపరిపాలనసక్త= ఉత్తములను పాలించటంలో ఆసక్తికలవాడా!; రాజు!= ప్రభువైనవాడా!; నారాయణ+అఖ్య= (రాజు) నారాయణు డనే బిరుదు కలవాడా!; కరుణా, రస, పూర్ణ= దయారసంతో నిండినవాడా!; వీర, శ్రీ, రఘ్య= వీరరసలక్ష్మీచే సుందరుడా!; రాజ, మల, శేఖర= రాజవంశంలో శేష్వదా!; విష్ణుమూర్తి= విష్ణువుయొక్క మూర్తివంటి మూర్తికలవాడా!

తాత్పర్యం: మూర్తిభవించినవీరరసమా! మంచికపులచేత స్తుతింపబడేవాడా! ఎల్లపుడు ధర్మంతో కూడిన ప్రయత్నాలు కలవాడా! ఉత్తములను పరిపాలించటంలో ఆసక్తికలవాడా! రాజు! (రాజు) నారాయణు డనే బిరుదు కలవాడా! దయారసంతో నిండినవాడా! వీరరసలక్ష్మీచే సుందరుడా! రాజవంశంలో శేష్వదా! విష్ణువుయొక్క మూర్తివంటి మూర్తి కలవాడా!

విశేషం: వసంతతిలక వృత్తంలో ఒక్కొక్కపాదానికి, త, భ, జ, జ, గగ - అనే గణాలు (14 అక్షరాలు) ఉంటాయి. 8వలక్షరం యతిమిత్రస్థానం. ‘రాజు! నారాయణాఖ్య’ - ఈ ‘రాజనారాయణాఖ్య’ అనే పాఠాంతరం ఉన్నది. రాజ, నారాయణాఖ్య అన్నపుడు రెండవపాదంచివర లఘువు వస్తుంది. సంస్కృతంలో పాదాంతంలో గురువుకు బదులు లఘువు వాడే సంప్రదాయం ఉన్నది. నస్సయ ఇచ్చట ఆ సంప్రదాయాన్ని అనుసరించా డని చెప్పాలి. కొండరు ఈపాఠమే సముచీత తరమని భావిస్తున్నారు.

గద్యము.

ఇది సకల సుకవిజన వినుత నన్నయబట్టప్రసీతం బయిన శ్రీమహాభారతంబునం దాదిపర్వంబున నాగగరుడోత్పత్తియు, సముద్రమథనంబును, నమృతసంబంధమును, సాపర్షిభ్రాణంబును, జనమేజయ సర్పయాగంబును, నాస్తిక చరితంబును నన్నది ద్వితీయాశ్వాసము.

238

ప్రతిపదార్థం: గద్యము= వచనం; దీర్ఘవచనం; ఛందోనియమం లేకపోయినా అనుష్ఠానాదులలో శ్రవణసుభగంగా ఉండేటట్లు ప్రాయబడే వచనం, కావ్యాలలో ఆశ్వాసాంతాలలో కవి తనబిరుదాలను పేర్కొని తాను ఆకావ్యంలో ఆ ఆశ్వాసం ముగిసిందని సూచించటానికి ప్రాసేవచనం. నన్నయ ఆశ్వాసంలోని ముఖ్యవిషయాలను కూడ ఇందులో సూచిస్తూ ఉంటాడు.

ఇది= ఈాపాశ్వాసం; సకల, సుకవి, జన, వినుత= అందరు సత్క్రమి జనులచేత స్తుతింపబడిన; నన్నయ, భట్ట, ప్రణీతంబు+అయిన= పూజ్య దైన నన్నయకవిచే రచింపబడిన; శ్రీమహాత్, భారతంబు+అందున్= శోభాయుక్త మైన మహాభారతం అనే కావ్యంలో; ఆదిపర్వంబున్= మొదటి దైన ఆదిపర్వంలో; నాగ, గరుడ+ఉత్పత్తియున్= పాములయొక్క, గరుత్కుంతునియొక్క పుట్టుకయున్నా; సముద్ర మథనంబును= దేవాసురులు అమృతంకొరకు సముద్రాన్ని చిలకటమున్నా; అమృత, సంభవంబును= అమృతంయొక్క పుట్టుక (ఉత్పత్తి) యున్నా; సౌపర్ణ+అభ్యాసంబును= గరుడునికి సంబంధించిన కథయున్నా; జనమేజయ, సర్ప, యాగంబునున్= పరీక్షిత్సురుమారుడైన జనమేజయుడి (అతడు చేసిన) సర్పాలను ఆహాతి చేసే యజ్ఞమృతాంతమున్నా; ఆస్తికు, చరితంబునున్= జరత్నారుకుమారుడైన ఆస్తికముని కథయున్నా; అన్నది= అనేవాటితో కూడింది; ద్వితీయ+ఆశ్వాసము= రెండవ ఆశ్వాసం.

తాత్పర్యం: ఇది సర్పసత్క్రమిజనులచేత స్తుతింపబడే పూజ్య నన్నయకవిచేత రచింపబడిన శ్రీమహాభారత మనే కావ్యంలో, ఆదిపర్వంలో - పాములయొక్క గరుడునియొక్క పుట్టుక, సముద్రాన్ని దేవాసురులు మథించటం, అమృతంయొక్క ఉత్పత్తియున్నా, గరుడునికి సంబంధించిన కథ, జనమేజయమహారాజు చేసిన సర్పయాగం, ఆస్తికుడి కథ అనేవాటితో కూడినది రెండవ ఆశ్వాసం.

ఆదిపర్వం ద్వితీయాశ్వాసం సమాప్తం.

శ్రీరస్తు ల్రీమిదాంద్ర మేహిభారతిము

ఆదిపర్వము -తృతీయాశ్వాసము

శ్రీమహాత్ముక్య వంశమి! భాషమణి! మనుమార్గమి! రాజకంతిరవమి!

రాజుమరథరణిధరమి! ధర, జీమండన! ధర్మనిరతమి! నిత్యభ్యుదయమి!

1

ప్రతిపదార్థం: శ్రీమత్తే+చంక్య, వంశ, శిఖామణి= శోభాయుక్తమైన చంక్యవంశానికి శిరోమణి ఐనవాడా!; మనమార్గమినువు యొక్క మార్గంవంటి మార్గం కలవాడా! (మనువు మార్గాన్ని అనుసరించేవాడా!); రాజకంతిరవమి= రాజసింహమి! దైర్య+అమర, ధరణిధరమి= దైర్యంలో దేవతలపర్వత మైన మేరువువంటివాడా!; ధరణిమండనమి= భూమికి అలంకార మైనవాడా! ధర్మమి! నిరతమి! ధర్మమండు ఆసక్తికలవాడా!; నిత్యమి! నిరంతర మైన పుభోదయం కలవాడా!

తాత్పర్యం: (రాజరాజనరేంద్రుడికి సంబోధన) శోభాయుక్తమైన చంక్యవంశానికి శిరోమణి! (శ్రేష్ఠుడా!) మనమార్గప్రవర్తకుడా! రాజశ్రేష్ఠుడా! దైర్యహేమాద్రి! భూమికి అలంకారప్రాయ మైనవాడా! ధర్మమండు దాసక్తికలవాడా! నిరంతరశుభోదయం కలవాడా!

వ్యాసుడు జనమేజయువకు భారతకథం దెలుప మైశంపాయను నియోగించుట (సం.1-54-1)

మ. అక్కధకుండు శోనకాదిమహామునులకుం జ్ఞమైపు: నట్లు జనమేజయుం దుపసంహృతసర్వసత్తుం డయి యథావిధి సంపూర్ణదక్షిణల బుత్స్విజులను, సదస్యులనుం బూజించి, బీనానాథజనంబులకుఁ గోలనధనంబు లిచ్ఛి, యనేకపురాణపుణ్యకథాశ్రవణకుతూహాలపరుం డగుచు విద్వజ్ఞనగోష్టి నుండి యొక్కనాడు. 2

ప్రతిపదార్థం: ఆ+కథకుండు= కథచేపేవాడు, ఉగ్రశవసుడు; శానక+అది, మహాత్తే+మునులకున్= నైమిశారణ్యపుణ్యప్రదేశంలో ఉన్న శానకుడు మొదలైన మహామునులకు; చెప్పెను= చెప్పాడు; అట్లు= ఆవిధంగా; జనమేజయుండు= పరీక్షిస్తుపోరాజుకుమారుడు; ఉపసంహృత, సర్వ, సత్తుండు+అయి= ముగించబడిన సర్వయాగం కలవాడై, యథావిధి= శాస్త్రప్రకారంగా; (విధినతికమించకుండ); విధినమసరించి సంపూర్ణ, దక్షిణాలన్= నిండైన సంభావనలతో; బుత్స్విజులను= యజ్ఞం చేయించేవారిని; సదస్యులనున్= యజ్ఞవిధి పరీక్షాధికారులను; పూజించి; దీన+అనాథ, జనంబులకున్= దీనులకున్నా, దిక్కులేనివారికిన్ని; కోరినధనంబులు; ఇచ్చి; అనేక, పురాణపుణ్యకథా శ్రవణమతూహాలపరుండు= పెక్కుపురాణాలలోని పుణ్యప్రదాలైన కథలను వినటంలో ఆసక్తిగలవా డగుచు; విద్వత్తే+జన, గోష్టిన్= విద్వాంసు లైన జనులగోష్టిలో ఉండి; ఒక్కనాడు= ఒకరోజు.

తాత్పర్యం: కథ చేపే సాతి శానకుడు మొదలైన గొప్పమునులకు చెప్పాడు: ఆవిధంగా పరీక్షిత్తుకుమారు డైన జనమేజయుడు ముగించబడినసర్వయాగం కలవాడై, శాస్త్రాన్ని అతికమించకుండా అధిక మైన సంభావనలతో యజ్ఞం చేయించే బుత్స్విక్కులను, యజ్ఞవిధిపరీక్షకులైన వ్యాసాదులను పూజించి, ఆర్తులకున్నా, దిక్కులేనివారికిన్ని వారు కోరిన ధనాన్ని ఇచ్చి, పెక్కుపురాణాలలోని (ప్రాచీనాలైన) పుణ్యప్రదాలైన కథలను వినటానికి ఆసక్తి కలవాడై పండితు లైనవారిసభలో వారితో సల్లాపం చేస్తూ ఒకరోజు. (తరవాతి పద్యంతో అన్వయం.)

మ. పరమబ్రహ్మానిధిం, బరాశరసుతున్, బ్రహ్మల్మిముఖ్యాన్, దయాపరుఁ, గౌరవ్యాపితామహపున్, జనహితప్రారంభుఁ, గృఘ్ణజినాం

బరు, నీలాంబుదహర్షుదేహు, ననురూపప్రాంహ, నుద్యద్వివా
కర రుక్మింగజటాకలాపు, గతరాగద్వేషు, నిర్మత్తరున్.

3

ప్రతిపదార్థం: పరమబ్రహ్మనిధిన్ = శ్రేష్ఠమైనతపస్సురు, (వేదాలకు)నిధి త్యైనవాడిని; పరాశరసుతున్ = పరాశరుడిమహారుడిని; బ్రహ్మ+బుషి, ముఖ్యున్ = బ్రహ్మర్షులలో ప్రధానుడిని; దయా, పరున్ = దయమందు ఆసక్తికలవాడిని; కౌరవ్య, పితామహున్ = కౌరవసంతతికి తాత త్యైనవాడిని; జన, హితప్రారంభున్ = ప్రజాహితమందు ప్రయత్నం కలవాడిని; కృష్ణ+అజిన+అంబరున్ = జింకచర్యం వప్రంగా కలవాడిని; నీల+అంబుద, వర్షుదేహున్ = నీలమేఘవర్షంవంటి వర్షం కలశరీరంకలవాడిని; అనురూప, ప్రాంపున్ = తగినవిత్తు(పాడవు)గలవాడిని; ఉద్యత్తు+దివాకర, రుక్మ+పింగ, జటా, కలాపున్ = ఉదయంచే సూర్యుడికాంతివలె రాగిరంగు జడలసమూహం కలవాడిని; గత, రాగద్వేషున్ = నశించిన రాగద్వేషాలు కలవాడిని; నిర్కృత్తరున్ = మాత్సర్యం లేనివాడిని.

తాత్పర్యం: పరమతపోనిధిని, పరాశరకుమారుడిని, బ్రహ్మర్షులలో అగ్రగణ్యుడిని, దయామయుడిని, కురుకులపితామహుడిని, లోకకల్యాణాకారకుడిని, కృష్ణాజినాంబరధారిని, నల్లనిమేఘంయొక్క వర్షంవంటి వర్షం కలదేహం కలవాడిని, తగినయెత్తు గలవాడిని, ఉదయభాసుడి కాంతి గల రాగిరంగుజడలసముదాయం కలవాడిని, రాగద్వేషాలు లేనివాడిని, మాత్సర్యరహితుడిని. (క్రిందివచనంతో అన్వయం.)

విశేషం: అలం: ఉపమ.

వ. వైశంపాయన ప్రభృతి శిష్యవర్షంబులతో ననేకమునిగణపరివృతుం డయి, కనకమణిమయోచ్ఛాసనంబును నున్న వ్యాసభట్టారకు నతిభక్తి నర్మవాద్యాదివిధులం బూజించి, వినయవినమితశిరస్సుం దై నమస్కరించి జనమేజయుం డి ఇట్లనియె.

4

ప్రతిపదార్థం: వైశంపాయన, ప్రభృతి, శిష్యవర్షంబులతోన్ = వైశంపాయనుడు మొదలుగా గల శిష్యులసమూహాలతో; అనేకమునిగణపరివృతుందు+అంయి = పెక్కుమంది మునులసమూహాంతో చుట్టబడినవాడై; కనక, మణిమయ+ఉచ్చ+అసనంబున్ = బంగారంతోను, మణులతోను నిండిన ఎత్తైనపేరంమీద; ఉన్న; వ్యాసభట్టారకున్ = పూజ్య దైన వ్యాసమహ్యుని; అతి, భక్తిన్ = మిక్కిలిభక్తితో, అర్థు, పాద్య+అది, విధులన్=పూజకు పుష్టాలు, కాళ్ళ కడుగుకొనేందుకు నీళ్ళ మొదలైన పరిచర్యలతో; పూజించి= అర్పించి; వినయవినమిత, శిరస్సుండు+ఇ= వినయంతోవంగినతల కలవాడై; నమస్కరించి; జనమేజయుందు. ఇట్లు+అనియెన్ = ఇట్లు పలికాడు.

తాత్పర్యం: వైశంపాయనుడు మొదలైన శిష్యులసమూహాంతోను, పెక్కుమందిమునులతోను చుట్టబడినవా దై బంగారంతోను, మణులతోను చేయబడిన ఉన్నత మైన ఆసనమందు కూర్చున్న వ్యాసభగవానుడిని జనమేజయుడు అర్థుపాద్యాదు లిచ్చి మిక్కిలిభక్తితో పూజించి ఇట్లు పలికాడు.

విశేషం: భట్ట, భట్టారక, భట్టారక శబ్దాలు పూజ్యవాచకాలు. ఇని వ్యక్తిపేరుకు ముందును, వెనుకను వస్తాయి. ఉదా: భట్టోర్ధుటుడు; కుమారిలభట్టు; నన్నయభట్టు; వ్యాసభట్టారకుడు మొఱ్చి విద్వాంసుడైన బ్రాహ్మణుడిపేరుతో “భట్టారక” శబ్దం వాడబడుతుంది.

- సి.** శ్రీతితో మీరును భీషమికురువ్యద్ది; రాజులు నుండి భూరాజ్యవిభవ మెల్లి విభాగించి యిచ్చినం, దమతము, వృత్తుల నుండక, వీగి పాండు ధృతరాష్ట్రసందసుల్ ధృతి చెడి, వా రేమి, కారణంబును బ్రజాక్షర్యము గాగ భారతయుద్ధ మహారఘరాక్రముల్, చేసిలి? మీపంపు సేయ రైలి?
- అ.** యెతుగే యెతుగే వాల నేల వాలంపర; యిచ్చి గోత్రకలహా మేల పుట్టే?
ఓని కలతెఱంగు దెలియంగ నానతి, యిందు నాకు సస్థునీంద్రవంద్య!
- 5

ప్రతిపదార్థం: సత్త, ముని+ఇంద్ర, వంద్య= ఉత్తము లైన మునిశేషులచేత నమస్కరించదగిన వ్యాసమహర్షి!; మీరును= (వ్యాసుడున్నా) భీష్మ+అది, కురువ్యద్ద, రాజులున్= భీష్ముడు మొద లైన కురువంశ్యలైనపెద్దలున్నా, రాజులున్నా; ఉండి= దగ్గరే ఉండి; శ్రీతితోన్= ప్రేమతో; భూ, రాజ్య, విభవము+ఎల్లన్= భూమిమొక్క రాజ్యసంపద నంతా; విభాగించి= విభజించి; ఇచ్చినవ్= ఇచ్చినప్పటికీ; తమ, తమ; వృత్తులన్= నడవడులలో, జీవనవిధానాలలో; ఉండక; వీగి= చలించి; పాండుధృతరాష్ట్రసందసుల్= పాండురాజుపుత్రులున్నా, ధృతరాష్ట్రపుత్రులున్నా; ధృతి, చెడి=దైర్యం నశించి; వారు; ఏమి కారణంబున్నా; ప్రజా, శ్రయము కాగన్= ప్రజలకు వినాశం కలిగేటట్లుగా; భారత, యుద్ధము; అపార, పరాక్రముల్= అంతులేనిశౌర్యం కలవారు; చేసిరి; మీ పంపు= మీ ఆజ్ఞను; చేయరు+ఖరి= చేయనివా రైనారు; ఎఱిగి; వారిన్; ఏల= ఎందుకు; వారింపరు= నివారించరు?; ఇట్టి; గోత్ర, కలహము= వంశమందలియుద్ధం; ఏల; పుట్టేన్= ఎందుకు కలిగింది; దీని; కల, తెఱంగు= యథార్థస్థితి; తెలియంగన్= తెలిసేటట్లుగా, నాకున్; ఆనతి+ఇందు= ఆజ్ఞాప్రాపించండి. (తెలుపండి).

తాత్పర్యం: ఉత్తములైన మునులచేత నమస్కరించదగిన ఓ వ్యాసభగవానుడా! మీరున్నా, భీష్మదికురువ్యద్దులున్నా, రాజులున్నా దగ్గర ఉండి రాజ్యసంపదనంతటినీ విభాగించి ఇవ్వగా, అంతులేనిపరాక్రమం కల కౌరవపాండవులు తమతమవృత్తులలో ఉండుండా చలించి ప్రజానాశ మయ్యేటట్లుగా భారతయుద్ధాన్ని చేసేందుకు ఎందుకు పాల్పడ్డరు? మీఅనతిని వారు ఎందుకు పాటించున్నారు? తెలిసుకూడా మీరు ఇటువంటియుద్ధాన్ని ఎందుకు నివారింపలేకపోయారు? ఈ గోత్రకలహా మెందుకు పుట్టింది? దీని యథార్థస్థితిని నాకు తెలియజెప్పండి.

విశేషం: ఎఱిగి+ఎఱిగి= ఆమ్రేడితము పరమైనను క్షోర్ధకమగుటచేత సంధి కాలేదు. శ్రోత అయిన జనమేజయుడు పాండవకౌరవులు భారతయుద్ధం ఎందుకు చేశారు? అని ప్రశ్నించాడు. ఆ యుద్ధం జరగకుండా ఉండటానికి అనువైన హోతువులను గురించి, అని విఫల లైన పద్ధతులను గురించి తెలిసికొన తలచాడు. వ్యాసభీష్ములు ఉండి రాజ్యవిభాగంచేసి ఎవరి బ్రదుకులు వారివిగా జీవించటానికి అవకాశం కలిగించినా యుద్ధం ఎందుకు వచ్చిందని మొదటిఅనుమానం. వ్యాసభీష్ములు మాటలు వారు వినకపోవటానికి కారణమేమిటి? వారు వినకపోయినప్పుడు వీరు ఉడానీసత ప్రకటించటంలో కల కారణమేమిటి? అని ప్రశ్నించి, ఇన్ని రకాలుగా యుద్ధం జరుగకుండా ఉండటానికి వీలున్నా అది ప్రవర్తిల్లటానికి మూలమైన బలమైన హోతువేది? అని అడిగాడు చివరకు. ఒక్కొక్కప్రశ్నకు సమాధానం చెపితే కథలోని లోతులు క్రమంగా తెలుస్తాయి. అన్నింటిలో చివరిప్రశ్నబలమైనది, లోతైనది, ఉత్సంఠను కలిగించేది, అన్నింటికి బీజం వంటిది. కాబట్టి కురుపాండవులమధ్య జరిగిన కురుషైతయుద్ధానికి కల ఆ మూలహోతువును మొదట వివరించటంద్వారా సన్మయ కథాతాత్పర్యాన్ని ప్రసన్నం చేస్తున్నాడు.

- వ.** అని యిట్లు పాండవధార్తరాష్ట్రవిభేదసుకథాత్రవణకుతూహాలపరుం డయి యడిగిన జనమేజయునకుం గరుణించి, కృష్ణదైవాయనుండు వైశంపాయనమునింజూచి 'శ్రీమహిభారతత్కథాఖ్యానంబాధ్వంతంజతనికి సవిస్తరంబుగా జెప్పు' మని పంచిచనిన.
- 6

ప్రతిపదార్థం: అని, ఇట్లు; పొందవ= పొందవలయ్యుక్కయు; ధార్తరాష్ట్ర= ధృతరాష్ట్రసిరుమారులయ్యుక్కయు; విశేధస= పేరుపాటుకు సంబంధించిన; కథాశ్రవణా= కథను వినుటయందు; కుతూహలపరుండు+పి= కుతుకమందు ఉత్సాహం కలవాడై; అడిగిన; జనమేజయునకున్= జనమేజయుడిని (ద్వితీయకు షష్ఠి); కరుణించి= కనికరించి; కృష్ణదైపాయనుండు= వేదవ్యాసుడు; వైశంపాయన, మునిన్; చూచి; శ్రీ, మహాత్, భారత, కథా+అఖ్యానంబు= శోభాయుక్తమైన మహాభారతకథతోకూడిన ఇతిహాసాన్ని; ఆది+అంతంబు= మొదటినుండి చినరివరరు; ఇతనికిన్= ఈ జనమేజయుడికి; సపిస్తరంబుగాన్= విస్మృతితోకూడి ఉండేటట్లు; చెప్పుము; అని; పంచి= ఆజ్ఞాపీంచి; చనిపిన్= వెళ్గా.

తాత్పర్యం: అని ఈవిధంగా కౌరవపాండవులకలహవ్యతాంతాన్ని వినటానికి కుతూహలు డై ఉన్న జనమేజయుడిని కరుణించి, వేదవ్యాసుడు వైశంపాయనుని చూచి ‘శ్రీమహాభారతకథతో’ కూడిన ఇతిహాసాన్ని ఆద్యంతం సపిస్తరంగా ఇతడికి చెప్పు’ మని ఆజ్ఞాపీంచి వెళ్గా. (తరువాతి పద్యంతో అస్వయం.)

విశేషం: జనమేజయు డడిగిన ప్రశ్నలో భారతయుద్ధానికి వ్యాసుడి బాధ్యత ఎంత అనే అంశం అంతర్గతించి ఉన్నది. అందువలన భారతకథను తానే చెప్పి తనను తాను సమర్థించుకొన్నట్లు కాకుండా, తన శిష్యుడైన వైశంపాయనుడిని మహాభారతకథను విస్తరించి చెప్పు మన్నాడు. విస్తరించట మంటే శ్రోత అడిగే ప్రశ్నలకూ, వెలిబుచే అనుమానాలకూ తగిన వివరాలతో కథను పెంచి చెప్పుటమన్నమాట. తాను రచించిన భారతాన్ని మానవోకంలో ప్రచారం చేయటానికి వ్యాసుడు వైశంపాయనుడిని నియోగించాడు (చాడు: ఆది. 1.67).

భారత మహిమము

క. జనమేజయుండు విద్య | జ్ఞానపరివ్యతు | దై సమస్తజనపాలసభా
జనయోగ్యని వైశంపా | యనముని | బూజించె వినతు | దై వినువేష్టన్.

7

ప్రతిపదార్థం: (భారతాన్ని) విను వేడ్కన్= వినే వేడుకతో, జనమేజయుండు; విద్యత్+జన, పరివ్యతుండు+పి= విద్యాంసు లైన జనులతో కూడినవాడై; సమస్త, జనపాలసభాజన, యోగ్యనిన్= సమస్తరాజులసభలలో ఉండే జనాలలోయోగ్యుడైనవాడిని (ఉండేందుకుతగినవాడిని) వైశంపాయనమునిన్= వైశంపాయను డనే పేరుకలిగిన మునిని; వినతుండు+పి= విధేయు డై; పూజించెన్= అర్పించాడు.

తాత్పర్యం: జనమేజయుడు శ్రీ మహాభారతాన్ని వినే వేడుకతో విద్యజ్ఞనాలతో కూడి, సకలరాజసభాసదులలో ఉత్తము డైన వైశంపాయనమునిని విధేయుడై పూజించాడు.

వ. ఆ వైశంపాయనుండును నభీలభువనవంద్యం డయిన కృష్ణదైపాయనమునీంపునకు నమస్కారంబు నేసి,
విద్యజ్ఞనంబుల యనుగ్రహంబు వడసి.

8

ప్రతిపదార్థం: ఆ వైశంపాయనుండును= వ్యాసమహార్షిషిష్యుడైన ఆ వైశంపాయనుడు; అథిల, భువనవంద్యందు= సమస్తలోకాలచేత నమస్కరించదగినవాడు; అయిన; కృష్ణదైపాయనముని+ఇంద్రునకున్; నమస్కారంబు; చేసి; విద్యత్+జనంబుల= విద్యాంసు లైన జనాలయ్యుక్క; అనుగ్రహంబు= దయ; పడసి=పాంది.

తాత్పర్యం: ఆ వైశంపాయనుడు వేదవ్యాసుడికి నమస్కరించి, అక్కడి విద్యాంసుల అనుగ్రహాన్ని పొంది. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

- సీ.** కమసీయధర్మార్థకామమోక్షములకు, నత్యంతసాధనం బయిసదాని,
వేడ్ఘతోఽదవిలి తన్ వినుచున్నవారల, కభిమతశుభకరం బయిసదాని,
రాజుల కభిలభూరాజ్యాభ్యవ్యధిని, త్వాభ్యుదయప్రదం బయిసదాని,
వాచ్చునుకాయప్రవర్తతానేకజ, న్నాఘునిబ్రహ్మం బయిసదాని,
- అ.** సత్యవాత్పబంధశతసహార్ణశోక, సంఖ్య మయిసదాని, సర్వలోక
పూజ్య మయిసదాని, బుధనుతవ్యాసము, హశమునిప్రణీత మయిసదాని.

9

ప్రతిపదార్థం: కమసీయ, ధర్మ+అర్థ, కామ మోక్షములకున్= ఇంపైన (కోరదగిన) ధర్మం, అర్థం, కామం, మోక్షం అనే చతుర్వీధపురుషార్థాలకున్; అత్యంతసాధనంబు= అధిక మైన సాధనం; అయిసదాన్ని= అయిసట్టిదానిని; వేడ్ఘతోన్= రుతువాహలంతో; తవిలి= అస్త్రి కలిగి, తన్=తన్న వినుచున్నవారలకున్; అభిమత; శుభకరంబు= ఇష్టము లైన శుభాలను కలిగించేది; అయిసదాన్ని రాజులకున్; అభిల, భూ, రాజ్య+అభివ్యాధి, నిత్య+అభ్యుదయప్రదంబు= సమస్తభూమియొక్క రాజ్యాభివ్యాధిని, ఎల్లాచేల శుభోదయాన్ని ఇచ్చేది అయిసదాన్ని వార్క+మన్స+కాయ+ప్రవర్తిత+అనేక, జన్మ+అఘు, నిబర్హణంబు= వాక్యచేత, మనస్సుచేత, శరీరంచేత చేయబడిన అనేకజన్మాలలోని పాపాలను, హతమార్పేది అయిసదానిని; సత్యవాక్+ప్రబంధ, శత, సహార్ణశోకసంఖ్యము= సత్య మైన వాక్యులకూర్చు కల నూరువేల్కోలసంఖ్య గలది అయిసదానిని; సర్వలోకపూజ్యమున్= సమస్తలోకాలలో పూజించతగినది అయిసదాన్ని; బుధనుత వ్యాసమహాతమునిప్రణీతము= విద్యాంసులచేత పాగడబడిన వ్యాసమహామునిచేత రచింపబడినది అయిసట్టి దానిని

తాత్పర్యం: మనోహరా లైన (కోరదగిన) ధర్మం, అర్థం, కామం, మోక్షం, అనే నాలుగువిధా లైన పురుషార్థాలకు మిక్రీలిసాధనమైనదియున్నా, మతువాలంతో ఆస్తికిగా వింటున్నశోతలకు ఇష్టమైన శుభాలను చేసేదిన్ని, రాజులకు సమస్తభూమియొక్క రాజ్యమందివ్యాధిని, సంతతశుభాభివ్యాధిని ఇచ్చేదిన్ని, వాక్య, మనస్సు, దేహం అనేత్రికరణాలతో చేయబడిన పెక్కుజన్మాలలోనిపాపాలను పోగొట్టేదిన్ని, సత్యమైన వాక్యులకూర్చుకల వందవేలసంఖ్య కలదియూ, సమస్తజనులచేత పూజింపదగిందిన్ని, పండితులచేత పాగడబడిన వ్యాసమహామునిచేత రచింపబడినదిన్ని, అయిసదానిని.

విశేషం: ‘క్షాప్ణాధ్యాపాయన మునివ్యషభాభిహిత మహాభారతబద్ధనిరూపితార్థ’ మేర్పడేటట్లు ప్రవచింపబోతున్న వైశంపాయనుడు వ్యాసమహాభారతప్రశ్నిచేయటం సముచితం. ఈపద్యంలో మహాభారత కావ్యప్రయోజనాలను పేర్కొనటం జరిగింది. పురుషార్థాధనం అర్థప్రయోజనాన్ని, వినేవారికి శుభాలు కలిగించటం వ్యపోరవేత్తుత్వాన్ని, అభ్యుదయాలు కలిగించి పాపాలను తొలగించటం ఇవేతరక్షయాన్ని, సర్వలోకపూజ్యత్వం యశస్వినూ సూచిస్తున్నాయి. నూరువేల శ్లోకాల భారతం మహాత్మభారతం అని పిలపటానికి యోగ్యమైన దని తాత్పర్యం. మహాకావ్యం సద్గ్యపరనిర్మాతిని కలిగిస్తుం దని భావం. ఒకవస్తువునందుకానీ, వ్యక్తియందుకానీ పెక్కుగుణాలను వర్ణించేటప్పుడు దాని దాని అనిచెప్పటం నన్నయపద్యాలలో పలుచోట్ల కనిపిస్తుంది. వార్క+మనసు= వాజ్ఞనః-అనునాసిక సంధి.

- చ.** వినుతపురాక్రముల్, ధృతివేకులు, సత్యసమన్వితుల్, యశోధనులు, కృతజ్ఞు, లుత్తములు, ధర్మపరుల్, శరణాగతానుకం

పను లసగాఁ బ్రసిద్ధు లగు భారతవీరుల సద్గుణానుకీ
ర్తనముల నొప్పుడాని, విచితం బగుదాని సభాంతరంబులన్.

10

ప్రతిపదార్థం: వినుత, పరాక్రముల్= పొగడబడినపరాక్రమం కలవారు; ధృతి, వివేకులు= దైర్యం, తెలివి కలవారు; సత్యసమన్వితుల్= సత్యంతో కూడినవారు; యశ్శ+ధనుల్= కీర్తియే ధనంగా కలవారు; కృతజ్ఞులు= చేసినమేలు మరువనివారు; ధర్మపరుల్= ధర్మమం రాసక్తులు; శరణ+అగ్రత+అనుకంపులు= శరణుచౌచ్ఛిసహారియందు దయకలవారు; అనగాన్; ప్రసిద్ధులు+అగు= ప్రభ్యాతు లైన; భారత, వీరులు= వీరు లైన భరతవంశస్తులయొక్క; సత్త+గుణ+అనుకీర్తనములన్= మంచిగుణాలస్తుతులతో; ఒప్పు; దానిన్; సభా+అంతరంబులన్= సభలలోపల; విదితంబు+ అగు, దానిన్= తెలియబడినదానిని, (ప్రసిద్ధమైనదానిని).

తాత్పర్యం: మహాపరాక్రమవంతులు, దైర్యవీకేకాలు కలవారు, సత్యపరులు, కీర్తిధనులు, కృతజ్ఞులు, ఉత్తములు, ధారిస్తములు, శరణాగతులయందు దయకలవారు అని ప్రసిద్ధిపొందిన భారతవీరులసద్గుణాలను కీర్తించటంతో ఒప్పి, సభాంతరాలలో ప్రశస్త మైనదానిని (భారతాన్ని).

విశేషం: ఉత్తమనాయకులవలననే కావ్యాలకు ఉత్తమ గౌరవం లభిస్తుంది. అందువలన మహాభారతానికి ఉత్తమ కావ్యగౌరవప్రయోజనాలు సిద్ధించటానికి కారచులైన చంద్రవంశవీరుల గుణకీర్తనం ఈపద్యంలో నస్యయ నిర్వహించాడు. భారతవీరులు- అంటే భరతవంశంలో పుట్టిన వీరులనీ, భారతకావ్యంలోని వీరులనీ, పాండవులనీ అర్థాలు చెప్పవచ్చును. ఉత్తమనాయకవిశిష్టమైన భారతాన్ని వినటంవలన కలిగే లాభాలను రాబోయే పద్యంలో నస్యయ వివరిస్తున్నాడు.

శా. ఆయుష్యం, జితపోసవస్తుసముదాయం, బైహికాముఖీక
శ్రేయః ప్రాప్తినిమిత్త, ముత్తమసభాసేవ్యంబు, లోకాగము
నాయమైకాంతగృహంబునాఁ బరఁగి, నానావేదవేదాంతవి
ద్వాయుక్తం బగుదానిఁ జైప్రఁ దొడగెం దఢ్చారతాభ్యాసమున్.

11

ప్రతిపదార్థం: ఆయుష్యంబు= ఆయుస్సు నిచ్చేది; ఇతిపోస, వస్తుసముదాయంబు= పూర్వకథలందలి ఇతివ్యత్తాలసమూహం కలది; ఐహిక+అముష్మిక, శ్రేయన్ప్రాప్తినిమిత్తము= ఇహలోకసంబంధ మైన పరలోకసంబంధ మైన శుభాలు పొందటానికి కారణం; ఉత్తమ, సభా, సేవ్యంబు= శ్రేష్ఠము లైన సభలచేత (యందు) సేవింపదగినది; లోక+అగమ, న్యాయ+ఏకాంత, గృహంబు= లోకానికి, శాస్త్రానికి సంబంధించిన ఆచారాలకు అనస్య మైన నిలయం; నాన్= అస్సట్లగా; పరఁగి= ప్రసిద్ధికాంచి; నానా, వేదవేదాంత, విద్యాయుక్తంబు+అగుదానిన్= అనేక లైన వేదాలలోని, ఉపనిషత్తులలోని జ్ఞానంతో కూడినదైన; తద్= ఆ; భారత+అభ్యాసమున్= భారతకథను; చెప్పన్, తొడగెన్= చెప్పటానికి ఆరంభించాడు.

తాత్పర్యం: ఆయుర్దాయాన్ని ఇచ్చేది, పూర్వకథావిషయాలసమూహం కలదీ, ఇహపరలోకశ్రేయాలను పొందటానికి కారణ మైనదీ, ప్రముఖా లైన సభలందు సేవింపదగినది, లోకానికి, శాస్త్రానికి సంబంధించిన ఆచారాలకు అనస్య మైన నిలయమైనదీ అయి, ప్రసిద్ధి పొంది, అనేక వేద వేదాంతజ్ఞానాలతో కూడిన ఆ మహాభారతకథను (ప్రశంపాయనుడు) చెప్పటానికి ఆరంభించాడు.

విశేషం: భారతం వివిధవిషయాలతో కూడిన విజ్ఞానకోశమని చెప్పదగింది. ఇహపరపుణ్యసౌధనం, సమస్తాచారవిధానాలకు నిలయం, శాస్త్రీతిహాసం, కావ్యరచనంవలన కలిగే ప్రయోజనాలను తొమ్మిదవ పద్యంలో సూచించి, కావ్యక్రమణంవలన కలిగే లాభాలను కూపద్యంలో నస్తయ పేర్కొన్నాడు.

పాండవధార్తరాష్ట్రముల భేదకారణసంగ్రహము (సం. 1-55-6)

- సీ. పాండుకుమారులు పాండుభూపతిపరో , క్షంబున హస్తిపురంబునందు ధృతరాష్ట్రునోధ్ర దత్సుతులతో నొక్కట్టఁఁ , బెరుగుచు, భూసురవరులవలన వేదంబులును ధనుర్వేదాబివిధులుఁ , గఱచుచుఁ గడలేనియెఱుకఁ దనరు చున్నఁ, దధిష్పుల గుణిస్తుతి సైఫక , దుర్మోధనుండు దుష్టార్థ మెత్తి.
- అ. దుర్భయమున శకునికర్మదుశ్శాసనులు , గఱపఁ బాండవులకు నఱయ చేయుఁ గడగెఁ; బాండవులును గడుధార్తుకులు గానుఁ , భూరయ రైలి వాలదులతవిధుల.

12

ప్రతిపదార్థం: పాండుకుమారులు= పాండవులు; పాండు, భూపతి, పరోక్షంబునవ్వు= పాండురాజు(మరణించిన) పిమ్మటు; హస్తిపురంబునందున్= ధృతరాష్ట్రు+బద్ధన్; తద్ది+సుతులతోన్= ఆ ధృతరాష్ట్రుని కుమారులతో; ఒక్కటన్= కూడి (ఏకకాలంలో); పెరుగుచున్= పెరుగుతూ; భూసుర, వరులవలనన్= భూపూళాశైష్మలవలన; వేదంబులును; ధనుః+వేద+అది, విద్యులున్= ధనుర్వేదంమెద లైన విద్యులు; కఱచుచున్= నేరుస్తూ; కడ, లేని, ఎఱుకన్= అంతులేనిజ్ఞానంతో; తనరుచున్నన్= ప్రకాశిస్తుండగా; తద్ది+విపుల, గుణ+ఉన్నతిన్= వారి విస్తారమైన సుగుణాలగొప్పతనం; సైఫక= సహించక; దుర్మోధనుండు; దుష్టార్థము= చెట్టును; ఎత్తి= గ్రహించి; దుర్భయమునవ్వు= అన్యాయంగా; శకుని, కర్మ, దుశ్శాసనులు; కఱవన్= బోధించగా; పాండవులకున్; అఱ+అ= కీడే; చేయన్, కడగెన్= చేయటానికి ప్రయత్నించాడు; పాండవులును; కడు, ధార్మికులు= మిక్కెలి ధర్మయుక్తులు; కానన్= కాబట్టి; వారి, దురితవిధులన్= ఆ కౌరవులపాపకృత్యాలను; పొరయరు+ఐరి= పాందరున్నారు.

తాత్పర్యం: పాండురాజుమరణానంతరం పాండవులు హస్తినాపురంలో ధార్తరాష్ట్రులతోపాటు పెరుగుతూ, విప్రవరుల (వలన) వద్ద వేదాలు, ధనుర్వేదాదివిద్యలు నేరుస్తూ, అపారజ్ఞానసంపన్ములై ఉండగా, వారిగుణసంపదకు సహించక దుర్మోధనుడు దుష్టార్థాలకు తలపడి, శకుని కర్మ దుశ్శాసనులు బోధించగా పాండవుల కెల్లప్పుడు కీడే చేయటానికి యత్నించేవాడు. పాండవులు పరమధార్మికులు కావటంచేత ధార్తరాష్ట్రుల దుష్టార్థాలవలన హాని పాందరుండిరి.

విశేషం: కురుక్షేత్రయుద్ధానికి బీజభూతమైన కథాసన్నివేశంతో కథను ప్రారంభించటం ప్రస్తుత కథాశిల్పం. పాండుకుమారులు నాయకులుగా, దుర్మోధనుడు ప్రతినాయకుడుగా రూపొందే భావికథలో నస్తయ కావ్యత్వాన్ని ధ్వనింపచేస్తున్నాడు. కొండను అద్దంలో చూపినట్లు భారతకథనంతా ఒక సీసపద్యంలో ప్రతిష్ఠలింపజేసి పాండవకౌరవ భేద కారణాన్ని నిరూపించటం నస్తయ కథారచనాశిల్పం. ధృతరాష్ట్రు+బద్ధ; షష్ఠిసమాసంలో ఉకారబుకారముల కచ్చిపరమైనప్పుడు ను ఆగనుమౌతుంది- ధృతరాష్ట్రునొడ్డ.

వ. అది యెట్లనిన: నొక్కనాఁడు జలక్రీడాపరిత్రమవిచ్ఛిన్తుం డయి ప్రమాణకోటిస్థలంబున నిద్రితుం దైన భీమసేను నతిఘునలతాపాశబ్దుం జేసి గంగముడువునం ద్రోచిన, నాతం డనంతసత్యుండు గావునఁ దధ్యంధంబు

లెల్లఁ దెగ నీళ్లి మీఱికి నెగసే: మతియెక్కనాఁ డతివ్యాయామఫేదంబున సుష్టుం దైన వానిసర్వాంగంబుల యందుఁ గృష్ణసర్వంబులం బట్టి కఱపించిన, నాతండు వజ్రమయదేపుండు గావునుఁ దధివుధంష్టలు నాఁ టవయ్యు; మతియు నొక్కనాడు భోజన సమయంబున వానికి విషంబు వెళ్లిన, నతండు బిష్టవురుషుండు గావునుఁ దధివుధం బస్సుంబుతోడన జీర్ణం బయ్యు; మతియు వారల కెల్ల నపాయంబు సేయుసమకట్టి. 13

ప్రతిపదార్థం: అది= వారు పాపక్కత్యాలు చేయటం; ఎట్లు+అనిసన్; ఒక్కనాడు; జలక్రీడాపరిశ్రమ, విచ్ఛిన్తుండు+అయి= జలక్రీడలో మిక్కిలి అలసటచేత చేష్ట లుడిగినవా దై; ప్రమాణకోటిస్థలంబునవ్= ప్రమాణకోటి అనే ప్రదేశంలో; నిద్రితుండు+ఇనన్= నిద్రపోయినవాడు కాగా; భీమసేనున్; అతి, ఘన, లతా, పాశబద్ధున్= మిక్కిలిపైర్ష వైన తీగ లనే త్రాశ్చతో బంధించబడినవాడిని; చేసి; గంగ, మడువునవ్= గంగానదిమడుగు(ప్రాదం)లో; త్రోచినన్; ఆతండు= ఆ భీముడు; అనంత+సత్యాండు= అంతులేని బలంకలవాడు; కావునవ్; తద్+బంధంబులు+ఎల్లన్= ఆ కట్టుత్రాశ్చన్నియున్నా; తెగన్= తెగిపోయేటట్లుగా; నీర్లి= ఒడలువిఱుచుకొని; మీదికిన్, ఎగసన్= నీటివైకిలేచాడు; మతి, ఒక్కనాడు; అతివ్యాయామఫేదంబునవ్= మిక్కుట పైన పరిశ్రమవలన కలిగినబాధతో; సుష్టుండు+ఇనన్= నిద్రితు దైన; వానిన్= భీముడిని; సర్వ+అంగంబులయందున్= అన్నిఅవయవాలందు; కృష్ణసర్వంబులన్= నల్లత్రాచుపాములను; పట్టి; కఱపించినన్= కరిచేటట్లు చేయగా; ఆతండు= ఆ భీముడు; వజ్రమయ, దేహండు= వజ్రమయమైన శరీరంకలవాడు; కావునవ్; తద్= ఆ పాములయేక్క; విష, దంష్టలు= విషపుకోరలు; నాటవు+అయ్యెన్= దిగబడవయ్యెను; మతియున్; ఒక్కనాడు= ఇంకొకరోజున; భోజన, సమయంబునవ్= అన్నం తేసేటప్పుడు; వానికిన్= ఆ భీముడికి; విషంబు+పెట్టినన్; అతండు; దివ్యపురుషుండు= దేవ(అలోకిక) పురుషుడు; కావునవ్; తద్+విషంబు= ఆ విషం; అన్నంబుతోడన్+అ= అన్నంతోపాటుగానే; జీర్ణంబు+అయ్యెన్= అరిగిపోయింది; మతియున్; వారలకున్+ఎల్లన్= ఆ పాండవులకందరిక్షీ; అపాయంబు= కీడు; చేయన్; సమకట్టి= పూనుకొని.

తాత్వర్యం: పాండవులు పరమధార్మికులు కాబట్టి ధార్తరాప్టులు చేస్తున్న దుశ్శర్యలచేత హని పాందకున్నారు. అదెట్లా గనగా ఒకరోజు భీముడు జలక్రీడ లాడి మిక్కిలి అలసి సామృషిల్లి ప్రమాణకోటి అనే ప్రదేశంలో నిద్రిస్తుండగా, అతడిని లతాపాశాలతో బంధించి గంగమడుగులోనికి త్రోశారు. ఆ భీముడు అనంతబలుడు కాబట్టి మేలుకొని, ఆ బంధాలు తెగేటట్లుగా ఒడలు విఱుచుకొని బయటికి వచ్చాడు. మత్తొకరోజు భీముడు మిక్కిలి పరిశ్రమించి గాఢనిద్రలో ఉన్నపుడు నల్లత్రాచుపాములచేత కఱపించారు. అతడు వజ్రకాయుడుకాబట్టి ఆ సర్వాలవిషదంష్టలు అతనిశరీరంలో దిగబడలేదు. మరి ఇంకొకరోజు భీముడికి భోజనం చేసేటప్పుడు అన్నంలో విషం కలిపి పెట్టించారు. ఆ భీముడు దివ్యపురుషుడు కాబట్టి అన్నంతోపాటే విషంకూడా జీర్ణమైపోయింది. అంతటితో ఆగక ఆ ధార్తరాప్టులు పాండవుల కందరికి కీడు చేసేందుకు పూనుకొని.

విశేషం: దుర్యోధనుడు పాండవులకు హని చేసేవా డనటానికి ఉదాహరణంగా ఈ విషయాలను సౌతి చెప్పాడు. మొదట భీముడికి చేసిన కీడులను మూడింటిని పేర్కొన్నాడు. అతడు పాండవులకు వజ్రకవచం వంటివాడు. నీరుతో, విషంతో అతడిని చంపటానికి దుర్యోధనుడు ప్రయత్నించి విషలు దయాడు. దానివలన భీముడు అనంతబలుడనీ, వజ్రకాయుడనీ, దివ్యుడనీ తేలింది. ఆమైన పాండవులనందరినీ సామూహికంగా చంపటానికి యత్నించాడు- అగ్నితో. లాజ్ఞాగ్నాహాదహనం ఆ ప్రయోజనంకొరకు రూపొందించిందే. (తరువాతి పద్మంలో ఆ అంశం వర్ణింపబడుతున్నది.)

సీ. వదులక కురుపతి వారణావతమును, లక్ష్మయుల్ గావించి, యక్కజముగ నందఱఁ జీన్వి, యం దసలంబు దరకొల్పఁ, బనిచిను, బాండునందను లెఱింగి

విదురోపబిష్టభూపిపరంబునం దపు; క్రాంతు లై బ్రహ్మికి నిష్టింతు లయలి;
ధర్మము నుచితంబుఁ దప్పనివారల, సదమలాచారుల నుచిత సత్కృ

- అ. రతుల నభిలలోకహితమహరంభుల, భూలగుణుల, నిర్జతాలవర్గు
లై వెలుంగువాల దైవంబ రక్షించు; దురతవిధుల నెపుడుఁ బొరయకుండ.

14

ప్రతిపదార్థం: వదలక (తనదుప్సూర్యాలను) విడువక; కురుపతి= దుర్యోధనుడు; వారణావతమున్న= వారణావత మనే పేరు కల నగరంలో; లక్ష్మి= లక్ష్మేషుల్లు; కావించి= నిర్మించి; అక్కజముగ్న్= ఆశ్చర్యంగా; అందఱన్+చొన్ని= అందరినీ ప్రవేశపెట్టి; అందున్= ఆ ఇంటిలో; అనలంబు= నిప్పు; దరికోల్న= మండింపగా; పనిచిన్న= అజ్ఞాపించగా; పాండు+ నందనులు+ఎఱింగి= పాండవులు తెలిసికొని; విదుర+ఉపదిష్ట, భూ, వివరంబునందున్= విదురుడిచేత చెప్పబడిన భూమిరంధ్రమందు; అపక్రాంతులు+ఖ= తొలగిపోయినవా రై; బ్రాహ్మికి; నిశ్చింతులు+అయిరి= చింత లేనివా రైనారు; ధర్మమున్= ధర్మాన్ని; ఉచితంబున్= యోగ్యతను, తగినవిధానాన్ని; తప్పనివారల్న= విడువనివారిని; సత్త+అమల+అచారుల్న= నిర్మిల మైన నడవడి కలవారిని; ఉదిత, సత్య, రతుల్న= (శాస్త్రమందు) చెప్పబడిన సత్యమందు ఆసక్తికలవారిని; అభిల, లోక, హిత, మహాత్+అరంభుల్న= సమస్తలోకాలమేలుకొరకై గొప్పపూర్విక కలవారిని; భూరిగుణుల్న= గొప్పగుణవంతులను; నిర్జిత+అరి, వర్గులు+ఖ= జయించబడినశత్రుసమూహం కలవారై; వెలుంగువారిన్= ప్రకాశించేవారిని; దైవంబ+అ= దైవమే; దురిత, విధుల్న= పాపపుషనులను; ఎపుడున్; పొరయకుండ్న= పాండకుండ; రక్షించున్= రక్షించును.

తాత్పర్యం: తన దురుద్దేశం విడువక, దుర్యోధనుడు వారణావతంలో లక్ష్మీ ఇల్లోకటి నిర్మించి, అందులో పాండవులు ప్రవేశించేటట్లుచేసి దానికి నిప్పింటించు మని ఆజ్ఞాపించాడు. అది గ్రహించి పాండవులు విదురు డెట్టిగించిన భూరంధ్రంమండి బయటపడి బ్రాహ్మికి చింతలేనివా రైనారు. ధర్మాన్ని, యోగ్యతను తప్పని సజ్జనులను, బుజుమార్గవర్తనులను, సత్యసంధులను, సకలజనహితకారులను, గుణసంపన్నులను, శత్రువులసమూహాన్ని జయించి ప్రకాశించేవారిని, పాపకార్యాలనుండి దైవమే ఎప్పుడూ రక్షిస్తుంటాడు.

విశేషం: ఈ పద్య ఉత్తరార్థం నన్నయసూక్తినిధిత్వానికి తార్కణం.

- అ. ఇట్లు దుర్యోధనుచేయు నపాయంబులవలనం బాయుచుభాండపులు లాక్ష్మాగృహాదాహాపాంబువలన నక్షయు లై జనసీనపిాతంబుగా పసంబులకుం జనిన, నందు భీమునేసుండు హిందింబాసురుం జంపి, వాని చెలియలి హిందింబను వివాహం బై, యేకచక్రవర్మరంబున కేగెి, యందు బకాసురుం జంపి విపులం గాచే: మతి. యందటు విప్రవేషంబున ద్రుపదుపురంబునకుం జని, యందు ద్రౌపదీస్వయంబున మత్స్యయంత్రం బర్మనుం డత్తమంబున నురుల నేసి, సకలరాజలోకంబు నొడిచి, ద్రోవబింజేకానిన, దాని నేపురు గురువచనంబున వివాహం బై ద్రుపదుపురంబున నొక్కసంవత్సరం బున్న నెఱింగి ధృతరాఘ్వండు వాల రావించి, వారల కర్థరాజ్యంజిచ్చి, యింద్రపుష్టపురంబున నుండం బనిచిన, నందుఁ బాండపులు రాజ్యంబు సేయుచున్నంత.

15

ప్రతిపదార్థం: దుర్యోధను, చేయు, అపాయంబువలన్న= దుర్యోధనుడు చేసేకీడులనుండి; పాయుచున్= తొలగుతూ; పాండవులు; లాక్ష్మాగృహ, దాహాపాంబువలన్న= లక్ష్మీయల్లు కాలటంమండి; అక్షయులు+ఖ= నశించనివా రై; జనసీ, సహితంబుగాన్=

తల్లి లైన కుంతితోకూడ; వనంబులకున్= అడవులకు; చనినన్= వెళ్గా; అందున్= వనంలో; భీమసేనుండు; హిడింబ+అసురున్= హిడింబు డనే రాజుసుడిని; చంపి; వాని, చెలియలిన్; హిడింబును; వివాంబు+ఱ= పెళ్లిచేసికొని; ఏకచక్రపురంబునకున్; ఏగి= వెళ్చి; అందున్= ఏకచక్రపురంలో; బక+అసురున్= బకు డనే రాజుసుడిని; చంపి; విష్టులన్= బ్రాహ్మణులను, కాచెన్= కాపాడెను; మతి; అందరున్= తరువాత పాండవులందరు; విష్ట, వేషంబునన్= బ్రాహ్మణులవేషంతో; ద్రువదపురంబునకున్= ద్రువదరాజుపట్టణానికి; చని; అందున్= ఆ పట్టణంలో; ద్రోపదీస్వయంవరంబునన్= ద్రోపదీస్వయంవరమహోత్సవంలో (తనంత తాను మగని వరించి చేసికొనువివాహంలో); మత్స్యయంత్రంబు= చేస ఆకారంకలయంత్రాన్ని; అర్జునుండు; అశ్రమంబునన్= శ్రమలేకుండా; ఉరలన్+ఎసి= రాలునట్టుగా బాణంతో కొట్టి; సకల, రాజులోకంబున్= సమస్తరాజుసమూహాన్ని; ఒడిచి= బిడించి; ద్రోపదిన్= ద్రోపదిని; చేకొనినన్= చెట్టపట్టగా; దానిన్= ఆద్రోపదిని; ఏవురున్= అయిదుగురును; గురువచనంబునన్= పెద్దలమాటప్రకారం; వివాహంబు+ఱ= పెళ్గాడి; ద్రుపదు, పురంబునన్; ఒక్క, సంవత్సరంబు; ఉన్నన్= ఉండగా; ఎత్తింగి= తెలిసికొని; ధృతరాష్ట్రండు; వారిన్= ఆ పాండవులను; రావించి= రప్పించి; వారలకున్= ఆ పాండవులకు; అర్థరాజ్యంబు= సగంరాజ్యం; ఇచ్చి; ఇంద్రప్రస్తురంబునన్; ఉండన్, పనిచినన్= ఉండేందుకు ఆజ్ఞాపీంచగా; అందున్= ఆ ఇంద్రప్రస్తుంలో; పాండవులు; రాజ్యంబు, చేయుచున్, ఉన్న+అంతన్= రాజ్యం చేస్తుండగా.

తాత్పర్యం: ఈ విధంగా దుర్యోధనుడు చేస్తున్న కీడులనుంచి తొలగుతూ, పాండవులు లక్ష్మియిల్లుకాలటంవలన ఎటువంటి హాని లేనివా రై తల్లితోకూడ అడవులకు వెళ్లారు. ఆ అడవులలో భీముడు హిడింబు డనే రాజుసుడిని చంపి, అతనిచెల్లెలైన హిడింబను వెళ్గాడి, ఏకచక్రపురానికి వెళ్చి, అక్కడ బకు డనే రాజుసుడిని చంపి బ్రాహ్మణులను రక్షించాడు. తరువాత పాండవు లందరూ బ్రాహ్మణవేషాలు ధరించి ద్రుపదుడిపట్టణానికి వెళ్గారు. అక్కడ ద్రోపది స్వయంవరవివాహోత్సవంలో చేపరూపంలో అమర్ఖిన యంత్రాన్ని అర్జునుడు శ్రమలేకుండా బాణంతో పడగొట్టి, రాజులందరినీ బిడించి, ద్రోపదిని గ్రహించాడు. తరువాత కుంతి, వ్యాసుడు మొదలైన పెద్దలమాటలను అనుసరించి పాండవు లైదుగురు ద్రోపదిని పెళ్గాడి ఒక్కచీడు ద్రుపదునిపట్టణంలోనే ఉన్నారు. ఆ విషయం తెలిసికొని ధృతరాష్ట్రుడు వారిని రప్పించి సగంరాజ్యం ఇచ్చి, ఇంద్రప్రస్త మనే పట్టణంలో ఉండం డని ఆజ్ఞాపీంచాడు. దానిలో పాండవులు రాజ్యంచేస్తూ ఉండగా (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

విశేషం: వచ్చు ధాతువు ప్రేరణార్థకరూపం రావించు, లాక్ష్మిగృహాదాహ మైన తరువాత పాండవు లెక్కడున్నారో దుర్యోధనాదులకు తెలియదు. ద్రోపదివివాహం వలననే వాళ్ళ ఉనికి తెలియవచ్చింది.

క. ద్వారవతి కేగె, యర్మనుఁ, దారంగ సుభద్రు బెండ్లి యై వచ్చి, మహా వీరు నభమస్తుఁ గులవి, స్తోరకు సత్పుత్తు నతిముదంబునుఁ బడసెన్.

16

ప్రతిపదార్థం: ద్వారవతికిన్+ఏగి= ద్వారవతినగరానికి వెళ్చి; అర్జునుడు; ఆరంగన్= మనస్సాస్మిగా; సుభద్రన్= సుభద్రను, (బలరామకృష్ణులసోదరిని) పెండ్లి యై; వచ్చి; మహాత్+వీరున్= గొప్పవీరుడిని; కుల, విస్తారకున్= వంశాన్ని విస్తరింపజేసేవాడిని; సత్త+పుత్రున్= యోగ్య దైన కుమారుడిని; అభిమన్యున్= అభిమన్య డనేవేరు కలిగినవాడిని; అతి, ముదంబునన్= మిక్కిలి సంతోషంతో; పడసెన్= పాందాడు.

తాత్పర్యం: అర్జునుడు ద్వారవతినగరానికి వెళ్చి, అక్కడ సుభద్రను మనసార పెళ్గాడి వచ్చి, వీరుడు వంశవర్ధనుడు అయిన అభిమన్య డనేవేరు కల సత్పుత్తుడిని పాందాడు.

హ. మతీయు నగ్నిదేవుచేత బిష్ణురథంబులును బివ్యాశ్వంబులును గాందీవదత్తంబులును నక్షయబాణ తూణీరంబులుం బడసి, సురగణంబులతో సురపతి నోర్లు, భాండవదహనంబున నగ్నిదేవునిం దనిపే; మతి మయువలన సభాప్రాప్తుం డై, భీమునిచేత జరాసంధుం జంపించి, బిగ్నేజయంబు సేసి సార్వజ్ఞాముం డై ధర్మరాజు రాజసూయమహాయజ్ఞంబుఁ గావించె; నివి మొదలుగాఁ గల పాండవులగుణసంపదలు చూచి సహింప నోపక దుర్యోధనుండు శకునికైతవంబున మాయాద్యాతంబున ధర్మరాజుం బరాజితుం జేసి, పండిందేడులు వనవాసంబును, నొక్కయేడు జనపదంబున నజ్ఞతవాసంబునుగా సమయంబు సేసి భూమి వెలువలంచినం, జని పాండవులు వనవాసంబున నుస్సుంత.

17

ప్రతిపదార్థం: మతీయున్= అదిగాక; అగ్ని, దేవుచేతన్; దివ్య, రథంబును= దేవతాసంబంధ మైన రథాన్ని; దివ్య+అశ్వంబులును= దివ్యము లైన గుళ్ళాలను; గాందీవ, దేవదత్తంబులును= గాందీవ మనే పేరు గల ధనుస్సును, దేవదత్త మనే పేరు గల శంఖాన్ని; అశ్వయు, బాణ, తూణీరంబులున్= తరగనిబాణాలు గల అమ్ములపాదులను; పడసి= పాంది; సురగణంబులతోన్= దేవతలసమూహాలతో కూడ; సుర, పతిన్= దేవేంద్రుడిని; బిర్మి= జయించి; భాండవదహనంబున్= భాండవ మనే పేరు గల వనాన్ని దహించటంచేత; అగ్నిదేవున్= అగ్నిహోత్రుడిని; తనిఎన్= సంత్స్ఫీపరిచాడు; మయువలన్ను= మయు డనే పేరు కల శిల్పివలన; సభా, ప్రాప్తుండు+హి= సభాభవనాన్ని పాందినవాడై; భీముచేతన్= భీమసేనుడిచేత; జరాసంధున్= జరాసంధు డనే వాడిని (జర అనురాష్ణసిచేత కూర్చుబడినవాడిని, మగధరాజును); చంపించి; దిక్+విజయంబుచేసి= దిక్కులను జయించి; సార్వజ్ఞాముండు+హి= చక్రవర్తియై; ధర్మరాజు; రాజసూయ, మహాయజ్ఞంబు= రాజసూయ మనే పేరు కలిగిన గౌప్యయజ్ఞాన్ని; కావించెన్= చేశాడు; ఇవి, మొదలుగాన్ కల; పాండవుల; గుణ, సంపదలు= సుగుణా లనే సంపదలను; చూచి; సహింపన్, ఓపక= ఓర్యజాలక; దుర్యోధనుండు; శకుని, కైతవంబున్= శకునియొక్క కపటమున; మాయాద్యాతంబున్= (ఇంద్రజాలాదివిద్యతో కూడిన దైన) మాయజాదాన; ధర్మరాజును; పరాజితున్, చేసి= ఓడినవాడినిగా చేసి; పండిండు+ఏఁ డులు; వనవాసంబును= అడవిలో నివసించటమున్నా; ఒక్కావుడు; జనపదంబున్= గ్రామమందు, దేశమందు; అజ్ఞాతవాసంబునుగాన్= తెలియబడకుండా నివసించటం అవునట్లుగా; సమయంబు= ప్రతిజ్ఞ, కట్టడి; చేసి; భూమి; వెలువరించినాన్= భూమి(దేశం)మండి; వెడలింపగాన్= బయటికి పంపగా; చని; పాండవులు; వనవాసంబున్= అరణ్య వాసమందు; ఉన్న+అంతన్= ఉండగా.

తాత్పర్యం: అదికాక అర్జునుడు అగ్నిదేవుడిచేత దేవతాసంబంధ మైన రథాన్ని, దివ్య లైన గుళ్ళాలను, గాందీవ మనే ధనుస్సును, దేవదత్త మనే శంఖాన్ని, తరగనిబాణాలతో కూడిన అమ్ములపాదులను పాంది దేవతాసమూహాలతో కూడ దేవేంద్రుడిని ఓడించి భాండవవనాన్ని దహించటంచేత అగ్నిని తృప్తి పరిచాడు. తరువాత మయు డనే రాష్ట్రసంశీలిపివలన సభాభవనాన్ని పాంది, భీముడిచేత జరాసంధు డనే మగధరాజును చంపించి, అన్నిదిక్కులను జయించి చక్రవర్తి యై ధర్మరాజు రాజసూయ మనే గౌప్యయజ్ఞాన్ని చేశాడు. మైన పేర్కొనబడిన ఘనకార్యాలు మొదలైన పాండవులనుగుణాలను, సంపదను చూచి ఓర్యజాలక దుర్యోధనుడు శకునికపటంచేత మాయజాదంలో ధర్మరాజును ఓడించి పన్నెండేళ్ళు అడవిలో నివసించటమున్నా, ఒక్కావుడు గ్రామంలో (పట్టణంలో, జను లుండే ప్రదేశంలో) తెలియబడకుండా నివసించేటట్లుగాను నియమం చేసి, దేశంనుండి వెళ్ళగొట్టగా వెళ్ళి, పాండవులు అడవిలో నివసిస్తుండగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

విశేషం: మయుడు రాక్షసులిని. [త్రిపురాసురులకు మాడుపురాలను నిర్మించి యిచ్చినవా డితడే. రాజసూయము= శక్తవర్తి అయినవాడిచేత చేయబడే గొప్ప యజ్ఞం. సామంతులందరూ పిలువబడి ఈయజ్ఞానికి వస్తారు. ఇది చేసేవాడి నిర్వివాద మైన సమాట్టుదవిని సూచిస్తుంది. “రాజువై రాజసూయే నేష్ట్యో భవతి”. శతపథబ్రాహ్మణం. పశుపతికి (శిష్టడికి) సంబంధించినది పాశుపతం. భూమి అంటే రాజ్య మని అర్థం.

చ. పరమగురూపదేశమునుఁ బార్ఘుఁడు పార్థివవంశశేఖరుం
డలిది తపంబునన్, భుజబలాతిశయంబున నీశుఁ బన్నగా
భరణుఁ బ్రుసన్నుఁ జేసి, దయుఁ బాశుపతాబిక బిష్యబాణముల్
పారసురాజదేవనివహంబులచేఁ బడసెం జ్యయంబునన్.

18

ప్రతిపదార్థం: పరమ, గురు+ఉపదేశమునన్= క్రేష్ట దైన గురువుయొక్క (వ్యాసుని) బోధచేత (సవర్ణదీర్ఘసంధి); పార్థివ, వంశ, శేఖరుండు= రాజవంశంలో క్రేష్ట దైన; పార్ఘుఁడు= అర్జునుడు; అరిది, తపంబునన్= అరుదైన తపస్సుచేత; భుజ, బల+అతిశయంబునన్= బాహుబలంయొక్కగొప్పతనంచేత; పన్నగ+అభరణున్= పాములు అభరణాలుగా కలవాడిని; ఈశున్= శంకరుడిని; దయన్= దయతో; ప్రసన్నున్, చేసి= అనుగ్రహం కలవాడినిగా చేసి; పాశుపత+అదిక, దివ్యబాణముల్= పాశుపతం మొదలైన దివ్యాలైన బాణాలను; హర= శివుడిచేతను; సురరాజ= దేవేంద్రుడిచేతను; దేవనివహంబులచేన్= దేవతలసమాహాలచేతను; ప్రియంబునన్= ప్రీతితో; పడసెన్= పాందాడు.

తాత్పర్యం: అత్యుత్తము దైన గురువుయొక్క ఉపదేశచేత రాజవంశక్రేష్ట దైన అర్జునుడు దుష్టర మైన తపంచేతనూ, బాశుపరాక్రమంచేతనూ, శివుడిని దయతో ప్రసన్నింగా చేసికొని, శంకరుడిచేతనూ, ఇంద్రుడిచేతనూ, దేవతలసమాహాలచేతనూ, పాశుపతం మొదలైన దివ్యబాణాలను పాందాడు.

అక్షర. వసమునుఁ బధియు రెండేఁడు లజ్ఞాతవాస మొక్కేఁడు
జనపదంబున నుండి, తపన నయ్యంఁడ్ల సలిపి, సద్గుత్తు
లనములు మును వేడి, కొనక మఱి భారతాజి సేయంగ
మొనసిలి, పాండవ కౌరవుల భేదమూల మిట్టిబియ.

19

ప్రతిపదార్థం: వసమునన్= అరణ్యంలో; పదియున్, రెండు+ఏఁడులు= పండిండేండ్లు; అజ్ఞాతవాసము= (ఎవ్వరికీ) తెలియబడకుండేటట్లుగా వసించటం; ఒక్క+ఏఁడు= ఒకసంవత్సరం; జనపదంబునన్= గ్రామమందు, (జనాలు నివసించే ప్రదేశంలో); ఉండి= నివసించి; తపనన్= తాపంతో; ఆ+ఏఁడ్లు= ఆ పదమూడుసంవత్సరాలు; సలిపి= ఆచరించి; సత్త+వృత్తులు= మంచినడవడికలవారు; అనములు= పాపరహితులు, పుణ్యాత్మకులు; మును= ముందుగా; వేడి, కొనక= యాచించి కూడా, పాండలేక; (రాజ్యభాగ మీయుమని ప్రార్థించియు పాండజాలక; మఱి= పిమ్మట; భారత+ఆజిన్= భారతయుద్ధం; చేయంగన్= చేయటానికి; మొనసిరి= పూనుకొన్నారు; పాండవ, కౌరవుల= పాండవులకు, కౌరవులకు; భేదమూలము= వైరానికి కారణం; ఇట్టి+అది+అ= ఇటువంటిదే.

తాత్పర్యం: పన్నెండేళ్ళ అరణ్యవాసం, ఒకయేడు అజ్ఞాతవాసం జనావాసప్రదేశాలలో చేసి, దుఃఖంతో ఆ పదమూడేళ్ళ గడిపి, సద్గురులు, పుణ్యాత్మకులు అయిన ఆ పాండవులు మళ్ళీ రాజ్యభాగాన్ని వేడుకొని కూడ పడయబాలక భారతయుద్ధానికి తలపడ్డారు. కౌరవపాండవుల వైరానికి కారణ మిదే.

విశేషం: కారవపాండవుల వైరకారణాన్ని నిరూపించే నెపంతో భారతేతిహాస కథలోని ప్రధానాంశాలను చెప్పి శ్రోతులకు మహేతిహాసకథను ప్రసన్నం చేసికొనే రుచిరమార్గాన్ని నన్నయ అందించాడు. ఈఘట్టంలో భారతయుద్ధంవరకు కల కథాంశాలు చెప్పి అపటంవలన- కారణం చెప్పి కార్యాన్ని విస్తారంగా తెలిసికొనండి అని శ్రోతులను ప్రోత్సహించినటలుండి. అంతేకాక ప్రథమశ్యాసనంలో సాతి భారతయుద్ధమే భారత మనుట్లుగా పద్ధెనిమిదిరోజుల కురుశైతయుద్ధాన్ని పేర్కొన్నాడు. (చూడు: ఆది. 1.68-70). కార్యం ముందు చెప్పి కారణాన్ని తరువాత చెప్పుటం కథాకథన శిల్పంలో ఒక మెలకువ. ఉత్కంశను పోషించే వివేకం. ఇది మధ్యకృతయే. 2. ఇంద్రగణాలు, ఒకసూర్యగణం, మళ్ళీరెండుఇంద్రగణాలు, ఒకసూర్యగణం మొత్తం పాదానికి ఆరుగణాలు. యతిమిత్రస్థానం పంచమగణం మొదటి అష్టరం. ఇట్టి+అది= ఇట్టిది - అది యందలి అకారానికి లోపం.

వ. ఇట్టి భరతకులముఖ్యులమంశచలతానుకీర్తనంబునం జేసి యిక్కు శ్రీమహాభారతంబునాఁ బరగె. 20

ప్రతిపదార్థం: ఇట్టి; భరత, కుల, ముఖ్యుల= భరతవంశంలోనిశ్రేష్ఠులయొక్క, వంశ= వంశంయొక్క, చరిత= నడవడియొక్క; (కథ) అనుకీర్తనంబున్న+చేసి= సుతించటం (చెప్పుటం) వలన; ఈ+కథ= ఈ, కథ; శ్రీమహాభారతంబు, నాన్= శోభాయుక్తమైన మహాభారత మనగా; పరగెన్= ప్రవర్తిల్లింది, ఒప్పింది.

తాత్పర్యం: పైన పేర్కొన్న ఇటువంటి భరతవంశంలోని శ్రేష్ఠులవంశచరిత్రను చెప్పేది కాబట్టి ఈకథ శ్రీమహాభారత మనే పేరుతో ఒప్పింది.

విశేషం: అనుధాతువు తుమున్నటకం నాన్ - అనన్.

వా. ఆ నారాయణపాండవేయగుణమాహాత్మ్యములజ్యోతిష్మిల్లుఁ జి
త్తాసందం బోసలంచుచున్, జనుల కర్మాంశప్రకాశంబుతో
మాట్లా, సాత్మవతేయభీషణభి జస్తు శ్రీమహాభారతా
భూమాభూమృతసూతి యొప్పు నిఖిలాఫుధ్వాంతవిధ్వంసి ద్వై. 21

ప్రతిపదార్థం: ఆ= శ్రీమహాభారతంలో కల; నారాయణ, పాండవేయ, గుణ, మాహాత్మ్య+అమల, జ్యోతిష్మిల్లుఁ= శ్రీకృష్ణుడియొక్క, పాండుకుమారులయొక్క, సుగుణాల మహిమ అనే, నిర్మల మైన వెన్నెలచేత; జనులమన్= ప్రజలకు; చిత్త+అనందంబు= మనస్సుయొక్క సంతోషాన్ని; ఒనరించుచున్= కలిగిస్తూ; అర్థ+అంశ, ప్రకాశంబుతోన్= (పురుషార్థాలు) అర్థాలు అనే కిరణాలకాంతితో; మాను+ఐ= మనోజ్ఞ మై; సాత్మవతేయ, భీవనధి, జస్తు, శ్రీమహాభారత+ఆఖ్యాన+ఆఖ్యా+అమృతసూతి= సత్యవతికుమారు డైన శ్రీవ్యాసభగవానుడియొక్క బుద్ధి అనే సముద్రమందు పుట్టుక కలిగిన (జన్మించిన) సంపద్యుక్తమైన మహాభారతకథ అనే పేరు కల చంద్రుడు; నిఖిల+అఫు+ధ్వాంత+విధ్వంసి+ఐ= సకలపాపాలనే చీకట్లను నాశ మొన్నేది అయి, ఒప్పున్= ప్రకాశిస్తుంది.

తాత్పర్యం: శ్రీకృష్ణపాండవేయుల గుణమహిమలనే నిర్మల మైన వెన్నెలచేత జనులమనులకు ఆనందం కలిగిస్తూ, పురుషార్థా లనే కిరణాలకాంతులతో మనోజ్ఞ మాతూ, వ్యాసభగవానుడి మేధాసముద్రంనుండి పుట్టిన చంద్రు డనే శ్రీమహాభారతకథ సకలపాపా లనే చీకట్లను నశింపచేసే వై ఒప్పుతుంది.

విశేషం: అలం: రూపకం. రూపకాలంకారం: “ఉపమానేన యత్తత్య ముపమేయస్య రూప్యతే, గుణానాఁ సమతం దృష్ట్య రూపకం నామ తద్విరుః” (భామహ కావ్యాలంకారం). చంద్రవంశజుల చరిత్ర మైన భారతాన్ని చంద్రుడిగా రూపించటం

సార్థకం. ఇందులో సావయవ రూపకం నిర్వహించబడటంచేత చంద్రవంశవరిత్ర మహాత్మం సమాగ్ంగా నిరూపింపబడిం దనిన తాత్పర్యం వ్యంగ్యం. ఈపద్యంలో కవిప్రాంథోక్తిసిద్ధమైన అలంకారకృత అలంకారధ్వని ఉన్నది. కవిప్రాంథోక్తి వలన వాచ్యరూపంగా కనబడే అలంకారం వలన మరొక అలంకారం ప్రతీయమానమై చమత్కూరాతిశయాన్ని కలిగిస్తే దానిని పైఅలంకారధ్వనిగా పేర్కొంటారు. ఈపద్యంలోని రూపకాలంకారం వాచ్యమైనది. అందులో ఉపమేయం మహాభారతం; ఉపమానం చంద్రుడు, ఆ రెండింటికి అభేదం చెప్పటంవలన రూపకమైనది. కాగా, అందులో ఉపమానంకంటే ఉపమేయానికి వైశిష్ట్యం కలిగే ఉట్లు వర్ణించటంచేత వ్యతిరేకాలంకారం ధ్వనిస్తున్నది. వాచ్య మైన రూపకాలంకారంలో కవిప్రాంథోక్తి వలన వ్యతిరేకాలంకారం ప్రతీయమానమై చమత్కూరకారి కావటంచేత ఇక్కడ అలంకారకృత అలంకారధ్వని పోషింపబడింది. (సంపా.)

ఉపరిచరవసుమహారాజు వృత్తాంతము (సం. 1-57-1)

వ. ఇట్టి శ్రీమహాభారతంబునకుం గత్త యయిన శ్రీవేదవ్యాసునిజన్మంబు సవిస్తరంబుగాఁ జ్ఞేష్ఠద వినుము. 22

ప్రతిపదార్థం: ఇట్టి, శ్రీమహాత్ర, భారతంబునకున్; కర్తృ= నిర్మాత; శ్రీవేదవ్యాసుని= వేదాలను విభాగం చేసిన శ్రీవ్యాసుడి; జన్మంబు= పుట్టుక; సవిస్తరంబుగాన్= విపులంగా, వివరణంతోకూడి; చెప్పెదన్. వినుము.

తాత్పర్యం: మరియుా, ఇటువంటి శ్రీమహాభారతాన్ని రచించిన శ్రీవేదవ్యాసుడి జన్మగురించి వివరంగా చెపుతాను వినుము.

సీ. వాసవప్రతిముండు వసు వను నాతండు , చేచిభూనాథుండు శిష్టలోక
మతకీర్త మృగయావినోదార్థ మడవికిఁ , జని, యొక్కమునిజనాత్రమునందు
నిర్వేదమున మహానిష్టతో సన్మూత్రి , శస్త్రుఁ దై తప మొప్పు జలుపుచున్న
నాతనిపాలికి సమరగణంబుతో , నిందుండు పచ్చి తా నిట్టు లనియే:

ఆ. ‘ధరణిఁ బ్రజఁ గరంబు దయతోడ వర్ణధి , ర్యాజురక్షఁ జేసి యములచరిత
నేలి, రాజ్యవిభవ మబి యేల యని తప , శ్శరణ సునికి సీక చనియే ననఫు!’

23

ప్రతిపదార్థం: వాసవ, ప్రతిముండు= దేవేంద్రుడితో సమానుడు; ‘వసువు’ అనుమతండు; చేది, భూనాథుండు= చేదిదేశానికి ప్రభువు; శిష్ట లోక, సుత, కీర్తి= పండితజనంచేత పాగడబడినకీర్తి కలవాడు; మృగయా, వినోద+అర్థము= వేటయందు (అనే) వినోదంకొరకు; అడవికిన్; చని= వెళ్చి; ఒక్క; ముని, జన+ఆశ్రమమునందున్= ఒకమునిజనులనివాసమందు; నిర్వేదమున్న= తత్ప్యజ్ఞానంచేత, దుఃఖ, ఈర్యాదులపట్ల కలిగే హాయత్పుబుద్ధితో; మహాత్ర+నిష్టతోన్= గొప్పనియమంతో; సన్మస్త, శప్త్రుండు, ఐ= వదలివేయబడిన ఆయుధాలు కలవా దై; తపము; ఒప్పున్= చక్కగా; చలుపుచున్నమ్= ఆచరిస్తుండగా; ఆతని, పాలికిన్= ఆ వసువుదగ్గరికి; ఇంద్రుండు; అమరగణంబుతోన్= దేవతలసమూహంతో; వచ్చి; తాను, ఇట్లులు; అనియెన్; అనఫు!= పాపరహితుడా! వసుమహారాజా! ధరణిన్= భూమిని; ప్రజన్= ప్రజను; కరంబున్= మిక్కిలి; దయతోడన్; వర్ణ, ధర్మ+అభిరక్షన్= వర్ణాల (కులాల) యొక్క, ఆశ్రమధర్మాలయొక్క, రక్షణ, చేసి; అమల, చరితన్= నిర్మలమైన నడవడికతో; ఏలి= పాలించి; రాజ్యవిభవము= రాజ్యసంపద; అది, ఏల, అని= ఎందుకని; తపః+చరణన్= తపాన్ని ఆచరించటంలో; ఉనికి= ఉండటం; నీకున్+ల= నీకే; చనియెన్= తగింది.

తాత్పర్యం: చేదిదేశానికి ప్రథమవు వసువు. అతడు దేవేంద్రతుల్యుడు, శిష్టజనవినుతుడు. ఆ రా జోకనాడు వేటనిమిత్తం అరణ్యానికి వెళ్ళాడు. అక్కడ మున్యాశ్రమాన్ని దర్శించటంవలన అతనికి నిర్వేదం కలిగింది. ఆయుధాలను వదలివేసి ఆ రాజు మున్యాశ్రమంలో మహానిష్ఠతో తపం చేయ సాగాడు. ఒకరోజు ఇంద్రుడు ఆ రాజుదగ్గరకు వచ్చి, ‘పాపరహితుడా! వర్ణాశ్రమధర్మరక్షణాం చేసి ప్రజలను దయతో పరిపాలించావు. నిర్వుల మైన నడవడితో రాజ్య మేలి ఈ విభవం దేనికి అని తపశ్చర్యలో ఉండటం నీకే తగింది’. నీవు తప్ప మరెవ్వరూ ఇట్లా చేయ రని భావం.

వ. ‘నీవర్షధర్మప్రతిపాలనంబునకు దహంబునకు మెళ్ళితి; నీవు నాతోడం జెలిమిసేసి నాయుధకుపచ్చచుంబోవుచు మహీరాజ్యంబు సేయుచు నుండు’ మని వానికి దేవత్యంబును గనకరత్తమయం బైన బిష్ణవిమానంబును నెడ్దాని నేని తాఖీన నాయుధంబులు డాక నోడు నట్టి వాడని వసజంబులు గలిగిన యింద్రమాల యను కమలమాలికయును, దుష్టనిర్మాణిష్టపరిపాలనక్కమం బైన యొకళ్ళేసుయష్టియు నిఛ్చిన, నష్టసువును దఖ్మమానారూఢుం దై యుపరిలోకంబునం జలంచుటంజేసి యుపరిచరుండు నాఁ బరఁగి, యక్షముల మాలికయుఁ దనకుం జిహ్వంబుగా నవ్వేసుయష్టికి మహావిభవంబు సేయుచు, మెఱసి యేటేట నింద్రిత్వం బను సుత్పవంబు సేయుచు సీశ్వరునకు నింద్రాదిదేవతలకు నతిష్టేతి సేసే; నది మొదలుగా రాజులెల్లం బ్రతిసంవత్సరంబు నింద్రిత్వంబు సేయుచుండుదురు.

24

ప్రతిపదార్థం: నీ వర్ష, ధర్మ ప్రతిపాలనంబునకున్= నీయొక్క వర్షధర్మాల పరిపాలనకు (పోషణకును); తపంబునకున్; మెచ్చితిన్; నీవు; నాతోడన్; చెలిమి= స్నేహం; చేసి; నా ఒద్దున్= నాదగ్గరకు; వచ్చుచున్, పోవుచున్= రాకపోకలు సాగిస్తూ; మహీ, రాజ్యంబు= భూపరిపాలనం; చేయుచున్, ఉండుము; అని; వానికిన్= ఆ వసువుకు; దివ్యత్యంబును= దేవతాభావాన్ని, కనకరత్తమయంబు= బంగారంతోను, రత్నాలతోను నిండింది; అయిన; దివ్యవిమానంబును= దేవతాసంబంధ మైన విమానాన్ని; ఏ+దానిన్+ఎని= దేనిని; తాల్చినన్= ధరించిన; ఆయుధంబులు; తాడక్కన్+బిడున్= ఆయుధాలు తగిలేందుకు భయపడతాయో, (తాకలేవో); అట్టి= అటువంటి; వాడని= వాడిపోని; వనజంబులు= పద్మాలు; కలిగిన; ఇంద్రమాల= ఇంద్రమాల అనే పేరు కలిగిన; కమలమాలికయును= పద్మాలదండయున్నా; దుష్ట, నిగ్రహ= దుష్టులను అణచుటంలోనూ; శిష్ట పరిపాలన= ఉత్తములైనవారిని పాలించటంలోనూ; క్షమంబు+బన= సమర్పించేను; ఒక్క, వేణు, యష్టియున్= వెదురుకర్మనూ; ఇచ్చినన్= ఇవ్వగా; ఆ+వసువును= ఆ వసురాజుకూడ తద్ద= విమాన+ఆరూఢండు+ఐ= ఆ విమానాన్ని ఎక్కించా డై, ఉత్తమిలోకంబునన్= ఉత్తమిలోకమందు; చరించుటన్+చేసి= సంచరించుటచేత; ఉత్తమిలోకంబు, నాన్= ఉత్తమిలోకంబు (తిరిగేవాడు), అనగాన్; పరఁగి= ప్రసిద్ధినిపొంది; ఆ+కమలమాలికయున్= ఆ పద్మమాలయు; తనకున్, చిహ్నంబుగాన్= తనకుగుర్తుగా; ఆ+వేణుయష్టికిన్; మహావిభవంబుసేయుచున్, మెఱసి= గొప్పమైభవంచేస్తూ, ప్రకాశించేటట్లు చేసి; ఏటేటన్= ప్రతిసంవత్సరం; ఇంద్ర+ఉత్పవంబు+అను; ఉత్పవంబు= ఇంద్రిత్వప మనే పేరు కలిగిన వెడుకను; చేయుచున్; ఈశ్వరునకున్= శివుడికి; ఇంద్ర+ఆది, దేవతలకున్= ఇంద్రుడు మొదలైన దేవతలకు; అతి, ప్రీతి= మిక్కిలి సంతృప్తి; చేసెన్; అది మొదలుగాన్= ఆ నాటినుండి; రాజులు+ఎల్లన్= రాజులందరు; ప్రతిసంవత్సరంబున్; ఇంద్ర+ఉత్పవంబు, చేయుచున్+ఉండుదురు.

తాత్పర్యం: ‘నీ వర్ణాశ్రమధర్మపరిపాలనకు, తపస్సుకు మెచ్చుకొంటున్నాను. నీవు నాతో స్నేహం చేసి నావద్దు వస్తూ పోతూ రాజ్యపాలనం చేస్తూ ఉండు’ మని పలికి అతనికి దివ్యత్వాన్ని, మణిసువర్ణమయమైన దివ్యవిమాన్ని, ఎటువంటి ఆయుధాలను తాకనివ్వాన్ (ఎటువంటి ఆయుధాలు తాకలేని) వాడిపోనిపద్మాలు కల ఇంద్రమాల అనే పద్మమాలనూ, దుష్టశిక్షణకు, శిష్టరక్షణకు సమర్ప మైన వేణుయష్టినీ ఇచ్చాడు. ఆ వసురాజు ఆ విమానాన్ని ఎక్కి

పైలోకంలో చరిస్తుండటంచేత ఉపరిచరుడు అనే పేరుతో ఒప్పి), ఆ ఇంద్రమాలిక తనకు గుర్తుగా, వేణుయష్టికి గొప్పవైభవంతో ఏటేటా ఇంద్రోత్సవాన్ని జరిపిస్తూ ఈశ్వరుడికి, ఇంద్రాదిదేవతలకు సంతోషాన్ని చేకూర్చాడు. నాటినుండి రాజులందరూ ప్రతిసంవత్సరం ఇంద్రోత్సవాన్ని జరుపుతున్నారు.

విశేషం: మెఱయుధాతువు అంతర్వాపిప్రేరణము. మెఱయువట్లు చేయు. ఇంద్రోత్సవము= ఇంద్రునిగౌరవార్థ మై రాజు లేటేటా చేసే ఉత్సవం.

క. మనముగ నయ్యంద్రోత్సవ , మొనలించు మహీపతులకు నొగి నాయుర్వు

ర్థనము నగులు, బెరుగు సంతతి, , యనవరతము ధరణిఁ బ్రజకు నభఖృథి యగున్.

25

ప్రతిపదార్థం: ఘనముగన్= గొప్పగా; ఆ+ఇంద్ర+ఉత్సవము= ఆ ఇంద్రోత్సవం; ఒనరించు= చేసే; మహీపతులకున్= రాజులకు; ఒగిన్= క్రమంగా; అయున్, వర్ధనమున్= జీవితకాలం పెరగటం; అగున్= ఔతుంది; సంతతి= సంతానం, (పుత్రుషాత్రపారంపర్యం); పెరుగున్= అభివృద్ధి అవుతుంది (జరుగుతుంది); ధరణిన్= భూమియందు; ప్రజకున్= జనాలకు, అభివృద్ధి= పెంపు; అగున్= ఔతుంది.

తాత్పర్యం: ఆ ఇంద్రోత్సవాన్ని వైభవంగా చేసే రాజులకు ఆయువు పెరుగుతుంది; సంతతి వృద్ధి చెందుతుంది. అతని రాజ్యంలోనిప్రజకు ఎల్లప్పుడూ అభివృద్ధి జరుగుతుంది.

వ. అట్టియింద్రోత్సవంబున నతిప్రీతుండయిన యింద్రువరంబున నుపలిచరుండు బృహద్రూఢ మహివాహన సౌభల యదురాజన్య లనియెడి కొడుకుల నేవురం బదసి, వారలం బెక్కుదేశంబుల కళపిక్కులం జేసిన, నయ్యవురువాసవులు వేఱువేఱ వంశకరు లయి పరగి; ర ట్లుపలిచరుండు లభ్యసంతానుం డయి రాజల్లి యయి రాజ్యంబు సేయుచు, నిజపురసమీపంబునం బాటిన శుక్తిమతి యను మహానభిం గోలాహాలం బసుపర్వతంబు గామించి యడ్డంబు వడిన, దానిం దనపాదంబునం జేసి తలగంద్రోచిన, నస్సుదికిఁ బర్వతసమాగమంబున వసుపదుం డను కొడుకును గెలిక యను కూతురుం బుట్టిన, నయ్యరువురను శుక్తిమతి దద్దయు భక్తిమతి రై గెలినిరోధంబు బాచి యుపకారంబు సేసిన యుపలిచరునకు మెళ్లి కానిక యిళ్లిన, నాతందు వసుపదుం దనకు సేనాపతిం జేసికాని, గెలికం దనక ధర్మపత్రుగాఁ జేసికాని యున్నంత, నగ్గిలిక బుతుమతి యయిన, బీనికి మృగమాంసంబు దెళ్లి పెట్టు మని తనపిత్రుదేవతలు పంచిన, నప్పు దయ్యపలిచరుండు మృగవధార్థంబు వనంబున కలగి.

26

ప్రతిపదార్థం: అట్టి; ఇంద్రోత్సవంబునన్; అతిప్రీతుండు+అయిన= మిక్కిలిపంతోపీంచినవా డైన; ఇంద్రు= దేవేంద్రుడియొక్క; వరంబున్; ఉపరిచరుండు; బృహద్రథుడు, మణివాహనుడు, సౌభలుడు, యదువు, రాజున్యదు అనే పేరు గల; కొడుకులను; ఏపురన్= పదుగురిని; పడసి= పాంది; వారలన్; పెక్కుదేశంబులన్; అభిప్రమున్+జేసినన్= అభిప్రమున్+జేసినవారిని (ప్రభువులను) చేయగా; ఆ+పేశురు; వాసవులు= ఆ అయిదుగురు వసునందనులు; వేఱువేఱ; వంశకరులు+అయి= వంశాన్ని వృద్ధిచేసేవారై; పరగిరి= ప్రసిద్ధిచెందారు. అట్లు; ఉపరిచరుండు; లభ్యసంతానుండు+అయి= పాందివసుంతానం కలవాడై; రాజ+బుపీ+అయి= రాజులలో బుపీవంటివా డై; రాజ్యంబు, చేయుచున్, నిజపురసమీపంబునన్= తనపట్టణానికి దగ్గరగా; పాటిన= ప్రవేంచిన; శుక్తిమతి, అను మహానదిన్; కోలాహాలంబు+అను, పర్వతంబు; కామించి= మోహించి; అడ్డంబు+పడినన్= అడ్డువడగా;

దాసిన్= ఆ పర్వతాన్ని; తసపాదంబున్+చేసి= తనకాలితో; తలగన్+త్రోచినన్= తొలగిపోయేటట్లుగా నెట్లివేయగా; ఆ+నదికిన్= ఆ ఏటికి; పర్వతసమాగమంబున్= పర్వతంయొక్క కలయికచేత; వసుపదుండు; అనుకొడుకును; గిరిక అనుకూలురున్; పుట్టినవ్; ఆ+ఇరువురును= ఆ ఇద్దరిని; శుక్తిమతి; తద్దయున్= మిక్కిలి; భక్తిమతి, ఐ= భక్తితో కూడిన మనస్సుగల దై; గిరినిరోధంబు= పర్వతంయొక్క అడ్డపాటు; పాచి= తొలగించి; ఉపకారంబు, చేసిన; ఉపరిచరునకున్, మెచ్చి; కానిక= కానుక; ఇచ్చినవ్; ఆతండు= ఆ ఉపరిచరుడు; వసుపదున్= వసుపదు డనే పేరు గల శుక్తిమతీకోలాహలు లకుమారుడిని; సేనాపతిన్; చేసికొని; గిరికన్= శుక్తిమతీకోలాహలులుమారైను; తనకున్; ధర్మపత్నిగాన్= పట్టమహింగా; చేసికొని= స్నీకరించి; ఉన్న+అంతన్= ఉండగా: ఆ+గిరిక= ఆ గిరిక (ఉపరిచరుని రాజై); బుతుమతి= పుష్పవతి; అయినవ్; దీనికిన్= ఈమెకు; మృగమాంసంబు= లేడిమాంసము; తెచ్చి పెట్టుము; అని; తన; పితృదేవతలు; పంచినవ్= ఆజ్ఞాపించగా; అప్పుడు; ఆ+ఉపరిచరుండు; మృగవధ+అర్థంబు= జింకలను వధించుటకొఱకు; వనంబునకున్; అరిగి= వెళ్ళి.

తాత్పర్యం: ఉపరిచరుడు జరిపించిన ఇంద్రోత్పవాలకు దేవేంద్రు దెంతో సంతోషించాడు. ఇంద్రునివరంవలన ఉపరిచరుడికి బృహాద్రథుడు, మణివాహనుడు, సౌభలుడు, యదువు, రాజస్యదు అనే అయిదుగురుకుమారులు జన్మించారు. ఆ అయిదుగురు అనేకదేశాలకు అధిపతు లైనారు. వంశం అభివృద్ధి కావించారు. ఈవిధంగా ఉపరిచరుడు సంతానాన్ని పొంది, రాజ్యర్థాలనం చేస్తుండగా, ఆతడినగరసమీపంలో శుక్తిమతి అనేనదిని కామించి కోలాహలంఅనేపర్వతం ఆ నదిని అడ్డగించగా, ఉపరిచరుడు ఆపర్వతాన్ని తనకాలితో తొలగించాడు. పర్వతసంపర్కంచేత ఆ నదికి వసుపదు డనే కుమారుడు, గిరిక అనే కుమారై జన్మించారు. శుక్తిమతీనది ఉపరిచరుడికి కృతజ్ఞతగా, తనకొడుకైనవసుపదుడినీ, కూతురైన గిరికనూ కానుకగా ఇచ్చింది. ఆ రాజు వసుపదుడిని తనసేనాపతిగా గిరికను ధర్మపత్నిగా చేసికొన్నాడు. గిరిక బుతుమతి అయింది. ఆమెకు మృగమాంసం తెచ్చిపెట్టుమని పితృదేవతలు ఆజ్ఞాపించగా, ఉపరిచరుడు మృగాలను వేటాడి ఆమెకు మృగమాంసం తెచ్చి పెట్టటానికి అడవికి వెళ్ళాడు.

- సీ.** పలుకులముద్దును, గలికిక్రాల్నుల , తెలివును, పలుఁదచన్నులబెడంగు,
సలముకాంచీపంప్స్తలములయొప్పును , లలితాననేందుమండలము రుచియు,
సజినీలకుటీలకుంతలములకాంతియు, , నెలజవ్వసంబున విలసనమును,
సలసభావంబునఁ బోలుపును, మెలుపును , గలుగు నగ్గిలికను దలఁచి తలఁచి,
అ. ముదితయందుఁ దనదు హృదయంబు నిలుపుటఁ , జ్యో రాగ మడర భాసురముగ
రమణతో వనాంతరమున రేతస్సుందఁ , మయ్య సవనిపతికి నెయ్య మొనర.

ప్రతిపదార్థం: పలుకులముద్దును= మాటలయొక్క మనోజ్ఞతయున్నా; కలికిక్రాల్నుల= మనోజ్ఞాలై చలించే కన్నులయొక్క; తెలివును= తెల్లరువమున్నా; పలుఁదచన్నులబెడంగు= స్ఫూర్చా లైన కుచముల సాగసున్నా; అలఘు, కాంచీపద, స్ఫలముల= విశాలాలైన పిరుదుప్రదేశాలయొక్క; ఒప్పును= అందమున్నా; లలిత+ఆనన+ఇందుమండలము= మృదు వైన ముఖందబింబము యొక్క; రుచియున్= కాంతియున్నా; అళినీలకుటిలమంతలముల= తుమ్మెదలవలె సల్లనిని, వంకరలైన శిరోజాలయొక్క; కాంతియున్= వన్నెయూ; ఎలజవ్వసంబున= లేతయౌవనంలోని; విలసనమును= ప్రకాశమున్నా; అలసభావంబునవ్= మందత్వమండలి పొలుపును= అందమున్నా; మెలుపును= జాగరూకతయున్నా; కలుగు= ఉన్నటువంటి; ఆ+గిరికను= ఆ గిరికను; తలఁచి తలఁచి= భావించి భావించి; ముదితయందున్= ఆ గిరికయందే; తనదు; హృదయంబు=

మనస్యు, నిలుపుటన్, చేసి= నిలిపినందువలన; రాగము= అనురాగి; అడరన్= అతిశయించగా; ఖాసురముగన్= ప్రకాశించునదిగా; రమణతోన్= ప్రీతితో; వన+అంతరమునన్= అడవియందు; రేతన్+స్క్యందము= ఇంద్రియస్థావం; నెయ్యము+ఒనరన్= ప్రీతిఒప్పునట్లుగా; అవనిపతికిన్= ఉపరిచరువును; అయ్యెన్= ఆయెను. (అయింది).

తాత్పర్యం: ఆ గిరికముద్దుపలుకులను, అంద మైన కన్నులను, వక్షోజాలసోయగాన్ని, పిరుదులబప్పును, చంద్రబింబంవంటిముఖసాందర్భాన్ని, తుమ్మెదలవలె నల్లనైన, వంకరమైన శిరోజాలసోభాగ్యాన్ని, నవయోవన విలాసాలను, అలస విలాసాల అందచందాలను ఉపరిచరుడు తలచుకొని, తలచుకొని గిరికాలగ్నమనస్య డై ఆ వనమధ్యంలో రేతన్స్ఫలన మొనర్చాడు.

విశేషం: అలం: ఉపమ. స్వభావోక్తి వస్తువులో, వర్ణనలో, రచనలో ఈపద్యం ఒక విశిష్టమైనది. నాయికా స్వరూప సౌందర్యవిలాసాలను స్వాక్షరిత్తుగా చూస్తున్నట్లుగా తన్నయత్వంతో భావించి ఆమెతో సంగమించినప్పుడు పొందే రేతన్స్ఫలనాన్ని వసురాజు పొందాడు. ఇటువంటి వస్తువే అరుదు. వర్ణనలో సీసమంతా స్వభావోక్తితో నిండిఉన్నది. ఎడనెడ ఉపమ మెరుగుపెట్టింది. ఉపమ స్వభావోక్తికి పోషకంగా నిలిచింది. భౌతికరూపభావపనం వలన భౌతికమైన ఇంద్రియస్ఫలనం కలిగినట్లు వర్ణించేటప్పుడు స్వభావోక్తియే సముచితం. ఇక పద్యరచనలో లఘుబహుళ మైన అడ్డరరమ్యత గోచరిస్తుంది. అది వసురాజుయొక్క రత్నభావతీవ్రతను ధ్వనిస్తున్నది. ఇందులో గిరికాదేవి విలాసాలను భావించిన వసురాజును నన్నయ వర్ణించి నప్పటికీ అతడు పొందింది రసానుభూతిగా కాక, భౌతికానుభూతిగా పేర్కొనటంచేత- అలంకారం, రసభావాలూ వస్తువునే ధ్వనిస్తున్నాయి. అంటే- అలంకార రసధ్వనులు వస్తుధ్వనిని పోషించే విశిష్టరచన ఈపద్యం. (సంపా.)

వ. అయ్యమోఘువీర్యం బోక్షయజీర్ణపర్ణపుటంబున నిమ్ముగా సంగ్రహించి యొక్కడేగయితుతంగళ్లీ ఢినిం గొనిపాశియి గెలికకిష్మని యుపలచరుండు పనిచిన, నబియు నతిత్వలితగతి నాకానం గడుచి యాకాశంబునం బఱచునప్పుడు.

28

ప్రతిపదార్థం: ఆ+అమోఘువీర్యంబు= ఆ ఉపరిచరుని వ్యక్తం కాని రేతస్య; ఒక్క; అజీర్ణపర్ణపుటంబునన్= చిరిగిపోని (చిరుగులేని, చిరగని) ఆకుదొప్పలో; ఇమ్ముగాన్= చక్కగా; సంగ్రహించి= పదిలపరిచి; ఒక్కడేగ, అఱుతన్= ఒకడేగయొక్క మెడకు; కట్టి; దీనిన్= ఈ ఆకుదొప్పను; కొనిపోయి; గిరికకున్; ఇమ్ము; అని; ఉపరిచరుండు= వసురాజు; పనిచినన్= పంపగా; అదియున్= ఆ దేగయు; అతిత్వరితగతిన్= మిక్కిలిశిప్పు మైన పోకడతో; ఆ కానన్= ఆ అడవిని; కడచి= దాటి; ఆకాశంబునన్; పఱచు+అప్పుడు= పరుగిడుతున్నప్పుడు (ఎగిరిపోతున్నప్పుడు).

తాత్పర్యం: అమోఘు మైన ఆ వీర్యాన్ని ఒక చిరగని ఆకుదొప్పలో చేర్చి, దానిని ఒకడేగమెడకు కట్టి, దీనిని తీసికొని వెళ్ళి గిరికు ఇమ్ముని ఉపరిచరుడు పంపాడు. ఆ దేగ మహావేగంతో ఆ అడవిని దాటి ఆకాశంలో ఎగురుతున్నప్పుడు. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

విశేషం: ‘అమోఘువీర్యం’ అనేసదం సార్థకం. భావికభార్థధ్వంజకం. వ్యధంకానిది, మహిమాస్మీత మైనది అని అమోఘుశబ్దం ధ్వనింపజేస్తున్నది. అది ఎవరు ఉపయోగించినా సంతానాన్ని కలిగించేది అనీ, ఏదోవిధంగా అది సంతానకారక హౌతుందనీ అర్థం స్పృరిస్తుంది. పితృదేవతలు కోరినట్లు గిరిక లేడిమాంసం తినకపూర్వమే ఆ వీర్యం ఆమెయందు వినియోగపడదని

కథార్థాలు సూచిస్తున్నాయి. గిరిక కొరకు ఉద్దీష్టమైన వసువీర్యం నదిలోపడి, చేపట్టింగి, కవలపుట్టుకు దారితీస్తుంది. ఆ కవలలో ఒకతె అయిన మత్స్యగంధి వ్యాసుడికి తల్లి అవుతుంది. అంటే వ్యాసోత్సుత్తికి బీజన్యాసం ఈ అమోఫువీర్యం.

క. ఆమిష మని దానిం గొను , గా మని సమకట్టి, యొక్కఖుగ మాఖుగమున్

వ్యోమమును డాక, బివిసం , గ్రామం భారెంటి కయ్యే గడురభసమున్న.

ప్రతిపదార్థం: ఆమిషము+అని= మాంస మని భావించి; దానిం= ఆ ఆమదొప్పలో ఉన్నదానిం; కొనగాన్= తీసికానేందుకు; మదిన్= మనస్సులో; సమకట్టి= పూనుకొని; ఒక్కఖగము= ఒకపడ్డి; ఆ ఖగమున్= ఆ దేగను; వ్యోమమునున్= ఆకాశంలో; తాకన్= ఎదుర్కొగా; ఆరెంటికిన్= ఆ రెండుపడ్డులకు; దివిన్= ఆకాశంలో; కడురభసమునున్= మిక్కిలివేగంగా; సంగ్రామంబు= యుద్ధం; అయ్యెన్= జరిగింది.

తాత్పర్యం: అది మాంస మని భావించి, దానిని అపహరించేందుకు పూనుకొన్న ఒక దేగ ఆ దేగను ఆకాశంలో ఎదుర్కొన్నది. ఆ రెంటికి తత్కషణమే ఆకాశంలో యుద్ధం జరిగింది.

క. సునిశితతుండహతిని వ్రు , స్నిసప్పర్పుపుటంబు వాసి చెదరుచు శ్వపనం

దనువీర్యము యమునానది , వనమధ్యమునందు వాయువశమును బడియెన్.

ప్రతిపదార్థం: సునిశితతుండహతిని= మిక్కిలిపదు వైన ముక్కుదెబ్బచేత; ప్రస్నిన్= తెగిన; పర్పుపుటంబు= ఆకుదొప్ప; పాసి= విడిపోయి; చెదరుచున్; నృపనందనువీర్యము= ఆ వసురాజుయొక్కరేతస్సు; యమునానది; వనమధ్యమునందున్= నీటిమధ్యలో (నడుమ); వాయువశమునున్= గాలికి లోబడి; పడియెన్.

తాత్పర్యం: మిక్కిలిపదు వైన పక్కిముక్కుయొక్క దెబ్బచేత ఆ ఆకుదొప్ప చెదరిపోయి, వసురాజువీర్యం యమునానదినీటిమధ్యలో గాలివాటున పడిపోయింది.

వ. తొల్లి బ్రహ్మశాపనిమిత్తంబున నల్కిక యను సప్పరస యమునయందు మీ నయి క్రుమ్యరుచున్నయబి యష్టసువీర్యఱిందుద్వయంబు త్రావి గర్భంబు దాఖ్లిన దశమమాసంబునందు.

ప్రతిపదార్థం: తొల్లి= పూర్వం; బ్రహ్మ, శాపనిమిత్తంబునున్= బ్రహ్మదేశ్పడిశాపకారణంగా; అద్రిక, అను, అప్సరస, యమునయందున్; మీసు+అయి= చేప అయి; త్రుమ్మురుచున్+ఉన్న+అది= తిరుగుతున్నది; ఆ+వసువీర్యచిందుద్వయంబు= ఆ వసురాజుయొక్క వీర్యపుట్టును రెంటిని; త్రావి= త్రాగి; గర్భంబు తాల్చిన; దశమమాసంబునందున్= పదవనెలలో.

తాత్పర్యం: పూర్వం బ్రహ్మశాపంవలన అద్రిక అనే అప్సరస యమునానదిలో చేపగా మారి తిరుగాడుతున్నది. ఆ చేప ఆ వసురాజు వీర్యచిందువులు రెంటిని త్రాగి గర్భం ధరించింది. పదవనెలలో.

తే. తెరలవల వైచి జాలరుల్ దిగిచి, దాని , యుదురదశనంబు సేసి, యం దొక్కుకొడుకు నొక్కుకూతును గని, వాల నొనరఁ దెచ్చి , దాశరాజున కిచ్చిల తత్కషణంబ.

ప్రతిపదార్థం: తెరలవలలు= మఱుగువలలను; వైచి= వేసి; జాలరుల్= చేపలుపట్టేవాళ్ళు; తిగిచి= లాగి; దాని, ఉదరదశనంబు, చేసి= ఆ చేపయొక్కపాట్లను పగులగొట్టి (చీల్చి); అందున్+బక్క కొడుకున్, ఒక్క, కూతును= ఆ చేపపాట్లో ఒక

కుమారుడిని, ఒక కూతురును; కని= చూచి; వారిని= వారిద్దరిని; ఒనరన్= చక్కగా; తెచ్చి; తద్వీక్షణంబు+లు= వెంటనే; దాశరాజునకున్+ఇచ్చిరి.

తాత్పర్యం: జాలరులు మరుగువలలు వేసి, ఆ చేపను లాగి, దానికడుపును చీల్చి అందులో ఒకకొడుకును, కూతురును కనుగొని, వారిని భద్రంగా తెచ్చి వెంటనే దాశరాజున కిచ్చారు.

మత్స్యగంధి వృత్తాంతము (సం. 1-57-50)

వ. అయ్యుద్దికయు మానుషప్రసవం బోసలంచినం దసుకు శాపమోక్షణం బగు నని బ్రహ్మావచనంబు గలుగుటంజేసే మీనయోని విడిచి, దివ్యవనిత యయి దేవలోకంబునకుం జనియే; మత్తియును మత్తోస్వదరంబును బుట్టిన యక్కాడుకు మత్స్యరాజునాఁ బరఁగి, ధర్మపరుం దయి మత్స్యదేశంబున కథిపతి యయై; నక్కాడుతును దాశరాజు దసుకూఁతుంగాఁ జేకొని పెంచినం బెరుగుచు. 33

ప్రతిపదార్థం: ఆ+అద్రికయున్= అద్రిక అనే పేరు కలిగిన ఆ అప్సరసయును; మానుషప్రసవంబు= మానవుడిని కనటం; ఒనరించినన్= చేసినట్లయితే; తనకున్; శాపమోక్షణంబు+లగున్= శాపంనుండి తోలగటమౌతుంది; అని; బ్రహ్మావచనంబు= బ్రహ్మాదేవునియుక్కావాక్కు; కలుగుటన్+చేసి= కలిగినందువలన; మీనయోనిన్= చేపగర్భం; విడిచి; దివ్యవనిత+అయి= దేవతాప్రీతి అయి; దేవలోకంబునకున్; చనియైన్; మత్తియును; మత్స్య+ఉదరంబునన్= చేపకడుపులో; పుట్టిన; ఆ+కొడుకు; మత్స్యరాజు నాన్= మత్స్యరాజులనే పేరుకలవాడై; పరఁగి= ప్రసిద్ధిచెంది; ధర్మపరుండు+అయి= ధర్మమం దాసక్కికలవా డై; మత్స్యదేశంబునకున్; అధిపతి+అయ్యెన్= రాజయ్యాడు; దాశరాజు; ఆ+కూతును= ఆ ఆడపిల్లను; తనకూఁతున్+కాన్+చేసికొని= తనకుమార్టెగా చేసికొని; చేకొని= స్వికరించి; పెంచినన్= పెంచగా; పెరుగుచున్= అభివృద్ధిచెందుతూ.

తాత్పర్యం: అద్రిక అనే పేరు కలిగిన ఆ అప్సరస మనుషులను కంటే తనకు శాపం తీరిపోతుం దని బ్రహ్మా చెప్పినందువలన మత్స్యగర్భాన్ని విడిచి దివ్యవనితగా మారి దేవలోకానికి వెళ్ళిపోయింది. చేపకడుపున పుట్టిన ఆ కుమారుడు మత్స్యరాజునే పేరుతో ప్రసిద్ధుడై మత్స్యదేశానికి రాజైనాడు. ఆ ఆడపిల్లను దాశరాజు తనకూతురుగా చేసికొని పెంచుతుండగా ఆమె వృధ్మి చెందుతూ. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

క. అంబుజముఖీ యక్కాశ్మీ ప్రి , యం బోసరగ మత్స్యగంధి యనగా ధర్మార్థంబుగఁ దీనతండ్రి నియో , గంబున నయ్యమున నోడఁ గడపుచు సుందెన్. 34

ప్రతిపదార్థం: అంబుజముఖీ= పద్మంవంటి ముఖం గల; ఆ+కస్య= ఆ బాలిక; ప్రియంబు+ఒనరగన్= ప్రేమ కలిగేటట్లుగా; మత్స్యగంధి+అనఁగాన్= మత్స్యగంధి (చేపలవాసన కలది) అనే పేరుతో; ధర్మ+అర్థంబుగన్= ధర్మంకొరకు; తండ్రినియోగంబునన్= తండ్రియైన దాశరాజుయుక్క ఆజ్ఞతో; ఆ+యమునన్= ఆయమునానదిలో; ఓడన్= నావను; కడపుచున్+ఉండెన్= నడుపుతూ ఉన్నది.

తాత్పర్యం: పద్మంవంటి చక్కటిముఖం గల ఆ కస్య మత్స్యగంధి అనేపేరుగలదై, తనతండ్రి ఆజ్ఞచొప్పున యమునానదిలో ఓడ నడుపుతున్నది.

శ. అంత.

35

ప్రతిపదార్థం: అంతన్= పిమ్మట.

తాత్పర్యం: పిమ్మట.

చ. గతమధమత్సరుండు, త్రిజగబ్దిసుతుండు, వసిష్ఠపోత్తుఁ దు
స్నూతమతి, శక్తిపుత్తుఁ, డఘనాశనఫోరతపోధనుండు, సు
తుతుఁ డయి తీర్థయాత్ర చనువాడు, పరాశరుఁ డస్మునీంద్రుఁ డ
య్యతివఁ దలోదలం గనియె నయ్యమునానబి యోదరేసునన్.

36

ప్రతిపదార్థం: గత, మద, మత్సరుండు= గతించిన మదం, మాత్సర్యం కలవాడు, అంటే మదమాత్సర్యాలు లేనివాడు; త్రిజగత్తి+ఏనుతుండు= ముల్లోకాలచేత పాగడబడినవాడు; వసిష్ఠపోత్తుఁడు= వసిష్ఠమహామునియొక్క పుత్రుడిపుత్రుతుడు; ఉన్నతమతి= పెద్దమనస్సుకలవాడు; శక్తిపుత్తుఁడు= శక్తిమహామునికుమారుడు; అఘు, నాశన, ఫోర, తపన్+ధనుండు= పాపాన్ని నశింపజేసేటటువంటి భయంకర మైన తపస్సే ధనంగా కలవాడు; సుప్రతుఁడు= చక్కనిపుణ్యకర్మలు కలవాడు; అయి; తీర్థయాత్ర= పుణ్యాశ్రీతానికి ప్రయాణం; చనువాడు= వెళ్ళేవాడు; పరాశరుఁడు+అన్= పరాశరు డనే పేరు కలిగిన; మనీంద్రుఁడు= మునిశేషుడు; ఆ+యమునానది+ఓడరేసునన్= ఆ యమునానదిలో ఓడలు ఆగేచోట; తలోదరిన్= సస్నిఁ ఉదరం గల దైన; ఆ, అతిపన్= ఆ స్త్రీని (మత్స్యగంధిని); కనియెన్= చూశాడు.

తాత్పర్యం: మదమాత్సర్యాలు లేని సాధుశీల, ముల్లోకాలచేత పాగడ్తల నందుకొన్నవాడు, విశాలహృదయుడు, పాపాలను నశింపజేసే మహాతపస్సంపన్నుడు, ప్రతనిష్ఠ గలవాడు, వసిష్ఠుడికి పోత్తుడు, శక్తిమహామునికి పుత్రుడు అయిన పరాశరు డనే పేరు గల మనీంద్రుడు తీర్థయాత్రకు వెళుతూ యమునానదిఓడరేసులో ఆ మత్స్యగంధిని చూచాడు.

విశేషం: పరాశరుడిపుత్రుడే వ్యాసభగవానుడు. వ్యాసమహర్షివంశవ్రుద్ధ ఏది. “వ్యాసం వసిష్ఠ నప్టారం శక్తిపోత్త మకల్యమ్ము । పరాశరాత్మజం వందే శుకతాతం తపోనిధిమ్” ॥ వసిష్ఠుడిమునిమనుమడు, శక్తిమహాముని పోత్తుడు, పరాశరుడికుమారుడు, శుకుడికి తండ్రి మైనవాడు వ్యాసుడు. అంటే: వసిష్ఠుడిపుత్రుడు శక్తిమహాముని; శక్తిపుత్రుడు పరాశరుడు; పరాశరుడిపుత్రుడు వ్యాసుడు. వ్యాసుడికుమారుడు శుకమహర్షి:

శ. ఇ ట్లీకతంబ యేకవస్తు రై యోడ నెక్కపచ్చవాల నిలీక్షించుచున్న సత్యవతిం జూచి యా మునివరుండు దానియందు మదనపరవశుం దై దానిజన్మంబు దన బిష్ణుజ్ఞానంబున నెఱింగి, యయోడ యేక్కి దానితో నొక్కటు జని చని.

37

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు; ఏకతంబు+ల= ఒంటరిగానే; ఏకవప్రం+బ= ఒకేవప్రం గలదై; ఓడను ఎక్కు వచ్చువారిన్; నిరీక్షించుచున్న+ఉన్న= ఎదురుచూస్తున్న; సత్యవతిన్= మత్స్యగంధిని; చూచి; ఆ మునివరుండు= మునిశేషు దైన ఆ పరాశరుడు; దానియందున్= ఆ మత్స్యగంధియందు; మదనపరవశుం+బ= మన్మథుడికి లొంగినవా దై; దానిజన్మంబు= ఆ మత్స్యగంధి పుట్టుకను; తన; దివ్యజ్ఞానంబునన్= అలోకిక మైన జ్ఞానంతో; ఎత్తింగి; ఆ+ఓడ= ఆ ఓడను; ఎక్కి; దానితోన్= ఆ సత్యవతితో; ఒక్కటన్+చని= వెంబడివెళ్ళి; చని.

తాత్పర్యం: ఇట్లు ఒంటరిగా ఒకేవస్తుం ధరించిందై ఓడ నెక్కేందుకు వచ్చేవారికోసం వేచిఉన్న మత్స్యగంథిని పరాశరుడు చూచి, మోహించి, తన దివ్యజ్ఞానంచేత ఆమెజన్స్కువృత్తాంతాన్ని గ్రహించి, ఆమెతోపాటు పోయి పోయి.

- సీ.** చపలాళ్ళిచూపులచాడ్పున కెడ మెచ్చుఁ, జిక్కునిచనుగను జీఱి గోరు,
నన్నువకోటిగ యందంబు మది నిల్పు, జఫునచక్కంబుషైఁ జలుపు దృష్టి,
యఖలాప మేర్పడు నట్టుండగాఁ బల్పు, వేడ్డుతో మఱుమాట వినగఁ బిపురు,
నతిఫునలజ్ఞావనత యగు నక్కస్య, షైఁ బడి లజ్జయుఁ బాపఁ గడగు
- అ.** నెంతశాంతు లయ్యు, నెంత జతేంతియు, లయ్యు, గడువివిక్త మయినచోట
సతులగోషైఁ జత్తచలన మొందుదు; రెందుఁ, గాముశక్తి నోర్వగలరె జనులు. 38

ప్రతిపదార్థం: చపలాళ్లి= చంచలా లైన చూపులు కల ఆ మత్స్యగంథియుక్క; చూపుల, చాడ్పునమన్= చూపులవిధానానికి; ఎడన్+మెచ్చున్= హృదయంలో మెచ్చుకొన్నాడు; చిక్కని, చనుగవన్= ఒత్తయిన చనుదోయిని; చీఱన్, కోరున్= చీల్గ(గిల్) కోరాడు; అన్నవ, కోరీగ= సన్నటితీగవంటి నడుముయొక్క; అందంబున్; మదిన్, నిల్పున్= మనస్సుసందు నిలిపాడు; జఫున, చక్కంబుషైన్= గుండనిపిరుదులపై; దృష్టిఁ= దృష్టిని; చలుపున్= ప్రసరింప జేశాడు; అభిలాషము= కోరిక; ఏర్పడునట్లుండు గాన్= తేటతెల్లమగునట్లుగా (తేటతెల్లమయేటట్లుగా); పలుగున్= పలికాడు; వేడ్డుతోన్= వేడ్డుకతో; మఱుమాట= ప్రత్యుత్తరాన్ని; వినగన్= వినేందుకు, తిపురున్= ప్రయత్నించాడు; అతి, ఘన, లజ్జా+అవసత+అగు= మిక్కుట మైన సిగ్గుతో వంగింది అయిన (వంగిన); ఆ+కన్యాపైన్+పడి= ఆ కన్యమీదపడి; లజ్జయున్= (ఆకన్యమొక్క) సిగ్గుము; పాసన్+కడుగున్= పోగొట్టేందుకు ప్రయత్నించాడు; ఎంతశాంతులయ్యున్= ఎంతటి శాంతం కలవా లైనా; ఎంతజిత+ఇంద్రియులు+అయ్యున్= ఎంతగా ఇందియాలను జయించినవా లైనా; కడున్= మిక్కిలి; వివిక్తము+అయినచోటన్= ఏకాంత మైన తాపులో; సతులగోషైన్= ప్రీలతోడికూటమియందు; చిత్తచలనము+బందుదురు= మనశ్శాంచల్యాన్ని పాందుతారు; జనులు= ప్రజలు; కాముశక్తిన్= మన్మథునిసామర్థ్యాన్ని; ఓర్వన్+కలరె= సహింపగలరా? (సహింపలేరు.)

తాత్పర్యం: పరాశరుడు మత్స్యగంథినేతసాందర్యాన్ని చూచి మనసులో మెచ్చుకొన్నాడు. ఆమెచనుదోయిని నఖళ్ళతం చేయగోరాడు. ఆమె సన్నటినడుము సాగుసును మనస్సులో నిలుపుకొన్నాడు. ఆమె జఫునప్రదేశమందే దృష్టి నిలుపుకొన్నాడు. తనకోరిక వెల్లడి అయ్యేటట్లుగా మాటలాడాడు. ఆమెప్రత్యుత్తరాన్ని వినేందుకు ఉన్నిచ్చూరాడు. మిక్కుట మైన సిగ్గుతో మన్న ఆ కన్యమీద పడి ఆమెలజ్జను బాపేందుకు ప్రయత్నించాడు. ఎంతశాంతులైనా, ఎంతజితేంద్రియు లైనా, ఏకాంతస్థలంలో ప్రీలకూటమి తటస్థిస్తే చిత్తచాంచల్యాన్కి లోనవుతారు. మన్మథునిబలాన్ని ఓర్వగలజను లున్నారా? లేరనుట.

విశేషం: సామాన్యంచేత విశేషం సమర్థింపబడింది కాబట్టి అలంకారం అర్థాంతరన్యాసమని అభిప్రాయం.

లక్షణం: సమర్థనీయస్వార్థస్య కావ్యలింగం సమర్థనమ్ (కువలయానందమ్)

- ప.** ఇట్లు విగతలజ్జపరవహుం డయి మునిపరుండు దనయజ్ఞాయం బక్షస్యక కెట్టింగించిన, నదియును ఓని
కొడంబడనినాడు నా కలిగి యిమ్ముని శాపం జిచ్చునో యని వెఱచి యి ట్లనియె. 39

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు, విగత, లజ్జా, పరవశుండు+అయి= పూర్తిగా విడిపోయిన లజ్జకు లొంగిన వాడై; మునివరుండు= మునిశ్రేష్టాడైన ఆపరాశరుడు; తనలభిప్రాయంబు; ఆ+కన్యకున్= ఆ పడుచునకు; ఎఱింగించినవన్= తెల్పుగా; అదియును=

ఆ మత్స్యగంధియు; దీనికీ= ఇందుకు; ఒడంబడనినాడు= ఒప్పుకొననినాడు; నాకున్+అలిగి= నాచీద కోపగించి; ఈ+ముని= ఈ బుపి; శాపంబు+ఇచ్చునో+అని; వెఱచి= భయపడి; ఇట్లు+అనియెన్.

తాత్పర్యం: ఈవిధంగా మునిపుంగవు ఛైన పరాశరుడు సిగ్గువిడిచి తనకోరికను ఆ కన్యను తెల్పగా, ఇందుకు ఇష్టపడకపోతే ఆ ముని జపిస్తాడేమో అని భయపడి ఇలా అస్వది.

తరలము.

తనుపు మీన్నాలపల్లు జాలలిదాన, నట్లును గాక యే
ననము! కన్యక, గన్యకాశ్రత మంతలంచిన నెట్లు మ
జ్ఞనకునించికిఁ బోవ నేర్తు? బ్రసాదబుధి యొనర్పు స
స్వనిగణోత్తము! నాకు దోషపిముక్తి యె ట్లగు నట్లుగాన్.

40

ప్రతిపదార్థం: తనుపు= శరీరం; మీన్, పాల వల్పు= చేపవాసన వచ్చేటువంటి; జాలరి, రానము= చేపలు పట్టేవారికులానికి చెందినదానిని; అట్లునుగాక; ఏను= నేను; అనము!= ఓపుణ్యుడా! కన్యకన్= కన్యెను; కన్యకా, ప్రతము= కన్యగాణండే నియమం; అంతరించినవ్= నశించినవో; ఎట్లు; మత్త+జనకు+ఇంటికీన్= నా తండ్రియొక్కఇంటికి; పోవన్, నేర్తున్= పోజాలెదను? (పోగలను); సత్త+మునిగణ+ఉత్తము= శ్రేష్ఠ లైన మునులసమాహంలో శ్రేష్ఠుడా; నాకున్; దోషపిముక్తి= దోషంనుండి తోలగటం; ఎట్లు+అగున్= ఎట్లుతుందో; అట్లుగాన్= ఆ విధ మయ్యేటట్లుగా; ప్రసాదబుధి= అసుగ్రహంతో కూడిన బుధ్నిని; ఒనర్పుము= చేయవలసింది.

తాత్పర్యం: శరీరం చేపలవాసనతో కూడినట్టి జాలరిదాన్ని నేను. అదీకాక ఓ పుణ్యాత్ముడా! నేను కన్యను. నా కన్యాత్మం అంతరిస్తే నేను ఎట్లా నా తండ్రిగడప త్రోక్కుతాను? ఓ మునిగణోత్తము! నాకు దోషం కలగని రీతిగా అసుగ్రహాంచవలసింది.

v. అనిన నమ్మునివరుండు గరంబు సంతోషించి ‘నాకు నిష్పంబు సేసినదాన నీకన్యాత్మంబు దూషితంబు గా, దీడకు’ మని దానికి వరం జిచ్చి, నీవు వసు వసురాజర్షివీర్యంబునం బుట్టినదానవు గాని సూతకులప్రసూతవు) కా వని చెప్పి, దానిశలీరసాగంధ్యంబు యోజనంబునం గోలె జనులకు నేర్వదునట్లుగాఁ బ్రసాబించిన, నబి గంధవతి యనియు, యోజనగంధి యనియుబరగి, తత్పసాదంబున ననేక బివ్యంబరాభరణభూషితయు నయి యమునానదిచ్ఛపంబున నోడ చేటి.

41

ప్రతిపదార్థం: అనినవ్= అని పలుకగా; ఆ+మునివరుండు= ఆ మునిశ్రేష్టుడు, పరాశరుడు; కరంబు= మిక్కిలి; సంతోషించి; నాకున్; ఇష్టంబు= ప్రియం; చేసినదానవ్= చేసినందువలన; నీ కన్యాత్మంబు= నీ కన్యెతనం; దూషితంబు= నిందింపబడినది; కాదు; ఓడకుము= భయపడకు; అని; దానికిన్= ఆ మత్స్యగంధికి; వరంబు+ఇచ్చి; నీవు; వసురాజ+బుపి= వసు వానేపేరు కల రాజర్షియొక్క; వీర్యంబునవ్= రేతస్సుపలన; పుట్టినదానవు; కాని; సూతకులప్రసూతవు= సూతకులమందు పుట్టినదానివి కావు; అని; చెప్పి; దాని; శరీరసాగంధ్యంబు= శరీరపరిమళం; యోజనంబునవ్+కోలెన్= ఆమడ దూరంవరకు; జనులకున్; ఏర్పదు+అట్లు, కాన్= తెల్లమయ్యేటట్లుగా; ప్రసాదించినవ్= అసుగ్రహాంచగా; అది= ఆ మత్స్యగంధి; గంధవతి అనియున్; యోజనగంధి; అనియున్; వరగి= ప్రసిద్ధిచెంది; తద్వ+ప్రసాదంబునవ్= ఆ పరాశరుడి అసుగ్రహంతో; అనేకదివ్య+

అంబర+ఆభరణ, భూషితయున్= పెక్కుదివ్యము లైన వస్త్రాలతోను, ఆభరణాలతోను అలంకరించబడినది, అయి; యమునాద్విషంబునన్, ఓడ చేర్చి= యమునా నదిలో చుట్టూ నీరున్న నేలగల చోటుకు (దీపం దగ్గరికి) నావను చేర్చి.

తాత్పర్యం: మత్స్యగంధిమాటలకు పరాశరుడు చాలాసంతోషించి, ‘నాకు ప్రియంచేసినందువలన నీకన్యాత్యం చెడదు; భయపడకు’ అని వర మిచ్చి, ‘నీవు వసురాజుర్మీర్యంవలన జన్మించినదానివి కాని, సూతరులంలో పుట్టినదానివి కావు’ అని ఎఱుకపరచి ఆమెశరీరసుగంధం యోజనదూరంలో కల జనులకు ఎరుక పడేటట్లుగా (తెలోసటట్లుగా) అనుగ్రహించాడు. ఆమె గంధవతిగా, యోజనగంధిగా ప్రసిద్ధిచెందింది. ఆమె పరాశరుడిఅనుగ్రహంతో దివ్యవస్త్రాభరణాలంకృతు రాలై యమునాద్విషానికి ఓడను చేర్చి.

కే. ‘ఎల్లవారును జాడంగ నిట్టీబయల , నెట్లు సంగమ మగు’ నని యింతి యన్న
నమ్మునీంద్రుండు గావించే నప్పు డఫీల , దృష్టిపథరోభిసహరతిమిర మంత.

42

ప్రతిపదార్థం: ఎల్లవారును= సమస్తజనులును; చూడంగన్; ఇట్టి బయలన్= ఇటువంటి బాహ్యప్రదేశంలో; ఎట్లు; సంగమము+అగున్= కలయిక ఔతుంది; అని; ఇంతి= ఆ యోజనగంధి; అన్నన్= పలుకగా; అమ్మునీంద్రుండు= ఆ మునిశ్రేష్ఠ డైన పరాశరుడు; అప్పుడు; అఖిల, దృష్టి పథ, రోధి, నీహర, తిమిరము= అశేషజనుల దృక్షాలను నిరోధించే మంచు అనే చికటిని; అంతన్= అంతటా; కావించెన్= కల్పించాడు.

తాత్పర్యం: ‘అందరూ చూస్తుండగా ఇటువంటిబయలుప్రదేశంలో ఎట్లా కలయిక అప్పుతుం?’ దని యోజనగంధి అనగా అప్పు డాపరాశరముని సమస్తజనులదృష్టిని నిరోధించే మంచుచీకట్టను కల్పించాడు.

శ్రీవేదవ్యాసమునీంద్రుని యవతారము (సం. 1-57-70)

క. పరమేష్టికల్పు డగు న , ప్వరాశరుసమాగమమును బరమగుణైకా
భరణకు నశవద్యమనో , హరమూర్తికి సత్యవతికి నమ్మునిశక్తిన్.

43

ప్రతిపదార్థం: పరమేష్టి, కల్పుడు+అగు= బ్రహ్మదేవుడితో సమాను డైన; ఆ+పరాశరు= ఆ పరాశరుడియొక్క; సమాగమమునన్= కలయికవలన; పరమ, గుణా+ఏక+ఆభరణమన్= ఉత్తమగుణాలే ముఖ్యమైన భూషణంగాకలదియున్నా; అనవద్యమనోహరమూర్తికిన్= నిర్దోషం, మనోజ్ఞం అయిన ఆకారం కలదియున్నాఅయిన; సత్యవతికిన్= యోజనగంధికి; ఆ మునిశక్తిన్= ఆ పరాశరమునిమహిమతో.

తాత్పర్యం: బ్రహ్మసమాను డైన ఆ పరాశరమహార్షి సంగమంతో సుగుణాభరణకు, నిర్దోషం, మనోహరం అయినరూపం కలిగిన సత్యవతికి ఆ మునిమహిమవలన. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

క. సద్గుర్రంబున నహి , మధ్యతితేజుండు వేదమయు డఫీలమునీం
ద్రాద్యుండు వేదవ్యాసుం , దుద్యద్జ్ఞానంబుతోడ నుభితుం డయ్యెన్.

44

ప్రతిపదార్థం: సద్యనోగర్భంబునన్= తత్కాలగర్భాన; అహిమద్యతి తేజుండు= సూర్యడితేజస్మువంటి తేజస్ముకలవాడు; వేదమయుండు=(వేదాలచేత) జ్ఞానంచేత నిండినవాడు; అఖిలమునీంద్ర+అద్యుండు= సమస్తమునులలో మొదటివాడు; వేదవ్యాసుండు; ఉద్యత+జ్ఞానంబుతోడన్= ఉదయస్తున్న జ్ఞానంతో; ఉదితుండు+అయ్యెన్= జన్మించాడు.

తాత్పర్యం: ఆ సత్యవతికి తత్కాలగర్జుమందు సూర్యసన్నిఘుడు, వేదమయుడు, ఆదిముని అయినటువంటి వేదవ్యాసుడు జ్ఞానవంతు డై అవతరించాడు.

క. ఆ యమునాధీష్ఠమున ను , మేయుడు కృష్ణుడయి లీలమెయిం గృష్ణుడై

పాయముఁ దనుఁ బరగి వచ , శ్రీయుతుడు తపంబువలనుఁ జిత్తము నిలిపెన్.

45

ప్రతిపదార్థం: ఆ యమునాధీష్ఠమునున్; అమేయుడు= మహానీయుడు; కృష్ణుడు+అయి= నల్లనివాడై; లీలమెయిన్= విలాసంతో లేదా-మహిమతో; కృష్ణుడైపాయునుడు+అన్న్+పరగి= కృష్ణుడైపాయును దనే పేరుతో ప్రసిద్ధిచెంది; వచ్చున్+ శ్రీయుతుడు= వాక్యసంపదతో కూడిన ఆ వ్యాసుడు; తపంబువలన్ను= తపస్సువందు; చిత్తము నిలిపెన్= మనసు నిలిపాడు.

తాత్పర్యం: ఆ యమునాధీష్ఠపంతో మహానీయుడు; నల్లనివాడు; వచ్చుంపన్నుడు అయినట్టి అతడు కృష్ణుడైపాయును డన్నపేరుతో ప్రసిద్ధుడై తపోమార్గంలోనే మనసు నిలిపాడు.

విశేషం: కృష్ణుడైపాయునుడు= నల్లనైన యమునాసదియొక్క ధీపాన్ని జన్మిస్తానంగా కలవాడు.

వ. పరాశరుండు సత్యవతి గోలన వరంబు లిచ్ఛి నిజేచ్ఛ నలగె; నంతుఁ గృష్ణుడైపాయముండును గృష్ణుజిన పలథాన కపిలజటామండల దండకమండలు మండితుం డై తల్లిముందట నిలిచి కరకమలంబులు మొగిచి ప్రైక్కి 'మీకుం బనిగలయప్పుడ నన్నుం దలంచునది; యాక్షణంబ వత్తు' నని సకలలోకపాపనుం డఖిలలోక హితార్థంబుగాఁ దపోవనంబునకుం జని, యందు మహాఘోరతపంబు సేయుచు. 46

ప్రతిపదార్థం: పరాశరుందు; సత్యవతి, కోరినవరంబులు; ఇచ్చి; నిజ+ఇచ్చన్= తపశ్చప్రకారంగా; అరిగెన్= వెళ్లాడు; అంతన్; కృష్ణుడైపాయునుండును; కృష్ణుజినపరిధాను= జింకచర్యపు వప్రంతోను; కపిల, జటా, మండల= గోరోజినవర్షం వంటి వర్షం గల జడల సమూహంతోను; దండ, కమండలు, మండితుండు+బు= దండంతోను, జలపాత్రతోను ప్రకాశించినవాడై; తల్లిముందట నిలిచి; కరకమలంబులు= హస్తపద్మాలు; మొగిచి= మోధ్మి; మ్రొక్కి, మీకుం బనిగల, అప్పుడు+అ; వన్ను తలంచునది; ఆక్షణంబు+అ= ఆక్షణాన్నే; వత్తును; అని, సకలలోకపాపనుందు= సమస్తలోకాలలోనూ పవిత్ర మైవా డైన ఆ వ్యాసుడు; అభిలలోకపాత+అర్థంబు, కాన్= సమస్తలోకాలయొక్క మేలుకొరకు; తపోవనంబునకున్; చని; అందున్; మహాఘోరతపంబు= గొప్ప భయంకరమైన తపస్సు; చేయుచున్= చేస్తూ.

తాత్పర్యం: పరాశరుడు సత్యవతి కోరినవరా లిచ్చి వెళ్లిపోయాడు. అంతట కృష్ణుడైపాయునుడు జింకచర్యపు వప్రంతోను, ఎఱ్లని జడలతోను, దండకమండలాలను ధరించి తల్లిముందర నిలిచి ఆమెకు మ్రొక్కి, 'మీకు పని కలిగినప్పుడు నన్ను తలవండి; ఆ క్షణమే నేను వస్తా' నని చెప్పి, పరమపవిత్రు డైన ఆ వ్యాసుడు లోకపాతానికి తపోవనానికి వెళ్లి, అక్కడ మహాభయంకర మైవా తపస్సుచేస్తూ.

విశేషం: 40వ పద్యంలో మత్స్యగంధి తన కన్యకాప్రతం అంతరించటంవలన కలిగే దోషంనుండి తాను విముక్తురా లయ్య వరాన్ని కోరింది. పరాశరుడు ఆ వరం ఇచ్చాడు. పరాశరుడిపొందువలన ఆమె కన్యాత్వం కోల్పోయింది. పుత్రవతి అయింది. పరాశరుడు వెళ్లాడు. కాని, ఆమెయుందు కన్యాత్వం యథాపూర్వంగానే నిలిచి ఉన్నది. దానితో ఆమెకు పరాశరపత్ని అనే దోషం లేకుండా పోయింది. ఆమెకు సద్గోగర్జుంవలన వ్యాసుడు పుట్టాడు. అతడు సద్గోయోవనుడైనాడు; తల్లికి మ్రొక్కి తపోవనానికి

వెళ్లాడు. ఎప్పుడు స్కృతీపే అప్పుడు వస్తూనని వరంలాంటి వాగ్దాన మిచ్చాడు. అచివాహిత అయిన మత్స్యగంధికి పుట్టినపుతుడు అట్లా పుట్టి అట్లా వెళ్లకపోతే ఆమె కన్యాత్యం దూషితమయ్యేది. చివరకు ఆమె కన్యగానే మిగిలింది. కానీ, మత్స్యగంధి యోజనగంధిగా మారింది. కన్యగా ఉన్నప్పటి శరీరమత్స్యగంధ దోషంకూడా పోయింది. ఆమె కేర్పడిన శరీరసాగంధ్యమే తరువాతికథలో శంతనుడిని ఆక్రమించింది. హస్తినాపుర పట్టమహామి చేసింది. కథను లోనారసి చూచేవారికి స్ఫురించే ఈ కథార్థాలన్నీ ప్రసన్నకథాకవి(l) తార్థయుక్తితో నన్నయ సాధించిన వస్తుధ్వని విశేషాలే.

ఉ. సంచిత పుణ్యుడు డంబురుహాసంభవునంశము దాఖ్లి పుట్టి లో
కాంచితుడు దైనవాడు నిఖిలాగమపుంజము నేర్వదన్ విభా
గించి జగంబులందు వెలిగించి సమస్తజగద్ధితంబుగా
బంచమవేద మై పరసు భారతసంహితతు జేసే నున్నతిన్.

47

ప్రతిపదార్థం: సంచిత పుణ్యుడు= కూడబెట్టిన పుణ్యాలు కలవాడు; అంబురుహా సంభవు నంశము= బ్రహ్మయొక్క అంశం; తాల్చి= ధరించి; పుట్టి; లోక+అంచితుడు+పనవాడు= లోకమందు పూజించబడిన వా దైనటువంటి కృష్ణదైపాయనుడు; నిఖిల+ఆగమ పుంజము= సకల వేదాల సమాపాం; ఏర్పడన్= తేటతెల్ల మయ్యేటట్లుగా; విభాగించి= వేర్పాటు చేసి; జగంబులందున్ వెలిగించి= లోకాలలో ప్రకాశింపజేసి; సమస్త జగత్త+హితంబుగాన్= సకల జగాలకు మేలు చేసేదిగా; పంచమ వేద మై పరసు= ఐదవేదంగా ప్రసిద్ధ మైన; భారత సంహితన్= భారతమనే వేదభాగాన్ని; ఉన్నతిన్= గొప్పగా; చేసెన్.

తాత్పర్యం: పుణ్యానిధియున్నా, బ్రహ్మాలంశాన జన్మించిన లోకపూజ్యాడున్నా అయినట్టి ఆ కృష్ణదైపాయనుడు వేదాలను విభాగించి, వాటిని లోకంలో ప్రశస్తం కావించి, విశ్వశ్రేయస్తుకై పంచమవేద మని ప్రసిద్ధి చెందిన ఈ భారతసంహితను రచించాడు.

విశేషం: ఈపద్యం ప్రసాదగుణరంజిత. భారతసంహితను రచించిన వ్యాసుడిపుట్టుకనుగురించి నన్నయ చెప్పి, ఆ తరువాత భీష్మాది వీరుల పుట్టుకలనుగురించి చెప్పబోతున్నాడు. ఈ పరుసలోనే ఎందుకు చెప్పాలి? అనే ప్రశ్న ఏర్పడుతున్నది. దానికి రెండుకారణాలు కనబడుతున్నాయి. 5 పద్యంలో జనమేజయుడు ప్రీతితో మీరును, భీష్మాది కురువుద్దరాజులు ఉండికూడా పాండవ ధార్తరాష్ట్రులు రాజ్యాన్ని విభజించుకొని పాలిస్తాకూడా ఎందుకు యుద్ధం జరిగింది', అని వ్యాసుడిని ప్రశ్నించాడు. దానికి తరువాత వైశంపాయనుడు ఆపరుసలోనే సమాధానం చెప్పుకుంటూవస్తూ వ్యాసబీమ్మల జన్మవృత్తాలను ముందుగా చెప్పాడు. అంతేకాక దేవతాంశలతో పుట్టినవారిలో బ్రహ్మాంశకలవాడు వ్యాసుడు. వసువుల అంశలు కలవాడు భీష్ముడు. అందువలన ఆక్రమంలో చెప్పాడు. అయితే వ్యాసుడు లోకహితార్థం జీవించటానికి పుట్టాడు. భీష్ముడులు యుద్ధంచేయటానికి పుట్టారు. అందువలన వ్యాసునికథ ప్రత్యేకంగా చెప్పబడింది. భీష్ముడేకథ గుంపులో కలిసి పుట్టింది. శంతనుడి స్వంతంగా పెరిగింది. వీరరువురూ భారతకథలో పాల్గొనే పాత్రతే. అయినా, వ్యాసుడు చిరంజీవి, భీష్ముడు దీర్ఘకాలం జీవించినవాడు. ఇటువంటి అర్థాలన్నింటినీ ఆ పరుసలో కథచెప్పటంద్వారా నన్నయ భావింపజేస్తున్నాడు.

భీష్మాదివీరుల దేవదానవాదుల యంశంబువలను బుట్టుటు (సం. 1-58-3)

ఉ. 'మఱియు దేవదైత్య దానవ ముని యక్క ప్రక్కిగంధర్వాదుల యంశావతారంబులు దాఖ్లి భీష్మాది మహావీరులు భారత యుద్ధంబు సేయ ననేకులు పుట్టిలి. వారల కొలంబి యెతీంగి చెప్ప ననేకంకాలం బనేకసహస్ర ముఖంబులవాల కైన నలవిగా' దనిన విని జనమేజయుండు వైశంపాయనున కి ట్లనియె. 48

ప్రతిపదార్థం: మఱియున్= ఇంకనూ (ఇంకా); దేవ= దేవతలు; ధైత్య= దితిసంతాన మైన రాజుసులు; దానవ= దను సంతాన మైన రాజుసులు; ముని= మునులు; యజ్ఞ= యజ్ఞులు; పణ్ణి= పణ్ణులు; గంధర్వ+ఆదులు= గంధర్వులు మొదలైనవారి; అంశ+అవతారంబులు= అంశాలయొక్క రూపాలను; తాల్చి= ధరించి; భీష్మ+ఆది+మహాపీరులు= భీష్ముడు మొదలైన గొప్పపీరులు; భారత యుద్ధంబు+ చేయన్; అనేకులు= పెక్కుమంది; పుట్టిరి; వారలకోలంది= వారి సామర్థం; ఎఱింగి, చెప్పన్= తెలిసికొని చెప్పేందుకు; అనేకకాలంబు= చాలకాలం; అనేక, సహాప్త, ముఖంబులవారికిన్+పనన్= పెక్కు వేలముభాలు కలవారి కైనా; అలవి, కాదు= శక్యం కాదు; అనివన్, విని= అని చెప్పగా విని; జనమేజయుండు= పరీష్కిత్తు కుమారుడు; వైశంపాయనునకున్= వ్యాసశిఖ్య డైన వైశంపాయను డనే మునికి (తో); ఇట్లు+అనియెన్.

తాత్పర్యం: ‘అంతేకాదు. దేవతలు, రాజుసులు, మునులు, యజ్ఞులు, పణ్ణులు, గంధర్వులు మొదలైనవారి అంశాలతో భీష్ముడు మొదలైన మహాపీరులు భారతయుద్ధం చేయటానికి అనేకులు పుట్టారు. వారి బలాబలాలు తెలిసి చెప్పటానికి పెక్కువేల ముభాలు కలవారుకూడా చాలకాలం చెప్పినా సాధ్యం కాదు’- అనగా విని జనమేజయుడు వైశంపాయనుడితో ఇట్లూ అన్నాడు.

విశేషం: ‘మునికిట్లనియె’ మునితో నిట్లనియె. ‘సూ॥ వచ్చుర్థా ముఖ్యకర్మంబునకు॥ దోడ కు వర్షంబులు ప్రాయికంబుగా వగు’ (బా.వ్యా.)

క. ‘అమరాసుర ముఖ్యుల యం, శములను మహిం బుట్టి ‘సకలజనపాలక సం ఘములకు భారతరణరం, గమునను లయ మొంద నేమి కారణ?’ మనిషస్తున్.

49

ప్రతిపదార్థం: అమరాసుర, ముఖ్యులు= దేవతలయు, రాజుసులయు ముఖ్య లైన వారియొక్క; అంశములను= భాగాలతో; మహిం= భూమిపై; సకల, జనపాలక, సంఘములనకున్= సకల రాజుల సమూహాలకు; పుట్టి= జన్మించి; భారత, రణ, రంగమునను= భారత యుద్ధరంగంలో; లయము+ఒందన్= నాశమయ్యేందుకు; ఏమి కారణము?; అనివన్= అని అడుగగా.

తాత్పర్యం: ‘దేవదానవులఅంశలతో పుట్టిన సకలరాజ సమూహాలు భారతయుద్ధంలో నశించటానికి కారణం ఏమిటి?’ అని జనమేజయుడు అడుగగా.

వ. జనమేజయునకు వైశంపాయనుం డి ట్లనియె.

50

ప్రతిపదార్థం: జనమేజయునకున్= జనమేజయుడితో; వైశంపాయనుండు; ఇట్లు+అనియెన్= ఈ విధంగా అన్నాడు.

తాత్పర్యం: వైశంపాయనుడు జనమేజయుడితో ఇట్లూ అన్నాడు.

సీ. పరశురాముండు భీకర నిజకోపాగ్ని, నుగ్గు ఛై యిరువబియొక్కమూటు
ధాత్రీతలం బప్పక్కత్తంబు సేసినఁ, దత్తీక్కత్తసతులు సంతానకాంక్ష
వెలయంగ బుతుకాలముల మహావిష్ణుల, దయఁ జేసి ధర్మము దప్పకుండఁ
బడసిల పలువురుఁ గొడుకులఁ గూతుల, నిప్పాటుఁ దత్తీక్కత్త మెసగెి యుల్సఁ

అ. బల్య రాజధర్మపద్ధతి ననఫుషై, జారచోర దుష్టజనుల బాధు

బోరయకుండ నిఖిల భూప్రజాపాలను, జేయుచుండె శిష్టసేవ్య మగుచు.

51

ప్రతిపదార్థం: భీకర, నిజకోప+అగ్నీ= భయంకర మైన తన కోప మనే అగ్నిచేత; ఉగ్రాదు+ఐ= భయంకరు డై; ధాత్రీ, తలంబు= భూతలాన్ని; అప్సక్తత్రంబు= క్షత్రియులు లేనిది; చేసిన్న= చేయగా; తద్+క్షత్రసతులు= ఆ క్షత్రియులమొక్క భార్యలు; సంతానకాంక్ష= సంతానమం దుస్స కోరిక; వెలయంగ్నీ= బయల్పుడగా; బుతుకాలములన్= ప్రీల బుతు సంబంధ మైన సమయాలలో; మహాత్+విప్రుల, దయన్+చేసి= గొప్పవా రైన బ్రాహ్మణులయొక్క దయవలన; ధర్మవు, తప్పకుండన్= ధర్మమార్గం వీడుకుండగా; పలువురన్= పెక్కురను కొడుకులన్; కూతులన్; పడసిరి= పొందారు; తద్+క్షత్రము= ఆ క్షత్రియవంశం; ఎసగి= ఒప్పారి; ఉర్వీన్+పర్వి= భూమియందు వ్యాపించి; రాజధర్మ పద్ధతిన్= రాజధర్మ విధానాన్ని; అనఫుము+ఐ= పాపరహితమై; జార, చోర, దుష్ట జనుల బాధన్= జారులవలన, దొంగలవలన, దుష్టులవలన బాధ; పారయకుండన్= కలుగుండా; నిఖిల, భూప్రజాపాలన్= సమస్త భూమియందున్న ప్రజల పాలనం, శిష్ట సేవ్యము+అగుచున్= శిష్టజనులచేత సేవించదగిన దగుతూ; చేయుచుండెన్.

తాత్పర్యం: పరశురాముడు ఉగ్రకోపుడై, ఇరవైయొక్కమార్గు దండెత్తి క్షత్రియు లందరిని వధించగా, ఆ రాజుల భార్యలు సంతానకాంక్షతో బుతుకాలాలలో బ్రాహ్మణార్థేష్టుల అనుగ్రహంతో, ధర్మవిధిని అనుసరించి సంతానాన్ని పొందారు. మళ్ళీ రాజవంశాలు వర్ధిల్లాయి. అట్లా జన్మించిన రాజులు ధర్మమార్గాన్ని విడువక జార చోర దుష్టజనాల బాధ ప్రజలకు కలుగుండా భూమిని పాపరహితంగా పరిపాలించారు. వారిపాలన శిష్టసేవ్య మైన ఉన్నది.

విశేషం: ‘రాజధర్మపద్ధతినఫుషై’ అనేచోట ‘రాజధర్మపథసీతి విడువక’ అనేపాతాంతరం ఉన్నది.

వ. ఇట్లు బ్రాహ్మణ వీర్య ప్రభవు లయిన క్షత్రియులు ధర్మమార్గంబునం బ్రిజాభురక్షణంబు సేయుటంజేసి వర్షాత్మ ధర్మస్థితులు దప్పక ప్రవర్తిల్లటయు, బ్రహ్మాక్షత్రంబుల కాయుర్వద్ధనంబును, ననవరతయాగతల్పిత పర్వత్స్థ ప్రసాదంబునం గోలనయప్పడు వానలు గురియుచు సకల సస్యసమృద్ధియుఁ, బ్రజావృద్ధియు నైన భూదేవి ప్రజాభారపీడిత దైన్యై సురాసుర మునిగణ పలవ్యతు లై యున్న హరి హరిప్రణ్యగర్భుల కడకుం జని యి ట్లనియే.

52

ప్రతిపదార్థం: బ్రాహ్మణ, వీర్య, ప్రభవులు= బ్రాహ్మణులయొక్క తేజస్వువలన జన్మించినవారు; అయిన; క్షత్రియులు; ధర్మమార్గంబునన్= ధర్మశాప్తపద్ధతిలో; ప్రజా+ఆభిరక్షణంబు= ప్రజలను కాపాడటం; చేయుటన్+చేసి= చేయుటంవలన; వర్షా+ఆశ్రమ, ధర్మ, స్థితులు= నాలుగు వర్షాలయొక్క, నాలుగు ఆశ్రమాలయొక్క నృవస్తులు; తప్పక; ప్రవర్తిల్లటయున్= ఏర్పడి ఉండగా; బ్రహ్మ, క్షత్రంబులకున్= బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వర్షాలవారికి; ఆయున్+వర్షనంబు= ఆయుస్సు పెరగటం; అనవరత యాగ, తర్విత, పర్వత్స్థ, ప్రసాదంబునన్= నిరంతరం యాగాలలో తృప్తి పొందిన దేవేంద్రుడి అనుగ్రహంచేత; కోరిన+అప్పుడు; వానలు కురియుచున్; సకలసస్యసమృద్ధియున్= సమస్తమైన పంటలయొక్క సంపద; ప్రజావృద్ధియున్= సంతానవృద్ధియు; పనన్= కాగా; భూదేవి; ప్రజాభారపీడిత+ఐ= ప్రజలభారంచేత బాధింపబడినదై; సుర+అసుర, మునిగణ, పరివుతులు+ఐ= దేవతల, రాక్షసుల, మునుల సమూహంచేత కూడినవా రై; ఉన్నన్; హరి, హరి, హిరణ్యగర్భులకడకున్= విష్ణుశివబ్రహ్మలదగ్గరికి; చని; ఇట్లు+అనియెన్.

తాత్పర్యం: ఈవిధంగా బ్రాహ్మణులవలన జన్మించిన రాజులు ధర్మమార్గంలో ప్రజలను పాలించటంచేత వర్షాశ్వమ ధర్మాలు స్థిరత్వం పొందినవి. బ్రాహ్మణులకు క్షత్రియులకు ఆయుర్వ్యాయం పెరిగింది. నిరంతరం యజ్ఞాలవలన త్వప్తి పొందిన దేవేంద్రుడి అనుగ్రహంచేత కోరినప్పుడు వానలు కురిసి, పంటలు పండాయి. ప్రజాభాషుల్య మధిక మయింది. భూదేవి ప్రజాభారాన్ని సహించలేక బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వరులవద్దకు వెళ్ళి ఇట్లా పలికింది.

క. ‘భూలి ప్రజా నిరంతరి , భారము దాఖ్యు టెబి కరము భారము; దయతో మీలీభారమునకుఁ బ్రతి , కారము గావించి నన్నుఁ గావుం’ డనినన్.

53

ప్రతిపదార్థం: భూరి, ప్రజానిరంతర, భారము= అధిక మైన ప్రజలయొక్క ఎడతెగని బరువు; తాల్యాట+ఇది= ధరించుట అనునది కరమున్, భారము= మిక్కిలి బరువైనది; దయతోన్; మీరు; ఈ భారమునకున్; ప్రతికారము= ప్రతిక్రియ; కావించి= చేసి; నన్నున్; కావుండు= రక్షించుట. (రక్షించండి); అనినన్= అని అనగా.

తాత్పర్యం: ‘అధిక మైన జనబాషుల్యభారాన్ని మోయటం నాను మిక్కిలి భార మౌతున్నది. దయతో మీ రీ భారానికి తగినప్రతిక్రియ చేసి నన్ను రక్షించండి’ అని భూదేవి పలుకగా.

క. వనజాసను ననుమతమును , వనరుహనాభుండు వాసప్రముఖునుప ర్వానికాయాంశంబులతోఁ , దనరఁగు బుట్టీంచె నుల్యు దనయంశమ్మున్.

54

ప్రతిపదార్థం: వనజాసను= బ్రహ్మదేవుడి; అనుమతమునన్= సమ్మతితో; వనరుహనాభుండు= విష్ణుదేవుడు; వాసవ, ప్రముఖ, సుపర్వానికాయాంశంబులతోన్= ఇంద్రుడు మొదలైన ప్రముఖులైన దేవతాగణాల అంశలతో; తన+అంశమ్మున్= తనపాలును; తనరఁగ్న్= అతిశయించేటట్లుగా; ఉర్మిన్= భూమియందు; పుట్టించెన్.

తాత్పర్యం: బ్రహ్మదేవుడి సమ్మతితో విష్ణుదేవుడు ఇంద్రాదిదేవతల అంశలతో, తన అంశ అతిశయించేటట్లుగా భూమిపై జన్మింపజేశాడు.

విశేషం: భూభారాన్ని తొలగించటానికి దేవతల అంశాలతో, తన అంశంతో భూమిమీద వీరులను సృష్టించినవాడు బ్రహ్మ కాదు విష్ణువు. ఇది పురాణాలలో వర్ణించే సర్వప్రతిసర్వాలవంటిది కాదు. భారతేతిహసంలో పుట్టిన దైవాసురాంశ సంభూతులు విష్ణుసుంకల్పంవలన పుట్టినవారు. కురుక్షేత్రయుద్ధంలో తాము సంఘర్షణపడి అందులో అపారప్రజాసప్తం కలిగించి భూభారం తగ్గించటం వారి ఆశయం.

క. దితిసుత దానవ యక్ష , ప్రతతుల యంశములఁ బుట్టీ ప్రజలకు విహితా హితు లగుచుండి రనేకులు , జితకాశులు ధరణిపతులు శిశుపాలాదుల్.

55

ప్రతిపదార్థం: దితిసుత, దానవ, యక్షపతతులన్= దైత్య దానవ యక్షసమూహోలతో; అనేకులు= పెక్కమంది; జితకాశులు= జయశీలురు; శిశుపాల+అదుల్= శిశుపాలుడు మొదలైన; ధరణిపతులు= రాజులు; పుట్టి= జన్మించి; ప్రజలకున్= ప్రజలకు విహిత+హితులు+అగుచుండిరి= మిత్రులున్నా, శత్రువులున్నా అవుతున్నారు.

తాత్పర్యం: దైత్య దానవ యద్దుల అంశలతో పెక్కమంది శిషుపాలాది జయగ్రీతులైన రాజులు జన్మించి ప్రజలకు హితులుగానూ, అహితులుగానూ ఉన్నారు.

చ. అతులబలాధ్య లైన యమరాంశ సముద్ధువు లెల్లఁ బాండుభూ
పతిసుతపక్ష మై, సురవిపక్ష గణాంశజు లెల్ల దుర్భదో
ద్ధత కురురాజ పక్షమయి, ధారుణిభారము వాయ ఫోరభా
రతరణభూమి నీఖిల పరస్పరయుద్ధము సేసి వీరు లై. 56

ప్రతిపదార్థం: అతుల బలాధ్యలు+ఐన= పాటిలేని బలసంపన్న లైన; అమర+అంశ సముద్ధువులు+ఎల్లన్= దేవతల అంశలతో పుట్టిన వా రంతా; పాండుభూపతి సుత, పక్షము+ఐ= పాండవేయుల పక్షాన్ని పొంది; సుర విపక్షగణ + అంశజులు+ఎల్లన్= రాక్షసుల సమూహాల అంశాలలో పుట్టిన వారంతా; దుర్గుద+ఉద్ధత కురురాజ పక్షము+అయి= దుర్గుదుడున్నా, గర్వితుడున్నా అయిన దుర్గోధనుడి పక్షం పొందినవారై; ధారుణి, భారము+పాయన్= భూభారం తొలగేటట్లుగా; వీరులు+ఐ; పరస్పరయుద్ధము+చేసి= ఒకరితో, ఒకరు పోరాడి; భారత రణభూమిన్= భారతయుద్ధరంగంలో; ఈలీరి= చనిపోయారు.

తాత్పర్యం: దేవతల అంశలతో జన్మించిన పాటిలేని పరాక్రమవంతు లంతా పాండవేయులపక్షమై, రాక్షసాంశలతో పుట్టినవారంతా ఉద్ధతుడు, ఉన్నదుడు అయిన దుర్గోధనుడిపక్షాన్ని పొంది, వీరులై ఒకరితో ఒకరు పోరాడి భూభారం తొలగేటట్లుగా భారత రణరంగాన హతులైనారు.

విశేషం: దేవాసుర ప్రవృత్తుల నడుమ జరిగే బలమైన సంఘర్షణను వస్త్రించటం ఇతిహస స్వభావం.

వ. అనిన విని జనమేజయుండు వైశంపాయనున కి ట్లనియే. 57

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు+అనియెన్= ఈ విధంగా పలికాడు.

తాత్పర్యం: అనగా విని జనమేజయుడు వైశంపాయనుడితో ఈవిధంగా అన్నాడు.

క. ఆదిత్య దైత్య దానవు, లాభిగఁ గల భూతరాశి దగు సంభవమున్
మేనిని దదంశముల మ, ర్తోదయములు నాకుఁ జెప్పు మొగి నేర్వడగన్. 58

ప్రతిపదార్థం: ఆదిత్య, దైత్య, దానవులు= దేవతలు, రాక్షసులు, దానవులు; ఆదిగన్+కల= మొదలుగా గల; భూతరాశిది+అగు= జీవసముదాయానికి సంబంధించిన; సంభవమున్= పుట్టుకను; మేనిన్= భూమియందు; తద్+అంశములన్= వారి అంశలతో; మర్యా+ఉదయములు= మానవులయొక్క పుట్టుకలు; ఒగిన్= క్రమంగా; ఏర్పడగన్= తేట తెల్లమయ్యేటట్లుగా; నాకున్+చెప్పుము= నాకు తెల్పుము.

తాత్పర్యం: దేవదానవ రాక్షసుల జీవసముదాయంయొక్క పుట్టుకను, ఆ అంశలతో వా రీ భూమిపై మానవులుగా జన్మించటాన్నిగురించి నాకు తేటతెల్లంగా చెప్పండి.

విశేషం: దేవదానవాదుల అంశావతారాలుగా భూమిమీద పుట్టినవారినిగురించి చెప్పేముందు ఆ అంశాలకు మూలకారకు లైనవారి పుట్టుకల విశేషాలను వివరించి, కథను ప్రసన్నం చేయుమని (తేటతెల్లంచేయుమని) జనమేజయు డడిగాడు.

దేవదానవప్రముఖుల యుత్పత్తికమము (సం. 1-59-9)

వ. అనిన విని జనమేజయునకు వైశంపాయనుం డి ట్లని చెప్పేః దొబ్బి సకలజగదుత్పత్తినిమిత్తభూతుం ధైన బ్రహ్మకు మానసపుత్రు లైన మరీచియు, నంగిరసుండును, నత్తియుఁ, బులస్త్రుండును, గ్రతువును నసునార్మయ పుట్టి; రందు మరీచికికి గశ్యపుప్రజాపతి పుట్టేః గశ్యపువలను జరాచర భూతరాశి యెల్ల నుఢ్చిలైః నె ట్లనిన- బ్రహ్మదళ్ళిణాంగుష్ఠంబున దక్షండును, వామాంగుష్ఠంబున ధరణి యును స్త్రీయునుం బుట్టిన యయ్యయువురకును. 59

ప్రతిపదార్థం: అనిన్= అనగా; విని; జనమేజయునకు; వైశంపాయనుండు; ఇట్లు+అని, చెప్పేవ్; తొల్లి= పూర్వం; సకల జగత్+ఉత్పత్తి నిమిత్త భూతుం ధైన= సమస్త లోకాలను సృష్టించేందుకు కారణ మైనవా ధైన; బ్రహ్మకున్; మానస, పుత్రులు= మసస్సునుండి పుట్టిన కొడుకులు; ఇన; మరీచియున్; అంగిరసుండునున్; అత్రియున్; పులస్త్రుండును; పులహండును; క్రతువునున్; అను+అర్వయ; పుట్టిరి; అందున్= వారిలో; మరీచికిన్; కశ్యప ప్రజాపతి; పుట్టేవ్; కశ్యపు వలనన్; చర+అచర భూతరాశి= జంగు స్తావరాలు మొదలుగాగల జీవనముదాయం; ఎల్లన్+ఉద్ఘవిలైన్= సమస్తం పుట్టింది; ఎట్లు+అనిన్= ఏవిధంగా అంటే; బ్రహ్మ దళ్ళిణ+అంగుష్ఠంబునున్= బ్రహ్మ యొక్క కుడిచేతి బొటన వ్రేలియందు; దక్షండును; వామ+అంగుష్ఠంబునున్= ఎడమచేతి బొటనవ్రేలియందు; ధరణి, అను, స్త్రీయునున్= ధరణి అనే పేరుగల వసితయున్నా; పుట్టిన్= పుట్టగా; ఆ+ఇరువురకును= ఆ ఇద్దరికిస్తే.

తాత్పర్యం: మానవజాతిపుట్టుకనుగురించి వైశంపాయనుడు జనమేజయుడికి ఇట్లా చెప్పాడు: సృష్టికారకు ధైన బ్రహ్మదేవుడి మానసపుత్రు లైన వారు ఆరుగురు. వారు మరీచి, అంగిరసుడు, అత్రి, పులస్త్రుడు, పులహడు, క్రతువు అనే పేర్లు కలవారు. వీరిలో మరీచికి కశ్యపప్రజాపతి జన్మించాడు. కశ్యపుడికి స్తావరజంగమా లన్నీ పుట్టినవి. బ్రహ్మదేవుడి కుడిచేతి బొటనవ్రేలియందు దక్ష దనే వాడున్నా, ఎడమచేతి బొటనవ్రేలియందు ధరణి అనే స్త్రీయున్నా జన్మించారు వారిద్దరికి. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

క. సుతు లనఘులు వేపురు దము, యుతు లై యుదయించి, సాంఖ్యయోగాభ్యాసాఁ
స్తుతిఁ జేసి ముక్తు లై, భూ, లతేజు లందఱును సూర్యారేతసు లైనన్. 60

ప్రతిపదార్థం: అనములు= పుణ్యలు; వేపురు= వేయమంది; సుతులు= కొడుకులు; దమయుతులు+ఖ= ఇంద్రియనిగ్రహంతో కూడినవా రై; ఉదయించి= జన్మించి; సాంఖ్య యోగ+అభ్యాస+ఉన్నతిన్, చేసి= సాంఖ్య మనే యోగాన్ని అభ్యసించటంలోని గొప్పతనంచేత; భూరి, తేజులు= గొప్ప తేజస్సు కలవారు; అందఱును; ముక్తులు+అయి; ఉండ్ర్య, రేతసులు+ఖన్= బుములు కాగా.

తాత్పర్యం: ధరణికి, దక్షనికి వేయమంది పుత్రులు జన్మించారు. వారు ఇంద్రియనిగ్రహం కలవారై సాంఖ్య యోగాన్ని అభ్యసించి, ముక్తు లై ఉండ్ర్యారేతసులు (బుములు) కాగా.

- వ. పదంపడి యేబంట్రుకూతులుం బుట్టిన, వారల నెల్ల దక్కుం డపుత్తకుండు గావును బుత్తికరణంబు సేసి, యందుఁ గీర్తి లక్ష్మీ ధృతి మేధా పుష్టి త్రణా క్రియా బుట్టి లజ్జా మతు లను వనితలు బదుండ్రును ధర్మం దను మనువున కిచ్చే; సశ్వినాయు లైన యిరువదేడ్చు రను జంద్రున కిచ్చే; నటితి బితి దను కాలా నాయు స్నింపికా ముని కపిలా వినతా క్రీర్థా ప్రాధా క్రూరా కంద్రువ లను పదుమువ్వురను గశ్యపున కిచ్చే; నం దచితి యసుదానికి ధాత్య మితార్యమ శక్తమరుణాంపు భగ వివస్వాత్మాపు సవిత్ర త్వప్పు విష్ణు లనంగా ద్వాదశాదిత్యులు పుట్టిలి; మఱియను.

61

ప్రతిపదార్థం: పుత్రీకరణము= పుత్రులుగా భావించుట.

తాత్పర్యం: దశ్మపజాపతికి ఏఖైమంది కుమార్తెలు జన్మించారు. వారిలో పది మందిని ధర్మాడికి, ఇరవైదు మందిని చంద్రాడికి, పదమూడు మందిని కశ్యపుడికి ఇచ్చాడు. కశ్యపుడికి ఇచ్చిన కుమార్తెలలో అదితి అనే కుమార్తెకు ద్వాదశాదిత్యులు జన్మించారు.

- క. దితి యసుదానికి నప్తతి, హతబలుఁడు హిరణ్యకశిష్టుఁ డను బుట్టే సుతుం; దత్తనికి నేపురు పుట్టిలి, ప్రతాపగుణయుతులు సుతులు ప్రష్టిదాదుల్.

62

ప్రతిపదార్థం: దితి+అనుదానికిన్= దితియనుపేరుగల వనితకు; అప్రతిహాతబలుఁడు= అఢ్డగించరాని శక్తి గలవాడైన; హిరణ్యకశిష్టుఁడు= హిరణ్యకశిష్టునే పేరుగలిన; సుతుండు= కుమారుడు; పుట్టేన్= జన్మించాడు; అతనికిన్= అహిరణ్యకశిష్టుడికి; ప్రతాప గుణయుతులు= శార్య మనే గుణముతో కూడిన వారైన; ప్రహోద+ఆదుల్= ప్రహోదుడు మొదలైన; సుతులు= కొడుకులు; ఏపురు= ఐదుమంది; పుట్టిరి= కలిగిరి.

తాత్పర్యం: దశ్మడు కశ్యపుడి కిచ్చిన తన కూతుళ్లలో దితి అనే ఆమెకు హిరణ్యకశిష్టు డనే అవక్రపరాక్రముడు జన్మించాడు. అతడికి బలపరాక్రమ గుణసంపన్న లైన ప్రహోదుడు మొదలుగా గల అయిదుగురు కుమారులు పుట్టారు.

- వ. ఆ ప్రష్టిదసంప్రాణిదానుప్రాణిద శిఱబాష్టుకులయందుఁ బ్రహ్మాదునకు విరోచన కుంభనికుంభు లనంగా మువ్వురు పుట్టి; రందు విరోచనునకు బలి పుట్టే; బలికి బాణానురుండు పుట్టే; దను యసుదానికి విప్రచిత్తి శంబర నముచిపులోమాసి లోమకేశి దుర్భయాడు లయిన దానఫులు నలువంద్రు పుట్టిలి; వారల పుత్రపొత్రపొత్రపుండ్రం బసంఖ్యాతం బై ప్రవర్తిలై; గాల యసుదానికి వినాశనక్రీర్థాదు లెనమంద్రు పుట్టిలి.

63

ప్రతిపదార్థం: నలువండ్రు= నలషైమంది; పుత్ర పొత్ర వర్గంబు= కొడుకుల, మనువుల సమాపాం; అసంఖ్యాతంబు= లెక్కిపెట్టరానిది; ఎనమండ్రు= ఎనిమిదిమంది;

తాత్పర్యం: ఆ అయిదుగురిలో ప్రహోదుడికి విరోచనుడు, కుంభకుడు, నికుంభుడు అనే ముగ్గురు కొడుకులు పుట్టారు. విరోచనుడికి బలి పుట్టాడు. బలికి బాణానురుడు జన్మించాడు. దను వనే వనితకు విప్రచిత్తి మొదలైన

నలుబడి (40) మంది దానవులు కలిగారు. వారి కొడుకుల, మనుమళ్ళ సమాహం లెక్కించటానికి శక్యం కానిదై వ్యాపించింది. కాల అనే వనితను వినాశముడు, క్రోధుడు మొదలైన ఎనిమిదిమంది పుట్టారు.

- అ. అజితశక్తియుతులనాయువ యనుదాని , కజరు లభిక వీరు లతుల భూలి
భుజులు శక్తరిపులు పుట్టిల నలువురు , విక్షర బలవీర వృత్తు లనగ.

64

ప్రతిపదార్థం: అజితశక్తి యుతులు= జయించబడని శక్తితో కూడిన వారైన; అజరులు= ముసలితనం లేనివారు; అధికవీరులు= గొప్ప పరాక్రమవంతులు; అతుల, భూరి, భుజులు= సాటి లేని భుజబలం కలవారైన; విక్షర బలవీర వృత్తులు+అనఁగన్= విక్షరుడు, బలుడు, వీరుడు, వృత్తు డనే పేర్లు కలవారు; నలువురు; శక్తరిపులు= దేవేంద్రుడికి శత్రువులు; అనాయువ, అను, దానిక్షణ= అనాయువ అనే ఆమెరు; పుట్టిరి= జన్మించారు.

తాత్పర్యం: అనాయువ అనే ఆమెకు మహాపరాక్రమవంతు లైన విక్షర బల వీర వృత్తు లనే పేర్లు కల నలుగురు కుమారులు ఇంద్రుడికి శత్రువు లై జన్మించారు.

- అ. మతియు సింహాక యనుదానికి రాహలవు పుట్టే; ముని యనుదానికి భీమసేనోగ్రసేనాదు లయిన గంధర్వులు పదార్ఘురు పుట్టిలి; కపిల యను దానికి నమ్మతంబును గోగణంబులును బ్రాహ్మణులును ఘృతాచి మేసకాదు లయిన యప్పిరసలును బుట్టిలి; వినత యను దానికి నమూరుండును గరుడుండును బుట్టి; రం దమూరునకు శేషి యనుదానికి సంపాతి జటాయువులు పుట్టిలి; క్రోధ యను దానికిగ్రోధవశగణంబు పుట్టే; బ్రాధ యను దానికి సిద్ధాదులు పుట్టిలి; క్రూర యనుదానికి సుచంద్ర చంద్ర హంత్రాదులు పుట్టిలి; కద్రువ యను దానికి శేష వాసుకి పురోగమానేక భుజంగముఖ్యులు పుట్టిలి.

65

ప్రతిపదార్థం: పది+ఆర్వరు= పదియారుమంది; గోగణంబులు= గోవుల సమాహం; శేషవాసుకి పురోగమ+అనేక, భుజంగముఖ్యులు= శేషుడు, వాసుకి ముస్సగు పలువురు సర్పజేష్మలు.

తాత్పర్యం: సింహాకు రాహలవు, మునికి భీమసేనాదు లైన గంధర్వులు పదహారుమంది, కపిలకు అమృతం, గోగణం, బ్రాహ్మణులు, అప్పిరసలు జన్మించారు. వినతకు అనూరుడు గరుడుడు పుట్టారు. అనూరుడికి శేషి అనే భార్య వలన సంపాతి, జటాయువు జన్మించారు. క్రోధకు క్రోధ వశగణం పుట్టింది. ప్రాధకు సిద్ధాదులు పుట్టారు. క్రూరకు సుచంద్రాదులు జన్మించారు. కద్రువకు శేషుడు వాసుకి మొదలైన సర్పముఖ్యులు పుట్టారు.

- సీ. మతి యంగిరసుఁ డను మానసపుత్రును , కయ్యుతథ్యండు బృహస్పతియును సంపర్మించును గుణాత్మయ యోగసిద్ధి య , సుశ్యాతురుబుట్టి: రక్తాశుకులందు విభుండు బృహస్పతి వేల్పుల కాచార్యుఁ , ఛై లోకపూజితుఁ ఛై వెలింగె;
మానుగా నత్తి య న్యానసపుత్రును , కుట్టవించిల ధర్మయతచలతు

- అ. లభిలవేదవేదు లాద్య లనేకులు , బీప్తరవిసహస్రతేజు లనము
లభికతరతపోమహత్వసంబృతవిశ్వ , భరులు సత్యవరులు పరమమునులు.

66

శాత్పర్యం: అంగిరసు డనే మానసపుత్రుడికి ఉత్థయ్యడు, బృహస్పతి, సంవర్తుడు అనే కొడుకులూ, గుణవతి అయిన యోగసిద్ధి అనే కూతురూ జన్మించారు. ఆ కుమారులలో బృహస్పతి దేవతలకు గురువై లోకపూజ్యాండై ప్రకాశించాడు. అతి అనే మానసపుత్రుడికి ధర్మస్వభావులు, వేదవిదులు, వేయసూర్యులవెలుగు కలవారు, పుణ్యాత్మకులు, అధికతపోమహితులు, ఆద్యలు సత్యపరులు అయినట్టి పరమమునులు అనేకులు జన్మించారు.

వ. మతీయుఁ బులస్యుం డను మానసపుత్రునకు ననేకరాక్షసులు పుట్టిలి; పులపలం డను మానసపుత్రునకుఁ గిన్నర కింపురుషాదులు పుట్టిలి; క్రతు వను మానసపుత్రునకు సత్యత్రత పరాయణు లైన పతంగ సహాచరులు పుట్టిలి; పైతామహం దైవం డను మునికిఁ బ్రజాపతి పుట్టి; వానికి ధూప్రా బ్రహ్మావిద్యా మనస్సినీ రతాశ్చాశాండిలీ ప్రభాత లనంగా నేడ్పురు భార్యలై; రందు ధూప్రాకు ధరుండును, బ్రహ్మావిద్యకు ధ్రువండును, మనస్సినికి సోముండును, రతకు నపలండును, శ్యసుకు ననిలుండును, శాండిలికి నగ్నియుఁ, బ్రభాతకుఁ బ్రత్యాఘ ప్రభాసు లనంగా నెనమంట్ర వసువులును బుట్టి; రందు ధరుం డను వసువునకు ధ్రవిషుండును. పుతవాయ్వహపలండునుం బుట్టిలి; ధ్రువండును వసువునకుఁ గాలుండు పుట్టి; సోముం డను వసువునకు మనోహర యనుదానికి వర్ధనుండును శిబిరుండును బ్రాషుండును రమణుండును బృథ యను కూఁ తురునుం బుట్టిలి; వృథకుఁ బదుంట్ర గంధర్వసుతులు పుట్టిలి; యపలం డను వసువునకు జ్యోతి పుట్టి; ననిలుండును వసువునకు శివ యను దానికి మనోజవుండును నవిజ్ఞాతగతియునుం బుట్టిలి. అగ్ని యను వసువునకుఁ గుమారుండు పుట్టి; బ్రత్యాఘమం డను వసువునకు బుధియైన దేవలుండు పుట్టి; బ్రభాసుం డను వసువునకు బృహస్పతి చెలియ లైన యోగసిద్ధికి విశ్వకర్మ పుట్టి.

67

శాత్పర్యం: పులస్య డనే బ్రహ్మమానసపుత్రుడికి అనేక రాక్షసులు జన్మించారు. పులపు డనే మానసపుత్రుడికి కిన్నర కింపురుషాదులు పుట్టారు. క్రతు వనేమానసపుత్రుడికి పక్షిసంతతులు జన్మించాయి. దేవుడనే మనవుకు ప్రజాపతి పుట్టాడు. ఆ ప్రజాపతికి ఏడుగురు భార్యలు. వారిలో ధూప్రా అనే ఆమెకు ధరుడనే వాడు, బ్రహ్మ విద్యకు ధ్రువుడు, మనస్సినికి సోముడు, రతకు అహండు, శ్యసుకు అనిలుడు, శాండిలికి అగ్ని, ప్రభాతకు ప్రత్యాఘ ప్రభాసు లనేపేర్లు కల ఎనిమిదిమంది వసువులు జన్మించారు. ఆ వసువులలో ధరుడనే వాడికి ధ్రవిషుడు హుత హాయ్వహాడు అనే వారు జన్మించారు. ధ్రువుడనే వసువుకు కాలుడు పుట్టాడు. సోముడనే వసువుకు అతని భార్య అయిన మనోహరయందు వర్షసుడు, శిబిరుడు, ప్రాణుడు, రమణుడు అనే కుమారులు, వృథ అనే కూతురు పుట్టారు. వృథకు పదిమంది గంధర్వులు జన్మించారు. యహుడనే వసువుకు జ్యోతి జన్మించింది. అనిలుడికి శివ అనే ఆమెవలన మనోజవుడున్నా, అవిజ్ఞాతగతియున్నా జన్మించారు. అగ్నికి కుమారుడనే వేరు కలవాడు పుట్టాడు. ప్రత్యాఘమికి దేవలుడనే బుధి జన్మించాడు. ప్రభాసుడనే వసువుకు బృహస్పతిసోదరి అయిన యోగసిద్ధి భార్య. ఈ దంపతులకు విశ్వకర్మ జన్మించాడు.

క. ఆ విశ్వకర్మ నిర్మిత , దేవవిమానుండు, నిఖీల బివ్యాభరణ

శ్రీవిరచన పరితోషిత , దేవుడు, శిల్పప్రజాపతియు నై నెగడెన్.

68

ప్రతిపదార్థం: ఆ విశ్వకర్మ= శ్రీ విశ్వకర్మ; నిర్మిత దేవవిమానుండు= నిర్మించబడిన దేవతలయొక్క విమానాలు కలవాడు; అంటే దేవవిమానాలను నిర్మించినవాడు; నిఖీల దివ్యాభరణ శ్రీ విరచన పరితోషిత దేవుడు= సమస్త మైన దివ్యము లైన

ఆభరణాల సంపదను నిర్మించటంచేత మిక్కిలి సంతృప్తిపడిన దేవతలు కలవాడు; శిల్ప ప్రజాపతిమున్+ఇ= శిల్పకళలో బ్రహ్మవంటి వాడై; నెగడ్నే= ప్రసిద్ధి కెక్కాడు.

తాత్పర్యం: ఆ విష్ణుకర్మ దేవతల విమానాలను నిర్మించినవాడు, సమస్తదివ్యాభరణాసంపదను విరచించటంచేత దేవతలను సంతోషపెట్టినవాడు. అతడు శిల్పప్రజాపతిగా ప్రసిద్ధి కెక్కాడు.

వ. మతీయు స్థామినకు మానసపుత్రు లైన మృగవాయిద శర్వ నిర్వత్సుజైక పాదహిర్భుద్ధ్యహినాకి దహనేశ్వరకపాలి స్థామి భవు లనంగా నేకాదశరుద్రులు పుట్టిలి; మతి బ్రహ్మ దక్షిణస్తనంబున ధర్మం డను మనువు పుట్టి; వానికి శమకామహర్షు లనంగా ముఖ్యరు పుట్టిలి; యాముఖ్యరుకు గ్రహంబును భూప్రాతి రతి నంద లనంగా ముఖ్యరు భార్యలైలి; సవిత్రనకు బడబారూపధారణి దైన తాప్సికి నాశ్చినులు పుట్టిలి; బ్రహ్మహృదయంబున భృగుండు పుట్టి; వానికిగా పుట్టి; వానికి శుక్రండు పుట్టి యసురుల కాచార్యం డయై; వానికి జండామర్మాప్రస్తుదరాత్మ లనంగా నలువురు గొడుకులు పుట్టిలి; వా రసురులకు యాజ్ఞికు లైలి మతీయును. **69**

తాత్పర్యం: స్థామిడికి మానసపుత్రు లై ఏకాదశరుద్రులు జన్మించారు. బ్రహ్మదక్షిణాష్టనంమండి ధర్మ డనే మనువు జన్మించాడు. అతడికి శమకామహర్షు లనే ముగ్గురు పుత్రులు పుట్టారు. ఆ ముగ్గురికీ ప్రాప్తి రతి నంద లనే వారు భార్యలైనారు. సవిత్రడికి బడబారూపం ధరించిన త్వాప్తికి ఆశ్చినులు జన్మించారు. బ్రహ్మహృదయం మండి భృగుడు జన్మించాడు. ఆ భృగుడికి కవియును, ఆ కవికి శుక్రుడును జన్మించారు. శుక్రుడు రాక్షసులకు గురు వైనాడు. శుక్రుడికి నలుగురు కుమారులు పుట్టారు. వారు రాక్షసులకు యాజ్ఞికు లైనారు.

సీ. విగతాముఁ దైన యాభ్యసునకుఁ బుత్తుయైఁ | చ్యవనుండు పుట్టి; భార్ధవపరుండు జనవంద్యుఁ డతనికి మనుకన్యకకుఁ బుట్టి | నూరుల నౌర్యండు భూరికీర్తి; యతనికి నూర్యరు సుతులు బుచీకాదు | లుదయించి రఖిల భూవిదిత తేజు; లందు బుచీకున కొందంగ జమదగ్ని | యసుముని పుట్టి; నాతనికిఁ బుట్టి

అ. రలఫుమతులు సుతులు నలువురు; వారిలోఁ, బరశురాముఁ దాటిపురుషమూర్తి దండితాహితుండు గొండుక యయును | దధ్ర గుణములండుఁ బెద్ద యయై; **70**

ప్రతిపదార్థం: విగత+అఫుఁడు+ఇన్= (పూర్తిగా పోయిన పొం గలవా డైన) పరమ పుణ్య డైన; భార్ధవ వరుండు= భృగువంశ శ్రేష్ఠుడు; జనవంద్యుడు= జనులచేత సమస్కరించ తగినవాడు; ఊరులన్= తొడలయందు; భూరికీర్తి= గొప్పకీర్తి గలవాడు; అఖిల భూవిదిత తేజులు= సమస్తభూమియందు ప్రసిద్ధ మైన తేజం కలవారు; అలఫుమతులు= ఉదారులు; ఆదిపురుషమూర్తి= శ్రీమన్నారాయణి రూపం; దండిత+అహితుండు= శత్రువులను శిక్షించినవాడు; కొండుక= బాలుడు; తద్ద= గొప్ప; గుణముల+అందున్; పెద్ద+అయ్యైన్;

తాత్పర్యం: పరమపుణ్య డైన భృగువుకు చ్యవనుడు జన్మించాడు. పూజ్య డైన చ్యవనుడికి మనుకన్యక భార్య అయినది. ఆ దంపతులకు ఊరువులందు చౌర్యడు జన్మించాడు. అతడికి బుచీకాదు లనబడే నూరుగురు కుమారులు పుట్టారు. వారిలో బుచీకుడికి జమదగ్ని ఉదయించాడు. ఆ జమదగ్నిమహామునికి నలుగురు కుమారులు.

వారిలో పరశురాముడు మహావిష్ణువు అవతారం. అతడు శత్రువుసంహరం కావించి చిన్న వాడైనా మహామహాదుగుగా ప్రసిద్ధి కెక్కాడు.

వ. మతియు బ్రహ్మకు ధాతయు విధాతయు ననంగా నిద్రలు మనుసహియులై పుట్టిఱి; వారితోడను లక్ష్మి పుట్టి; లక్ష్మికి మానసపుత్రు లనేకులు పుట్టిఱి; వరుషునకు జ్యేష్ఠకు బలుండును సుర యను కూతురునుం బుట్టిఱి; సురయం దధర్మండు పుట్టి; నాయధర్మానకు నిర్వతికి భయ మహిభయ మృత్యువు లనగా ముఖ్యరు పుట్టిఱి; మతియు దాత్రుకు గాకియు శ్వేషియు భాసియు ధృతరాష్ట్రియు శుకియు నన నేపురుకస్యలు పుట్టిఱి; యందు గాకి యనుదానికి నులూకంబులు పుట్టి; శ్వేషి యను దానికి శ్వేషంబులు పుట్టి; భాసి యనుదానికి భాసగ్నాద్రాదులు పుట్టి; ధృతరాష్ట్రి యను దానికి హంస చక్ర వాకంబులు పుట్టి; శుకియును దానికి శుకంబులు పుట్టి; మతియుం ర్షిధునకు మృగియు మృగమందయు హాలయు భద్రమనసయు మాతంగియు శార్యులియు శ్వేతయు సురభయు సురసయు ననఁ దొష్మంంత్ర పుట్టి; రందు మృగి యనుదానికి మృగంబులు పుట్టి; మృగమంద యనుదానికి బుక్ష చమర సృష్టమాదులు పుట్టి; హాల యనుదానికి వానరగణంబులు పుట్టి భద్రమనస యనుదానికి నైరావణంబు పుట్టి; నైరావణంబునకు దేవనాగంబులు పుట్టి; మాతంగి యనుదానికి గజంబులు పుట్టి; శార్యులి యనుదానికి సింహావ్యాప్తంబులు పుట్టి; శ్వేత యనుదానికి దిగ్గజంబులు పుట్టి; సురభి యనుదానికి రోహిణియు గంధర్వియు ననలయు ననం బుట్టి; రందు రోహిణికి బశుగణంబులు పుట్టి; గంధర్వి యనుదానికి హాయంబులు పుట్టి; ననలకు గిరి వృక్షలతా గుల్మంబులు పుట్టి; సురసకు సర్వంబులు పుట్టి; నిబి సకలభూత సంభవప్రకారంబు. 71

ప్రతిపదార్థం: ఉలూకంబులు= గుడ్డగూబలు; శ్వేషంబులు= దేగలు; భాసగ్నాద్ర+ఆదులు= భాసములు గ్రద్దలు మొదలైనవి; శుకంబులు= చిలుకలు; బుక్ష చమర సృష్టమర+ఆదులు= ఎలుగుబంట్లు, చమరమృగాలు; పెద్ద చమరమృగాలు మొదలైనవి; ఐరావణంబు= తెల్లినుగు; దేవనాగంబులు= దేవతల ఏనుగులు; వానర గణంబులు= కోతుల సమూహాలు; వ్యాప్తంబులు= పెద్దపులులు; గుల్మంబులు= పొదలు; సకలభూతసంభవప్రకారంబు= సమస్తజీవులు పుట్టినరీతి.

తాత్పర్యం: బ్రహ్మకు ధాత, విధాత అనే ఇద్దరు జన్మించి మనువుకు సహాయు లైనారు. ధాత్విధాతలతోపాటు లక్ష్మి జన్మించింది. ఆమెకు మానసపుత్రులు అనేకులు జన్మించారు. జ్యేష్ఠ వరుణ దంపతులకు బలు డనే కుమారుడు; సుర అనే కూతురు జన్మించారు. సురకు అధర్మర్మ పుట్టాడు. అధర్మర్మికి నిర్వతి భార్య అయింది. ఆ దంపతులకు భయ, మహాభయ, మృత్యువు అనే ముగ్గురు పుట్టారు. మతియు, తాము అనే ఆమెకు కాకి, శ్వేషి, భాసి, ధృతరాష్ట్రి, శుకి అనే అయిదుగురు కన్యలు పుట్టారు. కాకికి గుడ్డగూబలు, శ్వేషికి దేగలు, భాసికి భాసములు, గ్రద్దలు, ధృతరాష్ట్రికి హంసలు, చక్రవాకాలు, శుకికి చిలుకలు జన్మించాయి. మతియు క్రోధుడికి మృగి మొదలైన తొమ్మిది మంది కూతులు జన్మించారు. వారిలో మృగి అనే ఆమెకు మృగాలు, మృగమంద అనే ఆమెకు ఎలుగుబంట్లు, చిన్న, పెద్ద చమరీ మృగాలు పుట్టాయి. పారి అనే ఆమెకు కోతుల సమూహం కలిగింది. భద్రమనస అనే ఆమెకు ఐరావణం, ఐరావణానికి దేవగజాలు కలిగాయి. మాతంగికి గజాలు పుట్టాయి. శార్యులికి సింహాలు, పెద్దపులులు పుట్టాయి. శ్వేతకు దిగ్గజాలు పుట్టాయి. సురభికి రోహిణి, గంధర్వి, అనల అనేవారు పుట్టారు. వారిలో

రోహణికి పశులు, గంధర్వికి గుళ్లలు, అనలకు కొండలు, చెట్లు, తీగలు, తీవేపొదలు పుట్టాయి. సురసకు సర్పాలు పుట్టాయి. సకలజీవాలు పుట్టినరీతి ఇది.

చ. దివిజ మునీంద్ర దానవభిత్ర ప్రభవాచిసమస్తభూతసం

భవముఁ గృతావధాను లయి భక్తిమెయిన్ వినుచుస్న పుణ్యమా
నవులకు నిక్షేపం బగు మనఃప్రియ నిత్యసుఖంబులుం జీరా
యును బహుపుత్రలాభవిభవోస్తతియున్ దురితప్రశాంతియున్.

72

ప్రతిపదార్థం: దివిజమునీంద్ర దానవ దితి ప్రభవాది సమస్త భూత సంభవము= దేవతలు, మహామునులు, దానవులు, రాక్షసులు మొదలైన సమస్త జీవుల పుట్టుకును; కృతావధానులు+అయి= ఏకాగ్రత కలిగిన వారై; భక్తి మెయిన్= భక్తితో; వినుచున్+ఉన్న; పుణ్యమానపులకున్; మనఃప్రియ నిత్య మఖంబులున్= మనసుకు ఇంపైన నిరంతర సాఖ్యాలున్నా; చిరాయువు= దీర్ఘాయువున్నా, బహుపుత్ర లాభ విభవ+ఉన్నతియున్= పెక్కుమంది పుత్రులయొక్క లాభమూ, మహాశ్వర్యమూ; దురిత, ప్రశాంతియున్= పాపం అణగిపోవటమూ; నిక్షేపంబు+అగున్= యథార్థ వోతాయి. (తప్పమండ కలుగుతాయి అని భావం).

తాత్పర్యం: దేవతలు, మునులు, దైత్యులు, దానవులు మొదలైన జీవుల పుట్టుకును సాపధానులై వింటున్న పుణ్యమానప్పాలైన నిత్యసుఖాలు, చిరాయువు, బహుపుత్రలాభం, ఉన్నతమైన వైభవం పాపక్కయం యథార్థంగా అవుతాయి.

విశేషం: దేవతలు మొదలుకొని సర్వభూతాలవరకు సాగిన ఈ సృష్టికథను వినివారికి కలిగే శుభాలను పేర్కొనే ఫలప్రతి ఇది. పురాణపంచలక్ష్మణాలలో సర్ద, ప్రతిసర్ద, వంశ, మస్వంతరాలకు చెందిన కొన్నిఅంశాలు ఇందులో చోటుచేసికొని ఉండటంచేత పుణ్యప్రదమని తెలుటానికి, సృష్టిలో ప్రతిజీవికూడా ఆ బ్రహ్మచైతన్యంమండి పుట్టిన దనే ఆధ్యాత్మికస్తువు కలగటానికి ఈ ఫలప్రతి తోడ్పుడుతుంది. “బీజం మాం సర్వభూతానాం, విద్ధి పార్థ! సనాతనం” (భగవద్గీత. 7.10) అనే భగవద్వాక్యం దీనికి ప్రమాణం.

దేవదానవాద్యంశములచే భూమియందుఁ బుట్టిన వారి క్రమము (సం.1-57-84)

వ. మతీయ మర్త్యలోకంబునందు దేవదైత్యదానవుల యంశావతారంబుల వివరించేద వినుము. 73

తాత్పర్యం: భూలోకంలో దేవదానవ రాక్షసుల అంశలతో జన్మించిన వారినిగూర్చి వివరిస్తాను వినవలసింది.

క. యాదవవంశంబున జగ , దాచిజుఁ డగు విష్ణుదేవునంశంబున ను

త్వాదిల్లోఁ గృష్ముఁ డపగత , భేదుఁడు వసుదేవ దేవకీదేవులకున్.

74

ప్రతిపదార్థం: జగత్తోఽదిజఁడు+అగు= జగత్తునకు మొదట పుట్టినవాడైన; విష్ణుదేవు+అంశంబునవ్= విష్ణుదేవునియొక్క అంశతో; అపగత, భేదుఁడు= దుఃఖంలేనివాడు, యాదవ వంశంబునవ్; వసుదేవ, దేవకీదేవులకున్; కృష్ణుఁడు; ఉత్సాదిల్లోన్= పుట్టేను.

తాత్పర్యం: జగత్తును ఆద్యాడైన మహావిష్ణునిఅంశంతో శ్రీకృష్ణుడు యాదవవంశంలో దేవకీవసుదేవులకు జన్మించాడు.

క. శ్రీ వెలుగ రోహిణికి వసు , దేవున కుదయించె విష్ణుదేవాంశమున్న
భూవంద్యుఁ దసంతుఁడు బల , దేవుండు ప్రలంబ ముఖ్యదితిజాంతకుఁ దై.

75

ప్రతిపదార్థం: శ్రీ వెలుగన్= సంపద విలసిల్లేటట్లుగా; విష్ణుదేవ+అంశమున్న= విష్ణుమూర్తి అంశతో; భూవంద్యుఁడు= భూమిలోని జనులచేత నమస్కరించ తగినవాడు; అనంతుఁడు= ఆదిశేషుడు; ప్రలంబ ముఖ్యదితి జాంతకుడై (దితిజ+ అంతకుడై)= ప్రలంబుడువంటి ప్రముఖ రాక్షసులను చంపేవాడై; బలదేవుండు; ఉదయించెన్= జన్మించాడు.

తాత్పర్యం: విష్ణుమూర్తిలంశతో సర్వజనవంద్య దైన ఆదిశేషుడు ప్రలంబాది రాక్షసులను సంహరించే వాడై రోహిణీ వసుదేవులకు బలదేవు డనే పేరుతో జన్మించాడు.

క. మతియు లక్ష్మి యంశంబున రుక్మిణి యుదయించె; సనత్యుమారు సంశంబునఁ బ్రద్యమ్ముండు పుట్టే;
సప్వరసల యంశంబులఁ గృష్ణునిషిశీడశసపాస్తాంతఃపురవనితలు పుట్టే; రయ్యయి వేల్పుల యంశంబుల
యదువృష్టి భోజాంధక వంశంబుల వీరు లనేకులు పుట్టేలి; మతియు. 76

తాత్పర్యం: లక్ష్మీ అంశతో రుక్మిణి జన్మించింది; సనత్యుమారుడి అంశతో ప్రద్యమ్ముడు ఉదయించాడు.
అప్యరసలఅంశలతో శ్రీకృష్ణుడి పదహారువేల అంతఃపుర ప్రేలు జన్మించారు. ఆ యాదేవతల అంశలతో యదువృష్టి
భోజాంధక వంశాలందు వీరులు అనేకులు జన్మించారు. ఇంకను.

క. ముదమునఁ బ్రభాసుఁ డను నెని , మిబి యగు వసునంశమును మేచిని భీష్ముం
డుదయించె సర్వవిద్యా , విదుఁ డపజిత పరశురామ వీర్యుఁడు బలిమిన్.

77

ప్రతిపదార్థం: ముదమున్న= సంతోషంతో; ఎనిమిది+అగు= ఎనిమిదవ; వసు+అంశమునును= వసువు అంశంతో; మేదినిన్= భూమిలో; సర్వ విద్యావిదుఁడు= సమస్తవిద్యలు తెలిసినవాడు; అపజిత పరశురామ వీర్యుఁడు= ఓడింపబడిన పరశురాముడి యొక్క పరాక్రమం కలవాడు; బలిమిన్= శార్యంతో; భీష్ముండు; ఉదయించెన్= జన్మించాడు.

తాత్పర్యం: ప్రభాసుడనే ఎనిమిదవసువుయొక్క అంశతో సమస్తవిద్యలు ఎరిగినవాడు, తనబలిమితో పరశురాముడిని గల్పినవాడు అయినట్టి భీష్ముడు జన్మించాడు.

క. అనముఁడు సురగురునంశం , బును భరద్వాజుకలశమునఁ బుట్టే శరా
సనవిద్యాచార్యుఁడు భూ , వినుతుఁడు ద్రోణిండు నిఖిలవేదవిదుం దై.

78

ప్రతిపదార్థం: అనముడు= పాపరహితుడు; సురగురు+అంశంబును= బృహస్పతి అంశతోను; భరద్వాజ కలశమున్న= భరద్వాజ మునికలశపాత్రమందు; శరాసన, విద్యా+ఆచార్యుఁడు= ధనర్విద్యాగురువూ; భూవినుతుఁడు= భూమియందలి జనులచేత కొనియాడబడినవాడూ అయిన; ద్రోణిఁడు; నిఖిలవేద విదుండు+ఽ= సమస్త వేదాలను తెలిసినవాడై; పుట్టేన్= పుట్టుడు.

తాత్పర్యం: దేవగురువైన బృహస్పతి అంశతో ధనర్విద్యాగురువు, జనవంద్యుడు, సకల వేదజ్ఞుడు అయిన ద్రోణుడు జన్మించాడు.

క. అలఘుఁడు కామక్రీధా , దుల యేకత్వమును బుట్టె శ్రీణునకు మహా
బలుఁ దశ్వత్థామ లిపు , ప్రజయాంతకుఁ దస్త్రశస్త్రపరిణతుఁ దగుచున్.

79

ప్రతిపదార్థం: కామ, క్రోధ+అదుల, ఏకత్వమున్= కామం, క్రోధం మొదలైనవి ఏకం కావటం చేత; మహాబలుఁడు= గొప్పబలశాలి; రిపు ప్రజయాంతకుఁడు= శత్రువుల కల్గోలాన్ని అంతమొందించేవాడు; అప్రతి పరిణతుఁడు= అస్త్రాల (ప్రయోగాల)లో, శస్త్రాల (ప్రయోగాల)లో ఆరితేరినవాడు; అగుచున్; అశ్వత్థామ, శ్రీణునకున్, పుట్టెన్.

తాత్పర్యం: కామక్రోధాదుల ఏకత్వంవలన శత్రుప్రజయాన్ని అణచేవాడూ, అప్రతిశస్త్రాదులలో ఆరితేరిన వాడూ, మహాబలశాలియూ అయిన అశ్వత్థామ శ్రీణుడికి జన్మించాడు.

వ. మతియు నేకాదశరుద్రుల యంశంబునగ్నపుఁడు పుట్టె; సూర్యానంశంబునగ్రూండు పుట్టె;
ద్వాపరాంశంబున శకుని పుట్టె; నరిష్టాపుత్రుం డయిన హాంసుం డను గంధర్వ విభుండు ధృతరాప్యుం డయి
పుట్టె; మతి యనువేల్చుగాంధాల ర్యై పుట్టె; మతియు నయ్యద్దఱుకుం గలియంశంబున దుర్జ్యాధనుండు
పుట్టె; బోలస్త్ర్య బ్రాత్పవర్గంబు దుర్శాసనాది దుర్జ్యాధనానుజ శతం బై పుట్టె; హిరణ్యకశిపుండు శిశుపాలుండై
పుట్టె; సంహర్మిదుండు శల్యం దై పుట్టె; సనుహర్మిదుండు ధృష్టికేతుం దై పుట్టె; శిఖ యనువాఁడు ద్రుమసేనుం
దై పుట్టె; బాష్పుచుండు భగదత్తుం దై పుట్టె; విపుచిత్తి యను దానవుండు జరాసంధుం దై పుట్టె; సయ్యిర్యుండును
నశ్శోర్యుండును నయ్యంకుండును గగనమూర్ధుండును వేగవంతుండును ననువా రేపురు దానవులు
గేకయరాజు లయి పుట్టెలి; కేతుమంతుండమితోజుం దై పుట్టె; స్వర్ణానుం దుర్గుసేనుండై పుట్టె; జంభుండు
విశోకుండై పుట్టె; నశ్శపతి కృతపర్వ ర్యై పుట్టె; వృషపర్యుండు బీర్ధప్రజ్ఞాం దై పుట్టె; నజరుండు మల్లం దై పుట్టె;
నశ్శీవుండు రోచమానుం దై పుట్టె; సూక్షుండు బృహద్రథుం దై పుట్టె; దుపులం డనువాఁడు సేనాజిందుం
దై పుట్టె; నేకచక్రుండు ప్రతివింధ్యం దై పుట్టె; విరూపాక్షుండు చిత్తపర్వ ర్యై పుట్టె; హరుండును నహరు
డును సుబాపుల బాహ్యాకు లై పుట్టెలి; చంద్రవక్తుండు ముంజేశుం దై పుట్టె; నికుంభుండు దేవాపి ర్యై పుట్టె;
శరభుండు సేశిమదత్తుం దై పుట్టె; జంద్రుండు చంద్రవర్ష ర్యై పుట్టె; నర్మండు బుషికుం దై పుట్టె;
మయూరుండు విశ్వం దై పుట్టె; సుపర్ణుండు క్రోధకీర్తి ర్యై పుట్టె; రాపువు క్రోధుం దై పుట్టె; జంద్రహంత
శునకుం దై పుట్టె; నశ్వం డనువా డశోకుండైపుట్టె; భద్రహాన్సుండు నందుం దై పుట్టె; బీర్ధజిహవ్యండు
గాశిరాజై పుట్టె; జంద్రవినాశనుండు జానకి ర్యై పుట్టె; బలీసుండు పొంద్రమత్స్వాం దై పుట్టె; వృత్తుండు
మణిమంతుం దై పుట్టె; గాలాపుత్రు లెనమంధ్ర క్రమంబున జయత్సేనాపరాజితనిషధాధిపతి శ్రేణిమత్తు
పశాజీ ఉ భీరు సముద్రసేన బృహత్తులై పుట్టెలి; క్రోధ వశగణంబువలన మద్రక కర్ణ వేష్ట సిద్ధార్థ కీటక సువీర
సుబాపు మహావీర బాహ్యాక క్రధ విచిత్ర సురథ శ్రీమన్నీల చీరవాసో భూమిపాల దంతవక్త రుక్మిజనమేజ
యాషాధ వాయువేగ భూలితేజ ఏకలవ్య సుమిత వాటధాన గోముఖ కారూషక్షేమ ధూల్త శ్రుతాయు
రుద్వహ బృహత్సేన క్షేమాగ్ర తీర్థకుహార మతిమ చీశ్వరాఁడు లనేకులు పుట్టెలి; కాలనేమి కంసుండై పుట్టె; స్త్రీ
పుంసరూప ధరుం దైన గుహ్యకుండు శిఖిండి ర్యై పుట్టె; మరుధ్రణాంశంబున బాండురాజు పుట్టె. 80

ప్రతిపదార్థం: ఏకాదశరుద్రులు= పదకొండుమందిరుద్రులు. ద్వాపర+అంశంబున్వ్యాసం అనే కలిసహాయుడి అంశతో; వేల్వు= దేవత; భ్రాతృవర్గంబు= సోదరుల సమూహం; మరుత్తో+గణ+అంశంబున్వ్యాసం= మరుత్తుయొక్క గణాల అంశతో.

తాత్పర్యం: స్వషం.

క. మరుతులయంశంబున్వ్యాసం , ట్రైల మువ్వురు వివిధరణపటీష్టబలులు ను
స్థిరయశులు ద్రుపదసాత్యకి , విరాట భూపతులు భువనవిత్రతచలతులే.

81

ప్రతిపదార్థం: వివిధ రణ పటీష్టబలులు= వేరువేరు విధా లయిన యుద్ధాలలో దృఢ మైన బలంగలవారు; సుస్థిరయశులు= శాశ్వత మైన కీర్తి కలవారు; భువన విత్రుత చరితుల్లోకమందు ప్రసిద్ధి కెక్కిన నడవడి కలవారు; ద్రుపద సాత్యకి విరాట భూపతులు; మరుతుల+అంశంబున్వ్యాసం= మరుత్తుల అంశతో; పుట్టిరి.

తాత్పర్యం: మరుత్తుల అంశలతో అనేకయుద్ధాలలో ఆరితేరినవారూ, శాశ్వతయశస్తులూ, లోకప్రసిద్ధ చరిత్రులూ అయిన ద్రుపదుడు, సాత్యకి, విరాటుడు అనే ముగ్గురు జన్మించారు.

క. మాండవ్యం డను మునివరు , చండతర క్రీధజనిత శాపంబున ధ
ర్ముం డఖిల ధర్థతత్త్వవి , దుం డను విదురుం డను బేత్తుతో నుదయించెన్.

82

ప్రతిపదార్థం: మాండవ్యండు+అను, మునివరు= మాండవ్యడునేవేరుగల మునిశ్రేష్ఠనియొక్క; చండతరక్రోధజనితశాపంబున్వ్యాసం= మిక్కిలి తీవ్ర మైన కోపంవలన పుట్టిన శాపంచేత; ధర్ముండు= యముడు; అభిలఘర్మతత్త్వవిదుండు+అన్వ్యాసం= సమస్తధర్ముల యొక్కస్వభావం తెలిసినవా డనగా; పేరిక్కోన్వ్యాసం= గౌరవంతో; విదురుడు+అన్వ్యాసం; ఉదయించెన్వ్యాసం= జన్మించాడు.

తాత్పర్యం: మాండవ్యమహాముని తీవ్రంగా కోపించి ఇచ్చిన శాపంవలన యమధర్మరూపాజు సమస్తధర్ములస్వభావం ఎట్టిగినవాడుగా విదురు డనే పేరుతో జన్మించాడు.

క. ప్రియ మొనరగ సిథియు బు , భ్రియు నను దేవతలు వసుమతిని గుంతియు మా
భియు నై పుట్టేల పాండు , ప్రియపత్నులు నిభేలజగదభీష్టచరితుల్.

83

ప్రతిపదార్థం: ప్రియము+బనరఁగన్వ్యాసం= ప్రియం కలుగుతున్నట్లుగా, సిద్ధియున్వ్యాసం+అనుదేవతలు; వసుమతిని= భూమియందు, నిభిలజగత్తో+అభీష్ట చరితుల్లో సమస్త జగత్తుకు ఇష్టమైన చరిత్ర కలవారు; కుంతియున్వ్యాసం= మాద్రియును+ఐపాండుపత్నులు= పాండురాజుయొక్క అనగుభ్రూలుగా; పుట్టిరి.

తాత్పర్యం: సిద్ధి బుద్ధి అనే దేవతలు కుంతిగానూ, మాద్రిగానూ జన్మించి సకల లోకాలకు ఇష్టమైన చరిత్ర కలవారై పాండురాజుకు పట్టమహిమ లైనారు.

సీ. యమునంశమున్వ్యాసం బుట్టే నథిపతి ధర్మజుం; డనిలాంశమున్వ్యాసం బుట్టే ననిలజండు;
శక్తాంశమున ధనంజయుం డుదయించే; నా , శ్రీనుల యంశముల నూర్జీతులు నకుల
సహదేవు లనపద్మచరితులు పుట్టేలి; శ్రీమూర్తి యై యాజ్ఞసేని పుట్టే;
నగ్నియంశమున జితాల ధృవ్యాధుమ్యుం , డను బుట్టే ద్రుపదరాజుస్వయమున;

అ. ననము! యిచి సురాసురాంశావతారకే, ర్తునము; ఛిని వినిను దవిలి భక్తి
జదివినను సమస్త జనులకు నథిలదే, వాసురాదు లిత్తు రభిమతములు.

84

ప్రతిపదార్థం: యముని+అంశమునన్= యముని అంశతో; అధిరతి= ప్రభు వైన; ధర్మజాండు= యుధిష్ఠిరుడు; పుట్టెన్= పుట్టెను; అనిలజాండు= భీముసేనుడు; అనిల+అంశమునన్= వాయుదేవుడి అంశతో; పుట్టెన్; శక్త+అంశమునన్= ఇంద్రుడి అంశతో; ధనంజయుండు= అర్జునుడు; ఉదయించెన్= పుట్టెను; ఊర్జితులు= దృఢమైనవారు; అనవద్య, చరితులు= పవిత్ర మైన నడవడి గలవారు; నకుల, సహదేవులు; ఆశ్వినుల, అంశములన్= ఆశ్వినీదేవతల అంశలతో; పుట్టెరి; త్రీమూర్తి, ఐ= లక్ష్మీ స్వరూపం కలాడై; యూజ్ఞసేని= ద్రౌపది; పుట్టెన్; జిత+అరి= శత్రువులను జయించినవాడు; ధృష్టద్యుమ్యుండు+అనన్= ద్రువదరాజు+అన్యమునన్= ద్రువదరాజు వంశంలో; అగ్ని+అంశమునన్= అగ్నిదేవుడిఅంశతో; పుట్టెన్; అనము!= పాపరవాతు డైనవాడా! (జనమేజయా!); ఇది= ఇష్టుడు చెప్పింది; సుర+అసుర+అంశ+అవతార కీర్తనము= దేవతల యొక్క రాక్షసుల యొక్క అంశలతో జన్మించిన వారిస్తుతి; తవిలి= ఆసక్తితో; దీనిన్= ఈకథనాన్ని; వినిన్= వినినా; భక్తిన్, చదివినను= భక్తితో చదివినా, అభిల, దేవ+అసుర+అదులు= సమస్తదేవతలు, రాక్షసులు మొదలైనవారు; సమస్త జనులకున్= ప్రజలందరికి; అభిమతములు= కోరికలు; ఇత్తురు= ఇస్తారు.

తాత్పర్యం: యముడి అంశతో ధర్మరాజు, వాయుదేవుడి అంశతో భీముడు, ఇంద్రుడి అంశతో అర్జునుడు జన్మించారు. ఆశ్వినుల అంశతో నకుల సహదేవులు పుట్టారు. లక్ష్మీ అంశతో ద్రౌపది జన్మించింది. అగ్నిఅంశతో ధృష్టద్యుమ్యుండు ద్రువద రాజవంశంలో జన్మించాడు. ఓ పుణ్యదా! ఇది దేవాసురులఅంశలతో భూతలంమీద జన్మించినవారి కీర్తనం. దీనిని భక్తితో విస్మయారికి చదివినవారికి ఆ దేవాసురులు కోరికలను నెరవేరుస్తారు.

విశేషం: ఈ సురాసురాంశావతార కథనం వినినవారికి చదివినవారికి కలిగే శుభఫలితాలను తెలిపే ఈపద్యం ఫలప్రతితో కూడింస్తుది. అంశలతో అవతరించినవారు సురాసురులు. వారిలో ఆఅంశలు స్వారింపతగినవి. దైవముయొక్క పరిపూర్వకాల్లో ఒకఅంశమాత్రమే భూమిమీద భౌతికాకారంతో అవతరిస్తే వారిని అంశావతారు లంటారు. సురాంశసంభూతులు దైవింపదకు, అసురాంశసంభూతులు ఆసురీసంపదకు ప్రతినిధులు. “ద్వే భూతసర్గా లోకేంస్తిన్, దైవ ఆసుర ఏవచ” (భగవద్గీత 16.6) అన్న శ్రీకృష్ణుడు వీరందరిలో పరిపూర్వావతారుడు. అవతరించిన పరమాత్మతత్త్వాన్ని ఆసురీప్రవృత్తులు దర్శించలేకపోగా ద్వేషిస్తారు; చివరకు నశిస్తారు. ‘అవజానంతి మాం మూర్ఖా మానుషీం తనుమాత్రితం’ (భ.గీ. 9.11) అని అందుకే అన్నాడు శ్రీకృష్ణుడు. కాగా, సురాంశసంభూతులైన పాండవాదులు శ్రీకృష్ణుడిని భజించి, సేవించి తరించారు. ‘మహాత్మావస్తు మాం పార్థ! దైవింపక్రతి మాత్రితాః భజం త్యనన్యమనసో జ్ఞాత్మా భూతాది మవ్యయమ్’ (భ.గీ.9.13) అన్న గీతాకారుడి వాక్యం స్వారింపతగింది. భారతకథను లోకికదృష్టితో చదివితే వచ్చేది సీతి; కావ్యదృష్టితో చదివితే కలిగేది రసానుభూతి; ఆధ్యాత్మిక దృష్టితో చదివితే పాందేది సర్వశేయస్యుల విభూతి- అని ఇటువంటి ఫలప్రతులు పరితలకు జ్ఞాపకం చేస్తుంటాయి.

వ. అనిన విని జనమేజయుండు వైశంపాయనున కి ట్లనియే.

85

తాత్పర్యం: అనగా విని జనమేయుడు వైశంపాయనుడితో ఈవిధంగా అన్నాడు.

సీ. అభ్యసువేదవేదాంగులు, విభిదత్తు, దక్షిణాప్రీణిత ధరణిదేవు,
లనవరతాశ్వమేధావబ్ధిస్థాన, పూతముార్థులు, కృతపుణ్య, లహిత
వర్దజయుల్, ప్రాప్తవర్దచతుప్యయుల్, సత్కావది సద్గుణజస్తువిలయు
లాభరతాది మహామహిషాపాలకు, విధ్రువులోర్ధు లెందేనీ బుట్టి

అ. రష్ట్రీ కౌరవాస్వయంబుఁ బాండప నృప ! రత్నములకు వాలిరాశి దైనో
దాని వినగ వలతుఁ దద్దుయుఁ శ్రీతితో ! విప్రముఖ్య! నాకు విస్తరింపు.

86

ప్రతిపదార్థం: అభ్యస్త, వేద, వేదాంగులు= వేదవేదాంగాలను అభ్యసించిన వారు; విధిదత్త, దక్షిణా, ప్రీణిత, ధరణి దేశులు= యజ్ఞవిధులందు ఇవ్వబడిన దక్షిణాలచేత త్వాపరచబడిన బ్రాహ్మణులు కలవారు. (బ్రాహ్మణులను త్వాపరచిన వారు); అవరత+అశ్వమేధ+అవభ్యర్థ, స్నాన పూతమూర్తులు= నిరంతర అశ్వమేధ యాగాలందలి యజ్ఞంత స్నానాలచేత పవిత్ర మైన ఆకారాలు కలవారు; కృతపుణ్యులు= పుణ్యం చేసినవారు; అహిత వర్జయుల్= అరిషద్వర్గాలను (కామక్రోధలోభమోహ మదమాత్పుర్యాలను), జయించినవారు; ప్రాప్త వర్జ చతుష్పయుల్= ధర్మ అర్థ, కామ, మోక్షాలనే వర్జ చతుష్పయాన్ని పొందినవారు; సత్కార+అది, సద్గుణ జన్మనిలయులు= సత్కారంమొదలైన గుణాల పుట్టుకకు నివాస మైనవారు; ఆ భరత+అది, మహమహిపాలకులు= భరతుడు మొదలైన మహారాజులు; ఇద్దుయశ్శన్+అర్థులు= దీప్త మైన కీర్తిని కోరేవారు; ఎందు+ఎనిన్, పుట్టీరి= దేనియందు పుట్టురో అట్టి; కౌరవ+అశ్వయంబున్= కౌరవవంశాన్ని; పొండవ స్వపరత్నములకున్= పొండవు లనే రాజైష్ములకు; వారి, రాశి+ఐనస= సముద్రమైన; దానిన్= దానిని, తద్దయున్= మిక్కిలి; విప్రముఖ్య!= ఓ బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠుడా! వైశంపాయనుడాః; విస్తరింపు= వివరించి చెప్పుము; వినగన్, వలతున్= వినగోరుతాను.

తాత్పర్యం: సకలవేదవేదాంగాలు అభ్యసించినవారు, యజ్ఞయాగాలలో భూరిదక్షిణ లిచ్చి బ్రాహ్మణులను సంత్పు పరచిన వారు, నిరంతరం అశ్వమేధయాగా లాచరించి అవభ్యస్తమొనంచేత పవిత్రమైన దేహులు కలవారు, పుణ్యచరితులు, అరిషద్వర్గాలను జయించినవారు, ధర్మాక్రామాదులను పొందినవారు. సత్కారుణసంపన్ములు అయినటువంటి భరతుడు మొదలుగా గల కీర్తికాంధ్మలైన మహారాజులు పుట్టిన కౌరవవంశం పొండవు లనే రత్నాలకు సముద్రం వంటిది. అటువంటి కౌరవవంశాన్నిగురించి నాకు సవిస్తరంగా శ్రీతితో తెలుపుము. విన వేడుక పడుతున్నాను.

విశేషం: అలం: రూపకం. కౌరవాస్వయ మనే మహాసముద్రంలో గ్రేహించదగిన రత్నాలు పొండవులు, వారికథ సవిస్తరంగా చెప్పటం భారతేతిహస వస్తుస్వభావం.

వ. అని యడిగిన జనమేజయునకు వైశంపాయనుం డి ట్లనియె.

87

ప్రతిపదార్థం: సుగమం

తాత్పర్యం: అని అడుగగా వైశంపాయనుడు జనమేజయుడితో ఈశవిధంగా అన్నాడు.

కౌరవ వంశ వివరణము (సం. 1-70-10)

చ. నిరుపమధర్మమార్గపరినిష్టితు లై మహి యెల్లఁ గాచుచుం
బరగిన తొంటి పూరు కురు పాండు మహిశుల పేల్లఁ జేసి భూ
భరవహస్తకమం బగుచుఁ బౌరవ కౌరవ పాండవాస్వయం
బురుగుణసంపదం బెలిగి యొప్పె సమస్త జగత్తసిద్ధ మై.

88

ప్రతిపదార్థం: నిరుపమ, ధర్మమార్గ, పరినిష్టితులు+ఐ= సాటిలేని ధర్మమార్గమందు చక్కగా ఉంచబడినవా లై; మహి+ఎల్లన్= భూమినంతా; కాచుచున్= కాపాడుతూ; పరగిన= ప్రసిద్ధి పాందిన, తొంటి= పూర్వపు; పూరు, కురు, పాండు మహి+ఈశుల=

పూరుడు కురుడు పాండుడు అనే పేర్లు గల మహారాజులయొక్క; పేరిన్నె+చేసి= గొప్పతనంవలన; భరా+భర వహన క్షమంబు+అగుమన్= భూభారాన్ని వహించేందుకు సమర్థ మైనది అవుతూ; పౌరవ= పూరురాజుకు సంబంధించిన; కౌరవ= కురురాజుకు సంబంధించిన; పాండవ, అన్యయంబు= పాండురాజుకు సంబంధించిన వంశం; ఉరుగుణసంపదన్= గొప్పగుణాలనే సంపదతో; పెరిగి= వర్ధిలి; సమస్త జగత్త+ప్రసిద్ధము+ఖ= సమస్తలోకాలలో ప్రసిద్ధి పాందిన దై; ఒప్పేన్= శోభిల్లెను.

తాత్పర్యం: సాటిలేని ధర్మమార్గమందు లేస్సగా ప్రవర్తించినవారై, భూమినంతా కాపాడుతూ ప్రసిద్ధులైన పూరు, కురు, పాండురాజుల గొప్పతనంవలన పౌరవ కౌరవ పాండవ వంశాలు భూభారాన్ని వహించటానికి సమర్థమైన వమ్మతూ, గొప్పగుణసంపదతో పెరిగి సర్వజగత్త్రసిద్ధా లై ఒప్పినవి.

విశేషం: జనమేజయు డడిగింది కౌరవవంశంలో పుట్టిన పాండవులకథ. ధర్మమార్గంలో నడవటం ఆ వంశకర్తలకు, వంశజులకు జీవితప్రతం. ఆ ధర్మమార్గమందులన కౌరవవంశం పౌరవ, కౌరవ, పాండవవంశంగా గుణసంపదచేత విస్తరించి లోకప్రసిద్ధిచెందింది. క్రమంగా విస్తరించిన వంశచరిత్ర విధానం తేటతెల్లమయ్యేటట్లు కథాకథనం సాగుతుం దని నన్నయ సూచన. (వివరాలకు పీరిక చూడండి). ఈపద్యంలో రవర్థ పునరావృత్తి అడ్డరరమ్యతను ఆవిష్కరిస్తున్నది.

వ. అది యెట్లనినం: దొళ్లి దాక్షాయణి యైన యిధితికిఁ గశ్యపునకుం బుట్టిన వివస్వంతునకు వైవస్వతుం దను మనువును యముండును శనైశ్చరుండును యమునయుఁ దపతియు ననం బుట్టి: రందు వైవస్వతుం దను మనువు వలన బ్రహ్మాక్షత్తియు వైశ్వమాద్రాదు లైన మానవులు పుట్టిలి; మతీయు వానికి వేన్పుముఖు లైన రాజు లేబంట్రు పుట్టి వంశకరు లై తమలోన యుధంబు సేసి మడిసిలి; మతీయు నమ్మముపుత్తి యైన యిల యసుదానికి సోమపుత్తుం ఛైన బుధునకుఁ బురూరవుండు పుట్టి చక్తవర్తు యై.

89

ప్రతిపదార్థం: సుగమం

తాత్పర్యం: దధ్యడికుమారై యైన అదితికీ కశ్యపుడికీ జన్మించిన వివస్వంతు డనేవాడికి వైవస్వతు డనే మనువు, యముడు, శని, యమున, తపతి అనేవారు పుట్టారు. వారిలో వైవస్వతు డనే మనువువలన బ్రాహ్మణులు, క్షత్రియులు, వైష్ణవులు, శాధులు మొదలైన మానవులు పుట్టారు. ఆ వైవస్వతుడికి వేనుడు మొదలైన రాజులు ఏషైమంది జన్మించి వంశాన్ని వృద్ధిచేసి చివరకు తమలో తాము పోరాడి మరణించారు. ఆ మనుపుత్తిక అయిన ఇల అనే ఆమెకు చంద్రుడిపుత్రు డైన బుధుడికి పురూరవుడు జన్మించాడు. అతడు చక్రవర్తి అయినాడు.

క. జమ్మఫిఁ ద్రయోదశ చీవ్ | పమ్ములు దన శోర్యశక్తి బాలించి మదాం ధృమ్మున విప్రతిత్తము వి | త్తమ్ములు దా నపహాలించే ధనలోభమునన్.

90

ప్రతిపదార్థం: రః+మహాన్= రఃభూమిని; త్రయోదశ దీపముగ్నులు= పదమూడు దీపాలను; శోర్యశక్తిన్= పరాక్రమ సామర్థ్యంతో; పాలించి= ఏలి; మద+అంధ్యమ్మునన్= మదమువలని గ్రుడ్డితనంతో; విప్ర+ఉత్తము విత్తమ్ములు= బ్రాహ్మణ శేషులయొక్క సంపదలను; తాను; ఆ పురూరవుడు; ధనలోభమునన్= ధనాశతో; అపహరించేన్= దొంగిలించాడు.

తాత్పర్యం: ఆ పురూరవచక్రవర్తి రః భూమిని, పదమూడు దీపాలను మహశోర్యంతో పాలిస్తూ మదాంధుడై బ్రాహ్మణోత్తముల ధనాలను ధనాశాపరుడై అపహరించాడు.

క. విని దాని నుడుపగా బ్రాహ్మణియత్వం దై సనత్స్వమారుఁడు మహికిం
జనుదెంచే బ్రహ్మలోకం , బుననుండి యనేక దివ్యమునిసంఘముతోన్.

91

ప్రతిపదార్థం: విని= దానిని తెలిసికొని; దానిన్+ఉడుపగాన్= దానిని మాన్మింప జేసేందుకు (పురూరవుడు చేసిన బ్రాహ్మణాధనాపహరణాన్ని); బ్రహ్మ నియుక్తుండు+ఖ= బ్రహ్మచేత నియమించబడిన వాడై; సనత్స్వమారుఁడు= సనత్స్వమారు డనే దేవరి; అనేక దివ్యముని సంఘముతోన్= పెక్కుమంది దేవమునుల సమూహంతో; బ్రహ్మలోకంబున, నుండి; మహికిన్, చనుదెంచేన్= భూలోకానికి వచ్చాడు.

తాత్పర్యం: పురూరవుడు చేసిన బ్రాహ్మణాధనాపహరణాన్ని విని దానిని తొలగించేందుకు బ్రహ్మచేత నియుక్తుడై సనత్స్వమారుడు పెక్కుమంది దేవమునులతో బ్రహ్మలోకం నుండి భూలోకానికి వచ్చాడు.

క. పురూరవుండును రాజ్యగర్వంబున నమ్ముములకు దర్శనం జీనొల్లక పరిహసించిన నలిగి వారలు వాని నుత్సుత్తుంగా శపియించిన, వాడు గంధర్వలోకంబున సూర్యాశీ సహితం దై యుండె; నట్టీ పురూరవునకు సూర్యాశికి నాయువు ధీమంతుండు నమాశనువు దృఢాయువు వనాయువు శతాయువు నను నార్యారు గొడుకులు పుట్టి; రం దాయువునకు స్వర్భావమి యను దానికి నపఱష వృథశర్థ రజి గయానేను లనంగా నేవురు పుట్టిలి; వాల యందు నపఱషండు రాజ్యాభిషిక్తుం దై.

92

ప్రతిపదార్థం: సుగమం

తాత్పర్యం: రాజ్యగర్వంతో పురూరవుడు ఆ విచ్చేసిన దేవమునులకు దర్శనమిచ్చేందుకు ఇష్టపడక వారిని పరిహసించాడు. వారు కోపించి పురూరవుడు వెళ్లివా డవాలి అని శపించారు. అంతట పురూరవుడు గంధర్వలోకంలో ఉంచి అనే అప్సరసతో కూడి ఉన్నాడు. ఉంచిపురూరవులకు ఆయువు, ధీమంతుడు, అమాశనువు, దృఢాయువు, వనాయువు, శతాయువు అనే ఆరుగురు తుమారులు జన్మించారు. ఆయువు స్వర్భావమి అనే దంపతులకు నపఱషడు, వృథశర్థ, రజి, గయుడు, అనేనపుడు - అనే అయిదుగురు జన్మించారు. వారిలో నపఱషడు ప్రభువై.

కు. చతురంభోభిపరీతభూవలయమున్ సట్టిప సారణ్యస
క్షితిభృత్యం బగుదాని భూరిభుజశక్తిం జేసు పాలించుచుం
గ్రతువుల్ సూ తొనలంచి కిల్ల వెలయంగా దిక్కులన్ నిర్లితా
హితు దై యూ నపఱషండు దాఁ బడసె దేవేంద్రత్వముం బేల్లతోన్.

93

ప్రతిపదార్థం: చతురి+అంబోధిపరిత, భూవలయమున్= నాలుగుసముద్రాలచే చుట్టబడిన భూమండలాన్ని; సద్గ్యప, సారణ్య, సక్షితి, భృత్యం, బగు, దానిన్= దీపాలతోకూడ అరణ్యాలతోకూడ, పర్వతాలతోకూడ కూడిఉన్న భూమిని; భూరి భుజశక్తిన్+చేసి= అధిక పైన బాహుపరాక్రమంతో; పాలించుచున్= పరిపాలిస్తూ; క్రతువుల్= యజ్ఞాలు; నూటు+ఒనరించి= నూటేంటిని చేసి; దిక్కులన్= దిశలయందు; కిల్ల= యశస్వి; వెలయంగాన్= ప్రకాశించేటట్లుగా, నిర్మిత+అహితుఁడు+ఖ= శత్రువులను జయించినవాడై; ఆ నపఱషడు= స్వర్భావమి, ఆయువుల పుత్రుడైన నపఱషడు; పేర్కుతోన్= గౌరవంతో; తాన్= తాను; దేవేంద్రత్వమున్= దేవేంద్రవదవిని; పడసన్= పాందాడు.

తాత్పర్యం: దీపారణ్యపర్వతాలతో కూడినది నాలుగుసముద్రాలచేత చుట్టుబడినది అయిన భూమండలాన్ని తన అపారబాహుబలంతో పరిపాలిస్తూ నూఱుయజ్ఞాలు చేసి, తనకీర్తి నలుదిశలకు వ్యాపింపజేసి, శత్రువులను జయించిన వాడైన ఆ నహముడు దేవేంద్రపదవిని పొందాడు.

వ. అట్టి నహమునకు బ్రియంవద యనుదానికి యతి యయాతి సంయా త్వయతి ద్రువు లనంగా నార్యరు పుట్టి; రండు యయాతి రా షై యనేకయాగంబులు సేసి శుక్రపుత్రి యయిన దేవయానియందు యదుతుర్పుసులును వృషపర్షపుత్రి యయిన శర్మిష్టయందు ద్రుహ్వముపూరులు ననంగా నేన్నరు కొడుకులం బణి రాజ్యంబు సేయుచు శుక్రమాపంబున జరాభారీహించెతుం దై కొడుకుల నందఱం జలిచి యి ట్లనియె. 94

తాత్పర్యం: నహముని, భార్య ప్రియంవద. ఆ దంపతులకు యతి యయాతి సంయాతి ఆయాతి అయితి ద్రువులు అనే ఆరుగురుకుమారులు జన్మించారు. వారిలో యయాతి రాషై అనేకయజ్ఞాలు చేశాడు. శుక్రుడికుమార్తి అయిన దేవయానిని పెళ్ళాడి అతడు యదువు, తుర్పుసుడు అనే ఇద్దరు కుమారులను పొందాడు. వృషపర్షపుత్రియైన శర్మిష్టయం దాతడు ద్రుహ్వా, అనువు, పూరు డనే ముగ్గురుకుమారులను బణి (మొత్తం అయిదుగురు కొడుకులను పాంది), రాజ్యపరిపాలన చేస్తూ శుక్రుడిశాపంవలన ముసలితనంచేత పీడితు దయ్యాడు. అప్పు డా యయాతి తనకుమారుల నందరినీ పిలిచి ఇట్లు అన్నాడు.

సీ. ‘విషయోపభోగాభిలఘు మింకను నాకు, వదలక పెరుగుచున్నియుఁ గాన నందనులారి! మీయం దొక్కురుండు నా, దగు జరాభారంబు దగేలి తాట్లి తనజవ్వనంబు నా కొనరంగ నెవ్వు డీ, నోపు నాతండ సట్టిపుసకల ధారుశీసాత్మాజ్యబారయోగ్యం డగు’, నని యడిగిన నగ్రతనయుఁ దయున

అ. యదువుఁ దొట్టి సుతులు ముదిమికి నోపక, తలలు వాంచి యున్న వెలయుఁ దండ్రి పనుపుఁ జేసి ముదిమి గాని జవ్వనం బిచ్చేఁ, బూరుఁ దనుసుతుండు భూరికీలి. 95

ప్రతిపదార్థం: విషయ+ఉపభోగ+అభిలఘము= ఇంద్రియ సుఖాలందలి కోరిక; ఇంకను= ఇప్పటికిమాడ; నాకున్; వదలక; పెరుగుచున్నదియున్, కాను= కనుక; నందనులు+ఆరి= కుమారులారా! నాదగు= నా యొక్క జరాభారంబు= ముసలితనపు బరువును; మీయందున్+బక్కరుండు= మీలోబకడు; తగిలి= ఆస్త్రిగొని, తాల్చి= ధరించి; తన జవ్వనంబు= తన యోవనము; నాకున్; ఒనరంగ్న్= ఒప్పునట్లుగా; ఏ+వాడు; ఈనోపున్= ఇయ్యగలవాడో; ఆతండు+అ= అతడే; సద్గ్యప, సకల, ధారుణీ, సామ్రాజ్య, భార, యోగ్యండు+అగున్= దీపారాలతో కూడిన సమస్త భూమిసామ్రాజ్యంయొక్క భారానికి తగినవా డౌతాడు; అని; అడిగినన్; అగ్రతనయుఁడు+అయిన= పెద్దకుమారుడైన; యదువున్ తొట్టి= యదు వనువాడు మొదలుగా గల; సుతులు= కుమారులు; ముదిమికీన్+బిపక= ముదిమిని తీసికొనేందుకు ఇష్టపడక; తలలు, వాంచి, ఉన్నన్= అనంగికారసూచకంగా తలలు వంచుకొని ఉండగా; వెలయున్= ప్రకాశమయ్యేటట్లు; తండ్రిపనుపున్+చేసి= తండ్రి ఆజ్ఞలో; భూరికీర్తి= గొప్పకీర్తి కలవాడు; పూరుఁడు+అను, సుతుండు; ముదిమి, కొని= ముసలితనాన్ని తీసికొని; జవ్వనంబు+ఇచ్చెన్= యోవనాన్ని ఇచ్చాడు.

తాత్పర్యం: ‘ఇంద్రియసుభాభిలాష న న్నింకా వదలిపెట్టక పెరుగుతున్నది. కాబట్టి ఓ కుమారులారా! మీలో ఒక్కడు నా ముసలితనాన్ని తీసికొని నిజ యోవనాన్ని నాకు ఇప్పండి. ఆవిధంగా ఇవ్వగలిగినవాడే ఈ సకలసామ్రాజ్య

భారాన్ని వహించేందుకు యోగ్యుడు' అని యయాతి ఈవిధంగా అడుగగా యదువు మొదలైన కొడుకులు మారు మాటూడక తలలు వంచుకొని ఉన్నారు. అప్పుడు పూరుడనే కొడుకు తండ్రిఅజ్ఞతో అతడి ముసలితనాన్ని తాను తీసికొని తన యోవనాన్ని తండ్రికి ఇచ్చాడు.

విశేషం: ఈ సీసపద్యంలో ప్రాసయతి పాటింపబడింది.

వ. అనిన విని జనమేజయుండు వైశంపాయనున కి ట్లనియె. 96

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: అనగా విని జనమేయుడు వైశంపాయనునితో ఈవిధంగా అన్నాడు.

యయాతి మహారాజు చరిత్రము (సం.1-71-3)

తే. వర్షధర్మముల్ గాచుచు పసుధ యెల్లి, ననఫు చరితుఁ డై యేలిన యయ్యయాతి భూసురోత్తము! భార్గవపుత్రి యైన, దేవయానిని దా నెట్లు దేవిఁ జేసే? 97

ప్రతిపదార్థం: వర్ష ధర్మముల్= కులం మొదలైన వాటి ధర్మాలను; కాచుచున్= కాపాడుతూ; పసుధ, ఎల్లన్= భూమినంతనూ; అనఫు చరితుఁ+ః= పుణ్యవర్తన డై; ఏలిన= పాలించిన; ఆ+యయాతి= ఆ యయాతిమహారాజు; భూసురోత్తము!= ఓ వైశంపాయన మహార్షి! (ఓ బ్రాహ్మణోత్తమా!); బ్రాహ్మణులందు ఉత్తముడా!; భార్గవపుత్రి+ఃన= పుత్రుడికూతు రైన; దేవయానిని= దేవయాని అనే ఆమెను; తాను; ఎట్లు; దేవిన్= భార్యగా; చేసెన్= చేశాడు?

తాత్పర్యం: వర్షాక్రమధర్మాలను సంరక్షిస్తూ పుణ్యవర్తన డై భూమండలాన్ని ఏలిన ఆ యయాతిమహారాజు బ్రాహ్మణోత్తము డైన పుత్రుడికూతురును- దేవయానిని భార్యగా ఎట్లా చేసికొన్నాడో ఓ వైశంపాయనమహార్షి! తెలుపవలసింది.

విశేషం: వర్షాక్రమధర్మాలను రక్షించిన యయాతి విలోమవిపాహన్ని ఎట్లా చేసికొన్నా డని ధర్మసందేహం.

తే. విపులతేజంబునను దపశీవీర్యమునను, జగదనుగ్రహానిగ్రహాశక్తియుక్తు
డయినయట్టి యయాతికి నలిగి యేమి, కారణంబు శాపంబు కావ్యఁ డిచ్చే? 98

ప్రతిపదార్థం: విపుల, తేజంబునను= విస్తార పైన తేజస్సుచేతను, తపస్సే+వీర్యమునను= తపస్సుయొక్క ప్రభావంచేతనున్నా; జగత్తు+అనుగ్రహ, నిగ్రహశక్తియుక్తుడు= లోకాన్ని అనుగ్రహించటంలోనూ, నిరోధించటంలోనూ శక్తితో కూడిన వాడు, అయిన, అట్టి, యయాతికిన్; అలిగి= కోపించి, కావ్యఁడు= పుత్రుడు; ఏమి, కారణంబున్, శాపంబు+ఇచ్చేన్= ఏ కారణంవలన శపించాడు?

తాత్పర్యం: విస్తారపైన తేజస్సుచేతనూ, తపఃప్రభావంచేతనూ లోకాలను అనుగ్రహించేందుకు, నిగ్రహించేందుకు సమర్థ డైనట్టి యయాతిమహారాజును కోపించి పుత్రు డేకారణాన అతడిని శపించాడు?

శ. మతీయు నష్టద్వంశకరుం డయిన యయాతిచరితంబు విన వలతుం జెప్పు మని యదిగిన వానికి వైశంపాయనుం డి ట్లనియె.

99

ప్రతిపదార్థం: వినవలతున్= వినగోరెదను.

తాత్పర్యం: అంతేకాక, మావంశాన్ని వృద్ధి చేసిన ఆ యయాతియొక్క వృత్తాంతాన్ని నేను వినగోరుతాను చెప్పు మని అడుగగా జనమేజయుడికి వైశంపాయనుడు ఈవిధంగా అన్నాడు.

క. మనుజాధిప! వృషపర్యం, డను దానవపతికి శుక్రు దా చార్యుం దై యనిమిషపిరోధులకుఁ బ్రియ, మొనలించుచు వివిధ విధినయోపాయములన్.

100

ప్రతిపదార్థం: మనుజ+అధిప!= ఓరాజా! (జనమేజయా); దానవపతికిన్= రాక్షసరాజు; శుక్రుడు; ఆచార్యండు+ఱ= గురువై; అనమిష విరోధులకున్= దేవతలకు శత్రువులు ఐన రాక్షసులకు; వివిధవిధి, నయ+ఉపాయములన్= వేర్యేరు ఏర్పాట్లచే నీతులతో, ఉపాయాలతో; ప్రియము+బనరించుచున్= సంతోషాన్ని కలిగిస్తూ.

తాత్పర్యం: ఓ రాజా! వృషపర్య డనే రాక్షసరాజుకు శుక్రుడు ఆచార్యు దై పెక్కువిధాల ఏర్పాట్లతో, నీతులతో, ఉపాయాలతో రాక్షసులకు సంతోషాన్ని కలిగిస్తూ. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

క. దేవానుర రణమున గత, జీవితు లగు నసురవరులఁ జెచ్చేర మృతసం
జీవని యను విధ్యు బున, తీవులగాఁ బ్రతిదినంబుఁ జేయుచు నుండెన్.

101

ప్రతిపదార్థం: దేవ+అసుర, రణమునన్= దేవదానవుల యుద్ధమందు; గత, జీవితులు+అగు= మరణించినవారైన; అసుర, వరులన్= రాక్షసశ్రేష్ఠులను; చెచ్చేరన్= శీఘ్రంగా; మృతసంజీవని యను విద్యన్= మృతసంజీవని అనే పేరు కలిగిన చనిపోయినవారిని తిరిగిబ్రతికించే విద్యతో; ప్రతి, దినంబున్; పునః+జీవులన్+కాన్= మరల (తిరిగి) బ్రతికినవా రయ్యేటట్లుగా; చేయుచున్+ఉండెన్= చేస్తూ ఉండెవాడు.

తాత్పర్యం: దేవ దానవ యుద్ధంలో మృతు లైన రాక్షసులను శీఘ్రంగా మృతసంజీవని అనే విద్యచేత వారిని ప్రతిదినం పునర్జీవితులను చేస్తున్నాడు.

శ. దాని నెత్తింగి దేవతలెల్ల నతి భీతు లై యసురుల నోర్స్ నోపక శుక్రువలన మృతసంజీవని హచసి తేనోపునట్టి మహానత్త్వం డెఫ్పుం డసునో యని విచారించి బృహస్పతిపత్తుండయిన కచునికడకుం జని యిట్లనిల.

102

ప్రతిపదార్థం: అతిభీతులు+ఱ= మిక్కెలి భయపడినవారై; అసురులన్= రాక్షసులను; ఓర్పున్+ఓపక= గెలువ జాలక; పడసి= పాంది; తేన్+బపునట్టి= తీసుకురాజాలిన; మహానత్త్వండు= గొప్పబలవంతుడు; కచునికడకున్= కచుని చెంతకు.

తాత్పర్యం: ఆ విషయం తెలిసికొని దేవతలు భయపడి, రాక్షసులను జయించలేక, శుక్రునివద్దనుండి మృతసంజీవని విద్యను పాంది తిరిగి రాగల గొప్పసమర్థు డెవ్యడో అని విచారించి, బృహస్పతికుమారు దైన కచుడివద్దకు వెళ్ళి ఇట్లా అన్నారు.

క. పోరను మృతసంజీవని । కారణమున నిహాతు లయ్యఁ గా రసురపరుల్
వారల నోర్షుగ మన కతి । భారము దుర్వారపీర్యబలయుతు లగుటన్.

103

ప్రతిపదార్థం: పోరను= యుద్ధమందు; మృతసంజీవని, కారణమునన్; నిహాతులు+అయ్యన్= చచ్చినవారయ్యా; కారు= చావరు; అసురపరుల్= రాక్షస శైఖులు; దుర్వా పీర్యబలయుతులు= నివారించేందుకు శక్యం కాని వీరత్వంతో బలంతో కూడినవారు; అగుటన్= కావటంచేత; ఓర్యగన్= జయించటానికి; మనకున్; అతి, భారము= మిక్కిలి బరువు (శక్యం కానిది, మోయలేనిది అని భావం).

తాత్పర్యం: యుద్ధంలో రాక్షసులు చనిపోయినా మృతసంజీవనికారణాన చావకుండా ఉన్నారు. వారు అపార పీర్యబలవంతులు కావటంచేత వారిని జయించటం మనకు అసాధ్య ఔతే ఉన్నది.

క. మనపక్షంబున వా ర , ధ్రువుజులచే నిహాతు లయ్యఁ దగ మృతసంజీ
వని లేమిఁ జేసి యమసా , దనమున కరుగుదురు పీర్యదర్శితు లయ్యన్.

104

ప్రతిపదార్థం: మన పక్షంబునవారు= మనఔతు ఉన్నవారు; (దేవతలు); ఆ+దనుజులచేన్= ఆ రాక్షసులచేత, నిహాతులు= చంపబడినవారు; అయ్యన్= అయినప్పటికి; తగన్= ఒప్పారగా; మృతసంజీవని, లేమిన్+చేసి= చనిపోయినవారిని బ్రతికించే మృతసంజీవని విద్య లేకపోవటం కారణంగా; యమసాదనమునకున్= యముడి గృహానికి (నరకానికి లేదా మృత్యువు దగ్గరకు అని భావం); పీర్యదర్శితులు= పరాక్రమం చేత గర్వంచిన వారు; అయ్యన్= అయినప్పటికి; అరుగుదురు= వెడతారు (చనిపోతారు).

తాత్పర్యం: మహాబలగర్వితు లైనా మనపక్షంలోనివారు రాక్షసులచేత చంపబడిన మనకు మృతసంజీవని లేనందువల్ల యముడి నివాసానికి పోతున్నారు.

విశేషం: సదనము (రూ) సాదనము.

క. కావున మృతసంజీవనిఁ , దేవలయును శుక్రవరున ధృతిఁ బడసి తప
శ్రీవిభవ! దాని బలమునఁ , గావంగావలయు సురనికాయబలంబున్.

105

ప్రతిపదార్థం: కావున్= కాబట్టి; మృతసంజీవనిన్; శుక్రవరున్= శుక్రునివద్ద నుండి; ధృతిన్+బడసి= ధైర్యంతో పొంది; తేవలయున్= తీసికొని రావలెను, తపన్+శ్రీ విభవ!= తపస్సుయొక్క శ్రీభావిభవం కలవాడా!; ఓకచుడా! సుర, నికాయబలంబున్= దేవతల సమూహంయొక్క బలాన్ని; దాని బలమునకున్= ఆమృత సంజీవనియొక్క శక్తిచేత; కావంగాన్, వలయున్= రక్షించవలెను;

తాత్పర్యం: కాబట్టి శుక్రుడినుండి మృతసంజీవనివిద్యను పొంది తీసికొని రావాలి. ఓతపోధనా! ఆ సంజీవని విద్యాబలంతో దేవగణాలబలాన్ని కాపాడాలి.

క. బాలుండవు, నియమత్రత , శీలుండవు, నిమ్మ భీతిఁ జేకొని, తట్ట
ద్వాలలనాదానముఁ గరు , జాలయుఁ దై చేయు నమ్మహముని నీకున్.

106

ప్రతిపదార్థం: బాలుండవు= నీవు గ్రహణధారణ శక్తులు గల చిన్నవాడవు; నియమప్రత, శీలుండవు= నియమాలు, ఉపాసనాది పుణ్యకర్మలు చేయటం స్వభావంగా కలవాడవు; నిమ్మన్; ప్రీతిన్= ఆదరంగా; చేకొని= దరిచేర్చి; తద్= ఆ మృత సంజీవని అనబడే; విద్యాలలనా, దానమున్= విద్య అనే కన్యాదానాన్ని; కరుణా+ఆలయుడు+ఱ= దయకు నివాస స్థాన మైన వాడై; ఆ+మహాత్+ముని= ఆ గొప్పవా ఛైన శుక్రమహర్షి నీకున్; చేయున్= చేస్తాడు.

తాత్పర్యం: నీవు బాలుడివి. నియమాలు, ప్రతాలు నీకు స్వభావసిద్ధ మైనవి. శుక్రాచార్యుడు నిన్న శిష్యుడిగా స్వీకరించి, సంతోషంతో నీ కా విద్యాకన్యను దయతో ఇవ్వగలడు.

విశేషం: విద్యాలలనాదానము - అనే రూపక సమాసం భావికఫార్థ వ్యంజకం. ముందు కథలో దేవయాని తనమనసును కచుడికి అర్పించుకొనే కథార్థం ఇందులో ధ్యని. విద్యయనే, లలనను - అనీ, విద్యను, లలనను అనీ సమస్యయింపవచ్చును.

వ. ‘దుహిత్యస్నేహంబునం జేసే యద్దేపయాని పలుకులు శక్తుం డతిక్రమింపండు గావున నీనేర్షావిధంబున దాని చిత్తంబు పడసి శక్తు నారాధించిన నీ కిష్టసిద్ధి యగు’ నని దేవతలు ప్రార్థించి పంచినం, గచుండును దేవహితార్థంబు వృషపర్మపురంబునకుం జని యచ్ఛట వేదాధ్వయశీలుం డయి సకలదైత్యదానవ గణోపాధ్యాయుం డయి యున్న శక్తుం గని నమస్కరించి యి ట్లనియె.

107

ప్రతిపదార్థం: దుహిత్యస్నేహంబునవ్+చేసి= కూతురునందలి ప్రేమచేత; అతిక్రమింపండు= జవదాటడు; దేవహిత+అర్థంబు= దేవతలమేలు కొరకు; సకలదైత్యదానవ గణ+ఉపాధ్యాయుండు= సమస్తదైత్యుల, దానవుల సమాహామునకు గురువు.

తాత్పర్యం: ‘కూతురుపై నున్న ప్రేమచేత దేవయానిమాటలను శుక్రుడు జవదాటడు. కాబట్టి నీ సామర్థ్యంతో ఆమె మనసును లోబరచుకొని, శుక్రుడికి శుశ్రావ చేస్తే, నీకు కార్యసిద్ధి కలుగుతుంది’ అని దేవతలు వేడుకొని పంపగా కచుడు దేవతలమేలుకొరకై వృషపర్మపురంబునానికి వెళ్ళి అక్కడ నిరంతరవేదాధ్వయసపరుడున్నా, దైత్య దానవగణానికి గురువున్నా అయినట్టి శుక్రాచార్యుడిని చూచి నమస్కరించి ఇట్లా పలికాడు.

విశేషం: దేవతలు కచుడికి మృతసంజీవనిని సాధించే మెలకువ ఒకటి చెప్పారు. మంత్రవిద్య శుక్రాచార్యుధీనం; శుక్రుడు ఆతని కుమారై అయిన దేవయానిపట్ల ఉన్న స్నేహానికి అధీనడు. దేవయానిని ప్రసన్నం చేసికొంటే, శుక్రుడు, ఆ తరువాత అతని విద్య అనుకూలిస్తాయి అని చెప్పారు దేవతలు. భావికఫాగతిని ఈ వాక్యం ప్రసన్నం చేస్తున్నది. కథలో దేవయానిపాత్రమ కల ప్రాధాన్యానికి ప్రాతిపదిక వేశాడు నస్తయ ఇక్కడ. ప్రసన్న కథాకలితార్థయుక్తికి చక్కని ఉదాహరణం.

క. ఏను గచుం డనువాడు, ము , హానియమసమన్వితుడు, బృహస్పతిసుతుడన్,
మానుగ వచ్చితి నీకును , భానునిభా! శిష్యవృత్తిఁ బని నేయంగన్.

108

ప్రతిపదార్థం: భానునిభా= సూర్యసన్నిభుడ వైన ఒ మహర్షి; నీను= నేను; మహానియు, సమన్వితుడన్= గొప్ప నియమాలతో కూడినవాడిని; బృహస్పతి, సుతుడన్= దేవగురు వైన బృహస్పతికి కుమారుడిని; కచుండు+అను, వాడన్= కచుడనే పేరు కలవాడిని; శిష్యవృత్తిన్= శిష్యప్రవర్తనతో; నీకును= నీకు; పని+ చేయంగన్= సేవచేయటానికి; మానుగన్= ఒప్పిదంగా; వచ్చితిన్= వచ్చాను.

తాత్పర్యం: సూర్యస్నిఘుడ వైన ఓమహార్షి! నేను కచు డనేవాడిని. బృహస్పతికుమారుడిని. మీకు పుత్రూష చేసి సేవించటానికి వచ్చాను.

విశేషం: విద్యయందు ఆసక్తి, గురువునందు భక్తి, నియమనిష్ఠలయందు ప్రసక్తి కల శిష్యుడే గురువుల అదరగౌరవాలను పాందగలడని కచునివర్తనం తెలుపుతున్నది.

వ. అనిన నమ్మునికుమారుని సుకుమారత్వంబును, వినయ ప్రియవచన మృదుమధురత్వంబును, ననవరత నియమత్తుత ప్రకాశిత ప్రశాంతత్వంబునుం జాచి పుత్రు డతిస్నేహంబున 'వీనిం బూజించిన బృహస్పతిం బూజించిన యట్ల' యని యభ్యాగతపూజల వాని సంతుష్టంగాఁ జేసే శిష్యంగాఁ జేకొని యున్నంత, నక్కచుండు.

109

ప్రతిపదార్థం: సుకుమారత్వంబును= మృదుత్వమును (చక్కనికొమారదశను); వినయ, ప్రియ, వచన, మృదు, మధురత్వంబును= వినయంతో కూడిన ప్రియమైన మాటలలోని మెత్తదనమున్నా, తియ్యదనమున్నా; అనవరత, నియమ, ప్రత, ప్రకాశిత, ప్రశాంతత్వంబునున్= నిరంతరం నియమాలచేత, ఉపాసనలచేత ప్రకాశించబడిన ప్రశాంతతను; చూచి; పుత్రుండు; అతి, స్నేహంబునున్= అమితమైన వాత్పల్యంతో; వీనిన్= కచుడిని; పూజించినన్= గౌరవిస్తే (ఆదరిస్తే); బృహస్పతిన్, పూజించిన+అట్ల, అని= బృహస్పతిని గౌరవించినట్లే ఔతుం దని; వానిన్= కచుడిని; అభ్యాగత, పూజలన్= అతిథిపూజలతో; వానిన్= కచుడిని; సంతుష్టున్+కాన్, చేసి= తృప్తిపొందినవాడిగా చేసి; (సంతోషపెట్టి); శిష్యున్+కాన్, చేకొని= శిష్య డయేటట్లు చేసికొని; ఉన్న+అంతన్= ఉండగా; ఆ+కచుండు.

తాత్పర్యం: అని పలికిన కచుడి సాకుమార్యాన్ని, అతడి వినయప్రియవచనాలలోని మెత్తదనాన్ని, తియ్యదనాన్ని, నిత్యనియమవ్రతాలవలన అతనిముఖంలో వెలిగే ప్రశాంతతను చూచి పుత్రుడు మిక్కిలి ప్రేమతో 'వీడిని పూజిస్తే దేవగురువును పూజించినట్లే' అని తలచి, అతిథిమర్యాదలు చేసి అతడిని సంతృప్తిపరిచి తనశిష్యుడిగా స్వకరించాడు. అంతట కచుడు. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

సీ. పని యేమి పంచినఁ బదపడి చేసేది, ననక తన్ బంచిన యాక్షణంబ చేయుచు నిజగురు చిత్తవృత్తికిఁ గడు, ననుకూలుఁ దై వినయంబుతోడ మనమునఁ జెయ్యుల మాటలభక్తి నే, కాకారుఁ దై, మతి యంతకంట దేవయానికి సువిధేయుఁ దై ప్రియహిత, భాషణములఁ బుష్టపలవిశేష

అ. దానములను సంతత్వీతిఁ జెయుచు, నివ్విధమునఁ బెక్కులేంట్లు నిష్ట గురుని గురుతనుమాజఁ గొలిచి యయ్యరువుర, నెమ్మి వడసే దనదునేర్చుపేర్లు

110

ప్రతిపదార్థం: పని, ఏమి, పంచినన్= పని ఏమి ఆజ్ఞాపెంచినా; పదపడి= తరువాత; చేసెదన; అనక; తన్, పంచిన= తనను ఆజ్ఞాపెంచిని; ఆ క్షణంబు+అ= వెంటనే; చేయుచున్= చేస్తూ; నిజగురు, చిత్తవృత్తికిన్= తనగురువుయొక్క మనఃప్రృత్తికి; కడున్+అనుకూలుడు+ఇ= మిక్కిలి అనుకూలంగా ఉన్నవాడై; వినయంబుతోడన్= అణకువతో; మనమునన్, చెయ్యులన్, మాటలన్, భక్తిన్= మనోవాక్యాయకర్మలలో భక్తిలో; ఏక+ఆకారుడై= ఒకేవిధంగా మెలిగి; మతి; అంతకంటన్= పుత్రుడిపట్లుచూపే

భక్తికంటే; దేవయానికిన్; విధేయుఁడు+ఇ= మరింత అనుకూలు డై; శ్రీయ, హిత, భాషణములన్= ప్రియాలూ, హితాలూ అయిన మాటలతో; పుష్పఫల, విశేష దానములను= పూలు, పండ్లు మొదలైనవాటిని విశేషంగా తెచ్చి ఇవ్వటంవలనను; సంతత, ప్రీతిన్, చేయుచున్= ఎల్లప్పుడు సంతోషాన్ని కలిగిస్తూ; ఈ+విధమునన్, పెక్కలు+ఎండ్లు; నిష్ఠన్= నియమాలతోడిష్కశ్చో; గురునిన్, గురుతమాజన్= గురువుగారిని, గురుపుత్రిక అయిన దేవయానిని; కొలచి= సేవించి; ఆ+ఇరువుర, నెమిగైన్= ఆ ఇద్దరి ప్రీతిని; తనదు, నేర్చు, పేరిగైన్, పడసన్= తన నేర్చరితనంతో పొందాడు.

తాత్పర్యం: ఏపని చెప్పినా తరువాత చేస్తా నని బదులు చెప్పుకుండా వెంటనే చేస్తూ, శుక్రుడి మనఃప్రవృత్తికి చాలా అనుకూలు డై మనోవాక్యాయకర్మలలో ఒకేవిధం కలవా డై; అంతకంటే అధికంగా దేవయానికి మిక్కిలి విధేయుడై, ప్రియవాక్యాలతోను, పుష్పఫలాల నధికంగా తెచ్చి ఇవ్వటంతోను ఆమెకు సంతోషం కలిగిస్తూ ఈతీరుగా ఎన్నో సంవత్సరాలు గురువును గురుపుత్రిని కొలిచి ఎంతోనేర్చుతో వారి ప్రేమను పొందాడు.

v. ఇట్లు గురుశుశ్రూపాకోశలంబునఁ గచుండు శుక్రునకుం ప్రియశిష్యుం డై యున్న నెఱింగి, దానవులు సహింపనోపక బృహాస్పతితోడి యలుకనక్కచు నొక్కనాఁడు హాముధేసువులం గాచుచు వనంబున నెకతంబ యున్న వాని వథియించి, విశాల సాలస్కంధంబున బంధించి చని; రంత నాభిత్యుం దస్తగిలి శిఖరగతుం డగుడు మగుడి హాముధేసువు లింటికి వచ్చిన, వానితోడన కచుండు రాకున్న దేవయాని తనమనంబున మలమల మఱుంగుచుం బోయి తండ్రి కి ట్లనియే.

111

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈవిధంగా; గురు, పుత్రూపా, కోశలంబునన్= గురువును సేవించటంలోని నేర్చరితనంతో; కచుండు; శుక్రునకున్; ప్రియశిష్యుండై, ఉన్నన్= మనసుకెక్కిన శిష్యుడై ఉండగా; ఎఱింగి= తెలిసికొని, గ్రహించి; దానవులు= రాక్షసులు; సహింపన్+బిపక= ఓర్చలేక; బృహాస్పతితోడి, అలుకన్= బృహాస్పతియందు ఉన్న కోపంతో; ఒక్కనాఁడు= ఒకరోజు; హాముధేసువులన్= యజ్ఞకార్యాలకు ఉపయోగపడే ఆవులను; కాచుచున్= అరణ్యాలలో మేతమేస్తున్నప్పుడు వాటికి ఎటువంటి ఆవద రాకుండా రఖిస్తూ; వనంబునన్= అడవిలో; ఏకతంబ+అ= ఒంటరిగా; ఉన్నవానిన్; వథియించి= చంపి; విశాల, సాల, స్క్రంధంబునన్= విస్తార మైన చెట్టుబోదెకు; బంధించి= కట్టి; చనిరి= వెళ్లారు; అంతన్= ఆతరువాత; ఆదిత్యుండు= సూర్యుడు; అస్తగిరి శిఖరగతుండు+అగుడున్= పడమటి కొండ శిఖరాన్ని చేరినవాడు కాగా; మగుడి= తిరిగి; హాముధేసువులు; ఇంటికిన్; వచ్చినన్= రాగా; వానితోడన+అ= ఆగోవులతోపాటే కలిసి; కచుండు; రాక+ఉన్నన్= రాకుండా ఉండగా; దేవయాని; తన, మనంబునన్= తన మనసులో; మలమల, మఱుంగుచున్= మలమలమని మనస్సు (వేదనపడగా) పోయి= వెళ్లి; తన, తండ్రికిన్= తన తండ్రియైన శుక్రుడితో; ఇట్లు+అనియేన్= ఈవిధంగా అన్నది.

తాత్పర్యం: ఈవిధంగా కచుడు తన సేవానైపుణ్యంతో శుక్రుడికి ప్రియశిష్యు డై ఉండటం తెలిసికొని రాక్షసులు సహించలేక, దేవగురు వైన బృహాస్పతితో తమకు గల వైరాన్ని పురస్కరించుకొని కోపించి, ఆ కచుడు ఒకరోజు హాముధేసువులను కాస్తూ ఒంటరిగా ఉండగా రాక్షసులు అతడిని వథించి, ఒకపెద్దచెట్టుబోదెకు బంధించి వెళ్లిపోయారు. అప్పుడు సూర్యాష్టమయ మైనది. హాముధేసువులు తిరిగి ఇంటికి వచ్చాయి. వాటివెంబడి కచుడు రాకహోవటాన్ని గమనించి దేవయాని కలవరపడుతూ తనతండ్రిపద్ధతు వెళ్లి యిట్లా అన్నది.

ఉ. వాఁడిమయుఖముల్ గలుగువాఁ డపరాంబుభిఁ గ్రుంకె, ధేసువుల్
నేఁ డిట వచ్చే నెకతము, నిష్ఠమెయిన్ భవదగ్గిపోత్తముల్

పోడిగ వేల్వగాఁ బడియే, ప్రొద్దును బోయే, గచుండు నేనియున్
రాఁడు, వనంబులోన మృగరాక్షసప్సుగబాధ నొందెనో!

112

ప్రతిపదార్థం: వాడి, మయూరముల్, కలుగువాడు= సూర్యుడు (చురుకుచురుకు మనే కిరణాలు కలవాడు); అపర+అంబుధిన్= పశ్చిమమసముద్రంలో; ప్రుంకెన్= మునిగాడు (అస్తమించాడు); ధేనుశుల్= గోవులు; నేడు; ఇట; ఏకతము+లు= ఒంటరిగానే; వచ్చెన్; నిష్ఠమెయిన్= నియమంతో; భవత్త+అగ్ని హోత్రముల్= నీ హోమాగ్నులు; పోండిగన్= ఒప్పుగా; వేల్వగాన్, పడియెన్= ఆహాతు లర్పించబడెను; ప్రొద్దును+పోయెన్= ప్రొద్దు కూడా పోయింది; కచుండున్+ఏనియున్, రాఁడు= కచుడుమాత్రం తిరిగిరాలేదు; వనంబులోనెన్= అడవిలో; మృగ, రాక్షసు, పన్నగబాధన్+ఒందెనో= ప్రూరమృగాలవలన (కాని), రాక్షసులవలన (కాని), సర్పాలవలన (కాని) ఎటువంటి ఇబ్బందిష్టైనా పొందాడేమో!

తాత్పర్యం: సూర్యుడు పడమటిసముద్రంలో ప్రుంకాడు. హోమధేనువులు ఒంటరిగా తిరిగి వచ్చాయి. చీకటి పడటం వలన నీ అగ్నిహోత్రాలు చక్కగా ఆహాతులను పొందుతున్నాయి. చాలా ప్రొద్దు పోయింది. కచుడు మాత్రం తిరిగి రాలేదు. అడవిలో మృగ రాక్షస సర్పాలవలన బాధను పొందాడేమో!

విశేషం: అలం: స్వభావోక్తి. సంధ్యాసమయాన్ని స్వభావోక్తిలో వర్ణిస్తానే కచుడిపట్ల దేవయానికి గల అభిలాషమకూడ రమణీయంగా ధ్వనింపజేశడు నన్నయు. తెలుగులోని మంచిపద్మాలలో ఇది ఒకటి. అందుకు కారణం నన్నయు రచనాతిల్పమే. మాటలవలన మనసులోని అభిలాష ప్రసస్త వోతున్నట్లుగా చెప్పే ఈపద్మరచనలో ప్రసాదగుణం పోషింపబడటం రసవ్యంజకం. నన్నయు కవితలో ఈపద్మంవంటి ప్రసాదగుణభాయిష్టో లైన పద్మాలు విశేషంగా కనబడతాయి. ఇందులో దేవయాని అభిలాష వ్యంగ్యం. దానికి ఆర్తి, అధిక్షేపం, శంక, దైన్యం, నిర్వేదం మొదలైన సంచారులు పోషకాలు. సంచారులు వాక్యాలవలన, అభిలాష తాత్పర్యంవలన అనుగుమ్యమానా లొతున్నాయి. వాక్యాలలోని క్రియాపదాలవలన రసభావవ్యంజనం చేసే శిల్పం మొదట పేర్కొనదగింది. ప్రుంకె; వచ్చె; పోయె- అనే భూతార్థక క్రియలు ‘పాటిపని అని కచుడిసంగతి పట్టించుకోకుండానే జరుపుకున్నాయి’ అనే ఆర్తిని ధ్వనింపజేస్తున్నాయి. ‘వేల్వగాబడియే’ అనే కర్మార్థకప్రయోగం పుత్రుడుకూడా పట్టించుకోకుండా తనవిధులు తాను యాంత్రికంగా నిర్వ్యాపించాడనే అమర్షభావాన్ని వ్యక్తంచేస్తున్నది. ‘కచుండునేనియున్ రాఁడు’ అన్నప్పుడు అన్ని సవ్యంగా జరిగిపోతున్నప్పుడు కచుడెందుకు రాఁడో గమనించండి! మీ కెవ్వరికి పట్టలేదా? కిడెమైనా జరిగిందేమో! అనే శంక అందులో ధ్వని. ‘బాధనొందెనో’ అన్నప్పుడు ఆర్తి, దైన్యం, నిర్వేదం ధ్వనింపబడుతున్నాయి. ఇంతేకాదు ‘పాఁడిమయూరాముల్ కలుగువాడు’ అనే విశేషణంలోని ‘కలుగు’ అనే తర్వాతార్థక క్రియకూడా వ్యంజకమే. పగలల్లా కచుడు అడవులలో ఉండటంవలన దేవయానికి ఇంట్లో కచుడి యొదబాటువలన ఎండ తీవ్రంగా ఉన్నట్లు అనిపించేదనీ, ఎప్పుడు సూర్యు డట్టమిస్తాడా అని క్షణాలు లెక్కపెట్టుతూ పగళ్ళు భారంగా గడిపేదనీ, అస్త్రమయం కాగానే కచుడి దర్శనంవలన చంద్రదర్శనసాఖ్యాన్ని పొందే దనీ ధ్వని. ఆరోజు బాధకలిగించే సూర్యుడు వెళ్ళాడే కాని సుఖాన్ని ఇచ్చే కచుడు రాలేదు. ఆపులుకూడా కచుడితో కలిపివెళ్ళాయి. కాని, ఒంటరిగానే తిరిగివచ్చాయి. కలిసిఉండటంవలన కచుడిపట్ల వాటికి ఆమాత్రం స్నేహర్షం ఉండవద్దా? అసలు ఒంటరిగా ఎందుకు వచ్చాయి? వచ్చి ఏమీ పట్టనట్లు ఎట్లా ఉన్నాయి? అని ఆమె పడే ఆవేదన ఆమెకు అతనిపట్ల ఉన్న సాహచర్యమాధుర్యాన్ని వ్యక్తంచేస్తున్నది. తండ్రి సాయంకాలంలో జరిపే అగ్నికార్యాలు యథావిధిగా జరిపాడే కాని, తనవలె తన శిష్యుడుకూడా ఆనాడు చేశాడా లేదా అని గమనించనే లేదు. అనుగుశిష్యుడిని ఆయన ఆరోజు ఎందుకుమర్పిపోయాడో? అని ఆమెకు అమర్షం. ప్రొద్దుపోయింది. అందరూ ఇక నిద్రపోతారు. ఆమెవలె ఆసక్తితో అతడికొరకు ఎవరూ అడగటం లేదు. ఆమెకు రతిభావోదయమూలమైన అభిలాష అంకురించింది. అందువల్లనే ‘కచుడు ఒక్కడుమాత్రం తిరిగిరాడు’ అని కంటతడిపెట్టి దైన్యాన్ని ప్రకటించింది. ప్రొద్దుపోతే, అడవిలో ఒంటరిగా మిగిలిపోతే కచుడికి మృగరాక్షస

సర్వబాధ లేర్చడవచ్చును. వాటివలన అతడు చనిపోవచ్చును. అతడు చనిపోయినా ఎవరికీ దిగులు లేనటల్లన్నది. పరిష్కారి గమనిస్తే తండ్రి, ఇల్లు, గోసంపద మొదలైన వెన్ని ఉన్నా దేవయానికి వాటిన్నిటికంటే కచుడే ఆత్మియుడుగా, మనసు కోరేవాడుగా అనిపించాడు. అది అభిలాషయొక్క సమగ్రాభివ్యక్తి, నన్నయ అలంకార, వస్తుధ్వనులను రసధ్వనిలో పర్యవసింపజేసే కావ్యరచనాశిల్పం ఇందులో మరుటాయమానంగా ప్రసన్నవోతున్నది. (సంపా.)

కచుండు దాసవహతుం డై మృతసంజీవనిచే బ్రదుకుట (సం.1-71-30)

ఏ. అనిన విని శుక్రుండు దనిబిష్ట్యద్యష్టి నసురవ్యాపాదితుం డైన కచుం గని, వానిం దోద్ధౌని తేర మృతసంజీవనిం బంచిన, నదియును బ్రసాదం బని యతి త్వలితగతిం జని, విగతజీపుం దయిన కచు నప్పుడ సంజీవితుం జేసి తోద్ధౌని వచ్చినం జూచి శుక్రుండును దేవయానియ సంతసిభి యున్నంతఁ, గొన్నిభినంబులకు వెండియు నొక్కనాడు.

113

ప్రతిపదార్థం: అనిన్= అని దేవయాని చెప్పగా; విని; శుక్రుండు తన దివ్య దృష్టిం= జ్ఞానదృష్టితో; అసుర, వ్యాపాదితుండు+ఐన= రాక్షసులచేత చంపబడిన; కచున్; కని= చూచి; వానిన్= ఆకచుని; తోద్ధౌని, తేరన్= పిలుచుకొని తెచ్చేందుకు; మృతసంజీవనిన్= చచ్చిపోయినవారిని బ్రతికించే విద్యను; పంచిన్= పంపగా; అదియును= ఆ విద్యయున్నా; ప్రసాదంబు+అని= అనుగ్రహ మని; అతి, త్వరిత, గతిన్= మిక్కిలివేగంతో కూడిన గమనంతో; చని= వెళ్లి; విగత, జీవితుండు+అయిన= పోయిన ప్రాణం కల; కచున్; అప్పుడు+అ= ఆ క్షణమందే; సంజీవితున్, చేసి= బ్రతికినవాడిని కావించి (చేసి); తోద్ధౌని, వచ్చినన్= తనవెంట తీసికొని రాగా; చూచి, శుక్రుండును; సంతసిల్లి= సంతోషించి; ఉన్న+అంతన్= ఉండగా; కొన్ని, దినంబులకున్= కొన్ని రోజులకు; వెండియున్= మరల; ఒక్కనాడు= ఒకరోజు.

తాత్పర్యం: అని దేవయాని చెప్పగా విని శుక్రుడు తనదివ్యదృష్టితో రాక్షసులచేత చంపబడిన కచుడిని చూచి, అతడిని బ్రదికించి తెచ్చేందుకు మృతసంజీవనివిద్యను పంపగా, ఆవిద్యకూడ అది తనకు అనుగ్రహ మని తలంచి మిక్కిలివేగంతో కూడిన గమనంతో వెళ్లి, ప్రాణరహితు డైన కచుడిని తత్క్షణమే బ్రదికించి తన వెంట తీసికొని రాగా చూచి శుక్రుడూ, దేవయానియూ సంతోషించి ఉండగా కొన్నిరోజులతర్వాత మళ్ళీ ఒకరోజున. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

విశేషం: చర్మచఢ్చవులచూపు బహీపుపంచంలో కొంతవరకు కొన్నివస్తువులనుమాత్రమే చూడగలదు. ఇది సామాన్యజీవుల కండే దృష్టి దివ్యదృష్టి దాని కత్తిత మైనది. దానితో ఎంతదూరంలో ఉన్నదాని మైనా, ఎక్కుడున్నదాని మైనా చూడవచ్చును. ఇది మునులకు, దేవతలకు ఉంటుంది. ప్రసాదంబు+అని= రాజులు దేవతలు మొదలైన వారు ఏదైనా పనిచేయు మని ఆజ్ఞాపించగానే సేవకులు, భక్తులు అనుగ్రహంగా భావించి వినయంతో ప్రసాద మంటారు. తమరు పని చెప్పి మమ్మల్ని అనుగ్రహించా రని విస్తువించుకొంటారు.

క. అడవికిఁ బుఖ్యులు దేరఁగ, వడి నలగినకచునిఁ జంపి, వారక దనుజుల్ పాడను సెడఁ గాళ్లి, సురతోఁ, దదయక యబ్బాది శుక్రు ద్రావించి రొగిన్.

114

ప్రతిపదార్థం: అడవికిన్; పుఖ్యులు; తేరఁగన్= తెచ్చేందుకు; వడిన్= వేగంగా; అరిగిన= వెళ్లిన; కచునిన్; చంపి; వారక= ఉడగక (అంతటితో ఆగక); దనుజుల్; పాడవు= రూపం; చెడన్= చెడిపోయెట్లుగా; కాల్పి; ఆ+బూది= కచుడిని కాల్పగా

ఏర్పడిన బూడిద; సురతోన్= మద్యంతో; తడయక= ఆలస్యం చేయక; ఒగ్నోన్= క్రమంగా; శుక్రున్= శుక్రుడిచేత; త్రావించిరి= త్రాగేటట్లుగా చేశారు.

తాత్పర్యం: పూలు తెచ్చేందుకై అడవికి వెళ్లిన కచుడిని చంపారు. అంతటితో ఆగక రాక్షసులు అతడి రూపులేనుండా కాల్చి, ఆలస్యం చేయకుండా ఆ బూడిదను మద్యంతోకలిపి, క్రమంగా శుక్రుడు త్రాగేటట్లు చేశారు.

విశేషం: తెచ్చి, తుమున్నర్థకము తేరన్ త్రాగు - త్రావు - ప్రేరణార్థకము త్రావించు.

వ. శుక్రుండును సురాపాశమోహితుం డయి యున్నఁ, దొబ్బింటియట్ల దేవయాని గచుం గానక దుఃఖిత యై నేడును గచుండు రాక మసలే; నసురులచేత నిహతుం డయ్యుఁ గావలయు' నని శోకించిన దానిం జాచి శుక్రుం డి ట్లనియె.

115

ప్రతిపదార్థం: శుక్రుండును= శుక్రుడు కూడ; సురా, పాన, మోహితుండు+అయి= మద్యం త్రాగటంచేత తెలిని తప్పినవాడై; ఉన్నన్= ఉండగా; తొల్లింటి, అట్లు+అ= పూర్వం వలెనే; దేవయాని; కచున్= కచుడిని; కానక= అరయక; దుఃఖిత+ఇ= దుఃఖం పొందినవదై; నేడును= ఈ దినానకూడ; కచుండు; రాక= రాకుండా, మసలేన్= ఆలస్యం చేశాడు; అసురులచేతన్= రాక్షసులచేత; నిహతుండు= చంపబడినవాడు; అయ్యున్, కావలయున్= అయ్యును కాబోలును అని; శోకించినన్= దుఃఖించగా; దానిన్= దేవయానిని; చూచి; శుక్రుండు; ఇట్లు+అనియెన్= ఇట్లూ పలికాడు.

తాత్పర్యం: శుక్రుడుకూడ మద్యం త్రాగటంచేత మోహం (మైకం) పొందిన వాడై ఉండగా, పూర్వంవలెనే దేవయాని కచుడిజాడ తెలియక దుఃఖంపాందిన దై, 'ఈనాడుకూడ కచుడు రాకుండా ఆలస్యం చేశాడు. రాక్షసులచేత చంపబడినవా దయ్యాడు కాబోలు' నని చింతించగా ఆమెను చూసి శుక్రుడు ఇట్లూ పలికాడు.

విశేషం: కచుడు అడవినుండి తిరిగిరానప్పుడు మొదటిసారి ఏమైనాడో తెలియక కలవరపడింది; రెండవసారి చంపబడి ఉండవచ్చునన్న నమ్మకంతో దుఃఖించింది. మొదటిసారి మనసులోనే వేదనను దాచుకొన్నది. ఇప్పుడు దుఃఖించి బైటపెట్టింది. అభిలాష- చింత అనే దశనందుకొన్న దని ధ్వని. శృంగారస్థాయి యైన రత్ని దశవిధావస్థలలో పరిణతి పాందుతుందని లౌకానికిల వివేచన. మొదటిదశనుండి రెండవదశమొక్క పరిణామం ఇందులోని రసధ్వని. (సంపా.)

క. వగవక సంజీవని పెం, పగశిత గర్వమున నసురు లా కచుతోడం

బగ్గ గొని చంపెద; రాతడు, సుగతికీ జనుగాక; యేల శోకింపంగన్?

116

ప్రతిపదార్థం: సంజీవని; పెంపు= మృతులైన వారిని బ్రతికించేవిద్యయొక్క మహాత్మం; వగవక= తలవక; అసురులు= రాక్షసులు; అగణిత, గర్వమునన్= గణింపరాని (అధికమైన) గర్వంతో; ఆ, కచుతోడన్= ఆ కచుడితో; పగన్= వైరాన్ని; కొని= పాంది; చంపెదరు= అతడిని చంపుతారు; అతడు= ఆ కచుడు; సుగతికీన్= మంచిస్థితికి (మోక్షానికి); చనున్, కాక= పోవుగాక; శోకింపన్, ఏల= దుఃఖించట మెందుకు?

తాత్పర్యం: సంజీవనీవిద్యగొపుతనాన్ని ఆలోచించక రాక్షసులు అధికగర్వంతో ఆ కచుడితో వైరం పూని అతడిని చంపుతారు. అతడు ఉత్తుమగతికి వెళ్లుగాక. దీనికి దుఃఖించట మెందుకు?

విశేషం: వగచు ధాతుపురు నన్నయకాలాన తలచు అనే అర్థముండేది. తరువాత దానికి దుఃఖించు అన్న అర్థ మేర్పడింది.

వ. అనిన దేవయాని యి ట్లనియే.

117

తాత్పర్యం: పుత్రు డా విధంగా పలుకగా దేవయాని ఇట్లా అన్నది.

మ. మతిలోకితర్యఁ ఛైన యంగిరసుమష్టం, డాత్రీతుం, డాబ్యుహా
స్ఫూతికింబుత్తుడు, మీకు శిష్యుడు, సురూప బ్రహ్మచర్యాత్మే
త్రత సంపన్ముం, డకారణంబ దనుజవ్యాపాదితుం ఛైన న
చ్యుతధర్మజ్ఞ! మహాత్మ! యక్కచున కే శోకింప కె ట్లుండుధున్?

118

ప్రతిపదార్థం: మతి లోక+ఉత్తరుఁడు+పన= బుద్ధిలో అసాధారణా ఛైన, అంగిరసు= అంగిరసు డనే; ముని యొక్క; మన్మండు= ప్రాత్రుడు (మనుమడు); ఆత్రీతుండు= ని న్నాశయించినవాడు; ఆ బృహస్పతికిన్= అంతటి దేవగురువు, సుధ్రసిద్ధుడున్నా అయి బృహస్పతికి; పుత్రుడు= కొడుకు; మీకున్= పుత్రుడికి; శిష్యుడు; సురూప, బ్రహ్మచర్య+ఆశ్రమ+ప్రత
సంపన్ముడు= మంచి రూపం కలవాడున్నా, బ్రహ్మచర్యాశ్రమ మనే ప్రతంతో కూడినవాడున్నా అయిన కచుడు; అకారణంబు+అ= కారణం లేకుండానే; దనుజ, వ్యాపాదితుండు+పన్వ్= రాక్షసులచేత చంపబడ్డవాడు కాగా; అచ్యుత; ధర్మజ్ఞ= చ్యుతి లేని ధర్మాన్ని ఎరిగినవాడా! (ధర్మాన్నార్థం తప్పనివాడా!); మహాత్మ+అత్మ= మహానుభావా! (పుత్రుడికి సంబోధన); ఆ+కచునకున్= ఆ కచుడికారకు; ఏన్= నేను; శోకింపక= దుఃఖించక; ఎట్లు ఉండుధున్= ఏ విధంగా ఉంటాను?

తాత్పర్యం: చ్యుతి లేని ధర్మాన్ని ఎరిగిన వాడా! పరమధర్మజ్ఞుడా! మహానుభావా! బుద్ధియందు లోకాతీతు ఛైన అంగిరసు డనే మునికి మనుమడున్నా, ని న్నాశయించినవాడున్నా, ప్రసిద్ధ ఛైన బృహస్పతికి కుమారుడున్నా, మీకు శిష్యుడున్నా, మంచిరూపం కలవాడున్నా, బ్రహ్మచర్యాశ్రమ మనే ప్రతంతో కూడినవాడున్నా, అయినటువంటి కచుడు కారణం లేకుండానే రాక్షసులచేత చంపబడినవాడు కాగా అతడికారకు నే నెట్లా దుఃఖించకుండా ఉంటాను?

విశేషం: దేవయాని కచుడియం దనురక్తురాలయిన దన్న సంగతిని రశపద్యంలో వ్యంగ్యంగా స్ఫురిస్తున్న స్ఫుతి, గుణస్తుతి అనే దశలు తెలుపుతున్నాయి. రతిభావ పరిణామదశలలో ఇవి మూడవది, నాల్గవది, అవస్థలు పది. అవి- అభిలాష, చింత స్ఫుతి, గుణస్తుతి, ఉద్యేగము, ప్రలాపము, ఉన్నాదము, వ్యాధి, జూడ్యము, మరణము. రాత్రికి ఆశ్రమానికి తిరిగిరాని కచుడు తప్పక చనిపోయి ఉంటాడని పూర్వానుభవ స్ఫుతిచర్యాంవలన నిశ్చయించింది. చనిపోతే దిగులుపడేముంది? అని పుత్రుడు పేర్కొనగానే ఆమె తనశోకానికి కారణం చెప్పింది. ఆ కారణం కచుడి గుణగణపతిస్తైయే. కచుడు ఉత్తుమవంశజుడు. తాతతండ్రులు మహామునులు. జగద్విదితులు. ఇక గురువుగారా వారిద్దరికి ఏమాత్రం తీసిపోని మహితాత్ముడు. కచుడు అందగాడు, బ్రహ్మచర్యాశ్రమతనిప్పోపరుడు. అటువంటి యోగ్యుడు రాక్షసులకారణంగా చనిపోయాడంటే శోకించకుండా ఎలా ఉండగలను? అని పలికింది. ఇందులో కచగుణకీర్తనం వాయ్యం. ఆ కీర్తనంవెనుక ఉన్న దేవయాని విప్రలంభం వ్యంగ్యం. ఉత్తుమవంశజుడు, అందగాడు, బ్రహ్మచారి, పుత్రుడి శిష్యుడు అయిన కచుడు అన్నివిధాల తనకు యోగ్యుడైన వరుడని దేవయాని భావం. దీనిని తండ్రి గ్రహించడేమి? అని కోపం. అంతటి బ్రహ్మచారి పోతే తండ్రి శోకించనందుకు అధిక్షేపం. తండ్రికి ఇష్టంలేకపోయినా దేవయాని అతడి వియోగాన్ని భరించలే నని వ్యంగ్యంగా తండ్రికి చెపుతున్నది. కచుడికి తనకూతురు నివ్వటం ధర్మాన్ కాదు కాబట్టి పుత్రు డామె అభిలాషము గమనింపలేదు. అయినా, కనీసమానవధర్మంతో చూచినా అతడిని రక్షించటం ఉచితం, ధర్మాన్, ఉత్తుమలక్షణం. దానిని ధ్వనింపజేసేటట్లు ‘అచ్యుతధర్మజ్ఞ! మహాత్మ!’ అని

దేవయాని తండ్రిని సంబోధించింది. నన్నయ దేవయాని రతిభావవస్తు (గుణస్తుతి)ను మాధుర్య మనే గుణంతో పోషించాడు. ఉక్కెవైచిత్యంతో కూడుకొన్న పృథక్కపదత్వం ఈశరచనలో గుణం. అదే మాధుర్యం. ‘అటువంటి కచుడు నిష్ఠారణంగా మనరాజుసులచేత చంపబడితే ముల్లోకాలలో పుత్రుడి శిష్యుడు చంపబడ్డాడనే అపకీర్తి వస్తుంది. అతడి తాతతండ్రులుకూడ లోకత్రయవిదితులు. అన్ని లోకాలలో ఈశవార్త గుప్తు మంటుంది. వారందరూ పుత్రుడిని నిందిస్తారు. ఈ గురుబంధువర్గమంతటి కంటే కచుడు నాను కావలసినవాడు. అందువలన మీరు దుఃఖంలేకపోవచ్చును, నానుమాత్రం విచారం కలుగుతుంది- అని అనురక్తిని ఉక్కెవైచిత్రితో చెప్పింది. ‘శోకింప కెట్టుండుదున్’ అనటంలో మరొక చమత్కారమున్నది. ఆప్తజనవిమోగంవలన, పునస్పమాగమం లేని ప్రియుడి యొడబాటువలన నాయిక పొందేది శోకం. అటువంటి శోకం దేవయాని పొందింది. కచుడు బ్రతికివేస్తేనే ఆ శోకం సంచారి అయి రతికి పోషక మయ్యేది. లేదా శోకం కరుణారసంగా మారుతుంది. నన్నయ రుచిరాధ్యసూక్తినిధిత్వానికి, వస్తుధ్వనిని రసధ్వనిలో పర్యవసింపచేయటానికి, ఈ పద్యం అమూల్యదాహారణాం. (సంపా.)

వ. ‘వానిం జాచి కాని కుడువనొల్ల’ నని దేవయాని యేష్ట్మచుస్తుం, బెద్దయుంబ్రోద్దునకుఁ బ్రుస్తుం దై శుక్తుండు దండుయోగద్వాప్తిం జాచి లోకాలోకపర్యంతభువనాంతరంబునుఁ గచుం గానక సురాసమ్మత భష్ట మయుం దై తసయుదరంబున నుస్తు యక్కచుం గని, సుర సేసిన దీపంబును, నసురులు సేసిన యపకారంబును నెఱింగి.

119

ప్రతిపదార్థం: వానిన్= ఆ కచుడిని; చూచి; కాని= చూసిన తరువాత కాని; కుడువన్+బల్న్= తినటానికి సమ్మతించను; అని; దేవయాని; ఏడ్చుచున్+ఉన్నన్= ఏడుస్తుండగా; పెద్దయున్, ప్రాద్యునకున్= చాలాసేపటికి; ప్రసమ్మందు+ఐ= అనుగ్రహం కలవాడై; పుత్రుండు; యోగద్వాప్తిన్= యోగాభ్యాసంచేత లభించిన అతీంద్రియద్వాప్తితో (దివ్యద్వాప్తితో); చూచి; లోకాలోక, పర్యంత, భువన+అంతరంబునన్= లోకాలోకపర్యతంచేత చుట్టబడిన ప్రపంచంముక్క నడుపున్; కచున్= కచుడిని; కానక= కనుగోవలేక; సురా, సమ్మిళ్శ, భస్మమయుండు+ఐ= మద్యంలో కలిసిన బూడిదఱకారం కలవాడై; తన; ఉదరంబునన్= పొట్టలో; ఉన్న; ఆ కచున్; కని= చూచి; సుర+చేసిన= మద్యపొనం చేసిన; దోషంబునున్= కీడును; అసురులు= రాక్షసులు; చేసిన; అపకారంబునున్= హానిని; ఎఱింగి= తెలిసికొని.

తాత్పర్యం: ఆ కచుడిని చూసినతరువాత కాని అన్నం తినేందుకు అంగీకరించ నని దేవయాని ఏడుస్తుండగా, చాలాసేపటికి అనుగ్రహం కలవా డై పుత్రుడు దివ్యద్వాప్తితో చూచి, లోకాలోకపర్యతంచేత చుట్టబడిన ప్రపంచం మద్యలో కచుడిని చూడక మద్యంలో కలిసిన బూడిద రూపాన తన కుక్కిలో ఉన్న ఆ కచుడిని చూచి మద్యపొనం చేసిన హానిని, రాక్షసులు చేసిన కీడునూ తెలిసికొని.

విశేషం: తాము చెప్పిన పని చేయనప్పుడు అన్నం తినేందుకు అంగీకరించకుండా ఏడవటం పిల్లలకు, ఆడవాళ్ళకు సహజం. భూమి చుట్టూ లోకాలోకపర్యతం (చక్రవాళపర్యతం) ఉంటుం దని చెపుతారు. దానికి ఇవతల వెలుతురు, అవతల చీకటి ఉంటుంది.

అ. మొదలి పెక్క జన్మములఁ బుణ్ణుకర్మముల్, పరంగఁ బెక్కుసేసి పడయబడిన యట్టి యెఱుక జనుల కాక్షణ మాత్రున్, చెఱుచు మద్యసేవ సేయ నగునె?

120

ప్రతిపదార్థం: మొదలి, పెక్క, జన్మములన్= పూర్వమందలి అనేకజన్మలందు; పుణ్యకర్మముల్= పుణ్యం కలిగించే పనులు; పరంగన్= ఒప్పుగ; పెక్క, చేసి= అనేక మైనవి చేసి; పడయఁ బడిన, అట్టి= పొందబడినటువంటి; ఎఱుక= జ్ఞానం;

జనులకున్= ప్రజలకు; ఆ క్షణమాత్రన్+అ= ఆ క్షణమందే; చెఱుచు= చెడునట్లు చేయు; మద్య, సేవ= మద్యాన్ని సేవించటం (మద్యపానం) చేయన్+అగున్+ఎ= చేయదగునా; (చేయరా దని భావం).

తాత్పర్యం: పూర్వమందలి అనేక జన్మాలలో పుణ్యకార్యాలను ఒప్పుగా అనేకం చేసి పాందబడిన జ్ఞానం జన్మాలకు క్షణమాత్రంలోనే పోగొట్టే మద్యపానం చేయదగునా?

విశేషం: మద్యపానం చేస్తే పూర్వజన్మాలలోని పుణ్యకర్మాలవలన లభించిన జ్ఞానంకూడా నశిస్తుం దని సందేశం. మద్యపాన దుష్పలితాన్ని తెలిపే రుచిరార్థ సూక్తి ఇది. మద్యపానం పంచమహాతకాలలో ఒకటి.

క. భూసురు లాబిగీ గల జను , లీసుర సేవించిరేని యిధి మొదలుగీ బా
పాస్క్రిం బతితు లగుదురు; , చేసితి మర్మాది; బీనిఁ జేకొనుఁడు జనుల్.

121

ప్రతిపదార్థం: భూసురులు+అదిగన్= బ్రాహ్మణులు మొదలుగా; కల; జనులు; ఈ సురన్= ఈ మద్యాన్ని; సేవించిరి+ఎని= సేవించారా (త్రాగితే); ఇది మొదలుగన్= నేడు మొదలుకొని; పాప+అస్క్రిన్= పాపమందలి అవేష్టచేత (పాపమునందే తగులు కొనటంచేత); పతితులు= భ్రమ్మలు (పాపలోకమందు పడినవారు); అగుదురు; మర్మాద= కట్టబాటు; చేసితిన్; దానిని= ఆ కట్టబాటును; జనుల్= ప్రజలు; చేకొనుఁడు= గ్రహించండి.

తాత్పర్యం: నేడు మొదలుకొని బ్రాహ్మణులు మున్సుగు జనులు ఈ మద్యాన్ని పానం చేస్తే పాపమందు తగులుకొని దుర్గతి పాందుతారు. నే నీ కట్టడి చేశాను. ప్రజలు గ్రహించండి.

విశేషం: ఇది మొదలుగా అంటే నేను మద్యపానం చేయటంవలన కీడు జరిగింది మొదలుకొని అని అర్థం. మద్యపానం చేసేవారు అథోలోకాలకు పోతా రని దీనివలన తెలుస్తున్నది.

వ. అని శుక్రుండు సురాపానంబు మహాపాతకంబుగా శపియించి, తనయుదరంబున నున్న కచు నష్టుడు
సంజీవితుం జేసిన, నంద యుండి కచుండు శుక్రున కి ట్లనియె.

122

ప్రతిపదార్థం: అని; శుక్రుండు; సురా, పానంబు= మద్యాన్ని త్రాగటం; మహాత్+పాతకంబు, కాన్= గొప్ప పాప మయ్యెటట్లుగా; శపియించి= శపించి (శాపమిచ్చి); తన ఉదరంబునన్= తనపొట్టలో ఉన్న; కచున్; అష్టుడు+అ= వెంటనే; సంజీవితున్, చేసినన్= మరల బ్రతికిన వాడిని చేయగా; అందున్+అ= పొట్టయందే; ఉండి; కచుండు; శుక్రునకున్; ఇట్లు+అనియెన్= ఈవిధంగా పలికాడు.

తాత్పర్యం: అని శుక్రుడు మద్యం త్రాగటం గొప్పపాప మౌనట్లుగా శాప మిచ్చి తనపొట్టలో నున్న కచుడిని ఆక్షణమందే మరల బ్రదికినవాడిని చేయగా, కడుపులోనే ఉండి కచుడు శుక్రుడితో ఇట్లు పలికాడు.

క. తనువును జీవము సత్యం , బును బడసితి నీ ప్రసాదమున; నీయుదరం
బనఫూ! వెలువడు మార్గం , బొనలంపుము నాకు భూసురోత్తము! దయతోన్.

123

ప్రతిపదార్థం: అనఫూ! = పాపరహితుడా! భూసుర+ఉత్తమ= బ్రాహ్మణాశైష్మృద్మా; తనుపును= దేహాన్ని; జీవున్= ప్రాణాన్ని; సత్కంబును= బలాన్ని; నీ ప్రసాదమునన్= నీ అనుగ్రహంచేత; పడసితిన్= పొందాను; నీ, ఉదరంబు= కడుపునుండి; నాకున్; వెలువడు మార్గంబు= బయటికి వచ్చేవిధం (త్రోవ); దయతోన్; ఒనరింపుము= చేయుము.

తాత్పర్యం: పాపరహితుడవు, బ్రాహ్మణాశైష్మృద్మా అయిన ఓ శుక్రుడా! నీ అనుగ్రహంవలన దేహాన్ని, ప్రాణాన్ని, బలాన్ని పొందాను. నాకు దయతో నీకడుపునుండి బయటికి వచ్చే విధం కావించవలసింది.

విశేషం: నీయుదరంబు+వెలువడు మార్గంబు ‘ఒకానొకచో నొకవిభక్తికి మరియుక్క విభక్తియు నగును’. ఇచ్చట ఉదరంబు అనగా ఉదరమువలననుండి అని అర్థం. ప్రథమ పంచమ్యర్థమున వాడబడింది.

వ. అనిన ‘నాయుదరంబుభేషిభ్రినంగాని యమ్మునికుమారుండు వెలువడ నేరం; డుదరజ్ఞేదనంబున మూర్ఖుండ నయిన నన్ను సంజీవితుంజేయ వలయు’ నని శుక్రుండు కచునకు సంజీవని నుపదేశించిన. **124**

ప్రతిపదార్థం: అనినన్= అని కచుడు పలుకగా; నా+ఉదరంబు= నాకడుపు; భేదిల్లినన్, కానీ= బ్రద్దలయితే తప్ప; రః+మునికుమారుండు= (బృహస్పతి) మునికొడు కయిన రఃకచుడు; వెలువడన్ నేరండు= బయటికి రాజూలడు; ఉదర, భేదనంబునన్= కడుపు బ్రద్దలవటం వలన; మూర్ఖుండను= మూర్ఖపొందినవాడను; అయిన, నన్నున్; సంజీవితున్= బ్రతికినవాడినిగా, చేయవలయున్= కచుడు చేయాలి; అని; శుక్రుండు; కచునకున్; సంజీవనిన్= మరణించినవారిని బ్రతికించే విద్యను; ఉపదేశించినన్= ఉపదేశం చేయగా (నేర్చుగా).

తాత్పర్యం: అని కచుడు పలుకగా, ‘నాకడుపు భేదిల్లితే కానీ (బ్రద్ద లయితే తప్ప) బృహస్పతి కుమారు డైన కచుడు బయటికి రాలేదు. కడుపు బ్రద్దలవటంచేత మూర్ఖు పొందిన నన్ను రః కచుడు మరల బ్రతికించాలి’ అని శుక్రుడు కచుడికి సంజీవనివిద్యను ఉపదేశించగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

క. ఉదరజ్ఞదాముఖమున న , భ్యదయముతో నిర్గమించె బుధసుతుండు కచుం డుదయార్థిదలముఖమున , సుభితుం డగు పూర్ణహిమముయూఖుండ పోలెన్. **125**

ప్రతిపదార్థం: ఉదర, భీదా, ముఖమునన్= కడుపుయొక్క రంధ్రముయొక్క మొదటినుండి, బుధసుతుండు= పండితులచేత స్తుతించబడినవాడు; కచుండు; అభ్యదయముతోన్= విజయంతో, వాంఛితార్థఫలసిద్ధితో; ఉదయ+అది, దరీ, ముఖమునన్= తూర్పుకొండ గుహరంభాన; ఉదితుండు+అగు= ఉదయించినవా డైన; పూర్ణ, హిమ, మయుఖుండు+అ+పోలెన్= నిండు చంద్రుడో యన; నిర్గమించెన్= బయటికి వచ్చాడు.

తాత్పర్యం: పండితులచే స్తుతించబడు కచుడు వాంఛితార్థసిద్ధితో తూర్పుకొండగుహయొక్క ఆరంభాన ఉదయించే చంద్రుడో యన శుక్రుడికి కడుపురంధ్రంమొదటినుండి బయటికి వచ్చాడు.

విశేషం: అలం: ఉత్సేష్ట. సంజీవనీవిద్యను పొందిన కచుడిని అమృతప్రదుడైన చంద్రుడితో సంభావించటం బౌచిత్యవంతంగా ఉన్నది. కచుడు సంజీవనీవిద్య పొందటానికి వచ్చాడు. అతడికోరిక నెరవేరింది.

వ. అంత. **126**

తాత్పర్యం: ఆ తరువాత.

తే. విగతజీవుడై పడియున్న వేదమూల్తి, యతనిచేత సంజీవితుడై వెలింగె దనుజమంత్రి యుచ్ఛారణదక్షుచేత, నభహితం బగు శబ్దంబునట్ల పోతె.

127

ప్రతిపదార్థం: విగత, జీవుడు+ఇ= పోయిన ప్రాణం కలవాడై; పడి, ఉన్న= నేలమీద పడి ఉన్న; వేద, మూర్తి= రూపు ధరించిన వేద మైన (వేదరూపుడైన); దనుజ, మంత్రి= రాక్షసులమంత్రి అయిన శుక్రుడు; ఉచ్చారణ, దక్షుచేతన్= శబ్దాలను ఉచ్చరించటం (పలకటం) లో సమర్థుడైనవాచేత; అభిహితంబు+అగు= పలుకబడిన; శబ్దంబు+అట్లు+అ, పోతెన్= పదంవలె; అతనిచేతన్= కచుడిచేత; సంజీవితుడు+ఇ= బ్రతికించబడినవాడై; వెలింగెన్= ప్రకాశించాడు.

తాత్పర్యం: ప్రాణం పోయినవాడై పడి ఉన్న, వేదవిగ్రహుడైన, రాక్షసమంత్రి అయిన శుక్రుడు కచుడిచేత బ్రతికించబడినవాడై, పదాలను చక్కగా ఉచ్చరించటంలో నేర్పుకలవాడిచేత పలుకబడిన పదంవలె ప్రకాశించాడు.

విశేషం: అలం: ఉపమ, ఇందులోని ఉపమానం అపూర్వం. శబ్దబ్రహ్మవేత్తలకే అది తెలుస్తుంది. సుష్మాచూరణదశ్మలు పలికే శబ్దాలు వీమలవిందు లై ప్రకాశిస్తాయి. అంతేకాక ఇక్కడ మరొక విశేషం ఉన్నది. శబ్దం కావ్యశరీరంవంటిది. అది సమర్థంగా ఉచ్చరించబడితే సమగ్రంగా ఆవిష్కరించబడినట్టాత్మంది. అట్లాగే కాలి, బూడిద అయి శుక్రుడి కడుపులో జీర్ణించిన కచుడు సంజీవనీ విద్యాప్రభావంచేత చెక్కుచెరరని ఆకారంతో బయలువెడలినాడని భావం. సంజీవనీ మంత్రాన్ని గ్రహించి ఉచ్చరించే సామర్థ్యం అతనియందు సమగ్రంగా ఏర్పడిందని కూడా వ్యంగ్యం. అట్లు, పోతె= అని రెండు ఉపమానవాచకాలను ఉపయోగించటం నవ్వుచుని నస్సెచోడుడి కుమారసంభవంలో పెక్కుచోట్లను కనిపిస్తాయి. శబ్దంబు+అట్లు= షష్మిసమాసమున ఉత్తున కచ్చు పరమగునపుడు నుగాగమ మగును'; శబ్దంబునట్లు.

వ. ఇ ట్లుతిప్రయత్నంబునుడు గచుండు శుక్రువలన సంజీవని వడసి పెద్దకాలం బుండి, యొక్కాడు శుక్రుచేత సనుజ్ఞాతుం డయి దేవలోకంబునకుం బోషుచుండి, దేవయాని కతిప్రియపూర్వకంబునం జైపైన, నఱియును దఖ్యాయోగదుఃఖిత రై కచున కి ట్లనియె.

128

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈవిధంగా; అతి, ప్రయత్నంబునన్= అధిక మైన ప్రయత్నంచేత; కచుండు; శుక్రువలన; సంజీవని= చచ్చినవారిని బ్రదికించే విద్యను; పడసి= పొంది (పకు వాదేశము); పెద్ద, కాలంబు= చాలకాలం; ఉండి= శుక్రుడిగ్గర ఉండి; ఒక్కానాడు; శుక్రుచేతన్; అనుజ్ఞాతుండు+అయి= అనుమతించ బడినవాడై; దేవలోకంబునకున్= స్వర్గలోకానికి; పోవుచున్+ఉండి= వెళ్ళుతూ; దేవయానికి; అతిప్రియ, పూర్వకంబునన్= మిక్కిలి ప్రీతితో; చెపిసన్= నేను వెళ్ళుతున్నా నని తెల్పగా; అదియును= ఆ దేవయానియున్నా; తద్ది+వియోగ, దుఃఖిత+ఇ= అతని ఎడబాటువలన దుఃఖించి అతనితో ఇట్లా పలికింది.

తాత్పర్యం: ఈవిధంగా అధిక మైన ప్రయత్నంతో (మిక్కిలి కష్టపడి) కచుడు శుక్రుడినుండి మృతులను బ్రదికించే విద్యను పొంది, చాలకాలంఉండి, ఒకరోజున శుక్రుడిలనుమతి పొంది స్వర్గలోకానికి తిరిగి వెళ్తా, దేవయానికి అతిప్రియపూర్వకంగా ఆవార్త చెప్పగా, ఆమెయు అతని ఎడబాటుకు దుఃఖించి అతనితో ఇట్లా పలికింది.

ఉ. సీవును బ్రహ్మచారివి, వినితుడు, వేసును గన్మకన్: మహో దేవకులావతంస! రవితేజి! వివాహము సీకు నాకు మున్

భావజశక్తి సైనయిచి; పశ్చి నమ్మి బలిగ్రహింపు సం

జీవనితోడ శుక్రుదయః జేయుము నాకుఁ జ్ఞయంబు' నావుడున్.

129

ప్రతిపదార్థం: మహిదేవ, కుల+అవతంస= [బ్రాహ్మణములానికి సిగబంతిట్టునవాడా!]; రవి, తేజి= సూర్యుడి కాంతివంటి కాంతి కలవాడా!, కచుడా!; నీవును= నీవుకూడ; బ్రహ్మాచారివి= అవివాహితుడవు; వినీతుడవు= వినయవంతుడివి; (గురువుచే విద్యాపొందినవాడివి); ఏనును= నేనుకూడ; కన్యక్ను= వివాహం కానిదానను; నీకున్, నాకున్= మన కిడ్డరికీ; వివాహము= పెళ్ళి; మున్= ముందే; భావజ, శక్తిన్= మన్మథుడి ప్రభావంచేత; ఐన+ఆది= అయినది (మన్మథుడి ప్రభావంచేత నిన్న నేను ప్రేమించాను కాబట్టి మానసికంగా పెంటి అయిపోయింది); పశ్చిగున్= ఒప్పుగు; శుక్రుదయమ్= నాతంటి అయిన శుక్రుడిమొక్క దయతో; సంజీవనితోడన్= సంజీవనివిద్యతోపాటుగ; నమ్మిన్; పరిగ్రహింపు(ము)= స్వీకరించుము, వివాహమాడుము; నాకున్; ప్రియంబు= ప్రీతి; చేయుము= కలిగించుము; నావుడున్= అని దేవయాని చెప్పిన అనంతరం.

తాత్పర్యం: ‘బ్రాహ్మణములానికి అలంకార మైనవాడా! సూర్యుడికాంతివంటికాంతి కలిగిన ఓ కచుడా! నీవు వినయవంతుడివి, అవివాహితుడవు. నేనుకూడ కన్యను (పెళ్ళికానిదానిని). నీకూ, నాకూ ఇంతకుముందే మన్మథుడి శక్తిచేత (నేను నిన్న ప్రేమించటంవలన) పెళ్ళి అయిపోయింది. అందుచేత శుక్రుడిదయతో సంజీవనివిద్యతోపాటుగా నన్న స్వీకరించి, వివాహమాడి, నాకు ప్రీతి కలిగించుము’ అని దేవయాని చెప్పిన తరువాత.

విశేషం: నన్నయ రచనలో ప్రసాదగుణానికి ప్రసిద్ధమైన పద్యమిది. దేవయాని తన మనసులోని మాటలు అనురాగంతో అకలుషంగా అవక్రంగా మాటిగా చెప్పే ఈపర్యంలో బంధైథిల్యం, అఫైమల్యం పోషించబడటంతో శబ్దరగుణాలను నన్నయ ప్రదర్శించి తన ప్రజ్ఞను చాటుకొన్నాడు. శుక్రుడినుండి సంజీవనివిద్యను పొందాలంటే, అతడికి ప్రాణమైన దేవయానితో స్నేహంగా ఉండి, అమెమనసును మెప్పించాలని బృహస్పతియే ముందుగా కచుడికి సూచించి ఉన్నాడు. కచుడి రూపంతోపాటు, అతడి చనపుకూడా దేవయానియందు అనురాగాన్ని మొలకెత్తింపవేసింది. ఆ అభిమానంతోనే రెండుసార్లు తండ్రిచేత అతడిని బ్రదికింపజేసింది. మొదట శుక్రుడు నిర్నిష్టంగా ఉండగా అస్పాసీయాలు మాని తండ్రిచేత కచుడి యోగ్క్షేమాలను ఆలోచించేట్లు చేసింది. దీనిని బట్టి కచుడు మొదట దేవయానిమనసు దోచుకొన్నట్లు, ఆపై శుక్రుడి మనసు గెలుచుకొన్నట్లు కథలోని అర్థాలు ప్రసన్నాలోతున్నాయి. అయితే అమె తనమనసులోని రతిభావాన్ని కచునితో కాని, తండ్రితోకాని ఎన్నడూ చెప్పలేదు. దానికి కారణం కచుడి విద్యాభ్యాసం ముగియక పోవటమే. విద్య ముగిసిన తరువాత బ్రాహ్మాచారులైన విద్యార్థులు వివాహయోగ్యతను పొందుతారు. కాబట్టి అమె తనకోర్కెను కచుడు విద్యాభ్యాసం పూర్తిచేసి దేవలోకానికి బయలుదేరేంతవరకు బయటపెట్టలేదు. కాగా, ఇక కచుడు బయలుదేరేలోపలే తనకోర్కెను అతనికి చెప్పి, వెంటనే అతనిని దక్కించుకోవాలి. ఆ ఆత్రంతో మనసులోనిమాటలు సూటిగా చెప్పినట్లు నన్నయ రచించాడు. కచుడి యందు తనమనసు లగ్గుమైనది కాబట్టి వివాహమైనట్లే అని నిర్ణయించి చెప్పింది దేవయాని. కచుడి అంగీకారాన్ని అమె అడగలేదు. దానికి కారణం అతడు తిరస్కరిస్తాడని అమె ఊహించలేదు. దానికి అతడు చూపుతున్న చనపుకూడ హౌతువు కావచ్చును; లేదా- తండ్రిదగ్గర తనమాట అడ్డులేకుండా సాగేమాలిమి ఉన్నది కాబట్టి కచుడుకూడా తనకోర్కెను కాదనకుండా మన్నిస్తాడనే అధికారిక ప్రవృత్తికూడా బలమైనకారణం కావచ్చును. మృతసంజీవనివిద్యను శుక్రుని దయతో ఏవిధంగా స్వీకరించాలో అట్లాగే తనమకూడా స్వీకరించుమని కోరింది. ఇందులో కచుడే శుక్రుడిని అడిగి తనను వివాహమాడాలనీ, అడిగితే తండ్రికాదనకుండా తాను చూచుకుంటాననీ, తండ్రికి మృతసంజీవని ఎంత ప్రాణప్రదమో తానూ అంతేననీ, ఆరెండింటినీ పొందే అర్పాత కచుడుమాత్రమే సాధించగలిగాడు కాబట్టి అతడే తనను భర్త (భరింపదగినవాడు) కాదగినవాడనీ దేవయాని భావించింది. కన్యలో ఉదయించిన యౌవనంకంటే లజ్జ అతిశయించి ఉండటం సహజం. దేవయాని కన్య

అయ్యును గడుసరి. తరువాతికథలో ఇది నిరూపింపబడుతుంది. మనసులు కలిసిన పెళ్ళి మన్మథుడే చేశా డని కచుడితో చెప్పిన దేవయాని పాణిగ్రహాం (చేయిపట్టి నూతినుండి లాగావు కాబట్టి) అయిందికాబట్టి నీకూనాకూ ఇదివరకే పెళ్ళి అయిపోయినట్టే అని యయాతితో చెప్పగలిగింది. ఆపెళ్ళిని తండ్రిచేత ఒప్పించి యయాతిచేత అంగికరింపజేసింది. అంగికరించని కచుడికి శాప మిచ్చింది; ప్రతిశాపాన్ని కూడా పొందింది. గారాబంగా పెరిగిన గడుసరి పిల్లలలో కానవచ్చే గూఢాహంకారం దేవయాని పాత్రకు జీవం. దానిని బీజంగా నాటాడు నన్నయు ఈపద్యంలో. (సంపా.)

క. ఆ కచుఁ దత్యంతవిషా , దాకులుఁ దై 'లోకనింద్య మగు నర్థము నీ వాకునకుఁ దెచ్చు టుచితమే? , నాకు సహాదలవి నీవు నాచిత్తమునన్.' 130

ప్రతిపదార్థం: ఆ కచుఁడు= అత్యంత, విప్పాద+అకులుఁడు+ఐ= మిక్కిలి శోకంచేత కలత పొందిన వాడై; లోక, నింద్యము= లోకంచేత నిందించదగినది; అగు+అర్థము= అగునట్టి కోరిక (పని); నీ వాకునమన్= నీవాక్యునకు; తెచ్చుట+ఉచితము+ఎ= తెచ్చుట తగునా (తగదు); నా చిత్తమునన్= నాహ్యదయమందు; నీవు, నాకున్ సహాదరివి= గురుపుత్రిక వగుటచే తోడపుట్టిన దానివి, నేను నిన్ను సోదరిగా భావిస్తున్నాను.

తాత్పర్యం: దేవయాని తనను వివాహమాడు మని కోరగా కచుఁడు శోకంచేత కలత పొందినవాడై 'లోకంచేత నిందించదగినకోరిక నీవాక్యునకు తెచ్చుట తగునా? (పలకటం తగదు). గురుపుత్రివి అవటంచేత నా హ్యదయంలో నీవు సోదరివి. నేను నిన్ను చెల్లెలుగా భావిస్తున్నాను'.

విశేషం: కచుఁ ధర్మబుద్ధికలవాడు కావటంచేత గురుపుత్రిని తోబుట్టువుగా భావించాడు. అగు+అర్థము= 'ఉండంత తర్థరాక్ష విశేషమున కమ్మ పరమగుటచే 'ను' ఆగమము'= అగునర్థము. వాక్య= 'దీర్ఘము మీది హల్లునకు ద్వీత్యము బహుళము' - వాకు ఇచ్చట ద్వీత్యము రాలేదు. తెచ్చుట+ఉచితమే= అత్తనకు సంధి ఇనది= తెచ్చుటుచితమే.

క. గురులకు శిష్యులు పుత్రులు , పరమార్థము లోకధర్మపుథ మిథి; బీనిం బలికింపక యి పలుకులు , తరుణీ! గురుపుత్రి! నీకుఁ దిగునే పలుకన్. 131

ప్రతిపదార్థం: తరుణీ= యువతీ; గురుపుత్రి= గురుపుగారి కూతు రైన ఓ దేవయానీ!; గురులకున్; శిష్యులు; పుత్రులు= కుమారులు (పుత్ర సమానులు); పరమ+అర్థము+అ= ఉత్తమ మైన సత్యమే; ఇది= శిష్యులు గురువులకు పుత్రులన్నది; లోక; ధర్మ పథము= లోకంలోని ధర్మం యొక్క మార్గం; దీనిన్= ఈధర్మాన్ని; పలికింపక= చూడక; ఈ, పలుకులు= నన్న వివాహ మాడుమన్న మాటలు; నీకున్, పలుకన్; తగును+ఎ= పలకటం తగునా (తగదు).

తాత్పర్యం: యువతీ! గురుకుమారీ! గురువులకు శిష్యులు కొడుకులతో సమానులు. ఇది పరమసత్యం. లోక మనుసరించవలసిన ధర్మమార్గం. దీనిని చూడక (ఆలోచించక) నన్న పరిగ్రహించు మని పలకటం నీకు ఉచితమా!

విశేషం: గురుపుత్రి అనే సంబోధన సాభిప్రాయం. సూక్తి అంటే సుభాషిత మనే అర్థం ఉన్నది. నన్నయు ఒక్కాకసారి పద్యాన్నంతా ఒక సుభాషితంగా రూపాందిస్తాడు. ఒక్కాకసారి పద్యంలోని భాగాన్ని సూక్తిగా చిత్రిస్తాడు. సామెతలవంటి వాక్యాలను పద్య పూర్వార్థంలోకానీ, ఉత్తరార్థంలోకానీ నిబంధించటం నన్నయు రచనాశిల్పంలోని ఒకమెలరువ. నిరంతరాధ్యాపకు డైన గురువు శిష్యుడికి తండ్రివినటివాడనే ధర్మం అది. 4.49 పద్యంలో గమనించవచ్చు.

- శ. అనిన నా కచునకు దేవయాని కరం బలిగి 'నీవు' నా మనోరథంబు విఫలంబుగాఁ జేసిన వాడవు; నీకు సంజీవని పని సేయకుండెడు' మని శాపం జిచ్చినఁ, గచుం 'డేను ధర్షపథంబుఁ దప్పనివాడను; నీ వచనంబున నాకు సంజీవని పనిచేయదయ్యేనియు నాచేత సుపదేశంబు గొన్నవాలకిఁ బనిసేయంగాక; మతి నీవు ధర్ష విరోధంబు దలంచితివిగావున నిన్ను బ్రాహ్మణండు వివాహంబు గాకుండెడు' మని దేవయానికిఁ బ్రతిశాపం జిచ్చి తత్త్వఙంబ.

132

ప్రతిపదార్థం: అనిన్= అని కచుడు పలుకగా; దేవయాని; కరంబు= మిక్కిలి, అలిగి= కోపించి; నీవు; నా, మనోరథంబు= నా కోరిక; విఫలంబుగాన్= ఫలంలేని దానిగా; చేసిన వాడవు; నీరున్; సంజీవని= నా తండ్రిమండి నేర్చుకొనిన చనిపోయినవారిని బ్రతికించే సంజీవనీవిద్య; పని; చేయక+ఉండెడున్+అని= ఉపయోగపడకుండు గాక అని; శాపంబు+ఇచ్చినన్= శాపమియ్గా; కచుండు; ఏను= నేను; ధర్షపథంబున్= ధర్షమార్గాన్ని; తప్పని వాడను= దాటని వాడిని; నీ వచనంబునన్= నీ శాపంవలన; (పలుకుచేత) నాకున్; సంజీవని= సంజీవనీవిద్య; పని, చేయదు+అయ్యే+ఏనియున్= పని చేయకపోయినా (భవిష్యదర్థకాన భూతకాలం); నా చేతన్; ఉపదేశంబు, కొన్న వారికిన్= ఉపదేశం పొందినవారికి; పని, చేయున్, కాక= ఉపయోగపడు గాక; మతి= ఇంక; నీవు; ధర్షవిరోధంబు= ధర్షానికి వ్యతిరేక మైపని; తలంచితివి; కావునన్; నిన్నున్; బ్రాహ్మణండు; వివాహంబు, కాక+ఉండెడున్+అని= పెళ్ళాడకుండుగాక అని; దేవయానికిన్; ప్రతిశాపంబు= ఎదురుశాపం; ఇచ్చి; తత్త్వ+జ్ఞానంబు+అ= ఆష్టణమందే (వెంటనే).

తాత్పర్యం: అని కచుడు పలుకగా దేవయాని మిక్కిలికోపించి 'నీవు నాకోరిక నిష్పలం చేశావు కాబట్టి నీకు సంజీవనీ విద్య ఉపయోగపడకుండును గాక' అని శాపమిచ్చింది. కచుడు నేను ధర్షమార్గాన్ని అతిక్రమించనివాడను. నీ శాపవచనంచేత నాకు సంజీవనీవిద్య పనిచేయక పోయినా నాచేత ఉపదేశం గ్రహించినవారికి పనిచేస్తుంది గాక. ఇంక నీవు ధర్షం కాని పని (సోదరప్రాయు డైన తండ్రిశిమ్ముడిని పెళ్ళాడా లని) తలపోశావు కాబట్టి నిన్ను బ్రాహ్మణండు పెళ్ళాడకుండుగాక' అని ఎదురు(మారు) శాప మిచ్చి వెంటనే.

విశేషం: పని+చేయు= చరు సాదేశం; పనిసేయు. ఉండెడున్+అని= ఎడుతలద్రుతమున కచ్చుపర మగునపుడు మకారపోతుంది; ఉండెడు మని. (ఆశీర్వాదమున ఎడమ అగు నని కొందరి మతము. అప్పుడు ఎడమని అనే రూపం వస్తుంది.)

- క. దేవగురునందముం డము , రావాసంబునకు నలిగి యమరులకును సం జీవని యుపదేశించి, సు , ధీవిసుతుఁ దొనర్చుచుండె దేవహితంబుల్.

133

ప్రతిపదార్థం: సుధీ, వినుతుడు= పండితులచేత స్తుతింపబడువాడూ బృహస్పతికుమారుడూ అయినటువంటి కచుడు దేవతల నివాస మైన స్వర్గానికి వెళ్ళి దేవతలకు సంజీవనీ విద్య; ఉపదేశించి= బోధించి; దేవహితంబున్= దేవతలకొరకు మేలును; ఒనర్చుచున్+ఉండెన్= చేయుచుండెను.

తాత్పర్యం: పండితులచేత స్తుతింపబడువాడూ బృహస్పతికుమారుడూ అయినటువంటి కచుడు దేవతల నివాస మైన స్వర్గానికి వెళ్ళి దేవతలకు సంజీవనీవిద్య ఉపదేశించి దేవతలకు మేలు చేస్తున్నాడు.

శ. ఇట శృంఖపర్యకూతురు శల్పిష్టయను కన్యక యొక్కనాడు కన్యకాసహస్రపరిష్వతయిఱు దేవయానీ సహితంబు వనంబునకుం జని, యొక్క సరోవర తీరంబునఁ దమతమ పరిధానంబులు పెట్టి జలక్రీడ లాడుచున్న నవి సురకరువలిచేతం బైరితంబు లయి కలిసిన నొండిఱులం గడవఁ గొలను వెలువడు సంబ్రమంబున నక్షణ్యక లన్యోన్యపరిధానంబులు వీడ్పుడం గొని కట్టునెడ దేవయానిపుట్టంబు శల్పిష్ట గట్టిన, మతి దాని పరిధానంబు దేవయాని పుచ్చుకొనక రోసి శల్పిష్టం జాచి యి ట్లనియే.

134

ప్రతిపదార్థం: ఇటన్= పుత్రుడుండే చోట, రాక్షసరాజువానిలో; వృషపర్య+కూతురు= వృషపర్య డనే రాక్షసరాజువుమార్టె; శర్మిష్ట, అను కన్యక= శర్మిష్ట అనే పేరు గల కన్య; ఒక్కనాడు= ఒకరోజున; కన్యక, సహస్ర, పరిపృత, అయి= కన్యకల వేలచే, పలువురు కన్యలచేత చుట్టుబడిం దై; దేవయానీ, సహితంబు= దేవయానితోకూడ; వనంబునకున్= అడవికి; చని= వెళ్లి; ఒక్కసరోవర, తీరంబునవ్= ఒక సరస్సు ఒడ్డున; తమ, తమ పరిధానంబులు= తమ తమ కట్టుబట్టలు; పెట్టి= ఉంచి; జలక్రీడలు= సీటియందాటలు; ఆడుచున్+ఉన్నన్= చేయుచుండగా; అవి= ఆ బట్టలు; సురకరువలిచేతన్= సుడిగాలిచేత; ప్రేరితంబులు+అయి= ప్రేరేపించబడినవై (ఎగురగొట్టబడినవై); కలిసినవ్= కలిసిపోగా; ఒండూ+బరులన్= ఒకరొకరిని; కడవన్= మీంచునట్లుగా; కొలను= సరస్సునుండి (పంచమృదుమున ప్రథమ); వెలువడు= బయటికి వచ్చే; సంబ్రమంబునన్= వేగిరిపాటుతో; ఆ+కన్యకలు= జలకేళిచేసిన కన్యలు; అన్యోన్య, పరిధానంబులు= ఒండొరుల వస్త్రాలు; వీడ్యుడన్= మారుపడేటట్లుగా; కొని= గ్రహించి; కట్టు+ఎడన్= కట్టుకొనే సమయాన; దేవయాని పుట్టంబున్= దేవయాని వప్రాణి; (చీరను); శర్మిష్ట= రాక్షసరాజుకూతురు; కట్టినవ్= కట్టుకొనగా; మతి= అనంతరం; దాని, పరిధానంబు= ఆశర్మిష్ట వప్రాణి; దేవయాని; పుచ్చుకొనక= గ్రహించక; రోసి= అసహ్యాంచుకొని; శర్మిష్టన్; చూచి; ఇట్లు= ఈవిధంగా; అనియెన్= పలికింది.

తాత్పర్యం: కచుడు వెళ్లిపోయినతర్వాత పుత్రుడు ఉన్నచోట రాక్షసరా జైన వృషపర్యడికూతురు శర్మిష్ట అనే పేరు గల కన్య వేలకొద్ది కన్యలచేత చుట్టుబడి దేవయానితోకూడ అడవికి వెళ్లింది. (ఉద్యానవనానికి వెళ్లి) ఒక కొలనుబడ్డున వారు తమ తమ కట్టుబట్టలు పెట్టి జలకేళి చేస్తుండగా ఆ బట్టలు సుడిగాలిచేత ఎగురగొట్టబడి కలిసిపోయాయి. ఆ కన్యలు ఒండొరులను మీరునట్లుగా సరస్సునుండి బయటికి వచ్చే తొందరలో ఒండొరుల చీరలు మారుపడేటట్లు గ్రహించి కట్టుకొనే సమయాన దేవయానిచీర శర్మిష్ట కట్టుకొన్నది. అప్పుడు ఆ శర్మిష్ట వప్రాణి దేవయాని గ్రహించక ఏనించుకొని శర్మిష్టను చూచి ఇట్లు పలికింది.

విశేషం: మూలంలో ఆకన్యలవప్రాతిలను ఇంద్రుడు కలిపివేసిన ట్లన్నది. నన్నయ మార్చి సురకరువలిచే నవి కలిపివేయబడిన వని ప్రాయటం చౌచిత్యకోభితంగా ఉన్నది.

క. లోకోత్తరచలితుం డగు | నా కావ్యతనుాజి; సీకు నారాధిత; నేఁ
బ్రాకట భూసురకన్యక; | సీకట్టిన ఘైల గట్ట నేర్చునె చెపుమా.

135

ప్రతిపదార్థం: లోక+ఉత్తర, చరితుండు+అగు= అసామాన్యచరిత కలవా డైన; ఆ, కావ్య, తనూజన్= ఆ పుత్రుడి కూతురిని; నీకున్= శర్మిష్టకు; ఆరాధితన్= పూజింపబడిన (తగిన) దానిని; నేన్= నేను; ప్రాకట, భూసుర, కన్యకన్= ప్రసిద్ధి పొందిన బ్రాహ్మణా కన్యకను; సీకట్టిన= (కర్మపద ప్రథమకు షష్మి) సీవు కట్టుకొన్న; ఘైల= మలిన వప్రాణి; కట్టు, నేర్చున్+ఎ= కట్టుకోగలనా; చెపుము+ఎ= చెప్పుమా.

తాత్పర్యం: అసాధారణచరిత్ర దైన పుత్రుడికూతురిని, నీకు పూజనీయురాలిని, ప్రసిద్ధ మైన బ్రాహ్మణములాన పుట్టినవక్ష్యను అయిన నేను నీవు కట్టుకొన్న మలినవస్త్రాన్ని కట్టుకోగలనా? చెప్పము.

విశేషం: అగు+ఆ= ఉదంత తద్దర్శ విశేషణమున కచ్చ పర మైనప్పుడు నుగాగమం ఔతుంది; అగు నా కావ్య- అనుట వల్ల పుత్రుడి లోకోత్తరచరితత్వం వ్యక్తం చేయబడింది.

వ. అనిన శల్మిష్ట యి ట్లనియె.

136

తాత్పర్యం: దేవయాని అట్లా పలుకగా శర్మిష్ట ఇట్లా అన్నది.

క. మా యయుకు బాయక పని , సేయుచు దీవించి ప్రియము సెష్టుచు నుండున్ మీయయు; వెండి మహిమలు , నా యెద్దున పలుక నీకు నానయు లేదే?

137

ప్రతిపదార్థం: మా అయ్యున్= మాతండ్రి అయిన వ్యస్పర్యుడికి; మీ అయ్య= మీ తండ్రి అయిన పుత్రుడు; పాయక= విడువక; పని, చేయుచున్, దీవించి= ఆశీర్వదించి; ప్రియము= ఇష్టము; చెప్పుచున్+ఉండున్= చెప్పుతూఉంటాడు; వెండి= మరియు; మహిమలు= గొప్పతనాలు; నా; ఒడ్డున్+ఆ= నా దగ్గరే; పలుకన్= చెప్పుటానికి; నీకున్; నానయున్= సిగ్గుకూడ; లేదు+ఏ= లేదా!

తాత్పర్యం: మీతండ్రి అయిన పుత్రుడు మాతండ్రి అయిన వ్యస్పర్యుడిని విడువక సేవిస్తూ ఆశీర్వదించి ప్రియవాక్యాలు పలుకుతూ ఉంటాడు. మరి మీ గొప్పతనాలు నాదగ్గరే పలికేందుకు (పలకటానికి) నీకు సిగ్గుకూడ లేదా?

వ. ‘నాకట్టిన పుట్టంబు నీకుం గట్టంగాదు గా కేమీ’ యని గర్వంబున నెగ్గులాడి దేవయాని నొక్కమూతం ద్రోచి, శల్మిష్ట కష్యకాసహార్షపలవృత యయి క్రమ్ముతీ వచ్చి నిజనివాసంబున నుండి; నంత.

138

ప్రతిపదార్థం: నా, కట్టిన= నేను కట్టుకొన్న (కర్మపద ప్రథమకు షష్టి); పుట్టంబు= వప్పం; నీకున్; కట్టున్, కాదు, కాక+ఏమి= కట్టుకొనరాదా ఏమి; అని; గర్వంబున్= గర్వంతో; ఎగ్గులు+ఆడి= నిందలు పలికి; దేవయానిన్= దేవయానిని; ఒక్కమాత్రనో; ల్రోచి= (ల్రోసిపడేసి; శర్మిష్టి; కన్యకా, సహస్ర, పరివృత, అయి= కన్యలయ్యుక్క వేయిచేత (పలుపురు కన్యలచేత) చుట్టుబడిన ద్వి; క్రమ్ముతీ వచ్చి)= తిరిగివచ్చి; నిజనివాసంబున్= తనయ్యుక్క ఇంటిలో; ఉండెన్; అంతన్= పిమ్మట.

తాత్పర్యం: నేను కట్టుకొన్నవప్పుం నీవు కట్టుకోరాదా ఏమిటి? అని గర్వంతో నిందలాడి, దేవయానిని ఒక నూతిలో త్రోసివేసి, శర్మిష్టి వేయిమందికన్యకలతో కూడిన దై తిరిగివచ్చి తన గృహమందు ఉన్నది. పిమ్మట.

విశేషం: సహజంగా జరుగుతున్నట్లు చిత్రించే కథాసన్నివేశాలు కొన్ని భావికధార్థవ్యంజకాలుగా నిబంధింపబడటం వస్తుధని శిల్పం. సుడిగాలిచేత శర్మిష్టి దేవయానుల చీరలు కలిసిపోయినవి. దేవయానిచీర శర్మిష్టి ధరించటం, శర్మిష్టిచీరను దేవయాని తిరస్కరించటం ఆ పాత్రల చిత్రువృత్తులకు నిదర్శనాలు. విశేష మేమంటే చీరలు మారుపడిన ఇరువురూ భావికథలో యయాతికి భార్యలు(సవతులు) కానున్నారు. క్షత్రియవనిత పెండ్లాడగిన యయాతిని శర్మిష్టకు దక్కుమండా దేవయాని తాను పాందగలుగుతుంది బలీయ మైన విధివలన (లేదా శాపంవలన). శర్మిష్టి వేయిమంది చెలికత్తులతోసహ తనకు దాస్యంచేసేటట్లు సాధించగలుగుతుంది. ఈ కథార్థాలకు బీజాలు ఇక్కడ ఉన్నాయి. చీరలను కలిపిన గాలి విధి. వారిరువురు

సవతు లయ్య యోగం అందులో ధ్వని. చీరెలు యయాతికి భార్యలుగా ఉండే సట్టియైలకు సంకేతాలు. జ్ఞాతియవనిత కట్టుకొనే చీరను తాను ధరించలేదు దేవయాని. భావికథలో శర్మిష్ట వలె దేవయాని యయాతి మనసు నాకర్మించలేదు. శుశ్రూడి భయంవలన, దేవయాని గడుసరితనంవలన యయాతి ఆమెను కట్టుకొన్నాడే కాని సహజమైన వలపువలన కాదు. దేవయాని జాత్యహంకారపత్తి; శర్మిష్ట అభిమానవతి. పట్టింపువస్తే నూరుగురు చెలికత్తెలసాయంతో దేవయానిని పాడుబడినబావిలో పడవేయగలిగిన సమర్పురాలు శర్మిష్ట తరువాతి కథలో తాను యయాతిని పెండ్లాడి, తనకుమారుడైన పూరుని గుణాన్నిత్యంవలన రాజమాత అంఱ తన బలాస్తే బలగాస్తే ప్రదర్శించుకొన్నది. దేవయానికిగల కోపం, అహంకారం, అసహనం, శశర్షు, ప్రతీకారప్రవత్తి అనేవి క్రమంగా ఆమెను గార్హశ్యసుభాలకూ, భర్తకూ దూరంచేస్తాయి. ఈకథలో చీరెకట్టి సహనంతో, షైర్యంతో, అభిమానంతో నిలిచిన శర్మిష్ట చివరకు జ్ఞాతియోచిత విజయాన్ని సాధిస్తుంది. జాత్యహంకారంవలన దేవయాని రెండింటిచి చెడ్డ రేవడి చౌతుంది. భర్తను తిరిగిపొందిన దేవయాని బిడిపోయిన అహంకారిణి. ఆ భావికథార్థాలకు ఇప్పటి కథాసన్నివేశాలను వ్యంజకాలుగా సంయోజనచేయటం నన్నయు ప్రసన్నకథాకలితార్థయుక్తి. (సంపా.)

యయాతి మాతంబడిన దేవయాని సుద్ధరించుట (సం. 1-73-14)

ఉ. అనహుఫాత్మజుం డగు యయాతి యభిజ్ఞధనుస్సహియుఁ ఛై
యానతశాత్తపుండు మృగయారసలోలనిబద్ధబుధ్మిఁ ద
తాప్మన మెల్లు గ్రమ్మత్తి నికామధ్యత్తముఁ దేగుదెంచే నం
దానలినాంక్షి యున్న విపినాంతర కూపతటంబునాధ్రకున్.

139

ప్రతిపదార్థం: ఆసత, శాతవుండు= విధేయులైన శత్రువులు కలవాడు (శత్రువులను జయించిన వాడు); ఆ, నహంషు= ఆత్మజుందు+అగు= ప్రసిద్ధ ఛైన సహమడి కుమారుడైన; యయాతి= మహారాజు; అధిజ్ఞ, ధనుస్తోసలో, నిబద్ధ, బుద్ధిన్= వేట అనే వినోదమందు ఆసక్తి కలదియున్నా, కట్టబడినదియున్నా అయిన బుద్ధిగలవాడై; తద్, కానము+ఎల్లన్= ఆ అడవిలంతా; క్రుముతీఁ= తిరిగి; నికామ, ధృత, శ్రముఁడు= మిక్కెలిగా పాందబడిన బడలిక గలవాడై; అందున్= ఆ అడవిలో; ఆ, నలిన+అంక్షిఁ= పద్మాలవంటి నేత్రాలు కలిగిన ఆదేవయాని; ఉన్న= పడియున్న; విపిన+అంతర, కూప, తటంబు, ఒద్దుకున్= అడవినడుమ నున్న మాతి ఒడ్డు దగ్గరకు; ఏగుదెంచెన్= వచ్చేను.

తాత్పర్యం: బిడించబడి విధేయులైన శత్రువులు కల ప్రసిద్ధుడైన నహమడి కుమారు ఛైన యయాతిమహారాజు వేట అనే వినోదమందు ఆసక్తిగల బుద్ధి కలవాడై, ఆ అడవి అంతా తిరిగి అధికంగా పాందబడిన శ్రమకలవాడై అక్కడ దేవయాని పడియున్న అడవిమధ్యలోని మాతిగట్టుదగ్గరకు వచ్చాడు.

విశేషం: ఆ, అను పదం ప్రసిద్ధ డనే అర్థాన్ని సూచిస్తుంది. తటంబు+ఒద్దుకున్= షష్ఠి సమాసమందు ఉకార బుకారములకు అచ్చపరమైనపుడు నుగాగమ మాతుంది. తటంబు నొద్దుకున్.

సీ. చనుదెంచి, యమ్మహిజిసపతి జల మహే, క్షించి, యచ్ఛో విశ్రమించి, చూచి,
తత్త్వాపమున విలసత్త్వాలఘనవల్లి, యన్నిష్టసభి నూచియున్న దాని,
గురుకుచయుగమ్మై బరువడి దొరగెడు, కన్నిరు పూరించుచున్న దానిఁ,
దనసమీపమునకు జనుల యాగమనంబు, పస్సుగాఁ గోరుచుమున్న దాని,

ఆ. వరుణదేవుతోడు గర మళ్లి జలనివా ; సంబు విడిచి భూష్టలంబువలని
కరుగుదేర నున్న వరుణేంద్రుదేవియ , పోనిదాని దేవయానిఁ గనియె.

140

ప్రతిపదార్థం: చనుదెంచి= వచ్చి; ఆ+మహాత్, జనమతి= ఆ గొప్పరాజు (యయాతి); జలము= నీరు; అవ్యేష్టించి= కోరి; అచ్ఛేన్= అచ్చట; విశ్రమించి= బడలిక తీర్పుకొని; చూచి; తద్వ+కూపమునన్= ఆమాతియందు; విలసత్, కూల, ఘన, వల్లి= ప్రకాశిస్తున్న ఒడ్డునందలి గొప్పతీగి; అను, ఇష్టసభిన్= అనెడి ఇష్టురా లైన చెలికత్తెను; ఉఁడి, ఉన్నరానిన్= పట్టుకొని ఉన్నదానిని; గురు, కుచయుగముపైన్= పెద్దపునాల జంటపై; పరువదేన్= క్రమంగా; తౌరగెడు= కారెడు; కస్తురు= బాష్పజలం; పూరించుచున్+ఉన్నదానిన్= నిండిస్తున్నదానిని; తన సమీపమునకున్= తన దగ్గరకు; జనుల= జనాలయొక్క; ఆగమనంబు= రాక; పన్నగాన్= ఒప్పుగా; కోరుచున్+ఉన్నదానిన్= కోరుతున్న దానిని; వరుణదేవుతోడన్= పడమటి దిక్కునకు రా జైస వరుణదేవుడితో (వరుణదేవుడు జలాధిదేవత); కరము= మిక్కిలి; అల్లి= కోపించి; జలనివాసంబు= జలమందు నివసించటం విడిచి; భూష్టలంబు, వలనికిన్= భూష్టదేశం దిక్కుకు; అరుగుదేరన్, ఉన్న= వచ్చేందుకు సిద్ధంగా ఉన్న; వరుణ+ఇంద్రు, దేవి+అ= వరుణదేవుడి భార్యనే (వరుణుడి పట్టమహిషిని); పోనిదానిన్= పోలినదానిని; దేవయానిన్; కనియెన్= చూచాడు.

తాత్పర్యం: వచ్చి, ఆ యయాతిమహారాజు నీరు కోరి, అక్కడ విశ్రాంతి గైకొని, చూచి, ఆమాతిలో ఒప్పుతున్న ఒడ్డునం దున్న గొప్పలత అనే ఇష్టసభిని (రూపకాలంకారం) పట్టుకొన్న దానిని, పెద్దవైపునయుగైంపై క్రమంగా జారు కస్తుటిని నింపుతున్నదానిని తనవద్దుకు జనులరాకను ఒప్పుగా కోరుతున్నదానిని, వరుణదేవుడితో మిక్కిలి కోపించి జలమందలి నివాసాన్ని విడిచి భూష్టదేశందిక్కుకు రానున్న వరుణుడిపట్టమహిషిని పోలినదానిని దేవయానిని చూచాడు.

విశేషం: అలం: ఉపమాలంకారం: ఉత్సైష్ట అనికూడ చెప్పవచ్చును. వరుణుడు జలాలకు రాజు. అందుచేత అతడిభార్య జలంలోనే నివిస్తుంది. టీగము పట్టుకొని యున్న దేవయాని- భర్తాచీర కోపించి భూష్టదేశందిక్కుకు రానున్న వరుణుడి పట్టమహిషిమో అన్నట్లున్నది. ఆ+చోటన్= అచ్చోట= త్రికసంధి. ఉత్తర పదమగు చోట శబ్దము టాక్షరము లోపంబు విభాష నగును. చోటుశబ్దము యొక్క సప్తమీ విభక్తి చోటన్. అను+ఇష్టసభి= అను అనెడి ఉండంత తద్దర్శ విశేషణమునందలి ఉకారము లోపించగా ‘అన్’ ఔతుంది. ఇచ్చట ఈఁ నకారానికి అచ్చపరమైనందువలన నకారానికి ద్విత్యం నచ్చింది. కొందరు ఇది ద్రుతధ్విత్వ సంధి అని చెప్పారు. కాని అన్ లోని నకారం ద్రుతం కాదు - మరి కొందరు అన్+ఇష్టసభి అని విడదీస్తారు. ‘అరుగుదెంచు’ ధాతువు తుమున్నథకం అరుగుదేరన్, నన్నయ వర్ణించేటప్పుడు విశేషణాలతర్వాత దాని, దాని అని ఉపయోగించటం పెక్కుచోట్ల కానపస్తుంది. ఈఁ పద్యం చూచి చిత్రకారుడు చిత్రాన్ని గీయవచ్చును. నన్నయవర్ణసలు చిత్రకారుడిచిత్రం వలె ఏకైకవిన్యాసాన్ని సూచిస్తా యని విమర్శకులు చెప్పారు. రసపోషకంగా అలంకారాన్ని ప్రయోగించటం, నిర్వహించటం, విడవటం, అవసరం వస్తే మిక్కిలిగా నిర్వహించకపోవటం అనే పద్ధతులు ధ్వనిమార్గవర్తులైన కపులు పాటిస్తారు. నన్నయ ఇక్కడ శోకిస్తున్న శృంగార విభావాన్ని వర్ణిస్తా అలంకారాన్ని మిక్కిలిగా నిర్వహించకపోవటం గమనార్థం. ‘చిలసత్కాపఫునవల్లి యస్మిషప్పణి నూడియున్నదాని’ అన్చోట రూపకం వాడి, దానిని వదలి ఆమెరూపంకంట దుఃఖాన్ని ఎక్కువగా వర్ణించి, ఎత్తుగీతలో ‘వరుణదేవేంద్రుదేవియపోనిదాని’ అని ఉపమాలంకారాన్ని నిర్వహించాడు నన్నయ. ఇక్కడ అలంకారం క్రమంగా వస్తువును భావాన్ని ధ్వనింపచేస్తున్నది.

వ. కని ‘నీ వెవ్వలిదాన? వి ట్లేల యేకతంబ యివ్విపినాంతరకూపంబున నున్న దాన?’ వనిన విని దేవయాని యెష్టుడుం దమ విపాలించుచున్న యవ్వనంబునకు మృగయావినోదార్థంబు యయాతి వచ్చుటంజేసి తొల్లియుజ్జాచినది కావున నాతని నెఱింగి య ట్లనియె.

141

ప్రతిపదార్థం: కని= దేవయానిని చూచి; నీవు; ఎష్టరిదాసపు= ఎవరికి సంబంధించిన దానిపి; ఇట్లు= ఈవిధంగా; ఏల= ఎందుకు; ఏకతంబు+లా= ఒంటరిగా; ఈవిపిన+అంతర, కూపంబున్న= ఈ అడవిమధ్య ఉన్న నూతియందు; ఉన్నదానపు; అనినన్= అని యయాతి అడుగగా; విని; దేవయాని; ఎష్టుడున్= ఎల్లప్పుడును (అంతకు ముందు); తమ, విహారించుచున్+ఉన్న= తాము విహారం చేస్తూఉండే; ఆ+వనంబునకున్= ఆ అడవికి; మృగయా, వినోద+అర్థంబు= వేట అనే వినోదం (వేడుక) నిమిత్తం; యయాతి, వచ్చుటన్ చేసి= వస్తూ ఉండటంచేత; తొల్లియున్= పూర్వం కూడ; చూచినది; కావున్; అతనిన్= యయాతిని; ఎఱింగి= తెలిసికొని, గుర్తించి; ఇట్లు+అనియెన్.

తాత్పర్యం: యయాతి దేవయానిని చూచి ‘నీవు ఎవతెవు? ఈవిధంగా ఒంటరిగా ఈ అడవినడుమ ఉన్న నూతియందు ఎందుకు పడియున్నావు?’ అని అడుగగా దేవయాని విని ఎష్టుడూ తాము విహారించే ఆ అడవికి వేటవేడుక కొరకు వస్తూ ఉండటంవలన, అంతకుముందుకూడ అతడిని చూచిఉన్నది కాబట్టి గుర్తించి ఇట్లు పలికింది.

తరలము.

అమరసన్నిభా! యేను ఘోరసురాసురాహాపభూమి న
య్యమురపీరులచేత మర్లితు లైన దాసవులన్ గత
భ్రములగాఁ దన విద్యపెంపునఁ బ్రాహ్మజీవులఁ జేసి య
త్యమితశక్తిమెయిన్ వెలింగినయట్టి భార్గవుకూతురన్.

142

ప్రతిపదార్థం: అమర, సన్నిభా= దేవతలతో సమానమైనవాడా!; ఏను= నేను; ఘోర, సుర+అసుర+ఆహావభూమిన్= భయంకరమైన దేవరాక్షసుల యుద్ధరంగంలో; ఆ+అమరపీరులచేతన్= పీరు లైన ఆ దేవతలచేత; మర్లితులు+అయిన= చంపబడిన; దాసవులన్= రాక్షసులను; గత, భ్రములన్, కాన్= పోయినభ్రమ కలవా రగునట్లుగా; తన విద్య పెంపున్= సంజీవని అనే తనవిద్యయొక్క గొప్పతనంచేత; ప్రాప్తజీవులన్; పాందబడిన జీవం (ప్రాణం) కలవారినిగా; చేసి; అతి+అమిత, భక్తిమెయిన్= మిక్కిలి అధిక మైన శక్తితో; వెలింగిన+అట్టి= ప్రకాశించినట్టి; భార్గవు= శుక్రుడియొక్క; కూతురన్= రుమారైను.

తాత్పర్యం: దేవతాసమానంగా మైన ఓ యయాతి! నేను భయంకర మైన దేవరాక్షసులయుద్ధరంగంలో పీరు లైన దేవతలచేత చంపబడిన రాక్షసులను తన సంజీవినిద్యప్రభావంచేత భ్రమతోలగినవారినిగాను, ప్రాణవంతులను గాను చేసి అత్యధిక మైన శక్తితో ప్రకాశించిన శుక్రుడికుమారైను.

విశేషం: గతభ్రములగా అనేచోట జిత్శములగా అన్న పార మున్నది. అనగా జయించబడినప్రశ్న కలవారినిగా అని అర్థం: ఈ పారంకూడా ఉచితంగానే ఉన్నది. అతి+అమిత= అత్యమిత- యణాదేశసంధి. కూతు శబ్దము ప్రథమైక వచనమును రు వర్ణ మగును. కూతురు. ఇది అస్త్రధీశేషణ మగుటచే ను అంతాగమముగా వచ్చినది. ఈ ఆగమానికి ముందు ఉత్సం అత్యమైనది. కూతురన్. తరలవృత్తానికి ప్రతిపాదంలోనూ న-భ-ర-స-జ-ఱ-గ అనే గణా లుంటాయి. 12వ అక్షరం యతిస్థానం. ఇంది మొదటి రెండులఘువులను ఒకగురుపుగా చేస్తే మత్తకోకిలపాదమౌతుంది. అప్పుడు గణాలు “ర,స,జ,జ,భ,ర” అన్వతాయి.

వ. ‘దేవయాని యసుదానఁ బ్రమాదవశంబున నిస్మాతం బడి వెలువడ నేరుకున్నదానను; న న్మధరించి రక్షింపు’ మనిన నష్టిష్టుకస్తుకయందుఁ దద్దుయు దయాకుం దై.

143

ప్రతిపదార్థం: దేవయాని యనుదాన్= ప్రమాదవశంబున్= ఏమరుపాటు కారణాన; ఈ+నూతన్= ఈ నూతియందు; పడి; వెలువడన్, నేరక+ఉన్నదానన్= పైకి రాజులకున్నాను (రాలేకపోతున్నాను); నన్నన్, ఉధరించి= పైకి తీసి; రక్షింపుము= కాపాడుము; అనిన్= అని పలుకగా; ఆ+విప్రకన్యక, అంద్= బ్రాహ్మణుడి (శుక్రుడి) కుమార్తె అయిన ఆ దేవయానియందు; తద్దయున్= మిక్కిలి; దయాఖుండు+ఱి= దయకలవా డయి.

తాత్పర్యం: నేను దేవయాని అనే పేరుకలదానిని. ఏమరుపాటు కారణాన ఈ నూతిలో పడి పైకి రాలేకున్నాను. నన్న పైకి తీసి రక్షించు మని పలుకగా ఆ బ్రాహ్మణకన్య అయిన దేవయానియెడల మిక్కిలిదయ కలవాడై.

విశేషం: ‘అది శబ్దమునకు వునులు పరంబగునపుడును సంబోధనంబునందు దాన అన్న దాదేశం బగును’. అను+అది+ను= అనుదాన్. దేవయాని ప్రమాదవశాన నూతిలో పడలేదు; శర్మిష్ట ఆమెను తోసింది. కాని, ఆమె ఈవిధంగా చెప్పటం ఆమె గడుసుతనాన్ని సూచిస్తుంది. శుక్రాచార్యుడికూతుర నని చెప్పుకొని ఆమె తన అభిజాత్యాన్ని చెప్పుకొన్నది. తన పాటు కారణంచెప్పకుండ, యయాత్మిషై కలిగిన అభిలాషము ప్రతిఫలంగా అతని ఆదరాభిమానాలను పొందాలనుకోవటం అట్లా మాటాడటంలో కల వస్తుర్ధన్ని.

చ. జలధివిలోలవీచి విలసత్యలకాంచి సమంచితావన్

తలపహానక్కమం బయిన దళ్మిణహస్తమునం దదున్నము

ద్విజమిరఘుర్ధవాలకణక్రమకరాజ్ఞము వట్టి నూతిలో

వెలువడఁ గోమలిం బిగిచె విశ్రుతకీల్రు యయాతి ప్రీతితోన్.

144

ప్రతిపదార్థం: విప్రతకీర్తి= ప్రసిద్ధమైనకీర్తి కల యయాతి; జలధి, విలోల, వీచి, విలసత్య, కల, కాంచి, సమంచిత+అవనీ, తల, వహన, క్షమంబు+అయిన= సముద్రంయొక్క చలించే తరంగా లనబడే ప్రకాశిస్తున్న మధురంగా ప్రోగే ఒడ్డుణాంతో కూడిన భూతలాన్ని భరించటంలో సమర్ప మైన; దళ్మిణ హస్తమున్= కుడిచేతితో; తద్వ+ఉన్నమత్+గజత్+ఉరు, ఘర్ష, వారి, కణ, కమ్ర, కర+అజ్ఞము= ఆ దేవయానియొక్క పైకిత్తబడుతున్నట్టియూ, జారుతున్న అధికమైన చెమట బిందువులచేత సుందరమైనట్టియూ పద్మము వంటిచేతిని; పట్టి= గ్రహించి; నూతిలోన్= నూతినుండి; వెలువడన్= బయటికి వచ్చునట్లుగా; కోమలిన్= మృదు మైన శరీరం కల దేవయానిని; ప్రీతితోన్= ప్రేమతో; తిగిచెన్= లాగెను (పైకిలాగడు).

తాత్పర్యం: ప్రసిద్ధ మైన కీర్తి గల యయాతి సముద్రంయొక్క చలించే తరంగాలనే మధురమైన ధ్వని కలిగిన ఒడ్డుణాంతో కూడిన ధరణితలాన్ని వహించే శక్తి గల కుడిచేతితో పైకిత్తబడినదియూ, జారుతున్న అధికమైన చెమటబిందువులతో అంద మైనది అయిన దేవయాని పద్మంవంటిచేయిని పట్టుకొని నూతినుండి పైకి వచ్చేటట్లుగా ప్రీతితో పైకి తీశాడు.

విశేషం: అలం: వృత్త్యనుప్రాసం, రూపకం. యయాతి దేవయానియొక్క కరాజ్ఞము పట్టుకొనటం ముందు జరుగబోతున్న పాణిగ్రహణాన్ని సూచిస్తుంది. దేవయాని హస్తం చెమటబిందువులతో తడిసి ఉండటంవలన పద్మంగా రూపించటం సముచితం. యయాతి కుడిచేయి భూభారవహానక్కము మైనది కాబట్టి దిగ్జజముయొక్క తుండంవలె నున్నదని భావించటానికి పీలున్న ‘హస్త’ శబ్దం వాడటం సార్కం. దేవయానియందు ఉదయించిన అభిలాషపలన కలిగిన సాత్మికభావోదయంగా హస్తంమీది స్వేదాన్ని నున్నయు వర్ణించి ధ్వనింపజేశాడు. అది కరగ్రహణంచేత పరిపుష్టి చెందింది. వర్ణన్ని స్వరూపస్వభావప్యంజకాలైన

అడ్డరాలను రచనలో వాడి శయ్యాసొందర్యాన్ని పోషించే అడ్డరరమ్యతకు ఈ పద్యం రఘుణీయోదాహారణం. నూతిలో వెలువడు= నూతినుండి బయటికి వచ్చేటట్లు ఇక్కడ ష్ట్రీఫిభ్రక్తి పంచమ్యథంలో వాడబడింది.

వ. ఇట్లు దేవయాని నుఢ్లలంచి నిజపురంబున కలగె; నట దేవయానియు శల్మిష్టసేనిన యెగ్గువలన విముక్తయయి తన్న రోయుచు వచ్చుదాని ఘుమార్లిక యను పరిచాలికం గని 'యేసు వృషపర్యవురంబు సార నొల్ల; శల్మిష్ట చేత నా పడిన యవమానంబు మధీయ జనకున తెల్పింగెంపు' మని పంచిన, నబియును నతిష్వలితగతిం జని తడ్పుత్తాంతం బంతయు శుక్రునకుం జెప్పిన, శుక్రుండును నాక్షణంబ వచ్చి కోప ఘుమార్లిత బాపు పూరితసయన ర్మై యున్న దేవయానిం గని యి ట్లనియే.

145

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈవిధంగా; దేవయానిన్; ఉడ్లరించి= పైకి తీసి; నిజపురంబునకున్= తన పట్టణానికి; అరిగెన్= యయాతి వెళ్లాడు. ఇట్లు= ఇచ్చుట; దేవయానియున్= దేవయానికూడ; శర్మిష్ట చేసిన= వృషపర్యడి కూతు రైన శర్మిష్ట చేసిన; ఎగ్గువలనన్= కీడువలన; విముక్త+అయి= విడువబడినదై; తన్నన్= దేవయానిని; రోయుచున్+వచ్చి, దానిన్= వెదకుతూ వస్తున్న దానిని; ఘుమార్లిక అను పరిచారికన్= ఘుమార్లిక అన్న పేరు కల సేవకురాలిని; కని= చూచి; ఏను= నేను; వృషపర్య, పురంబు= వృషపర్య డనే రాక్షస రాజు పట్టణాన్ని; చౌర్మ+బల్లన్= ప్రవేశించటానికి అంగికరించను; శర్మిష్టచేతన్; నా పడిన= (కర్మపద్ధతమకుషష్టి) నేను పొందిన; అవమానంబు= పరాభవం; మదీయ జనకునకున్= నాతండ్రి లైన శుక్రుడికి; ఎఱింగింపుము= తెల్పుము; అని, పంచినన్= అని పంపగా; అదియునన్= ఆ ఘుమార్లికయును; అతి త్వరితగతిన్= మిక్కిలి వేగంతో కూడిన గమనంతో; చని= వెళ్లి; తద్ద, వృత్తాంతంబు+అంతయున్= దేవయానికి జరిగిన అవమాన విషయమంతా; శుక్రునకున్; చెప్పగా; శుక్రుండునున్= శుక్రుడు కూడ; ఆ ఉడ్లణంబు+అ= ఆడ్డణ మందే; వచ్చి; కోప, ఘుమార్లిత, బాపు, పూరిత, నయన, అయి, ఉన్న= కోపంచేత తిరుగుడు పడినట్టియున్నా, కన్నిటితో నిండినట్టియున్నా నేత్రాలు కలదై ఉన్న; దేవయానిన్; కని= చూచి; ఇట్లు+అనియెన్.

తాత్పర్యం: ఈవిధంగా దేవయానిని నూతినుండి పైకి తీసి యయాతి తనపట్టణానికి వెళ్లాడు. ఇక్కడ దేవయాని కూడా శర్మిష్ట తనకు చేసిన కీడువలన విడువబడినదై తనను వెదకుతూ వస్తున్న ఘుమార్లిక అన్న పేరు కలదానిని చూచి నేను వృషపర్యడి పట్టణంలో ప్రవేశించటానికి అంగికరించను; శర్మిష్టచేత నేను పొందిన అవమానం నా తండ్రికి తెలుపుము' అని పంపగా, ఘుమార్లికకూడా మిక్కిలి వేగంతో కూడిన గమనంతో వెళ్లి జరిగిన వృత్తాంతమంతా శుక్రుడికి చెప్పింది. శుక్రుడుకూడ తత్త్వాంశమే వచ్చి), కోపంచేత తిరుగుడు పడినట్టి, కన్నిటితో నిండినట్టి నేత్రాలు కలదై ఉన్న దేవయానిని చూచి యిట్లు పలికాడు.

క. అనుపమ నియమాన్వితు లై, యసుానద్ధీణాలు గ్రతుసహస్రంబులు సే సినవారికంటే నక్రో, ధనుండ గరం బధికుఁ డంట్రు తత్త్వవిధిజ్ఞల్.

146

ప్రతిపదార్థం: అనుపమ, నియమ+అన్వయలు+అయి= సాటిలేని నియమంతో కూడిన వా రై; అనూస, దఖ్షిణాల్న= అధికము లయిన దక్షిణాలతో (సంభావనలతో); క్రతు, సహస్రంబులు= యజ్ఞములు వేలు; చేసిన వారికంటేన్; అక్రోధనుఁడు+అ= కోపశిలం లేనివాడే; కరంబు= మిక్కిలి; అధికుఁడు= గొప్పవాడు; అని; తత్త్వవిధిజ్ఞల్= పరమార్థ మెట్టిగినవారు; అండ్రు= అందురు (అంటారు).

తాత్పర్యం: సాటి లేని నియమంతో కూడినవా రై గొప్పదక్షిణాలతో వేలకొద్దీ యజ్ఞాలు చేసినవారికంటేకూడ కోపం లేనివాడే మిక్కిలిగొప్పవా డని పరమార్థం తెలిసినవారు చెప్పారు.

విశేషం: నన్నయ సూక్తులలో ఇది ఒకటి. అను+దురు, తిమటలు పరంబు లగునపుడు అన్నాదులు'ను' స్థాపమున సున్న యగును- అందురు. ఇట చిందువు మీది తదలకు నిత్య వైకల్పికంబులయి టడ లగును- అందురు. ఉత్సోపము- అందు.

క. అలిగిన నలుగక, యెగ్గలు : పలికిన మతి విననియట్ల ప్రతివచనంబుల్

వలుకక, బన్నము వడి యెడఁ, దలపక యు న్నతయై చూపే ధర్మజ్ఞుడిలన్.

147

ప్రతివదార్థం: అలిగినవ్= ఇతరులు కోపించగా; అలుగక= కోపించక; ఎగ్గలు, పలికినవ్= నిందావాక్యాలు పలుకగా; మటి= అనంతరం, వినని, అట్లు+ల= ఆ నిందావాక్యాలు విననివిధంగానే; ప్రతివచనంబుల్= మారుమాటలు; పలుకక; బన్నము= అవమానము; వడి= పొంది; ఎడన్= హృదయమందు; తలపక= దానిని తలపకుండగనే; ఉన్న+అతఁడు+ల+చూపే= ఉన్నవాడే సుమా; ఇలన్= భూమియందు; ధర్మజ్ఞుడు= ధర్మం తెలిసినవాడు.

తాత్పర్యం: ఇతరులు కోపిస్తే కోపించకుండా, ఇతరులు నిందలు పలికితే మరి వాటిని విననట్లే మారుపలుకక, అవమానం పాందికూడా హృదయమందు తలపకుండా ఉన్నవాడే సుమా భూమియందు ధర్మ మెరిగినవాడు.

విశేషం: ఇదికూడ నన్నయ సూక్తులలో ఒకటి. చూపే - చుమా యొక్క సంజ్ఞిప్తరూపం.

వ. 'కాపున బుధ్మి గలవాలికిఁ గ్రీధంబు గొనియాడం దగదు; శర్మిష్ట రాచకూతురు; గొండుక యిభి; దానితోడి దేమి ర' మునిన దేవయాని యి ట్లనియె.

148

ప్రతివదార్థం: కాపునవ్= కాబట్టి; బుధ్మి, కలవారికిన్= బుధ్మిమంతులకు; గ్రీధంబు= కోపము; కొని, ఆడన్, తగదు= పొగడుట యుక్తం కాదు; శర్మిష్టి; రాచకూతురు= రాజగారి కూతురు; కొండుక+అది= చిన్నది; దానితోడి+అది+ఏమి= దానితో ఏమి; రమ్ము; అనినవ్= అని శుక్రుడు పిలువగా; దేవయాని; ఇట్లు+అనియెన్.

తాత్పర్యం: 'కాబట్టి బుధ్మిమంతులకు కోపాన్ని పొగడటం తగదు. అంటే కోపం మంచి దని పొగడటం యుక్తం కాదు. శర్మిష్టి; రాజకుమారి, వయసులో చిన్నది. దానితో ఏమిటి! (అంటే అది చేసిన పని లెక్కచేయ కూడదు) ఇంటికి రా' అని శుక్రుడు పలుకగా దేవయాని ఇట్లూ అన్నది.

విశేషం: తోడన్+అదితోడిది= 'సమాసముల చేత తోడ వలనల కిత్యమగును. అది, శబ్దముల అత్తునకు వృత్తిని లోపంబు బహుళముగా నగును.

క. కడు నసురక్తియు నేర్చును, గడుకయు, గలవాల నుఱక కడవగ నెగ్గుల్

నొడివెడు వివేకశాస్త్రులు, కడ నుండెడు నంతకంటే గష్టము గలదే.

149

ప్రతివదార్థం: కడన్= మిక్కిలి; అనురక్తియున్= ప్రేమయు; నేర్చును; కడవకయున్= యత్పమును (పూనికయును); కల, వారిన్; ఉఱక= లక్ష్మును చేయక, కడవగన్= మేర మీరునట్లుగా; ఎగ్గల్= నిందలు; నుడివెడు= పలికడి; వివేకశాస్త్రుల కడన్= జ్ఞానశోసులవద్ద; ఉండెడు, అంతకంట్నే= నివసించేదానికంటే; కష్టము= నీచత్వం; కలదు+ఏ= ఉన్నదే; లేదని భావం.

తాత్పర్యం: మిక్కిలి అనురాగమూ, నేర్చూ, పూనికయు, కలవారిని లక్ష్మిపెట్టక మేరమీరేటట్లుగా నిందలు పలికేజ్ఞాన హీనులవద్ద నివసించటంకంటే నైచ్యం వేరుగా గలదా! లేదు.

శ. ‘ఈశ్వరపర్యపురం బేను జీరనొల్ల; నెట యేనియుం భోదు’ ననిన శక్తందు ‘నాకు నీవ గతివి. నీతోడు నేనును వత్తు’ ననుచుగూతుం బట్టువఱుచుచున్నంత, నంతయుజ్ఞారులవలన నెఱింగి వృషపర్యందు శక్తునొద్దుకు వచ్చి నమస్కారించి యి ట్లనియె.

150

ప్రతిపదార్థం: ఈ, వృషపర్య, పురంబు= ఈ వృషపర్యాడి యొక్కపట్టణం; ఏను= నేను, చౌరన్+బల్లన్= ప్రవేశించ నంగీకరించను; ఎటు, ఏనియున్= ఎక్కుడికైనా, పోదున్= వెళతాను; అని= అని దేవయాని పలుకగా; శక్తుందు; నాకున్; నీపు+అ= నీవే; గతివి= దిక్కు; నీతోడున్; నేనును= నేనుకూడా; వత్తున్= వస్తాను; అనుచున్= అని పలుకుతూ; కూతున్= కూతురిని; పట్టువఱుచుచున్; ఉన్న, అంతన్= అను నయిస్తుండగా (ఓదారుస్తుండగా); అంతయున్= జరిగిన విషయమంతా; చారులవలనన్= వేగులవారివలన; ఎత్తింగి= తెలిసికొని; వృషపర్యందు= రాక్షసరాజు; శక్తు+బద్ధరున్= శక్తుడి దగ్గరకు; వచ్చి); నమస్కారించి= మైక్కి; ఇట్లు+అనియెన్.

తాత్పర్యం: ‘ఈ వృషపర్యడిపట్టణంలో నేను ప్రవేశించటానికి అంగీకరించను. మరి ఎక్కుడికైనా వెడతాను’ అని దేవయాని పలుకగా శక్తుడు ‘నాకు నీవే దిక్కు, నీతో నేను కూడా వస్తా’ నని కూతురిని ఓదారుస్తుండగా, ఈ విషయమంతా వేగులవారివలన తెలిసికొని, రాక్షసరా జైవ వృషపర్యడు శక్తుడివద్దుకు వచ్చి నమస్కారించి ఇట్లు పలికాడు.

ఉ. దేవతలన్ జయించుచు నతస్థిరసంపదలం ధ్వాచీయవి
ద్వావిభవంబు పెంపునన ధానవు లుధ్దతు లైరి; కానినా
డీ వనరాశిలోఁ జీరరె యింతకు నంతకకోపు లైన య
ధైపపతాకినీపతుల దివ్యనిశాతమహాయుధాహాతిన్.

151

ప్రతిపదార్థం: దేవతలన్= దేవతలను; జయించుచున్; అతిస్థిర, సంపదలన్= మిక్కిలి స్థిరమైన సంపదలతో; తృధీయ, విద్యావిభవంబు, పెంపునన్+అ= నీయొక్క విద్యాయొక్క వైభవం యొక్క గొప్పతనం చేతనే; ధానవులు= రాక్షసులు; ఉద్దతులు+బరి= గర్మించినవా రైనారు; కాని, నాడు= అది లేనప్పుడు; అంతక, కోపులు+అయిన= యముడియొక్క కోపం వంటి కోపం కలవారైన; ఆ+దేవ, పతాకినీ, పతులు= ఆ దేవతలనేనా నాయకులయొక్క; దివ్య, నిశాశ, మహాత్, ఆయుధ, ఆహతిన్= దేవతా సంబంధులూ, వాడివియూ అయిన గొప్పాలయుధాల దెబ్బచేత, ఇంతకున్= ఈ పాటికే; ఈవన రాశిలోన్= ఈ సముద్రంలో; చౌరు+ఎ= ప్రవేశించరా! ప్రవేశిస్తా రని భావం.

తాత్పర్యం: నీ విద్యా మహాత్మంయొక్క గొప్పతనం చేతనే దేవతలను జయిస్తూ మిక్కిలి స్థిరమైన సంపదలతో రాక్షసులు గర్మం కలవా రైనారు కానిచో, (ఆ విద్యలేనపుడు) యముడికోపంవంటి కోపం కలవా రైన ఆ దేవతా సేనాపతుల దివ్య మైనవీ, వాడి అయినవీ అయిన గొప్పాలయుధాల దెబ్బలచేత ఈసముద్రంలో ప్రవేశించి ఉండరా! అంటే మరణించి ఉండరా? అని భావం.

విశేషం: ఇంతకు సంతక కోపులు - ఇచ్చట ఛేకానుపొసం కలదు. వృషపర్యడు చెప్పిన దంతా సత్యమే. శక్తుడి మృతసంజీవనీ విద్య లేకుంటే దేవతలు రాక్షసులను చంపి ఉండేవారే; లేకుంటే భయంతో రాక్షసులు సముద్రంలో దాగి

ఉండేవారే. వస్తుస్వభావస్నుటణ్యంతో కూడుకొన్న రుటిత్యార్థపత్రిషట్టికి హేతు వైన రచన కల ఈపద్యంలో అర్థవ్యతి అనే శబ్దగుణం పోషించబడింది. (సంపా.)

క. వారణ ఘోటక భాండా , గారంబులు మొదలుగాగాగా గల ధనములతో

సూరినుత! యిందఱము నీ , వారకములు గాగ మమ్మ వగవుము బుద్ధిన్.

152

ప్రతిపదార్థం: సూరి, నుత= పండితులచేత స్తుతించబడినవాడా! శత్రువా!; వారణ, ఘోటక, భాండాగారంబులు= ఏనుగులు, గుట్టలు, ధనాలు ఉండేచోట్లు; మొదలు, కాగన్= మొదలయ్యెటట్లుగా; కల, ధనములతోన్= ఉన్న ధనాలతో; ఇందఱము= ఈ రాక్షసులమందరము; నీ వారకములు, కాగన్= నీ సొమ్ములోనట్లుగా; మమ్మన్= రాక్షసులను; బుద్ధిన్= మనస్సులో; వగవుము= తలచము.

తాత్పర్యం: ఏనుగులు గుట్టలు మొదలుగా గల ధనాలతో ఈ రాక్షసులందరమున్నా నీ సొమ్ములుగానే మనస్సునందు తలచవలసింది.

విశేషం: వారకం= లేనికాలమునందు ఉపయోగార్థ మొకరి కిచ్చి, కలిగినకాలమునందు మరల పుచ్చకౌనే ధనం మొదలయినది - అని నిఘంటువులోని అర్థం. నస్యయకాలంలో 'వగచు' ధాతువుకు 'తలచు' అని అర్థం.

శర్మిష్ట దాసి యై దేవయానిం గొలుచుట (సం.1-75-13)

వ. ‘ఈ దేవయాని కెళ్లి యిష్టంబు దానిన యిత్తు, నాడుగు’ మనిన దేవయాని సంతసిల్లి ‘యిష్టేని శర్మిష్ట గన్యకా సహాస్రంబుతో నాకు దాసి గావలయు, నిదియ నా కిష్టంబు; చీనిన యిచ్ఛనది’ యనిన వృషపర్వం డప్ప దక్కుయైతు రావించి, కన్యకాసహాస్రంబుతో దేవయానికి దాసిగా నిష్టి శుక్రునకు మనఃప్రియంబు సేసిన, శర్మిష్టయు నగ్గురువచనంబునఁ గన్యకాసహాస్రంబుతో నిత్యంబును దేవయానిం గొలుచుచుండి: నంత నొక్కనాఁడు.

153

ప్రతిపదార్థం: ఈ దేవయానికిన్= నీకూతు రైన దేవయానికి; ఎట్లి= ఏది; ఇష్టంబు= ప్రియమో; దానిన్+అ= దానినే; ఇత్తున్= ఇచ్చేదను; అడుగుము+అనిన్= అడుగు మని వృషపర్వుడు పలుకగా; దేవయాని; సంతసిల్లి= సంతోషించి; అట్లు+ఎని= అట్టుతే; అంటే నేనడిగిన దానినే (నా కిష్టమైన దానినే, నీ విచ్చేటట్లుయితే); శర్మిష్ట= నీకూతురైన శర్మిష్ట; కన్యకా, సహాస్రంబుతోన్= కన్యకలు వేయమందితో; నాకున్, దాసి, కావలయున్= సేవకురాలు కావాలి; ఇది+అ= ఇదే; నాకు; ఇష్టంబు= ప్రియం (ఇష్టం); దీనిన్+అ= దీనినే; ఇచ్చునది= ఇమ్ము; అనిన్న= అని దేవయాని పలుకగా; వృషపర్వండు; అప్పుడు+అ= ఆ జ్ఞణమే; ఆ+కూతున్= తన కూతురైన శర్మిష్టను; రావించి= రప్పించి; కన్యకా, సహాస్రంబుతోన్= కన్యలు వేయమందితో; దేవయానికిన్; దాసి+కాన్= దాసి అయ్యెటట్లుగా; ఇచ్చి; శత్రువునకున్; మనస్+ప్రియంబు= మనసుకు ప్రీతి; చేసినన్= చేయగా; శర్మిష్టయున్; ఆ+గురువచనంబునన్= ఆ తండ్రి లైన వృషపర్వుడి మాటచేత; కన్యకాసహాస్రంబుతోన్= కన్యకలు వేయమందితో; నిత్యంబును= ఎల్లప్పుడున్నా; దేవయానిన్; కొలుచున్; ఉండెన్= సేవిస్తూ ఉన్నది; అంతన్= అటుతరువాత; ఒక్కనాఁడు= ఒక్కరోజున.

తాత్పర్యం: ‘ఈ దేవయాని కేది ఇష్టమో (ప్రియమో) దానినే ఇస్తాను’ అని వృషపర్వుడు పలుకగా దేవయాని సంతోషించి ‘అట్లా అయితే, శర్మిష్ట వేయమందికన్యలతో నాకు దాసి కావాలి; ఇదే నాకు ఇష్టం. దీనినే నాకు

ఇవ్వాలిసింది' అని పలుకగా వృషపర్యందు తత్క్షణమే తనకూతు టైన శర్మిష్టము రప్పించి, వేయమంది కన్యలతో దేవయానికి దాసిగా ఇచ్చి, గురువైన శుభ్రుడికి మనఃప్రీతి కావించాడు. శర్మిష్టకూడా తండ్రివాక్యాలను అనుసరించి వేయమంది కన్యలతో ఎల్లప్పుడూ దేవయానిని సేవిస్తూ ఉన్నది. అటుతర్వాత ఒక్కరోజున. (తరువాతి పద్యంతో అన్నయం.)

విశేషం: 'విధియందు లూట్టునకు అదియను తచ్ఛబ్దమును ముందు ను గాగమంబును నగును'. ఇచ్చు+అది= ఇచ్చునది= ఇమ్ము.

క. వనకేళీ కొతుకమును, జనియెను శర్మిష్టి సఖులెల్ల ముదం
బును గొలిచిరాగ విభవము, దన కమరఁగ దేవయాని తద్వానమునకున్.

154

ప్రతిపదార్థం: దేవయాని; వన; కేళీ, కొతుకమునక్కు= వనమందలి క్రీడయందలి కుతూహలంతో; శర్మిష్టన్+తాటీ= శర్మిష్ట మొదలైన; సఖులు+ఎల్లన్= చెలికత్తెలందరూ; ముదంబునక్కు= సంతోషంతో; కొలిచి= సేవించి; రాగన్= తనతో రాగా; విభవము= వైభవం; తనకున్; అమరఁగన్= ఒప్పగా; తద్రీ+వనమునకున్= ఆ అడవికి (యయాతి తనను సూతిసుండి వెలికితీసిన వనానికి); చనియెను= వెళ్ళిను.

తాత్పర్యం: దేవయాని శర్మిష్ట మొదలైన చెలులంతా సంతోషంతో సేవించి రాగా, తనకు వైభవం ఒప్పగా, పూర్వపు వనానికి, వనమందు క్రీడించే కుతూహలంతో వెళ్ళింది.

విశేషం: తోట్టు ధాతువునకు క్షూరకరూప మొక్కలే కానవస్తున్నది. పూర్వం వనాని కేగినపుడు రాచకూతు టైన శర్మిష్టకు అధిక వైభవ మున్నది. ఇప్పు డామె దేవయానికి దాసి అవటంచేత దేవయానికి అధికవైభవం కలిగింది.

వ. ఇ ట్లిగి యప్పనంబును గస్యకలుం దానును బుష్టాపచయంబు సేయుచు, విమలజలప్రవాహా విలసితం బైన యొక్కసెలయేటి కెలన, నవవికచ కుసుమ సుకుమార కోరక నికర భరత సహకార కురవక వకు శాశీక తమాల సాల చ్ఛాయాశీతల సికతాతలంబున నిష్పివినోదంబుల నున్న యవసరంబున. 155

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= రశవిధంగా; అరిగి= వెళ్ళి; ఆ+వనంబునక్కు= ఆ అడవిలో; కన్యకలునక్కు; తానును; పుష్ప+అపచయంబు= పుప్పులను కోయటం; చేయుచున్; విమల, జల ప్రవాహా విలసితంబు+ఐన= నిర్మలమైన నీటిప్రవాహంతో ప్రకాశించేదైన; ఒక్క, సెలయేటి, కెలనక్కు= ఒక కొండనదిపక్క; నవ, వికచ కుసుమ= కొత్తగా వికసించిన పుష్పులయొక్క; సుకుమార, కోరక, నికర= మృదువైన పూమొగ్గలయొక్క సమూహంతో; భరిత= నిండిన; సహకార= తియ్యమామిడిచెట్లయొక్క; కురవక= గోరంట చెట్లయొక్క; వకుళ= పొగడచెట్లయొక్క; అళోక= అళోకవ్యక్తాలయొక్క; తమాల= చీకటిచెట్లయొక్క; సాల= మద్దిచెట్ల యొక్క; ఛాయా= నీడచేత; శీతల= చల్లవైన; సికతా, తలంబునక్కు= ఇసుకప్రదేశమందు; ఇష్ట వినోదంబులన్= ప్రియా టైన వేడుకలతో; ఉన్న; అవసరంబునక్కు= సమయంలో.

తాత్పర్యం: ఈవిధంగా వెళ్ళి ఆవనంలో చెలికత్తె టైన కన్యలున్నా, తానున్నా, పూలు కోస్తూ నిర్మల మైన నీటిప్రవాహంతో ప్రకాశించే ఒక్క కొండనదిపక్క కొత్తగా వికసించిన పూలతోను, మృదువు టైన మొగ్గలయొక్క

సమూహంతోను, నిండిన తియ్యమామిడిచెట్లు గోరంటచెట్లు పొగడచెట్లు అశోకవృక్షాల చీకటిమారుల మద్దిచెట్లు నీడలచేత చల్ల నైన ఇసుకప్రదేశంలో తమ కిష్ట మైనవేదుకలతో ఉన్న సమయాన. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

విశేషం: సాల మంటే వృక్ష మని అర్థం కూడ కలదు. అప్పుడు సహకారాది వృక్షాలయొక్క నీడచేత అని అర్థం చెప్పాలి. సాల+ఛాయా= సాలచ్చాయా. ప్రాణ్య మైన అచ్చు తరువాతి ఛకారం ద్విరుక్త వొతుంది.

- సీ.** అంగనాజనుల యుత్తుంగ సంగత కుచ , కుంకుమ చందన పంకములయు
వారివ ధమ్మిల్లభారావకలిత బి , వ్యామోద నవపుష్టదామములయు
వారివ ముఖు సకర్మారతాంబూలాది , వాసిత సురభి నిశ్శ్వాసములయు
వారివ పరిధాన చారుధూపములయు , విలసిత సౌరభావలులు దాఖ్లి
- తే.** యనిలుఁ డను దూత వోయి తోడ్చొసుచు వచ్చే , దేవయానిపాలికి మృగత్వష్ట జేసి
కాననంబునుఁ గ్రుమ్మరువాని వీరు , నతిపరిత్రాంతుఁ దైన యయాతి నంత.

156

ప్రతిపదార్థం: అంగనా, జనుల= ప్రీలయొక్క; ఉత్తుంగ= ఎత్తైన, సంగత= ఒకదానికొకటి మిక్కిలి దగ్గరగా నున్న; కుచ= స్తునాలయందలి; కుంకుమ, చందన, పంకములయున్= కుంకుమయొక్క, మంచిగంధం యొక్క, బురదల యొక్క; (కుంకుమ చందన ద్రవాలయొక్క; వారివి+అ= ఆ ప్రీలవే అయిన; ధమ్మిల్లభార= పెద్దకొప్పుల నుండి; అవకలిత= జారిన; దివ్య+అమోద= మంచిసువాసన కల; వన పుష్ట దామములయున్= క్రొత్త పూలదండలయొక్క; వారివి+అ= ఆ ప్రీలవే అయిన; ముఖ= ముఖాలనుండి వెలువడు; సకర్మార, తాంబుల+అది= కర్మారంతో కూడిన తాంబూలం మొదలైనవాటిచేత; వాసిత= సువాసన కలవిగా చేయబడిన; సురభి, నిశ్శ్వాసములయున్= పరిమళాలు కల నిట్టార్పులయొక్క; వారివి+అ= ఆ ప్రీలవే అయిన; పరిధాన= వప్పుల యొక్క; చారు, ధూపములయున్= ఒప్పయిన ధూపాలయొక్క; విలసిత, సౌరభ+అవలులు= ప్రకాశించే వాసనల సముద్రాయాలు; తాల్చి= ధరించి; అనిలుఁడు+అను, దూత= గాలి అనే దూత; పోయి= వెళ్లి; మృగత్వష్టన్, చేసి= ఎండమావులచేత; కాననంబున్న= అడవిలో; గ్రుమ్మరువానిన్= తిరిగేవాడిని; వీరున్= వీరు దైన వాడిని; అతిపరిత్రాంతుఁ దు+అయిన= మిక్కిలి అలసినవా దైన; యయాతిన్= యయాతిమహోరాజును; దేవయాని, పోలికిన్= దేవయాని సమీపానికి; తోడ్చొసుచున్, వచ్చేన్= తీసికొని వచ్చాడు; అంతన్= అటు పిమ్మట.

తాత్పర్యం: ప్రీజనాల ఎత్తైనట్టి, అందమైనట్టి స్తునాలయందలి కుంకుమ గంధ ద్రవాలయొక్క సుగంధాలను ఆ ప్రీలకే సంబంధించిన పెద్ద కొప్పులయం దుంచబడిన మంచివాసనలతో కూడిన క్రొత్తపూలదండలయొక్క సువాసనలను, ఆ ప్రీలకే సంబంధించిన ముఖాలనుండి వెలువడే కర్మారంతో కూడిన తాంబూలం మొదలైన వాటిచేత సువాసన కలవిగా చేయబడిన పరిమళవంతమైన నిట్టార్పులయొక్క సౌగంధ్యాలను, ఆ ప్రీలకే సంబంధించిన వప్పుల ఒప్పునధూపాలయొక్క ప్రకాశించే సువాసనలసముద్రాయాన్ని వహించి వాయు వనే దూత వెడలి ఎండమావులచే అడవిలో తిరుగుతున్నట్టియూ, వీరుదైనట్టియూ, మిక్కిలి అలసినట్టియూ అయిన యయాతిమహోరాజును దేవయాని చెంతకు తీసికొని వచ్చాడు.

విశేషం: అవకలిత శబ్దానికి జారిన అని కాని, ప్రేలాడుతున్న అని కాని అర్థాలు చెప్పవచ్చును. వాసిత, సురభి అనే పదాలు పునరుక్కులవలె తోచవచ్చును కాని సురభి శబ్దానికి సహజ మైన సౌరభం కల అని అర్థం చెప్పుకుంటే వారినిశ్శ్వాసాలు సహజ

పరిమళ భరిత పైనవనీ, తాంబూలాది సుగంధిద్రవ్యాలవలన ఆ సౌరభం మరింత అధిక పైనదనీ ఊహించవచ్చును. వస్త్రాలకు సువాసన కలిగేందుకు సుగంధాలతో ధూపాలు వేసేవా రని గ్రహించవచ్చును. మృగతృష్ణ అంటే ఎండమావులు. ఇక్కడ మృగాలను వేటాడుటయందు కోరిక లేక దప్పి అని అర్థం చెప్పుకొనటం యుక్తంగా ఉంటుంది. లేక మృగతృష్ణము చూచి నీరున్న దనుకొని భ్రమించి దప్పిక కలవాడవటంచేత యయాతి తిరుగుతున్నా డని భావించవచ్చును. గాలి అనే దూత యయాతిని తీసికొని వచ్చాడు అంటే గాలిలోని పరిమళంచేత ఆక్రమించబడి యయాతి దేవయానిదగ్గరకు వచ్చా డని భావం. అలం: రూపకం.

క. తరజనయనాఖ్యదశములు - నెరయఁగు బై మున్న చల్లి సృపసుతుఁ బూజిం

చిర నవకుసుమమయాలం - కరణ విశేషముల నచటి కాంతలు ప్రీతిన్.

157

ప్రతిపదార్థం: అచటికాంతలు= అక్క డున్న దేవయాని మొదలైన ప్రీలు; తరళ, నయన+అబ్బ, దళములు= చలించే నేత్రాలనుండి వెలువడే చూపులనెడి తామరరేకులు; నెరయఁగ్న= నిండునట్లుగా; పైన్= యయాతి మీద; మున్న+ల= మొదటనే చల్లి; నవ, కుసుమ మయ+అలంకరణ విశేషములన్= క్రొత్తపూలతో నిండిన అలంకార విశేషాలచేత; ప్రీతిన్= ప్రీతితో; సృపసుతున్= రాజకుమారు డైన యయాతిని; పూజించిరి= గౌరవించారు.

తాత్పర్యం: అక్కడ ఉన్న దేవయాని మొదలైన ప్రీలు రాజకుమారు డైన యయాతిపై మొదటే చంచలాలయిన నేత్రాలనుండి వెలువడే చూపులనే పద్మదళాలు నిండేటట్లుగా చల్లి, తరువాత క్రొత్తపూలమాలలు మొదలైన అలంకారాలచేత అతడిని ప్రీతితో పూజించారు.

విశేషం: అలం: రూపకాతిశయోక్తి. యయాతి తమదగ్గరకు రాగానే ఆ ప్రీలు మొదట తమచూపులను ప్రసరింపచేశా రనీ, తరువాత పుష్పమయాలైన అలంకారాలచేత పూజించా రనీ భావం.

యయాతిమహారాజు దేవయానిని వివాహం బగుట (సం.1-76-8)

క. **అయ్యయాతియుఁ దత్తువేశంబున సుఖోపవిష్టుం డై దేవయానిం దొల్లి యెఱింగినవాఁ డై యతిశయరూప లావణ్యగుణసుందరి యయిన శల్మిష్ట నెఱుంగ వేడి, 'మీ రెష్టలివారలు మీకులగోత్త నామంబు లెఱుంగ వలతుం జెప్పుం' డనిన నారాజునకు దేవయాని యి ట్లనియే.**

158

ప్రతిపదార్థం: ఆ+యయాతియున్= ఆ యయాతియు; తద్, ప్రదేశంబునన్= అక్కడ; సుఖ+ఉపవిష్టుండు+ఐ= సుఖంగా కూర్చున్వాడై; దేవయానిన్= దేవయానిని; తొల్లి= అంతకుముందే; ఎఱింగినవాడు+ఐ= నూతినుండి తీసినప్పుడే ఎఱింగినవాడు కాబట్టి; అతిశయ, రూప, లావణ్య, గుణముందరి, అయిన= అధిక పైన రూపంతోను, సాందర్భంతోను, గుణాలతోను అందమైన; శరీరము; ఎఱుంగన్, వేడి= తెలుసుకొరి; మీరు; ఎవ్వరి, వారలు= ఎవరికి సంబంధించిన వారు; మీ, కుల, గోత్త, నామంబులు= మీ యొక్క కులాన్ని గోత్రాన్ని, పేరును; ఎఱుంగన్, వలతున్= తెలిసికొనకోరుతాను; చెప్పుండు; అనినన్= అని అడుగగా; ఆ రాజునకున్= యయాతికి; దేవయాని; ఇట్లు= ఈచిధంగా, అనియెన్= పల్గొంది.

తాత్పర్యం: ఆ యయాతికూడ అక్కడ సుఖంగా కూర్చుండి, అంతకుముందే నూతినుండి బయటికి తీసినప్పుడు దేవయానిని ఎరిగియున్వా డవటంవలన అధిక పైన రూపంతోను, సాందర్భంతోను, గుణాలతోను ఒప్పుతున్న

శర్మిష్ట ఎవరో తెలుసుకొన కోరి ‘మీరు ఎవరికి సంబంధించినవారు, మీకులాలను, గోత్రాలను, పేరులను తెలిసికొనకోరుతున్నాను చెప్పు’ డని అడిగాడు. అప్పుడు దేవయాని యయాతితో ఇట్లు పలికింది.

విశేషం: యయాతి శర్మిష్టను ఇప్పుడే మొదటిమారు చూచాడు. ప్రథమదర్శనం లోనే ఆమెసాందర్యాదులచేత ఆకర్షింపబడినాడు. ఆమెను ఒక్కదాన్నిగురించే అడగటం యుక్తంగా ఉండ దని అతడు అందరినిగురించీ అడిగాడు.

తే. నన్ను మున్ను యెఱుంగు; బిన్నాతి నాకు । దాసి, వృషపర్యుడను మహాదాసవేంద్రు కన్ధు; నాయెంద్రు నెప్పుడుఁ గదలకుండు । ననఫు! మఱి బీని శర్మిష్ట యంద్రు జనులు.

159

ప్రతిపదార్థం: అనఫు= పాపరహితుడా; నన్నున్= నన్నుగురించి; మున్ను+అ= ముందే; ఎఱుంగుదు (తద్దర్శ క్రియ అవటంచేత వకారం లోపించింది); ఈ+నాతి= ఈకన్ధు; నాకున్= దాసి= సేవకురాలు; వృషపర్యుడు+అను= వృషపర్యు డనే పేరు కల; మహాత్+దానవ+ఇంద్రు= గొప్పరాక్షసరాజుయొక్క; కన్ధు= కూతురు; నాబ్దున్= నాచెంత; ఎప్పుడున్= ఎల్లప్పుడూ; కదలక+ఉండున్= వదలక నివసిస్తూ ఉంటుంది; మఱి= ఇంక; జనులు; బీనిన్= ఈమెను; శర్మిష్టు; అందు= శర్మిష్ట అని అంటారు. (పిలుస్తారు.)

తాత్పర్యం: పాపరహితుడ వైన బియయాతీ! నీవు నన్నుగురించి ఇంతకు ముందే తెలిసికొన్నావు. ఈమె నాకు సేవకురాలు. వృషపర్యు డనే పేరు కలిగిన గొప్పరాక్షసరాజుకూతురు. నాచెంతనే ఎప్పుడూ విడువకుండా సేవ చేస్తూ ఉంటుంది. ఇక ఈమెను ప్రజలు శర్మిష్ట అంటారు.

విశేషం: అను - దురు. సూర్యా: ‘తిదుటలు పరంబు లగునపుడు అను మొదలగువాని స్థానంబున పూర్వచిందు వగును’ - అందురు. సున్నమీది దకారానికి డకారాదేశం- అందురు - ఉత్సలోపం - అంద్రు. ఇక్కడ దేవయాని తన గొప్పతనం ప్రదర్శించేందుకై రాక్షసరాజుమహాత్ముతసకు దాసి అని చెప్పింది. శర్మిష్ట తనంతటతాను పరిచయించేసికొంటే మహాదానవేంద్రు కన్ధుగా చెప్పుకొంటుంది. అందువలన దేవయాని తానే చౌరవతీసికొని ఆరాజకూతురు దాసి అనీ ఆమెతు (చివరకు తనపెళ్ళి తానే చేసికొనే) స్వాతంత్ర్యంకూడా లేదని స్పష్టంచేస్తుంది. ‘రత్నపోరీతుపార్థివః అనే న్యాయంతో కన్యారత్నాన్ని తానే నని వ్యంగ్యంగా సూచిస్తుంది.

ఉ. నిగ్రహ మేది నన్నుఁ దరసిప్పభు! కూపము వెల్పరించునా
దుగ్రహమయూఖసాక్ష్యముగ నున్నతదక్షిణపాణిఁ జీసి భూ
పాగ్రసి! నాదు దక్షిణకరాగ్రము వట్టీతి కాన మున్న పా
శిగ్రహణంబు సేసి; తది సీయెడ విష్టుతీఁ బొందుఁ బాడియే.

160

ప్రతిపదార్థం: తరణి, ప్రభ!= సూర్యుడికాంతివంటి కాంతి గలవాడా!; నిగ్రహము= మేర, నింద (లేదా అవమానం); ఏది= నశించి (ఇక్కడ ఏద అనే పాతాంతర మున్నది. అదే ఉచితం. నాకు కలిగిన అవమానం నశించేటట్లుగా); కూపము. వెల్పరించునాడు= సూతిమండి బయటికి తీసేటప్పుడు; భూప+అగ్రణి= రాజైప్పుడా; ఉగ్రమయూఖ, సాక్ష్యముగన్= తీక్ష్ణణ మైన కిరణాలు కలిగిన సూర్యుడి సాక్ష్యం కలిగేటట్లు; ఉన్నత, దక్షిణ, పాణిన్, చేసి= ఎత్తైన (పొడ్డైన) కుడిచేతితో; నాదు; దక్షిణ, కర+అగ్రము= కుడిచేతి అగ్రభాగాన్ని; పట్టీతి(వి)= గ్రహించావు; కాన= కాబట్టి; మున్ను+అ= ఇంతకుముందే; పాణి, గ్రహణంబు చేసితి(వి)= చేతిని పట్టుకొనటం చేశావు. (పెళ్ళాడావు); అది= అవిపయం; నీఎడన్= నీహృదయంలో; విస్మృతిన్= మరపును; పాందన్= పాందటం; పాడి+ఏ= న్యాయమా?

తాత్పర్యం: సూర్యుడియొక్కకాంతివంటి కాంతి గల ఓ రాజుశేష్టుడా! నాకు కలిగిన చెర (శిక్ష) వశించేటట్లుగా (మేరమీరి) నన్ను నూతినుండి బయటికి తీసిననాడే సూర్యుడి సాఙ్కీగా దీర్ఘమైన నీకుడిచేతితో నాకుడిముంజేతిని గ్రహించావు. కాబట్టి ఇంతకుముందే నన్ను పెళ్ళిడినావు (నాచేయి పట్టుకున్నావు). ఆ విషయం నీహృదయంలో మరవటం న్యాయమా!

విశేషం: నిగ్రహ మంటే అదుపులో ఉండటం. ఇందియనిగ్రహమలలో ఈఅర్థం సరిపోతుంది. ఇక్కడ శిక్ష, నింద, మేర, చెఱ అనే అర్థాలు చెప్పుకోవటం యుక్తంగా ఉంటుంది. శర్మిష్ట దేవయానిని శిక్షించేందుకై ఆమెను నూతిలో తోసింది. అది చెఱవలె ఉన్నది. యయాతి పైకి తీయటంచేత ఆమె కాశిక్ష తోలగింది. ఈ పద్యంలో దేవయాని గడుసరితనం మరొకసారి సుష్టుమోతుంది. యయాతి శర్మిష్టయొక్క ‘అతిశయరూపలావణ్యసాందర్భాన్ని’ చూచాడు. ఆకర్షితుడైనాడు. అంతకుముందు దేవయానిని చూచాడు కానీ ఆసక్తుడు కాలేదు. ఆమెకంటే అతిశయించిన రూపలావణ్యాలు శర్మిష్టకు ఉన్నాయని ధ్వని. యయాతి చూపులలోని మర్మాన్ని, ఆమెనుగురించి తెలిసికోవాలనే ఆకాంక్షనూ దేవయాని పసికట్టింది. మనసులో కోర్కెలకిగితే వివాహమైనట్లే అని దేవయానిభావం. కచుడితో ఆమె ఆవిధంగానే పేర్కొన్నది. ఇప్పుడు యయాతి శర్మిష్టపై ఆసక్తికలిగి ఉండటంవలన, అది వివాహమయ్యే అవకాశం ఉన్నది. తా సుండగా తనదాసి అయిన శర్మిష్టపై యయాతి ఆసక్తిని ప్రకటించటం ఆమె సహించలేకపోయింది. అందుకే తనకూ యయాతికి అంతకుముందే పాణిగ్రహమామైపోయిందని మనోధర్మాన్ని ప్రతిపాదించింది. యయాతిని తానే దక్కించుకొనవలనని భావించింది. ఈవిధంగా ఆత్మాభిమానాన్ని శర్మిష్టముందు నిలుపుకొనటానికి యయాతిని వివాహమాడే నిర్ణయాన్ని మెరుపువలె తీసికొనటంలో ఆమెగడుసరితనం, సద్గుస్సార్థి, చాకచక్కం వెల్లడి అవుతున్నాయి. నన్నుయ శిల్పంలో తీర్చిదిద్దినపాత్రులలో దేవయాని ఒకతె. ఉక్కీవైచిత్ర్యంతో కూడికొనిన సృథక్షపదత్వం గల ఈరచన మాధుర్యగుణవిశిష్టం. అభిలాషను ధ్వనింపచేయటంలో మాధుర్యం మహాసీయం. (సంపా.)

ఉ. ‘నన్ను వివాహ మై నపుషునందన! యాలలితాంగే దొట్టే యా

కన్నియలందటున్ బివిజకస్యలతో నెన యైనవారు నీ

కుస్తుతిఁ బ్రీతి సేయఁగ స్వపోత్తుమ! వాసపుఁ బోలి లీలతో

నిస్తురలోకభోగము లనేకము లందుము నీపు’ నాశుడున్.

161

ప్రతిపదార్థం: నహుషవందన= నహుషుడి కొడుకుమైన యయాతి!; నన్ను; వివాహము+ఇ= పెళ్ళిడి; ఈ, లలిత+అంగిన్, తొట్టి= సుందరాంగి యైన ఈశర్మిష్ట మొదలుకొని; దివజకస్యలతోన్= దేవతాకస్యలతో; ఎన, అయినవారు= సాటి అయినవారు; ఈ, కన్నియలు, అందటున్= ఈకస్యలంతా; నీకున్; ఉన్నతిన్= పెంపుతో, గౌరవంతో; ప్రీతి, చేయగన్= ప్రీయం చేకూర్చగా; స్వపు+ఉత్తుమ= రాజుశేష్టుడా!; వాసపున్= ఇంద్రుడిని; పోలి; లీలతోన్= విలాసంతో; నీపు; ఈ+నరలోక, భోగములు= ఈ మానవలోకానికి సంబంధించిన సౌభాగ్యాలు; అనేకములు= పెక్కులు; అందుము= పొందుము; నాశుడున్= అని దేవయాని పలుకగా.

తాత్పర్యం: ‘నహుషుడి కుమారుడిమైన ఓ యయాతి మహారాజ! నన్ను పెళ్ళిడి సుందరాంగి యైన శర్మిష్ట మొదలుగా గల దేవకస్యలతో సాటి యైన ఈకస్యలంతా నీకు గౌరవంతో ప్రీయం చేకూర్చగా ఇంద్రుడిని పోలి విలాసంతో నీపు మానవలోకానికి సంబంధించిన పెక్కుభోగా లనుభవించుము’ అని దేవయాని పలికిన అనంతరం.

విశేషం: తొట్టుధాతువు తొట్టి అనే క్షోరకరూపం ఒక్కటే ప్రయోగాలలో కనవస్తోంది. తనను వివాహమాడితే దేవకస్యలతోసాటిపచే శర్మిష్టాది కస్యలందరూ యయాతిని సేవించి ప్రీతి కలిగిస్తారని చెప్పటంలోకూడా దేవయాని గడుసరితనం కనబడుతుంది.

శర్మిష్ట మీద నీకు మక్కల ఉంటే ముందు నన్ను వివాహమాడాలని సూచించింది. అయినా తాను రాణిగా, శర్మిష్ట దాసిగా మాత్రమే యయాతికి సేవలందించగలదని వ్యంగ్యంగా నిర్దేశించింది. ఈ పద్యరచనలోని మాధుర్యగుణం రసభావానుగుణం. (సంపా.)

- వ. ‘కృత్తియక్షుకల బ్రాహ్మణులు వివాహం బగుదురు గాక; యథర్తోత్తరంబుగా కృత్తియులు బ్రాహ్మణక్షుకల వివాహం బగుదురే? నీపలుకులు ధర్మ విరుద్ధంబులు; మతియు సర్వవర్ణాత్మమధర్మంబులు సంకరంబులు గాకుండ రక్షించుచున్న యేస యుట్టి యథర్మంబున కొడంబడితినేని జగత్తుష్టతి విపరీతం బగు’ ననిన నయ్యయాతికి దేవయాని యి ట్లనియె.

162

ప్రతిపదార్థం: కృత్తియ కన్యకల్= కృత్తియుల కూతుళ్లను; బ్రాహ్మణులు; వివాహంబు+అగుదురు, కాక= వివాహ మాడతారు కాని; అధర్మ+ఉత్తరంబు+కాన్= అధర్మం మీద దగునట్లుగా (ఇక్కడ, అధర్మ మార్పమున, ధర్మేతరంబుగా, అధర్మంబుగా అనే పాఠంతరా లున్నాయి) అనే అర్థం వస్తుంది; కృత్తియులు; బ్రాహ్మణ, కన్యకల్= విప్రుల కూతుళ్లను; వివాహంబు+అగుదురు+వీ= పెళ్ళాడుతారా? నీ పలుకులు= నీ మాటలు; ధర్మవిరుద్ధంబులు= ధర్మానికి వ్యతిరేకమైనవి; మతియున్= అదీకాక; సర్వవర్ణ+అత్మమ ధర్మంబులు= సకలములయిన బ్రాహ్మణకృత్తియువైశ్వర్యాదాది వర్ణాలయ్యుక్క, బ్రాహ్మచర్య, గృహస్థ, వానప్రస్త సన్మాప్తమాలయ్యుక్క ధర్మాలు; సంకరంబులు= ఒకదానితో ఒకటి కలిసినవి; కాక+ఉండన్= కాకుండగా; రక్షించుచు; ఉన్న= పాలిస్తున్న; ఏను+అ= రాజువైన నేనే; ఇట్టి, అధర్మంబునకున్= ఇట్టి ధర్మం కాని కార్యానికి; ఒడంబడితిన్+ఎనిన్= అంగీకరిస్తే; జగత్, ప్రవృత్తి= జగత్తుయ్యుక్క వ్యాపారం (స్థితి); విపరీతంబు= వ్యత్యస్తం; అగున్; అనినన్= అని యయాతి పలుకగా; ఆ+యయాతికిన్; దేవయాని; ఇట్లు+అనియెన్.

తాత్పర్యం: ‘కృత్తియులకూతుళ్లను బ్రాహ్మణులు పెళ్ళాడుతారు కానీ అధర్మంగా కృత్తియులు విప్రులకూతుళ్లను పెళ్ళాడుతారా? నీ మాటలు ధర్మానికి వ్యతిరిక్తాలు. అదిగాక అన్నివర్ణాలయ్యుక్క ఆశమాల య్యుక్క ధర్మాలు సంకీర్ణాలు కాకుండా కాపాడుతున్న రాజు సైన నేనే ఇటువంటి అధర్మానికి అంగీకరిస్తే లోకవ్యాపారం వ్యత్యస్త మైపోతుంది’ అని పలుకగా యయాతికి దేవయాని ఇ ట్లన్నది.

- క. ‘వెలయఁగ ధర్మాధర్మం, బులు నడపుచు నిఖిలలోకపూజ్యందై ని

ర్థలుఁ ఉగు శుక్రుఁడు పంచిన, నలఘుభుజా! నను వివాహ మగుదే?’ యనినన్.

163

ప్రతిపదార్థం: అలఘుభుజా!= గొప్ప బాహువులు కలవాడా! (పరాక్రమవంతుడా); వెలయఁగన్= ప్రసిద్ధికేక్కటట్లుగా; ధర్మ+అధర్మంబులు= ధర్మాన్ని, అధర్మాన్ని; నడపుచున్= జరిగిస్తూ, నిర్ణయిస్తూ; నిఖిల, లోకపూజ్యందు+ఐ= సకలలోకాలచేత (ప్రజలచేత) పూజనీయుడై; నిర్మలుఁడు+అగు= అనఘు డైన; శుక్రుఁడు= నాతండ్రి శుక్రాచార్యుడు; పంచినన్= ఆజ్ఞాపిస్తే; ననున్ వివాహము అగుదురు+వీ= నన్ను పెళ్ళాడుతావా; అనినన్= అని దేవయాని పలుకగా.

తాత్పర్యం: ‘గొప్పబాహుపరాక్రమం కలవాడా! ప్రసిద్ధమయ్యేటట్లుగా ధర్మాన్ని అధర్మాన్ని నిర్ణయిస్తూసకలలోకాలకు పూజనీయు డై పాపరహితు డైన నాతండ్రి శుక్రు డాజ్ఞాపిస్తే నన్ను పెండ్లడుతావా?’ అని దేవయాని పలుకగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

విశేషం: ధర్మాధర్మ నిర్ణయం శాప్తపకారం చేయబడుతుంది లోకంలో. ఇక్కడ శాప్తకారుడివంటి పుక్రాచార్యుడిని ప్రమాణంగా ప్రతిపాదిస్తున్నది దేవయాని, శుక్రుడు రాష్ట్రసాచార్యుడు. అతడు చెప్పింది ధర్మవిరుద్ధంగా ఉండదని లోకులు విశ్వసిస్తారు.

పుత్రుడు దేవయాని అభిమతానికి విరుద్ధమైన ధర్మం చెప్పడు. ఆవార్యాప్రమాణం చూపి తన అభిమతాన్ని తీర్పుకోదలవటంలో దేవయాని గడుపరితనం ప్రకటించుతున్నది.

వ. ‘అష్టవోముని వచ్చి యథి ధర్థవిరుద్ధంబు గా దని చెప్పేనేని నిన్ను వివాహం బగుదు’ నని యయాతి యొడంబడిన దేవయాని యష్టుడ పుత్రు రావించిన.

164

ప్రతిపదార్థం: ఆ, మహాత్+ముని= ఆ గొప్పముని పుత్రుడు; వచ్చి; ఇది= ఈ వివాహం; ధర్మ, విరుద్ధంబు, కాదు+అని= ధర్మానికి వ్యతిరేకం కాదని; చెప్పేన్+ఏని= చెప్పినట్టేతే; నిన్నున్ వివాహంబు+అగుదున్+అని= నిన్ను పెండ్లుడుతా నని; యయాతి; ఒడంబడినన్= అంగీకరించగా; దేవయాని; అష్టుడు+అ= వెంటనే (ఆ క్షణంలోనే); పుత్రున్= పుత్రుచార్యాంధిని; రావించినన్= వచ్చేటట్లు చేయగా.

తాత్పర్యం: ‘మహాముని రైన ఆ పుత్రుడు వచ్చి ఈ వివాహం ధర్మానికి విరుద్ధం కా దని చెప్పినట్టే నిన్ను పెళ్ళుడుతా’ నని యయాతి అంగీకరించగా దేవయాని వెంటనే తండ్రి రైన పుత్రుడిని అక్కడికి రప్పించగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

క. తనదిష్టతేజమున న , ష్టున మెల్ల వెలుంగుచుండ వచ్చేను భృగునం దనుఁడు నిజనందనకుఁ జ్ఞయ , మొనలింపగఁదలఁచి దానియొద్దకుఁ భీతిన్.

165

ప్రతిపదార్థం: తన, దివ్య, తేజమునన్= తనయొక్క దేవతాసంబంధ మైన కాంతిచేత; ఆ+వనము, ఎల్లన్= ఆ అడవిఅంతా; వెలుంగుచుండన్= ప్రకాశిస్తుండగా; నిజనందనకున్= తనకూతురికి; ప్రీయము= ప్రీతి; ఒనరింపగన్+తలఁచి= చేయదలచి; భృగునందనుడు= భృగుమహారు డైన పుత్రుడు; దాని, ఒద్దకున్= దేవయానిచెంతము; ప్రీతిన్= ప్రీతితో; వచ్చేను.

తాత్పర్యం: దేవతాసంబంధ మైన కాంతిచేత ఆ అడవిఅంతా ప్రకాశిస్తుండగా భృగుమహారు డైన పుత్రుడు తనకూతురైన దేవయానికి ప్రీతిచేయదలచి ప్రేమతో ఆమెవద్దకు వచ్చాడు.

క. అతిసంబ్రమమున నవనీ , పతి విహితోత్థానుఁ డై తపశ్చకీఁ బ్రజా పతినిభుఁ డగు భార్ధవునకు , నతిభక్తిఁ బ్రణమితోత్తమాంగుం డయైన్.

166

ప్రతిపదార్థం: అవీపతి= రాజైన యయాతి; అతి సంబ్రమమునన్= అధికమైన వేగిరపాటుతో; విహిత+ఉత్థానుఁడు+ఇ= చేయబడిన లేచుట కలవాడై (లేచినవాడై); తపః, శక్తిన్= తపస్సుయొక్క శక్తిచేత; ప్రజాపతినిభుఁడు+అగు= బ్రహ్మతో సమానడైన; భార్ధవునకున్= పుత్రుడికి; అతిభక్తిన్= మిక్కిలిభక్తితో; ప్రణమిత+ఉత్తమాంగుండు= మిక్కిలి వంచిన శిరస్సు కలవాడు (శిరస్సు మిక్కిలి వంచి నమస్కరించిన వాడు); అయ్యైన్.

తాత్పర్యం: రాజైన యయాతి మిక్కిలి వేగిరపాటుతో లేచి నిలబడి తపస్సుయొక్క శక్తియందు బ్రహ్మతో సమానడైన పుత్రుడికి అధిక మైన భక్తితో నమస్కరించాడు.

విశేషం: ఈపద్యం యయాతికి గురువులయేడ ఉండే భక్తిని సూచిస్తున్నది. ఇందులో ‘అతి’ అనే విశేషణాలు, ప్రాదివర్ణాలు వ్యంజకాలై అక్షరరమ్యతను కల్పిస్తున్నాయి.

- వ. మతియు దేవయానియు శల్మిష్టయుం గస్త్కాసహస్రంబును నత్యంతభక్తితోఈ గ్రమంబున నమస్కరించి; రంత దేవయాని శుక్రున కి ట్లనియె.

167

ప్రతిపదార్థం: మతియున్= ఇంకను; దేవయానియున్= శర్మిష్టయున్; కస్త్కాసహస్రంబున్= వేయమంది కన్యలున్నా; అత్యంత భక్తితోన్= అధికమైన భక్తితో; క్రమంబున్= వరుసగా; (దేవయానీ పురస్పరంగా) నమస్కరించిరి; అంతన్= అటుపిమృటు; దేవయాని; శుక్రునకున్, ఇట్లు+అనియెన్.

తాత్పర్యం: తరువాత దేవయానియూ, శర్మిష్టయూ, చెలికత్తె లయిన వేయమందికన్యకలునూ, మిక్కిలి భక్తితో శుక్రుడికి నమస్కరించారు. అటుపిమృటు దేవయాని శుక్రుడితో ఇట్లు పలికింది.

విశేషం: క్రమంబున అన్న పదంచేత ముందు దేవయాని, తరువాత శర్మిష్ట ఆ తరువాత కన్యకలు నమస్కరించా రని గ్రహించవచ్చును. దీనివలన దేవయాని ప్రాముఖ్యం వెల్లడి అపుతున్నది.

- ఆ. ఇస్కురేంద్రుచేత మున్న గృహీత మై, యున్న నాకరంబు గ్రస్త నింక
నొరున కర్మ మగునె పరిణయ విషయ మై, ధర్మ బలగ్రహింపఁ బరమమూల్మి!

168

ప్రతిపదార్థం: పరమమూర్తి= పరమమైన ఆకారం కలవాడా!; ఈ+నర+ఇంద్రుచేతన్= ఈరాజైష్ముడిచేత; మున్న+అ= పూర్వమే; గృహీతము+అయి, ఉన్న= గ్రహించబడియున్నా; నాకరంబు= నాచేయి; పరిణయ, విషయము+ప= వివాహానికి పసుపై (వివాహ సంబంధాన); క్రస్త్న= శీఘ్రంగా; ధర్మ= భూమియందు; పరిగ్రహింపన్= గ్రహించటానికి; ఇంకన్, ఒరువకున్= మరి ఇతరడికి; అర్థము+అగును+ఎ= తగిన దౌ తుందా?; (కాదని భావం).

తాత్పర్యం: పరబ్రహ్మస్వరూపుడి మైన బితండ్రీ! ఈ రాజైష్ముడిచేత ఇంతకు పూర్వమే గ్రహించబడి యున్న నాచేతిని వివాహానికి ఇంకొకరికి గ్రహించటానికి తగునా?

- వ. ‘కాపున నాకు నీ జత్పుంబునఁ బతి యయాతియ; యితందును భవద్వచనంబున నన్ను వివాహాం బగుదు ననియె; నిందు ధర్మవిరోధంబు లేకుండు నట్లుగాబ్రుసాచింపవలయు’ ననిన శుక్రుందు గరుణించి ‘యయాతికి సీకును నయిన యిం వివాహాంబునం దప్తమదోషంబు లేకుండెడు’ మని వరం జిచ్ఛి యయిరువురకుం బరమోత్సవంబున వివాహాంబు సేసి, శల్మిష్టం జిపి ‘యిది వ్యఘపర్మని కూతురు; బీనికిఁ జ్ఞయంబున నన్నపాన భూషణాచ్ఛాదన మాల్యానులేపనాదుల సంతోషంబు సేయునది; శయనవిషయంబునఁ బలహాలించు నది’ యని పంచి, కూతు నల్లునిం బూజించిన; నయ్యయాతియు శుక్రుని వీడొని దేవయానిని శల్మిష్టను గస్త్కా సహస్రంబును దీడొనిని నిజపురంబునకుం జని యంతః పురరమ్యహార్థుతలంబున దేవయాని నునిచి, తదనుమతంబున నశోకవనికాసమీపంబున నొక్క గృహాంబునందుఁ గస్త్కాసహస్రంబుతో శల్మిష్ట నునిచి, దేవయానియందు సుభోపభోగపరుం దై యున్డఁ; గొండొకకాలంబునకు దేవయానికి యదుతుర్పను లను కొడుకులు పుట్టి; రంత శల్మిష్ట సంప్రాప్తయోవనయు బుతుమతియు నై యాత్మగతంబున.

169

ప్రతిపదార్థం: కాబట్టి= నాకున్; ఈ జన్మంబునన్= ఈపుట్టుకయందు; పతి= భర్త; యయాతి+అ= యయాతియే; ఇతండును= ఈయయాతికూడ; భవత్త+వచనంబునన్= నీమాట ననుసరించి; నన్నున్; వివాహంబు+అగుదున్+అనియెన్= పెళ్ళాడుతా నని పలికాడు; ఇందున్= ఈ వివాహంలో; ధర్మ, విరోధంబు= ధర్మానికి వ్యతిరేకం; లేక+ఉండు+అట్లుగాన్= లేకుండే విధంగా; ప్రసాదింపవలయున్= అనుగ్రహించవలెను; అనిసన్= అని దేవయాని పలుకగా; శుక్రుండు; కరుణించి= దయతాల్చి; యయాతిక్షేపిన్; నీకున్న, అయిన; ఈ వివాహంబునందున్= ఈ పెళ్ళిలో; అపక్రమ, దోషంబు= క్రమం తప్పటం అనే దోషం; లేక, ఉండెడున్, అని= లేకుండు గాక, అని; వరంబు+ఇచ్చి; ఆ+ఇరువురున్= ఆ దేవయానీయయాతు లిద్దరికిని; పరమ+ఉత్సవంబునన్= గొప్పవేడుకతో; వివాహంబు, చేసి= పెళ్ళిచేసి; శర్మిష్టన్; చూపి= యయాతికి చూపించి; ఇది= ఈమె; వృషపర్వాని కూతురు; దీనికిన్= ఈ శర్మిష్టకు; శ్రీయంబునన్= శ్రీతితో; అన్న, పాన, భూషణ, అచ్ఛారన, మాల్య+అనులేపన+ఆదులన్= అన్నం, పానం, అలంకారాలు, వస్త్రాలు, దండలు, శరీరానికి పూసుకొనే అనులేపనాలు మొదలైనవాటిచే; సంతోషంబు, చేయు+అది= ఆనందం కలిగించవలసింది; శయన, విషయంబునన్= పడకవిషయాన; పరిహారించు+అది= వజ్రించవలసింది; అని; పంచి= ఆజ్ఞాపించి; కూతున్= కూతురైన దేవయానిని; అల్లునిన్= అల్లుడైన యయాతిని; పూజించినన్= గౌరవించగా; ఆ+యయాతియున్= ఆ యయాతికూడ; శుక్రునిన్; విడ్జ్ఞాని= విడిచి (శుక్రుడి వద్ద సెలవుతీసికొని); దేవయానిని, శర్మిష్టను, కన్యకాసహస్రంబును= కన్యకలు వేయమందిని; తోడ్చొని= తనతో తీసికొని; నిజ, పురంబునకున్= తన పట్టణానికి; చని= పెళ్ళి; అంతసుర, రమ్య, హర్ష తలంబునన్= అంతసురమందలి అందైన ప్రాపాద ప్రదేశమందు; దేవయానిన్; ఉనిచి= ఉంచి; తద్, అనుమతంబునన్= ఆమె అంగీకారంతోనే; అశోక, వనికా సమీపంబునన్= అశోకవృక్షాలతో కూడిన వనంచెంత; ఒక్క గృహమందున్= ఒక ఇంటియందు (ఇంట్లో); కన్యకా సహస్రంబుతోన్= కన్యలు వేయమందితో; శర్మిష్టన్, ఉనిచి; దేవయానియందున్, సుఖ+ఉపభోగ, పరుండు+ఖ= సుఖాలను అనుభవించటంలో ఆసక్తి కలవాడై; ఉన్నన్= ఉండగా; కొండాకకాలంబునకున్= కొంతకాలానికి; దేవయానికిన్; యదు, తుర్యసులు+అను= యదువు తుర్యసుడు అనే; కొడుకులు; పుట్టిరి; అంతన్= ఆ తరువాత, శర్మిష్టః సంప్రాప్త, యోవనయున్= పొందబడిన యోవనం కలరీ బుతిమతియున్+ఖ= పుష్పవతియూ అయి; ఆత్మగతంబునన్= తనలో.

తాత్పర్యం: ‘నా కీ పుట్టుకయందు (జన్మలో) యయాతియే భర్త. ఈ యయాతియు నీమాటను అనుసరించి నన్ను పెళ్ళాడుతా నని పలికాడు. ఈ మా వివాహంలో ధర్మానికి వ్యతిరేకం లేకుండేటట్లుగా అనుగ్రహించాలి (అనుగ్రహించవలసింది)’ అని దేవయాని పలుకగా శుక్రుడు దయతాల్చి ‘యయాతికి నీకూ అయ్యే ఈ పెళ్ళిలో అధర్మదోషం లేకుండు గాక’ అని వర మిచ్చి, వారిద్దరికీ అధిక మైన వేడుకతో పెళ్ళిచేసి యయాతికి శర్మిష్టను చూపించి ‘ఈమె వృషపర్వ డనే రాజుసరాజుకూతురు. ఈమెకు భోజనం, పాసీయాలు, అలంకారాలు, వస్త్రాలు, దండలు, శరీరానికి పూసుకునే లేపనాలు మొదలైనవాటిచేత ఆనందం కల్పించుము. పడకవిషయంలో మాత్రం ఈమెను వజ్రించవలసింది’ అని ఆజ్ఞాపించి కూతురైన దేవయానిని, అల్లుడైన యయాతిని గౌరవించాడు. ఆ యయాతికూడ శుక్రుడి దగ్గరసెలవు తీసుకొని దేవయానిని శర్మిష్టను వేయమందికన్యలను వెంటతీసికొని తనపట్టణానికి వెళ్ళి అంతసురమందలి అందైనమేడలో దేవయానిని ఉంచి, ఆమె అంగీకారంతో అశోకవృక్షాలవనానికి చెంత నున్న ఒకయింట్లో వేయమంది కన్యలతో శర్మిష్టను ఉంచి, దేవయానితో సుఖాలను అనుభవిస్తూ ఉన్నాడు. కొంత కాలానికి దేవయానికి యదువు, తుర్యసుడు అనే కొడుకులు పుట్టారు. తరువాత శర్మిష్ట యోవనయీ, పుష్పవతియు, అయి, ఆత్మలో.

విశేషం: ఉండెదున్= అని “సూ:- ఎడుకల ద్రుతమునకు అచ్చు పరంబగునపుడు మకారము. ఉండెదు మని. దేవయాని కడుగడుసరిగా తండ్రితో మాటాడింది. తనకూ యయాతికి వివాహం కావటం ధర్మమా అధర్మమా అని ఆమె తండ్రి నడుగలేదు. యయాతిచేత ముందే కర్గ్రహణం చేయబడిన దేవయానిని మరొకరు పాణిగ్రహణం చేయడానికి వీలులేదని, అట్లా జరిగితే అది ధర్మ విరుద్ధమనీ, ఆధర్మార్థురుద్యున్ని తోలగించటమంటే ఈజన్మను దేవయానికి యయాతియే భద్రు అని నిర్ణయించటమనినీ, పుక్రాచార్యుడు అంగీకరిస్తే యయాతి దేవయానిని స్వీకరించటానికి అంగీకరించాడనీ దేవయాని సూచించింది. కూతురు స్వయంగా స్వీకరించిన వరుడిని అంగీకరించి, ఆశీర్వదించి, ధర్మవిరుద్ధం కాకుండా దారిచూపించటం తప్ప మరొకదారి శుక్రుడికి మిగిలించకుండా మాటాడటంలోనే దేవయాని గడుసరితనం ఉన్నది. శుక్రుడు కూడ దేవయానికి యయాతితో కర్గ్రహణం కారణంగా వివాహమైనట్లుగానే నిర్ణయించి, దానివలన కలిగే అప్పక్రమయోషం లేకుండా వరమిచ్చాడు. తనయకు హితం చేడ్డావనే ఉండేశంతోనే వచ్చిన శుక్రుడు దేవయానిప్పక్కంలోనే తీర్పిచ్చాడు. కాదు. ఆయనచేత ఆ తీర్పు దేవయాని ఇస్పించింది. నస్యయ దేవయాని పొత్రను మెలకువతో చిత్రించి ప్రసస్తకథాకలితార్థయుక్తిని ప్రదర్శించాడు. శుక్రుడు యయాతితో శర్మిష్ట కన్ని సాకర్యాలూ కలిగించుమని పలికి శయనవిషయాన ఆమెను వర్ణించాలి అనగా ఆమె సంగమం పరిహారించాలి అని ఆజ్ఞాపించాడు. ఈ విషయం చాలా ముఖ్య మైనది. యయాతి అట్లా చేయక శర్మిష్టతో భోగించి శుక్రుడిశాపానికి గురి అయ్యాడు.

చ. అస్యాశయోవనం జిది యస్యాధనం బగు నొక్కిని నాకు ని

కుసుమ సముద్రమంబును నగోచర దుర్గమ దుర్గవల్లటి

కుసుమ సముద్రమం బగు నొక్కి! పతిలాభము లేమీ జేసి: యొ

పైసంగం దేవయాని పతి నేమి తపం బీహలంది కాంచెనో!

170

ప్రతిపదార్థం: అసదృష యౌవనంబు+ఇది= సాటీలేని నా యా యౌవనం; అనస్యాధనంబు= ఎవరిచేతను అనుభవించబడని సామ్య; (ఇతరుల భోగాలకు పొత్రమవక నాయందే జీర్ణించేది); అగున్+బక్కు= అపునేమో; నాకున్; ఈ+కుసుమ, సముద్రమంబును= ఈరజో దర్శనమున్నా; పతి, లాభము, లేమీన్ చేసి= భర్మప్రాప్తి లేకపోవటంచేత; అగోచర, దుర్గమ, దుర్గవల్లటి, కుసుమ, సముద్రమంబు= ఇతరులకు వెళ్ళటానికి శక్యంకాని, దుర్గమందలి లతకు పూవులపుట్టుక; అగున్+బక్కో= దుర్గమగునా ఏమి; ఒస్యు+ఎసంగం= అందమతిశయించగా; దేవయాని; ఏమి తపంబు= ఏ గొప్పతపస్సు; ఒనరించి= చేసి; పతిన్= భర్మను; కాంచెన్+ఓ= పొందెనో.

తాత్పర్యం: సాటీలేని నా యా యౌవనం అమ్యలకు ఉపభోగ్యం కాక నాయందే జీర్ణించిపోవునా ఏమి! నాకు ఈ రజోదర్శనం (బుతుమతీత్వం) భర్మప్రాప్తి లేకపోవటంచేత ఇతరులకు ప్రవేశించేందుకు (వెళ్ళిందుకు) శక్యంకాని కోటలోని లతలకు పూచిన పుష్టాలపుట్టుక అగునా ఏమి? అంద మతిశయించగా దేవయాని ఏమి గొప్పతపం చేసి భర్మను పొందిందో!

విశేషం: కుసుమం అంటే పుష్టా. ప్రీతి రజున్న అని అర్థాలు ఉన్నాయి. ప్రీతి కుసుమ సముద్రమం అయింది అంటే ఆమె బుతుమతి అయినది అని అర్థం. మనమ్యలు చూరలేని దుర్గంలోని లతలపూవులు వికసించి, వాడి వత్త లై పోవటమే కానీ వాటిని ఇతరులు ఉపయోగించేందుకు వీలుండదు. అట్లాగే భర్మలాభం లేకపోవటంచేత తన బుతుమతీత్వం కూడ

అన్యోపథోగ్యం కాకుండా వ్యక్త షై పోతుం దని శర్మిష్ట విచారిస్తున్నది. అస్వలయొక్కథనం అస్వథనం. దానికి వ్యతిరేకం అనస్వథనం. తృతీయశ్యాసనాన్ని భర్త అనుభవించాలి. అప్పు డది స్వథనం. భర్త అనుభవించకపోతే అది అనస్వథనమై వ్యక్తమై పోతుంది. అలం: కావ్యలింగం. ‘కుసుమ’ శబ్దంలో లేవ. పాత్ర స్వగతాన్ని వాక్యసుందరంగా నాటకీయంగా నస్తయు చిత్రించాడు. దీప్తరసత్యం కలిగిన పొణ్ణుల్యం రచనలోని శబ్దగుణం. వాక్యాలచివర క్రమంగా ఒక్క, ఒక్క, ఓ అనే శబ్దాలు ఘుతాలయి ఆమె భావతీవతను ధ్వనింపజేస్తున్నాయి. ‘అగోచరదుర్గమదుర్గవల్లరీ కుసుమసముద్రమం బగునొకో’ అన్న వాక్యం ఆమె దాసిత్యంలో పాందుతున్న బాధయొక్క గాఢత్వాన్ని వ్యక్తంచేస్తుంది. ఏనాటి కైనా తాను పాందదలచుకొన్న యయాతి తన యోవనాన్ని ఉపభోగించే అవకాశం లభించదేమో అన్న శంక, నిర్వేదం వ్యక్తంచేసింది. యయాతిని భర్తగా పాందిన దేవయాని అదృష్టాన్ని అసూయతో ప్రశంసించింది. శబ్దగుణంచేత రసభావధ్వని ఇందులో గమ్యమానం. (సంపా.)

క. పత్రిం బడసి సుతులఁ బడయఁగ , సతివలు గోరుదురు; గోలిసట్టుల తనకుం

బత్రిం బడసి సుతులఁ బడసెను; , సతు లీభార్దవికి భాగ్యసంపద నెనయే.

171

ప్రతిపదార్థం: పత్రిన్= భర్తను; పడసి= పాంది; అతివలు= త్రైలు, సుతులన్= కొడుకులను; పడయఁగన్= పాందటానికి; కోరుదురు; కోరిన+అట్టులు+అల్= కోరినట్టే; తనకున్; పత్రిన్= భర్తను; పడసి= పాంది; సుతులన్= కొడుకులను; పడసెను= పాందింది; లీభార్దవికిన్= శత్రుడి కూతు రైన ఈ దేవయానికి; సతులు= ఇతరకాంతలు; భాగ్య, సంపదన్= అదృష్ట సంపదయందు; ఎన+ఏ= సాటియా? (కారని భావం).

తాత్పర్యం: త్రైలు భర్తను పాంది కుమారులను పాందగోరుతారు. ఈ దేవయాని తాను కోరినట్టే భర్తను పాంది కొడుకులను కూడ పాందింది. అదృష్ట సంపదలో ఈమెకు ఇతరకాంతలు సాటి కారు.

విశేషం: కందవద్వంలో పూర్వ, ఉత్తరార్థాల నిర్వహణలో (అంటే మొదటి, మూడవ చరణాల నిర్వహణలో) సమత అనే శబ్దగుణం పోషింపబడింది. లోకంలో అందరు వనితలు కోరుకొనే పతిసోఖ్యాన్ని, పుత్రులాభాన్ని దేవయాని పాందగలిగిందని చెప్పటంలో ఉన్న సమత్వం ఈగుణం వ్యంజింపజేస్తున్నది. అయితే సతులందరూ దేవయానికి సమానం కారు అన్న వాక్యంలో ఈర్ష్య, దైన్యం గోచరిస్తాయి. లోకంలో సతులు తాముకోరుకొన్న పతులను తాము పాందారు. కానీ, దేవయాని శర్మిష్ట పాందవలసిన పతిని పాందటమేకాకుండా సర్వసతులకు సాధారణధర్మమైన పతిపాందును తాను పాందకుండా నిరోధించింది. నిజానికి ఆపని జ్ఞత్రియనవనిత అయిన తాను చేయగలిగిందాలి. కానీ, ఆ అదృష్టం దేవయానికి దక్కిందని శర్మిష్ట దైన్యం. రసభావవ్యంజకమైన గుణవాక్యవిన్యాసం ఇందులోని శిల్పం. (సంపా.)

తరువోజ.

ఈ రాజునంద నా హృదయంబు దవిలి యెప్పుడు నుండు; న స్నీతఁడు గరము
కారుణ్యమును త్రీతిగలయట్లు సూచుఁ; గమలాక్షి భార్దవకస్య దా నెట్లు
గోల యాతనిఁ దనకును బత్రిం జేసికొనియె నటుల యేను గోల లోకైక
భారధురంధరుఁ బరహితు ధర్థపరు నపలఫాత్మజుఁ బత్రిం జేసికొందు.

172

ప్రతిపదార్థం: ఈ రాజునందన్+అల్= ఈయయాతి మహారాజునందే; నాహృదయంబు= నా చిత్రము; ఎప్పుడున్= ఎల్లప్పుడును; తవిలి ఉండున్= ఆసక్తికలిగి ఉంటుంది; నన్నున్; ఈతఁడు= ఈయయాతి; కరము= మిక్కిలి; కారుణ్యమునన్= దయతో;

ప్రీతి, కల, అట్లు= ప్రేమ ఉన్న విధాన; చూచన్; కమల+అణ్ణి= పద్మలవంటి నేత్రాలు కలిగిన; భాగ్దవకన్య= పుత్రుడికూతు రైన దేవయాని; తాన్, ఎట్లు= తా నేవిధంగా; కోరి; ఈతనిన్= ఈయయాతిని; తనకును; పతిన్= భర్తను; చేసికొనియెన్= చేసికొన్నదో; అటులు+ఆ= అట్లే (అలాగే); ఏను= నేను కూడ; కోరి; లోక+ఏక+భార ధురంధరున్= లోకంయొక్క మొత్తం బరువును (భారాన్ని) వహించే వాడిని; పరహితున్= ఇతరులకు మేలు చేసేవాడిని; ధర్మపరున్= ధర్మమందు ఆసక్తికలవాడిని; నహుష+ఆత్మజున్= నహుషుడి కుమారు డైన యయాతిని; పతిన్= భర్తను; చేసికొందున్.

తాత్పర్యం: ఈ యయాతిమహారాజునందే నాచిత్త మెమ్మడూ ఆసక్తి కలిగి ఉన్నది. న న్నా రాజు మిక్కిలి దయతో, ప్రేమ తో చూస్తాడు. పద్మలవంటినేత్రాలు కల పుత్రుడికూతు రైన దేవయాని తా నేవిధంగా వాంచించి యయాతిని తనకు భర్తగా చేసికొన్నదో అట్లాగే నేనుకూడ కోరి లోకంయొక్క మొత్తంభారం వహించే వాడూ, ఇతరులకు మేలు చేసేవాడూ, ధర్మమం దసక్తి కలవాడూ, నహుషుడి కుమారుడూ అయినట్టి ఈ యయాతిని భర్తగా చేసికొంటాను.

విశేషం: లోక+ఏక= లోకైక - వృథిసంధి. తరువోజ దేశివృత్తం: రెండు ద్విపదపాదము లైతే ఒక్క తరువోజపాద మౌతుంది. అనగా ఒక్కొక్క పాదానికి మూడింద్రగణాలు ఒక సూర్య గణం, మరల మూడింద్రగణాలు ఒక సూర్యగణం ఉంటాయి. ప్రాసనియమం కలదు. యతిషైత్రి సూర్యోత్తరార్ధములందు మొదటి గణం మొదటి అష్టరానికి, మూడవగణం మొదటి అష్టరానికి. నస్సయప్రసన్న కథాకలితార్ధయుక్తి కీపద్యము చక్కని ఉండావారణం. పాత్ర సంఖాషణ ద్వారా పూర్వపర కథార్ధాలను భావింపజేయటం వలన కథను ప్రసన్నం చేసే ప్రక్రియను ఇందులో నస్సయ ప్రదర్శించాడు. అలనాడు వనంలో యయాతి' అతిశయరూపలావణ్యగుణమందరి (3.158)'గా శరీషపు దర్శించాడు. తొలిచూపును నర్ణించి వదలిన నస్సయ ఆ అంశాన్ని చెప్పుటానికి వీలులేక మానివేశాడు. కానీ, ఇక్కడ శరీషపు తలపులో ఆ కథను పూరిస్తున్నాడు. ప్రథమ వీషణంలో శరీషపు యయాతిని వలచింది. నాటినుండి ఆమె అతడిని ఎల్లపుడు మనస్సులో స్మారిస్తున్నది. యయాతికూడ ఆమెను చూచినప్పుడెల్లా మనసులో ప్రీతి ఉన్నట్లు చూస్తాడు. ఇరువురు అనురక్షులైనట్లు ఆ చూపులే సౌభాగ్యాలు. అయితే, యయాతిని భర్తగా పొందిన అదృష్టం మాత్రం దేవయానికి దక్కింది. దేవయాని ఏవిధంగా తనంతట తాను కోరి యయాతిని భర్తగా పొందిందో, శరీషపుకూడా ఆపిధంగానే పొందాలని ఉన్నిశ్శారింది. అంటే శరీషప్పే యయాతుల హృదయాలలో ప్రణయబీజం గూడంగానే ఉండిపోయింది. అది అంకురించి, పుష్పించి, ఫలించటానికి అదను రావలసి ఉన్నదని వ్యంగ్యార్థ సంయోజనంవలన తెలిసికొనాలి. (సంపా.)

యయాతి శరీషపుఁ బుత్రదానంబు సేయుట (సం.1-77-10)

v. అని విచారించుచున్న యవసరంబున దాని పుణ్యస్వరూపంబు సన్నిహితం బైన య ట్లోక్కునాడు యయాతి యశోకవని కాలోకనతత్పరుండైవచ్చవాఁ దేకతంబ యున్న శరీషపుం గనిన, నదియును సంబ్రమ విశయావస్త యై తనవలన నమ్మహీపతి ప్రసన్నచిత్తుం డగుట యెత్తింగి కరకమలంబులు మొగిచి యి ట్లనియే.

173

ప్రతిపదార్థం: అని; విచారించుచున్న+ఉన్న= తలపోస్తున్న; అవసరంబునన్= సమయమందు; దాని= శరీషపుయొక్క; పుణ్యస్వరూపంబు= పుణ్యమొక్కస్వరూపం; సన్నిహితంబు+ఐన, అట్లు= దగ్గరగా వచ్చినట్లు; ఒక్కనాడు= ఒకరోజున, యయాతి; అశోక, వనికిన్= అశోక వనానికి; ఆలోకన, తత్తురుండు+ఐ= చూడటంలో ఆసక్తికలవా డై (అశోకనికా+ఆలోకన

తత్పరుండు+బ- అన్న సమసంకూడ చేయవచ్చు.); వచ్చువాడు; ఏకతంబు+ల= ఒంటరిగా (ఆలోచనకు తగినవోట) ఉన్న; శర్మిష్టన్; కనిసన్= చూడగా; అదియును= ఆ శర్మిష్ట కూడ; సంభ్రమ, వినయ+అవనత+బ= వేగిరపాటుతో కూడిన వినయంతో వంగినదై; తన వలనన్= తనపై (ఎద); ఆ+మ్హిషతి= ఆ రాజు; ప్రసన్సు, చిత్తుండు+అగుట= ప్రసన్సు తైన హృదయం కలవా డవటం, దయతో (ప్రసాదంతో) కూడిన హృదయం కలవా డవటం; ఎఱింగి= తెలిసికొని; కరకమలంబులు= పద్మాలవంటిచేతులు; మొగిబి= మోడ్చు; ఇట్లు+అనియెన్= ఈచిధంగా పలికింది.

తాత్పర్యం: అని శర్మిష్ట భావిస్తున్న సమయంలో మూర్తీభవించిన ఆమెపుణ్యం దగ్గరకు వచ్చిందా (సమీపించిందా) అన్నట్లు ఒకరోజు యయాతి అశోకవనాన్ని చూడటానికి ఆసక్తి కలవాడై వచ్చి ఒంటరిగాఉన్న శర్మిష్టను చూడగా ఆమె కూడా వేగిరపాటుతోను, వినయంతోను నమ్రమై తనయేడ ఆ రాజు అనుగ్రహంతో కూడిన హృదయం కలవా డవటం తెలిసికొని హస్తపద్మాలు మోడ్చు యట్లు పలికింది.

విశేషం: అలం: ఉత్సైడ్.

ఉ. సీలగళోపమాన! కమనీయగుణోన్నతిఁ జెప్పుఁ జాలు న
స్నేలిన దేవయానికి నరేశ్వర! భర్తును గాన నాకునుం
బోలగ భర్త వీవ; యిది భూముత! ధర్మపథంబు; నిక్షమం;
జాలును దాసియున్ సుతుఁడు నస్తుపి వాయనిధర్మముల్ మహాన్.

174

ప్రతిపదార్థం: సీలగళ+ఉపమాన= వల్లనికంరం కలిగిన శివుడు ఉపమానంగా కలవాడా (శివునితో సమానుడా!); నర+ఈశ్వర= రాజు; కమనీయ, గుణ+ఉన్నతిఁ= అందమైన గుణాలయుక్త మహిమయందు; చెప్పున్+చాలు= చెప్పటానికి తగిన (అంటే గొప్పగుణాలు కలవారిలో పరిగణించదగిన); నస్తున్+ఏలిన= నస్తు పాలించే; దేవయానికిన్; భర్తును; కాన= కాబట్టి; నాకునున్= సేవకురాలైన నాకుకూడ; పోలగన్= తగినట్లుగా; భర్తు+ఈపు+ల= మగడిని సీవే; భూముత= భూమిచే (లోకులచేత) నుతీంపబడువాడా; ఇది= స్వామినికి భర్త అయివాడు సేవకురాలికి కూడ భర్త కావటం; ధర్మపథంబు= ధర్మమార్గం; నిక్షమంబు= యథార్థం. ఆలును= భార్యయు; దాసియున్= సేవకురాలును; సుతుఁడున్= కుమారుడును; అను+అవి= అనేవి; మహాన్= భూమియందు; పాయని; విడువని; ధర్మముల్.

తాత్పర్యం: శివసమానడ వైన బీరాజా! అందము లైన గుణాలమహాత్మంచేత పరిగణించదగిన నాకు యజమానురా లైన దేవయానికి భర్తును కాబట్టి, నాకు కూడ తగినట్లుగా సీవే భర్తును. లోకులచేత నుతీంపబడేవాడా! ఇది ధర్మమార్గం; యథార్థం. ఈ లోకంలో భార్య, సేవకురాలు, కుమారుడు అనేటటువంటివి విడువని (పరస్పరం విడదీయరాని) ధర్మాలు (విధులు).

విశేషం: ధర్మములు అన్నవోట అర్థములు అనే పాఠాంతర మున్సది. అర్థములు= సాముగైలు. ఈ పద్యంలో శర్మిష్టము వివేకవతిగా నస్తుయ చిత్రించాడు. దేవయానివలె తానుకూడ యయాతికి భార్య కావటానికి యోగ్యత ధర్మబద్ధంగా ఉన్న దని శర్మిష్ట వివరించి చెప్పింది. భార్యతోపాటు, దాసి, సంతానం అనేవి విడదీయలేని ధర్మాలని లోకధర్మంతో సమర్థించింది.

దానివలన యజమానురాలైన దేవయానికి భర్తవు అయినట్టే దాసికి కూడ భర్తవోతావని సూచించింది. ఈధర్మంవలన దేవయాని నియమానికి భంగంరాదు. యయాతి కాదనలేని ధర్మసూక్ష్మాన్ని ప్రతిపాదించి సుముఖుడైన యయాతిని సమృతింపచేసే వివేకాన్ని ప్రదర్శించింది. ఈవాక్యాలన్నీ ఒకయొత్త. ‘నీలగళోపమాన!’ అన్న సంబోధనం ఒక్కటీ ఒక్కయొత్త. ఇది భావనారమణీయమైన సూక్తి. విషాంగి కంరంలో తాల్చి లోకహితం కొరకు పాటుపడిన శిష్టుడు (మంగళప్రదుడు) నీలకంతుడు. ఇష్టంలేకపోయినా కష్టమని చెప్పుకుండా దేవయానిని భార్యగా స్వీకరించిన ధీరుడు యయాతి. మనస్సు లగ్నమైనా శరీరప్రశ్నము స్వరించుకుండా ఉదాసీనంగా ఉండిపోయిన ఉదాత్తుడు యయాతి. శరీరప్రశ్నగల అనురాగాన్ని గూఢంగా దాచుకొన్న లోకపతియైన యయాతి యొక్క తత్కాల హృదయస్థితిని స్వరింపజేసే సంబోధనం నిబంధించటంలో ఉన్నది నన్నయ వాగమశాసనత్వం, రుచిరాధస్తాత్మి నిధిత్వం. ఇందలి గుణం మాధుర్యం సార్థకం. (సంపా.) అలం: అర్థాంతరన్యాసం. వ్యాపి: అనిన, పడు మొదలగు వాటి సవర్ణమునకు అత్మమును కడహాల్లునకు ద్విత్యమును విభాషణగును’ అనిన అన్న+అపి: అత్మంధిచే - అన్నవి. అనిలోనిఅకారమునకులోపము, అన్నవి.

వ. ‘అధ్యేవయానిం బలగ్రహించినప్పుడు తత్త్వం బగుట నేనును భవత్వలిగ్రహంబ కావున నన్నుం గరుణించి నాకు బుతుకాలోచితంబుఁ బ్రసాదింపవలయు’ ననిన నయ్యయాతి యి ట్లనియె. **175**

ప్రతిపదార్థం: ఆ+దేవయానిన్= ఆ దేవయానిని; పరిగ్రహించిన+అప్పుడు+అ= వివామాడినప్పుడే; తద్వ+ధనంబు+అగుటన్= ఆమెకు సంబంధించిన ధనాన్ని (సేవకురాల నవటంచేత); ఏనును= నేనుకూడ; భవత్త+పరిగ్రహంబు+అ= మీ భార్యనే; కావున; నన్నున్; కరుణించి= దయదలచి, నాకున్; బుతుకాల+ఉచితంబున్= బుతుకాలానికి తగిన దానిని (సంగమాన్); ప్రసాదింపవలయున్= అనుగ్రహించవలసింది; అనినన్= అని శరీరప్త పలుకగా; ఆ+యయాతి; ఇట్లు+అనియెన్.

తాత్పర్యం: ‘మీ రా దేవయానిని పెళ్ళి చేసికొన్నప్పుడే ఆమె దాసినవటం చేత ఆమె సాత్మనైన నేను కూడ మీ భార్యనే. కాబట్టి దయదలచి నాకు బుతుకాలానికి తగిన సంగమాన్ని అనుగ్రహించవలసిం’ దని పలుకగా, ఆ యయాతి ఇట్లా అన్నాడు.

విశేషం: దేవయానివలేనే శరీరప్తకూడ యయాతిని భర్తగా పొందటం విశేషం. దేవయాని భార్య కాబట్టి ఆమె సాత్మనైన శరీరప్తకూడ ఆమెవలనే భోగింపదగినది. కావున శరీరప్తకూడ భార్యయే. భార్యకు భర్త బుతుకాలోచిత ధర్మాన్ని నిర్వహించటం అవశ్యకర్తవ్యం. క్షత్రియక్ష్యాయైన శరీరప్త వివాహప్రస్తాతి తేకుండా ఉండటం వివేకం. ఆమెను యయాతి గ్రహిస్తే అది గాంధర్వవివాహం అపుతుంది. పెండ్లితంతు లేని సతీపతిధర్మాన్ని ప్రతిపాదించిన శరీరప్త గడుసరి.

క. లలితాంగి! శయన మొక్కుడు , వెలిగా రుచిరాన్నపాస వివిధాభరణా

దుల శర్లిష్టకు నిష్టము , సాలయక చేయు మని నన్ను శుక్కుడు హంచెన్.

176

ప్రతిపదార్థం: లలితాంగి!= సుందరమైన శరీరం కలదానా; శయనము+ఒక్కయుడు= పడక ఒక్కటి మాత్రం; వెలిగాన్= బాహ్యమయ్యేటట్లుగా (విడిచి); రుచిర+అన్నపాస, వివిధ+అభరణ+అదులన్= రుచిగల భోజన పాసీయాలు, పలువిధాలైన అలంకారాలు మొదలైన వాటిచేత; శరీరప్తకున్; ఇష్టము= ప్రియం; సాలయక= వెనుదీయక; చేయుము; అని; నన్నున్; పుత్రుడు; హంచెన్= ఆజ్ఞాపించాడు.

తాత్పర్యం: సుందరాంగి వైన ఓ శర్మిష్టా! పడక ఒక్కటే తప్ప రుచిగల భోజనపాశియాలు, పలువిధా లైన అలంకారాలు మొదలైనవాటిచేత శర్మిష్టవిషయంలో వైముఖ్యం చూపకుండా ప్రీతి కలిగించుమని పుత్రుడు నన్నజ్ఞాపించాడు.

వ. ‘ఏ నమ్మహశేషునివచనంబున కప్పు డిడంబడితి; నెట్లు బొంకనేర్తు’ ననిన శర్మిష్ట యి ట్లనియె. 177

ప్రతిపదార్థం: ఏను; ఆ+మహత్, ముని= గొప్పముని లైన పుత్రుడియొక్క; వచనంబునకున్= మాటకు; అప్పుడు= అతడాజ్ఞాపించినపుడు; ఒడంబడితిన్= అంగీకరించాను; ఎట్లు= ఏవిధంగా; బొంకన్, నేర్తున్= అసత్య మాడగలను? అనివన్= అని యయాతి పలుకగా; శర్మిష్టః ఇట్లు+అనియెన్.

తాత్పర్యం: నేను గొప్పముని అయిన పుత్రుడిమాటకు అప్పుడే అంగీకరించాను. ఇప్పుడేవిధంగా అసత్యమాడగలను? అని యయాతి పలుకగా శర్మిష్ట ఇట్లు అన్నది.

క. చను బొంకగఁ బ్రాహమత్యయ , మున , సర్వధనాపహరణమున , వధ గావ చ్ఛిన విప్రార్థమున , వధూ , జన సంగమమున , వివాహాసమయములందున్. 178

ప్రతిపదార్థం: ప్రాణ+అత్యయమునన్= ప్రాణాలకు చేటువచ్చే సమయాన; సర్వ, ధన+అపహరణమునన్= ఉన్న సమస్తధనాన్ని దొంగిలిస్తున్న సమయాన; వధ, కావచ్చిన, విప్ర+అర్థమునన్= హత్య కావించబడేందుకు సిద్ధంగా ఉన్న బ్రాహ్మణుడికొరకు; వధూ, జన, సంగమమునన్= ప్రీజనాలతో సంభోగవిషయాన; వివాహసమయములందున్= పెళ్ళికాలమందు; బొంకగన్= అబద్ధమాడటం; చనున్= తగును.

తాత్పర్యం: ప్రాణాలకు నాశం కలిగే సమయాన, సమస్తధనం అపహరించబడే సమయాన, వధించబడేందుకు సిద్ధంగా ఉన్న బ్రాహ్మణుడిని రక్షించేందుకూ, ప్రీజనసంగమవిషయానా, పెళ్ళివేళలందూ అసత్య మాడవచ్చును.

విశేషం: ఈవిషయమే భాగవతంలో “వారిజాష్టులందు వైవాహికములందు, ప్రాణ విత్తమాన భంగమందు, జకిత గోకులాగ్ర జన్మరక్షణమందు, బొంకవచ్చు నమును బొందదధిప!” అనే పద్యంలో చెప్పబడింది. ఇక్కడ వధూజనసంగమం విషయం కాబట్టి పెళ్ళిసమయాన యయాతి ఒడంబడిన కారణాన బొంకవచ్చు అని శర్మిష్ట చెప్పుతున్నది.

వ. ‘ఈ యేనింటియందు నసత్యదీషంబు లేదని మునివచనప్రమాణంబు గలదు; నీవు వివాహాసమయంబునించి కావున నసత్య దీషంబునం బొంద’ ననిన నయ్యయాతి యొడంబడి శర్మిష్టకు నభమతం బొనలించే; నదియుఁ దత్సమాగ మంబున గల్భాణి యై కొడుకుం గనిన విష్టయపడి దేవయాని దానికడకు వచ్చి యి ట్లనియె. 179

ప్రతిపదార్థం: ఈ యేనింటి యందున్= ఈ అయిదింటిలోను; అసత్య, దోషంబు= అబద్ధం ఆడటంవలన దోషం; లేదు+అని; ముని, వచన, ప్రమాణంబు= మునీంద్రులు చెప్పిన మాట అనే ప్రమాణం; కలదు; నీరు; వివాహ, సమయంబునన్= పెళ్ళాడే సమయంలో; ఒడంబడితివి= అంగీకరించావు; కావునన్; అసత్యదీషంబునన్= అబద్ధమాడటం వలని పాపంతో

(పాపాన్మి); పాందవు= పాందవు (కలయవు); అనిసన్= అంగీకరించి; శర్మిష్టకున్; అభిమతంబు= ఇష్టం; ఒనరించెన్= చేశాడు; అదియున్= శర్మిష్ట కూడా; తద్+సమాగమంబునన్= అతనితోడి కలయికచేత; గర్భిణి+ఖ= గర్భవతి అయి; కొడుకున్, కనిసన్= ప్రసవించిగా; విస్కృయమపడి= ఆశ్చర్యపడి; దేవయాని; దాని, కడకున్= శర్మిష్టవద్దకు; వచ్చి; ఇట్లు+అనియెన్.

తాత్పర్యం: ఐన చెప్పబడిన ఐదువిషయాలలోను అబద్ధ మాడటంవలన పాపం లేదని మునీశ్వరులవచన మనే ప్రమాణం ఉన్నది. నీవు పెళ్ళిసమయంలో అంగీకరించావు కాబట్టి అబద్ధం దోషం పాందవు' అని శర్మిష్ట పలుకగా యయాతి అంగీకరించి శర్మిష్టకు ప్రీతి కావించాడు. శర్మిష్టకూడ యయాతితోడి కలయికచేత గర్భవతి అయి పుత్రుడిని కన్నది. అది చూచి దేవయాని ఆశ్చర్యపడి శర్మిష్టవగ్గరకు వచ్చి ఇట్లా పలికింది.

విశేషం: అసత్య దోషంబునన్+పాందవు= ఇక్కడ పాందధాతువు అసమాపక క్రియగా వాడబడింది. విస్కృయము+పడి= పదు మొదలైనవి పరమయ్యేటప్పుడు మువర్ణానికి లోపంగాని పూర్ణబిందువుగాని వస్తుంది. ఇచ్చట లోపం వచ్చింది.

తే. బాల వయ్య నత్యత్తమశిలపినయ , గౌరవాన్విత వై నిర్వికారవృత్తి
నున్న నీ కుస్తయునికిన సన్మతాంగే! , సుతుడు పుట్టుట యిబి గడుజోడ్య మయ్య. 180

ప్రతిపదార్థం: సన్మత+అంగి= పాగడబడిన అంగాలు కలదానా; బాలవు+అయ్యున్= వయసులో చిన్నదానిని అయికూడా, అతి+ఉత్తమ, శీల, విసయ, గౌరవ, అన్నితవు+ఖ= మిక్కిలి శేష మైన శీలంతోను, గౌరవంతోను కూడినదానివై; నిర్వికారవృత్తిన్= వికారం లేని వ్యాపారంతో; ఉన్న= వర్తిస్తున్న; నీకున్; ఉన్న ఉనికిన్+అ= ఉన్నట్లుండగానే; (ఎవరికి తెలియకుండగానే); సుతుడు, పుట్టుట, ఇది= కొడుకుపుట్టుటమనేది; కడున్; చోద్యము; అయ్యున్= మిక్కిలి ఆశ్చర్యకర మైనది.

తాత్పర్యం: ఓ సుందరాంగే! బాలికవై కూడా, శేష మైన శీలంతోను, వినయంతోను, గౌరవంతోను కూడినదానివై మనోవికారం లేని వ్యాపారంతో ఉన్న నీకు ఉన్నట్లుండి కొడుకు పుట్టుటం చూడగా మిక్కిలి ఆశ్చర్యంగా ఉన్నది.

విశేషం: రాఘవ్యంలో శర్మిష్టకు వాడబడిన విశేషణాలు ఆమె వయసును, ప్రవర్తనను, వికారం లేని సచ్చరిత్రను సూచిస్తున్నాయి. అట్టి ఆమెకు ముం దెవరికి తెలియకుండగానే, కుమారుడు పుట్టుటం అన్నది ఆశ్చర్యకరంగా ఉన్నది. అది దేవయాని హృదయంలో శంకను కలిగించింది.

వ. అభి యె ట్లని యడిగిన శల్మిష్ట లజ్జావనతవదన యయి యి ట్లను; 'నెందేనిసుండి యెక్కుమహముని నిఖిల వేదవేదాంగపారగుండు వచ్చి బుతుమతనై యున్న నన్నుం జాచి నాకుఁ బుత్తోత్వత్తిఁ బ్రసాదించే' ననిన విని దేవయాని నిజనివాసంబునకుం జనియే; శల్మిష్టయు నయ్యయాతివలనఁ గ్రమంబున ద్రుహ్వాను పూరు లనంగా మువ్వురు గొడుకులం బడసి యున్నంత, నొక్కునాఁడు. 181

ప్రతిపదార్థం: అది, ఎట్లు= కుమారుడు పుట్టుటం ఎట్లా జరిగింది; అని, అడిగినన్= అని దేవయాని అడుగగా; శర్మిష్ట, లజ్జా+అవసత, వదన అయి= సిగ్గుచేత వంగిన ముఖం కలదై; ఇట్లు+అనున్= ఇట్లా పలికింది; ఎందున్+ఏని+ఉండి= ఎక్కడ నుండియో; ఒక్క మహాత్, ముని= ఒక గౌప్యముని; నిఖిలవేద, వేద+అంగ, పారగుండు= అన్న వేదాలయొక్క, వేదాంగాలయొక్క

అంతం చూచిన వాడు; వచ్చి); బుతుమతిన్+బాణ్సు= పుష్పవతి వై ఉన్ని; నాకున్; చూచి; పుత్ర+ఉత్సుత్తిన్= కొడుకు కాన్నును; ప్రసాదించెన్= అనుగ్రహించాడు; అనినన్= అని శర్మిష్ట పలుకగా; విని; దేవయాని. నిజనివాసంబునకున్= తన యింటికి; చనియెన్= వెళ్ళింది. శర్మిష్టయున్= శర్మిష్టకూడ, ఆ+యయాతివలనన్; క్రమంబునన్= వరుసగా; ద్రుహ్వా+అను, పూరులు అనంగాన్= ద్రుహ్వా; అనువు, పూరుడు అనే పేర్లతో ఒప్పే మువ్వురుకొడుకులన్; పడసి= పొంది; ఉన్ని+అంతన్= ఉండగా; ఒక్కానాడు= ఒకరోజు.

తాత్పర్యం: నీకు కొడుకు పుట్టటం ఎట్లా జరిగిం దని దేవయాని అడుగగా శర్మిష్ట సిగ్గుతో ముఖం వంచుకొని ఇట్లా అన్నది: 'ఏక్కడినుండియో సమస్త వేదాలను, వేదాంగాలను బాగా చదివిన ఒక గొప్పముని వచ్చి బుతుకాలమందున్న నన్ను చూచి నాకు పుత్రజన్మను అనుగ్రహించాడు' - అని శర్మిష్ట పలుకగా విని దేవయాని తన గృహోనికి వెళ్ళింది. శర్మిష్టకూడ ఆ యయాతివలన వరుసగా ద్రుహ్వాడు, అనువు, పూరుడు అనే ముగ్గురు కొడుకులను పొంది ఉండగా ఒక్కరోజున.

విశేషం: బుగ్గజాస్సామాధర్వణ వేదాలు నాలుగు. శిడ్, వ్యాకరణం, ఛందస్సు, కల్పం, నిరుక్తం, జ్యోతిషం అనే ఆరు వేదాంగాలు, ద్రుహ్వా+అను= ద్రుహ్వాను - యణాదేశంథి. వివాహవిషయాలలో బొంమ లాడినా అసత్యదోషం రాదని చెప్పిన శర్మిష్ట ఇక్కడ తాను ఆ ధర్మాన్నే పాటించిందని చెప్పిటట్లు వ్యహారించింది. పుత్రసంతాసం ఇచ్చింది యయాతికాని మునికాదు. అయినా, అట్లా చెప్పినా దోషం లేదని శర్మిష్టభావం.

- సి.** కరువలిచే దూలుకపిల జటాలియ , కరమొప్పు శిఖలుగాఁ గనుకరత్తు
మయజాల భూషణామలదేహాభీప్పుల , తేజంబుగాఁ బ్రవిభీప్యమాన
యాగసతంబుల సల్లితం బైన మూఁ , డగ్గులు ప్రత్యక్ష మైన యట్లు
దనప్రోల శర్మిష్టతనయులు గ్రీడించు , చుండంగ నున్న యయ్యల్విషేని
- అ.** కడకు నేగుదెంచే గన్నలు దనుజాథి! రాజుసుతయుఁ దోడరాగ నొప్పి
దేవి దేవయాని దేవేంద్రుదేవియ , పోతె నెంతయుసు విభూతి మెఱసి.

ప్రతిపదార్థం: కరువలిచేన్= గాలిచేత; తూలు= చలించు; కపిల, జట+ఆళి+అ= గోజనంవంటి రంగు గల జడల యొక్క సముదాయమే; కరము+బ్యు= మిక్కిలి అందగించు; శిఖలు, కాన్= సిగలుగా; కనక, రత్నమయ, జాల, భూషణ, అమల దేహ, దీప్పులు+అ= బంగారంతోను, రత్నాలతోను కూడిన కవచాలవలె, నగలవలె నిర్మల మైన శరీరంయొక్క కాంతులే; తేజంబుకాన్= తేజస్సుగా; ప్రవిధిప్య మాన యాగ శతంబులన్= మిక్కిలి ప్రకాశిస్తున్న నూరు యజ్ఞాల యందు; అర్పితంబు+పన= పూజించబడిన; మూడు+అగ్నులు= తేతాగ్నులు; ప్రత్యక్షము+పన+అట్లు= ఎదుట సాక్షాత్కారించినట్లు; తనమ్రోలన్= తన ఎదుట; శర్మిష్ట తనయులు= శర్మిష్టకుమారులు; క్రీడించుచున్+ఉండంగన్= ఆడుతుండగా; ఉన్ని; ఆ+ఉన్నిషేని కడకున్= ఆ యయాతి మహారాజు చెంతకు; కన్యలు= చెలికత్తె లైన ఇతర కన్యకలునూ; దనుజ+అధిరాజు సుతయున్= రాక్షస రా జైన వ్యషపర్వుడి కూతు లైన శర్మిష్టయునూ; తోడన్, రాగన్= తనవెంట రాగా; ఒప్పే= ప్రకాశించి; దేవేంద్రు, దేవి+అ, పోతెన్= దేవతల రా జైన, ఇంద్రుడి పట్టమహాపే లైన శచీదేవిలె; ఎంతయును= మిక్కిలి; విభూతి= లైభవం; మెఱసి= ప్రకాశించి; దేవి, దేవయాని= పట్టమహాపే లైన దేవయాని; ఏగుదెంచెన్= వచ్చింది.

తాత్పర్యం: గాలిచేత కదిలే కపిలవర్షం గల జడలసమాహామే మిక్కలి సుందర మైన సిగలుగా, బంగారంతోను, రత్నాలతోను, నిండిన (కవచాలవలె) నగలవలె నిర్వుల మైన శరీరకాంతులే తేజస్సుగా ప్రకాశిస్తున్న వందలకొలది యజ్ఞాలయందు పూజించబడిన త్రేతాగ్నులు సాక్షాత్కారించినట్లు తన ఎదుట శరీప్తమవారు లైన ద్రుహ్యదు మొదలైన వారు ఆడుతుండగా ఉన్న ఆ యయాతిమహారాజువద్దరు కన్యకలునూ, వృషపర్ముడి కూతురైన శరీప్తమునూ తనవెంట రాగా దేవేంద్రుడి పట్టమహిషి మైన శచీదేవివలె మైభవం మెరయ పట్టమహిషి మైన దేవయాని వచ్చింది.

విశేషం: ('కనకరత్నమయజాల' లోని 'జాల' అన్నపదానికి కవచ మని అర్థం చెప్పాల్సి వచ్చింది. జాల అనగా సమాహామని అర్థ మున్నది కాని అప్పుడు అది భూషణ అన్న పదం తరువాత ఉండాలి) ఆ బాలురు అలంకారాదులు లేకపోయినా సహజకాంతిచేతనే ప్రకాశిస్తున్నా రని కవిభావం. గార్ఘయత్యము, దక్షిణగ్ని, ఆహావనీయము అనేవి మూడు త్రేతాగ్నులు. శరీప్తమవారులు త్రేతాగ్నులవలె ఉన్నారనటం చేత ఆమెవలననే యయాతి గృహస్థధర్మం సార్థకమైనదనీ, వంశకర్తును ఆమెవలననే పొందగలిగాడనీ భావికథార్థ ధ్వని. అలం: మొదటి మూడుపాదాలలో రూపకం, ఉత్సేష్టల సంకరం ఉన్నది. ఎత్తుగీతిలో ఉపమ ఉన్నది.

వ. ఇ ట్లరుగుదెంచి యథికతేజస్సులయి యయాతి ప్రతిజంబంబులుం బోని యజ్ఞాలకులం జాచి' యుక్షమారు లెక్కాడి వా? రెష్టలకొడుకు? లని యయాతి నడిగి యలభ్యప్తివచనమై 'మీ తల్లిదండ్రులెవ్వ' రని యుక్షమారుల నడిగిని.

183

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈవిధంగా; అరుగుదెంచి= వచ్చి; అధిక, తేజస్సులు, అయి= మిక్కిలితేజస్సు కలవా రై; యయాతి ప్రతిబింబంబులున్, పోని= యయాతియొక్క మాఱురూపాలవంటి; (యయాతిరూపం వంటి రూపం కల); ఆ+బాలకులన్= ఆ కుమారులను; చూచి; ఈ+కుమారులు; ఎక్కడివారు; ఎవ్వరి కొడుకులు; అని; యయాతిన్; అడిగి; అలభ్య ప్రతివచన+ఖ= పొందబడని సమాధానం కలదై; మీ తల్లిదండ్రులు= మీ తల్లి, తండ్రి; ఎవ్వరు; అని; ఆ+కుమారులన్; అడిగినన్= దేవయాని ఆడుగగా.

తాత్పర్యం: (దేవయాని) ఈవిధంగా వచ్చి అధిక మైన తేజస్సు కలిగి యయాతిరూపంవంటి రూపం కల శరీప్త కుమారులను చూచి 'ఈశుమారులు ఏప్రదేశానికి చెందినవారు? ఎవ్వరి కొడుకులు?' అని యయాతిని అడిగింది. యయాతి సమాధానం చెప్పకపోతే, 'మీ తల్లిదండ్రు లెవ్వరు? అని ఆ కుమారులనే అడిగింది.

క. తరుణప్రదేశినులు మా , సరముగ వారలు యయాతి శరీప్తలఁ జా
పిలి తండ్రియుఁ దబ్బియు నని , కర మమురాగిల్లేఁ గన్యకానివహంబున్.

184

ప్రతిపదార్థం: వారలు= ఆ కుమారులు; తరుణ, ప్రదేశినులు= లేత చూపుడువేళ్ళు; మాసరముగన్= దీర్ఘం కాగా; తండ్రియున్, తల్లియున్+అని; యయాతి శరీప్తలన్= యయాతి మహారాజును; శరీప్తము; చూపిరి; కన్యకా, నివహంబున్= కన్యలమొక్క సముదాయం కూడ; కరము= మిక్కిలి; అసురాగిల్లన్= ప్రీతిపొందెను.

తాత్పర్యం: ఆ కుమారులు లలితము లైన చూపుడువేళ్ళు దీర్ఘాలు కాగా విరు మా తండ్రి తల్లి అని యయాతి శరీప్తలను చూపించారు. ఆ దృశ్యం చూచి అక్కడి కన్యకలసముదాయం మిక్కిలిప్రీతిని పొందారు.

విశేషం: ఇక్కడ మీతండ్రి, తల్లి ఎవ్వరని దేవయాని అడుగగా కుమారులు చూపుడు ప్రేశ్చతో వరుసగా యయాతి శరీర్షపులను చూపించటం చాలా సహజంగా ఉన్నది. సామాన్యంగా లోకంలో తల్లిదండ్రు తెవ రని అడుగుతారు. కానీ, ఇక్కడ తండ్రిఎవరో ముందు తెలియాలి. తల్లిఎవరో ఆతరువాత; కాబట్టి ఇక్కడ ఆ పదాల వరుస మారింది.

వ. ఇట్లు ద స్నేహుంగకుండ యయాతి శరీర్షపులన లభ్యసంతానుం డగుట యప్పు డెఱింగి. 185

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈచిధంగా; తమ్మున్+ఎఱుంగక+ఉండ= తనసంగతి తెలిసికొనుకుండా, తనకు తెలియకుండా; యయాతి; శరీర్షపులనన్; లభ్య సంతానుండు+అగుట= పొందబడిన సంతానం కలవా దౌట; అప్పుడు; ఎఱింగి= దేవయాని తెలిసికొని.

తాత్పర్యం: ఈచిధంగా తనసంగతి తెలిసికొనుకుండా (తనకు తెలియకుండా) యయాతి శరీర్షపులన సంతానాన్ని పొందటం అప్పుడు తెలిసికొని.

విశేషం: తా నెరుగుకుండా అని ఉంటే ఎక్కువ ఉచితంగా ఉండేదని కొందరు భావిస్తారు. కానీ, తనకు తెలియకుండా, తనసంగతి తెలియకుండా అని రెండాలు వచ్చేటట్లు వాడి నస్యమ ప్రకృత, భావికఫార్మాస్యంజకత్వాన్ని సాధించాడు. తనకు తెలియకుండా యయాతి శరీర్షపులన సంతానపొందటంలో దోషం యయాతియందే ఉన్నదని ఆమె భావించింది. ఆమని యయాతి ఆమెసంగతి (శక్తియుక్తులు) తెలియక్షేచాడని అభిమానపడి తనతండ్రిచేత శాపాన్ని ఇప్పించింది. భర్త తనపట్ల చేసిన ఈ అపరాధానికి ప్రతీకారం చేయాలని భావించే దేవయాని దురపూంకారిణి.

చ. పతివిహితానురాగమున భార్గవుపుత్తి యయాతిచేత వం
చిత యయి, వాఁడు దానవికిఁ జేసిన నెయ్య మెఱింగి, కోపదుః
ఖిత యయి, తండ్రిపాలి కతిభేదమునం జని, దీర్ఘనేతుని
ర్దతజలధారలం గడిగే గాంత తదీయ పదాభ్యయుద్ధమున్. 186

ప్రతిపదార్థం: పతివిహిత+అనురాగమునన్= భర్తకు విధింపబడిన ప్రేమవిషయంలో భార్గవుపుత్తి= శుక్రుడికూతు రైన దేవయాని; యయాతిచేతన్; వంచిత+అయి= మోసగించబడిన దై; వాఁడు= యయాతి; దానవికిన్= రాష్ట్రస్త్రీ యైన శరీర్షము; (శరీర్షయందు అని అర్థం:) చేసిన; నెయ్యము= ప్రేమ; ఎఱింగి= తెలిసికొని; కోపదుఃఖిత, అయి= కోపంచేత దుఃఖం పొందినదై; తండ్రిపాలికిన్= తండ్రి యైన శుక్రుడి చెంతకు; అతిభేదమునన్= మిక్కులి శోకంతో; చని= వెళ్ళి; తదీయపద+అబ్బి, యుగ్మమున్= ఆ శుక్రుడి పద్మాలవంటి పాదాలజంటను; దీర్ఘ, నేత్ర, నిగ్రత, జలధారలన్= ఆయతములైన కన్నలనుండి బయల్పుడలిన (బయటపడిన) కన్నీటిధారలచేత; కడిగెన్= తడిపినది. (అతనిపాదాలపై పడి ఏప్పిన దని భావం.)

తాత్పర్యం: పతి అన్యస్తిని ప్రేమించడంచేత, అతనిచేత వంచించబడిన దై శుక్రుడికూతు రైన దేవయాని, యయాతి రాష్ట్రసక్య యైన శరీర్షయందు చేసిన ప్రేమకలాపాన్ని ఎఱిగి కోపాన్ని, దుఃఖాన్ని పొందినదై, మిక్కులి శోకంతో తండ్రివద్దకు వెళ్ళి తన విశాలనయనాలనుండి జారు కన్నీటిధారలచేత, అతని పాదపద్మయుగాన్ని కడిగింది. (అతడిపాదాలు క్షాఖితాలయ్యేంత అధికంగా కన్నీ రోడ్చి ఏప్పిందని భావం).

విశేషం: ప్రతివిహితానురాగమున అను పాతాంతరం కలదు. ప్రతివిహితమంటే వ్యతిరేకంగా చేయబడింది. ఇక్కడ యయాతి శరీర్షము ప్రేమించటం వ్యతిరేకంగా చేయబడిన ప్రేమయే. అందుచేత ఈ పాతమే ఉచితతరంగా కనబడుతున్నది.

ఈపద్యంలో దేవయానికి కలిగిన కోచుఖిభావాలు రుచిరాంధ్రమ్యంగా వర్ణింపబడినాయి, తా నుండగా మరొక వనితను వలచుటవలన అవమానితురాలయింది. తనభర్త శర్మిష్టయందు పుత్రులను పొందాడని తెలిసి దేవయాని మండిపడింది. శర్మిష్ట పరోక్షంగా తనమీద విజయం సాధించింది. ఆమె అస్తిత్వం అస్తి నాస్తి విచికిత్సలో పడింది. ఆమె అహంకారం దెబ్బతిన్నది. తండ్రిపెట్టిన కట్టడి వీగిపోవటంచేత ఏర్పడిన ఈవిపత్తును గురించి చెప్పుకొనటానికి పుట్టింటికి వెళ్లింది. తండ్రిపొదపద్మాలను కస్త్రిటితో కడిగింది. కస్త్రిటితో పాదాలు కడిగిందనటంలో లక్ష్మీంధ్రం ప్రధానం. పాదాలపై పడి కంటికి కడవకట్టినట్లు దుఃఖించిందని భావం. దాని వలన ఆమె దుఃఖావతీతివత ధ్వనిస్తోంది కాబట్టి ఇక్కడ లక్ష్మణ మూలధ్వని. కస్త్రిటితో కాశ్వకడగటమనేదానివలన దుఃఖం వాచ్యం కావటంవలన అవిప్పుతవాచ్యధ్వని. (సంపా.)

శుక్రుడు యయాతికి శాపం బిచ్చుట (సం.1-78-24)

వ. అయ్యయాతియు ధానిం బట్టువట్టుచుచుఁ తోడన చని శుక్రుం గని నమస్కరించి యున్న నద్దేవయాని గధ్యద వచన ర్మై 'యధర్మంబున ధర్మంబు గీడ్వతీచి యిమ్ముహీశుం దాసురంబున నాసులియం దసురక్తుం దై పుత్రుతయంబు వడసి నాకపమాశును సేసే' ననిన విని శుక్రుండు యయాతి కలిగి 'సీవు యోవనగ్ర్యంబున రాగాంధుండ వై నాకూతున కప్రియంబు సేసితివి కావున జరాభారపీడితుండవు గ' మ్మని శాపం జిచ్చిన నయ్యయాతి శుక్రున కి ట్లనియె.

187

ప్రతిపదార్థం: ఆ+యయాతికూడ; ధానివ్వు= దేవయానిని; పట్టువట్టుచుచువ్వు= ఓదార్మచు; తోడన్+అ= వెంటనే, చని= వెళ్లి, పుత్రున్= పుత్రుడిని; కని= చూచి; నమస్కరించి; ఉన్నున్= నమస్కారం చేసి ఉండగా; ఆ+దేవయాని; గద్ద, వచన, ఇ= డగ్గుత్తికతో కూడిన మాటలు కలదై; అధర్మంబున్= అధర్మంబేత; ధర్మంబు= ధర్మాన్ని; కీడ్వఱీచి= కించపరిచి; ఈ+మహీ+ఈశుండు= ఈరాజు; ఆసురంబున్= రాక్షస విధాన; ఆసురి, అందున్= రాక్షసస్త్రీయందు; అసురక్తుండు+ఇ= ప్రేమకలవాడై; పుత్రుతయంబు= ముగ్గురు కొడుకులను; పడసి= పొంది; నాకున్; అవమానంబు చేసెన్= పరాభవం చేశాడు; అనినన్= అని దేవయాని పలుకగా; విని; శుక్రుండు; యయాతికిన్= యయాతియేడ; అలిగి= కోపించి; సీవు; యోవనగ్ర్యంబున్= యోవనంవలని గ్ర్యంబేత; రాగ+అంధుండవు+ఇ= ప్రేమచేత గ్రుడ్డివాడి వై; నాకూతునున్= నాకూతు రైన దేవయానికి; అప్రియంబు= అనిష్టం; చేసితివి; కావున్; జరా, భార్పీడితుండవు= ముసలితనంయొక్కభారంబేత బాధించబడిన వాడివి; కమ్ము= అగుము; అని; శాపంబు; ఇచ్చిన్; ఆట్లు+అనియెన్.

తాత్పర్యం: ఆ యయాతికూడ దేవయానిని ఓదార్మస్తు వెంటనే వెళ్లి శుక్రుడిని దర్శించి నమస్కరించాడు. దేవయాని డగ్గుత్తికతో కూడికొన్న వాక్యులు కలదై ఇట్లా అన్నది: 'ఈ మహారాజు అధర్మంబేత ధర్మాన్ని కించపరిచి రాక్షసపద్ధతిలో రాక్షసకన్య అయిన శర్మిష్టను అనురాగంతో గ్రహంచి పుత్రుతయాన్ని పొంది నాకు అవమానం చేశాడు'. ఆమెమాటలు విని శుక్రుడు యయాతిమీద అగ్రహించి 'సీవు యోవనగ్ర్యంతో రాగాంధుడ వై నాకూతురికి ఇష్టంలేనిపని చేశావు. కాబట్టి ముసలితనపు బరువుతో పీడింపబడేవాడివి కమ్ము' అని శపించాడు. అప్పుడు ఆ యయాతి శుక్రాచార్యుడితో ఇట్లన్నాడు.

విశేషం: దేవయాని కోపాస్త్రీ దుఃఖాస్త్రీ ఉపశమింపచేయటానికి యయాతి ప్రయత్నించాడు. ఆమెవెంట శుక్రాచార్యుడి దగ్గరకు వెళ్లి నమస్కరించాడు. అయినా ఆ ముని అతడిని పట్టించుకొన్నట్లు లేదు. ఆమె తండ్రితో చెప్పిన మాటలలో ముఖ్యమైన

అంశాలు. 1. రాజు అధర్మంచేత ధర్మాన్ని కించపరిచాడు. అంటే అధర్మంబంధంవలన గృహాషిధర్మాన్ని కించపరిచాడని భావం. 2. అసురుడివలె వ్యవహరించి అసురకన్యాను అమరాగంతో స్వీకరించాడు. ఈవాక్యంలో అసురశబ్దం నిందావాచకం. రాక్షసస్త్రీని ఈ రాక్షసుడు ప్రేమించి నన్ను రాక్షసంగా అవమానించాడని భావం. 3. షైవేచ్చ ఆమెయందు ముగ్గురుకొడుకులను పాందాడు. ఇది అచ్చమైన అసూయతో అస్వమాట. పట్టమహిషిలును తనకు ఇద్దరు కొడుకులు. శరీష్టకు ముగ్గురుకొడుకులు. ఈ మూడించికి గల మూలకారణం యోవనంలో కలిగే రాగాంధ్య మని శుక్రుడు నిర్ణయించాడు. దానిని తొలగించే వార్ధక్యాన్ని శాపంవలన యయాతికి కలిగించాడు. శించటానికి కారణం యయాతి అధర్మవర్తనం అని అనలేదుకాని కూతురుకు చేసిన అప్రియ మని మాత్రం ప్రత్యేకించి పేర్కొన్నాడు. కూతురి అప్రియత్వాన్ని తొలగించటానికి శాపాన్ని ఇచ్చాడు. ఆమె కిమ్మనలేదు కాబట్టి తండ్రి చేసినపని ఆమెకు ఆమోదయోగ్యమే అని వ్యంగ్యం. నాటకీయంగా పాత్రల సంభాషణలు వర్ణిస్తూ కథార్థాలను ప్రసన్నంచేసే నన్నుయ ప్రయోగవైపుల్యం ఇందులో ప్రసన్నవూతున్నది. (సంపా.)

క. బుతుమతి లై పుత్రార్థము , పతీ గీలన భార్యయందుఁ బ్రతికూలుం ఛై

బుతువిఫలత్వము సేసిన , యతనికి మతి భ్రూణహాత్య యగు నంద్రు బుధుల్.

188

ప్రతిపదార్థం: బుతుమతి+ఈ= పుష్పవతి లై; పుత్ర+అర్థము= పుత్రుడి నిమిత్తం; పతీనీ= భర్తను; కోరిన; భార్యయందున్; ప్రతికూలుందు+ఈ= అనుకూలుడు కానివాడై; బుతు, విఫలత్వము చేసిన; అతనికినీ= బుతుకాలంయొక్క వ్యక్తత్వం కావించిన వాడికి; మతి; భ్రూణహాత్య= గర్జమందలి బిడ్డను చంపటం (వలన కలుగు పాపం) అగును; అని; బుధుల్= పండితులు; అంద్రు= అంటారు.

తాత్పర్యం: పుష్పవతి లై భర్తను వాంఖించిన భార్యయేడ ఆనుకూల్యం లేనివాడై బుతుకాలాన్ని వ్యక్తం చేసిన వాడికి గర్జస్థిశపును చంపినపాప వూ తుందని పెద్దలు (చెప్పారు).

విశేషం: ఇది నన్నుయసూక్తులో ఒకటి. యయాతి ఈపద్యంలో బుతుమతి అయిన సతి పుత్రార్థం పతీని కోరితే, దానిని కాదనటం భ్రూణహాత్యచేసినంత దోషం అనే పండితప్రమాణాన్ని పేర్కొన్నాడు. అది- అధర్మంతో ధర్మాన్ని కించపరిచాడన్న దేవయాని వాదాంశానికి సమాధానం. అట్లాచెప్పటంలో యయాతి దేవయానికంటే గడుసరితనాన్ని ప్రదర్శించాడు. యజమానురాలు రాజుకు భార్య అయితే ఆమె సేవకురాలుకూడ ఆయనకు భార్యయే. అయినా, ఆమెకు శయ్యాసుఖం మాత్రం ఈయవద్దని శుక్రుడి కట్టబాటు. యయాతి తనంతట తాను ఆమె పాందును కోరలేదు. ఆమె బుతుమతి అయినపుడు పుత్రార్థిని లై అతడిని అర్థించింది. ఆకోర్కొను అతడు తీర్చాడు. ఇందులో ధర్మాన్ని ప్రశ్నార్థి అయిన సంబంధంవలన శరీష్టకు ముగ్గురుకొడుకులు పుట్టారు. అందువలన అధర్మంవలన ధర్మం అవమానంపాందలేదని యయాతి వాద తాత్పర్యం. అది ఆసుర మైన ధర్మంకాదనీ మానవీయధర్మ మని అతడి అభిప్రాయం.

క. దానికి భీతుడ నై యు , మళ్ళునవతీ ప్రార్థనం ర్ఘమం బీనరగఁ సం

తానము వడసితి నెదలో , టీనికి నలుగంగఁ దగునె దివ్యమునీంద్రా!

189

ప్రతిపదార్థం: దివ్యమునీ, ఇంద్రా= దేవతాముని శ్రేష్ఠుడా, పుత్రాచార్యా; దానికినీ= భ్రూణహాత్యరు; భీతుడనీ+ఈ= భయపడిన వాడి లై; ఆ+మానవతీ ప్రార్థననీ= అభిమానం కల ఆ శరీష్టయొక్క వేడికోలుచేత; క్రమంబు= న్యాయం (వరుస) ఒనరగనీ= సమకూడేటట్లుగా; సంతానము= సంతతి; పడసితినీ= పాందితిని (పాందాను); దీనికినీ= ఈన్యాయమైనదానికి; ఎదలోనీ= హృదయంలో అలుగంగన్ తగునీ+ఈ= కోపించటం యుక్తమా? (కాదని భావం).

తాత్పర్యం: దేవయానిషేష్టుడ వైన ఓ పుక్రాచార్య! ఆ భ్రూణహాత్యాపాపానికి భయపడి, మానవతి లైన శరీష్ట కోరికచేత సక్రమంగానే సంతానాన్ని పొందాను. దీనికి హృదయంలో కోపించ తగునా?

వ. ‘ఏ నిష్ఠేపయానియందు విషయాపభోగత్యప్తుండఁ గాను, జరాభారంబుఁ దాల్ఫోప’ నని ప్రార్థించిన విని వానికి శుక్రుండు గరుణించి ‘యభేని నీముఖిమి నీకొడుకులయం దొక్కరునిపయిం బెట్టి వానిజప్పునంబు నీవు గొని రాజ్యసుఖంబు లనుభవింపుము; నీవు విషయాపభోగ త్యప్తుండ వైన మతి నీముఖిమి నీవ తాళ్లి, వాని జప్పునంబు వానికి నిచ్చునబి; నీ ముఖిమి దాల్ఫిన పుత్తుండ రాజ్యంబున కర్మండును, వంశకర్తయు నగు’ ననిన నయ్యయాతి పుక్త వీడౌని దేవయానీసహితం దై తనపురంబునకు పచ్చి పుక్తుశాపంబున జరాభారంబుఁ దాల్ఫిన, వానికి.

190

ప్రతిపదార్థం: ఏను= నేను; ఈ+దేవయానియందున్; విషయ+ఉపభోగ, త్యప్తుండన్, కాను= ఇంద్రియ భోగాలను అనుభవించటంలో త్వాపిచెందిన వాడిని కాను; జరాభారంబున్= ముదిమి బరువును; తాల్ఫో+ఒపన్= భరించజాలను; అని ప్రార్థించినన్= అని వేడుకోగా; ఏని; వానికిన్= యయాతియేడ; శుక్రుండు; కరుణించి= దయతలచి; అట్లు+ఏని= నీవు జరాభారం వహించ లేకపోయినట్లయితే; నీ ముదిమి= నీ ముసలితనం; నీ కొడుకులయందున్; ఒక్కరుని, పయన్; పెట్టి= ఉంచి; వాని జప్పునంబు= ఆ కొడుకుయోవనం; నీవు కొని= నీవు గ్రహించి; రాజ్యసుఖంబులు= రాజత్యంవలని సౌభాగ్యాలను; అనుభవింపుము; నీవు; విషయ+ఉపభోగ, త్యప్తుండవు= ఇంద్రియ భోగాలను అనుభవించటంచేత త్వాపిపొందినవాడివి; ఐన; మరి= అయిన పిమ్మట; నీ ముదిమి= నీ ముసలితనం; నీవు+అ= నీవే; తాల్ఫి= భరించి; వాని జప్పునంబు= ఆ కొడుకుయోవనం; వానికిన్= ఆ కొడుకుకు; ఇచ్చునది= ఇమ్ము; నీ ముదిమిన్; తాల్ఫిను; పుత్తుండు+అ= కొడుకే; రాజ్యంబునకున్= రాజత్యానికి; అర్పండును= తగినవాడును; వంశకర్తయున్= వంశాన్ని కొనసాగించేవాడును; అగున్; అనిసన్= అని శుక్రుడు పలుకగా; ఆ యయాతి; శుక్రున్= శుక్రుడిని; వీడౌని= సెలవు పుచ్చుకొని; (విడిచి) దేవయానీ+సహితందు+ఐ= దేవయానితో కూడినవా దై; తన పురంబునకున్= తన పట్టుణానికి; వచ్చి; శుక్రుశాపంబున్= శుక్రుడిశాపంచేత; జరాభారంబున్= ముదిమిబరువును; తాల్ఫిను, వానికిన్= భరించిన (గ్రహించిన) యయాతికి.

తాత్పర్యం: ‘నే నీ దేవయానియందు ఇంద్రియభోగాలను అనుభవించటంలో (చే) త్వాపిపొంది యుండలేదు. అధిక మైన ముసలితనాన్ని వహించలేను’ అని యయాతి వేడుకోగా విని వానియేడల శుక్రుడు దయతలచి నీవు ఇంద్రియభోగాలచేత త్వాపిపొందనివాడ వైతే నీ ముసలితనాన్ని నీకొడుకులలో ఒకడికి ఇచ్చి, వాడి యోవనాన్ని నీవు గ్రహించి రాజ్యసుఖాలను అనుభవించుము; నీవు ఇంద్రియభోగాలవలన త్వాపిపొందినతరువాత నీముసలితనాన్ని నీవే తిరిగి గ్రహించి, నీ కొడుకుయోవనాన్ని వాడి కిచ్చివేయుము. నీ ముసలితనాన్ని గ్రహించిన కొడుకే రాజ్యం చేయటానికి తగినవాడున్నా వంశాన్ని కొనసాగించేవాడున్నా అవుతా’ డని పలుకగా ఆ యయాతి శుక్రుడిని వీడౌని దేవయానితో కూడినవా దై తనపట్టుణానికి వచ్చి శుక్రుడు ఇచ్చిన శాపంవలన ముదిమి వహించాడు. ఆ తరువాత యయాతికి. (తరువాత పద్యంతో అన్యయం.)

విశేషం: నేను దేవయానియందు విషయాపభోగత్యప్తుడను కాను- అని యయాతి అనటంలో విశేషం ఉన్నది. శరీష్టతోడి సంబంధం పుత్రులకు. దేవయానితోడి సంబంధం నిత్య మైనది. రాజులకు అనేక భార్య లుండవచ్చును. కాని, దేవయానియందు అతడికి విషయవాంఛ తీరలేదు. కాబట్టి వార్ధక్యభారంవలన దుఃఖం కలిగేది దేవయానిపొందు లేనందుకే. అది ఆమెకుకూడ

ప్రీతిషాత్రం కాదు. అందచేత జరాభారాన్ని వహించలే నన్నాడు. శుక్రుడు తనపొరపాటు తెలిసికొన్నాడు. దేవయానినోట మాట పెకలలేదు. అటువంటిది యయాతి వాక్యానైపుణ్యం. ఇది వస్తుధ్వని. (సంపా.)

క. తల వడకఁ దొడగె, నింతియ, ముల గర్వ ముడంగె, నంగములు వడలె, వళ్లే

పలితంబు లయ్యె, వగరును, దలయేరును సుక్షిసయును దలకొనుదెంచెన్.

191

ప్రతిపదార్థం: తల; వడకఁ+తొడగెన్= తలవణవుట మొదలు పెట్టింది; ఇంద్రియముల= దేహం, నేత్రం మొదలైన కర్మందియాల; గర్వము= విజ్ఞంభణం; అడగెన్= తగ్గింది; అంగములు= అవయవాలు; వడలెన్= ఇధిలాలు అయినవి; వళ్లే, పలితంబులు= ముడతలున్నా, నరసిన వెంటుకలున్నా; అయ్యేన్; వగరును= శ్యాసరోగమున్నా; తల ఏరును= తలనొప్పియున్నా; ఉక్కిసయును= పొడిదగ్గున్నా; దలకొనుదెంచెన్= విజ్ఞంభించాయి. తలకొనుదెంచెన్ అని పారాంతరం. (కలిగాయి లేక సంభవించాయి.)

తాత్పర్యం: తల వణకటం మొదలు పెట్టింది. ఇంద్రియాల మదం అణిగింది. అవయవాలు సడలినాయి; శరీరాన ముడతలు ఏర్పడ్డాయి. వెంటుకలు నరిశాయి. ఉబ్బిసం, తలనొప్పి, పొడిదగ్గు కలిగాయి.

విశేషం: ఈపద్యంలో ముసలితనపు లక్షణా లస్తీ వర్ణించబడ్డాయి. అలం: స్వభావోక్తి.

యయాతి యదుప్రముఖులకు శాపం బిచ్చుట (సం. 1-79-1)

వ. ఇట్లు జరాక్రాంతుం దైన యయాతి గొడుకులనెల్లరావించి 'నాకు విషయసుఖిత్వప్రి లేకున్నయబి గావున మీయందొక్కరుండు నా ముచిమి గొని తన జవ్వనంబు నా కిచ్చునబి' యనిన విని యదు తుర్వసు ద్రుహ్యానులు దండ్రి కి భునిల.

192

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈవిధంగా; జరా+ఆక్రాంతుండు= ముసలితనంచేత ఆక్రమించబడినవాడు; ఐన, యయాతి; కొడుకులన్+ఎల్లన్= కుమారులనందరినీ; రావించి= రప్పించి; నాకున్; విషయ, సుఖత్వప్రి= ఇంద్రియ సుఖాల త్వప్రి; లేక+ఉన్న+అది= కలుగున్నది; కావున; మీయందున్; ఒక్కరుండు= ఒకడు; నాముదిమి= నాముసలితనం; కొని= గ్రహించి; తన జవ్వనంబు= తన యోవనం; నాకు; ఇచ్చునది= ఇష్వవలసింది; అనినన్= అని యయాతి పలుకగా; విని; యదు, తుర్వసు, ద్రుహ్యా+అనులు= ఆ పేర్లు కలిగిన కొడుకులు; తండ్రికిన్= యయాతికి; ఇట్లు+అనిరి= ఈవిధంగా పలికారు.

తాత్పర్యం: ఈవిధంగా వ్యధుడైన యయాతి కొడుకులందరినీ తనకడకు రప్పించి 'నాకు ఇంద్రియభోగాలను అనుభవించటంలో త్వప్రి కలగక ఉన్నది. కావున మీలో ఒకడు నా ముసలితనం గ్రహించి తనయోవనాన్ని నాకు ఇష్వవలసింది' అని యయాతి పలుకగా విని యదువు, తుర్వసుడు, ద్రుహ్యా, అనువు అనే కుమారులు యయాతితో ఇట్లు చెప్పారు.

విశేషం: ద్రుహ్యా+అనులు= దుహ్యానులు (యణదేశసంధి).

అ. తగిలి జరయు రుజయు దైవపశంబున, నయ్యెనేని వాని నముభవింతు

గాక యెత్తిగి యెత్తిగి కడగి యారెంటిఁ జే, కొందురయ్య యెట్టి కుమతు లైన.

193

ప్రతిపదార్థం: తగిలి= అంటి; జరయున్= ముసలితనమూ; రుజయున్= రోగమూ; దైవశంబున్= విధివశాన; అయ్యెన్, ఏని= అయినట్టయితే; వానిని= ఆ జరారోగాలను; అనుభవింత్రు, కాక= అనుభవిస్తారు కాని; ఎట్టిగి ఎట్టిగి= బాగా తెలిసి; (తెలిసి తెలిసి); కడగి= పూని; ఆ రెంటిన్= ఆ జరారోగాలు రెండింటినీ; ఎట్టి కుమతులు+ఖన్న= ఎటువంటి బుద్ధిహీను లైనా; చేకొందురు+అయ్యు?= గ్రహిస్తారా? గ్రహించరు.

తాత్పర్యం: ముసలితనమున్నా; రోగమున్నా విధివశాన ఎవరికైనా కలిగితే వారు వాటిని అనుభవిస్తారు కాని, తెలిసి తెలిసి మరొకరినుండి కావాలని ఆ రెంటింటినీ ఎవరైనా ఎంతబుద్ధిహీను లైనా గ్రహిస్తారా?

విశేషం: అనుభవించుదురు. చువర్షంతోడి దుక్కిదకారానికి తకారమౌతుంది. అనుభవింతురు. ఉత్సోహము - అనుభవింత్రు. ఆమేడితం పరమైనను క్షోర్ధక మగుటచేత సంధి కాలేదు - ఎట్టిగియెత్తిగి. ఈపద్యం నన్నయ సూక్తి.

క. నరలు గల కాము సైనము, దరుణులు రోయుదురు డాయు; ధనపతి యయుం
బురుషుడు దుర్వారజురా, పరిభూతి నభీష్టబోగబాహవ్యాద్ కాదే.

194

ప్రతిపదార్థం: నరలు, కల= నరసిన వెంట్లుకలు కల; కామున్+ఖన్న= మన్మథుడిసైనా (అందగాడిసైనా) కూడా; తరుణులు= జన్మనులు; డాయున్= సమీపించటానికి; రోయుదురు= ఏవగిస్తారు. (అసహ్యాపడతారు); పురుషుడు; ధనపతియున్= కుబేరు డైనా కూడా, అంటే సంపన్నడైనా కూడా; దుర్వార జరాపరిభూతిన్= వారించ శక్యం కాని ముసలితనంవలని రోతచేత; అభీష్ట భోగ బాహ్యాదు+అ= ఇష్టము లైన భోగాలు వెలియైవాడు; కాదు+ఏ= కాదా; అనుతాడు.

తాత్పర్యం: నరసిన వెంట్లుకలు కలిగిన మన్మథుడి సైనా యోవనవతులు సమీపించటానికి అసహ్యాంచుకొంటారు. పురుషుడు ధనవంతు డైనా కూడా (కుబేరుడైనప్పటికి) వారించశక్యం కాని ముసలితనంవలన కలిగేరోతచేత ఇష్టములైన భోగాలు పొంద వీలు లేనివాడు కాడా!

విశేషం: ఇది నన్నయసూక్తి.

వ. అని యొడంబడ కున్న నలిగి యయాతి 'యదువంశంబునవారు రాజ్యంబున కయోగ్యులుగా, దుర్వసు వంశంబునవారు ధర్మాధర్మవిశేకశాస్త్రు లై సంకీర్ణవర్ణ కీరాతులకు రాజులుగా, ప్రమాణవంశంబునవారు దుపఘవసంతార్యం బైన దేశంబునకు రాజులుగా, జరామాషుకుం డగుట ననువంశంబునవారు ముఖియు నంతకు నుండిక జప్పనంబునన వంచత్స్వంబున కరుగు వారునుంగా శాపంజిచ్చి, యానలువురకుం గొండుక వాని శర్మిష్టాపుత్తు బుఱుం జిలిచి యడిగిన, వాడు దంప్రి కోరినయట్ల చేసేన నవయోవసుం డై యయాతి యజమానుఖంబులు సహస్రవర్షంబు లనుభవించి తృపుం డై, పూరుజప్పనంబు వానికి యిచ్చి, తన జరాభారంబు దాన తాల్చి నిజాజ్ఞావిధీయ చతురంత మహీతల బ్రహ్మకృత్తాది వర్ణముఖ్యుల నెల్ల రావించి మంత్రిపురోహితసామంత పొరజన సమక్షంబున సకలక్షోణీ చక్రస్తాపూజ్యంబునకు బుఱు నభిషిక్తుం జేసేన సర్వప్రకృతిజనంబు లారాజున కి ట్లనిల.

195

ప్రతిపదార్థం: అని; ఒడంబడక, ఉన్న= కొడుకులు ముసలితనం గ్రహించేందుకు అంగీకరించుండా ఉండగా; యయాతి; యదువంశంబున వారు= యదువు వంశానికి చెందినవారు; రాజ్యంబునక్కున్= రాజ్యం చేసేందుకు; అయోగ్యులుగాన్=

తగనివారోనట్లుగా (తగని వారుగా); తుర్యసు వంశంబున వారు= తుర్యసు వంశానికి చెందిన వారు; ధర్మ+అధర్మ వివేకశాస్త్రము+బ= ఇది ధర్మం. ఇది అధర్మం అనేజ్ఞానం లేనివారై; సంకీర్ణ, వర్ణ కిరాతులకున్= సంకరజాతులైన వనచరులకు; రాజులుగాన్= రాజు లోనట్లుగా; ద్రుహృవంశంబున వారు= ద్రుహృని వంశానికి చెందినవారు, ఉడుప= ఉడుపప్పవ సంతార్యం బైన= తెప్పల చేతను, పడవల చేతను, (పుట్టుల చేతను) దాటటానికి యోగ్య మైన; దేశంబునకున్; రాజులుగాన్= రాజు లోనట్లుగా; జరాదూషమండు, అగుటన్= ముదిమిని నిందించిన వా డోటచేత; అనువంశంబున వారు= అనువు వంశానికి చెందిన వారు; ముదియున్+అంతకున్= ముసలివారయ్యంత వరకు; ఉండక= జీవించక; జ్వనంబునన్+అ= యోవనమందే; పంచత్వంబునకున్= మరణానికి (పంచభూతాలలో కలిసి పోవటానికి); అరుగు వారునున్+కాన్= వెళ్లేవారు చౌనట్లుగా; శాపంబు+ఇచ్చి; ఆ నలువురకున్= యదువు మొదలైన నలుగురికంటె; కొండుకవానిన్= చిన్నవాడిని; శర్మిష్టాపుత్రున్= శర్మిష్టా కుమారు డైన; పూరున్= పూరు డనే వాడిని; పిలిచి; అడిగినన్= నా ముసలితనం పుమ్మకొని నీ యోవనం ఇస్తావా అని అడుగగా; వాడు= ఆ పూరుడు; తండ్రి; కోరిన అట్లు+అ= తండ్రి డైన యయాతి కోరినట్లే; చేసినన్= చేయగా; నవయోవనమండు+బ= క్రొత్త యోవనం కలవా డై; యయాతి; అభిమత సుఖంబులు= ఇష్టము లైన భోగాలు; సహస్ర వర్షంబులు= వేయి సంవత్సరాలు; అనుభవించి= పొంది తృప్తుండు+బ= తృప్తి పొందినవా డై; పూరుజ్యనంబు= పూరుని యోవనం; వానిక్స్+అ= వానికే; ఇచ్చి; తనజరా, భారంబున్= తన ముదిమి బరుపును; తాను+అ= తానే; తాల్చి= వహించి; నిజ, ఆజ్ఞా విధేయ, చతుర్మి+అంత, మహీతల, బ్రహ్మక్షత్ర+అది వర్ణముఖ్యమన్, ఎల్లన్= తన ఆజ్ఞకు విధేయ మైన నాలుగు సముద్రాల చేత చుట్టుబడిన భూతలమందలి బ్రాహ్మణులు, క్షత్రియులు మొదలగు వర్ణాలలోని ప్రధానులందరిని; రావించి= రప్పించి; మంత్రి పురోహిత సామంత పొరజన సమక్షంబునకున్= మంత్రులమ్ముక్క, పురోహితులమ్ముక్క; సామంతరాజులమ్ముక్క; పురజనులమ్ముక్క ఎదుట; సకలక్షోణి చక్రసామ్రాజ్యంబునకున్= సర్వ భూవలయ సామ్రాజ్యానికి; పూరున్= పూరుపును; అభిషిక్తున్+చేసి= అభిషేకించబడినవాడిని చేయగా, సర్వప్రకృతి, జనంబులున్= ఎల్లపురజనులున్నా; ఆ రాజునకున్; ఇట్లు+అనిరి.

తాత్పర్యం: అని అంగీకరించమండాణన్న కొడుకులను కోపించి యయాతి యదువువంశానికి చెందినవారు రాజత్యానికి తగని వా రోనట్లుగా, తుర్యసువంశానికి చెందినవారు ధర్మాధర్మజ్ఞానం లేనివా రై సంకర జాతులకు చెందిన ఆటవికులకు రాజు లోనట్లుగా, ద్రుహృవంశానికి చెందినవారు తెప్పలచే దాటదగిన దేశానికి (జలమయమైన దేశానికి) రాజు లోనట్లుగా; ముదిమిని నిందించినవా డవటంచేత అనువువంశానికి చెందినవారు ముసలివారయ్యంత వరకు జీవించక యోవనంలోనే మరణించువా రోనట్లుగా శాప ఇచ్చి, యదువు మొదలైన నల్గురికంట చిన్నవాడు, శర్మిష్ట కుమారు డైన పూరుడిని పిలిచి అడుగగా అతడు తండ్రి కోరినట్లుగానే తన యోవనాన్ని తండ్రికి ఇచ్చి, అతని ముసలితనాన్ని తాను గ్రహించాడు. యయాతి నవ (క్రొత్త) యోవన సమన్వయమైన శాపించి తృప్తి పొందినవా డై, అతడి యోవనాన్ని ఆతడికి ఇచ్చి, తన ముసలితనాన్ని తానే ధరించి తనాజ్ఞకు వశమైన నాల్గుసముద్రాలు హద్దులుగా గల భూతలమందున్న బ్రాహ్మణులు, క్షత్రియులు మొదలైన వర్ణాలలోని ప్రధాను లందరినీ రప్పించి మంత్రులు, పురోహితులు, సామంతరాజులు మొదలైన పురజనుల ఎదుట సర్వభూతల సామ్రాజ్యానికి పూరుడిని అభిషేకించాడు. అప్పుడు పురజనులందరూ రాజును చూసి యిట్లా పలికారు.

విశేషం: యదువువంశంబు+వారు= తత్తురుషసమాసంలో కొన్నిచోట్లు ‘న’ ఆగమంగా వస్తుంది. వంశంబున వారు. స్వామి, అమాత్యుడు, సుహృత్తు, కోశము, రాష్ట్రము, దుర్గము, బలము అనునవి సత్తప్రకృతులు.

మ. అవిచారం బని పల్సు నోడెదము ధర్మాభిజ్ఞ! నీయగ్రసం
భపుఁ డత్యస్నుతశక్తియుక్తుడు మహీభారప్రగల్భండు భా
ర్థవదౌహిత్యుడు పాత్రుఁ దీయదుడు లోకభ్యాతుఁ దుండంగ నీ
భువనేశత్యభరంబుఁ బూస్సుఁ దగునే పూరున్ జఘున్యాత్మజున్.

196

ప్రతిపదార్థం: ధర్మ+అభిజ్ఞ= ధర్మం తెలిసినవాడా!; అవిచారంబు, అని= అనాలోచిత మని; పల్సున్= చెప్పటానికి; ఓడరము= భయపడుతున్నాము; అతి+ఉన్నతశక్తి యుక్తుడు= మిక్కిలి అధిక మైన సామర్థ్యంతో కూడినవాడు; మహీభార, ప్రగల్భండు= భూమియుక్త బరువును వహించేందుకు సమర్పుడు; భాగ్వ దౌహిత్యుడు= శుద్ధుడి కూతు రైన దేవయానికి కొడుకు; లోకభ్యాతుడు= జగత్తులో ప్రసిద్ధుడు; పాత్రుడు= తగిన వాడు (యోగ్యుడు); నీ అగ్రసంభపుడు= నీ పెద్దకొడుకు; యదుడు; ఉండంగన్= ఉండగా; ఈ, భువన+ఈశత్య, భరంబున్= ఈ జగత్తుభుత్య భారాన్ని; జఘున్యా+ఆత్మజున్= శాద్మృత్యుందు పుట్టినమమారుడిని (చిన్నవాడిని); పూరున్= పూరుడిని; పూస్సున్; తగున్, ఏ= వహింపచేయటం ఉచితమా?

తాత్పర్యం: ధర్మం తెలిసిన ఓ యయాతి మహారాజా! అనాలోచిత మని చెప్పటానికి జంకుతున్నాము. అధికమైన సామర్థ్యంతో కూడినవాడూ, భూభారాన్ని వహించే నేర్పు కలవాడూ, తగినవాడూ, జగత్తుసిద్ధుడూ, శుద్ధుడి మనుమడూ అయిన నీ పెద్దకొడుకు యదు వుండగా కనిష్ఠపుత్రుడు (తక్కువజాతిప్రీతి పుట్టినవాడు) అగు పూరుడిని రాజ్యభారం వహించేందుకు నియోగించటం తగునా?

విశేషం: జఘున్య శబ్దం విశేషణం. దానికి కనిష్ఠుడు, నీచుడు, నిందితుడు అనే అర్థాలు ఉన్నాయి. అది ట్రై లింగమైనప్పుడు నీచట్టి నింద్యాలైన ట్రై అని అర్థం వస్తుంది. అటువంటి ట్రై కుమారుడు జఘున్యాత్మజుడు. శరీష్ట రాజకుమారై అయిన కూడా దాసి అవటంచేత ఆమెకు జఘున్య శబ్దం వాడబడింది. కనిష్ఠకుమారు డని చేప్పే ఎట్టిబాధా వుండదు. మంత్రుల మాటలలో అర్థశక్తిమూలవస్తుకృతవస్తుధ్వని ఉన్నది. అర్థదర్శనాన్ని కలిగించే వర్ణాల, పదాల ఆరోహావరోహాక్రమం రచనలో పోషించటంద్వారా ‘సమాధి’ అనే శబ్దగుణం రాణించింది. (సంపా.)

వ. అనిన వారల కయ్యయాతి యి ట్లనియె.

197

ప్రతిపదార్థం: అనినన్=పురజను లట్లా పలుకగా; ఆ+యయాతి; వారలకున్; ఇట్లు+అనియెన్.

తాత్పర్యం: పురజనులు ఆవిధంగా పలుకగా ఆ యయాతి వారితో ఇట్లా అన్నాడు.

క. యదుఁ డగ్రతమూజుడు నా, హృదయ సముద్ధవుడు దాసయిన మద్దచనం
జభి యేటెబి యని కడు దు, ర్థదుఁ ఛై చేయక కృతావ మానుం డయ్యున్.

198

ప్రతిపదార్థం: యదుడు+అగ్రతమాజుడు= చేప్పే కుమారుడు (పెద్ద కొడుకు); నా, హృదయ, సముద్ధవుడు= నా ఆత్మజుడు; తాన్; అయినన్= అయినప్పటికీ; మత్త, వచనంబు= నా పలుకు; ఇది; ఏటి+అది= ఇది ఎట్టిది; అని; కడు, దుర్గదుడు+ఐ= మిక్కిలి గర్మిష్టుడై; చేయక= నామాట పాటించక; కృత+అవమానుండు= అవమానంచేసినవాడు; అయ్యున్= అయినాడు.

తాత్పర్యం: యదుఁడు నాజ్యేష్టమారుడు, అత్మజుడు అయినాకూడా చాలాగర్వితు దై నామాటను లెక్కచేయక నన్న అవమానించినాడు.

విశేషం: ఏటి+అది. అది, యవిశబ్దముల అత్తనకు వృత్తిని లోపం బహుళంగా చౌతుంది.

క. తనయుండు డబ్బిదండ్రులు, పనిచినపని సేయదేని, పలు కెడలోఁ జే

కొనఁదేని, వాడు తనయుం, డనబడునే? పితృధనమున కర్మం డగునే?

199

ప్రతిపదార్థం: తనయుండు= కొడుకు; తల్లి+తండ్రి= తల్లిదండ్రులు; పనిచిన పని= అజ్ఞాపించిన పని; చేయుఁడు+ఏని= చేయని వాడైతే; పలురు= తల్లిదండ్రుల మాట; ఎడలోన్= మనస్సులో; చేకానుడు+ఏని= గ్రహించనివాడైతే; వాడు= అట్టి కొడుకు, తనయుండు= కొడుకు; అనబడున్+ఏని= అనబడునా; పితృధనమునకున్= తండ్రి యొక్క సాములు; అర్థండు+అగున్+ఏని= తగినవా దోనా?

తాత్పర్యం: కొడుకు తల్లిదండ్రు లాజ్ఞాపించిన పని చేయకపోతే, వారివాక్యం హృదయ పూర్వకంగా అంగీకరించకపోతే అట్టివాడు కొడుకు అనబడతాడా? తండ్రిసాములుకు తగినవాడు అవుతాడా? కాడు.

క. పూరుఁడు గొండుక యయును, భూలగుణజ్యేష్ఠుఁడును సుపుత్రుఁడు నవనీ

భారసహిష్ణుఁడు నాతఁడ, కోలనకార్యంబు టీల్లి కుశలుం డగుటన్.

200

ప్రతిపదార్థం: పూరుఁడు; కోరిన కార్యంబు= తండ్రినైన నేను కోరినపని; తీర్చి= నెరవేరి; కుశలుండు= నేర్చరి; అగుటన్= అగుటచేత; కొండుక+అయ్యును= వయసులో చిన్నవా డైనాకూడా; భూరి, గుణజ్యేష్ఠుఁడును= అధికము లైన గుణాలలో పెద్దవాడున్నా; సుపుత్రుఁడున్= యోగ్యాడైన కుశలున్నా; అవసీభార సహిష్ణుఁడున్= భూమియొక్క బరువును వహించే ఓర్పుకలవాడున్నా; ఆతడు+అ= అతడే. (అయ్యాడు).

తాత్పర్యం: పూరుడు తండ్రి నైన నేను కోరినపని నెరవేరిన నేర్చరి అవటంచేత, వయసులో చిన్నవాడైనా, అధికము లైన గుణాలచేత అగ్రజుడూ, యోగ్యాడైన పుత్రుడూ, భూమిబరువును వహించే సహానం కలవాడూ అతడే.

వ. ‘నా జిరాభారంబుఁ దాళ్చిన పుత్రుండ రాజ్యంబున కర్మండును వంశకర్తయు నగు: సుక్రహచనంబును నిట్టిద్ద’ యని యయాతి ప్రకృతిజనంబుల నొడంబతీచి, పూరు నశిల భూభారధురంధరుం జేసి, యదుప్రభుతులు బ్రిత్యంత భూములకు రాజులం జేసి, తాను వేదవేదాంగపారగు లయిన బ్రాహ్మణాలతోడం దపాచివనంబునకుం జని, యందుఁ గందమూల ఫలాశమం దై వశ్యంబులయిన ఫలంబుల హవ్యకశ్యంబుల నగ్నిభుట్టారకుం జిత్తుదేవతలం దనుపుచు, వాసప్రస్త విధానంబుఁ దప్వక శిలోఁఛవ్యత్తి నతిథిభుక్తసేపం బుపయోగించుచు, నియతాత్ముం దై జితాలపడ్పర్మండును నయి సహస్ర వర్షంబులు దపంబు సలిపి సర్వసంగ విముక్తుం దై, సర్వద్వంద్వంబులును విడిచి ముప్పచి యేంధ్న నిరాపారుం డయి, యొక్కయేడు వాయుభక్షకుం డయి, వంచాగ్నిమధ్యంబున నిఖిల, యొక్కయేడు నీటిలో నేకపాదంబున నివిచి, మహాఘోరతపంబు సేసి, దివ్య విమానంబున దేవలోకంబునకుం జని, యందు దేవర్షిగుణపూజితుం దై

బ్రిహత్తొలోకంబునకుం జని, యందు బ్రిహత్తొగణపూజతుం డై యనేక కల్పంబు లుండి, త్రమ్మణ
నింద్రలోకంబునకు వచ్చిన నింద్రుండు వానిం బూజించి యి ట్లనియె.

201

ప్రతిష్ఠాతాంధ్రం: నాజరా, భారంబున్= నా ముదిమి బరువును; తాల్చిన= వహించిన; పుత్రుండు+అ= కొడుకే; రాజ్యంబునకున్= రాజ్యపరిపాలనకు; అర్పుండును= తగినవాడును; వంశకర్తయున్= వంశాన్ని కొససాగించినవాడును; అగున్; శుక్రవచనంబును= శుక్రునియొక్క వాక్యం కూడ; ఇట్లి+అది+అ= ఇట్లిదే; అని; యయాతి; ప్రకృతి జనంబులన్= పురజనులను; ఒడంబతిచి= ఒప్పించి (అంగీకరింప జేసి); పూరున్= పూరుని; అభిల, భూ, భార, ధురంధరున్= సమస్త (సర్వ) భూభారాన్ని వహించేవాడిని; చేసి; యదుప్రభృతులన్= యదువు మొదలైన వారిని; ప్రత్యంత భూములకున్= మిక్కిలి సమీపంలో ఉన్న దేశాలకు (మేల్చుచేశాలకు); రాజులన్+చేసి; తాను; వేద, వేదాంగ, పారగులు+అయిన= వేదాలయొక్క; శిక్షా వ్యాకరణాది వేదాంగాలయొక్క అంతం చూచిన, అంటే వేద వేదాంగాలను బాగా ఎటిగిన; బ్రాహ్మణులతోడన్= తపః+వనంబునకున్= తపస్సు చేసికొనేందుకు తగిన అడవికి; చని= వెళ్లి; అందున్= ఆ వనమందు; కండ, మూల, ఫల, అశమండు+ఇ= దుంపలు, వేర్లు, పశ్చ ఆహారంగా కలవాడై; వన్యంబులు+అయిన= అడవిలో పుట్టిన; ఫలంబులన్= పశ్చతో; హవ్యకవ్యంబులన్= దేవతల కివ్యదగిన అన్నంచేతను; పితృదేవతల కివ్యదగిన అన్నంచేతను, (ఇక్కడ అన్నమంటే ఆహారం) అగ్నిభట్టారకున్= హవ్యములచే పూజ్య డైన అగ్నిని; పితృదేవతలన్= కవ్యములచే పితృదేవతలను; తనుపుచున్= తృప్తి నొందిస్తూ; వానప్రస్తు, విధానంబున్= నాల్గ ఆశ్రమాలలో మూడవది వానప్రస్తుం, వానప్రస్తు డంటే వనవాసప్రతాన్ని అవలంబించేవాడు; అట్టివాడి నియమాన్ని; తప్పక= మానక; శిలా+ఉంచవచ్చైన్= రాళ్ళలో రాలిన గింజలను ఏరువుని తినట మనే జీవోపాయంతో; అతిథిభుక్తశేషంబు= అతిథులు తినగా మిగిలిన ఆహారాన్ని; ఉపయోగించుచున్= గ్రహిస్తూ; నియత+అత్మండు+అయి= నియమంతో కూడిన ఆత్మకలవాడై; జిత+అరి+పట్ట+వర్షుండునున్= జయించబడిన కామక్రోధాదు లనే అంతఃశత్రుసమూహం కలవాడును; అయి; సహస్రవర్షంబులు= వేయు ఏళ్ళు; తపంబు; సలిపి= చేసి; సర్వ, సంగ, విముఖుండు+ఇ= అన్ని ఆసక్తులచేత విడువబడిన వాడై; సర్వద్వంద్వంబులున్= శీతోష్ణ సుఖదుఃఖాది సకల ద్వంద్వాలను; విడిచి; ముప్పది యేండ్లు; నిరాహారుండు+అయి= ఆహారం లేనివా డై; ఒక్కమేడు; వాయుభక్షకుండు+అయి= గాలిని మాత్రం తినేవాడై; పంచ+అగ్ని మధ్యంబులన్= ఐదు అగ్నులనడును; నిల్చి; ఒక్క, ఏడు; సీటిలోన్; ఏకపాదంబునన్= ఒంటికాలితో; నిలిచి; మహాత+ఫోరతపంబు= గొప్పతీవ్ర మైన తపస్సును చేసి; దివ్య, విమానంబునన్= దేవతాసంబంధ మైన విమానమందు; దేవలోకంబునకున్= స్వర్గలోకానికి; చని= వెళ్లి; అందున్= స్వర్గలోకంలో; బ్రహ్మ+బుమి గణ పూజితుండు+ఇ= బ్రాహ్మర్షుల సముద్రాయంచేత పూజించబడినవా డై; అనేక, కల్పంబులు= పెర్కుయుగాలు; ఉండి; క్రమ్మణున్= మఁచ్చి; ఇంద్రలోకంబునకున్= ఇంద్రుడి లోకానికి; (అనగా స్వర్గలోకానికి); వచ్చినన్= రాగా; ఇంద్రుండు; వానిన్= యయాతిని; పూజించి; ఇట్లు; అనియొన్.

తాత్పర్యం: ‘నా ముదిమిబరువు వహించిన కొడుకే రాజ్యపాలనానికి తగినవాడూ, వంశాన్ని కొససాగించే వాడూ అపుతాడు. శుక్రుడుకూడ ఈవిధంగానే (ఇట్లాగే) చెప్పి ఉన్నాడు’ అని యయాతి పురజనులను ఒప్పించి పూరుడిని సకలమహీభారాన్ని వహించే చక్రవర్తిగా చేసి, యదువు మొదలైనవారిని సన్నిహితప్రదేశాలకు రాజులుగా చేసి, తాను వేదాలను వేదాంగాలను బాగా చదివి బ్రాహ్మణులతో తపోవనానికి వెళ్ళాడు. ఆ వనంలో అతడు దుంపలను వేర్లను పశ్చను భుజిస్తూ అడవి పశ్చచేతను హవ్యాలచేతను అగ్నిదేవుడిని, కవ్యాలచేత పితృదేవతలను తృప్తి పొందిస్తూ (పరుస్తూ) వానప్రస్తాశ్రమనియమం తప్పక శిలలయందు రాలిన గింజలను ఏరుకొని తినటమే వృత్తిగా కలవాడై, అతిథులు తినగా మిగిలిన ఆహారాన్ని సేవిస్తూ, నియమంతో కూడిన ఆత్మకలవాడూ, అరిష్టుర్గాలను జయించిన వాడూ అయి, వెయ్యేళ్ళు, తపస్సు చేశాడు. తర్వాత సర్వసంగాలను, శీతోష్ణసుఖ దుఃఖాది ద్వంద్వాలను విడిచి

ముష్టేవిష్టు ఆహారం లేకుండా, ఒక్కాన్ని వాయువునుమాత్రం భక్షిస్తూ, పదగ్నుల మధ్య నిలిచి (నిలబడి); ఒక్కాన్ని నీటిలో ఒంటికాలిపై నిలబడి గొప్పతీవ్ర మైన తపస్సు చేసి దేవతావిమానంలో స్వర్గలోకానికి వెళ్ళాడు. ఆ స్వర్గలోకంలో దేవర్షులుసుమాహంచేత పూజించబడి బ్రహ్మలోకానికి వెళ్లి, అక్కడ బ్రహ్మర్షులుసుమాహంచేత పూజించబడి అనేకాల్పు లుండి మళ్ళీ ఇంద్రలోకానికి రాగా, ఇంద్రుడు అతడిని పూజించి యిట్లా పలికాడు.

విశేషం: ఆహావనీయం, దక్షిణాగ్ని, గౌర్వపత్యం - త్రేతాగ్నులు. ఇవి క్రమంగా వేదికి పూర్వ, దక్షిణ, పశ్చిమదిశలలో (దిక్కులలో) ఉంటాయి. ఈ మూడిటికి సభ్యం, అవసథ్యం అనే రెండు కలిస్తే పంచాగ్నులు. ఈరెండు వేదికి ఈశాస్వదిక్కులో ఉంటాయి. బ్రహ్మ+బుషి - బ్రహ్మర్షి - గుణసంధి.

**A. ‘కొడుకుజవ్వనంబుఁ గొని సీవు నిజరాజ్యి , భూరిభరము వానిఁ బూస్మనప్పు
డతని కెద్ది గఱపి’ తని యడిగిన హాల , కయ్యయాతి యట్టు లనుచుఁ బలికె.**

202

ప్రతిపదార్థం: కొడుకు జవ్వనంబున్= కొడు కైన పూరుడి యౌవనం; కొని= గ్రహించి; వానిన్= ఆ పూరుని; సీవు; నిజ, రాజ్యభూరి భరమున్= నీ రాజ్యంయొక్క అధికమైన భారాన్ని; పూస్ము+అప్పుడు= పహింపచేసేటప్పుడు; అతనికిన్= ఆ పూరునికి; ఎద్ది, కఱపితి(వి) అని= ఏది బోధించితివి అని; అడిగినన్; హరికిన్= ఇంద్రుడికి; ఆ+యయాతి; ఇట్టులు; అనుచన్; పలికెన్.

తాత్పర్యం: ‘కొడుకైన పూరుడి యౌవనాన్ని సీవు గ్రహించి, అతడిని విస్తృతమైన నీ రాజ్యభారాన్ని భరింప చేసేటప్పుడు అతని కేమి బోధించావు?’ అని ఇంద్రుడు అడుగగా యయాతి ఇంద్రుడితో ఇట్లా పలికాడు.

యయాతి పూరునకు బోధించిన సీతులు (సం.1-82-6)

**K. ఎఱుక గలవాలి చరితలు , గఱచుచు, సజ్జనుల గోప్త్విఁ గదలక ధర్మం
బెఱుగుచు, నెత్తిగిన దానిని , మఱవ కనుప్పించునబి సమంజసబుభ్రిన్.**

203

ప్రతిపదార్థం: ఎఱుక, కలవారి చరితలు= జ్ఞానం కలవారి చరితలు; కఱచుచున్=అభ్యసిస్తూ; సజ్జనుల, గోప్త్విన్= మంచివారి సల్లాపమందు; (సభయందు); కదలక; ధర్మంబు; ఎఱుగుచున్= తెలిసికొంటూ; ఎత్తిగిన దానిని= తెలిసికొన్న దానిని; మఱవక= మఱవిపోక; సమంజస బుభ్రిన్= న్యాయంతో కూడినబుభ్రితో; అనుష్మించునది= చేయవలెను.

తాత్పర్యం: జ్ఞానం కలవారి చరితలు అభ్యసిస్తూ, సజ్జనులసల్లాపమందు కదలకుండా ధర్మం తెలిసికొంటూ, తెలిసికొన్నదానిని మరిచిపోకుండా న్యాయంతో కూడిన బుభ్రితో చేయాలి. (అచరించాలి).

విశేషం: మఱవక+అనుష్మించునది= అత్యసంధి.

**K. ఇచ్ఛనబి పాత్రునకు ధన , మచ్ఛగ; నొరు వేడకుండునబి; యజ్ఞముఖు లై
వచ్చిన యాశార్థుల వృథ , పుచ్ఛక చేయునబి సర్వభూతశ్రీతిన్.**

204

ప్రతిపదార్థం: పాత్రునకున్= అర్పుడికి; అచ్ఛగన్= తగినట్లుగా; ధనము; ఇచ్ఛనది= ఈయవలయును (ఇవ్వణలసింది); ఒరున్= ఇతరుని; వేడక+ఉండునది= ప్రార్థించకుండా ఉండాలి; అభిముఖులు+బ= ఎదురుముఖం కలవారై; వచ్చిన, ఆశా+అర్థలన్= కోరికలను అడిగేవారికి, (ఆశతో కూడిన యాజకులను); వృథపుచ్ఛక= వ్యర్థం చేయక; సర్వభూత ప్రీతిన్= ఎల్ల జీవులకును సంతృప్తిని, చేయునది= చేయవలెను (చేయాలి).

తాత్పర్యం: అర్పుడికి తగినట్లుగా ధన మివ్వాలి. ఇంకాకరిని అడగకుండా. ఎదురుగా వచ్చిన యాజకులను వ్యర్థం చేయక (నిరాశపుచ్ఛక) సకలజీవులకూ సంతృప్తి చేయాలి. (తృప్తిని కలిగించాలి).

విశేషం: ఉండు+అది= ‘విధియందు అది యను తచ్ఛబ్దంబును ముందు నుగాగమంబు నగును’ ఉండునది.

క. మనమునకుఁ త్రయంబును హితఁ , మును బధ్యముఁ దధ్యమును నమోఘము మధురం బును బలమితమును నను పలు , కొనరఁగఁ బలుకునది ధర్థయుతముగ సభలన్.

205

ప్రతిపదార్థం: మనమునకున్= మనస్సుకు; ప్రీయంబున్= ప్రీతికలిగించేదీ; హితమును= మేలు కలిగించేదీ; పధ్యమున్= తగినదియున్నా; తధ్యమును= సత్యమైనది; అమోఘమున్= వ్యర్థం కానిది మధురంబును= తీయనిది; పరిమితమును= సంస్కృతమైనది; అగు పలుకు= అయిన మాట; ఒనరఁగ్= ఒప్పేటట్లుగా; సభలన్= సభలలో; ధర్మయుతముగ్= ధర్మంతో కూడి ఉండేటట్లుగా; పలుకునది= పలకాలి.

తాత్పర్యం: సభలలో మనసుకు ప్రీతి కలిగించేదీ, మేలైనది, ఉచితమైనది, సత్యమైనది, తీయనిది, విష్ణుతం కానిది, అయినమాట ధర్మంతో కూడుకొని ఉండేటట్లుగా పలకాలి.

విశేషం: సభలలో మానవు దేవిధంగా మాటాడాలో నన్నయ ఈపద్యంలో సూచిస్తున్నాడు. పలికే పలుకు మితమైనది, హితమైనది, సత్యమైనది అయి ఉండాలి అని అతని అభిప్రాయం. ‘మిత హిత సత్యవాక్య జనమేజయ’ అని అతడు జనమేజయుడిని సంబోధించాడు. కావ్యంలోకూడ నన్నయవాక్యాలు అట్లాగే ఉంటాయి.

సీ. పదన బాణాసన వ్యక్తముక్తము లైన , పలుకు ల స్కందవాడి బాణతతులఁ బరమర్మలక్ష్మయుల్ పాయక భేదించు , చుండెడి దుర్జనయోధవరుల కడసుండ కుస్మాఖి: కరుణ యార్జవమక్ , జయము సత్యంబును శమము శోచ మను నివి యెద నిల్చునది: శత్రుషప్సర్ , జయమందునది శుద్ధశాంతబుభి:

తే. మదముఁ గామముఁ గ్రీధంబు మత్సరంబు , లోభమును మోహమును నను లోని సహజ వైలివర్గంబు నొడిచినవాడ యొడుచు , నత్రమంబున వెలుపలి యహితతతుల.

206

ప్రతిపదార్థం: పదన, బాణాసన, వ్యక్తముక్తములు+బన= ముఖ మనే ధనస్సునుండి వెలువడినవై విడవబడిస; పలుకులు+అన్, కడు వాఁడి బాణతతులన్= పలుకు లనే మిక్కిలివాడి లైన బాణాలసమాహంచేత; పర, మర్మ లక్ష్మయుల్= ఇతరులయ్యుక్క జీవస్థానాలనే గురులను; పాయక= విడువక; భేదించుచున్+ఉండెడి= చీలుస్తుండెడి; దుర్జన యోధవరులకడన్= దుష్టులైన జను లనబడే యోధశ్రేష్ఠులచెంత; ఉండక+ఉన్నది= ఉండకుండవలెను; కరుణ= దయ; అర్జవము= బుజాత్మం; అడ్జయము=

ఇంద్రియజయం; సత్యంబును; శమము= అంతరింద్రియనిగ్రహం; శౌచము= శుచిత్వం; అను+ఇని= అనుషీటిని; ఎదన్= హృదయమందు; నిల్చునది= షిఫరంగా ఉండేటట్లు చేయాలి; శత్రు; షట్ వర్గ జయము= కామాదులైన ఆర్గురుశత్రువుల సముదాయాల జయము; శుద్ధశాంతబుద్ధిన్= నిర్కులం, శాంతం ఖనదైన బుద్ధితో; అందునది= పొందలయును; మదమున్= గర్వాన్ని; కామమున్; క్రోధంబున్= కోపము; మత్సురంబున్= మాత్సుర్యం; లోభమును= పిసినారితనాన్ని; మోహమునున్= అజ్ఞానాన్ని; అను; లోనిసహజవైరి వర్గంబున్= సహజమైన అంత శ్శత్రు సముదాయాన్ని (సహజం అంటే స్వభావసిద్ధమైనది); ఒడిచిన, వాడు+అ= ఓడించినవాడే; వెలుపలి, అపోత, తతులన్= బయట సున్న శత్రువుల సముదాయాన్ని; అశ్రమంబునున్= శ్రమలేకుండ, ఒడుచున్= ఓడిస్తాడు.(ఓడించగలడు).

తాత్పర్యం: ముఖమనే వింటియందు వ్యక్తములై విడువబడిన మాట లనే వాడిమైన బాణాల సమూహంతో, ఇతరుల మర్మాలనే గుఱులను, విడవక చీలుస్తుండే దుష్టులైన యోధులైపుల చెంత నిపసించకూడదు. దయ, బుజుత్యం, ఇంద్రియజయం, సత్యం, బహారింద్రియనిగ్రహం, శుచిత్వం అనే వాటిని హృదయంలో నిలపాలి. నిర్కుల మైన శాంతబుద్ధితో కామాది వైరులను ఆరుగురిని జయించాలి. గర్వం, కామం, కోపం, మత్సురం, పిసినారితనం, అజ్ఞానం అనే సహజమైన అంతశ్శత్రువుల సముదాయాన్ని ఓడించినవాడే బహాశ్శత్రువుల సముదాయాన్ని శ్రమలేకుండా ఓడిస్తాడు.

విశేషం: అలం: రూపకాలంకారం. ఉండు+అది= ఉండునది కావాలి. కాని సన్నయ దానికి ఒదులు ఉన్నది అని వాడాడు. కామకోధలోభమోహముదమాత్సుర్యాలు సహజములైన అంతశ్శత్రువులు. వెలుపలి శత్రువులు రాజులు, మానవులు మొదలైనవారు.

వ. ‘అని పూరుం గఱపితి; నమ్మహిపురుషుం డొరులకుఁ గఱపునట్టి సర్వగుణసంపన్ముం’ డనిన విని యింద్రుండు వెండియు నయ్యయాతి కి ట్లనియే.

207

ప్రతిపదార్థం: అని; పూరున్= పూరుని; కఱపితిన్= బోధించాను; ఆ, మహాత, పురుషుండు= ఆ మహానుభావుడు; ఒరులరున్= ఇతరులరు; కఱపు+అట్టి= బోధించేటి; సర్వగుణ సంపన్ముండు= సకల సద్గుణాలతో కూడినవాడు; అనిన్= అని యయాతి పలుకగా; విని; ఇంద్రుండు; వెండియున్= మరల; ఆ+యయాతికిన్; ఇట్లు+అనియెన్.

తాత్పర్యం: ‘అని నా కొడు కైన పూరుడికి బోధించాను. ఆ మహాత్ముడు ఇతరులకు బోధించగల సర్వగుణాలతో కూడినవాడు’ (అతడికి ఇతరులు బోధించవలసిన అవసరం లేదని భావం), అని యయాతి పలుకగా విని ఇంద్రుడు మరల ఆ యయాతితో ఇట్లు పలికాడు.

విశేషం: యయాతి తనకొడు కైన పూరుడిని మహాపురుషుడు అనటానికి కారణం అతడి సద్గుణసంపదలే.

క. ఏమి తపం బొనలించితి , భూమీశ్యార! పుణ్యలోక భోగంబులఁ దే
జీమహిమ నముభవించితి , సామాన్యమై శతసహస్రసంపత్సరముల్.

208

ప్రతిపదార్థం: భూమి+శాశ్వర= బీరాజా! యయాతి! ఏమితపంబు= ఏతపస్సు; ఒనరించితి(వి)= చేశాపు; శతసహస్ర సంపత్సరముల్= వందల వేల యేళ్ళు; పుణ్యలోక, భోగంబులన్= స్వగ్రాది పుణ్యలోకాలలోని సౌఖ్యాలను; తేజన్+మహిమన్= కాంతియెక్క మహాత్ముంచేత; అనుభవించితి(వి)= పొందాపు; సామాన్యము+ఎ= సాధారణమా?.

తాత్పర్యం: ఓమహరాజా! నీవు ఏ (మి) తపస్సు చేశావు? వందవేలయేశ్శు తేజస్సుయొక్క మహాత్ముంచేత, స్వర్గలోక పుణ్యంచేత స్వర్గాదిలోకాలలోని సౌభాగ్యం నమభవించావు. ఇది అసాధారణం.

వ. అనిన నయ్యంద్రున కయ్యయాతి య ట్లనియె.

209

తాత్పర్యం: అని ఇంద్రుడు పలుకగా ఆ యయాతి ఇట్లు అన్నాడు.

క. సురదైత్య యక్షరాక్షసు, నరభేచర సిద్ధమునిగణ ప్రవరుల భా
సురతపములు నాదగు దు, ఘృఫోరతపంబు సలయ్యఁ గా వమరేంద్రా!

210

ప్రతిపదార్థం: అమర+ఇంద్రా= దేవతలకు రాజైన ఓయింద్రుడా! సురదైత్య యక్షరాక్షసు నరభేచర సిద్ధముని గణప్రవరుల= దేవతల, దితికుమారులైన దైత్యుల, యద్భుతుల, రాక్షసుల, మానవుల, భేచరుల (ఆకాశంలో సంచరించేవారు) సిద్ధుల, మునుల సముదాయంలో శ్రేష్ఠులైన వారియొక్క; భాసుర తపములు= ప్రకాశించే తపస్సులు; నా+అది+అగు= నాదగు; దుష్టుర, ఘోరతపంబు= చేయశక్యం కాని తీవ్రమైన తపస్సును; సరియున్, కావు= సమానం కావు.

తాత్పర్యం: దేవతలకు రాజువైన ఓ ఇంద్రుడా! దేవతల, దైత్యుల, యద్భుతుల, రాక్షసుల, మానవుల, ఆకాశ సంచారుల, సిద్ధుల, మునుల, సముదాయాలలో శ్రేష్ఠు లైనవారి ప్రకాశించే తపస్సులు, చేయశక్యం కాని తీవ్రమైన నాతపస్సును సమానం కావు.

విశేషం: ఇక్కడ యయాతి తన తపస్సు సుర దైత్యులు తపస్సుకంటే మించినదనీ, అసమానమైన దనీ గర్వంతో పలికాడు. ఈ గర్వమే అతని పతనానికి కారణ మయింది.

ఇంద్రుడు యయాతిని స్వర్గలోకభ్రమిస్తేయుట (సం.1-83-3)

వ. అని తపాభిమానంబున మహార్షులతపంబు లవమానించి పలికిన నయ్యయాతిగర్వంబునకు సహింపక యింద్రుం డలిగి 'నీకు దేవలోకసుభాసుభవంబులందుఁ బుణ్ణసమాప్తియయ్యు; నీగర్వంబు నిన్నింత సేసే; నింక నధిలోకంబున కరుగు' మనిన వాడును 'మనుషులోకంబునకుం బోహనోప; నంతరిక్షంబున సద్భువనంబున సత్సంగతి సుండు నట్లుగా నాకుఁ బ్రసాబింపు' మని యింద్రునసుమతంబు వడసి. 211

ప్రతిపదార్థం: అని; తపన్+అభిమానంబునవ్వు= తన తపస్సునందలి అభిమానంచేత; మహార్షుల, తపంబులు= గొప్ప మునులయొక్క తపస్సులు; అమానించి= తక్కువపరచి; పల్చినవ్వు= పలుకగా; ఆ+యయాతి గర్వంబునకున్= ఆ యయాతియొక్క గర్వానిచి; సహింపక= ఓర్పుక, ఇంద్రుండు; అలిగి= కోపించి; నీకున్; దేవలోక సుఖ+అనుభవంబులందున్= స్వర్గలోకంలోని సుఖాలను అనుభవించటంలో; పుణ్యసమాప్తి, అయ్యున్= నీవు చేసిన పుణ్యం పూర్తి అయింది; నీగర్వంబు; నిన్నన్, ఇంత చేసెన్= నీ కింత చెడ్డ చేసింది; ఇంకన్= ఇకముందు; అధన్+లోకంబునకున్= కిందిలోకానికి; అరుగుము; అనినన్= వెళ్లుమని పలుకగా; వాడును= యయాతియు; మనుషు, లోకంబునకున్= మానవలోకానికి; పోవన్, ఓపన్= వెళ్లులేను; అంతరిక్షంబునవ్వు= ఆకాశమందు; సత్త, భువనంబునవ్వు= నక్షత్రలోకాన; సత్త, సంగతిన్= నక్షత్రాల స్నేహంతో; ఉండు, అట్లుగాన్= ఉండేవిధాన; నాకున్; ప్రసాదింపుము= అనుగ్రహించుము; అని; ఇంద్రు+అనుమతంబు= ఇంద్రునియొక్క సమృతి; పడసి= పొంది.

తాత్పర్యం: అని తపస్సువందు గర్వంచేత మహామునుల తపస్సులను తక్కువచేసి పలుకగా, ఆ యయాతి గర్వానికి సహించక ఇంద్రుడు కోపించి ‘నీకు స్వర్గలోకసుఖాల ననుభవించటంలోని పుణ్యం క్షీణించింది. నీ గర్వం నీకు ఇంతహాని చేసింది. ఇక ముందు అధోలోకాలకు వెళ్ళు’ మని పలుకగా, యయాతి నేను మానవలోకానికి వెళ్ళలేను; ఆకాశంలో నక్షత్రలోకమందు నక్షత్రాల స్నేహంతో ఉండేటట్లుగా న న్ననుగ్రహించు’ మని ఇంద్రుడి సమ్మతి పొంది.

విశేషం: కామ్యకర్మలను చేసేవారు ఆ పుణ్యం కారణంగా స్వర్గానికి పోతారు. అక్కడ వారు భోగాలను అనుభవిస్తే వారి పుణ్యం క్షీణిస్తుంది. అప్పుడు వారు మళ్ళీ మనప్పులోకాన జన్మిస్తారు. ఈ విషయమే ‘క్షీణ పుణ్య మర్యాలోకం విషట్టి’ అని భగవద్గీతలో చెప్పబడింది.

తే. అంతరిక్షంబుములు, వెలుగు జనుదెంచు నాతని విమలదీపి సూచి సద్గుణములు గడుఁ జీడ్య మంబి, రురుతరద్యుతి యిది యేమి యొక్కియనుచు.

212

ప్రతిపదార్థం: అంతరిక్షంబు వలన్= ఆకాశందేసి; దిక్+అంతరములు= దిక్కులయొక్క మధ్యభాగాలు; వెలుగ్= ప్రకాశించగా; చనుదెంచు, ఆతని= వచ్చి యయాతియొక్క; విమలదీపి= నిర్మలమైన కాంతి; చూచి; సత్త+గణములు= నక్షత్రగణాలు; ఉరుతరద్యుతి, ఇది= మిక్కిలి అధికమైన యి కాంతి; ఏమి; ఒక్కు= ఏమోకదా; అనుమం; కడున్= మిక్కిలి; చోద్యము+అందిరి= ఆశ్చర్యం పొందారు.

తాత్పర్యం: ఆకాశందేసి దిక్కులమధ్యభాగాలు ప్రకాశింపగా వచ్చే యయాతియొక్క నిర్మల మైన కాంతి చూచి అధిక మైన ఈకాంతి ఏమో కదా! అంటూ నక్షత్రగణాలు ఎక్కువ ఆశ్చర్యాన్ని పొందాయి.

వ. అంతసయ్యయాతి దౌహితు లయిన యఘ్షకుండును బ్రత్సలుండును వసుమంతుండును నోశేనరుం డయిన శిబయు నసువారలు సద్భువన నివాసులు దమ యొద్దకుం జనుదెంచిన యయాతి నధిక తేజోమయు ననంత పుణ్యముఖ్తిం గని నిసద్గస్నేహంబున నభ్యాగత పూజల సంతుష్టింజేసి ‘నీవెష్టిండ?’ వెం దుండి యేమికారణం బున నిందులకు వచ్చే? తసి యడిగిన వారలకు నయ్యయాతి యి ట్లనియె. 213

ప్రతిపదార్థం: అంతన్= పిమ్మట; ఆ+యయాతి ఆ యయాతియొక్క; దౌహితులు+అయిన= కూతురి కొడుకు లైన అష్టముడు, ప్రతర్థనుడు, వసుమంతుడు; చౌశినరుండు+ఐన= ఉశినర దేశానికి రాజైన; శిబియున్; అనువారలు+అనే పేర్లు కలవారు సత్త+భువన నివాసులు= నక్షత్రలోకాన నిపసించేవారు; తమ యొద్దకున్= తమ వద్దకు; చనుదెంచిన= వచ్చిన; యయాతిన్; అధిక, తేజోమయున్= గొప్ప తేజస్సుతో కూడిన వాడిని; అనంతపుణ్య మూర్తిన్= అంతం లేని పుణ్యం రూపు ధరించినవాడిని; కని= చూచి; నిసర్గ స్నేహంబున్= సహజమైన ప్రేమతో; అభ్యాగత పూజలన్= అతిధులకు చేయవలసిన పూజలచేత; (భోజన సమయంలో వచ్చిన అతిథి - అభ్యాగతుడు); సంతుష్టన్ చేసి= సంతోషించిన వాడినిగా చేసి; నీపు; ఎవ్వండపు; ఎందున్+ఉండి= ఎక్కడినుండి; ఏమి కారణంబున్= ఏ కారణం చేత; ఇందులకున్= ఇచ్చటికి; వచ్చితి(వి); అని; అడిగినన్; వారలకున్= ఆ అష్టకాదులకు; ఆ+యయాతి; ఇట్లు+అనియెన్.

తాత్పర్యం: అటు తరువాత ఆ యయాతి కూతురి కొడుకులైన అష్టముడు, ప్రతర్థనుడు, వసుమంతుడు, ఉశినరదేశానికి సంబంధించిన శిబి అనబడేనక్షత్ర లోకనివాసులైన వారు తమవద్దకు వచ్చిన గొప్పతేజస్సుతో కూడిన అధికమైనపుణ్యం

రూపుధరించిన యయాతిని చూచి, సహజమైనప్రేమతో అభ్యాగతులకు చేయవలసిన పూజలతో సంతోషమైట్టి ‘నీ వెవరివి? ఎక్కడినుండి ఏ కారణాన ఇక్కడకు వచ్చావు’ అని అడుగగా వారికి ఆ యయాతి ఇట్లా పలికాడు.

- క.** అనవద్యధర్థచరితం , బున నున్నతుఁ దైన నహమపుత్తుడు, బూరుం
డను మధ్యమలోకేశ్వరు , జనకుండ, యయాతి యనగు జనియెడువాడన్.
- 214

ప్రతిపదార్థం: అనవద్య, ధర్మ, చరితంబున్= నింద్యంకాని ధర్మంతో కూడిన ప్రవర్తనమందు; ఉన్నతుడు+బన= అధికు డయిన; నహమ, పుత్తుడన్= నహముడి కుమారుడను; పూరుండు+అను= పూరు డనే పేరు కల; మధ్యమ+లోక+రంశ్వరు= మర్మలోక ప్రభుముయొక్క, జనకుండన్= తండ్రిని; యయాతి, అనగన్= యయాతి అనే పేరుతో; చనియెడు; వాడన్= ఒప్పేవాడిని.

తాత్పర్యం: అనింద్యం, ధర్మయుక్తం అయిన చరిత్రచేత అధికుడైన నహముడి కుమారుడిని; పూరుడనే పేరు కల మధ్యమలోకాన్ని పరిపాలించే రాజుయొక్క తండ్రిని; యయాతి అనే పేరుతో ఒప్పువాడిని.

విశేషం: యయాతి తండ్రి మైన నహముడు ఇంద్రపదవి నధిష్ఠించి అగస్త్యడిశాపంచేత అజగర మై పడి ధర్మజుడి సహగమం చేత శాపిముఖు దైనవాడు.

- క.** అమిత తపోవిభవంబును , గమలజులోకంబు మొదలుగాఁ గల సురలో
కములందుఁ బుణ్యఫలములు , గ్రహమున భోగించి యింద్రుకడ కే జనినన్.
- 215

ప్రతిపదార్థం: అమిత, తపః, విభవంబున్= అధికమైన తపస్సుయొక్క వైభవంచేత; కమలజులోకంబు, మొదలుగాన్, కల= బ్రహ్మలోకం మొదలయిన; సురలోకములందున్= దేవలోకాలందు; పుణ్యఫలములన్= పుణ్యంయొక్క ఫలాలను; క్రమమున్= వరుసగా; భోగించి= అనుభవించి; ఇంద్రుకడకున్= ఇంద్రునిచెంతకు; ఏన్= నేను; చనినన్= వెళ్లగా.

తాత్పర్యం: అధిక మైన తపస్సుయొక్క వైభవంచేత బ్రహ్మలోకం మొదలైన దేవలోకాలలో వరుసగా పుణ్యఫలాలను అనుభవించి ఇంద్రుడిచెంతకు నేను వెళ్లగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

- క.** సురపతి నా తపమున క , చ్ఛేరువడి నీ తపము పేర్లుఁ జెష్టుమ యనినన్
సురసిద్ధమునీంద్ర తప , శ్శరణలు నాతపముతోడ సరిగా వంటిన్.
- 216

ప్రతిపదార్థం: సురపతి= దేవతలకు రాజైన ఇంద్రుడు; నాతపమునున్= నేను చేసిన తపస్సుమ; అచ్ఛేరువడి= ఆశ్చర్యపడి; నీతపము పేరికైన్= నీవు చేసిన తపస్సుయొక్క పెంపును; చెప్పుము+అ= చెప్పుమా; అనినన్= అని అడుగగా; సురసిద్ధ, ముని+ఇంద్ర తపః= దేవతలయొక్కయు, సిద్ధులయొక్కయు, మునిశ్రేష్టులయొక్కయు తపము చేయుటలు; నా తపముతోడన్= నేను చేసిన తపస్సుతో; సరి కావు= సమానం కావు; అంటిన్= అని పలికితిని.

తాత్పర్యం: దేవతలకు రాజైన ఇంద్రుడు నేను చేసిన తపస్సున కాశ్చర్యపడి ‘నీ తపస్సుయొక్క మహాత్మం చెప్పు’ మని అడుగగా దేవతల, సిద్ధుల, మునిశ్రేష్టుల తపఃకార్యాలు నా తపంతో సమానం కా’ వని పలికాను.

విశేషం: ‘అను’ ధాతుపుయొక్క భూతకాలమందలి ఉత్తుమపురుషైకవచనం ‘అనితిని’, ను స్థానంబున బిందువు - అంతిని; బిందువు మీది తకారానికి టకారం అంటిని; అంటిన్.

చ. అమరవిభుండు దాని విని యిణి ‘మదంబున నుత్తమాహమూ
నము దగునయ్య చేయ’ నని నన్ను నధోభువనప్రపాతసం
బ్రమవివశాత్ముఁ జేసి; నది పాడియ; యెందును నల్ప మయ్య ద
ర్పము బహుకాలసంచిత తపఃఫలహసి యొనర్పకుండునే.

217

ప్రతిపదార్థం: అమర, విభుండు= దేవతలకు రాజైన ఇంద్రుడు; దానిన్= నే నన్న మాటల తీరును; విని; అల్లి= కోపించి; మదంబునన్= గర్వంతో; ఉత్తుమ+అవమానము= పూజ్యల (శ్రేష్ఠులైన వారి) పరాభవము; చేయన్= చేయటం; తగున్+అయ్య= ఉచితమానా! అని; నన్నున్, అధన్+భువన, ప్రపాత, సంభ్రమ, వివశ+అత్మున్= క్రిందిలోకాలకు పడటంలోని వేగిరపాటుచేత వశం తప్పిన ఆత్మకలవాడిని; చేసెన్; అది= అట్లా చేయటం; పాడి+ల= న్యాయమే; ఎందును= ఎక్కడైనా; అల్పము+అయ్యున్= స్వల్పమైనా కూడా; దర్పము= గర్వము; బహుకాలసంచితతప్సన్+ఫలహసి= ఎంతోకాలంగా సంపాదించబడిన తపస్సుయొక్క ఫలంయొక్క కీడును (నాశాన్ని); ఒనర్పక+ఉండున్+ఏ= చేయకుండునా! తప్పక చేస్తుం దని భావం.

తాత్పర్యం: దేవేంద్రుడు నామాట విని కోపించి ‘గర్వంతో శ్రేష్ఠులైనవారిని అవమానించటం తగునా?’ అని నన్ను క్రిందిలోకాలకు పడటంలోని వేగిరపాటుచేత వశం తప్పిన ఆత్మకలవాడినిగా చేశాడు. అది న్యాయమే. ఎక్కడైనా స్వల్పమైన దైనా గర్వం పెద్దకాలం చేసిన తపస్సుయొక్కఫలాన్ని నాశనం చేయకుండా ఎట్లాఉంటుంది?.

విశేషం: యయాతి తనతప్పు తాను అంగీకరించాడు. ఇంద్రుడు శపించటంలో అన్యాయం లేదని అతడే చెప్పుకోవటం అతని బోదార్యాన్ని సూచిస్తుంది. అలం: అర్థాంతరన్యాసం.

వ. ‘ఇట్లు కుపిత శతమఖి వచన ప్రపీడితుండ నయి తదాదేశంబున సద్భువనంబునకు వచ్చితి’ ననిన నాతండు దముకు మాతామహమం దగుటయు నతని మహాత్ముంబును సార్వలోకికత్వంబును సర్వజ్ఞానసంపత్తియు నెఱింగి, యష్టకాదులు సకల ధర్మాధర్మంబులు, సుగతి, దుర్గతి స్వరూపంబులు, జీవుల గర్భోత్సత్తుప్రకారంబులు, వర్షాత్మమధర్మంబులు నడిగిన వారల కయ్యయాతి యి ట్లునియే.

218

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈవిధంగా; కుపిత, శతమఖి, వచన, ప్రపీడితుండన్+అయి= కోపించిన యింద్రుడియొక్క శాపవాక్యం చేత, మిక్కిలి బాధించబడిన వాడ వై; తద్ద+అదేశంబునన్= అతని యొక్క ఆజ్ఞజేత; సత్త+భువనంబునకున్= సష్టత్తలోకానికి; వచ్చితిన్, అనినన్= అని యయాతి పలుకగా; ఆతండు= యయాతి; తపున్= అష్టకాదులకు; మాతామహండు; అగుటయున్= తల్లి(కి) దండ్రి కావటమూ; అతని, మహాత్ముంబును= అతని గొప్పతనమును; సార్వలోకికత్వంబును= విశ్వజీవినత్వమును (సర్వలోకాల వారికి తెలిసియుండుటయు); సర్వజ్ఞాన సంపత్తియున్= సమస్తమైన జ్ఞానంయొక్క సంపదయుమ్మా; ఎఱింగి= తెలిసికొని; అష్టక+అదులు= అష్టకులు మొదలైన వారు; సకల, ధర్మ+అధర్మంబులు= అన్మిధర్మాలు, అధర్మాలు: సుగతి, దుర్గతి స్వరూపంబులు= మంచిగతియొక్క (మోక్షం), చెడ్డ గతియొక్క (నరకాదుల); స్వరూపంబులు= స్వభావాలు; జీవుల,

గర్భ+ఉత్పత్తి ప్రకారంబులు= జీవులు పిండరూపాన పుట్టే విధము; వర్ష, అత్మమ ధర్మంబులును= బ్రాహ్మణ జ్ఞత్తియాది వర్ణాలయొక్క బ్రాహ్మణమాలయొక్క, స్వభావాలు; అడిగినన్= అడుగగా; వారలకున్= అష్టకాదులకు; ఆ+యయాతి; ఇట్లు= ఈవిధంగా; అనియెన్= పల్గొడు.

తాత్పర్యం: ‘ఈ విధంగా కోపించిన ఇంద్రుడియొక్క వాక్యచేత పీడించబడినవాడినై, అతడి ఆజ్ఞచేత నక్షత్ర లోకానికి వచ్చాను’ అని యయాతి పలుకగా ఆయయాతి తమ మాతామహుడు కావటంచేతను, అతని గొప్పతనం సమస్త లోకాలలో ప్రసిద్ధి చెందటం చేతను, అన్ని విషయాలగురించిన జ్ఞానసంపదను తెలిసికొని అష్టముడు మొదలైన వారు అన్ని ధర్మాలను, అధర్మాలను, మంచి చెడ్డగతుల స్వభావాలను, జీవుల పిండోత్పత్తి విధానాన్ని, వర్ణాశకు ఆచారాలను అడుగగా ఆ అష్టకాదులకు యయాతి ఇట్లు చెప్పాడు.

యయాతి యష్టకాదు లడిగిన ప్రశ్నలకు సంక్లీపరూపంబున సమాధానంబు లోపగుట (సం.1-84-3)

అ. సర్వభూతదయకు సత్కార్యమునకు, సుత్కమంబు ధర్ము వీం డెఱుంగి;

నొరుల నొప్పి కోడ కుపతాప మొనలంచు, నచియ కడు నధర్మ మనిల బుధులు.

219

ప్రతిపదార్థం: సర్వభూతదయకున్= ఎల్ల జీవులయందలి దయకును; సత్య వాక్యమునకున్= సత్యంతో కూడిన వాక్యానికి; (వానికంటే) ఉత్తమంబు= శ్రేష్ఠమైన; ధర్మువు= ధర్మము; ఒండు= ఇతరము; ఎఱుంగన్; ఒరుల నొప్పికిన్= ఇతరులయొక్క బాధకు; (ఇతరులను బాధ పెట్టటానికి); ఓడక= భయపడక, జంకక; ఉపతాపము= సంతాపము; ఒనరించు+అది+అ= కలిగించుటయే; బుధులు= పండితులు; కడున్= మిక్కిలి; అధర్మము+అనిరి.

తాత్పర్యం: ఎల్లజీవులయందు దయ కలిగి ఉండటంకంటేను, నిజమైనవాక్యం పల్గుటంకంటేను, శ్రేష్ఠ మైన ధర్మ మింకొకటి నాకు తెలియదు. ఇతరులను బాధించటానికి జంకక, సంతాపం కలుగ జేయటం మిక్కిలి అధర్మమని పండితులు చెప్పారు.

అ. వేదవిహితవిధుల నాదలంచుట యుధ్యం, గతికిం దెరువు; విధులుగ గడచి యెందు

నాగబెదినవాని లోగక చేయుట, యధమగతికి మార్గ మనిల మునులు.

220

ప్రతిపదార్థం: వేదవిహిత, విధులన్= వేదమందు విధించబడిన కార్యాలను; ఆదరించుట= ప్రీతితో చేయటం; ఉధ్యగతికిన్= ఉన్నతమైన గతికి; తెరువు= మార్గం; విధులన్= వేదాలలో విధించబడిన కార్యాలను; కడచి= దాటి; ఎందున్= ఎక్కుడైనా; ఆగఁబడినవానిన్= నిషేధించబడిన వాటిని; లోగక= వెనుదీయక; చేయుట; అధమగతికిన్= నీచమైన గతికి; మార్గము; అని; మునులు; అనిరి= చెప్పారు.

తాత్పర్యం: వేదమందు విధించబడిన కార్యాలను పాటించటం ఉన్నతమైన గతికి మార్గం. వేదమందు విధించబడిన కార్యాన్ని అతిక్రమించి, ఎల్లయొడల నిషేధించబడినవాటిని వెనుదీయక (వెనుకాడక) చేయటం నీచమైన గతికి మార్గం అని మునులు చెప్పారు.

హ. మఱియు గ్రభ్యమోనియందు బుతుపుష్టి రససంయుక్తం బగుచు రేతంబు గాడ్పుచేతం ప్రేతం బయి కలసిన, సందుఁ బంచతన్నాత్తలు పాడ వయి క్రమంబున నవయవంబు లేర్పుడి లభ్యజీవు లయి యుద్ధవిల్లి, శ్రీతంబుల శబ్దంబును నేత్రంబుల రూపంబును ప్రాణంబున గంధంబును జహ్వాను రసంబును ద్వాకుశన స్ఫర్మంబును మనంబున సర్వంబును నెఱింగుచు, బూర్యకర్మనియోగంబున దుష్టుతంబును సుకృతంబును జేయుచు, దుష్టుత బాహుళ్యంబున బుణ్ణంబు గీడ్పుటీచి బుట్టి విరహితులై తిర్యగ్రీవులందుఁ బుట్టుదురు; సుకృత బాహుళ్యంబున బాహంబు గీడ్పుటీచి బుట్టియుక్కలై మనుషుయోసులందుఁ బుట్టీ, యుక్కాచారులును దత్తు విదులును నయి, దేవత్వంబునం బొంచి, విపుఢ్జాను లయి ముక్కు లగుదురు; మఱి యుక్కాచారు లెప్పరనిన గురు శత్రుషు నేయుచు నిత్యాధ్యయనాగ్ని కార్యంబులయం దప్తమత్తు లయి శమదమ శోచంబులు దాల్చి యవిష్టుత బ్రమ్మచర్యులయిన బ్రమ్మచారులును, బాహంబునకుబరోపతాపంబునకు వెఱచి ధర్మాంబైన విత్రంబున నతిధులం బూజించుచు యజ్ఞంబులు నేయుచుఁ బరుల యానిధినంబులు పరిగ్రహింపక నిత్యానుష్ఠానపరు లయిన గృహస్థులును, నియతాహరీరు లై సర్వసంగంబులు విడిచి జతేంద్రియు లైన వాసప్రస్తులును, వనంబులసుండి గ్రామువస్తువుల నుపయోగింపక గ్రామంబులసుండి శరీర ధారణార్థంబు నియతస్వల్పభోజను లయి నగర ప్రవేశంబు పరిహాలంచి కామక్రోధాదులం బొరయక శోచాచారక్తియారతు లయి సర్వద్వంద్వంబులు నొడిచిసర్వసంగవిపర్చులయి యేకచరు లయి యనేకనికేతను లయిన యతులును నను వీరలు దమతమ వుణ్ణచారంబులం జేసి క్రిందం బదితరంబులవాలని మీదం బదితరంబుల వాలని దమ్మును నుద్దలంతురు.

221

ప్రతిపదార్థం: మఱియున్= అదికాక; గ్రభ్యమోనియందున్= పిండముండు ప్రై అవయవమందు; బుతుపుష్టి రస సంయుక్తంబు= బుతుకాలానికి సంబంధించిన రజస్పుతో కూడినది; అగుచున్; రేతంబు= పురుషుడి వీర్యం; గాడ్పుచేతన్= గాలిచేత; ప్రేరితంబు+అయి= ప్రేరేపించబడినదై; కలసినన్= కలయగా; అందున్= ఆ రేతస్సుసందు (గ్రభ్యమోనియందు) పంచతన్నాత్తలు= ఐదయిన శబ్ద, స్పర్శ, రూప, రస, గంధములు; పొడవు+అయి= రూపాంది; క్రమంబునన్= కాలక్రమాన; అవయవమంబులు= అంగాలు; ఏర్పడి= రూపాంది; లభ్యజీవులు+అయి= పొందబడిన జీవం కలవారై; ఉర్ధ్వాల్మిత్తి= పుట్టి; శ్రోత్రంబులన్= చెపులచేత; శబ్దంబును= ధ్వనిని; నేత్రంబులన్= కన్ములచేత; రూపంబును; ప్రాణంబునన్= ముక్కుచేత; గంధంబును= వాసనను; జివ్యాను= నాలుకచేత; రసంబునన్= రుచిని; త్వర్గునన్= చర్చంచేత; స్పృశ్యంబును= స్పర్శను (తాకుడును); మనంబునన్= మనస్సుచేత; సర్వంబునన్= సమస్తమును; ఎతుంగుచున్; పూర్వకర్మ నియోగంబునన్= పూర్వజన్మ మందలి కర్మల పనుపుచేత; దుష్టుతంబును= చెడ్డపనిని; సుకృతంబును= మంచిపనిని; చేయుచున్; దుష్టుత, బాహుళ్యంబునన్= చెడ్డపనుల ఆధిక్యత చేత; వుణ్ణంబు= వుణ్ణమును; కీడ్పుఱచి= త చుక్కచేసి; బుట్టి విరహితులు+హ= బుట్టిలేని వారై; తిర్యక్క+యోసులందున్= పశుపక్ష్యాదుల గ్రభ్యమందు; పుట్టుదురు; సుకృత బాహుళ్యంబునన్= పుణ్ణంయొక్క ఆధిక్యంచేత; పాపంబున్= పాపమును; కీడ్పుటీచి= తక్కువ పఱిచి; బుట్టియుక్కలు+హ= బుట్టితో కూడినవారై; మనుష్య యోసులందున్= మానవ గ్రభ్యమందు; పుట్టి; యుక్క+ఆచారులు= తగిన ఆచారం కలవారును; తత్పువిదులునున్= తత్పుం తెలిసిన వారును; అయి; దేవత్వంబునన్= దేవత్యాన్ని; పొంది; విపుఢ జ్ఞానులు+అయి= నిర్మలమైన జ్ఞానం కలవారై; ముక్కులు= మోక్షం పొందినవారు; అగుదురు; మఱి=ఇంక; యుక్క+ఆచారులు= తగిన ఆచారం కలవారు; ఎవ్వరు+అనినన్= ఎవ్వ రసగా; గురు,

పుత్రాషు= గురువులసేవ, చేయుచున్; నిత్య+అధ్యయన+అగ్ని కార్యంబులయందున్= నిత్యం చేయదగిన వేదాధ్యయన, అగ్ని ఉపాసన మొద లైన పనులలో; అప్రమత్తులు= ప్రమాదం లేనివారు; శమ దమశాంబులు= బహిరింద్రియ అంతరింద్రియ నిగ్రహాన్ని; శుచిత్వాన్ని; తాల్చి= పాంది; అవిష్టత బ్రహ్మచర్యులు+అయిన= చెడని బ్రహ్మచర్య ప్రతం కలవా రైన బ్రహ్మచారులును; పాపంబునకున్; పర+ఉపతాపంబునకున్= ఇతరులకు సంతాపాన్ని కలిగించటానికి; వెఱచి= భయపడి; ధర్మంబు అయిన= ధర్మంతో కూడిన, ధర్మమార్గాన సంపాదించబడిన; విత్తంబున్= ధనంతో; అతిథులన్; పూజించుచున్; యజ్ఞంబులు చేయుచున్; పరుల ఈని ధనంబులు= ఇతరులు ఇష్టాని ధనాలు (పరుల ధనంబులు, పరధనంబులు అని పారాంతరం. ఇవే యుక్తమైనవి); పరిగ్రహింపక= చేకొనక; నిత్య+అనుష్ఠాన పరులు= సంతతం చేయదగిన సంధ్యావందనాది కార్యాలయందు ఆసక్తి కలవా రైన; గృహస్థులును; నియత+అహారులు+ఇ= నియమంతో కూడిన ఆహారం కలవారై; సర్వసంగంబులు= అగ్ని ఆసక్తులు; విడిచి; జిత+ఇంద్రియులు+ఖన= జయించబడిన ఇంద్రియాలు కలవారైన; వాస్ప్రస్థులును= వాస్ప్రస్థాశమం కలవారును; వనంబులన్+ఉండి= అడవులందు నివసించి; గ్రామ్య వస్తువులను= గ్రామాలందలి వస్తువులను; ఉపయోగింపక; గ్రామంబులన్+ఉండి= గ్రామాలందు నివసించి; శరీర, ధారణ+అర్థంబు= శరీరం నిలిచే నిమిత్తం; నియత, స్వల్ప భోజనులు అయి= నియమంతో కూడిన స్వల్ప మైన ఆహారం కలవారై; నగర ప్రవేశంబు= పట్టణాలందు ప్రవేశించటం; పరిహారించి= విడిచి; కామ+క్రోధ+అదులన్= కామం, క్రోధం మొదలైన వాటిని; పొరుక= పాందక; శోచ+ఆచార క్రియారతులు+అయి= శుచిత్వంతో కూడిన ఆచారమందును (ఆచారంలోను పనులలోను ఆసక్తికలవారై); సర్వద్వంద్యంబులున్= శీతోష్ణముఖదుఃఖాది ద్వంద్యాలన్నింటినీ; ఒడిచి= ఓడించి (జయించి); సర్వసంగ, వివర్జితులు+అయి= అగ్ని సంగాలచేత విదువబడిన వారై; ఏక, చరులు+అయి= ఒంటరిగా సంచరించువా రై; అనేక నికేతనులు+అయిన= పెక్క గృహాలు కలవారైన (ఒకేయింట్లో ఉండకుండా పెక్కగృహాలకు భీక్షాటనార్థం వెళ్లేవా రైన) యతులును= సన్మాసులును; (వీరు యుక్తాచారులు); అను వీరలు= అనే వీరు; తమ, తమ, పుణ్య+ఆచారంబులన్ చేసి= వారి వారి పుణ్యంతో కూడిన ఆచారాలచేత; క్రిందన్= జరిగిన కాలమందలి (కడచిపోయిన కాలంలోని); పదితరంబులవారిని; మీదన్= ముందువచ్చు; పదితరంబులవారిని; తమ్మును; ఉద్ధరింతురు= మీది కెత్తుదురు, ఉద్ధరిస్తారు.

తాత్పర్యం: అదిగాక గర్భయోనియందు బుతుకాలమందలి ప్రీ రజస్సుతో కూడినదై పురుషుడిరేతస్సు గాలిచేత ప్రేరేపించబడి కలయగా, ఆ గర్భయోనియందు శబ్దస్పర్శాదు లైన ఐదు తన్మాతలు రూపొంది క్రమంగా అవయవా లేర్పడి జీవం పాంది జన్మిస్తారు. తరువాత చెవులచేత శబ్దాన్ని, నేత్రాలచేత రూపాన్ని, ముక్కుచేత వాసనను, నాలుకచేత రుచిని, చర్మంచేత స్వర్పగుణాన్ని, మనస్సుచేత సమస్టాన్ని ఎరుగుదురు (తెలిసికొంటారు). పిమ్మట పూర్వజన్మలోని కర్మలవ్యాటుచేత మంచిపనిని, చెడ్డపనిని చేస్తూ చెడ్డపనుల ఆధిక్యంచేత పుణ్యాన్ని తక్కువ పరచి (చేసి) బుద్ధిలేనివారై పశుపట్టాదుల గర్భాలందు జన్మిస్తారు. పుణ్యంయొక్క ఆధిక్యంచేత పాపాన్ని తక్కువ కావించి బుద్ధితో కూడినవారై మానవగర్భాలందు పుట్టి తగిన ఆచారాలు కలవారున్నా, తత్త్వజ్ఞానం కలవారున్నా అయి దేవత్యాన్ని పాంది నిర్మల మైన జ్ఞానంతో కూడి మోక్షాన్ని పాందుతారు. మటి యుక్తాచారులు ఎవరంటే గురువుల సేవచేస్తూ నిత్యం వేదాధ్యయనాన్ని, అగ్నికార్యాన్ని పారపాటులేకుండా చేస్తూ అంతర్ఘపొరింద్రియ నిగ్రహాన్ని, శుచిత్వాన్ని ధరించి భ్రష్టం కాని బ్రహ్మచర్యప్రతం కలవా రైన బ్రహ్మచారులునూ, పాపానికి, పరులను పీడించటానికి భయపడి ధర్మమార్గాన సంపాదించబడిన ధనంతో అతిథులను పూజిస్తూ యజ్ఞాలు చేస్తూ ఇతరులు ఈయని ధనాలను గ్రహించక నిత్యకర్మానుష్ఠానంలో ఆసక్తులై ఉండే గృహస్థులును, నియమంతో కూడిన ఆహారం కలవారై

సర్వసక్తులు విడిచి ఇంద్రియాలను జయించి ఒప్పారు వావప్రస్తులును, అడవియం దుండి గ్రామమందు పుట్టిన వస్తువులను వాడక గ్రామాలందు నివసించి దేహపోషణకై స్వల్పమైన (కొద్దిగా) ఆహారం స్వీకరిస్తా (గ్రహిస్తా) పట్టణాలలో ప్రవేశించక కామక్రోధాదులను పాందక పుచిత్వంతో కూడిన ఆచారాలందు, కర్కులందు ఆసక్తి కలవారై శీతోష్ణ సుఖ దుఃఖాదులను, సర్వ ద్వంద్వాలను జయించి సర్వసక్తులను విడిచి ఒంటరిగా సంచరిస్తా ఒకే గృహం లేనివారై యుండు సన్మానులును-పీరు యుక్తాచారులు. పీరు తమ తమ పుణ్యాలయిన ఆచారాల చేత పదితరాల పూర్వులను, పదితరాల ముందువారిని మరియు, తమ వెనుక నున్న వారిని కూడ ఉధరిస్తారు.

**క. మానాగ్నిహసోత్రమును మతి । మానాధ్యయనమును మాశమౌనంబు నవి
జ్ఞానమున మానయజ్ఞము । నా నయధార్థంబు లివియు నాలుగు నుల్యాన్.**

222

ప్రతిపదార్థం: మాన+అగ్నిహసోత్రమును= గర్వంతో కూడిన అగ్ని ఉపాసనను; మతి, మాన+అధ్యయనమును= ఆడంబరంతో కూడిన వేదాధ్యయనాన్ని; మానమౌనంబున్న= గర్వంతో కూడిన మానమును (మానాన్ని తాల్చుటయు); అవిజ్ఞానమున్న= జ్ఞానంలేకుండ (లేకపోవటంచేత); మానయజ్ఞమును= గర్వంతో కూడిన యజ్ఞమును; నాన్= అనగా; ఇవియున్= నాలుగున్= మానంతో కూడిన అగ్నిహసోత్ర. అధ్యయన, మాన, యజ్ఞములు నాలుగూ; ఉర్ధ్వాన్= భూమియందు; అయధార్థంబులు= నిజాలు కాపు.

తాత్పర్యం: గర్వంతో కూడిన అగ్నిహసోత్రం, ఆడంబరానికై చేసే వేదాధ్యయనం, గర్వంతో కూడుకొన్న మానం, జ్ఞానం లేకుండా ఆడంబరంతో చేసే యజ్ఞం అనే నాలుగూ భూమియందు అసత్య లైనవి (అయోగ్య లైనవి).

వ. అని యయాతి యష్టకాదు లడిగినవాని నెల్ల సంక్లేపరూపంబునం జెప్పుటయు వార లి ట్లనిరి. 223

ప్రతిపదార్థం: అని, యయాతి; అష్టక+అదులు= తన దోహాత్రు లైన, అష్టమడు మొదలైన వారు; అడిగిన వానిన్, ఎల్లన్= అడిగిన ప్రశ్నలు అన్నింటిని; సంక్లేప రూపంబున్న= విష్టరంగా కాక, సంక్లేప రూపాన; చెప్పుటయున్= చెప్పగా; వారలు= అష్టకాదులు; ఇట్లు+అనిరి.

తాత్పర్యం: అని యయాతి తనదోహాత్రు లయిన అష్టకాదులు అడిగిన ప్రశ్నల కన్నిటికి సంక్లేపంగా సమాధానా లీయగా, అష్టకాదు లతనితో ఇట్లు అన్నారు.

విశేషం: ఇక్కడ మూలంలో అష్టకాదు లడిగిన ప్రశ్నలూ యయాతి ఇచ్చిన సమాధానాలూ విష్టతంగా ఉన్నాయి. ఇది ఆధ్యాత్మిక విషయం కావటంచేత నన్నయ వాటిని సంగ్రహించాడు. సంగ్రహించినట్లు అతడే ‘సంక్లేపరూపంబున’ అని సూచించాడు. శాస్త్రేతిహసమైన వ్యాసభారతాన్ని తెలుగులో కావ్యాతిహసంగా నిర్మించే విధానంలో ముఖ్యమైన లక్షణం శాస్త్రాంశసంగ్రహికరణం.

తే. సకల ధర్మవిదుండవు, సర్వలోక , పర్తునము లెతింగిన పుణ్యకర్త, వీవు

నెయ్య మొనరంగ నెత్తిగెంపుమయ్య మాకు , వెలయుఁ బుణ్యలోకంబులు గలవే' యనిన.

224

ప్రతిపదార్థం: సకల, ధర్మ, విదుండవు= అన్ని ధర్మాలను ఎటెంగిన వాడివి; సర్వలోక వర్తనములు= అన్ని లోకాల ప్రవర్తనలు; ఎటెంగిన= తెలిసిన; పుణ్యకర్తవు= పుణ్యం చేసినవాడివి; ఈవు= నీవు; నెయ్యము; బనరంగన్= స్నేహ మొప్పునట్లుగా; మాకున్; వెలయన్= ప్రసిద్ధంగా; పుణ్యలోకంబులు= పవిత్ర మైన లోకాలు; కలవు+ఎ= కలవా?; ఎటెంగింపుమయ్య= తెలుపవయ్య; అనినన్= అని అష్టకాదు లడుగగా.

తాత్పర్యం: ‘నీవు సర్వధర్మాలను ఎరిగినవాడివి, సర్వలోకప్రవర్తనలు తెలిసిన పుణ్యమూర్తివి, స్నేహ మొప్పగా మాకు పుణ్యలోకాలు కలవా?’ అని అష్టకాదులు లడుగగా. (తరువాతి వచనంతో అన్వయం.)

వ. ‘మీకుంబుణ్యలోకంబులుగల’ వని యయాతి సెప్పిన విని యస్తులువురు సంతోషించి ‘యేము నీ దౌహిత్రులము సు’ మ్మని త మ్మెత్తింగెంచి వానికిఁ బుణ్యలోకంబు లిఖ్యిన న ట్లయ్యయాతి సత్సంగతిం జేసి తానును దౌహిత్రులు సూర్యలోకంబునకుం జనియె నని.

225

ప్రతిపదార్థం: మీకున్; పుణ్యలోకంబులు= పుణ్యం చేసేవారు పోవు లోకాలు; కలవు= ఉన్నవి; అని; యయాతి; చెప్పినన్= చెప్పగా; విని; అనలువురున్= అష్టకుడు, ప్రతర్థనుడు వసుమంతుడు, శిథి అనే నలువురును; సంతోషించి; ఏము= మేము; నీదౌహిత్రులము; సుమ్ము= నీకూతురి కుమారులము సుమా!; అని; తమ్మున్, ఎటెంగించి= తమను తెలిపికొని; వానికిన్= ఆ యయాతికి; పుణ్యలోకంబులు; ఇచ్చినన్= ఇయ్యగా; అట్లు; ఆ+యయాతి; సత్యంగతిన్, చేసి= సత్పురుషుల సాంగత్యంచేత; తానును, దౌహిత్రులున్= కూతురి కుమారులును (మనుషులను); ఊర్ధ్వలోకంబునకున్= పైస్వర్గలోకానికి; చనియెన్= పెళ్ళును; అని.

తాత్పర్యం: ‘మీకు పుణ్యలోకాలున్నవి’ అని యయాతి చెప్పగా విన్న ఆ నలుగురు మనుషులూ సంతోషించి మేము నీకూతురికుమారులం సుమా!’ అని తమను తాము తెలుపుకొని ఆ యయాతికి పుణ్యలోకాలు ఇచ్చారు. ఆ విధంగా ఆ యయాతి ఉత్తములసంసర్గంచేత తాను మనుషులతో పైస్వర్గలోకానికి వెళ్ళాడు అని.

విశేషం: తానున్ దౌహిత్రులున్ చనియె - ఆత్మార్థం బభిహితం కావటంచేత ఇచ్చట క్రియకు ఏకవచనం కలిగింది.

క. ఆ యతులపుణ్యసుకు నని, సూయునకుఁ బరీక్షిధర్మసుతుసుకు వైశం
పాయసుఁ డసంతపుణ్యఫఁ, లాయత్తము గాగుఁ జెప్పు నని కడుఁ జీతిన్.

226

ప్రతిపదార్థం: వైశంపాయనుడు= వ్యాసుడి శిష్యుడు; ఆ, అతుల, పుణ్యసునకున్= సాటిలేని పుణ్యం కలవాడికి; అనసూయునకున్= అసూయ లేని వాడికి; పరీక్షిత్, అగ్రసుతుసునకున్= పరీక్షిత్తు యొక్క జ్యేష్ఠరుమారు దైన ఆ జనమేజయుడికి; అనంత, పుణ్య, ఘల, ఆయత్తము; కాగన్= అంతం లేని పుణ్యంయొక్కఘలాని కథిన మయ్యేటట్లుగా; కడున్, ప్రీతిన్= మిక్కలి ప్రీతితో; చెప్పెన్; అని శాసకాదిమహర్షులకు సాతి వివరించాడు.

తాత్పర్యం: సాటిలేని పుణ్యం కలవాడున్నా, ఈర్వార్హితుడున్నా, పరీక్షిన్నిహారాజు జ్యేష్ఠ కుమారుడున్నా అయిన జనమేజయుడికి వైశంపాయనుడు అంతం లేని పుణ్యంయొక్క ఘలానికి అధీనహానట్లుగా మిక్కలి ప్రీతితో చెప్పాడని సాతి శాసకాదిమహర్షులకు తెలిపాడు.

ఆశ్వాసాంతము

**క. వీరశ్రీవనితాత్రీత , భూలిష్టిర బాహుదండ! బుధముత సుగుణా
ధార! కలియుగపవిత్ర! పు , రారాతి పదాబ్జపూజనాస్తమతీ!**

227

ప్రతిపదార్థం: వీర, శ్రీ, వనితా+అశ్రిత, భూరి, షిష్టరబాహు, దండ= వీరలష్టై అనే కాంతచేత ఆశ్రయించబడిన విశాలం, దృఢం అయిన దండంవంటి బాహువులు కలవాడా!; బుధ, నుత, సుగుణ+అధార= పండితులచేత పొగడబడిన మంచిగుణాలకు నెలవైనవాడా!; కలియుగ పవిత్ర= కలియుగాన్ని పవిత్రం చేసేవాడా!; పుర+అరాతి, పద+అబ్జ పూజన+అస్తక మతీ= త్రిపురాలకు శత్రు వైన (త్రిపుర సంహార డైన) పద్మాలవంటి శివుడిపాదాలయందు ఆసక్తి కల మనస్సు కలవాడా!

తాత్పర్యం: వీరలష్టై అనే కాంతచేత ఆశ్రయించబడిన విశాలాలు, దృఢాలు వైన దండాలవంటి బాహువులు కలవాడా! పండితులచేత పొగడబడిన మంచిగుణాలకు ఆశ్రయమైనవాడా! కలియుగాన్ని పవిత్రికరించేవాడా! త్రిపురవైరి యైన శివుడి పొదపద్మాలందు ఆసక్తి కల మనస్సు కలిగినవాడా! రాజరాజా!

మత్తకోకిలము.

దండితాహితమిర! సూలనిధాన! దానవినోద! కో
దండపార్థ! పరాక్రమ ప్రియధామ! దిక్కలపూరితా
ఖండ పాండు యశోనిథి! పరగండైరవ! వైలవే
దండ గండ విదాల ఘోరతరాసి భాసిభుజార్థా!

228

ప్రతిపదార్థం: దండిత+అహిత, వీర= శిష్టించబడిన శత్రువీరులు కలవాడా!; సూరి, నిధాన= పండితులకు నిధియైనవాడా!; దానవినోద= దానమందు వేడుక కలవాడా!; కోదండ, పార్థ= ధనుర్వ్యాయందు అర్జునుడా!; పరాక్రమ, ప్రియ, ధామ= శౌర్యానికి ఇష్టమైన నెలవైన వాడా!; దిక్క+పరిపూరిత+అభండ, పాండు, యశోనిథి= అన్ని దిక్కులందు నిండిన అధికమైన నిర్మల మైన కీర్తికి నిధానమా!; పరగండ బైరవ= (ఇది బిరుదు) శత్రువీరులకు భయంకరుడా!; వైరి, వేదండ గండ విదారి, ఘోర, తర+అసి, భాసి, భజ+అర్థా= శత్రువుల ఏనుగుల కపోలాలను భేదించే మిక్కిలి భయంకరమైన ఖాళ్లంతో ప్రకాశించే గుదియల (గడియ) వంటి భుజాలు కలవాడా!

తాత్పర్యం: శిష్టించబడిన శత్రువీరులు కలవాడా! పండితులకు నిధాన మైనవాడా! దానమందు వేడుక కలవాడా! ధనుర్వ్యాయలో అర్జునుడివంటివాడా! శౌర్యానికి ప్రీతికరమైన నెలవా! అన్నిదిక్కులయందు నిండిన అధికమైన నిర్మలమైన కీర్తికి నిధానమా! శత్రువీరులకు భయంకరుడా! శత్రువుల ఏనుగులకపోలాలను, పగులగొట్టే భయంకరమైన ఖాళ్లంతో ప్రకాశించే తలుపుగడియవంటి భుజాలు కలవాడా!

విశేషం: 227, 228 పద్మాలు ఆశ్వాసాంత పద్మాలు. ఇవి రాజరాజను వర్ణించే విశేషణాలతో కూడి ఉన్నవి. మత్తకోకిలంలో పాదానికి రస జజ భర గణాలతో కూడిన 18 అష్టరా లుంటాయి. యత్తిస్తానం 11వ అష్టరం. ఇందులో మొదటి గురువును రెండు లఘువులుగా మారిస్తే తరల మౌతుంది.

గద్యము.

ఇది సకల సుకవిజన వినుత నన్నయభట్టప్రసీతం బయిన శ్రీమహాబారతంబునం డాబి పర్వంబున శ్రీమహాబారత కథాప్రారంభంబును, వ్యాసుజన్మంబును, దేవ దైత్య దానవ ముని యక్క పక్కి గంధర్వాది నానా విధభూత సంభవంబును, దదంశాపతారంబును, రాజవంశోత్సుత్రియు, యయాతిచరితంబును నన్నది తృతీయాశ్వాసము.

229

తాత్పర్యం: ఇది సర్వ సత్కారులచేత సన్మతింపబడే నన్నయభట్టచేత రచింపబడిన శ్రీమహాబారతంలోని ఆదిపర్వంలో శ్రీమహాబారత కథయొక్క ఆరంభం, వ్యాసుడి పుట్టుక, దేవతలు, దితికుమారులైన రాక్షసులు, దనుకుమారు లైన దానవులు, మునులు, యక్కులు, పక్కులు, గంధర్వులు మొదలైన పలువిధా లైన జీవుల పుట్టుక, వారి అంశాల జన్మం, (భూమిపై అవతరించటం), రాజవంశాల పుట్టుక, యయాతిరాజు చరిత్ర అనే విషయాలతో కూడిన మూడవ ఆశ్వాసం.

ఆదిపర్వంలో తృతీయాశ్వాసం సమాప్తం.

శ్రీమదాంధ్ర మహాభారతము

ఆదిపర్వము - చతుర్థాశ్వాసము

శ్రీలలనాస్తున ఘటిత వి ! శాలోరష్టుల ! వివేకచతురానను ! వా
ణీ లీలాస్తుదు ! విలను ! చ్ఛాచుక్యాస్తుయ పయోధి సంపూర్ణశశీ!

1

ప్రతిపదార్థం: ఈపద్యంలోని విశేషణాలు రాజరాజనరేంద్రుడి సంబోధనలు. శ్రీలలనా, స్తున, ఘటిత, విశాల, ఉర్నె+ఫల=లక్ష్మీ (రాజ్యలక్ష్మీ) అనే కాంతయొక్క కుచాలచే చేర్చబడిన విషులమైన వక్షస్ఫదేశం కలవాడా! వివేక, చతురానను= జ్ఞానంలో నాల్గుమొగాలుకల బ్రహ్మ! (చతుర+అనన అనికూడా చెప్పవచ్చును; అప్పుడు జ్ఞానంలో నెగగల ముఖం కలవాడా అని అర్థం); వాణి, లీలా+అస్తుద= సరస్వతీ విలాసాలకు నెలమైనవాడా!; విలసత్త+చాచుక్య+అస్తుయ, పయోధి, సంపూర్ణ, శశి= ప్రకాశించే చాచుక్యవంశం అనే సముద్రానికి నిండుజాబిల్లి ఐనవాడా!; రాజరాజనరేంద్రా!

తాత్పర్యం: లక్ష్మీ అనే కాంతయొక్కస్తూనాలతో కూడిన విషులమైన వక్షస్ఫదులం కలవాడా! వివేకంలో బ్రహ్మవంటివాడా! సరస్వతీవిలాసాలకు పట్టుకొమ్ము అయినవాడా! (కావ్యగీతప్రియా!) ప్రకాశించే చాచుక్యవంశం అనే సముద్రానికి నిండుచంద్రుడా! రాజరాజనరేంద్రుడా!

విశేషం: అలం: రూపకం. ‘నా విష్ణుః పుధివీపతిః’ అనే సూక్తిని అనుసరించి రాజు విష్ణుంశతో కూడి ఉంటాడు. అప్పుడు అతడిని లక్ష్మీ ఆలింగనం చేసికొంటుంది అని భావన. సంబోధనల కైన విశేషణాల అర్థాలు వేటికవే ప్రత్యేకంగా ఉంటాయి. కానీ ఇక్కడ ‘వివేక చతురానను, వాణిలీలాస్తుదు’ అనే రెండు విశేషణాలు మాత్రం పరస్పరం సమన్వయపడుతూ ఉండటం విశేషం. బ్రహ్మ లక్ష్మణమున్న రాజరాజు సరస్వతీకి ఆశ్రయించాడనే భావం కుదురుతున్నది. విలసత్త+చాచుక్య= విలసచ్చాచుక్య. స్వత్సంధి.

పూరుషంశక్రమము (సం.1-90-11) (1-89-4)

- v. అక్షాధకుండు శౌనకాదిమహమునులకుం జైపై : నట్లు యయాతికిఁ బుత్తుం డయిన పూరుండు సకల మహారాజ్యంబు సేయుచు వంశకర్త యయిన వానికిఁ గొసల్య యనుదానికి జనమేజయుండు పుట్టి రాజై యశ్వమేధత్తయంబుజైసై ప్రభుత్వాతి నొండె; నాజనమేజయునకు ననంత యనుదానికిభ్రాచిస్వంతుఁడు పుట్టి పరాక్రమంబున నుండయాచల పర్యంతంబు ప్రాగ్గిగ్నేజయుంబు సేసి ప్రాచిస్వంతుఁడు నాఁ బరఁగె; నట్లే ప్రాచిస్వంతునకు నశ్శకి యనుదానికి సంయాతి పుట్టె; వానికి వరాంగియనుదానికి నహాంయాతి పుట్టె; వానికిం గృతపీర్యపుత్రుయైన భానుమతికి సార్పభోముండు పుట్టె; వానికిఁ గేకయ రాజపుత్రుయైన సునందకు జయతేసుండు పుట్టె; వానికి వైదర్థి యైన సుత్రవసకు నవాచినుండు పుట్టె; నయ్యవాచినునకు విద్ధరాజపుత్రుయైన మర్యాదకు నలపండు పుట్టె; వానికి నాంగి యనుదానికి మహాభోముండు పుట్టె; నా మహాభోమునకుం బ్రసేనజిత్పుత్రుయైన సుపుష్టకు నయుతానీకుండు పుట్టె; వానికిం బృథుత్రవసుని పుత్రు

యైన కామకు నక్రీధనుండు పుట్టి; వానికిం గాజింగి యైన కరంభ యసుదానికి దేవాతిథి పుట్టి; వానికి వైదేహి యయిన మర్యాదకు బుచీకుండు పుట్టి; వానికి నాంగియైన సుదేవ యసుదానికి బుక్కుండు పుట్టి; బుక్కునకుఁ దక్కకపుత్రి యయిన జ్యాలయసుదానికి మతినారుండు పుట్టి.

2

ప్రతిపదార్థం: ఆ+కథకుండు= భారతకథను చెప్పేవా డైన సాతి; శాసక+ఆది, మహాత్+మునులకున్= శాసకుడు మొదలైన గౌప్యమునులకు; చెప్పేవ్= చెప్పాడు; అట్లు=(వెనుకచెప్పిన)అవిధంగా; యయాతిక్షేత్రిన్= యయాతి మహారాజుకు; పుత్రుండు+అయిన= కుమారుడు అయిన; పూరుండు= పూరుడు; సకల, మహీ, రాజ్యంబు+చేయుచున్= సమస్త యైన భూమియొక్క పరిపాలనం చేస్తూ; వంశ, కర్తృ అయిన= వంశానికి తవదైన వర్తనంవలన ఒక ప్రత్యేక గౌరవాన్ని కలిగించి, తన తరువాతి వంశజాలకు తనపేరుతో పిలువబడే మర్యాదను స్ఫైంచే వాడిని వంశకర్త అంటారు. అటువంటివాడు కాగా; వానికిన్= ఆ పూరునకున్నా; కౌసల్య, అనుదానికిన్= కౌసల్య అనే పేరు కల వనితకున్నా; జనమేజయుండు; పుట్టి; రాజు+ఖి= ప్రభువులయి; అష్టమేధత్రయంబున్+చేసి= అష్టమేధయాగాలు మూడింటిని చేసి; ప్రభ్యాతిన్+ఒందెన్= ప్రసద్ధి పాందాడు; ఆ, జనమేజయునకున్; అనంత, అనుదానికిన్; ప్రాచిస్వంతుండు; పుట్టి; పరాక్రమంబున్= శార్యంతో; ఉదయ+అచల, పర్యంతంబు= సూర్యుడు ఉదయించే తూర్పుదిక్కుండపరకు; ప్రాక్, దిక్, విజయంబు+చేసి= తూర్పుదిక్కును జయించి; ప్రాచిస్వంతుడు, నాన్= తూర్పుదిక్కుకు రాజు అని; పరాగెన్= ప్రసిద్ధిపాందాడు; అట్టి, ప్రాచిస్వంతునకున్; అశ్వికి, అను, దానికిన్, సంయాతి, పుట్టెన్; వానికిన్= ఆ సంయాతికిన్ని; వరాంగి, అను, దానికిన్, అహంయాతి, పుట్టెన్; వానికిన్= ఆ అహంయాతికిన్ని; కృతవీర్యపుత్రి; అయిన= కృతవీర్యానియొక్క కూతు రయిన భానుమతికిన్= భానుమతికిన్ని; సార్వభౌముండు; పుట్టెన్; వానికిన్= ఆ సార్వభౌమడికి; కేకయ, రాజపుత్రి, అయిన= కేకయరాజుకు కూతురయిన; సునందకున్; జయతేసుండు; పుట్టెన్; వానికిన్= ఆ జయతేసునకు; వైదర్భి, అయిన= విదర్భరాజుకు కూతురైన; సుశ్రవసకు; అవాచీసుండు; పుట్టెన్; ఆ+అవాచీసునకున్; విదర్భ, రాజపుత్రి అయిన= విదర్భదేశరాజుకు కూతురయిన; మర్యాదకున్= మర్యాద అనేపేరు కల వనితకు; అరిహండు, పుట్టెన్; వానికిన్= ఆ అరిహండు; అంగి, అనుదానికిని; మహాభౌముండు; పుట్టెన్; ఆ, మహాభౌమునకున్; ప్రసేనజిత్, పుత్రి, అయిన= ప్రసేనజిత్తుని పుత్రిక అయిన; సుపుష్టుకున్; ఆయుతాసీకుండు; పుట్టెన్; వానికిన్= ఆ అయుతాసీకునకున్నా; పృథుశ్రవసుని, పుత్రిక అయిన; సుపుష్టుకున్; ఆయుతాసీకుండు; పుట్టెన్; వానికిన్= అక్రోధనడికి; కాళింగి, అయిన= కాళింగదేశపురాజు కూతు రయిన; కరంభ, అను, దానికిని; దేవాతిథి, పుట్టెన్; వానికిన్= ఆ దేవాతిథికిని; వైదేహి, అయిన= వైదేహరాజుయొక్క కూతురైన; మర్యాదకున్; బుచీకుండు; పుట్టెన్; వానికిన్= ఆ బుచీకునకున్; అంగి+అయిన= అంగరాజుకు కూతురైన; సుదేవ, అనుదానికిన్; బుద్ధుండు, పుట్టెన్; బుద్ధునకున్; తక్కకపుత్రి, అయిన= తక్కకునియొక్క కూతురైన; జ్యాల, అనుదానికిని; మతినారుండు; పుట్టి.

తాత్పర్యం: స్వప్తం

క. జిమ్ముగ సరస్వతీ తీ , రమ్మునఁ బండ్రెండు వత్సరమ్ములు విధిమా

ర్ధమ్మున సద్గుణసముదా , య మైసుగగఁ జేసి సత్తయాగము నిష్టాన్.

3

ప్రతిపదార్థం: ఇమ్ముగన్= ఇంపుగా; సరస్వతీ, తీరమ్మునన్= సరస్వతీనది ఒడ్డున; పండ్రెండు, వత్సరమ్ములు= పదిరెండు (12) సంవత్సరాలు; విధి, మార్ధమ్మునన్= శాప్రపుర్వతితో; సత్త+గుణ, సముదాయమ్ము= మంచిగుణాల సమూహము; ఎసగగన్= అతిశయించగా; నిష్టాన్= ఎక్కువ శ్రద్ధతో; సత్తయాగమున్= సత్తయాగాన్ని; చేసెన్= ఆచరించాడు.

తాత్పర్యం: మతినారుడు సరస్వతీనదిబడ్డున పన్నెండుసంవత్సరాలు సత్తయాగాన్ని విధివిధానంగానూ, సద్గుణసమూహాలు అతిశయించేటట్లుగానూ ఎక్కువశ్రద్ధతో ప్రీతితో చేశాడు.

విశేషం: 13 మొదలు 100 రోజులవరకూ కొనసాగే యాగాన్ని సత్త్వయాగమంటారు.

క. అతనికి సరస్వతీనది , మతి నమరక్త యయి వాని మానుగఁ దనకుం
బతఁ జేసికొనియె ధర్తు , ఫ్లితి; నయ్యయురురకుఁ బ్రసుఁడు భీరుఁడు పుట్టెన్.

4

ప్రతిపదార్థం: అతనికిన్= మతినారుని యందు (సత్త్వమికి మారుగా పష్టివిభక్తి); సరస్వతీనది; మతిన్= మనస్సులో; అమరక్త+అయి= అనురాగం కలదై; వానిన్= ఆ మతినారుని; మానుగన్= ఒప్పుగా; తనకున్= తనకు; పతిన్= భర్తగా; భర్తుష్టితిన్= ధర్మమార్గాన; చేసికొనియెన్= చేసికానెను. (వరించి పెండ్చాడింది); ఆ+ఇరురురకున్= సరస్వతికి, మతినారునికి; భీరుఁడు= ఛైర్యవంతుడైన; బ్రసుఁడు= బ్రతసుడుఅనేవాడు; పుట్టెన్= జన్మించాడు.

తాత్పర్యం: మతినారునియందు సరస్వతీనదికి మనస్సులో అనురాగం కలుగగా, ఆమె అతడిని ధర్మమార్గంలో తనభర్తగా చేసికొన్నది. వారిద్దరికి బ్రతసుడు అనేవాడు పుట్టాడు.

వ. ఆ త్రతునకుఁ గాళించి యనుదానికి నిలిసుఁడు పుట్టె: వానికి రథంతలి యను దానికి దుష్యంతుండు పుట్టె: బుట్టి యనస్వసాధారణశక్తియుక్తం ఘై.

5

ప్రతిపదార్థం: ఆ, త్రతునకున్= ఆ త్రతు డనే రాజుకున్నా; కాళింది, అనుదానికిన్= కాళింది అనేపేరు కల వనితకున్నా; ఇలినుండు; పుట్టెన్; వానికిన్= ఆ ఇలినునకు; రథంతరి, అనుదానికిన్= రథంతరి అనే ట్రైకిన్ని; దుష్యంతుండు, పుట్టెన్= జన్మించాడు; పుట్టి; అనన్య, సాధారణ, శక్తి, యుక్తుండు+హ= ఇతరులకు సామాన్యం కాని సామర్థ్యం కలవాడై.

తాత్పర్యం: ఆ త్రతునికి కాళింది అనే భార్యయందు ఇలినుడు అనేవాడు పుట్టాడు. ఆ ఇలినుడికి రథంతరి అనేదానియందు దుష్యంతుడు జన్మించాడు. ఆ దుష్యంతుడు ఇతరులకు సాధారణంకాని (అధికమైన) సామర్థ్యంతో కూడినవాడై.

క. బాలహరిణములఁ బట్టెడు , లీలను విషమాటుచీ చలిత కేసలి శా
ర్ధాలేభ శరభములఁ దన , బాలత్వమునంద యెగిచి పట్టుచు మతియున్.

6

ప్రతిపదార్థం: బాల, హరిణములన్= లేడిపిల్లలను; పట్టెడు, లీలను= పట్టుకొనేవిధంగా; విషమ+అటవీ, చలిత= తిరగటానికి వీలుకాని (దుర్గమమైన) అడవులందు తిరుగుతున్నట్టి; కేసరి= సింహాలను; శార్ధాల= పులులను; ఇభ= ఏనుగులను; శరభములన్= మీఁగండ్లమృగాలను; తన, బాలత్వమునందున్+అ= తనచిన్నతనంలోనే; యెగిచి, పట్టుచున్= వెంటాడి పట్టుకొంటూ; మతియున్= ఇంకనూ.

తాత్పర్యం: ఆ దుష్యంతుడు తన చిన్నతనంలోనే లేడిపిల్లలను పట్టుకొనేవిధంగా దుర్గమ మైన అడవుల్లో తిరుగాడే సింహాలను, పులులను, ఏనుగులను, శరభమృగాలను వెంటాడి పట్టుకొంటూ, ఇంకా, (తరువాతి పద్యంతో అస్వయం.)

విశేషం: అలం: ఉపమ. శరభానికి ఎనిమిది కాళ్లంటా యనీ, అది సింహంకంటే బలవత్తర మైన దనీ అంటారు.

క. ఉర్ధ్వరుహ నివహముతోఁ , బర్వతములు వెత్తికి యొండు పర్వతములపైఁ
బర్వగ మైచుచు యోవన , గర్వంబున నొపై నుల్వఁ గడు నథికుం ఘై.

7

ప్రతిపదార్థం: ఉర్మిరుహ, నివూముతోన్= వ్యక్తాల సమూహంతోపాటుగా; పర్వతములు+పెట్టికి= పర్వతాలను పెకలించి; ఒండు, పర్వతములపైన్= వేరుపర్వతాలమీద; పర్వగన్, షైచుచున్= పడవేస్తా; ఉర్మిన్= భూమియందు; యౌవన, గర్వంబునన్= యౌవనం వలని గర్వంతో; కడున్+అధికుండు+ఐ= మిక్కిలి గొప్ప వాడయి; ఒప్పున్= అతిశయించాడు.

తాత్పర్యం: వ్యక్తాలసమూహంతోపాటుగా పర్వతాలను పెకలించి వేరే పర్వతాలపై పడవేస్తా, యౌవనగర్వంతో భూలోకంలో మిక్కిలి గొప్పవా డయి అతిశయించాడు.

విశేషం: పర్వతములు+పెట్టికి= 'ప' కు 'వ' ఆదేశం; పర్వతములు వెట్టికి; గసడరవాదేశం.

దుష్యంతుడు వేట కరుగుట (సం. 1-63-1)

శ. ఆ దుష్యంతుడు దనంతసత్యుడు సమస్తాశాంతమాతంగ మ
రాయాలంకృత షైన భూవలయ మాత్స్యయత్త షై యుండగా
నాభిత్యాంశు సమీర దుర్దమ మహార్ణారఘు దేశాంతో
నాభిక్షత్త చరిత్త నేలె నజితుండై బాహువీర్యంబునన్.

8

ప్రతిపదార్థం: అనంత, సత్యుడు= అంతులేని బలం కలిగిన; ఆ, దుష్యంతుడు= అంతటిదుష్యంతుడు; సమస్త, ఆశా+అంత, మాతంగ, మర్యాదా+అలంకృతము+ఐన= అన్నిదికులయొక్క చివరలందలి ఏనుగులయొక్క హద్దుతో అలంకరింపబడింది అయిన; భూవలయము= భూమండలం; ఆత్మ+అయత్తము+ఐ, ఉండగాన్= తనకు అధినం కాగా; అదిత్య+అంప, సమీర, దుర్దమ, మహాత్, ఉగ్ర, అరణ్య, దేశ+అంతోన్= సూర్యుడి కిరణాలకున్నా, గాలికిన్నీ ప్రవేశింప శక్యంగాని మిక్కిలి భయంకర షైన అడవిప్రాంతాల సమూహంతో; ఆది, క్షత్ర, చరిత్రన్= తొలుతటి మనువు మొదలైన రాజుల చరిత్రవంటి చరిత్రతో; బాహువీర్యంబునన్= భూజాలయొక్క బలంతో; అజితుండు+ఐ= ఓడనివాడై; ఏలన్= పరిపాలించాడు.

తాత్పర్యం: అనంతషైన బలం కలిగిన ఆ దుష్యంతుడు అన్ని దికులచివరలలో గల యొనుగులు (అష్టదిగ్గజాలు) సరిహద్దుగా ఒప్పిన భూమండలం తనకు అధినషై ఉండగా సూర్యుక్కిరణాలకున్నా వాయువుకున్నా ప్రవేశింపరానట్టి భయంకరాలైన అడవిప్రదేశాలతోపాటుగా పూర్వరాజులవర్తనంవంటి వర్తనంతో, భుజబలంతో, ఓడనివాడై భూమిని పరిపాలించాడు.

విశేషం: భూమిని ఎనిమిది దికులందు ఎనిమిది ఏనుగులు మోస్తా ఉంటా యని చెప్పుతారు. ఆ అష్టదిగ్గజాలు హద్దుగా గల భూమి అంటే సర్వభూమిని అని అర్థం. దుష్యంతుని విశాలషైన రాజ్యంలో దుర్దమారణ్యాలు, తపోవనాలు ఎక్కువగా ఉన్నా యని సూచన. ఇవి భావికథలో దుష్యంతుడు వేటకు పోచూనికి, శకుంతలను చూచి వివాం చేసికొనటానికి అనుషుగా ఉన్నవి. ఇటువంటిభావికథార్థసూచన నన్నయ వస్తుధ్వనికి నిదర్శనం. ‘అనంతసత్యుడు’ అంటే అనంతడి(అదిశేషుడి) బలంవంటి బలం కలవాడనికూడ అర్థం చెప్పువచ్చును. భూభారం వహించే సందర్భం కనుక ఇదికూడ సమంజసంగా ఉంటుంది. ఓచ్చోగుణభూయిష్టషైన ప్రసాదగుణం ఉదాత్తవిభావవర్ణనలో సముచితంగా ప్రయోగింపబడింది.

క. అతని రాజ్యంబున ను, లీవుతలము ప్రజాసమృథి వెలసి రుజాశో
కాతంక క్షయ శంకా, పేతం షై ధర్థచరితఁ బెరుగుచు నుండెన్.

9

ప్రతిపదార్థం: అతని రాజ్యంబున్న= ఆ దుష్యంతుని పరిపాలనలో; ఉర్వితలము= భూతలం; ప్రజాసమృద్ధిన్= జనులయొక్క అభివృద్ధితో; వెలసి= ప్రసిద్ధిపొంది; రుజా, శోక, ఆతంక, క్షయ, శంకా+అపేతంబు+ఇ= రోగాలు, దుఃఖాలు, విఘ్నాలు, నష్టాలు, అనుమానాలు లేనిదై; ధర్మ, చరితన్= ధర్మమైన పర్వతంతో; పెరుగుచున్+ఉండెన్= అభ్యుదయాన్ని పొందుతూ ఉన్నది.

తాత్పర్యం: దుష్యంతుడి పరిపాలనంలో దేశం ప్రజలలభివృద్ధితో ప్రసిద్ధిచెంది రోగాలూ, దుఃఖాలూ, విఘ్నాలూ, నష్టాలూ, అనుమానాలూ ఏమీ లేనిదై ధర్మమైన ప్రవర్తనంతో సాగుతూ ఉన్నది.

విశేషం: దుష్యంతుడు ప్రజలకు ధర్మవర్తన మైన పాలనను అందించటంవలన వారికి ఎటువంటి అరిష్టాలు కలుగుండా అభ్యుదయాలు కలుగుతూ ఉన్నాయని తాత్పర్యం. మూలంలో ఆరు శ్లోకాలలో ఉన్న భావాన్ని ‘రుజా..... అపేతంబై’ అన్న సమాసంలో కుదించి చెప్పాడు నన్నయి. భావికథలో ప్రజాపవాదభీతినలన శకుంతలాభరతులను భార్యాపుత్రులనుగా నిండుసభలో పేర్కొనకపోవటానికి తగిన భిత్తికను నన్నయి కథాకథనంలో సమకూర్చాడు.

వ. అమృహిషాపతి యొక్కనాడు మృగయావినోదాభై యయి యూదిత్యహాయంబులకంటే వడిగల హాయంబులు పూనిన రథం బెక్కియాజ్ఞానేయతురంగారూఢు లైన యాశ్వీకులు పరివేష్టించి రాగు ననంతకుంతశక్తిచాప కృపాణపాణు లయిన వీరభటసహస్రంబులతోఁ జని వనంబులోని మృగంబులం జుట్టుముట్టి. **10**

ప్రతిపదార్థం: ఆ+మహిషాపతి= భూమికి నాథు డైన ఆ దుష్యంతుడు; ఒక్కనాడు= ఒకరోజువ; మృగయా, వినోద+అర్థి, అయి= వేటయందలి అనందాన్ని కోరినపాడై; ఆదిత్య, హాయంబులకంటెన్= సూర్యుడియొక్క గుట్టలకంటె; వడి+కల= వేగం కలిగిన; హాయంబులు, పూనిన= గుర్రాలను కట్టిన; రథంబు+ఎక్కి= రథాన్ని ఎక్కి; ఆజ్ఞానేయ, తురంగ+అరూఢులు+అయిన= మేలిజాతి గుర్రాలను ఎక్కిసట్టిపా రైన; ఆశ్వినులు= రౌతులు; పరివేష్టించి, రాగున్= చుట్టు చేరి వస్తూఉండగా; అనంత, కుంత, శక్తి, చాప, కృపాణ, పాణులు+అయిన= అనేకాలైన శాటెలు, చిల్లకోలలు (అయిధవిశేషాలు), విండ్లు, కత్తులు చేతులలో కలవారైన; వీర, భట, సహస్రంబుతోన్= వీరులైన అనేక యోధులతో; చని= వెళ్ళి; వనంబులోని= అడవిలోని; మృగంబుల్న= జంతువులను; చుట్టుముట్టి= నలువైపుల క్రమ్యకొని దాడిచేసి.

తాత్పర్యం: ఆ దుష్యంతుడు ఒకనాడు వేటాడి వేడుక పడడామన్న కోరికతో సూర్యుడి గుర్రాలకంటే వేగంగల గుర్రాలను కట్టిన రథాన్ని ఎక్కి, మేలిరకం గుర్రాలపై ఎక్కిన ఆశ్వీకులు తన చుట్టు చేరి అనుసరిస్తూ ఉండగా శాటెలు, చిల్లకోలలు, విండ్లు, కత్తులు మొదలైన ఆయుధాలను ధరించిన వీరభటులు అనేకులు వెంటరాగా, ముందుకు సాగి, వనంలోని మృగాలను నలువైపుల చుట్టుముట్టి దాడిచేసి. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

క. కలయిగ నార్యల బోభ్యలి, యులిశున నష్టిపిన మను మహాదభిం బెలుచం గలచెను దుష్యంత మహి, బల మందరనగము సత్క్వభయజననం బై. **11**

ప్రతిపదార్థం: కలయిగన్= వనమంతా వ్యాపించగా; ఆర్యులన్= మానవుల అరపులయూ, బోభ్యలన్= జంతువుల అరపులయూ; ఉలివన్= ధ్వనితో; ఆ+విపినము+అను, మహాత్+ఉదధిన్= ఆ అరణ్యమనే పెద్ద సముద్రాన్ని; దుష్యంత, మహాత్+బల, మందర, నగము= దుష్యంతడిసేన అనే మందరపర్యతం; సత్య, భయ, జననంబు+ఇ= ప్రాణులకు భయాన్ని కలిగించే దై; పెలుచన్= ఆటోపంతో; కలచెను= కలతపెట్టింది.

తాత్పర్యం: ఆ వనమంతా వ్యాపించగా భటులూ, జంతువులూ చేసే కేకలూ అరుపులూ కలిసిన చప్పుడుతో ఆ అరణ్య మనే మహాసముద్రాన్ని దుష్యంతుడిసేన అనే మందరపర్యతం (కవ్యపుకొండ) ప్రాణులకు భయంకలిగేటట్లు కలతపెట్టింది.

విశేషం: అలం: రూపకం. అరణ్యమనే సముద్రాన్ని మధించగా దుష్యంతుడికి శకుంతల అనే లడ్డీ లభిస్తుం దనే సూచన ఇందులో ఉన్నది.

క. సరభస పరిచరిత మహా , శరభ బ్యాపులిపు వరాహ శార్యాల మద

బ్యారదాబి ప్రకర భయం , కరవనమధ్యమున సృష్టి గడుఁ గడిమిమెయిన్.

12

ప్రతిపదార్థం: సరభస= తొట్టుపాటుతో కూడికొన్న వేగంతో; పరిచరిత= తిరుగుతున్న; మహాత్+శరభ= గొప్పవైన శరభమృగాలున్నా; ద్విప, రిపు= (ఏనుగులకు శత్రువులైన) సింహాలున్నా; వరాహ= పందులున్నా; శార్యాల= పెద్దపులులున్నా; మద, ద్విరద+ఆది= మదించిన ఏనుగులు మొదలైన వానియొక్క; ప్రకర= సమూహాలచేత; భయంకర= భయాన్ని కలిగించే; వన, మధ్యమునన్= అరణ్యముయొక్క నడిమిప్రాంతంలో; సృష్టి= రాజు, దుష్యంతుడు; కడున్= మిక్కిలి; కడిమిమెయిన్= పరాక్రమంతో.

తాత్పర్యం: తొందరగా తిరుగుతున్న మహాశరభాలు, సింహాలు, పందులు, పెద్దపులులు, మదపుటేనుగులు మొదలైన జంతుసమూహాలతో భయంకరమైన ఆ అరణ్యమధ్యప్రాంతంలో దుష్యంతుడు మిక్కిలి పరాక్రమంతో.

విశేషం: 10వ వచనం నుండి వేటవర్షనం జరుగుతున్నది. రాజు సైన్యంతో అడవిలో ప్రవేశించి, మృగాలను చుట్టుముట్టి, అరుపులతో, బొభ్యాలతో వేసి, వాటిని భయపెట్టి అరణ్యమధ్యభాగానికి వచ్చేటట్లు చేశాడు. వనమధ్యభాగంలో రాజు వేటచేశాడు. అత్యంత సహజసుందరంగా వేటవర్షనం సాగుతున్నది. మిత్రిపాతవచనాలకూ, యథార్థవర్షనలకూ స్తుతులకూ నన్నయ ప్రసిద్ధి.

క. ఓసలిలి పఱచు మృగముల , నేసియు, డాసిన మృగముల నెగచి భుజాసిన్

ప్రేసియుఁ, జంపెను మృగయా , వ్యాస్తక్తి నపారఘోరవస్తుమృగాజిన్.

13

ప్రతిపదార్థం: ఓసలిలి= తప్పించుకొని; పఱచు= పారిపోవు; మృగములన్= జంతుపులను; ఎసియున్= కొట్టియున్నా; డాసిన, మృగములన్= దగ్గరకు వచ్చిన జంతుపులను; ఎగచి= తరిమి, కుప్పించి; భుజ+అసిన్= చేతిలోని కత్తితో; ప్రేసియున్= కొట్టియు, నరికియున్నా; మృగయా, వ్యాస్తక్తిన్= వేటయందలి వేడుకతో; అపార, ఘోర, వన్య, మృగ+ఆశిన్= అంతులేని కురాలైన అడవికి చెందిన జంతువుల సమూహాన్ని; చంపెను= చంపాడు.

తాత్పర్యం: తప్పించుకొని పారిపోయే జంతువులను కొట్టియున్నా, సమీపానికి వచ్చినవాటిని తరిమి, కుప్పించి నరికియున్నా దుష్యంతుడు వేటలోని వేడుకతో అపారక్రూరవనజంతువులను సంహరించాడు.

వ. ఇట్లు పెక్కమృగంబుల నెగిచి చంపుచు మతియుఁ జంపెడువేడుక నతి దూరంబున కలగిన, నాతని రథవేగంబు నముగమింపనోపక యథిక క్షుత్పిపాసాపరవశు లయి పదాతు లయ్యయి ప్రదేశంబుల

విత్తమించి; రంత దుష్యంతుండు కతిపయామాత్య పురోహితసహితుం డై కొండికనేల యిలిగి, ముండట నొక్క పుణ్యసహితీరంబున వివిధసురజు కుసుమఫల భారవినపు తరులతాగుల్లు పరిశోభితం బయిన యొక్కమనంబు గని.

14

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈచిధంగా; పెక్క, మృగంబులన్= అనేక జంతువులను; ఎగిచి, చంపుచున్= తరిమి చంపుతూ; మతియున్= ఇంకను; చంపెడు, వేడుకన్= వేటచేయాలన్న ఆసక్తితో; అతిదూరంబునకున్= మిక్కిలి దూరానికి; అరిగినన్= వెళ్గా; ఆతని, రథ, వేగంబున్= దుష్యంతునియొక్క రథంయొక్క వేగాన్ని; అనుగమింపన్+ఓపక= అనుసరించటానికి సమర్థులు కాక; అధిక, ద్వుద్వ, పిపాసా, పరవశులు+అయి= ఎక్కువగా ఆకటిచేతను, దప్పికచేతను, అదుపుతప్పినవారై; పదాతులు= నేలపై నిలబడి యుద్ధం చేసే పైనికులు; ఆ+అయి, ప్రదేశంబులన్= ఆయా ప్రాంతాలలో; విశ్రమించిరి= విశ్రాంతి తీసికొన్నారు; అంతన్= ఆ సమయంలో; దుష్యంతుండు; కతిపయ+అమాత్య, పురోహిత, సహితుండు+ఇ= కొందరుమంత్రులతో, మంచిచెడులను తెలిపే బ్రాహ్మణులతో కూడినవాడై; కొండు+బక, నేల, అరిగి= వేతొక ప్రదేశానికి చేరి; ముండటన్= ఎదురుగా; ఒక్క, పుణ్య, నదీ, తీరంబునక్కన్= ఒక పవిత్ర మైన నదియొక్క ఒడ్డున; వివిధ, సురభి, కుసుమ, ఫల, భార, వినపు, తరు, లతా, గుల్మ, పరిశోభితంబు+అయిన= రకరకా లయిన వాసనలు కలిగిన పూపులయొక్క పండ్లయొక్క బరువుచే నంగిన చెట్లు, తీగలు, పాదలతో అలంకరింపబడిన; ఒక్క, వనంబు+కని= ఒక వనాన్ని చూచి.

తాత్పర్యం: ఆవిధంగా దుష్యంతుడు అనేకమృగాలను తరిమి తరిమి చంపుతూ, ఇంకా వేటాడే వేడుకతో చాలదూరం వెళ్గా, ఆతడి రథవేగానికి కాలిబంట్లు తట్టుకోలేక, అనుసరించే ఓపికను కోల్పోయి, ఆకలిదప్పులతో అదుపుతప్పి ఆ యా ప్రదేశాలలో విశ్రాంతి తీసికొన్నారు. ఆ సమయంలో దుష్యంతుడు కొందరు మంత్రులతో, పురోహితులతో కలిసి వేరొక ప్రదేశానికి చేరి, ఎదురుగా ఒక పవిత్రమైన నదిబడ్డున పలురకాల వాసనలు గల పూలతోనూ, పండ్లభారంతోనూ వంగిన చెట్లతో, తీగలతో, పాదలతో అందమైన ఒక వనాన్ని చూచడు.

విశేషం: దుష్యంతుడు వేటాడినది సూర్యరథికై సోకని దుర్గమారణ్యం. దానికి సమీపంలో ఉన్నది మాలిని అనే పుణ్యానది. ఆ నదికి ఆవలి ఒడ్డుపై ఉన్నది తపోవనం. ఇటు అరణ్యానికి అటు తపోవనానికి నదుమ పుణ్యానది. ప్రకృతివర్ణమం పరమరమణీయం.

కణ్వాత్మమ వర్ణన (సం. 1-64-3)

క. అమరపతి భాండవమునకు, రమణసు వైత్రవు చైత్రరథమునకు సమా నముగా చీనిని భూభా, గమునము రచియించే నొక్క కమలజుఁడు దయన్.

15

ప్రతిపదార్థం: కమలజుఁడు= తామరపూపునందు పుట్టినవాడైన బ్రహ్మ; దయన్= కనికరంతో; చీనిని= ఈవనాన్ని; అమర, పతి, భాండవమునకున్= దేవతలకు ప్రభువైన ఇంద్రుడి (ఉద్యానవనమైన) భాండవానికి; రమణసు= ఒప్పిదమైన గుణంలో; వైత్రవు, చైత్రరథమునకున్= కుబేరుడియొక్క (ఉద్యానవనమైన) చైత్రరథానికి; సమానముగాన్= సరిసమానంగా, తుల్యంగా; భూ, భాగమునము= ఈ భూభాండంలో; రచియించేనే+ఒక్క= నిర్మించాడు కాబోలు.

తాత్పర్యం: ఈవనాన్ని ఇంద్రుడి ఉద్యానవనమైన భాండవానికి, కుబేరుని ఉద్యానవనమైన చైత్రరథానికి అందంలో సమానంగా ఉండేటట్లు భూతలంమీద బ్రహ్మ దయతో నిర్మించాడు కాబోలు!

విశేషం: అలం: ఉత్సైడ్. వనర్షయంవేతనే అద్భుతభావావిష్టుడైనాడు దుష్యంతుడు. అందులో ప్రవేశిస్తే మరికొన్ని అద్భుతాలను చూడబోతున్నాడనీ, అనుభవించబోతున్నాడనీ అలంకారకృతవస్తుధ్వని. అద్భుతభావవ్యంజకంగా ఫలోత్సైడ్సు నన్నయ నిపుణంగా ప్రయోగించాడు.

వ. అని దాని రమణీయభావంబుఁ బోగడుచుఁ జనుదెంచి యవ్వనంబు సౌచ్చునష్టుడు

16

ప్రతిపదార్థం: అని= ఆవిధంగా; దాని= ఆవనంయొక్క; రమణీయ, భావంబున్= అందమైన విధానాన్ని; పోగడుచున్= మెచ్చుకొంటూ; చనుదెంచి= వచ్చి; ఆ+వనంబు, చౌచ్చునష్టుడు= ఆవనంలో ప్రవేశించేటప్పుడు (గసడదవాదేశం).

తాత్పర్యం: ఆవిధంగా దుష్యంతుడు ఆ వనసాందర్యాన్ని మెచ్చుకొంటూ వచ్చి ఆ వనంలో ప్రవేశించే సమయంలో (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

చ. అతిరుచిరాగతుం డయిన యాతనికిన్ హృదయప్రమోద మా
తతముగ నవ్వనంబున లతాలలనల్ మృదులానిలాపవ
ర్జీత కునుమాక్షతావచులు సేసలు వెట్టినయట్టిరెల సం
పత దళసీనినాదమృదుభాషుల భీషణ లొప్పు నిష్టుచున్.

17

ప్రతిపదార్థం: అతిరుచిర+ఆగతుండు+అయిన= మిక్కిలి ఒప్పిద మైన ఆగమనం కలవాడైన; (ఆగతమంటే ఆగమనం - భావేష్టు- సు+ఆగతము= స్వాగతం కలవాడు అని భావం); ఆతనికిన్= ఆ దుష్యంతుడికి; హృదయ, ప్రమోదము= మనస్యులోని ఆహ్వాదం; ఆతతముగన్= అధికమయేయటట్లుగా; ఆ+వనంబున= ఆ వనంలోని; లతాలలనల్= తీగ లనెడి వనితలు; సంపత్తు, అశిసీ, నినాద, మృదుభాషలన్= అటూ ఇటూ తిరుగుతున్న ఆడుతుమైదల రుంకారాలు (ధ్వనులు) అనే మెత్తనిమాటలతో; దీవనలు= ఆశీస్సులను, శుభాకాంక్షలను; ఒప్పన్= తగినవిధంగా; ఇచ్చుచున్= ఇస్తూ; మృదుల+ అనిల+అపవర్తిత, కునుమ+అక్షత+ఆవచులు= మెల్లని(మెత్తని) గాలులచేత రాల్పబడిన పూవులు లనెడి అక్షతల సమూహాలను; సేసలు, వెట్టిన, అట్టిరు+బరి= తలంబ్రాలుగా పోసినవా రైనారు-లేదా-ఆశిఃపురస్పరంగా అక్షతలు చల్లిసహరైనారు.

తాత్పర్యం: మిక్కిలి సముచితంగా వచ్చిన ఆ దుష్యంతుడికి మనస్యులోని ఆహ్వాదం అధికమయేయటట్లుగా ఆ వనంలోని లతలనే వనితలు అటూ ఇటూ ఎగురుతున్న ఆడుతుమైదల రుంకారధ్వనులనెడి మెత్తనిమాటలతో తగిన విధంగా ఆశీస్సులను ఇస్తూ మెల్లనిగాలులచేత రాల్పబడిన పూవు లనెడి అక్షతలసమూహాన్ని తలంబ్రాలుగా చల్లినట్లు భాసించారు.

విశేషం: అలం: రూపకం, ఉత్సైడ్, సముచితంగా ప్రవేశించిన రాజకు సముచితమైన స్వాగతం లభించినట్లు నన్నయ వర్ణించాడు. లతాలలనలు కల్యాణితాలతో పుష్పాక్షతలను తలంబ్రాలు పోసినట్లు మీదచల్లారని చేసిన ఈచ్ఛనం దుష్యంతుడికి జరుగబోయే కల్యాణాన్ని సూచిస్తున్నది. భావికధారధ్వంజకమైన ఈపద్యం నన్నయగారి ప్రసస్తకథాకలితార్థయుక్తికి రుచిరార్థసూక్తికి చక్కని ఉదాహరణం. పద్యరచనలో అక్షరరమ్యత ప్రసాదమిత్రితమైన మాధుర్యగుణాన్ని పోషిస్తూ శృంగారవ్యంజకంగా, ఆస్వాదయోగ్యంగా అమరింది. సవర్ణదీర్ఘక్రాల సంయోజనం పద్యానికి గీతికామాధుర్యాన్ని కలిగిస్తున్నది. నన్నయకవితాలక్షణాలన్నీ అమరిన అందమైన పద్య మిది.

వ. మణియును.

18

తాత్పర్యం: ఇంకను. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

క. కాఱడవి బఱచు మృగములు, నూఱడకం బిగిచి డస్సియున్నతని శ్రమం

బాఱఁగ నెడుఁ బలితాపము, భీఱఁగ బైపీచె నన్నబీపవనంబుల్.

19

ప్రతిపదార్థం: కాఱడవిన్= దట్టమైన అడవిలో; పఱచు, మృగములన్= పరుగెత్తే జంతువులను; ఊఱడకన్= విరామంలేకుండా; తిగిచి= చంపి, వేటాడి; డస్సి, ఉన్న, అతని= అలసియున్న ఆ దుష్యంతుడియొక్క; శ్రవంబు+ఆఱగన్= బడలిక తొలగేటట్లు; ఎడన్= మనస్సులోని; పరితాపము, తీఱఁగన్= తాపం తీరేటట్లుగా; ఆ+నదీ, పవనంబుల్= ఆ నదియొక్కగాలులు; పై, వీచెన్= దుష్యంతునిమీద ప్రసరించెను.

తాత్పర్యం: దట్టమైన అడవిలో పరుగెత్తే మృగాలను విరామం లేకుండ వెంటాడి వేటాడటంచేత అలసియున్న దుష్యంతుడి బడలిక తీరేటట్లు, మనస్సులోని తాపం తగ్గేటట్లు ఆ నదిమీదనుండి వచ్చే చల్లనిగాలులు అతనిపై వీచాయి.

మానిని. ఏచి తన్ని తల్లిన క్రోపుల నిష్టుగు రావుల, జొంపములం

బూచిన మంచియశీకములన్, సురపొన్నలఁ, బొన్నల, గేదఁగులం,

గాచి బెడంగుగఁ బండిన యాసహారములం, గదజీతతులం

జాచుచు, వీనుల కింపెసగన్ వినుచున్ శుకకోకిల సుస్వరముల్.

20

ప్రతిపదార్థం: ఏచి= విజృంధించి (పాడవుగా); తనర్చి= ప్రకాశించి పెరిగి; తలిర్చిన= చిగురులువేసిన; క్రోపులన్= ఎర్రగోరంటచెట్లచే; ఇమ్మగు= సాగ్గొన; రావులన్= తావులను; జొంపములన్= గుబురులుగా; పూచిన= పూలు పూసిన; మంచి, అశోకములన్= అనువైన అశోకవృక్షాలను; సురపొన్నలన్= సురపొన్న వృక్షాలను; పొన్నలన్= పొన్నచెట్లను; గేదఁగులన్= మొగలిచెట్లను; కాచి= కాయలకాసి; బెడంగుగన్= బాగుగా; పండిన= పండియున్న; ఆ సహకారములన్= ఆ తీయమామిడిచెట్లను; కదళీ, తతులన్= అరటిచెట్ల సమూహాలను; చూచుచున్= చూస్తూ; వీనులకున్= చెవులకు; ఇంపు+ఎసఁగన్= ప్రీతికలిగేటట్లుగా; పుక, కోకిల, సుస్వరముల్= చిలుకలపలుకులు, కోకిలపాటలు (సుస్వరాలు); వినుచున్= వింటూ.

తాత్పర్యం: పాడవుగా పెరిగి చిగురించిన ఎర్రగోరంటచెట్లచే అంద మైన తావులనూ, గుబురులుగా పూలు పూసిన మంచిలశోకవృక్షాలనూ, సురపొన్నలనూ, పొన్నలనూ, మొగలిపాడలనూ, చక్కగా కాయలు కాసి పండిన అందమైన తియ్యమామిడిచెట్లనూ, అరటిచెట్లగుంపులనూ చూస్తూ చిలుకలపలుకులను, కోకిలలమధురస్వరాలను చెవులకు పండువుగా వింటూ- (మీది పద్యంతో అన్వయం).

విశేషం: అలం: రూపకం, మానిసీవృత్తంలోని ప్రతిచరణంలోనూ 7 భగాణాలపై ఒక గురువు ఉంటుంది. 1-13-19 అక్షరాలకు ఒక యతి చొస్తున మూడు యతిస్తానాలుంటాయి. నన్నయ మాత్రం 13వ అక్షరానికి మాత్రమే యతిమైత్తిని పాటించాడు. తెలుగులో ఆ, ఈఅనేవర్ధాలు ప్రసిద్ధినీ, విశేషాన్ని, మహాత్మాన్ని, నిర్దేశాన్ని సూచిస్తుంటాయి.

కవిరాజవిరాజితము.

చని చని ముందట నాజ్ఞ హవిర్భృత సారభ ధూమలతాతతులం
బెసగెన ప్రాకుల కొమ్ములమీద నపేతలతాంతము లైనను బా
యని మధుప్రకరంబులఁ జాచి జనాధిపుఁ దంత నెఱింగే దపో
వన మిచి యల్లడె దివ్యమునీంద్రునివాసము దానగు నంచు నెదన్.

21

ప్రతిపదార్థం: చని, చని= వెళ్లివెళ్లి; ముందటన్= ఎదురుగా; ఆజ్ఞ, హవిఁ, ధృత, సారభ, ధూమలతా, తతులన్= యజ్ఞాలలో హోమం చేసే హవి స్పృయిన నేతివాసనచేత ధరింపబడిన వాసనలు కల పాగలను కలిగిన (పాగచూరిన) తీగలమ్ముక్క సమూహోలతో; పెనగిన= అల్లుకొనిపోయిన; ప్రూరుల, కొమ్ముల, మీదన్= చెట్లయొక్క కొమ్ములపై; అపేత, లతాంతములు+వనను= తొలగిన పూవులు కలిగిన వైనా (పూవులులేని వైనా అనిభావం); పాయని= (చెట్లను) విడిచిపెట్టని; మధుప, ప్రకరంబులన్= తుమ్మెదలమ్ముక్క గుంపులను; చూచి; జన+అధిపుడు= ప్రజలకు ప్రభువైన ఆ దుష్యంతుడు; అంతన్= అపుడు; ఇది= శస్త్రప్రదేశం; తపన్+వనము= (బుమలు) తపస్సు చేసుకొనటానికి అనువైన అడవి; అల్ల+అదె= ఆ కనపడేదే (సమీపవాచకం); దివ్య, ముని+ఇంద్రు, నివాసము= మహిమామ్యితులైన మునులలో (ఇంద్రునివంటివాడు) శేష్ముడైన వాడియొక్క ఉండేచోటు; తాను+అగున్, అంచన్= అయిఉండవచ్చునని; ఎదన్= మనస్సులో; ఎఱింగోన్= తెలిసికొన్నాడు.

తాత్పర్యం: ఆవిధంగా చాలదూరం వెళ్లి ఎదురుగా యజ్ఞహవిస్సులైన నేతులవాసనలుగల పాగలతో చూరిన తీగలతో అల్లుకొని ఉన్న చెట్లకొమ్ములమీద పూవులు లేకున్నప్పటికీ విడిచివెళ్ళకుండా ఉన్న తుమ్మెదగుంపులను చూచి, ఆ ప్రాంతం తపోవన మనిస్సీ, దగ్గరలో ఉన్నది దివ్యమునీంద్రుడియొక్క నివాస మనిస్సీ అపుడు దుష్యంతుడు మనసులో తెలిసికొన్నాడు.

విశేషం: కవిరాజవిరాజితంలోని ప్రతిచరణంలోనూ 1 నగణం, 6 జగణాలూ, 1 వగణం వరుసగా ఉంటాయి. 1, 8, 14, 20 అక్షరాలు యతిస్థానాలు. ప్రాసనియమం ఉన్నది. సస్యయ మాత్రం 14వ అక్షరంతో మాత్రమే యతిషైత్రిని పాటించి ఒక యతికే ప్రాధాన్య మిచ్చాడు. మానిసీవృత్తపాదంలోని మొదటి గురువును రెండు లఘువులుగా మారిస్తే కవిరాజవిరాజిత మాతుంది. మానిసీ, కవిరాజవిరాజితాలు రెండుమ్మా జంటగా కుదిరి శకుంతలాదుష్యంతుల భావికల్యాణ సమాగమాన్ని. సూచిస్తున్నవి. వనాలకంటే, ఉద్యానవనాలకంటే తపోవనానికి ఉండే విలక్షణత్వాన్ని సస్యయ శస్త్రవర్ణంలో చిత్రించాడు. కొమ్ములకు తీగలు అల్లుకోవటం, ఆతీగలపూలమీద తుమ్మెదలుప్రాలటం సామాన్యవనాలస్యభావం. కానీ, తపోవనంలో, పూలు, పూలవాసన లేకపోయినా లతలు హవిస్సులపొగవలన కలిగిన వాసనతో తుమ్మెదలను ఆమితంగా ఆకర్షిస్తున్నాయి. నాగరకబీతంలోని విలాసాగ్రహాస్తధర్మంకంటే ఆశ్రమంలోని నియమసహితగ్రహాస్తధర్మంలోని గాఢత్వాన్ని సస్యయ వ్యంజింపచేస్తున్నాడు. హవిస్సులవాసన అక్కడిగ్గీల (శకుంతలాదుల) పాతివ్రత్యస్యభావవ్యంజకం.

v. ఇట్లు హృదయసుఖావహాం బగుచున్న యవ్యనంబులో నలిగి యలిగి యనపరత మహాద్విజ పర్యమానవేదధ్యానులను, నవిధ్యిన్న హలాయమానాగ్ని హోత్రస్తోషపోత్స్థంబులను, ననేకమునిగణప్రశ్నిత వచన విషయ విభాగ వినిర్ణయాన్యాయినిపుణ విద్వత్స్థభాసంభాషణమోషంబులను, బ్రతిపత్క దుర్విభేద ప్రమాణ విచార్యమాణ వేదార్థ మీముంసక గోప్యీవివాద నాదంబులనుంజేసి ప్రోయుచు, యజ్ఞప్రయోగప్రవీణు లయిన యాజ్ఞికులకును విహితానుప్యానానక్కలయిన యనుప్యాతలకును నభికతపోనిరతు లయిన

మహాతపాఠసూలకును నివాసం బయిన పుణ్యస్తాంతిరంబును దధ్యియు రమ్యం బయి గంగాతీరంబును నరనారాయణస్తాంబుసుంబోలే జగత్ప్రావనం బైన కణ్ణమహాముని యాత్రమంబు గని యందు. 22

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈవిధంగా; హృదయ, సుఖ+ఆహాంబు+అగుచున్+ఉన్న= మనస్సును హోయిని కలిగిస్తూ ఉన్న; ఆ+వనంబులోన్+అరిగి= ఆ వనంలోకివెళ్ళి; అనవరత, మహాత, ద్విజ, పర్యమాన, వేద, ధ్యసులను= ఎల్లప్పుడు గొప్ప బ్రాహ్మణులచేత చదువబడుతున్న వేదాలయొక్క స్ఫురనాదాలమి; అవిచ్ఛిన్న, మాయమాన+అగ్నిహోత్ర, స్వాహా, శబ్దంబులను= ఎడతెగమండ హోమం చేయబడుతున్న అగ్నిహోత్రానికి చెందిన స్వాహా అనే శబ్దాలను; అనేక, మునిగణ, ప్రణీత, వచన, విషయ, విభాగ, వినిర్ణయ, న్యాయ, నిపుణ, విద్యుత్, సభా, సంభాషణ, హోషంబులను= పెక్కమంది మునుల సమూహాలచేత రచింపబడిన వాక్యతాత్పర్యాలను విభజించి అర్థనిర్ణయం చేసే న్యాయశాస్త్రానిపుణు లైన పండితులయొక్క సభలలో జరిగే సంభాషణల సవ్యదులను; ప్రతిపక్ష, దుర్భిష్ట, ప్రమాణ, విచార్యమాణ, వేద+అర్థ, మీమాంసక, గోప్త్వి వివాదనాదంబులనున్+చేసి= ప్రతిపక్షం (ఎదురువాదం) చేసేవారికి చిక్కువిడదీయరాని ప్రమాణాల (ఉపపత్తుల)తో ఆలోచింపజేస్తూ ఉన్న వేదతాత్పర్యం గల మీమాంసకులయొక్క చర్చలలోని వాదప్రతివాదాల ధ్యసులచేత; వ్రోయుచున్= సవ్యడిచోతూ; యజ్ఞ, ప్రయోగ, ప్రపీణలు+అయిన= యజ్ఞాలను నిర్వహించటంలో నిపుణులైన; యజ్ఞికులకును= యజ్ఞం చేయించే బుత్యిక్కులకును; విహిత+అనుష్టాన+అస్కూలు+అయిన= వేదశాస్త్రాలలో చెప్పబడిన యోగ్య మైన తపోజ్పాదు లైన ఆచరణయోగ్య లైనవాటిని అనుసరించటంలో ఆసక్తి కలవారు ఐన; అనుష్టాతలకును= కర్మనిష్పులకును; అధిక, తపః, నిరతులు+అయిన= గొప్పదైన తపస్సుచేయటంలో ఆసక్తికలవారు ఐన; తపస్స+ధనులకును= తపస్సే ధనంగా గలవారి (తపస్సుల)కిని; నివాసంబు+అయిన= నివసించే ప్రదేశమైన; పుణ్యస్తా తీరంబున్= పవిత్రమైన నదియొక్క ఒడ్డున; తద్యయున్, రమ్యంబు+అయి= మిక్కులి సుందరమై; గంగా, తీరంబున్= గంగానది ఒడ్డున; నర, నారాయణ, స్తానంబున్, పోతెన్= ప్రాచీనములైన నరనారాయణులయొక్క నివాసస్థలంవలి; జగత్పావనంబు+ఐన= లోకాలను పవిత్రం చేసే; కణ్ణ, మహాత, ముని, ఆశ్రమంబున్+కని= కణ్ణమహార్షియొక్క ఆశ్రమాన్ని చూచి.

తాత్పర్యం: ఆ విధంగా దుష్యంతుడు హృదయానికి ఆఫ్లోదం కలిగించే ఆ వనంలో ప్రవేశించి వెళ్ళివెళ్ళి, నిరంతరం పద్కమంగా పరింపబడుతున్న ఉత్తమవిప్రుల వేదనాదాలచేత, నిరంతరాయంగా అగ్నిలో వేల్చబడుతున్న హావిస్సులకు సంబంధించిన స్వాహాశబ్దాలచేత, అనేక మునులు ప్రతిపాదించిన వాక్యాలలోని (చేసిన నిర్వచనాలలోని) విషయాలను విభజించి అర్థనిర్ణయం చేసే న్యాయశాస్త్ర నిపుణులైన పండితులసభలలో జరిగే సంభాషణల హోషలతో, ప్రతిపక్షం చేసేవారికి చిక్కువిడదీయరాని ప్రమాణాలతో వేదార్థవిచారణ చేసే మీమాంసకు చర్చలలోని వాదప్రతివాదాలవలన కలిగే సవ్యదుల చేతనూ శబ్దిస్తూ, యజ్ఞాలను నిర్వహించటంలో నిపుణులైన బుత్యిక్కులకు, వేదవిహాలైన కర్మలను అనుసరించే నిష్పాంచులకు, మహాతపోధనులకు నివాస ప్రదేశమై, గంగానదితీరంలోఉన్న నరనారాయణులు నివసించేప్రదేశవలె పుణ్యస్తాతీరంలో సుందరంగా శోభిల్లుతూ లోకాన్ని పవిత్రం చేస్తాన్ని కణ్ణమహాముని ఆశ్రమాన్ని చూచి. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

విశేషం: ఆర్ఘ్యధర్మానికి ఆలవాలమైన బుష్యాశ్రమంలో సాగే నిత్యకార్యక్రమాలను నన్నయ ఇందులో నిపుణంగా సూచించాడు. తపోవనంలో దుష్యంతుడు ప్రవేశించి ముందుకు సాగుతూ క్రమంగా వృక్షలతాది ప్రకృతి సంపదనూ, యజ్ఞయాగాది క్రతువులు నిర్వహిస్తూ వేదశాస్త్రాధ్యయనాలు సాగిస్తున్న మునుల సమూహాలనూ దర్శించాడు. వనంలోని అంతర్భాగాలలో ప్రవేశించి తర్వాత క్రమంగా కణ్ణమహార్షియొక్క శాంతగుణంచేత ప్రభావితమైన ఆశ్రమజీవితం గోచరిస్తుంది. నన్నయ లోకజ్ఞతకు ఇది నిదర్శనం.

- సీ.** శ్రవణసుఖంబుగా సామగ్రానంబులు; చదివెడు శుకముల చదువు దగీలి
కదలక వినుచుండు కరులయుఁ గలకర; శీతలచ్ఛాయుఁ దఢీకరాంబు
కణముల చల్లనిగా డాపుపడి దానిఁ; జెంబి సుఖం బున్న సింహములయు,
భూసురప్రవరులు భూతబులుల్ తెచ్చి; పెట్టు నీవారాన్న పిండతతులు
- తే.** గడగి భజ్ఞింప నొక్కటుఁ గలిసియాడు; చున్న యెలుకలుఁ జల్లుల యొండు సహజ
వైలవర్గంబులయు సహవాస మపుడు; సూచి మునిశక్తి కెంతయుఁ జోద్య మంబి. 23

ప్రతిపదార్థం: శ్రవణ, సుఖంబు, కాన్= చెవులకు పండుగుగా; సామగ్రానంబులు= సామవేదాన్ని సస్యరంగా పాడటాలను;
చదివెడు= యథాతథంగా పలుకుతూన్న; శుకముల= చిలుకలయొక్క; చదువు= పాండిత్యమందు, చదివేపద్ధతియందు;
తవిలి= ఇష్టపడి; ఆస్తిచెంది; కదలక, వినుచున్న, కరులయున్= కదలకుండా తన్నయత్వంతో వింటున్న ఏనుగులయొక్కయు;
కరి, కర, శీతల, ఛాయన్= ఏనుగుల తొండాలయొక్క చల్లని నీడలో; తద్+శికర+అంబు, కణముల= ఆ తొండాలవలని
సీటితుంపురులయొక్క; చల్లని, గాడు+ఆసపడి= చల్లనిగాలిని కోరుకొని; దానిన్+చెంది= ఆ చల్లగాలిని పాంది; సుఖంబు+ఉన్న,
సింహములయున్= హోయిగా ఉన్న సింహాలయొక్కయు; భూసుర, ప్రవరులు= బ్రాహ్మణశేషులు; భూత, బలుల్= పశ్చలు,
జంతువుల వంటి జీవులకు ఆహంగా; తెచ్చిపెట్టు= తీసికొనివచ్చి వివిధప్రదేశాలలో ఉంచే; నీవార+అన్న, పిండతతులున్=
నివ్వరిధాన్యంతో వండిన అన్నపుముద్దల సమూహాలను; కడగి= పూని; భజ్ఞింపన్= తినటానికి; ఒక్కటన్= ఒకచోట; కలిసి,
అడుచున్, ఉన్న= కలసిమెలని తిరుగుతున్న; ఎలుకలున్, పిల్లుల= ఎలుకలయొక్క, పిల్లులయొక్క; ఒండు, సహజ, వైరి,
వర్గంబులయున్= పరస్పరం సహజంగా వైరం గల జాతులయినప్పటికీన్; సహవాసము= కలిసిఉండే స్వభావాన్ని, సాహచర్యాన్ని,
మైత్రిని; అపుడు, చూచి= ఆ సమయంలో కనుగొని; మునిశక్తికిన్= మునియొక్క మహిమకు; ఎంతయున్= ఎంతగానో;
(అమితంగా); చోద్యము+అంది= ఆశ్చర్యపడి.

తాత్పర్యం: చెవులపండువుగా చిలుకలు సామవేదాన్ని సస్యరంగా పాడే పద్ధతులలో ఆస్తిపాంది తన్నయత్వంతో
కదలకుండా వింటున్న ఏనుగులూ, ఏనుగులతొండాల చల్లని నీడలలో వాటి సీటితుంపురుల చల్లనిగాలినై ఆశపడి
దాన్ని పాంది సుఖంగా ఉన్న సింహాలూ, బ్రాహ్మణశేషులు భూతబులులు తెచ్చి వివిధప్రదేశాలలో నీవారధాన్యపు
అన్నపిండాలను ఉంచగా వాటిని తినాలని వేగిరపడుతూ ఒకచోట కలిసిమెలని తిరుగుతున్న ఎలుకలూ పిల్లులూ,
అని తమతమ మధ్య పరస్పరం సహజంగా ఉన్న వైరిస్వభావం గల వర్గాలైనప్పటికి కలిసిమెలని మసలే వాటి
స్నేహాప్రవృత్తిని చూచి మునిమహిమకు ఎంతగానో ఆశ్చర్యపడి.

విశేషం: ప్రకృతిపురుషుల పరస్పరప్రభావాన్ని వర్ణించటం ఉత్తమకావ్యకళ. శమ దమ సమన్వితుడు, కరుణాహృదయుడు,
సమచిత్తుడు అయిన కణ్ణమహర్షి తమ మహిమను తపోవన జీవులవై వేసి వాటిమధ్య వైరుద్ధం లేని సహజీవన శాంత
ప్రవృత్తిని కలిగించాడు. కణ్ణముని మాహోత్మ్యాన్ని ఆశ్రమప్రకృతిపర్వతసంద్వరా వ్యంజింపజేస్తున్న శశపద్యం ధ్వనికావ్యాప్తచనకు
చక్కని ఉదాహరణాం. శకుంతలాదుష్యంతుల జీవితంలో విరుద్ధభావాలకు సంఘర్షణ ఏర్పడగా ప్రసాదించేది కణ్ణమహర్షి
సహనధర్మశీలమే.

- వ.** ‘శిక్షాశ్యపుం దైన కణ్ణమహిమనీంద్రునకు నమస్కరించి వచ్చేది; నా వచ్చునంతకు నందిఱు నిచ్చేటన
యండునబి’ యని. 24

ప్రతిపదార్థం: ఈ+కాశ్యపుండు+ఇను= కశ్యపుని వంశానికి చెందిన ఈ; కణ్వ, మహాత్+ముసీంద్రునరున్= కణ్వుడనే గొప్ప మునిశ్రేష్ఠునరు; నమస్కరించి, వచ్చేదన్= [మొక్కివస్తాను; నా, వచ్చు], అంతకున్= నేను (తిరిగి) వచ్చేంతవరకున్నా; అందటున్= మీరందరుకూడ; ఈ+చోటన్+అ= ఈప్రదేశంలోనే; ఉండునది= ఉండవలెను; అని= అని పలికి.

తాత్పర్యం: ‘కశ్యపవ్రజాపతి వంశజ్ఞుడైన ఈ కణ్వమహాన్ని దర్శించి నమస్కరించి తిరిగివస్తాను. నేను వచ్చేంతవరకు మీరందరూ ఇక్కడే ఉండండి’ అని పలికి. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

చ. వలయు నమాత్ములం దగినవారల నుండఁగఁ బంచి ధారుణీ

తలవిభుఁ దొక్కరుండ చని తస్మిఁ బయోజదశాయతాక్షి సం

కుల మితితాజీసీల పరికుంచిత కోములకుంతలన్ శకుం

తల యసు కష్టకం గనియే దస్తునివల్లభు మందిరంబునన్.

25

ప్రతిపదార్థం: వలయు+అమాత్ములన్= (బుప్పొళమాలను దర్శించేటప్పుడు రాజవెంట) ఉండదగిన, అత్యవసరమైన మంత్రులను; తగినవారలన్= యోగ్యులను, సమర్థులను; ఉండగన్, పంచి= అక్కడే ఉండటానికి ఆజ్ఞాసీంచి; ధారుణీతల, విభుఁడు= రాజయిన దుష్యంతుడు; ఒక్కరుండు+అ= ఒక్కడే(ఒంటరిగానే); చని= వెళ్ళి; తస్మిన్= సన్నని శరీరం కలదానిని; పయోజ, దళ+ఆయత+అస్తిన్= తామరపూలరేకుల వలె విశాలమైన కస్మిలు కలదానిని; సంకుల, మితిత+అళి, సీల, పరికుంచిత, కోముల, కుంతలన్= దట్టంగా కూడిఉన్న తుమ్మెదల వలె నల్లనై మిక్కిలి వంకరలైన సుకుమారాలైన ముంగురులను కలిగినదానిని; శకుంతల+అను, కన్యకన్= శకుంతల అనే పేరుగల కన్యను; తద్+మునివల్లభు, మందిరంబునన్= ఆమునిశ్రేష్టుడైన కణ్వుడియొక్క నివాసంలో; కనియెన్= చూచాడు.

తాత్పర్యం: తనవెంట మస్తున్న ముఖ్య లైన మంత్రులను, అనుచరులను అక్కడే ఉండేటట్లు నియమించి దుష్యంతుడు ఒంటరిగానే వెళ్ళి, మునిశ్రేష్టుడైన కణ్వుడి నివాసంలో సన్నని మేను కలిగినది, తామరపూలరేకులవంటి విశాలమైన కస్మిలు కలది, ఒత్తుగా గుమికూడిన తుమ్మెదవలె నల్లగా వంకరలైన మెత్తని ముంగురులు కలది, అయిన శకుంతల అనే కన్యను చూచాడు.

విశేషం: అలం: ఉపమ, వృత్త్యనుప్రాసం. ఈ పద్యరచనలో ‘ల’ అనే అక్షరం తరచుగా వినిపించి శకుంతల సౌందర్య లావణ్యాలను ధ్వనినిపజేస్తున్నది. ఇది సన్మయ రచనలోని అక్షరరమ్యత. కణ్వుడిని దర్శింపవచ్చిన దుష్యంతుడు ఆశ్రమంలో మునికిబదులు శకుంతలను చూచినట్లు వర్ణించటం విశేషం, శకుంతల మధురమూర్తిని వర్ణించటంలో సన్నయ మాధుర్యగుణం పోషించాడు.

వ. అభియును ననంతవిలాసంబున జయంతుండ పోని దుష్యంతు నెత్తింగి, యతిసంబ్రహమంబున నాసనాభ్యాసాధ్యాది విధులం బూజించి, కుశలం బడిగి యుస్సు నక్షత్రస్వకం జూచి దుష్యంతుం డి ట్లనియె. 26

ప్రతిపదార్థం: అదియునున్= ఆ శకుంతలకూడ; అనంత, విలాసంబున్= అపారమైన శరీరసహజపోవభావాలతో; జయంతుండు+అ, పోని= జయంతుడివలెనేఉన్న; దుష్యంతున్+ఎటింగి= దుష్యంతుడిని తెలిసికొని; అతి, సంభ్రమంబున్= మిక్కిలి (ఆదరగొరవాలతోకూడుకొన్న) తొట్టుపాటుతో; ఆసన+అద్య, పాద్య+అది, విధులన్= కూర్చుండటానికి ఆసనం. త్రాగటానికి నీరు, కాశ్యకడుగుకొనటానికి నీరు, ఇవ్వటం మొదలైన అతిథిసత్కార విధానాలచేత; పూజించి= గౌరవించి;

కుశలంబు+అడిగి, ఉన్నో= క్షేమాన్ని తెలిసికొని ఉండగా; ఆ+కవ్యకన్= ఆ శకుంతలను; చూచి; దుష్యంతుడు; ఇట్లు+అనియెన్= ఈవిధంగా పలికాడు.

తాత్పర్యం: శకుంతలకూడా అపారసహజశరీరహవభావాలు కలిగి, ఇంద్రుడికుమారుడైన జయంతుడితో పోల్చిదగిన సాందర్భంతో ఉన్న దుష్యంతుడిని తెలిసికొని, ఆదరగౌరవాలతో కూడుకొన్న తొట్టుపాటుతో ఆసనం, అర్ణం, పాద్యం మొదలైన అతిథి సపర్యులను చేసి పూజించి, క్షేమాదులను తెలిసికొని ఉండగా, ఆ కవ్యాను చూచి దుష్యంతుడు ఈవిధంగా అన్నాడు.

విశేషం: అలం: ఉపను.

ఉ. ‘క్రచ్ఛా వేట వచ్చి యిట కణ్ణమహామునిఁ జూచి పోవగా
వచ్చితి; మెందుఁ బోయిరికా వా?’ రనినన్ విని యాలతాంగి’ వా
లచ్ఛటిసుండి యాక్షణము యేగేల కానకుఁ బండ్లుదేర; మీ
వచ్చు టెఱింగిరేని జనవల్లభ! వారును వత్తు లంతకున్.

27

ప్రతిపదార్థం: క్రచ్ఛాల్= సవిలాసంగా, వినోదంగా; వేట, వచ్చి= వేటకొరకు వచ్చి; ఇట్లు= ఈ ఆళమంలో; కణ్ణ, మహాత్+మునిన్= కణ్ణుడనే గొప్పమునిని; చూచి, పోవగాన్= దర్శించి పోవటానికి; వచ్చితిమి= వచ్చాము (ఈబహుపచనం స్వీయగౌరవవాచకం); వారు= కణ్ణమహార్షి (ఇక్కడి బహుపచనంకూడ గౌరవవాచకం); ఎందున్+పోయిరి+బక్కా= ఎక్కడికి వెళ్లినారో కదా!; అనినన్= అని అడుగగా; విని; ఆ, లతా+అంగి= తీగలె శరీరంగల ఆ శకుంతల; వారు= ఆ కణ్ణమహార్షి; ఇచ్చటిసుండి= ఈ ఆళమంనుండి; ఈ క్షణము+అ= ఇప్పుడే; కానకున్= అడవికి; పండ్లు తేరన్= పండ్లను తేవటానికి; ఏగిరి= వెళ్లారు; మీ, వచ్చుట= మీరాకను; ఎఱింగిరి+విని= తెలిసికొన్నచో; జనవల్లభ= ఓరాజా!; వారును= ఆ కణ్ణమహార్షికూడ; ఇంతకున్= ఈలోపుననే; వత్తురు= వస్తారు.

తాత్పర్యం: ‘వినోదంగా వేటకు వచ్చి కణ్ణమహామునిని దర్శించుకొని పోదా మని ఇక్కడకు వచ్చాను. వారు ఎక్కడికి పోయినారోకదా?’ అని దుష్యంతుడు అడుగగా, లతాంగి అయిన శకుంతల ఇ ట్లన్నది: ‘వారు ఇక్కడిమండి ఇంతకుముండే (ఈక్షణమే) పండ్లు తేవటానికి అడవిలోకి వెళ్లారు. మీరాక వారికి తెలిస్తే, ఓరాజా! వారుకూడ ఇప్పుడే తిరిగివస్తారు’. (శకుంతల మాటలు తరువాయి వచనంలో కొనసాగుతున్నాయి.)

ఉ. ‘వారు వచ్చునంతకు నొక్కముహార్థం బుందునది’ యనిన విని యక్కిములి వినయంబునకు మృదుమధురపచనంబులకు సంతసిల్లి, దానిం గస్తుకగా నెఱింగి మనోజరాజ్యలక్ష్మియుంబోని దాని సర్వలక్షణ లక్ష్మితంబు లయిన సర్వాపయవంబులుం జూచి సంచలితహృదయుం దై ‘నీ వెష్టల కూతుర? విట్టి రూపలావణ్ణవిలాసవిభ్రమగుణసుందరి విందుల కేల వచ్చి’? తని యడిగేన నది యి ట్లనియే. 28

ప్రతిపదార్థం: వారు, వచ్చు, అంతకున్= వారు తిరిగి వచ్చేవరకు; ఒక్క, ముహూర్తంబు= ఒక్కక్షణం (కొంచెంసేపు లేదా రెండు గడియల కాలం); ఉండునది= వేచియుండండి; అనినన్, విని= అని శకుంతల పలుకగా దుష్యంతుడు విని; ఆ, కోమలి, వినయంబునకున్= ఆ (మృదులస్వభావ రైన) శకుంతల అణమవకూ; మృదు, మధుర, వచనంబులకున్= మెత్తని,

తీయని మాటలకూ; సంతసిలీ= సంతోషపడి; దానిన్= ఆ శకుంతలను; కన్యక, కాన్= విశాఖం కాని వనితగా; ఎటేంగి= తెలిసికొని; మనోజ, రాజ్య, లక్ష్మియున్+పోని= మన్మథునియొక్క రాజ్యాలక్ష్మివలెణ్ణు; దాని= ఆశకుంతలయొక్క; సర్ప, లక్ష్మణ, లక్ష్మితంబులు+అయిన= అన్ని మంచి లక్ష్మణాలు కలిగిన, సాముద్రిక చిహ్నాలు కల; సర్ప+అవయవంబులున్= శరీరఅవయవాల నన్నింటిని; చూచి; సంబలిత, హృదయుండు+ఐ= చలించిన మనస్సు కలవాడై(కోరిక కలవాడై అనిభావం); నీవు, ఎవ్వరి, కూతురువు= నీవు ఎవరియొక్క కుమారైతు?; ఇట్టి, రూప, లావణ్య, విలాస, విభ్రమ, గుణ, సుందరివి= ఇంతటి అపూర్వమైన ఆకారం, మేని నిగనిగ, సహజసుందర హోవభావాలు, చేష్టలు అనే గుణాలచేత అందగతై వైన నీవు; ఇందులమన్= ఇక్కడికి, ఈ ఆశ్రమానికి; ఏల= ఏకారణంవలన; వచ్చితి(వి)= వచ్చావు? అని; అడిగినన్, అది= ఆ శకుంతల; ఇట్లు+అనియెన్= ఈ విధంగా పలికింది.

తాత్పర్యం: ‘కణ్ణమహాముని వనంనుండి తిరిగివచ్చేవరకు కొంతసేపు వేచి ఉండండి’ - అని పలికిన ఆ శకుంతల వినయగుణానికి, మెత్తని తియ్యని పలుకులకూ సంతోషించి, ఆమెను కన్యగా తెలిసికొని, మన్మథుని రాజ్యాలక్ష్మివలె శుభలక్ష్మణాలన్నింటితో కూడుకొన్న శరీరావయవాలు గల ఆమె సౌందర్యాన్ని చూచి స్పుందించిన మనస్సుతో ‘నీవు ఎవ్వరి కుమారితవు? ఇటువంటి అపూర్వ రూపాన్నీ లావణ్యాన్నీ సహజ శరీరహోవభావ గుణాలు గల సుందరివి ఈ ఆశ్రమానికి ఏకారణంవలన వచ్చావు?’ అని అడుగగా ఆమె ఇట్లూ పలికింది.

విశేషం: అలం: తోలిచూపులోనే శకుంతలాదుష్యంతులకు అభిలాష కలిగింది. అనంతవిలాసంతో జయంతుడివలెనున్న అతని అందం ఆమెను ఆకర్షించింది; ఆమె వర్తనం సౌందర్యం మన్మథరాజ్యాలక్ష్మివలె ఉన్న ఆమె రూపవైభవం అతడిని ఆకట్టుకొన్నాయి. ఆశ్రమంలో కంటే రాజసౌధంలో ఉండదగిన సుందరిగా ఆమెను భావించి ఆసక్తితో ఆమెనుగురించి అడిగాడు దుష్యంతుడు.

శకుంతల దుష్యంతునకు దనజన్మకుమం బెఱింగించుట (సం. 1-65-14)

క. ‘జగతీవల్లభ! యే ని, త్యగణిత ధర్మస్వరూపుఁ దని జనములు దన్
బొగదగ జగదారాధ్యం, దగు కణ్ణమహామునీంద్రునాత్మజు’ ననినన్.

29

ప్రతిపదార్థం: జగతీ, వల్లభ= లోకానికి నాథుడవైన ఓరాజా!; ఏను= నేను; అతి+అగణిత, ధర్మ, స్వరూపఁడు+అని= మిక్కిలి గొప్పదయిన ధర్మముయొక్క రూపం వంటివాడు అని; జనములు= లోకములు; తన్= తనను (కణ్ణడిని); పొగడఁగ్న్= మెచ్చుకొంటూ ఉండగా; జగత్, ఆరాధ్యండు+అగు= లోకాలచేత పూజింపదగినవాడు అయిన, కణ్ణ, మహాత్+ముని+ఇంద్రు, ఆత్మజ్న్= కణ్ణమునేపేరుగల గొప్పమునిశేష్టిదియొక్క కుమారితను; అనినన్= అనగా.

తాత్పర్యం: ‘ఓ ప్రభువా! అపారమైన ధర్మమే రూపం దాల్చినవాడని ప్రజలు తనను ప్రశంసిస్తూ ఉండగా లోకపూజ్యాడై ఉన్న కణ్ణమహామునీంద్రుడి కూతురిని నేను’ అని అనగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

చ. ‘ఇది మునికణ్ణ యేని మణి యేలొకొ యాలవితాంగియందు నా
హృదయము దధ్యాయుం దవిలె; నిష్పలు కింకను నమ్మనేర న
యైద; విజితేంద్రియుం దగుగ నిమ్మనిఁ బాయక విందు’ నంచుఁ దా
నిది కలరూ పెఱుంగ నవనీపతి యుత్సుకుఁ దయ్యే నాత్మలోన్.

30

ప్రతిపదార్థం: ‘ఇది= ఈకణ్ణక (శకుంతల); ముని, కణ్ణ, ఏని= మునియొక్క కూతురైనట్లయితే; మఱి= ఈవిధంగా అని భావం; ఏల+బ్రో= ఏకారణంచేతనో; ఈ, లలిత+అంగి, అందున్= ఈకోమలిషై; నాహృదయము= నామనస్సు; తర్డయున్= బాగా(గాఢంగా); తవిలెన్= లగ్గుమైనది; ఈ, పలుకు= (ఈమె చెప్పిన) ఈమాటము; ఇంకను, నమ్మనేరను+అయ్యెదన్= ఇప్పటికిన్నీ నమ్మజాలక ఉన్నాను; ఈ+మునిన్= ఈకణ్ణమునిని; విజిత+ఇంద్రియుండు+అనగెన్= జయింపబడిన ఇంద్రియాలు కలవాడని లోకులు అనగా (అనగా అవివాహాతుడై బ్రహ్మచర్యవర్తతంలో ఉన్నా డని విన్నాను అనిభావం); పాయక= ఎల్లప్పుడూ; విందున్= వింటాను; అంచున్= అని తలుస్తూ; తాన్= తాను స్వయంగా; ఇది= ఈవిషయాన్ని (ద్వీతీయకు మారుగా ప్రథమ); కల, రూపు+ఎఱుంగన్= ఉన్నది ఉన్నట్లుగా తెలిసికొనటానికి; అవీని, పతి= రాజు (దుష్యంతుడు); ఆత్మలోన్= మనస్సులో; ఉత్సవుడు+అయ్యెన్= ఆసక్తు దైనాడు.

తాత్పర్యం: ‘ఈ శకుంతల మునికణ్ణయే అయినట్లయితే ఈకోమలిషై నామనస్సు ఎందుకు గాఢంగా లగ్గుమైనది?’ నే నీమెమాటము నమ్మజాలకుండా ఉన్నాను. ఈ కణ్ణముని ఇంద్రియాలను జయించినవా డని ఎప్పుడూ వింటూ ఉంటాను’ అని భావిస్తూ, ‘ఈమె మాటలలోని యాభార్యాన్ని ఉన్నది ఉన్నట్లు తెలుసుకోవా’ లని మనస్సులో దుష్యంతుడు ఆసక్తిని పొందాడు.

విశేషం: దుష్యంతుడు క్షత్రియుడు. అతడి హృదయం శకుంతలయందు లగ్గుమైనది. ఆమేమో తాను మునికణ్ణ నని చెప్పింది. ఆమె నిజంగా మునికణ్ణయే అయితే అతని అంతఃకరణం ఆమెయందు ఆసక్తిని పొందేది కాదు. తన అంతఃకరణం ధర్మబద్ధమైనదని దుష్యంతుడికి గాఢమైన విశ్వాసం. అది అతడి ఉత్తమసంస్కరానికి గుర్తు మూలభారతంలో తన సంశయాన్ని దుష్యంతుడు సూటిగా శకుంతలతో చెప్పినట్లున్నది. దానిని నస్తయ దుష్యంతుడి ఆత్మగతంగా మార్చాడు. ఈ కల్పనంమీద కాళిదాసు రచించిన అభిజ్ఞానశాఖుంతల నాటకంలోని “అసంశయం క్షత్రపరిగ్రహాక్షమా । యదార్య మన్సా మఖిలాషి మే మనః” “సతాం హి సందేహపదేము వస్తుము, ప్రమాణమంతఃకరణప్రవృత్తయః” అనే శ్లోకపాదాల ప్రభావం కనబడుతున్నది. తన మనస్సు ఆమెషై లగ్గుమైనది కాబట్టి ఆమె క్షత్రియపరిగ్రహాయోగ్యమైనదనినీ, దానికి దుష్యంతుడి అంతఃకరణమే సాక్షి అనిస్తీ భావం.

వ. ఇట్లు దుష్యంతుం డా శకుంతలజస్తుం బెఱుంగ వేడి వెండియు దాని కి ట్లనియే.

31

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈవిధంగా; దుష్యంతుండు; ఆ+శకుంతల జన్మంబు= ఆ శకుంతలయొక్క పుట్టుకునుగురించి; ఎఱుంగన్, వేడి, తెలిసికొనగోరి; వెండియున్= మరియు; దానికిన్= శకుంతలతో; ఇట్లు+అనియెన్= ఈవిధంగా అన్నాడు.

తాత్పర్యం: దుష్యంతుడు ఆవిధంగా ఆ శకుంతలపుట్టుకునుగురించి తెలిసికొనగోరి శకుంతలతో మరల ఈవిధంగా అన్నాడు.

తే. ఉత్తమాశ్రమనిష్టితుఁ దూర్భారేతుఁ , దైన కణ్ణమహిముని యసఫుచరితుఁ;

డట్టిముని కెట్లు గూతుర వైతి? బీని , నాకు నెఱుగంగఁ జెష్టము నలినేత్త!

32

ప్రతిపదార్థం: నలిన, నేత్రి= పద్మాలవంటి కన్నలు కలదానా!; ఉత్తమ+అశ్రమ, నిష్టితుఁడు= ఉత్తమమైన ఆశ్రమమైన సన్మానంలో నిష్ట కలిగినవాడున్నా; ఉత్తమ, రేతుఁడు= అధఃపతనం లేని రేతస్సు కలవాడు (ఇంద్రియనిగ్రహం కలవాడు) న్నా; ఐన; కణ్ణ, మహాముని; అనఘు, చరితుడు= కశంకంలేని చరిత్రకలవాడు; అట్టి= అటువంటి; మునికిన్; ఎట్లు= ఏవిధంగా; కూతురపు+పతి(వి)= కుమారై వైనాపు; దీనిన్= ఈవిషయాన్ని; నాకున్= (దుష్యంతుడికి); ఎఱుఁగంగన్+చెప్పుము= తెలియజెప్పుము.

తాత్పర్యం: పద్నానేత వైన ఓశకుంతలా! చతుర్విధాశమాలలో ఉత్తమ మైన సన్మాసాశమాన్ని నిష్టతో పాటించిన వాడూ, ఇంద్రియనిగ్రహం కలవాడూ అయిన కణ్ణమహర్షి కళంకంలేని చరిత్రకలవాడు. అటువంటి ఆ మునికి నీ వెట్లూ కూతుర వైనావు? ఆ సంగతి నాకు తెలియజెప్పుము.

వ. అని యడిగిన నారాజునకు శకుంతల యి ట్లనియే.

33

ప్రతిపదార్థం: అని, అడిగినన్= ఆ విధంగా అడుగగా; ఆ, రాజునకున్= ఆ రాజైన దుష్యంతుడికి; శకుంతల; ఇట్లు, అనియెన్= ఈవిధంగా అన్నది.

తాత్పర్యం: దుష్యంతుడు ఆవిధంగా అడుగగా శకుంతల ఈవిధంగా అన్నది.

క. ‘ఇక్కములాళ్ళి శకుంతలి, యొక్కఢియబి? దీని జణ్ణ మెప్పిధు?’ మని త
మ్యుక్క మునినాథుఁ డడిగిన, నిక్కాశ్వువు లభ్యి జెప్పి రేను వినంగన్.

34

ప్రతిపదార్థం: ఒక్కముని, నాథుడు= ఒక మునిశ్రేష్ఠుడు; ఈ+కమల+అణ్ణి= పద్మాలవంటి కన్నలు కల ఈ; శకుంతల; ఎక్కుడి+అది= ఎక్కుడినుండి వచ్చింది; దీని, జన్మము= ఈ శకుంతలమొక్క పుట్టుక; ఏ+విధము= ఎటువంటిది? అని; తమ్మున్= తమను (కణ్ణమహర్షి); అడిగినన్= అడుగగా; ఈ+కాశ్వపులు= కశ్యపవంశానికి చెందిన ఈ కాశ్యపులవారు; ఏను; వినంగన్= నేను వినేటట్లుగా; అర్థిన్= ప్రీతితో (సంస్కృతంలో ఈ అర్థం లేదు); చెప్పిరి= చెప్పారు (బహువచనం గౌరవసూచకం).

తాత్పర్యం: ఒకమునిశ్రేష్ఠుడు ఒకసారి కణ్ణాలవారిని ఈవిధంగా అడిగారు - ‘పద్మాలవంటి కన్నలు గల ఈ శకుంతల ఎక్కుడినుండి వచ్చింది? దీని పుట్టుపూర్వోత్తరా లేమిటి?’ అని. అప్పుడు కణ్ణాలవారు నేనుకూడా వినేటట్లు ఈవిధంగా ప్రీతితో చెప్పారు.

వ. ‘నాజ్ఞుప్రకారంబు మాయయ్య యమ్మునికిం జెప్పినవిధంబు చెప్పేదిజత్తగించివినుపుని యాదుష్యంతునకు
శకుంతల యి ట్లనియే.

35

ప్రతిపదార్థం: మా+అయ్య= మాతండ్రి (కణ్ణమహర్షి); నా, జన్మ, ప్రకారంబున్= నా పుట్టుక వృత్తాంతాన్ని; ఆ+మునికిన్, చెప్పిన, విధంబు, చెప్పేదన్= ఆ మునితో చెప్పిన పద్ధతిగానే విన్నవిస్తాను; చిత్తగించి= మనసుపెట్టి; వినుము+అని; శకుంతల; ఆ దుష్యంతునకున్; ఇట్లు; అనియెన్.

తాత్పర్యం: ‘మా తండ్రిగారైన కణ్ణమహర్షి నా జన్మవృత్తాంతాన్ని ఆ మునికి చెప్పిన పద్ధతిగా నీకు విన్నవిస్తాను. మనసుపెట్టి విను’ మని శకుంతల దుష్యంతుడితో ఈవిధంగా అన్నది.

విశేషం: కణ్ణుడు శకుంతలకు ఆమెవృత్తాంతాన్ని ఎన్నడూ ఆమెతో స్వయంగా చెప్పుకపోవటం ఒకవిశేషం. ఒక మునితో చెప్పువలసివచ్చినప్పుడు ఆమెకూడా వినేటట్లు చెప్పటం ఔచిత్యం. ఇప్పుడు శకుంతల తనజన్మవృత్తాంతాన్ని తానే చెప్పుకొంటున్నట్లు కామండా కణ్ణుడు మునికి చెప్పినట్లుగా చెప్పటం పరమాచిత్యం. ఈ పద్ధతి వలన శకుంతల జన్మవృత్తాంతానికి ప్రామణికత కలుగుతుంది. కణ్ణపొత్త రంగంమీద లేని లోపం తీరుతుంది. ఇది నన్నయ ప్రసన్నకథాకలితార్థయుక్తి.

- సీ. అనముడు రాజల్చిదై తపశ్ఛక్తిషై, బ్రహ్మాఖిభావంబుఁ బదసియున్న
సన్మానీశ్వరుడు విశ్వమిత్రుఁ డతిఫోరీ, తపము సేయుచునున్నఁ దత్తపమున
కెంతయు వెఱచి దేవేశ్వరుఁ డప్సరీ, గణములలో నరగణ్య యైన
దాని మేనక యును ధవళాక్షీఁ జలిచి 'ఏ, శామిత్రుపాలికిఁ జని తథియ
ఆ. ఘోరతపము చెఱిచి కోమలి! నా దైన! దేవరాజుమహాముఁ బివిల నీవు
గావు' మనిన నబియుఁ గడు భయంపడి యును, రేశ్వరునకు ప్రొక్కియిట్టు లనియే.

36

ప్రతిపదార్థం: అనముడు= కథంకంలేనివాడు; రాజ+బుషి+ః= రాజర్షి ః; (తపస్సాధనలో రాజర్షి కావటం ఒకస్తాయి; బ్రహ్మాఖి కావటం దాని పైస్తాయి, విశ్వమిత్రుడు రాజవంశంలో పుట్టి తపస్సుచేసి రాజర్షి అయినాడు); తపస్స+శక్తి, పైన్= తపస్సుయొక్క బలంతో; బ్రహ్మా+బుషి, భావంబున్= బ్రహ్మాఖి అనే స్తోత్రిని (ఇది తపస్సాధనలో మిక్కిలి గొప్పది); పడసి, ఉన్న= పాందింణు; సత్త+ముని+శశ్వరుడు= ఉత్తములైన మునులలో గొప్పవాడైన; విశ్వమిత్రుడు; అతి, ఘోర, తపము= మిక్కిలి భయంకరమైన తపస్సును; చేయుచున్+ఉన్నన్= చేస్తూఉండగా; తదీ+తపమునకున్= ఆ మహార్షియొక్క తపస్సును; ఎంతయున్, వెఱచి= మిక్కిలి భయపడి; దేవ+శశ్వరుడు, దేవతలకు రాజైన ఇంద్రుడు; అప్సర్స్+గణములలోన్= అప్సరసలయొక్క సమూహాలలో; అగ్ర, గణ్య, ఐన, దానిన్= మొదట లెక్కింపదగిన దైన దానిని (శేషురాలిని); మేనక, అను, ధవళ+అల్లీన్= మేనక అనే పేరుగల తెల్లని కన్నలు కలదానిని; పిలిచి; కోమలి= మృదుస్వభావురాలి!; విశ్వమిత్రుపాలికిన్= విశ్వమిత్రుడి దగ్గరకు; చని= వెళ్ళి; తదీయ, ఘోర, తపము= అతనియొక్క భయంకరమైన తపస్సును; చెఱిచి= పాడుచేసి; నా+అది+ఐన= నాకు చెందిన; దేవ, రాజ్య, మహామున్= దేవతల రాజ్య పైన స్వగంయొక్క గొప్పతనాన్ని; తివిరి= ప్రయత్నించి; నీవు; కావుము= కాపాడుము; అనినన్= అని చెప్పగా; అదియున్= ఆ మేనకకూడ; కడున్, భయము, పడి= మిక్కిలి భయపడి; అమర+శశ్వరునకున్= దేవతల ప్రభు వైన ఇంద్రుడికి; ప్రొక్కి= నమస్కరించి; ఇట్టలు+అనియెన్= శశి విధంగా అన్నది.

తాత్పర్యం: రాజర్షియై తపశ్ఛక్తితో బ్రహ్మాఖి భావాన్ని పొందియున్న పుణ్యాత్మకుడు, మునిశేషుడు అయిన విశ్వమిత్రుడు అత్యంతభయంకర మైన తపస్సు చేస్తూ ఉండగా, ఆ తపస్సును మిక్కిలి భయపడి దేవేంద్రుడు అప్సరోగణాలలో ఉత్తమురా లైన మేనకను పిలిపించి, 'ఓకోమలి! నీవు ఆ విశ్వమిత్రుడి దగ్గరకు పోయి అతని భయంకర తపస్సును ఏ యత్తంతో నైనా భగ్యంచేసి నా స్వగ్రాజ్య గౌరవాన్ని నీవు రక్షించాలి' అని పల్గుగా, మేనక అందుకు భయపడి ఇంద్రుడికి మైక్కి శశివిధంగా అన్నది.

- చ. వనజభవప్రభావుఁ డగువాని వసిష్ఠ నపత్యాలోక మ
శ్వాసనిధిలోన ముంచిన యవాలతసత్యుడు నిన్నుఁ దొట్టి యా
యనిమిషు లెల్లవానికి భయంపడుచుండుడు రట్టియుగ్రకో
పనుకడ కిష్టు దేగు మని పాడియె యిప్పని నిన్నుఁ బంపగన్.

37

ప్రతిపదార్థం: వనజభవ, ప్రభావుడు+అగువానిన్= బ్రహ్మాయొక్క మహాత్ముం వంటి మహాత్ముం కలిగిన; వసిష్ఠున్= వసిష్ఠ మహామునిని; అపత్యశోకము+అన్, వననిధిలోనన్= సంతానం (చనిపోవటం) వలని దుఃఖ మనే సముదంలో; ముంచిన= మునిగేటట్లు చేసిన; అవారిత, సత్యుడు= అడ్డులేని గొప్పతనం కలవాడు (విశ్వమిత్రుడు); నిన్నున్+తొట్టి= నిన్ను మొదలుకొని;

ఈ, అనిమిషులు, ఎల్లన్= ఈ దేవతలందరున్నా; వానికిన్= ఆ విశ్వామిత్రుడికి; భయము+పదుచున్+ఉండుధరు= భయపదుతూ ఉంటారు; అట్టి, ఉగ్ర, కోపను, కడకున్= అటువంటి భయంకరమైన కోపంగలవాడైన విశ్వామిత్రుడి వద్దకు; ఇప్పుడు= ఈ పరిస్థితిలో; ఏగుము+అని= వెళ్ళుమని; ఈ+పనిన్= ఈకార్యంలో; నన్నున్, పంపగన్= నన్ను పంపటం; పాడి+ఎ= ధర్మమా? (ధర్మం కాదని భావం).

తాత్పర్యం: బ్రహ్మమహిమ వంటి మహిమ గల వసిష్ఠుడిని సైతం పుత్రశోకసాగరంలో ముంచినవాడు ఆ అనివార్యతేజస్సిన్ విశ్వామిత్రుడు. నీవు మొదలుకొని దేవతలందరూ ఆ మహార్షి అంటే భయపదుతూ ఉంటారు. అట్టి భయంకర కోపస్వభావుడి పాలికి ఈ పనిమీద ఇప్పుడు నన్ను పొమ్మని చెప్పటం న్యాయం కాదు.

విశేషం: అలం: రూపకం. వసిష్ఠ మహార్షి బ్రహ్మమహాత్మ్యం వంటి మహాత్మ్యం కలవాడని చెప్పటం; విశ్వామిత్రుడిని ఉగ్రకోపనుడు (రుద్రనివంటి కోపంకలవాడు) అనటం విశేషం. నూరుగురు పుత్రులు చనిపోవటంవలన కలిగే పుత్రశోకం సముద్రం వంటిదని రూపకం చేయటం సార్థకం. బ్రహ్మనే సముద్రంలో ముంచగలిగిన వాడికి దేవతలు ఒక్కలెక్కయూ అని వ్యంగ్యం. దేవేంద్రాదాలే భయపదుతూ ఉండగా కోమలికి ఆపని అసాధ్యమని భావం. ఉగ్రకోపనుని ఉగ్రత తరువాతి సద్యంలో వర్ణింపబడుతున్నది.

ఉ. అమ్ముని యభ్యి చూచుడును నాక్షణమాత్రన గోత్రధారుసీ
ద్రుమ్ములు త్రయ్య, నయ్యసుము దక్కుగ నంబుధు లింకు, మూడులో
కమ్ములు బిల్లిరం బిరుగు, గాడ్పు చలింపగ నోడు, సుగ్రతం
బమ్మినయట్టి కోపపరుపాలికి భామలు నోవ నోడరే.

38

ప్రతిపదార్థం: ఆ+ముని= ఆమహార్షి (విశ్వామిత్రుడు); అల్లి, చూచుడును= కోపించి చూచిన వెంటనే; ఆ+క్షణమాత్రన+అ= ఆ క్షణంలోపలే; గోత్ర, ధారుణీధమ్ములు= సప్తకులపర్వతాలు; ప్రయ్యన్= బ్రద్రలోతాయి; ఆ+ఇసుము, తక్కుగన్= ఇసుక (మాత్రమే) మిగిలేటట్లుగా; అంబుధులు= సముద్రాలు; ఇంకున్= ఇంకిపోతాయి; మూడు, లోకమ్ములు= స్వర్ధమర్యాపాతాళాలు అనే మూడు లోకాలు; దిర్దిరన్= దిరదిర, గిరగిర; తిరుగున్= తిరుగును; గాడ్పు= వాయువు, గాలి; చలింపగన్= కదలటానికి, వీచేటందుకు; బిడున్= జంకుతుంది; ఉగ్రగతన్= తీవ్రమైన కోపభావంతో; పమ్మిన+అట్టి= అతిశయించినట్టి; కోపపరు, పాలికిన్= కోపస్వభావం కలవాడి యొద్దకు; భామలు= ప్రేలు; పోవన్+బిడరు+ఎ= వెళ్ళటానికి జంకరా? (జంకుతా రని భావం).

తాత్పర్యం: ఆ విశ్వామిత్రుడుని కోపించి చూస్తే ఆ క్షణంలోనే కులపర్వతాలన్నీ బ్రద్రలోతాయి; అడుగున ఉన్న ఇసుకమాత్రమే మిగిలేటట్లు సముద్రాలన్నీ పూర్తిగా ఇంకిపోతాయి; మూడులోకాలూ గిరగిరా చక్రంవలె తిరిగిపోతాయి; గాలి కదలటానికికూడా జంకుతుంది. ఉగ్రస్వభావంతో అతిశయించే ఆ కోపపరుడి సమీపానికి భామలు పోవటానికి భయపదురా?

విశేషం: కులపర్వతాలు: మహాంద్రము, మలయము, సహ్యము, పుత్రీమంతము, గంధమాదనము, వింధ్యము, పారియాతము సప్తసముద్రములు: లవణసముద్రము, ఇష్టసముద్రము, సురాసముద్రము, సర్పసముద్రము, శ్శీరసముద్రము, జలసముద్రము.

వ. ‘అయినను నానేర్చువిధంబున నమ్మునివరుచిత్తంబు మెత్తన చిత్తజాయత్తంబగునట్లుగాఁ జేసిదు’ నని వాసను వీడ్జొని మేనక తనకు మందమలయానిలంబు దోషుగాఁ జనుదెంచి, హిమవత్పూతప్రదేశంబునం దపంబుసేయుచున్న విశ్వామిత్రు తపోవనంబు సాత్మేంచిన.

39

ప్రతిపదార్థం: అయినను= అయినప్పటికీ; నా, నేర్చు, విధంబున్= నేను నేర్చిన పద్ధతిలో; ఆ+మనివరు, చిత్తంబు= ఆ మనిశేష్టుని మనస్సు; మెత్తన= తిర్చుగా, లలితంగా; చిత్తజ+ఆయత్తంబు+అగునట్లు+కాన్= మన్మథునికి స్వాధీనమయ్యేటట్లుగా; చేసెదను+అని= చేస్తాను అనిచెప్పి; వాసన్= దేవేంద్రుడిని; వీడ్జొని; మేనక; తనన్= (మేనకకు); మంద, మలయ+అనిలంబు= మలయప్రవృత్తంమీదనుండి వీచే మెల్లని చల్లగాలి; తోడుగాన్= వెంట రాగా; సాయపడగా; చనుదెంచి= వచ్చి; హిమవత్, పర్వత, ప్రదేశంబున్= హిమవత్పూతప్రాంతంలో; తపంబు, చేయుచున్న= తపస్సుచేస్తాంచున్న; విశ్వామిత్రు= విశ్వామిత్రుడియొక్క; తపోవనంబు= తపస్సుకొరకైన అరణ్యాన్ని; చొత్తేంచిన్= ప్రవేశించగా.

తాత్పర్యం: ‘అయినప్పటికి నేను నేర్చిన విధంగా (నాశక్తికొలది) ఆ మనిశేష్టుని మనస్సును తిన్నగా మన్మథుడికి స్వాధీనమయ్యేటట్లుచేస్తాను’- అని చెప్పి దేవేంద్రుడిని వీడ్జొని మేనక చల్లని పిల్లగాలి వెంటరాగా బయలుదేరి వెళ్ళి హిమవత్పూతప్రాంతంలో తపస్సు చేసికొంటూ ఉన్న విశ్వామిత్రుడి తపోవనంలో ప్రవేశించగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

క. చల్లని దళ్ళిణి మారుత, మల్లన వీతెంచే దగిలి యా లలనా ధ
ముల్ల కుసుమాంగరాగస, ముల్లసనసుగంభి యగుచు మునివరుమీదన్.

40

ప్రతిపదార్థం: చల్లని, దళ్ళిణి, మారుతము= చల్లగా ఉండే మలయమారుతం; అల్లన్= మెల్లగా; ఆ, లలనా, ధమ్మిల్ల, కుసుమ+అంగరాగ, సముల్లనన, సుగంభి, అగుచున్= ఆ వనిత (మేనక) యొక్క కొప్పులోని పూలవలనను, మైపూత వలనను అతిశయించిన మంచివాసన కలది ఔతూ; మునివరుమీదన్= మునిశేష్టుడైన విశ్వామిత్రుడిమీద; తగిలి= విడువకుండా; వీతెంచెన్= ప్రసరించింది.

తాత్పర్యం: దళ్ళిణిదిక్కునుండి వీచే చల్లని మలయానిలం ఆ మేనక కొప్పులోని పూలవాసనలచేతను, ఆమెషైపూతల సుగంధాలచేతను ఆవితంగా పరిమళిస్తూ ఆ మనిశేష్టు డైన విశ్వామిత్రుడి మేనిషై విడువకుండా వీచింది.

విశేషం: పద్యంలోని ద్విరుక్త లకారప్రాస గాలి మెల్లగా వీచే లష్టణాన్ని అష్టరరమ్యంగా సూచిస్తాంచుది. ‘మునివర’ లోని ‘వర’ శబ్దం మేనక ఇష్టసిద్ధిని స్ఫురింపజేస్తాంచుది.

వ. అంత.

41

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: ఆమైన (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

చ. అనిమిషకాంతయున్ నవలతాంత విభూషణ లీల సల్లన
ల్లన వనకేళ లాలన విలాసగతిం జనుదెంచి ముందటం

గనియె మహామునిప్రవర్యఁ గౌశికుఁ గౌశిక చిత్తభీతి సం
జనన మహాతప్యశరణ సంయతచిత్తు నిరస్తచిత్తజున్.

42

ప్రతిపదార్థం: అనిమిషకాంతయున్= దేవవనిత ఐన మేనకయు; నవ, లతాంత, విభూషణ, లీలన్= క్రొత్తవైన పూల అలంకారాల విలాసంతో; అల్లనన్+అల్లనన్= మెల్లమెల్లగా; వనకేళి, లాలస, విలాస, గతిన్= వనంలో విహారించే కోరికతో నైన కులుకునడకతో; చనుదెంచి= వచ్చి; ముందటన్= ఎట్టయెదుట; మహాత్త+ముని, ప్రవరున్= గొప్పమునులలో శ్రేష్ఠుడిని; కౌశిక, చిత్త, భీతి, సంజనన, మహాత్త+తప్స్త+చరణ, సంయత, చిత్తున్= ఇంద్రుడి మనస్సులో భయం పుట్టించే గొప్పదైన తపస్స చేయటంలో నియతిగిల మనస్సు కలవాడిని; నిరస్త, చిత్తజున్= తిరస్కరింపబడిన మన్మథుడిని కలిగినవాడిని; కౌశికున్= కుశికవంశానికి చెందిన విశ్వామిత్రుడిని; కనియెన్= చూచింది.

తాత్పర్యం: దేవకాంత అయిన మేనక క్రొత్తవైన పూల అలంకారాల విలాసంతో, మెల్లమెల్లగా వనంలో విహారించే కోరికతో కులుకుతూ నడుస్తూ వచ్చి తనముందట మహామునులలో శ్రేష్ఠుడూ, ఇంద్రుడిమనస్సులో భయంపుట్టించే గొప్పతపస్సు చేయటంలో నియతమైన మనస్సు కలవడూ, మన్మథభావాన్ని జయించినవాడూ అయిన విశ్వామిత్రుడిని చూచింది.

విశేషం: రెప్పపాటు లేకుండా విశ్వామిత్రుడిని చూడటంవలన మేనకకు అనిమిషక్కం సార్థక మైన దని చమత్కారం. కౌశిక శబ్దాన్ని విశ్వామిత్రపరంగానూ, ఇంద్రపరంగానూ వాడటం విశేషం.

K. అంబుజలోచన గని విని | యంబున నమ్మునికి ప్రైక్కి యసురాగముతో

దం బుఫైపుచయ వాళి | జంబున విహారించుచుండె సఖులుం దానున్.

43

ప్రతిపదార్థం: అంబుజలోచన= పద్మాలవంటి కన్నులు గల మేనక; కని= విశ్వామిత్రుడిని చూచి; ఆ+మునికిన్; వినయంబునన్= అణకువతో; ప్రైక్కి= నమ్మురించి; అసురాగముతోడన్= ప్రైతితో; పుస్త+అపచయ, వ్యాజంబునన్= పూలుకోసికొనటం అనే నెపంతో; సఖులున్, తానున్= చెలికత్తెలూ తానూ కలసి; విహారించుచున్+ఉండన్= విహారం చేస్తూ ఉన్నది.

తాత్పర్యం: పద్మనేత్త అయిన మేనక వినయంతో విశ్వామిత్రుడికి నమ్మురించి, ప్రైతితో పూలుకోసి నెపంతో చెలికత్తెలతో కలసి తానూ విహారిస్తూ ఉన్నది.

విశేషం: అంబుజలోచన అని వర్ణించటంలోనూ, బిందుపూర్వక సరళాశ్చర ప్రాసలోనూ, నాదాశ్చరాల, బిందుపూర్వక వర్ణాలప్రయోగంలోనూ నన్నయ అశ్చరమ్యంగా అసురాగభావాన్ని ధ్వనింపజేశాడు.

చ. అలసత యొష్టగాఁ దరుణి యమ్మునివల్లభుప్రోల నున్న స

మ్ముళత సుగంధబంధురసమీరవశంబునఁ దూలి బాల పై

వలు వెడలన్ బయల్పుడియె వల్లకుచంబులుఁ గక్కయుగ్నమున్

లలితకృశోదరంబుఁ దరక్కలివలీయుత రోమరాజియున్.

44

ప్రతిపదార్థం: తరుణి= యువతి(మేనక); అలసత, ఒప్పగాన్= అలసభావం తోపగా; ఆ+ముని, వల్లభు, మ్రోలన్= ఆభుషిషేష్ఠుడి (విశ్వామిత్రుని) ముందట; ఉన్నన్= ఉండగా; సంమిళిత, సుగంధ, బంధుర, సమీర, వశంబునన్= మిళితమైన

మంచి వాసనగల ఒప్పిదమైన గాలివలన; బాల, పైపలవ= కోమలి పైపైటు; తూలి= ఒరిగి; ఎడలన్= తొలగిపోగా; వల్ల, కుంబులున్= పెద్దవైన చమ్మలున్నా; కక్ష, యుగ్మమున్= బాహుమూలల (చంకల) జంటయున్నా; లలిత, కృష+ఉదరంబున్= కోమలమైన సన్నని పాటుయున్నా (నడుమున్నా); తరళ, త్రి, వళీయుత, రోమ, రాజియున్= మెరుస్తున్న కడుపుమీది మూడుమడతలతో కూడిన నూగారున్నా; బయల్, పడియెన్= బయటపడినవి.

తాత్పర్యం: మేనక అలసభావం తోపగా ఆ బుఖిశేష్ముడి ముండట ఉండగా, మంచివాసనతో కూడికొన్న గాలివలన కోమలి పైట ఒరిగి తొలగిపోయింది. అప్పుడు ఆమె పెద్దవైన వక్షోజాలూ, కోమలమైన సన్నని నడుమూ, మెరినే కడుపుమీది మూడు మడతలతోకూడిన నూగారూ బయటపడ్డాయి.

విశేషం: మేనక శరీరాంగ సాందర్భాన్ని వర్ణించే శశపద్యరచనలో మాధుర్య మనే శబ్దగుణం పోషించి నన్నయ ఔచిత్యాన్ని పాటించాడు. ఆమె పైటను తొలగించిన గాలిని వర్ణించిన సమాసం మిగిలినవాటికంట పొడుగ్గా ఉండటం శిల్పసుందరం. పైట తొలగినప్పుడు ప్రీశరీరంలో కనపడే మన్మథస్థానాలను మాత్రమే వర్ణించటం రసవిభావస్థార్థికి ఉధీపకం. అంతఃస్థాలను, అనునాసికాలను, బిందుపూర్వకవర్ణాలను వాడి మేనక సాందర్భమాధుర్యాన్ని అక్షరరమ్యంగా నన్నయ అభివర్ణించాడు.

క. అందుఁ దనధృష్టి నాటుడుఁ, గందర్ప నిశాత సాయకంబులు పెలుచన్

డెందముఁ గాఁడిన ధృతి సెడి, కంబి మునీంద్రుండు దానిఁ గవయం బివిరెన్.

45

ప్రతిపదార్థం: ముని+ఇంద్రుండు= మునిశ్రేష్టము, విశ్వామిత్రుడు; అందున్= పైట తొలగిన ఆమె అందంలో; తనదృష్టి= తనయొక్క చూపు; నాటుడున్= తగులుకొనగా; కందర్ప, నిశాత, సాయకంబులు= మన్మథని వాడియైన బాణాలు; పెలుచన్= అధికంగా; డెందమున్= హృదయాన్ని; కాఁడినన్= నాటగా; ధృతి+చెడి= నిబ్యరాన్ని (విగ్రహాన్ని); కోల్పోయి; కంది= (విరహించేత) తపించి; దానిన్= ఆమెను (మేనకను); కవయన్, తివిరెన్= కూడటానికి పూనుకొన్నాడు.

తాత్పర్యం: విశ్వామిత్రుడు తనదృష్టి పైట తొలగిన మేనకమేనిసాందర్యంలో చిక్కుకోపటంచేత, మన్మథుడు వేసిన వాడిబాణాలు మిక్కుటంగా తనహృదయంలో నాటగా, నిగ్రహాన్ని కోల్పోయి వలపుతాపంతో మేనకపొందుకొరకు పూనుకొన్నాడు.

వ. మేనకయు విశ్వామిత్రు నిష్టంబునకుం దగిన కామోపభోగంబులం బెద్దకాలంబు రమియించిన నయ్యద్దులకు నిక్షణ్యక పుట్టిన, బీని మాలిని యను నొక్కయేటి పులినతలంబునం బెట్టి మేనక దేవలోకంబునకుం జనియే; విశ్వామిత్రుండును దపోవనంబునకుం జనియే; నంత నమ్ముని ప్రభావంబున.

46

ప్రతిపదార్థం: మేనకయున్= మేనకకూడ; విశ్వామిత్రు+ఇష్టంబునకున్= విశ్వామిత్రుడియొక్క కోర్కెతు; తగిన= ఉచితమైన; కామ+ఉపభోగంబులన్= మన్మథక్రీడలచేత; పెద్దకాలంబు= చాలకాలం; రమియించినన్= క్రీడించగా; ఆ+ఇద్దులకున్= ఆ ఇరువురికి; కః+కన్యక= కః ఆడపిల్ల(శకుంతల); పుట్టినన్= పుట్టగా; దీనిన్= దీనిని (ఈశిష్టవును); మాలిని, అను+బక్క, యేటి, పులిన, తలంబునన్, పెట్టి= మాలిని అనే పేరు గల ఒక నదియొక్క ఇసుకతినైపై ఉంచి; మేనక; దేవలోకంబునకున్= స్వర్గానికి; చనియెన్= వెల్లింది; విశ్వామిత్రుండును; తపన్+వనంబునకున్= తపస్య చేసికొనే అడవికి; చనియెన్= వెళ్ళాడు; అంతన్= ఆ మీద; ఆ+ముని, ప్రభావంబునన్= ఆ విశ్వామిత్రబుపియొక్క మహిమవలన.

తాత్పర్యం: మేనకకూడా విశ్వామిత్రుడి కోర్కెలు తగినట్లు మన్మథక్రిడలతో చాలకాలం భోగించగా వారిద్దరికి ఈకన్యాపుట్టింది. మేనక ఈ బిడ్డను మాలినీనదీతీరాన ఒక ఇసుకతినైమీద ఉంచి తాను దేవలోకానికి వెళ్లిపోయింది. ఆ విశ్వామిత్రుడుకూడా తపోవనానికి వెళ్లాడు. ఆ తరువాత ఆ మునిప్రభావంతో. (తరువాతి పద్మంతో అన్వయం.)

విశేషం: మూలభారతంలో శకుంతలను (శిశువుగా ఉన్నప్పుడు) పట్టలు తమకు తాము రక్షించినట్లు ఉండగా, నన్నయ ఆ రక్షణం మునిప్రభావంవలన కలిగిం దని అమూలకమైన హాతువును చూపించాడు. మునిమహామను ప్రకటించే ఈ కల్పన సందర్భాన్ని చిత్రించాడు.

**A. చెలగి లేవ నేడ్డు చిఱుతుకడానిఁ గ్రి వ్యాధఫోరమ్యగము లశనబుట్టిఁ
బట్టుకుండఁ జెట్టుపలఁ గప్పి రక్షించు , కొని శకుంతతతులు గూడియుండె.**

47

ప్రతిపదార్థం: చెలగి= పూని, ప్రయత్నించి; లేవన్= లేవటానికి; ఏడ్చు= ఏడ్చే; చిఱుతుకడానిన్= చిట్టిపాప అయినదానిని; క్రవ్యాద, ఫోర, మృగములు= రాక్షసులూ, క్రూరమృగాలూ; అశన, బుద్ధిన్= తినాలనే కోర్కెతో; పట్టుకుండన్= నోటుకరచుకుండ; చెట్టుపలన్= రెక్కులను; కప్పి= కమిగై; రక్షించుకొని= కావాలని ఆప్యాయంగా కాపాడి; శకుంత, తతులు= పట్టులగుంపులు; కూడి, ఉండెన్= గుంపుగా కలసిఉన్నాయి.

తాత్పర్యం: చిట్టిపాపగా ఉన్న పసిగందు పైకిలేవటానికి చేతకాక ఏడుస్తూ ఉంటే ఆ అరుపు విని రాక్షసులూ, క్రూరమృగాలూ తినాలనే కోర్కెతో నోటుకరచుకొనిపోకుండా పట్టులగుంపులు తమ రెక్కులతో ఆచిడ్డను రక్షించుకొంటూ గుమికూడిఉన్నాయి.

విశేషం: ‘రక్షించుకొని’ అనే ఆత్మనేపదార్థ క్రియతో పట్ట లా బాలానై ప్రదర్శించిన వాత్సల్యాతిశయాన్ని నన్నయ సూచించాడు.

v. అంత నేము శిష్యగణంబులతోడ సమిత్యసుమ ఘలాహారణార్థం బక్షద్దకుం జని, యమ్మాలినీ పులిసతలంబున శకుంతరక్షిత ర్మై యున్న కూతు నత్యంతకాంతిమతి నవనీతలంబున కవతలంచిన తరుణ శశిరేఖ యుంబోని దాని నెత్తుకొని వచ్చి, శకుంతరక్షిత యగుటఁ జేసి శకుంతల యను నామం జడి కరంబు గారవంబునం బెనిచితిమి.

48

ప్రతిపదార్థం: అంతన్= ఆ సమయంలో; ఏము= మేము (ఏను అనిచేప్పు గౌరవబూచువచనం ఏము); శిష్యగణంబులతోడన్= శిష్యుల సమాహారతో; సమిత్, కుసుమ, ఘల+ఆహారణ+అర్థంబు= సమిధలు, పూలు, పండ్లు, తేవటానికి; ఆ+కడకున్= ఆ ప్రదేశానికి; చని= వెళ్లి; ఆ+మాలినీపులిసతలంబున్= ఆ మాలిని అనే పేరుగల నదియొక్క ఇసుకతినైనై పై ; శకుంత, రక్షిత+బి= పట్టులచేత రక్షింపబడినది బి; ఉన్న; కూతున్= ఆ ఆడుశిశువును; అత్యంత, కాంతి, మతిన్= అపారావైన వెలుగుతోకూడిఉన్నదానిని; అవనీ, తలంబునకున్+అవతరించిన= నేలమీదికి దిగివచ్చిన; తరుణ, శశిరేఖయున్+పోని దానిన్= క్రొత్తదైన చంద్రకళను పోలిఉన్నదాన్ని; ఎత్తుకొని, వచ్చి= తీసికొని వచ్చి; శకుంత, రక్షిత, అగుటన్, చేసి= పట్టులచేత కాపాడబడినది కావటం చేత; శకుంతల, అను, నామంబు+ఇడి= శకుంతల అనే పేరుపెట్టి; కరంబు= మిక్కిలి; గారవంబున్= మమకారంతో, ముద్దుగా; పెనిచితిమి= పెంచాము.

తాత్పర్యం: ఆ సమయంలో మేము శిష్యగణాలతో సమిథలు, పూలు, పండ్లు తెచ్చుకొనటానికి అక్కడికి వెళ్లాము. మాలినీ నదీతిరంలోని ఒక ఇసుకతినైమీద పద్మలచేత రక్షింపబడియున్న ఈ అమృతి మిక్కిలి కాంతిలో ప్రకాశిస్తూ నేలమీదకు దిగివచ్చిన క్రొత్తచంద్రారేఖలె ఉండగా ఎత్తుకొని వచ్చాము. శకుంతాలచేత రక్షింపబడింది కాబట్టి ఆ బాలకు శకుంతల అనే పేరుపెట్టి కడు గారాబంగా పెంచాము.

మధురాక్షర.

తనర జనకుండు నన్నప్రదాతయును భయత్రాత
యును ననగ నింతులకు ముఖ్య రిగైన గురువులు; మీర
లనఫు! యుపనేత మఱియు నిరంతరాధ్యాపకుండు
ననగ బురుషున కియ్యేవు రనయంబును గురువులు.

49

ప్రతిపదార్థం: తనరన్= ఒప్పారగా; జనకుండున్= జన్మ నిచ్చిన తండ్రియున్నా; అన్న, ప్రదాతయును= అన్నంపెట్టి పోషించి ప్రాణం నిలిపిన అన్వదాతయున్నా; భయ, త్రాతయున్= భయంనుండి కాపాడేవాడున్నా; అనగన్= అని; ఇంతులకున్= ప్రీలకు; ఒగిన= వరుసగా; వీరులు= వీళ్లు (పైనపేర్కొన్నవారు); ముఖ్యరున్= ముగ్గురూ; గురువులు= తండ్రులు; అనఫు!= ఓ పాపరహితుడవైన ముసీ!; పురుషునరున్= మగవాడికి; మఱియున్= పైముగ్గరేకాక ఇంకను; ఉపనేత= ఉపనయనం చేసినవాడూ; నిరంతర+అధ్యాపకుండున్= ఎల్లప్పుడు వేదాలను పారంగాచేస్తివాడూ; ఈ+ఏపురున్= మొత్తం ఈ అయిదుగురు; అనయంబును= ఎల్లప్పుడూ; గురువులు= తండ్రులు.

తాత్పర్యం: ప్రీలకు తండ్రులుగా కన్నవాడినీ, అన్నం పెట్టినవాడినీ, భయంనుండి రక్షించినవాడినీ మొత్తం వరుసగా ముగ్గురిని చెప్పుతారు; ఓ పుణ్యాత్ముడవైన మహార్షి! పురుషులకు ఈ ముగ్గురేకాక ఉపనయనం చేసినవాడినీ, వేదాలు చెప్పినవాడినీ కలిపి మొత్తం అయిదుగురిని ఎల్లప్పుడూ తండ్రులుగా పరిగణిస్తారు.

విశేషం: మూలంలో - 'శరీరకృత్, ప్రాణదాతా, యుస్య చాన్నాని భుంజతే' | క్రమేణైతే త్రయోత్తుప్యక్తాః పీతరో ధర్మరద్మనే" - అని ప్రీలకు గురువులు ముగ్గురే అని చెప్పబడి ఉండగా నన్నయ పురుషులకు అయిదుగురు గురువు లని విశేషించి పేర్కొన్నాడు. మధురాక్షర చరణంలో క్రమంగా 1 సూర్యగణం, 3 ఇంద్రగణాలు, 1 చంద్రగణం ఉంటాయి. నాల్గవగణం మొదటి అక్షరంతో యతి పైత్రి. ప్రాసనియమం ఉన్నది.

వ. 'అనం బరదిన శాస్త్రీధ్రంబున నేము దీనికి భయత్రాతల మగుటంజేసి గురుల; మిదియును మాచే నభపర్థిత యగుటం జేసి మాకు హృదయానందని దైన కూతు' రని కణ్ణమహిమును లమ్మునికిం జెప్పిన విధం బంతయు సవిస్తరంబుగా శకుంతల చెప్పిన విని దుష్టంతుం డాత్తగతంబున. 50

ప్రతిపదార్థం: అనన్+పరగిన= ఈ విధంగా లోకప్రసిద్ధిచెందిన; శాస్త్ర+అర్థంబునన్= శాస్త్రప్రమాణంచేత; ఏము= మేము (కణ్ణుడు); దీనికిన్= శకుంతలకు; భయత్రాతలము+అగుటన్+చేసి= భయాన్ని తొలగించినవారం కావటంచేత; గురులము= తండ్రులం (బహువచనం ఆత్మగౌరవ సూచకం); ఇదియును= ఈ శకుంతలకూడా; మాచే, అభివర్థిత, అగుటన్+చేసి= మాచేత పెంచబడింది కాబట్టి; మాకున్, హృదయ+అనందని+ఐన, కూతురు= మాకు మనసుకు అనందాన్ని కలిగించే కూతురు; అని= ఈవిధంగా; కణ్ణమహాత్+మునులు; ఆ+మునికిన్; చెప్పిన, విధంబు+అంతయున్; సవిస్తరంబుగాన్=

వినరంగా; శకుంతల; చెప్పినవ్; విని; దుష్యంతుండు; ఆత్మగతంబునన్= తనలో తాను స్వగతంగా (రాబోయే పద్యంలోని అనుకొన్నాడు).

తాత్పర్యం: 'ప్రసిద్ధ మైన ఈ శాస్త్రప్రమాణంచేత మేము శకుంతలకు భయత్రాతలం కావటంచేత గురువులం. ఈమెకూడా మాచేత పెంచబడి ఉండటంచేత మాకు మనసు కెక్కిన కూతురు' - అని కణ్వమహాముని ఆ మునికి చెప్పిన విధమంతా వినరంగా శకుంతల చెప్పగా విని దుష్యంతుడు తనలోతాను - (ఈవిధంగా అనుకొన్నాడు). (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

దుష్యంతుండు శకుంతలను వివాహంబు సేసికొన్సి గోరుట (సం. 1-67-1)

చ. ఇది మునినాథీ కస్తు యని యొంతయు నిఃస్ఫుహావృత్తి ముస్తునా
హృదయము రాజపుత్రీ నని యిక్కమలాక్షి నిజాభిజాత్య సం
పద నెఱిగెంచినన్ మదనబాణపరంపర కిష్ట దుండ నా
స్ఫుద మయి సంచలించే నళపాత వికంపిత పంకజాకృతిన్.

51

ప్రతిపదార్థం: ఇది= ఆమె (శకుంతల); మునినాథ, కన్య, అని= మునిశేషుడి కూతు రని; ఎంతయున్= మిక్కిలి; నిన్సి+స్ఫుహావృత్తిన్= నిరాశతో; ఉన్న; నా హృదయము= (దుష్యంతుడి మనస్సు); ఈ+కమల+అక్షి= పద్మాలవంటి కన్ములుకల ఈ శకుంతల; రాజపుత్రీన్, అని= క్షత్రియుడి కూతురును అని; నిజ+అభిజాత్య, సంపదన్= తనయొక్క వంశైభవాన్ని; ఎఱి గించినన్= తెలుపగా; ఇప్పుడు; మదన, బాణ, పరంపరకున్= మన్మథునియొక్క బాణాల వరుసకు; ఉండన్, ఆస్పుదము+అయి= నెలమై, వశమై; అభిపాత, వికంపిత, పంకజ+అకృతిన్= తుమ్మెదలు వాలటంచేత చలించినపద్యంవలె; సంచలించెన్= కంపించింది.

తాత్పర్యం: శకుంతల మునికన్య యేమో అని మిక్కిలి నిరాశతో ఉన్న నా హృదయం ఈ పద్మాక్షి తాను రాజపుత్రీనని తన వంశాన్వయత్వాన్ని తెలుపటంచేత మన్మథబాణపరంపరకు వశమై తుమ్మెదలు వాలటంచేత కంపించిన పద్యంవలె చలించింది. (అని దుష్యంతుడు తనలో అనుకొన్నాడు).

విశేషం: అలం: ఉపమ. "ఇది మునికన్యయేని"..... అనే పద్యం, "ఇది మునినాథకన్యయుని"..... అన్న ఈ పద్యం - ఈ రెండున్నా నన్నయ ఈకథకు పెట్టిన రెండు వన్నెలు. దుష్యంతుడి ఉత్తమచిత్తవృత్తికి ఉదాహరణలు. కాళిదాసుడి అభిజ్ఞానశాకుంతల నాటకంలోని "భవ హృదయ సాఖిలాపం సంప్రతి సందేహ నిర్మయోజాతః" ఇత్యాది వాక్యాలు ఈ కథాసంవిధాన కల్పనలో నన్నయకు తోడ్పుణి ఉంటాయి. "సతాం హి సందేహ పదేము వస్తుము ప్రమాణ మంతశక్రణాప్రవృత్తయుః" అనే శోకతాత్పర్యాన్ని ఈపద్యభావం ధ్యానింపచేసుస్తుది. రశవిధమన్మథావష్టలలో మూడవవైన సంకల్పం శందులో సూచింపబడుతున్నది. ఔ రెండు పద్యాలూ చంపకమాలలే. అంటే వృత్తైక్యం పాటింపబడిందన్నమాట. రెండుపద్యాల ఎత్తుగడలూ సమానమే. ఇటువంటి వృత్త, గతిసామాయలు ఛందశ్శిల్పసంబంధి విశేషాలు. ఇవికూడా వస్తురస భావాలను ధ్యానింపజేస్తాయి. మొదటిపద్యంలో నాయకుడి హృదయంలో ఏర్పడిన శంక రెండవపద్యంలో నిర్మత్త మై రతిభావదీష్టికి ఏర్పడిన అడ్డంకి తొలగి రసస్థితికి చేరే వికాసం ఏర్పడింది. అందువలన ఈరెండుపద్యాలు నాయకగతమైన స్థాయి పోషణలో రెండు బలమైన చిందువులు. కవిసుపూర్ణ విష్ణువు సత్యనారాయణగా రీ పద్యద్వయ సప్నివేశ ప్రాశస్యాన్ని ఇట్లా పేర్కొన్నారు- "రెండుస్వగతములును సదృశతమము లైన చంపకము లందే నిబంధింపబడినవి. మొదటిదానియందు దునిగిపోవచ్చిన దుష్యంతునిరతి రెండవదానియం

దతుకుని కొసలు సాగినది. శకుంతలా దుష్యంతుల ప్రణయకలాపమున కడ్డగా జోచ్చుకొనివచ్చిన మేనకావిశ్వామితుల శ్యంగారవజ్త్తాంతమున కుభయకూలములందును నిల్చి యూ రెండుపద్యములు అవాంతర కథాప్రవాహాసేతునిబంధన ప్రయోజకములగు రెండు మహాస్తుంభములవలె నున్నవి. ఇది ఛందస్యాధనముచే సాధింపబడిన కథాశిల్పము” (నన్నయగారి ప్రసన్నకథాకలితార్థయుక్తి - పు. 162)

వ. అనుచు మధనాతురుం ఉయి దుష్యంతుండు దనయం దకోష్మమియసురాగం బుపలక్షీంచి యి ట్లనియె. 52

ప్రతిపదార్థం: అనుచున్= అని తనలో తాను అనుకొంటూ; మదన+ఆతురుండు+అయి= మన్మథుడిచేత బాధింపబడినవాడై (కోరికను ఆపుకోలేనివాడై); దుష్యంతుండు; తనయందున్; ఆ+కోమలి, యనురాగంబు+ఉపలక్షీంచి= ఆ శకుంతలమొక్క ప్రీతిని గమనించి); ఇట్లు+అనియెన్= ఈవిధంగా పలికాడు.

తాత్పర్యం: ఆ విధంగా తనలో తాను అనుకొంటూ మనసులో మన్మథపరమైన భావాలు ఒత్తిడిచేయగా శకుంతల తనపై వలపుగొన్నట్లు గమనించి దుష్యంతుడు ఈవిధంగా పలికాడు.

క. ఈ వల్మైజాణములకు , నీ వస్తుఫలాశనముల కీ విటపకుటీ

రావాసములకు నుచితమే , నీ విలసిత రూపకాంతి నిర్భులగుణముల్.

53

ప్రతిపదార్థం: నీ, విలసిత, రూప, కాంతి, నిర్మల, గుణముల్= నీ (శకుంతల) యొక్క (ప్రకాశితాలైన) అందమైన ఆకారము, దాని కాంతి, మచ్చలేని గుణాలు (అనేవి); ఈ వల్మైల+అజినములకున్= ఈ నారచీరలకుమ్మా; ఈ, వస్తుఫల+అశనములకున్= ఈ అడవికి సంబంధించిన పండ్ల ఆహోరాలకూ; ఈ, విటప, కుటీర+అవాసములకున్= ఈ పర్వతాల నివాసాలకూ; ఉచితమే?= యోగ్యమైనదా? కాదని భావం.

తాత్పర్యం: నీ అందమైనరూపం, నీ మేనిప్రకాశం మచ్చలేని నీగుణాలు అనేవి ఈ నారచీరలు కట్టటానికి, అడవిపండ్లు తింటూ ఉండటానికి, ఈ ఆకుటిండ్లలో (పర్వతాలలలో) నివసించటానికి తగినవి కావు.

విశేషం: అందమైన రూపం నారచీరలు కట్టటం ఉచితం కాదు; మేనికాంతి అడవిపండ్లు తినటంవలన వాడిపోతుంది కాబట్టి అనుమతం. నిర్మలగుణాలు గల ఆమె మఱాలు పాదిగిన గృహోలలో ఉండదగింది కాబట్టి ఆశ్రమాలలో ఉండటం ఉచితం కాదని భావం. తన అభిలాషము అనుకూలంగా ఆమెఅందం ఆశ్రమజీవితానికి అనుకూలం కాదని (ప్రబోధించాడు) దుష్యంతుడు.

ఉ. ఈ మునిపలై నుండు టెఱి యేల కరం బసురాగ మొప్పుగా

భామిని! నాకు భార్య వయి భాసురలీల నశేపరాజ్య ల

క్షీస మహానీయ సౌఖ్యముల మేలుగ నందు మనింబితేందుపో

దామలతుంగపార్శ్వముల పోలిపిారణ్ణయ కుట్టేమంబులన్.

54

ప్రతిపదార్థం: భామిని!= ఓ శకుంతలా!; ఈ, ముని, పలైన్= ఈ మునులయొక్క పల్లెలో; ఉండుట. ఇది ఏల?= ఈవిధంగా ఉండుటం ఎందుకు?; కరంబు= మిక్కిలి; అనురాగము, ఒవ్వుగాన్= వలపు అందగించగా; నాకున్= (దుష్యంతునికి); భార్యపు+అయి= ఇల్లాలివై; భాసుర, లీలన్= ప్రకాశించే వైభవంతో; అశేష రాజ్య, లక్ష్మీ, మహానీయ, సౌఖ్యములన్= అపారమైన

రాజ్యసంపదవలని గొప్పవైన సుఖాలమా; అనిందిత+ఇందు, పౌద+లమల, తుంగ, హర్షములన్= మచ్చలేని చంద్రకిరణాలవలె తెల్లని ఎత్తెన మేడలయొక్క; హరి, హిరణ్యమయ, కుట్టిమంబులన్= అందమైన బంగారపు కట్టడాల పైభాగాలలో, మేలుగన్= ఇంపుగా, పుభంగా; అందుము= అందుకొమ్ము, అనుభవింపుము.

తాత్పర్యం: ఓ శకుంతలా! మును లుండే రశపల్లెలో రశవిధంగా ఉండటం ఎందుకు? మిక్కిలివలపు అందగించగా నాకు భార్యపు కమ్ము; ప్రకాశించే వైభవంతో అపారమైన రాజ్యసంపదవలన కలిగే సుఖాలమ, మచ్చలేని చంద్రకిరణాలవలె తెల్లగానుండే ఎత్తెనమేడలలో అందమైన బంగారు కట్టడాల పైభాగాలలో మేలుగా అనుభవించుము.

విశేషం: పద్యం చిన్నచిన్న పదాలతో మొదలై సమాపాలతో ముగుస్తున్నట్లు సాగిన రచన శకుంతల అప్పటి దైన్యశీతి నుండి పెండ్లి అయిన తరువాత క్రమంగా పొందే ఉన్నతస్థితిని స్ఫురింపవేస్తున్నట్లు దుష్యంతుడు పలికిన పద్ధతిని నన్నయ స్ఫురింపవేశాడు.

- సి.** ‘బ్రాహ్మణంబు దైవంబు బరగ నార్థంబు బ్రాం జాపత్యమును రాక్షసంబు నాను రంబు గాంధర్వంబు రమణ బైశాచంబు ఇను నెనిమితి వివాహములయందుఁ గడుఁ బుశ్రములు సత్కృత వంశులకు గాం ధర్వ రాక్షసములు ధర్వయుక్తి నీకును నాకును నెమ్మిఁ బరస్సరి ప్రేమంబు గాముండు పెంపఁదొడగెఁ
- అ.** గాన యెడయుఁ జేయగా నేల? గాంధర్వి విధి వివాహ మగుట వినవె యుక్త మనిన లజ్జిఁ జేసే యవనత వదన ద్వై, యాలతాంగి యిట్టు లనియేఁ బతికి.

ప్రతిపదార్థం: బ్రాహ్మణంబు= సదాచారంగల వరుడిని పాట్రమలచేత అలంకరించి పూజించి చేసే కన్యాదానం; దైవంబున్= జ్యోతిష్టోమం మొదలైన యజ్ఞాలు ప్రారంభించేటప్పుడు యథావిధిగా ఆ యజ్ఞవిధిని నడిపిన బుత్స్యిజాడిని అలంకరించి చేసే వివాహం; పరగన్= ఒప్పగా; ఆర్థంబున్= ధర్వార్థం వరుడినుండి గోమిధునాన్ని తీసికొని కన్య నిచ్చి యథావిధిగా చేసే వివాహం; ప్రాజాపత్యమును= వరుడిచేత నేను ఇతర ఆశ్రమాలను వేటిని స్వీకరించకుండ గృహస్తాశ్రమంలోనే ఉండి ధర్వాన్ని ఆచరిస్తాను’ అని ప్రతిజ్ఞ చేయించి కన్యాదానం చేయటం; రాక్షసంబున్= కన్యను బలాత్మార్థంగా తీసికొని వచ్చి చేసికొనే వివాహం; ఆసురంబు= కన్యయొక్క తల్లిదండ్రులకూ, కన్యకూ యథాశక్తిద్రవ్య మిచ్చి యథేచ్చగా చేసికొనే వివాహం; గాంధర్వంబు= వధావరులు పరస్పరం ప్రేమించుకొని చేసికొనే వివాహం; పైశాచంబున్= నిదిస్తూ కాని, త్రాగి మైమరచి కాని శీలాన్ని రక్తించుకోవటంలో పరాకుగా ఉన్న వనితను సంభోగేచ్చతో రహస్యంగా ఎత్తుకొనిపోయి చేసికొనే వివాహం; అను= అని చెప్పబడే; రమణ్= ఒప్పగు; ఎనిమిది, వివాహముల, అందున్= ఎనిమిది రకాల పెండ్లిండ్లలో; సత్, క్షత్రమంశ్యాలకున్= మంచి క్షత్రియ వంశంలో పుట్టిపోవారికి; గాంధర్వ, రాక్షసములు= గాంధర్వవివాహమున్నా, రాక్షస వివాహమున్నా; ధర్వయుక్తిన్= ధర్వంతో కూడికొని ఉండటంచేత; కడున్, ప్రశస్తములు= ఎంతో మేలైనవి; నీకును, నాకును= నీకూ నాకూ (శకుంతలకూ, దుష్యంతుడికీ); నెమ్మిన్= ప్రీతితో; కాముండు= మన్మథుడు; పరస్పర, ప్రేమంబు= ఒకరిపై మరొకరికి అనురాగాన్ని; పెంపన్+తొడగన్= ఎక్కువ చేస్తున్నాడు; కాన= కాబట్టి; ఎదయున్+చేయగాన్+ఏల= ఆలస్యంచేయటం ఎందుకు; గాంధర్వవిధిన్= గాంధర్వవివాహపద్ధతిలో; వివాహము+అగుట= పెండ్లిచేసికొనటం; యుక్తము, వినవె= సమంజసం సుమా!; అనినన్= అని పలుకగా; ఆ, లతాంగి= లతవంటి శరీరంకల ఆ శకుంతల; లజ్జన్, చేసి= సిగ్గుతో; అవసత, వదన, పి= వంచిన మొగం కలిగినదై (తలవంచుకొని); పతికిన్= రాజుతో; ఇట్టులు+అనియెన్= ఈవిధంగా పలికింది.

తాత్పర్యం: 'బ్రాహ్మం, దైవం, ఆర్థం, ప్రాజూపత్యం, రాక్షసం, ఆసురం, గాంధర్వం, పైశాచం - అనే ఎనిమిది రకాలైన వివాహాలలో ఉత్తముడ్కత్తియవంశాలకు చెందినవారికి గాంధర్వ రాక్షసవివాహాలు ధర్మంతోకూడి ఉండటంచేత మేలైనవి. ఇప్పుడు మన్మథుడు నికూ నాకూ ప్రేమను ప్రీతితో పరస్పరం పెంపాందింపజేస్తున్నాడు కాబట్టి ఆలస్యం చేయట మొందుకు? గాంధర్వవివాహపద్ధతిలో పెండ్లాడటం సమంజసం సుమా!' అని దుష్యంతుడు పలుకగా ఆ శమంతల సిగ్గుతో తల వంచుకొని రాజుతో ఈవిధంగా అస్వది.

విశేషం: అష్టవిధ వివాహాలలో మొదటి నాలుగున్నా బ్రాహ్మణులకు ఉచితమైనవి; గాంధర్వరాక్షసవివాహాలు క్షత్రియులకున్నా, ఆసురం షైశ్వరాద్రులకున్నా యోగ్యమైనవి. షైశ్వాచికం ఎవ్వరూ అనుసరించతగింది కాదు - అని శాస్త్రాలు చెప్పుతున్నాయి. భారతదేశమంతటా మనుస్సుతీ ప్రామాణికంగా పరిగణింపబడుతుంది. దాని తరువాత గౌతమ, బోధాయన, ఆపస్తంబాదులు రచించిన ధర్మశాస్త్ర గ్రంథాలు ఆయుకాలాలలో ప్రచారంలోకి వచ్చాయి. భారతదేశంలోని ఆయుష్మాంతాలవారికి, ఆయువర్గాలవారికి అవికూడా ప్రామాణికాలుగా ఉన్నాయి. త్రిలింగదేశంలో సామవేదులు గౌతమ ధర్మరూపాలనూ, మిగిలినవారు ఆపస్తంబసూత్రాలనూ అనుసరిస్తారు. కవిత్రయంవారు ముగ్గురూ ఆపస్తంబసూత్రులు, మనుధర్మాలతో ఆపస్తంబధర్మసూత్రాలు ఎడనెడ భేదిస్తాయి. ఆసందర్భాలలో నన్నయ మనుధర్మశాస్త్రాంశాలను అనుసరించి, ఆపస్తంబసూత్రాలు భేదించేఅంశాలను ప్రత్యేకించి పేర్కొనుకుండా వదలటం గమనింపదగిన విషయం. రాజరాజనరేంద్రుడు ‘మనుమార్గ’ వర్తనుడు కావటం, వ్యాసనిబద్ధమహాభారతార్థానికి విరుద్ధం కాకుండా రచింపవలె నని ఆయన కోరటం దానికి కారణం కావచ్చు, దీనికి ఉదాహరణంగా అష్టవిధవివాహాల ప్రశంసను పేర్కొనుచ్చు. మనువు అష్టవిధవివాహాలు చెప్పాడు. వాటిలో ఆసురషైశ్వాచాలు సర్వదా నిందించదగినవిగా పేర్కొన్నాడు. (మనుస్సుతీ - 3- 21, 25). ఆపస్తంబుడు కేవలం ఆరింటినే చెప్పాడు. అవి - బ్రాహ్మణ, దైవ, ఆర్ష, గాంధర్వ, ఆసుర, రాక్షసాలు. ఆపస్తంబుడు ప్రాజూపత్య, షైశ్వాచాలను వదిలాడు. నన్నయ ఆపస్తంబసూత్రు డైనా అష్టవిధవివాహాలను పేర్కొన్నాడు. అయితే నింద్యాలను గురించి మాటాడలేదు. కథలో అవసరం లేదు కాబట్టి నదలి ఉండవచ్చుసు.

తిక్కన ఆనుశాసనిక పర్వంలో (2-226) బ్రాహ్మణ, జ్ఞాత్ర, గాంధర్వ, రాజుసు, అసుర వివాహాలను అయిదింటిని పేర్కొన్నాడు. ఇందులో జ్ఞాత్రం క్రొత్తది. ఒకరినొకరు వలచినా రని తెలిసికొని పెద్దలు వధువరులకు చేసే వివాహం జ్ఞాత్రం. ఇది సంస్కృత భారతంలోనే ప్రస్తుతవించబడి ఉన్నది (సం.మ.భా. అను.44.9) దాన్ని తిక్కన యథాతథంగా గ్రహించాడు. అయితే, రాజుసు అసుర వివాహాలు ధర్మరూపితా లని పేర్కొన్నాడు. వివిధ ధర్మాలలో వాడు ఏర్పడినప్పుడు మనుశాప్రమేప్రమాణ మని భారతం ప్రతిపాదిస్తున్న దని దీనివలన తాత్కర్మం ఏర్పడుతున్నది.

క. కరుణానిరతులు ధర్మం, స్వరూప లింతకు మచ్చియజనకులు సనుదెంతరు; వారు వచ్చి నీ కి, చ్ఛిర్ని పాణిగ్రహణము సేయుము నన్నున్న.

56

ప్రతిపదార్థం: కరుణ, నిరతలు= దయాపరులున్నా; ధర్మస్వరూపులు= ధర్మమేరూపముతాల్చినవారున్నా; (అయిన); మదీయ, జనకులు= నాతండ్రిగారు; ఇంతకున్= ఇంతలోనే; చనుదెంతరు= వస్తారు; వారు= కణ్ణమహార్షి; వచ్చి; నీకున్, ఇచ్చిరి+ఎని= నీకు భార్గవు ఇవ్వటానికి అంగికలిపే; నస్తిన్= నస్తి; పాణిగ్రహణము, చేయుము= వివాహము చేసికొమ్ము.

తాత్పర్యం: దయపరులు, ధర్మమే మూర్తికట్టినవారు అయిన మాతండ్రి కణ్వమహర్షులు ఇంతలోనే వస్తారు. వారు వచ్చి నన్ను నీకు భార్యగా కన్యాదానం చేస్తే నన్ను నీవు పెండ్డాడుము.

క. అనిన దానికి దుష్టంతుం డి ట్లనియె.

57

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: అని శకుంతల అనిన దానికి దుష్టంతుడు ఈవిధంగా పలికాడు.

తే. తనకు మతి తాన చుట్టంబు, తాన తనకు, గతియుం, ద న్నిచ్చుచోఁ దాన కర్త యనగ వనజనేత్ర! గాంధర్వవివాహ మతి ర, హాస్యమును నమంతకమును నగుచు నొప్పు.

58

ప్రతిపదార్థం: వనజనేత్ర= వద్దాలవంటి కన్నలు కలదానా, శకుంతలా!; తనకున్, మతి, తాను+ల, చుట్టంబు= తనను చుట్టాలు మరమ్మరు లేకుండా తానే తనకు చుట్టం కావటం; తాన, తనకున్, గతియున్= తనకు తానే దిక్కుకావటం; తన్నున్ (తనను)+ఇచ్చుచోన్, తాన, కర్త, అనగన్= తనను తాను ఇచ్చుకొనేటప్పుడు కన్యాదానం చేసే కర్తకూడా తానే కావటం; అనగన్= అని ప్రసిద్ధి చెందిన; గాంధర్వ, వివాహము= గాంధర్వవివాహం; అతి, రహస్యమును= మిక్కిలి గోప్యమున్నా; అమంతకమును= మంత్రతంత్రాలు లేనిదిన్ని; అగుచున్= బొతూ; ఒప్పున్= ఒప్పారును.

తాత్పర్యం: ఓ కమలనేత్రా! తనకు తానే చుట్టం కావటం, తనకు తానే దిక్కు కావటం. తనను తాను ఇచ్చుకొంటున్నప్పుడు తానే కర్త కావటం అనే లక్షణాలతో ప్రసిద్ధి చెందిన గాంధర్వవివాహం మిక్కిలి గోప్యంగానూ, మంత్రతంత్రరహితంగానూ ఉంటుంది.

వ. అని దుష్టంతుండు గాంధర్వవివాహస్వరూపంబు చెప్పి శకుంతల నొడంబతీచిన నబి యి ట్లనియె. 59

ప్రతిపదార్థం: అని= అని చెప్పి; దుష్టంతుండు; గాంధర్వ, వివాహ, స్వరూపంబు= గాంధర్వవివాహం జరిగే పద్ధతి; చెప్పి= తెలిపి; శకుంతలను, ఒడంబటీచినన్= శకుంతలను ఆ వివాహానికి అంగికరించేటట్లు చేయగా; అది= ఆ శకుంతల; ఇట్లు+అనియెన్= ఈవిధంగా అన్నది.

తాత్పర్యం: పైవిధంగా దుష్టంతుడు గాంధర్వ వివాహం ప్రవర్తిలే పద్ధతిని చెప్పి శకుంతలను ఒప్పించాడు. అప్పుడామే దుష్టంతుడితో ఈవిధంగా అన్నది.

చ. నరనుత! నీ ప్రసాదమున నా కుదయించిన నందనున్ మహీ గురుతర యోవరాజ్యమునకున్ దయతో నజ్ఞపిక్తుఁ జేయగా వరము ప్రసన్నబుద్ధి ననవద్ధముగా దయసేయు నెమ్మితో నిరుపమకీర్తి! యట్లయిన నీకును నాకును సంగమం బగున్.

60

ప్రతిపదార్థం: నరనుత!= ప్రజలచేత కీర్తింపబడినవాడా!; నీ, ప్రసాదమునన్= నీ దయవలన; నాకున్; ఉదయించిన= పుట్టిన; నందనున్= కుమారుడిని; మహీ, గురుతర, యోవరాజ్యమునకున్= గోప్యదైనభూమికి యోవరాజ్యసదపియందు; అభిప్రాయిన్, చేయగాన్= అభిప్రేకీంపబడినవాడినిగా చేయటానికి; వరము= వరాన్ని; దయతోన్= దయతో, ప్రసన్నబుద్ధిన్= నిండుమనసుతో; అనవద్యముగాన్= ఉదాత్తంగా, తిరుగులేకుండా; నెమ్మితోన్= ప్రీతితో; దయ, చేయు(ము)= ఇమ్ము; నిరుపమకీర్తి= సాటిలేని కీర్తికలవాడా!; అట్లు+అయినన్= నే నడిగినవిధంగా జరిగితే; నీకును, నాకును= నీకున్నా, నామున్నా; సంగమంబు= కలయిక, పెండ్లి; అగున్= అగును.

శాత్వర్యం: కీర్తిమంతుడ మైన దుష్యంతుడా! నీ అనుగ్రహంవలన నాకు పుట్టిన పుత్రునకు నీ విశాలసామ్రాజ్యానికి యౌవరాజ్యపదవిలో అభిషేకం చేసేవరాన్ని దయతోకూడిన నిండుమనసుతో ఉదాత్తంగా ప్రీతితో ఇమ్ము. సాటిలేని కీర్తికలవాడా! ఈవిధంగా అంయతే నీకూ నాకూ ఏవాహ వోతుంది.

విశేషం: ‘నరనుత’ అనే పదానికి ‘నరవర’ అనే పారాంతరం ఉన్నది. (నరవర= నరులలో శేషుడైనవాడా); ‘నిరుపమకీర్తి’ కి ‘నిరుపమదాన’ అనే పారాంతరం ఉన్నది; ‘సాటిలేనిదానం చేసేవాడా!’ అనే సంబుద్ధి తా నడిగే వరాన్ని తప్పుండా ఈయటం అతని దానప్రవృత్తికి తగిన దనే భావం శకుంతల ప్రకటించిందనే అర్థం స్ఫురిస్తుంది. శకుంతల తల్లిదండ్రులవలన తనకు కలిగిన అన్యాయం తన సంతతికి జరుగకూడ దని ముందే జాగ్రత్తపడి తన లోకజ్ఞతను ప్రదర్శించింది. నన్నయ రుచిరార్థసూక్తినిధి ఈపద్యం. ప్రతి పదం శకుంతల సౌముఖ్యాన్ని, గడుసరితనాన్ని నిపుణంగా చాటుతున్నది. మాటలస్తే వాచ్యార్థంలో సంస్కృతి సాగంధ్యంతో కూడి ఉన్నాయి. వాచ్యార్థమార్పి తరువాత ప్రతీయమాన మయ్యే వ్యంగ్యార్థంద్వారా రుచిరంగా వెలుగొందే మైదానం వాటిలో గోచరిస్తుంది. నీ ప్రసాదమున - దయతో - వరము - ప్రసన్నబుద్ధి - అనే మాటలతో దుష్యంతుడిని కోరుతున్నప్పుడు శకుంతల స్థానాత్మక భగవంతుడిని అడుగుతున్నట్లు భక్తి వినయాలను ప్రదర్శించింది. నరనుత - నిరుపమ కీర్తి - అనవద్యముగా - అనే మాటలు వాడుతున్నప్పుడు లోకజ్ఞత ప్రకటించింది. ఇచ్చే వరం త్రికరణశుద్ధిగా తిరుగులేకుండా ప్రీతితో ఇవ్వాలని అడగటంలో నేర్చిరితనం ఉన్నది. మాటతప్పితే ప్రజలలో నిరుపమానంగాఉన్న నీ కీర్తి మొక్కాపోతుంది అని ప్రాచ్చరించింది. ఇంతటి వ్యంగ్యార్థాన్ని వస్తుధ్వనికి అంగంగా వాడుకొనటం నన్నయ నేర్చిరితనం. రాజు మదనాతురు డై సంగమాన్ని కోరుతున్నాడు. గాంధర్వవివాహం అనే ధర్మాన్ని చూపుతున్నాడు. ఆ తరువాతి సంగతి మాటాడటం లేదు. శకుంతల తనకూ తన సంతతికి భద్రతకొరకు, దుష్యంతుడి అనురాగాన్ని పరీక్షించటంకొరకు ఈ వరం అడిగింది. ‘నీకును నాకును సంగమంబగున్’ అనటంలో గాంధర్వవిధిని అంగీకరించి, ఆతడి సంగమాన్ని మనసారా కోరుతున్నట్లు తెలిపింది. ఆమె మాటలలో ఎంతటి చౌరవ ఉన్నదో అంతటి బిగువుకూడ ఉండటం నన్నయ సంభాషణారచనాచాతుర్యఫలం. రాజసభలో ఈ వరమే చర్యానీయాంశ మాతుంది. కాబట్టి శకుంతలకథలో ఈపద్యం త్రాసులో ముల్లువంటిది. దుష్యంతుడు కణ్వమహార్షిదర్శనం చేసికొనకుండా నిష్ప్రమించటానికి, ఆ తరువాత శకుంతలను అంతః పురానికి పిలిపించుకొనకపోవటానికి కల గూడ మైన హేతువు ఆమె అడిగిన ఈవరమే. ఆమె పెద్దకోరిక కోరింది. అది పుత్రుడు పుట్టినప్పుడు ఫలిస్తుంది. పుత్రుడు పుట్టితే ఆమె తెలియపరచాలి. యౌవరాజ్య విషయం ఆ తరువాతిమాట, ఇట్లా ఎన్నో సన్నిఖేశాలపరంపరతో ముందుకథ నడవాలి. శకుంతలా గతంగా ఉన్న స్వీరుభద్రతావిషయకమైన శంకయే భావికథలో ఒక గండంగా పరిణమించబోవటం వస్తుధ్వని విశేషం. ప్రసాదము, ప్రసన్నబుద్ధి - అనే పదాలు నన్నయరచనలో ప్రధానంగా కనబడే ప్రసాదగుణాన్ని ప్రసన్నకథాకలి(వి)తార్థయుక్తినీ జ్ఞాప్తికి తెప్పిస్తున్నాయి.

v. అనిన విని శకుంతల కెంతయు సంతోషంబుగా దాని కోరిన వరంజిచ్చి, గాంధర్వవివాహాంబున నభమతసుఖింబు లనుభవించి, యక్కిషులి వీడ్చాని ‘నిష్ప్రమించినిరా నస్తుత్తుధానవర్ధింబుఁ గణ్వమహాముని పాలికిం బుత్తెంచెద’ నని యుఱడ నొడివి దుష్యంతుండు నిజపురంబునకుం జనియే; నిట శకుంతలయుఁ దనచేసినదాని మునివరుం డెఱింగి యలిగెడునో యని వెఱచుండే; నంత నమ్మహాముని వనంబునసుండి కందమూలఫలంబులు గొని చనుదెంచి, లలితశ్రీంగారభావంబు లజ్జావనతవదనయు నతిభీతచిత్తయు నైయున్న కూతుంజూచి, తన బిష్ణుజ్ఞానంబున నంతపృత్తాంతంబు నెఱింగి, క్షత్రియులకు గాంధర్వవివాహాంబు విధిచోదితంబ యని సంతసిభ్రి శకుంతల కి ట్లనియే. 61

ప్రతిపదార్థం: అనినన్, విని= అని చెప్పగా విని; ఎంతయున్; సంతోషంబున్; శకుంతలకున్; దాని, కోరిన, వరంబు+ఇచ్చి= ఆమెకోరిన వరం ఇచ్చి (ప్రథమకు షష్టి); గాంధర్వ, వివాహంబునన్; అభిమత, సుఖంబులు= ఇష్టసుఖాలు, (రత్నిసుఖాలు); అనుభవించి= పొంది; ఆ+కోమలిన్= ఆ శకుంతలను; వీడ్జైని= వెళ్లివస్తానని; నిన్నున్= నిన్ను (శకుంతలను); తోడ్జైని, రాన్= తీసికొనిరావటానికి; అస్క్ర్వ్, ప్రధాన, వర్గంబున్= నా మంత్రులను; కణ్వ, మహాత్+ముని, పాలికిన్= కణ్వమహాముని దగ్గరకు; పుత్రుంచెదన్= పంపుతాను; అని= అనిచెప్పి; ఊఱడన్, నొడిని= సమాధానపడేటట్లు నస్చజెప్పి; దుష్యంతుండు; నిజ, పురంబునమున్= తన రాజుధానికి; చనియెన్= వెళ్లాడు; ఇం= ఆశ్రమంలో; శకుంతలయున్= శకుంతలకూడ; తన, చేసిన, దానిన్= తానుచేసినపనిని; మునివరుండు= మునిశ్రేష్టుడైన కణ్వాడు; ఎటింగి= తెలిసికొని; అలిగెడునో= కోపిస్తాదేమో; అని; వెఱచుచున్+ఉండెన్= భయపడుతూ ఉండింది; అంతన్= ఆ సమయంలో; ఆ+మహాత్+ముని= ఆ కణ్వమహార్షి; వనంబునముండి= అడవినుండి; కందమూల, ఫలంబులు, కొని= కందగడ్లలు, పండ్లు తీసికొని; చనదెంచి= వచ్చి; లలిత, శృంగార, భావంబునన్= సున్నితమైన శృంగారహోవభావాలతో; లజ్జా+అవసత, వదనయున్= సిగ్గుచేత వంచబడిన ముఖం కలిగినదియున్నా; అతి, భీత, చిత్తయున్= మిక్కిలి భయపడిన హృదయం కలిగినదియున్నా; ఐ; ఉన్న; కూతున్, చూచి= కూతురిని చూచి; తన, దివ్య, జ్ఞానంబునన్= తనయొక్క దివ్యదృష్టితో; అంత, వృత్తాంతంబున్+ఎటింగి= జరిగిన కథనంతటిని తెలిసికొని; క్షత్రియులకున్= రాజులకు; గాంధర్వవివాహంబు; విధి, చోదితంబు+అ, అని= శాస్త్రసమ్ముతమే అని; సంతసిల్చి= సంతోషించి; శకుంతలకున్= శకుంతలతో ఇట్లు+అనియెన్.

తాత్పర్యం: శకుంతలమాటలు విని అమితసంతోషంతో ఆమె కోరిన వరాన్ని ఇచ్చి, గాంధర్వవివాహ మాడి, ఇష్టసుఖాలను అనుభవించి, ఆకోమలిని వీడ్జైని ‘నిన్ను వెంటబెట్టుకొని రావటానికి మంత్రులను కణ్వమహాముని వద్దకు పంపుతానని ఆమెను సమాధానపరచి, ఒప్పించి, దుష్యంతుడు తన నగరానికి వెళ్లిపోయాడు. ఇక ఇక్కడ ఆశ్రమంలో శకుంతలకూడ తాను చేసిన పనిని కణ్వమహార్షి తెలిసికొని కోపిస్తాదేమో అని భయపడుతూ ఉన్నది. అప్పుడు కణ్వమహార్షికందమూలాలను, పండ్లను కోసికొని వనంముండి తిరిగివచ్చి సున్నితమైన శృంగారహోవభావాలతో సిగ్గుతో తలవంచుకొని భయపడుతూ ఉన్న తనకూతురు శకుంతలను చూచి దివ్యజ్ఞానంతో జరిగిన కథనంతా తెలిసికొన్నాడు. ‘ష్టత్రియులకు గాంధర్వవివాహం శాస్త్రసమ్ముతమే’ అని సంతోషించి శకుంతలతో ఈవిధంగా అన్నాడు.

విశేషం: కణ్వాడు కరుణానిరతు డనీ, ధర్మస్వరూపు డనీ శకుంతల చెప్పింది. ఆమెమాటలను ఆ మహార్షి తనవర్తనంద్వారా నిరూపించుకొన్నాడు.

భరతుని జననము. (సం.1-68-1)

తే. తల్లి! నీకులగోత్త సౌందర్యములకు, దగిన పతిఁ గంటి; దానికిఁ దగగగ గర్భ
మయ్యు; నీదు గర్భమున వాఁ డబ్బిలభువన, వహన మహానీయుఁ డగు చక్రవర్తి సుమ్ము

62

ప్రతిపదార్థం: తల్లి= అమ్మా! (తల్లిదండ్రులు కూతుర్చును ఆప్యాయంగా పిలిచే పిలుపు); నీ, మల, గోత్త, సౌందర్యములకున్= నీకులానికి, గోత్రానికి, అందానికి; తగిన= యోగ్యదైన; పతిన్= భర్తను; కంటి(వి)= పొందావు; దానికిన్, తగఁగన్= దానికి తగినట్లుగా; గర్భము+అయ్యెన్= నీకు గర్భమైనది; నీదు, గర్భమునవాడు= నీ గర్భంలో ఉన్నవాడు; అభిల, భువన, వహన, మహానీయుడు+అగు= సమస్తభూమిని భరించ (పాలించ)గల గొప్పవాడైన; చక్రవర్తి, సుమ్ము= చక్రవర్తి సుమా!

తాత్పర్యం: అమ్మా! నీకులగోత్రాలకు అందచందాలకు తగిన భర్తను నీవు పాండగలిగావు. దానికి తగినట్లుగా నీవు గర్భవతివికూడ అయినావు. నీగర్భంలో ఉన్నవాడు ఈసమస్త భూమిని పాలించగలిగిన మహానీయు డయ్యే చక్రవర్తిసుమా!.

విశేషం: కణ్ణమహార్షి భూత, భవిష్యత్, వర్తమానాలను దర్శించగల మహిమాన్వితు డనీ, క్రాంతదర్శి అనీ ఈమాటలు స్ఫురింపజేస్తున్నవి.

వ. ‘నీధర్థచలతంబునకు మెళ్ళితి, నీ కోలన వరం జిచ్చేద వేడు’ మనిన శకుంతలయు ‘నాచిత్తం బెప్పుడు ధర్మమునంద తగిలియుండను, నాకుధ్వించెడు పుత్రుండు బీర్ఘాయురారోగ్నైశ్వర్య బలసమన్వితుండును వంశకర్తయుగాను వలయు’ ననిన నమ్మహాముని కరుణించి దాని కోలన వరం జిచ్చి, యథాకాలవిధుల గర్భసంస్కర రక్షణంబులు సేయించి యున్నంత, వర్షశతయంబు సంపూర్ణం బైన, శకుంతలకు భరతుం డుదయించి కణ్ణనిర్మలిత జాతకర్మాచి క్రీయాకలాపుం డయి పెరుగుచుఁ గరతలాలంకృతచక్రుండును, చక్రవర్తిలక్ష్మణలక్ష్మితుండును, సింహసంహాననుండును, బీర్ఘభావుండును, ననంతజవనశ్తుం సంపన్ముండును నై పరుగుచు.

63

ప్రతిపదార్థం: నీ, ధర్మ, చరితంబునకున్= ధర్మబద్ధమైన నీ ప్రవర్తనకు; మెచ్చితిన్(ని)= సంతోషించాను; నీ, కోరిన, వరంబు; ఇచ్చేదన్; వేడుము= కోరుకొమ్ము; అనినన్= అనగా; శకుంతలయున్, నాచిత్తంబు= నామనస్మి; ఎప్పుడున్= అన్నివేళలా; ధర్మమునందున్+అ= ధర్మంలోనే; తగిలి, ఉండను= ఆసక్తి కలిగి ఉండేటట్లు; నాకున్, ఉధ్వించెడు, పుత్రుండు= నాను పుట్టే కొడుకు; దీర్ఘ+ఆయున్+ఆరోగ్య+ఐశ్వర్య, బల, సమన్వితుండును= దీర్ఘమైన ఆయుస్ముతోనూ, ఆరోగ్యంతోనూ, సంపదలతోనూ, బలంతోనూ కూడినవాడూ; వంశకర్తయున్= పుట్టిన వంశానికి కీర్తిప్రతిష్ఠలు కలిగించి తన తరువాతివారిని తనవంశజులుగా వేర్పునేటట్లు చేసే ప్రముఖుడు వంశకర్త - అటువంటివాడుగానూ; కాన్, వలయున్, అనినన్= కావలెనని కోరగా; ఆ+మహాముని= ఆ కణ్ణమహార్షి; కరుణించి= దయమాపి; దాని, కోరిన, వరంబు+ఇచ్చి= ఆమె కోరిన వరాన్ని ఇచ్చి; యథాకాల విధులన్= ఆయు సమయాలలో చేయదగిన శాస్త్రిక పద్ధతులతో; గర్భ, సంస్కర, రక్షణంబులు, చేయించి= ప్రీగర్భము తాల్చినప్పుడూ, ఆ గర్భము పెరుగుతున్నప్పుడూ గర్భప్త శిశువు రక్షణం కోసము చేసే విధులను చేయించి; ఉన్నంతన్= ఉండగా; వర్షశతయంబు, సంపూర్ణంబు+ఇనన్= మూడెండ్లు నిండగా; శకుంతలన్; భరతుండు; ఉదయించి= పుట్టి; కణ్ణ, నిర్వర్తిత, జాతకర్మ+అది, క్రీయాకలాపుండు+అయి= కణ్ణనిచేత చేయించబడిన జాతకర్మ మొదలైన సంస్కరక్రియలతో కూడినవాడై; పెరుగుచున్= పెద్దవాడొతూ; కర, తల+అలంకృత, చక్రుండును= అరచేతియందు అమరిన చక్రరేఖ అనే సాముద్రిక లక్ష్మణ కలవాడున్నా; చక్రవర్తి, లక్ష్మణ, లక్ష్మితుండును= చక్రవర్తి కాగలిగే లక్ష్మణాలు శరీరంమీద సాముద్రికంగా కనబడుతున్నవాడూ; సింహ, సంహాననుండును= సింహంయొక్క శరీరంవంటి శరీరం కలవాడున్నా; దీర్ఘభావుండును= పొడ వైన చేతులు కలవాడున్నా; అనంత, జవ, సత్య, సంపన్ముండును+ఇ= అపారమైన వేగాన్ని బలాన్ని కలవాడున్నా అయి; పరుగుచున్= ఒప్పారుతూ.

తాత్పర్యం: ‘నీధర్మప్రవర్తనకు నేను మెచ్చాను. నీవు కోరిన వరం ఇస్తాను. వేడుకొమ్ము’ అని కణ్ణమహార్షి అనగానే శకుంతల ‘నా మనస్సెల్లప్పుడూ ధర్మంలోనే లగ్గుమై ఉండాలి’ అనీ, ‘నాకు పుట్టే కొడుకు దీర్ఘయువు, ఆరోగ్యం, ఐశ్వర్యం, బలం కలిగి వంశకర్తగా ప్రసిద్ధికొక్కాలి’ అనీ కోరింది. అందుకు ఆ మహాముని కరుణించి శకుంతల

కోరిన వరాన్ని ఇచ్చి గర్జవతికి చేయవలసిన సంస్కర రక్షణ విధులను చేయించి ఉండగా, మూడేళ్ళు నిండిన తరువాత ఆమెకు భరతుడు జన్మించాడు. కణ్వమహర్షి అతనికి జాతకర్మాది క్రియాకలాపాలు జరిపించగా పెరుగుతున్నాడు. అరచేతిలో చక్రరేఖ కలవాడు, చక్రవర్తి, లక్ష్మణాలప్పీ ముద్రించుకొన్న మేను కలవాడు. సింహంవలె సర్వాంగసుందరుడు, పొడుగైన చేతులు కలవాడు, అపారమైన వేగమూ, బలమూ కలవాడై భరతుడు విలసిల్లాడు.

విశేషం: భరతుడు పుట్టుకతోనే చక్రవర్తి కాదగిన సాముద్రిక చిహ్నాలు కలిగిన్నాడు. అరచేతిలో చక్రరేఖ రాజయోగాన్ని సూచిస్తుంది. “చక్రాసి చాప వజ్రాభా | రేఖాః కుర్యాంతి భూపతిమ్” - అని సాముద్రికశాస్త్రం. చక్రం, ఖడ్డం, విల్లు, వజ్రాయుధం వంటి రేఖలు కలవాడు తప్పక రాజుతాని శాస్త్రం.

మ. అమితోగ్రాటవిలోనఁ గ్రుమ్మరు వరాహావ్యాశశార్యాల ఖ
ధ్యమదేభాదులఁ బట్టి తెచ్చి ఘనుధై కణ్వాత్మోపాంత భూ
జములం దీలిన కట్టుచుం బలిమిమై శాకుంతలుం దొప్పె వ
స్వమదేభంబుల నెక్కుచుం దగిలి నానాశైశవకీఢలన్.

64

ప్రతిపదార్థం: శాకుంతలుండు= శాకుంతలయొక్క మురుగైన భరతుడు; బలిమిమైన్= బలంతో; అమిత+ఉగ్ర+అటవిలోన్న్= ఎంతో భయంకరమైన అడవిలో; ప్రుమ్మరు= తిరుగాడు; వరాహ, వ్యాశ, శార్యాల, ఖడ్డ, మద+ఇథ, ఆదులన్= అడవిపందులను, పాములను, పులులను, ఖడ్డమృగాలను, మదపుటేనుగులను, మరి ఇతరమృగాలను; పట్టి, తెచ్చి= పట్టుకొని, తీసికొనివచ్చి; ఘనుఁడు+బ= ప్రముఖుడు+బ; కణ్వ+అశ్రమ+ఉపాంత+భూజములందున్= కణ్వనియొక్క అశ్రమం యొక్క సమీపంలోనీ చెట్టుకు; ఓలిన్+లా= వరుసగా; కట్టుమన్= కట్టివేస్తూ; తగిలి= అస్త్రితో; మద+ఇథంబులన్, ఎక్కుచున్= అడవికి సంబంధించిన మదించిన ఏనుగులపై ఎక్కి స్వారిచేస్తూ; నానా, శైశవ, క్రీడలన్= అనేకరకా లైన బాల్యకీడలతో; ఒప్పెన్= ఒప్పారెను.

తాత్పర్యం: భరతుడు అపారబలంతో అతిభయంకర మైన అడవులలో తిరుగాడే అడవిపందులను, పాములను, పులులను, ఖడ్డమృగాలను, మదించిన ఏనుగులను ఇంకా తదితరమృగాలను అవలీలగా పట్టి తెచ్చి ఘనీచుధై ఆ అశ్రమ సమీపప్రాంతంలో ఉన్న చెట్టుకు వరుసగా కట్టివేస్తూ, అస్త్రితో అడవిలో తిరిగే మదించిన ఏనుగులపై ఎక్కి స్వారిచేస్తూ తన బాల్యకీడలను అనేకవిధాలుగా ప్రదర్శిస్తూ ఉన్నాడు.

విశేషం: తండ్రి తైన దుష్యంతుడు పెద్దవా ధైన తరువాత ప్రదర్శించిన బలాన్ని భరతుడు బాల్యంలోనే ప్రదర్శించాడు. శాకుంతలుండు అంటే శాకుంతలయొక్కపుత్రుడని అర్థం. ప్రీభ్వోడక్ అని థక్కిప్రత్యయాదులు వచ్చి శాకుంతలేయుడు అని కావలసింది. కాని, ఉత్సర్గశాస్త్రంచేత మరోకవి ప్రవర్తింపచేశాడని వ్యాఖ్యాతలు పేర్కొన్నారు. ప్రసాదగుణమిత్రిత మైన ఓజోగుణరచన బాలవీరుడి పరాక్రమవర్షనంలో సహజంగా రాణించింది.

వ. ఇట్లు వనంబులోని సర్వసత్పుంబులను దనమహాసత్పుంబునం జేసి దమియించుచున్న యాతనిం జూచి యూష్మర్యం బంధి యందులమునులెఱ్ల నాతనికి సర్వదమునుం దను నామంబుఁ జేసిలి; కణ్వమహామునియు నక్షమారు నుదార తేజోరూప విక్రమ గుణంబులకు సంతసిల్లి ‘మీ డఫీల భువన యోవరాజ్యంబునకు సమర్థం డగు సమయం బరుగుదెంచే’ నని విచాలించి యొక్కనాడు కూతున కి ట్లనియే.

65

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈవిధంగా; వనంబులోని= అరణ్యంలోని; సర్వసత్యంబులను= ఆన్నిమృగాలనూ; తన, మహాత్+సత్యంబునన్, చేసి= తనయొక్క గొప్పదైన బలంచేత; దమియించుచున్+ఉన్నన్= అణచివేస్తూ (నశింపచేస్తూ) ఉండగా; అందుల, మునులెల్లన్= అక్కడి మునులందరు; ఆతనిన్= భరతుడిని; చూచి; ఆశ్చర్యంబు+అంది= అబ్బిరపడి; ఆతనికిన్= భరతుడిని; సర్వదమనుండు= అన్నింటిని అణచువాడు; అను, నామంబున్, చేసిరి= అనే అర్థం గల బిరుదానమం పెట్టారు; కణ్ణ, మహాత్+మునియును; ఆ+మహారు+ఉడార, తేజో, రూప, విక్రమ, గుణంబులకున్= ఆ బాలునియొక్క ఉత్తమ తేజస్సు (ప్రకాశం)కూ, ఆకారస్ఫోవానికి, పరాక్రమగుణాలకూ; సంతసిల్లి= సంతోషించి; వీడు= ఈ భరతుడు; అఖిల, భువన, యౌవరాజ్యంబునకున్= సమస్త రాజ్యానికి యౌవరాజ్య పదవికి; సమర్థండు+అగు, సమయంబు= యోగ్యదైన సమయం; అరుగుదెంచెను+అని= వచ్చింది అని; విచారించి= ఆలోచించి; ఒక్కనాడు= ఒకరోజున; కూతునకున్= పుత్రిక అయిన శకుంతలతో; ఇట్లు+అనియెన్= ఈవిధంగా అన్నాడు.

తాత్పర్యం: ఈవిధంగా అరణ్యంలోని అన్ని జంతువులనూ తన మహాబులంచేత అణచివేస్తున్న భరతుడిని చూచి ఆశ్చర్యపడి అక్కడి మునులందరూ అతడికి 'సర్వదమనుడు' (అన్నింటిని అణచివేసేవాడు) అనే వేరుపెట్టి పిలిచారు. కణ్ణమహామునికూడా ఆ బాలుడి ఉదాత్తతేజస్సును, రూపాన్ని, పరాక్రమగుణాలనూ చూచి సంతసించి అతడు సమస్తరాజ్యానికి యువరాజుగా ఉండదగిన సమయం వచ్చిం దని భావించి ఒకనాడు కూతు రైన శకుంతలతో ఈవిధంగా అన్నాడు.

ఆ. ఎళ్ళిసాధ్వాలకును బుళ్ళిన యింధ్నను, బెద్దకాల మునికి తద్ద తగదు;

పతులకడన యునికి సతులకు ధర్మాన్వు; సతుల కేడుగడయుఁ బతుల చూచే.

66

ప్రతిపదార్థం: ఎట్టి, సాధ్వులకును= ఎటువంటి పతివ్రతలకైనను; పుట్టిన, ఇండ్లను= వారివారి పుట్టిండ్లలో; పెద్దకాలము+ఉనికి= చాలకాలం ఉండటం; తద్ద, తగదు= ఎంతమాత్రం (అత్యంతం) ఉచితం కాదు; సతులకున్= ఇల్లాళ్ళకు; పతుల, కడన్= భర్తలదగ్గరే; ఉనికి= ఉండటం; ధర్మాన్వు= ధర్మం, న్యాయం; సతులకున్= వివాహాతులకు; పతులు+అ= భర్తలే; ఏడు+కడయున్= ఏడురకాలైన రక్ష; (గురువు, తల్లి, తండ్రి, పురుషుడు, విద్య, దైవం, దాత - అనేవారు ఏడురకాలైన రక్షలు); చూచే= నుమా!

తాత్పర్యం: ఎటువంటి పతివ్రతలకైనా పుట్టినిళ్ళలో ఎక్కువకాలం ఉండటం ఎంతమాత్రం ఉచితం కాదు. ఇల్లాళ్ళకు భర్తలదగ్గర ఉండటమే ధర్మం. భార్యలకు భర్తలే సర్వరక్షకులు (ఏడుగడలు) సుమా!

విశేషం: నస్యముగారి సూక్తినిధిత్వానికి ఈపద్యం ఒక చక్కని ఉదాహరణం.

కణ్ణమహాముని శకుంతలను దుష్యంతుపాలికిం బంపుట (సం. 1-68-10)

వ. 'కావున నీ విక్కమారునిం దీడొని నిపతిపాలికి నరుగు' మని మహాతపాలిధసు లైన తన శిష్యులం గొందఱఁ దీడువంచిన, శకుంతలయు దొష్యంతిం దీడొని దుష్యంతుపాలికి వచ్చి సకలసామంతమంత్రిపురోహిత ప్రధానసారజనపరిష్టతుండై యున్న యారాజుం గనుంగొని.

67

ప్రతిపదార్థం: కావున్= కాబట్టి; నీవు; ఈ+మహారునిన్= ఈ బాలుడిని, లేదా, పుతుడిని; తోడ్కొని= వెంటతీసికొని; నీ, పతి, పాలికిన్= నీభర్త దగ్గరకు; అరుగుము= వెళ్ళము; అని; మహాతపోధనులు+ఖన= గొప్పదైన తపస్సే ధనంగా కలవారైన;

తన, శిష్యులన్; కొండఱన్; తోడు, పంచినన్= తోడుగా వెంట పంపగా; శకుంతలయున్; దౌష్యంతిన్= దుష్యంతుడి పుత్రుడైన భరతుడిని; తోడ్సైని= వెంటతీసికొని; దుష్యంతుపాలికిన్, వచ్చి= దుష్యంతుడివద్దకు వచ్చి); సకల, సామంత, మంత్రి, పురోహిత, ప్రధాన, పౌరజన, పరిప్యతుండు+ఇ, ఉన్న= అందరు సామంతులు, మంత్రులు, పురోహితులు, సేనాపతులు, పురజనులచేత కూడినసభలో ఉన్నవాడైన; ఆ, రాజున్, కనుంగాన్ి= ఆదుష్యంతుడిని చూచి.

తాత్పర్యం: ‘కాబట్టి నీ ఏ కుమారుడిని తీసికొని నీభర్తవద్దకు పొమ్ము’ అని గొప్ప తపస్యలైన శిష్యులను కొందరిని తోడిచ్చి పంపగా శకుంతలకూడ భరతుడిని వెంటతీసికొని దుష్యంతుడి వద్దకు వచ్చి, సామంతులు, మంత్రులు, పురోహితులు, ప్రధానులు, పౌరజనులతో కూడి ఉన్నసభలో ఆ రాజును చూచి. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

క. గురునాశ్రమంబును ము | న్నదుగుఁ బతివలనఁ గనిన యనురాగము నా
దరణము ననుగ్రహంబును | గరుణయు సంభ్రమము నపుడు గానక యేడలోన్. **68**

ప్రతిపదార్థం: మున్న= పూర్వం; గురు, ఆశ్రమంబును= తండ్రియైన కణ్వుడి ఆశ్రమంలో; అరుదుగన్= అపూర్వంగా; పతివలనన్= భర్తవిన దుష్యంతుడిలో; కనిన= చూచిన; అనురాగమున్= వలపునా; అదరణమున్= అప్యాయతయా; అనుగ్రహంబును= అనుకూలతయా; కరుణాయున్= దయయు; సంభ్రమమున్= తొట్టుపాటుతో కూడిన అస్త్రియు; అపుడు; కానక= చూడక; ఎడలోన్= మనసులో.

తాత్పర్యం: పూర్వం తండ్రిఆశ్రమంలో అపూర్వంగా తనపతి తనపట్లచూపిన వలపును, ఆదరాస్నీ, దయనూ, ఆస్త్రినీ అప్పుడు కానక హృదయంలో. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

విశేషం: కణ్వాశ్రమంలో దుష్యంతుడు శకుంతలను గాంధ్రవివాహం చేసికొన్న ఘట్టంలో ఆ దుష్యంతుడి పాతలో పోషించిన భావక్రమాన్ని వ్యంగ్యంగా నన్నయ ఇక్కడ సూచించాడు. ఇది కథాకథనశిల్పంలో ఒకభాగం. ఎన్నో యేళ్ళక్రితం జరిగిన ఆఘట్టాన్ని మధురస్మృతిగా సమీక్షించింది శకుంతల. అది వమ్ము కావటంతో ఆమోదయం వికలమైపోయింది.

క. ఎఱుగ దొకొ నన్ను; నెత్తిగెయు | నెఱుగని యట్లుండునొక్కి; యెడ దవ్వగుడున్
మఱచెనొకొ! ముగ్గు లభిపులు | మఱవరె బహుకార్యభారమగ్గులు కారే. **69**

ప్రతిపదార్థం: నన్నున్; ఎఱుగదు+బక్క= నన్ను ఎఱుగడా?; ఎట్టిగియున్, ఎఱుగని, అట్లు+ఉండును+బక్కు= గుర్తించికూడ గుర్తించనట్లు ఉంటున్నాడో(నటిస్తున్నాడో) ఏమో; ఎడ, దవ్వు+అగుడున్= చూచిచాలకాలంకావటంచేత; మఱచె నొకొ= మరచిపోయాడో ఏమో; అభిపులు= రాజులు; ముగ్గులు= మూడులు(మరపు ఎక్కువగా కలవారు అనిభావం); మఱవరె= మరచిపోరా; బహు, కార్య, భార, మగ్గులు, కారే= పలు పనులబట్టిదులలో మునిగిఉంటారుకదా!

తాత్పర్యం: ఇతడు నన్ను గుర్తించలేదా? గుర్తించికూడ గుర్తించనట్లు నటిస్తున్నాడా? చాలకాలం కావటంచేత మరచాడో ఏమో; రాజులు అనేకకార్యాలలో మునిగి ఉంటారు కదా! అందువలన వారికి మరపు వింతకాదు. ప్రభువులు మూడులు.

విశేషం: అలం: అర్థాంతరాంశుసం.

చ. తలపుగ నాడు పళ్ళినవిధం బెడు దప్పుగ వీడె నొక్కొ చూ
డ్చులు విరసంబులై కరము క్రూరము లైన నిమిత్త మేమియో?
కలయఁగ బల్లాలించి రుపకారులు నై రని నమ్మియండగా
వలవదు బుద్ధిమంతులు నవప్రియు లైన ధరాధినాధులన్.

70

ప్రతిపదార్థం: తలపుగన్= ఆలోచించగా; నాడు= పెండ్లినాడు; పల్చిన, విధంబు= మాటూడిన పద్ధతి; ఎడన్, తప్పుగన్ వీడెను+బక్కు= మనసుమారి వదలిపెట్టడా ఏమి?; చూడ్చులు= చూపులు; విరసంబులు+బ= విముఖంగా; కరము, క్రూరములు= మిక్కిలి కరినాలు; ఐన, నిమిత్తము+ఏమియో= అయినకారణ మేమిటో?; నవ, ప్రిములు+బన= క్రొత్తదనానే ఎల్లప్పుడు ప్రేమించేవారైన; ధరా+అధినాధులన్= భూపతులను; కలయఁగన్= కలుపుగోలుతనంతో; పల్గురించిరి= మాటూడా రనీ; ఉపకారులును+బరి+అని= మేలుచేసినవారైనారనీ; బుద్ధిమంతులు= తెలివిగలవారు; నమ్మి+ఉండగాన్, వలవదు= నమ్మిఉండకూడదు.

తాత్పర్యం: ఆలోచించగా, ఈరాజు పెండ్లినాడు పలికినపద్ధతిని మనసు మార్చుకొని వదలిపెట్టినాడా ఏమి? అతనిచూపులు నాయెడ విరసంగా, అత్యంత కరినంగా ఉన్నవి. కారణ మేమిటో? క్రొత్తక్రొత్తవాటినే ప్రేమించే రాజులను (క్రొత్తగా వారు కలిసినప్పుడు) కలుపుగోలుతనంతో పల్గురించా రనీ, ఉపకారులై వ్యవహరించా రనీ బుద్ధిమంతులు వారిని నమ్మి ఉండరాదు.

విశేషం: అలం: అర్థాంతరన్యాసం. శకుంతలమాటలలో పాలమలస్యభావాన్ని సన్నయ పరోక్షంగా అధికేషించాడు.

వ. అని తలంచి చింతాక్రాంత యై శకుంతల వెండియు నాత్మగతంబున.

71

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: ఆ విధంగా భావించి దుఃఖించేత ఆవరింపబడిన హ్యాదయంతో శకుంతల మనస్సులో ఇంకనూ ఇలా అనుకొన్నది.

క. మఱచిను దలపెంపుగ నగు: , నెఱుగని నాఁ డెల్లపాట నెత్తిగెంప నగున్:

మతీ యెత్తిగె యెఱుగ నొల్లని , కఱటిం దెలుపంగఁ గమలగర్భని వశమే.

72

ప్రతిపదార్థం: మఱచినన్= (ఎవరైనా ఒక అంశాన్ని నిజంగా) మరచిపోయినట్లయితే; తలపెంపగన్+అగున్= జ్ఞాప్తి తేవచ్చును; ఎఱుగనినాడు=(ఎవరైనా అసలు) తెలియనిస్తితిలో ఉన్నప్పుడు; ఎల్లపాటన్= అన్నివిధాలయత్తించి ఏదోపద్ధతిలో; ఎట్టిగింపన్+అగున్= తెలియచెప్పవచ్చును; మజీ= కాని; ఎట్టిగె= తెలిసికూడ; ఎఱుగన్+బల్లని= తెలియటానికి అంగికరించని, లేదా, తెలియనట్లు నటించే; కఱటిన్= మోసగాడికి; తెలుపంగన్= తెలియచెప్పటం; కమల, గర్భని, వశమే?= బ్రహ్మదేవుడి వశమా? కాదని భావం.

తాత్పర్యం: ఎవరైనా నిజంగా మరచిపోతే జ్ఞాపకం చేయవచ్చును; అసలు తెలియనప్పుడు ఏ పాటుపడి అయినా తెలియచెప్పవచ్చును. కాగా, తెలిసి కూడ తెలియని వాడివలె నటించే మోసగాడికి తెలియచేయటం బ్రహ్మతరంకూడా కాదు.

విశేషం: నన్నయు రుచిరాధస్తాక్తికి ఇది చక్కని నిదర్శనం. ఈసూక్తివినగానే భర్తుహారిసుభాషితాలలోని మూర్ఖపద్ధతిలో చెప్పబడిన ఈసుభాషితం స్పృరిస్తుంది. “అజ్ఞఃసుభామారాధ్యస్పృకతరమారాధ్యతేవిశేషజ్ఞః, జ్ఞానలవదుర్మిదగ్గంబ్రహ్మప్రిసరం నరంజయతి”. దీనికి ఏనుగు లష్టుణకవి అనువాదం తెలుగునాట ప్రసిద్ధం. “తెలియని మనజని సుభముగు దెలుపం దగు సుభతరముగు దెలుపఁగవచ్చున్ దెలియనివానిం, దెలిసియుఁ, దెలియని నరుదెల్పు బ్రహ్మదేవుని వశమే.”

వ. అయినను వచ్చి మిస్తుక పోశిపంగాదు కావున నాపూర్వవ్యత్తాంతంబెబ్లు నెఱింగించి యే నిక్షమారుం జాపుదు’ నని మనంబున నిశ్చయించి శకుంతల యూ రాజున కి ట్లునియె. **73**

ప్రతిపదార్థం: అయినను= అయినప్పటికి; వచ్చి= ఇక్కడకు వచ్చి; మిస్తుక= ఊరక; పోశన్+కాదు= తిరిగిపోవటం తగదు; కావున్= కాబట్టి; ఆ, పూర్వవ్యత్తాంతంబు+ఎల్లన్= ఆ ముందు జరిగిన కథనంతా; ఎఱింగించి= తెలిపి, జ్ఞాపకంచేసి; ఏను= నేను(శకుంతల); ఈ+కుమారున్= ఈకొడుకును; చూపుదును+అని, మనంబునన్, నిశ్చయించి= చూపిస్తానని మనస్సులో నిర్ణయించుకొని; శకుంతల; ఆ, రాజునకున్= ఆ దుష్యంతుడికి; ఇట్లు+అనియెన్= ఈ విధంగా పలికింది.

తాత్పర్యం: ‘అయినప్పటికిని, ఇంతదూరం వచ్చి ఏమీ సాధించకుండా ఊరక తిరిగిపోవటం తగదు కాబట్టి, మునుపు జరిగిన కథనంతా జ్ఞాపకంచేసి, నేను ఈ కుమారుడిని ఆతడికి చూపిస్తా’ నని మనస్సులో నిశ్చయించుకొని శకుంతల దుష్యంతుడితో ఈ విధంగా పలికింది.

క. జననాధు! వేట నెపమున , గొనకొని కణ్ణాశ్రమమునకున్ వచ్చి ముదం బున నందు నాకు నీయి , చ్ఛిన వరము దలంపవలయుఁ జిత్తములోనన్. **74**

ప్రతిపదార్థం: జననాధ= ప్రజలకు ప్రభువైన ఓ దుష్యంతుడా!; వేట, నెపమునన్= వేట అనే మిషతో; గొనకొని= పూని (కావాలని); కణ్ణ+అశ్రమమునకున్, వచ్చి= కణ్ణ మహార్షియైక్క అశ్రమానికి వచ్చి; అందున్= ఆ అశ్రమంలో; ముదంబునన్= సంతోషంతో; నాకున్= (శకుంతలకు); నీ, ఇచ్చిన, వరము= నీవు ఇచ్చిన వరాన్ని (ప్రథమకు షష్టి); చిత్తములోనన్= మనస్సులో; తలంపన్, వలయున్= జ్ఞాపకం చేసికొనవలసింది.

తాత్పర్యం: ఓరాజా! వేట అనే మిషతో కావాలని సప్రయత్నంగా కణ్ణమహాముని ఆశ్రమానికి వచ్చి, అక్కడ నీవు సంతోషంగా నామ ఇచ్చిన వరాన్ని మనస్సులో జ్ఞాపకం చేసికొమ్ము!

విశేషం: 60వ పద్యంలో శకుంతల అడుగగా దుష్యంతుడు ప్రసాదించిన వరం ప్రస్తావింపబడుతున్నది. శకుంతలాదుష్యంతుల నడుమ రహస్యంగా ఏర్పడిన ఒప్పంద మిది. అది విస్కరింపబడితే కథాకార్యమంతా భగ్నమైపోయినట్టే. ఆ వరానికి సాధ్మ లెవ్వరూ లేరు. శకుంతలాదుష్యంతులే దానికి సాధ్మలు. అందులో దుష్యంతుడు విస్కరించినట్లు నటిస్తా ఆ సత్యాన్ని అబద్ధంగా మార్చుటానికి యత్పుస్తున్నాడు. అందుకే శకుంతలకు ఆవేదన.

క. బాలార్ఘ్యజ్ఞుఁ దగు నీ , బాలుడు నీకొడుకు నీనిఁ బౌరవకుల రత్నాలంకారు నుదార గు , ణాలయు యువరాజుఁ జేయు మభఫేకముతోన్. **75**

ప్రతిపదార్థం: బాల+అర్గ్య, తేజ్ఞఁడు+అగు= బాలా (ఉదయించిన) సూర్యుని ప్రకాశంవంటి ప్రకాశం కలవాడైన; ఈ బాలుడు, ఈ చిరంజీవి; నీ, కొడుకు= నీయైక్క కుమారుడు; పోరవ, కుల, రత్న+అలంకారున్= పూరుమహారాజ వంశకర్తగా వెలసిన

ఈవంశానికి అలంకారమైన వాడూ; (అయిన); వీనీన్= ఈ భరతుడిని; అభిషేకముతోన్= రాజ్యాభిషేకంతో, యువరాజ్యన్; చేయుము;

తాత్పర్యం: బాలసూర్యాడివలె వెలుగుతున్న ఈ బాలుడు నీ కొడుకు. పారవవంశానికి అలంకార మైనవాడూ, ఉత్తమగుణాలకు నెలవైనవాడూ అయిన ఇతడిని యువరాజుగా అభిషేకించుము.

విశేషం: 74, 75 పద్యాలలో శకుంతల మాటనేర్పిరితనాన్ని, ఔచిత్యాన్ని ప్రదర్శించింది. కణ్వాత్మమంలో సంగమానికి పూర్వం దుష్యంతుడు వరమిచ్చాడు. ఆ సంగతి జ్ఞాపకం చేసింది. ఆ మైన జరిగిన గాంధర్వనిధి వివాహాన్ని ప్రస్తావించుండా, పుత్రోదయాన్ని, అతనియోవరాజ్యాధికారాన్ని పేర్కొన్నది. నిండుసభలో మాటడేటప్పుడు పాటింపవలసిన లోకజ్ఞతను శకుంతల పాటించింది. గాంధర్వవివాహాపిషయం ధ్వనిమయం చేయటం నన్నుయు రచనాశిల్పం.

దుష్యంతుడు శకుంతలము నిరాకరించుట (సం. 1-68-18)

వ. అనిన విని దుష్యంతుండు దానిసంతయు నెఱింగియు నెఱుంగనివాడ పోలే ని ట్లనియె. 76

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: శకుంతల ఆవిధంగా అన్న మాటలు విని దుష్యంతుడు ఆ సంగతి అంతయు తెలిసికూడ తెలియనివాడి వలె ఈ విధంగా అన్నాడు.

క. ఏ నెఱుంగ నిస్సు; నెక్కాడి, దానవు? మిన్నకయ యసుచితంబులు పలుకం గా నేల? యసుగు మంబురు, పోనన! యొందుండి పచ్చి తందులకు పడిన. 77

ప్రతిపదార్థం: అంబురువా+ఆనవ!= పద్మంవంటి ముఖం కలదానా! (శకుంతలా!); ఏన్= నేను; నిన్నన్; ఎఱుగన్= ఎరుగను; ఎక్కడి, దానవు= ఎక్కడ పుట్టినదానవు? నీవు అనలు ఎవరవు?; ఎక్కడినుండి వచ్చినదానవు? అని మూడు అర్థాలు చెప్పవచ్చును; మిన్నక+అయ= ఊరకయే; అసుచితంబులు= కూడనిమాటలు; పలుకంగాన్+ఏల= పలకటం ఎందుకు? (పలదు అని భావం); ఎందున్+ఉండి, వచ్చితి(ఇ)= ఎక్కడినుండి వచ్చావో; అందులకున్= ఆ ప్రదేశానికి; వడిన్= వేగంగా; అరుగుము= వెళ్ళుము.

తాత్పర్యం: పద్మముఖీ! నిన్ను నేను ఎరుగను; నీ వసలు ఎవరవు; ఊరకే ఒప్పని మాటలు మాటలాడుతా వెందుకు? ఎక్కడనుండి వచ్చావో అక్కడికి తిరిగివెళ్ళుము.

వ. అనిన విని, వెల్లనై, వెచ్చమూర్చి, నిష్టేష్టిత యై, కెందిష్టురేకులవలనం దొరంగు జలకణంబులపోలే గోపారుణిత నయనంబుల బాష్పకణంబులు దొరంగం దలవాంచి, యారాజుం గట్టాక్షీంచుచు, హృదయసంతాపంబు దనకుం దాన యుపశమించుకొని, పెద్దయుం బ్రోఢ్మ చింతించి శకుంతల యా రాజున కి ట్లనియో. 78

ప్రతిపదార్థం: అనినన్= అని రాజు పల్గుగా; విని; వెల్లన+ఇ= తెల్లబోయి; వెచ్చన్+ఊర్చి= వేడిగా నిట్టార్పు విడిచి; నిష్టేష్టిత+ఇ= చేతలు లేనిదై, కాలుచేతులాడనిదై; కెంపు+తమ్మి, రేకులవలన్, తొరంగు, జలకణంబుల, పోలెన్= ఎర్రతామరపూల

రేకులనుండి జారే నీటిబిందువుల వలె; కోప+అరుణిత, నయనంబులన్= కోపంచేత ఎర్రబారిన కన్నులనుండి; బాష్పకణంబులు= కన్నీటిబిందువులు; తౌరంగన్= కారగా; తల, వాంచి= తలను వంచికొని; ఆ, రాజున్= ఆ దుష్యంతుడిని; కట్టాళ్ళించుచున్= కనుకొసలలోనుండి చూస్తూ; హృదయ, సంతాపంబు= మనోవేదనను; తనకున్+తాను+అ= తనకుతానే, స్వయంగా; ఉపశమించుకొని= తగ్గించుకొని; పెద్దయున్+ప్రార్ధు= చాలసేపు; చింతించి= విచారించి; శకుంతల; ఆ, రాజునకున్= ఆ దుష్యంతునికి; ఇట్లు; అనియెన్.

తాత్పర్యం: దుష్యంతుడిమాటలు విని శకుంతల తెల్లబోయి, చేప్పు లుడిగి, ఎర్రతామరపూల రేకులపైనుండి జారుతున్న నీటిబిందువులవలె కోపంచేత ఎర్రబారిన కన్నులనుండి కన్నీటిబిందువులు కారుతూడండగా, తలవంచుకొని ఆ రాజును క్రీగంటిచూపులతో చూస్తూ మనోవేదనను తనకు తానే అణచుకొని, చాలసేపు విచారించి ఆ రాజుతో ఈ విధంగా పలికింది.

విశేషం: ఇక్కడ దుఃఖీప్రతపలన కలిగే షైవర్షయం, స్తంభం, అత్మపాతం అనే సాత్మీకభావాలు శకుంతలయందు సహజంగా పర్మించబడినవి. బాష్పవర్షనంలోని ఉపమాలంకారం సార్థకం.

కుపిత రైన శకుంతల దుష్యంతునకు ధర్మప్రభోధ మొనరించుట. (సం. 1-68-22)

ఆ. ఏల యెఱుక లేని యితరుల యట్ల నీ, వెఱుగ ననుచుఁ బలికె దెఱిగి యెఱిగి:
యేన కాని దీని నెఱుగ లిం దీరు లని, తప్పబులుక నగునె ధార్మికులకు!

79

ప్రతిపదార్థం: నీవు= నీవు (దుష్యంతడు); ఎట్టిగి= అన్నివిషయాలు బాగా తెలిసికూడ; ఎఱుగను+అనుచున్= (తెలిసినదానిని) తెలియదు, అంటూ; ఎఱుక, లేని; ఇతరులు+అ+అట్లు+అ= అజ్ఞానుల వలె ఎవరో మాటాడినట్లు; పలికెదు= మాట్లాడుతావు; ఇందున్= ఇక్కడ; దీనిని= ఈ విషయాన్ని, లేదా, ఈ శకుంతలను; ఏను+అ, కాని= నేను మాత్రమేకాని; ఒరులు= ఇంకొకరు; ఎఱుగరు+అని= తెలియరని; ధార్మికులనున్= ధర్మాత్ములకు, ధర్మాత్ములైన మీకు (దుష్యంతునకు); తప్పన్, పలుకన్, అగును+ఎ= అబద్ధమాడవచ్చునా? (కూడదని భావం).

తాత్పర్యం: అన్నీ బాగా తెలిసికూడ నాకు తెలియదు అని ఎవరో తెలియని శ్వతరులవలె ఎందుకు మాట్లాడుతావు? ఇక్కడ దీనిని నేనే కాని ఇతరు లెవ్వరు ఎఱుగ రని (సార్థకులు లేరని) ధర్మాత్ములైనవారు అబద్ధమాడవచ్చునా? (తగదని భావం).

విశేషం: అలం: అర్థాంతరన్యాసం. ‘తప్పబులుక నగునె ధార్మికులకు’ అనే వాక్యం సాధారణలోకధర్మాంగానూ, దుష్యంతుని పట్ల వర్తించే అధిక్షేపంగానూ గ్రహించవచ్చును.

చ. విమలయశీనిథి! పురుషుపుత్ర మెఱుంగుచునుండుఁ జూవె వే
దములును బంచబూతములు ధర్మాత్ములు సంధ్యలు నంతరాత్మయున్
యముండును జంధ్రసూర్యులు నహంబును రాత్రియు న శ్వహంపదా
ర్థము లివి యుండగా నరుండు దక్కినేర్చునే తన్న తుచ్ఛిలన్.

80

ప్రతిపదార్థం: విమలయశోనిధీ!= నిర్వైలమైన కీర్తికి నెలవైనవాడా!; వేదములును= వేదాలున్నా; పంచభూతములు= భూమి, సీరు, అగ్ని, వాయువు, ఆకాశము - అనే అయిదు ప్రకృతులున్నా; ధర్మము= ధర్మమున్నా; సంధ్యలు= ఉదయసంధ్య, సాయంసంధ్య అనే రెండున్నా; అంతర్+ఆత్మయున్= హృదయమున్నా; యముడును= (మృత్యుపునకు అధిదేవత ఐన) యముడూ; చంద్ర, సూర్యులు= చంద్రుడూ, సూర్యుడూ; అహంబును= పగలు; రాత్రియున్= రాత్రియూ; అన్, మహాత్+పదార్థములు= అనబడే మహాపదార్థాలు; పురుషవృత్తము= నరుని చరిత్రాన్ని (నరులు చేసే పనులను); ఎతుంగుచన్+ఉండున్+చూపే= తెలిసికొంటూ ఉంటాయిసుమా!; ఇని, ఉండగాన్= ఈ మహాపదార్థాలు ఉండగా; నరుడు= మానవుడు; తన్న= తను తాను; మ్రుచ్చిలన్= దొంగిలింపగా, వంచింపగా; తక్కువన్ (తల+కొనన్), నేర్చునె= పూనుకొనగలడా? (పూనుకొనలేదని భావం). (మ్రుచ్చిలన్= వంచించుకొని; తక్కు+ఒన్నెర్చునె= వేరువిధంగా చేయపూనుకొనునా? అనికూడ చెప్పవచ్చును.)

తాత్పర్యం: నిర్వైలమైన కీర్తికి నిధిపంటివాడ మైన దుష్యంతుడా! వేదాలు, పంచభూతాలు, ధర్మం, ఉభయసంధ్యలు, హృదయం, యముడు, చంద్రసూర్యులు, పగలు, రాత్రి - అనే మహాపదార్థాలు నరులవర్తనాన్ని ఎప్పుడూ గమనిస్తున్నే ఉంటాయిసుమా! ఆ మహాపదార్థాలు ఉండగా నరుడు తనంతట తాను వంచించుకోగలడా! (సత్యాన్ని దాచుకొనగలడా, లేదా, తాను చేసిన దానిని దాచుకొనగలడా?), (లేదని భావం).

విశేషం: ‘విమలయశోనిధీ!’ అన్న సంబోధనం సార్థకం. అసలే అచ్చమైన కీర్తికలవాడవు ఇప్పుడు అసత్యమాడి నీ కీర్తికి మచ్చ తెచ్చుకోవడస్తు పౌచ్చరిక అందులో గమ్యం.

“అదిత్యచంద్రావనిలో నలశ్శ, ద్వార్యామి రాపో హృదయం యమశ్శ

అహశ్శ రాత్రిశ్శ ఉభే చ సంధ్య, ధర్మశ్శ జానాతి నరస్య వృత్తమ్” - అనే మూలశ్లోకంలో లేని వేదాలను’ మహాపదార్థాలలో మొదట చేర్చి నన్నయ వేదప్రామాణ్యాన్ని గౌరవించాడు. “పంచమవేదానికి” సార్థకత కలిగించాడు. గాంధర్వవిధితో రహస్యంగా వివాహంచేసికొని, నిండుకొలువులో సాక్ష్యధారాలు లేవని సాహసించాడు దుష్యంతుడు. సత్యానికి, ధర్మానికి, అంతేకాదు మనిషిచేసే ప్రతిపనికి, సంకల్పానికి అతని అంతరాత్మయే అసత్యన సాక్షి. అంతరాత్మను చంపుకొంటే మనిషి తనను తాను వంచించుకొన్నట్టే అవుతుందని ఈసూక్తిలోని రుచిర్ధం. శకుంతలాదుష్యంతుల కథలోని పరమార్థం. ఇది నన్నయసూక్తి సూక్తికం.

క. నా యెత్తిగెనట్లు యిన్నయు , నీ యిచ్చిన వరము ధారుణీవర! యెఱుగున్

నాయందుఁ దొంటియట్లుల , చేయు మనుగ్రహా; మవజ్జు సేయం దగునే!

81

ప్రతిపదార్థం: ధారుణీవర!= ఓరాజా!; నీ, ఇచ్చిన, వరము= నీవు నాకు ఇచ్చిన ఆ వరాన్ని గురించి; నా, ఎత్తిగెన+అట్లు+అ= నాకు తెలిసిన విధంగానే; ఇన్నియున్= (ముందుపద్యంలో చెప్పిన) మహాపదార్థాలస్త్రీ; ఎతుఁగున్= తెలియును; తొంటి+అట్లులు+అ= వెనుకబిలెనే; నాయందుఁ= నాయెడల; అనుగ్రహము, చేయుము= దయను ప్రదర్శించము, అనురాగాన్ని అందించము; అవజ్జు, చేయన్, తగును+ఏ= అవమానించటం ఉచితమా? (కాదని భావం).

తాత్పర్యం: ఓ రాజా! నీ విచ్చిన వరాన్నిగురించి నా కెట్లు తెలియునో ఆవిధంగానే వేదాలు మొదలైన మహాపదార్థాలకు కూడా తెలియును. కాబట్టి, నాపట్లు వెనుకటి వలెనే అనురాగాన్ని ప్రసాదించము; నన్న అవమానించటం తగునా? (తగదు).

క. సతియును గుణవత్తియుఁ బ్రజా! వతియు ననుష్టతయు నైన వనిత నవజ్ఞ
నైతత్యదృష్టి జూచు నతి దు, ర్ఘతి కిహముం బరముఁ గలడె మతుఁ బలకింపన్. **82**

ప్రతిపదార్థం: మతిన్= బుద్ధియందు; పరికింపన్= ఆలోచించగా; సతియును= పతివ్రతయున్నా; గుణవత్తియున్= గుణవంతురాలున్నా; ప్రజాపతియున్= సంతానవతియూ; అనువ్రతయున్= అనుకూలయూ; ఐన; వనితన్= స్త్రీని, భార్యను; అవజ్ఞ+అన్విత, దృష్టిన్= తిరస్కార దృష్టితో; చూచు, అతి, దుర్గుతికిన్= చూచే మిక్కెలి దుష్టబుద్ధికలవాడికి; ఇహమున్, పరమున్, గలదు+ఎ= ఈ లోకంలో, పరలోకం (స్వర్గలోకం) లో సుఖం ఉంటుందా? బ్రతికినా చచ్చినా సుఖపడలే దని భావం.

తాత్పర్యం: బుద్ధితో భాగా పరిశీలిస్తే - పతివ్రత, గుణవంతురాలు, సంతానవతి, అనుకూల అయిన భార్యను తిరస్కారభావంతో చూచే మిక్కెలి దుర్గుధ్యకి శ్వాపరసుభాలు రెండూ ఉంటాయా? (ఉండ వనీ, రెంటికి చెడ్డ రేవడి ఔతా డనీ భావం).

విశేషం: నన్నయ రుచిరార్థసూక్తికి ఇది చక్కని ఉదాహరణం. గృహస్తాశ్రమధర్మం నాలుగు బలమైనస్తుంభాలమీద నిలువబడిన వ్యవస్థ. ఆనాలుగుస్తుంభాలేవంటే-1 యజమానుడు (భర్త, గృహస్తుడు, గృహమేధి) 2. కులసతి (భార్య, గృహణి) 3. సంతానం (సుతుడు, పుత్రులు) 4. సత్యం (సత్యస్వరూపమైన పరమధర్మం, దాని వివిధభేదాలు). ఈ నాల్గింటియొక్క ప్రాశస్త్రాన్నిగురించి చెప్పించటమే శకుంతల ధార్మికోపన్యాసంలోని వ్యాసహృదయం. వాటిలో మొదటిఅంశమైన యజమానునియొక్క స్వరూపస్వభావాలను వ్యంగ్యంగా నిర్దేశించటం ఈపద్యంలోనూ ఆతరువాతి పద్యంలోనూ గమనించవచ్చును.

క. సంతతగృహమేధి ఫలం, బంతయుఁ బడయంగ నోపు ననుగుణభార్య
వంతుం డగువాడు క్రియా, వంతుడు దాంతుండుఁ బుత్తవంతుండు నగున్. **83**

ప్రతిపదార్థం: అనుగుణ, భార్యవంతుండు+అగు, వాడు= అనుకూలవతి అయిన భార్య కలవాడు; క్రియావంతుండు= కర్మలను ఆచరించేవాడూ; దాంతుండున్= ఇంద్రియ నిగ్రహం కలవాడూ; పుత్రువంతుండున్= పుత్రుసంతానం కలవాడూ; అగున్= ఔతాడు; సంతత, గృహమేధి, ఫలంబు, అంతయున్= ఎల్లప్పుడు గౌర్వస్తోశమం నిర్వహించే యజమాని పాందే ఫలాన్నంతటినీ; పదయంగన్+ఓపున్= పాందగలుగుతాడు.

తాత్పర్యం: అనుకూలవతి ఐన భార్యగలవాడు కర్మలు ఆచరించగలుగుతాడు, ఇంద్రియాలను నిగ్రహించగలుగుతాడు, పుత్రుసంతానాన్ని పాందగలుగుతాడు, గౌర్వస్తోశమం నిర్వహించే యజమాని పాందే ఫలాన్నంతటినీ; పదయంగన్+ఓపున్= పాందగలుగుతాడు.

విశేషం: గృహస్తాశ్రమధర్మాన్ని కీర్తించే రుచిరార్థసూక్తి యిది.

వ. మతీయును. **84**

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: అంతేకాక.

- సి. ధర్మాధ్యకామసాధన కుపకరణంబు, గృహానీతివిద్యకు గృహము, విషుల చాలిత్తతీక్ష్ణ కాచార్యకం, బస్వయ, స్థితికి మూలంబు, సధ్యతికి సూత్ర, గౌరవంబున కేకార్యకం, బుస్వత్త, స్థిరగుణమణుల కాకరము, వృద్ధయ సంతోషమునకు సంజనకంబు భార్యయ, చూవె భర్తకు, నొండ్లు గావు ప్రియము,
- ఆ. లెట్టి ఘుట్టములను నెట్టి యాపదలను, నెట్టితీఱములను ఘుట్టబడిన వంతలెల్లఁ బాయు నింతులు బ్రజలను, నొనరఁ జూడగనిన జనుల కెందు.

85

ప్రతిపదార్థం: ధర్మ+అర్థ, కామ, సాధనకున్, ఉపకరణంబు= ధర్మం, అర్థం, కామం అనే పురుషార్థాలను సాధించటానికి సాధనం; గృహానీతి, విద్యకున్, గృహము= గృహానీతి అనేవిద్యకు నెలవైనది; విషుల, చారిత్ర, శిక్షకున్+అచార్యకంబు= నిర్వులవైన శీలాన్ని బోధించే గురువు; అస్వయ, స్థితికిన్, మూలంబు= వంశం నిలబడటానికి ఆధారం; సత్త+గతికిన్, ఉఁడత= ఉత్సవగతిలైన వోక్కొనికి ఊతకర్మ; గౌరవంబునకున్+ఏక, కారణంబు= మన్మహనకు ముఖ్యహేతువు; ఉన్నత స్థిరగుణమణులకున్+అకరము= ఆదర్శవైనవీ, కలకాలం నిలిచేవీ అయిన మణులవంటి గుణాలకు నెలవైనది; హృదయ సంతోషమునకున్, సంజనకంబు= మానసికమైన ఆహోదాన్ని కలిగించేది; భార్య+అ, చూవె= భార్యయేసుమా; భర్తకున్= మగనికి; ప్రియములు= ఇష్టమైనవి; ఒండ్లు, కావు= ఇతరాలు కావు; ఇంతులన్= భార్యలను; ప్రజలను= సంతానాన్ని (బిడ్డలను); ఒనర్న, చూడన్, కనిన, జనులకున్= సరిగా ఆదరింపగలిగినవారికి ఎందున్= ఎక్కడైనా; ఎట్టి ఘుట్టములనున్= ఎటువంటి సన్మిహింశాలలో (తరుణాలలో)నైనా; ఎట్టి, ఆపదలను= ఎటువంటి విపత్తులలోనైనా; ఎట్టితీఱములను= ఎటువంటి ఇబ్బందులలోనైనా; ముట్టన్+పడిన, వంతలు+ఎల్లన్= ఆవరించిన దుఃఖాలన్నియున్నా; పాయున్= తోలగిపోతాయి.

తాత్పర్యం: ధర్మం, అర్థం, కామం అనే పురుషార్థాలను సాధించటానికి అనుమతి సాధనమూ, గృహానీతి అనే విద్యకు నెలవైనదీ, నిర్వులవైన శీలాన్ని గురించి ప్రబోధించే గురుస్తానమూ, వంశం నిలవటానికి ఆధారమైనదీ, ఉత్సవగతులు పొందటానికి ఊతకర్మ అయినదీ, మన్మహనకు ముఖ్యహేతువైనదీ, ఆదర్శప్రాయమైనవీ కలకాలం నిలిచేవీ అయిన మణులవంటి గుణాలకు నెలవైనదీ, హృదయానందాన్ని కలిగించేది భర్తకు భార్యయే సుమా! మగనికి ఇల్లాలికంటె ఇంపైనది వేరొకటి లేదు. ఆలుబిడ్డలను ఆస్యాయంగా చూచేవారికి ఏచోటైనా, ఎటువంటి పరిస్థితులలోనైనా, ఎటువంటి ఆపదలలోనైనా, ఇబ్బందులలోనైనా చుట్టుముట్టిన దుఃఖాలన్ని తోలగిపోతాయి.

విశేషం: గృహస్తాశమధర్మరక్షణము కేంద్రచిందు వైన గృహణియొక్క గొప్పతనాన్నిచేపే గొప్పతెలుగుపద్యం.

- వ. మతియు భార్య పురుషునం దర్శం బగుటంజేసి పురుషునకు ముస్త పరేత ర్యైన పతిస్తత పరలోకంబునం దనపురుషుం గూడఁ దదాగమనంబు ప్రతీక్షించుచుండుం; బురుషుండు ముస్త పరేతుం షైను బదంపడి తానును బరేత ర్యై తనపురుషుం గూడ నరుగునట్టి భార్య నవమానించుట ధర్మవిరోధంబు; మతియునుం బురుషుండు భార్యయందుఁ బ్రివేశించి గర్భంబును బుత్తుండై తాన యుధ్భవిల్లు గావున 'సజ్గా దజ్గా త్వమ్మహసి' యనునబి యాచిగాగల వేదవచనంబులయందును జనకుండునుఁ బుత్తుండును ననుభేదంబు లేదు.

86

ప్రతిపదార్థం: మతియున్= అంతేకాక; భార్య= ఇల్లాలు; పురుషునందున్= మగనిలో; అర్థంబు= సగం; అగుటన్+చేసి= కావటంచేత; పురుషునకున్; మున్సు+అ, పరేత, ఐన= మగనికంటె ముందే మరణించిన; పతివ్రత; పరలోకంబున్= స్వర్ణలోకంలోకూడ; తన, పురుషున్, కూడన్= తన భర్తతో కలియటానికి; తద్+ఆగమనంబు= అతడిరాకను; ప్రతీజ్ఞించుచున్+ఉండున్= ఎదురుచూస్తూ ఉంటుంది; పురుషుండు, మున్సు+అ, పరేతుండు+ఐనన్= భర్త ముందుగా చనిపోతే; పదంపడి= తరువాత; తానును, పరేత+ఐ= తానుకూడ చనిపోయినదై; తన, పురుషున్, కూడన్, అరుగునట్టి, భార్యను= తన మగనితో కలియట కొరకు పోయే భార్యను; అవమానించుట= భంగపరచటం; ధర్మ, విరోధంబు= ధర్మానికి వ్యతిరేకం; మతియునున్= ఇంతేకాక; పురుషుండు= భర్త; భార్యయందున్, ప్రవేశించి= భార్యలో ప్రవేశించి; గర్భంబున్= గర్భారణమాగ్గంలో; పుత్రుండు+ఐ= కుమారుడై; తాను+అ= తానే; ఉధృవిల్లన్, కాపున్= పుట్టుతాడు కాబట్టి; అంగాత్+అంగాత్, సంభవసి= శరీరంనుండి పుట్టుతున్నావు; అను+అది, ఆదిగాన్+కల= అనే వాక్యం మొదలైన; వేదవచనంబుల+ఉండును= వేదవాక్యాలలోకూడ; జనకుండునున్, పుత్రుండును, అను, భేదంబు, లేదు= తండ్రి అనీ, కొడుకనీ భేదం ఉండదు.

తాత్పర్యం: అంతేకాక, భార్య భర్తలో సగం కాబట్టి మగనికంటె ముందే చనిపోయిన పతివ్రత పరలోకంలోకూడ తనభర్తతో కూడిఉండా లని అతడిరాకకోసం ఎదురుచూస్తూ ఉంటుంది. భర్త ముందుగా చనిపోతే తానుకూడ వెనవెంట వెళ్లి భర్తను కూడుకొనే భార్యను అవమానించటం ధర్మవిరోధం. అంతే కాదు. భర్త భార్యయందు ప్రవేశించి గర్భంలో వసించి పుత్రుడై జన్మిస్తాడు కాబట్టి ‘అంగాత్ అంగాత్ సంభవసి శరీరం నుండి పుట్టుతున్నావు ఇత్యాది వేదవాక్యంవల్ల కూడ తండ్రికొడుకులకు భేదం లేదు.

విశేషం: గృహస్థాక్రమంలో పుత్రునియొక్క ప్రాధాన్యం 86 నుండి 91వ పద్యంవరకు చెప్పబడింది.

క. విను గార్ఘపత్య మను న , య్యానలము విహారింపబడి తదాహావసీయం బున వెలుగునట్ట వెలుగును , జనకుఁడు దాఁ బుత్రుడై నిజద్ముతితోడన్.

87

ప్రతిపదార్థం: విను= తెలిసికొమ్ము!; గార్ఘపత్యము+అను, ఆ+అనలము= గార్ఘపత్యం అని పిలువబడే ఆ అగ్ని; విహారింపబడి= ప్రజ్ఞలింపబేయబడి; తద్+ఆహావసీయంబున్= ఆ ఆహావసీయం అనే అగ్నిలో; వెలుగున్, అట్లు+అ= ఏవిధంగా వెలుగుతుందో ఆవిధంగా; జనకుండు= తండ్రి; తాన్= తానే; పుత్రుండు+ఐ= కుమారుడై; నిజ, ద్వ్యతితోన్= తనకాంతితో; వెలుగును= ప్రకాశిస్తాడు.

తాత్పర్యం: గార్ఘపత్యం అనబడే అగ్ని ప్రజ్ఞలింపబడి ఏవిధంగా ఆహావసీయంలో వెలుగొందుతుందో ఆవిధంగానే తండ్రి తానే పుత్రుడై తన ప్రకాశంలో వెలుగొందుతాడు. దీనిని తెలిసికొనుము.

విశేషం: అలం: ఉపమ. గృహస్థ నిత్యాగ్నిపోత్రం చేసికొనటానికి ఆరిపోకుండా రక్తించుకొనే అగ్ని గార్ఘపత్యాగ్ని, వైశ్వదేవాది క్రియలు ఆచరించటానికి గార్ఘపత్యాగ్నినుండి గ్రహించి క్రియాసమాప్తివరకు పోమం చేయటానికి ఉపయోగించే అగ్ని ఆహావసీయాగ్ని, గార్ఘపత్యంలోని అగ్నియే ఆహావసీయంలో వెలుగొందుతుంది కాబట్టి తండ్రి తనవునుండి పుత్రుడు పుట్టి ప్రకాశిస్తాడని భావం.

క. తాన తననీడ నీళ్ళ ల , లో నేర్పడఁ జాచునట్టు లోకస్తుత! త

తూసు జనకుండు సూచి మ , హనిందముఁ బొందు నతిశయ్యేతిమెయిన్.

88

ప్రతిపదార్థం: లోకస్తత= లోకులచేత కీర్తింపబడినవాడా! దుష్యంతా!; తాను+లా= తానే; తన, నీడన్; నీళ్ళులోన్= నీళ్ళల్లో ఏర్పడన్= స్పష్టంగా; చూచున్+అట్లు= చూచేవిధంగా; జనకుండు= తండ్రి; తద్ద+సూను= అతని కుమారుడిని; చూచి; అతిశయ, ప్రీతిమెయిన్= మిక్కిలి సంతృప్తితో, మహాత్+ఆనందమున్= గొప్పదైన ఆనందాన్ని; పొందును= పొందుతాడు.

తాత్పర్యం: రాజు! పురుషుడు నీళ్ళలో తననీడ తాను స్పష్టంగా చూచినవిధంగా తండ్రి కొడుకును చూచి మిక్కిలి సంతృప్తితో మహానందాన్ని పొందుతాడు.

విశేషం: అలం: ఉపమ. పరమాత్మకు జీవాత్మకు బింబప్రతిచింబ భావం ఆధ్యైతంలో చెప్పబడినట్లు ఇక్కడ తండ్రికొడుకులు బింబప్రతిచింబ భావం చెప్పబడింది. తత్త్వతః రెండూ ఒకటే అని భావం.

వ. **'పున్మామో నరకాత్మాయత జితి పుత్ర'** యను వేదవచనంబు గలదు గావును బుణ్యాచారుం డయున పుత్రుం డుభ్యయపక్షంబులవాల నుఢ్యలించుఁ: గావున. **89**

ప్రతిపదార్థం: పుత్ర+నామ్య; నరకాత్ - త్రాయతే+ఇతి, పుత్రుః - 'పుత్రు' అనే పేరు కల నరకంనుండి కాపాడుతాడు కాబట్టి పుత్రుడు అనబడతాడు; అను, వేదవచనంబు; కలదు; కావున్న; పుణ్య+ఆచారుండు+అయిన, పుత్రుండు= పవిత్రమైన నడవడిక కలవాడైన పుత్రుడు; ఉభయ, పక్షంబుల, వారినిన్= రెండుప్రక్రూలవారిని (ఇటుతండ్రి పక్షంవారిని అటు తల్లిపక్షంవారిని); ఉద్ధరించున్= ఉత్తమలోకాలను కలిగిస్తాడు (పైకిత్తుతాడు); కావున.

తాత్పర్యం: పుత్ర అనే పేరుగల నరకంనుండి తల్లిదండ్రులను కాపాడుతాడు కాబట్టి పుత్రుడు అనే పేరు ఏర్పడింది అని వేదం చెప్పింది. కాబట్టి ఉత్తమశీలుడైన పుత్రుడు తల్లిదండ్రుల ఉభయవంశాలవారిని ఉద్ధరిస్తాడు కాబట్టి.

విశేషం: పుత్రుడి మహిమ తెలియటానికి ఈపర్యంలోని జరత్కారు వృత్తాంతం, పొందురాజతపోవన వృత్తాంతాలు చదువుచును.

క. **'నీ పుష్టుతనువు'** వలనను | యింపుత్రకుఁ దుఢ్యవిఖి యెంతయు నొప్పున్
బీపంబువలన నొండొక | బీపము ప్రభవించినట్లు తేజం బెసగన్. **90**

ప్రతిపదార్థం: దీపంబు వలన్న= ఒక దీపంవలన; ఒండు+బక, దీపము= మరొకదీపం; తేజంబు+ఎసగన్= వెలుగొందగా; ప్రభవించిన+అట్లు= పుట్టినట్లు; నీ, పుణ్య, తనువు, వలన్న+లా= నీపవిత్రమైన శరీరంవలననుండియేఁ; ఈపుత్రుడు= ఈ కొడుకు (భరతుడు); ఉధ్వవిల్లి= పుట్టి; ఎంతయున్+ఒప్పున్= ఎంతగానో ప్రకాశిస్తున్నాడు.

తాత్పర్యం: ఒక దీపంనుండి మరొకదీపం పుట్టి వెలుగొందినట్లు నీ పుణ్యశరీరంనుండి ఈపుత్రుడు పుట్టి ప్రకాశిస్తున్నాడు.

విశేషం: అలం: ఉపమ. దీపంనుండి దీపం పుట్టటంతో తండ్రితనువునుండి పుత్రుడు పుట్టటం పోల్చబడింది. వెలిగించిన దీపం ఆకృతి కోల్పోయేది లేదు, వస్తుతగేది లేదు. వెలిగినదీపం వెలిగించిన దీపంలాగానే ఆకృతిలో తేజస్వులో సమంగా ప్రకాశిస్తుంది. రూపాంతరం పొందినా రూపసామ్యం తండ్రిపుత్రులలో ఉంటుందని చెప్పే ఉపమ ఇది.

మ. విపరీతప్రతిభాష లేఖిటికి నుట్టినాథ! యి పుత్రగా
 త్రపరిష్టంగసుఖంబు సేకొనుము ముక్తహరి కర్మార సాం
 ద్రపరాగ ప్రసరంబు జందనము జంద్రజ్ఞోత్సవయుం బుత్రగా
 త్రపరిష్టంగమునట్లు జీవులకు హృద్యంబే కడున్ శీతమే.

91

ప్రతిపదార్థం: ఉన్నినాథ= భూమియొక్క పతివైన ఓరాజా!; విపరీత, ప్రతిభాషలు, +ఏమిటికిన్?= విరుద్ధాలైన మారుమాటలు ఎందుకు? (అటువంటి మాటలు చెప్పబోకు మనిభావం); ఈ, పుత్ర, గాత్ర, పరిష్టంగ, సుఖంబు= ఈ కుమారుడియొక్క శరీరాన్ని కాగిలించుకొనటంవలని హాయిని; చేకొమము= సీకరించుము(అనుభవింపుమని భావం); ముక్తా హోర, కర్మార, సాంద్ర, పరాగ, ప్రసరంబున్= ముత్యాలహోరాలున్నా, పచ్చకర్మారపు దట్టమైన పొడియొక్క వ్యాపనమున్నా (పచ్చకర్మారపు మైపూత అనిభావం); చందనమున్= మంచిగంధమున్నా; చంద్రజ్ఞోత్సవయున్= వెన్నెలయున్నా; జీవులకున్= ప్రాణులకు; పుత్ర, గాత్ర, పరిష్టంగము+అట్లు= కుమారుడి శరీరాన్ని కాగిలించుకొన్నట్లు; హృద్యంబు+ఎ= మనస్సుకు ఆహోదాన్ని కలిగించునా?; కడున్, శీతమే= మిక్కిలి చల్లదనంగా ఉండునా? (ఉండదని భావం).

తాత్పర్యం: ఓరాజా! విరుద్ధాలైన మారుమాటలు ఎందుకు? ఈపుత్రుడిని కాగిలించుకొని ఈతడి కాగిలివలన కలిగే సుఖాన్ని అనుభవించుము. ముత్యాలహోరాలూ, పచ్చకర్మారపు దట్టమైన పొడి ప్రసారం, మంచిగంధమూ, వెన్నెలయూ జీవులకు పుత్రునికాగిలివలె మనసుకు సుఖాన్ని, మంచి చల్లదనాన్ని కలిగించలేవు.

విశేషం: అలం: వ్యతిరేకం. స్వర్ఘసిద్ధాంతాన్ని ప్రతిపాదించే ఈపద్యం నస్తయగారి సూక్తిమధురమైన కవిత్యానికి ఉత్తమ ఉదాహరణంగా తెలుగు సాహిత్యంలో ప్రసిద్ధి చెందింది. ఇందులో నస్తయ ఎన్నుకొన్న ఉపమాద్వాలాన్ని అమూలకాలే.

క. అనముఁడు వంశకరుండై, పెనుపున సీనుతుఁడు వాజపేయంబులు నూ
 తొనిలించు నని సరస్వతి, వినిచె మునులు వినగ నాకు విసువీథిదెనన్.

92

ప్రతిపదార్థం: సీనుతుఁడు= సీకొడుకు; అనముఁడు= పాపరహితుడున్నా; వంశకరుండు+ఐ= వంశకర్తయున్నాలయి; పెనుపునన్= గొప్పతనంతో; వాజపేయంబులు, మారు,+ఒనరించున్+అని= వాజపేయంలనేపేరుగల యజ్ఞాలను మారింటిని చేస్తాడని; వినువీథి, దెసన్= ఆకాశమార్గంలో; సరస్వతి= (ఆకాశ)వాణి; మునులు, వినగన్= బుములందరూ వినేటట్లు; నాకున్= నాకు (శకుంతలతో); వినిచెన్= చెప్పింది.

తాత్పర్యం: “పుణ్యాత్మక దైన సీకుమారుడు వంశకర్తయై పూనికతో మారువాజపేయయగాలను చేస్తా” డని ఆకాశవీథిలో సరస్వతి (ఆకాశవాణి) మునులందరూ వినేటట్లుగా నాతో చెప్పింది.

విశేషం: నస్తయ ఈ వివరాలు భరతుడు పుట్టిన ఫుట్టంలో చెప్పలేదు. దుష్యంతుడి నిండుసభలో చెప్పించాడు. ఇది కథాకథన కళ. ఆకాశవాణిచేత పాగిడించుకొనివాడు మహాత్ముడు ఔతాడనీ, ఆకాశవాణి భవిష్యద్వాణిగా సత్యమే చెపుతుందనీ అందరి విశ్వాసం. శకుంతల చెప్పిన ఆకాశవాణి సత్యకథనాన్ని దుష్యంతుడు నమ్మడు; అది పరోక్షప్రమాణం కావటంచేత. భావికథలో తన సభలోనే ఆకాశవాణి పలికినప్పుడు ప్రత్యక్షప్రమాణమని నమ్మడు. ఆకాశవాణి ద్వయ ప్రయోగం వస్తుశిల్పం. ఈ సన్మిహితంలో తులనాత్మక శిల్పానుశీలనంవలన వస్తుధ్వని రాణిస్తున్నది.

క. భూలగుసు నిట్టి కులవి! స్తోరకు దారకు సుదారథర్పుప్రియ! ని
ష్టోరణము తప్పజ్ఞాడగు! సారమతీ! చనునె నాఱటి సత్యము గలుగన్.

93

ప్రతిపదార్థం: ఉదార, ధర్మ, ప్రియ= ఉత్తమ మైన ధర్మమునందు ప్రీతికలవాడా; సారమతీ= సారవంత మైన బుద్ధికలవాడా!; నాఱటి, సత్యము, కలుగన్= ఆ వివాహంనాడు (దుష్యంతుడు) ఇచ్చిన వరమనే సత్యం వాస్తవమై ఉండగా; భూరి, గుణమ్= అనేక గుణాలు కలవాడిని; ఇట్టి= ఇటువంటి (ఆకాశవాణి కీర్తించినటువంటి); కుల, విస్తోరకున్= వంశాన్ని విస్తరించేవాడిని (వంశోద్ధారమడిని); దారకున్= పుత్రుడిని (బాలమడిని); నిష్టోరణము+అ= కారణంలేకుండానే; తప్పన్, చూడగన్= కాదనటం (విముఖంగా చూడటం); చనునె= తగునా? (తగ దని భావం).

తాత్పర్యం: ఉత్తమధర్మప్రియ! సారమతీ! మనవివాహ మైననాడు నా కిచ్చిన వర మనే సత్యం నిలిచి ఉండగా, అపారగుణవంతుడు, వంశవిస్తోరకుడు, అయిన పుత్రుడిని ఏకారణం లేకుండానే కాదనటం తగునా? (తగదు అని భావం).

విశేషం: ఉదారధర్మప్రియ! సారమతీ! అనీ శకుంతల దుష్యంతుడిని సంబోధించటం సాభిష్టాయం; ధర్మం తెలిసినవాడూ, వివేకం కలవాడూ పుత్రుడిని కాదన దని పోచ్చరింపు.

చ. సుతజలపూర్వార్తంబు లగు సూతులు సూటిటికంటె సూస్యత
త్రుత! యొక బావి మేలు; మతీ బావులు సూటిటికంటె నొక్కసు
త్జుతువటి మేలు; తత్త్వతుశతంబునకంటె సుతుండు మేలు; త
త్స్వత శతకంబుకంటె నొక సూస్యతవాక్యము మేలు సూడగన్.

94

ప్రతిపదార్థం: సూస్యతవ్రత!= నిజము మాటూడటమే నియమంగా కలవాడా; సుత, జల, పూరితంబులు+అగు= మంచినీటిచేత నిండినవైన; సూతులు= చేదుబావులు; సూటిటికంటెన్= వందకంటె; ఒక, బావి, మేలు= ఒక దిగుడుబావి ఉత్తమం; మతి; బావులు, సూటిటికంటెన్= దిగుడుబావులు వందకంటె; ఒక్క, సత్త+క్రతుస్త+అది, మేలు= ఒకమంచి యజ్ఞం ఉత్తమం; తద్ద+క్రతుశతంబున, కంటెన్= అటువంటి నూరు యజ్ఞాలకంటె; సుతుండు, మేలు= కొడుకు మేలు; తద్ద, సుత, శతకంబు, కంటెన్= అట్టే కొడుకులు వందమందికంటె; చూడగన్= పరిశీలించగా; ఒక సూస్యత, వాక్యము, మేలు= ఒక సత్యవాక్యం ఉత్తమం.

తాత్పర్యం: సత్యవ్రతం గల ఓ రాజు! మంచినీటితో నిండిన చేదుబావులు సూరింటికంటె ఒక దిగుడుబావి మేలు; కాగా, బావులు సూరింటికంటె ఒక మంచియజ్ఞం మేలు; అటువంటి నూరుయజ్ఞాలకంటె ఒక పుత్రుడు మేలు. అట్టి పుత్రులు నూరుమందికంటె ఒక సత్యవాక్యం మంచిది.

విశేషం: అలం: సారాలంకారం. ‘సూస్యతవ్రత!’ అన్న సంబోధనం సాభిష్టాయం. మాటతప్పిన దుష్యంతుడి ప్రవర్తనను ఎత్తిపోడిచేది. అగ్రహాలో కూడ శకుంతల ఔచిత్యం పాటించింది. గృహస్తాశమధర్మంలో సంతానంకంటె సత్యం గొప్పదని తాత్పర్యం. దీనిని 95, 96 పద్మాలలోకూడా వివరించటం గమనించదగింది. ఉత్తరోత్తరాలరు ఉత్కుర్చ చెప్పి వర్ణిస్తే సారాలంకారం. ఉత్కుర్చ ఆకారంలో కాదు గుణంలో. ఇక్కడ పుణ్యంలో నూరు సూతులు త్రవ్యించిన పుణ్యంకంటె ఒక బావి త్రవ్యించిన

పుణ్యం మిన్న. నూరు బాపులు కట్టించిన పుణ్యంకంటే ఒక యజ్ఞంవలని పుణ్యం మేలు. నూరుయజ్ఞాల ఫలంకంటే ఒక కొడుకును పొందిన పుణ్యం మిన్న. నూర్లురు కొడుకులను కన్న పుణ్యంకంటే ఒక సత్యవాక్యం శైష్ఠం. నూరు సంఖ్య అధికమైన ప్రమాణానికి గుర్తు. నన్నయ రుచిరార్థసూక్తికి ఇది మంచి ఉదాహరణం.

క. వెలయంగ సత్యమేధం , బులు వేయును నొక్కసత్యమును నిరుగడలం

దుల నిడి తూపుగ సత్యము , వలనన ములుసూపు గౌరవంబున పేర్లన్.

95

ప్రతిపదార్థం: తుల్న= త్రాసునందు; వెలయంగ్న= ప్రకటమయ్యటట్లు; అశ్వమేధంబులు, వేయున్న= వేయి అశ్వమేధయాగాలు (ఒకవైపు)నూ; ఒక్క, సత్యమును= ఒక సత్యాన్ని మాత్రమే (రెండోవైపునూ); ఇరుగడల్న= రెండువైపులా; తుల్న= త్రాసులో ఇడి=ఉంచి; తూపుగ్న= తూచగా; గౌరవంబున+పేర్లన్= గురుత్వము నందలి ఆధిక్యంతో ॥బరువుయొక్క ఆధిక్యంతో సత్యము, వలనన= సత్యంవైపే; ములు, చూపున్= ముల్లుమాపుతుంది, మొగ్గుచూపుతుంది. (సత్యమే గొప్ప దని సూచిస్తుంది అని భావం).

తాత్పర్యం: ఒక త్రాసులో బాహోటంగా వేయి అశ్వమేధాల (ఫలాన్ని)ను ఒకవైపునా, ఒక్కసత్యాన్ని మాత్రమే మరొకవైపునా ఉంచి తూచగా సత్యంవైపు బరువువలన ములుచూపి (మొగ్గుచూపి) సత్యమే గొప్పదని నిరూపిస్తుంది.

విశేషం: కొన్నిప్రతులలో ఈపద్యంతరువాత మరొక కందపద్యం ఆధికంగా కనబడుతున్నది. అది- “క. నిను సత్యాలాపమునకు మనుజేంద్ర! శతాశ్వమేధమహితఫలంబుల్, గొనకొని చూచిన సరిగా, వనయంబును నిట్లు వలుకు నాగమఫణితుల్”. తాత్పర్యంలో ఈపద్యంకంటే విశేషం లేకపోవటంచేత ఆపద్యం లేకపోయినా సందర్భంలో ఎటువంటి లోపమూ కానరాదు.

తే. సర్వతీర్థాభిగమనంబు సర్వవేద , సమధిగమము సత్యంబుతో సరియుఁ గావు

ఎతుగు మెల్ల ధర్మంబుల కెందుఁ బెద్ద , యంట్ర సత్యంబు ధర్మజ్ఞ లైన మునులు.

96

ప్రతిపదార్థం: సర్వ, తీర్థ+అభిగమనంబు= సమస్త తీర్థాలకు పోవటం; సర్వ, వేద, సమధిగమము= వేదాలనన్నింటిని అధ్యయనం చేయటం; సత్యంబుతోన్, సరియున్, కాపు= సత్యంతో సాటి కాపు; ధర్మజ్ఞలు+బన, మునులు= ధర్మం బాగా తెలిసిన బుమలు; ఎందున్= ఎప్పుడైనా, ఎక్కుడైనా; సత్యంబు= సత్యం; ఎల్ల, ధర్మంబులకున్= ధర్మాలన్నింటికంటే; పెద్ద, అండ్రు= గొప్పది అంటారు; ఎతుగుము= తెలిసికొనుము, గమనించుము.

తాత్పర్యం: తీర్థా లన్నింటినీ సేవించటం, వేదాల నన్నింటినీ అధ్యయనంచేయటం సత్యంతో సాటికావు. ధర్మం బాగా తెలిసిన బుమలు ఎల్లప్పుడు అన్నిధర్మాలకంటే సత్యమే గొప్పదని అంటారు. దీన్ని గమనించుము.

విశేషం: గృహస్తాత్రమధర్మాలన్నింటిలో సత్యమే శైష్ఠమని భావం. “సత్యమేవేశ్వరో లోకే , సత్యే ధర్మః ప్రతిష్ఠితః , సత్యమూలాని సర్వాణి , సత్యాన్నాస్తి పరం పదం” అని పురాణాణికి. లోకంలో సత్యమే ఈశ్వరుడు; సత్యంలోనే ధర్మం నిత్యంగా నిలిచి ఉంటుంది; సర్వజగత్తుకూ సత్యమే మూలం; సత్యంకంటే ఉత్తమపదం మరొకటి లేదు. సత్యమంటే సత్యవాక్య మనీ, నిత్యసత్యమనీ రెండర్థాలున్నాయి. ఆ రెండూ ఈ సందర్భంలో గృహస్తాత్రమపరంగా అన్వయిస్తాయి.

క. కావున సత్యము మిక్కిలి , గా విమలప్రతిభఁ దలఁచి కణ్ణాత్రము సం

భావిత సమయస్థితి దయుఁ , గావింపుము; గొడుకుఁ జాడు కరుణార్థప్రిణ్.

97

ప్రతిపదార్థం: కాపున్= కాబట్టి; విమల, ప్రతిభన్= నిర్గులమైన బుద్ధితో; సత్యమున్= సత్యాప్తి; మిక్రెలిగాన్= గొప్పదానినిగా; తలచి= భావించి; కణ్ణ+ఆశమ, సంభావిత, సమయస్థితి= (నీవు) కణ్ణాశమంలో చేసిన ప్రతిజ్ఞను; దయన్= దయతో; కావింపుము= నెరవేర్పుము; కొడుకున్=(నీ) కొడుకును (భరతుడిని); కరుణార్ఘష్టిన్= దయాభావంతో; చూడుము= చూడుము (మన్మించుము).

తాత్పర్యం: కాబట్టి, నిర్గుల మైన బుద్ధితో సత్యం గొప్పదిగా భావించి, కణ్ణమహాప్రాశమంలో నీవు చేసిన ప్రతిజ్ఞను దయతో నెరవేర్పుము. నీ కొడుకును దయతో చూడుము.

విశేషం: గృహస్థాశమధర్మంలో సత్యంచేత సర్వాధసం చేయవచ్చని భావం.

క. క్షత్రిపరుఁ దైన విశ్వా , మిత్రునకుఁ బవిత్త ర్మైస మేనకకున్ స తుప్తి నయి బొంకు వలుకగఁ , ధాత్రీతలనాథ! యంత ధర్మేతరనే?

98

ప్రతిపదార్థం: ధాత్రీతలనాథ= ఓరాజా!; క్షత్రిపరుడు+ఐన= క్షత్రియులలో ఉత్తముడయిన; విశ్వామిత్రునకున్= విశ్వామిత్రుడిక్షీ; పవిత్ర+ఐన= పవిత్రురాలు అయిన; మేనకకున్= మేనకకున్నా; సత్త+పుత్రీన్+అయి; యోగ్యరాలైన కుమార్తె నయి; బొంకు, వలుకగన్= అబద్ధ మాడటానికి; అంత, ధర్మ+ఇతరనే?= నేను అంత అధర్మపరురాలనా? (కానని భావం).

తాత్పర్యం: ఓరాజా! క్షత్రియులలో ఉత్తము దైన విశ్వామిత్రుడిక్షీ, పవిత్రురా లైన మేనకకూ యోగ్యరా లైన కుమార్తె నయిన నేను అబద్ధమాడటానికి అంత అధర్మపరురాలను కాను.

వ. అనిన శకుంతల పలుకులు సేకొన నొల్లక దుష్యంతుం డి ట్లనియె.

99

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: పైనిధంగా పలికిన శకుంతలయొక్క మాటలను దుష్యంతుడు అంగీకరించక ఈవిధంగా అన్నాడు.

క. ఏ నెట? నీ వెట? సుతుఁ డెట? , యే నెస్సుఁడు తొల్లి చూచి యెఱుగను నిన్నున్;
మానిను లసత్యవచనలు , నా నిట్టు లసత్యభాషణం బుచితంబే?

100

ప్రతిపదార్థం: ఏన్+ఎట= నేను ఎక్కుడ?; నీవు+ఎట= నీవు ఎక్కుడ?; సుతుఁడు+ఎట= కుమారుడు ఎక్కుడ; ఏన్= నేను; నిన్నున్= నిన్ను (శకుంతలను); తొల్లి= సూర్యం; ఎన్నుడున్= ఏరోజునా, ఎప్పుడూ; చూచి, ఎఱుగగను= చూడలేదు (చూచినట్లు జ్ఞాపకం లేదు); మానినులు= ఆడువారు; అసత్య, వచనలు, నాన్= అబద్ధాలు ఆడుతారు అన్నట్లుగా; ఇట్టులు= ఈవిధంగా; అసత్యభాషణంబు= అబద్ధాలు ఆడటం; ఉచితంబు+ఏ= తగునా? (తగదని భావం).

తాత్పర్యం: నే నెక్కుడ? నీ వెక్కుడ? కుమారు డెక్కుడ? ని న్నింతకుపూర్వం ఏనాడూ చూచి ఎఱుగను. ‘ఆడువారు అబద్ధా లాడుతారు’ అన్నట్లుగా ఈవిధంగా అసత్యం పలకటం నీకు తగునా? (ఉచితం కాదు).

విశేషం: ‘అసత్యవచనా నార్యా’ అని మూలం, దీనిని నన్నయ ఔచిత్యవంతంగా తెలుగుచేశాడు. ‘శ్రీలు అసత్యవచనలు నాన్’ -అనటంలో ఆ విశేషం ఉంది. ఆడువారు అసత్యాలు మాట్లాడుతారు అన్న నిశ్చితార్థం కాకుండా, ఆడువారు అబద్ధాలు

చెపుతారేమో అన్నపేరు నీవలన వచ్చేటట్లుగా (నాన్= అనగా) అని చెప్పటం ఔచిత్యం. ప్రైజాలికి అపకీర్తి తేవద్దు అనే చెచ్చారిక ఇందులో గమ్యం. మరొక విశేషాన్ని శ్రీమదాంధ్రమహాభారతం సంకోధితముద్రణం పేర్కొన్నది.” క. వనకన్యకయట నేనటు, వనమున గాంధర్వమున వివాహంబటు నం, దనుగనెనట, మరచితినట, వినగుడునె యట్టిభంగి విపరీతోక్కుల్ - ఈపద్యము ఆదిపర్యమున నున్న దని అప్పకవి ప్రాసియున్నాడు- ఈపద్యము పినపీరభద్రుని శృంగారశాఖుంతలములో నున్నది. అయినచో నిచ్చోటనే యుండఁబోలు. (ప్రథమసంపుటం - పుట. 204 (అధమ్యాచి). దుష్యంతుడు ఈ మాటలన్న తరువాత శకుంతలనూ మేనకా విశ్వామిత్రులనూ, అనచిత్యంతోకూడిన నిందావాక్యాలతో అధిక్షేపించినట్లు సంస్కృతభారతంలో ఉన్నది. నన్నయ ఆ మాటలన్నీ వదలి శకుంతల సచ్చిలాన్ని వ్యక్తం చేశాడు.

క. పాడవును బ్రాయంబును గడుఁ, గడిఁ బలంబును జూడగా నుస్ట్యుసు నీ

కొడు కని యాతని నెంతయు, నెడమడుగుగఁ జూపు దెత్తె యిందటు నగగన్.

101

ప్రతిపదార్థం: ఈతనిన్= ఇతనిని (భరతుడిని); చూడగాన్= పరిశీలించగా; పొడవున్= ఆకారంచేత; ప్రాయంబున్= వయస్సులోనూ, కడున్, కడిఁది, బలంబును= అమితమైన బలంలోనూ; అసద్గున్= సాటిలేనివాడిని; నీకొడుకు+అని= నీయొక్క కుమారుడు, అని; ఎంతయున్, ఎడమడుగుగన్= ఎంతయో విరుద్ధంగా; ఇందఱున్= ఇంతమంది; నగగన్= నవ్వేటట్లు, ఎగతాళిచేసేటట్లు; చూపున్= నాకు చూపించటానికి; తెత్తె= తెస్తాపా?

తాత్పర్యం: చూడంగానే రూపంలోనూ, వయస్సులోనూ అధికమైన బలంలోనూ సాటిలేనివాడుగా కనబడుతున్న ఇతడిని ‘నీకొడుకు’ అని ఎంతో విరుద్ధంగా అందరూ నవ్వేటట్లు నాకు చూపటానికి తీసికొనివచ్చావా?

వ. ‘ఇట్టి లోకవిరుద్ధంబుల కే మోడుడు: మయుక్తంబు లయిన పలుకులు పలుకక నీయాశ్రమంబునకుం బో’ మ్మునిన శకుంతల యత్యంతసంతాపితాంతఃకరణ యై.

102

ప్రతిపదార్థం: ఇట్టి= ఇటువంటి; లోక, విరుద్ధంబులకున్= వాస్తవానికి వ్యతిరేకంగా ఉండేవాటికి; ఏము= మేము (నేను అనే సర్వనామానికి గౌరవవాచక బహువచనం); ఓడుదుము= భయపడతాము, జంకుతాము (అంగికరించమని భావం); అయుక్తంబులు+అయిన= తగనివి అయిన; పలుకులు, పలుకక= మాటలు మాటాడక; నీ, ఆశ్రమంబునకున్+ పొమ్ము+అనిన్= నీయొక్క ఆశ్రమానికి తిరిగిపొమ్ము అని అనగా; శకుంతల; అత్యంత, సంతాపిత+అంతఃకరణ+ఇ= మిక్కిలి తపింపబడిన హృదయం కలిగినదై.

తాత్పర్యం: ఇటువంటి లోకవాస్తవ వ్యతిరేకాంశాలను మేము అంగికరించం. తగనిమాటలు పలుకక నీవు నీ ఆశ్రమానికి తిరిగిపొమ్ము - అని దుష్యంతుడు పలుకగా శకుంతల మనస్సులో అధికంగా సంతాపాన్ని పొందినదై.

మధ్యాక్షర.

‘తడయక పుట్టిననాఁడ తల్లిచేఁ దండ్రిచే విడువు
బడితి; నిప్పుడు పతిచేతను విడువబడియెదనొక్కా!
సుడువులు వేయు నిం కేల? యిప్పాటినోములు తొల్లి
కడగి నీఁచితిని గా కేమి’ యనుచును గందె దెందమున.

103

ప్రతిపదార్థం: పుట్టిననాడు+అ= పుట్టిననాడే; తడయక= ఆలస్యంకాక; తల్లిచేన్, తండ్రిచేన్= తల్లిచేత (మేనకచేత), తండ్రిచేత (విశ్వామిత్రుచేత) విడువబడితిన్= వదలివేయబడినాను; ఇప్పుడు; పతిచేతను= భర్తచేతకూడ; విడువబడియెదన్+బ్క్కు=

వదలబడతానో ఏమా!; ఇంకన్+ఎల= మరింకెందుకు; నుడువులు, వేయున్= వేయు(పెక్కు)మాటలు; ఈ+పాటి, నోములు= ఇంతటి (ఫలాన్ని ఇచ్చే) నోములు పూజలు; తొల్లి= పూర్వం; కడగి= పూనుకొని; నోచితిని, కాక+ఎమి= నోచాను కాబోలు; అనుచును; డెందమునన్= హృదయంలో; కందెన్= దుఃఖించింది, బాధపడింది.

తాత్పర్యం: ‘పుట్టిననాడే వెంటనే తల్లిదండ్రులచేత ఆ నాడు విడువబడినాను. ఇప్పుడు భర్తచేతకూడ విడువబడతాను కాబోలు; ఇక వేయు(పెక్కు)మాట లాడట మెందుకు? పూర్వం ఇటువంటి కొరనోములే నోచాను కాబోలు. అని శకుంతల మనసులో బాధపడింది.

విశేషం: మధ్యకృత పాదంలో వరుసగా రెండు ఇంద్రగణాలు, ఒక సూర్యగణం, రెండు ఇంద్రగణాలు, ఒక సూర్యగణం ఉంటాయి. నన్నయ అయిదవ గణం మొదటి అజ్ఞరంతో యతి పాటించాడు. ప్రాస నియమం ఉన్నది. ఈపద్యంలో ఒక్క పతి’ అనే శబ్దం తప్ప మిగిలిన వన్నీ తెలుగు మాటలే. శోకభావాని కనుగొమైన వృత్తాన్ని, రచనను, వాక్యాలను ఇందులో నన్నయ ప్రయోగించాడు.

వ. ఇట్లు దర్ఢయు దుఃఖించి విగతాశద్మై బోరనదొరగు బాష్పజలంబు లందంద యెత్తికొనుచు ‘నింక దైవంబ కాని యొండు శరణంబు లేదని యప్పరమ పతిత్రత తనయుందోద్మానికమ్మతిపోవ నున్న యపసరంబున.

104

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈవిధంగా; తద్దయున్= మిక్కిలి; దుఃఖించి= ఏడి; విగత+ఆశ+పి= వదలబడిన ఆశలు కలదై; బోరనన్= ఎడతెరపిలేకుండ; తొరగు= కారు; బాష్పజలంబులు= కన్నీళ్ళు; అందు+అందు+అల= అక్కడికక్కడే; ఒత్తికొనుచున్= చెంగుతోలద్దుకొంటూ; ఇంకన్= ఇకపై; దైవంబు+అల, కాని= దేవుడే తప్ప; ఒండు, శరణంబు, లేదు+అని= మరొకదిక్కు లేదని; ఆ+పరమపతివ్రత= ఆ గొప్ప ఇల్లాలు; తనయున్+తోద్మాని= కొడుకును వెంటబెట్టుకొని; క్రమ్మతిపోవన్+ఉన్న, అపసరంబునన్= తిరిగిపోబోతున్న సమయంలో.

తాత్పర్యం: ఈవిధంగా మిక్కిలి యేడ్చి, ఆశలు వదలుకొని, ఎడతెరపిలేకుండ కారే కన్నీళ్ళను అప్పుడప్పుడు ఒత్తుకొంటూ, ఇకపై నాను దైవమే శరణామని భావించి, ఆ ఉత్తమపతివ్రత కొడుకును వెంటబెట్టుకొని తిరిగిపోబోతున్న సమయంలో.

విశేషం: ‘అన్యథా శరణం నాస్తిత్వమేవ శరణం మను’ వంటి భక్తిభావం శకుంతల ప్రదర్శిస్తున్నది కాబట్టి దైవరక్షణం కలుగుతుందని భావికథార్థధ్వని.

దివ్యవాణి నాకర్లించి దుష్యంతుఁడు శకుంతలను గ్రహించుట (సం. 1-69-28)

చ. గొసకొని వీఁడు సీకును శకుంతలకుం బ్రియనందనుండు; సే
కొని భలయింపు మీతని; శకుంతల సత్యము వల్సె, సాభ్య, స
ద్వినుత, మహాపతిత్రత వివేకముతో’ నని దివ్యవాణి దా
వినిచె ధరాధినాధునకు విష్టయ మందఁగఁ దత్సుభాసదుల్.

105

ప్రతిపదార్థం: గొనకొని= అతిశయించి; వీడు= ఇతరు (భరతుడు); నీను, శకుంతలకున్, ప్రియనందనుండు= నీకూ శకుంతలకూ (పుట్టిన) ముద్దబిడ్డడు; ఈతనిన్= ఈపుత్రుడిని; చేకొని= స్వీకరించి; భరియింపుము= పోషించుము; సాధ్యి= ఇల్లాలు; సత్త+వినుత= ఉత్తములచేత కీర్తింపబడినటి; మహాపతివ్రత= గొప్పపతివ్రత; (అయిన) శకుంతల; వివేకముతోన్= తెలివితో; సత్యము, పల్కెన్= నిజం చెప్పింది (గసడదవాశం); అని; తద్, సభా+ఆసదుల్= ఆ సభలో ఉన్నవారు; విస్క్రయము+అందగన్= ఆశ్చర్యపడగా; దివ్యవాణి= దేవతాసంబంధమైన వాణి, ఆకాశవాణి; ధరా+అధినాథునున్= భూపతికి, రాజు (దుష్యంతుడికి); వినిచెన్= వినిపించింది.

తాత్పర్యం: ‘ఈభరతుడు నీకూ శకుంతలకూ మిక్కిలి ముద్దబిడ్డడు. ఈతనిని స్వీకరించి, పోషించుము. ఇల్లాలు, ఉత్తమకీర్తి కలిగింది, మహాపతివ్రత అయిన శకుంతల వివేకంతో నిజం చెప్పింది’ - అని ఆకాశవాణి ఆ సభలోనివారు విని ఆశ్చర్యపడేటట్లు రాజు వినిపించింది. (ప్రకటించింది).

విశేషం: కథానిర్వహణంలో అంతంలో అద్భుతరసం ఉండాలని లక్షణవాక్యం. సభాసదులు విస్క్రయ మందేటట్లు ఆకాశవాణి పలకటంవలన అది సిద్ధించింది. ఇందులో స్వతస్మిష్టంగా ఏర్పడిన అర్థశక్తివలన కలిగిన వస్తువు చేసే వస్తుధ్వని (స్వతస్మిష్టవ్యాఖ్య శక్యద్వావ వస్తుకృత వస్తుధ్వని) ఉన్నది. ‘ఏ నెట? నీ వెట? సుతు డెట? ఏ నెన్నడు తొల్లి చూచి యొఱుగను నిస్క్రియ్యం’ - అన్న దుష్యంతుడి మాటలకు పరోక్ష సమాధానం దివ్యవాణి సాక్ష్యం. పురుషుడి వృత్తాన్ని గమనిస్తూ ఉండే మహాపదార్థాలలో శబ్దగుణం కలిగిన ఆకాశం సాక్ష్యం పలకటం అద్భుతం. ఔచిత్యం. అమూర్ఖమైన ఆకాశవాణికి మానవికరణం వస్తుకళావిశేషం. ‘గొనకొని వీడు నీను శకుంతలకుం బ్రియనందనుండు’ అనే వాక్యంలో దుష్యంతుడి ఆశ్చేపాలన్నీ నిరాకరింపబడ్డాయి. తల్లిదండ్రులకు ప్రియనందనుడు భరతుడు అని పేర్కొనటంలో శకుంతలకు వలెనే దుష్యంతుడికికూడా భరతుడు ప్రీతిపాత్రుడే అయినా రాజు కావాలని ఆ సత్యాన్ని దాస్తున్నాడని ధ్వని. ‘కొడుకును స్వీకరింపు’ మనేది ధర్మప్రభోధం. ‘శకుంతల సత్యం చెప్పింది’ అనటంలో దుష్యంతుడు అబద్ధం చెప్పాడని తేలిన తాత్పర్యం. శకుంతల వివేకవతి. ఆమె తన ఉపన్యాసంలో క్రమంగా గృహాణి గొప్పతనాన్ని చెప్పి సాధ్యి అనిపించుకొన్నది. చక్రవర్తికాబోయే కొడుకు గొప్పతనాన్ని వివరించి సద్గ్యముత అనిపించుకొన్నది. దుష్యంతుడిని ఇంత సుకుమారంగా మందలించి సత్యాన్ని ప్రతిష్ఠాపించిన ఆకాశవాణి మాటలుకూర్చిన ఈరచనలో సౌకుమార్య మనే శబ్దగుణం సార్థకంగా పోషింపబడింది. పరుషవాక్యాలతో తిరస్కరించిన దుష్యంతుడికి దివ్యవాణి సుకుమారంగా ధర్మాన్ని నిర్దేశించింది. దానిని వస్తుధ్వనితో నిర్వహించటం నన్నయ రచానాశిల్పం.

వ. ఇష్టైల్లవారలకు నతిహార్షంబుగా శకుంతల పతిత్రతాత్పంబును సత్కంబును భరతోత్పత్తియుఁ బ్రహంసించు వేలుపుల పలుకు లతివ్యక్తంబు లయి యాకాశంబువలన వితెంచిన విని దుష్యంతుండు సభాసదులు విన ని ఇట్లనియే.

106

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈవిధంగా; అతి, హర్షంబుగాన్= మిక్కిలి సంతోషంతో; శకుంతల, పతిత్రతాత్పంబును= శకుంతలయొక్క పాతివ్యత్యాన్ని గురించి; సత్యంబును= సత్యాన్ని గురించి; భరత+ఉత్పత్తియున్= భరతునియొక్క పుట్టుకను గురించి; ప్రశంసించు, వేలుపుల, పలుకులు= కీర్తించే దేవతల మాటలు; అతి, వ్యక్తంబులు+అయి= మిక్కిలి స్పష్టంగా; ఆకాశంబువలనున్= ఆకాశంమండి; వితెంచినున్= రాగా; దుష్యంతుండు; విని; సభాసదులు; వినన్; ఇట్లు+అనియెన్.

తాత్పర్యం: ఈవిధంగా శకుంతల పాతివ్యత్యాన్ని గురించి, సత్యాన్ని గురించి, భరతుడి పుట్టుకను గురించి మిక్కిలి సంతోషంతో కీర్తించే దేవతలమాటలు, విస్క్రయంగా ఆకాశంమండి వేలువడగా దుష్యంతుడు విని సభాసదులతో ఈవిధంగా అన్నాడు.

విశేషం: ఆకాశవాణితోపాటు దేవతల మాటలు వినబడటం ఈ కథలోని విశేషం. అపూర్వంకూడా, గృహస్తాత్మమ వ్యవస్థలో ఇల్లాలు, కొడుకు, సత్యం అనే అంశాలు యజమానుడు (గృహస్తుడు) అనే ఒక్కరిచేత వంచింపబడితే ధార్మికంగా, ఆధ్యాత్మికంగా ప్రకృతిలో ఎంత సంక్లోభం కలుగుతుందో ఈ సన్నివేశంలో నస్తుధ్వని నాశయించి ప్రపంచించాడు. దేవతలు శకుంతలను, భరతుడిని, సత్యాన్ని గురించి ప్రశంసించిన వాక్యాలు సఫలో ఉన్నవారందరికీ హర్షాతీశయం కలిగించినట్లు నస్తుయ పేర్కొనటంతో అంతటి నిండుసభలో దుష్యంతు దొక్కడే దోషిగా మిగిలిపోయాడని చెప్పక తెలుస్తున్న విశేషం. ఈ మగింపు ఎంత గొప్పగా ఉన్నది! ‘ధర్మో రక్షతి రజ్జితః’ అన్న వేదోక్తి సార్థక మైనది.

తే. ఏను నీ యింతియును గాని యెఱుగ రమ్య, లభ్యం గణమహముని యాత్రమంబు నందు గాంధర్వవిధి వివాహమును గరము, నెమ్మిడి జేసేన భీని పాపేగ్రహణము.

107

ప్రతిపదార్థం: అర్థిన్= కోర్కెతో; కణ్వ, మహాత్+ముని, ఆశ్రమంబునందున్; గాంధర్వ, విధిన్, వివాహమున్= గాంధర్వ పద్ధతిలో చేసికొనే పెంటి; కరమున్, నెమ్మిన్= మిక్కిలి ప్రీతితో; చేసిన, దీని, పాణిగృహణము= చేసికొన్న ఈమెతోడి వివాహం; ఏనున్= నేనున్నా (దుష్యంతుడున్నా); ఈ+ఇంతియునున్= ఈ వనిత (శకుంతల) యున్నా; కాని= తప్ప; అన్యలు= ఇతరులు; ఎఱుగరు= తెలియరు. (ఇతరులకు తెలియదని భావం).

తాత్పర్యం: అలనాడు కోరి కోరి కణ్వమహార్షి ఆశ్రమంలో గాంధర్వవివాహపద్ధతి నాశయించి ఈమెను మిక్కిలి ప్రీతితో చేసికొన్నవివాహం నాకూ ఈమెకూ తప్ప ఇతరుల కెవ్వరికి తెలియదు.

తే. అన్య లెఱుగమిఁ జేసే లోకాపవాద, భీతి నెత్తిగెయి నిత్తన్నిఁ భీతి దప్పి యెఱుగ నంటిని నిందఱ కిప్పు దెఱుగఁ, జెప్పె నాకాశవాణి యచ్ఛేరువు గాగడ.

108

ప్రతిపదార్థం: అన్యలు= ఇతరులు; ఎఱుగమిన్, చేసి= ఎరుగకపోవటంచేత; లోక+అపవాద, భీతిన్= లోకనిందవలి భయంచేత; ఈ+తన్నిన్= ఈవనితను; ఎఱింగియున్= తెలిసియుండికూడ; ప్రీతి, తప్పి= ఆప్యాయత లేకుండ; ఎఱుగను, అంటిని= నాకు తెలియదన్నాను; ఇందరకున్= ఇంతమందికి; ఇప్పుడు= ఈడ్డణాంలో; ఆకాశవాణి; అచ్చేరువు, కాగన్= అబ్బిరపాటు కలిగేటట్లు; ఎఱుగన్, చెప్పెన్= తెలియచెప్పింది.

తాత్పర్యం: ఇతరుల కెవ్వరికి తెలియదు కాబట్టి లోకనింద కలుగునేమో అన్నభయంతో నా కీమె తెలిసిఉన్నప్పటికీ కరినంగా ‘ఈమె నాకు తెలియదు’ అన్నాను. కాని, ఇప్పుడు అందరికి తెలిసేటట్లు అద్భుతంగా ఆకాశవాణి ప్రకటించింది.

విశేషం: దుష్యంతుడు నిజాన్ని బయటపెట్టాడు. కళంకాన్ని కడిగివేసికొన్నాడు. అతడి వర్తనంవలన శకుంతలా మహాత్మ్యం ధ్వనింపజేయబడింది.

వ. అని మహిమరాగంబునం గొడుకు నెత్తికొని హర్షపులక లెసగ నాలింగనంబు సేసి, శకుంతలా మహాదేవి నతిత్రణయగారవంబునంభావించి, యౌవరాజ్యంబునకు భరతు నభాషిక్తుంజేసి. పెద్ద కాలంబు రాజ్యసుఖింబు లసుభవించి, తన రాజ్యభారం బంతయు భరతుం బూషి, దుష్యంతుండు తపోవనంబున కలగిన.

109

ప్రతిపదార్థం: అని= అని పలికి; దుష్యంతుండు; మహాత్+అనురాగంబునన్= మిక్కిలి ప్రేమతో; కొడుకున్= కుమారుడిని ప్రేమాతిశయంతో (భరతుడిని); ఎత్తికొని; హర్షః పులకలు+ఎసఁగ్న్= సంతోషంతో కూడిన గగుర్జుటు కలుగగా; ఆలింగనంబు, చేసి= కౌగిలించుకొని; శకుంతలా, మహాదేవిన్= పట్టమహిషి అయిన శకుంతలను; అతి, ప్రణయ, గౌరవంబునన్= మిక్కిలి వలపు యొక్క గురుత్వంతో; సంభావించి= సమ్మానించి; భరతున్= భరతుడిని; యోవరాజ్యంబునకున్, అభిషిక్తున్, చేసి= యోవరాజ్యపదవిలో అభిషేకం చేసి; పెద్దకాలంబు= చాలకాలం; రాజ్య, సుఖంబులు= రాజ్యంవలని భోగాలు; అనుభవించి= పొంది; తన, రాజ్యభారంబు+అంతయున్; భరతున్+పూన్సి= భరతుడు వహించేటట్లు చేసి; తపోవనంబునకున్+అరిగినన్= తపస్సుకు అనువైన అరణ్యానికి పోగా.

తాత్పర్యం: అని పలికి దుష్యంతుడు అమితప్రేమతో కొడుకును ఎత్తుకొని సంతోషంతో కలిగిన పులకలతో కౌగిలించుకొని, పట్టమహిషి అయిన శకుంతలను మిక్కిలి ప్రణయగౌరవంతో సమ్మానించి, భరతుడిని యోవరాజ్యపదవిలో అభిషేకించి, చాలకాలం రాజ్యసుఖాలు అనుభవించి, తన రాజ్యభారా న్నంతా భరతుడికి అప్పగించి, తాను తపోవనానికి పోగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

విశేషం: బ్రహ్మచర్యం, గౌర్ఫస్తం, వానప్రస్తం, సన్మానం - అని ఆశ్రమాలు నాలుగు. అందులో దుష్యంతుడు గౌర్ఫస్తాశ్రమాన్ని నిర్వహించి వానప్రస్తం స్వీకరించాడు. బహుకాలం వనంలో తపస్సు చేసికొంటూ ఉండే ఆశ్రమం వానప్రస్తం. కథను ముగించటంలో కమసీయశిల్పం ఉన్నది ఇక్కడ. యజమానుడు మొదట సత్యాన్ని అంగికరించి గృహస్థధర్మానికి మూలమైన శక్తిని రక్షించాడు. ఆమీద పుత్రగాత్రపరిష్యంగసుఖాన్ని' అనుభవించి దీపంవలన వెలిగిన దీపంవంటి ఆధ్యాత్మానుభవంతో స్పృహజ్ఞానంవలన కలిగిన పులకలతో పుత్రమహిమను చవి చూచాడు. గౌర్ఫత్యాగ్ని ఆహావసీయంలో ప్రజ్యలించటానికి కారకురాలైన ఇల్లాలని సంభావించాడు. ఇప్పటికి గృహస్థధర్మార్థం నాలుగుకాళ్ళమీద నిలబడింది. భరతుడికి యోవరాజ్యాభిషేకం చేసి సత్యవాక్యాపనం చేసి, మిగిలిన ఆశ్రమధర్మాలను దుష్యంతుడు అనుసరించి సమగ్రజీవితాన్ని సాగించాడు.

చ. భరతుడు దశేషు భూభువనభార ధురంధరుఁ దై వసుంధరం
బరగి, యనేక యాగములు బాయక భాస్మర జమ్మలు కున్కుకా
సురుచిర తీరదేశముల సుత్రతుదై యొనలించి, భూలభూ
సురులకు నిచ్చె దక్షిణలు శుద్ధసువర్ణ గవాశ్వహస్తులన్.

110

ప్రతిపదార్థం: భరతుడు అశేషు, భూభువన, భార, ధురంధరుడు+హ= అపార మైన సామ్రాజ్యంయొక్క బాధ్యతను వహించగలిగినవాడై; వసుంధరన్, పరగి= భూమిమై ప్రసిద్ధి వహించి; భాస్మర, జమ్మలు కున్కుకా= సూర్యుడైపుత్రిక అయిన యమునానదియొక్కయు, జమ్మలుపూర్వి పుత్రిక (చెవిలోసుండి వెలువడటంచేత) అయిన గంగానదియొక్కయు; సురుచిర, తీర, దేశములన్= అందమైన తీర ప్రాంతాలలో; సు, ప్రతుడు+హ= ఉత్తుమదీక్ష పొందినవాడై; అనేక, యాగములన్= పెక్కు యజ్ఞాలను; పాయక= వీడక, ఆసక్తితోన్; ఒనరించి= చేసి; దక్షిణలు= దవ్యరూపంగా ఇచ్చే కామకలను; పుద్ద, సువర్ణ, గో+అశ్వ, హస్తులన్= మేలిమిబంగారాన్ని, గోవులనూ, గుట్టాలనూ, ఏనుగులనూ; భూరి, భూసురులకున్, ఇచ్చేన్= అధికసంఖ్యలోగల బ్రాహ్మణులకు దానంచేశాడు.

తాత్పర్యం: భరతుడు అపార మైన సామ్రాజ్యభారాన్ని వహించి, లోకంలో ప్రసిద్ధి కెక్కి, గంగాయమునా నదీ పవిత్రతీరప్రాంతాలలో దీక్షతో అనేక యజ్ఞాలను ఆసక్తితో చేసి బ్రాహ్మణులకు అధికంగా దక్షిణలను, మేలిమి బంగారాన్ని, గోవులనూ, గుట్టాలనూ, ఏనుగులనూ దానంచేశాడు.

భరతవంశక్రమము (సం. 1-90-34)

- వ. మతీయు నతీతానాగతు లైన నిజవంశంబున రాజులకెల్ల వంశకర్త యయ్యు; నట్టి భరతునకు గైకేయి దైన సునందకు భుమస్యండు పుట్టి; వానికి దాశార్థపుత్రి దైన విజయుకు సుహరోత్తండు పుట్టి; వానికి నిజ్ఞావుకు కస్యరైన సువర్ణకు హస్తి పుట్టి; నతనిపేరం గౌరవు రాజుధాని దైన సగరంబు హస్తిపురంబునాఁ బరగె; నట్టి హస్తికిం త్రిగ్రహరాజుపుత్రి దైన యశోధరకు వికుంరసుండు పుట్టి; వానికి దాశార్థపుత్రి దైన వసుదేవకు నజమీధుండు పుట్టి; నయ్యజమీధునకు గైకేయియు గాంధాలయు బుక్కయు నను మున్మురు స్త్రీలకు. 111

ప్రతిషాఢం: సుగమం.

తాత్పర్యం: అంతేకాక, తనవంశంలో పూర్వం ఉండిన, భవిష్యత్తులో పుట్టే రాజుల కందరికీ వంశకర్త అయివాడు. అటువంటి భరతుడికి కేకయరాజపుత్రిక అయిన సునందకూ భుమస్యండు పుట్టాడు. అతడికి దాశార్థి కూతురైన విజయకూ సుహరోత్తండు జన్మించాడు. అతడికి ఇక్ష్వాకుడి పుత్రిక అయిన సువర్ణకూ హస్తి అనేవాడు పుట్టాడు. అతడిపేరుమీద కొరవుల రాజుధాని అయిన నగరం ‘హస్తిపురం’ అనగా ఒప్పారింది. ఆ హస్తికి త్రిగ్రహరాజుయైక్క కుమారై అయిన యశోధరకూ వికుంరసుడు పుట్టాడు. అతడికి దాశార్థరాజు పుత్రిక అయిన వసుదేవకూ అజమీధుడు జన్మించాడు. ఆ అజమీధుడికి కైకేయి, గాంధారి, బుక్క అనే ముగ్గురు స్త్రీలకూ. (తరువాతి పద్మంతో అస్యయం.)

- క. బలయుతులు నూటయిరువబి, నలువురు సుతు లుధ్దపిల్లి నానాదేశం
బులకుఁ బతు లైలి; మతి వా, రలలో సంవరణుఁ డబ్బిలరాజ్యోన్నతుఁ ఛై.

112

ప్రతిషాఢం: సుగమం.

తాత్పర్యం: బలవంతు లైన నూట ఇరవైనలుగురు (124) కొడుకులు పుట్టే వివిధ దేశాలకు రాజు లైనారు. మతి, వారందరిలో సంవరణుడు సమస్తరాజ్యాలలోనూ శ్రేష్ఠుడై.

- క. అనఘుండు పొరవకుల వ, ర్ధనుఁ డబ్బిననాథ తనయుఁ దపతి వివాహం
బొనరఁగ నయ్యు; నిరువురి, కును వంశకరుండు పుట్టే గురుఁ దున్నతుఁడై.

113

ప్రతిషాఢం: సుగమం.

తాత్పర్యం: పుణ్యాత్మకుడూ, పొరకులాన్ని వ్యాధిచెందించేవాడూ అయిన సంవరణుడు సూర్యాడి కుమారై అయిన తపతిని యోగ్యంగా వివాహం చేసికొన్నాడు. వారిరువురికి వంశకర్త అయిన కురుడు శ్రేష్ఠుడై పుట్టాడు.

- వ. వానిపేరం గురుకైత్తంబునాఁ బరగె; నట్టి కురునకు దాశార్థయైన శుభాంగికిని విధూరథుండు పుట్టి; వానికి మాగభి యయిన సంప్రియుకు ననశ్శుండు పుట్టి; నయ్యనశ్శునకు మాగభి దైన యమ్మతకుం బలీక్షితుండు పుట్టి; వానికి బహుదానసుత దైన సుయశకు భీమసేనుండు పుట్టి; వానికిం గైకేయి దైన కుమాలకిఁ బ్రథిపుఁడు (బర్యతపుఁడు) పుట్టి; వానికిబ్రతిపుండు పుట్టే; బ్రతిపునకు శిజపుత్రియయిన సునందకు

దేవాపి శంతనుబాహీకు లనగా ముఖ్యరు పుట్టి: రందు దేవాపి బాల్యంబునంద తపోవనంబున కలగిన శంతనుండు రాజయ్య; వానికి గంగాదేవికి దేవప్రతుం దైన భీష్మండు పుట్టి: మతీయు శంతనునకు యోజనగంధి యయిన సత్యవతికిం జిత్రాంగద విచిత్రవీర్య లనగా నిద్రాఱుగొడుకులు పుట్టి: రందుఁ జిత్రాంగదుండు బాల్యంబున గంధర్వనిహాతుండయిన, వానికింగొండుకవానివిచిత్రవీర్యరాజ్యాభిక్తుంజేసి భీష్మండు కాశీరాజదుహితల నంజికాంబాలిక లనువాల నిద్రాఱ విచిత్రవీర్యసుకు వివాహంబు నేసిన. 114

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: అతడి పేరుమీద కురుక్షేత్ర మని పిలువబడింది. అటువంటి కురువకూ దాశార్వరాజపుత్రి అయిన శుభాంగికీ విదూరధుడు పుట్టాడు. అతడికీ మగధరాజు కుమార్తె అయిన సంప్రియకూ అనశ్యాండు పుట్టాడు. ఆ అనశ్యాండికీ మగధరాజకన్య అయిన అమృతకూ పరీక్షితుడు పుట్టాడు. వాడికీ బహుదానుడి కూతురైన సుయశకూ భీమసేనుడు పుట్టాడు. అతడికీ కేకయరాజపుత్రి అయిన కుమారికీ ప్రదీపుడు (పర్యశ్వసుడు) పుట్టాడు. అతడికి ప్రతీపుడు పుట్టాడు. ప్రతీపుడికీ శిభికుమార్తె అయిన సునందకూ దేవాపి శంతనుడు బాహీకుడు అనే పేర్లు గల ముగ్గురు పుట్టారు. వారిలో దేవాపి బాల్యంలోనే తపోవనానికి వెళ్గా శంతనుడు రాజైనాడు. అతడికినీ గంగాదేవికినీ దేవప్రతుడైన భీష్ముడు పుట్టాడు. అంతేకా శంతనుడికి యోజనగంధి అని పిలువబడే సత్యవతికి చిత్రాంగదుడు, విచిత్రవీర్యుడు అనే ఇద్దరు కొడుకులు పుట్టారు. వారిలో చిత్రాంగదుడు చిన్నతనంలోనే గంధర్వుడిచేత చంపబడటంచేత చిన్నవాడైన విచిత్రవీర్యుడిని రాజ్యాభిషిక్తుడిగా చేసి భీష్ముడు కాశీరాజువుర్తెలను అంబిక, అంబాలిక అనేవారిని ఇద్దరనిచ్చి వివాహంచేయగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్యయం.)

చ. అతిశయరూపయోవన గుణాధిక సుందర ఘైన యాసతీ
చిత్రతయమునందు సంతతరతిన్ వివశుం డయి రాజకృత్యముల్
మతి నొకనాడుఁ జేయ కపామధ్యతేజుఁడు రాజయక్కుబా
ధితుఁడయి దేవలోకసుదతీప్రియుఁ డయ్య విచిత్రవీర్యుఁడున్.

115

ప్రతిపదార్థం: అప్పామద్యతి, తేజుఁడు= సూర్యకాంతివంటిప్రకాశంకలవాడైన; విచిత్రవీర్యుఁడున్= విచిత్రవీర్యుఁడుకూడ; అతిశయ, రూప, యోవన, గుణ+అధిక, సుందరము+ఖన= అత్యంతం రూపంచేతను, వయసుచేతను, గుణాలయొక్క, ఆధిక్యంచేతను అందఘైన; ఆ సట్టిద్వితయమునందున్= ఆభార్య లిరువురియందు; సంతత, రతిన్= విరామం లేని రతి ((క్రీడ)భావానికి; వివశుండు+అయి= లోఘైనవాడై; రాజకృత్యముల్= రాజుచేయవలసిన విధులను; మతిన్= బుద్ధితో; ఒకనాడున్+చేయక= ఒకరోజుకూడ చేయక; రాజయక్కు, బాధితుఁడు+అయి= క్షయరోగిపీడితుడయి; దేవలోక, సుధతీ, ప్రియుఁడు+అయ్యెన్= దేవలోకవనితలను ప్రీతిపాత్రుఁడైనాడు, అంటే - మరణించా డని భావం. (పుణ్యంచేసినవారు చనిపోయిన తరువాత స్వర్గలోకం చేరి రంభాది దేవవనితలతో క్రీడిస్తారని ప్రతీతి).

తాత్పర్యం: సూర్యప్రకాశుడైన విచిత్రవీర్యుడు రూపంలోనూ, యోవనంలోనూ గుణాలలోనూ అత్యంతసుందరులైన ఆ భార్య లిరువురియందును నిరంతరరతిభావానికి వశుడై, రాజువిధులనుగురించి యెన్నడూ మనసుకు పట్టించుకొనక క్షయరోగ పీడితుడై స్వగ్రస్తుడైనాడు.

విశేషం: విచిత్రవీర్యుడి నిరంతర కామప్రవృత్తిని బిజోగుణమిళిత మైన మాధుర్యగుణం కల రచనతో సన్నయ రక్తికట్టించాడు. మాధుర్యంతో ఉక్కిపెచిత్ర్యం మెరుస్తూ ఉండాలి. దానిని కవిప్రాంథోక్తితో సన్నయ సాధించాడు. ఇద్దరు భార్యలతో నిరంతర రతి సాగించి క్షయరోగానికి గురిలయి విచిత్రవీర్యుడు మృతుడైనా డనటానికి బదులుగా దేవలోకమిద్తీఫ్రియుడైనా డనటం కవి ప్రాంథోక్తి. ఇందులో పర్యాయోక్కలంకారం స్పృరిస్తున్నది. చేపేదానిని సూటిగా కాకుండా భంగ్యంతరంగా చెప్పటం పర్యాయోక్కం. అట్లా చెప్పటంవలన విచిత్రవీర్యుడు చనిపోయికూడా దేవలోక సుదతీ భోగాన్ని కామపురుషార్థఫలంగా అనుభవిస్తున్నాడన్న వ్యంగ్యార్థం ప్రతీయమానం అపుతున్నది. ఇది ప్రాంథోక్తి. రతివివశ్వం వలన విచిత్రవీర్యుడి రాజధర్మ ప్రవృత్తికి క్షయం కలిగింది. అతడి రుగ్మితకూడ క్షయవ్యాధియే. అతడి కామప్రవృత్తివలన అతడి దేహశక్తియే కాకుండా ధర్మశక్తి, వంశశక్తి అయింది. వంశంలో ఏర్పడిన మహాప్రశన్య మధి. సంతానవిచేద మయ్యే ఆ దారుణ ఫలితానికి కారణమైన సంతతరతి రాజులకు తగదని కావ్యపదేశం. దానిని నన్నయ కవిప్రాంథోక్తిచేత సిద్ధమైన వస్తువుచేత కలిగే వస్తుద్వానిగా రచనలో నిబంధించాడు. కవిప్రాంథోక్తిస్తు వస్తుక్కతవస్తుధ్వని అనబడే ఈ రచనాశిల్పం నన్నయ పెక్కచోట్ల ప్రదర్శించాడు. అందువలననే నన్నయది ధ్వనిప్రస్తావ మనీ, అందులో వస్తుధ్వని ఆయన మాగ్దమనీ పేర్కొనటం.

క. అంత దొష్టంతి సంతానవిచేందంబు గావచ్ఛిన సత్యవతీనియుక్కండై సకలధర్మమార్తి కృష్ణద్విషాయముండు దేవరన్యాయంబున నంజకయందు ధృతరాష్ట్రుని, నంబాలికయందుఁ బాండురాజును నంజకాపలిచాలిక యందు విదురునిం బుట్టించినఁ; నందు ధృతరాష్ట్రునకు గాంధారికి వ్యాసవరథ్రసాదంబున దుర్యోధనుండాచిగా నూర్పురు గొడుకులు పుట్టిలి. పాండురాజు నియోగంబునఁ గుంతీమాద్రులకు ధర్మానిలశక్తాశ్శైనుల ప్రసాదంబున ధర్మజభీమార్పున నకులసహదేవు లనంగా నేవురుకొడుకులు పుట్టి; రయ్యేపురకుం బాంచాలి ధర్మపత్మియయ్యాదానియందు ధర్మరాజునకుబ్రతిపింధ్యండును, భీమసేనునకు శుత్రసోముండును, నర్మనునకు శ్రుతకీల్తయు, నకులునకు శతానీకుండును, సహదేవునకు శ్రుతసేనుండును ననఁ బంచోపపాండవులు పుట్టిలి; మతి ధర్మరాజునకు స్వయంవర లభ్య యైన దేవికయునుదానికి యోధేయుండు పుట్టి; భీమసేనునకు జరంధరకు సర్వగుండు పుట్టి; నర్మనునకు సుభద్రకు నభమన్యండు పుట్టి; నకులునకు జైష్యయిన కరేణుమతికి నిరమిత్తుండు పుట్టి; సహదేవునకు స్వయంవరలభ్యయైన విజయకు సుహాత్తుండు పుట్టి; మతియుభీమసేనునకు హాడింబకుఘుటీత్యచుండు పుట్టి; నిప్పాటుంబాండవ పుత్రులైన పదునొక్కండ్రయందును వంశకరుం దైన యజ్ఞమస్యనకు విరాటపుత్రి యయిన యుత్తరకుం బలీక్షితుండు పుట్టి.

116

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: అప్పుడు భరతవంశం విచ్చేదం అయ్యే షితికి రాగా సత్యవతిచేత నియోగింపబడి సమస్తధర్మమార్తి అయిన వ్యాసుడు దేవరన్యాయంతో అంబికయందు ధృతరాష్ట్రుడినీ, అంబాలికయందు పాండురాజునూ, అంబికయొక్క చెలికత్తేయందు విదురుడినీ పుట్టించాడు. వారిలో ధృతరాష్ట్రుడికి, గాంధారికి వ్యాసుడివరంవలన దుర్యోధనుడు మొదలుకొని వందమంది కొడుకులు పుట్టారు. పాండురాజు నియోగించగా కుంతీమాద్రులకు యమధర్మరాజు, వాయువు, ఇంద్రుడు, అశ్వినీదేవతల దయవలన క్రమంగా ధర్మరాజు, భీముడు, అర్పునుడు, నకులసహదేవులు అనబడే అయిదుగురు కొడుకులు పుట్టారు. ఆ అయిదుమందికి పాంచాలి భార్య అయింది. ఆమెయందు

ధర్మరాజుకు ప్రతివింధ్యదూ, భీమసేనుడికి శ్రుతసోముడూ, అర్జునుడికి శ్రుతకీర్తియూ, నకులుడికి శతానీకుడూ, సహదేవుడికి శ్రుతసేనుడూ, పంచ ఉపసాండవులు అనబడేవారు పుట్టారు. ఇంకనూ, ధర్మరాజుకు స్వయంవరంలో లభించిన దేవిక అనేదానికి యోధేయుడు పుట్టాడు. భీమసేనుడికి జరంధరవలన సర్వగుడు పుట్టాడు. అర్జునుడికి సుఖద్రవు అభిమన్యుడు పుట్టాడు. నకులుడికి చెది వంశజూలైన కరేణుమతికి నిరమిత్రుడు పుట్టాడు. సహదేవుడికి స్వయంవరంలో లభించిన విజయకూ సుహోత్రుడు పుట్టాడు. అంతేకాక, భీమసేనుడికి హింబవు ఫుటోత్సుచుడు పుట్టాడు. ఈ విధంగా పాండవులయొక్క పుత్రులైన పదకొండుమందిలోనూ వంశాన్ని నిలిపినవాడు అభిమన్యుడు. అతడికి విరాటరాజపుత్రి అయిన ఉత్తరకూ పరీక్షితుడు పుట్టాడు.

విశేషం: దేవరుడనగా మగని తోబుట్టువు. రాజకుటుంబాలలో రాజ్యానికి వారసులు కాదగిన రాణికి మగనివలన సంతానం కలుగుపుడు బావగారి వలననో, మఱదివలననో సంతానం పాండడం దేవరన్యాయం. విచిత్రపీర్యుడు, చిత్రాంగరుడు సంతాన రహితులు కాగా, వారల అస్మాత్మేన దేవరుడైన వ్యాసుడు ధృతరాష్ట్ర పాండురాజులను కన్నాడు.

క. అతనికి ననంత పుణ్యం | న్నిత్త యసుదేగు మాద్రవతికి నీ వఖ్యిలజగ

స్నేతు! జనమేజయి! పుట్టేతి | ధృతిఁ బాండవవంశమునకుఁ దేజం బెసగన్.

117

ప్రతిపదార్థం: అతనికి= పరీక్షితుడికి; అనంత, పుణ్య+అన్నిత, అన్న, తగు, మాద్రవతికి= అపారపుణ్యంతో కూడినది (పుణ్యవతి) అని ప్రసిద్ధిచెందిన మాద్రవతికి; అభిల, జగత్త+నుత= సమస్తలోకాలచేత కీర్తింపబడువాడా; జనమేజయ= జనమేజయుడి; పాండవ, వంశమునకున్= పాండురాజు పేరుమీద ప్రసిద్ధువైన వంశానికి; ధృతిన్= స్థిరంగా; తేజంబు+ఎసంగన్= వన్నె కలుగగా; నీవు= నీవు (జనమేజయుడు); పుట్టేతి (వి)= పుట్టావు.

తాత్పర్యం: సమస్తలోకాలచేత కీర్తింపబడే జనమేజయుడా! పాండవవంశానికి స్థిరంగా వన్నె కలిగేటట్లు నీవు పరీక్షితుడికి పుణ్యవతి అయిన మాద్రవతికీ పుట్టావు.

మ. మణియు నీకును వపుష్మమకును శతానీక శంకుకర్మలుపుట్టి రందు శతానీకునకుషైదేహికి నశ్శమేధదత్తుండు పుట్టి.

118

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: కాగా, నీకూ వపుష్మమకూ శతానీకుడు, శంకుకర్మలు అనే ఇద్దరు పుత్రులు పుట్టారు. వారిలో శతానీకుడికి వైదేహి (విదేహారాజపుత్రిక) కీ అశ్వమేధదత్తుడు పుట్టాడు.

క. వీ రైలులుఁ బోరవులును | భారతులును గౌరవులును బాండవులు నన్ను

వీరు లయి పరగిఁ; లభి నయి | పారగి! భవభీయవంశ పరిపాటి మహాన్.

119

ప్రతిపదార్థం: వీరు= ఇంతవరు పేరొన్నారాజులు; ఐలులు= ఐలుడువంశకర్తగా కలవారు; పారవులును= పురుషురాజు వంశకర్తగాకలవారు; భారతులును= భరతుడు వంశకర్తగా కలవారు; కౌరవులును= కురుషురాజు వంశకర్తగాకలవారు; పాండవులున్= పాండుషురాజు వంశకర్తగా కలవారు; అన్న= అని పిలుబడుతూ; వీరులు+అయి, పరగిరి= పరాక్రమవంతులై

ఒప్పారినారు; సయపారగ! = నీతిలో పారం ముట్టినవాడా!; ఇది= పైనచెప్పినవిధం; మహాన్= లోకంలో (భూమిపై); భవదీయ, వంశ, పరిపాటి= నీయొక్క వంశముయొక్క అనుక్రమం, (వంశవృక్షం అని భావం).

తాత్పర్యం: ఏరు ఐలులనీ, పారవులనీ, భారతులనీ, కౌరవులనీ, పాండవులనీ పిలువబడుతూ వీరులుగా ప్రసిద్ధిచెందారు. ఓ నయకోవిదుడా! ఇది లోకంలో వాసికెక్కిన నీవంశక్రమం.

వ. అనిన విని జనమేజయుండు వైశంపాయనున కి ట్లనియే.

120

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: అనగా విని జనమేజయుడు వైశంపాయనుడితో ఈవిధంగా అన్నాడు.

క. నరవరుఁ డగు శంతమున క , మరనదికిని నెట్లు సంగమం బయ్య మహో పురుషుండు భిష్ముఁ డె ట్ల , య్యారువురకును బుట్టే? చీని నెఱిగింపు మొగిన్.

121

ప్రతిపదార్థం: నరవరుడు+అగు, శంతమునకున్= తేష్ముడైన శంతమునకూ; అమర, నదికినిన్= గంగకూ; ఎట్లు, సంగమంబు, అయ్యెన్= ఏవిధంగా సంమోగం అయింది; ఆ+ఇరువురకును= ఆ ఇడ్డరికీ; మహాత్+పురుషుండు, భిష్ముడు= గొప్పవాడైన భిష్ముడు; ఎట్లు; పుట్టేన్= ఏవిధంగా పుట్టాడు?; ఒగిన్= క్రమంగా; దీనిన్= ఈవృత్తాంతాన్ని; ఎఱిగింపుము= తెలుపుము

తాత్పర్యం: ఉత్తముడైన శంతముడికి గంగకూ పొత్తు ఏవిధంగా కలిగింది? వా రిరువురికి మహాత్ముడైన భిష్ముడు ఏవిధంగా పుట్టాడు? ఈ వృత్తాంతాన్ని క్రమంగా నాను తెలుపుము.

గంగా వసువుల సమయము (సం. 1-91-1)

వ. 'మతి పాండవ ధార్తరాష్ట్ర సంభవంబును సవిస్తరంబుగా వినవలతుం జైప్ప' మనిన వానికి వైశంపాయనుం డి ట్లని చెప్పేఁ; దొల్లి యిక్కొకుపంశంబును మహోభిషుం డనువాఁడు పుట్టే మహోధర్మశీలుండై యశ్చమేధసహస్రంబును రాజసూయశతంబునుం జేసి యింద్రాబిదేవతలం దనిపి, దేవతలోకంబునకుం జని యందు దేవల్యగణంబులతోఁ జితామహంగిల్లుచున్న యవసరంబున గంగానది బిష్ణుస్తురూపధారిణి యయి బ్రహ్మసభకు వచ్చిన.

122

ప్రతిపదార్థం: మటి= ఇంకను; పాండవ, ధార్తరాష్ట్ర, సంభవంబును= పాండురాజుకుమారులయొక్కయు, ధృతరాష్ట్రుని పుత్రులయొక్కయు పుట్టుకను; సవిస్తరంబుగాన్= ఏపులంగా; వినన్, వలతున్= వినగోరుతాను; చెప్పుము; అనినన్; వానికిన్= జనమేజయునికి; వైశంపాయనుందు; ఇట్లు+అని, చెప్పేన్= ఈవిధంగా చెప్పాడు; తొల్లి= పూర్వం; ఇక్కొకు వంశంబున్= ఇక్కొకుడు మూలపురుషుడుగా వెలసిన వంశంలో; మహాభిషుందు; అనువాఁడు; పుట్టే; మహాత్+ధర్మశీలుందు+ఇ= ఉత్తమధర్మస్వభావం కలవాడై; అశ్వమేధ, సహస్రంబును= అశ్వమేధ యాగాలు వేయిన్ని; రాజసూయ, శతంబును= రాజసూయయాగాలు నూరున్నా; చేసి; ఇంద్ర+అది, దేవతలన్, తనిపి= ఇంద్రుడు మొదలైన దేవతలను సంతోషపెట్టి; దేవ, లోకంబునకున్, చని= దేవతలయొక్క లోకమైన స్వర్గానికి వెళ్ళి; అందున్= అక్కడ; దేవ, బుసిగణంబులతోన్= దేవతలయొక్కయు, మునులయొక్కయు సమూహాలతో కలిసి; పితామహన్= బ్రహ్మాను; కొల్పుచున్న= సేవిస్తాన్న;

అవసరంబునన్= సమయంలో; గంగానది; దివ్య ప్రీతి, రూప, ధారిణి+అయి= దేవతా సంబంధమైన ప్రీయెముక్క రూపాన్ని తాల్చినపడయి; బ్రహ్మాసభకున్, వచ్చినన్= బ్రహ్మాదేవుడియొక్క సభకు రాగా.

తాత్పర్యం: ‘ఇంకను పాండవుల, ధృతరాష్ట్ర పుత్రుల పుట్టుపూర్వోత్తరాలు వివరంగా వినగోరుతున్నాను చెప్పు’ మని జనమేజయుడు అడుగగా వైశంపాయనుడు ఈవిధంగా చెప్పాడు: ‘పూర్వం ఇక్కొకువంశంలో మహాభిషుడనేవాడు పుట్టి ఉత్తమధర్మస్వభావుడై వేయి అశ్వమేధయాగాలను, నూరు రాజసూయయాగాలను చేసి ఇద్దాదిదేవతలను సంతృప్తిపరచి స్వగలోకానికి పోయి అక్కడ దేవతలతోనూ బుపిగణాలతోనూ కలిసి బ్రహ్మాను సేవిస్తున్న సమయంలో గంగానది దేవవనితారూపం థరించి బ్రహ్మాసభకు రాగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

తే. ఊరుమూల మేర్పడగ నయ్యవిద వలువు , దొలగె ననిలంబుచేత విధూత మగుచు:

నమరు లెల్లఁ జరాజ్యుఖు లైరి; దాని , సౌభాగ్యం దై చూచె మహిభఘండు.

123

ప్రతిపదార్థం: అనిలంబు, చేతన్, విధూతము+అగుచున్= గాలిచేత ఎగురగొట్టబడినది ఔతూ; ఆ+ఉపిద, వలుపు= ఆ వనితచీర; ఊరుమూలము+ఏర్పడగన్= తొడముదలు కనబడునట్లుగా; తొలగెన్= తొలగిపోయింది; అమరులు+ఎల్లన్= దేవతలందరు; పరాక్ర+ముఖులు+బరి= ప్రక్కము త్రిప్పుకొనిన ముఖాలు కలవారు ఐనారు; మహాభిషుండు; దానిన్= అట్టిస్తేతిలో నున్న గంగను; స+అభిలాషముడు+బి= ఆసక్తితోకూడినవాడై; చూచెన్= చూచాడు.

తాత్పర్యం: గంగాదేవి కట్టుకున్న చీర గాలికి ఎగురగొట్టబడటంచేత ఆమె తొడలమొదలు కనపడేటట్లు తొలగింది. దానిని దేవతలందరు చూడక మొగాలు ప్రక్కము త్రిప్పుకొన్నారు. కాని, మహాభిషుండు మాత్రం ఆసక్తితో దానిని చూచాడు.

విశేషం: ఈ పద్యంతరువాతకొన్ని ప్రతులలో “గంగాదేవియు నమ్మహాభిషురూపయోవనవిలాసంబుల కోటువడి వానిసచూచుండె” అనే వచనం కనబడుతున్నది. కాని, ఈ భావం మూలంలో లేదని శ్రీమహాభారతసంఖోధితప్రతి దీనిని గ్రహించలేదు. ఒకవేళ ఈ వచనం ఉన్నదనుకొంటే గంగకూడ శాపార్పురాలోతుంది. అది కథలో పాసగదు కాబట్టి ఆ వచనాన్ని గ్రహించకపోవటమే సముచితం.

ఆ. దాని నెత్తిగె కమలయోని వానికిఁ గర , మల్లి మర్మయోనియండుఁ బుట్టు

మనుచు శాపమిచ్చె; నొసరంగ వాడును , గరము భీతిఁ గరయుగంబు మొగిచి.

124

ప్రతిపదార్థం: కమలయోని= బ్రహ్మ; దానిన్, ఎత్తిగె= దానిని గ్రహించి; వానికిన్= ఆ విధంగా చూచిన మహాభిషునిగురించి; కరము+అల్లి= మిక్కిలి కోపించి; మర్మయోనియండున్= మానవగర్జంలో; పుట్టుము, అనుచున్; శాపము; ఇచ్చెన్; ఒనరంగన్= ఒప్పగా; వాడును= మహాభిషుండు; కరము, భీతిన్= మిక్కిలిభయంతో; కర, యుగంబు= చేతులజంట (రెండుచేతులు); మొగిచి= జోడించి.

తాత్పర్యం: బ్రహ్మదేవుడు దానిని తెలిసికొని మహాభిషుడిమీద అమితంగా కోపించి అతడిని మానవవితకు పుట్టు మని తగినట్లు శాపమిచ్చాడు. మహాభిషుండు మిక్కిలి భయపడి చేతులు రెండూ జోడించి. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

వ. ‘మర్యాలోకంబున రాజుష్వరులలోనఁ బుష్టిచలతుండు ప్రతీపుండ కావున వానికిఁ బుత్సుండ నై జ్ఞాంచేర; నొరులయందు జనింపనోప’ నని కమలభవునుమతంబు వడసె, గంగయు నమ్మహాజముని మహానుభావంబును రూపసాందర్భంబులును దశయందుల యజలాషుయు నెఱింగి తానును మనోజబాణబాధిత యయి వానిన తలంచుచు మర్యాలోకంబునకు వచ్చునది యొదుర. 125

ప్రతిపదార్థం: మర్యాలోకంబున్= మానవలోకంలో; రాజుష్వ వరులలోన్= రాజులయ్య బుష్టిఖ్యాన్మికూడ సాధించినవారిలో నెల్ల; పుణ్య, చరిత్రుండు= నిర్మలస్వభావం కలవాడు; ప్రతీపుండు+ల= ప్రతీపుడు మాత్రమే; కావున్= కాబట్టి; వానికిఁ= అతనికి; పుత్రుండను+బ, జనించెదన్= కొడుకునై పుట్టుతాను; ఒరుల+లందున్= ఇతరులకు; జనింపన్+ఒవన్= పుట్టుజాలను; అని; కమలభవు, అనుమతంబు= బ్రహ్మదేవునియొక్క సమృతిని; పడసెన్= పొందాడు; గంగయున్= గంగకూడ; ఆ+మహాభిముని, మహాత్+అనుభావంబును= ఆ మహాభిముడియొక్క దొడ్డతనాన్ని; రూప, సాందర్భంబులును= ఆకారాన్ని అందాన్ని; తనయందుల, అభిలాపయున్= తనపట్లకోరికయు; ఎటింగి= గ్రహించి; తానును=తానుకూడ; మనోజ, బాణ, బాధిత+అయి= మన్మథుడియొక్క బాణాలచేత కొట్టబడినది అయి (విరహోన్ని పొంది); వానిని+ల= అతనినే; తలంచుచున్= స్వరిస్తూ; భావిస్తూ; మర్యాలోకంబునకున్, వమ్మనది, ఎదురన్= మానవలోకనికి రాగానే, ఎదుట.

తాత్పర్యం: ‘మానవ(భూ)లోకంలో గల రాజర్షులందరిలో పుణ్యతుడు ప్రతిపుడు కాబట్టి అతడికి మాత్రమే పుత్రుడైనై జనింపాశను; మరొకరియందు జనించలేను’ అని కోరి దానికి బ్రహ్మదేవుడి సమృతినిపొందాడు. గంగకూడ ఆ మహాభిముని దొడ్డతనాన్ని, రూపసాందర్భాలనూ, తనపట్ల అతని కున్న కోరికను గమనించి మన్మథబాణాలకు గురియై ఆతడినే తలపోస్తూ మర్యాలోకనికి వచ్చి, ఎదుట.

క. అనిమిషలోక వియోగం, బున దుఃఖితు లయి వసిష్ఠమునివరు శాపం

బున వచ్చువాలి వసువుల, నెనమంద్రం గాంచి గంగ యెంతయుఁ జీతిన్. 126

ప్రతిపదార్థం: అనిమిషలోక, వియోగంబున్= దేవలోకముయొక్క ఎడబాటుతో; దుఃఖితులు+అయి= బాధపడినవారై; వసిష్ఠ, మునివరు, శాపంబున్= వసిష్ఠ డనే బుష్టిష్టేష్టుడియొక్క శాపంవలన; వమ్మవారిన్= వసున్నవారిని; వసువులన్, ఎనమంద్రను= వసువులను ఎనిమిదిమందిని; గంగ; ఎంతయున్+ప్రీతిన్= మిక్కిలి ఆప్యాయంగా; కాంచి= చూచి.

తాత్పర్యం: స్వర్గలోకం విడువవలసివచ్చినందుకు దుఃఖితు లైనవారూ, వసిష్ఠమహాముని శాపంతో భూలోకనికి వసున్నవారూ అయిన ఎనిమిదిమంది వసువులను గంగ మిక్కిలి ఆప్యాయంగా చూచి. (తరువాతి పద్యంతో అస్వయం.)

విశేషం: యమధర్మరూజుయొక్క పదిమంది భార్యలలో వసువు అనుఅమెకు జనించిన ఎనిమిదిమంది పుత్రులు వసువులు. వారు ఎల్లపుడు కలసిఉండే గణాదేవతలు. వారేవేర్లు - ఆపుడు, ధ్రువుడు, సోముడు, అధ్యరుడు, అనిలుడు, ప్రతుల్యముడు, అనలుడు, ప్రభాసుడు.

క. ‘చ్యుతి దక్కిగి నిజనియోగి, చ్యుతిఁ బొందను మీకు నొందుచోటికి నరుగం

గత మేమి? యనిన విని యి, య్యుతివకు సురనభికి నిట్టు లని రఘుసుపుల్. 127

ప్రతిపదార్థం: ద్వారి, తటిగి= కాంతి తగి; నిజ, నియోగ, మృతిన్, పొందను= మీ ప్రతినుండి పతనం కావటానికి; ఒండు, చోటికిన్+అరుగన్= మరొకచోటికి పోవటానికి; కతను+ఏమి+అనినన్= కారణ మేమిటి అనగా; విని; ఆ+వసువులు; ఆ+అతివక్కన్ సురనదికిన్= ప్రేరూపంలో ఉన్న గంగానదికి; ఇట్లులు+అనిరి= ఈవిధంగా అన్నారు.

తాత్పర్యం: ‘కాంతిహీను లై మీపదవులనుండి పతనం చెందటానికి, ఉన్నచోటువదలి మరొకచోటికి పోవటానికి కలకారణం ఏమి’ టని అడుగగా ప్రేరూపంలో ఉన్న గంగకు ఆ వసువులు ఈ విధంగా అన్నారు.

వ. ‘ఏము వసిష్టమునివరు శాపంబునం జ్ఞేమర్మలోకంబునం దెయ్యేనియు నొక్కపుణ్యవతి రైన ప్రీయందు జన్మింపంబోయెద’ మని దుఃఖించి, తమ శాపప్రకారంబు గంగాదేవికి నెఱింగించి, ‘యే మొండుచోట జన్మింపనోపము; నీయంద పుట్టెదము; మఱి మహాజముండు ప్రతీపునకు శంతనుం డై పుట్టెదుగావున వానికి నీకును సమాగముం బగు; మాజస్త్రంబునకు నిమిత్తం బాతంద యగు’ ననిన విని గంగ సంతసిల్లి యి ట్లనియె.

128

ప్రతిపదార్థం: ఏము= మేము (వసువులు); వసిష్ట మునివరు, శాపంబునవ్+చేసి= వసిష్టమహాముని శాపం కారణంగా; మర్మలోకంబునందున్= భూలోకంలో; ఏది+ఏనియున్, ఒక్క, పుణ్యవతి, ఐన, ప్రీ, అందున్= ఎవరైనా ఒక పుణ్యంచేసికొన్న వనితకు; జన్మింపన్, పోయెదము+అని= పుట్టు లని వెళ్ళుతున్న మని; దుఃఖించి= ఏడ్చి, బాధపడి; తమ, శాప, ప్రకారంబు= తమకు శాపం కలిగిన పద్ధతిని; గంగాదేవికిన్; ఎఱింగించి= తెలిపి; ఏము+బండు, చోటన్, జన్మింపన్, ఓపము= మేము మరొకచోట పుట్టులేము; నీయందున్+అ= నీయందే, నీకి; పుట్టెదము= జన్మిస్తాము; మఱి= ఇక; మహాభిషుండు; ప్రతీపునకున్; శంతనుండు+ఐ; పుట్టెదున్, కాపునన్= పుట్టుతాడు కాబట్టి; వానికిన్, నీకును, సమాగమంబు+అగున్= అతనికి నీకూ సంయోగం కలుగుతుంది. అతందు+అ= అతడే(శంతనుడే); మా, జన్మించునకున్, నిమిత్తంబు= మాపుట్టుకరు కారణం; అగును+అనినన్, విని= ఔతా డని చెప్పగా విని; గంగ; సంతసిల్లి= సంతోషించి; ఇట్లు+అనియెన్= ఈవిధంగా అన్నది.

తాత్పర్యం: మేము వసిష్ట మహామునిశాపంవలన భూలోకంలో ఎవరైనా ఒక్కపుణ్యవతి రైన వనితయందు జన్మించవలె నని పోతున్నామని దుఃఖించి, తమ శాపవృత్తాంతాన్ని గంగాదేవికి తెలియజెప్పి, మేము వేరేచోట ఎక్కడా జన్మించలేము, నీకు పుత్రులముగా పుట్టుతాము; ఇక - మహాభిషుండే ప్రతీపునకు శంతనుడై పుట్టుతాడు కాబట్టి అతనికి నీకూ సంగమమౌతుంది. మా జన్మకు అతడే కారకు దౌతాడు’ అనగా విని గంగ సంతోషించి ఈవిధంగా అన్నది.

క. ‘నా కభిమతంబు నిట్టీది; , మీకును నుపకార మగు; సమీహిత బుధిం జేకాని చేసేద మీర ల , శోకస్తుతి నుండు’ దముచు సురనది కరుణన్.

129

ప్రతిపదార్థం: నాకున్, అభిమతంబున్, ఇట్లేది+అ= నాకోరికకూడా ఇటువంటిదే. సమీహిత, బుధిన్= కోరబడిన మనస్సుతో (ఇష్టమైన మనస్సుతో అనిభావం); చేకాని= స్నేకరించి, అంగీకరించి; చేసేదన్= ఆచరిస్తాము; మీకునున్= మీకుకూడ; ఉపకారము+అగున్= మేలోతుంది; మీరలు+అశోకస్తుతిన్, ఉండుఁడు+అనుచున్= మీరు నిశ్చింతగా (దుఃఖం లేని మానసికస్తుతిలో)ఉండండి అంటూ; సురనది= గంగానది; కరుణన్= దయతో.

తాత్పర్యం: ‘వాకోరికకూడ అటువంటిదే; మీకోరికను శష్ఠమైన మనస్సుతో అంగీకరించి అమలుపరుస్తాను. మీకు మేలుకూడ జరుగుతుంది. మీ రింక నిశ్చింతగా ఉండండి’ అంటూ గంగాదేవి కరుణాతో (తరువాతి వచనంతో అస్వయం).

వ. వసువులకు మనఃప్రయంబుగాబలికిన విని, వారును గంగ యనుగ్రహంబు పడసి ‘నీవు మాకు నుపకారంబు సేయనోపదేని నేము నీకుం గ్రహుతమంబునం బుట్టునష్టుడ మమ్ము నీళ్ళ వైచుచు మర్యాలోకంబున నుండకుండునట్లుగా జేయునది; మాకు వసిష్ట మహాముని యనుజ్ఞయు నిట్టిద్ద యనిన గంగయు ‘నట్ల చేయుదు; మతి మీరెల్ల స్వగ్రహతులైన నా కొక్కుకొడుకు దీర్ఘాయుష్మంతుండై యుండెడు విధం బేట్లనిన దానికి వసువు లి ట్లనిల.

130

ప్రతిపదార్థం: వసువులకున్= అష్టవసువులకు; మనన్+ప్రయంబు, గాన్= మనస్సును సంతోషం కలిగేటట్లు; పలికిన్; విని; వారును; గంగ, అనుగ్రహంబు, పడసి= గంగయొక్క దయను పాంచి; ‘నీవు, మాకున్, ఉపకారంబు, చేయన్, ఓపుదు+ఎని= నీవు మాకు మేలు చేయగలిగితే; ఏము, నీకున్, క్రమక్రమంబునన్, పుట్టు+అప్పుడు+అ= మేము నీకు ఒకరి తరువాతి ఒకరు వరుసగా పుట్టినప్పదే; మమ్మున్, నీళ్ళన్, వైచుచున్= మమ్మల్ని నీళ్ళలో పడవేస్తూ; మర్యాలోకంబునన్+ఉండకుండు, అట్లుగాన్= భూలోకంలో ఉండకుండా ఉండే విధంగా; చేయునది= చేయవలసింది; మాకున్; వసిష్టమహాముని, అనుజ్ఞయున్, ఇట్టిది+అ= వసిష్ట మహార్షి మా కిచ్చిన అనుమతికూడా ఇదే; అనిన్నన్; గంగయున్; అట్లు+అ, చేయుదున్= ఆ విధంగానే చేస్తాను; మఱి= ఇక; మీరు+ఎల్లన్, స్వగ్రహతులు+పనన్= మిరందరు మరణిస్తే (స్వర్గానికి చేరితే); నాకున్+ఒక్క, కొడుకు, దీర్ఘాయుష్మంతుండు+ఖ= నాకు ఒక కొడుకు చాలకాలం జీవించేవాడై; ఉండెడు, విధంబు+ఎట్లు+అనిన్నన్= ఉండే పద్ధతి ఏమిటి అనగా; దానికిన్= ఆ ప్రశ్నము; వసువులు; ఇట్లు+అనిరి.

తాత్పర్యం: వసువుల మనస్సులకు ప్రీతికలిగేటట్లు గంగాదేవి పలుకగా విని, వారు గంగాదేవి దయను పాంచి ఈవిధంగా కోరారు- “నీవు మాకు ఉపకారం చేయగలిగితే మేము నీకు ఒకరితరువాత ఒకరు పుట్టినప్పదే(వెంటనే) మమ్మలను నీళ్ళలో పడవేస్తూ మేము భూలోకంలో ఉండకుండా చేయవలసింది. మాకు వసిష్టమహార్షి ఇచ్చిన అనుమతికూడా ఇదే”. ఆ మాటలు విని గంగ ఈ విధంగా అస్వది. “మీ రడిగినట్లు ఆవిధంగానే చేస్తాను. అయితే, మీరందరు స్వర్గానికి చేరితే నాకు ఒక్కకొడుకు దీర్ఘాయుషుకలవాడై ఉండేవాడు కావాలి. అది ఏవిధంగా వీలోతుంది?” ఆ మాటలకు వసువులు ఈవిధంగా అన్నారు.

క. మాయం దొక్కుక్కుతు , తీయంశమ్మి దాఖ్లి శుభచరితుం డై టీ

రాఘాయుష్మం దష్టమ వసు , వాయతభ్యజ్ఞి దుండు నీకు నాతోధ్వన్మి డై.

131

ప్రతిపదార్థం: మాయందున్+బక్క+బక్కళ్ళ, తురీయ+అంశమున్, తాల్చి= మాలో ఒక్కుక్కరియొక్క నాల్వ అంశాన్ని (ఈపరిపూర్వ మహాత్మ్యంలో నాల్వవంతు) ధరించి; శుభ, చరిత్రుండు+ఖ= మంగళకరమైన శీలం కలవాడై; దీర్ఘ+అయుష్మండు= చాలకాలం జీవించేవాడూ; ఆయత+భుజాడు= విశాలాలైన భుజాలు కలవాడూ; అష్టమవసువు= ఎనిమిదన వసువు అయిన ప్రభాసుడు; నీకున్, ఆత్మ+ఉర్ధ్వపుండు+ఖ= కన్నకొడుకై; ఉండున్= భూలోకంలో ఉంటాడు.

తాత్పర్యం: మా ఒక్కుక్క నాల్వ అంశాన్ని ధరించి ఉత్తమశీలుడై, దీర్ఘాయువై, విశాలభుజాలుగల అష్టమవసువు- ప్రభాసుడు నీకు కన్నకొడుకై మర్యాలోకంలో ఉంటాడు.

తన పుత్రువకు భార్య వగు మని ప్రతీపుడు గంగ కుపదేశించుట (సం.1-92-1)

వ. అని యిట్లు గంగా వసువు లొండిారులు సమయంబు సేసికొని చని: రంత నిక్కద. **132**

తాత్పర్యం: అని ఈవిధంగా గంగాదేవి, అష్టవసువులూ పరస్పరం కట్టడిచేసికొని వెళ్లారు. ఆ పైన ఇక్కడ. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

క. వీరుడు ప్రతీపుడు డబీలి : క్షూరాజ్య, సుఖములు దనిసి మానుగ గంగా తీరమును దహము సేయుచు , భారతకులు దుండ ధర్మపరుడై నిష్ఠన్. **133**

ప్రతిపదార్థం: భారతకులుడు= భరతవంశంలో పుట్టినవాడూ; వీరుడు= పరాక్రమవంతుడూ, అయిన; ప్రతీపుడు; అభిల, జ్ఞాన, రాజ్య, సుఖములన్, తనిసి= సమస్త సామ్రాజ్య సుఖాలను అనుభవించి తృప్తుడై; నిష్ఠన్= దీక్షతో; ధర్మపరుడు+ఇ= ధర్మమునందు ప్రీతికలవాడై; మానుగన్= ఒప్పిదంగా; గంగా, తీరమునన్= గంగానది ఒడ్డున; తపము, చేయుచున్, ఉండన్= తపస్సు చేస్తూ ఉన్నాడు.

తాత్పర్యం: భరతకులంలో పుట్టి వీరుడైన ప్రతీపుడు సమస్తరాజ్యభోగాలను తనివితీర అనుభవించి ధర్మపరుడై దీక్షపట్టి గంగానదీతీరంలో మనోజ్ఞంగా తపస్సు చేస్తూ ఉన్నాడు.

వ. ఇట్లు యమ నియమప్రత పరాయణండై యున్నవానికిం బ్రత్యక్షం బై యొక్కనాడు. **134**

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: ఈవిధంగా యమం, నియమం అనే యోగపద్ధతుల నాచరించే నిష్ఠలో నిమగ్నిడై ఉండగా ప్రతీపుడికి (గంగ) ఒకనాడు ప్రత్యామ్నాయ. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

విశేషం: యమ, నియమాలు అష్టాంగ యోగంలోని భాగాలు. ఆ యోగంలోని ఎనిమిది అంగాల పేర్లు ఇవి - యమం, నియమం, ఆసనం, ప్రాణాయమం, స్థాయోరం, ధ్యానం, ధారణం, సమాధి. హింసాదులు చేయకుండ ఉండటం యమము. అది పదిరకాలు. అవి - సత్యం, దయ, క్షమ, ధృతి, మిత్రాయం, ఆర్జవం, బ్రహ్మచర్యం, అష్టేయం, అహింస, శౌచం. శరీరంకంటె భీన్వాన మట్టి, నీళ్ళ సాధనాలుగా చేసే యోగసాధనం నియమం. అదికూడా పది విధాలు. అవి - తపం, సంతోషం, ఆష్టేకత్తుం, దానం, భగవద్గ్రన, వేదాంతశపణం, లజ్జ, మతి, జపం, ప్రతం.132, 133, 134 సంఖ్యల పద్యపచనాలకు బదలు ఒకప్రతిలో “ఇట్లు నియమప్రతులై వసువులు గంగను నియమంబుసేసి చనిన నిట గంగయు భూలోకంబును వచ్చి నిరంతర నియమప్రతపరాయణండైయున్న ప్రతీపుం డనువానికిం బ్రత్యక్షం బై యొక్కనాడు “అనేవచనం కనబడుతున్నదని శ్రీమదాంధ్రమహాభారతసంశోధితముద్రణాప్రతిలో ఉన్నది. (పు. 215)

ఉ. గంగ నిజాంగబీపు లెసంగం జనుదెంచి లతాంగి సంగతి త్తుంగ పయోధర బ్యాతయ తోయరుపశినన చారునేతు చి వ్యాంగన ద్వై ప్రతీపవసుధాధిపు శాలవిశాల దక్షిణో త్సంగమునందు మత్తుధివశంబున నుండి గరంబు లీలతోన్. **135**

ప్రతిపదార్థం: లతా+లంగి= తీగవంటి మేను కలిగినది; సంగత, ఉత్సంగ, పయోధర, ద్వితయ; తోయరుహా+ఆనన= ఒప్పిరమై ఎత్తైన వక్షోజాల జంటను కలిగినది; పద్మంవంటి ముఖం కలిగినది; చారు, నేత్ర= అందమైన కన్ములు కలది; అయిన, గంగ= గంగాదేవి; నిజ+అంగ, దీపులు+ఎసఁగ్వెన్= తన శరీరపు కాంతులు వ్యాపించగా; దివ్య+అంగన+ఇ= దేవవనితగా రూపం తాల్చి; చనుదెంచి= వచ్చి; మన్మథ, వశంబునన్= మన్మథునికి వశమైనభావంతో (వలపుతో); ప్రతీప, వసుధా+అధిపు= ప్రతీపుడనేవేరుగల భూపతి(రాజు)యొక్క; శాల, విశాల, దక్షిణ+ఉత్సంగమునందున్= చెట్టువలె విశాలమైన కుడితొడమీద; కరంబు, లీలతోన్= మిక్కిలి శ్యాగారహేలతో; ఉండెన్= కూర్చుండెను.

తాత్పర్యం: గంగానది తీవెవంటి మేను కలిగినది, పొందికగా ఎత్తైన వక్షోజములజంట కలిగినది, పద్మమువంటి ముఖం కలిగినది అయిన దివ్యవనితారూపం తాల్చి తన శరీరకాంతులు ప్రసరిస్తూఉండగా వచ్చి మన్మథపారవశ్యంతో ప్రతీపమహారాజుయొక్క చెట్టువలె విశాలమైన కుడితొడమీద మిక్కిలి విలాసంగా కూర్చున్నది.

విశేషం: గంగ లతాంగి. అమె శరీరం తీగవంటిది. ప్రతీపుని వక్షస్సు చెట్టు వంటిది. తీగ చెట్టుకు అల్లుకొనినట్లు అమె అతని తొడై ఉన్నదని స్వారస్యం.

వ. ప్రతీపుండును దానింజూచి యచ్చేరువంచి ‘నీవెందులదాన? నిట్లేలనాకులువెళ్ళి?’ తనిన నది యి ట్లసియే. 136

ప్రతిపదార్థం: కుఱువు= తొడ

తాత్పర్యం: ప్రతీపుడు గంగను చూచి ఆశ్చర్యపడి ‘నీ వెక్కడిదానవు? నాతొడమై ఎందు కెక్కావు?’ అని అడుగగా గంగ ఈవిధంగా అన్నది.

ఆ. ఏను జహల్కక్షు నింద్రసమాన! నీ, సద్గుణావశులకు సంతసిల్లి

భానుతేజ! నీకు భార్యగా వచ్చితి, నిష్టమునఁ బలగ్రహింపు నన్ను

137

ప్రతిపదార్థం: ఇంద్రసమాన= ఇంద్రుడితో పోలినవాడా!; ఏను= నేను; జహల్క, కన్మును= జహల్కమహార్షి కుమారైను; గంగను; నీ, సద్గుణావశులకున్= నీయొక్క మంచి గుణములయొక్క సమూహసికి; సంతసిల్లి= సంతోషించి; భానుతేజ= సూర్యుడివంటి ప్రకాశం కలవాడా!; నీకున్, భార్య, కాన్, వచ్చితిన్= నీకు భార్య అగునట్లుగా (నీకు భార్యనొదా మని) వచ్చాను; నన్నున్; ఇష్టమునన్= ప్రేతితో; పరిగ్రహింపు(ము)= స్వీకరించుము.

తాత్పర్యం: ఇంద్రసమానుడమైన ప్రతీపమహారాజా! నేను జహల్కమహార్షి పుత్రికను గంగను. నీ మంచిగుణాలకు సంతోషించి నీకు భార్య నొదా మని వచ్చాను. సూర్యతేజడా! నన్ను ప్రేతితో స్వీకరించుము.

చ. అనినఁ బ్రతీపుఁ డిట్లనియే; ‘నంబురుహినన యగ్నిసాక్షికం

బునఁ బలగీత దైన సతీ బొల్పుగ నొక్కతగాని యస్తులన్

మనమునునేనియుం దలఁప; మానిని! యట్టి జతాత్మ నన్ను ని

ట్లని పలుకంగ నీ కగునె? యన్నులఁ బఖ్యానయట్ల బేల పై.

138

ప్రతిపదార్థం: అనినన్= అని గంగ పల్గుగా; ప్రతీపుడు= ఇట్లు+అనియెన్; అంబురుహా+ఆనన= పద్మమువంటి ముఖంకలదానా!; అగ్నిసాక్షికంబునన్= అగ్నిసాక్షిగా; పరిణీత+ఇన= వివాహమైన; సతిన్= ఇల్లాలిని; పాల్పగ్వెన్= ఒప్పారగా; ఒక్కతన్+కాని=

ఒక్కతినేకాని; అస్యల్నీ= ఇతరట్టిలను; మనమునన్+ఏనియున్, తలయ్నీ= మనస్యులోకూడ భావించను; మానినీ= ఓ అభిమానవతీ!; ఇట్టి; జిత+ఆత్మన్, నన్నున్= ఇటువంటి ఆత్మనిగ్రహంగలనాతో; అస్యల్నీ, పల్చిన, అట్లు+అ= ఇతరులతో మాటాడినట్లు; బేలపు+ఇ= అమాయకురాలపై; ఇట్లు+అని= ఈచిధంగా; పలుకంగ్నీ= మాటాడటానికి; సీకున్+అగునె= నీకు తగునా? (తగ దని భావం).

తాత్పర్యం: అని గంగ పల్కుగా ప్రతీపుడు ఈచిధంగా అన్నాడు - “ఓ పద్మముఖీ! అగ్నిస్థాషిగా పెండ్లాడిన భార్యను ఒక్కతనేగాని ఇతరవనితలను మనసులో సైతం స్మరించను. ఓ అభిమానవతీ! ఇటువంటి ఆత్మనిగ్రహమున్న నన్ను, ఇతరులతో పలికినట్లుగా, అమాయకురాలపై ఈచిధంగా అడగటం నీకు న్యాయమా? (కాదని భావం).

వ. ‘మతి యదియునుంగాక స్త్రీభాగం బయిన డాపలికుఱువెక్కక పురుషభాగంబై పుత్రురోహణ యోగ్యం బైన నావలపలికుఱు వెక్కితిగావున నాపుత్రునకు భార్య వగు’ మనిన నదియునట్ల చేయుదునని యదృశ్యయయ్యె; నంతం బ్రతీపుఁడును బుత్రుథియ్యె సకలతీర్థంబులయందు సునందాదేవియుం దాను వేదపిహితప్రతంబులు సలుపుచుఁ పెద్దకాలంబు దపంబు సేసిన.

139

ప్రతిపదార్థం: మతి= ఇంక; అదియునున్, కాక= అదికూడకాక; స్త్రీ, భాగంబు+అయిన= స్త్రీకూర్చుండేవైపు అయిన; డాపలి, కుఱువు+ఎక్కుక= ఎడమతొడపైకి ఎక్కుక; పురుష, భాగంబు+ఇ= పురుషులు కూర్చుండేవైపుఅయి; పుత్ర+అరోహణ, యోగ్యంబు+ఇ= కొడు కెక్కి కూర్చుండదగిన; నా, వలపలి, కుఱువు+ఎక్కుతి(వి)= నాకుడితొడపైకి ఎక్కువు; కాపున్నీ= కాబట్టి; నా, పుత్రునకున్, భార్యపు+అగుము+అనిన్నీ= నాకొడుకుకు ఇల్లాలివి అగు మనగా; అదియును= ఆ గంగయు; అట్లు+అ; చేయుదును+అని; అదృశ్య+అయ్యెన్= మాయమాయెను; అంతన్= ఆ తరువాత; ప్రతీపుడును; పుత్ర+అర్థి+ఇ= పుత్రుసంతానంకొఱకు; సకల, తీర్థంబుల, అందున్= అన్ని పుణ్యతీర్థాలలోనూ; సునందాదేవియున్, తానున్, వేద, పిహితప్రతంబులు= వేదాలలో చెప్పబడిన దీక్షలు; సలుపుచున్= చేస్తూ; పెద్దకాలంబు= చాలకాలం; తపంబు+చేసినన్= తపస్సు చేయగా.

తాత్పర్యం: ‘అంతేకాకుండా నీవు స్త్రీలు కూర్చుండేవైపు ఎడమతొడపై ఎక్కుకుండా, పురుషులు కూర్చుండేవైపైనది, పుత్రులు ఎక్కుదగినది అయిన కుడితొడపై ఎక్కువు కాబట్టి నాకొడుకుకు ఇల్లాలి వగుము’ అనగా, ఆమె అట్టే చేస్తా నని చెప్పి మాయమైపోయింది. ఆ తరువాత ప్రతీపుడు పుత్రుడికోసం సహధర్మచారిణియైన సునందాదేవితో కూడి సమస్త పుణ్యతీర్థాలలోను వేదధర్మచితమైన ప్రతాలను నిర్వహిస్తూ చాలకాలం; తపస్సు చేయగా. (తరువాతి పద్మంతో అస్యయం.)

అ. అభికపుష్టమూర్తు లైన యయ్యరుపుర , కమరనిభుడు కౌరవాస్పయింబు వెలుగుచుండఁ బుట్టె వీరాగ్రగణ్యండు , సంతతార్థదాయి శంతనుండు.

140

ప్రతిపదార్థం: అభిక, పుణ్యమూర్తులు+పన= అమితపుణ్యం కలిగించే ఆకారం కలిగినవారైన; ఆ+ఇరుపురకున్= ఆ దంపతులకు సునందాప్రతీపులకు; అమర, నిభుడు= దేవతలతో తుల్యమైనవాడు; వీర+అగ్రగణ్యండు= పరాక్రమవంతులలో శ్రేష్ఠుడు; సంతత, అర్థ, దాయి= ఎల్లపుడు ధనాస్తి దానంచేసేవాడు; (అయిన) శంతనుండు; కౌరవ+అస్యయింబు= కురుమహారాజు వంశకర్తగా నైన వంశం; వెలుగుచున్+ఉండన్; ప్రకాశిస్తూఉండగా; పుట్టేన్= పుట్టొడు.

తాత్పర్యం: అమితపుణ్యదంపతులైన సునందాప్రతీపులకు దేవతలతో తుల్యదైనవాడు, వీరర్జేష్టుడు, మహాదాత అయిన శంతనుడు కౌరవవంశం ప్రకాశించగా జన్మించాడు.

వ. ఇట్లుదయించి పెరిగి సంప్రాప్త యౌవనుండిన కొడుకుం జూచి ప్రతీపుండు తనకు నక్షత్రయపుణ్యలోకంబులు గలిగి నని సంతసించి, సకలరాజ్యభారథారేయుగా నజ్ఞపిక్కుం జేసి కొడుకున కి ట్లనియె. **141**

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈవిధంగా; ఉదయించి= పుట్టి; పెరిగి; సంప్రాప్త యౌవనుండు+ఐన= యువకుడైన; కొడుకున్; చూచి; ప్రతీపుండు; తనకున్; అక్షయ, పుణ్య, లోకంబులు, కలిగెన్, అని= క్షయంకాని పుణ్యభోగాలకు అనువైన లోకాలు కలిగాయి అని; సంతసించి= సంతోషించి; సకల, రాజ్యభార, ధారేయున్+కాన్= సమస్తరాజ్యముయొక్క భారాన్ని వహించేవాడిగా; అభిషిక్తున్, చేసి= రాజుగా చేసి; కొడుకునకున్+ఇట్లు+అనియెన్.

తాత్పర్యం: ఈవిధంగా పుట్టి పెరిగి యువకు డైన కొడుకును చూచి ప్రతీపుడు తనకు శాశ్వతపుణ్యలోకసుఖాలు కలిగా యని సంతోషించి, సమస్త రాజ్యభారాన్ని కొడుకుమై ఉంచి, రాజ్యానికి పట్టంకట్టి, కొడుకుతో ఈవిధంగా అన్నాడు.

మధ్యాక్షర.

తనుమధ్య దా నొక్కకన్య సురనందీతటమున నన్ను
గనిన నక్షత్రస్కం జూచి 'నీ విట్టి కమసీయ రూప,
వొనర నా సుతునకు భార్య వగు మన్న నొడబడి యియ్
కొనియె; గావున దానిఁ దగ వివాహ మగుము నెయ్యమునను.'

142

ప్రతిపదార్థం: తనుమధ్య= సన్వని నడుముగలది అయిన; తాను+బక్క, కన్య= ఒకకన్య(తానుగా); సురనందీ, తటమునన్= గంగానది ఒడ్డున; నన్నున్, కనినన్= నన్ను చూడగా; ఆ+కన్యకన్, చూచి= ఆ కన్యను చూచి; నీవు+ఇట్లీ, కమసీయ, రూపవు= నీవు ఇంతటి అందమైనరూపం కలదానిని; ఒరలన్= ఒప్పురగా; నా, సుతునకున్, భార్యపు+అగుము; అన్నున్; ఒడబడిడి= అనుకూలించి; ఇయ్కొనియెన్= అంగీకరించింది; కావునన్= కాబట్టి; దానిని= ఆ కన్యను; తగన్= ఒప్పగా; నెయ్యమునను= అనురాగంతో; వివాహము+అగుము= పెండ్లిచేసికొమ్ము.

తాత్పర్యం: గంగానదీతీరాన సన్వనినడుము గల ఒకకన్య తానుగా నన్ను దర్శించగా, నే నాకన్యను చూచి 'నీవు ఇంతటి అందమైన ఆకారం కలిగినదానవు, నాకొడుకు భార్యవు కమ్ము' అనగా, ఆమె అనుకూలించి అంగీకరించింది. కాబట్టి, ఆ కన్యను అనురాగంతో తగినట్లు వివాహం చేసికొమ్ము.'

విశేషం: మధ్యాక్షరలోనీ ప్రతి పాదంలోనూ వరుసగా 2 ఇంద్రగణాలూ, 1 సూర్యగణం, 2 ఇంద్రగణాలూ, 1 సూర్యగణం అమరించాయి. నన్ను అయిదవగణంలోని మొదటివర్ణంతో యతిషైత్రై చేశాడు. ప్రాస నియతం.

గంగా శంతనుల సమయము (సం. 1-92-26)

వ. మఱి యక్కోషులి కులగోత్తనామంబు లడుగక దానియష్టంబు సలుపు మని కొడుకుం బంచి ప్రతీపుడు తపోవనంబునకుం జనియె; నిట శంతనుండు రాజ్యంబు సేయుచు నొక్కనాడు మహాధనుర్ధరుండై

మృగయావినీరంబులు దగీలి యొక్కరుండును వనమ్ములోఁ గ్రమ్మరువాఁ దనిలాలోఁ లకల్లోఁ మాలాస్తోఁలను సముచ్ఛల జ్ఞలకణాసౌర శిశిరశిశిరం బగుచున్న గంగాపులినతలంబున.

143

ప్రతిపదార్థం: మటీ= ఇంకను; ఆ+కోమలి, కుల, గోత్ర, నామంబులు+అడుగక= ఆ వనితయొక్క కులం, గోత్రం, నామం అడుగకయే; దాని, ఇష్టంబు, సలుపుము+అని= దానికోర్కె తీర్చు మని; కొడుకున్+పంచి= పుత్రుడిని నియమించి; ప్రతీపుడు; తపో, వనంబునకున్, చనియెన్= తపోవనానికి వెళ్ళాడు; ఇటు= ఇక్కడ; శంతనుండు; రాజ్యంబు; చేయుచున్; ఒక్కనాఁడు; మహాత్ర+ధనుస్+ధరుండు+ఇ= గొప్పవిల్లును ధరించినవాడై; మృగయా, వినోదంబులన్= వేటలోని వినోదాలలో; తగిలి= ఆసక్కుడై; ఒక్కరుండును= ఒక్కడే; వనమ్ములోన్, గ్రమ్మరువాఁడు= అరణ్యంలో తిరుగుతూ; అనిల+ఆలోల, కల్లోల, మాలా, స్థోలన, సముచ్ఛలత్త= గాలిచేత కదలింపబడిన అలల వరుసల తాకిడివలన సైకి లేపబడుతున్న; జల, కణ+అసౌర, శిశిర, శిశిరంబు+అగుచున్న= నీటితుంపురుల జడివాసవలన మిక్కిలి చల్లనైనది బోతున్న; గంగా, పులినతలంబునన్= గంగానదియొక్క ఇసుకతిసైలపైభాగాన.

తాత్పర్యం: అంతేకాక, ఆ కోమలికులగోత్రనామాలుకూడ అడుగకుండ దానికోర్కె తీర్చు మని కొడుకును నియోగించి ప్రతీపుడు తపోవనానికి వెళ్ళాడు. ఇక, ఇక్కడ శంతనుడు రాజ్యం చేస్తూ ఒకనాడు గొప్పదైన విల్లుకొని వేటలోని వినోదాలలో ఆసక్కుడై ఒక్కడే అడవిలో తిరుగుతూ గాలిచేత కదలింపబడిన అలల వరుసల తాకిడివలన సైకి లేపబడుతున్న నీటితుంపురుల జడివాసవలన మిక్కిలి చల్లనైన గంగానదియొక్క ఇసుకతిసైపై. (తరువాతి పద్యంతో అన్నయం.)

విశేషం: అలం: వృత్తముప్రాసం. అలల కదలికలలోని అందాన్ని “అనిలా.....తలంబున” అనే వర్ణనలో లకార పునరావృత్తి వలన సాధించి సస్యయ అష్టరరమ్యతను ప్రదర్శించాడు. గంగాదేవి సౌందర్య వ్యంజకం ఈ అష్టరరమ్యత.

క. తరళాయతలోఁ చన న , త్యురుకుచఁ దేణోభరామ సుత్తమివ్యాం
బర మాల్య మణిమయాలం , కరణోజ్ఞలవేష నొక్కకన్యకఁ గనియెన్.

144

ప్రతిపదార్థం: తరళ+అయత, లోచనన్= కదలాడుతున్న విశాలమైన కన్నలుకలదీ; అతి+ఉరు, కుచన్= మిక్కిలిపెద్దవైన చన్నలు కలదీ; తేజన్+అభిరామన్= ప్రకాశంచేత అందమైనదీ; ఉత్తమ, దివ్య+అంబర, మాల్య, మణిమయ+అలంకరణ+ఉజ్జ్వల, వేషన్= శ్రేష్ఠాలైన దేవతాసంబంధులైన వప్పాలతో, పూలమాలలతో, మణులతో నిండిన అలంకారాలతో ప్రకాశించే వేషం కలిగినది - అయిన - ; ఒక్క, కవ్యకన్= ఒక కవ్యము; కనియెన్= చూచాడు.

తాత్పర్యం: కదలాదే వెడలైన కన్నలు కలది, మిక్కిలి పెద్దవైన వక్కోబాలు కలది, మేనివసైచేత అందమైనది, మేలిరకపు దివ్యవప్రాలతోనూ, పూలమాలలతోనూ, మణులతో నిండిన హోరాలతోనూ వెలుగొందుతున్న వేషం కల ఒక కవ్యము చూచాడు.

చ. కని ‘వనకస్తుయో దనుజకస్తుకయో భుజగేంద్రుకస్తుయో
యనిమిషుకస్తుయో యిబి వియచ్ఛరుకస్తుకయో యపూర్వ మీ
వనమున కిట్టు లేకతమ వచ్చునె మానవకస్తు’ యంచు న
యునముఁడు దానిఁ జిత్తమున నాదట వేవక చూచెట్టితితోన్.

145

ప్రతిపదార్థం: ఆ+అనముఁడు= ఆ పొపరహేతుడైన శంతనుడు; కని= చూచి; ఇది= ఈకన్య; వనకన్యయో= వనదేవతాకన్య ఏమో; దనుజ, కన్యకయో= రాష్ట్రసూతికి చెందిన కన్యఫొమో; భుజగ+ఇంద్ర, కన్యయో= సర్వరాజుయొక్క తనయయొమో?; అనిమిష కన్యయో= దేవకన్యయొమో; వియచ్చరకన్యకయో= గంధర్వకన్యయొమో; అపూర్వము= ముందెనుడు చూడని అద్భుతం; మానవకన్య= మానవజాతికి చెందిన కన్య; ఈ వనమునకున్= ఈ అరణ్యానికి; ఇట్లులు= ఈవిధంగా; ఏకతము= ఒంటరిగా; వచ్చునె= వస్తుందా? (రాలేదని భావం); అంచున్= అని అనుకొంటూ; దానిన్= ఆ కన్యను; చిత్తమునన్= మనసులో; ఆదట, పోవక= తనినిశీరక; స్మీతితోన్= ఆసక్తితో; చూచెన్= చూచాడు.

తాత్పర్యం: నిర్వులస్వభావు డైన శంతనుడు ఆ కన్యను చూచి ఆమె వనదేవతాకన్యయొమో? లేదా రాష్ట్రసూతాకన్యయొమో, లేదా సర్వరాజుపుత్రికయొమో, దేవతాకన్యయొమో, లేదా గంధర్వాదికన్యయొమో అని భావించి, ఆమె సౌందర్యాన్ని అద్భుతమైనదిగా ప్రశంసించి, మానవకన్య అయితే ఆ అడవిలో ఒంటరిగా వస్తుందా? అని అనుకొంటూ ఆమెను తనవిశీరక ఆసక్తితో చూచాడు.

విశేషం: అలం: ఉల్లేఖం, ఉత్సైష్ట, అపూర్వవస్తుదర్శనంవలన కలిగిన అబ్బారపాటులు ఉత్ప్రేక్షలంకారం ఉచితం; అబ్బారపాటువలన కలిగిన భావతరంగిణిని ఉల్లేఖంతో వర్ణించటం పాశ్చకం. ధ్వనికి తోడ్పడే అలంకారాలను వాడటం నన్నయస్వభావం.

వ. అబియు నమ్మహీపతి రూపయోవనసాందర్భవిలానంబుల కోటువడి మహానురాగంబున వానిన చూచుచున్నంత. 146

ప్రతిపదార్థం: ఓటు+పడు= వశమగు.

తాత్పర్యం: ఆ కన్యకూడ ఆ రాజుయొక్క రూపాన్ని, యోవనాన్ని, సౌందర్యపోవభావాలనూ చూచి వాటికి వశరాలై అపారమైన అనురాగంతో (వలపుతో) అతడినే చూస్తూ ఉండగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్యయం.)

క. ఇరువురు నొండిఇరువులఁ గడు, సురుచిరముగఁ జూచు వాడిచూడ్చులు దనకున్ శరములుగఁ గిని యేసెను, మరుఁ డయ్యురువుర మనోభిమానచ్యుతిగన్. 147

ప్రతిపదార్థం: ఇరువురున్= ఉభయులూ (గంగాశంతనులు); ఒండు+బరువులన్= ఒకరిని మరొకరు; కడు, సురుచిరముగన్= మిక్కిలి ఒప్పిదమైనట్లుగా; చూచు= చూచే; వాడి, చూడ్చులు= పదుమైన (ఎదుటివారిని హత్తుకొనేటట్లుండే) చూపులను; మరుఁడు= మన్మథుడు; తనకున్= తనకు; శరములుగాన్= బాణాలుగా; కొని= గ్రహించి; ఆ+ఇరువుర, మనః, అభిమాన, చ్యుతిగన్= ఆ ఉభయుల మానసికస్త్రేయం జారేటట్లుగా; ఏసెను= నాటూడు.

తాత్పర్యం: గంగాశంతను లిద్దరూ ఒకరినొకరు మిక్కిలి మనోహరంగా చూచుకొనే వారిచూపులనే తనబాణాలుగా ఎన్నుకొని మన్మథుడు ఆ యిరువురి మానసికస్త్రేయం జారేటట్లు సంధించాడు.

విశేషం: అలం: ప్రహర్షణం. మన్మథుని బాణాలు అయిదు - అని : అరవిందం, అశోకం, చూతం, నవమల్లిక, నీలోత్పలం. 'ఒకరువుడు'ము రూపాంతరం ఒరువుడు. ఒండు- ఒరువుడు- ఒకరువుడు ఇవన్నీ రూపాంతరాలు.

వ. శంతనుండు దానిం జూచి 'నీవెందులదాను' విషేల యేకతంబ యున్నదాన' వని యదుగ నోడి మిన్నకయున్న నాతండు తనయందు దృఢానురాగుం డగుట యెఱింగి యచి యి ట్లనియె. 148

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: శంతనుడు ఆకస్యను చూచి 'నీ వెక్కడిదానవు? ఈవిధంగా ఒంటరిగా ఎందు కున్నావు?' అని అడగటానికి జంకి ఊరకుండగా, అతడు తనయందు గాఢమైన అనురాగం కలిగి ఉండటాన్ని గ్రహించి ఆమె ఈవిధంగా పలికింది.

క. భూనాథ! నీకు భార్యం, గా నన్ను బలగ్రహింపఁ గడుకొని యిష్టం బేసి సమయంబు సేయుము, మానుగ నా కిష్టమయినమార్గముఁ జ్ఞీతిను.

149

ప్రతిపదార్థం: భూనాథ= ఓరాజా! (భూమికి అధిపతి అయినవాడా); నీకు; భార్యన్+కాన్= భార్యను అయ్యేటట్లుగా; నన్నున్; పరిగ్రహింపన్= స్వీకరించటానికి; కడుకొని= పూనుకొని; ఇష్టంబు+ఏని= కోరిక అయినట్లయితే; మానుగన్= మనోజ్ఞంగా; నాకున్+ఇష్టము+అయిన, మార్గమున్= నాకు నచ్చే పద్ధతిలో; జ్ఞీతిను= సంతోషంతో; సమయంబు= కట్టడి, ప్రతిజ్ఞ; చేయుము.

తాత్పర్యం: ఓరాజా! నీకు భార్య అయ్యేటట్లు నన్ను స్వీకరించా లని నీకు కోరి కైతే, పూనుకొని మనోజ్ఞంగా నాకు నచ్చే పద్ధతిలో ఒక కట్టడి చేయుము.

వ. అది యెట్లంటేని -'యే నెట్లి సేసినను దానికి నొడంబడి వాలింపకుండను, నన్ను నప్పియంబులు పలుకక యుండను వలయు; నట్టిన నీకు భార్య నై యఖమతసుఖంబు లొనలింతు; నటుగాక నీ వెప్పుదేని నన్ను నప్పియంబులు వలుకు దప్పుడ నిన్ను బాసిపోశు' ననిన శంతనుండు నొడంబడి దానిం బలగ్రహించే; గంగయు మనుష్ణస్తోరూపధారణియై వాని కిష్టపభోగంబులు సలుపుచుండె; నంత. 150

ప్రతిపదార్థం: అది, ఎట్లు+అంటి(ఏ)+ఏని= అది ఏవిధంగా అంటావా (అంటే అని భావం); ఏను+ఎద్ది, చేసినను= నే నేమి చేసినా; దానికిన్= చేసినదానికి; ఒడంబడి= అంగీకరించి; వారింపక+ఉండను= అడ్డగించకుండానూ; నన్ను+అప్రియంబులు, పలుకక, ఉండను= నాతో పరుష మైన మాటలు మాటలుడమండానూ; పలయున్= ఉండాలి; అట్లు+ఐన్వెన్= ఆ విధంగా అయితే; నీకున్, భార్యను+ఐ= నీకు ఇల్లాలివై; అభిమత, సుఖంబులు+ఒనరింతును= ఇష్ట(కోరిన)సుఖాలు అందిస్తాను; అటు, కాక= దానికి విరుద్ధంగా; నీపు+ఎప్పుడేని, నన్ను, అప్రియంబులు, పలుకుదు(పు)= నీపు ఎప్పుడైనా నాకు ఇష్టంకాని మాటలు మాట్లాడితివా; అప్పుడు+అ= వెంటనే; నిన్నున్, పాసి, పోదున్, అనినన్= నిన్ను వదలిపోతాను అని అనగా; శంతనుండు; ఒడంబడి= అంగీకరించి; దానిన్= ఆ కన్యను; పరిగ్రహించెన్= పెండ్లాడాడు; గంగయున్= గంగకూడ; మనుష్ణ, రూపధారణియై+ఐ= మానవరూపం ధరించినదై; వానికిన్= అతడికి; ఇష్ట, ఉపభోగంబులు, సలుపుచున్+ఉండెన్= కోరిన అనుభవాలను కలిగిస్తూ ఉన్నది; అంతన్= ఆతరువాత.

తాత్పర్యం: అది ఏవిధంగా అంటే - నేను ఏది చేసినా, దానికి నీపు అంగీకరించి, అడ్డ చెప్పకుండ నన్ను పరుష మైనమాటలతో మనసు నౌప్పించకుండ ఉండాలి. అటైతే నేను నీకు భార్యనై కోర్కెలు తీరుస్తాను. అట్లుకాక నీవెప్పుడైనా నాకు నచ్చనిమాటలు పలికితే వెంటనే నిన్ను విడిచిపోతాను' అనగా శంతనుడు ఆమె కట్టడికి

అంగీకరించి ఆమెను పెండ్లూడాడు. గంగకూడ మానవవనితరూపం ధరించి అతడికి కోరిన సుఖాలను కలిగిస్తూ ఉన్నది. ఆ తరువాత (తరువాతి పద్యంతో).

విశేషం: శంతనుడు గంగను కిమ్మనకుండా అంగీకరించటానికి కారణం అతడి తండ్రియైన ప్రతీపుడిఅదేశం. (చూడు. 142 143 పద్యాలు).

- సీ.** వరుణుఁ డాఢిగగల వసువులు దీండ్రిడు, బుట్టుచు నున్న నపోలంతి వాల
నల్లన పుట్టిన యప్పుడ కొనిపోయి, నిర్దయ రై గంగనీలలోన
వైచిన, నెఱిగి య వ్యసుమతీనాథుండు, 'తనయుల ని ట్లేల దయయు లేక
గంగలో వైచెదు'? కడు నథర్మం బేల, చేసెదు' నా నోడుఁ; జెలువ దన్నుఁ
- అ.** బాసిపోవు ననియుఁ బలుకక యెప్పటి, యట్ల నెమ్మి నుండు; నంతుఁ బుట్టై
దనయుఁ దష్టముండు దళ్లిదంప్తుల కతి, ప్రీతియును ముదంబుఁ బెరుగుచుండ.

151

ప్రతిపదార్థం: వరుణుడు+అదిగన్, కల, వసువులు= వరుణుడు మొదలైన వసువులు; తోడ్డోడన్, పుట్టుచున్, ఉన్నన్= వెంటవెంటనే పుట్టుతూ ఉండగా; ఆ+పోలంతి= ఆ వనిత, గంగ; వారిన్+అల్లన, పుట్టిన అప్పుడు+అ= వారిని సడిచప్పుడు లేకుండ పుట్టినప్పుడే; కొనిపోయి= ఎత్తుకొనిపోయి; నిర్దయ+ఇ= దయలేని కఠనురాలై; గంగనీరిలోనన్, వైచినన్= గంగానదిజలంలో పడవేయగా; ఆ+వసుమతీనాథుండు= ఆరాజ; ఎత్తిగి= తెలిసికొని; తనయులను+ఇట్లు+ఏల, దయయున్, లేక= దయకూడా లేకుండా కొడుకులను ఆవిధంగా ఎందుకు; గంగలోన్, వైచెదు(వు)= గంగలో వేస్తావు?; కడు, అథర్వంబు+ఏల, చేసెదు(వు)= మిక్కిలి అథర్వాన్ని ఎందుకు చేస్తావు; నాన్= అని అనటానికి; ఓడున్= వెనుకాడును; చెలువ= భార్య; తన్న= తనను; పాసిపోవును+అనియున్= వదలిపోతుంది అనికూడ; పలుకక= మారుమాటడక; ఎప్పటి, అట్లు+అ= ఎప్పటివలనే; నెమ్మిన్= ప్రీతితో; ఉండున్= ఉండేవాడు; అంతన్= అప్పుడు; తనయుఁడు, అష్టముండు= ఎనిమిదవ కొడుకు; తల్లి, తండ్రులకున్= అమ్మానాయనలకు; అతి, ప్రీతియును= మిక్కిలి ఆసక్తియున్నా; ముదంబున్= సంతోషమున్నా; పెరుగుచున్+ఉండన్= పెంపాందుతుండగా; పుట్టైన్= జన్మించాడు.

తాత్పర్యం: వరుణుడు మొదలైన వసువులు వెంటవెంటనే పుట్టుతుండగా గంగ సడిచప్పుడు లేకుండ వారిని పుట్టిన వెంటనే నిర్దయురాలై తీసికొనిపోయి గంగానదినీరిలో పడవేసేది. ఆ రాజు ఆ సంగతి తెలిసికొని “కొడుకులను దయమాలి ఆ విధంగా గంగలో ఎందుకు వేస్తావు? మిక్కిలి అథర్వాన్ని ఎందుకు చేస్తావు?” అని అడగటానికి వెనుకాడేవాడు. ఆమె తనను వదలి వెళ్ళిపోతుందేమో అని మారుమాట లేకుండ ఎప్పటివలనే ప్రీతితో ఉండేవాడు. అప్పుడు ఎనిమిదవ కొడుకు తల్లిదండ్రులకు మిక్కిలి ఆసక్తిని, అనురాగాన్ని పెంచుతూ పుట్టాడు.

- వ.** అక్కాడుకుం జూచి పుత్రమోహంబునుఁ జంపనీనోపక శంతనుండు గంగ కి ట్లనియే.

152

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: ఆ కొడుకును చూచి కొడుకుమీది మమకారంతో అతడిని చంపనీయలేక శంతనుడు గంగతో ఈవిధంగా అన్నాడు.

గంగ శంతనునకు వసువుల పొత్తాంతమును దెలుపుట (సం. 1-29-49)

- క. పదయంగ రాని కొడుకులే , గద్దుఁ బలుపురఁ బడసి పుత్రమాతినిషై: తీ
కొడుకు నుదయార్ధతేజుని , విడువగ నే నోప నసుచు వేడుకతోడన్.

153

ప్రతిపదార్థం: పదయంగన్, రాని, కొడుకులన్= పొందటానికి శక్యంగాని కొడుకులను; కదున్, పలుపురన్, పడుసి= పెక్కమందిని కని; పుత్ర ఘాతినివి+పతి(వి)= కొడుకులను చంపేశాపు; ఈకొడుకున్= ఈపుత్రుడిని; వేడుకతోడన్= సంతోషం (పుత్రోత్సవం) కారణంగా; ఉదయ+అర్గ, తేజునిన్= ఉదయిస్తున్న సూర్యాప్రకాశం నంటి తేజస్సు కలవాడిని; విడువగన్= వదలటమంటే; నేను+బిషసు= నేను సహాంచలేను; అనుమన్= అని పలుకుతూ.

తాత్పర్యం: పొంద శక్యంగాని కొడుకులను అనేకులను పొంది(కని)కూడ, పుత్రులను చంపేదాని వైనావు. వేడుక కలిగించే ఈపుత్రుడిని, బాలసూర్యాడి ప్రకాశం కలవాడిని వదలాలంటే నాకు శక్యం కాదు, అంటూ (తరువాతి వచనంతో అన్వయం).

- వ. దాని నప్రియంబులు వలికి వాలంచిన, నబియుం దొళ్లి చేసిన సమయంబు దలంచి 'సీతోడిసంగతి నాకు నింతియి; యేను బుణ్ణజలప్రవాహాపవిత్రఁ త్రిభువనపావని యనంబరగిన గంగజ్ఞామ్మి! వసువులు వసిష్టశాపంబున వసుమతిం బుట్టుచుండి యే మొండుచోట జ్ఞాంపనోపము; సీయంద పుట్టెదము; మర్యాంబునం బెద్దకాలం బుండకుండ ముమ్ము ముక్కులం జేయు మని నన్నుం బ్రాథ్మించిన దేవహితార్థంబు మనుష్ణస్తోరూపంబు దాళ్లి సీవలన వసువులం బుట్టీంచితి; దీన సీకుం బుణ్ణలోకంబు లక్ష్మయంబు లగు; మతీయు నియ్యమపుత్రుండు వసువులం దొక్కొక్కొక్క చతుర్థాంశంబులు దాళ్లి సకలధర్మమాల్రి యయి పుట్టినవాడు; లోకహితార్థంబుగా మర్యాంబునం బెద్దకాలం బుండు 'ననిన గంగకు శంతనుండి ట్లనియె. 154

ప్రతిపదార్థం: దానిన్= గంగను; అప్రియంబులు= ఇష్టంలేని మాటలు; పలికి= మాటాడి; వారించినన్= అడ్డగించగా; అదియున్= ఆ గంగకూడ; తొల్లి, చేసిన సమయంబు= పూర్వం ఒప్పుకొన్న కట్టడిని; తలంచి= జ్ఞాపకం చేసికొని; సీతోడి, సంగతి= సీతో కలసిండటం; నాకున్+ఇంతియ= నాకు ఇంతవరకే; ఏను= నేను; పుణ్ణ, జలప్రవాహ, పవిత్రన్= పుణ్ణంకలిగించే సీటియొక్కప్రవాహంచేత పవిత్రమైన దానిని; త్రి, భువన, పావని= మూడులోకాలలో పవిత్రులాలు; అనన్, పరగిన, గంగన్, చుమ్మీ= అని ప్రసిద్ధికేక్కిన గంగను సుమా!; వసువులు= అష్టవసువులు; వసిష్ట, శాపంబునన్= వసిష్టడియొక్కశాపంవలన; వసుమతిన్, పుట్టుచున్+ఉండి= భూమిపై పుట్టుతూ; ఏనుము= మేము; ఒండు, చోటన్, జన్మింపన్, ఓంపుము= మరొకచోట పుట్టులేము; సీ, అందున్+అ, పుట్టెదము= సీగర్భమందే పుట్టుతాము; మర్యాంబునన్= భూలోకంలో, పెద్దకాలంబు+ఉండక+ఉండన్= ఎక్కువకాలం ఉండకుండ; మమ్మున్, ముక్కులన్, చేయుము+అని= మమ్ములను నరజన్మనుండి విడువబడినవారినిగా చేయుమని; నన్నున్, ప్రార్థించినన్= నన్ను వేడగా; దేవహిత+అర్థంబు= దేవతలయొక్క మేలుకొరకు; మనుష్య, ప్రీ, రూపంబు, తాల్చి= మానవనితారూపం ధరించి; సీవలనన్, వసువులన్, పుట్టీంచితిన్= సీవు కారణంగా వసువులను కన్నాను; దీనన్= దీనివలన; సీకున్= సీకు(శంతనుడికి); పుణ్ణ, లోకంబులు+అక్షయంబులు+అగున్= పుణ్ణంచేసినవారు మరణానంతరం పొందే ఉత్తమలోకాలు క్షయంకారుండా అనుభవానికి వస్తాయి; మతీయున్= అంతేకాక; ఈ+అష్టవసుపుత్రుండు= ఈ ఎనిమిదవ కొడుకు; వసువులందున్+బక్కొక్కొక్కళు+చతుర్థ+అంశంబులు, తాల్చి= వసువులలోని ఒక్కొక్కళుయొక్క నాలుగో అంశాన్ని పొంది(ధరించి); సకల, ధర్మ, మూర్తి+అయి= సమస్తధర్మాలయొక్క ఆకృతివంటివా డయి; పుట్టినవాడు= పుట్టడు;

లోక, హిత+అర్థంబు, కాన్= లోకంయొక్క మేలు కొరకు; మర్యాదంబున్= భూలోకంలో; పెద్దకాలంబు= చాలకాలం; ఉండును= జీవిస్తాడు; అనిన్= అనగా; గంగకున్; శంతనుడు; ఇట్లు+అనియెన్.

తాత్పర్యం: ఆ విధంగా గంగకు ఇష్టం లేని మాటలు పలికి అడ్డగించగా, ఆమె పూర్వం చేసికొన్న నియమాన్ని జ్ఞాపకం చేసికొని ‘నీతోడిపొత్తు ఇంతటితో సరి; నేను పుణ్యజల ప్రవాహరూప వైన పవిత్రురాలను; మూడులోకాలలో పరమపవిత్ర నని పేరొందిన గంగను సుమా! అష్టవసువులు వసిష్టుని శాపంవలన భూమిపై పుట్టుతూ, మేము మరొకచోట పుట్టలేము, నీగర్భమందే జన్మిస్తాము; భూలోకంలో ఎక్కువకాలం ఉండకుండ మమ్ములను ఆ జన్మలనుండి విముక్తి చేయు మని నన్ను వేడగా, ఆ దేవతల మేలుకోరి మానవవనితారూపం ధరించి నీవలన వసువులను కన్నాను. దీనివలన నీకు క్షయంలేని పుణ్యోకాలు కలుగుతాయి. అంతేకాక, ఈ ఎనిమిదవకొడుకు వసువులలో ఒక్కొక్క శ్శనాలువలంశాన్ని ధరించి సమస్తధర్మాలకు మూర్తికట్టినవాడుగా పుట్టడు. లోకశ్రేయస్సుకొఱకు భూలోకంలో చాలకాలం ఇతడు జీవిస్తాడు’ అని చెప్పగా గంగతో శంతనుడు ఈ విధంగా అన్నాడు.

క. వసువు లనువా రహేత , వ్యసనులు, దేవతలు, లోకవంద్యులు; వారిన్

వసుమతిఁ బుట్టఁగ శాపము , వసిష్టముని యేల యిచ్చే వారిజనేత్రా!

155

ప్రతిపదార్థం: వారిజనేత్రా!= తామరలవంటి కన్నలు కలదానా! గంగా!; వసువులు+అను, వారు= వసువులని పిలువబడేవారు; అహేత, వ్యసనులు= తొలగిన దోషాలు కలవారు(దోషాలు లేనివారు అనిభావం); దేవతలు; లోకవంద్యులు= జనులచేత నమస్కరింపదగినవారు; (అయిన) వారిన్= ఆ వసువులను; వసుమతిన్= భూలోకంలో; పుట్టఁగన్= పుట్టేటట్లు; శాపము= శాపాన్ని వసిష్టముని= వసిష్టుడనే పేరుగల బుషి; ఏల= ఎందుకు; ఇచ్చేన్= ఇచ్చాడు.

తాత్పర్యం: వసువులు దోషరహితులు, దేవతలు, లోకులచేత పూజింపదగినవారు. అటువంటివారిని ఆ వసిష్టముని భూలోకంలో పుట్టేటట్లు ఎందుకు శపించాడు?

విశేషం: కామకోధాలవలన పుట్టే దోషాలను వ్యసనా లంటారు. అవి ఏడు. (సప్తవ్యసనాలు). కామం వలనపుట్టే నాలుగు వ్యసనాలు సురాపానము, ప్రీవాంఛ, వేట, జూదం. కోపం వలనకలిగే వ్యసనాలు మూడు : వాక్యారుష్యం, దండపారుష్యం, అర్థదూషణం.

వ. ‘మతి వసువులు పుట్టుచు స్వద్ధరంబునకుం జనుటయు, నీయష్టమవసువు మర్యాదంబునం బెద్దకాలం బునికియు నేమి కారణం?’ బని యడిగిన వానికి గంగ యి ట్లనియె. 156

ప్రతిపదార్థం: విస్పష్టం.

తాత్పర్యం: ‘కాగా, వసువులు పుట్టుతూ స్వర్గానికి వెళ్ళటానికి, ఈ ఎనిమిదవసువు భూలోకంలో చాలకాలం జీవించటానికి(ఉండటానికి) కారణ మేమి?’ టని అడుగగా శంతనుడితో గంగ ఈ విధంగా అన్నది.

విశేషం: 128వ వచనంలో వసువులు తమ శాపపకారాన్ని గంగకు వినిపించినట్లు మాత్రం చెప్పి, ఇక్కడ శంతనుడి కోరికమీద గంగచేత ఆ కథను ప్రసన్నంగా చెప్పించటం కథాకథనశిల్పం. అప్పుడే చెప్పిఉన్నట్లయితే ఉత్కుంర ఉండేదికాదు. పైపెచ్చు పునరుక్తి కలిగేది. ఈ రెండు దోషాలు కలుగుండ నన్ను కథను కాపాడాడు.

చ. అతులతపంబున్న వరుణు దన్మనిచే బహుపుణ్యకర్మను
స్థితిఁ బ్రథపింపగాఁ బడిన దివ్యమునీంద్రుఁ దశేషలోక పూ
జితుడు వసిష్టుఁ డాత్రమముఁ జైసి తపం భొనలించె బ్రహ్మను
మ్మితుఁ దురురత్నరాజిత సుమేరు మహీధర కందరంబున్న.

157

ప్రతిపదార్థం: అతుల, తపంబున్న= అపారమైన తపస్సువలన; వరుణుడు+అన్, మునిచేన్= వరుణుడు అనే పేరుగల మునిచేత; బహు, పుణ్య, కర్మ, సుస్థితిన్= అనేకములైన మంచి కార్యాలయొక్క కలిమివలన (పుణ్యకర్మఫలంగా); ప్రభపింపగాఁ +బడిన= పుట్టింపబడిన; దివ్య, ముని+ఇంద్రుడు= దేవతామహిమలు కల బుమలలో త్రేష్ణుడు; అశేష, లోక, పూజితుడు= సమస్తలోకాలలో గౌరవింపబడినవాడు; బ్రహ్మసమ్మితుడు= బ్రహ్మతో సమానుడు; (అయిన) వసిష్టుడు; ఉరు, రత్న, రాజిత, సుమేరు, మహీధర, కందరంబున్న= పెద్దవైన రత్నాలచేత ప్రకాశించడి సుమేరువు అనే పర్వతంయొక్క గుహలో (విభాగం); ఆశ్రమమున్, చేసి= ఆశ్రమం చేసికొని; తపంబు= తపస్సు; ఒనరించెన్= చేశాడు.

తాత్పర్యం: వరుణుడు అనే మునికి అపారతపస్సువలననూ, అనేకపుణ్యకర్మాలయొక్క ఫలస్థితివలననూ పుట్టిన దివ్యమునీంద్రుడు, సర్వలోకాలచేత గౌరవింపబడేవాడు, బ్రహ్మతో సమానుడు అయిన వసిష్టమహార్షి రత్నాలతో వెలుగొందే పెద్దదైన మేరుపర్వతపు గుహలోపలిభాగాన్ని ఆశ్రమంగా చేసికొని తపస్సు చేశాడు.

వ. మటియు దక్షప్రజాపతి పుత్రీయయిన సురభికిం గశ్యపునకుం బుట్టీన నందిని దనకు హామధేను వయి కోలన వస్తువులు గులయిచుండడపంచ సేయిచున్న వసిష్టునాశ్రమంబునకు వసువు లెనమంద్రును భార్యాసహితు లై శ్రీదార్థంబు వచ్చి, వసిష్టుహామధేనువుం జూచి, దాని శీలంబునకు విష్ణుయం బందుచున్నచో నం దష్టమవసుభార్య పతి కి ట్లనియె.

158

తాత్పర్యం: కాగా, దక్షప్రజాపతియొక్క కూతు రయిన సురభికిన్నీ పుట్టిన నందిని అనే ధేనువు హోమానికి కావలసిన ద్రవ్యాల నన్నింటిని తనపొదుగుద్వారా అందించే హోమధేనువుగా ఉండి, కోరిన వస్తువులన్నింటిని పాలధారతోపాటు వర్షిస్తూ ఉండగా నిశ్చింతగా తపస్సుచేస్తున్న వసిష్టుడియొక్క ఆశ్రమానికి ఒకసారి ఎనిమిదిమంది వసువులు భార్యలతోకూడి ఏహిరార్థం వచ్చి, వసిష్టుడి హోమధేనువును చూచి, దాని మహిమకు(స్వభావానికి) ఆశ్చర్యపడుతూ ఉన్న సమయంలో ఎనిమిదవ వసువుయొక్క భార్య తనభర్తతో ఈ విధంగా అన్నది.

అ. దీనిపాలు ద్రావి మానవుల్ పదియువే , లేండ్లు జరయు రుజయు నెఱుగ కమరు భావమున సుఖంబు జీవింతు రట్టి! దీని , నేలుగనిన వాడు యొందుఁ బెద్ద.

159

ప్రతిపదార్థం: దీని, పాలు, త్రావి= ఈనందినీధేనువుయొక్క పాలు త్రాగి; మానవుల్= నరులు; పదియున్, వేల+ఎండ్లు= పదివేలసంవత్సరాలు; జరయున్, రుజయున్, ఎఱుగక= ముసలితనం, రోగం అంటే తెలియకుండా(లేకుండా); అమర, భావమున్న= మరణంలేనిస్థితిలో; సుఖంబు, జీవింతురు+అట్టె= హాయిగా బ్రతుకుతారటగా; దీనిన్, ఏలన్, కనిన, వాడు+అ= దీనిని తన అమపులో ఉంచుకొని పాలింపకలిగినవాడే; ఎందున్= ఎక్కుడైనా; పెద్ద= గొప్పవాడు (అనబడతాడు).

తాత్పర్యం: ఈ నందినీధేనువుపాలు త్రాగి నరులు పదివేలేండ్లు ముసలితనం, రోగాలు లేకుండ అమరత్యంతో హాయిగా బ్రతుకుతారటగా! దీనికి యజమానుడై పాలకుడైనవాడే నిజంగా ఎక్కుడైనా గొప్పవాడుగా పరిగణింపబడేది.

- వ. ‘మర్యాలోకంబున సుశినరపతికూతురు జితవతి యను కోమలి నా ప్రియసభి; యే నెష్టుడు దానికిఁ బ్రియంబు గోరుచుండుదు; నిమ్ముదను నమ్ముతిత్తిచ్ఛిపుత్తు’ మనినబ్రాహ్మయిని వచనంబుల కనుగుణంబుగాఁ బ్రిభాసుండు నిజబ్రాతృచోదితుం డయి వసిష్టపోమధేసువుం బట్టికొనిపోయిన, నమ్మునియు దనపోమధేసువుం గానక వనంబెల్లుగలయరోసి, తన యోగదృష్టిం జాచి వసువులు గొనిపోక యెఱింగి. 160

ప్రతిపదార్థం: మర్యాలోకంబున్= భూలోకంలో; ఉశినర, పతి, కూతురు= ఉశినరము- అనే దేశపు రాజుయొక్క కూతురు; జితవతి, అను, కోమలి= జితవతి అనే పేరుగల వనిత; నా, ప్రియసభి= నాకు ఇష్టమైన స్నేహితురాలు; ఏను+ఎష్టుడున్; దానికిన్, ప్రియంబు, కోరుచున్+ఉండుదు(ను)= ఆమె సంతోషస్నేహికోరుతూ ఉంటాను; ఈ+మొదవున్= ఈఅపును; ఆ+ముదితకున్+ఇచ్చి, పుత్రము+అనినన్= ఆ వనితకు ఇచ్చి పంపుదాము అనగా; ప్రణయిని, వచనంబులకున్+అనుగుణంబుగాన్= ప్రియరాలి మాటలకు అనువుగా; ప్రభాసుండు; నిజబ్రాతృ, చోదితుండు+అయి= తన సోదరులచేత ప్రేరితుడై; వసిష్ట, హోమధేనువున్, పట్టికొనిపోయినన్= వసిష్టడియొక్క హోమధేనువును తీసికొనిపోగా; ఆ+మునియున్= ఆ వసిష్టుడు; హోమధేనువున్; కానక, వనంబు+ఎల్లన్= అరణ్యమంతా; కలయన్, రోసి= నలుదిక్కులా వెదకి; తన, యోగదృష్టిన్, చూచి= తన దివ్యదృష్టితో చూచి; వసువులు, కొనిపోక= కొనిపోవుట; ఎఱింగి= వసువులు తీసికొనిపోవటం తెలిసికొని.

తాత్పర్యం: ‘భూలోకంలో ఉశినరదేశాధిపతియొక్కకూతురు జితవతి అనే ఆమె నా ప్రాణస్నేహితురాలు. నే నెష్టుడూ ఆమెకు సంతోషం కలిగించా లని భావిస్తూ ఉంటాను. ఈ ఆపును ఆమె కిచ్చిపంపుదా’ మనగా, ప్రియరాలి మాటలకు అనువుగా ప్రభాసుడు తనసోదరులచేత ప్రేరితుడై వసిష్టడి హోమధేనువును పట్టికొనిపోగా, ఆముని తనహోమధేనువు కనబడకపోవటంతో అడవినాలుగుమూలల గాలించి, తన యోగదృష్టితో చూచి, వసువులు తీసికొనిపోవటం తెలిసికొని.

- ఆ. ‘మనుజయోనిఁ బుట్టు’ డని వాల కప్పుడు, కోప మడర మునియు శాప మిచ్చే; భయము వోంది విపశు లయి వళ్ళి వారును, వినయ మొనర నిట్టు లనిల మునికి. 161

ప్రతిపదార్థం: మునియున్= వసిష్టుడు; వారికిన్= వసువులకు; అష్టుడు; మనుజయోనిన్, పుట్టుడు+అని= మానవగర్భంలో పుట్టండి అని; శాపము; ఇచ్చేన్; వారును= వసువులుకూడ; భయము, పొంది= భయపడి; విపశులు+అయి= కలతపొందిన బుద్ధికలవారై; వచ్చి; వినయము+బనరన్= అణాకువ ఒప్పారగా; మునికిన్= వసిష్టడితో; ఇట్టులు+అనిరి= ఈవిధంగా అన్నారు.

తాత్పర్యం: అష్టుడు వసిష్టుడు వసువులను ‘మీరు మానవజన్మ ఎత్తండి’ అని కోపంతో శపించాడు. వారు అందుకు భయపడి మనసు కలతపడగా వినయంగా వసిష్టడితో ఈ విధంగా అన్నారు.

గంగ దేవప్రతునిం దెచ్చి శంతమన కిచ్చుట (సం. 1-94-11)

- వ. ‘నీవు ధర్మమూర్తివి; మాచేసిన యజ్ఞానంబు సహించి మర్యాంబునం బెద్దకాలం బుండకుండ మా కనుగ్రహింపవలయు’ నని ప్రాణించిన నమ్ముని ప్రసన్నుం డయి ‘మీకోలినయిట్ల యగు; నష్టముం డయిన యాత్రభాసుండుపెద్దయునపరాధంబుజేసేగావున వీడు మర్యాలోకంబునం బెద్దకాలంబుండు;

ననపత్యండు నగు' ననియే నని గంగాదేవి తనస్వరూపంబుఁ జాపి, వసూత్పత్తియు స్వద్భగమన నిమిత్తంబును గాంగేయ జస్టస్టిటియునుం జెప్పి, 'దేవప్రతుం డయిన యిక్షమారుండు పెరుగునంతకు నాయెద్దన యుండు'నని శంతను నొడంబట్టిచి కొడుకుం దీడ్జీని యలగినః పిష్టయం బంధి శంతనుండు దానితోడి యిష్టిప్పభోగంబులం బెద్దకాలంబు ననిన నల్పుకాలంబుకా వగచుచు హాస్టిప్పరంబునకు వచ్చి. 162

ప్రతిపదార్థం: నీవు; ధర్మమూర్తివి= ధర్మంరూపు తాల్చినవాడవు; మా, చేసిన= మేం చేసిన; అజ్ఞానంబు= అవివేకపు పనిని; సహించి= ఓర్పి; మర్యంబునన్= భూలోకంలో; పెద్దకాలంబు+ఉండక+ఉండన్= చాలకాలం జీవించకుండా; మాకున్+అనుగ్రహింప, వలయున్+అని, ప్రార్థించినన్= మమ్ములను దయచూడు మని వేడుకొనగా; ఆ+ముని, ప్రసన్సుండు+అయి= ఆ వసిష్టుడు సుముఖుడై; మీ, కోరిన, అట్లు+అ, అగున్= మీరు కోరిన విధంగానే అవుతుంది; అష్టముండు+అయిన, ఈ, ప్రభాసుండు= ఎనిమిదవవాడైన ఈప్రభాసుడు; పెద్దయున్, అపరాధంబున్, చేసెన్, కావునన్= మిక్కిలి నేరం చేశాడుకాబట్టి; వీడు= ఇతడు(ప్రభాసుడు); మర్యాలోకంబునన్= భూలోకంలో; పెద్దకాలంబు+ఉండన్= చాలకాలం ఉంటాడు; అనపత్యండు+అగున్= సంతానంలేనివాడును ఔతాడు; అనియెను; అని; గంగాదేవి; తన, స్వరూపంబున్= తన నిజస్వరాపాన్ని; చూపి= చూపించి; వసు+ఉత్పత్తియున్= వసువులయొక్క పుట్టుకనుగురించి; స్వద్భ, గమన, నిమిత్తంబును= వారిస్వద్భప్రయాణానికి(మరణానికి) గల కారణాన్ని; గాంగేయ, జన్మస్థితియునున్= గంగకుమారుడైన భీమ్ముడియొక్క పుట్టుకు సంబంధించిన వాస్తవాన్ని; చెప్పి; దేవప్రతుండు+అయిన= దేవప్రతుడు అనేపేరుతో వ్యవహారింపబడే ఈబాలుడు; పెరుగు+అంతకున్= పెద్దవాడయ్యంతవరకు; నాయెద్దన్+అ, ఉండును+అని= నాదగ్గరే ఉంటా డని; శంతనున్= శంతనుడిని; ఒడంబట్టిచి= ఒప్పించి; కొడుకున్, తోడ్కొని, అరిగినన్= కుమారుడిని తీసికొనిపోగా; శంతనుండు; విస్క్యమంబు+అంది= ఆశ్చర్యపడి; దానితోడి, ఇష్ట+ఉంపభోగంబులన్, పెద్దకాలంబు, చనినన్= గంగతో కలిసి కోర్కెలను అనుభవించటం చాలకాలం సాగినప్పటికిన్ని; అల్పకాలంబు, కాన్= కొద్దికాలమే సాగినట్లు; వగచుచున్= బాధపడుతూ; హాస్టిప్పరంబునకున్, వచ్చి= హాస్టినాపురానికి తిరిగివచ్చి.

తాత్పర్యం: 'వసిష్టమహార్షి! నీవు ధర్మం తెలిసినవాడవు. మేము చేసిన అవివేకపుపనికి ఓర్పుకొని భూలోకంలో ఎక్కువకాలం ఉండకుండ మమ్ములను దయచూడు' మని వేడుకోగా, ఆ వసిష్టుడు అనుకూలుడై 'మీరు కోరినట్లే బోతుంది; కాని, ఈ ఎనిమిదవవాడైన ప్రభాసుడు మిక్కిలినేరం చేశాడుకాబట్టి వీడు భూలోకంలో చాలకాలం జీవిస్తాడు, సంతానం లేనివాడుకూడ ఔతాడు' అని అన్నా డని చెప్పి, గంగాదేవి తన నిజస్వరాపాన్ని చూపి వసువులపుట్టుకు గురించి, వారు స్వర్గానికిపోవడానికి గల కారణాన్నిగురించి, భీమ్ముడి పుట్టుకు సంబంధించిన వాస్తవాన్ని గురించి చెప్పి, దేవప్రతుడని ఆ కుమారుడికి పేరుపెట్టి, అతడు పెద్దవాడయ్యంతవరకు తనదగ్గరే ఉంటాడని పేర్కొని, దానికి శంతనుడిని ఒప్పించి, కొడుకును తనతో తీసికొనిపోయింది. శంతనుడు దాని కంఠికి ఆశ్చర్యపడి గంగతో తాను చాలకాలం కోరినకోర్కెలు అనుభవించినా అది స్వల్పకాలంగానే తోచగా విచారపడుతూ హాస్టినాపురానికి వచ్చి.

మ. తన కాజ్ఞావశపర్య లై మహిసమస్కష్టతుంశేశు లె
ల్లను భక్తిం బనిసేయుచుండగ విశాలం బైన సత్కులై చి
గ్వానితా మౌక్కిక దామలీల వెలుగన్ వారాశిపర్యంత భూ
జనరక్షాపరుఁ డయ్య శంతనుఁడు రాజద్రాజధర్మస్థితిన్.

ప్రతిపదార్థం: శంతముడు; రాజు, రాజధర్మస్తితివ్వు= ప్రకాశిస్తున్న రాజధర్మం యొక్క వ్యవస్తతో; తనకున్; ఆళ్లా, వశవర్తులు+ఇఁ= శాసనానికి లోంగినవారై; మహిన్, భూమిలోని సమస్త క్షత్ర, వంశ+రాశలు+ఎల్లను= క్షత్రియవంశాలకు చెందిన రాజులందరూ; భక్తివ్వు= వినయంతో; వని+చేయుచున్+ఉండగన్= సేవలు చేస్తూ ఉండగా; విశాలంబు+ఇన్, సత్, కీర్తి= బాగా వ్యాపించిన మంచి కీర్తి; దిక్, వనితా, మాత్రిక, దామ, లీల, వెలుగన్= దిక్కు అనెడి ప్రీయెక్కు ముత్యాలదండయో అన్నట్లు ప్రకాశించగా; వారాశి, పర్యంత, భూ, జన, రక్షా, పరుఁడు+అయ్యెన్= సముద్రాలవరకు వ్యాపించి ఉన్న భూమియొక్క జనులయొక్క రక్షణయందు నిమగ్గుడైనాడు.

తాత్పర్యం: శంతముడు తన శాసనానికి తలబగి భూతలంచీది క్షత్రియవంప్యలైన రాజు లందరు వినయంతో తనకు సేవలుచేస్తూ ఉండగా వ్యాపించిన తన ఉత్తమకీర్తి, దిక్కులనే వనితలకు పెట్టిన ముత్యాలదండయో అన్నట్లు ప్రకాశించగా, వెలుగొందుతున్న రాజధర్మవ్యవస్తతో సముద్రాలవరకు వ్యాపించిన భూమిని, ప్రజలను రక్షించటంలో నిమగ్గుడైనాడు.

విశేషం: అలం: ఉత్స్తేష్ట.

వ. ఇట్లు లోకంబెల్లఁ దనధర్మమార్గంబ పాగడుచుండ సుఖంబుండి యూతం దొక్కనాఁడు మృగయావ్యాజంబున గంగాసమీపంబునం జనువాఁడు దన్నుంబాసి తనుత్యంబుఁ దాల్చినట్లు గడునల్పుపువాహాం బైయుస్తుధానిం గంగానబిం జాచి యిది యేమినిమిత్తంబో యనుచుం గొండిాకనేల యలిగి. **164**

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= శాఖిధంగా; లోకంబు+ఎల్లన్= లోకమంతా; తన, ధర్మ మార్గంబు+అ= తనయొక్కధర్మపద్ధతిని; పాగడుచున్+ఉండన్= ప్రశంసిస్తూ ఉండగా; సుఖంబు+ఉండి= హోయిగా కాలంగడుపుతూ; ఆతండు= శంతముడు; ఒక్కనాఁడు= ఒకరోజాన; మృగయా, వ్యాజంబునవ్వు= వేట నెపంతో; గంగా, సమీపంబునకున్, చనువాఁడు= గంగానదియొక్క సమీపానికిపోతున్నవాడు; తన్నున్, పాసి, తనుత్యంబున్, తాల్చినట్లు= తనను వదలివెళ్లి చిక్కినట్లు (సన్నపడ్డట్లు); కడున్, అల్ప, ప్రవాహంబు+ఇ, ఉన్న, దానిన్= మిక్కిలి తక్కువైన నీటిజాలు కలిగిందై ఉన్నదానిని; గంగానదిన్; చూచి; ఇది, ఏమి నిమిత్తంబు+ఇ, అనుచున్= దీనికి కారణ మేమిటో అని అనుకొంటూ; కొండాక, నేల అరిగి= మరొకచోటికి పోయి.

తాత్పర్యం: శాఖిధంగా లోకమంతా తా ననుసరించే ధర్మమార్గాన్ని పాగడుతూ ఉండగా, సుఖంగా ఉండి, ఒకనాడు వేటకై గంగానదిసమీపానికి పోగా ఎదుట గంగానది తననుండి దూరంకావటంచేత చిక్కి- సన్నబడిపోయిందా అన్నట్లు మిక్కిలి తక్కువనీటిపారుదల కలిగిందై ఉండగా చూచి, దీనికి కారణ మేమిటో అని అనుకొంటూ మరొక ప్రాంతానికి పోయి.

విశేషం: అలం: ఉత్స్తేష్ట.

తరలము.

కనియె ముందట నమ్మించుతి గాంగైకత భూములం
బనుగొనన్ ధను వభ్యపించుచు బానసంహతి సేతుగా
ఘనముగా నమురాపగొఘనుముఁ గట్టియున్న కుమారు న
త్యనము నాత్మసమాను నాత్మజు నాపగేయు మహాయశున్.

165

ప్రతిపదార్థం: ఆ+మహిషా= ఆ రాజు (శంతనుడు); గాంగ, సైకత, భూమిలన్= గంగానదికి సంబంధించిన ఇసుకతిసైలపై; పన్న+కొన్న-పనుగొన్న= (అభ్యసంవలన) విద్యుద్యుపడటానికి; ధనుష+అభ్యసించుచున్= విలువిద్యను అభ్యసంచేస్తూ; బాణసంహతిన్= బాణాలయ్యుక్క సమూహాస్తి; సేతుగాన్= అడ్డుకట్టగా; ఘనముగాన్= గొప్పగా, గట్టిగా; అమర+అపగా+ఓపమున్= దేవతలనది అయిన గంగయ్యుక్క ప్రవాహాస్తి; కట్టి+ఉన్న= అడ్డుపెట్టిఉన్న; అతి+అనఘున్= మిక్కిలి దోషరహితుడిని; ఆత్మ, సమానున్= తనతో పోలినవాడిని(రూపవరాక్రమాలలో); ఆత్మజున్= తన మమారుడిని; ఆపగేయున్= గంగాపుత్రుడిని; మహాత్+యశున్= గొప్పకీర్తికలవాడిని; కుమారున్= బాలుడిని, (పుత్రుడిని); ఎదుటన్= కాంచెన్= చూచాడు.

తాత్పర్యం: ఆ శంతనుడు గంగానదిఒడ్డున నున్న ఇసుకతిసైలమీద ధనుర్యిద్య గట్టిపడటానికి విల్లముగైలతో అభ్యసం చేస్తూ బాణాలసమూహంతో గంగాప్రవాహానికి అడ్డుకట్టగా కట్టి నీటిప్రవాహానికి అడ్డుపెట్టి ఉన్న దోషరహితుడు, తనతో సమానుడైనవాడు, తనకుమారుడు, గంగాపుత్రుడు, గొప్పకీర్తి కలవాడు అయిన ఒక బాలుడిని ఎదుట చూచాడు.

విశేషం: తరలము- ఇది అతిధృతి ఛందంలో పుట్టింది. ప్రతిపాదానికి పందొమ్మెది అష్టరా లుంటాయి. గణాలు- స, భ, ర, స, జ, జ, గ; 12వ అష్టరం యతిస్థానం. ప్రాసనియమం ఉన్నది. ‘కుమారున్ - అత్యసమున్ - ఆత్మజున్ - ఆపగేయున్ - మహాయశున్’ - అనే వరుసలో విశేషణాలు వాడి శంతనుడు దేవప్రతునిలో కానవచ్చే గుణాలను క్రమంగా సహజంగా గుర్తించినట్లు నన్నయు వర్ణించాడు. ఇది ప్రసన్నకథాకవితలోని ఒక శిల్పం.

వ. కని పుట్టిననాడు చూచినవాడు గాపున నప్పు డెఱుంగనేరక విష్ణుయాకులిత చిత్తుం డయి యుండే; గుమారుండు నాతనిం జూచి తండ్రీం నెఱుంగనేరకయు నిసర్గస్నేహమోహితుం దై యుండే; నంత, 166

తాత్పర్యం: ఆవిధంగా చూచి, అతడిని పుట్టిననాడుమాత్రమే చూచి ఉన్నాడు కాబట్టి ఆసమయంలో గుర్తించలేక శంతనుడు ఆశ్చర్యంతో కలతపడిన హృదయంకలవాడై ఉన్నాడు. ఆ బాలుడుకూడ శంతనుడిని చూచి తండ్రిగా గుర్తించలేకపోయినా సహజమైన అనురాగంతో ముగ్గుడై ఉండిపోయాడు. అంతట (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

తే. దివ్యభూషణాలంకృతదేహాల దైన, కొడుకు వలపలిచేయుండి కోమలాంగి
దివ్యసభ ప్రీతితోఽ జనుదెంచి పతికోఽ, జూపి 'భూనాథ! మీదు నీ సూను' డనియే. 167

ప్రతిపదార్థం: దివ్య, భూషణ+అలంకృత, దేవుడు+ఐన= దేవతాసంబంధు లైన ఆభరణాలచేత అలంకరింపబడిన శరీరం కలవాడైన; కొడుకు, వలపలి, చేయి+ఊరి= కొడుకుయ్యుక్క కుడిచేయి పట్టుకొని; కోమల+అంగి, దివ్యసభ= వనిత యైన గంగ; ప్రీతితోన్, చనుదెంచి= సంతోషంతో వచ్చి; పతికోఽ+చూపి= భర్తు ఆ కుమారుడిని చూపి; భూనాథ= ఓరాజా!; పీఁడు= ఈబాలుడు; నీ, సూనుడు= నీకుమారుడు; అనియేన్= అని చెప్పింది.

తాత్పర్యం: దివ్యభరణాలతో అలంకరింపబడిన మేను కలవాడైన కొడుకుయ్యుక్క కుడిచేయిపట్టుకొని గంగాదేవి ఆప్యాయంగా వచ్చి బాలుడిని భర్తు చూపి, 'ప్రభూ! ఈ బాలుడు నీకుమారుడు' అని చెప్పింది.

వ. మతీయును.

168

ప్రతిపదార్థం: సుస్పష్టం.

తాత్పర్యం: ఇంకా ఏమంటే. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

- సీ.** సాంగంబు లగుచుండ సకలవేదంబులు, సబివె వసిష్ఠుతోః సకలధర్మా
శాస్త్రాబి బహువిధశాస్త్రముల్ శుక్రజ్ఞి, హస్పతుల్ నేట్చినయట్ల నేట్చే
బరమాస్త్రవిధ్య శప్తరఘురాముం డెంత, దక్షుఁ డంతియ కడుదక్షుఁ డయ్యే;
నాత్మవిజ్ఞానంబునందు సనత్సుమూ, రాదుల యట్టిఁడ యునఘుమూల్
- అ.** నొప్పిగొనుము వీనిః నుట్టిశ్చ! యని సుతు, నిచ్చి గంగ సనిన, నెత్తిగే తనయు
నెమ్ముఁ దీఁడుకొనుచు నిధి గస్తుపేదయ, పోలె సంతసిల్లి భూవిభుండు.

169

ప్రతిపదార్థం: ఉర్మీ+తఃశ= రాజు! వసిష్ఠుతోన్= వసిష్ఠుడివద్ద; స+అంగంబులు+అగుచున్+ఉండన్= అంగాలతో కూడికొని
ఉండగా; సకల, వేదంబులు, చదివెన్= అన్ని వేదాలనూ చదివాడు; శుక్ర, బృహస్పతుల్, నేర్చిన, అట్లు+అ= రాజుసులగురువైన
శుక్రుడు, దేవతల గురువైన బృహస్పతి నేర్చిన విధంగానే; సకలధర్మశాస్త్ర+అది, బహువిధశాస్త్రముల్= ధర్మశాస్త్రం మొదలైన
అనేక శాస్త్రాలనన్నింటిని; నేర్చైన్= నేర్చాడు; పరమ+అప్త, విద్యన్= మంత్రసహితా లైన శ్రేష్ఠమైన అప్తాలను ప్రయోగించే
విద్యలో; ఆ+పరశురాముండు+ఎంత, దశ్ముఁడు= ఆజమవగ్నిపుత్రుడైన పరశురాముడు ఎంత సమర్థుడో; అంతియ, కడు,
దశ్ముఁడు+అయ్యైన్= అంతగా మిక్కలి నేర్చరి అయ్యాడు; ఆత్మవిజ్ఞానంబునందున్= ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానంలో; సనత్కుమార+
అదులు+అ, అట్టిఁడ, అనఘుమూర్తిన్= సనత్సుమారుడు మొదలైనవారివలెనే పుణ్యమూర్తికలవాడు అయిన; వీనిన్= వీడిని;
ఒప్పు, కొనుము= ఇష్టంతో గ్రహించుము; అని, సుతున్= ఇచ్చి= అని కొడుకును, ఒప్పగించి; గంగ, చనినన్= (గసడదవాదేశం)
గంగాదేవి వెడలిపోగా; తనయున్= కుమారుడిని; ఎట్టిగే= గుర్తించి; నెమ్మైన్= ప్రేతితో; తోడుకొనుచున్= వెంటతీసికొనివెళ్ళుతూ;
నిధి, కస్తు, పేద+అ, పోలెన్= డబ్బుపాతర(గుఫుధనం)ను కనుగొనిన పేదవాడివలె; భూవిభుండు= రాజు; సంతసిల్లి= సంతోషించి,

తాత్పర్యం: ‘ఓ రాజు! ఇతడు వసిష్ఠుడివద్ద వేదాలను సాంగంగా చదివాడు; శుక్రుడు, బృహస్పతి నేర్చినట్లుగా
సకలధర్మశాస్త్రాలను, వివిధశాస్త్రాలను నేర్చాడు; శ్రేష్ఠమైన అప్తాలన్నింటిని ప్రయోగించే నేర్చులో ఆ పరశురాముడు
ఎంతసమర్థుడో అంతటిసమర్థుడైనాడు. ఆత్మజ్ఞానంలో సనత్సుమారాదులవలె పుణ్యాత్ముడైనవాడు. నీకుమారుడైన
ఇతడిని స్వీకరించుము’ అని శంతనుడికి కుమారుడిని ఒప్పచెప్పి వెడలిపోగా; శంతనుడు విషయమంతా తెలిసికొని
పెన్నిధిని పొందిన పేదవాడివలె కొడుకును చూచి ఉప్పొంగిపోయి, అతడిని తనవెంట తీసికొనిపోయాడు.

విశేషం: అలం: ఉపమ; భార్యాపుత్రులు దూరమైన శంతనుడు ఎంతటిమహారాజైనా ఒంటరిగా ఎంతటిపేదవాడుగా కనబడతాడో,
కొడుకుతో కూడుకొని ఉంటే ఎంతఅర్థప్రవంతుడుగా గోచరిస్తాడో పెన్నిధిని కనిన పేదవాడివలె’ అనే పోలికతో సన్మయ
రుచిరార్థదీస్తితో చెప్పాడు. వివిధరంగాలలో అత్యస్నాతులు, ఆదర్శవంతులు అయ్యనవారు- వసిష్ఠుడు, శుక్రుడు, బృహస్పతి,
పరశురాముడు, సనత్కుమారుడు మొదలైనవారు. వారందరి పాండిత్యం ఒక్కట్టితే ఎంతగొప్పదో అంతటి ఘనమైనవిద్వత్తు
కలవాడు దేవవ్రతుడని వ్యంగ్యం. ఒక కామవురుషార్థాన్ని వదలి మిగిలిన పురుషార్థాలన్నింటికి సంబంధించిన విజ్ఞానాన్ని
దేవవ్రతుడు గ్రహించాడని వస్తుధ్వని. సంతానంలేకుండ దీర్ఘకాలం ధర్మాత్ముడుగా భీముని జీవితవృత్తానికి ఇటువంటి
కథార్థాలు వ్యంజకాలై సార్థకా లౌతున్నాయి.

- ప. తన పురంబునకు వచ్చి సకలరాజుస్తు ప్రధాన సమక్షంబున గాంగేయునకు యోవరాజ్యభాషీకంబు సేసి, కొడుకుతోడి వినోదంబులం దగిలి నాలుగువత్సరంబు లసహ్వాయాపారుండై యుండి, యొక్కనాఁడు యమునాతీరంబున వేటులాడుచు గ్రుమ్మరువాఁ దపూర్పుసురభిగంధం బాప్పుణించి దానివచ్చిన వల నారయుచు సరిగి యమునాతీరంబున.

170

ప్రతిపదార్థం: తన, పురంబునమ్= తన రాజధానికి తిరిగివచ్చి; సకల, రాజుస్తు, ప్రధాన, సమక్షంబున్= సమస్త సామంత ప్రభువులయొక్కయు, మంత్రులు మొదలైన రాజోద్యోగులలో ముఖ్యమైనవారియొక్కయు ఎదుటన్; గాంగేయునకున్= గంగుమారుడైన దేవవ్రతునకు; యోవరాజ్యా+అభీషేకంబు, చేసి= యువరాజు పదవిలో అభీషేకించి; కొడుకుతోడి, వినోదంబులన్, తగిలి= కొడుకుతో కలిసి వేడుకలలో ఆసక్తుడై; నాలుగు, వత్సరంబులు, అనస్తు, వ్యాపారుండు+ప, ఉండి= నాలుగేండ్లు మరే ఇతర వ్యాసంగాలు లేనివాడై ఉండి; ఒక్కనాఁడు= ఒకరోజున; యమునా, తీరంబున్= యమునానదీతీరంలో; వేటులు+అడుచున్= వేటాడుతూ, క్రుమ్మరువాఁడు= తిరుగుతుండే అతడు; అపూర్వ, సురభి, గంధంబు+అప్రూణించి= అద్భుతమైన (అంతకుముం దెరుగని) ఒక గంధద్రవ్యం యొక్క సువాసనను అనుభవించి; (వాసన చూచి); దాని, వచ్చిన, వలను+అరయుచున్, అరిగి= అది వచ్చిన దిక్కున వెదకుతూ వెళ్లి; యమునాతీరంబున్= యమునానది ఒడ్డున.

తాత్పర్యం: శంతనుడు తన రాజధానికి తిరిగివచ్చి సకలరాజప్రధానుల ఎదుట గాంగేయుడికి యోవరాజ్యపట్టభాషీకం చేసి కొడుకుతో వేడుకలు సలుపుతూ నాలుగేళ్ళ మరే వ్యాసంగాలూ లేకుండ ఉండి, ఒకనాడు యమునానదీతీరంలో వేటాడుతూ తిరుగుతుండగా ఒక అపూర్వ మైన సుగంధం వాసన చూచాడు. ఆ వాసన వస్తున్న దిక్కుననే వెళ్ళుతూ యమునాతీరంలో.

శంతముడు సత్యవతిని భార్యగాగోరి ప్రతిపాత మనోరథుఁ డగుట (సం. 1-94-41)

- క. కనకావదాతకోముల, తములతుఁ దసుమధ్యుఁ గములదశనేత్తను యో జనగంభి నవనినాధుఁడు, గనియొను సురకస్తువోని కన్నియ నంతన్.

171

ప్రతిపదార్థం: అంతన్= అప్పుడు; అవనినాధుఁడు= రాజు; కనక,+అవరాత, కోముల, తములతన్= బంగారంవలె స్వచ్ఛమైన (త్లై) మెత్తనిలతనంటి మేనుకలిగినది; తముధ్యన్= సన్నని నడుము కలిగినది; కముల, దళ, నేత్తను= తామరోకులవంటి కన్నలు కలదానిని; యోజన, గంధిన్= అమడదూరందాకా మేనిసుగంధాన్ని వ్యాపింపజేసేది అనే సార్థకమైన పేరును కలది; సుర, కస్తు, పోని, కన్నియన్= దేవకన్యవంటికన్యను; కనియొను= చూచాడు.

తాత్పర్యం: అప్పుడు రాజు బంగారువలె స్వచ్ఛమైన మృదుమైన లతవంటి మేను కలిగినది, సన్నని నడుము కలది, తామరోకులవంటి కన్నలు కలది, అమడదూరం మేని సుగంధాన్ని వ్యాపింపజేసేది, అయిన దేవకన్యవంటి కన్యను చూచాడు.

విశేషం: అలం: ఉపవ.

- ఉ. దాని శలీరసారభము, దాని విలోల విలోకనంబులున్,
దాని మనోహరాకృతియు, దాని శుచిష్మిత వక్కకాంతియున్,

దాని విలాసముం గణుముదంబునఁ జూడి మనోజబాణసం
తానహతాత్ముఁ దై శ్వపతి దానికి ని ట్లనియెం త్రియంబున్న.

172

ప్రతిపదార్థం: నృపతి= రాజు(శంతనుడు); దాని, శరీర, శారభమున్= ఆమెయొక్క మేనిసుగంథమును; దాని, విలోల, విలోకనంబులున్= ఆమెయొక్క కదలాడే చూపులు; దాని, మనోహర+ఆక్షతియున్= ఆమెయొక్క అందమైన ఆకారం; దాని, శుచి, స్మృత, విక్రుత, కాంతియున్= ఆమెయొక్క తెల్లని చిరునవ్వుకల ముఖకాంతియు; దాని, విలాసమున్= ఆమెయొక్క శృంగారహావభావలశ్శణాన్ని; కడు, ముదంబునన్= మిక్కిలి సంతోషంతో; చూచి= చూచి; మనోజ, బాణ, సంతాన; హత+ఆత్ముఁడు+ఫ= మన్మథుడియొక్క బాణాల సమూహంతో కొట్టబడిన హృదయం కలిగినవాడై; ప్రియంబునన్= అనురాగంతో; దానికిన్= ఆమెతో; ఇట్లు+అనియెన్= ఈవిధంగా అన్నాడు.

తాత్పర్యం: శంతనుడు ఆమెశరీరపరిమళాన్ని, ఆమె చలించే కన్నులనూ, ఆమె అందమైన ఆకారాన్ని, తెల్లని చిరునవ్వుతో కూడిన ఆమెముఖకాంతినీ, ఆమెశృంగారహావభీలిలలను మిక్కిలిసంతోషంతో చూచి మన్మథబాణాలతో కొట్టబడినహృదయం కలిగినవాడై(మదనవికారానికి లోపై) అనురాగంతో ఆమెతో ఈవిధంగా అన్నాడు.

విశేషం: సన్నయగారి అక్షరరమ్యతకు అర్థం పట్టే రచన. యోజనగంధి మధురాకృతిలో ఉన్న సమవిభక్తమైన రూపవైభవాన్ని 'సమత' అనే శబ్దగుణంతో ధ్వనింపజేశాడు సన్నయ. అక్షరరమ్యత అంటే రచనలోని రమణీయాక్షరప్రయోగ పునరావృత్తులవలన కలిగే అందమే కాదు, పద, పదసముద్రాయాలవలన కలిగే అందమనికూడ అర్థం. ఇందులో రాజు ఆమె సాందర్భాన్ని చూచి మన్మథబాణహతాత్ముఁడైనాడన్నది వర్ణిస్తుపు. మన్మథుడి బాణాలు అయిదు. సన్నయ నాయికను వర్ణించేటప్పుడు షష్ణీవిభక్త్యంతాలైన తచ్ఛ్బాలు ('దాని' అనే సర్వనామాలు) అయిదింటిలో అయిదు విశేషణాలను ప్రయోగించటం స్తాకం. ఆమె శరీర విలాసాలే పంచబాణాల వంటివని కవిప్రాణోక్తిసిద్ధమైన వస్తుర్వని. ముదంబునన్ అనే మాట అభిలాషము ధ్వనింపజేస్తున్నది. పద్యపూర్వార్థంలో నాయికా సాందర్భవర్ధనం, ఉత్తరార్థంలో నాయకుడి అభిలాషవర్ధనం. పూర్వార్థంలో సమతాగుణం నాయికా సాందర్భార్థకం. మొత్తంపద్యంలో భాసించే మాధుర్యం రత్నిభావవ్యంజకం, నాయికయందు 'శుచిస్మృతవక్త్రకాంతి' అనేది విశిష్టసాందర్భార్థంగా సన్నయ నిర్దేశించాడు. రాబోయే పద్యంలోకూడా దానిని పేర్కొన్నాడు. మనసులోని మర్మాన్ని మసిమసినవ్వులతో ముద్దుముద్దుగా ధ్వనింపజేయగల ముద్దరాలు యోజనగంధి.

ఉ. 'ఎందులదాన? వేకతమ యియ్యమునానది నోడ నడ్పుచున్'

సుందర! నీకు నున్ని యిచి చూడగఁ దా నుచితంబే?' నావుడున్

మందుమనోజ్ఞహసినముఖమండల మెత్తి మృగాక్షి చూచి సం

కుండనసన్నిభున్ నృపతిఁ గస్తుక యి ట్లని పల్చు తీతితోన్.

173

ప్రతిపదార్థం: సుందరి= అందమైనదానా! ఎందుల, దానవు= ఎక్కుడిదానవు?; ఏకతము+ల= ఒంటరిగా; ఈ+యమునానదిన్= ఈ యమునానదిలో; ఓడ, నడ్పుచున్, నీకున్, ఉన్ని= పడవ నడుపుతూ నీవు ఉండటం; ఇది, చూడగన్, తాన్, ఉచితంబు+ల= చూడటానికి ఇది యోగ్యంగా లేదు; నావుడున్= అనగా విని; కన్యక= ఆ కన్య; మంద, మనోజ్ఞ, హోస, ముఖ, మండలము+ఎత్తి= అంద మైన చిరునవ్వు గల గుండనిముఖాన్ని పైకెత్తి; మృగ+ఆక్షి= లేడికన్నలవంటి కన్నలుగల ఆమె; సంక్రందన, సన్మిభున్, సృపతిన్= ఇంద్రుడిని పోలిన ఆ రాజును; చూచి; ప్రీతితోన్= సంతోషంతో; ఇట్లు+అని, పల్చున్.

తాత్పర్యం: 'అందమైనదానా! నీ వేక్కుడిదానవు? ఒంటరిగా ఈ యమునానదిలో పడవనడుపుకొంటూ నీవు ఈ విధంగా ఉండటం చూడటానికి ఉచితంగా ఉన్నదా? (లేదు)' అని రాజుఅనగా విని ఆ కన్య చిరునవ్వుతో అందమైన

గుండని ముఖం పైకెత్తి లేడికన్నుల వంటి కన్నులతో ఇంద్రుడిని పోతిన ఆ రాజును చూచి సంతోషంతో ఈ విధంగా అన్నది.

విశేషం: అలం: ఉపమ. నన్నయగారి అడ్డరరమ్యతకు చక్కని ఉదాహరణ ఈపద్యచన.ఈ పద్యపు ఎత్తుగడ తరువాతికవులు ఎందరికో ఆయసందర్భాలలో స్వార్థి నిచ్చింది. పద్యపూర్వార్థంలో వాచికాభినయం, ఉత్తరార్థంలో ఆంగికాభినయం నర్ణించి నాయకుడి అభిలాషను, నాయిక ఆభిముఖ్యాన్ని నాటకీయతతో ధ్వనింపజేసి, రసధ్వనికి పస్తుధ్వనిని పోషకంగా నిలిపిన మాధుర్యగుణావిశిష్ట మైన రచన యాది.

విశేషం: అలం: ఉపమ.

వ. ‘ఏను దాశరాజుకూతురు; దండ్రి నియోగంబున నిక్షేపంబు ధర్మార్థంబు సేయుచుందు’ ననిన దాని యఱినవ రూపసాందర్భంబులు దొబ్బియు విని యెట్టింగెనవాఁ దై యక్కోములిం గామించి దాశరాజుకడకుం జని తసుయఱిప్రాయం బెట్టింగెంచిన, నతండును సంతసిభి శంతను నత్యంతభక్తిం బూజించి యి ట్లనియె. 174

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: ‘నేను దాశరాజుకూతురిని; తండ్రిగారి ఆజ్ఞచేత ఈపనిని ధర్మంకోసం చేస్తుంటాను’ అనిఅనగా దాని క్రొంగొత్త రూప సాందర్భాలను ఇదినరకే విని తెలిసికొన్నవాడు కావటంచేత, ఆ లలితాంగిపై కోర్కెపడి దాశరాజు వద్దకు వెళ్ళి తనఅభిప్రాయాన్ని తెలిపాడు. దాశరాజు సంతోషించి శంతనుడిని మిక్కిలిభక్తితో పూజించి ఈ విధంగా అన్నాడు.

తే. పుట్టినప్పుడ కన్యక బోలునట్టి, వరున కిచ్చట యిది లోకవర్తనంబు;
వసుమతీనాథ! నీయట్టి వరున కిచ్చి, ధన్యులము గామె యక్కన్యఁ దద్ద పేట్లు.

175

ప్రతిపదార్థం: పుట్టి, నప్పుడు+ల= పుట్టినప్పుడే; కన్యకన్= పోలునట్టి, వరునరున్+ఇచ్చట= కన్యకను అనువైన వరునరు ఇప్పుటం; ఇది= అనేది; లోకవర్తనంబు= లోకమర్యాద; వసుమతీ, నాథ!= భూపతి; నీ+లట్టి, వరునరున్= నీవంటి(యోగ్యాడైన) వరునకు; ఈ+కన్యన్= ఈకన్యను(యోజనగంధిని); తద్ద, పేర్చిన్= మిక్కిలి అనురక్తితో; ఇచ్చి; ధన్యులము, కామె= కృతార్థులం కామా! (చోతా మని భావం).

తాత్పర్యం: పుట్టినప్పుడే కన్యను తగిన వరున కిచ్చటం అనేది లోకమర్యాద. (పుట్టినప్పుడే ఆడపిల్లను ఒక అయ్యచేతిలో పెట్టాలి. అత డెక్కడో పుట్టే ఉంటా డని భావించటం లోక పరిపాటి). రాజా! ఈకన్యను మిక్కిలి మక్కువతో నీవంటి ఉత్తము దైన వరున కిచ్చి కృతార్థులం కామా?

వ. ‘అయినను నా దెందంబునం గలదానిం జెప్పెది; నిక్షేపం నీకు ధర్మపత్మిగాఁ జేయునట్టి యిష్టంబు గలదేని నావేడిన దాని నిమ్మనిన శంతనుండు ‘దాని నినగునేని యిచ్చెదు; గానినాడీనేర; నది యేమి సెప్పు’ మనిన దాశరా జి ట్లనియె.

176

ప్రతిపదార్థం: స్వష్టం.

తాత్పర్యం: ‘అయినప్పటికీ, నామనస్సులో ఉన్నదానిని చెప్పుతాను. ఈకన్యకను భార్యగా చేసికొనే కోరిక నీకు ఉంటే నేను కోరినదానిని ఇ’ మృనగా శంతనుడు ‘అది ఇవ్వదగిందైతే ఇస్తాను; కాకపోతే ఈయలేను. అది ఏమిటో తెలియచెప్పుము’ అనగా దాశరాజు ఈ విధంగా అన్నాడు.

మధ్యకృత.

‘భూపాల! నీకు నికోషులివలను బుట్టిన సుతుఁడు
నీ పరోక్షంబున రాజు గావలె; నెమ్మి ని ట్లీగ
నోపుదే?’ యనిన శంతనుఁడు గాంగేయు యువరాజుఁ దలఁచి
‘యాపల్చు దక్కుగ నొండు వేడుమ యచ్చెదు’ ననిన.

177

ప్రతిపదార్థం: భూపాల!= రాజు!; నీకున్= ఈ, కోమలివలన్, పుట్టిన, సుతుఁడు= ఈ సుకుమారివలన కలిగిన కొడుకు; నీ, పరోక్షంబున్, రాజు, కావలెన్= నీ తరువాత రాజు కావాలి; నెమ్మిన్= ప్రేతితో; ఇట్లు+ఈగన్, ఓపుదు+నీ, అనిన్= ఈవిధంగా మాట ఇవ్వగలవా అని అనగా; శంతనుండు; గాంగేయున్, యువరాజున్, తలఁచి= యువరాజైన గాంగేయుడిని మనసులో జ్ఞాపకంచేసికొని; ఈపల్చు, తక్కుగన్, ఒండు, వేడుము+ఇచ్చెదన్, అనిన్= ఈమాటతప్ప ఏదైనా వేరొకటి వేడుకో ఇస్తాను అనగా.

తాత్పర్యం: ‘రాజు! నీకు ఈ సుకుమారివలన పుట్టిన కొడుకు నీ అనంతరం రాజ్యానికి రాజు అయ్యేటట్లు ప్రేతిగా మాట ఇవ్వగలవా?’ అని అడుగగా శంతనుడు యువరాజయిన గాంగేయుడిని భావించి, ‘ఈమాట తప్ప వేరే ఏమైనను వేడుకో ఇస్తాను’ అని అనగా. (తరువాతి వచనంతో అన్వయం.)

విశేషం: మధ్యకృత ప్రతిపదార్థం వరుసగా 2 ఇంద్రగణాలు, 1 సూర్యగణాలు, 2 ఇంద్రగణాలు, 1 సూర్యగణాం ఉంటాయి. నన్నయ 5వ గణంలోని మొదటి అక్షరాన్ని యతిగా పాటించాడు. ప్రాసనియమం ఉంది.

గాంగేయుఁడు బ్రహ్మచర్యాధ్వర్తంబుఁ బూని భీష్ముం డగుట (సం. 1-94-54.)

v. ‘నా కొండెద్దియు నిష్టంబు లే’ దనిన విని, యద్దాశరాజుచేతం బ్రతిహాత మనోరథుం డయి, క్రముటి నిజపురంబునకు వచ్చి, శంతనుండు చింతాక్రాంతుం డయి సత్యవతిన తలంచుచు, నివృత్తకార్యాంతరుం డయియున్న; నొక్కనాఁడు గాంగేయుండు తండ్రిపోలికి వచ్చి యి ట్లీనియె.

178

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: ‘నాకు మరేదియు ఇష్టం లే’ దనగా విని, ఆ దాశరాజుచేత నిరాకరింపబడిన కోరికకలవాడై, తిరిగి తన పట్టణానికి వచ్చి, శంతనుడు విచారంచేత ఆవరింపబడినవాడై సత్యవతినే తలుస్తూ రాజకార్యాలనుండి దూరమై ఉండగా, ఒకనాడు గాంగేయుడు తండ్రిచెంతరు వచ్చి ఈ విధంగా అన్నాడు.

చ. భషయజిరక్షితక్షతికి బాధ యొనర్పగ నీపునట్టి శా
త్తవనివహంబు లేదు; వసుధాత్రజకెల్ల ననంతసంతతో
త్సాపముల; రాజులెల్ల ననిశంబు విధేయుల నీకు; నిట్లు మా
నవవృషభేంద్రు! యేలొకొ మనఃపరితాపముఁ బొందియుండగన్.

179

ప్రతిపదార్థం: మానవ, వ్యషభ+ఇంద్ర= మానవులలో శ్రేష్ఠుడైనవాడా!; భవత్, అభిరక్షిత, క్షితికిం= నీచేత లెస్సగా రక్షింపబడిన ఈ రాజ్యానికి(భూమికి); బాధ, ఒనర్పగన్, ఓపునట్టి, శాత్రవ, నివహంబు, లేదు=ఇఖ్యంది కలిగించ గలిగిన శత్రుసనుహంలేదు; వసుధా, ప్రజకున్+ఎల్లన్= భూమిపైని జనులందరికిని; అనంత, సంతత+ఉత్సవములు+అ= అపారంగా ఎల్లస్సుడూ సంతోషాలే; నీకున్; అనిశంబున్= ఎల్లస్సుడు; రాజులు+ఎల్లన్= రాజులందరు; విధేయులు+అ= లొంగిణ్ణవారే; ఇట్లు= ఈవిధంగా; మన్+పరితాపమున్= మనోవేదనను; పాంది+ఉండగన్= కలిగిఉండటం; ఏల+బకో= ఎందుకో కదా!

తాత్పర్యం: మానవులలో శ్రేష్ఠుడైనవాడా! నీచేత లెస్సగా రక్షింపబడిన ఈ రాజ్యానికి సమస్య తెచ్చిపెట్టగల శత్రువుల సమూహం లేదు; దేశంలోని ప్రజల కందరికి అపారంగా ఎల్లపుడు శుభాలే కలుగుతున్నాయి; రాజులందరు ఎప్పుడూ నీకు లొంగిణ్ణన్నారు, మఱి - ఈవిధంగా మనోవేదన పాంది ఉండటానికి కారణ మేమిటో?

విశేషం: శంతనుడి మనోవ్యధకు కారణం తెలియక, ఆయననే అడిగి తెలిసికొండామని గాంగేయుడు రెండు ప్రశ్న లడిగాడు. ఆ రెండూ రాజ్యరక్షణాకు సంబంధించినవే. శంతనుడికి అంతఃపుర సమస్యలు లేవు కాబట్టి గాంగేయు డాదిశలో ఆలోచించలేదు. రాజ్యరక్షణ విషయాలలోకూడా బయటి శత్రువులు, అంతశ్శత్రువులు అనే అంశాలకే ప్రాధస్య మిచ్చాడు. రాజ్యాన్ని ఆక్రమించే శత్రుకూటాలు పేరుకుకూడా లేవు; సామంతరాజు లందరూ ప్రజలు సుఖంగా ఉండటంచేత అణిగిమణిగియే ఉన్నారు. ఇక చింతకు కారణమేమిటని ప్రశ్న. శంతనుడి మనోవ్యధ బైటివారి కెవ్వరికీ చెప్పుకొనలేని సున్నితమైనదని సన్మయ ఈ పరామర్శద్వారా వివక్షితవాచ్యధ్వనిగా నిబంధించాడు.

వ. అనిన విని పెద్దయుంబ్రిధ్ని చింతించి శంతనుండు కొడుకున కి ట్లనియే.

180

ప్రతిపదార్థం: సుస్పష్టం.

తాత్పర్యం: అనగా విని చాలనేపు ఆలోచించి శంతనుడు కొడుకుతో ఈవిధంగా అన్నాడు.

విశేషం: మనసులోని మాట చెప్పుకోలేక ఎంతోకాలం చింతించాడు శంతనుడు. గాంగేయు డడిగిన తరువాత ఎట్లా చెప్పవలెనా అని కొంతకాలం చింతించాడనటంవలన కథలో ఉత్కుంర పెరుగుతుంది. శంతనుడు చెప్పే మాటలపై అవధానం కలుగుతుంది. కథాకవితలో ఇటువంటి రచన శిల్పసుందరం.

క. వినవయ్య! యేకపుత్రుడు, ననపత్సుడు నొక్కరూప యని ధర్మపులన్
విని, నీకుఁ దీడు పుత్రుల, ననఫూ! పడయంగ నిష్టముయినబి నాకున్.

181

ప్రతిపదార్థం: అనఫూ!= పాపరహితుడా!; వినవయ్య= వినుము; ధర్మపులన్= ధర్మశాస్త్రాలలో; ఏక, పుత్రుడు= ఒకేఒకకొడుకు కలవాడు; అనపత్సుడు= సంతానం లేనివాడు; ఒక్క, రూపు+అ= ఒక్కటే, సమానమే; అని; విని; నాకున్; నీకున్, తోడు=నీకు సహాయంగా ఉండే; పుత్రులన్, పడయంగన్, ఇష్టము+అయినది= కొడుకులను పాందటానికి కోరిక కలిగింది.

తాత్పర్యం: ఓపుణ్యాత్ముడా! వినుము. ఒకే ఒక కొడుకు కలవాడు, సంతానం లేనివాడు - వీరిద్వరూ సమానులే అని ధర్మశాస్త్రాలలో విని, నీకు తోడుగా మరికొందరు కొడుకులను పొందా లని నాకు కోరిక కలిగింది.

విశేషం: శంతనుడు తన అభిప్రాయాన్ని సుసంగతంగా ప్రతిపాదిస్తున్నాడు. తర్వాంలో ‘నా ఉసంగతం ప్రయుంజీత’ అని ఉన్నది. అసంగతాన్ని ప్రయోగించకూడదు కాబట్టి శంతనుడు అసంగతం కాని వాక్యం మాటాడినట్లు నన్నుయు చిత్రించాడు. మాటాడే మాటల్లో పూర్వోత్తర సంబంధం ఉండటం సంగతి అంటారు. అది ప్రసంగం, ఉపోద్ఘాతం, పౌతుత్వం, అవసరం, కార్యక్రయం, కార్యాలైక్యం అని ఆరువిధాలు. వాటిని నిపుణంగా ప్రయోగించి నన్నుయు రుచిరార్థసూక్తినైపుణ్యాన్ని ప్రదర్శిస్తున్నాడు. ‘ఏవాహ మౌతాను’ (184) అని ఫలితాంశంగా చెప్పదలచుకొని దానిని ఎదుటివారు తర్వాసహంగా అంగీకరించేట్లు ప్రసంగం చేశాడు. దాని మొదలే ఈ పద్యం. లోకంలో ఏకపుత్రుడూ, అనపత్యుడూ ఒకటే నని ధర్మశాస్త్రాలంటాయని శాస్త్రప్రమాణంతో ప్రసంగం మొదలు పెట్టి, భీముడికి తోడుగా మరికొంతమంది కొడుకులను పొందాలని ఉపోద్ఘాతం ప్రారంభించాడు. ‘పుత్రులకొరకు పెట్టి’ అనే తర్వాంతో మొదలుపెట్టటం శంతనుడి లోకజ్ఞత.

క. జనవినుత! యగ్నిహంత్రం, బును సంతానమును వేదములు నెడతెగణా!

జన దుత్తమవంశజలకు, ననిల మహిధర్మనిపుణు లైన మునీంద్రుల్.

182

ప్రతిపదార్థం: జనవినుత= ప్రజలచేత కీర్తింపబడువాడా!; మహాత్+ధర్మ, నిపుణులు+ఐన, ముని+ఇంద్రుల్= గొప్పధర్మశాస్త్ర నిర్దయాలలో నిపుణులైన బుషిషేషులు; ఉత్తమ, వంశజలకున్= శేష్టమైన వంశాలలో పుట్టినవారికి; అగ్నిహంత్రంబును= నిత్యకర్మాధికారాన్ని ఇచ్చే అగ్నికార్యం చేసికొనటానికి రక్షించుకొనే అగ్నిహంత్రమున్నా; సంతానమును= వంశం విచ్ఛిన్నం కాకుండా రక్షించే సంతానమున్నా; వేదములున్= జీవనవిధానానికి త్రోవచూపించే శాపపరసాధనాలైన వేదాలున్నా; ఎడతెగన్, కాన్= విడివదేటట్లు; చనదు= చేయకూడదు; అనిరి= అన్నారు.

తాత్పర్యం: ప్రజలచేత ప్రశంసింపబడే ఓ గాంగేయా! ఉత్తమధర్మ శాస్త్రనిర్దయాలలో నిపుణులైన బుషివరులు ‘ఉత్తమవంశాలలో పుట్టినవారు అగ్నిహంత్రాన్ని, సంతానాన్ని, వేదాలనూ తమ గృహాలలో విచ్ఛిన్న మయ్యేటట్లు చేసికొనరా’ దని అన్నారు.

విశేషం: ఈ పద్యంలో శంతనుడు తన కోర్కెను ధర్మవేత్తలైనవారి (అప్త) ప్రమాణంతో పౌతుబద్ధం చేస్తున్నాడు. అంటే పౌతుమనునే సంగతిని కల్పిస్తున్నా డస్తమాట. ఎడతెగుండా అగ్నిని, సంతానాన్ని, వేదాలను రక్షించుకొలని వారన్నారని పేర్కొన్నాడు. గాంగేయు డున్నాడు కదా! మరి సంతానం ఎడతెగిపోవటం ఎలా కలుగుతుంది? అనే ఆకాంక్ష దానివలన కలుగుతుంది. (పూర్వం గంగవలన ఏడుగురు కొడుకులను పొందికూడా వారిని గంగపాలు చేసికొన్న స్ఫురితి ఇక్కడ వస్తుగత ధ్వనిగా గమ్యమానం).

క. నీవస్తు శస్త్ర విద్యా, కోవిదుఁడపు; రణములందుఁ గ్రారుఁడు; వలివి ద్రావణ సాహసికుండపు, గావున నీయునికి నమ్మగా నేర నెదన్.

183

ప్రతిపదార్థం: నీవు= (గాంగేయుడు); అప్త, శప్త, విద్యా, కోవిదుఁడపు= మంత్రసహిత, మంత్రరహిత బాణాలను ప్రయోగించే విద్యలో పండితుడవు; రణములందున్= యుద్ధాలలో; క్రూరుఁడపు= దయాదాష్టిణ్యాలు లేని కరుకువాడిని; అరి, విద్రావణ, సాహసికుండపు= శత్రువులను అణచటంలో వెనుకముందు చూడని తెగువరివి; కావునన్= కాబట్టి; నీ+ఉనికిన్= నీవు ఉండటాన్ని (బ్రతికి ఉండటాన్ని); ఎదన్= మనస్సులో; నమ్మగాన్, నేరను= నమ్మజాలను.

తాత్పర్యం: నీవు అప్రశప్తవిద్యలో పండితుడు; యుద్ధాలలో దయాద్భుత్యాలు లేని కరుకవాడివి; శత్రువులను సంహరించటంలో వెనుకముం దాలోచించని సాహసికుడు. (ఈమూడు గుణాలూ ఎప్పుడో ఒకప్పుడు నీకు ప్రమాదాన్ని తెచ్చిపెట్టేవే) కాబట్టి నీవు దీర్ఘకాలం బ్రతుకుతా వని నేను మనసులో నమ్మలేకపోతున్నాను.

విశేషం: గాంగేయు దుండగాకూడా బహుపుత్రులకొరకు ప్రయత్నం చేయవలసిన ‘అవసరం’ అనే సంగతి ఇందులో ప్రస్తావించబడింది. గాంగేయుడు అప్రశప్తవిద్యలలో ఎంతటి నిపుణుడో, రణరంగంలో అంతటి క్రూరుడు. శత్రువులను వెనుకముందు చూడుకుండా చంపే సాహసానికి ఒడిగట్టేవాడు; అందువలన అతడికి మృత్యువు ఎప్పుడైనా ఏర్పడవచ్చును అని బహుపుత్రకాంక్షకు గల అవసరాన్ని చెప్పాడు. గాంగేయుడు దీర్ఘకాలం జీవిస్తాడని గంగ ఇదివరలో సూచించింది. కానీ, అది ఇప్పటి అవసరానికి అనువైనది కాదు. అందువలన దానిని కప్పిఉంచాడు. దీనికి ఫలితంగా తరువాత శంతనుడు భీమ్మడికి స్వేచ్ఛ మరణాన్ని వరంగా ప్రసాదించి దీర్ఘాయువుగా దీవించాడు.

వ. ‘బహుపుత్రార్థంబు యత్నంబు సేయవలయు; వివాహం బయ్యదు’ ననిన విని గాంగేయుండు వుద్ధామాత్యపురోహితుసుహృజునంబులతోవిచాలంచి, యోజనగంభి రాజు చిత్తంబునం గలుగుట యెత్తింగి, యనేక రాజస్థానమ్మితుం డయి దాశరాజుకడకుం జని’ మారాజునకు సత్యవతిని దేవింగా నిష్టునది’ యని యడిగిని; నాతండును దేవవ్రతుం బూజించి, ‘నీవు ధర్మశేలుండ, వర్ధానర్థవిధుండవు, సకలకార్య సమర్థుండవు). గుర్వార్థంబు కన్యార్థివై వచ్చితివి కావునం గృతార్థుండ సైతి; నెప్పనియేని వీర్యాంబున నిక్షేప యుద్ధవిల్లె నట్టి యుపరిచరుం డను రాజల్చి ‘యా సత్యవతి నొరుల కీపలవదు; శంతనునక యిష్టునది’ యనుటంజేసే తొల్లి యసితుం డయిన దేవలుండు కన్యార్థి యయి వచ్చి ప్రత్యాఖ్యాతుం డయ్యే; నిట్టి సంబంధ మెహ్మలకిఁ బడయనగు?’

184

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: ‘అనేక పుత్రులకొరకు ప్రయత్నం చేయాలి. వివాహం చేసికొంటాను’ అని శంతనుడు అనగా గాంగేయుడు పెద్దలు, మంత్రులు, పురోహితులు, మిత్రులు మొదలైనవారితో ఆలోచించి రాజుమనసులో యోజనగంభి ఉన్నదని తెలిసికొని అనేక సామంతరాజులతో కలిసి దాశరాజువద్దకు వెళ్లి ‘మారాజుకు సత్యవతిని రాణిగా ఇ’ మృని అడిగాడు. దాశరాజు దేవవ్రతుడిని గౌరవించి ‘నీవు ధర్మాన్ని ఆచరించే స్వభావం కలవాడవు. ఉచితానుచితాలు (లాభనష్టులను గురించి) తెలిసినవాడవు; అన్ని కార్యాలనూ నిర్వహింపగలవాడవు; తండ్రికొరకు కన్యను కోరటానికి వచ్చావు కాబట్టి నేను ధమ్యడైనాను. ఈకన్య ఎవరివీర్యంవలన పుట్టిందో ఆ రాజర్షి ఉపరిచరుడు ఈ సత్యవతిని ఇతరుల కెవ్వరికి ఈయవద్దనీ, శంతనునకు ఇమ్మనీ అన్నాడు. కాబట్టే, పూర్వం అసితవంశానికి చెందిన దేవలుడు కన్యను కోరి వచ్చి నాచే తిరస్కరింపబడ్డాడు. ఇటువంటి ఈసంబంధాన్ని ఎవరు పొందగలరు?’

విశేషం: ‘బహుపుత్రార్థంబు యత్నంబు సేయవలయు’ అనే వాక్యంవలన పైన చెప్పబడిన వాక్యార్థరూపకార్యాలకన్నింటికి ఐక్యరూపమైన తాత్పర్యం ప్రతిపాదింపబడింది. ఇదే కార్యక్రమం. ఇక నిశ్చితాంశం- ‘వివాహంబయ్యదు’ అనే నిర్ణయం. ఇది సర్వకారణాలకూ కార్యరూపమైన ఫలితాంశం, ప్రతిపాద్యాంశం. తర్వాబద్ధమైన, సంగత మైన వాదనైపుణ్యంతో శంతనుడు ప్రసంగం చేయటం నన్నయగారి నానారుచిరాధసూక్తి పైభవానికి నిదర్శనం. శంతను డెంత తర్వాబద్ధంగా తన నిశ్చయాన్ని

చెప్పినా, ఎవరితో నివాహం కావాలని కోరుకొంటున్నాడో గాంగేయుడికి చెప్పిలేదు. అది ఉచితంకూడా. గాంగేయుడు మంతుల మంతనాలలో దానిని తెలిసికొన గలిగాడు. గాంగేయుడికి వ్యంగ్యమైనది పరితకు వాచ్యమే. అందువలన దానిని సూచించి వదలి ఔచిత్యాన్ని పాటించాడు నస్తయ.

శంతనుడి వాదనలో ఎంతటి ‘సంగతి’ ఉన్నదో దాశరాజువాక్యంలోకూడా అంతటి ‘సంగతి’ నిపాటించి రచనాళిప్పంలో సరితూకాన్ని నస్తయ పాటించాడు. ‘మారాజుకు సత్యవతిని దేవిగా ఇవ్వండి’ అని గాంగేయుడు అడగటం ప్రసంగం. దాశరాజు గాంగేయుడిని ప్రశంసించటం, సత్యవతిని శంతనుడికి తప్ప మరొకరికి ఇచ్చే అవకాశం లేకపోవటం, ఇదివరకే దేవలుడు ఆమెను కోరగా నిరాకరించటం మొదలైన బిగువైన అంశాలతో ఉపోదాతం దాశరాజు ఇచ్చాడు. అతడి మాటలనుబట్టి సత్యవతి శంతనుడికొరకే పుట్టినట్లు స్వప్తమయింది. దానివలన హోతువ్యంకూడా సిద్ధించింది.

క. విను మైనను సాపత్యం । బను దోషము కలదు బీనః నభయును నీచే

తన సంపాద్యము; నీ వలి । గీన సద్గమె పురహరాజుకేశవు లయినన్.

185

ప్రతిపదార్థం: ఐనను= అయినప్పటికిని; వినుము; దీనన్= శంతనునకు యోజనగంధి నిచ్చి నివాహం చేయటంవలన; సాపత్యంబు+అను, దోషము= సవతి(రెండవభార్య)కి పుట్టారు అనే దోషం(అమె బిడ్డలకు); కలదు= ఉండగలదు; అదియును= అందులోను; నీచేతన్+అల= నీవలననే(నీవు శంతనునకు మొదటిభార్యవలన పుట్టిఉండటంవలన); సంపాద్యము= కలిగేది; నీపు+అలిగనన్= నీవు కోపిస్తే; పుర, హర, అజ, కేశవులు+అయినన్= త్రిపురసంహారకు దైన శివుడు, బ్రహ్మ, విష్ణువు అయినను; అడ్డమె?= ఎదురునిలువగలరా? (నిలువలేరని భావం).

తాత్పర్యం: అయినా నేను చేపేది వినుము - ‘శంతనుడికి యోజనగంధి నీయటంవలన, సవతిసంతాన మనే దోషం ఆమె బిడ్డలకు ఏర్పడుతుంది. అందులోనూ అది నీవలననే ఏర్పడుతుంది. కాగా, నీవు కోపిస్తే త్రిమూర్తులకూడ నీయెదుట నిలువగలరా? (నిలువలే రని భావం).

విశేషం: పెద్దరాణి కుమారు డుండగా తరువాతి రాణుల కొడుకులకు రాజ్యాధికారం ఉండదు. కాబట్టి సాపత్యమనే దోషం ఏర్పడింది. ఆ దోష నివారణోపాయాన్ని రాబోయే వచనంలో కోరాడు. అంటే ‘అవసరం’ అనే సంగతిని ప్రయోగించాడన్నమాట. ‘నీ చేతన సంపాద్యము’ అనే పారాంతరం ‘నీ చేతన పరిహర్యము’ అనే పారం కంటే ఉత్తమం. అందువలన ఇది గ్రాహ్యం.

వ. ‘ఆ దోషం బెట్టు పలిహృతంబగు నట్లుగా నీచిత్తంబునం దలంచి వివాహంబు సేయు’ మనిన గాంగేయుం డి ట్లునియె.

186

ప్రతిపదార్థం: విస్పష్టం.

తాత్పర్యం: ‘ఆ దోషం ఏవిధంగా తొలగింపబడుతుందో ఆవిధంగా నీమనస్సులో భావించి(నిర్ణయించుకొని) వివాహం జరుపు’ మని అనగా గాంగేయుడు ఈ విధంగా పలికాడు.

విశేషం: అవసరమనే సంగతి బలంగా ప్రతిపాదింపబడింది. గాంగేయు డుండగా సత్యవతి సంతానానికి రాజ్యాధికారం రాదు. ఈ కార్యాలాయిత్వానికి ఇక్కణ కూర్చువలసినవాడు గాంగేయుడే. అందువలన అతడు ప్రతిజ్ఞ చేయబోతున్నాడు రాబోయే పద్యంలో.

చ. వినుడు ప్రసిద్ధులైన పృథివీపతు లిందఱు నే గురుప్రయో
జనమునఁ జేసితిన్ సమయసంస్థితి; యాలలితాంగి కుధ్వావిం
చిన తనయుండ రాజ్యమును జేయగ నర్షుడు; వాడ మాకు నే
ల్లను బతి; వాడ కౌరవకులస్థితికారుఁ దుదారసంపదన్.

187

ప్రతిపదార్థం: ప్రసిద్ధులు+ఐన, పృథివీపతులు+ఇందఱున్= ప్రభ్యాతులైన రాజులు ఇంతమంది; వినుడు= వినండి; ఏన్= నేను; గురుప్రయోజనమునన్= తండ్రియొక్క కార్యాన్ని ఉద్దేశించి; సమయ, సంస్థితి= ప్రతిజ్ఞయొక్క న్యవస్థ (కలకాలం చక్కగా నిలిచే ప్రతిజ్ఞ)ను; చేసితిన్= చేశాను; ఈ, లలిత+అంగికిన్= కోమలమైన మేనుగల ఈవనితకు; ఉద్ధవించిన= పుట్టిన; తనయుండు+అ= కొడుకే; రాజ్యమును, చేయగన్+అర్షుడు= రాజ్యం చేయటానికి హక్కుకలవాడు(యోగ్యుడు); వాడు+అ= అతడుమాత్రమే; మాకున్+ఎల్లను, పతి= మాకందరికి ప్రభువు; వాడు+అ= అతడే; ఉదార, సంపదన్= గొప్పదైన వైభవంతో; కౌరవ, కుల, స్త్రీతి, కారుడు= కౌరవవంశంయొక్క అస్తిత్వానికి హేతువు (అంటే అతని సంతానమే భావికాలంలో కౌరవవంశం చక్రవర్తిత్వానికి అర్థాత పొంది ఉంటుందని భావం)

తాత్పర్యం: ఇచ్చట సమావేశమైయున్న ప్రసిద్ధప్రభువు లందరూ వినండి. నేను తండ్రిగారి ప్రయోజనం కౌరకు స్థిరమైన ఒక ప్రతిజ్ఞ చేశాను. అదేమంటే - ఈమెకు పుట్టినకొడుకే రాజ్యం చేయటానికి హక్కుగలవా డోతాడు; అతడే మాకందరికి ప్రభువుగా పరిగణింపబడతాడు; అతడే గొప్ప దైన సంపత్తితో కౌరవవంశాన్ని నిలిపేవాడు డోతాడు.

విశేషం: శంతనుడికి సత్యవతివలన పుట్టిన పుత్రుడే అతడి తరువాత సింహసనార్థ డోతాడని రాజుల ఎదుట గాంగేయుడు ప్రతిజ్ఞ చేయటంతో సాపత్యవోషం తొలగి కార్యం (సత్యవతిని శంతనుడి కిచ్చి) వివాహం చేయటం) లో ఐక్యత ఏర్పడింది. అంటే కార్యనిర్వహణానికి మార్గం ఏర్పడిందని భావం. ఇది కార్యోక్యమనే సంగతి.

వ. అని సభాసదులకెల్ల రోమహర్షణంబుగా సత్యవ్రతుండయిన దేవత్రతుండు పలికిన వెండియు దాశరా జిట్లనియే.

188

ప్రతిపదార్థం: సభాసదులు= సభలో ఉన్నవారు; వెండియున్= మరల.

తాత్పర్యం: అని సభలో ఉన్న ధర్మజ్ఞులందరు గగుర్పాటు పొందేటట్లుగా సత్యమే జీవితదీక్షగా గల దేవవతుడు పలుకగా దాశరాజు ఇంకను ఈ విధంగా అన్నాడు.

క. ‘నీ పభిల ధర్మవిదుడైను’ , గానున నీ కిట్ల చేయగా దొరకానియెన్;
భావిభవత్సుతు లిట్టీరె? , నీవిహితస్థితియు సలుపనేర్తురె?’ యనినన్.

189

ప్రతిపదార్థం: నీవు; అభిల, ధర్మ విదుడైను= సమస్తధర్మాలను తెలిసినవాడవు; కావునన్= కాబట్టి; నీకున్; ఇట్లు+అ, చేయగాన్, దొరకానియెన్= ఈ విధంగా చేయటానికి చెల్లింది(సిద్ధించింది); భావి, భవత్, సుతులు= ముందుకాలంలోని నీ కొడుకులు; ఇట్టీరె= ఇటువంటివారే డోతారా?; నీ, విహిత, స్థితియున్= నీచేత విధింపబడిన కట్టడిని; సలుపనేర్తురు+ఎ= అమలుచేయగలరా? (లేరని భావం); అనినన్= అని అనగా.

తాత్పర్యం: నీవు సమస్తధర్మాలను తెలిసినవాడవు కాబట్టి నీ కీవిధంగా చేయటం చెల్లింది. కానీ, ముందుకాలంలో నీ కొడుకులు ఇటువంటివారే కాగలరా? నీవు విధించిన ఈ నియమాన్ని వారు పాటించగలరా? - అని అనగా.

క. దృతీఁ బూని బ్రహ్మచర్య | త్రుత ముఖ్యతీఁ దాఖ్లితిని ద్రువంబుగఁ; ననపు

త్యత ర్మేషను లోకము లా | యతీఁ బెక్కులు గలవు నాకు నసుభావ్యము లై.

190

ప్రతిపదార్థం: ధృతినీ= స్థిరంగా; పూని= పూనుకొని; బ్రహ్మచర్యప్రతము= వివాహ మాడకుండ బ్రహ్మచారిగనే జీవితాంతంవరకు ఉండే దీక్షను; ఉన్నతినీ= ఉదాత్మంగా; ధ్రువంబుగనీ= నిశ్చితంగా; తాల్చితిని= ధరించాను; అనపత్యత, ఐను= సంతానంలేని (భావం)స్థితి నాకు కలిగినప్పటికి; నామన్; ఆయతినీ= రాబోయే కాలంలో; లోకములు, పెక్కలు= అనేకలోకాలు; అనుభావ్యములు+ఏ= అనుభవింపదగినవై; కలవు= ఉన్నవి.

తాత్పర్యం: స్థిర మైన బుద్ధితో పూనుకొని బ్రహ్మచర్యప్రతాన్ని నిశ్చితంగా సముస్తతంగా స్వీకరించాను. దానివలన సంతానంలేని స్థితి నాకు కలిగినప్పటికి, రాబోయేకాలంలో అనేకలోకాలు నాకు అనుభవింపదగినవై ఉన్నవి.

విశేషం: ఇక్కడ కారణైక్య మనే సంగతి సిద్ధించింది. దాశరాజు పెట్టిన నియమానికి మూలకారణాలు మూడు. గాంగేయుడి అడ్డు ఉండకూడదు; గాంగేయుడి సంతతివలన కలిగే ఇబ్బందులు ఉండకూడదు. చిన్నరాణి సంతాన మైనా సత్యవతి కొడుకులకే రాజ్యం కావాలి. ఈ కారణాలన్నీ భీముడి బ్రహ్మచర్యదీక్షతో సమగ్రంగా పక్షులను పాందాయి. సుసంగత వాక్యవిన్యాసం నస్తయగారి రుచిరార్థసూక్తికి రమణీయ వైభవం.

వ. అని యిట్లు సత్యవతిని దనతండ్రికి వివాహంబు సేయుపాంటె నిజరాజ్యపరిత్యాగంబును బ్రహ్మచర్య త్రుత పరిగ్రహాణంబును జేసిన దేవప్రతు సత్యప్రతంబునకు గురుకార్యధూరంధరప్రతంబునకు మెళ్ళి దేవర్థి గణంబులు నాతనిపయిం బుష్టవ్యప్పిఁ గులసి భీముం డని పాగడిలి. దాశరాజును గరంబు సంతసిల్లి శంతనునకు సత్యవతి నిచ్చే నంత.

191

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: అని ఈవిధంగా సత్యవతిని తనతండ్రి అయిన శంతనున కిచ్చి పెండ్లిచేయటంకొరకు తనకువారుసత్యంగా వచ్చే రాజ్యాన్ని వదలి పెట్టటమూ, బ్రహ్మచర్యప్రతాన్ని స్వీకరించటమూ చేసిన దేవప్రతుడి యొక్క సత్యనిష్ఠనూ, తండ్రికార్యాన్ని నిర్వహించటంలో ప్రదర్శించిన నేర్పరితనాన్ని మెచ్చుకొని దేవతలూ, బుషిపసమూహాలు ఆతనిమీద పూలవాన కురిపించి ‘భీముడు’ అని ప్రశంసించారు. దాశరాజుకూడ మిక్కిలి సంతోషించి శంతనుడికి సత్యవతిని ఇచ్చాడు. ఆ తరువాత- (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

మ. ఇన్తెజుం డతిభుక్తీఁ గాంచనరథం బెక్కెంచి యక్కన్నఁ దీ
డొని తెచ్చేం దనతస్లి సత్యవతినిన్ క్రోణీజనుల్ దన్ను బో
రనఁ గీత్రింపగ శంతనుం డతిమనోరాగంబునం బొంద శాం
తననుం దాతతకీల్ హస్తిపురికిం డతౌతుకారంబుఁ దై.

192

ప్రతిపదార్థం: ఇన్‌జెండు= సూర్యుడినలె ప్రకాశించేవాడైన భీమ్ముడు, ఆ+కన్యున్= ఆ కన్యును(సత్యవతిని); తన, తల్లిన్= తనకు తల్లివరుస అయినదానిని; అతి, భక్తిన్= మిక్కిలి భక్తితో; కాంచనరథంబు+ఎక్కించి= బంగారుతేరును ఎక్కించి; తోడు+కొని= వెంటతీసికొని; తన్నున్= తనను; జ్ఞోణి, జనుల్= భూప్రజలు; బోరన్, కిర్తింపగన్= వెంటవెంటనే ప్రశంసించగా; శంతనుండు; అతి, మన్, రాగంబునన్, పాందన్= మిక్కిలి హృదయాఫ్లోదాన్ని అనుభవించగా; ఆతతకీర్తి= విస్తారమైన కీర్తికలవాడైన; శాంతనవుండు= శంతనుడి కుమారుడైన భీమ్ముడు; హస్తిష్టరికిన్= హస్తినాపురానికి; తద్వ+కొతుక+ఆరంభుఁడు+ఇ= దాని పండుగను మొదలు పెట్టినవాడై; తచ్చున్= తచ్చెను.

తాత్పర్యం: సూర్యుడినలె ప్రకాశించే భీమ్ముడు ఆ కన్యకను, తనకు తల్లి అయినదానిని, సత్యవతిని భూప్రజలందరు తనను తేపతేపకు జయజయధ్వనాలతో కీర్తిస్తూ ఉండగా, శంతనుడు మనసులోని మమకారాన్ని భావించి తన్నయత్యాన్ని పొందుతూ ఉండగా, విశాలకీర్తిని గడించిన శంతనుడిపుత్రుడు హస్తినాపురికి ఆమెకు వేడుకను కలిగించేవాడై తనవెంట తీసికొనివచ్చాడు.

చిత్రాంగదా విచిత్రపీర్యుల వృత్తాంతము (సం. 1-95-1)

v. శంతనుండును బరమానురాగంబున సత్యవతిని వివాహాంబై, యతిమానుషం బయిన యాభీష్ము సత్యత్రతంబునకు సంతసిల్లి, యాతనికి స్వచ్ఛందమరణంబుగా వరం బిచ్చి, సత్యవతియందుఁ జిత్రాంగద విచిత్రపీర్యులన నిద్రరు కొడుకులం బడసి, వారలు సంప్రాప్తయోవనులు గాకుండఁ బరలోకగతుం దైనఁ, దంప్రికి భీమ్ముండు పరలోకక్రియలు నిర్వాతించి, చిత్రాంగదు రాజ్యాభిషిక్తుం జేసిన; నాతండును నతివ్యాలోలుండై గర్వంబున నెవ్వలి నుఱక సురదనుజ మనుజ గంధర్వాదుల నాక్షేపించుచున్న వాని కలిగి చిత్రాంగదుం డను గంధర్వపతి యుద్ధాధ్యాయయి వచ్చినం గురుక్షేత్రంబునందు. 193

ప్రతిపదార్థం: శంతనుండును; పరమ+అనురాగంబునన్= అమితమైన ప్రేమతో; సత్యవతిని; వివాహంబు+ఇ; అతి, మానమంబు+అయిన= మానవాతీతమైన; ఆ, భీమ్ము సత్య, వ్రతంబునకున్= ఆ భీమ్ముడియొక్క సత్యనిష్టును; సంతసిల్లి= సంతోషించి; ఆతనికిన్= భీమ్ముడికి; స్వచ్ఛంద, మరణంబుగాన్= తాను కోరుకొన్నప్పుడే తనకు చాపుకలిగేటట్లు; వరంబు= ఇచ్చి; సత్యవతియందు; చిత్రాంగద, విచిత్రపీర్యులు+అన్న; ఇద్దరు, కొడుకులన్; పడసి= పాంది; వారలు= ఆకొడుకులు; సంప్రాప్త, యోవనులు, కాకుండన్= పాందబడిన యోవనం కలవారు (యవకులు) కాకుండగనే; పరలోక, గతుండు+ఇన్నున్= స్వర్గలోకానికి వెళ్గా(మరణించగా); తండ్రికిన్= శంతనుడికి; భీమ్ముండు; పరలోక, క్రియలు, నిర్వాతించి= చనిపోయినవారు ఉత్సవులోకాలను పాందటానికి చేసే వేదవిహాతక్రియాకలాపాలను చేసి; చిత్రాంగదున్, రాజ్య+అభిషిక్తున్, చేసినన్= చిత్రాంగదుడిని రాజ్యానికి రాజుగా అభిషేకించగా; ఆతండును= చిత్రాంగదుడును; అతి, వ్యాలోలుండు+ఇ= మిక్కిలి లౌగ్యంకలవాడై (చంచలుడై); గర్వంబునన్= అహంకారం చేత; ఎవ్వరిన్= ఎవ్వరిసి; ఉఱక= లెక్కచేయక; సుర, దనుజ, మనుజ, గంధర్వ+అదులన్= దేవతలు, రాక్షసులు, మానవులు, గంధర్వులు మొదలైనవారిని; ఆక్షేపించుచున్+ఉన్నన్= ఎగతాళి చేస్తూ ఉండగా; వానికిన్+ అలిగి= అతనిపై కోపించి; చిత్రాంగదుండు+అను, గంధర్వ, పతి= చిత్రాంగదుడు అనే గంధర్వరాజు; యుద్ధ+అధి+అయి, వచ్చినన్= యుద్ధాన్ని కోరి రాగా; కురుక్షేత్రంబునందున్= కురుక్షేత్రంలో.

తాత్పర్యం: శంతనుడు అమితమైన ప్రేమతో సత్యవతిని వివాహమాడి, మానవమాత్రులకు అసాధ్యమైన ఆ భీమ్ముడి సత్యనిష్టును సంతోషించి అతనికి అతని ఇచ్చ వచ్చినప్పుడు మరణించేటటువంటి వరమిచ్చి, సత్యవతియందు

చిత్రాంగద విచిత్రవీర్య లనే ఇద్దరు కొడుకులను పోంది, వారు యువకులు కాకుండానే పరలోకానికి పోయాడు. భీముడు తండ్రికి అపర్కియలు చేసి, చిత్రాంగదుడికి రాజ్యాభీషిష్టం చేశాడు. అతడు కడు చంచలుడై అహంకారంతో ఎవరిని లెక్కచేయక దేవతలను, రాక్షసులను, మానవులను, గంధర్వులను లక్ష్యం చేయక మాటాడుతుండగా అతని ప్రవర్తనకు కోపించి చిత్రాంగదు డనే గంధర్వరాజు తనతో ద్వంద్య యుద్ధానికి ఆహ్వానించాడు. అప్పుడు కురుక్షేత్రంలో. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

**క. నరగంధర్వాభిషు ల | య్యారువురు చిత్రాంగదులు సహింపక యని నొం
డిరుఁ దాకి వీక్రు బొడిచిలి | హిరణ్యతీ తీరమున నోనబలాధ్యుల్.**

194

ప్రతిపదార్థం: నర, గంధర్వ+అధిష్టలు= నరులకూ, గంధర్వులకూ రాజు లైన; ఆ+ఇరువురు, చిత్రాంగదులు= ఆ ఇద్దరు చిత్రాంగదులు; సహింపక= ఒకరినొకరు లెక్కచేసికొనకుండ; అనిన్= యుద్ధంలో; ఒండు+బరున్, తాకి= ఒకరి నొకరు ఫీకొని; వీక్రన్= పరాక్రమంతో; అహీన, బల+ఆధ్యుల్= తక్కువకాని బలసంవద కలవారైనవారు; హిరణ్యతీ, తీరమునన్= హిరణ్యతీనదీతీరంలో; పొడిచిరి= పోట్లాడుకొన్నారు.

తాత్పర్యం: నరులకు, గంధర్వులకు ప్రభువు లైన ఆ ఇద్దరు చిత్రాంగదులు లెక్కచేయక యుద్ధంలో ఒకరినొకరు ఎదుర్కొని తరుగని బల మనే ధనం గలవారు హిరణ్యతీనదీతీరంలో పోట్లాడుకొన్నారు.

విశేషం: చిత్రాంగదుడిషై అదే పేరుగల గంధర్వపతి కోపించి యుద్ధానికి పిలవటం విశేషం. అది ద్వంద్యయుద్ధం కావటంచేత భీముడు యుద్ధం చేయలేదు.

**క. వదలక మాయాయుద్ధా | తిదక్కుఁ డయి వంచనోన్నతిన్ గంధర్వం
డుభితరవితేజుఁ జిత్తాం | గదుఁ జంపె విచిత్ర పత్తకార్యుకహస్తున్.**

195

ప్రతిపదార్థం: గంధర్వండు; మాయా, యుద్ధ+అతి, దధ్మండు+అయి= మాయతో చేసే యుద్ధంలో మిక్కిలి నేర్పరి అయి; విచిత్ర, పత్ర, కార్యక, హస్తున్= అపూర్వాలైన బాణాలను విండ్లను చేత ధరించినవాడైన; ఉదిత, రవి, తేజన్= ఉదయించిన సూర్యుడివలె ప్రకాశించేవాడైన, చిత్రాంగదున్; వదలక= వీడక; వంచన+ఉన్నతిన్= మిక్కిలి మోసంతో; చంపెన్= చంపాడు.

తాత్పర్యం: మాయాయుద్ధంలో మిక్కిలి నేర్పరి అయిన గంధర్వుడు విచిత్రాలైన బాణకోదండాలను ధరించి ఉదయించే సూర్యుడివలె ప్రకాశించే చిత్రాంగదుడిని పట్టువిడవకుండా పోరి చంపాడు.

**వ. ఇట్లు చిత్రాంగదుండు గంధర్వనిహతుం డయినఁ, దత్సరోక్షంబున భీముండు విచిత్రవీర్యం గౌరవరాజ్యంబున
కజ్ఞిక్తుం జీసిన.**

196

ప్రతిపదార్థం: గంధర్వనిహతుండు= గంధర్వనిచే చంపబడినవాడు.

తాత్పర్యం: ఈవిధంగా చిత్రాంగదుడు గంధర్వుడిచేత చంపబడగా అతడి తరువాత భీముడు విచిత్రవీర్యానిని కౌరవరాజ్యానికి రాజుగా అభీష్టించగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

క. వసునిభుడు పైతృకం బగు । వసుధా రాజుంబు భీష్మపచనమున గత వ్యసనుడయి తాల్చే దేజం । బెసగంగ విచిత్రవీర్యుఁ డిధ్యయశుం ఛై.

197

ప్రతిపదార్థం: వసునిభుడు= వసురాజువంటివాడైన; విచిత్రవీర్యుడు; భీష్మ, వచనమునన్= భీష్ముడియొక్క ఆజ్ఞచౌప్సున; పైతృకంబు+అగు= తండ్రిమండి వారసత్వంగా వచ్చే; వసుధారాజ్యంబు= భూపాలనం; గత, వ్యసనుండు+అయి= ఆపదలు లేనివాడై; తేజంబు+ఎసగంగన్= పర్మాక్రమం ఒప్పాగా; ఇర్ధ+యశుండు+ఖ= నిర్మలమైన కీర్తికలవాడై; తాల్చేన్= వహించాడు.

తాత్పర్యం: వసురాజువంటివా ఛైన విచిత్రవీర్యుడు భీష్ముడి ఆజ్ఞ చౌప్సున భయరహితు ఛై నిజపరాక్రమం నిండారగా నిర్మలకీర్తితో భూపాలనాన్ని చేపట్టాడు.

భీష్ముడు కాశీరాజుకూతుల స్వయంవరమున కరుగుట (సం. 1-96-4)

క. అట్టి విచిత్రవీర్య నారూఢయోవనుం జాచి భీష్ముండు వివాహాయత్తపరుం డయి తన చారులవలనం గాశీరాజు కూతుల స్వయంవరోత్సవంబు విని ధనుర్ధరుం డయి రథం బెక్కి యెక్కరుండును వారణాసీపురంబునకుం జని యందు స్వయంవరంబునకు మూగిన రాజలోకం బెల్ల వెఱచి వెఱుగుపడి చూచుచుండ నక్షత్రకలు దనరథం బెక్కించికొని యెల్లవారలు విన ని ట్లనియె.

198

తాత్పర్యం: అటువంటి విచిత్రవీర్యుడు యోవనం పొందగా గమనించి, భీష్ముడు అతడికి వివాహంచేసే ప్రయత్నంలో నిమగ్నుడై తనగూఢచారులవలన కాశీరాజుయొక్క కుమార్తెల స్వయంవరోత్సవం జరుగుతున్నదని విని, ధనుస్సును ధరించి రథమెక్కి ఒక్కడే వారణాసీ నగరానికి పోయి, ఆ నగరంలో స్వయంవరం నిమిత్తం సమావేశమైన రాజుల సమూహాలు భయపడి నిశ్చేష్మలై చూస్తూ ఉండగా ఆకస్యలను తనరథంమీద ఎక్కించుకొని అందరూ వినేటట్లు ఈవిధంగా అన్నాడు.

క. నాయనుజనకు వివాహము , సేయగు గన్యత్తయంబుఁ జేకొని బలిమిం బోయెద నడ్డం బగు వా , రాయతభుజశక్తి నడ్డమగుఁ డాజిమొనన్.

199

ప్రతిపదార్థం: నా, అనుజనకున్= నాతమ్ముడికి; వివాహము, చేయుగన్= పెండ్లిచేయటానికి; కన్యా, త్రయంబున్= కన్యలుముగ్గరిని; బలిమిన్= బలవంతంగా, పర్మాక్రమంతో; చేకొని, పోయెదన్= తీసికొనిపోతాను; అడ్డంబు+అగువారు= అడ్డువచ్చేవారు; ఆజి, మొనన్= యుద్ధవ్యాహంతో; ఆయత, భుజ, శక్తిన్= విస్తారమైన భుజబలంతో, అడ్డము+అగుడు= అడ్డగించండి.

తాత్పర్యం: ఈ కన్యలు ముగ్గరినీ నాతమ్ముడి కిచ్చి పెండ్లి చేయటానికి బలవంతంగా తీసికొనిపోతాను. అడ్డతగిలేవారు అపారభుజబలంతో యుద్ధవ్యాహంతో అడ్డగించండి.

క. ‘బ్రాహ్మణంబు మొదలుగాగల యెనిమిది వివాహములయందు క్షత్రియులకుఁ గాంధర్వ రాక్షసంబు లుత్తమంబులు: స్వయంవరంబున జయించి వివాహం బగుట యంతకంటే నత్యత్తమంబు గావున నిమ్మాఁ గినరాజలోకంబు నెల్ల నోడించి యిక్కణ్ణలం దీండ్రాని నాచనుట యిది ధర్మంబ’ యని కాశీరాజునకుం జెప్పి వీడ్సొని భీష్ముండు వచ్చునప్పడు.

200

ప్రతిపదార్థం: మూగిన= గుమికూడిన.

తాత్పర్యం: బ్రాహ్మం మొదలుకొని ఎనిమిది రకాల వివాహాలలో క్షత్రియులకు గాంధర్వం, రాజులుం అనేవి రెండూ శ్రేష్ఠులైనవి. స్వయంవరంలో జయించి పెండ్లిచేసికోవటం అంతకంటే ఎంతో శ్రేష్ఠం. కాబట్టి ఇక్కడ కూడిన రాజులయొక్క సమూహాన్నంతా ఓడించి ఈకన్యలను తీసికొని నేను పోవటం అనేది న్యాయమే అని కాశీరాజుకు చెప్పి వీడ్స్‌లు పలికి భీముడు తిరిగి వచ్చేటప్పుడు. (తరువాతి పద్యంతో అన్యయం.)

మ. నరనాగాశ్వవరూధయూధములతో నానావనీనాధు లు

ధృరు లై యొక్కట నొండిఏరుం జఱచి యుత్తుంగానిలోధృత సా
గరసంక్షీభవసమంబుగాఁ గలఁగి వీకన్ వీరులై తాకి యే
సిల దేవప్రతుషై నభోవలయ మళ్ళిద్రంబుగా నమ్ములన్.

201

ప్రతిపదార్థం: నానా+అవనీ, నాధులు= వివిధ దేశాలకు రాజులైనవారు; నర, నాగ, అశ్వ, వరూధ, యూధములతోన్= భటులయొక్కయు, ఏనుగులయొక్కయు, గుణ్ణాలయొక్కయు, సైన్యాల సమూహాలతో; ఒక్కటన్= ఒక్కచోట; ఒండొరూన్, చఱచి= ఒకరినొకరు భుజాలపై చరచుకొని (పక్షయను తెలుపుకొని); ఉత్తుంగ+అనిల+ఉద్ధాత, సాగర, సంక్షోభ, సమంబుగాన్= గాలిచేత ఎత్తుగా ఎగురగొట్టబడిన (అలలుగల) సముద్రమొక్క ఘోషతో సరి అయినదిగా; కలఁగి= కోపించి; వీకన్= గర్వంతో; వీరులు+ఇ= పౌరుషవంతులై; తాకి= ఢీకొని, ఎదిరించి; దేవప్రతుషైన్= దేవప్రతుడిమీద; నభోవలయము, న+చిద్రంబుకాన్= ఆకాశగోళంలో సందులేకుండ; అమ్ములన్= బాణాలను; ఏసిరి= గుప్పించారు.

తాత్పర్యం: వివిధ దేశాలకు అధిపతులైన రాజులందరు పదాతులు, ఏనుగులు, అశ్వులు, సైన్యసమూహాలతో కలిసి ఒకచోట చేరి పరస్పరం (ప్రోత్స్థిపాంచుకొంటూ) భుజాలపై చరచుకొంటూ బలమైన గాలితో ఎగురగొట్టబడిన అలలతో కూడిన సముద్రఘోషతో సమానంగా రోపంతో కోపించి గర్వంతో పౌరుషవంతులై ఎదిరించి ఆకాశవలయంలో ఆవంతసందులేకుండ దేవప్రతుడిమీద బాణాలు గుప్పించారు.

విశేషం: అలం: ఉపమ, చతురంగబల సమీకరణాన్ని, సామూహిక యుద్ధ సంక్షోభాన్ని, బాణాల గుప్పింపునూ వ్యక్తికరించే అక్షర రమ్యతను ఓచోగుణదీప్తికి ఈరచన ఉదాహరణ.

క. వారల నందఱ రెండ్రా, కారుం డై కసిమసంగి గాంగేయుఁడు దు

రావుర పటుబాణనిహాతిని, వీరాహావరంగమునకు విముఖులఁ జైసేన్.

202

ప్రతిపదార్థం: గాంగేయుఁడు= గంగాకుమారుడైన భీముడు; రొద్ర+ఆకారుండు+ఇ= భయంకరమైన కోపంతో కూడిన రూపం కలవాడై; వారలన్+అందఱన్= వారందరిని; కసిమసంగి= విజ్ఞంభించి; దుర్యార, పటు, బాణ, నిహాతిని= వారించటానికి శక్యంగాని బలమైన బాణాల తాకిదిచేత; వీర+అహావ, రంగమునకున్= వీరయుద్ధభామికి; విముఖులన్, చేసెన్= దూరమయ్యేవారిగా చేశాడు (యుద్ధభామిని వదలి పారిపోయేటట్లు చేశా డని భావం).

తాత్పర్యం: భీముడు తీవ్రమైన కోపంగలవాడై విజ్ఞంభించి, త్రిప్పికొట్టటానికి శక్యంగాని బలమైన బాణాల దెబ్బలచేత రాజులనందరిని వీరయుద్ధభామినుండి వైదొలగిపోయేటట్లు చేశాడు.

- క. నెఱి నుఱక షైలి వీరులి, నెఱకుల దూఱింగ నేయు శృష్టపుంగన్ను నం
పఱ కోర్పుక పిఱు సని రని, వెఱచి విషణ్ణు లయి సకలపిషుయాధిపతుల్.

203

ప్రతిపదార్థం: సకల, విషయ+అధిపతుల్= సమస్త దేశాలయ్యుక్క రాజులు; నెఱిన్, ఉఱక= ఇంచుకైనా లడ్జుపెట్టక తాకునట్లు; షైలి, వీరుల, నెఱకులన్, దూఱింగన్= శత్రువులైన వీరులయ్యుక్క మర్గస్థానాలలో గ్రుచ్చుకొనేటట్లు; ఏయు= బాణాలను వేయు; సృష్ట, పుంగవు= రాజుశేష్టుడి (భీమ్యుడి)య్యుక్క; అంపతున్= బాణాలకు; ఓర్డర్= తాళలేక; అనిన్, వెఱచి= యుద్ధంచేయటానికి భయపడి; విషణ్ణులు+అయి= దుఃఖితులై, పిఱు, చనిరి= వెనుదిరిగి హోయారు.

తాత్పర్యం: సమస్తదేశాల ప్రభువులందరు భీమ్యుడు తమషై క్రమంగా తాకేటట్లు శత్రువిరుల మర్గాలలో గ్రుచ్చుకొనేటట్లు బాణాలను సంధించి వేస్తూ ఉంటే ఆ బాణాలకు తాళలేక దుఃఖితులై యుద్ధంచేయటానికి భయపడి వెనుతిరిగిహోయారు.

- వ. ఇట్లు నిఖిలక్ష్మియక్షయార్థం బలిగిన పరశురాముండునుంబోలే గడు నలిగి, పరశురామశిష్యం డా క్షత్రఫలంబునెల్లఁ దన శరధారావర్షంబున ముంచి యోడించి యేకవీరుం దయి వచ్చవాని పిఱుంద సమరసన్నధ్యం డయి సాల్యుండు సనుదెంచి.

204

ప్రతిపదార్థం: పిఱుందన్= వెంబడి, వెనుక, సమరసన్నధ్యండు= యుద్ధమునకు సిద్ధపడినవాడు.

తాత్పర్యం: ఈవిధంగా సమస్కత్తియులను నశింపచేయటానికి కోపించిన పరశురాముడి విధంగా మిక్కిలి కోపించి పరశురాముడి శిమ్యుడైన భీమ్యుడు ఆ రాజుల సమూహాన్నంతా తన బాణధారలనే వానలో ముంచి ఓడించి ఏకవీరుడు (యుద్ధంలో పెక్కురను ఒక్కడే నిస్సహియంగా ఓడించిన మేటివీరుడు) అయి వస్తూఉండగా అతని వెన్నంటి యుద్ధానికి సిద్ధమై సాల్యుడు వచ్చి.

విశేషం: అలం: భీమ్యుడు పరశురాముడి వలె అలిగాడన్నచోట ఉపమ; శరధారావర్షంలో రూపకం.

సాల్యుడు భీమ్యునితో యుద్ధంబు సేయుట (సం. 1-96-27)

- ఉ. 'తశపుధాధినాధుల జయించిన యట్టిద కాదు; చక్కనై
పాశక నిల్చ నా కెదిలపాశ మచీయధనుల్యముక్త నా
నావిధ మార్గణోగ్ర గహనంబున దిగ్బ్రమబోండ కమ్మెయిం
బోవగఁ బోలు సీకనుచుఁ బూరుకులోత్తముఁ దాకె వీకతోన్.

205

ప్రతిపదార్థం: ఈ, వసుధా+అధినాధులన్, జయించిన, అట్టిది+అ, కాదు= ఈ రాజులను జయించటంవంటిదే కాదు; నాకున్+ఎదిరి, హర్న్, చక్కన+ఇ, హోవక, నిల్చు(ము)= నాతో ఎదురొడ్డి యుద్ధంచేయటానికి, హోకుండ నిలువబడు; మదీయ, ధనర్విషుక్త, నానా, విధ, మార్గణ+ఉగ్ర, గహనంబునన్= నాయ్యుక్కవిల్లునుండి విడువబడిన పెక్కురకాలైన బాణా లనే భయంకర మైన అడవిలో; దిక్+భ్రమన్, పాండక= దిమ్ములు తెలియని ఆశ్చర్యం పాందకుండా; ఏ+మెయిన్, హోవగన్,

పోలున్, సీకున్+అనుచున్= సీకు ఏవిధంగా పోవటానికి వీలొతుందని అంటూ; వీకతోన్= గర్వంతో; పూరు, కుల+ఉత్తమున్= పూరు మహారాజు వంశంలో శ్రేష్ఠుడైన భీముడిని; తాంక్= ఎదురౌన్నాడు.

తాత్పర్యం: ‘ఈ రాజులను జయించటం అదొక జయం కాదు. అట్లా సూటిగా పోచుండ నన్ను ఎదురించి యుద్ధంచేయటానికి నిలుచుండుము. నా విల్లునుండి విడువబడిన బహువిధాలైన బాణా లనే భయంకరమైన అరణ్యంలో దిక్కుతోవలు తెలియక అబ్బారపాటుపొందవండా ఎక్కుడికిపోతావు?’ అని అంటూ సాల్వుడు పూరువంశంలో ఉత్తముడైన భీమునిమీద గర్వంతో బాణాలు వేశాడు.

విశేషం: అలం: రూపకం.

వ. జీమ్మండును దసరథంబు నివర్తింపించి సంవర్ధనుమయ సమవర్తియుంబోలే నతిరోద్ఘాకారుండయి నిలిచిన. 206

తాత్పర్యం: భీముడుకూడ తనరథాన్ని వెనుకకు త్రిప్పించి ప్రశయకాలంలోని యముడివలె మిక్కెలి భయంకరమైన (రుద్రసంబంధమైన) ఆకారంకలవాడై నిలువగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

విశేషం: అలం: ఉపమ.

చ. ‘అనిలజవంబునం బఱచు నమ్మదనాగ మెబిల్లి క్రమ్మతీం
చిన పరికాద పోలే గురుసింహావరూధము నిట్లు ర్రమ్మతీం
చునె యిత’ దంచుసుం దగేలి చూపటు సాల్వుమహోమ విక్రమం
బొసరఁగ నల్లడం బొగడుచుండిలి విస్తయస్కచిత్తు లే.

207

ప్రతిపదార్థం: అనిలజవంబున్= వాయువేగంతో; పఱచు= పరుగెత్తు; ఆ+మదనాగము+ఎదిర్చి= ఆ మదించిన ఏనుగును ఎదిరించి; క్రమ్మతీంచిన= మళ్ళించిన; పరికాదు+అ; పోలేన్= తెగకు ముఖ్యమైన ఏనుగువలె; కురుసింహా, వరూధమున్= కురువంశంలో శ్రేష్ఠుడైన భీమునియొక్క పైన్యాన్ని; ఇట్లు= ఈవిధంగా; ఇతడు= సాల్వుడు; క్రమ్మతీంచునె= మళ్ళింపగలిగాడే; అంచున్= అనిలంటూ; తగిలి= ఆసక్తితో; చూపటు= చూచేవారు; విస్తయ, సక్త, చిత్తులు+ఇ= ఆశ్చర్యంతోకూడిన మనస్సులు కలవాడై; సాల్వ, మహీ+ఈశు, విక్రమంబు= సాల్వభూపతి పరాక్రమాన్ని; నల్లడన్= నాల్గుదిక్కులా; పాగడుచున్+ఉండిరి= పాగడుతూ ఉండిపోయారు.

తాత్పర్యం: ‘వాయువేగంతో పరుగెత్తే మదించిన ఏనుగును ఎదిరించి మళ్ళించిన ఆ తెగకు ముఖ్యమైన ఏనుగువలె కురుశ్రేష్ఠుడైన భీముడియొక్క పైన్యాన్ని ఈవిధంగా ఇతడు మళ్ళించాడే’ - అంటూ ఆసక్తితో చూచేవారు ఆశ్చర్యంతో నిండిన మనస్సులతో సాల్వభూపతి పరాక్రమాన్ని నాల్గుదిక్కులా పాగడుతూ ఉండిపోయారు.

విశేషం: అలం: ఉపమ.

వ. అంత.

208

ప్రతిపదార్థం: అంతన్= పిమ్మట.

తాత్పర్యం: తరువాత (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

క. ధృతిమెయి శతసంఖ్యయు దశ | శతసంఖ్యయు శతసహస్రసంఖ్యయును శతా
యుత సంఖ్యయుగా దేవ | త్రతుమీదను సాల్యుఁ దేసె వాడిశరంబుల్.

209

ప్రతిపదార్థం: సాల్యుడు; ధృతి, మెయిన్= ధైర్యంతో; వాడిశరంబుల్= పదను గల బాణాలను; శతసంఖ్యయున్= నూరుసంఖ్యలో; దశ, శతసంఖ్యయున్= పదినూర్లు అంటే వేయి సంఖ్యలో; శత, సహస్ర, సంఖ్యయును= నూరువేల (లక్ష) సంఖ్యలో; శత+అయిత, సంఖ్యయున్, కాన్= నూరుపదివేల (పదిలక్షల) సంఖ్యలుగా; దేవప్రతు, మీదను= దేవప్రతుడను పేరు గల భీమ్మడిమీద; ఏసెన్= ప్రయోగించాడు.

తాత్పర్యం: సాల్యుడు ధైర్యంతో భీమ్మడిమీద పద్మైన బాణాలను వరుసగా నూరు, వేయి, లక్ష, పదిలక్షల సంఖ్యలలో ప్రయోగించాడు.

క. ఘనభుజుఁ డన్నియు నడుమన | తునియగ వడి నేసి, వానితురగచయస్యం
దన సూతుల నొక్కాక య | ముఖును ఛైళ్గగ నేసె భరతముఖ్యుడు పోరన్.

210

ప్రతిపదార్థం: ఘన, భుజాడు= గొప్పభుజాలు కలవాడైన; భరత, ముఖ్యుడు= భరతకులశేష్ముడు - భీమ్మడు; పోరన్= ముర్ధంతో; అస్మియున్= సాల్యుడు ప్రయోగించిన బాణాల నన్నింటిని; నడుమన్+ల= మధ్యలోనే; తునియగన్= విరిగిపోయేటట్లు; వడిన్, ఏసి= వేగంగా బాణాలను ప్రయోగించి; వాని= సాల్యుడియ్యుక్క; తురగ, చయ, స్యందన, సూతులన్= గుట్టులసమూహస్నీ, రథస్నీ, రథాస్ని సడిపే సారథినీ; ఒక్కాక, అమ్మునన్= ఒక్కాక బాణంతో; త్రైళ్గగన్= నేలపై కూలేటట్లు; ఏసెన్= ప్రయోగించాడు.

తాత్పర్యం: గొప్ప భుజాలు కల ఆ భరతకులశేష్ము దైన భీమ్మడు యుద్ధంతో సాల్యుడు ప్రయోగించిన బాణాల నన్నింటిని మధ్యలోనే తునిగిపోయేటట్లు వేగంగా బాణాలు ప్రయోగించి, అతడి గుట్టులను, రథాలను, సారథినీ ఒక్కాకబాణంతో నేలపై కూలేటట్లు చేశాడు.

విశేషం: సాల్యుడు ఆశ్చర్యం కలిగించేటట్లు అధికసంఖ్యలో బాణాలను ప్రయోగించి భీమ్మడిని ఓడించటానికి యత్నించగా ఆబాణాలనన్నింటిని మధ్యలోనే తుంచివేసి, ఒక్కాకబాణంతోనే రథస్నీ గుట్టులనూ సారథిని చంపి అత్యద్భుత మనిపించుకొన్నాడని వ్యంగ్యం.

క. రథమును రథ్యంబులు సా | రథియును వృథ ర్యైన భగ్గరథుఁ దై భాగీ
రథికొడుకుచేత విమనో | రథుఁ దై సాల్యుండు నిజపురంబున కలగన్.

211

ప్రతిపదార్థం: రథమును= రథమూ; రథ్యంబులున్= గుట్టులూ; సారథియును= సారథిమూ; వృథ+ఐనన్= పనికిరానివి కాగా; భగ్గరథుడు+ఐ= విరిగిన రథం కలవాడై; భాగీరథి, కొడుకుచేతన్= గంగాపుత్రుడైన భీమ్మడివలన; ఏ, మనోరథుఁడు+ఐ= వీగిపోయిన కోర్కెలు కలవాడై; సాల్యుండు= సాల్యుడు; నిజపురంబునకున్+అరిగన్= తన రాజధానికి వెళ్ళడు.

తాత్పర్యం: రథమూ, గుట్టులూ, సారథి పనికిరాకుండ పోగా సాల్యుడు రథం విరిగిపోవటమే కాకుండా మనోరథంబు (కోర్కె)కూడా వీగిపోయేటట్లు భీమ్మడు చేయగా చేసేది లేక తననగరానికి తిరిగివెళ్ళడు.

- వ. ఇట్లు సకలరాజులోకంబు నెల్ల నత్రమంబున నోడించి సాల్వరాజు మందల విడిచి పరాక్రమలభ్య లయిన కాశీరాజుడుపొతలనంబాంజికాంబాలికలందోద్గైని వచ్చి భీష్మండు విచిత్రవీర్యునకు వివాహంబుసేయనున్న నందుఁ బెద్దుయిచి రైన యంబ యిట్లనియె.

212

ప్రతిపదార్థం: పెద్ద+అది= పెద్దయది= జ్యేష్ఠరాలు.

తాత్పర్యం: ఈవిధంగా సమస్త రాజుసమూహాన్నంతా తేలికగా ఒడించి సాల్వరాజును ప్రాణాలతో సేనలను బాధించక వదలి పరాక్రమంచేత లభించినవా రయిన కాశీరాజుపుత్రుకలను అంబ, అంబిక, అంబాలికలను, తీసికొని వచ్చి భీష్ముడు విచిత్రవీర్యడికి వివాహం చేయబోగా, ఆ ముగ్గురిలో పెద్దరయిన అంబ ఈవిధంగా అన్నది.

- ఆ. పరఁగ నన్న సాల్వపతి వరియించినఁ | దండ్రిచేతు బూర్యదత్త సైతి
నమ్మిశునకు; నయంబున నెయ్యిచి | ధర్మ పెఱిగి దానిఁ దలపు మిపుడు.

213

ప్రతిపదార్థం: పరఁగన్= ఒప్పునట్లు; సాల్వపతి= సాల్వు డనేరాజు; నన్నన్= (అంబను); వరియించినన్= కోరుకొనగా; ఆ+మహీ+ఈశునకున్= ఆ రాజువు; తండ్రిచేతన్= నాతండ్రిచేత; పూర్వ, దత్తను+పతిన్= ముందే ఇష్టుబడినదాన సైనాను; నయంబునన్= న్యాయంగా, సీతిగా; ఏ+అది, ధర్మవు= ఏది ధర్మమో; ఎఱిగి= తెలిసికొని; దానిన్= ఆ చేయదగినదానిని; ఇప్పుడు; తలఁపుము= ఆలోచించుము.

తాత్పర్యం: సాల్వరాజు నన్న ఒప్పారగా వరించటంచేత మాతండ్రి నన్న ఇంతకుపూర్వమే ఆ రాజుకు మాట ఇచ్చాడు. ఇప్పుడు (ఈపరిస్థితులలో) చేయదగిన ధర్మ మేదో తెలిసికొని సీతితో నిర్దయించుము.

విచిత్రవీర్యైని వివాహము, మరణము (సం. 1-96-52)

- వ. అనిన విని భీష్మండు ధర్మవిదు లయిన భ్రాహ్మణుల యనుమతంబున దాని సాల్వరాజున కిచ్చిపుచ్చి,
మహాత్మవంబున నయ్యరువురు కన్యకల విచిత్రవీర్యునకు వివాహంబు సేసిన

214

ప్రతిపదార్థం: ధర్మవిదులు= ధర్మం తెలిసినవారు.

తాత్పర్యం: అనగా విని భీష్ముడు ధర్మం తెలిసిన భ్రాహ్మణుల అనుమతితో అంబను సాల్వరాజుకు ఇచ్చేటట్లు పంపి, గొప్పవైభవంగా ఆ ఇద్దరు కన్యలను విచిత్రవీర్యడికి ఇచ్చి పెళ్ళచేయగా.

- ఉ. లాలిత రూపయోవన విలాస విభాసిను లైన యంజికాం
బాలికలన్ వివాహ మయి భారతవంశకరుండు గామ లీ
లాలవితానుభోగరసలాలసుఁ ఘై నిజరాజ్యభార చిం
తాలసుఁ దయ్యుఁ; గామికి నయంబున నొండు దలంపణోలునే!

215

ప్రతిపదార్థం: భారత, నంశ, కరుండు= భరతవంశోద్దరకుడు అయిన విచిత్రవీర్యుడు; లాలిత, రూప, యౌవన, విలాస, విభాసినులు+ఐన= పోషింపబడిన రూప, యౌవనాలయొక్క లీలలచేత ప్రకాశించేవారైన; అంబికా, అంబాలికలన్; వివాహము+అయి= పెండ్లియాడి; కామ, లీలా, లలిత+అసుభోగ, రస, లాలసుడు+ఐ= మన్మథ విలాసాలచేత కోమలా లైన ఇష్టభోగాల అసుభవసారాన్ని పొందటంలో విషయసక్కుడై; నిజ, రాజ్య, భార, చింతా+అలసుడు+అయ్యెన్= తన రాజ్యభారాన్ని గురించిన ఆలోచనలో ఉత్సాహంలేనివాడు అయ్యాడు; కామికిన్= ఇంద్రియసుభాలను కోరేవాడికి; నయంబునన్= పొందికగా; ఒండు= మరొకదానిగురించి; తలంపున్, పోలునే= ఆలోచింప వీలు కలుగునా? (కలుగ దని భావం).

తాత్పర్యం: భారతవంశకరు డైన విచిత్రవీర్యుడు లావణ్యంతో కూడిన రూప యౌవన విలాసాలతో ప్రకాశించే అంబికును, అంబాలికను పెండ్లాడి మన్మథలీలలతోకూడిన లలితభోగానుభవాలసారాన్ని పొందాలనే విషయాభిలాపతో తన రాజ్యనిర్వహణభారాన్నిగురించి ఆలోచించటంలో ఆసక్తిలేనివా డైనాడు. అంతేకదా! కాముకునికి పొందికగా మరొక విషయాన్నిగురించి ఆలోచించే వీలెక్కడ కలుగుతుంది? (కలుగదని భావం).

విశేషం: అలం: అర్థాంతరన్యాసం. లలనల విలాసాలను, విచిత్రవీర్యాని విషయసక్కిని వట్టించే యాపద్యరచనలో లవర్లం విరివిగా వాడి లాలిత్యాన్ని పోషించి శృంగార రసానుకూలమైన అష్టరమ్యతను నన్నయ పాటించాడు. టైప్ అనే శబ్దగుణం స్వార్థకం.

వ. ఇట్లు సకలవ్యాపారరహితం డై కాశీరాజదుహితల నయ్యరువుర నతిప్రణయగౌరవంబునం దగీలి.216

ప్రతిపదార్థం: దుహితలు= పుత్రులకు

తాత్పర్యం: ఈవిధంగా అన్ని ప్రవృత్తులను మానుకొని కాశీరాజు కూతుల్ల నిద్దరిని అధికమైనప్రేమాదరంతో కూడి. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

సీ. అమలసుధారమ్య హర్ష్యతలంబుల , నవకుసుమామోద నందనములఁ
గృతకాది కందర క్రీడాగ్నపీంగణ , వివిధరత్నోపలవేదికలను
గలహంస కలనాదకమనీయ కమలినీ , బీఫ్ఫ్కాషైకతతీరములను
రమయించుచును గామరాగాభికాసక్తిఁ , జేసై శోషించి విచిత్రవీర్యుఁ

అ. డమరపులకీఁ జనిన, నతనికీఁ బరలోక , విధుల శాస్త్రద్వాష్ట వెలయుఁ జేసై
నాపగాతనుాజుఁ డఫీలబాంధవులయుఁ బ్రాహ్మణులయుఁదోడ భానునిభుఁడు.

ప్రతిపదార్థం: విచిత్రవీర్యుడు; అమల, సుధా, రమ్య, హర్ష్య, తలంబులన్= స్వచ్ఛమైన(తెల్లనైన) మన్మపుపూతవలన అందమైన భవనాలయొక్క పైభాగాలలోనూ; నవ, కుసుమ+అమోద, నందనములన్= క్రొత్తపూలయొక్క వాసనలుగల ఉండ్యాసవనాలలోనూ; కృతక+అద్రి, కందర, క్రీడాగ్నపీ+అంగణ= కృత్తిమంగా అమర్ధిన కొండలయొక్క గుహలయొక్క, విలాసగ్యపోలయొక్క ముంగిళ్లలోని; వివిధ, రత్న+ఉపల, వేదికలను= అనేకవిధా లైన రత్నులతో ఉన్న రాతిలరుగులమీదనూ; కలహంస, కలనాద= రాజహంసలయొక్క అవ్యక్తమధురమైన స్వరాలచేత; కమనీయ= అందమైన; కమలినీ, దీర్ఘికా, పైకత, తీరములను= సరోవరాలయొక్క, నడబావులయొక్క, తీరాల్లోని ఇసుక తిన్నెల మీద; రమయించుచును= క్రీడిస్తూ; కామ,

రాగ+అధిక+ఆసక్తినేచేసి= కామసుఖంలోని మిక్కిలికోరిక కారణంగా; శోషించి= చిక్కిశల్యమై; అమర, పురికిన్, చనిపన్= దేవతల నగరానికి పోగా (చనిపోగా); అతనికిన్= విచిత్రవీర్యడికి; శాప్రశ్మీ, వెలయన్= శాప్రాలలో చెప్పబడిన పద్ధతికి అనుకూలంగా; పరలోక, విధులన్= చనిపోయినవారికి ఉత్తరగతులు కలిగించటానికి చేసేకర్మలు; ఆపగాతనూజాడు= గంగయొక్కపుత్రత్తుడు, భీముడు; భాను, నిఘ్నాడు= సూర్యుడితోపోలినవాడు; అఖిల, బాంధవులయున్, బ్రాహ్మణులయున్, తోడన్= అందరు బంధువులతో బ్రాహ్మణులతో కలిసి; చేసెన్= చేశాడు.

తాత్పర్యం: తెల్లని సున్వంతో అందంగా ఉన్న మేడలషైభాగాలలోనూ, క్రొత్తగా పూచిన పూలసువాసనలుగల ఉద్యానవనాలలోనూ, కృతిమంగా కట్టిన కొండల గుహలలోనూ విలాసగృహాల ముంగిళలో ఉన్న వివిధ రత్నాలు తాపిన రాతి అరుగులమీదనూ, రాజపంసల మధురమైన కూతలతో అందమైన సరోవరాలయొక్క, నడబావులయొక్క, తీరాలలోని ఇసుకతినైలమీదనూ క్రీడిస్తూ కామభోగంలోని అమితమైన ఆసక్తివలన విచిత్రవీర్యము చిక్కిశల్యమై స్వర్గస్తుడు కాగా అతడికి సూర్యసన్నిభు ఛైన భీముడు బంధువులందరితో, బ్రాహ్మణులతో కలిసి శాప్రోక్తంగా పరలోకవిధులను యథావిధిగా చేశాడు.

సత్యవతి భీముని వివాహమాడు మని కోరుట (సం. 1-97-4)

వ. మతీయు నత్యంతశేకార్థవంబున మునింగిన తల్లిని మఱదంద్రును నాశ్వాసించి, యూరాజకం బయిన రాజ్యం బకలంకంబుగాబ్రతిపాలించుచున్న కొడుకు నభీలధర్మవిదు గాంగేయుం జూచి సత్యవతి యి ట్లవియే.218

ప్రతిపదార్థం: మతీయున్= ఆషైన; అత్యంత, శోక+అర్థవంబున్, మునింగిన= అపార మైన దుఃఖ మనే సముద్రంలో మునిగిన; తల్లిని; మఱదంద్రును= తమ్మువిభార్యలను; ఆశ్వాసించి= ఓదార్చి; అ, రాజకంబు+అయిన, రాజ్యంబు= రాజు లేకుండా పోయిన రాజ్యాస్త్రి; అకలంకంబుకాన్= ఎటువంటి అపవాదు రాకుండ; ప్రతిపాలించుచున్+ఉన్న= రక్షకుడుగా పాలిస్తూ ఉన్న; కొడుకున్= కొడుకును; అఖిల, ధర్మ, విదున్, గాంగేయున్, చూచి= అన్విధర్మాలూ తెలిసినవాడైన భీముడిని చూచి; సత్యవతి; ఇట్లు+అనియెన్= ఈవిధంగా అన్వది.

తాత్పర్యం: ఆ తరువాత, అపారమైన దుఃఖసాగరంలో మునిగిన తల్లిని, మరదశ్శనూ ఓదార్చి, రాజు లేని ఆరాజ్యానికి ఏలోపం రాకుండ రాజుప్రతినిధిగా పాలనంసాగిస్తూ ఉండగా తనకు కొడుకూ, స్వర్గధర్మాలు తెలిసినవాడూ అయిన భీముడిని చూచి సత్యవతి ఈవిధంగా అన్వది.

విశేషం: అలం: రూపకం.

క. శంతను సంతానంబును , సంతతకీర్తియును జిండనత్యుతియును న త్యంత మహీభారమును బ , రంతప! నీయంద చిరతరం బై నిలిచెన్.

219

ప్రతిపదార్థం: పరంతప= శత్రువులను తపింపచేయువాడా! భీముడా!; శంతను, సంతానంబును= శంతనుడియొక్క సంతానం (అనదగినవాస్తవమున్నా); సంతత, కీర్తియును= కలకాలముండే కీర్తియున్నా; పిండ, సత్కృతియునున్= పితృదేవతలకు పిండములు సమర్పించే ఉత్తమకర్మము; అత్యంత, మహీ, భారమును= అపారమైన రాజ్యంయొక్క భారమూ; నీ+అందున్+అ= నీయందే; చిరతరంబు+బా= చాలకాలం ఉండేదిగా; నిలిచెన్= ఏర్పడింది.

తాత్పర్యం: శత్రువులను తపింపజేసే ఓపీరుడా! భీషా! శంతనుడియొక్క సంతాన మని చెప్పదగిన వాస్తవమూ, కలకాలముండే కీర్తియూ, పితృదేవతలకు పిండప్రదానం చేసే ఉత్తమకర్మాధికారమూ, అపారమైన సామ్రాజ్యభారమూ నీయందే చాలకాలం నిలిచిఉండే స్థితి ఏర్పడింది.

చ. జనసుత సర్వదర్శములు సర్వజగత్తిలవర్తనక్తమం
బును మణి సర్వపంశములు బుట్టిన మార్గము నీవ నిక్కపం
బనము! యెఱుంగు: దుస్సుతగుణాధ్యాదవున్ భరతాస్వయావలం
బసుడవు నీవ: నిన్నొకడు పంచెడ్ జేయుము మత్తియంబుగన్.

220

ప్రతిపదార్థం: అనము= దోషాలు లేనివాడా; పుణ్యాత్మకా! (భీషా!); జన, నత, సర్వ, ధర్మములు= ప్రజలచేత కొనియాడబడే అన్ని ధర్మాలనుగురించి; సర్వ, జగత్, పరివర్తన, క్రమంబును= ప్రపంచంలో జరుగుతున్న మార్పులన్నింటిక్రమాన్ని; మతి= అంతేకాక; సర్వ, వంశములన్, పుట్టిన, మార్గమున్= (రాజ)వంశాన్ని ప్రారంభమైన విధానాన్ని; నిక్కపంబు= వాస్తవంగా, నిజంగా; నీవు+అ, ఎఱుంగుదు(పు)= నీకు మాత్రమే తెలుసు; నీవు+అ= నీవే; ఉన్నత, గుణాధ్యాదవున్= ఉత్తమగుణ సంపన్మాదవు; భరత+అన్యయ+అవలంబనుడవు= భరతుడు వంశకర్తగా ఉన్న వంశానికి ఆధారమైనవాడవు; నిన్నున్+ ఒకడు, పంచెదన్= నిన్ను ఒకడు, పంచెదన్= నిన్ను ఒకటి ఆజ్ఞాపిస్తాను; మత్, ప్రియంబుగన్, చేయుము= నాకు సంతోషమేయేటట్లు చేయుము.

తాత్పర్యం: పాపరహితుడవయిన ఓ భీషా! ప్రజలచేత కీర్తింపబడే ధర్మాలన్నింటిని గురించి, లోకంలో జరిగే పరిణామాలన్నింటి క్రమాన్నిగురించి, అంతేకాక, రాజవంశాలన్ని పుట్టిన విధానాలగురించి నీవు వాస్తవజ్ఞానం కలిగిఉన్నావు. ఉత్తమగుణాసంపదగల నీవే ఈసాడు భరతవంశానికి ఆధారంగా నిలిచి ఉన్నావు. నిన్ను నేను ఒకటి ఆజ్ఞాపిస్తాను. నాసంతోషంకొరకు దానిని నీవు చేయుము.

క. ఇక్కడువంశంబున వీ, ఐక్కర్మాదవ యున్నవాడ: పుర్తీరాజ్యం
బెక్కటి సేకొని తేజము, బిక్కుల వెలిగింపు సంతతియుఁ బడయు మొగిన్.

221

ప్రతిపదార్థం: ఈ+కురువంశంబున్= ఈకురువంశంలో; నీవు+బక్కర్మాదవు+అ, ఉన్నవాడవు= నీవు ఒక్కడివే ఉన్నావు; ఉర్మి, రాజ్యంబు= భూమిపరిపాలనను; ఎక్కటి, చేకొని= మరెవరి సహాయంలేకుండా ఒక్కడివే తీసికొని; తేజమున్= పరాక్రమాన్ని ప్రకాశాన్ని; దిమ్మలన్, వెలిగింపు(ము)= దిమ్మలందు ప్రకాశించేటట్లు చేయుము; ఒగ్గు= క్రమంగా, సంతతియున్, పడయుము= సంతానాన్నికూడా పొందుము.

తాత్పర్యం: ఇప్పుడు ఈకురువంశంలో (రాజ్యార్పా డైవాడవు) నీవొక్కడవే (బ్రతికి) ఉన్నావు. నీవు ఈరాజ్యాన్ని అసహాయవీరుడిగా చేపట్టి నీపరాక్రమతేజాన్ని నలుదిక్కలా వెలిగేటట్లు చేయుము. క్రమంగా సంతానాన్నికూడ పొందుము.

క. ‘నిరతంబు బ్రహ్మమేదలుగఁ, వరుసన యెడతెగక యిట్లు వచ్చిన వంశం
బురుభుజ! నీ వుండగఁ నీ, తరమున విచ్ఛిన్న మగుట ధర్మవే?’ యనినన్.

222

ప్రతిపదార్థం: ఉరుభుజ= గొప్పభుజాలు కలవాడా (బాహుబలం కలవాడా అనిభావం); బ్రహ్మ మొదలుగన్= బ్రహ్మదేవుడు మొదలుకొని; వరుస్తో+ల= పరంపరగా; నిరతంబున్= ఎల్లప్పుడూ; ఎడతెగక= విచ్చిస్తుం కాకుండ (ఆగిపోకుండ); ఇట్లు= ఈసిచిధంగా; వచ్చిన, వంశంబు= సాగిన వంశం; నీపు+ఉండగన్= నీపు(మిగిలి) ఉండగానే; నీతరమున్నున్= నీ జీవితకాలంలోనే; విచ్చిస్తుము+అగుట= తెగిపోవుట (వంశంలో వారసుడు లేకుండపోవటం); ధర్మపు+ఎ= ధర్మమా? (కాదని భావం); అనిన్ను= అని అనగా.

తాత్పర్యం: ‘గొప్ప భుజబలం కలవాడా! బ్రహ్మదేవుడు మొదలుకొని పరంపరగా ఎక్కడా ఎప్పుడూ ఆగిపోకుండా ఈసిచిధంగా వచ్చిన ఈసిచిధంగా నీ పుండగానే, నీజీవితకాలంలోనే వంశపరంపర విచ్చిస్తుం కావటం (తెగిపోయి ఆగిపోవటం) ధర్మమా? (ధర్మం కాదు) అని సత్యవతి అనగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్యయం.)

క. విని భీష్ముడనియే 'మీ కి , ట్లని యానతి యాయదగునే? యమ్మెయి నాప విష్ణు పల్చును మఱి నా తా , ఖ్యాన ప్రతమును జెఱుప నంత చిఱుతనె చెప్పుడా'.

223

ప్రతిపదార్థం: విని= సత్యవతి మాటలు విని; భీష్ముడు+అనియెన్= భీష్ముడు ఈసిచిధంగా అన్నాడు; మీమన్+ఇట్లు+అని, ఆనతి, ఈయన్, తగునె= మీరు ఈసిచిధంగా ఆజ్ఞాపీంచటం న్యాయమా?; ఆ+మెయిన్, నా పల్చిన, పల్చును= ఆ విధంగా నేను చేసిన ప్రతిజ్ఞను (శంతమడికి సత్యప్రతివలన పుట్టిన సంతానానికి రాజ్యం చెందేటట్లు చూస్తా నని దాశరాజుకు ఇచ్చిన మాటను ఇక్కడ భీష్ముడు ప్రస్తావన చేస్తున్నాడు); మఱి= అంతేకాక; నా, తాల్చిన, ప్రతమును= నేను పూనిన (బ్రహ్మచర్య) ప్రతాన్ని (సత్యవతి సంతానానికి సవతికొడుకుల పోరు రాకుండ భీష్ముడు బ్రహ్మచర్యప్రతాన్ని స్వీకరించిన ప్రస్తావన ఇది); చెఱువన్= పాడుచేసుకోటానికి; అంత, చిఱుతనె, చెప్పుడు+అ= అంత బాలుడినా (అవివేకినా) చెప్పండి.

తాత్పర్యం: సత్యవతి మాటలు విని భీష్ముడు ఈసిచిధంగా అన్నాడు - “మీకు ఈసిచిధంగా ఆజ్ఞాపీంచటం ఉచితమా? (కాదు). ఆ విధంగా ఆనాడు చేసిన ప్రతిజ్ఞనూ, అంతేకాక నేను చేపట్టిన బ్రహ్మచర్యప్రతాన్ని వమ్ముచేయటానికి నే నంత బాలుడినా? (అవివేకినా) చెప్పండి. (కాదని భావం).

క. హిమకరుఁడు శైత్యమును, న , ర్యముఁడు మహాతేజమును, పుత్రాశనుఁ దుష్ట త్వము విడిచిరేని గుర్వ , ర్థము నాచేకొని సద్గుతంబు విడుతునే?

224

ప్రతిపదార్థం: హిమకరుఁడు= (చల్లని కిరణాలు కలవాడు); చందుడు; శైత్యమును= చల్లదన్నీస్తు; అర్యముఁడు= సూర్యుడు; మహాత్+తేజమును= గొప్పదైన ప్రకాశాన్ని; పూత+అశనుడు= (పోమము చేయబడిన ద్రవ్యాలే ఆపోరంగా కలవాడు); అగ్ని; ఉష్ణత్వమున్= వేడిమినీ; విడిచిరి+ఎని= వదలినప్పటికీన్ని; గురు+అర్థము= తండ్రికొరు; నా, చేకొనిన= నేను చేపట్టిన; సత్త+ప్రతంబు= ఉత్తమదీష్టను ((బ్రహ్మచర్యప్రతాన్ని)); విడుతును+ఎ= విడిచిపెట్టుతానా? (విడువ నని భావం).

తాత్పర్యం: చందుడు చల్లదన్నీస్తు, సూర్యుడు అత్యంతప్రకాశాన్ని, అగ్ని వేడిమినీ విడిచినప్పటికీ, నేనుమాత్రం తండ్రికొరు చేపట్టిన ఈ ఉత్తమప్రతాన్ని విడుస్తానా? (విడువను అని భావం).

వ. 'పృథివ్యాధి మహాభూతంబులు గంధాధిగుణంబుల నెట్లు విడువ వట్ల యేనును గురుకార్యంబున మీశుల్చార్థంబుగా సర్వజనసమక్షంబున నాచేసిన సమయస్థితి విడువ; నది యట్లుండె; మీయానతిచ్ఛినట్లు

నాయేఱుగని ధర్మపులు లేవు; శంతనుసంతానంబు శాశ్వతంబగునట్లుగ క్షత్రధర్మంబుసెప్పెద; నాచెప్పినదాని ధర్మాధ్రవిదు లయి లోకయాత్రానిపుణు లయిన పురోహితప్రముఖ నిఖిలబ్రాహ్మణవరులతో విచారించి చేయునటి' యని భీష్మ దండఱు విన ని ట్లనియె.

225

ప్రతిపదార్థం: పృథివీ+అది, మహాత్, భూతంబులు= భూమిమొదలైన గొప్పవైన పంచభూతాలు; గంధ+అది, గుణంబులను+ఎట్లు, విడువసు= వాసనమొదలైన సహజలక్ష్మణాలను ఏవిధంగా వదలుకోవో; అట్లు+ల, ఏమను= ఆ విధంగానే నేనుకూడ; గురు, కార్యంబునన్, మీ శుల్మ+అర్థంబుగా= తండ్రికొరకైన (వివాహ) కార్యంలో మీకివ్యవలసిన కట్టం కొరకుగా; సర్వ, జన, సమశ్శంబునన్= జనులందరి ఎదుట; నా, చేసిన, సమయ, స్థితి= నేను చేసిన నియమవ్యవస్థము; విడువను= వదలను; అది, అట్లు+ఉండెన్= అది ఆవిధంగా ఉండనివ్యండి.; మీ, అనితి+ఇచ్చినట్లు= మీరు ఆజ్ఞాపించినట్లు (మీరు-బహువచన గౌరవవాచకం); నా, ఎఱుగని, ధర్మపులు, లేవు= నాకు తెలియని ధర్మాలు లేవు; శంతను, సంతానంబు, శాశ్వతంబు+అగునట్లుగన్= శంతనుడి సంతతి అవిచ్ఛిన్సంగా (శాశ్వతంగా) సాగుతూ ఉండేటట్లుగా; క్షత్ర, ధర్మంబు, చెప్పెదన్= క్షత్రియులు పాటించదగిన ధర్మాన్ని చెప్పుతాను; నా, చెప్పిన, దానిన్= నేను చెప్పిన ఆ ధర్మాన్ని; ధర్మ+అర్థ, విడులు, అయి= ధర్మముయొక్క ప్రయోజనాన్నిగురించి తెలిసినవారై; లోక, యాత్రా, నిపుణులు+అయిన= లోకం సాగేతీరును తెలిసిన నేర్పరులగు; పురోహిత, ప్రముఖ, నిఖిల, బ్రాహ్మణ, వరులతోన్= పురోహితుడు మొదలైన సమస్త బ్రాహ్మణాజేష్టులతో; విచారించి= ఆలోచించి; చేయునది= ఆచరించవలసింది; అని; భీష్మాడు; అందఱు; వినన్; ఇట్లు+అనియెన్.

తాత్పర్యం: 'భూమి మొదలైన పంచమహాభూతాలు గంధం మొదలైన సహజగుణాలను ఏవిధంగా విడువవో అట్లే నేనుకూడ తండ్రిగారి ప్రయోజనం కొరకు మీ కివ్యవలసిన కన్యాశుల్కం నిమిత్తం జనులందరిముందు నేను చేసిన ప్రతిజ్ఞయొక్క వ్యవస్థను నేను విడువను. అది అట్లుండ నివ్యండి. మీరు చెప్పినట్లు నాకు తెలియని ధర్మాలు లేవు. శంతనుడి సంతానం అవిచ్ఛిన్సంగా సాగుతూ ఉండేటట్లుగా క్షత్రియధర్మాన్ని ఒకదానిని చెప్పుతాను. నేను చెప్పినదానిని ధర్మప్రయోజనాన్ని, లోకంపోకడ విధానాన్ని తెలిసిన నిపుణులైన పురోహితులు మొదలైన సమస్త బ్రాహ్మణాజేష్టులతో ఆలోచించి చేయవలసింది' - అని భీష్మాడు అందరూ వినేటట్లు ఈ విధంగా అన్నాడు.

విశేషం: పృథివి, నీరు, అగ్ని, వాయువు, ఆకాశము - అనేవి పంచమహాభూతాలు. గంధం, రసం, రూపం, స్వర్ఘ, శబ్దం - అనేవి (వరుసగా) వాటి సహజగుణాలు.

చ. పితృవధజాతకోపపలపీడితుఁ దై జమదగ్నిస్సానుఁ దు
ద్రుతబలు శ్వాహాయున్ సమరదల్మితుఁ జంపి యశేషధారుణీ
పతుల వధించె గర్జగతబాలురు నాభిగ; నట్టిచోటుఁ ద
త్వతులకుఁ దొబ్బి ధర్మవిభి సంతతి నిల్వరె భూసురోత్తముల్.

226

ప్రతిపదార్థం: జమదగ్ని, సూనుఁడు= జమదగ్నికుమారు డైన పరపురాముడు; పితృ, వధ, జాత, కోప, పరిపీడితుఁడు+ఇ= తండ్రియొక్క వధవలన కలిగిన కోపంచేత బాధపడినవాడై; ఉద్దత, బలున్= గర్వంతోకూడిన బలంకలవాడిని; సమర, దర్వితున్= యుద్ధంలో మదించినవాడిని; శ్వాహాయున్= శ్వాహాయుడిని; చంపి; గర్భగత బాలురున్, అదిగన్= ప్రీగర్భాలలోని బాలురు మొదలుకొని; అశేష, ధారుణీ, పతులన్= శేషంలేకుండా రాజులనందరిని; వధించెన్= చంపాడు; అట్టిచోటున్= ఆవిధంగా జరిగినపట్లు; తద్వ, సతులన్= ఆ రాజపత్ములకు; తొల్లి= పూర్వం; ధర్మవిధిన్= ధర్మశాస్త్రాన్నియమంప్రకారం; భూసుర+ఉత్తముల్= బ్రాహ్మణోత్తములు; సంతతి, నిల్వరు+ఎ?= సంతానాన్ని నిలిచేట్లుచేయరా? (చేశారనిభావం).

తాత్పర్యం: పరశురాముడు తనతండ్రి వధింపబడటంవలన కలిగిన కోపంచేత వీడితుడై మహాబలసమన్వితుడు, యుద్ధాలలో మదించివ్యవహరించేవాడూ అయిన ప్రాహాయుడిని చంపి, రాజవత్సుల గర్భాలలోఉన్న బాలురు మొదలు కొని రాజులనందరనీ ఎవ్వరూ మిగలకుండా చంపాడు. అటువంటి సందర్భంలో పూర్వం బ్రాహ్మణశేషులు ధర్మశాస్త్రవిధిప్రకారం ఆ రాజవత్సులందు సంతానాన్ని కలిగించి వంశాలను నిలిపారు.

దీర్ఘతముని వృత్తాంతము (సం. 1-98-6)

వ. మఱి యచియునుంగాక యుతథ్యం డను మునివరుపత్తి మమత యునుదాని గర్భాణి నభ్యాగతుం డయి బృహస్పతి దేవరన్యాయంబున నజ్జలషించిను దచీయగర్భస్థం డయిన పుత్రుం డెత్తింగి యిచి ధర్మవిరుద్ధం బని యాక్రోశించిన వానికి నలిగి బృహస్పతి 'సర్దుభూతేష్టితం బైన యికజ్ఞర్థంబునందు నాకుఁ బ్రతికూలుండ వయతివి కావున చీర్ఘతముంబును బొందు' మని శాపం జ్ఞానిన, వాఁడును చీర్ఘతముందు నాఁ బుట్టి సకలవేదవేదాంగవిదుండయి జాత్యంధుం డయ్యును తనవిద్యాబలంబును బెద్దకాలంబునకుఁ బ్రద్వేషిణి యను నొక్కబూహ్యాణి వివాహం బయి గౌతమాదు లయిన కొడుకులం బెక్కండ్రుం బడసిన, నచి లళ్లపుత్రమై తన్న మెచ్చుకున్న 'నిట్టేల నన్ను మెచ్చ?' వని చీర్ఘతముందు ప్రద్వేషిణి నడిగిన నబి యి ట్లనియె. 227

ప్రతిపదార్థం: సుస్పష్టం.

తాత్పర్యం: మరి అంతేకాక - ఉత్సవుడు అనే మునియొక్క భార్యమవతఅనేపేరుగల వనితను గర్భాణిఅయిన్ననూ అభ్యాగతుడుగా వచ్చిన బృహస్పతి దేవరన్యాయాన్ని అనుసరించి కోరగా, ఆమెగర్భంలో ఉన్న బాలుడు దానిని తెలిసికొని అది ధర్మవ్యతిరేక మని పెద్దగా అరవగా, అందుకు బృహస్పతి కోపపడి 'జీవులందరిచేత కోరబడే రణపనిలో నాకు వ్యతిరిక్తుడ వైనావు కాబట్టి దీర్ఘకాలం చికటిని అనుభవించు' మని ((గ్రుడ్డివాడ వగుమని) శాపంపెట్టగా, ఆతడు దీర్ఘతము డనే పేరున పుట్టి వేదాలనూ, వేదాంగాలనూ తెలిసికొని పుట్టుగ్రుడ్డి అయినపుటీకీ తనవిద్యాబలంతో చాలకాలం తరువాత ప్రద్వేషిణి అనే బ్రాహ్మణవనితను పెండ్లాడి గౌతముడు మొదలైన కొడుకులను అనేకులను పొందగా, ఆమె పుత్రవతి అయినపుటీకీ తనను మెచ్చుకుండగా 'ఎందుకు నన్ను ఈవిధంగా మెచ్చవు?' అని దీర్ఘతముడు ప్రద్వేషిణి అడుగగా ఆమె ఈవిధంగా అన్నది.

తే. పతియు భరియించుఁ గావున భర్తయయై; | భామ భరియింపబడుగాన భార్య యయై;
బరగ నబి మనయందు వీఢ్చుచియే నిన్ను; | నేన యెల్లకాలము భరియింతుఁ గాన. 228

ప్రతిపదార్థం: పతియున్= మగడు; భరియించున్, కావున్= భార్యను భరిస్తాడు కాబట్టి; భర్త, అయ్యెన్= భర్త అని పిలువబడతాడు; భామ= ఇల్లాలు; భరియింపబడున్, కాన= భర్తచేత భరింపబడుతుంది కాబట్టి; భార్య, అయ్యెన్= భార్య అనబడుతున్నది; పరగన్= ఒప్పగా; అవి= ఆ భార్యభర్తలస్వభావాలు; నిన్నున్, నేను+అ; ఎల్లకాలము; భరియింతున్= భరిస్తాను, పోషిస్తాను; కాన= కాబట్టి; మన, అందున్= మనపట్ల; వీడ్యడియెన్= వేరుపడ్డాయి, (తిరగబడ్డాయి).

తాత్పర్యం: భార్యను భరిస్తాడు కాబట్టి మగడిని 'భర్త' అని పిలుస్తారు. భర్తచేత భరింపదగింది కాబట్టి ఇల్లాలిని 'భార్య' అని అంటారు. నేను నిన్నే యెల్లకాలం భరిస్తూ (పోషిస్తూ) ఉంటాను కాబట్టి అదిమనపట్ల వ్యత్యస్తమైనది (ఆ సంబంధం).

- అ. ‘ఎంతకాల మయిన నిష్టాట భలయింపు, నీవ నింక నరుగు మొండుకడకు’
సనిశ నిర్దయాత్మ లని బీర్ధతముఁ డచ్చి, సతుల కెల్ల నపుడు శాప మిచ్చే.

229

ప్రతిపదార్థం: ఎంత, కాలము+అయినన్= ఎంతకాలమైననూ; ఈ+పాటన్= ఇదే విధంగా; భరియింపన్, ఓపన్= భరింప(హోపింప) జాలము; ఇంకన్= ఇకమీద; ఒండు, కడకున్= మరొకవోటికి; అరుగుము= వెళ్ళుము; అనినన్= అనగా; దీర్ఘతముఁడు; అల్లి= కోపించి; నీరుయ+ఆత్మలు+అని= ఆడువారు దయలేని హృదయాలు కలవా రని; సతులకున్+ఎల్లన్= ఇల్లాండ్రు కందరికి; అపుడు; శాపము+ఇచ్చేన్= శాపం పెట్టాడు.

తాత్పర్యం: ‘ఎంతకాల మయినా ఇదేవిధంగా భరించవలసివస్తే నేను భరించలేను; ఇక నీవు మరొకవోటికి వెళ్ళుము’ అనగా స్త్రీలు దయలేని హృదయాలు కలిగినవా రని దీర్ఘతముడు కోపించి ఇల్లాండ్రుకందరికి అప్పుడు శాపం పెట్టాడు.

- క. పతిహీన లయిన భామిను, లతిధనవతు లయ్యుఁ గులజ లయ్యును ననలం
కృత లయ్యుడు మాంగల్యురు, హిత లయ్యుడుఁ గృపణవృత్తి నిబియు మొదలుగన్.

230

ప్రతిపదార్థం: పతి, హినలు+అయిన, భామినలు= భర్త చనిపోయిన వనితలు; అతి, ధనవతులు+అయ్యున్= ఎక్కువ ధనం కలవారైననూ; కులజలు+అయ్యునున్= ఉత్తమకులాలలో పుట్టినవారైననూ; ఇదియన్, మొదలుగన్= ఇప్పటినుండి; కృపణవృత్తిన్= దయనీయంగా; అనలంకృతలు+అయ్యుడున్= అలంకారాలు లేనివా రొతారు గాక; మాంగల్య, రహితలు+అయ్యుడున్= తాళి లేని వారొతారు గాక!

తాత్పర్యం: భర్తలను కోల్పోయిన భార్యలు ఎంతటి ధనవతు లైనా, ఉత్తమకులాలలో పుట్టినవారైనా ఇప్పటినుండి దయనీయంగా అలంకారాలు లేనివారుగా, తాళిలేనివారుగా అయ్యెదరుగాక! (ఇది దీర్ఘతము డిచ్చిన శాపం).

- వ. అనిశాపంజచ్ఛిన బీర్ధతమునకు నలిగి ప్రదేషిణి ‘యిమ్ముడుకని నెటయేనియం గొనిపాం’ డని తనకొడుకులం బంచిన, వారును నయ్యోతథ్య నతపుధ్వ జాత్యంధు నింధనంబులతో బంధించి మోహంధులయి గంగలో విడిచిన, నమ్మునియునుబ్రాహ్మగంబునబ్రేక్షుధేశంబులుగడచి చనియె; నంత నొక్కనాఁడు బలియనురాజు గంగాభేకార్థంబు వచ్చినవాఁ డయింధన బంధనంబున నుండియు నుదాత్మానుదాత్త స్ఫురిత ప్రచయస్వరభేదంబు లేర్పడ సలక్షణంబుగా వేదంబులం జదువుచుఁ, దరంగ ఘుట్టనంబునం దనయుస్వదరిం జేరపచ్చినవానిఁ బీరంబుఁ జేస్తి, యింధనబంధనంబులు విడిచి, మహర్షి మామతేయంగా నెతీగి, తన్నెతీంగించుకొని నమస్కారంబు సేసి యి ట్లనియె.

231

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: అని శాపం పెట్టిన దీర్ఘతముడైనై కోపించి ప్రదేషిణి ‘ఈముసలివాడిని ఎక్కడికైనా తీసికొనిపోండి’ అని తన కొడుకులను ఆజ్ఞాపించింది. వారు మిక్కిలి ముసలివాడు, పుట్టుగ్రుడై అయిన ఆ ఉతథ్యుడి కుమారుడైన దీర్ఘతముడిని కట్టులతో కలిపికట్టి గర్యాంధు లై గంగలో విడిచిపెట్టారు. ఆ ముని గంగాప్రవాహవేగంలో అనేకదేశాలు దాటి వెళ్ళాడు. అంత, ఒకనాడు బలి అనేరాజు గంగాస్నానంకొరకు వచ్చి కొయ్యలకు కట్టబడిఉండికూడ ఉదాత్త,

అనుదాత్త స్వరిత ప్రచయస్వరముల భేదం స్పష్టంగా తెలిసేటట్లు లక్ష్మణహితంగా వేదాలను చదువుతూ అలాలతాకిడికి తా నున్న తీరానికి చేరరాగా, అతడిని ఒడ్డుకు చేర్చి కట్టెలమ కట్టిన కట్టును విప్పి మమతాపుత్రుడూ, మహార్షి అయిన దీర్ఘతము డని తెలిసికొని, తనను అతనికి తెలియచెప్పుకొని నమస్కరించి ఈవిధంగా అన్నాడు.

క. ఎందుండి వచ్చి తిందులి, కెందుల కేగుదు మహాముసీశ్వర ! విధ్య

ద్వందిత! నాపుణ్యంబున్ఱ, జెందితి ని న్యిష్టఫలమ్యి జెందిన పాటన్.

232

ప్రతిపదార్థం: మహాత్+ముని+ఈ+శ్వర= గౌప్యమునులలో శ్రేష్ఠుడైనవాడా!; విద్యాత్+వందిత= విద్యాంసులచేత నమస్కరింపబడినవాడా!; ఎందున్+ఉండి, ఇందులయన్+ వచ్చితి(ఏ)= ఎక్కుడినుండి ఇక్కుడికి వచ్చావు?; ఎందులయన్+ఏగుదు(ఏ)= ఎక్కుడికి పోతావు?; ఇష్ట, ఫలము, చెందిన, పాటన్= కోరినకోర్కె ఫలించిన విధంగా; నిస్సున్; నా, పుణ్యంబున్ఱ= నాపుణ్యంబలన; చెందితిన్= పొందాను.

తాత్పర్యం: మహామునిశ్రేష్ఠుడా! విద్యాంసుల నమస్కారుతు లందుకొన్నవాడా! ఎక్కుడినుండి ఇక్కుడికి వచ్చావు? ఎక్కుడికి పోతావు? నాకోర్కె ఫలించి నన్న పాందినట్లు నాపుణ్యంబంగా నిన్న చూడగలిగాను.

వ. 'పినపుత్రకుండనై యోవ్యిధంబును సంతానంబు వడయనేరకున్నవాఁడు; నాకు సంతానదానంబు దయనేయు' మని యతనిం బూజించి తనపురంబునకుం దోడ్జైని చని, బుతుమతి ర్యై యున్న తనదేవి సుదేష్మ యనుదాని సమల్చించిన, నదియును.

233

ప్రతిపదార్థం: సుస్పష్టం.

తాత్పర్యం: నేను కొడుకులు లేనివాడి షై ఏవిధంగానూ సంతతిని పొందలేకుండా ఉన్నాను. నాకు సంతానదానం దయతో చేయుము' అని అతడిని గౌరవించి తనవగరానికి తీసికొనిపోయి, బుతుస్సాం చేసియున్న తనరాణి ర్యైన సుదేష్మను అతనికి అర్పించగా, ఆమె

అ. పుట్టు జీకు వృద్ధు బూతిగంధానను, వేదజడునిఁ బోండ వెలఁది రోసి,
తన్నపోనిదానిఁ దన్విఁ గోమలిఁ దను, దాధికూతుఁ బంచే దపసికడకు.

234

ప్రతిపదార్థం: పుట్టు, జీకు= పుట్టుకతోనే గ్రుడ్డివాడు అయినవాడిని; వృద్ధున్= ముసలివాడిని; పూతి, గంధ+ఆనసున్= దుర్గంధం (చెడువాసన) గల ముఖం (నోరు) కలవాడిని; వేద, జడునిన్= వేదంతప్ప మరొక విషయం తెలియని మూడుడిని; పొందన్= కలియుటకు; వెలఁది= వనిత (రాణి); రోసి= అసహ్యాంచుకొని; తన్నున్+అ= తనను అన్నివిధాలా; పోని, దానిన్= పోలినదానిని; తన్విన్= సన్ననినండుము కలిగినదానిని; కోమలిన్= మృగువైనదానిని; తన, దాది, కూతున్= తనను పెంచినదాదియెక్క కూతురును; తపసి, కడకున్, పంచెన్= బుమివద్దకు పంపింది.

తాత్పర్యం: పుట్టుగ్రుడ్డి, ముసలివాడు, దుర్గంధం వచ్చేనోరు కలవాడు, వేదంతప్ప మరొక విలాసం తెలియని అరసికుడు అయిన ఆ మునిని పొందటానికి రాణి ఏవగించుకొని, తనను అన్నివిధాలా పోలి ఉన్న సన్ననినండుముగలిగి, కోమలి అయిన తన దాదికూతురును మునిచెంతకు పంపించింది.

- వ. ఆ దీర్ఘతముండును దానిపలనఁ గాళ్ళిపుదాదుల నేకాదశపుత్రులం బుట్టించిన బలియును సంతసిఖి 'వీరలు నాపుత్రుకులే?' యనిన నమ్ముని వాని కి ట్లనియె. 235

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: ఆ దీర్ఘతముడున్నా ఆ దాదికూతురువలన కాళ్ళిపుదు మొదలైన పదకొండుమంది కొడుకులను పుట్టించగా బలి సంతోషించి వీరందరు నాకొడుకులేనా! అని అడుగగా ఆ మని ఆ రాజుతో ఈవిధంగా అన్నాడు.

- క. వీరలు నీకులపుత్రులు , గారు; భవద్వేవి దాధిగాధిలిసుతకున్ భూరిభుజ! యుధ్భవించిన , వారు మహాధర్మపరు లవాలతసత్కుణ్లో. 236

ప్రతిపదార్థం: భూరిభుజ= ఫున్మైన భుజాలు కలవాడా!; వీరలు= వీరు; నీ, కుల, పుత్రులు, కారు= నీవంశంలో పుట్టిన కొడుకులు కారు; భవత్, దేవి, దాది, గాధిలిసుతకున్, ఉర్ధ్వవించిన, వారు= నీయొకృరాణియొకృదాధియొకృ ముద్దులకూతురుకు పుట్టినవారు; మహాత్+ధర్మ, పరులు= గొప్పవైన ధర్మంలో ఆసక్తి కలవారు; అవారిత, సత్కుల్= వారించటానికి వీలు కాని బలం కలవారు.

తాత్పర్యం: మహాభుజా! ఈ పుట్టినవారు నీవంశంలో పుట్టినవారు కారు. నీరాణియొకృ దాదిముద్దులకూతురుకు పుట్టినవారు. వీరు ఉత్తమధర్మపరాయణులు, ఎదురులేని బలశక్తి కలవారు.

- వ. అనిన నబ్బలి సంతానార్థి గావున వెండియు నమ్మునిం బ్రార్థించి తత్త్వసాదంబు వడసి సుదేష్మ నియోగించిన దీర్ఘతముండును దానియంగంబులెల్ల నంచిచూచి 'వంశకరుండును మహాసత్కుణ్డును నయ్యదు కొడుకు నీకుం బుట్టు' నని యనుక్కొంచిన, దానికి నంగరాజును రాజుల్లి పుట్టు నివ్విధంబున నుత్తము క్షత్రియక్షేత్రంబులందు ధర్మమార్గంబున బ్రాహ్మణులవలనం బుట్టింపశకు లయిన క్షత్రియు లనేకులు గలరు. 237

ప్రతిపదార్థం: అనిన్= అని పలుకగా; ఆ+బలి= ఆ బలిమహారాజు; సంతాన+అర్థి, కావున= సంతానాన్ని కోరువాడు కాబట్టి; వెండియున్= మరల; ఆ+మునిన్= దీర్ఘతముడిని; ప్రార్థించి= వేడికొని; తద్+ప్రసాదంబు, పడసి= అతని అమగ్రహం పొంది; సుదేష్మ= సుదేష్మలనేపేరుగల తన రాణిని; నియోగించినన్= అతని పొందుకై ఆజ్ఞాపించగా; దీర్ఘతముండును; దాని, అంగంబులు+ఎల్లన్, అంటి చూచి= ఆమె శరీరభాగాలన్నీ చేతితో తాకి(చూచి); వంశ, కరుండును= వంశాన్ని నిలువబెట్టేవాడున్నా; మహాత్+సత్కుణ్డును= గొప్పబలంకలవాడున్నా; అయ్యెడు, కొడుకు, నీకున్, పుట్టును; అని; అనుగ్రహించినన్= కరుణించగా; దానికిన్= సుదేష్మరు; అంగరాజ+అను, రాజర్షి (రాజ+బుపి), పుట్టున్= అంగరాజు అనేపేరుతో బుపిత్వం సాధించిన రాజు పుట్టుడు; ఈ+విధంబునన్; ఉత్తము, క్షత్రియ, క్షేత్రంబులందున్= ఉత్తము లైన క్షత్రియులయొకృ భార్యలయందు; ధర్మ, మార్గంబునన్= ధర్మపద్ధతిలో; బ్రాహ్మణులవలనన్; పుట్టి; వంశకరులు; అయిన; క్షత్రియులు; అనేకులు= పెక్కుమంది; కలరు= ఉన్నారు.

తాత్పర్యం: అని పలుకగానే ఆ బలిమహారాజు సంతానాన్ని కోరుకొన్నవాడు కాబట్టి మరల ఆ మనిని వేడికొని, అతడి అనుమతిని పొంది తనరాణి లైన సుదేష్మను బుపితోడి పొందుకు నియమించాడు. ఆ దీర్ఘతముడు ఆమె శరీరభాగాల నన్నంటిని చేతితో తాకి వంశాన్ని నిలువగలిగినవాడూ; గొప్పబలవంతుడూ, అయ్యేకొడుకు నీకు

జన్మిస్తాడని వరమీయగా సుదేష్టకు అంగరాజు అనేపేరుగల రాజ్యర్థి పుట్టాడు. రావిధంగా ఉత్తమషక్తియుల భార్యలయందు ధర్మమార్గంలో బ్రాహ్మణులవలన పుట్టి, వంశోద్ధరకు లైన క్షత్రియులు అనేకులు ఉన్నారు.

**సత్యవతి భీష్మాని యనుమతంబున వ్యాసుని సోదరజ్ఞేతములయందు సంతానమును బడయు మని
నియోగించుట (సం. 1-99-1)**

**K. కావున నియతాత్ము జగ , తాపము ధర్మస్ఫురూపు బ్రాహ్మణు బడయం
గావలయు; వాడు సంతతిఁ , గావించు విచిత్రవీర్యక్షేత్రములన్.**

238

ప్రతిపదార్థం: కావున్= కాబట్టి; నియత+ఆత్మున్= నిగ్రహింపబడిన హృదయం కలవాడున్నా; జగత్, పావనున్= లోకాన్ని పావనంచేసేవాడూ; ధర్మ, స్ఫురూపున్= ధర్మమే రూపం తార్పినవాడూ; (అయిన) బ్రాహ్మణున్= బ్రాహ్మణుడిని; పడయం, గావలయున్= పొందాలి; వాడు= అతడు; విచిత్రవీర్యక, క్షేత్రములన్= విచిత్రవీర్యడియొక్క భార్యలయం; సంతతిన్= సంతానాన్ని; కావించున్= పుట్టిస్తాడు.

తాత్పర్యం: కావున మనోనిగ్రహం కలవాడు, లోకపావనుడు, ధర్మమార్త్రి అయిన ఒక బ్రాహ్మణుడిని పొందగలగాలి. అతడు విచిత్రవీర్యడి భార్యలయందు సంతతిని కలిగిస్తాడు.

v. అనిసి భీష్మపలుకులకు సంతోషించి సత్యవతి దొళ్లి దనకస్యయైయున్నకాలంబును బరాశరుండు దన్నుఁ గావించుటయు, నమ్మునివరంబునుఁ దనకన్యాత్మంబు దూషితంబు గాకునికియుఁ, దత్తసౌధంబునుఁ జేసి యమునాట్టిపుంబునుఁ గృష్ణాష్ట్రేపాయసుండు గానీసుం డయి సద్గ్యోగర్భంబునుఁ బుట్టి పనిగలయప్పడ తన్నుఁ దలంచునది యని చెప్పితపోవనంబునకుం జనుటయును భీష్మపునకుంజెప్పి, ‘నిజతపోదహాన దగ్గపాపేంధనుం డయిన కృష్ణాష్ట్రేపాయసుం డబ్బిలధర్మమూల్రి నిత్యసత్యవచనుండు నా నియోగంబున నీ యముమతంబున భవద్భూత్యక్షేత్రంబులయందు సంతానంబు వడయు’ ననిన, నమ్మహార్థి కీర్తనంబు విని భీష్మండు కరకమలంబులు మొగిచి వ్యాసభట్టారకుఁ దున్న బిక్కనకు మ్యెక్కి, తొళ్లి జగంబు లుత్స్వాచించిన యాభిముఖప్రాకుం గల సామర్థ్యంబు గల వేదవ్యాసుం డిక్కురువంశంబుబ్రతిష్ఠించునది యెల్లవారికి నభమతంబ’ యనిన, సత్యవతి కురువంశోద్వహనార్థంబు పారాశర్యం దలంచుడు నాక్షణంబ. 239

ప్రతిపదార్థం: అనిన్= అని చెప్పగా; భీష్మ, పలుకులకున్= భీష్మానియొక్క వాటలకు; సంతోషించి= ఆనందించి; సత్యవతి; తొళ్లి= పూర్వం; తన, కన్య, ఐ, ఉన్న, కాలంబున్= తాను కన్యగా ఉన్నకాలంలో; పరాశరుండు; తన్న, కామించుటయున్= తనను కోరుటయున్నా; ఆ+ముని, వరంబున్= ఆ మునియొక్క అముగ్రహంతో; తన, కన్యాత్యంబు, దూషితంబు, కాక, ఉనికియున్= తన కన్యభావం దోషంలేకుండ ఉండుటయున్నా; తద్, ప్రసాదంబున్, చేసి= అతనిదయవలన; యమునా, ద్విపంబున్= యమునానదిలోని ఒకద్విపంలో; గృష్ణాష్ట్రేపాయసుండు= వ్యాసుడు; కానీసుండు+అయి= కన్యరు పుట్టినవాడై; సద్గ్యోగర్భమునందున్= వెంటనే ఏర్పడిన గర్జంలో; పుట్టి; పని, కల, అప్పుడు+అ, తన్న, తలంచునది, అని= అవసరం వచ్చినప్పుడు వెంటనే తనను స్మరించునది, అని; చెప్పి; తపోవనంబునకున్= తపస్సు చేసికొనే అరణ్యానికి; చనుటయును= వెళ్లటనుగూర్చి; భీష్మసకున్, చెప్పి; నిజ, తపః, దహన, దగ్గ, పొప+ఇంధనుండు+అయిన= తనదైన తపస్సు అనే అగ్నిచేత దహింపచేయబడిన పాపము అనే వంటచెరకు కలవాడు అయిన (తపోత్గ్రిచేత పాపాన్ని తొలగించుకొన్నవాడు

అనిభావం); కృష్ణదైపాయనుండు; అభిల, ధర్మ, మూర్తి= సమస్తధర్మాలు మూర్తికట్టినవాడు; నిత్య, సత్య, వచనుండు= ఎల్లప్పుడు సత్యాన్నే పలికేవాడు; నా, నియోగంబునన్= నా ఆజ్ఞావలన; నీ, అనుమతంబునన్= నీఅనుమతితో; భవత్త+భూత్, క్షేత్రంబులయందున్= నీయొక్క తమ్మునిభార్యలయందు; సంతానంబు, పడయును, అనినన్= సంతానాన్ని పొందుతాడు అని చెప్పగా; ఆ+మహార్షి కీర్తనంబు, విని= ఆ గొప్పమునిమైన వ్యాసుని ప్రశంస విని; భీమ్ముండు; కరకమలంబులు, మొగిచి= తామరలవంటి చేతులు జోడించి; వ్యాసభట్టారుండు; ఉన్న; దిక్కునకున్, మైక్కి= నమస్కరించి; తొల్లి= పూర్వం; జగంబులు= లోకాలను; ఉత్సాధించిన= సృష్టించిన; ఆదిమ, బ్రహ్మమన్, కల, సామర్ఘంబు, కల, వేదవ్యాసుండు= అద్య ఔన బ్రహ్మ కున్న నేర్పు కల వేదవ్యాసుడు (వేదాలను విభజించటంవలన వేదవ్యాసుడని పిలువబడతాడు); ఈ+కురు, వంశంబున్, ప్రతిష్ఠించును= ఈ కురువంశాన్ని నిలువబెట్టుతాడు; అది, ఎల్లారిక్కెన్, అభిమతంబు+త, అనినన్= అది అందరికీ ఆమోదమే అని అనగా; సత్యవతి; కురువంశ+ఉన్నహన+అర్థంబు= కురువంశాన్ని ఉద్ధరించటంకొరకై; పారాశర్యన్= పరాశరుని కుమారుడైన వ్యాసుడిని; తలంచుడున్= స్కృంచగా; ఆ క్షణంబు+త= అప్పుడే.

తాత్పర్యం: ఆ విధంగా అనగా భీమ్ముడిమాటలకు సత్యవతి సంతోషపడి, పూర్వం తాను కన్యగా ఉన్నప్పుడు పరాశరమహార్షి తనను కోరటం, ఆ మునివరంవలన తన కన్యాత్మం దోషంలేకుండా ఉండటం, అతడి దయవలన యమునానదిలోని దీపంలో వ్యాసుడు కన్యకుపుట్టినవాడుగా తనకు జన్మించటం, తనకెప్పుడైనా పనిపడినట్టేతే వెంటనే తనను తలంచుకొమ్ముని చెప్పి అతడు తపోవనానికి పోవటం భీమ్ముడికి చెప్పింది. కృష్ణదైపాయనుడు(వ్యాసుడు) తన తపస్సు అనే అగ్నితో పాపాలు అనే కట్టెలను కాల్పివేసిన తేజస్సీ, సమస్తధర్మాలను తెలిసినవాడు. ఎల్లప్పుడూ సత్యం మాటాడేవాడు. నా ఆజ్ఞాచేతనూ నీ అంగీకారంవలననూ నీ తమ్ముడి భార్యలందు సంతానాన్ని పొందుతాడు' అని అన్నది సత్యవతి. భీమ్ముడు ఆ మహార్షి ప్రశంస విని చేతులు జోడించి వ్యాసుడున్న దిక్కుకు తిరిగి మైక్కి పూర్వం లోకాలను సృష్టించిన మొదటిబ్రహ్మదేవుడినున్న సామర్ఘంగల వేదవ్యాసుడే ఈ కురువంశాన్ని నిలపాలి. ఇది అందరికి అంగీకారమే' అని అనగా సత్యవతి కురువంశాన్ని ఉద్ధరించటంకొరకు వేదవ్యాసుడిని మనులో తలచుకోగానే వెంటనే. (తరువాతి పద్యంతో అన్యయం.)

ఉ. నీలగిరీంద్ర శృంగమున నిర్మల మైన సువర్ణవల్లి
జాలమువోని పింగళవిశాలజటాచయ మొప్పగా వచ
త్రీలితుండు వచ్చి నిలిచెన్ హరినీలవినీల విగ్రహ
రాళరుచుల్ వెలుంగగగ బరాశరసుండు తల్లిముండటన్.

ప్రతిపదార్థం: నీలగిరి+ఇంద్ర, శృంగమునన్= శ్రేష్ఠమైన నల్లనికొండయొక్క శిఖరంమీద; నిర్మలము+ఐన= స్వచ్ఛమైన; సువర్ణ, వల్లరీ, జాలము, సోని= బంగారుతీగల సమూహంవంటి; పింగళ, విశాల, జటా, చయము+బుంగాన్= గోరోజనం వంటి రంగు గలిగి వ్యాపించి ఉన్న జడలయొక్క సమూహం అందంగా ఉండగా; వచన్+త్రీ, లలితుండు= వార్ము అనెడి సంపదచేత మృదువైనవాడు (మృదువైనవాక్కులనెడి సంపద కలవాడు); హరినీల, వినీల, విగ్రహ+అరాశరుచుల్, వెలుంగగగన్= ప్రకాశించగా; పరాశర, సూముండు= పరాశరమహార్షి సత్యవతియందు పుట్టినవాడైన వ్యాసుడు; వచ్చి= వచ్చి; ముందటన్= తల్లిఎదుట; నిలిచెన్= నిలిచాడు.

తాత్పర్యం: శ్రేష్ఠమైన నల్లనికొండయొక్క శిఖరంమీది అచ్చమైన బంగారు తీగల సమూహం వలె గోరోజనంవంటి రంగుతో వ్యాపించిఉన్న జడలసమూహంతో ఒప్పారి మృదువైన మాట లనెడి సంపదతో కూడిన వేదవ్యాసుడు ఇంద్ర నీలం అనే మణివలె నీలకాంతులు ప్రకాశిస్తూ ఉండగా వచ్చి తల్లిముండట నిలిచాడు.

విశేషం: అలం: ఉపమ. నవరత్నాలలో ఒకటి నీలం, వజ్ర, వైడూర్య, గోమేధిక, పుష్యరాగ, మరకత, మాణిక్య, నీల, ప్రవాళ, ముత్యాలు నవరత్నాలు. ఈ పద్మరచనలో శ్లేషము అనే శబ్దగుణం, అష్టరరమ్యత గమనింపదగినవి.

వ. సత్యవతియును బెద్దకాలంబునకు వచ్చిన యాత్రథమవుత్తు నతిహార్షంబునం గౌగిలించుకొని యవిరిజపయోధారల నానందబాష్పధారలం జేసి యఱపేకించుచున్న, నమ్మునివరుండును దబ్బి బాష్పజలంబులు దుడిచి యఱివాదినంబు సేసి పురోహితపురస్ఫరభూసురవరులతో విధిపూర్వకంబుగా భీష్మండు సేసిన యర్థాధిపూజలు సేకొని సుఖాసీనుం దై యున్న నమ్మహమునిఁ గుశలం బడిగి సత్యవతి యి ట్లనియే.

241

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: చాలకాలం తరువాత వచ్చిన ఆ మొదటికొడుకును సత్యవతి అమితసంతోషంతో కౌగిలించుకొని తెరపిలేకుండ ప్రవించే చనుబాలధారలతోనూ, ఆనందంతో కలిగిన కన్నీటిధారలతోనూ అభిషేకిస్తూ ఉండగా, ఆ మునిశ్రేష్టుడు తల్లికన్నీటిని తుడిచి నమస్కరించాడు. పురోహితుడిని ముందుంచుకొని బ్రాహ్మణాశేష్మలతో కలసి నియమానుసారంగా భీష్ము డిచ్చిన అర్ణవ్యతిథిపూజలు గ్రహించాడు. ఆ పై సుఖంగా అసనంమీద కూర్చుండి ఉండగా సత్యవతి ఆ మహామునిని క్షేమాదులు అడిగి ఈ విధంగా అస్వది.

క. జనకునకును స్వామిత్వముఁ | తనయోద్దేశమునఁ గలిమి తథ్యముఁ; యది య జ్ఞానికిఁ గలుగున కావునఁ | జముఁ బనిఁ బంపంగ నిన్ను జననుత! నాకున్,

242

ప్రతిపదార్థం: తనయ+ఉద్దేశమున్= కొడుకునుబట్టి; జనకునకును= తండ్రికి; స్వామిత్వము= ప్రభుత్వం, ఆష్ట ఇచ్చే అధికారం; కలిమి= కలిగిఉండటం; తథ్యము+అ= నిజం; అది= ఆ ప్రభుత్వం, అధికారం, ఆ+జననికిన్= ఆతల్లికికూడ; కలుగును+అ= తప్పక కలుగుతుంది; కావున్= కాబట్టి; జననుత= ప్రజలచేత ప్రశంసింపబడినవాడా! (వ్యాసా!); నాకున్; నిన్నున్; పనిన్, పంపంగన్= ఈ పని చేయుమని ఆష్టాపించటం; చనున్= ఉచితమే ఔతుంది.

తాత్పర్యం: కొడుకుల లక్ష్యంలో తండ్రికి ఆష్టాపించే అధికారం తప్పకుండా ఉంటుంది; అట్లాగే తల్లికికూడ అటువంటి అధికారం కలుగుతుంది కాబట్టి లోకంచేత కీర్తింపబడే వ్యాసుడా! నీకు పనిచెప్పి చేయు మని ఆష్టాపించటం నాకు ఉచితమే ఔతుంది.

చ. అనుపమరాజ్యసంపదకు నర్స్యదు వంశము విస్తరింపన్
పినసుచలత్తుఁ డీసుతుఁడు భీష్ముడు: దొబ్బియుఁ దండ్రికిం జ్ఞయం
బనముడు సేయుచుండి నిఖిలావనిరాజ్యనివర్తనంబునుఁ
దనరగఁ బ్రహ్మచర్యమును దాల్చే జగద్విభిత్తుజ్ఞుఁ దై

243

ప్రతిపదార్థం: అనుషు, రాజ్య, సంపదకున్, అర్థుడు= సాటిలేని రాజ్య మనే సంపదకు యోగ్యాడైనవాడున్నా; వంశము, విష్టరింపన్, ఓపిన, సుచరిత్రుడు= వంశాన్ని వృద్ధిచేయ గల మంచిప్రవర్తన కలవాడున్నా; (అయిన); భీమ్ముడు; తొల్లియున్= పూర్వం; అనఘుడు= పాపరహితుడైనవాడు (భీమ్ముడు); ఈ సుతుడు= ఈ కుమారుడు; తండ్రికిన్= తండ్రియైన శంతనుడికి; ప్రియంబు= సంతోషాన్ని; చేయుచున్+ఉండి= కలిగిస్తూఉండి; నిఖిల+అవని, రాజ్య, నివర్తనంబునున్= సమస్తమైన భూసామ్రాజ్యాన్ని త్యజించటమూ; బ్రహ్మచర్యమును= వివాహముచేసికొనకుండ ఉండేవ్రతమూ; తనరగన్= ఒప్పునట్లుగా; జగత్తో+విదిత, ప్రతిజ్ఞుడు+ఐ= లోకానికి తెలియబడిన ప్రతిజ్ఞకలవాడై (లోకంలో ప్రసిద్ధికేక్కటట్లు ప్రతిజ్ఞచేసినవాడై అనిభావం); తాల్చ్యన్= ధరించాడు.

తాత్పర్యం: సాటిలేని రాజ్యసంపదకు అర్థత కలవాడూ, వంశాన్ని విష్టరింపజేయగల ఉత్తమప్రవర్తన కలవాడూ, పాపరహితుడూ అయిన ఈకుమారుడు భీమ్ముడు, పూర్వం తన తండ్రికి సంతోషాన్ని కలిగిస్తూ సకలసామ్రాజ్యాన్ని త్యజించి, బ్రహ్మచర్యవ్రతాన్ని ఒప్పారగా తాల్చి లోకంలో ప్రసిద్ధి కెక్కటట్లు ప్రతిజ్ఞ చేశాడు.

విశేషం: భీమ్ముని వర్ణనం కాంతి అనే శబ్దగుణాప్రధానంగా సాగటం సముచితంగా ఉన్నది.

క. ఈయస్వయవిచ్ఛేదము , నీ యెఱుగని యాయి సస్మానిస్తుత! జగముల్ నీయంద నిలిచినవి గా , వే యిక్కులత్రయప్పత్తులతోడన్.

244

ప్రతిపదార్థం: ఈ, అన్యయ, విచ్ఛేదము= ఈవంశం(పరంపర)సాగక ఇంతటితో తెగిపోవటం; నీ, ఎఱుగని, అదియో?= నీకు తెలియనిదా?; సత్త+ముని, స్తుతి= ఉత్తములైన బుములచేత కీర్తింపబడేవాడా! (వ్యాసుడా!); ఈ+కాల, త్రయ, ప్రవృత్తుల తోడన్= భూత, భవిష్యత్, పర్వతమానా లనే మూడుకాలాలయొక్క స్వభావాలతో కూడిన; జగముల్= లోకాలు; నీ, అందున్+అ, నిలిచినవి, కావే= నీయందే ఉన్నవికదా!

తాత్పర్యం: ఈ వంశం ఇంతటితో ఆగిపోవటం (ఈవంశసంతతి పరంపర ఇంతటితో తెగిపోవటం) నీకు తెలియనిది కాదుకదా! మహామునులచే స్తుతింపబడే నీయందే మూడుకాలాలస్వభావాలతో మసలే జగత్తంతా నిలిచిఉన్నదికదా! (నీవు సర్వకాలసర్వజ్ఞుడవు అనిభావం).

క. ధృతి నీయసుజుం దై వి , శ్రుతుఁ దైన విచిత్రవీర్య సుక్షేత్రములన్ సుతులం బడయుము కుల మవి , రతసంతతి నెగడ దేవరన్యాయమునన్.

245

ప్రతిపదార్థం: నీ, అనుజండు+ఐ= నీతముగైడై; విశ్రుతుడు+ఐన= కీర్తిక్కునవాడైన; విచిత్రవీర్య, సుక్షేత్రములన్= విచిత్రవీర్యనియొక్క భార్యలయందు, ధృతిన్= సంతోషంతో; దేవరన్యాయమునన్= దేవరన్యాయంతో (క్షత్రియవంశం సంతతిలేకుండ విచ్ఛిన్సైపోతున్నప్పుడు ఉత్తమబ్రాహ్మణుడివలన క్షత్రియవనితలయందు సంతానం పొందటం దేవరన్యాయం); కులము= వంశం; అవిరత, సంతతి, నెగడన్= ఆపు లేని సంతానంతో వర్ధిల్లగా సుతులన్, పడయుము= కొడుకులను పొందుము.

తాత్పర్యం: నీతముగైడుగా ప్రసిద్ధి చెందిన విచిత్రవీర్యడియొక్క భార్యలయందు దేవరన్యాయాన్ని అనుసరించి సంతోషంతో ఈకులం ఎప్పుడూ ఎడతెగనిసంతతితో ఉండేటట్లు కుమారులను పొందుము.

విశేషం: భర్త అనపత్యాడై చనిపోతే శ్రీ ఆ భర్తసోదరుడివలన సంతతిని పొందటం దేవరన్యాయము.

క. నీ కారణమున వంశ ము, నాకుల ఘై నిలుచుటయుఁ దదాప్తులుఁ బ్రజలున్
శోకభయంబులు విడుతురు, నాకును భీమ్మసుకుఁ గడు మనఃప్రియ మెసగున్.

246

ప్రతిపదార్థం: నీ, కారణమునన్= నీవు కారణంగా; వంశము= భరతవంశం; అనాకులము+ఖి= చెదరిపోనిదై; నిలుచుటయున్= స్థిరపడుటయూ; తద్+అప్తులు= ఆ వంశయోగ్మేమాలు కోరే హితులూ; ప్రజలున్= రాజ్యప్రజలు; శోక, భయంబులు, విడుతురు= దుఃఖాన్ని భయాన్ని విడిచిపెడతారు; (వంశం విచ్చిస్నమౌతుందనే శోకం విచిత్రపీర్యుని తరువాత రాజ్యానికి రాజుండడేమో అనే భయం నిడిచిపెడతారని భావం); నాకును= (సత్యవతికిని); భీమ్మసుకున్, కడున్, మనన్+ప్రియము+ఎసగున్= ఎక్కువమైన మానసికసంతోషం కలుగుతుంది.

తాత్పర్యం: నీవు కారణంగా భరతవంశం చెదరిపోకుండ స్థిరపడటమూ, ఆ వంశహితం కోరే ఆత్మియులు, దేశప్రజలు దుఃఖాన్ని భయాన్ని వదలిపెట్టటమూ జరుగుతుంది. నాకూ, భీమ్మసుకున్ ఎంతో సంతోషం కలుగుతుంది.

క. అని సత్యవతి నియోగింఁ, చిన వేదవ్యాసుఁ 'డట్లు చేయుడు; నిభి యోం దును గల ధర్మమః యెప్పుడు, వినబడు నానాపురాణ వివిధతుతులున్.

247

ప్రతిపదార్థం: అని; సత్యవతి; నియోగించినన్= ఆజ్ఞాపీంచగా; వేదవ్యాసుడు= అట్లు+అ= అవిధంగానే; చేయుదును= చేస్తాను; ఇది, ఎందును, కల, ధర్మమః+అ= ఇది అన్నిచోట్ల ఉన్న ధర్మమే; నానా, పురాణ, వివిధ, ప్రతులున్= అనేకపురాణాల్లోనూ, వివిధ వేదాలలోనూ, జనశ్రుతి సంప్రదాయాల్లోనూ; ఎప్పుడున్= ఎల్లప్పుడూ; వినబడున్= ప్రచారంలో ఉన్నది.

తాత్పర్యం: ఈ విధంగా సత్యవతి ఆజ్ఞాపీంచగా వేదవ్యాసుడు ఇ ట్లన్నాడు - నేను నీవు ఆజ్ఞాపీంచినట్లే చేస్తాను. ఇది అంతటా ఉన్నధర్మమే. బహు పురాణాల్లోనూ, వేదాలలోనూ, జనశ్రుతిపరంపరలోనూ ఎప్పుడూ వినబడుతూ ఉన్నది.

వ. 'ఇక్కాశీరాజ దుహితలయందు ధర్మస్థితిం బుత్తోత్పత్తిగావించెద; వీరలు నా చెప్పిన త్రతం బీకసంవత్సరంబు సేసి శుద్ధాత్మ లగుదురోని సత్పుత్తులు పుట్టుడు' రనిన సత్యవతి యి ట్లనియె. 248

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: 'ఈక్కాశీరాజ పుత్రుకలయందు ధర్మనియమంతో పుత్రులను పుట్టిస్తాను. వీరు నేను చెప్పిన త్రతాన్ని (నియమాన్ని) ఒక సంవత్సరకాలం ఆచరించి పవిత్రమైన హృదయాలు కలిగినవారై ఉంటే ఉత్తములైన కొడుకులు పుట్టుతారు' అని అనగా సత్యవతి ఈవిధంగా అన్నది.

క. ప్రకటముగ వంశవిస్తార, రకు లగు పుత్రుకులుఁ జెచ్చెరం బడయుడు; రరా జక మయిన ధారుణీప్రజ, కొక నిమిషం బయినుఁ బ్రకృతి నుండఱ లావే.

249

ప్రతిపదార్థం: ప్రకటముగన్=లోకానికి తెలిసేటుట్లుగా; వంశ, విస్తారకులు+అగు, పుత్రుకులున్= వంశాన్ని పెంపాందించే కుమారులను; చెచ్చెరన్= వెనువెంటనే; పడయుదురు= పొందుతారు(కంటారు); అ, రాజకము+అయినన్, ధారుణీ, ప్రజకున్=

రాజులేనిరాజ్యప్రజలకు; ఒక, నిమిషంబు+అయినన్= ఒకక్షణకాలమైనప్పటికి; ప్రకృతిన్, ఉండగ, లాపు+ఏ= సహజ శాంతస్వభావంతో ఉండటం అశక్యం కాదా!

తాత్పర్యం: ప్రసిద్ధంగా వంశాన్ని పెంపాందించే కొడుకులను వెంటవెంటనే వారు పొందుతారు. ఎందుకంటే రాజులేని రాజ్యప్రజలకు ఒకక్షణకాలమైనా సహజ శాంతస్వభావంతో ఉండటం అశక్యంకదా!

విశేషం: అలం: అర్థాంతరాయాసం.

చ. అవని యరాజకం బయిన యప్పడ భూత్రజయిందు సర్వద
ర్ముపులు దొలంగు, దేవమునిముఖ్యులు వాయుదు, రీలి వృష్టిలే
దపు, మతి యర్థాన్నల్ దఱుగు నందురు గానునఁ గాలయాపనం
బవితుథవాక్య! చేయక నయంబున రాజ్యము నిల్చు మిత్తత్తున్.

250

ప్రతిపదార్థం: అవని= భూమి; అ, రాజకంబు+అయిన, అప్పుడు+ల= రాజులేకుండపోయినవెంటనే; భూ, ప్రజ, అందున్= రాజ్యప్రజలలో; సర్వ, ధర్మపులు= ధర్మాలాన్ని; తొలంగున్= తొలగిపోతాయి; దేవ, ముని, ముఖ్యులు= దేవతలు, మునిశ్రేష్ఠులు లేదా దేవమునిశ్రేష్ఠులు; పాయుదురు= దేశంవదలి వెడలిపోతారు; ఓలిన్= క్రమంగా; వృష్టి లేదు+అపు= వాసలు లేకుండా ఉంటాయి; (కాటకం (కరువు) ఏర్పడుతుంది); మతి= ఇంకను; అర్థాన్నల్= వెలలు; తఱుగును= పడిపోతాయి; అంటారు= అని చెప్పుతారు; కావున్= కాబట్టి; అవితుథవాక్య= మాటతప్పనివాడా! (సత్యవాక్యపొలకుదా); కాల, యాపన, చేయక= ఆలస్యం చేయకుండ; ఇత్తటిన్= ఈసమయంలో; నయంబునన్= పాందికగా; నేర్పగా; రాజ్యము, నిల్చుము= రాజ్యాన్ని కాపాడు(ము).

తాత్పర్యం: రాజ్యంలో రాజు లేకుండ పోయినవెంటనే రాజ్యప్రజలలో ధర్మాలాన్ని తొలగిపోతాయి; దేవబుసిశ్రేష్ఠులు రాజ్యాన్ని వదలిపోతారు; క్రమంగా వాసలు లేకుండా పోతాయి; ఇక, వస్తుపుల విలువలు పడిపోతాయి అని చెప్పుతారు కాబట్టి ఓ సత్యవాక్యపరిపాలకా! ఆలస్యం చేయక ఈ సమయంలో నేర్పగా రాజ్యాన్ని నిలుపు(ము).

క. దయ సీచే శుత్స్వాదితు , లయసుతులు ద మైటుంగుసంతకు భీష్మం
దయ నయశాలి సమర్థం , దయ చేకొని రాజ్యభార మారయుచుండున్.

251

ప్రతిపదార్థం: దయ, సీచేన్, ఉత్సాధితులు+అయిన, సుతులు= దయతో సీవలన పుట్టించబడిన కొడుకులు; తమ్మున్+ఎటుంగు, అంతకున్= తమంతట తాము రాజ్యం నిర్వహించే తెలివి వచ్చేంతవరకు; భీష్ముండు; అయ, నయశాలి= శుభావహోలైన, సీతి యుక్త కార్యాలను, నిర్వహించే శక్తి కలవాడు. (“అయి: శుభావహో విధిః” - అమరకోశము, 1 కాండము, కాలవర్గము, 29 శ్లో.) సమర్థండు= నిర్వాహకుడు; అయి; రాజ్యభారము; చేకొని= స్వీకరించి; ఆరయుచున్+ఉండున్= రక్షిస్తూ ఉంటాడు.

తాత్పర్యం: దయతో సీవలన పుట్టించబడిన కొడుకులు తమంతట తాము తెలిసికొని రాజ్యంచేసేంతవరకు, భీష్ముడే రాజ్యానికి ఆవశ్యకాలు మంగళకరాలు, సీతిమంతాలు అయినా కార్యాలాన్ని సమకూర్చేవాడై సామర్థంతో రాజ్యకార్యభారాన్ని చేపట్టి నిర్వహిస్తూ ఉంటాడు.

వ. అని సత్యవతి కృష్ణదైఖపాయను నియోగించి బుతుమతియు శుచిస్నేతయు నై యున్న యంజికకడకుం జని 'క్రీతజుం దైనవాడు సుపుత్రుండు గావున ధర్యం బైన విధానంబున నీవు' రాజ్యధరంధరుం డయిన కొడుకుం బడసి భరతవంశంబు నిలుపు; మెల్లధర్షంబులకంటే గులంబు నిలుపుటయు మిక్కలి ధర్షంబు; నేటిరాత్రి నీకడకు దేవరుండు వచ్చుం; దదాగమనంబు బ్రతీక్షించి యుండునబి' యని కోడలి నొడంబతీచి యనేకసహార్పమహీసురులను దేవతలను బుఫులను నిష్ఠాజీజనంబులం దనిపియున్న నారాత్రియందు .252

తాత్పర్యం: అని సత్యవతి వ్యాసుడిని ఆజ్ఞాపించి ముట్టయి పుద్దిస్నానం చేసిఉన్న అంబిక వద్దకు పోయి (యజమానునిభార్య కన్మవాడు) పుత్రులలో ఉత్తమపుత్రుడు కాబట్టి న్యాయమైన పద్ధతిలో రాజ్యాస్నీ ధరింపగల సమర్థుడైన కొడుకును నీవు పాంది భరతవంశాన్ని నిలుపుము. ధర్మాలన్నింటిలోకంటే వంశం నిలపటం ఉత్తమధర్మం. నేటిరాత్రికి నీవద్దకు దేవరుడు (భర్తకు సోదరుడైన బ్రాహ్మణోత్తముడు) వస్తాడు. అతనిరాకకొరకు ఎదురుచూస్తూ ఉండవలసింది' అని కోడలిని అంగీకరింపజేసి పెక్కువేల బ్రాహ్మణులకు, దేవతలకు, మునులకు ఇష్టమైనవిందులు పెట్టి తృప్తులను చేసిఉండగా, ఆనాటిరాత్రి. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

విశేషం: 'దేవర'- అంటే భర్తయొక్క సోదరుడు, 'దేవరన్యాయం'- 'అప్త్రాం గుర్వనజ్ఞాతో' దేవరః పుత్ర కామ్యయ'- అని యాజ్ఞవల్యు స్ఫూర్తి (1.68). పుత్రవతి కాముండానే భర్తను కోల్పోయిన స్త్రీ (విధవ) యందు, ఆమె దేవరుడు (భర్తసోదరుడు) పెద్దల అనుమతితో సంతానాన్ని పాందటం, దేవరన్యాయం.

ధృతరాష్ట్ర పాండురాజ విదురుల జననము (సం. 1-100-4)

క. 'తివిల సుతజస్తు మెన్నం , దపునికా దేవరుని వలన?' ననుచును నవప ల్లవకోములాంగి యంజిక , ధవశేక్షణ విమలశయనతలమున నున్నన్.

253

ప్రతిపదార్థం: తివిల= కుతూహలపడి; నవపల్లవ, కోమల+అంగి= [క్రొత్తచిగురాకువంటి దేవాం గల సుకుమారవతి; ధవళ+శాఙ్కణ= తెల్లనిచూపులు కలది; అంబిక; దేవరుని వలనవ్= పతి సోదరుడు, సంతానాన్ని కలిగించటాన్నికి నియోగించబడిన బ్రాహ్మణోత్తముని వలన; సుత, జన్మము, ఎన్నండు+అవును+బుకో= కొడుకు పుట్టడం ఎప్పుడు కలుగుతుందో; అనుచును= అని తలపోస్తూ; విమల, శయన, తలమునన్, ఉన్నన్= పుభ్రమైన శయ్యాపై ఉండగా.

తాత్పర్యం: [క్రొత్తచిగురాకువంటి సుకుమార శరీరం కలిగి తెల్లనిచూపులతో ఒప్పారే అంబిక- దేవరుని వలన 'నాకు ఎప్పుడు కొడుకు పుట్టుతాడో!' అని తలపోస్తూ కుతూహలపడి పుభ్రమైన శయ్యాపై పరుండి ఉన్నది.

మధ్యాక్షర.

అవసరజ్ఞం డయి వ్యాసుఁ దేతెంచె నంత నత్తపసి
కవిలగడ్డంబును గవిలజడలును గవిలకన్నులును
దవినయన్నవ నల్ల నైన బీర్ఘపుందనువును జాచి
యువిద గన్నంగవ మొగిచి తెఱవక యుండె భయమున.

254

ప్రతిషధార్థం: వ్యాసుడు; అవసర, జ్ఞండు+అయి= తగినవేళ అది అని తెలిసినవాడై; ఏతెంచెన్= వచ్చాడు; అంతన్= అప్పుడు; ఆ+తపసి= ఆమునియొక్క; కవిల, గడ్డంబును= (కపిలశబ్దభవం కవిల) గోరోజనంవంటి రంగుగల గడ్డాన్నీ; కవిల, జడలును= గోరోజనంవంటి రంగుగల జడలుకట్టిన తలజట్టునూ; కవిల, కన్నులును= గోరోజనంవంటి రంగులో ఉన్న కళ్ళనూ; తిని= (తగిన); అన్నవ= సన్నవైన; నల్లన+బి= నల్లనిరంగుగలది అయిన; దీర్ఘస్తున్, తమవును= పొడుగాటి శరీరమునూ; చూచి; ఉనిది= వనిత(అంచిక); భయమునన్= భయంతో; కన్నుంగవ, మొగిచి, తెఱవక, ఉండెన్= కన్నులజంటను మూసి తెరువకుండానే ఉండిపోయింది.

తాత్పర్యం: అది తగినవేళ అని తెలిసినవాడై వ్యాసుడు వచ్చాడు. అప్పుడు ఆ మునియొక్క గోరోజనంవంటి రంగులో ఉన్న గడ్డాన్నీ, జడలనూ, కళ్ళనూ, వాటికి తగినట్లుగా సన్నగా నల్లగా పొడుగ్గా ఉన్న శరీరాన్ని చూచి అంచిక భయంతో కన్నులురెండూ మూసికొని తెరువకుండానే ఉండిపోయింది.

విశేషం: మధ్యాక్షరలోని ప్రతిచరణంలోనూ వరుసగా రెండు ఇంద్రగణాలూ, ఒక సూర్యగణం ఉంటాయి. సన్నయ అయిదవ గణం మొదటి అష్టరంతో యతిమైత్రి చేశాడు. ప్రాసనియమం ఉంది. “కవిలగడ్డంబును, కవిలజడలును, గపిలకన్నులును”- అనే పారాంతరం కనబడుతున్నది. దీనినిగురించి ఆంధ్రమహాభారతసంశోధితముద్రణంలో ఈక్రిందివిధంగా వివరింపబడిఉన్నది: “ ఇచ్చట కపిలగడ్డము అను పారము గ్రహించినచో వైరిసమాస మగుటయేకాక పవప్రాస మేర్పుడుచున్నది. ఇది సన్నయకు సమ్మతమగునో కాదో నిర్మయించుట కాధారములేదు. తాళపత్రపతు లన్నియును, శ,ష ప్రతులును కపిలగడ్డము అను పారమునే గ్రహించినవి. ‘కవిల’ కపిలశబ్దవైక్యత మని శబ్దరత్నాకరము. కానీ, ప్రాచీనశాసనములందు కపిలగోపు అనుటకు కవిల అనురూపము వినవచ్చును. వేగవిరాళు వంటిరూపములు కాన్నించుచున్నవి. దీనినిబట్టి కపిలశబ్దమునకు కవిలరూపము ప్రాచీనమైనది కలదు. సన్నయ యాకవిలరూపము నిచ్చట వాడెనని సరిపుచ్చుకొనవలెను. మతియొక సందర్భమునందు కపిలశబ్దమును సన్నయ ప్రయోగించెను. ‘అమరసువర్ణశ్వంగ (1-15) ఇత్యాదిపద్యమునందు కపిలం బగు గోశతంబు అని ప్రయోగము కన్నించుచున్నది. ప, వలకు, అభేదవర్గయతిని అప్పకవి యంగికరించెను. సంధిగత మైనప్పుడు గసడదవాదేశముచేప, వలకు ప్రాస యంగికరింపబడినది. అట్టిచోప, వలకు అభేదవర్గనియతిచే క్యాచిత్కుమైన ప్రాసయుండెనేమా తెలియదు. గపురుగడ్డంబును అనుపారమును వినవచ్చుచున్నది. (అముద్రితగ్రంథచింతామణి- సంపుటము 16, సంచిక2, పుట17, సం.1903). ఇచ్చట సంస్కృతమూలమునందు భీన్నవిశేషములు వాడబడియున్నవి. ‘తస్య క్వస్తుస్తు కపిలం జటాం దీప్తే చ లోచనే బిభ్రూణిషైవ శ్మృత్యాణి దృష్టౌ దేవిస్యమీలయత్’ సన్నయ కూడ ఇథేమార్గము నవలంబించి భీన్నవిశేషములను వాడెనని భావించవచ్చును. అప్పుడు గపురుగడ్డము, కపిలజడలును, కపిలకన్నులును అని సన్నయ ప్రయోగించియుండెనని ఉంపాంపవచ్చును. (ప్రథమసంపుటము-పుట.245 (అధసూచిక)).

v. కష్టధైపాయముండును దానికింబుత్రదానంబు సేసి ‘యాయంజకయందు బలపరాక్రమవంతుం డయున కొడుకు పుట్టు; వాడు మాత్రుదీపంబున నంధుం డగు’ ననిన విని విషణ్వచిత్త యయి సత్యవతి వెండియుం గృష్ణదైపాయముంబ్రాథించి’ యింకనంబాలికయం దొక్కకొడుకుంబదయు’ మని నియోగించిన నెప్పటియట్ల యమ్మునివరుండు నంబాలిక కడకుం జనిన, నబియుం దనవేపంబునకు వెఱచి వెల్లనైయున్న నక్కమలికిం బుత్రదానంబుసేసి’ యాయంబాలికయందు మహాబులపరాక్రమగుణవంతుండు వంశకరుండు నగుపుత్తుండు పుట్టు; వాడును మాత్రుదీపంబున బాండుదేపుం డగు’ నని చెప్పి యలగిన. 255

ప్రతిపదార్థం: కృష్ణాధైపాయనుండును= వ్యాసుడును; దానికిన్= ఆమెకు; పుత్ర దానంబు, చేసి= కొడుకు కలుగునట్లుగా చేసి; ఈ, అంచిక, అందున్= ఈ అంచికకు; బల, పరాక్రమవంతుండు+అయిన= దేహబలం, పౌరుషం కలిగినవాడైన; కొడుకు, పుట్టున్= కొడుకు పుట్టుతాడు; వాడు= అతడు; మాతృ, దోషంబున్వ్యాసుడునుండు+అగున్= గ్రుడ్డివాడుబోతాడు; అనివన్= అనిచెప్పగా; విని; విషణ్వ, చిత్త అయి= దుఃఖంతో నిండిన హృదయం కలిగినదై; సత్యవతి; వెండియున్= మరల; కృష్ణాధైపాయనున్, ప్రార్థించి= వ్యాసుడిని వేడికొని; ఇంకన్= మరియు; అంబాలిక, అందున్; ఒక్క, కొడుకున్, పడయుము+అని= ఒకకొడుకును పొందు మని; నియోగించినన్= ఆజ్ఞాపించగా; ఎప్పటి+అట్లు+అ= ఇదివరకునవలేనే; ఆ, మునివరుండు= ఆ బుమిశేషుడు; అంబాలిక, కడకున్, చనివన్= అంబాలికవద్దకు పోగా; అదియున్= ఆమెకూడ; తన, వేషంబునకున్= తనయొక్క (వ్యాసుడియొక్క) ఆకారానికి; వెఱచి= భయపడి; వెల్లన్+ఇ, ఉన్నన్= తెల్లబోయి ఉండగా; ఆ+కోమలికిన్= ఆ చక్కనిదానికి; పుత్రదానంబు, చేసి= పుత్రుడిని ఇచ్చి (కొడుకు కలిగేటట్లుచేసి); ఈ, అంబాలిక, అందున్; మహాత్త+బల, పరాక్రమ, గుణవంతుండు= గొప్పదైన దేహబలం, పౌరుషం, అనే గుణాలు కలవాడు; వంశకరుఁడున్= వంశాన్ని నిలిపేవాడు; అగు; పుత్రుండు, పుట్టున్= కొడుకు పుట్టుతాడు; మాతృ, దోషంబున్వ్యాసుడునుండు+అగున్= తల్లిపొరపాటు కారణంగా; పొండు, దేహండు+అగున్= తెలుపు (మించిన పచ్చని) రంగుగల శరీరం కలవాడు బోతాడు; అని, చెప్పి, అరిగినన్= అని, పలికి, వెడలిపోగా.

తాత్పర్యం: వ్యాసుడు అంచికకు పుత్రుడు కలిగేటట్లు అనుగ్రహించి, ఆమెకు దేహబలం, పరాక్రమం కలవాడైన కొడుకు పుట్టుతాడనీ, తల్లిపొరపాటువలన అతడు గ్రుడ్డివాడోతా డనీ చెప్పాడు. ఆ మాటలువిని సత్యవతి విచారంతో నిండిన మనస్సుతో మరల వ్యాసుడిని వేడికొని అంబాలికయందు ఒక్కకొడుకును పొందు మని ఆజ్ఞాపించగా, ఎప్పటివలేనే ఆమునిశేషుడు అంబాలికవద్దకు వెళ్గా, ఆమెకూడ వ్యాసుడి వేషాన్నిచూచి భయపడి తెల్లబోయి ఉన్నది. వ్యాసుడు ఆమెకు పుత్రుడిని ప్రసాదించి ఆ అంబాలికకు గొప్ప దేహబలం, పౌరుషం (అనే) మంచి గుణాలు కలవాడు, వంశాన్ని నిలిపేవాడు (వంశకర్తగా వంశానికి కీర్తితెచ్చేవాడు) అయిన కొడుకు పుట్టుతాడు. వాడుకూడ తల్లిపొరపాటు కారణంగా తెల్లనిరంగు (పొండువర్షం) గల దేహం కలవాడోతాడు అని చెప్పి వెళ్చిపోగా.

విశేషం: వ్యాసుడు పుత్రుదానం చేసినప్పుడు అంచిక, అంబాలికలు ఉన్న స్థితులను బట్టి వారు కనే కొడుకులకు దోషాలు ఏర్పడ్డాయి. అంచిక కన్మరులు మూసికొని తెరవలేదు కాబట్టి ఆమెకు పుట్టే కొడుకు (ధృతరాష్ట్రుడు) గ్రుడ్డివాడైనాడు. అంబాలిక తెల్లబోయి ఉన్నది కాబట్టి ఆమెకొడుకు (పొండురాజు) పుట్టుకతోనే పొందువర్షంతో వెలువడ్డడు. వారిరువురి తారతమ్యంకూడ వ్యాసుడు నిర్దేశించాడు. గ్రుడ్డివాడు ‘బలపరాక్రమవంతుడు’ బోతాడనీ, పొండురాజు ‘మహాబలపరాక్రమ గుణవంతుడు’ ‘వంశకరుడు’ బోతాడనీ చెప్పాడు. భారతంలో ధృతరాష్ట్ర పొండురాజుల జాతకాలు వ్యాసుడు వారు పుట్టుకపూర్వమే నిర్ణయించాడు. ఈ తారతమ్యాన్ని ముందు పద్మాలలో వివరిస్తున్నాడు నన్నయ.

క. బలవ త్వదనాగాయుత , బలయుతుడు సుతుండు పుట్టే బ్రజ్ఞాచక్షుం

డలఘుఁడు ధృతరాష్ట్రుం డా , లలనకు నంజికక్కఁ గురుకులప్రవరుం డై.

256

ప్రతిపదార్థం: బలవత్త+మద, నాగ+అయుత, బలయుతుండు= బలంతో మదించిన పదివేల ఏనుగులయొక్క బలంతోకూడినవాడైన; ప్రజ్ఞా చక్షుండు= బుద్ధియే కన్మరులుగా కలవాడు; అనగా గ్రుడ్డివాడు అలఘుఁడు= అల్పముకానివాడు; ధృతరాష్ట్రుడు; ఆ, లలనకున్= ఆయంతికి; అంచికకున్; కురుకుల, ప్రవరుండు+ఇ= కురువంశంలో శేషుడై; సుతుండు= కొడుకు; పుట్టున్= పుట్టుడు.

తాత్పర్యం: బలం కలిగి మదించిన పదివేలేనుగులబలంతో కూడుకొన్నవాడు. బుద్ధియే చూపుగా కలవాడు (కణ్ణు లేకపోయినా బుద్ధితో గ్రహింపగలిగినవాడు); అల్పుడు కానివాడు అయిన ధృతరాష్ట్రుడు అంచికు కురువంశజ్యోతిస్తుడుగా కొడుకై పుట్టాడు.

క. అంబాలికకును గుణరి, త్యాంబుధి పాండుర విరాజితాంగుఁడు ప్రభవించెం బాండురాజు గురువం, శంబు ప్రతిష్ఠింప ధర్మస్వర్వజ్ఞం దై.

257

ప్రతిపదార్థం: అంబాలికకును= అంబాలికకుకూడ; గుణరత్న+అంబుధి= మంచిగుణాలు అనే రత్నాలకు సముద్రంవంటివాడూ; పాండుర, విరాజిత+అంగుఁడు= తెల్లనిరంగు గల చర్యంతో ప్రకాశించిన శరీరంకలవాడూ; (అయిన); పాండురాజు; కురు, వంశంబు, ప్రతిష్ఠింపన్= కురువంశాన్ని సుస్థిరంగా నిలపటానికి; ధర్మ, సర్వజ్ఞండు+హ= ధర్మాలన్నీ తెలిసినవాడై; ప్రభవించెన్= పుట్టాడు.

తాత్పర్యం: అంబాలికకుకూడ సద్గుణాలనే రత్నాలకు సముద్రవంవంటివాడూన్నా; తెల్లని రంగుతో ప్రకాశించే మేను కలవాడూ అయిన పాండురాజు కురువంశాన్ని స్థిరంగా నిలపటానికి సర్వధర్మాలు తెలిసినవాడుగా పుట్టాడు.

వ. ఇట్లు క్రమంబునం బుట్టిన ధృతరాష్ట్ర పాండుకుమారులకు బ్రాహ్మణసమేతుం దై భీష్మండు జాతకర్మాధిక్రియ లోనిలించినంత. నాంబకేయు జాత్యంధుం జాచి దుఃఖిత యయి సత్యవతి వెండియుఁ బారాశర్యం దలంచుడు, నాక్షణంబ యమ్మునివరుండు వచ్చి పని యేమి యని యన్న 'సియంజికకుఁ బ్రథమపుత్తుం డంధుం డయ్యు; నింక నొక్కకొడుకు రూపవంతుం బదయు' మనిన, 'సియతతాత్త్వ యగునేని సుపుత్తుండు పుట్టు'ననపుడు, సత్యవతి తొల్లింటియట్ల కోడలి నియోగించిన, నక్షేమలి యమ్మునివరు వికృతహేషరూప గంధంబుల కోపక రోసి, తనదాసి ననేక భూషణాలంకృతం జేసి తనశయనతలంబున నుండం బంచిన, వ్యాసభట్టారకుండు వచ్చి దాని చేసిన యిష్టిపభోగంబులం దుష్టుండై దానికిం బుత్తదానంబు సేసిన. 258

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈవిధంగా; క్రమంబున్న= వరుసగా పుట్టిన; ధృతరాష్ట్ర పాండుకుమారులకున్; బ్రాహ్మణా, సమేతుండు+హ= బ్రాహ్మణాలతో కూడుకొనినవాడై; భీష్మండు; జాతకర్మ+అది, క్రియలు+బనరించిన, అంతన్= శిశువుపుట్టినప్పుడు చేసే సంస్కారం మొదలైన చేయదగిన పను లన్నింటిని చేసిన తరువాత; సత్యవతి; ఆంచికేయున్, జాత్యంధున్, చాచి= అంచికయొక్క కొడుకును పుట్టుగ్రుట్టివాడిగా చూచి; దుఃఖిత+అయి= బాధపడినదై; వెండియున్= మరల; పారాశర్యన్, తలంచుడున్= వ్యాసుడిని స్కృతించటంచేత; ఆ క్షణంబు+అల= వెంటనే; ఆ, మునివరుండు, వచ్చి= ఆబుషిషేష్ముడు వచ్చి; పని+ఎమి, అని, అన్నన్= ఏమి పని ఉన్నది అని అడుగగా; ఈ, అంచికున్; ప్రథమపుత్తుండు= మొదటికొడుకు; అంధుండు+అయ్యెన్= గ్రుట్టివా దైనాడు; ఇంకన్, ఒక్క కొడుకున్= ఇంకను మరొకకొడుకును; రూపవంతున్= అందగాడిని; పడయుము+అనిన్= పాందుము అని అనగా; నియత+ఆత్మ, అగుసు+ఎని= నిగ్రహంతో కూడిన హృదయం కలిగినది అయితే; సుపుత్తుండు= మంచికొడుకు; పుట్టును= పుట్టుతాడు; అనవుడున్= అనగా విని; సత్యవతి; తొల్లింటి, అట్లు+అల= ఇదివరకువలనే; కోడలిన, నియోగించినన్= కోడలిని ఆజ్ఞాపేంచగా; ఆ+కోమలి= ఆ అందగత్తే (అంచిక); ఆ+మునివరు, వికృత, వేష, రూప, గంధంబులకున్= ఆ మునియొక్క (వ్యాసునియొక్క) వికారమైన వేషానికి, ఆకారానికి, మేనివాసనకూ; ఓపక= సహించలేక; రోసి= అసహ్యంచుకొని; తన, దాసిన్= తనయొక్క చెలికత్తెను; అనేక, భూషణా+అలంకృతన్, చేసి= పెక్కసామ్యలతో అలంకరింపబడినదానిగా చేసి; తన, శయన, తలంబునన్= తా నుండవలసిన పడకమీద; ఉండన్,

పంచిన్= ఉండుమని ఆజ్ఞాపించగా; వ్యాసభట్టారకుండు= వ్యాసమహర్షి వచ్చి; దాని, చేసిన, ఇష్ట+ఉషభోగింబులన్, తుష్టుండు+ఇ= ఆ దాసి చేసిన ఇష్టమైన కామక్రీడల వలన సంతోషించినవాడై; దానికిన్= ఆమెకు; పుత్ర, దానంబు, చేసినన్= మగసంతానాన్ని ఇష్టగా.

తాత్పర్యం: ఈవిధంగా ధృతరాప్రభుడూ, పాండురాజు వరుసగా పుట్టగా, వారికి భీముడు బ్రాహ్మణులతోకూడి జాతకర్మమైదలైన సంస్కారాలను చేయించగా, సత్యవతి అంచిక కోడుకును పుట్టుగ్రుడ్దివాడుగా తెలిసికొని దుఃఖించి మరల వ్యాసుడిని తలచింది. ఆ మునివరుడు వెంటనే వచ్చి ‘ఏని ఏమన్నది?’ అని అడుగగా, ఈఅంచికకు పుట్టిన మొదటికొడుకు గ్రుడ్డివాడైనాడు కాబట్టి రూపవంతు డైన మరొక కోడుకును ఆమెయందు పాందు మని అడిగింది. ‘ఆమె నిగ్రహం కలిగిన హృదయంతో ఉంటే మంచికొడుకు పుట్టగల’డని వ్యాసు డన్నాడు. ఆమాట విని సత్యవతి ఇదివరకు వలనే కోడులైన అంచికను ఆజ్ఞాపించింది. ఆమె ఆ మునియొక్క వికారమైన వేషాన్ని, ఆకారాన్ని, మేనివాసననూ సహించలేక, అసహించుకొని తనదాసి నొకదాసిని పెక్కుస్థామ్యులతో అలంకరించి తా నుండవలసిన సెజ్జమీద ఆమె ఉండేటట్లు ఆజ్ఞాపించింది. వ్యాసమహర్షి వచ్చి ఆ దాసి ప్రీతితో చేసిన కామక్రీడలకు సంతోషించి ఆమెకు పుత్రసంతానాన్ని ఇష్టగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

విశేషం: దేవా తల్లికడుపులో పడినప్పటినుండి మరణించేవరకు పదహారు రకాలైన సంస్కారాలకు అర్పుడోతాడు. వాటిని పోడశకర్మ లని అంటారు. అవి - గర్భధానం, పుంసవనం, సీమంతం, జాతకర్మం, నామకరణం, అస్మిప్రాశనం, చోలం, ఉపనయనం, ప్రాజాపత్యం, సౌమ్యం, ఆగ్నేయం, షైవ్యదేవం, గోదానం, సమాప్తరం, వివాహం, అంత్యక్రియ.

**A. చండకోపుఁ డయిన మాండవ్యమునివరు | శాపమున జముందు సంభవిల్లే
విదురుఁ డసుగ ధర్మహిదుడు పారాశర్య | వీర్యమునను భువి నవార్యబలుఁడు.**

259

ప్రతిపదార్థం: చండ, కోపుఁడు+అయిన= తీవ్రమైన కోపం కలవాడైన; మాండవ్య, మునివరు, శాపమునన్= మాండవ్యాడు అనే పేరుకల మునిశేష్మడి యొక్క శాపంవలన; జముందు= యముడు; భువిన్= భూలోకంలో; పారాశర్య, వీర్యమునను= వేదవ్యాసుడి శుక్లంవలన; విదురుఁడు+అనగన్= విదురుడు అని పిలువబడే; ధర్మ, విదురుడు= ధర్మవిషయాలలో పండితుడు; అవార్య, బలుఁడు= అడ్డగించటానికి వీలులేని బలంకలవాడు; సంభవిల్లేన్= పుట్టడు.

తాత్పర్యం: తీవ్రకోపస్యభావుడైన మాండవ్యమహర్షి పెట్టినశాపం కారణంగా యముడు భూలోకంలో వేదవ్యాసుడివీర్యంవలన ధర్మశాప్తపండితుడూ, ఎదురులేనిబలంకలవాడూ అయిన విదురుడుగా పుట్టడు.

v. అనిన విని జనమేజయుండు షైశంపాయనున కి ట్లనియె.

260

తాత్పర్యం: అనగా విని జనమేజయుడు షైశంపాయనుడితో ఈ విధంగా అన్నాడు.

మాండవ్యపాభ్యాసము (సం. 1-101-1)

**A. సకలజీవరాశి సుకృత దుష్టత ఫల | మెత్తిగే నడుపుచున్న యట్టి ధర్మఁ
దొంద శూద్రయోనియుందు మాండవ్యచే | శప్తుడై యదేల సంభవించే?**

261

ప్రతిపదార్థం: సకల, జీవ, రాళి, సుకృత, దుష్టుత, ఫలము= సమస్తమైన జీవులయొక్క సమాహంయొక్క పుణ్యాలయొక్క పొపొలయొక్క ఫలాన్ని; ఎటీగి= తెలిసికొని; నడుపుచున్+ఉన్న= ధర్మాన్ని నడుపుతూ ఉన్న; అట్టి; ధర్మాడు= ఇటువంటి యమధర్మరాజు; మాండవ్యాచేన్, శప్తిండు+ఇ= మాండవ్యాచేత శపింపబడినవాడై; శాద్ర, యోని, యందున్= శాద్రవనితయందు; ఒందున్= పుట్టుకపొందటం; అది= అనేది; ఏల, సంభవించెన్= ఏకారణాంపలన కలిగింది?

తాత్పర్యం: సమస్త జీవసమూహాల పుణ్యాపాల ఫలాలను తెలిసి వాటికి తగిన ధర్మం నడుపుతూ ఉన్నఇటువంటి యమధర్మరాజుకు మాండవ్యాచేత శపింపబడి శాద్రవనితకు పుట్టేస్తి ఎందుకు కలిగింది?

విశేషం: ఈపద్యానికిబదులు- “సకలలోకధర్మమార్తి యైన యముండుశాధ్రుండైపుట్టుటయు మాండవ్యమునివరుండు శాపంచిచ్చుటయు నానతిమ్మనిన వానికి” అనే వచనం ఒకప్రతిలో కనబదుతున్నదని శ్రీమదాంధ్రమహాభారతసంశోధితముప్రణం చెప్పుతున్నది. (పు. 248).

వ. అని యడిగిన వానికి షైశంపాయనుం డిట్లుని చెప్పే; మాండవ్యం డను బ్రహ్మార్థి దొబ్బి మహోవలయంబునం గల తీర్థంబు లెల్ల నేకచాల యయి సేవించి యొక్క సగరంబున నెడ గలుగు నడవిలో నాత్రమంబు గావించి తద్వారవుత్కమూలంబున నూర్ధ్యబాహపలం డయి మౌనశ్రతంబునం దపంబు సేయుచున్న నస్సగరంబు రాజు నర్థంబు త్రుచ్చిలికొని త్రుచ్చు లారెకులచేత ననుధావ్యమాను లై మాండవ్యసమీపంబునం బాటి యయ్యాత్రమంబులో దాగిన, వాల వెనుదగిలి వచ్చిన యారెకు లమ్మునిం గని ‘రాజధనాపహరు లయిన చోరులు సీయొద్దన పాటిరెటమోయి రెఱుంగుదేని చెప్పు’ మనిన నమ్మని మౌనశ్రతుండు గాపును బలుకకున్నం గీనిసి యయ్యాత్రమంబులోఁ జొచ్చి వెదకి ధనంబుతోడ నాత్రుచ్చులం బట్టికొని. 262

ప్రతిపదార్థం: అని, అడిగినన్, వానికిన్= అని ప్రశ్నించగా, జనమేజయుడికి; షైశంపాయనుండు; ఇట్లు+అని, చెప్పేన్= ఈవిధంగా చెప్పాడు; తొల్లి= పూర్వం; మాండవ్యండు+అను, బ్రహ్మార్థి= మాండవ్యాడు అనే పేరుగల బ్రాహ్మణు దైన బుషి; మహో, వలయంబున్, గల, తీర్థంబులు+ఎల్లన్= భూమండలంలో ఉన్న పుణ్యతీర్థాల నన్నింటిని; ఏకచారి+అయి, సేవించి= ఒంటిగా తిరిగి సేవించుకొని; ఒక్క, సగరంబున్న= ఒక పట్టణాప్రాంతంలో; ఎడ, కలుగు, అడవిలోన్= దూరంగా ఉన్న అడవిలో; ఆశ్రమంబు, కావించి= కుటీరం కట్టుకొని; తద్వారాల, వృక్ష, మూలంబున్న= ఆ ఆశ్రమద్వారంలో ఉన్న చెట్టుయొక్క మొదట్లో; ఊర్ధ్వ, బాహుండు+అయి= చేతులెత్తిఉంచినవాడై; మౌనవతుంబున్న= మాటాడకుండ ఉండే నియమంతో; తపంబు, చేయుచున్+ఉన్నన్= తపస్సుచేస్తూ ఉండగా; ఆ+సగరంబు, రాజు, అర్థంబు, ద్రుచ్చిలికొని= ఆప్టుజాపురాజుయొక్క ధనాన్ని దొంగిలించి; ద్రుచ్చులు= దొంగలు; ఆరెకులచేతన్, అనుధావ్యమానులు+ఇ= తలారులచేత అనుసరింపబడుతున్నవారై; మాండవ్య, సమీపంబున్న, పాటి= మాండవ్యాని వద్దకు పరుగెత్తి; ఆ+ఆశ్రమంబులో, దాగినన్= ఆ ఆశ్రమంలో దాగుకొనగా; వారి, వెను, తగిలి, వచ్చిన, ఆరెకులు= వారిని అనుసరించి వచ్చిన తలారులు; ఆ+మునిన్, కని= ఆ బుషిని చూచి; రాజ, ధన+అపారులు+అయిన, చోరులు= రాజుయొక్క డబ్బును దొంగిలించినవా రయిన దొంగలు; నీ, యొద్దన్+అ, పాటిరి= నీదగ్గరికే పరుగెత్తారు; ఎటు+పోయిరి= ఎక్కడకు వెల్లారు; ఎఱుంగుదు(వు)+ఏని, చెప్పుము+అనిన్న= నీకు తెలిస్తే తెలియచెప్పు మని అనగా; ఆ+ముని, మౌనవతుండు, కావున్న= ఆ మని మాటాడని దీక్షపట్టినవాడు కాబట్టి; పలుకక+ఉన్నన్= మాటాడకుండ ఉండగా; కినిసి= కోపగించి; ఆ+ఆశ్రమంబులోన్, చొచ్చి= ప్రవేశించి; ధనంబుతోడన్; ఆ పుణ్యము; పట్టికొని;

తాత్పర్యం: ఆవిధంగా అడిగిన జనమేజయుడికి షైశంపాయనుడు ఈవిధంగా చెప్పాడు; పూర్వం మాండవ్య డనే బ్రహ్మార్థి ఒంటరిగా భూమండలంలో ఉన్న పుణ్యతీర్థాల నన్నిటిని తిరిగి తిరిగి సేవించి ఒక పట్టణానికి కొంతదూరంగా

ఉన్న అడవిలో ఆశ్రమం కట్టుకొని, దానిద్వారంలో ఉన్న వృక్షంమొదటల్లో చేతులు పైకెత్తి ఉంచి మౌనవ్రతంతో తపస్సుచేస్తూ ఉండగా, ఆపట్టణపు రాజుయొక్క ధనాన్ని దొంగిలించి దొంగలు తలారులు తమను వెంటాడుతూ ఉండగా మాండవ్యుడి సమీపానికి పరుగెత్తి ఆ ఆశ్రమంలో దాక్కున్నారు. ఆ దొంగలను వెంటాడి వచ్చిన తలారులు ఆ మునిని చూచి ‘రాజధనం దొంగిలించిన దొంగలు నీదగ్గరికి పరుగెత్తి వచ్చారు. నీకు తెలిస్తే వారిజాడను చెప్పు’ మని అడుగగా, ఆ ముని మౌనవ్రతంలో ఉండటంచేత మాటాడకుండ ఉండగా, కోపగించి ఆశ్రమంలో ప్రవేశించి ఆ దొంగలను పట్టుకొని. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

ఆ. తాన చోరులకును దాపికాండై వేషః ధాల మిశ్రుకేని తపముసేయు

చుస్తుయట్టు పలుకకుస్తువాడని యెగ్గుః లాడి యారెకులు నయంబు లేక.

263

ప్రతిపదార్థం: తాను+లా= తానే; చోరులకును= దొంగలకు; తాపికాడు+ః= సంధానంచేసేవాడై; వేషధారి= మునివేషం ధరించినవాడై; మిశ్రుక+ఎని, తపము, చేయుచున్+ఉన్న+అట్టు= పలకుండ ఉండే నెపంతో తపస్సు చేస్తున్నట్లు; పలుకక+ఉన్నవాడు+అని= మౌనంగా ఉన్నా డని; ఎగ్గులు+ఆడి= నిందలు పలికి; ఆరెకులు= తలారులు, లేదా, రక్షకభటులు; నయంబు, లేక= నీతి తప్పి.

తాత్పర్యం: ఆ మునియే దొంగలకు సంధానం చేసే రజారి అనీ, వేషం వేసికొని మౌనంగా తపస్సు చేస్తున్నట్లు మాటాడకుండ ఉన్నా డని నిందలుపలికి తలారులు నీతిమాలి. (తరువాతి వచనంతో అన్వయం.)

ప. మాండవ్యు నాప్తుచ్ఛులతోన కట్టికొని వచ్చి రాజునకుంజాపి ధనంబోష్టించిన, రాజు నాప్తుచ్ఛులం జంపించి తపశేషంబునున్న ప్రుచ్ఛని యమ్మాండవ్యునిఁ బురంబువెలుపల శూలప్రోతుం జేయించిన.

264

తాత్పర్యం: మాండవ్యుడిని ఆ దొంగలతో కలిపి కట్టి తీసికొని వచ్చి రాజుకు చూపి ధనాన్ని ఒప్పగించగా, రాజు ఆ దొంగలను చంపించి, తపస్సేవేషంలో ఉన్న దొంగగా భావించి ఆ మాండవ్యుడిని నగరం వెలుపలిభాగంలో ఇనుపశూలానికి గుచ్ఛబడినవాడై - కొఱుత వేయబడినవాడై.

క. మునివరుఁ డట్టుండియుఁ దనుఁ, మనమున నతిశాంతుఁ డయు సమత్వమునుఁ దపు

మెష్యునలించె ననశనుం డుఁ, యుయును బహుకాలంబు ప్రాణయుక్తుం డగుచున్.

265

ప్రతిపదార్థం: మునివరుడు= మునిశేష్యుడు; అట్లు+ఉండియున్= ఆ విధంగా ఉండికూడ; తన, మనమునన్= తన మనస్సులో; అతి, శాంతుండు+అయి= మిక్కెలి శాంతంతో కూడినవాడై (నిర్వికారుడై); సమత్వమునన్= సుఖదుఃఖాలలో చలించని మనస్సుగలయోగంతో (సమత్వం యోగణచ్చతే); అనశనుండు+అయ్యును= ఆహారం తీసికొనని వాడైనప్పటికి; బహుకాలంబు= చాలకాలం; ప్రాణా, యుక్తుండు+అగుచున్= ప్రాణాలతో కూడినవా దొతూ; తపమ్ము+బనరించెన్= తపస్సు చేశాడు.

తాత్పర్యం: మునిశేష్యు డైన మాండవ్యుడు ఆవిధంగా కొఱుత వేయబడికూడ తన మనస్సులో ఎటువంటి వికారంలేని శాంతభావంతో, సుఖదుఃఖాలలో కలతచెందని యోగచిత్తంతో ఆహారం తినకపోయినా చాలకాలం ప్రాణాలతో కూడినవాడై తపస్సుచేశాడు.

- శ. ఇట్లు శరీరదుఃఖంబుదలంపక తపంబుసేయుచున్న యమ్ముని తపంబు పేర్కి మెళ్లి మహాముసులు పక్షులయి రాత్రివచ్చి ‘మునీండ్రా! యట్టి మహాతపస్వి వైన నీ కిట్టి దుఃఖంబు గావించిన వా రెప్ప’ రని యిప్పిగిన వారికి నమ్ముండవ్యం డి ట్లనియే.

266

తాత్పర్యం: ఈవిధంగా దేవోనికి కలిగిన బాధను పట్టించుకోక తపస్సుచేస్తున్న ఆ ముని తపస్సుయొక్క అతిశయానికి (గొప్పతనానికి) మెచ్చి, గొప్పవారైన బుములు పక్షులాకారంతో రాత్రివేళ వచ్చి ‘ఓమునిశ్రేష్టుడా! ఇటువంటి గొప్పతపస్వి వైన నీకు ఇటువంటి బాధ కలిగించినవారు ఎవ్వరు?’ అని అడుగగా వారికి ఆ మాండవ్యుడు ఈవిధంగా అన్నాడు.

- తే. ఎట్టిగి యెత్తిగి నన్నడుగంగ నేల బీని; సుఖము దుఃఖంబుఁ భ్రాష్టించుచోటు నరుడు దగీలి తనకర్మవశమునఁ దనరుఁ డాను, కర్తృగా కన్ములకు నేమి కారణంబు?

267

ప్రతిపదార్థం: దీనిన్, ఎట్టిగి, ఎట్టిగి, సన్నవ్న+అడుగంగన్+విల= దీనిని బాగా తెలిసికూడ నన్న అడగటం దేనికి?; సుఖము, దుఃఖంబున్, ప్రాష్టించు, చోటన్= సుఖదుఃఖాలు కలిగేటప్పుడు; నరుడు= మానవుడు; తన, కర్మవశమునన్= తాను స్వయంగా చేసిన పుణ్యపాపకర్మల నాశయించి; తగిలి= వాటిని పొంది; తనరున్= ఒప్పుతూ ఉంటాడు; తాను+అ= తానుమాత్రమే; కర్త, కాక= కారముడు కాక; అన్యలకున్= ఇతరులు కారములు కావటానికి; ఏమి, కారణంబు= కారణ మేమి ఉంటుంది?

తాత్పర్యం: మీప్రశ్నకు సమాధానం మీకు బాగా తెలిసికూడ నన్నడగటం దేనికి? నరుడు తన పూర్వపుణ్యపాపకర్మల ఫలంగానే సుఖదుఃఖాలను పొందేటప్పుడు అనుభవిస్తూ ఉంటాడు. కాబట్టి నరుడు తనకర్మఫలాలకు తానే కర్త (కారముడు) ఔతాడు కాని ఇందులో ఇతరులు కారణ మెందు కౌతారు?

విశేషం: “అవశ్య మనుభోక్తవ్యం కృతం కర్మ శుభాపుభవ్య” - అన్న సూక్తికి నన్నయగారి రచన రుచిరార్థ కవితాభివ్యక్తి, మాండవ్యుడు గొప్ప ఆత్మజ్ఞాని, శంకరభగవత్యాదులు సౌధనపంచకంలో చెప్పిన ఈ క్రింది శ్లోకానికి అతడు ఉదాహరణాప్రాయముడు. “ఏకాంతే సుఖ మాస్యతాం, పరతరే చేతః సమాధీయతాం, పూర్వాత్మాసు సమీక్ష్యతాం, జగదిదం తద్వాధితం దృష్టయతాం. ప్రాక్రూపవిలాప్యతాం, చిత్తిబలాన్నాప్యత్రోః ల్లిప్యతాం, ప్రారబ్ధస్మితా భుజ్యతా మధ పరబ్రహ్మతత్స్నాస్తియతామ్”. ఏకాంతప్రదేశంలో సుఖంగా కూర్చుండుము, పరబ్రహ్మంలో చిత్తాన్ని సమాధానం చేయుము, ఈ జగత్తును పూర్వబ్రహ్మంగా చూడుము, అది బ్రహ్మంలో విలీనమైనట్లు పరిగణించుము, పూర్వకర్మలను జ్ఞయం చేసికొమ్ము. జ్ఞానాన్ని ఆశ్రయించి రాబోయే కర్మలయందు ఆసక్తుడవు కాబోకుము, ప్రారబ్ధభోగాన్ని అనుభవిస్తూ బ్రహ్మంలో నెలకొని ఉండుము అని ఈ శ్లోకభావం. ఇందులో చివరచెప్పిన అంశం మాండవ్యనిలో ముమ్మార్చులా గోచరిస్తున్నది.

- వ. అని యమ్మహాముసులతో మాండవ్యందు పలికిన పలుకు లన్సుగర రక్తకులు విని వచ్చి రాజున కెత్తింగించిన, రాజునుం బఱతెంచి శూలప్రోతుం డయి యున్న మాండవ్యానకు నమస్కరించి ‘నా చేసిన యజ్ఞానంబు సహించి నాకుం బ్రసాధింపవలయు’ నని శూలంబువలన నమ్మునింబాచుచోనది పుచ్ఛరాకున్న దానిమొదలు మెత్తన తునిమించినఁ దత్సూరపోర్ష్వాంబునందు శూలశేషం బంతర్గతం బై యుండె; డానం జేసి యాముని యాసిమాండవ్యందునాబరగుచునమ్మహాముని ఘోరతపంబుసేసి యెల్లలోకంబులు గమించి యెక్కునాడు యమునిపురంబునకుం జని ధర్మరాజున కి ట్లనియే.

268

తాత్పర్యం: ఆ విధంగా ఆ మహామునులతో మాండవ్యదు పలికిన మాటలను ఆ నగరాన్ని రజ్జించే భటులు వినివచ్చి రాజకు తెలుపగా, ఆరాజ వెంటనే బయలుదేరి శాలానికి గ్రుచ్చబడి కట్టబడిన్న మాండవ్యాఢికి మైక్రోనేను చేసిన తెలివితక్కువతనానికి (అజ్ఞానానికి) క్షమించి నన్ను అనుగ్రహించవలె' నని శాలంనుండి ఆమునిని విడిపించబోగా అది తీయటానికి రాలేదు. అప్పుడు దాని మొదలును నెమ్ముదిగా నరికించగా అతని కంరంలోని ప్రకృభాగంలో మిగిలిన శాలభాగం శరీరంలోనే ఉండిపోయింది. దానివలన ఆ ముని ఆణి మాండవ్యదు అని పిలువబడినాడు. ఆ మహాముని గొప్పతపస్స చేసి లోకాలన్నింటిని దాటి ఒకనాడు యమునినగరానికి పోయి యమధర్మరూపాజుతో ఈవిధంగా అన్నాడు.

క. దండధర! యిట్టి దారుణ ! దండమునకు నేమిదుష్టుతముఁ జేసితి? ను

ర్ఘుండ వయి తగనిదండము ! దండింపగ బ్రాహ్మణమండఁ దగునే నన్నున్?

269

ప్రతిపదార్థం: దండధర= యముడా; ఇట్టి, దారుణ, దండమునకున్= ఇటువంటి భయంకరమైన శిక్షకు; ఏమి, దుష్టుతమున్, చేసితిన్= ఏమి పాపం చేశాను? నన్నున్, బ్రాహ్మణమండన్, ఉగ్రుండపు+అయి= అధికమైన కోపంకలవాడై; తగని, దండము, దండింపగన్= కూడని శిక్షకే శిక్షించటం; తగును+ఏ= న్యాయమా? (కాదని భావం).

తాత్పర్యం: యమధర్మరూపా! ఇటువంటి భయంకర మైన శిక్షకు నే నేమి తప్పుచేశాను? బ్రాహ్మణుడ నైన నన్ను ఇంతగా కోపించి కూడనిశిక్షకుతో శిక్షించటం న్యాయమా?

వ. అనిన మాండవ్యనకు ధర్మరా జి ట్లనియె.

270

తాత్పర్యం: అనగా మాండవ్యాడితో ధర్మరూపా ఈ విధంగా అన్నాడు.

క. సాలయక తూనిగలం గొ , ఔలుఁ బెట్టితి నీవు నీచిఱుతకాలము త

త్థల మిప్పు దసుభవించితి; , తొలగునె హింసాపరులకు దుఃఖప్రాపుల్.

271

ప్రతిపదార్థం: నీవు; నీ చిఱుతకాలము= నీ చిన్నతనంలో; తూనిగలన్; సాలయక= స్వేచ్ఛగా ఎగురమండ; కొఔలన్, పెట్టితి(ఏ)= మేకులకు (శాలాలకు) గ్రుచ్చి పెట్టావు; తద్, ఫలము+ఇప్పుడు+అనుభవించితి(ఏ)= దానియొక్క ఫలాన్ని ఇప్పుడు అనుభవించావు; హింసాపరులకున్= హింస చేసేవారికి; దుఃఖప్రాపుల్= కష్టాలు కలగటాలు; తొలగున్+ఏ= తప్పుతాయా? (తప్ప వని భావం).

తాత్పర్యం: నీవు నీ చిన్నతనంలో తూనీగలను ఎగురనీయకుండా పట్టి ముండ్డకు గ్రుచ్చి ఉంచావు. దానిఫలాన్నే ఇప్పుడు అనుభవించావు. హింస చేసేవారికి కష్టాలు పొందక తప్పుతుందా?

విశేషం: అలం: అర్థాంతరన్యాసం.

వ. అనిన విని మాండవ్యం డలిగి ‘జష్టుంబు మొదలుగాబదునాలుగువత్సరంబులు దాటునంతకుఁ బురుషుండు బాలుండు; వాడెట్టి నేసినఁ బాపంబుం బెద్ద పారయండు; వానికి నొరు లెగ్గునేసినఁ బాతకు లగుదు; లభి నాచేసిన మర్యాద; నీవిట్టి ధర్మంబు దలంపక బాల్యంబున సల్వదీషంబుజేసిన నాకు

**బ్రాహ్మణోచితంబుగాని క్రూరదండంబు గావించినవాడను మర్త్యలోకంబును హుద్దయోనిం బుట్టుమని
శాపం బిచ్చుటంజేసే వాడు విదురుం దై పుట్టె.**

272

తాత్పర్యం: అనగా ఏని మాండవ్యదు కోపించి ‘పుట్టినది మొదలుగా పధ్నాలుగేండ్లు దాటేంతవరకు పురుషుడు బాలు డనబడతాడు. అతడు ఏది చేసినా పాపాన్ని పెద్దగా పొందడు. అతడికి ఇతరులు కీడు చేస్తే పాప లోతారు. ఇది నేను చేసిన కట్టడి. నీవు ఇట్టిధర్మాన్ని భావించక బాల్యంలో స్వల్పమైన దోషాన్ని చేసిన నాను బ్రాహ్మణులకు యోగ్యంకాని కరినమైన శిక్షను ఇచ్చావు. కాబట్టి నీవు మానవలోకంలో హుద్దవనితతు పుట్టు’ మని శాపం ఇవ్వటంచేత అతడు (యముడు) విదురుడై పుట్టాడు.

**క. అని మాండవ్యాఖ్యానము , జనమేజయునకు నుదారచరితునకుఁ బ్రియం
బునుఁ జెప్పెను వైశంపా , యనుఁ డవితథపుష్టువచనుడని కడుభక్తిన్.**

273

ప్రతిపదార్థం: అని= ఈవిధంగా; మాండవ్య+అభ్యాసము= మాండవ్యనికథను; అవితథ, పుణ్య, వచనుడు= సత్యమైనవి, పుణ్యప్రదమైనవి అయిన మాటలు కలవాడు; వైశంపాయనుడు; ఉదారచరితునకున్= ఉత్తమప్రవర్తన కలవాడికి; జనమేజయునకున్; కడున్, భక్తిన్= మిక్కిలిభక్తితో; ప్రియంబునన్= ప్రీతితో; చెప్పెను= చెప్పాడు. అని.

తాత్పర్యం: ఈవిధంగా మాండవ్యని కథను సత్యములు, పుణ్యప్రదములు అయిన మాటలుకల వైశంపాయనుడు ఉత్తమప్రవర్తన గల జనమేజయుడికి మిక్కిలిభక్తితో ప్రీతిగా చెప్పాడు అని.

ఆశ్వాసాంతము

**క. సత్యాత్మయకులశేఖర! నిత్యోదయ! రాజరాజన్యప! సుకవిజన
స్తుత్య మహాగుణ! విమలా , దిత్యాగ్రతసుాజ! విమలభీరమణీయా!**

274

ప్రతిపదార్థం: సత్యాశ్రయ, కుల, శేఖర= సత్యాశ్రయుడియొక్క వంశంలో శ్రేష్ఠుడైనవాడా!; నిత్య+ఉదయ= ఎల్లప్పుడు అభ్యాదయం కలవాడా!; రాజరాజన్యప= రాజరాజనరేంద్రుడుడా!; సుకవి, జన, స్తుత్య, మహాగుణ= ఉత్తమకవులచేత కీర్తింపదగిన గొప్పగుణాలు కలవాడా!; విమలాదిత్య+అగ్ర, తనుజా!= విమలాదిత్యడి పెద్దకుమారుడా!; అమల, ధీ, రమణీయా!= నిర్మల మైన బుద్ధిచేత అందమైనవాడా!

తాత్పర్యం: సత్యాశ్రయుడివంశంలో మిన్నమైనవాడా! ఎల్లప్పుడు అభ్యాదయం కలవాడా! రాజరాజనరేంద్రా! ఉత్తమకవులచేత కీర్తింపదగిన గొప్పగుణాలు కలవాడా!; విమలాదిత్యడి పెద్దకుమారుడా!; నిర్మలమైన బుద్ధిచేత అందమైనవాడా!

ద్రుతవిలంబితము.

**త్రిభువనాంకుశ ఛీప్పినిభి! సమ , స్తుభువనాత్మయ ధర్మధురంధరా!
శుభయః పరిశోభత పూర్వాది , కృభువిలాస! కృపారసబంధురా!**

275

ప్రతిపదార్థం: త్రిభువనాంకు, దీప్తి, నిధీ= మూడులోకాలను అంకుశంవలె నియమించగల తేజస్వుకు నిధి(పాతర)వంటివాడా! సమస్త భువన+ఆశ్రయ, ధర్మ, ధురంధరా= అన్నిలోకాలను ఆశ్రయించిన ధర్మాన్ని భరించేవాడా!; ఉభ, యః, పరికోభిత, పూర్వదిక్, ప్రభు, విలాస= మంగళకరమైన కీర్తితో ప్రకాశించిన ఇంద్రుడియొక్క విలాసంకలవాడా!; కృపారసబంధురా= దయారసంతో ఒప్పినవాడా!.

తాత్పర్యం: మూడులోకాలను నియమించగల తేజస్వుకు నిధివంటివాడా!; లోకాలన్నింటినీ ఆశ్రయించిన ధర్మాన్ని భరించేవాడా!, మంగళకరమైన కీర్తితో ప్రకాశించిన ఇంద్రుడియొక్క విలాసం (వైభవం) కలవాడా!; దయారసంతో ఒప్పినవాడా!

విశేషం: ద్రుతవిలంబితవృత్తం జగతీచ్ఛందంలో పుట్టింది. ప్రతిపాదంలోనూ వరుసగా న,ఫ,భ,ర అనే నాల్గుగణాలు ఉంటాయి మొత్తం 12 అక్షరా లుండే పాదంలో 7వ అక్షరం యతిస్థానం. ప్రోసనియమం ఉన్నది. నన్నయ రచనలో ద్రుతవిలంబిత మొక్కటే ఉన్నది. అదే ఇది.

గడ్యము.

ఇది సకల సుకవిజన వినుత నన్నయభట్ట ప్రసీతం బైన శ్రీమహాభారతంబునం దాదిపర్వంబునం గౌరవ వంశ కీర్తనంబును, గంగా శంతను సమాగమంబును, వసూత్పత్తియు స్వర్గగమనంబును, దదంశ సంఘాతంబున గాంగేయు జత్తుంబును, దద్రాజ్య నివర్తనంబును, బ్రహ్మచర్యవ్రత ప్రతిజ్ఞాపరిపాలనంబును, సత్యవతీ వివాహంబును, జిత్రాంగద విచిత్రవీర్యుల జత్తుంబును, జిత్రాంగద మరణానంతరంబున భీష్మండు విచిత్రవీర్య రాజ్యంబున నిలుపుటయు, విచిత్రవీర్యని వివాహంబును, వాని వరోక్షంబునఁ గృష్మాంశుపోయసువలన ధృతరాష్ట్ర పోండురాజుల జత్తుంబును, మాండవ్యశాపంబున విదురు జత్తుంబును నన్నాది చతుర్భాశాసనము.

276

తాత్పర్యం: ఇది సమస్తసత్కారులసమూహం కీర్తించే నన్నయభట్టు రచించిన శ్రీమహాభారతంలోని ప్రధానము లైన పదనెనిమిది పర్యాలలో మొదటి దైన ఆదిపర్వంలో కౌరవవంశాన్ని వర్ణించటం, గంగాశంతనుల కలయిక, వసువుయొక్క పుట్టుక, అతడు రాజ్యాన్ని పరిత్యజించటం, బ్రహ్మచర్యవతాన్ని గ్రహించిన ప్రతిజ్ఞను పాటించటం, చిత్రాంగదుడు చనిపోయినతరువాత భీష్మండు విచిత్రవీర్యుడిని రాజ్యపాలకుడిగా నిలపటం, విచిత్రవీర్యుడి వివాహం, అతని తరువాత వ్యాసుడివలన ధృతరాష్ట్రపోండురాజుల పుట్టుక, మాండవ్యశాపి శాపం, విదురుడిపుట్టుక అనే కథార్థాలు కలది నాల్గ ఆశ్చర్యసం.

ఆది పర్యాలో చతుర్భాశాసనం సమాప్తం.

శ్రీమదాంగ్ర మీహిభారతము

సంపుటము - 1 ఆదిపర్వము

మొదటి భాగము (1,2,3,4 ఆశ్వాసములు)

గద్యపద్య ప్రథమపాదసూచి

పద్యము	పుట	పద్యము	పుట	పద్యము	పుట
అ		అక్కధకుండు శానకాది	109	అతనికి సరస్వతీనది	335
అంగనాజనుల	292	అక్కధకుండు శానకాది	219	అతిరుచిరాగతుం డయిన	340
అంత	118	అక్కధకుండు శానకాది	333	అతి వేగాకులచిత్తులై	203
అంత	149	అక్కుడుకుం జాచి పుత్ర	402	అతిశయ రూపయోవన	387
అంత	204	అక్కుమలి యొక్కనాడు	176	అతి సంబ్రమమున	297
అంత	239	అఫిలజలధివేలా	7	అతులతపంబున్వ	405
అంత	276	అగ్గరుడని మాహోత్స్వంబు	144	అతులబలాధ్యలైన	248
అంత	352	అజితశక్తియుతుల	251	అతులోర్ధీసురముఖ్య	214
అంత	426	అట జనమేజయుండు	179	అది యిచ్చబికిలిజ్	142
అంత దేవాహీతులమృతంబు	118	అట్టి కశ్యపుండను బ్రహ్మార్థి	190	అదియు నమ్మిషాపతి	400
అంత దౌష్యంతి సంతాన	388	అట్టి నహమనకు బ్రియవస	263	అదియునుంగాక	86
అంత నయ్యయాతి	323	అట్టి యింద్రోత్సవంబున	234	అదియునుం బొష్యంబు	27
అంత నయ్యరగులు	160	అట్టి రురుం డనుముని	98	అదియును సంబరంబున	155
అంత నేము శిష్యగణంబు	355	అట్టి విచిత్రపీర్య నారూఢ	423	అదియును ననంత	345
అంతరిక్షంబువలన	323	అట్లు చేయుదు నమృతంబు	132	అది యెట్లంటేని	401
అందు దనదృష్టి నాటుడు	354	అట్లు కశ్యపుం గ్రమ్మణించి	194	అది యెట్లనినం దొల్లి	261
అందు రోహిణింబను	139	అట్లు కశ్యపుం గ్రమ్మణించి	271	అది యెట్లనిన నొక్కనాడు	225
అందు శాసానుభవ	126	అడవికిం బువ్వులు దేరగ	187	అది యెట్లని యడిగిన	306
అంబాలికకును గుణరత్న	447	అడవిలో నేకాంతమతి	94	అద్దేవయానిం	304
అంబుజముఖి యక్కన్య	238	అడిచినఁ దిట్టిన్వ	186	అధికపుణ్య మూర్ఖులైన	397
అంబుజలోచన గని	353	అతండు మృగయావ్యసనంబున	389	అనం బరగిన	356
అక్కధకుండు వెండియు	23	అతనికి ననంతపుణ్య			

పద్యము	పుటు	పద్యము	పుటు	పద్యము	పుటు
అనము యిది యేటి తపమే	170	అనిన నమ్మిషమునులు	172	అనిన విని పెద్దయుం	415
అనమూ మున్ను శమంత	59	అనిన నమ్మిని కుమారుని	268	అనిన విని భీమ్మండు	428
అనమూ లూయజ్జము	200	అనిన నమ్మినివరుండు	241	అనిన విని మాండప్యండలిగి	452
అనముఁడు పొరవకుల	386	అనిన నయ్యిందున	322	అనిన విని యుదంకుండు	70
అనముఁడు రాజర్షియై	350	అనిన నయ్యిరగులు	132	అనిన విని రోమహర్షులు	59
అనముఁడు వంశకరుండై	377	అనిన నాకచునకు	280	అనిన విని వెల్లావై	370
అనముఁడు సురగురు	256	అనిన నాగరుడని	136	అనిన విని శకుంతల	362
అనల తేజులు దీర్ఘ	110	అనిన నాయుదరంబు	276	అనిన విని శుక్రుండు	271
అనలనిభుండు	136	అనిన నుగ్రహిషుం	24	అనిన విని శాసకాది	58
అనవద్య ధర్మచరితంబున	324	అనిన నుదంకుం డట్ల	71	అనిన శకుంతల	380
అనవరతభక్తిఁ బాయక	176	అనిన నుదంకుం డిట్లనియై	82	అనిన శరికైత్త	282
అనవరతప్రతాయాస	173	అనిన నొడంబడి	175	అనిన సదస్య లందఱుఁ	213
అనవరతార్థదాన	86	అనిన భీమ్మిషలుకులు	438	అనిన సర్వజనానుమతంబుగా	214
అనవుడు నద్దివ్య	81	అనిన మాండప్యునకు	452	అని పొండవ ధార్మరాష్ట్ర	221
అని గరుడండు దనకు	159	అనిన వాని వచనం	201	అని పూరుం గఱపితి	321
అని చెప్పి గౌరముఖుం	188	అనిన వారల కయ్యయాతి	316	అని ప్రసన్నండై	154
అని చెప్పిన గరుడని	158	అనిన వారలలోఁ	166	అని బ్రహ్మ నియోగించిన	163
అని జనమేజయు నాతని	211	అనిన విని జనమేజయుండు	198	అని బ్రాహ్మణస్వరూపంబు	135
అని తపోభిమానంబున	322	అనిన విని జనమేజయుండు	248	అని మాండవ్యాఖ్యానము	453
అని తలంచి చింతాక్రాంతయై	368	అనిన విని జనమేజయుండు	259	అనిమిష కాంతయున్	352
అని దాని రమణీయ	340	అనిన విని జనమేజయుండు	264	అనిమిషసాధసుగుఢ్చ	159
అని దీనవదనుండై	100	అనిన విని జనమేజయుండు	390	అనిమిషలోక	392
అని దుష్యంతుండు	361	అనిన విని జనమేజయుండు	448	అని యందఱుఁ దమలోఁ	125
అనినం బొమ్మం డిట్లి	69	అనిన విని జనమేజయునకు	249	అని యడిగిన	260
అనినఁ బ్రతీపుఁ డిట్లనియై	396	అనిన విని జరత్మారుం డతి	171	అని యడిగిన నారాజనకు	349
అనిన దానికి దుష్యంతుం	361	అనిన విని దుష్యంతుండు	370	అని యడిగిన వానికి	449
అనిన దేవయాని	273	అనిన విని నగుచు	192	అని యడిగిన వారికి	88
అనిన నబ్బలి సంతానార్థి	437	అనినవిని నాగరాజునుజుండైన	166	అని యడిగిన వినత	130

పద్యము	పుటు	పద్యము	పుటు	పద్యము	పుటు
అని యడిగి వాని	66	అనుపమబలులగు	45	అమితార్థయుక్తితో	52
అని యమ్మహమునులతో	451	అనుపమముగ	125	అమితోగ్రాటవిలోనఁ	365
అని యయాతి యష్టకాదు	329	అనుపమనియమాన్వితులై	287	అమిత్ర మదబేది	181
అని యానతిచ్ఛిన్	15	అనుపమరాజ్యసంపదకు	440	అమృతముతో నుద్ధవమై	121
అని యాస్తీకుండు వాసుకి	206	అమ్య లెఱుగమిఁ జేసి	384	అమృతాశనంబు చేయక	154
అని యట్లయ్యదంకుండు	88	అపరిమితాజ్ఞి జేసియు	100	అమ్మనుజేంద్రుణైననలు	209
అని యట్లిద్దఱు నొండొరులకు	124	అప్పరశురాముండు	61	అమ్మహమునివచనంబు	97
అని యట్లు గంగాపసుపు	395	అప్పలుకులు సపిస్తరంబుగా	167	అమ్మహముని వచ్చి	297
అని యట్లు పాండవ	221	అప్పురుమం డింద్రు	83	అమ్మహశాఖ నవలంబించి	139
అని యట్లురగపతులనెల్ల	78	అభిమతంబగు	51	అమ్మహశ్వంబు ధవళ	124
అని యట్లు సత్యవతిని	420	అభిమయ్యనకు విరాటాత్మజ	180	అమ్మహీపతి యొక్కనాఁడు	337
అని యొడంబడకున్న	314	అభ్యస్తవేదవేదాంగులు	259	అమ్మనియల్లి చూచుడును	351
అని రురుం డలిగి	103	అమరపతి ఖాండవము	339	అమ్మను లడిగిన కథ	60
అనిలజవంబునం	426	అమరవిభుండు దాని విని	325	అయినను దేవా సీయనుమతంబున 16	
అనిలుఁడు పక్షయుగ్మ	133	అమర సస్నీభ యేను	285	అయినను నాకు	11
అని విచారించి	90	అమరాధిష్టఁ డమ్మతము	160	అయినను నాడెందంబునం	413
అని విచారించి హస్తి	191	అమరారిమర్దముఁడు	117	అయినను నానేర్చునిధంబున	352
అని విచారించుచున్న	302	అమరాసురముఖ్యల	245	అయినను వచ్చిమిన్వక	369
అని శాపంబిచ్చిన	435	అమరాసురవీరులు	113	అయ్యదికయు మానుష	238
అనిషుక్రుండు సురాపానంబు	275	అమరుఁడ వజరుఁడ	156	అయ్యమోషువీర్యం బొక్క	236
అని సకలభువన	2	అమరేంద్రారాతులు	119	అయ్యయాతియుఁ	293
అని సత్యవతి కష్ట	444	అమలసుధారమ్య	429	అయ్యయాతియు దానింబట్టు	310
అని సత్యవతి నియోగించిన	442	అమలసువర్ణశృంగ	13	అయ్యహాంద్రవిష	192
అని సభాసదులకెల్ల	419	అమలినతారకా	15	అయ్య సీవు బ్రాహ్మణండవు	105
అని సరమ యదృశ్యమైన	65	అమిత జగద్భయంకర	88	అయ్యదంకుండు	68
అని సాపర్ణాఖ్యానశ్రవణ	106	అమిత తపోవిభవంబున	324	అయ్యరాగంబులం	153
అని స్తుతియించి	130	అమితపరాక్రమంబును	132	అరిది తపోవిభూతి	75
అనుచు మదనాతురుండయి	358	అమితాఖ్యానకశాఖలం	53	అరుదుగ సర్వశైలముల	113

పద్యము	పుటు	పద్యము	పుటు	పద్యము	పుటు
అలఘుఁడు కామక్రోధాయల	257	ఆయతపష్ఠతుండహతి	130	ఇట్లన్నయుం దమ్ముండు	137
అలఘుఁఫోంద్ర	122	ఆ యతులపుణ్యవనకు	330	ఇట్లమృతహరణార్థంబు	142
అలయక యేన	99	ఆ యమునాద్వీపమున	243	ఇట్లరిగి యవ్వనంబునఁ	291
అలసత యొప్పుగా	353	ఆయురర్థలకు దీర్ఘాయు	31	ఇట్లరుగుండిచి యధిక	308
అలిగిన నలుగక	288	ఆయుష్మంతుఁడై	196	ఇట్లు కుపిత శతమఖ	325
అలుక మెయిమున్న	187	ఆయుష్యం బితిహస	224	ఇట్లు కృతినిశ్చయుండై	199
అవని యరాజకంబయిన	443	ఆరణ్యపర్యమనగా	40	ఇట్లు క్రమంబునం బుట్టిన	447
అవసరజ్ఞండయి	444	ఆర్ట్రి హర్కియాభిరతుఁడై	211	ఇట్లు గురుశుశ్రాపా	269
అవిచారం బని పల్క	316	ఆ విష్ణకర్మనిర్మిత	252	ఇట్లు చిత్రాంగదుండు	422
అసద్యశయోవనంబిది	300	ఆ వైశంపాయనుండును	222	ఇట్లు జరత్కారుండు	174
అ		ఆ శమీకు పుత్రుఁ డంబుజ	182	ఇట్లు జరాక్రాంతుఁడైన	313
ఆ కచుఁ డత్యంతపిషాదా	279	ఆళితపోషణంబున	5	ఇట్లు దద్దయు దుఃఖించి	382
ఆతతపష్ఠమారుత	126	ఇ		ఇట్లు దన్నెఱుంగకుండ	309
ఆతని నత్యగ్రానల	215	ఇంబుగ సర్వలోక	60	ఇట్లు దయించి పెరిగి	398
ఆతని రాజ్యంబున	336	ఇక్కమలాష్టి శకుంతల	349	ఇట్లు దుర్మోధను చేయు	227
ఆ త్రసునకుఁ గాళింది	335	ఇక్కశీరాజదుహితల	442	ఇట్లు దుష్యంతుండు	348
ఆదిక్షత్రచరిత్ర	107	ఇక్కశ్యపుఁడైన	344	ఇట్లు దేవయాని నుద్దరించి	287
ఆదిత్యదైత్యదానవ	248	ఇక్కరువంశంబున	431	ఇట్లు నాగలోకంబున	80
ఆ దీర్ఘతముండును	437	ఇగ్గరుడండు భువన	140	ఇట్లు నిఖిలశ్శత్రియ	425
ఆ దుష్యంతుఁ డనంత	336	ఇచ్చునది పాత్రునకు	319	ఇట్లు నిజజననికి	128
ఆ దోషంబెట్లు పరిహారం	418	ఇట వృషపర్మ కూతురు	281	ఇట్లు నిర్జరవరుల	152
ఆ నసుషాత్మజండగు	283	ఇట్టి భరత కుల ముఖ్యల	231	ఇట్లు పదునొకండు	114
ఆ నారాయణ పాండవేయ	231	ఇట్టి మహాభారతంబు కృష్ణ	56	ఇ ట్లుపొయంబున నసురుల	117
ఆ పస్వగముఖ్యల	128	ఇట్టి మహాభారతంబు ననేక	54	ఇట్లు పెక్కుమృగంబుల	338
ఆ పూర్ణతేజుఁ డపగత	178	ఇట్టి మహాత్మాతంబులు	143	ఇట్లు బ్రాహ్మణాపీర్యప్రభవ	246
ఆ ప్రదేశంబునకు	63	ఇట్టి లోక విరుద్ధంబుల	381	ఇట్లు యమ నియమవ్రత	395
ఆ ప్రష్టద	250	ఇట్టి శ్రీమహాభారతంబునకుం	232	ఇట్లురగు లమ్మతంబు	161
అమిషుని దానిం గొనగా	237	ఇట్లతిద్రయత్నంబున	277	ఇట్లు లోకంబెల్లు	408
అయుతకీర్తితో వివిధ	66	ఇట్లనవరత శాంతిక	67	ఇట్లు వనంబులోని	365

పద్యము	పుటు	పద్యము	పుటు	పద్యము	పుటు
ఇట్లు వికలాంగుండై	112	ఈయగ్నిదేవుఁ డసురకు	92	ఎట్టి సాధ్యులకును	366
ఇట్లు విగతలజ్జు	240	ఈయన్యుయ విచ్ఛేదము	441	ఎఱిగి యెఱిగి	451
ఇట్లు శరీరదుఃఖంబు	451	ఈయున్న శోమ్యపాలికీ	82	ఎఱుగుడోకొ నన్ను	367
ఇట్లు సకలరాజ్లోకంబు	428	ఈయేనింటియందు	305	ఎఱుకగలవారి	319
ఇట్లు సకలవ్యాపార	429	ఈ రాజునంద నాహ్యదయంబు	301	ఎల్లవారును జూడంగ	242
ఇట్లు సముద్రతీరంబున	120	ఈవల్కులాజినములకు	358	॥	
ఇట్లు హ్యాదయసుఖావహాం	342	ఈవసుధాధినాథుల	425	ఏచి తనర్చి తలర్చిన	341
ఇట్లులవారలకు	383	ఈవ్యషపర్యపురం	289	ఏడక్కొపాణులెన్నుఁ బాండవ	56
ఇట్లేకతంబ యేకవస్తుయై	239	ఈసౌపర్భాభ్యానము	161	ఏ నపుత్రుండ్వై	436
ఇది మునికస్యయేని	347	ఁ		ఏ నమ్మహమునివచనంబున	305
ఇది మునినాథ కస్యయని	357	ఉండు నితండు పద్మజు	146	ఏ నిద్రేవయానియందు	312
ఇది సకల సుకవిజన	108	ఉడుగక యొండొరుం	115	ఏను గచుం డనువాడ	267
ఇది సకల సుకవిజన	218	ఉత్తమాశ్రమనిష్ఠితుఁ	348	ఏను గుర్వర్థ మర్థిషై	69
ఇది సకల సుకవిజన	332	ఉదంకుండు గరంబు	79	ఏను జహుకస్య	396
ఇది సకల సుకవిజన	454	ఉదంకుండును వానితోడన	74	ఏను దాశరాజు కూతుర	413
ఇనతేజం డతిభక్తిఁ	420	ఉదరభిదాముఖమున	276	ఏను మదీయ మాతృ	384
ఇనుడస్తుమింపుఁ బోయిన	177	ఉరగకళేబర	183	ఏను సహస్రపాదుండు	156
ఇస్సురేంద్రుచేత మున్న	298	ఉరగపతి తలలవల	115	ఏనెట నీవెట సుతుఁడెట	103
ఇస్సురంబున బ్రాహ్మణుం	193	ఉరగమవైయుండి	103	ఏ నెఱుగ నిన్ను నెక్కడి	370
ఇమ్మహిభారతం బిమ్ముల	57	ఉర్మీరుహనివహముతో	335	ఏమి కారణమయ్య	102
ఇమ్మహిద్రయోదశ	261	ఁ		ఏమి తపం బొనరించితి	321
ఇమ్ముగ సరస్వతీ	334			ఏము వసిష్ట మునివరు	393
ఇరువదియొక్క వేయు	62	ఊరుమూల మేర్పుడగ	391	ఏయది హ్యాద్య మపూర్వం	24
ఇరువురు నొండొరువులు	400	ఒుు			
ఇవి మీకన్నియుఁ జేయుగ	166	ఒుతుమతియై పుత్రుర్థము	311	ఏల యొఱుకలేని	371
ఇవి యేసున్ సతతంబు	12	ఏ		ఒ	
ఈ		ఎంతకాలమయిన నిప్పాట	435	ఒక్కనాడు సప్తమారుత	129
ఈ దేవయానికెద్ది యిష్టంబు	290	ఎందుండి వచ్చితిందుల	436	ఒనర జరత్కారు	216
ఈ మునిపల్లెనుండు టిది	358	ఎందులదాన వేకతమ	412	ఒనరుఁ ద్రయోదశపర్వం	50

పద్యము	పుట	పద్యము	పుట	పద్యము	పుట
బరులవలను బుట్టు	106	కళ్యాపుండును నష్టుడ	193	క్షమ విడిచి నీవు	185
బీ		కాదన కిట్టిపాటి యపకారము	87	క్షీతినాథ కడు నకరుణా	64
బిసరిలి పఱచు	338	కాదన కిట్టిపాటి	197	క్షోణీచక్రభరంబు	114
క		కాఱడవిబఱచు	341		గ
కడవబడి మున్నుపోవ్వాం	206	కావున నాకశక్యంబు	73	గంగవిజాంగదీప్పులెసంగం	395
కడు ననురక్తియు	288	కావున నియతాత్ము	438	గతమదమత్పురుండు	239
కడు సుగ్రము దలక్రిందుగ	169	కావున నాకు నీ జన్మంబును	298	గరుడండును గద్రువ	128
కద్రువ కొడుకుల	125	కావున నీవు కృతదార	173	గరుడండును దల్లి	133
కద్రువయు వినతయు	121	కావున నీవిక్కుమారునిం	366	గరుడండును నిజపక్ష	149
కనక మహిధర ప్రతిమ	140	కావున నేన సత్యంబునకు	93	గురుకులమునందు	68
కనక ప్రతతీవితతుల	138	కావున బుట్టి గలవారికి	288	గురునాశమంబునను	367
కనకావదాతకోమల	411	కావున మృతసంజీవనిఁ	266	గురులకు శిఖ్యలు పుత్రులు	279
కని కద్రువ వినతం జూచి	123	కావున సత్యము మిక్కిలి	379	గౌనకొని వీడు నీకును	382
కని నీవెవ్వరిదాన నిట్టేల	284	కుండలమ్ములు వేగ	80	గోత్రమహిమహిధర	77
కని పుట్టిననాడ	409	కుక్కిచ్చుతుండై	92		ఘ
కని మునీంద్రా నాచేత	181	కువలయంబునవారి	208	ఘనదురితానుబంధ	4
కని యయ్యరగకచేబరంబుఁ	184	కృష్ణాధైపాయనుండును	445	ఘనపక్షానిలచలితావని	142
కనియె ముందట నమ్మిఁ	408	కొడుకు జవ్వనంబుఁగొని	319	ఘనభుజుఁ డన్నియు	427
కని వనకన్యయో	399	కొడుకులు సమర్థులైనం	131	ఘనముగ నయ్యంద్రోత్పవ	234
కన్నియులతోడ నాడుచు	98	కొని త్రచ్చుడు లోపల	196	ఘేరవికార సన్నిహిత	152
కమసీయ ధర్మార్థ కామ	223	కోపితుండైన విప్రందు	134	ఘేరవ్వతములు సలుపుచు	168
కర మిష్టము సేసితి	84	క్రచ్చుఱ వేట వచ్చియిట	346		చ
కరుణానిరతులు	360	క్రూరాకారుల జగదప	167	చండకోపుఁ డయిన	448
కరుణించి యిండు నాకు	66	క్రోధమ తపముం జెఱచును	184	చతురంభోధిపరీత	262
కరువలిచేఁ దూలు	307			చని చని ముందట	342
కలయఁగ నార్పుల బొబ్బాల	337	క్షత్రపరుండైన	380	చనుదెంచి యమ్మాపోజనపతి	283
కలహమున నిట్లు	153	క్షత్రియకన్యకల	296	చను బొంకఁగఁ బ్రాణాత్యయ	305
కల్పంతానలకీలా	149	క్షత్రియవంశ్యలై	185	చపలాక్షిమాపుల	240
కళ్యాపజాపతి	110	క్షమలేని తపసి	184	చఱచియొకచేతఁ గూర్చముఁ	138

పద్యము	పుటు	పద్యము	పుటు	పద్యము	పుటు
చల్లని దక్షిణమారుత	352	తడయక మైక్కియున్న	128	తాన తననీడ నీళ్లలలో	375
చిరముగ బ్రహ్మకుం	163	తత్కాథాప్రారంభం	22	తా నలిగి యిచ్చే శాపం	137
చెలఁగి లేవెనేడ్ను	355	తత్పరిజనంబు లందఱు	196	తిరుగుచుఁ బుట్టలం బొదల	101
చ్యావనసుతుడైన ప్రమత్తి	179	తన కాళ్లపశవర్పలై	407	తివిరి సుతజన్మ	444
చ్యావనసుకు సుకన్యకు	97	తనకు మఱి తాన చుట్టంబు	361	తెరల వల్మైచి జాలరుల్	237
జ		తనకులబ్రాహ్మణు	9	తొల్లి బ్రహ్మాశాపనిమిత్తంబున	237
జంబూఫండవినిర్మాణం	43	తనగర్భండంబుల	111	త్రిభువనాంకుశదీష్టనిధి	453
జగతీవల్లభ యే	347	తనజనకు నఱుత	182	త్రేతాగ్నులెల్లను దేజరిల్ల	95
జనకునకును స్వామిత్వము	440	తనదివ్య తేజమున	297	త్రేతాద్యాపర సంధి	60
జననాథ వేట నెపమున	369	తనపురంబునకు వచ్చి	411	ద	
జననీశాపభయ	215	తనయుండు తల్లిదండ్రులు	317	దండధర యిట్టి దారుణ	452
జననుత కృష్ణాధ్వాపాయన	14	తనయెతీగినయర్థం	93	దండితాపాతపీరసూరి	331
జననుత సర్వధర్మములు	431	తనర జనకుండు నన్న	356	దయ సీచే నుత్సాదితు లయిన	443
జనమేజయుండు విద్వజ్జన	222	తనవిష వహ్ని మజ్జనకు	198	దాన నపరార్థకాయ	112
జనమేజయునకు వైశంపాయ	245	తనసతి కపకారము	101	దానికి భీతుడైనై	311
జనమేజయుని చేయు	165	తనుమధ్య దానొక్క కన్య	398	దాని నప్రియంబులు వలికి	403
జనవినుత యగ్నిషోత్రం	416	తనుపును జీవము సత్యం	275	దాని నెఱింగి కరుణా	98
జలధివిలోలపీచి	286	తనువు మీన్నులవల్చు	241	దాని నెఱింగి దేవతలెల్ల	265
త		తపస్యాధ్యాయ బ్రహ్మ చర్య	169	దాని నెఱింగి కమలయోని	391
తక్కకుఁ డతిభితుండై	204	తరళనయనాబ్లజదశములు	293	దాని శరీరసారభము	411
తక్కకుడను పన్నగుడు	191	తరళాయతలోచన	399	దారుణకల్పంత మరుత్త	127
తక్కకుడీ కుండలముల	71	తరుణప్రదేశిసులు	308	దివిజమునీంద్ర దానవ	255
తగియెడు పుత్రులం	172	తలపుగుడు పల్చిన	368	దితి యనుదానికి	250
తగిలి జరయు రుజయు	313	తలరంగేణుక్రథన	151	దితి సుత దానవ యష్ట	247
తగు నిది తగదని	64	తలవడక దొడగె	313	దివ్యభూషణాలంకృత	409
తడబడబడియెడు	203	తల్లి నీకుల గోత్ర సాందర్భ	363	దీని పాలు ద్రావి మానపుల్	405
తడబడ నేసియు	149	తల్లియు నా సహాదరులును	162	దుహిత్ర స్నేహంబునం జేసి	267
తడయక పుట్టినవాడ	381	తాన చోరులకును దాపికాడై	450	దేవగురునందనుండమరా	280

పద్యము	పుటు	పద్యము	పుటు	పద్యము	పుటు
దేవతలన్ జయించుచు	289	నాకట్టినపుట్టంబు	282	నీవర్షధర్మపతిపాల	233
దేవమనుష్యలోకముల	76	నాకభిమతంబు నిట్టిద	393	నీవలనం బరమ సంప్రీత	85
దేవయాని యను దానఁ	285	నాకభిమత మొనరించిత	158	నీవప్రతి శప్త విద్య	416
దేవాసురరణమున	265	నాకొండెద్దియు నిష్టంబు	414	నీవిజయాత్మాసామునకు	153
ద్వాతి దఱిగి నిజనియోగ	392	నాజన్మప్రకారంబు	349	నీవు ధర్మమూర్తివి	406
ద్వారవతి కేగి యర్షను	228	నాజరాభారంబుఁ దాల్చిన	317	నీవు నీవమానంబు	178
ద్వీజవరులం గుమారుల	194	నాయనుజనకు నివాహము	423	నీవు బ్రాహ్మణమండవు	94
ధ					
ధన్యంబయ్య భవత్యులం	174	నాయెతెగి నట్ల యిస్నియు	372	నీవును బ్రహ్మచారివి	277
ధరణి జరాచరభూత	190	నారాయణమండు కృతిమ	116	నీవు మాచుట్టమవహోలె	171
ధరణియెల్లను రక్షించు	191	నారాయణమండు వారి	115	నీవొరులకు నీయమృతం	156
ధరణిసుర మంత్రపోమ	201	నా వచనం బమోఘుం బనిన	187	నుతజలపూరితంబులఁగు	378
ధరణిసురవిరహితమగు	141	నిండుమనంబు నవ్యనవ	72	నుతస్థికాదిపర్వ	47
ధర్మతత్ప్రజ్ఞలు ధర్మశాప్రంబని	26	నిగ్రహమేది నన్నుఁ దరణి	294	నెఱినుఱిక వైరిపీరుల	425
ధర్మత కామసాధన	374	నిజమహీమండలప్రజు	6	సైమిశారణ్యపుణ్యజ్యేష్ఠ	22
ధ					
ధృతిఁ బూని బ్రహ్మచర్య ప్రత	420	నిరతంబు బ్రహ్మ మొదలుగ	431	పంకజబవసన్నిభు	67
ధృతి నీయనుజుండై	441	నిరవద్యనరేశ్వర	107	పష్టతుండాగ్రనభజ్ఞత	150
ధృతిమెయి శతసంఖ్యయు	427	నిరుపమ ధర్మమార్గ	260	పదయంగరాని కొడుకుల	403
న					
నన్న మున్న యొఱంగు	294	నీకతమున నా దాస్యము	155	పతదుర్యిధరధాతు	120
నన్న నివాహమై నహమ	295	నీకారణమున వంశ	131	పతిఁ బడసి సుతులు	301
నరగంధర్మాధిషు	422	నీ తర్ఫమ కాగ దేవ	442	పతియు భరియించుఁ గావున	434
నరచాపప్రవిముక్త	119	నీధర్మ చరితంబునకు	199	పతిపిహితామరాగమున	309
నరనాగాశ్వవరూఢ	424	నీపుణ్య తమపువలన	364	పతిపీసలయిన భామీను	435
నరమత నీ ప్రసాదమున	361	నీమందులు మంత్రంబులు	376	పదంపడి యేబండ్రు గూతులుం	250
నరలుగలకామునైనను	314	నీలగళోపమాన కమనీయ	192	పదిదినంబులు భీమ్ము	55
నరవరుఁడగు శంతనున	390	నీలగిరీంద్రశృంగమున	303	పనియేమి పంచినఁ	268
నరసురసిద్ధ కింపురుష	129	నీవఫిలధర్మ విదుడవు	439	పరఁగ నన్న సాల్వపతి	428
నాటంగోలె రాహువునకు	118	నీవతిక్రూరుండవు	419	పరనిందయు నాత్మగుణోత్సర	157
			92	పరమగురూపదేశమున	230

పద్యము	పుటు	పద్యము	పుటు	పద్యము	పుటు
పరమతపోనిధి	168	ప్రతిహాతశత్రువిక్రముడు	63	భీమ్యండును దనరథంబు	426
పరమబ్రహ్మనిధిం	219	ప్రతిపుండును దానిం జూచి	396	భూసురులాదిగఁ గల	275
పరమవివేకసారభ	18	ప్రల్లదు ఛైనయొక్క	87	భూనాథనీకు భార్యంగా నన్ను	401
పరమేష్టికల్పుడగు	242	ప్రస్తుతఫణిసృత్యభయ	205	భూనుతక్కె బ్రాహ్మణుడు	104
పరశు కులిశ కుంత	150	ప్రియమొనరగఁ సిద్ధియు	258	భూపాల నీకు నిక్కొమలి	414
పరశురాముండు భీకర	245	ప్రీతితో మీరును భీష్మాది	221	భూరిగుణా నిట్టికుల	378
పరాశరుండును సత్యవతి	243	ఒ		భూరిప్రజానిరంతర	247
పర్విసభాస్పభృతిగ	36	బలవత్స్థగేంద్ర కోపావల	150	భూవినుత నిన్ను ద్రిభువన	70
పర్యచు వైరాటాదిక	40	బలవన్నుదనాగాయుత	446	భృగుడను విప్రండు	89
పర్యచు ప్రీ పర్వదిక	48	బలయుతులు నూటయిరువది	386	ము	
పలుకుల ముద్దును గలికి	235	బహుపుత్రార్థంబు	417	మందభాగ్యలమయిన	170
పాండుకుమారులుపాండుభూపతి	225	బహుభాషల బహువిధముల	14	మతిలోకోత్తరుఁడైన	273
పాతాళైకనికేతనా	79	బహువనపాదపాభ్యి	75	మదిఁ బౌష్యపర్వమాదిగ	35
పాదంబులు పెట్టుడు	139	బాలవయ్య సత్యుత్తమశీల	306	మనపక్షంబున	266
పాయక పాకశాసనికి	19	బాలహారిణములఁ బట్టెడు	335	మనపితృపర్వమువడసిన	137
పితృవధజాతకోపపరి	433	బాలార్చుతేజుడగు నీబాలుడు	369	మనమునకు బ్రియంబును	320
పుట్టినప్పుడ కన్యకఁబోలు	413	బాలుండవు నియమవ్రత	266	మనజయోనిఁబుట్టు	406
పుట్టుఁజీకు వృధ్దుఁ బూతి	436	బ్రిహ్మణ్యుడగు కశ్యపబ్రహ్మ	144	మనజాధివ వృషపర్వం	265
పున్నామ్మానరకాత్రాయత	376	బ్రిహ్మయు భృగుశాప	96	మరుతులయంశంబున	258
పురందరుండును దొల్లి	204	బ్రిహ్మపనవంబు నిట్టిద	205	మర్యాలోకంబున	392
పురూరవుండును రాజ్య	262	బ్రాహ్మంబు దైవంబు	359	మర్యాలోకంబున	406
పులోమయు నక్కొడుకు	91	బ్రాహ్మంబు మొదలుగఁగల	423	మఱచినఁ దలఁఁింపగ	368
పూరుఁడు గొండుకయయును	317	భ		మఱి పాండవధార్థరాష్ట్ర	390
పృథివ్యాదిమహాభాతంబులు	432	భక్తణావిషయంబున	134	మఱి యంగిరసుఁడను	251
పెంచితి ధర్మమార్గమున	197	భరతుఁ డశేష భూభువనభార	385	మఱి యక్కొమలికులగోత్ర	398
పాడువునఁ బ్రాయంబునఁ	381	భవత్పుత్పుప్రపితామహండైన	180	మఱి యదియునుంగాక	12
పోరను మృతసంజీవని	266	భవదభిరక్షిత్క్షితికి	415	మఱి యదియునుంగాక	397
ప్రకటముగ వంశ విస్తార	442	భవదభిరక్షములగు	158	మఱి యదియునుంగాక	434
ప్రకటితభాతసంతతికి	96	భారతభారతీశుభగభస్తి	17	మఱి యమృతమధనంబు	164

పద్యము	పుటు	పద్యము	పుటు	పద్యము	పుటు
మతేయుఁ గ్ర్యాభిషేకంబును	45	మతేయు భారతరణోద్యోగులైన	41	మీవచనం బమోఘుంబు	147
మతేయుఁ గోటిశమానస	202	మరియు భారతవీరులైల్ల	46	ముదమునఁ బ్రథానుడను	256
మతేయుఁ బితామహండగు	49	మతేయు భార్యపురుషునం	374	మునివరుఁ డట్లుండియుఁ	450
మతేయుఁ బులస్యుండను	252	మతేయు భీము గదాభి	46	మేనకయు విశ్వమిత్రు	354
మతేయుఁ బొష్యోదంక	32	మతేయు మర్యాలోకంబునందు	255	మేరుమహామహాధరము	113
మతేయు గర్జయోనియందు	327	మతేయు మహారణ్యంబునందు	37	మొదలి పెక్క జన్మముల	274
మతేయు జంబూభండవినిర్మాణం	43	మతేయు యూదవులైల్ల	52	య	
మతేయు జ్యోష్యయుజందుండును	116	మతేయు లక్ష్మీయంశంబున	256	యదుఁ డగ్రెతనూజఁడు	316
మతేయు దక్షప్రజాపతి	405	మతేయు విరాటనగరంబునకుం	40	యమునంశమునబుట్టె	258
మతేయు దేవదైత్యదానవ	244	మతేయు విషాపహరంబులయి	189	యూదవపంశంబున	255
మతేయు దేవయానియు	298	మతేయు వీరపత్సీ విలాపంబు	48	ర	
మరియు ద్రోణాభిషేకంబును	44	మతేయు సకలలోక	167	రజనీసాధకులైక	207
మతేయు ధర్మరాజునకు	35	మతేయు సింహాకయునుదానికి	251	రణవిజయుఁ డనలతేజం	145
మతేయు ధృతరాష్ట్రండును	51	మతేయు స్ఫాణునకు	253	రథమును రథంబులు	427
మతేయు నగ్నిదేవచేత	229	మతేవసువులు పుట్టుచు	404	రయమున ప్రింగుడు గాలము	134
మతేయు నతీతానాగతులైన	386	మాండవ్యండను మునివరు	258	రాజకులాగ్రగణ్య	106
మతేయు నత్యంతశోకార్ధపంబున	430	మాండవ్య నాప్రమచ్చలతోన	450	రాజకులైకభూషణఁడు	3
మతేయు నయ్యాష్టికుచరితంబు	216	మానాగ్నిహోత్రమున	329	రాజమహాంద్ర కపీంద్ర	217
మతేయు నష్టమేధారంభంబును	50	మానితసత్యవాక్య	212	అ	
మతేయు నస్కుద్వంశకరుం	265	మాయందొక్కుక్కుళ్ళ	394	లలితాంగి శయనమొక్కుఁడు	304
మతేయు నీకును	389	మాయయ్యకుఁ బాయక	282	లాలితరూప యోవనవిలాస	428
మతేయును	18	మాయాదాస్యము వాయు	131	లోకోత్తరచరితుండగు	281
మతేయును	341	మితవచన నీయభార్థ	78	వ	
మతేయును	373	మితహిత సత్యవాక్య	85	వగవక సంచీవని	272
మతేయును	409	మిమ్మిట్లుచూచి మీము హితమ్ముట్లగు	172	వదన బాణసపన్వ్యక్త	320
మతేయు నేకాదశరుద్రుల	257	మీకుం బుణ్యాలోకంబులు	330	వదలక కురుపతి	226
మతేయు బంధువర్గంబునెల్ల	49	మీరలు నాపిత్యదేవత	171	వదలక మాయాయుద్ధా	422
మతేయు బ్రహ్మకు ధాతయు	254	మీరలు స్నాతాలంకృతులరై	159	వనకేశీకాతుకమునఁ	291

పద్యము	పుటు	పద్యము	పుటు	పద్యము	పుటు
వనజబవప్రభావు	350	వినతకు నాత్మజండయిన	162	శ	
వనజాసను నసుమతమున	247	విన నేడగు పర్వము	44	శంకరనిభుండగు విప్రు	80
వనమును బదియు రెండేడు	230	వినవయ్యయేకపుత్రుండు	415	శంతనుండు దానింజూచి	401
వరరథ మొక్కండు	61	విని దాని సుడుపగా	262	శంతసుండుబరమానురాగంబున	421
వరుణు డాదిగఁగల	402	విని భీమ్ముడనియో	432	శంతను సంతానంబును	430
వర్షధర్మముల్ గాచుచు	264	వినుడు ప్రసిద్ధులైన	419	శాపజలంబు లెత్తికొని	183
వలయు నమాత్యులం	345	విను గార్ఘపత్యమును	375	శాపమిచ్చునాడు జనని	116
వసునిభుండు షైత్యకంబగు	423	వినుతపరాక్రముల్	223	శుక్రుండును సురాపాన	272
వసువులకు మనఃప్రియంబుగా	394	వినుమైనను సాపత్యం	418	శ్రవణసుఖంబుగా	344
వసువు లనువా రపేత	404	విపరీతప్రతిభాష	377	శ్రీమచ్చఱుక్యవంశశిఖామణి	219
వాఁడిమయూఖముల్ గలుగు	269	విపులతేజంబునను	264	శ్రీలలనాస్తనమటిత	333
వాడు రెండవయింద్రుం డయ్యెడు	146	విప్రుడ నుస్సువాడ నపవిత్ర	135	శ్రీవనితావల్లభ	109
వానింజూచికాని కుడువ	274	విమలతపోవిభవంబున	205	శ్రీవాణిగిరిజాశ్చీరాయ	1
వానిపేరం గురుషైత్రంబు	386	విమలమతిం బురాణములు	11	శ్రీవెలుగ రోహాశికి	256
వారణ ఫోటకబాండాగారం	290	విలమయుశోనిధి పురుష	371	శ	
వారల నందఱోద్రాకారుండై	424	విమలాదిత్యతనూజుండు	4	సంచితపుణ్యం డంబురుహ	244
వారల నర్షప్రియసత్కారుల	195	వివిధోత్తుంగ తరంగ	123	సంతతగ్యాహమేధిషలం	373
వారల బహుప్రకారాకారులు	147	విషనిధికుణ్ణి నసంఖ్యము	134	సంధ్యలం దొనరించుసద్యిధుల్	176
వారు వచ్చునంతకునొక్క	346	విషయోపభోగాభిలషణ	263	సకలజీవరాశి సుకృత	448
వాలువయి నడుచునట్ల	175	వీరలు నీకులపుత్రులు	437	సకలధర్మానిదుండవ	329
వాసవప్రతిముండు	232	వీరశ్రీవనితాశ్రీత	331	సకలహితంబై శాంత్యాదిక	49
విగతజీవుడై పడియున్న	277	వీరావతార సుకవిస్తుత	217	సకలోర్మీషుం డతిష్టయత్త	189
విగతముండైన యాభ్యగునకు	253	వీరుడు ప్రతీపుం డఫిల	395	సతియును గుణవతియు	373
విడిచి దిగంబరవేషము	74	వీరైలులు బౌరవులును	389	సత్యవతియునుబెద్దకాలంబునకు	440
వితతమఖ ప్రయోగవిధి	209	వెలయంగ నశ్చమేధంబులు	379	సత్యాశ్రయ కులశేఖర	453
వితతోల్మాశని పుంజమొక్క	148	వెలయుగ ధర్మాధర్మంబులు	296	సద్గోగర్భంబున నహిమ	242
విదితంబై యుద్యోగము	42	వేదవిహితవిధుల	326	సభల విష్టరిల్లి	46
విద్యమృఖ్యండు ధర్మమూర్తి	210	వైశంపాయన ప్రభృతి	220	సమకట్టి మొక్క మొగి	148

పద్యము - పుటు	
సముదిత సూర్యసహస్రోపమ	91
సరభసపరిచరిత	338
సర్వయాగం బిట్టిదని	199
సర్వతీర్థాభిగమనంబు	379
సర్వభూతదయకు	326
సాంగంబు లగుచుండ	410
సాత్యవతేయవిష్ణుపద	57
సారమతిం గవీందులు	20
సుతు లనఘులు వేపరు	249
సునిశిత తుండుతూతిని	237
సురదైత్యయక్షరాక్షస	322
సురపతి నాతపమున	324
సురపతిసభఁ జూడంజూడ	142
సూరెలసున్న మంత్రులను	195
సౌలయక తూనిఁగలం	452
స్ఫోవరజంగమ ప్రవితతం	157
హ	
హారికులిశక్తి	127
హారిహరాజగజాననార్గ	16
హీమకరుఁడు కైత్యమును	432
హీమకరుఁ దొట్టి పూరు	13
హీమకైలకందరాభాగము	141

*****